

अनिदितामिति नलोपः । जोषयंते । जुषी प्रीतिसेवनयोः । स्वात्मनः प्रयोज्यत्वाद्धेतुमिति णिच् ॥

प्रवर्ग्याभिष्टवेऽधि द्वयोरित्येषा । सृष्टोदकमिति खंडे सूत्रितं । अधि द्वयोरदधा उक्थ्यं वचः युक्तं ते अन्यद्यजतं ते अन्यत् । आ० ४. ६ । इति ॥ हविर्धानप्रवर्तनेऽप्येषा । सूत्रितं च । यमे इव यतमाने यदैतमधि द्वयोरदधा उक्थ्यं वच इत्यर्धर्चे आरमेत् । आ० ४. ९. । इति ॥

तामेतां सूक्ते तृतीयामृचमाह ॥

अधि द्वयोरदधा उक्थ्यं१ वचो यतस्रुचा मिथुना या सपर्यतः ।
असंयत्तो व्रते ते क्षेति पुष्यति भद्रा शक्तिर्यजमानाय सुन्वते ॥ ३ ॥

अधि । द्वयोः । अदधाः । उक्थ्यं । वचः । यतऽस्रुचा । मिथुना । या । सपर्यतः ।
असंऽयत्तः । व्रते । ते । क्षेति । पुष्यति । भद्रा । शक्तिः । यजमानाय । सुन्वते ॥ ३ ॥

हे इंद्र द्वयोर्हविर्धानयोरुक्थ्यं । उक्थ्यं शस्त्रं । तद्योग्यं वचो युजे वामित्यादिमंत्ररूपं वचनमध्यदधाः । निहितवानसि । ननु हविर्धानयोर्द्वयोः कथमेकमेव वचोऽधिनिधीयत इत्याशंक्य ब्राह्मणेनैवं व्याख्यातं । अधि द्वयोरदधा उक्थ्यं वच इति

हयोर्ह्येतत्तृतीयं छदिरधिनिधीयत उक्थ्यं वच इति यदाह यज्ञियं वै कर्मोक्थ्यं वचो यज्ञमेवैतेन समर्धयतीति। तत्र यथा हविर्धानद्वय एकमेव तृतीयं छदिरधिनिधीयते। एवं स्तोत्रमप्युभयोरेकं युक्तं। उक्थ्यं नाम यज्ञसंबंधि शस्त्रं तद्योग्यं वचनमपि यज्ञियं कर्म। तस्य यज्ञरूपयोर्हविर्धानयोर्यज्ञत्वसंपादनायाभिनिधानाद्यज्ञोऽपि समृद्धो भवति। कीदृशयोर्हविर्धानयोः। यतस्रुचा। यताः संबद्धाः स्रुचो ग्रहचमसादिरूपाणि पात्राणि ययोस्ते। मिथुना युगलरूपेण वर्तमाने ये हविर्धाने त्वां सपर्यतः पूजयतस्तयोरित्यर्थः। किंच। ईदृग्भूतहविर्धानयुक्तो यजमानोऽसंयतः शत्रुभि सह युद्धार्थमनभिगतः सन् ते व्रते त्वदीये कर्मणि क्षेति। निवसति। पुष्यति च। प्रजया पशुभिश्च पुष्टो भवति च। सुन्वते तद्देवत्ये यागे सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य भद्रा कल्याणी शक्तिरुत्कृष्टं बलं भवति। एतत्सर्वं हविर्धानयोरुक्थ्यस्य वचसोऽभिनिधानेन त्वया कृतमित्यर्थः॥ यतस्रुचा। यम उपरमे। निष्ठायामनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। इदमादिषु त्रिषु पदेषु सुपां सुलुगिति विभक्तेराकारः। सपर्यतः। सपर पूजायां। कंड्वादिभ्यो यक्। अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वे तस्यैव स्वरः शिष्यते। क्षेति। क्षि निवासगत्योः। बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्। सुन्वते। षष्ठ्यर्थे चतुर्थी 'वक्तव्येति चतुर्थी। शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं।

चतुर्थीमृचमाह ॥

आदंगिराः प्रथमं दधिरे वय इद्धाग्नयः शम्या ये सुकृत्यया।
सर्वं पणेः समविंदंत भोजनमश्वावंतं गोमंतमा पशुं

नरः ॥ ४ ॥

आत्। अंगिराः। प्रथमं। दधिरे। वयः। इद्धऽअग्नयः।

शम्या। ये। सुऽकृत्यया।

सर्वं। पणेः। सं। अविंदंत। भोजनं। अश्वऽवंतं। गोऽमंतं।

आ। पशुं। नरः ॥ ४ ॥

यदा पणिभिर्गावोऽपहृतास्तदानीमंगिरा अंगिरसः प्रथमं पूर्वमग्रतो वयो हविर्लक्षणमन्नं दधिरे। इंद्रार्थं संपादितवंतः। आत् अनंतरं तादृशा येऽगिरस इद्धाग्नयः प्रज्वलिताग्नियुक्ताः संतः सुकृत्यया शोभनकरणोपेतया शम्या कर्मणा शोभनेन यागेनेंद्रमयजन्निति शेषः। ते नरो यज्ञस्य नेतारोऽगिरसः पणेरेतन्नाम्नोऽसुरस्य संबंधि सर्वं भोजनं धनं समविंदंत। समलभंत। कीदृशं। अश्वावंतं। अश्वैर्युक्तं। गोमंतं। गोभिर्युक्तं। आकारः समुच्चये। गवाश्वव्यतिरिक्तमन्यत्पशुजातं च समविंदंत॥ अंगिराः। सुपां सुलुगिति जसः सुः। शम्या। शमीति कर्मनाम। शाम्यत्यनया क्रियया दोषजातमिति शमी। करणे घञ्। नोदात्तोपदेशस्य मांतस्यानाचमेरिति। वृद्धिप्रतिषेधः। गौरादित्वात् ङीष्। व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं।

सुकृत्यया । शोभनं कृत्यं करणं यस्यां सा तथोक्ता । नञ्सु
भ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ।

पंचमीमृचमाह ॥

यज्ञैरथर्वा प्रथमः पथस्तते ततः सूर्यो व्रतपा वेन आजनि ।
आ गा आजदुशना काव्यः सचा यमस्य जातममृतं
यजामहे ॥ ५ ॥

यज्ञैः । अथर्वा । प्रथमः । पथः । तते । ततः । सूर्यः ।
व्रतऽपाः । वेनः । आ । अजनि ।
आ । गाः । आजत् । उशना । काव्यः । सचा । यमस्य ।
जातं । अमृतं । यजामहे ॥ ५ ॥

पणिभिरपहृतासु गोष्वथर्वैतत्संज्ञ ऋषिर्यज्ञैरिंद्रदेवत्यैरनुष्ठितैर्यागैः पथो गोसंबंधिनो मार्गान् प्रथमस्तते । तनुते । सर्वेभ्य ऋषिभ्यः पूर्वमेव कृतवानित्यर्थः । ततस्तदनंतरं व्रतपा व्रतानां कर्मणां पालयिता वेनः कांतः सूर्यः सूर्यरूप इंद्र आजनि । गवां प्रदर्शनायाविरभूत् । ततोऽथर्वा ता गा आजत् । आभिमुख्येन प्राप्नोत् । तादृशस्येंद्रस्य काव्यः कवेः पुत्र उशना भृगुः सचासुरनिरसनाय सहायोऽभूत् । यमस्यासुराणां नियमनार्थं जातं प्रादुर्भूतममृतं मरणरहितं तमिंद्रं यजामहे । हविर्भिः पूजयामः ॥ पथः । भसि भस्य टेर्लोप इति टिलोपः । उदात्तनिवृत्तिस्वरेण विभक्तेरुदात्तत्वं । तते । तनु विस्तारे । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । अनुदात्तोपदेश-

त्यादिनानुनासिकलोपः । अजनि । जनी प्रादुर्भावे । दीपजनबुधेत्यादिना । पा० ३. १. ६१. । कर्तरि लुङि च्लेश्चिण् । आजत् । अज गतिक्षेपणयोः ॥

षष्ठीमृचमाह ॥

बर्हिर्वा यत्स्वपत्याय वृज्यतेऽर्को वा श्लोकमाघोषते दिवि ।
ग्रावा यत्र वदति कारुरुक्थ्य१स्तस्येदिंद्रो अभिपित्वेषु
रण्यति ॥ ६ ॥

बर्हिः । वा । यत् । सुऽअपत्याय । वृज्यते । अर्कः । वा ।
श्लोकं । आऽघोषते । दिवि ।
ग्रावा । यत्र । वदति । कारुः । उक्थ्यः । तस्य । इत् ।
इंद्रः । अभिऽपित्वेषु । रण्यति ॥ ६ ॥

स्वपत्याय शोभनापतनहेतुभूताय कर्मणे बर्हिर्वा यद्यदा वृज्यते । छिद्यते । अध्वर्युणा यागार्थमाह्रियते । अर्को वा स्तोत्रनिष्पादको होता वा श्लोकं स्तुतिरूपां वाचं दिवि द्योतमाने यज्ञे यदाघोषते । उच्चारयति । यत्र यस्मिन्काले ग्रावाभिषवार्थं प्रवृत्त उपलो वदति शब्दं करोति । तत्र दृष्टांतः । कारुरुक्थ्यः । लुप्तोपममेतत् । उक्थस्य शस्त्रस्य शंसिता कारुः स्तोता यथाभिमतशब्दं करोति तद्वत् । तस्य पूर्वोक्तस्य सर्वस्याभिपित्वेष्वभिप्राप्तिष्विंद्रो रण्यति । रमते । यद्वा पूर्वोक्तानां बर्हिरादीनामभिप्राप्तिषु सतीष्विंद्रो रण्यति । अस्मदीयो यागो भविष्यतीति हर्षशब्दं करोति ॥ वृज्यते । वृजी वर्जने ।

मन्येषां च मनुष्याणां च स्तुतीर्यज्ञं च हरी अश्वावुपवहतः । समीपं प्रापयतः । यत्र यत्र स्तुवंति यत्र यत्र यजंते तत्र सर्वत्रेंद्रमश्वौ प्रापयत इत्यर्थः ॥ मानुषाणां । मनोर्जातावित मनुशब्दादञ् षुगागमश्च ॥

तृतीयामृचमाह ॥

आ तिष्ठ वृत्रहन्रथं युक्ता ते ब्रह्मणा हरी ।
अर्वाचीनं सु ते मनो ग्रावा कृणोतु वग्नुना ॥ ३ ॥

आ । तिष्ठ । वृत्रऽहन् । रथं । युक्ता । ते । ब्रह्मणा ।
हरी इति ।
अर्वाचीनं । सु । ते । मनः । ग्रावा । कृणोतु । वग्नुना ॥ ३ ॥

हे वृत्रहन् शत्रूणां हंतरिंद्र रथमातिष्ठ । आरोह । यस्मात्ते हरी त्वदीयावश्वौ ब्रह्मणा स्तोत्रलक्षणेन मंत्रेण युक्ता । रथेऽस्माभिर्योजितौ । तस्मात्त्वं रथमातिष्ठ । ते मनस्त्वदीयं मनश्च ग्रावाभिषवार्थं प्रवृत्तः पाषाणो वग्नुना वचनीयेनाभिषवशब्देनार्वाचीनमस्मदभिमुखं सु कृणोतु । सुष्ठु करोतु । युक्ता । सुपां सुलुगित्याकारः । वग्नुना । वचेर्गश्च । उ० ३. ३३. । इति नुप्रत्ययो गकारश्चांतादेशः ॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

इममिंद्र सुतं पिब ज्येष्ठममर्त्यं मदं ।
शुक्रस्य त्वाभ्यक्षरन्धारा ऋतस्य सादने ॥ ४ ॥

इमं । इंद्र । सुतं । पिब । ज्येष्ठं । अमर्त्यं । मदं ।

शुक्रस्य । त्वा । अभि । अक्षरन् । धाराः । ऋतस्य ।

सदने ॥४॥

हे इंद्र सुतमभिषुतमिमं सोमं पिब । कीदृशं । ज्येष्ठं । अतिशयेन प्रशस्यं । मदं । मदकरं । अमर्त्यं । अमारकं । सोमपानजन्यो मदो मदांतरवन्मारको न भवतीत्यर्थः । तथा ऋतस्य यज्ञस्य संबंधिनि सदने गृहे वर्तमानाः शुक्रस्य दीप्तस्यास्य सोमस्य धारास्त्वामभ्यक्षरन् । आभिमुख्येन संचलंति । त्वां प्राप्नुवंति स्वयमेवागच्छंतीत्यर्थः ॥ ज्येष्ठं । प्रशस्यशब्दादिष्ठनि ज्य चेति ज्यादेशः । अक्षरन् । क्षर संचलने । छांदसो लङ् ॥

पंचमीमृचमाह ॥

इंद्राय नूनमर्चतोक्थानि च ब्रवीतन ।

सुता अमत्सुरिंदवो ज्येष्ठं नमस्यता सहः ॥ ५ ॥

इंद्राय । नूनं । अर्चत । उक्थानि । च । ब्रवीतन ।

सुताः । अमत्सुः । इंदवः । ज्येष्ठं । नमस्यत । सहः ॥ ५ ॥

हे ऋत्विजः । इंद्राय नूनं क्षिप्रमर्चत । पूजनं कुरुत । एतदेव स्पष्टीक्रियते । उक्थान्यप्रगीतमंत्रसाध्यानि स्तोत्राणि च ब्रवीतन । ब्रूत । सुता अभिषुता इंदवः सोमास्तममत्सुः । आगतमेव तमिंद्रं मत्तं कुर्वंतु । अनंतरं ज्येष्ठं प्रशस्यतमं सहः सहस्विनं बलवंतं तमिंद्रं नमस्यत । नमस्कुरुत ॥ ब्रवीतन ।

ब्रवीतेर्लोटि तप्तनप्तनथनाश्चेति तनबादेशः । अमत्सुः । मदी हर्षे । छांदसः प्रार्थनायां लुङ् । आगमानुशासनस्यानित्यत्वा- दिडभावः । नमस्यत । नमोवरिवश्चित्रङ् इति क्यच् । सद्यः । लुगकारेकाररेफाश्च वक्तव्याः । पा० ४. ४. १२८. २. । इति मत्वर्थीयस्य लुक् ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे पंचमो वर्गः ॥

षष्ठीमृचमाह ॥

नकिष्टद्रथीतरो हरी यदिंद्र यच्छसे ।

नकिष्ट्वानु मज्मना नकिः स्वश्व आनशे ॥ ६ ॥

नकिः । त्वत् । रथिऽतरः । हरी इति । यत् । इंद्र ।

यच्छसे ।

नकिः । त्वा । अनु । मज्मना । नकिः । सुऽअश्वः ।

आनशे ॥ ६ ॥

हे इंद्र यद्यस्मात्त्वं हरी एतत्संज्ञावश्वौ यच्छसे रथे योजयसि । तस्मात्त्वत्तोऽन्यः कश्चिद्रथीतरोऽतिशयेन रथवान् नकिः । नास्ति । अन्येषामीदृगश्वयुक्तरथाभावात् । त्वा त्वाम- नुलक्ष्य मज्मना । बलनामैतत् । बलेन सदृशोऽपि नकिः । न ह्यस्ति । स्वश्वः शोभनाश्वोऽन्यश्च त्वां नकिरानशे । न प्राप । इंद्रस्य बलाश्वयोरसाधारणत्वादिंद्रसदृशो बलवान- श्ववान् लोके कश्चिदपि नास्तीत्यर्थः ॥ नकिष्टत् । युष्मत्तत्तक्षुः- ष्वंतःपादमिति षत्वं । रथीतरः । अतिशयेन रथी । तरपीत्

रथिन इतोकारांतदेशः । अवग्रहसमये छांदसं ह्रस्वत्वं । यच्छसि । यमेर्व्यत्ययेनात्मनेपदं । स्वश्वः । बहुव्रीहावाद्युदात्तं द्रव्य् छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । आनशे । अश्नोतेस्त्यभ्यासादुत्तरस्य नुट् ॥

अभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिनो य एक इद्विदयत इति वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तृचः । एढू ष्विति खंडे सूत्रितं । सखाय आशिषामहि य एक इद्विदयते । आ० ७. ८. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य औष्णिहतृचाशीतावयं तृचो विनियुक्तः । तथैव पंचमारण्यके सूत्र्यते । य एक इद्विदयत आयाह्यद्रिभिः सुतमिति ॥

तृचे प्रथमां सूक्ते सप्तमीमृचमाह ॥

य एक इद्विदयते वसु मर्ताय दाशुषे ।

ईशानो अप्रतिष्कुत इंद्रो अंग ॥ ७ ॥

यः । एकः । इत् । विऽदयते । वसु । मर्ताय । दाशुषे ।

ईशानः । अप्रतिऽस्कुतः । इंद्रः । अंग ॥ ७ ॥

य इंद्र एक इत् एक एव दाशुषे हविर्दत्तवते मर्ताय मनुष्याय यजमानाय वसु धनं विदयते । विशेषेण ददाति । अंगेति क्षिप्रनाम । अप्रतिष्कुतः परैरप्रतिशब्दितः । प्रतिकूलशब्दरहित इत्यर्थः । एवंभूतः स इंद्रः क्षिप्रमीशानः सर्वस्य जगतः स्वामी भवति ॥ विदयते । दय दानगतिरक्षणहिंसादानेषु । शपः पित्त्वादनुदात्तत्वं । तिङश्च लसार्वधातुकस्वरेण धातुस्वर एव शिष्यते । यद्वृत्तयोगादनिघातः । अप्रतिष्कुतः । कु शब्दे ।

प्रतिकूलं कूषते शब्दयत इति प्रतिष्कृतः। पारस्करादेराकृति-गणत्वात्सुट्। सुषामादित्वात्षत्वं। नञ्समासेऽव्ययपूर्वपद-प्रकृतिस्वरत्वं॥

अष्टमीमृचमाह॥

कदा मर्तमराधसं पदा क्षुंपमिव स्फुरत्।
कदा नः शुश्रवद्गिर इंद्रो अंग॥ ८॥

कदा। मर्तं। अराधसं। पदा। क्षुंपंऽइव। स्फुरत्।
कदा। नः। शुश्रवत्। गिरः। इंद्रः। अंग॥ ८॥

अराधसं हविर्लक्षणेन राधसा धनेन रहितं। अयष्टार-मित्यर्थः। एवंविधं मर्तं मनुष्यमिंद्रः पदा पादेन क्षुंपमिवाहिच्छ-त्रकमिव कदा स्फुरत्। स्फुरिष्यति। बाधिष्यति। यथाहिच्छत्रं मंडलाकारेण शयानं कश्चिदनायासेन हंति। एवमिंद्रोऽपि कदास्मच्छत्रून् हनिष्यतीत्यर्थः। स्फुरत्। स्फुरतिर्वधकर्मा। स्फुरति स्फुलतीति वधकर्मसु पठितत्वात्। नोऽस्माकं यष्टॄणां गिरः स्तुतिलक्षणा वाच इंद्रः कदा कस्मिन्कालेऽंग क्षिप्रं शुश्रवत्। श्रोष्यतीति वितर्क्यते। अत्र निरुक्तं। क्षुंपमहि-च्छत्रकं भवति यत् क्षुभ्यते। कदा मर्तमनाराधयंतं पादेन क्षुंपमिवावस्फुरिष्यति। कदा नः श्रोष्यति गिर इंद्रोऽंग। अंगेति क्षिप्रनाम। नि० ५. १७.। इति॥ पदा। पादशब्दस्य पद्दन्नित्यादिना पदादेशः। ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं। क्षुंपमिव। क्षुभ संचलने। अस्मात्कर्मणि घञि बहुलवचना-द्धातोर्नुमागमः। वर्णव्यापत्त्या भकारस्य पकारः। स्फुरत्।

स्फुर संचलने । छंदसि लुङ्लङ्लिट इति लृडर्थे लङ् । बहुलं छंदस्यमाङ्योगेऽपीत्यडभावः । शुश्रवत् । श्रु श्रवणे । लेट्यडा-गमः । बहुलं छंदसीति शपः श्लुः ॥

नवमीमृचमाह ॥

यश्चिद्धि त्वा बहुभ्य आ सुतावाँ आविवासति ।

उग्रं तत्पत्यते शव इंद्रो अंग ॥ ९ ॥

यः । चित् । हि । त्वा । बहुऽभ्यः । आ । सुतऽवान् । आऽविवासति ।

उग्रं । तत् । पत्यते । शवः । इंद्रः । अंग ॥ ९ ॥

बहुभ्यो मनुष्येभ्यः सकाशाद्यश्चिद्धि य एव खलु यजमानः सुतावान् अभिषुतसोमयुक्तः सन् हे इंद्र त्वा त्वामाविवासति । परिचरति । विवासतिः परिचरणकर्मा । तत्तस्मै यजमानाय यदुग्रमुद्गूर्णं शवो बलमिंद्रोऽंग क्षिप्रं पत्यते । पातयति । प्रापयति ॥ तत् । सुपां सुलुगिति चतुर्थ्या लुक् । पत्यते । पत गतौ । अस्मादंतर्भावितण्यर्थाद्व्यत्ययेन श्यन् ॥

चातुर्विंशकेऽहनि माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकस्य स्वादो-रित्था विषूवत इति वैकल्पिकः स्तोत्रियस्तृचः । होत्रकाणामिति खंडे सूत्रितं । यः सत्राहा विचर्षणिः स्वादोरित्था विषूवतः । आ० ७.४. । इति ॥ पृष्ठ्यस्य पंचमेऽहनि निष्केवल्येऽप्ययं तृचोऽनुरूपः । स्तोमे वर्धमान इति खंडे सूत्रितं । स्वादोरित्था विषूवत उप नो हरिभिः सुतं । आ० ७.१२. । इति ॥

ऋचे प्रथमा सूक्ते दशमीमृचमाह ॥

स्वादोरित्था विषूवतो मध्वः पिबंति गौर्यः ।
या इंद्रेण सयावरीर्वृष्णा मदंति शोभसे वस्वीरनु स्वराज्यं ॥ १० ॥

स्वादोः । इत्था । विषुऽवतः । मध्वः । पिबंति । गौर्यः ।
याः । इंद्रेण । सऽयावरीः । वृष्णा । मदंति । शोभसे ।
वस्वीः । अनु । स्वऽराज्यं ॥ १० ॥

स्वादोः स्वादुभूतस्य रसयुक्तस्येत्था विषूवत इत्यमनेन प्रकारेण सर्वयज्ञेषु व्याप्तियुक्तस्य मध्वो मधुररसस्य सोमस्य। क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी। एवंविधं सोमं गौर्यो गौरवर्णा गावः पिबंति। या गावः शोभसे शोभार्थं वृष्णा कामाभिवर्षकेणेंद्रेण सयावरीः सह यांत्यो गच्छंत्यः सत्यो मदंति। हृष्टा भवंति। ता इंद्रपीतस्य सोमस्य शेषं पिबंतीत्यर्थः। वस्वीः पयःप्रदानेन निवासकारिण्यस्ता गावः स्वराज्यं स्वस्य स्वकीयस्येंद्रस्य यद्राज्यं राजत्वं तदनुलक्ष्यावस्थिता इति शेषः॥ विषूवतः। विष्लृ व्याप्तौ। अस्मादौणादिकः कुप्रत्ययः। ततो मतुप्। ह्रस्वनुड्भ्यां मतुबिति मतुप उदात्तत्वं। अन्येषामपि दृश्यत इति संहितायां दीर्घः। व्यत्ययेन मतोर्वत्वं। मध्वः। जसादिषु छंदसि वावचनमिति घेर्ङितीति गुणाभावे यणादेशः। गौर्यः। षिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीष्। जसि यणादेश उदात्तस्वरितयोर्यण

इति परस्यानुदात्तस्य स्वरितत्वं । सयावरीः । या प्रापणे । अतो मनन्निति वनिप् । वनो र चेति ङीब्रेफौ । मदंति । मदी हर्षे । श्यनि प्राप्ते व्यत्ययेन शप् । वस्वीः । वस निवासे । शृस्वृस्निहीत्यादिना वसेरुप्रत्ययः । धान्ये निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वं । वोतो गुणवचनादित्यत्र गुणवचनान्ङीबाद्युदात्तार्थं । पा० ४. १. ४४. १. । इति वचनाद्वसुशब्दान्ङीपि यणादेशः । जसि वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घत्वं । स्वराज्यं । अकर्मधारये राज्यमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे षष्ठो वर्गः ॥

एकादशीमृचमाह ॥

ता अस्य पृशनायुवः सोमं श्रीणंति पृश्नयः ।

प्रिया इंद्रस्य धेनवो वज्रं हिन्वंति सायकं वस्वीरनु

स्वराज्यं ॥ ११ ॥

ताः । अस्य । पृशनऽयुवः । सोमं । श्रीणंति । पृश्नयः ।

प्रियाः । इंद्रस्य । धेनवः । वज्रं । हिन्वंति । सायकं ।

वस्वीः । अनु । स्वऽराज्यं ॥ ११ ॥

ता पूर्वोक्ता अस्येंद्रस्य पृशनायुवः स्पर्शनकामाः पृश्नयो नानावर्णा गाव इंद्रेण पातव्यं सोमं पयसा श्रीणंति मिश्रीकुर्वंति । इंद्रस्य प्रियाः प्रीतिहेतुभूतास्ता धेनवः सायकं शत्रुणामंतकारकं वज्रमायुधं हिन्वंति । शत्रुषु प्रेरयंति ।

इंद्रो यथा वृत्रेषु वज्रं प्रेरयति तथेंद्रस्य मदमुत्पादयंतीत्यर्थः । अन्यत्पूर्ववत् ॥ हिन्वंति । हिविः प्रीणनार्थः । इदित्त्वान्नुम् । सायणः । घा अंतकर्माणि । खुल्यात्वे युगागमः ॥

द्वादशीमृचमाह ॥

ता अस्य नमसा सहः सपर्यंति प्रचेतसः ।
व्रतान्यस्य सश्चिरे पुरूणि पूर्वचित्तये वस्वीरनु
स्वराज्यं ॥ १२ ॥

ता । अस्य । नमसा । सहः । सपर्यंति । प्रऽचेतसः ।
व्रतानि । अस्य । सश्चिरे । पुरूणि । पूर्वऽचित्तये । वस्वीः ।
अनु । स्वऽराज्यं ॥ १२ ॥

प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानास्ता गावोऽस्येंद्रस्य सहो बलं नमसा स्वकीयेन पयोरूपेणान्नेन सपर्यंति । परिचरंति । पुरूणि बहून्यस्येंद्रस्य व्रतानि वृत्रवधादिरूपाणि वीर्यकर्माणि सश्चिरे । सेविरे । ज्ञापयंत इत्यर्थः । किमर्थं । पूर्वचित्तये । युयुत्सूनां वृत्राणां पूर्वमेव प्रज्ञापनाय । अनेन युध्यमाना वृत्रादयः सर्वे मरणं प्राप्ताः किमर्थं भवद्भिः प्राणास्त्यज्यंत इति तेषां बोधनायेत्यर्थः । अन्यत् पूर्ववत् ॥ सश्चिरे । सश्च गतौ । व्यत्ययेनात्मनेपदं । पूर्वचित्तये । चिती संज्ञाने । भावे क्तिन् । मरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदांतोदात्तत्वं ॥

चातुर्विंशकेऽहनि प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छंसिनः शस्त्र इंद्रो दधीच इति षडहस्तोत्रियसंज्ञकस्तृचः । सूत्रितं च । आदह स्वधामन्वित्येका इंद्रो दधीचो अस्थभिः । आ० ७. २ । इति ॥

तत्र प्रथमां सूक्ते त्रयोदशीमृचमाह ॥

इंद्रो दधीचो अस्थभिर्वृत्राण्यप्रतिष्कुतः ।

जघान नवतीर्नव ॥ १३ ॥

इंद्रः । दधीचः । अस्थऽभिः । वृत्राणि । अप्रतिऽस्कुतः ।

जघान । नवतीः । नव ॥ १३ ॥

अत्र शाट्यायनिन इतिहासमाचक्षते । आथर्वणस्य दधीचो जीवतो दर्शनेनासुराः पराबभूवुः । अथ तस्मिन् स्वर्गतेऽसुरैः पूर्णा पृथिव्यभवत् । अथेंद्रस्तैरसुरैः सह योद्धुमशक्नुवंस्तमृषिमन्विच्छन् स्वर्गं गत इति शुश्राव । अथ पप्रच्छ तत्रत्यान् नेह किमस्य किंचित्परिशिष्टमंगमस्तीति । तस्मा अवोचन् अस्त्येतदाश्वं शीर्षं येन शिरसाश्विभ्यां मधुविद्यां प्राब्रवीत् । तत्तु न विद्म यत्राभवदिति । पुनरिंद्रोऽब्रवीत् । तदन्विच्छतेति । तद्धान्वैषिषुः । तच्छर्यणावत्यनुविद्याजह्रुः । शर्यणावद्ध वै नाम कुरुक्षेत्रस्य जघनार्धे सरः स्यंदते । तस्य शिरसोऽस्थिभिरिंद्रोऽसुराञ्जघानेति ॥ अप्रतिष्कुतः परैरप्रतिशब्दितः । प्रतिकूलशब्दरहित इंद्र आथर्वणस्य दधीच एतत्संज्ञकस्य ऋषेरस्थभिरश्वशिरःसंबंधिभिरस्थिभिर्नवतीर्नव नवसंख्याका नवतीर्दशोत्तराष्टशतसंख्याकाः । तथा हि । लोकत्रयवर्तिनो देवाञ्जेतु-

मादावासुरी माया त्रिधा संपद्यते। त्रिविधातीतानागतवर्त-मानकालभेदेन तत्कालवर्तिनो देवाश्चेतुं पुनरपि प्रत्येकं त्रिगुणिता भवति। एवं नव संपद्यते। पुनरप्युत्साहादिशक्ति-त्रयरूपेण त्रैगुण्ये सति सप्तविंशतिः संपद्यते। पुनः सात्त्विका-दिगुणत्रयभेदेन त्रैगुण्ये सत्येकोत्तराशीतिः संपद्यते। एवं चतुर्भिस्त्रिकैर्गुणिताया मायाया दशसु दिक्षु प्रत्येकमवस्थाने सति नव नवतयः संपद्यते। एवंविधमायारूपाणि वृत्राख्या-वरकाख्यसुरजातानि जघान। हतवान्॥ दधीचः। दध्यंचतीति दध्यङ्। अंचतेर्ऋत्विगित्यादिना क्विन्। अनि-दितामिति नलोपः। षष्ठ्येकवचनेऽच इत्यकारलोपे चाविति दीर्घत्वं। उदात्तनिवृत्तिस्वरेण विभक्त्युदात्तत्वे प्राप्ते तदपवाद-तया चाविति पूर्वपदस्यांतोदात्तत्वं प्राप्तं। अंचेश्छंदस्यसर्वनाम-स्थानं। पा० ६. १. १७०.। इति पुनर्विभक्त्युदात्तत्वविधानेन तद्बाध्यते। अस्थभिः। छंदस्यपि दृश्यत इत्यनजादावप्यस्थि-शब्दस्यानङादेशः। स चोदात्तः॥

चतुर्दशीमृचमाह॥

इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः पर्वतेष्वपश्रितं।
तद्विदच्छर्यणावति॥ १४॥

इच्छन्। अश्वस्य। यत्। शिरः। पर्वतेषु। अपऽश्रितं।
तत्। विदत्। शर्यणाऽवति॥ १४॥

पर्वतेषु पर्ववत्सु गिरिष्वपश्रितमपगत्य स्थितमश्वसंबंधि दधीचो यच्छिर इच्छन्निंद्रो वर्तते। शर्यणावत्येतन्नाम्ने सरसि

तच्छिरो विदत्। अज्ञासीत्। ज्ञात्वा तदाहृत्य तदीयैरस्थिभिर्वृत्राणि जघानेति पूर्वस्यामृचि संबंधः॥ इच्छन्। इषु इच्छायां। तुदादित्वाच्छप्रत्ययः। विदत्। वेत्तेर्लुङि व्यत्ययेन च्लेरङादेशः। शर्यणावति। शर्यणा नाम देशः। तेषामदूरभवं सरः शर्यणावत्। मध्वादिषु शर्यणशब्दस्य पाठान्मध्वादिभ्यश्च। पा० ४. २. ८६.। इति चातुर्थिको मतुप्। संज्ञायामिति मतुपो वत्वं। मतौ बह्वचोऽनजिरादीनामिति दीर्घः॥

अतिमूर्तिनाम्न्येकाहे कर्तव्ये पूर्वमेवैकं मासं सौर्यचांद्रमसीभ्यामिष्टिभ्यां यष्टव्यं। तत्र पूर्वपक्षे चांद्रमसीष्टिः। अत्राह गोरिति तस्यां प्रधानस्यानुवाक्या। अतिमूर्तिनेति खंडे सूचितं। अत्राह गोरमन्वत नवो नवो भवति जायमानः। आ० ९. ८.। इति॥

तामेतां सूक्ते पंचदशीमृचमाह॥

अत्राह गोरमन्वत नाम त्वष्टुरपीच्यं।
इत्था चंद्रमसो गृहे॥ १५॥

अत्र। अह। गोः। अमन्वत। नाम। त्वष्टुः। अपीच्यं।
इत्था। चंद्रमसः। गृहे॥ १५॥

अत्राहास्मिन्नेव गोर्गंतुश्चंद्रमसो गृहे मंडले त्वष्टुर्दीप्तस्यादित्यस्य संबंध्यपीच्यं रात्रावंतर्हितं स्वकीयं यन्नाम तेजस्तदादित्यस्य रश्मय इत्थेत्थमनेन प्रकारेणामन्वत। अजानन्। उदकमये स्वच्छे चंद्रबिंबे सूर्यकिरणाः प्रतिफलंति। तत्र प्रतिफलिताः किरणाः सूर्ये यादृशीं संज्ञां लभंते तादृशीं

चंद्रेऽपि वर्तमाना लभंत इत्यर्थः। एतदुक्तं भवति। यद्वान्त-र्वर्तिहितं सौरं तेजस्तच्चंद्रमंडलं प्रविश्याह्नीव नैशं तमो निवार्यं सर्वं प्रकाशयति। ईदृग्भूततेजसा युक्तः सूर्यश्चंद्र एव द्वादशादित्येष्विंद्रस्यापि परिगणितत्वात्। अतोऽहोरात्रयोः प्रकाशक इंद्र एवेतींद्रस्तुतिः प्रतीयमानत्वादिंद्रो देवतेत्येतदुप-पन्नं भवति। ईदृग्भूतस्य तेजस आश्रयत्वेन चंद्रमसः प्राधान्य-विवक्षया चांद्रमस्यामिष्टौ विनियोगोऽप्युपपद्यते॥ अत्र निरुक्तं। अथाप्यस्यैको रश्मिश्चंद्रमसं प्रतिदीप्यते तदेतेनो-पेक्षितव्यमादित्यतोऽस्य दीप्तिर्भवतीति। सुषुम्णः सूर्यरश्मि-श्चंद्रमा गंधर्व इत्यपि निगमो भवति। सोऽपि गौरुच्यते। अत्राह गोरमन्वतेति। नि० २. ६.। अत्राह गोः सममंस-तादित्यरश्मयः स्वं नामापीच्यमपचितमपगतमपिहितमंतर्हितं वा। नि० ४. २५.। इति॥ अमन्वत। मनु अवबोधने। अपीच्यं। अपपूर्वाच्चिनोतेरघ्न्यादयश्च। उ० ४. ११२.। इति निपातनाद्यत्। अत एवाभिमतरूपसिद्धिः। यद्वा। अपिपूर्वा-दंचतेर्ऋत्विगित्यादिना क्विन्। अनिदितामिति नलोपः। अपिगते निगते भवमपीच्यं। भवे छंदसीति यत्। अच इत्य-कारलोपे चाविति दीर्घत्वं। तित्स्वरितः। अपीच्योऽप्रकाश इति भट्टभास्करमिश्रः। इत्था। इदम्शब्दात्था हेतौ च छंदसीति प्रकारवचने थाप्रत्ययः। यदि तत्रेदंशब्दो नानु-वर्तते तदानीमिदमस्थमुः। पा० ५. ३. २४.। इति थमु-प्रत्ययः। अव्ययादाप्सुपः। पा० २. ४. ८२.। इति सुब्लुकं बाधित्वा सुपां सुलुगिति डादेशः। चंद्रमसः। चंद्रमाह्लादनं मिमीते निर्मिमीते इति चंद्रमाः। चंद्रे मो डित्। उ० ४.

२२७. । कृत्यसिप्रत्ययः । दासीभारादिषु पठितत्वात्पूर्वपद-प्रकृतिस्वरत्वं । पूर्वपदं च स्फायितंचीत्यादिना रक्प्रत्ययांत-मंतोदात्तं ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे सप्तमो वर्गः ॥

सर्वपृष्ठायामिष्टौ कायस्य हविषः को अद्येति द्वे ऋचौ याज्यानुवाक्ये । सूत्रितं च । कायं दशमं को अद्य युंक्ते धुरि गा ऋतस्येति द्वे इति ॥

तत्र प्रथमां सूक्ते षोडशीमृचमाह ॥

को अद्य युंक्ते धुरि गा ऋतस्य शिमीवतो भामिनो
दुर्हृणायून् ।
आसन्निषून्हृत्स्वसो मयोभून्य एषां भृत्यामृणधत्स
जीवात् ॥ १६ ॥

कः । अद्य । युंक्ते । धुरि । गाः । ऋतस्य । शिमीऽवतः ।
भामिनः । दुःऽहृणायून् ।
आसन्ऽइषून् । हृत्सुऽअसः । मयःऽभून् । यः । एषां ।
भृत्यां । ऋणधत् । सः । जीवात् ॥ १६ ॥

अद्यास्मिन्कर्मणि ऋतस्य गच्छत इंद्रसंबंधिनो रथस्य धुर्यश्ववहनप्रदेशे गा गतिमतोऽश्वान् को युंक्ते । को नाम नियोक्तुं शक्नोति । न कोऽपीत्यर्थः । कीदृशानश्वान् । शमीवतः । वीर्यकर्मोपेतान् । भामिनः । तेजसा युक्तान् । दुर्हृ-

णायून्। परैः सहेन क्रोधेन युक्तान्। हृणीयतिः क्रुध्यतिकर्मा। आसन्निषून्। येषामासन्यास्ये मुखप्रदेशे शत्रूणां प्रहरणार्थमिषवो बाणा बद्धास्तान्। हृत्स्वसः। हृत्सु शत्रूणां हृदयेष्वस्यंति स्वकीयं पादं क्षिपंतीति हृत्स्वसः। मयोभून्। मयसः सुखस्य भावयितॄन्। स्वकीयानां सुखप्रदानित्यर्थः। यो यजमान एषामीदृशानामश्वानां भृत्यां भरणक्रियां रथवाहनक्रियारूपणधत् समर्द्धयति। स्तौतीति यावत्। स यजमानो जीवात्। जीवनवान्भवेत्॥ यद्वा क इति प्रजापतिरुच्यते। को ह वै नाम प्रजापतिरिति श्रुतेः। ऋतस्य यज्ञस्य धुरि निर्वाहे गा वेदरूपान्वाग्विशेषानद्येदानीं युंक्ते। संयोजयति। कीदृशान्। शिमीवतः। प्रतिपाद्यैः कर्मभिर्युक्तान्। भामिनः। उज्ज्वलान्। दुर्हृणायून्। हृणीयतिर्हानिकर्मा। हातुमशक्यान् वेदाध्ययनस्य नित्यत्वात्। आसन्निषून्। आसन्यास्य इषुरेषणं गमनमुच्चारणं येषां तान्। हृत्स्वसः। हृत्सु हृदयेषु दीप्यमानान् प्रकाशमानानित्यर्थः। मयोभून्। मयसोऽध्ययनप्रभवस्य सुखसाधनस्यादृष्टस्य भावयितॄन्। यो यजमान एषां वचसां भृत्यां भरणक्रियारूपणधत्। ऋद्धिमतीं करोति। स जीवात्। स एव जीवति। अन्ये जीवन्मृता इत्यर्थं॥ दुर्हृणायून्। हृणीङ् लज्जायां। कंड्वादित्वाद्यक्। बहुलवचनादस्मादुण्प्रत्ययः। अतो लोपे सति वर्णव्यापत्त्याकारः। मृगय्वादिर्वा द्रष्टव्यः। आसन्निषून्। पद्दन्नित्यादिनासशब्दस्यासन्नादेशः। इष गतावित्यस्मादिषेः किच्चेत्युप्रत्ययः। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। हृत्स्वसः। असु क्षेपणे। असु गतिदीप्त्यादानेषु। क्विप् चेति क्विप्।

तत्पुरुषे कृति बहुलमित्यलुक्। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। मयोभून्। व्यत्ययेन ह्रस्वत्वं। यद्वा मितद्र्वादिभ्य उपसंख्यानं। पा० ३. २. १८०. १.। इति डुप्रत्ययः। भृत्यां। भृञ् भरणे। संज्ञायां समजनिषद। पा० ३. ३. ९९.। इति क्यप्। उदात्त इत्ययनुवृत्तेः प्रत्ययस्योदात्तत्वं। ऋणधत्। ऋधु वृद्धौ। लेटि व्यत्ययेन श्नम्। लेटोऽडाटावित्याडागमः। इतश्च लोप इतीकारलोपः। जीवात्। जीव प्राणधारणे। पूर्ववल्लेट्याडागमः॥

सप्तदशीमृचमाह॥

क ईं॑षते तु॒ज्यते॒ को बि॑भाय॒ को मं॑सते॒ सन्त॒मिन्द्रं॒ को

अंति॑।

कस्तो॒काय॒ क इभा॑योत रा॒येऽधि॑ ब्रव॒त्तन्वे॒३॒॑ को

जना॑य॥ १७॥

कः। ई॒ष॒ते॒। तु॒ज्यते॑। कः। बि॒भा॒य॒। कः। मं॒स॒ते॒। सन्त॑॑म्।

इन्द्र॑म्। कः। अंति॑।

कः। तो॒काय॑। कः। इभा॑य। उ॒त। रा॒ये। अधि॑। ब्र॒व॒त्।

त॒न्वे॑। कः। जना॑य॥ १७॥

अनुग्रहीतरींद्र आगते सति क ईषते। भक्तोभीतः सन् को निर्गच्छति। न कोऽपीत्यर्थः। कस्तुज्यते। को हिंस्यते। शत्रुभिर्हिंस्योऽपि कश्चिन्नास्तीत्यर्थः। को यजमानो बिभाय। बिभेति। इंद्रे रक्षके सति भयमपि नोत्पद्यते। दूरे तस्य शत्रुकृता हिंसा। अंत्यंतिके समीपे संतमस्माकं रक्षकत्वेन

वर्तमानमिंद्रं कः पुरुषो मंसते । जानाति । वयमेव जानीमो नान्य इत्यर्थः । एकः कः पूरकः । युद्धे सहायार्थमिंद आगते सति को यजमानस्तोकाय पुत्रायाधिब्रवत् । हे इंद्रास्मदीयं पुत्रं रक्षेत्येवंरूपमधिवचनं पक्षपातेन वचनं ब्राह्मणायाधि-ब्रूयादिति यथा । एवंरूपमधिवचनं को यजमानः कुर्यात् । स्वयमेवेंद्रो रक्षतीति भावः । इभाय गजाय कोऽधिब्रवत् । उत अपि च राये शत्रुभिरपक्रियमाणाय धनाय कोऽधिब्रवत् । अपक्रियमाणमस्मदीयं धनं रक्षेत्यधिवचनमपि को यज-मानः कुर्यात् । न कोऽपीत्यर्थः । अपि च तन्वे स्वकीयाय शरीराय जनाय परिजनाय च कोऽधिब्रवत् । स्वशरीररक्षार्थं परिजनरक्षार्थं चेंद्रस्याधिवचनं नापेक्षितं । स्तुत्या प्रीत इंद्र स्वयमेव रक्षतीत्यर्थः ॥ यदा तु कशब्दाभिधेयस्य प्रजापतेः संबंधिनि कर्मणि विनियोगः तदानीं परमैश्वर्ययोगादिंद्रशब्देन प्रजापतिरेवाभिधीयते । यथैंद्र्या गार्हपत्यमुपतिष्ठत इति विनियोगानुसारेण कदा चनेत्यस्यामृचि विद्यमान इंद्रो गार्ह-पत्यपरतया नीयते तद्वत् ॥ ईषते । ईष गतिहिंसादर्शनेषु । भौवादिक आत्मनेपदी । तुज्यते । तुज हिंसायां । कर्मणि यक् । अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वे यक एव स्वरः शिष्यते । अतिङ इति पर्युदासान्निघाताभावः । मंसते । लेट्यडागमः । सिब्बहुलं लेटीति सिप् । अंति अंतिकस्य कादिलोपो बहुलमिति कलोपः । ब्रवत् । ब्रवीतेर्लेट्यडागमः । तन्वे तनुशब्दाच्चतुर्थ्येकवचने जसादिषु छंदसि वावचनमिति घेर्ङितीति गुणाभावे यणादेशः । उदात्तस्वरितयोर्यण इति विभक्तेः स्वरितत्वं ॥

अष्टादशीमृचमाह ॥

को अग्निमीट्टे हविषा घृतेन स्रुचा यजाता ऋतुभिर्ध्रुवेभिः।
कस्मै देवा आ वहानाशु होम को मंसते वीतिहोत्रः सुदेवः ॥ १८ ॥

कः। अग्निं। ईट्टे। हविषा। घृतेन। स्रुचा। यजाते। ऋतुऽभिः। ध्रुवेभिः।
कस्मै। देवाः। आ। वहान्। आशु। होम। कः। मंसते। वीतिऽहोत्रः। सुऽदेवः ॥ १८ ॥

को यजमानोऽग्निमीट्टे। इंद्रार्थं हविर्निरुप्याग्निं स्तौति। इंद्राय हविर्निर्वापोऽपि सम्यक्कर्तुं न शक्यते। इंद्रस्य दुर्विज्ञानत्वात्। को वेंद्रयागार्थमग्निं स्रुचा जुह्वा ध्रुवेभिर्ध्रुवैर्नित्यैर्ऋतुभिर्वसंतादिकालैरुपलक्षितेन घृतेन हविषा यजाते। यजेत्। यद्वा ऋतवः प्रयाजदेवताः। ऋतवो वै प्रयाजा इति श्रुतेः। ताभिर्ध्रुवैः प्रकृतौ विकृतौ चानुष्ठेयतया निश्चलैर्ऋतुभिः सहाग्निमाज्यभागदेवतां घृतेन हविषा को यजेत्। न कोऽपीत्यर्थः। कस्मै यजमानाय होम ह्वातव्यं प्रशस्तं धनमाशु शीघ्रं देवा आवहान्। आवहंति। प्रयच्छंति। न कस्मा अपीत्यर्थः। इंद्र एव धनस्य दाता नान्ये देवा इतींद्रः स्तूयते। वीतिहोत्रः प्राप्तयज्ञः सुदेवः शोभनदेवताकः को यजमानो मंसते। इंद्रं सम्यक् जानाति। न कोऽपीत्यर्थः।

बहुविधेन स्तोत्रेण चिरकालोपासनेन चेंद्रः प्रत्यक्षो भवति नान्येन प्रकारेणेति तात्पर्यार्थः ॥ ईट्टे । ईड स्तुतौ । अदादित्वाच्छपो लुक् । स्तुचा । सार्वेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं । यजाते । यजतेर्लेट्याडागमः । वैतोऽन्यत्रेत्यैकारः । वहात् । वहतेर्लेट्याडागमः । इतश्च लोप इतोकारलोपः । संयोगांतस्येति तकारलोपः । होम । ह्वयतेः कतात्वस्यातो मनिन्निति मनिन् । ह्व इत्यनुवृत्तौ बहुलं छंदसीति संप्रसारणं । यद्वा । नामन् सीमन्नित्यादौ । उ० ४. १५२. । होमनशब्दो मनिन्प्रत्ययांतो निपात्यते । मंसते । मन ज्ञाने । लेट्यडागमः । सिब्बहुलं लेटीति सिप् । वीतिहोत्रः । वी गत्यादिषु । अस्मात्कर्मणि मंत्रे वृषेत्यादिना क्तिन् स चोदात्तः । होत्रं होमः । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन्निति त्रनप्रत्ययः । वीतिः प्राप्तो होमो येन । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । सुदेवः । नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥

एकोनविंशीमृचमाह ॥

त्वमंग प्र शंसिषो देवः शविष्ठ मर्त्यं ।

न त्वदन्यो मघवन्नस्ति मर्डितेंद्र ब्रवीमि ते वचः ॥ १९ ॥

त्वं । अंग । प्र । शंसिषः । देवः । शविष्ठ । मर्त्यं ।

न । त्वत् । अन्यः । मघऽवन् । अस्ति । मर्डिता । इंद्र ।

ब्रवीमि । ते । वचः ॥ १९ ॥

अंगेत्यभिमुखीकरणे । अंग शविष्ठ हे बलवत्तमेंद्र देवो द्योतमानस्त्वं मर्त्यं मरणधर्माणं त्वां स्तुवंतं पुरुषं प्रशंसिषः ।

सम्यगनेन स्तुतमिति प्रशंस। हे मघवन् धनवन्निंद्र त्वदन्यस्त्वत्तोऽन्यः कश्चिन्मर्डिता सुखयिता नास्ति। अतः कारणात्ते तुभ्यमिदं स्तुतिलक्षणं वचो ब्रवीमि। उच्चारयामि॥ शंसिषः। शंस स्तुतौ। लेटि सिप्यडागमः। सिब्बहुलं लेटीति विकरणश्च सिप्। तस्यार्धधातुकत्वादिडागमः। शविष्ठ। अतिशयेन शवस्वी शविष्ठः। इष्ठनि विन्मतोर्लुक्। टेरिति टिलोपः। मर्डिता। मृड सुखने। तृच इडागमः॥

विंशीमृचमाह॥

मा ते राधांसि मा त ऊतयो वसोऽस्मान्कदा चना दभन्।
विश्वा च न उपमिमीहि मानुष वसूनि चर्षणिभ्य आ॥ २०॥

मा। ते। राधांसि। मा। ते। ऊतयः। वसो इति। अस्मान्। कदा। चन। दभन्।
विश्वा। च। नः। उपऽमिमीहि। मानुष। वसूनि। चर्षणिऽभ्यः। आ॥ २०॥

हे वसो निवासयितरिंद्र ते तव संबंधीनि राध्नोत्येभिरिति राधांसि भूतान्यस्मान्कदाचन कदाचिदपि मा दभन्। मा विनाशयंतु। तथोतयो गंतारः। यद्वा धूतय इत्यत्र वर्णलोपः। धूतयः कंपयितारस्ते त्वदीया मरुतश्च मा दभन्। हे मानुष मनुष्यहितेंद्र चर्षणिभ्यो मंत्रद्रष्टृभ्यो नोऽस्मभ्यं विश्वा विश्वानि सर्वाणि वसूनि धनानि च आ उपमिमीहि। सर्वत आहृत्या-

स्मत्समीपे कुरु । सर्वत्र वर्तमानं धनमस्मभ्यं प्रयच्छेत्यर्थः ॥ कदा । किंशब्दात्सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले देति दाप्रत्ययः । किमः क इति कादेशः । व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं । दभन् । दंभु दंभे । लोडर्थे छांदसो लङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । न माङ्योग इत्यडभावः । मिमीहि । माङ् माने शब्दे च । व्यत्ययेन परस्मैपदं । जुहोत्यादित्वाच्छ्लुः । भृञामिदित्यभ्यासस्येत्वं । हेर्ङित्त्वात् घुमास्थेतीत्वं ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ इति प्रथमे मंडले त्रयोदशोऽनुवाकः ॥

चतुर्दशेऽनुवाके नव सूक्तानि । तत्र प्र य इति द्वादशर्चं प्रथमं सूक्तं गोतमस्यार्षं । पंचमीद्वादश्यौ त्रिष्टुभौ । शिष्टा जगत्यः । मरुतो देवता । तथा चानुक्रांतं । प्र ये द्वादश मारुतं ह पंचम्यंते त्रिष्टुभाविति । हशब्दप्रयोगादिदमादीनि चत्वारि सूक्तानि मरुद्देवत्यानि ॥ अभिप्लवषडहस्य चतुर्थेऽहन्याग्निमारुत एतत्सूक्तं मारुतनिविद्धानीयं । सूत्रितं च । प्र ये शुंभंते जनस्य गोपा इत्याग्निमारुतं । आ० ७. ७. । इति ॥

तत्र प्रथमामृचमाह ॥

प्र ये शुंभंते जनयो न सप्तयो यामन्रुद्रस्य सूनवः सुदंससः ।
रोदसी हि मरुतश्चक्रिरे वृधे मदंति वीरा विदथेषु घृष्वयः ॥ १ ॥

प्र। ये। शुंभंते। जनंयः। न। सप्तंयः। यामंन्। रुद्रस्यं।
सूनवंः। सुऽदंसंसः।
रोदंसी इतिं। हि। मरुतः। चक्रिरे। वृधे। मदंति।
वीराः। विदथेंषु। घृष्वंयः॥ १॥

ये मरुतो यामन् यामनि गमने निमित्तभूते सति प्रशुंभंते। प्रकर्षेण स्वकीयान्यंगान्यलंकुर्वंति। जनयो न। जाया इव। यथा योषितः स्वकीयान्यंगान्यलंकुर्वंति तद्वत्। कीदृशा मरुतः। सप्तयः। सर्पणशीलाः। रुद्रस्य सूनवः। रोदयति सर्वमंतकाल इति रुद्रः परमेश्वरः। तस्य पुत्राः। सुदंससः। शोभनकर्माणः। एतदेवोपपादयति। हि यस्मान्मरुतो रोदसी द्यावापृथिव्यौ वृधे वृष्टिप्रदानादिना वर्धनाय चक्रिरे कृतवंतः। अतः सुदंसस इत्यर्थः। वीरा विशेषेण शत्रुक्षेपणशीलाः। घृष्वयः। घर्षणशीलाः। महीरुहशिलोच्चयादेर्भंजका इत्यर्थः। एवंभूतास्ते मरुतो विदथेषु। विदंत्येषु यष्टव्यतया देवानिति विदथा यज्ञाः। तेषु मदंति। सोमपानेन हृष्यंति॥ शुंभंति। शुभ शुंभ दीप्तौ। भौवादिकः। जनयः जायंत आस्वपत्यानीति जनयो जायाः। इन् सर्वधातुभ्य इतीन्प्रत्ययः। यामन्। या प्रापणे। कृत्यल्युटो बहुलमिति बहुलवचनादातो मनिन्निति भावे मनिन्। सुपां सुलुगिति सप्तम्या लुक्। सुदंससः। दंस इति कर्मनाम। शोभनं दंसो येषां। सोर्मनसी अलोमोषसी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। चक्रिरे। हि चेति निघातप्रतिषेधः। वृधे। वृधु। वृद्धौ। संपदादिलक्षणो भावे क्विप्। सावेकाच

इति विभक्तेरुदात्तत्वं । मदंति । मंदी हर्षे । अस्मिन् प्राप्ते व्यत्ययेन शप् । पादादित्वान्निघाताभावः । विदथेषु । विद ज्ञाने । रुदिविदिभ्यां किदित्यथप्रत्ययः । घृष्वयः । घृषु संघर्षे जविघृष्वीत्यादिना विन्प्रत्ययांतो निपात्यते ॥

द्वितीयामृचमाह ॥

त उ॑क्षितासो॑ महि॒मान॑माशत दि॒वि रु॒द्रासो॒ अधि॑ च॒क्रिरे॒ सदः॑ ।

अर्च॑न्तो अ॒र्कं ज॒नय॑न्त इ॒न्द्रि॒यमधि॒ श्रियो॑ दधिरे॒ पृश्नि॑मातरः ॥ २ ॥

ते । उ॒क्षि॒तासः॑ । म॒हि॒मान॑म् । आ॒श॒त॒ । दि॒वि । रु॒द्रासः॑ । अधि॑ । च॒क्रि॒रे॒ । सदः॑ ।

अर्च॑न्तः । अ॒र्कम् । ज॒नय॑न्तः । इ॒न्द्रि॒यम् । अधि॑ । श्रियः॑ । द॒धि॒रे॒ । पृश्नि॑ऽमातरः ॥ २ ॥

ये पूर्वोक्तगुणविशिष्टास्ते मरुत उक्षितासो देवैरभिषिक्ताः संतो महिमानं महत्त्वमाशत । आप्नुवन् । रुद्रासो रुद्रस्य पुत्राः । उपचाराज्जन्ये जनकशब्दः । ते रुद्रपुत्रा मरुतो दिवि द्योतमाने नभसि सदः सदनं स्थानमधिचक्रिरे । अधिकं सर्वोत्कृष्टं कृतवंतः । अर्कमर्चनीयमिंद्रमर्चंतः पूजयंत इंद्रियमिंद्रस्य लिंगं वीर्यं जनयंतः । प्रहर भगवो जहि वीरयस्वेत्येवंरूपेण वाक्येनोत्पादयंतः । पृश्निमातरः पृश्नेर्नानारूपाया भूमेः पुत्रा मरुतः श्रिय ऐश्वर्याण्यधिदधिरे । आधिक्येना-

धारयन्॥ उक्षितासः। उक्ष सेचने। कर्मणि निष्ठा। आज्जसेरसुक्। महिमानं। महच्छब्दात् पृथ्वादिलक्षण इमनिच्। टेरिति टिलोपः। आशत। अशू व्याप्तौ। लङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्। इंद्रियं। इंद्रियमिंद्रलिंगमिंद्रदृष्टमिति घच्प्रत्ययांतो निपात्यते। पृश्निमातरः। प्राश्नुते सर्वाणि रूपाणीति पृश्निर्भूमिः। श्रुयते च। इयं वै पृश्निः। घृणिपृश्निरित्यादौ निपातनादभिमतरूपसिद्धिः। पृश्निर्माता येषां ते तथोक्ताः ऋतश्छंदसि। पा० ५. ४. १५८.। इति समासांतस्य कपः प्रतिषेधः॥

तृतीयामृचमाह॥

गोमा॑तरो॒ यच्छु॒भय॑न्ते अ॒ञ्जिभि॑स्त॒नूषु॑ शु॒भ्रा द॑धिरे

विरु॒क्म॑तः।

बाध॑न्ते॒ विश्व॑मभिमा॒तिन॒मप॒ वर्त्मा॑न्येषा॒मनु॑ रीयते घृ॒तं॥३॥

गोऽमा॑तरः। यत्। शु॒भय॑न्ते। अ॒ञ्जिऽभिः॑। त॒नूषु॑। शु॒भ्राः।

द॒धि॒रे॒। वि॒रु॒क्म॑तः।

बाध॑न्ते। विश्व॑म्। अ॒भि॒ऽमा॒तिन॑म्। अप॑। वर्त्मा॑नि। ए॒षा॒म्।

अनु॑। री॒य॒ते॒। घृ॒तम्॥ ३॥

गोमातरः। गोरूपा भूमिर्माता येषां ते मरुत अंजिभी रूपाभिव्यंजकैराभरणैर्यद्यदा शुभयंते। स्वकीयान्यंगानि शोभायुक्तानि कुर्वंति। तदानीं शुभ्रा दीप्ता मरुतस्तनूषु स्वकीयेषु शरीरेषु विरुक्मतो विशेषेण रोचमानानलंकारान्दधिरे। धार-

यंति। अपि च विश्वं सर्वमभिमातिनं शत्रुमपबाधंते। हिंसंति।
एषां मरुतां वर्त्मानि मार्गाननुसृत्य घृतं चरणशीलमुदकं रीयते।
स्रवति। यत्र मरुतो गच्छंति वृष्ट्युदकमपि तदनुसारेण तत्र
गच्छतीत्यर्थः॥ शुभयंते। संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाल्लघूपध-
गुणाभावः। अंजिभिः। अंजू व्यक्तिम्रक्षणकांतिगतिषु। खनि-
कष्यंज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रंथिचरिभ्यश्चेतीप्रत्ययः। शुभ्राः।
शुभ दीप्तौ। स्फायितंचीत्यादिना रक्। विरुक्मतः। विशिष्टा
रुक् विरुक्। तद्वंतो विरुक्मतः। मतुप्ययस्मयादित्वेन पदत्वा-
क्कत्वं। भत्वात् जश्त्वाभावः। रीयते। रीङ् स्रवणे।
दैवादिकः॥

चतुर्थीमृचमाह॥

वि ये भ्राजंते सुमखास ऋष्टिभिः प्रच्यावयंतो अच्युता

चिदोजसा।

मनोजुवो यन्मरुतो रथेष्वा वृषव्रातासः पृषतीरयुग्ध्वं॥४॥

वि। ये। भ्राजंते। सुऽमखासः। ऋष्टिऽभिः। प्रऽच्यवयंतः।

अच्युता। चित्। ओजसा।

मनःऽजुवः। यत्। मरुतः। रथेषु। आ। वृषऽव्रातासः।

पृषतीः। अयुग्ध्वं॥ ४॥

सुमखासः शोभनयज्ञा ये मरुत ऋष्टिभिरायुधैर्विभ्राजंते
विशेषेण दीप्यंते। ते मरुतोऽच्युता चित् च्यावयितुमशक्यानि
दृढानि पर्वतादीन्यप्योजसा स्वकीयेन बलेन प्रच्यावयंतः

प्रकर्षेण च्यावयितारः प्रेरयितारो भवंति । उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः । हे मरुतः । मनोजुवो मनोवद्वेगगतयो वृषव्रातासो वृष्ट्युदकसेचनसमर्थसप्तसंघात्मका यूयं रथेष्वात्मीयेषु पृषतीः । पृषत्य इति मरुद्वाहनानां संज्ञा पृषत्यो मरुतामित्युक्तत्वात् । पृषद्भिः श्वेतविंदुभिर्युक्ता मृगीर्यद्यदायुग्ध्वं । आभिमुख्येन नियुक्ता अकृढ्वं । तदानीं पर्वतादिकं प्रच्यवत इत्यर्थः ॥ सुमखासः । सर्वे विधयश्छंदसि विकल्प्यंत इति नञ्सुभ्यामित्यस्य प्रवृत्त्यभावे बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । अच्युता । शेश्छंदसि बहुलमिति शेर्लोपः । मनोजुवः । जु इति सौत्रो धातुर्गत्यर्थः । क्विब्वचीत्यादिना क्विब्दीर्घौ । अयुग्ध्वं । युजिर् । योगे । लुङि धि चेति सकारलोपः ॥

पंचमीमृचमाह ॥

प्र यद्रथे॑षु पृष॑तीरयु॑ग्ध्वं वाजे॒ अद्रिं॑ मरुतो रं॒हय॑न्तः ।

उ॒तारु॒षस्य॒ वि ष्यं॑ति धारा॒श्चर्मे॑वो॒दभि॒र्व्यु॑न्दंति॒ भूम॑ ॥ ५ ॥

प्र । यत् । रथे॑षु । पृष॑तीः । अयु॑ग्ध्वं । वाजे॑ । अद्रि॑म् ।
मरु॑तः । रं॒हय॑न्तः ।

उ॒त । अ॒रु॒षस्य॑ । वि । स्यं॒ति । धारा॑ः । चर्म॑ऽइव ।

उ॒दऽभिः॑ । वि । उ॒न्दंति॒ । भूम॑ ॥ ५ ॥

हे मरुतः पृषतीर्यद्यदा रथेषु प्रायुग्ध्वं । प्रायुङ्क्त । किं कुर्वंतः । वाजेऽन्ने निमित्तभूते सत्यद्रिं मेघं रंहयंतः । वर्षणार्थं प्रेरयंतः । उत तदानीमरुषस्यारोचमानस्य सूर्यस्य वैद्युताग्नेर्वा

सकाशाद्वृष्ट्युदकधारा भवंतो विष्यंति । विमुंचंति । विमुक्ता-
स्ताश्च धारा उदभिरुदकैश्चर्मेव परिमितमल्पं चर्म यथाप्रयत्नेन
क्लेद्यते । एवं भूम सर्वां भूमिं व्युंदंति । विशेषेणार्द्रां कुर्वंति ॥
रंहयंतः । रहि गतौ । विष्यंति । षो अंतकर्मणि । दैवादिकः ।
ओतः श्यनि । पा० ७. ३. ७१. । इत्योकारलोपः । उपसर्गा-
त्सुनोतीति षत्वं । उदभिः । पद्दन्नित्यादिनोदकशब्दस्योदन्ना-
देशः । व्युंदंति । उंदी क्लेदने । भूम । सुपां सुलुगिति भूमि-
शब्दादुत्तरस्याम्ो डादेशः । छांदसं ह्रस्वत्वं ॥

तृतीयसवन आ वो वहंत्विति पोतुः प्रस्थितयाज्या । सूत्रितं च । आ वो वहंतु सप्तयो रघुष्यदोऽमेव नः सुहवा आ हि गंतन । आ० ५. ५. । इति ॥

तामेतां सूक्ते षष्ठीमृचमाह ॥

आ वो वहंतु सप्तयो रघुष्यदो रघुपत्वानः प्र जिगात
बाहुभिः ।
सीदता बर्हिरुरु वः सदस्कृतं मादयध्वं मरुतो मध्वो
अंधसः ॥ ६ ॥

आ । वः । वहंतु । सप्तयः । रघुऽस्यदः । रघुऽपत्वानः ।
प्र । जिगात । बाहुऽभिः ।
सीदत । आ । बर्हिः । उरु । वः । सदः । कृतं । मादयध्वं ।
मरुतः । मध्वः । [illegible]

हे मरुतो वो युष्मान् सप्तयः सर्पणशीला अश्वा आवहंतु । अस्मद्यज्ञं प्रापयंतु । कीदृशाः सप्तयः । रघुष्यदः । लघु शीघ्रं स्यंदमानाः । वेगेन गच्छंत इत्यर्थः । रघुपत्वानो लघु शीघ्रं पतंतो गच्छंतो यूयं बाहुभिः स्वकीयैर्हस्तैरस्मभ्यं दातव्यं धनमाहृत्य प्रजिगात । प्रकर्षेण गच्छत । हे मरुतो वो युष्माकं सदः सदनं वेदिलक्षणं स्थानमुरु विस्तीर्णं कृतं । तत्र यदास्तीर्णं बर्हिस्तदासीदत । तस्मिन्बर्हिष्युपविशत । उपविश्य च मध्वो मधुरस्यांधसः सोमलक्षणस्यान्नस्य पानेन मादयध्वं । तृप्ता भवत ॥ रघुष्यदः । रघु स्यंदंत इति रघुष्यदः । स्यंदू प्रस्रवणे । क्विप् चेति क्विप् । अनिदितामिति नलोपः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । रघुपत्वानः । पत्लृ गतौ । अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति वनिप् । जिगात । गा स्तुतौ । जौहोत्यादिकः । जिगातीति गतिकर्मसु पाठादत्र । गत्यर्थः । लोण्मध्यमबहुवचनस्य तप्तनप्तनथनाश्चेति तबादेशः । तस्य पित्त्वेन ङित्त्वाभावादी हल्यघोरितीत्वाभावः । सदः । अतः कृकमीति विसर्जनीयस्य सत्वं । मादयध्वं । मद तृप्तियोगे । चुरादिरात्मनेपदी ।

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे नवमो वर्गः ॥

सप्तमीमृचमाह ॥

तेऽवर्धंत स्वतवसो महित्वना नाकं तस्थुरुरु चक्रिरे सदः ।

विष्णुर्यद्धावद्वृषणं मदच्युतं वयो न सीदन्नधि बर्हिषि

प्रिये ॥ ७ ॥

ते । अवर्धंत । स्वऽतवसः । महिऽत्वना । आ । नाकं । तस्थुः । उरु । चक्रिरे । सदः ।

विष्णुः । यत् । ह । आवत् । वृषणं । मदऽच्युतं । वयः । न । सीदन् । अधि । बर्हिषि । प्रिये ॥ ७ ॥

ते मरुतोऽवर्धयत । वृद्धिं गताः । कीदृशाः । स्वतवसः । स्वाश्रयबलाः । नान्यस्य कस्यचिद्बलमपेक्षंते । वृद्धिं प्राप्य च महित्वना महिम्ना महत्त्वेन नाकं स्वर्गमातस्थुः । आस्थित-वंतः । सदः सदनं नभोलक्षणं स्थानं च स्वकीयनिवासायोरु विस्तीर्णं चक्रिरे । यत् येभ्यो मरुद्भ्यः । यदर्थं वृषणं कामाभि-वर्षकं मदच्युतं मदस्य हर्षस्यासेक्तारं यज्ञं विष्णुर्हावत् । विष्णु-रेवागत्य रक्षति । ते मरुतो वयो न पक्षिणो यथा शीघ्रमाग-च्छंति । एवं शीघ्रमागत्य बर्हिष्यध्यस्मदीये यज्ञे प्रिये प्रीतिकरे सीदन् । सीदंतु । उपविशंतु ॥ तेऽवर्धंत । स्वरितो वानुदात्ते पदादौ । पा० ८. २. ६. । इत्येकादेशस्य स्वरितत्वं । महि-त्वना । भावप्रत्ययादुत्तरस्याङो व्यत्ययेन नाभाव उदात्तत्वं च । यद्वा सुपां सुलुगित्याजादेशो नकारोपजनश्च । तस्थुः । नाकमातस्थुश्च सदश्च विस्तीर्णं चक्रिर इति चार्थप्रतीतेश्चादि-लोपे विभाषेति प्रथमायास्तिङ्विभक्तेर्निघातप्रतिषेधः । यत् । सुपां सुलुगिति चतुर्थ्या लुक् । आवत् । छांदसो वर्तमाने लङ् । वृषणं । वा षपूर्वस्य निगम इत्युपधादीर्घाभावः । मदच्युतं । मदं च्योततीति मदच्युत् । च्युतिर् आसेचने । क्विप् चेति क्विप् । सीदन् । लिङर्थे लेट्यडागमः ॥

अष्टमीमृचमाह ॥

शूरा॑ इवेद्युयु॑धयो॒ न जग्म॑यः श्रव॒स्यवो॒ न पृत॑नासु येतिरे ।
भय॑न्ते॒ विश्वा॒ भुव॑ना म॒रुद्भ्यो॒ राजा॑न इव त्वे॒षसं॑दृशो॒ नरः॑ ॥ ८ ॥

शूराः॑ऽइव । इत् । युयु॑धयः । न । जग्म॑यः । श्रव॒स्यवः॑ ।
न । पृत॑नासु । येतिरे ।
भय॑न्ते । विश्वा॑ । भुव॑ना । म॒रुत्ऽभ्यः॑ । राजा॑नःऽइव ।
त्वे॒षऽसं॑दृशः । नरः॑ ॥ ८ ॥

इदित्येतत्समुच्चये । शूरा इवेत् शौर्योपेता युयुत्सवः पुरुषा इव च युयुधयः शत्रुभिर्युध्यमानाः पुरुषा इव च जग्मयः शीघ्रं गच्छंतो मरुतः श्रवस्यवो न श्रवोऽन्नमात्मन इच्छंतः पुरुषा इव पृतनासु संग्रामेषु येतिरे । प्रयतंते वृत्रादिभिर्युद्धे व्याप्रियंते । तादृशेभ्यो मरुद्भ्यो विश्वा भुवना सर्वाणि भूतजातानि भयंते । बिभ्यति । ये नरो वृष्ट्यादेर्नेतारो मरुतो राजान इव राजमाना नृपतय इव त्वेषसंदृशो दीप्तसंदर्शना उग्ररूपतया द्रष्टुमशक्या भवंति । तेभ्य इत्यर्थः ॥ युयुधयः । युध संप्रहारे । आदृगमहनजन इत्यत्रोत्सर्गश्छंदसीति वचनात्किन्प्रत्ययः । लिड्वद्भावाद्द्विर्भावादि । कित्त्वाद्गुणाभावः । नित्त्वादाद्युदात्तत्वं । जग्मयः । तेनैव सूत्रेण किन्प्रत्ययः । गमहनेत्यादिनोपधालोपः । स्थानिवद्भावाद्द्विर्भावादि । श्रवस्यवः । श्रव इच्छति श्रवस्यति । क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः । येतिरे । यती प्रयत्ने । छंदसि लुङ्लङ्लिट इति वर्तमाने

ते। अवर्धंत। स्वऽतवसः। महिऽत्वना। आ। नाकं।

तस्थुः। उरु। चक्रिरे। सदः।

विष्णुः। यत्। ह। आवत्। वृषणं। मदऽच्युतं। वयः।

न। सीदन्। अधि। बर्हिषि। प्रिये॥ ७॥

ते मरुतोऽवर्धयत। वृद्धिं गताः। कीदृशाः। स्वतवसः। स्वाश्रयबलाः। नान्यस्य कस्यचिद्बलमपेक्षंते। वृद्धिं प्राप्य च महित्वना महिम्ना महत्त्वेन नाकं स्वर्गमातस्थुः। आस्थितवंतः। सदः सदनं नभोलक्षणं स्थानं च स्वकीयनिवासायोरु विस्तीर्णं चक्रिरे। यत् येभ्यो मरुद्भ्यः। यदर्थं वृषणं कामाभिवर्षकं मदच्युतं मदस्य हर्षस्यासेक्तारं यज्ञं विष्णुर्ह्यावत्। विष्णुरेवागत्य रक्षति। ते मरुतो वयो न पक्षिणो यथा शीघ्रमागच्छंति। एवं शीघ्रमागत्य बर्हिष्यध्यस्मदीये यज्ञे प्रिये प्रीतिकरे सीदन्। सीदंतु। उपविशंतु॥ तेऽवर्धंत। स्वरितो वानुदात्ते पदादौ। पा॰ ८. २. ६.। इत्येकादेशस्य स्वरितत्वं। महित्वना। भावप्रत्ययादुत्तरस्याङो व्यत्ययेन नाभाव उदात्तत्वं च। यद्वा सुपां सुलुगित्याजादेशो नकारोपजनश्च। तस्थुः। नाकमातस्थुश्च सदश्च विस्तीर्णं चक्रिर इति चार्थप्रतीतेश्चादिलोपे विभाषेति प्रथमायास्तिङ्विभक्तेर्निघातप्रतिषेधः। यत्। सुपां सुलुगिति चतुर्थ्या लुक्। आवत्। छांदसो वर्तमाने लङ्। वृषणं। वा षपूर्वस्य निगम इत्युपधादीर्घाभावः। मदच्युतं। मदं च्योततीति मदच्युत्। च्युतिर् आसेचने। क्विप् चेति क्विप्। सीदन्। लिङर्थे लेट्यडागमः॥

अष्टमीमृचमाह ॥

शूरा॑ इ॒वेद्युयु॑धयो॒ न जग्म॑यः श्र॒व॒स्यवो॒ न पृत॑नासु येतिरे ।
भय॑न्ते॒ विश्वा॒ भुव॑ना म॒रुद्भ्यो॒ राजा॑न इव त्वे॒षसं॑दृशो॒ नरः॑ ॥ ८ ॥

शूरा॑ःऽइव । इत् । युयु॑धयः । न । जग्म॑यः । श्र॒व॒स्यवः॑ । न । पृत॑नासु । येतिरे ।
भय॑न्ते । विश्वा॑ । भुव॑ना । म॒रुत्ऽभ्यः॑ । राजा॑नःऽइव । त्वे॒षऽसं॑दृशः । नरः॑ ॥ ८ ॥

इदित्येतत्समुच्चये । शूरा इवेत् शौर्योपेता युयुत्सवः पुरुषा इव च युयुधयः शत्रुभिर्युध्यमानाः पुरुषा इव च जग्मयः शीघ्रं गच्छंतो मरुतः श्रवस्यवो न श्रवोऽन्नमात्मन इच्छंतः पुरुषा इव पृतनासु संग्रामेषु येतिरे । प्रयतंते वृत्रादिभिर्युद्धे व्याप्रियंते । तादृशेभ्यो मरुद्भ्यो विश्वा भुवना सर्वाणि भूतजातानि भयंते । बिभ्यति । ये नरो वृष्ट्यादेर्नेतारो मरुतो राजान इव राजमाना नृपतय इव त्वेषसंदृशो दीप्तसंदर्शना उग्ररूपतया द्रष्टुमशक्या भवंति । तेभ्य इत्यर्थः ॥ युयुधयः । युध संप्रहारे । आदृगमहनजन इत्यत्रोत्सर्गश्छंदसीति वचनात्किन्प्रत्ययः । लिड्वद्भावाद्द्विर्भावादि । कित्त्वाद्गुणाभावः । नित्त्वादाद्युदात्तत्वं । जग्मयः । तेनैव सूत्रेण किन्प्रत्ययः । गमहनेत्यादिनोपधालोपः । स्थानिवद्भावाद्द्विर्भावादि । श्रवस्यवः । श्रव इच्छति श्रवस्यति । क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः । येतिरे । यती प्रयत्ने । छंदसि लुङ्लङ्लिट इति वर्तमाने

लिट् । भयंते । ञिभी भये । बहुलं छंदसीति श्नपः श्लोरभावः ।
त्वेषसंदृशः । त्विष दीप्तौ । पचाद्यच् । दृशिर् प्रेक्षणे ।
संपूर्वादस्मात्संपदादिलक्षणो भावे क्विप् । बहुव्रीहौ पूर्वपद-
प्रकृतिस्वरत्वं ॥

नवमीमृचमाह ॥

त्वष्टा यद्वज्रं सुकृतं हिरण्ययं सहस्रभृष्टिं स्वपा अवर्तयत् ।
धत्त इंद्रो नर्यपांसि कर्तवेऽहन्वृत्रं निरपामौब्जदर्णवं ॥९॥
त्वष्टा । यत् । वज्रं । सुऽकृतं । हिरण्ययं । सहस्रऽभृष्टिं ।
सुऽअपाः । अवर्तयत् ।
धत्ते । इंद्रः । नरि । अपांसि । कर्तवे । अहन् । वृत्रं ।
निः । अपां । औब्जत् । अर्णवं ॥ ९ ॥

स्वपाः शोभनकर्मा त्वष्टा विश्वनिर्माता यद्वज्रमवर्तयत् ।
इंद्रं प्रत्यगमयत् । दत्तवानित्यर्थः । कीदृशं । सुकृतं ।
सम्यक् निष्पादितं । हिरण्ययं । सुवर्णमयं । सहस्रभृष्टिं ।
अनेकाभिर्धाराभिर्युक्तं । तद्वज्रमिंद्रो धत्ते । धारयति ।
किमर्थं । नरि । अत्र नृसंबंधान्नृशब्देन संग्रामोऽभिधीयते ।
संग्रामेऽपांसि शत्रुहननादिलक्षणानि कर्माणि कर्तवे कर्तुं ।
एवं वज्रं धृत्वा तेन वज्रेन वृत्रं वृष्ट्युदकस्यावरकमर्णवमर्ण
सोदकेन युक्तं मेघमहन् । अवधीत् । अपां तेन निरुद्धा अपश्च
स निरौब्जत् । निःशेषेणाधोमुखमपातयत् । प्रवृष्टा अकरो-
दित्यर्थः ॥ सुकृतं । सुपूर्वात्करोतेः कर्मणि निष्ठा । गतिरनंतर
इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । हिरण्ययं । हिरण्यशब्दादुत्तरस्य

मयटो मकारस्य लोप ऋत्व्यवास्त्वप्रवास्त्वेत्यादौ निपात्यते। स्वपाः। सामन्नमो अज्ञामाघसो इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। जातवे। तुमर्थे सेसेनिति करोतेस्तवेन्प्रत्ययः। अपां। क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी। ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं। औक्षत्। उक्ष आर्जवे। अर्णवं। अर्णसो लोपश्चेति मत्वर्थीयो वः सलोपश्च॥

दशमीमृचमाह॥

ऊर्ध्वं नुनुद्रेऽवतं त ओजसा दादृहाणं चिद्बिभिदुर्वि पर्वतं।
धमंतो वाणं मरुतः सुदानवो मदे सोमस्य रण्यानि
चक्रिरे॥ १०॥

ऊर्ध्वं। नुनुद्रे। अवतं। ते। ओजसा। दादृहाणं। चित्।
बिभिदुः। वि। पर्वतं।
धमंतः। वाणं। मरुतः। सुऽदानवः। मदे। सोमस्य।
रण्यानि। चक्रिरे॥ १०॥

अत्रेयमाख्यायिका। गोतम ऋषि पिपासया पीड़ितः सन् मरुत उदकं ययाचे। तदनंतरं मरुतोऽदूरस्थं कूपमुद्धृत्य यत्र स गोतम ऋषिस्तिष्ठति तां दिशं नीत्वार्षिसमीपे कूपमवस्थाप्य तत्पार्श्वे आहावं च कृत्वा तस्मिन्नाहावे कूपमुत्सिच्य तमृषिं तेनोदकेन तर्पयांचक्रुः। अयमर्थोऽनयोत्तरया च प्रतिपाद्यते॥ ते मरुतोऽवतं। अवस्तात्ततो भवतीत्यवतः कूपः। कूपनामसु चावतोऽवट इति पठितं। तमूर्ध्वमुपरि यथा भवति तथौजसा स्वकीयेन बलेन नुनुद्रे। प्रेरितवंतः।

उत्खातवंत इत्यर्थः । एवं कूपमुत्खाय ऋषेराश्रमं प्रति नयंतो मरुतो मार्गमध्ये दादृहाणं प्रवृद्धं गतिनिरोधकं पर्वतं चित् पर्ववंतं शिलोच्चयमपि विबिभिदुः । विश्लेषेण बभंजुः । सुदानवः शोभनदानास्ते मरुतो वाणं शतसंख्याभिस्तंत्रीभिर्युक्तं वीणाविशेषं धमंतो वादयंतः सोमस्य मदे सोमपानेन हर्षे सति रण्यानि स्तुत्यानि रमणीयानि धनानि चक्रिरे । स्तोतृभ्यः कुर्वंति ॥ नुनुद्रे । णुद प्रेरणे । लिटोरयो र इति रे आदेशः । दादृहाणं । दृह दृंह वृद्धौ । लिटः कानच् । धमंतः । ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः । पाघ्रेत्यादिना धमादेशः । वाणं । अण रण वण शब्दार्थाः । कर्मणि घञ् । कर्षात्वत इत्यंतोदात्तत्वं । रण्यानि । रणतेर्भावे वशिरण्योरुपसंख्यानं । पा० ३. ३. ५८. । इत्यप् । ततो भावे छंदसीति यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ॥

एकादशीमृचमाह ॥

जिह्मं नुनुद्रेऽवतं तया दिशासिंचन्नुत्सं गोतमाय तृष्णजे ।
आ गच्छंतीमवसा चित्रभानवः कामं विप्रस्य तर्पयंत
धामभिः ॥ ११ ॥

जिह्मं । नुनुद्रे । अवतं । तया । दिशा । असिंचन् । उत्सं ।
गोतमाय । तृष्णऽजे ।
आ । गच्छंति । ईं । अवसा । चित्रऽभानवः । कामं ।
विप्रस्य । तर्पयंत । धामऽभिः ॥ ११ ॥

मरुतोऽवतमुद्धृतं कूपं यस्यां दिशि ऋषिर्वसति तया दिशा जिह्मं वक्रं तिर्यंचं नुनुद्रे। प्रेरितवंतः। एवं कूपं नीत्वा ऋष्याश्रमेऽवस्थाप्य तृष्णजे तृषिताय गोतमाय ऋषये तदर्थमुत्सं जलप्रवाहं कूपादुद्धृत्यासिंचन्। आप्लावेऽवनयन्। एवं कृत्वेमेनं स्तोतारमृषिं चित्रभानवो विचित्रदीप्तयस्ते मरुतोऽवसेहृशेन रक्षणेन सहागच्छंति। तत्समीपं प्राप्नुवंति। प्राप्य च विप्रस्य मेधाविनो गोतमस्य काममभिलाषं धामभिरायुषो धारकैरुदकैस्तर्पयंत। अतर्पयन्॥ तया। न गोश्वन्साववर्णेति सावेकाच इति प्राप्तस्य विभक्त्युदात्तस्य प्रतिषेधः। दिशा। सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं। तृष्णजे। ञितृष पिपासायां। स्वपितृषोर्नजिङ्। पा० ३. २. १७२.। प्रत्ययाद्युदात्तत्वं। पदकारस्य शाकल्यस्य त्वयमभिप्रायः। अन्येष्वपि दृश्यत इति दृशिग्रहणात्केवलादपि जनेर्डप्रत्ययः। तृष्णा जाता यस्य स तथोक्तः। ङ्यापोः संज्ञाछंदसोर्बहुलमिति ह्रस्वत्वं। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। धामभिः। दधातेरातो मनिन्निति मनिन्॥

मारुते पशौ या वः शर्मेति हविषो याज्या। प्रदानानामिति खंडे सूत्रितं। अरा इवेदचरमा अहेव या वः शर्म शशमानाय संति। आ० ३. ७.। इति॥

तामेतां सूक्ते द्वादशीमृचमाह ॥

या वः शर्म शशमानाय संति त्रिधातूनि दाशुषे

यच्छताधि ।

अस्मभ्यं तानि मरुतो वि यंत रयिं नो धत्त वृषणः

सुवीरं ॥ १२ ॥

या । वः । शर्म । शशमानाय । संति । त्रिऽधातूनि ।

दाशुषे । यच्छत । अधि ।

अस्मभ्यं । तानि । मरुतः । वि । यंत । रयिं । नः । धत्त ।

वृषणः । सुऽवीरं ॥ १२ ॥

हे मरुतो वो युष्माकं संबंधीनि यानि शर्म शर्माणि सुखानि गृहाणि वा । कोष्ठस्थानि । त्रिधातूनि । पृथिव्यादिषु त्रिषु स्थानेष्ववस्थितानि । शशमानाय युष्मान् स्तुतिभिर्भजमानाय दातुं संपादितानि । पूर्वोक्तलक्षणानि शर्माणि यानि संति यानि च दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानायाधियच्छत । अधिकं प्रयच्छथ । हे मरुतस्तानि सर्वाणि शर्माण्यस्मभ्यं वियंत । विशेषेण प्रयच्छत । किंच हे वृषणः कामानां वर्षितारो मरुतो नोऽस्मभ्यं सुवीरं शोभनैर्वीरैः पुत्रादिभिर्युक्तं रयिं धनं धत्त । दत्त ॥ या । शेश्छंदसि बहुलमिति शेर्लोपः । शर्म । सुपां सुलुगिति जसो लुक् । शशमानाय । शश प्लुतगतौ । ताच्छीलिकश्चानश् । यच्छत । छांदसे लङि

बहुलं छंदस्यमाङ्योगेऽपीत्यडभावः । यंत । यमेर्लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुक् । तप्तनप्तनथनाश्चेति तबादेशः । अतस्तस्य पित्त्वेन ङित्त्वाभावादनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपो न भवति । वृषणः । वा षपूर्वस्य निगम इत्युपधादीर्घाभावः । सुवीरं । बहुव्रीहौ वीरवीर्यौ चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे दशमो वर्गः ॥

मरुतो यस्येति दशर्चं द्वितीयं सूक्तं गोतमस्यार्षं गायत्रं मरुद्देवताकं । अनुक्रम्यते च । मरुतो दश गायत्रमिति ॥ व्यूळ्हे तृतीये छंदोम आग्निमारुते शस्त्र एतत्सूक्तं । तृतीयस्याग्न्मइति खंडे सूत्रितं । मरुतो यस्य हि प्राग्नये वाचमित्याग्निमारुतं । आ॰ ८. ११. । इति ॥ ऐंद्रामारुत्यां प्रधानस्य हविषो मरुतो यस्येत्येषानुवाक्या । सूत्रितं च । ऐंद्रामारुतीं भेदकामा मरुतो यस्य हि क्षये । आ॰ २. १५. । इति ॥ एषैव वरुणप्रघासेषु मारुत्या आमिक्षाया अनुवाक्या । सूत्रितं च । मरुतो यस्य हि क्षयेऽरा इवेदचरमा अहेव । आ॰ २. १७ । इति ॥ तथा प्रातःसवने पोतुरेषा प्रस्थितयाज्या । सूत्रितं च । मरुतो यस्य हि क्षयेऽग्ने पत्नीरिहावह । आ॰ ५. ५. । इति ॥

तामेतां सूक्ते प्रथमामृचमाह ॥

मरु॑तो॒ यस्य॒ हि क्षये॑ पा॒था दि॒वो वि॑महसः ।
स सु॑गो॒पात॑मो॒ जनः॑ ॥ १ ॥

मरु॑तः । यस्य॑ । हि । क्षये॑ । पा॒थ । दि॒वः । वि॒ऽम॒ह॒सः॒ ।
सः । सु॒ऽगो॒पात॑मः । जनः॑ ॥ १ ॥

हे विमहसो विशिष्टप्रकाशा मरुतः। दिवोऽंतरिक्षलोका-दागत्य यस्य हि यस्य खलु यजमानस्य क्षये यज्ञगृहे पाथ। सोमं पिबथ। स जनो जातो यजमानः सुगोपातमः शोभनैः पालकैरत्यंतं युक्तो भवति॥ पाथ। पा पाने। लेटि बहुलं छंदसीति शपो लुक्। यद्वृत्तयोगादनिघातः। विमहसः। विशिष्टं महस्तेजो येषां ते तथोक्ताः। सुगोपातमः। शोभनो गोपा रक्षको यस्य स सुगोपाः। अतिशयेन सुगोपाः सुगोपातमः। तमपः पित्त्वादनुदात्तत्वे सति बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वमेव शिष्यते।

द्वितीयामृचमाह॥

यज्ञैर्वा यज्ञवाहसो विप्रस्य वा मतीनां।

मरुतः शृणुता हवं॥ २॥

यज्ञैः। वा। यज्ञऽवाहसः। विप्रस्य। वा। मतीनां।

मरुतः। शृणुत। हवं॥ २॥

हे यज्ञवाहसो यज्ञस्य वोढारो मरुतो यूयं यज्ञैर्वा। वाशब्दः समुच्चये। यज्ञैश्च यजमानस्य मतीनां स्तुतीनां संबंधीनो विप्रस्य वा यजमानस्य मेधाविनस्य हवमाह्वानं शृणुत। यज्ञवतो यजमानस्य यागरहितस्य स्तोतुश्चाह्वानं भवद्भिः श्रोतव्यं यतो भवंतो यज्ञस्य वोढारः स्तुतिप्रियाश्चेति भावः॥ यज्ञवाहसः। गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेति वचनाद्वहिहाधाञ्भ्यश्छंदसीति कारकपूर्वाद्वहतेरसुन्। णिदित्यनुवृत्तेरुपधावृद्धिः। मतीनां। मन ज्ञाने। अस्मात्करणे

क्तिन् । नामन्यतरस्यामिति नाम उदात्तत्वं । शृणुता । श्रुवः शृ चेति शृः । सति शिष्टस्य स्वरबलीयस्त्वमन्यत्र विकरणेभ्य इति वचनात्तिङ एव स्वरः शिष्यते । मरुत इत्यस्यामंत्रित-स्यामंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदित्यविद्यमानवत्त्वेन पदादपर-त्वान्निघाताभावः । हवं । भावेऽनुपसर्गस्येति ह्वयतेरप् संप्र-सारणं च ॥

तृतीयामृचमाह ॥

उत वा यस्य वाजिनोऽनु विप्रमतक्षत ।
स गंता गोमति व्रजे ॥ ३ ॥

उत । वा यस्य । वाजिनः । अनु । विप्रं । अतक्षत ।
सः । गंता । गोऽमति । व्रजे ॥ ३ ॥

उत वा अपि च यस्य यजमानस्य वाजिनो हविर्लक्षणान्नो-पेता ऋत्विजो विप्रं मेधाविनं मरुद्गणमन्वतक्षत । हविःप्रदाना-दिना तीक्ष्णीकुर्वंति । स यजमानो गोमति बहुभिर्गोभिर्युक्ते व्रजे गोष्ठे गंता गमनशीलो भवति ॥ अतक्षत । तक्षु त्वक्षू तनू-करणे । छांदसो लङ् । व्यत्ययेन मध्यमः । गंता । गमेस्ताच्छी-लिकस्तृन् ॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

अस्य वीरस्य बर्हिषि सुतः सोमो दिविष्टिषु ।
उक्थं मदश्च शस्यते ॥ ४ ॥

अस्य । वीरस्यं । बर्हिषिं । सुतः । सोमः । दिविंष्टिषु ।

उक्थं । मदः । च । शस्यते ॥ ४ ॥

दिविष्टिषु यजनीयदिवसेषु बर्हिषि यज्ञे वीरस्य शत्रुक्षेपणकुशलस्यास्य मरुद्गणस्य यागाय सोमः सुतः । ऋत्विग्भिरभिषुतो भवति । उक्थ्यं मरुद्देवताकं शस्त्रं मदश्च । मदिधातुना युक्ता मरुतो देवाः सोमस्य मत्सन्नित्यादिका मारुती निविच्चास्य मरुद्गणस्य हर्षाय शस्यते । होत्रा पठ्यते ॥ अस्य । ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं । दिविष्टिषु । इष्टय एषणानि गमनानि दिवो द्योतमानस्य सूर्यस्य येषु दिवसेषु ते तथोक्ताः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । व्यत्ययेनोत्वाभावः ॥

पंचमीमृचमाह ॥

अस्य श्रोषंत्वा भुवो विश्वा यश्चर्षणीरभि ।

सूरं चित्सस्रुषीरिषः ॥ ५ ॥

अस्य । श्रोषंतु । आ । भुवः । विश्वाः । यः । चर्षणीः । अभि ।

सूरं । चित् । सस्रुषीः । इषः ॥ ५ ॥

अस्य यजमानस्य स्तुतिं मरुत आ आभिमुख्येन श्रोषंतु । शृण्वंतु । यो मरुद्गणो विश्वाश्चर्षणीः सर्वान् शत्रुभूतान्मनुष्यानभिभुवः । अभिभवति । तादृग्गणाकारा मरुतः शृण्वंत्वित्यर्थः । सूरं चित् स्तुतेः प्रेरयितारं यजमानमपीषो मरुद्भिः प्रत्तान्यन्नानि सस्रुषीः प्राप्तानि भवंतु ॥ श्रोषंतु । श्रु श्रवणे । लोटि

सिब्बहुलं लेटीति बहुलवचनात्सिप् । भुवः । भवतेर्लेटि तिप-स्तिङां तिङो भवंतीति सिप् । लेटोऽडाटावित्यडागमः । बहुलं छंदसीति शपो लुक् । भूसुवोस्तिङीति गुणप्रतिषेधः । सूरं । षू प्रेरणे । सुसूधाग्टधिभ्यः क्रन्निति क्रन्प्रत्ययः । ससुषीः । सृ गतौ । अस्मात्क्वंठः क्वसुः । उगितश्चेति ङीप् । भसंज्ञायां वसोः संप्रसारणमिति संप्रसारणं । शासिवसिघसीनां चेति षत्वं । जसि वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घत्वं ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे एकादशो वर्गः ॥

षष्ठीमृचमाह ॥

पूर्वीभिर्हि ददाशिम शरद्भिर्मरुतो वयं ।

अवोभिश्चर्षणीनां ॥ ६ ॥

पूर्वीभिः । हि । ददाशिम । शरत्ऽभिः । मरुतः । वयं ।

अवःऽभिः । चर्षणीनां ॥ ६ ॥

हे मरुतः पूर्वीभिर्बह्वीभिः शरद्भिः संवत्सरैश्चर्षणीनां सर्वस्य द्रष्टॄणां सर्वज्ञानां भवतां संबंधिभिरवोभी रक्षणैर्युक्ताः संतो वयं ददाशिम । युष्मभ्यं हवींषि दत्तवंतः । हि यस्मादर्थे । यस्मादेवं तस्मादिदानीमप्यस्मदीयहविःस्वीकरणायागच्छतेत्यर्थः ॥ पूर्वीभिः । पुरुशब्दाद्वोतो गुणवचनादिति ङीष् । यणादेशे हलिचेति दीर्घत्वं । ददाशिम । दाशृ दाने । लिटीडागमः । हि चेति निघातप्रतिषेधः । चर्षणीनां । नामन्यतरस्यामिति नाम उदात्तत्वं ॥

सप्तमीमृचमाह ॥

सुभगः स प्रयज्यवो मरुतो अस्तु मर्त्यः ।

यस्य प्रयांसि पर्षथ ॥ ७ ॥

सुऽभगः । सः । प्रऽयज्यवः । मरुतः । अस्तु । मर्त्यः ।

यस्य । प्रयांसि । पर्षथ ॥ ७ ॥

हे प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्टव्या मरुतः स मर्त्यो मनुष्यो यजमानः सुभगोऽस्तु । शोभनधनो भवतु । यस्य यजमानस्य प्रयांसि हविर्लक्षणान्यन्नानि पर्षथ । आत्मनि सिंचथ । स्वीकुरुथेत्यर्थः ॥ सुभगः । भग इति धननाम । शोभनो भगो यस्य । आद्युदात्तत्वादयस्येत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । पर्षथ । पृषु वृषु मृषु सेचने । औवादिकः । यद्वृत्तान्नित्यमिति निघातप्रतिषेधः ॥

अष्टमीमृचमाह ॥

शशमानस्य वा नरः स्वेदस्य सत्यशवसः ।

विदा कामस्य वेनतः ॥ ८ ॥

शशमानस्य । वा । नरः । स्वेदस्य । सत्यऽशवसः ।

विद । कामस्य । वेनतः ॥ ८ ॥

हे सत्यशवसोऽवितथबला नरो नेतारो मरुतः शशमानस्य युष्मान्स्तुतिभिः संभजमानस्य स्वेदस्य स्वावकमंत्रोच्चारणजनितेन श्रमेण खिद्यमानगात्रस्य वेनतो । वेनतिः कांतिकर्मा । कामयमानस्य । वाशब्दः समुच्चये । एवंभूतस्य स्तोतुश्च कामस्य काममभिलाषं विद । लंभयत प्रयच्छतेत्यर्थः ॥ शशमानस्य ।

अश व्यु,तिगतौ । ताच्छीलिकश्चानश् । भेदस्य । शिप्विदा गात्रप्रचरणे । अंतर्भावितण्यर्थात्कर्मणि घञ् । ञित्वादाद्युदात्तत्वं । विदा । विद् लाभे । लोटि मध्यमपुरुषबहुवचनस्य व्यत्ययेन च्छादेशः । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । छस्यादादेशः । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । प्रत्ययाद्युदात्तत्वं । पादादित्वान्निघाताभावः । द्व्यचोऽतस्तिङ इति संहितायां दीर्घः । कामस्य वृषादिषु पाठादाद्युदात्तत्वं । क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥

नवमीमृचमाह ॥

यूयं तत्सत्यशवस आविष्कर्त महित्वना ।

विध्यता विद्युता रक्षः ॥ ९ ॥

यूयं । तत् । सत्यऽशवसः । आविः । कर्त । महिऽत्वना ।

विध्यत । विऽद्युता । रक्षः ॥ ९ ॥

हे सत्यशवसः सत्यबला अन्यैरप्रधृष्यबला मरुतो यूयं तद्वृत्रवधादिषु प्रसिद्धं युष्मदीयं माहात्म्यमाविष्कर्त । आविष्कुरुत । प्रकाशयत । विद्युता विद्योतमानेन महित्वना तेन महत्त्वेन माहात्म्येन रक्षोऽस्माकमुपद्रवकारिणं राक्षसादिकं विध्यत । ताडयत । नाशयतेत्यर्थः ॥ कर्त ॥ करोतेर्लोटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । तप्तनप्तनथनाश्चेति तबादेशः । गुणः । इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य चेत्याविःशब्दे विसर्जनीयस्य षत्वं । महित्वना । भावप्रत्ययादुत्तरस्याङो व्यत्ययेन नाभाव उदात्तत्वं च । यद्वा सुपां सुलुगिति तृतीयाया आजादेशो ।

नकारोपजनश्च । विध्यता । व्यध ताडने । श्नि ग्रहिज्यादिना संप्रसारणं । तप्रत्ययस्य सार्वधातुकमपिदिति ङित्त्वे सति ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणामिति संहितायां दीर्घः ॥

दशमीमृचमाह ॥

गूहंता गुह्यं तमो वि यात विश्वमत्रिणं ।

ज्योतिष्कर्ता यदुश्मसि ॥ १० ॥

गूहंत । गुह्यं । तमः । वि । यात । विश्वं । अत्रिणं ।

ज्योतिः । कर्त । यत् । उश्मसि ॥ १० ॥

हे मरुतो गुह्यं गुहायां स्थितं सर्वत्र व्याप्य वर्तमानं तमोऽधकारं गूहत । संवृतं कुरुत । यथास्माभिर्न दृश्यते तथादर्शनं प्रापयत । विनाशयतेत्यर्थः । विश्वं सर्वमत्रिणमत्तारं राक्षसादिकं वियात । विविध यापयत । अस्मत्सकाशान्निर्गमयत । यज्ज्योतिः सूर्यादिकं वयमुश्मसि । कामयामहे । तत्कर्त । कुरुत । यद्वा गुह्यं गुहायां शरीरांतर्गतगुहारूपे हृदये भवं तमो भावरूपाज्ञानं तद्गूहत । विनाशयत । अत्रिणं पुरुषार्थस्यात्तारं कामक्रोधादिकं सर्वं विनिर्गमयत । यत्त-ज्ज्योतिः परतत्त्वसाक्षात्काररूपं ज्ञानं कामयामहे प्राणापाना-दिपंचवृत्तिरूपा हे मरुतस्तत्कर्त । कुरुत ॥ गूहता । गुह संवरणे । शपि लघूपधगुण ऊदुपधाया गोहः । पा० ६. ४. ८९. । इत्युपधाया ऊकारः । यात । या प्रापणे । अस्मादंतर्भा-वितण्यर्थाल्लोट् । अत्रिणं । अदेस्त्रिनिश्चेति त्रिनिप्रत्ययः ।

उश्मसि। वश कांतौ। इदंतो मसिः। अदादित्वाच्छपो लुक्। ग्रहिज्यादिना संप्रसारणं॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे द्वादशो वर्गः॥

प्रत्वक्षस इति षड्टचं तृतीयं सूक्तं गोतमस्यार्षं जागतं मारुतं। तथा चानुक्रांतं। प्रत्वक्षसः षट् जागतमिति॥ अग्निष्टोम आग्निमारुतशस्त्र इदं सूक्तं मारुतनिविद्धानं। अथ यथेतमिति खंडे सूत्रितं। प्रत्वक्षसः प्रतवसो यज्ञा यज्ञा वो अग्नये। आ॰ ५. २०.। इति॥

तत्र प्रथमामृचमाह॥

प्रत्वक्षसः प्रतवसो विरप्शिनोऽनानता अविथुरा ऋजीषिणः।

जुष्टतमासो नृतमासो अंजिभिर्व्यानज्रे के चिदुस्रा इव स्तृभिः॥ १॥

प्रऽत्वक्षसः। प्रऽतवसः। विऽरप्शिनः। अनानताः। अविथुराः। ऋजीषिणः।

जुष्टऽतमासः। नृऽतमासः। अंजिऽभिः। वि। आनज्रे। के। चित्। उस्राःऽइव। स्तृऽभिः॥ १॥

प्रत्वक्षसः शत्रूणां प्रकर्षेण तनूकर्तारः। शत्रुघातिन इत्यर्थः। यतः प्रतवसः प्रकृष्टबलोपेता अत एव विविधेन जयघोषेणोपेताः। यद्वा बहुनामैतत्। महांतो हि विविधैः शब्दैः प्रशस्यंते। अत एवानानता आनतिरहिताः। सर्वोत्कृष्टा

इत्यर्थः । अविथुरा अविश्लिष्टाः । सप्तगणरूपेण संघीभूता इत्यर्थः । ऋजीषिणः । तृतीयसवने ऋजीषस्याभिषवात् तत्र च मरुतः स्तूयंत इति तेषामृजीषित्वं । यद्वा ऋजीषिणः प्रार्जयितारो रसानां । जुष्टतमासोऽतिशयेन यष्टृभिः सेविताः । नृतमासोऽतिशयेन मेघादेर्नेतारः । एवंभूता मरुतः स्तृभिः स्वशरीराच्छादकैरंजिभी रूपाभिव्यंजकैराभरणैर्व्यानज्रे । नभसि व्यक्ता दृश्यंते । तत्र दृष्टांतः । केचिदुस्रा इव । ये के चन सूर्यरश्मयो यथा नभसि दीप्यंते तद्वत् ॥ प्रत्वक्षसः । प्रकर्षेण त्वक्षंते तनूकुर्वंतीति प्रत्वक्षसः । त्वक्षू त्वचू तनूकरणे । गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेत्यसुन् पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं च । प्रतवसः । तव इति बलनाम । प्रकृष्टं तवो येषां । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृति स्वरत्वं । विरप्शिनः । रप लप जल्प व्यक्तायां वाचि । विरपणं विरप्शः । औणादिकः शक्प्रत्ययः । तद्वंतो विरप्शिनः । अनानताः । आनता अवनताः प्रह्वीभूताः । न आनता अनानताः । अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । अविथुराः । व्यथ भयचलनयोः । व्यथेः संप्रसारणं धः किच्च । उ० १. ३९. । इत्युरच्प्रत्ययः । अत्र तु बहुलवचनाद्धत्वं न क्रियते । पूर्ववत्समासस्वरौ । नित्यं मंत्र इति जुष्टशब्द आद्युदात्तः । तत आतिशायनिकस्य तमपः । पित्त्वादनुदात्तत्वे स एव स्वरः शिष्यते । आनज्रे । अंजू व्यक्तिम्रक्षणकांतिगतिषु । कर्मणि छंदसि लुङ्लङ्लिट इति वर्तमाने लिट् । अत आदेरित्यभ्यासस्यात्वं । तस्मान्नुड् द्विहलः । पा० ७. ४. ७१. । इति नुट् । व्यत्ययेनोपधालोपः । इरयो रे । स्तृभिः । स्तृञ् आच्छादने । क्विप् । आगमानुशासनस्यानित्यत्वात्तुगभावः ॥

द्वितीयामृचमाह ॥

उपह्वरेषु यदचिध्वं ययिं वय इव मरुतः केन चित्पथा ।
श्चोतंति कोशा उप वो रथेष्वा घृतमुक्षता मधुवर्ण-
मर्चते ॥ २ ॥

उपऽह्वरेषु । यत् । अचिध्वं । ययिं । वयःऽइव । मरुतः ।
केन । चित् । पथा ।
श्चोतंति । कोशाः । उप । वः । रथेषु । आ । घृतं । उक्षत ।
मधुऽवर्णं । अर्चते ॥ २ ॥

हे मरुतः । उपह्वरेषूपह्वर्तव्येषु गंतव्येष्वस्माकं संनिकृष्टेषु नभसः प्रदेशेषु यद्यदा ययिं गतिमंतं मेघमचिध्वं । वर्षणसामर्थ्येनोपचितं कुरुथ । किं कुर्वंतः । वय इव । पक्षिण इव केन चित्पथा केनचिदाकाशमार्गेण शीघ्रं गच्छंतः । नभसि शीघ्रं वर्षणार्थं प्रवर्तमानैर्मरुद्भिर्मेघा उपचीयंत इत्यर्थः । तदानीं कोशाः । मेघनामैतत् । वो युष्माकं रथेष्वासक्ता मेघाः श्चोतंति । जलं मुंचंति । यस्मादेवं तस्मात् हे मरुतो यूयमर्चते युष्मान् हविर्भिः पूजयते मह्यं यजमानाय मधुवर्णं मधुसदृशरूपं स्वच्छं घृतं वृष्ट्युदकमा समंतादुक्षत । सिंचत । अस्मदभिलषितां वृष्टिं कुरुतेत्यर्थः ॥ उपह्वरेषु । ह्वृ कौटिल्ये । उपह्वरंति कौटिल्येन तिर्यग्गच्छंत्येष्वित्युपह्वरा नभःप्रदेशाः । पुंसि संज्ञायां घः प्रायेणेत्यधिकरणे घः । अचिध्वं । चिनोतेर्वर्तमाने लङ् । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । ययिं । या प्रापणे । आदृगमहनजन इति किप्रत्ययः । पथा । आङि भस्य टेर्लोपः

इति टिलोपः। उदात्तनिवृत्तिस्वरेण विभक्तेरुदात्तत्वं। श्चोतंति। श्चुतिर् क्षरणे। छांदसो यलोपः। उक्षता। उक्ष सेचने। लोटि तशब्दस्य ङित्त्वे सति ऋचि तुनुघेत्यादिना सांहितिको दीर्घः॥

द्वितीयामृचमाह॥

प्रैषामज्मेषु विथुरेव रेजते भूमिर्यामेषु यद्ध युंजते शुभे।
ते क्रीळयो धुनयो भ्राजदृष्टयः स्वयं महित्वं पनयंत धूतयः॥ २॥

प्र। एषां। अज्मेषु। विथुराऽइव। रेजते। भूमिः। यामेषु।
यत्। ह। युंजते। शुभे।
ते। क्रीळयः। धुनयः। भ्राजत्ऽऋष्टयः। स्वयं। महिऽत्वं।
पनयंत। धूतयः॥ २॥

यद्ध यदा खल्वेते मरुतः शुभे शोभनाय वृष्ट्युदकाय युंजते। मेघान् सज्जीकुर्वंति। तदानीमज्मेषु मेघानामुत्क्षेपकेष्वेषां मरुतां संबंधिषु यामेषु मेघानां नियमनेषु सत्सु भूमिः पृथिवी प्ररेजते। प्रकर्षेण कंपते। यद्वा। यदा खलु मरुतः स्वकीयान्रथान्युंजते। अश्वैर्योजयंति। तदानीमेषां रथानां संबंधिषु पर्वतादेरुत्क्षेपकेषु यामेषु गमनेषु भूमिर्भीत्या कंपते। तत्र दृष्टांतः। विथुरेव। यथा भर्त्रा वियुक्ता जाया राजोपद्रवादिषु सत्सु निरालंबा सती कंपते तद्वत्। ते तादृशाः क्रीळयो विहारशीला धुनयश्चलनस्वभावा भ्राजदृष्टय दीप्यमानायुधा एवंभूता मरुतो धूतयः पर्वतादीन्धुन्वंतः संतो महित्वं स्वकीयं

अहिमानं स्वयमेव पनयंत । व्यवहरंति । प्रकटयंतीत्यर्थः ॥ अज्मेषु । अज गतिक्षेपणयोः । अर्तिस्तुसुहुस्त्यादिना विधीयमानो मन् बहुलवचनादस्मादपि द्रष्टव्यः । वलादावार्धधातुके विकल्प इष्यत इति वचनादजेर्व्यघञपोरिति वीभावाभावः । नित्त्वादाद्युदात्तत्वं । रेजते । रेजृ कंपने । भ्यसते रेजत इति भयवेपनयोरिति यास्कः । नि० ३. २१. । यामेषु । यम उपरमे । भावे घञ् । कर्षात्वत इत्यंतोदात्तत्वे प्राप्ते वृषादिषु पाठादाद्युदात्तत्वं । यद्वा या प्रापणे इत्यस्मादर्तिस्तुसुहुस्त्यादिना मन्प्रत्ययः । शुभे दीप्तौ । संपदादिलक्षणः कर्मणि क्विप् । सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं । पनयंत । पन व्यवहारे । गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः । पा० ३. १. २८. । अस्माच्छांदसो लङ् । व्यत्ययेन झस्तत्वं ॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

स हि स्वसृत्पृषदश्वो युवा गणो३ऽया ईशानस्तविषीभिरावृतः ।
असि सत्य ऋणयावाऽनेद्योऽस्या धियः प्राविताथा वृषा गणः ॥ ४ ॥

सः । हि । स्वऽसृत् । पृषत्ऽअश्वः । युवा । गणः । अया । ईशानः । तविषीभिः । आऽवृतः ।
असि । सत्यः । ऋणऽयावा । अनेद्यः । अस्याः । धियः । प्रऽअविता । अथ । वृषा । गणः ॥ ४ ॥

स हि स खलु मरुद्गणोऽया अस्य सर्वस्य जगत ईशान ईश्वरशीलो भवति। कीदृशः। स्वसृत्। स्वयमेव सरन्। न ह्यन्यः कश्चिदस्य मरुद्गणस्य प्रेरकोऽस्ति। पृषदश्वः। पृषत्यः श्वेतविंदंकिता मृग्योऽश्वस्थानीया यस्य स तथोक्तः। युवा। नित्यतरुणः। तविषीभिरन्येषामसाधारणैर्बलैरावृतः परिवेष्टितः। सत्यः। सत्कर्माहः। ऋणयावा। स्तोतॄणामृणस्यापगमयिता। बहुलस्य धनस्य दातेत्यर्थः। अनेद्यः। प्रशस्यनामैतत्। सर्वैरनिंदितः। वृषा। जलानां वर्षिता। एवंभूतो मरुद्गणोऽस्या धियोऽस्मदीयस्यास्य कर्मणोऽथानंतरं प्राविता असि। प्रकर्षेण रक्षिता भवति॥ अया। सुपां सुलुगिति षष्ठ्या याजादेशः। हलि लोपः। पा० ७. २. ११३.। इतीदम इद्रूपस्य लोपः। ईशानः। ईश ऐश्वर्य इत्यस्मात्ताच्छीलिकश्चानश्। तस्य लसार्वधातुकत्वाभावेन चित्स्वरेणांतोदात्तत्वं। अया ईशान इत्यत्रैषा अक्षादित्वात्प्रकृतिभावः। असि। पुरुषव्यत्ययः। ऋणयावा। या प्रापणे इत्यस्मादंतर्भावितण्यर्थादातो मनिन्निति वनिप्। अनेद्यः। णिदि कुत्सायां। ऋहलोर्ण्यदिति ण्यत्। आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावे लघूपधगुणः। नञ्समासे पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं॥

पंचमीमृचमाह॥

पितुः प्रत्नस्य जन्मना वदामसि सोमस्य जिह्वा प्र जिंगाति चक्षसा।

यदीमिंद्रं शम्यृक्वाण आशतादिन्नामानि यज्ञियानि दधिरे॥ ५॥

पितुः। प्रत्नस्य। जन्मना। वदामसि। सोमस्य। जिह्वा।

प्र। जिगाति। चक्षसा।

यत्। ईं। इंद्रं। शमि। ऋक्वाणः। आशत। आत्। इत्।

नामानि। यज्ञियानि। दधिरे॥ ५॥

प्रत्नस्य चिरंतनस्य पितुरस्माकं जनकस्य रहूगणस्य सकाशाद्यज्जन्म तेन वयं वदामसि। ब्रूमः। वक्ष्यमाणमस्माकं वृत्तांतं पितोपदिष्टवान्। अतो वयं ब्रूम इत्यर्थः। कोऽसौ वृत्तांत इति चेत्। उच्यते। सोमस्य यज्ञेष्वभिषुतस्य सोम द्रव्यस्य चक्षसा प्रकाशमानयाहुत्या सहिता जिह्वा स्तुतिरूपा वाक् प्रजिगाति। मरुद्गणं प्रकर्षेण गच्छति। यज्ञेषु सोमाहुतिः स्तुतिश्च मरुद्भ्यः क्रियते। यस्मादीमेनमिंद्रं शमि वृत्रवधादिरूपे कर्मणि ऋक्वाणः प्रहर भगवो जहि वीरयस्वेत्येवंरूपया स्तुत्या युक्ताः संत आशत। प्राप्नुवन्। न पर्यत्याक्षुः। आदित् एव- मिंद्रप्राप्त्यनंतरमेव यज्ञियानि यज्ञार्हाणीदृङ् चान्यादृङ् चेत्ये- वमादीनि नामानींद्रसकाशाल्लब्ध्वा दधिरे। धृतवंतः। तस्मादेषां यज्ञे सोमाहुतिः स्तुतिश्च क्रियते॥ शमि। शमीति कर्मनाम। सप्तम्येकवचने छांदस ईकारलोपः। ऋक्वाणः। ऋच स्तुतौ। संपदादिलक्षणो भावे क्विप्। छंदसीवनिपाविति मत्वर्थीयो वनिप्। अंत्यविकारश्छांदसः। यद्वा। अयस्मयादिषु क्वचि- दुभयं भवति। पा॰ १. ४. २०. १.। इत्युक्तत्वात् स सुष्टुभा स ऋक्वतेत्यादाविव पदत्वात्कुत्वं भत्वाज्जश्त्वाभावः। आशत।

लिङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्। यज्ञियानि। यज्ञ-त्विग्भ्यां घखञाविल्यर्हार्थे घः॥

षष्ठीमृचमाह॥

श्रियसे कं भानुभिः सं मिमिक्षिरे ते रश्मिभिस्त ऋक्वभिः

सुखादयः।

ते वाशीमंत इष्मिणो अभीरवो विद्रे प्रियस्य मारुतस्य

धाम्नः॥ ६॥

श्रियसे। कं। भानुऽभिः। सं। मिमिक्षिरे। ते। रश्मिऽभिः।

ते। ऋक्वऽभिः। सुऽखादयः।

ते। वाशीऽमंतः। इष्मिणः। अभीरवः। विद्रे। प्रियस्य।

मारुतस्य। धाम्नः॥ ६॥

ते पूर्वोक्ता मरुतो भानुभिर्भानुशीलैर्दीप्यमानैः सूर्यरश्मिभिः सह कं वृष्ट्युदकं श्रियसे श्रयितुं प्राणिभिः सेवितुं संमिमिक्षिरे। सम्यक् मेढुमिच्छंति। पृथिवीं वृष्ट्युदकेन सम्यक् सेक्तुमिच्छंति। एवं वृष्टिमुत्पाद्य ते मरुत ऋक्वभिः स्तुतिमद्भिर्ऋत्विग्भिः सह सुखादयः शोभनस्य हविषो भक्षयितारो भवंति। वाशीमंतः। वाशीति वाङ्नाम। शोभनया स्तुतिलक्षणया वाचोपेताः। इष्मिणो गतिमंतः। अभीरवो भयरहितास्ते मरुतः प्रियस्य सर्वाभिमतस्य मारुतस्य मरुत्संबंधिनो धाम्नः स्थानस्य सर्वाभिमतं मरुत्संबद्धं विशिष्टं स्थानं विद्रे।

लक्षणं॥ श्रियसे। तुमर्थे सेसेनिति कसेन्प्रत्ययः। मिमिक्षिरे। मिह सेचने। अस्मादिच्छासनंतान्नित्यमंत्र इति निषेधादामभावः। व्यत्ययेनात्मनेपदं। सुखादयः। खादृ भक्षणे। औणादिक इप्रत्ययः। शोभना खादिर्भक्षणं येषां। नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं। इषिणः। इष गतौ। इषियुधींधीत्यादिना सक्। ततो मत्वर्थीय इनिः। विद्रे। विद्लृ लाभे। लिटि द्विर्वचनप्रकरणे छंदसि वेति वक्तव्यमिति द्विर्वचनाभावः। इरयो र इतीरयो रेभावः॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे त्रयोदशो वर्गः॥

आ विद्युन्मद्भिरिति षडृचं चतुर्थं सूक्तं। अत्रानुक्रम्यते। आ विद्युन्मद्भिराद्यांत्ये प्रस्तारपंक्ती पंचमी विराड्रूपेति। पूर्ववदृषिदेवते। आद्या षष्ठी च द्वे प्रस्तारपंक्ती। आद्यौ पादौ जागतौ तृतीयचतुर्थौ गायत्रौ यस्याः सा प्रस्तारपंक्तिः। सूत्रितं च। प्रस्तारपंक्तिः पुरत इति। अस्यायमर्थः। जागतौ गायत्रौ चेत्यनुवर्तते। यदि पुरतः पुरस्ताद्द्वौ जागतौ पादौ स्यातामंत्यौ गायत्रौ सा प्रस्तारपंक्तिरिति। एतच्चादित्येषा पंचमी विराड्रूपा। आदितस्त्रयः पादा एकादशका अंत्योऽष्टकः सा विराड्रूपेत्युच्यते॥ विनियोगो लैंगिकः॥

तत्र प्रथमामृचमाह॥

आ विद्युन्म॑द्भिर्मरुतः स्वर्कै रथे॑भिर्यात ऋष्टिमद्भिरश्व॑पर्णैः।
आ वर्षि॑ष्ठया न इषा वयो न प॑प्तता सुमायाः॥ १॥

आ विद्युन्म॑त्ऽभिः । मरुतः । सुऽअर्कैः । रथेभिः । यात ।

ऋष्टिमत्ऽभिः । अश्वऽपर्णैः ।

आ । वर्षिष्ठया । नः । इषा । वयः । न । पप्तत । सुऽमायाः ॥१॥

हे मरुतः । मितं निर्मितमंतरिक्षं प्राप्य रुवंति शब्दं कुर्वंतीति मरुतः । यद्वा । अमितं भृशं शब्दकारिणः अथवा मितं खैर्निर्मितं मेघं प्राप्य विद्युदात्मना रोचमानाः । अथवा महत्यंतरिक्षे द्रवंतीति मरुतः । ये मध्यमस्थाने देवगणाः समाम्नातास्ते सर्वे मरुत आख्यायंते । तथा चाहुः । सर्वा स्त्रो मध्यमस्थाना पुमान् वायुश्च सर्वगः । गणाश्च सर्वे मरुत इति वृद्धानुशासनमिति । पौराणिकास्त्वाचक्षते । मारीचात्कश्यपात्सप्तगणात्मका एकानपचाशत्संख्याका मरुतो जज्ञिर इति । एवंभूता हे मरुतो रथेभिरात्मीयै रथैरायात । अस्मदीयं यज्ञमागच्छत । कीदृशै रथैः । विद्युन्मद्भिः । विद्योतनं विद्युत् । विशिष्टदीप्तियुक्तैः । स्वर्कैः । स्वर्चनैः शोभनगमनयुक्तैः । यद्वा शोभनमर्कोऽर्चनं स्तुतिर्येषामस्ति तादृशैः । अथवा शोभनदीप्तियुक्तैः । ऋष्टिमद्भिः । ऋष्टयः । शक्तिरूपाण्यायुधानि । स्थूणा इत्यन्ये । तद्वद्भिः । अश्वपर्णैः । अश्वानां पतनं गमनं येषामस्ति तादृशैः । यद्वा रंहणशीला मेघा रथाः । तैः सह्यांतरिक्षे वर्षणार्थमागच्छत । कीदृशैः । विद्युन्मद्भिः । विद्युत् तडित् । तद्वद्भिः । स्वर्कैः । शोभनगमनैः । ऋष्टिमद्भिः । अर्षणं गमनं । तत्स्वभावनीरयुक्तैः । अश्वपर्णैः । अश्वं व्याप्तं पर्णं पतनं गमनं येषां । अंतरिक्षं व्याप्य वर्तमानैरित्यर्थः । हे

सुमायाः। मायेति कर्मणो ज्ञानस्य च नामधेयं। शोभनकर्माणः शोभनप्रज्ञा वा मरुतः। वर्षिष्ठया प्रवृद्धतरयैषास्मभ्यं दातव्येनान्नेन सह नोऽस्मान्प्रति वयो न पक्षिण इव शीघ्रमापप्तत। आपतत। आगच्छतेत्यर्थः। अत्र निरुक्तं। अथातो मध्यस्थाना देवगणास्तेषां मरुतः प्रथमा गामिनो भवंति। मरुतो मितराविणो वा मितरोचिनो वा महद्द्रवंतीति वेति। विद्युन्मद्भिर्मरुतः स्वर्कैः स्वंचनैरिति स्वर्चनैरिति वा स्वर्चिभिरिति वा रथै रायात ऋष्टिमद्भिरश्वपर्णैरश्वपतनैर्वर्षिष्ठेन च नोऽन्नेन वय इवापतत सुमायाः कल्याणकर्माणो वा कल्याणप्रज्ञा वा। नि० ११. १३.। इति॥ विद्युन्मद्भिः। यवादेराकृतिगणत्वेन विद्युच्छब्दस्य यगाद्यंतर्भावादयवादिभ्य इत्यत्रानुवृत्तेर्झयः॥ पा ८. २. १०.। इति मतुपो वत्वं न प्रवर्तते। ऋष्टिमद्भिः। ह्रस्वनुड्भ्यां मतुबिति मतुप उदात्तत्वं। अश्वपर्णैः। अशू व्याप्तौ। अशिप्रुषीत्यादिना क्वन्प्रत्ययः। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। वर्षिष्ठया। वृद्धशब्दादातिशायनिक इष्ठनि प्रियस्थिरेत्यादिना वर्षादेशः। पप्तता। पत्लृ गतौ। लुङि लृदित्त्वात् च्लेरङादेशः। पतः पुम्। पा० ७. ४. १९.। इति पुमागमः॥

द्वितीयामृचमाह॥

तेंऽरुणेभिर्वरमा पिशंगैः शुभे कं यांति रथतूर्भिरश्वैः।

रुक्मो न चित्रः स्वधितीवान्पव्या रथस्य जंघनंत

भूम॥ २॥

ते । अरुणेभिः । वरं । आ । पिशंगैः । शुभे । कं ।
यांति । रथतूऽभिः । अश्वैः ।
रुक्मः । न । चित्रः । स्वधितिऽवान् । पव्या । रथस्य ।
जंघनंत । भूम ॥ २ ॥

ते पूर्वोक्ता मरुतोऽरुणेभिररुणवर्णैः पिशंगैः पिंगलवर्णैरुभयवर्णोपेतै रथतुर्भी रथस्य प्रेरयितृभिरश्वैर्वरं देवानां वरीतारं कं शब्दयितारं स्तुवंतं यजमानमायांति । आगच्छंति । किमर्थं । शुभे । तस्य शोभां कर्तुं । अथवा शुभ उदकनाम । वृष्ट्यर्थमित्यर्थः । तेषां मरुतां गणो रुक्मो न रोचमानं सुवर्णमिव चित्रोऽतिशयेन दर्शनीयः स्वधितीवान् । स्वधितिरिति वज्रनाम । शत्रूणां खंडकेनायुधेनोपेतः । एवंविधगणरूपास्ते मरुतो रथस्य पव्या चक्रधारया भूम भूमिं जंघनंत । अत्यर्थं घ्नंति । स्तोतृरक्षणार्थमागतानां तेषां मरुतां भारमसहमाना भूमिरतिपीड़िता बभूवेत्यर्थः ॥ वरं । व्रियंते देवा अनेनेति वरः । ग्रहवृदृनिश्चीति करणेऽप् । कं । कै गै शब्दे । कायतीति कः । बहुलवचनाड्डप्रत्ययः । रथतूभिः । तुर त्वरणे । रथं तुतुरति त्वरायुक्तं कुर्वंतीति रथतुरः । क्विप् चेति क्विप् । भिसि हलि चेति दीर्घत्वं । पव्या । पवी रथनेमिर्भवतीति यास्कः । नि० ५. ५. । पूङ् पवने । अस्मादच इतीप्रत्ययः । उदात्तयण इति विभक्तेरुदात्तत्वं । जंघनंत । हंतेर्यङंताद्वर्तमाने छांदसो लङ् । छंदस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वादतोलोपयलोपौ ।

भूम । भूमिशब्दादुत्तरस्यामः सुपां सुलुगिति डादेशः । चांदसं ह्रस्वत्वं ॥

तृतीयामृचमाह ॥

श्रिये कं वो अधि तनूषु वाशीर्मेधा वना न कृणवंत ऊर्द्धा ।
युष्मभ्यं कं मरुतः सुजातास्तुविद्युम्नासो धनयंते अद्रिं ॥ ३ ॥

श्रिये । कं । वः । अधि । तनूषु । वाशीः । मेधा । वना । न ।
कृणवंते । ऊर्द्धा ।
युष्मभ्यं । कं । मरुतः । सुऽजाताः । तुविऽद्युम्नासः ।
धनयंते । अद्रिं ॥ ३ ॥

हे मरुतः । वो युष्माकं तनूषु शरीरेष्वंसप्रदेशेषु वाशीः शत्रूणामाक्रोशकमायुधं श्रिये कं । ऐश्वर्यार्थं वर्तत इति शेषः । कमित्येतत्पादपूरणं । तदुक्तं । अथापि पादपूरणाः कमीमिद्विति । तादृशा मरुतो वना न । उच्छ्रितान्वृक्षसमूहानिव मेधा मेधान्यज्ञानुर्द्धा ऊर्द्धान् एकाहाहीनसत्ररूपेणोच्छ्रितान्कृणवंते । यजमानैः कारयंति । हे सुजाताः शोभनजननयुक्ता मरुतः । युष्मभ्यं युष्मदर्थं कं सुखकरमद्रिं सोमाभिषवे प्रवृत्तं ग्रावाणं तुविद्युम्नासः प्रभूतधना यजमाना धनयंते । धनं कुर्वंति । युष्माकं यागाय ग्रावाभिरभिषुण्वंतीत्यर्थः ॥ वाशीः । शत्रूणां भयात्पादनेनाक्रोशशब्दकरणं वाशः । ततश्छंदसीवनिपाविति मत्वर्थीय ईकारः । व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं । मेधा । सुपां सुलुगिति शसो डादेशः । वना । शेश्छंदसि बहुलमिति

ते । अरुणेभिः । वरं । आ । पिशंगैः । शुभे । कं ।

यांति । रथतूऽभिः । अश्वैः ।

रुक्मः । न । चित्रः । स्वधितिऽवान् । पव्या । रथस्य ।

जंघनंत । भूम ॥ २ ॥

ते पूर्वोक्ता मरुतोऽरुणेभिररुणवर्णैः पिशंगैः पिंगलवर्णैरुभयवर्णोपेतै रथतुर्भी रथस्य प्रेरयितृभिरश्वैर्वरं देवानां वरीतारं कं शब्दयितारं स्तुवंतं यजमानमायांति । आगच्छंति । किमर्थं । शुभे । तस्य शोभां कर्तुं । अथवा शुभ उदकाय । वृष्ट्यर्थमित्यर्थः । तेषां मरुतां गणो रुक्मो न रोचमानं सुवर्णमिव चित्रोऽतिशयेन दर्शनीयः स्वधितीवान् । स्वधितिरिति वज्रनाम । शत्रुणां खंडकेनायुधेनोपेतः । एवंविधगणरूपास्ते मरुतो रथस्य पव्या चक्रधारया भूम भूमिं जंघनंत । अत्यर्थं घ्नंति । स्तोतृरक्षणार्थमागतानां तेषां मरुतां भारमसहमाना भूमिरतिपीड़िता बभूवेत्यर्थः ॥ वरं । व्रियंते देवा अनेनेति वरः । ग्रहवृदृनिश्चीति करणेऽप् । कं । कै गै शब्दे । कायतीति कः । बहुलवचनात्कप्रत्ययः । रथतूभिः । तुर त्वरणे । रथं तुतुरति त्वरायुक्तं कुर्वंतीति रथतुरः । क्विप् चेति क्विप् । भिसि हलि चेति दीर्घत्वं । पव्या । पवी रथनेमिर्भवतीति यास्कः । नि० ५. ५. । पूङ् पवने । अस्मादच इतीप्रत्ययः । उदात्तयण इति विभक्तेरुदात्तत्वं । जंघनंत । हंतेर्यङंताद्धतंमाने छांदसो लङ् । छंदस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वादतोलोपयलोपौ ।

भूम । भूमिशब्दादुत्तरस्यामः सुपां सुलुगिति डादेशः । चांदसं क्षस्वत्वं ॥

तृतीयामृचमाह ॥

श्रिये कं वो अधि तनूषु वाशीर्मेधा वना न कृणवंत ऊर्ध्वा ।
युष्मभ्यं कं मरुतः सुजातास्तुविद्युम्नासो धनयंते अद्रिं ॥ ३ ॥

श्रिये । कं । वः । अधि । तनूषु । वाशीः । मेधा । वना । न ।
कृणवंते । ऊर्ध्वा ।
युष्मभ्यं । कं । मरुतः । सुऽजाताः । तुविऽद्युम्नासः ।
धनयंते । अद्रिं ॥ ३ ॥

हे मरुतः । वो युष्माकं तनूषु शरीरेष्वंसप्रदेशेषु वाशीः शत्रूणामाक्रोशकमा रास्यमायुधं श्रिये कं । ऐश्वर्यार्थं वर्तत इति शेषः । कमित्येतत्पादपूरणं । तदुक्तं । अथापि पादपूरणाः कमीमिद्विति । तादृशा मरुतो वना न । उच्छ्रितान्वृक्षसमूहानिव मेधा मेधान्यज्ञानूर्ध्वा ऊर्ध्वान् एकाहाहीनसत्ररूपेणोच्छ्रितान्कृणवंते । यजमानैः कारयंति । हे सुजाताः शोभनजननयुक्ता मरुतः । युष्मभ्यं युष्मदर्थं कं सुखकरमद्रिं सोमाभिषवे प्रवृत्तं ग्रावाणं तुविद्युम्नासः प्रभूतधना यजमाना धनयंते । धनं कुर्वंति । युष्माकं यागाय ग्रावाभिरभिषुण्वंतीत्यर्थः ॥ वाशीः । शत्रूणां भयोत्पादनेनाक्रोशशब्दकरणं वाशः । ततश्छंदसीवनिपाविति मत्वर्थीय ईकारः । व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं । मेधा । सुपां सुलुगिति शसो डादेशः । वना । शेश्छंदसि बहुलमिति

श्लोपः । कृणवंते । कृवि हिंसाकरणयोश्च । लटि व्यत्ययेनात्मने-
पदं । धिन्विकृण्व्योरच्चेत्युप्रत्ययः । पुनरपि व्यत्ययेनांतादेशः ।
छंदस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वेन कृण्वादिष्वादगुणेऽवादेशः । ऊर्ध्वां ।
पूर्ववदुङादेशः । धनयंते । धनशब्दात्तत्करोतीति णिच् ॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

अहानि गृध्राः पर्या व आगुरिमां धियं वार्कार्यां च

देवीं ।

ब्रह्म कृण्वंतो गोतमासो अर्कैरूर्ध्वं नुनुद्र उत्सधिं

पिबध्यै ॥ ४ ॥

अहानि । गृध्राः । परि । आ । वः । आ । अगुः । इमां ।

धियं । वार्कार्यां । च । देवीं ।

ब्रह्म । कृण्वंतः । गोतमासः । अर्कैः । ऊर्ध्वं । नुनुद्रे ।

उत्सऽधिं । पिबध्यै ॥ ४ ॥

ऋषिर्तेर्गोतमः स्तुता मरुतस्तेभ्यो गोतमेभ्यो देशांतरे
वर्तमानं कूपमुत्खायानीय ददुः । एतद्दृष्ट्वा कश्चिदृषिर्ब्रूते । हे
गोतमा गृध्रा जलाभिकांक्षायुक्ताः युष्मानहानि शोभनो-
दकोपेतानि दिनानि पर्यागुः । पर्यागतानि । परित आभि-
मुख्येन प्राप्तानि । प्राप्य च वार्कार्यां वार्भिरुदकैर्निष्पाद्यां
धियं ज्योतिष्टोमादिलक्षणं कर्म च देवीं द्योतमानमकुर्वन् ।
येष्वहस्सु ब्रह्म हविर्लक्षणमन्नमर्कैः मंत्रसाध्यैः स्तोत्रैः सह
कृण्वंतो मरुद्भ्यः कुर्वंतो गोतमासो गोतमा ऋषय उत्सधिं ।

उत्सो जलप्रवाहोऽस्मिन्धीयत इत्युत्सधिः कूपः । तं पिबध्यै स्वकीयपानायोर्ध्वं नुनुद्रे । नुनुदिरे । देशांतरे वर्तमानं कूपमुत्खातवंतः । एतदीयस्तोत्रैः स्तुता मरुतः कूपमुत्खातवंत इति यत्तदेव तदीयस्तोत्रकारितमित्येतेषूपचर्यते ॥ गृध्राः । गृधु अभिकांक्षायां । सुसूधागृधिभ्यः क्रन्निति क्रन्प्रत्ययः । सुपां सुपो भवंतीति शसो जस् । नित्त्वादाद्युदात्तत्वं । अगुः । एतेर्लुङीणो गा लुङीति गादेशः । आत इति झेर्जुस् । वार्कार्यां । डुकृञ् करणे । ऋहलोर्ण्यत् । वार्भिः कार्या वार्कार्या । त्रिचक्रादित्वादुत्तरपदांतोदात्तत्वं । नुनुद्रे । णुद प्रेरणे । इरयो र इति रे आदेशः । उत्सधिं । कर्मण्यधिकरणे चेति दधातेरधिकरणे किप्रत्ययः । पिबध्यै । पा पाने । तुमर्थे सेसेनिति अध्यैन्प्रत्ययः । पाघ्रेत्यादिना पिबादेशः ॥

पंचमीमृचमाह ॥

एतत्त्यन्न योजनमचेति सस्वर्ह यन्मरुतो गोतमो वः ।

पश्यन्हिरण्यचक्रानयोदंष्ट्रान्विधावंतो वराहून् ॥ ५ ॥

एतत् । त्यत् । न । योजनं । अचेति । सस्वः । ह । यत् ।

मरुतः । गोतमः । वः ।

पश्यन् । हिरण्यऽचक्रान् । अयःऽदंष्ट्रान् । विऽधावतः ।

वराहून् ॥ ५ ॥

हे मरुतः । एतद्योजनं । युज्यतेऽनेन देवतेति योजनमेतत्त्स्त्रासाध्यं स्तोत्रं । त्यन्नं त्यत् प्रसिद्धमन्यदुत्कृष्टं स्तोत्रमिवा-

चेति । सर्वैर्ज्ञायते । वो युष्मदर्थं यत् यदेतत्सूक्तरूपं स्तोत्रं गोतम ऋषिः सस्वर्हं । उच्चारितवान् खलु । किं कुर्वन् हिरण्यचक्रान् हिरण्मयचक्ररथारूढान् हितरमणीयकर्मयुक्तान्वायोदंष्ट्रान् । दशतीति दंष्ट्रा चक्रधारा । अयोमयीभिश्चक्रधाराभिर्युक्तान् । यद्वा दंशनसाधना ऋष्टयो दंष्ट्राः । अयोमया ऋष्टयो येषां । तान्विधावतो विविधमितस्ततः प्रवर्तमानान्वराहून् वरस्योत्कृष्टस्य शत्रोर्हंतॄन् । यद्वा । उत्कृष्टस्य वृष्ट्युदकस्याहर्तॄन् । अथवा । उत्कृष्टानां देवतानामाह्वातॄन् वरस्य हविषा भक्षयितॄन्वा । एवंभूतांस्तरुतः पश्यन् सम्यक् जानन् गोतमो यत्स्तोत्रं कृतवान् तदेतत्सर्वोत्कृष्टं सदस्माभिः सर्वैरुपलभ्यत इत्यर्थः । अत्र निरुक्तं । अथाप्येते माध्यमिका देवगणा वराहव उच्यंते । पश्यन्हिरण्यचक्रान् । नि० ५. ४. । इति ॥ अचेति । चिती संज्ञाने । छांदसो वर्तमाने कर्मणि लुङ् । सस्वः । स्वृ शब्दोपतापयोः । लङि तिपि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः । गुणे हल्ङ्याब्भ्य इति तलोपः । धातुस्वरेणांतोदात्तत्वं । वराहून् । वरशब्दोपपदादाङ्पूर्वाद्धंतेर्वा हरतेर्वा ह्वयतेर्वा जुहोतेरदनार्थाद्वा । हु इत्येतस्य निष्पत्तिरिति स्कांदस्वामी । अस्य पृषोदरादित्वादभिमतसिद्धिः ॥

षष्ठीमृचमाह ॥

एषा स्या वो मरुतोऽनुभर्त्री प्रति ष्टोभति वाघतो न वाणी ।
अस्तोभयद्वृथासामनु स्वधां गभस्त्योः ॥ ६ ॥

एषा । स्या । वः । मरुतः । अनुऽभर्त्री । प्रति । स्तोभति ।
वाघतः । न । वाणी ।
अस्तोभयत् । वृथा । आसां । अनु । स्वधां । गभस्त्योः ॥ ६ ॥

हे मरुतः स्या सैषास्मदीया स्तुतिर्वो युष्माकमनुभर्त्री युष्माननुहरंती यष्टव्यगुणसदृशी प्रतिष्टोभति । प्रत्येकं स्तौति । स्तोभतिः स्तुतिकर्मा । तथा वाघतो न वाणी । नशब्दः संप्रत्यर्थे । तदुक्तं यास्केन । अस्त्युपमार्थस्य संप्रत्यर्थे प्रयोगः । नि० ७. ३१. । इति । इदानीमृत्विक्संबंधिनी वागपि वृथानायासेनासामाभिर्ऋग्भिरस्तोभयत् । अस्तौत् । इदानीमित्युक्ते कदेत्याह । गभस्त्योरस्मदीययोर्बाह्वोः स्वधां । अन्ननामैतत् । यदा बहुविधमन्नं मरुतः स्थापयंति । तामनुलक्ष्येत्यर्थः ॥ अनुभर्त्री । हृञ् हरणे । तृच् । ऋन्नेभ्य इति ङीप् । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति नद्या उदात्तत्वं ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे चतुर्दशो वर्गः ॥

आ नो भद्रा इति दशर्चं पंचमं सूक्तं । गोतमस्यार्षं वैश्वदेवं । आदितः पंचर्चः सप्तमी च जगत्यः षष्ठी स्वस्ति न इंद्रेत्येषा विराट्स्थाना । नवकौ वैराजस्त्रैष्टुभस्येत्युक्तलक्षणयोगात् । अष्टम्याद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । आ नो दश वैश्वदेवं तु पंचाद्या सप्तमी च जगत्यः षष्ठी विराट्स्थानेति ॥ अग्निष्टोमे वैश्वदेवशस्त्र उत्तमावर्जमेतत्सूक्तं वैश्वदेवनिविद्धानीयं । सा तु प्रकृतौ विकृतौ च वैश्वदेवशस्त्रस्य परिधानीया । तथा च सूत्रितं । आ नो भद्राः क्रतवो यंतु

विश्वत इति नव वैश्वदेवं। आ० ५. १८.। इति॥ अदितिर्द्यौरदितिरंतरिचमिति परिदध्यात्सर्वत्र वैश्वदेवे। आ० ५. १८.। इति च। ब्राह्मणं च भवति। सदैव पंचजनीयया परिदध्यादिति॥ महाव्रते निष्केवल्य एतत्सूक्तं। तथा च पंचमारण्यके सूत्र्यते। आनोभद्रीयं च तस्य स्थान इति॥

तत्र प्रथमामृचमाह॥

आ नो भद्राः क्रतवो यंतु विश्वतोऽदब्धासो अपरीतास उद्भिदः।
देवा नो यथा सदमिद्वृधे असन्नप्रायुवो रक्षितारो दिवेदिवे॥ १॥

आ। नः। भद्राः। क्रतवः। यंतु। विश्वतः। अदब्धासः। अपरिऽइतासः। उत्ऽभिदः।
देवाः। नः। यथा। सदं। इत्। वृधे। असन्। अप्रऽआयुवः। रक्षितारः। दिवेऽदिवे॥ १॥

नोऽस्मान् क्रतवोऽग्निष्टोमादयो महायज्ञा विश्वतः सर्वस्मादपि दिग्भागादायंतु। आगच्छंतु। कीदृशाः क्रतवः। भद्राः। समीचीनफलसाधनत्वेन कल्याणा भजनीया वा। अदब्धासः। असुरैरहिंसिताः। अपरीतासः। शत्रुभिरपरिगताः। अप्रतिरुद्धा इत्यर्थः। उद्भिदः। शत्रूणामुद्भेत्तारः। ईदृशाः क्रतवोऽस्मांस्तथागच्छंतु। अप्रायुवोऽप्रगच्छंतः स्वकीयं

रक्षितव्यमपरित्यजंतः। अत एव दिवे दिवे प्रतिदिवसं रक्षितारो रक्षां कुर्वंतः। एवंगुणविशिष्टाः सर्वे देवा नोऽस्माकं सदमित् सदैव वृधे वर्धनायासन्। भवंतु॥ अदब्धासः। दंभु दंभे। दंभो हिंसा। निष्ठायां यस्य विभाषेतीट्प्रतिषेधः। नञ्समासेऽव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। अपरीतासः। इण् गतौ। पूर्ववत्कर्मणि निष्ठा। उभयत्राज्जसेरसुक्। वृधे। वृधु वृद्धौ। संपदादिलक्षणो भावे क्विप्। सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं। असन्। अस भुवि। लेट्यडागमः। बहुलं छंदसीति शपो लुगभावः। तस्याङित्त्वात् श्नसोरल्लोप इत्यकारलोपाभावः। अप्रायुवः। इण् गतौ। अस्मात्प्रपूर्वाच्छंदसीण इत्युण्प्रत्ययः। नञ्समासेऽव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। जसि जसादिषु छंदसि वावचनमिति गुणस्य विकल्पितत्वादभावे तन्वादित्वादुवङ्॥

द्वितीयामृचमाह॥

देवानां भद्रा सुमतिर्ऋजूयतां देवानां रातिरभि नो नि
वर्ततां।
देवानां सख्यमुप सेदिमा वयं देवा न आयुः प्र तिरंतु
जीवसे॥ २॥
देवानां। भद्रा। सुऽमतिः। ऋजुऽयतां। देवानां।
रातिः। अभि। नः। नि। वर्ततां।
देवानां। सख्यं। उप। सेदिम। वयं। देवाः। नः।
आयुः। प्र। तिरंतु। जीवसे॥ २॥

भद्रा सुखयित्री भजनीया वा देवानां सुमतिः शोभना मतिरनुग्रहात्मिका बुद्धिरस्माकमभिस्त्वति शेषः । कीदृशानां । ऋजूयतां ऋजुमार्जवयुक्तं सम्यगनुष्ठातारं यजमानमात्मन इच्छतां । तथा देवानां रातिर्दानं नोऽस्मानाभिमुख्येन नितरां वर्ततां । तदभिमतफलप्रदानमप्यस्माकं भवत्वित्यर्थः । वयं च तेषां देवानां सख्यं सखित्वं सख्युः कर्म वोपसेदिम । प्राप्न वाम । तादृशा देवा नोऽस्माकमायुर्जीवसे जीवितुं प्रतिरंतु । वर्धयंतु ॥ भद्राः । भदि कल्याणे सुखे च । ऋज्रेंद्राग्रेत्यादौ रक्प्रत्ययांतो निपातितः । ऋजूयतां । ऋजुमात्मन इच्छति ऋजूयति । सुप आत्मनः क्यच् । तदंताल्लटः शतृ । शतुरनुम इत्यजादिविभक्तेरुदात्तत्वं । रातिः । रा दाने । मंत्रे वृषेति क्तिन उदात्तत्वं । सख्यं । सख्युर्य इति भावे कर्मणि वा यप्रत्ययः । सेदिम । षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु । छंदसि लुङ्लङ्लिट इति वर्तमाने प्रार्थनायां लिट् । सत्वस्यानैमित्तिकत्वेन लिटि परत आदेशादित्वाभावादत एकहल्मध्य इत्येत्वाभ्यासलोपौ । अन्येषामपि दृश्यत इति संहितायां दीर्घत्वं । प्रतिरंतु । प्रपूर्वस्तरतिर्वर्धनार्थः । तथा च यास्को व्याचख्यौ । देवानां सख्यमुपसीदेम वयं देवा न आयुः प्रवर्धयंतु चिरं जीवनाय । नि॰ १२. ३९. । इति ॥

द्वितीयामृचमाह ॥

तान्पूर्वया निविदा हूमहे वयं भगं मित्रमदितिं दक्षमस्रिधं ।
अर्यमणं वरुणं सोममश्विना सरस्वती नः सुभगा
मयस्करत् ॥ २ ॥

तान्। पूर्व॑या। नि॒ऽविदा॑। हू॒म॒हे॒। व॒यं। भगं॑। मि॒त्रं॑।
अदि॑तिं। दक्षं॑। अ॒स्रिधं॑।
अ॒र्य॒मणं॑। वरु॑णं। सोमं॑। अ॒श्विना॑। सर॑स्वती। नः।
सु॒ऽभगा॑। मयः॑। क॒र॒त्॥ २॥

तान्विश्वान्देवान्पूर्वया पूर्वकालीनया नित्यया निविदा वैदात्मिकया वाचा। निविदिति वाङ्नाम। यद्वा निविदा विश्वे देवाः सोमस्य मत्सन्नित्यादिकया वैश्वदेव्या निविदा वयं हूमहे। आह्वयामः। देवानिति यत्सामान्येनोक्तं तदेव विव्रियते। भगं भजनीयं द्वादशानामादित्यानामन्यतमं। मित्रं प्रमीतेस्त्रायकं। अहरभिमानिनं देवं। मैत्रं वा अहरिति श्रुतेः। अदितिमखंडनीयामदीनां वा देवमातरं। दक्षं सर्वस्य जगतो निर्माणे समर्थं प्रजापतिं। यद्वा प्राणरूपेण सर्वेषु प्राणिषु व्याप्य वर्तमानं हिरण्यगर्भं। प्राणो वै दक्ष इति श्रुतेः। अस्रिधं शोषणरहितं। सर्वदैकरूपेण वर्तमानं मरुद्गणं। अर्यमणं। अरीन् मंदेहादीनसुरान्यच्छति नियच्छतीत्यर्यमा सूर्यः। असौ वा आदित्योऽर्यमेति श्रुतेः। तं। वरुणं। वृणोति पापकृतः स्वकीयैः पाशैरावृणोतीति रात्र्यभिमानिदेवो वरुणः। श्रूयते च। वारुणी रात्रिरिति। सोमं। द्वेधात्मानं विभज्य पृथिव्यां लतारूपेण दिवि च चंद्रात्मना देवतारूपेण वर्तमानं। अश्विना। अश्ववंतौ। यद्वा सर्वं व्याप्नुवंतौ। तथा च यास्कः। अश्विनौ यद्व्यश्नुवाते सर्वं रसेनान्यो ज्योतिषान्योऽश्वैराश्विनावित्यौर्णवाभस्तत्कावश्विनौ द्यावापृथिव्यावित्येकेऽहोरात्रावित्येके सूर्या-

चंद्रमसावित्येके राजानौ पुण्यकृतावित्यैतिहासिकाः। नि० १२. १.। इति। एवंभूतान् सर्वान्देवानस्मद्रक्षणार्थमाह्वयाम इति पूर्वत्र संबंधः। अस्माभिराहूता सुभगा शोभनधनोपेता सरस्वती नोऽस्मभ्यं मयः सुखं करत्। करोतु॥ हूमहे। ह्वेञो लटि ह्व इत्यनुवृत्तौ बहुलं छंदसीति संप्रसारणं। परपूर्वत्वे हल इति दीर्घत्वं। बहुलं छंदसीति शपो लुक्। अस्रिधं। स्रिधु शोषणे। संपदादिलक्षणो भावे क्विप्। बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं। मयस्करत्। करोतेर्लेट्यडागमः। बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्। अतः कृकमीति विसर्जनीयस्य सत्वं॥

चतुर्थीमृचमाह॥

तन्नो वातो मयोभु वातु भेषजं तन्माता पृथिवी तत्पिता द्यौः।

तद्ग्रावाणः सोमसुतो मयोभुवस्तदश्विना शृणुतं धिष्ण्या युवं॥ ४॥

तत्। नः। वातः। मयःऽभु। वातु। भेषजं। तत्। माता। पृथिवी। तत्। पिता। द्यौः।

तत्। ग्रावाणः। सोमऽसुतः। मयःऽभुवः। तत्। अश्विना। शृणुतं। धिष्ण्या। युवं॥ ४॥

वातो वायुस्तद्भेषजमौषधं नोऽस्मान्वातु। प्रापयतु। यद्भेषजं मयोभु मयसः सुखस्य भावयितृ। माता सर्वेषां जननी

पृथिवी भूमिरपि तद्भेषजमस्मान्प्रापयतु । पिता वृष्टिप्रदानेन सर्वेषां रक्षिता द्यौर्द्युलोकोऽपि तद्भेषजमस्मान्प्रापयतु । सोमसुतः सोमाभिषवं कृतवंतो मयोभुवो मयसो यागफलभूतस्य सुखस्य भावयितारो ग्रावाणोऽभिषवसाधनाः पाषाणाश्च तद्भेषजमस्मान्प्रापयंतु । हे धिष्ण्या धिषणा बुद्धिः । तदर्हावश्विनौ युवं युवां तद्भेषजं शृणुतं । आकर्णयतं । यद्भेषजमस्माभिर्वाय्वादिषु प्रार्थ्यते । तद्भेषजं देवानां भिषजौ युवामस्माकमनुकूलं यथा भवति तथा जानीतमित्यर्थः ॥ मयोभु । ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य । पा॰ १. २. ४७. । इति ह्रस्वत्वं । वातु । वा गतिगंधनयोः । अंतर्भावितण्यर्थात्प्रार्थनायां लोट् । सोमसुतः । सोमे सुञः । पा॰ ३. २. ९०. । इति भूते क्विप् । धिष्ण्या । धिषणाशब्दादर्हार्थे छंदसि चेति यः । वर्णलोपश्छांदसः । सुपां सुलुगित्याकारः ॥

पंचमीमृचमाह ॥

तमीशा॑नं॒ जग॑तस्त॒स्थुष॒स्पतिं॑ धियंजि॒न्वमव॑से हूमहे व॒यं ।
पू॒षा नो॒ यथा॒ वेद॑सा॒मस॑द्वृ॒धे र॑क्षि॒ता पा॒युरद॑ब्धः स्व॒स्तये॑ ॥५॥

तं । ईशा॑नं । जग॑तः । त॒स्थुषः॑ । पतिं॑ । धि॒यं॒ऽजि॒न्वं ।
अव॑से । हू॒म॒हे॒ । व॒यं ।
पू॒षा । नः॒ । यथा॑ । वेद॑सां । अस॑त् । वृ॒धे । र॒क्षि॒ता ।
पा॒युः । अद॑ब्धः । स्व॒स्तये॑ ॥ ५ ॥

पूर्वार्द्धेनेंद्रः स्तूयते। अपरार्द्धेन पूषा। ईशानमैश्वर्यवंतं। अत एव जगतो जंगमस्य प्राणिजातस्य तस्थुषः स्थावरस्य च पतिं स्वामिनं धियंजिन्वं धीभिः कर्मभिः प्रीणयितव्यं। एवंभूतं तमिंद्रमवसे रक्षणाय वयं हूमहे। आह्वयामः। पूषा नोऽस्माकं वेदसां धनानां वृधे वर्धनाय रक्षिता यथासत्। येन प्रकारेण भवति। तेनैव प्रकारेणादब्धः केनाप्यहिंसितः पूषा स्वस्तयेऽस्माकमविनाशाय पायुः रक्षिता भवतु॥ तस्थुषः। तिष्ठतेर्लिटः क्वसुः। षष्ठ्येकवचने वसोः संप्रसारणमिति संप्रसारणं। शासिवसिघसीनां चेति षत्वं। षष्ठ्याः पतिपुत्रेति विसर्जनीयस्य सत्वं। धियंजिन्वं। जिविः प्रीणनार्थः। कृत्यल्युटो बहुलमिति बहुलवचनात्खच्। इच एकाचोऽम् प्रत्ययवच्च पा॰ ६. ३. ६८.। इत्यमागमः। असत्। अस् भुवि। लेट्यडागमः। बहुलं छंदसीति शपो लुगभावः। पायुः। पा रक्षणे। कृवापाजीत्युण्। स्वस्तये। सुपूर्वादस्तेर्भावे क्तिन्। छंदस्युभयथेति तस्य सार्वधातुकत्वादस्तेर्भूः। पा॰ २. ४. ५२.। इति भूभावाभाव इति वृत्तावुक्तं॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे पंचदशो वर्गः॥

षष्ठीमृचमाह॥

स्वस्ति न इंद्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।

स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो

बृहस्पतिर्दधातु॥ ६॥

स्वस्ति। नः। इंद्रः। वृद्धऽश्रवाः। स्वस्ति। नः। पूषा।
विश्वऽवेदाः।
स्वस्ति। नः। तार्क्ष्यः। अरिष्टऽनेमिः। स्वस्ति। नः।
बृहस्पतिः। दधातु॥ ६॥

वृद्धश्रवाः। वृद्धं प्रभूतं श्रवणं स्तोत्रं हविर्लक्षणमन्नं वा यस्य तादृश इंद्रो नोऽस्माकं स्वस्त्यविनाशनाम। स्वस्त्यविनाशं दधातु। विदधातु करोतु। विश्ववेदाः। विश्वानि वेत्तीति विश्ववेदाः। यद्वा विश्वानि सर्वाणि वेदांसि ज्ञानानि धनानि वा यस्य तादृशः पूषा पोषको देवो नोऽस्माकं स्वस्ति विदधातु। अरिष्टनेमिः। नेमिरित्यायुधनाम। अरिष्टोऽहिंसितो नेमिर्यस्य। यद्वा। रथचक्रस्य धारा नेमिः। यत्संबंधिनो रथस्य नेमिर्न हिंस्यते सोऽरिष्टनेमिः। एवंभूतस्तार्क्ष्यः। तृक्षस्य पुत्रो गरुत्मान् नोऽस्माकं स्वस्त्यविनाशं विदधातु। तथा बृहस्पतिर्बृहतां देवानां पालयिता नोऽस्माकं स्वस्त्यविनाशं विदधातु॥ वृद्धश्रवाः। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। विश्ववेदाः। विद ज्ञाने। विद्लृ लाभे। आभ्यामसुन्प्रत्ययांतो वेदस्शब्दः। बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं। तार्क्ष्यः। तृक्षस्यापत्यं। गर्गादिभ्यो यञ्। पा० ४. १. १०५.। ञित्त्वादाद्युदात्तत्वं। अरिष्टनेमिः। न रिष्टोऽरिष्टः। अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। अरिष्टा नेमिर्यस्य स तथोक्तः। बृहस्पतिः। तद्बृहतोः करपत्योरिति सुट्तलोपौ। उभे वनस्पत्यादिष्विति पूर्वोत्तरपदयोर्युगपत्प्रकृतिस्वरत्वं॥

सप्तमीमृचमाह ॥

पृषदश्वा मरुतः पृश्निमातरः शुभंयावानो विदथेषु जग्मयः।
अग्निजिह्वा मनवः सूरचक्षसो विश्वे नो देवा अवसा गमन्निह ॥ ७ ॥

पृषत्ऽअश्वाः। मरुतः। पृश्निऽमातरः। शुभम्ऽयावानः। विदथेषु। जग्मयः।
अग्निऽजिह्वाः। मनवः। सूरऽचक्षसः। विश्वे। नः। देवाः। अवसा। आ। गमन्। इह ॥ ७ ॥

पृषदश्वाः। पृषद्भिः श्वेतविंदुभिर्युक्ता अश्वा येषां ते तथोक्ताः। पृश्निमातरः। पृश्निर्नानावर्णा गौर्माता येषां। शुभंयावानः। शुभं शोभनं यांति गच्छंतीति शुभंयावानः। शोभनगतय इत्यर्थः। विदथेषु यज्ञेषु जग्मयो गंतारः। अग्निजिह्वाः। अग्नेर्जिह्वायां वर्तमानाः। सर्वे हि देवा हविःस्वीकरणायाग्नेर्जिह्वायां वर्तंते। तात्स्थ्य ताच्छब्द्यं। मनवः सर्वस्य मंतारः। सूरचक्षसः। सूर्यप्रकाश इव चक्षः प्रकाशो येषां त एवंभूता मरुतो मरुत्संज्ञका विश्वे देवा सर्वे देवा नोऽस्मानिहास्मिन्काले ऽवसा रक्षणेन सहागमन्। आगच्छंतु ॥ शुभंयावानः। या प्रापणे। आतो मनिन्निति वनिप्। तत्पुरुषे कृति बहुलमिति बहुलवचनाद्द्वितीयाया अप्यलुक्। गमन्।

गमेः प्रार्थनायां लेट्यडागमः । इतश्च लोप इतीकारलोपः । बहुलं छंदसीति शपो लुक् ।

अस्ति सौम्यचरुस्तृतीयसवने । तेन चरुणा देवता इष्ट्वा शेषे तस्मिन्बहु घृतमवनीय तस्मिन्वषट्कर्त्रा स्वकीया छाया द्रष्टव्या । सा यदि न दृश्येत तदानीं भद्रमित्येका पठितव्या । त्वं सोमेति खंडे तथैव सूत्रितं । राज्ञा सोमेन तद्वयमस्मासु धारयामसि भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा इति च । आ० ५.१९. । इति ॥ महानाम्नीव्रतेऽप्येषा भूमिस्पर्शने जप्या । सूत्रितं चैतद्विदमिति खंडे । भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः शं न इंद्राग्नी भवतामवोभिः आ० ८. १४. । इति ॥

तामेतां सूक्तेऽष्टमस्यचमाह ॥

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
स्थिरैरंगैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥ ८ ॥

भद्रं । कर्णेभिः । शृणुयाम । देवाः । भद्रं । पश्येम ।
अक्षऽभिः । यजत्राः ।
स्थिरैः । अंगैः । तुस्तुऽवांसः । तनूभिः । वि । अशेम ।
देवऽहितं । यत् । आयुः ॥ ८ ॥

हे देवा दानगुणयुक्ताः सर्वे देवाः कर्णेभिरस्मदीयैः श्रोत्रैर्भद्रं भजनीयं कल्याणं वचनं शृणुयाम । युष्मत्प्रसादाच्छ्रोतुं समर्थाः स्याम । अस्माकं बाधिर्यं कदाचिदपि मा भूत् । हे यजत्रा यागेषु चरुपुरोडाशादिभिर्यष्टव्या देवा अक्षभिरक्षिभिरात्मीयैश्चक्षुर्भिर्भद्रं शोभनं पश्येम । द्रष्टुं समर्थाः स्याम । अस्माकं

दृष्टिप्रतिघातोऽपि मा भूत्। स्थिरैर्दृढैरंगैर्हस्तपादादिभिरवय-वैस्तनूभिः शरीरैश्च युक्ता वयं तुष्टुवांसो युष्मान् स्तुवंतो यदायुः षोडशाधिकशतप्रमाणं विंशत्यधिकशतप्रमाणं वा देवहितं देवेन प्रजापतिना स्थापितं तद्व्यशेम। प्राप्नुयाम॥ कर्णेभिः। बहुलं छंदसीति भिस ऐसभावः। अचभिः। छंदस्यपि दृश्यत इत्यनङ् स चोदात्तः। यजत्राः। अमिनचीत्यादिना यजेरत्रन्प्रत्ययः। तुष्टुवांसः। ष्टुञ् स्तुतौ। लिटः क्वसुः। शर्पूर्वाः खय इति तकारः शिष्यते। अशेम। अशू व्याप्तौ। लिङ्याशिष्यङ्। यदि तु तत्र परिगणनमन्यत्राप्यस्त्यर्थं तदानीं लिङि व्यत्ययेन शप्। देवहितं। तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं॥

नवमीमृचमाह॥

शतमिन्नु शरदो अंति देवा यत्रा नश्चक्रा जरसं तनूनां।
पुत्रासो यत्र पितरो भवंति मा नो मध्या
रीरिषतायुर्गंतोः॥ ९॥

शतं। इत्। नु। शरदः। अंति। देवाः। यत्र। नः।
चक्र। जरसं। तनूनां।
पुत्रासः। यत्र। पितरः। भवंति। मा। नः। मध्या।
रिरिषत। आयुः। गंतोः॥ ९॥

हे देवाः। अत्यंतिके मनुष्याणां समीप आयुष्ट्वेन भवद्भिः कल्पिताः शरदः संवत्सराः शतमिन्नु शतं खलु। यस्मात्सृष्टि-काले मनुष्याणां शतं संवत्सरा आयुरिति युष्माभिः परिकल्पितं

तस्मान्नोऽस्माकमायुर्गंतोः कृत्स्नस्यायुषो गमनात्पूर्वं मध्या मध्ये मा रीरिषत। मा हिंसिष्ट। कोदृशान्। नोऽस्माकं ननूतां शरीराणां जरसं जरां यत्र यस्यामवस्थायां चक्र कृतवंतो यूयं। यत्र च पुत्रासः पुत्रा पितरोऽस्माकं रचितारो भवंति। ईदृग्दशापन्नानित्यर्थः॥ अंति। अंतिकशब्दस्य कादिलोपे बहुलमिति वक्तव्यमिति कलोपः। यत्रा। ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रेति संहितायां दीर्घः। चक्रा। लिटि मध्यमबहुवचनस्य किच्वाद्गुणाभावे यणादेशः। द्व्यचोऽतस्तिङ इति संहितायां दीर्घत्वं। जरसं। जराया जरसन्यतरस्यां। पा० ७.२.१०१.। इति जरसादेशः। मध्या। सुपां सुलुगिति सप्तम्या डादेशः। रीरिषत। रिष रुष हिंसायां। अस्माण्णिंतात् माङि लुङि मध्यमबहुवचने चङ्स्वङि णिलोपोपधाह्रस्वद्विर्वचनहलादिशेषसन्वद्भावेत्वदीर्घाः। छांदसः पदकालीनो ह्रस्वः। गंतोः। भावलक्षणे स्थेण्। पा० ३.४.१६.। इति गमेस्तोसुन्प्रत्ययः॥

अदितिर्द्यौरदितिरित्येषादितिदेवताके पशौ हविषो याज्या। सूत्रितं च। अदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षं न ते विष्णो जायमानो न जातः। आ० ३.८.। इति॥

तामेतां सूक्ते दशमीमृचमाह॥

अदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमदितिर्माता स पिता स पुत्रः।

विश्वे देवा अदितिः पंच जना

अदितिर्जातमदितिर्जनित्वं॥ १०॥

अदितिः। द्यौः। अदितिः। अंतरिक्षं। अदितिः।

माता। सः। पिता। सः। पुत्रः।

विश्वे। देवाः। अदितिः। पंच। जनाः। अदितिः।

जातं। अदितिः। जनिऽत्वं॥ १०॥

अदितिरदीनाखंडनीया वा पृथिवी देवमाता वा सैव द्यौर्द्योतनशीलो नाकः। ततश्च सैवांतरिक्षमंतरा द्यावापृथिव्योर्मध्य ईक्ष्यमाणं व्योम। सैव माता निर्मात्री जगतो जननी। सैव पितोत्पादकः। ततश्च स पुत्रः। मातापित्रोर्जातः पुत्रोऽपि सैव। विश्वे देवाः सर्वेऽपि देवा अदितिरेव। पंच जना निषादपंचमाश्चत्वारो वर्णाः। यद्वा गंधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसि। तदुक्तं यास्केन। गंधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसीत्येके चत्वारो वर्णा निषादः पंचम इत्यौपमन्यवः। नि॰ ३. ७.। इति। ब्राह्मणे त्वेवमाम्नातं। सर्वेषां वा एतत्पंचजनानामुक्थं देवमनुष्याणां गंधर्वाप्सरसां सर्पाणां च पितृणां चेति तत्र गंधर्वाप्सरसामैक्यात्पंचजनत्वं। एवंविधाः पंच जना अप्यदितिरेव। जातं जननं प्रजानामुत्पत्तिः। साप्यदितिरेव। जनित्वं जन्माधिकरणं तदप्यदितिरेव। एवं सकलजगदात्मनादितिः स्तूयते। उक्तं च यास्केन। इत्यदितेर्विभूतिमाचष्टे। नि॰ ४. २२.। इति॥ अदितिः। दो अवखंडने। अस्मात्कर्मणि क्तिनि द्यतिस्यतिमास्थामि ति कितीतीत्वं। यास्कपक्षे तु दीङ् क्षय इत्यस्मात् क्तिनि व्यत्ययेन ह्रस्वत्वं। नञ्समासेऽव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। सः।पिता। निर्दिश्यमान

प्रतिनिर्दिश्यमानयोरेकतामापादयंति सर्वनामानि पर्यायेण तल्लिंगतामुपददत इत्युद्देश्यलिंगतया पुंलिंगत्वं । जनित्वं । जनेरौणादिकस्त्वन्प्रत्ययः ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे षोड़शो वर्गः ॥

ऋजुनीतीति नवर्चं षष्ठ सूक्तं गोतमस्यार्षं । अत्रानुक्रम्यते । ऋजुनीति नव गायत्रमंत्यानुष्टुविति । पूर्वत्र वैश्वदेवं त्वित्युक्तत्वात्तुह्यादिपरिभाषयेदमपि सूक्तं बहुदेवताकं । सूक्तविनियोगो लैंगिकः । चातुर्विंशकेऽहनि प्रातःवसने मैत्रावरुणस्य ऋजुनीती न इत्येषारंभणीया । चतुर्विंश इति खंडे सूत्रितं । ऋजुनीती नो वरुण इंन्द्र वो विश्वतस्परि । आ० ७. २. । इति ॥ अहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःस्वप्येषारंभणीया शंसनीया । सूत्रितं च । आरंभणीयाः पर्यासान्कहताऽहरहः शस्यानीति होत्रका द्वितीयादिष्वेव । आ० ७. १. । इति ॥

तामितां सूक्ते प्रथमामृचमाह ॥

ऋजुनीती नो वरु॑णा मित्रो नयतु विद्वान् ।
अर्यमा देवैः सजोषाः ॥ १ ॥
ऋजुऽनीती । नः । वरु॑णः । मित्रः । नयतु । विद्वान् ।
अर्यमा । देवैः । सऽजोषाः ॥ १ ॥

अहरभिमानी देवो मित्रो वरुणो रात्र्यभिमानी । मित्रश्च वरुणश्च विद्वान् नेतव्यमुत्तमं स्थानं जानन् नोऽस्मान् ऋजुनीती ऋजुनीत्या ऋजुनयनेन कौटिल्यरहितेन गमनेन नयतु । अभिमतं फलं प्रापयतु । तथा देवैरन्यैरिंद्रादिभिः सजोषाः

समानप्रीतिरस्माहोरात्रविभागस्य कर्ता सूर्यश्चास्मानृजुगमनेनाभिमतं स्थानं प्रापयतु ॥ ऋजुनीती । सुपां सुलुगिति तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घत्वं ॥

द्वितीयामृचमाह ॥

ते हि वस्वो वसवानास्ते अप्रमूरा महोभिः ।
व्रता रक्षंते विश्वाहा ॥ २ ॥
ते । हि । वस्वः । वसवानाः । ते । अप्रऽमूराः । महःऽभिः ।
व्रता । रक्षंते । विश्वाहा ॥ २ ॥

ते हि पूर्वोक्ता मित्रादयो वस्वो वसुनो धनस्य वसवाना वासका आच्छादयितारः । सर्वं जगद्धनेनाच्छादयंतीत्यर्थः । अतस्ते मित्रादयोऽप्रमूरा अप्रमूर्च्छिता अमूढाः प्राज्ञाः संतो महोभिरात्मीयैस्तेजोभिर्विश्वाहा सर्वाण्यहानि । अत्यंतसंयोगे द्वितीया । सर्वेष्वप्यहस्सु व्रतानि जगन्निर्वाहरूपाणि स्वकीयानि कर्माणि रक्षंते । पालयंति ॥ वस्वः । आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावे जसादिषु छंदसि वावचनमिति घेर्ङितीति गुणस्य विकल्पनादभावे यणादेशः । वसवानाः । वस आच्छादने । अस्मादंतर्भावितण्यर्थाल्लटः शानच् । बहुलं छंदसीति शपो लुगभावः । वर्णव्यापत्त्या मकारस्य वकारः । अप्रमूराः । मुर्छा मोहसमुच्छ्राययोः । अस्मात्संपदादिलक्षणो भावे क्विप् । राल्लोप इति छकारलोपः । प्रकृष्टा मूः प्रमूः । ततो मत्वर्थीयो रः । रो रीति रेफलोपः । न प्रमूरा अप्रमूराः । अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । रक्षंते । रक्ष पालने । व्यत्ययेन तङ् ॥

तृतीयामृचमाह ॥

ते अस्मभ्यं शर्म यंसन्नमृता मर्त्येभ्यः ।

बाधमाना अप द्विषः ॥ ३ ॥

ते अस्मभ्यं । शर्म । यंसन् । अमृताः । मर्त्येभ्यः ।

बाधमानाः । अप । द्विषः ॥ ३ ॥

अमृता अमरणधर्माणस्ते विश्वे देवा मर्त्येभ्यो मरणधर्मेभ्योऽस्मभ्यमनुष्ठातृभ्यः शर्मामृतलक्षणं सुखं यंसन् । यच्छंतु प्रयच्छंतु । किं कुर्वंतः । द्विषोऽस्मदीयान्पापलक्षणान् शत्रूनपबाधमानाः । विनाशं प्रापयंतः ॥ यंसन् । यम उपरमे । लेट्यडागमः । सिब्बहुलं लेटीति सिप् । अमृताः । मृतं मरणं येषां नास्तीत्यमृताः । नञो जरमरमित्रमृता इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

वि नः पथः सुवितायं चियंत्विंद्रो मरुतः ।

पूषा भगो वंद्यासः ॥ ४ ॥

वि । नः । पथः । सुवितायं । चियंतु । इंद्रः । मरुतः ।

पूषा । भगः । वंद्यासः ॥ ४ ॥

वंद्यासः सर्वैर्वंदनीयाः स्तोतव्या नमस्कर्तव्या वेंद्रादयो देवा नोऽस्माकं पथो मार्गान्विचियंतु । विचिन्वंतु । अशोभनेभ्यो मार्गेभ्यः सकाशात्पृथक्कुर्वंतु । किमर्थं । सुविताय । सुष्टु प्राप्तव्याय स्वर्गादिफलाय ॥ पथः । शसि भस्य टेर्लोप इति

टिलोपः । उदात्तनिवृत्तिस्वरेण शस उदात्तत्वं । सुविताय । इण् गतावित्यस्मात्कर्मणि निष्ठा । तन्वादीनां छंदसि बहुलमुपसंख्यानमित्युवङ् । गतिरनंतर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ते सूपमानात् क्त इत्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । चियंतु । चिञ् चयने । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । इयङ् । पादादित्वान्निघाताभावः । वंद्यासः । वदि अभिवादनस्तुत्योः । ऋञ्जिलोध्यंत् । ईडवंदवृशंसदुहां ण्यत इत्याद्युदात्तत्वं । आज्जसेरसुक् ॥

अप्तोर्यामे संति चत्वार्यतिरिक्तोक्थशस्त्राणि । तत्र चतुर्थेऽच्छावाकातिरिक्तोक्थ उत नो धिय इत्येषानुरूपतृचस्य वैकल्पिकी तृतीया । सूचितं च । उत नो धियो गोअग्रा इति वानुरूपस्योत्तमा । आ० ९. ११. । इति ॥

तामेतां सूक्ते पंचमीमृचमाह ॥

उत नो धियो गोअग्राः पूषन्विष्णवेवयावः ।

कर्ता नः स्वस्तिमतः ॥ ५ ॥

उत । नः । धियः । गोऽअग्राः । पूषन् । विष्णो इति ।

एवऽयावः ।

कर्त । नः । स्वस्तिऽमतः ॥ ५ ॥

हे पूषन् पोषक देव हे विष्णो व्यापनशील देव हे एवयावः । एवैर्गंतृभिरश्वैर्याति गच्छतीत्येवयावा मरुद्गणः । हे मरुद्गणः ते सर्वे यूयं नोऽस्माकं धियोऽप्तोर्यामलक्षणानि कर्माणि गोअग्राः पश्वग्राणि पशुमुखान्यस्मत्सकाशाद्गृष्टैः पशुभिर्युक्तानि कर्त । कुरुत । अप्तोर्यामकर्मणस्य पशुप्राप्तिहेतुत्व-

माम्नायते। यस्मात्पशवः पचेव श्रंयेरन् स एतेन यजत इति। उत अपि च नोऽस्मान्स्वस्तिमतोऽविनाशिनः कुरुतः॥ एवयावः। इण् गतौ। इण्शीङ्भ्यां वन्निति वन्प्रत्ययः। अस्मिन्नुपपदे या प्रापण इत्यस्माद्दातो मनिन्क्वनिप्वनिपश्च इति वनिप्। संबुद्धौ वन उपसंख्यानं। पा॰ ८.३.१.१। इति वकारस्य रुत्वं॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे सप्तदशो वर्गः॥

ऋत्विगाद्यर्थमाहुतं मधुपर्कं मधु वाता इति तृचेन ऋत्विगादिः प्रतिगृह्णीतावेक्षेत। तथा च सूत्र्यते। मधु वाता इति तृचेनावेक्ष्य। आ॰ गृ॰ १.२४.। इति॥

तृचे प्रथमां सूक्ते षष्ठीमृचमाह॥

मधु वाता ऋतायते मधुं क्षरंति सिंधवः।
माध्वीर्नः संत्वोषधीः॥ ६॥

मधुं। वाताः। ऋतऽयते। मधुं। क्षरंति। सिंधवः।
माध्वीः। नः। संतु। ओषधीः॥ ६॥

ऋतायते ऋतं यज्ञमात्मन इच्छते यजमानाय वाता वायवो मधु माधुर्योपेतं कर्मफलं क्षरंति। वर्षंति। प्रयच्छंतीत्यर्थः। तथा सिंधवः स्यंदनशीला नद्यः समुद्रा वा मधु माधुर्योपेतं स्वकीयं रसं क्षरंति। एवं नोऽस्मभ्यमोषधीः फलपाकांता ओषधयस्ताश्च माध्वीर्माधुर्योपेताः संतु। भवंतु॥ मधु। अस्मादुत्तरस्य मत्वर्थीयस्य लुगकारेकाररेफाश्च वक्तव्या इति लुक्। ऋतायते। ऋतमात्मन इच्छति। सुप आत्मनः क्यच्। न छंदस्यपुत्रस्येतीत्वदीर्घयोर्निषेधः। अन्येषामपि

संहितायां दीर्घत्वं । क्वनंताल्लटः शतृ । शतुरनुम इति विभक्तेः रुदात्तत्वं । माध्वीः । मधोरञ् च । पा० ४. ४. १२९. । इति मत्वर्थीयोऽञ्प्रत्ययः । ऋतव्यवास्त्वेत्यादावञि यणादेशो निपात्यते । वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घत्वं । ओषधीः । ओषः पाक आसु धीयत इत्योषधयः । कर्मण्यधिकरणे चेति कि-प्रत्ययः । कृदिकारादक्तिन इति ङीप् । जसि पूर्ववत्पूर्वसवर्ण-दीर्घः । दासीभारादिषु पठितत्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । तच्च घञंतमाद्युदात्तं ॥

सप्तमीमृचमाह ॥

मधु नक्तमुतोषसो मधुमत्पार्थिवं रजः ।
मधु द्यौरस्तु नः पिता ॥ ७ ॥

मधु । नक्तं । उत । उषसः । मधुऽमत् । पार्थिवं । रजः ।
मधु । द्यौः । अस्तु । नः । पिता ॥ ७ ॥

नक्तं रात्रिर्नोऽस्माकं मधुमती माधुर्योपेतफलप्रदा भवतु । उत अपि चोषस उषःकालोपलक्षितान्यहानि च मधुमंति भवंतु । पार्थिवं रजः पृथिव्याः संबंधी लोकोऽस्माकं मधुमत् माधुर्यविशिष्टफलयुक्तो भवतु । पिता वृष्टिप्रदानेन सर्वेषां पालयिता द्यौर्द्युलोकोऽपि मधु मधुयुक्तो भवतु । पार्थिवं । पृथिव्या ञाञाविति प्राग्दीव्यतीयोऽञ्प्रत्ययः । रजः । रजः-शब्दो लोकवाची । लोका रजांस्युच्यंते । नि० ४. १९. । इति यास्कः । रजंत्यस्मिञ्जना इति रजः । असुनि रजकरजनरजः-सूपसंख्यानमिति रंजेर्नलोपः ॥

अष्टमीमृचमाह ॥

मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमाँ अस्तु सूर्यः ।

माध्वीर्गावो भवन्तु नः ॥ ८ ॥

मधुऽमान् । नः । वनस्पतिः । मधुऽमान् । अस्तु । सूर्यः ।

माध्वीः । गावः । भवन्तु । नः ॥ ८ ॥

नोऽस्माकं वनस्पतिर्वनानां पालयिता यूपाभिमानी देवो मधुमान् माधुर्योपेतफलवानस्तु । तादृशं फलमस्मभ्यं प्रयच्छत्वित्यर्थः । सूर्यः सर्वस्य प्रेरकः सविता च मधुमानस्तु । गावोऽग्निहोत्राद्यर्था धेनवश्च नोऽस्माकं माध्वीर्माधुर्योपेतेन पयसा युक्ता भवन्तु ॥ वनस्पतिः । वनानां पतिर्वनस्पतिः । पारस्करादित्वात्सुट् । वनपतिशब्दावाद्युदात्तौ । उभे वनस्पत्यादिषु युगपदिति पूर्वोत्तरपदयोर्युगपत्प्रकृतिस्वरत्वं ॥

नवमीमृचमाह ॥

शं नो मित्रः शं वरुणः शं नो भवत्वर्यमा ।

शं न इंद्रो बृहस्पतिः शं नो विष्णुरुरुक्रमः ॥ ९ ॥

शं । नः । मित्रः । शं । वरुणः । शं । नः । भवतु । अर्यमा ।

शं । नः । इंद्रः । बृहस्पतिः । शं । नः । विष्णुः ।

उरुऽक्रमः ॥ ९ ॥

अहरभिमानी मित्रो देवो नोऽस्माकं शं सुखकरो भवतु । यद्वा । अस्मदीयानामुपद्रवाणां शमयिता भवतु । रात्र्य-

भिमानो वरुणश्च शं सुखकरो भवतु । सूर्यश्च नोऽस्माकं शं सुखकरो भवतु । बृहस्पति-
ख्यापयिता सूर्यश्च नोऽस्माकं शं सुखकरो भवतु । बृहस्पति-
र्बृहतां देवानां पालयितेंद्रश्च नोऽस्माकं शं सुखकरो भवतु ।
उरुक्रमः । उरुविस्तीर्णं क्रामति पादौ विक्षिपतीत्युरुक्रमः ।
विष्णुर्हि वामनावतारे पृथिव्यादीन् लोकान्पदत्रयरूपेणा-
क्रांतवान् । अत उरुक्रमो विष्णुश्च नोऽस्माकं शं सुखकर
उपद्रवाणां शमयिता च भवतु ॥ उरुक्रमः । क्रमु पादविक्षेपे ।
पचाद्यच् । यद्वा । उरून् क्रामतीत्युरुक्रमः । कर्मण्यण् ।
नोदात्तोपदेशस्य मांतस्येति वृद्धिप्रतिषेधः ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठेऽष्टादशो वर्गः ॥

त्वं सोमेति त्रयोविंशत्यृचं सप्तमं सूक्तं गोतमस्यार्षं सोम-
देवताकं । पंचम्याद्याः षोडश्यंता द्वादशर्चो गायत्र्यः । सप्त-
दश्युष्णिक् । शिष्टा दश त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । त्वं सोम
त्र्यधिका सौम्यं पंचम्यादि गायत्र्यो द्वादशोष्णिक् चेति ।
सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ एकादशिनस्य सौम्यस्य पशोर्वपा-
पुरोडाशयोस्त्वं सोमेति द्वे ऋचावनुवाक्ये । सूत्रितं च । त्वं
सोम प्र चिकितो मनीषेति द्वे । आ० ३. ७. । इति महापितृ-
यज्ञ एकैकस्य हविषो द्वे द्वे आनुवाक्ये । तत्र सोमस्य पितृ-
मतस्त्वं सोमेत्येषा प्रथमानुवाक्या । दक्षिणाग्नेरग्निमिति खंडे
सूत्रितं । त्वं सोम प्र चिकितो मनीषा सोमो धेनुं । आ० २.
१९. । इति ॥ एषैव प्रायणीयेष्टौ सौम्यस्यानुवाक्या । तदहः
प्रायणीयेष्टिरित्यत्र सूत्रितं । त्वं सोम प्र चिकितो मनीषा या
ते धामानि दिवि या पृथिव्यां । आ० ४. ३. । इति ॥

तत्र प्रथमामृचमाह ॥

त्वं सोम प्र चिकितो मनीषा त्वं रजिष्ठमनु नेषि पंथां ।
तव प्रणीती पितरो न इंदो देवेषु रत्नमभजंत धीराः ॥ १ ॥

त्वं । सोम । प्र । चिकितः । मनीषा । त्वं । रजिष्ठं ।
अनु । नेषि । पंथां ।
तव । प्रऽनीती । पितरः । नः । इंदो इति । देवेषु ।
रत्नं । अभजंत । धीराः ॥ १ ॥

हे सोम त्वं मनीषा मनीषया स्वकीयया बुद्ध्या प्रचिकितः । प्रकर्षेण ज्ञातोऽसि । वयं त्वां स्तुतिभिरज्ञासिषमेत्यर्थः । अतस्त्वं रजिष्ठमृजुतममकुटिलं पंथां पंथानं कर्मफलावाप्तिहेतुभूतं मार्गमनुनेषि । अस्माननुक्रमेण प्रापयसि । किंच हे इंदो । उंदनशील सर्वं जगदमृतेन क्लेदयितः सोम तव प्रणीती प्रणीत्या त्वत्कर्तृकेन प्रकृष्टनयनेन धीरा धीमंतः कर्मवंतः प्रज्ञावंतो नोऽस्माकं पितरो देवेष्विंद्रादिषु रत्नं रमणीयं धनमभजंत । असेवंत प्राप्नुवन् । अतोऽस्मानपि तादृशं धनं प्रापयेत्यर्थः ॥ प्रचिकितः । कित ज्ञाने । अस्मात्कर्मणि निष्ठा । छांदसं द्विर्वचनं । यद्वा यङ्लुगंतान्निष्ठा । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्गुणो यङ्लुकोरित्यभ्यासस्य गुणाभावः । यद्वा । छंदस्युभयथेति निष्ठायाः सार्वधातुकसंज्ञायां शप् । जुहोत्यादित्वात्तस्य श्लुः । श्लाविति द्विर्वचनं । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । मनीषा । सुपां सुलुगिति तृतीयाया डादेशः ।

रजिष्ठं । ऋजुशब्दादिष्ठनि विभाषर्जोश्छंदसीति रत्वं । टेरिति टिलोपः । नेषि । नयतेर्लेटि बहुलं छंदसीति शपो लुक् । पंथां । पथिमथ्यृभुक्षामात् । पा० ७. १. ८५. । इत्यसावपि व्यत्ययेनात्वं । पथिमथोः सर्वनामस्थान इत्याद्युदात्तत्वं । प्रणीतौ । तादौ चेति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । सुपां सुलुगिति तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घत्वं ॥

अग्निष्टोमे मरुत्वतीये त्वं सोम क्रतुभिरित्येषा धाय्या । सूत्रितं च । अग्निर्नेता त्वं सोम क्रतुभिः पिन्वंत्यप इति धाय्याः । आ० ५. ४. । इति ॥

तामेतां सूक्ते द्वितीयामृचमाह ॥

त्वं सोम क्रतुभिः सुक्रतुर्भूस्त्वं दक्षैः सुदक्षो विश्ववेदाः ।
त्वं वृषा वृषत्वेभिर्महित्वा द्युम्नेभिर्द्युम्न्यभवो नृचक्षाः ॥२॥

त्वं । सोम । क्रतुऽभिः । सुऽक्रतुः । भूः । त्वं । दक्षैः ।
सुऽदक्षः । विश्वऽवेदाः ।
त्वं । वृषा । वृषऽत्वेभिः । महिऽत्वा । द्युम्नेभिः । द्युम्नी ।
अभवः । नृऽचक्षाः ॥ २ ॥

हे सोम त्वं क्रतुभिस्त्वत्संबंधिभिरग्निष्टोमादिकर्मभिरात्मीयैर्ज्ञानैर्वा सुक्रतुः शोभनकर्मा शोभनप्रज्ञो वा भूः । भवसि । तथा विश्ववेदाः सर्वधनस्त्वं दक्षैरात्मीयैर्बलैः सुदक्षः शोभनबलो भवसि । तथा त्वं वृषत्वेभिर्वृषत्वैः कामाभिवर्षणैर्महित्वा महत्त्वेन माहात्म्येन च वृषा कामानां वर्षिता महांश्च भवसि ।

तथा त्वं नृचक्षा नृणां यज्ञस्य नेतॄणां यजमानानामभिमत-फलस्य दर्शयिता सन् द्युम्नेभिर्द्युम्नैस्त्वद्दत्तैर्हविर्लक्षणैरन्नैर्द्युम्न-भवः। प्रभूतान्नो भवसि॥ सुक्रतुः। बहुव्रीहौ क्रत्वादयश्चेत्यु-त्तरपदाद्युदात्तत्वं। सुदक्षः। दक्ष वृद्धौ। दक्ष्यतेऽनेनेति दक्षो बलं। करणे घञ्। ञित्त्वादाद्युदात्तत्वं। सुशब्देन बहुव्रीहावा-द्युदात्तं द्व्यच्छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। विश्ववेदाः। विश्वानि वेदांसि यस्यासौ। बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतो-दात्तत्वं। वृषत्वेभिः। वृष्णो भावो वृषत्वं। बहुलं छंदसीति भिस ऐसभावः। महित्वा। महेरौणादिक इनप्रत्ययः। भाव-प्रत्ययांतात्सुपां सुलुगिति विभक्तेराकारः॥

तृतीयामृचमाह॥

राज्ञो नु ते वरुणस्य व्रतानि बृहद्गभीरं तव सोम धाम।
शुचिष्ट्वमसि प्रियो न मित्रो दक्षाय्यो अर्यमेवासि
सोम॥ ३॥

राज्ञः। नु। ते। वरुणस्य। व्रतानि। बृहत्। गभीरं।
तव। सोम। धाम।
शुचिः। त्वं। असि। प्रियः। न। मित्रः। दक्षाय्यः।
अर्यमाऽइव। असि। सोम॥ ३॥

हे सोम राज्ञो ब्राह्मणानां स्वामिनः। सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजेति श्रुतेः। वरुणस्य यागार्थमाहृतः क्रीतो

यत्नेषावृतः सोमो वरुणः । वरुणोऽसि धृतव्रत इति मंत्रलिंगात् । कीतस्य ते नु तव संबंधीनि हि व्रतानि सर्वाण्यग्निष्टोमादीनि कर्माणि । अतः सर्वेषु यागेषु त्वमेव करणभूतो भवसीत्यर्थः । अतस्तव धाम त्वदीयं तेजो बृहन्महद्विस्तीर्णं गभीरं गांभीर्योपेतं च । यद्वा नु इत्येतदुपमार्थे । तदुक्तं यास्केन । अथाप्युपमार्थे भवति वृक्षस्य नु ते पुरुहूत वयाः । नि॰ १. ४. । इति । राज्ञो राजमानस्य वरुणस्य नु वरुणस्येव हे सोम ते तव व्रतानि कर्माणि लोकहितकारीणि । श्लिष्टं समानं । हे सोम त्वं शुचिः सर्वेषां शोधकोऽसि । तत्र दृष्टांतः । प्रियो न मित्रः । यथा सर्वेषामनुकूलोऽहरभिमानी मित्रो देवः शोधयिता भवति तद्वत् । तथा त्वमर्यमेवास्माभिर्दृश्यमानः सूर्य इव दक्षाय्योऽसि । सर्वेषां वर्धको भवसि । यथाहनि सूर्यः प्रकाशेन सर्वं वर्धयति । एवं निश्चलतमयैः सोमकिरणैराप्याय्यमानं सत्स्थावरजंगमात्मकं सर्वं जगद्वर्धते ॥ शुचिष्ट्वं । युष्मत्तत्ततक्षुःष्वंतःपादमिति विसर्जनीयस्य षत्वं । दक्षाय्यः । दक्ष वृद्धौ । श्रुदक्षिस्पृहिगृहिभ्य आय्य इत्याय्यप्रत्ययः ॥

आग्रयणेष्टौ सौम्यस्य हविषा या ते धामानीति याज्या । आग्रयणं व्रीहिश्यामाकयवानामिति खंडे सूत्रितं । सोम यास्ते मयोभुवो या ते धामानि दिवि या पृथिव्यां । आ॰ २. ८. । इति ॥ एषैवैकादशिनस्य सौम्यस्य पशोर्वपायां याज्या । सूत्रितं च । या ते धामानि दिवि या पृथिव्यामषाळ्हं युत्सु पृतनासु पप्रिं । आ॰ ३. ७. । इति ॥ प्रायणीयेष्टावप्येषैव सौम्यस्य याज्या । सूत्रितं च । त्वं सोम प्र चिकितो मनीषा या ते धामानि दिवि या पृथिव्यां । आ॰ ४. ३. । इति ॥

तामेतां सूक्ते चतुर्थीमृचमाह ॥

या ते धामानि दिवि या पृथिव्यां या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु ।
तेभिर्नो विश्वैः सुमना अहेळन्राजन्त्सोम प्रति हव्या गृभाय ॥ ४ ॥

या । ते । धामानि । दिवि । या । पृथिव्याम् । या ।
पर्वतेषु । ओषधीषु । अप्ऽसु ।
तेभिः । नः । विश्वैः । सुऽमनाः । अहेळन् । राजन् ।
सोम । प्रति । हव्या । गृभाय ॥ ४ ॥

हे सोम ते तव दिवि द्युलोके या यानि धामानि तेजांसि वर्तंते । तथा पृथिव्यां भूमौ यानि वर्तंते । तथा पर्वतेषु पर्वतसु शिलोच्चयेषु यानि वर्तंते । तथा व्रीह्याद्योषधीष्वप्सु च यानि वर्तंते तेभिर्विश्वैस्तैः सर्वैस्तेजोभिर्युक्तः सुमनाः शोभनमना अहेळन्नक्रुध्यन् हे राजन् सोम राजमान सोम । एवंभूतस्त्वं हव्यास्माभिः प्रदत्तानि हवींषि प्रतिगृभाय । प्रतिगृहाण ॥ या । शेश्छंदसि बहुलमिति शेर्लोपः । पृथिव्यां । उदात्तयण इति विभक्तेरुदात्तत्वं । ओषधीषु । ओषधेश्च विभक्तावप्रथमाया मिति दीर्घः । अप्सु । ऊडिदमित्यादिना विभक्तेरुदात्तत्वं । सुमनाः । सौमनसौ अलोमोषसौ इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । गृभाय । ग्रह उपादाने । छंदसि शायजपीति हौ श्नाप्रत्ययस्य शायजादेशः ॥

पौर्णमास्येष्टौ सौम्यस्याज्यभागस्य त्वं सोमेत्येषानुवाक्या ।

सूचितं च। अग्निर्वृत्राणि जंघनदिति पूर्वस्याज्यभागस्यानु-
वाक्या त्वं सोमासि सत्पतिरित्युत्तरस्य। आ॰ १. ५. । इति।
एवं यत्र यत्र वार्त्रघ्नावाज्यभागौ तत्र सर्वत्रास्या विनियोगः।
प्रातःकालीनायामुपसदि प्रधानस्य सौम्यस्यैषैवानुवाक्या।
अपराह्णिक्यामुपसदि सेव याज्या। सूत्रितं च। त्वं सोमासि
सत्पतिर्गयस्फानो अमीवहा। आ॰ ४. ८. । इति। विपर्यासो
याज्यानुवाक्यानां। आ॰ ४. ८. । इति च॥

तामेतां सूक्ते पंचमीमृचमाह॥

त्वं सोमासि सत्पतिस्त्वं राजोत वृत्रहा।
त्वं भद्रो असि क्रतुः॥ ५॥

त्वं। सोम। असि। सत्ऽपतिः। त्वं। राजा। उत।
वृत्रऽहा।
त्वं। भद्रः। असि। क्रतुः॥ ५॥

हे सोम त्वं सत्पतिरसि। सतां कर्मसु वर्तमानानां
ब्राह्मणानामधिपतिर्भवसि। तस्मात्सोमराजानो ब्राह्मणा इति
श्रुतेः। यद्वा संतः स्वानादयः पतयः पालका यस्य सोमस्य
तादृशो भवसि। तथा चाम्नायते। स्वानभ्राजेत्याहैते वा
अमुष्मिन् लोके सोममरक्षन्निति। उत अपि च राजा राज-
मानस्त्वं वृत्रहा वृत्रस्यासुरस्य शत्रोर्वा हंतासि। भद्रः शोभनः
क्रतुर्योऽयमग्निष्टोमादियागस्त्वमेव तद्रूपो भवसि। त्वमाश्र-

स्वाध्यागानां ॥ सत्पतिः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । तत्पुरुषपक्षे तु पत्यावैश्वर्ये इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठ एकोनविंशो वर्गः ॥

साग्निचित्ये क्रतावग्नीषोमीयस्य पशुपुरोडाशमन्विष्टौ देवसुवां हवींषि निरुप्यंते। तत्र सोमस्य वनस्पतेर्हविषस्त्वं च सोमेत्येषानुवाक्या। अथाग्नीषोमीयेणेति खंडे सूत्रितं। त्वं च सोम नो वशो ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनां। आ० ४. ११.। इति॥

तामेतां षष्ठीमृचमाह ॥

त्वं च सोम नो वशो जीवातुं न मरामहे ।

प्रियस्तोत्रो वनस्पतिः ॥ ६ ॥

त्वं । च । सोम । नः । वशः । जीवातुं । न । मरामहे ।

प्रियऽस्तोत्रः । वनस्पतिः ॥ ६ ॥

हे सोम नोऽस्माकं स्तोतॄणां जीवातुं जीवनौषधं त्वं च त्वं चेद्वशः कामयेथाः । तदानीं वयं न मरामहे । न म्रियामहे । कोट्टशस्त्वं । प्रियस्तोत्रः । प्रियाणि स्तोत्राणि यस्य स तथोक्तः । बहुभिः स्तोतव्य इत्यर्थः । वनस्पतिः । वनानामोषधिवनस्पतिरूपाणां पतिः पालयितासि। सोमो वा ओषधीनां राजेति श्रुतेः ॥ वशः । वश कांतौ । लेटि सिप्यडागमः । आगमानुदात्तत्वे धातुस्वरः शिष्यते । त्वं चेति चशब्दस्वणिति निपातांतरं चेदर्थ । तद्योगान्निपातैर्यद्यदिहंतेति निघातप्रतिषेधः । जीवातुं । जीव प्राणधारणे । जीवेरातुः । मरामहे । मृङ् प्राणत्यागे । व्यत्ययेन शप् ॥

आयुःकामेष्ट्यां द्वितीयस्याज्यभागस्य त्वं सोम महे भग-मित्येषानुवाक्या । अथ काम्या इति खंडे सूत्रितं । आ नो अग्ने सुचेतुना त्वं सोम महे भगं । आ॰ २. १०. । इति ॥

तामेतां सूक्ते सप्तमीमृचमाह ॥

त्वं सोम महे भगं त्वं यून ऋतायते ।

दक्षं दधासि जीवसे ॥ ७ ॥

त्वं । सोम । महे । भगं । त्वं । यूने । ऋतऽयते ।

दक्षं । दधासि । जीवसे ॥ ७ ॥

हे सोम त्वं महे महते वृद्धाय ऋतायते ऋतं यज्ञमात्मन इच्छते पुरुषाय जीवसे जीवितुं दक्षमुपभोगसमर्थं भगं धनं दधासि । विदधासि करोषि । तथा त्वं यूने तरुणाय च ऋतायते जीवितुं धनं करोषि ॥ महे । महते । अल्लोपश्छांदसः । वृहन्महतोरुपसंख्यानमिति विभक्तेरुदात्तत्वं । यूने । श्वयुवमघोनामतद्धित इति संप्रसारणं । ऋतायते । ऋतमात्मन इच्छति । सुप आत्मनः क्यच् । छंदस्यपुत्रस्येतीत्व-दीर्घयोर्निषेधः । अन्येषामपि दृश्यत इति सांहितिको दीर्घः । क्यजंताल्लटः शतृ । शतुरनुमो नद्यजादी इति विभक्तेरुदात्तत्वं । जीवसे । जीव प्राणधारणे । तुमर्थे सेसेनित्यसेप्रत्ययः ॥

स्वस्त्ययन्यां द्वितीयस्याज्यभागस्य त्वं नः सोमेत्येषानु-वाक्या । सूत्रितं च । स्वस्त्ययन्यां रक्षितवंतावग्ने रक्षा णो अंहसस्त्वं नः सोम विश्वतः । आ॰ २. १०. । इति ॥

तामेतां सूक्तेऽष्टमीमृचमाह ॥

त्वं नः सोम विश्वतो रक्षा राजन्नघायतः ।

न रिष्येत्त्वावतः सखा ॥ ८ ॥

त्वं । नः । सोम । विश्वतः । रक्ष । राजन् । अघऽयतः ।

न । रिष्येत् । त्वाऽवतः । सखा ॥ ८ ॥

हे सोम राजन् राजनशील त्वमघायतः । अघं पापं । तद्धेतुकं दुःखमस्माकं कर्तुमिच्छतो विश्वतः सर्वस्मादपि पुरुषान्नोऽस्मान्रक्ष । पालय । त्वावतस्त्वत्सदृशस्य सखा सख्यं प्राप्तः पुरुषो न रिष्येत् । नहि विनश्येत् किमु वक्तव्यं त्वत्सखा विनश्यतीति ॥ अघायतः । अघं पापं परेषामिच्छतीत्यघायन् । छंदसि परेच्छायामपीति क्यच् । अश्वाघस्यादित्यात्वं । रिष्येत् । रुष रिष हिंसायां । त्वावतः । वतुप्प्रकरणे युष्मदस्मद्भ्यां छंदसि सादृश्यं उपसंख्यानमिति वतुप् । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति मपर्यंतस्य त्वादेशः । आ सर्वनाम्न इत्यात्वं ॥

सोमप्रवहणे सोम यास्त इति तृचोऽनुवक्तव्यः । सूचितं च । सोम यास्ते मयोभुव इति तिस्रः । आ० ४. ४. ॥ आग्नयणे सौम्यस्य सोम यास्त इत्येषानुवाक्या । सूत्रितं च । सोम यास्ते मयोभुवो या ते धामानि दिवि या पृथिव्यां । आ० २. ९. । इति ॥ अश्वमेधेऽपि पौष्णग्रामिष्टौ द्वितीयस्याज्यभागस्यैषानुवाक्या । सूत्रितं च । त्वमग्ने सप्रथा असि सोम यास्ते मयोभुव इति महंतौ । आ० १०. ६. । इति ॥

तामेतां सूक्ते नवमीमृचमाह ॥

सोम यास्ते मयोभुवं ऊतयः संति दाशुषे ।

ताभिर्नोऽविता भव ॥ ९ ॥

सोम । याः । ते । मयःऽभुवः । ऊतयः । संति । दाशुषे ।

ताभिः । नः । अविता । भव ॥ ९ ॥

हे सोम ते तव संबंधिन्यो दाशुषे चरुपुरोडाशादीनि दत्तवते यजमानाय मयोभुवो मयसः सुखस्य भावयित्र्यो या ऊतयो रक्षाः संति विद्यंते । ताभिः रक्षाभिर्नोऽस्माकमविता रक्षिता भव ॥ मयोभुवः । अस्योतिविशेषणत्वेन स्त्रीलिंगत्वे भुवश्च । पा० ४. १. ४९. । इति ङीष् प्राप्नोति । तद्योती गुणवचनादित्यस्मादुत इति तपरकरणस्यानुवर्तनान्न भवति ॥

दशमीमृचमाह ॥

इमं यज्ञमिदं वचो जुजुषाण उपागहि ।

सोम त्वं नो वृधे भव ॥ १० ॥

इमं । यज्ञं । इदं । वचः । जुजुषाणः । उपऽआगहि ।

सोम । त्वं । नः । वृधे । भव ॥ १० ॥

हे सोम त्वमिममस्माभिः क्रियमाणं यज्ञमिदं वच इदानीं क्रियमाणं स्तुतिलक्षणं वचनं जुजुषाणः सेवमानः सन् उपागहि । उपागच्छ । प्राचीनवंशलक्षणं गृहं प्राप्नुहि । प्राप्य च नोऽस्माकं वृधे यज्ञस्य वर्धनाय भव ॥ जुजुषाणः । जुषी

प्रीतिसेवनयोः । छंदसि लिट् । लिटः कानच् । चित इत्यंतोदात्तत्वं । उपागह्नि । गमेर्लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुक् । अनुदात्तोपदेशेत्यादिना मकारलोपः । असिद्धवदत्राभादित्यस्यासिद्धत्वाद्धेर्लुगभावः । गतिर्गतौ । पा० ८. १. ७०. । इति पूर्वस्य गतेर्निघातः ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे विंशो वर्गः ॥

दर्शयागे सौम्यस्याज्यभागस्य सोम गीर्भिरित्येषानुवाक्या । सूत्रितं च । अग्निः प्रत्नेन मन्मना सोम गीर्भिष्ट्वा वयं । आ० १. ५. । इति । अन्यत्रापि यत्र वृधन्वंतावाज्यभागौ तत्रैषा द्वितीयाज्यभागानुवाक्या ॥

तामेतां सूक्त एकादशीमृचमाह ॥

सोम गीर्भिष्ट्वा वयं वर्धयामो वचोविदः ।

सुमृळीको न आ विश ॥ ११ ॥

सोम । गीःऽभिः । त्वा । वयं । वर्धयामः । वचःऽविदः ।

सुऽमृळीकः । नः । आ । विश ॥ ११ ॥

हे सोम त्वा त्वां वचोविदः स्तुतिलक्षणानां वचसां वेदितारो वयमनुष्ठातारो गीर्भिः स्तुतिलक्षणैर्वचोभिर्वर्धयामः । प्रवृद्धं कुर्मः । तादृशस्त्वं च नोऽस्माकं सुमृळीकः शोभनं सुखं कुर्वन् सन् आविश । आगच्छ ॥ सुमृळीकः । मृड सुखने । मृडेः कीकन्कंकनौ । उ० ४. २४. । इति भावे कीकन्प्रत्ययः । शोभनं मृडीकं यस्येति बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥

संति पवमानेष्टयस्तिस्रः। तत्र तृतीयस्यामिष्टावुत्तरस्या-
ज्यभागस्य गयस्फान इत्येषानुवाक्या। सूत्रितं च। पुष्टिमंता-
ग्निना रयिमश्नवद्गयस्फानो अमीवहा। आ० २. १.। इति॥
एषैव प्रातःकालीनोपसदि सौम्ययागस्य याज्या सायंकालीनायां
त्वनुवाक्या। सूत्रितं चाथोपसदिति खंडे। त्वं सोमासि सत्प-
तिर्गयस्फानो अमीवहा। आ० ४. ८.। इति॥

तामेतां सूक्ते द्वादशीमृचमाह॥

गयस्फानो अमीवहा वसुवित्पुष्टिवर्धनः।

सुमित्रः सोम नो भव॥ १२॥

गयऽस्फानः। अमीवऽहा। वसुऽवित्। पुष्टिऽवर्धनः।

सुऽमित्रः। सोम। नः। भव॥ १२॥

गयस्फानः। गय इति धननाम। धनस्य वर्धयिता अमी-
वहा। अमीवानां रोगाणां हंता। वसुवित्। स्तोतॄणां धनस्य
लंभयिता प्रापयिता। पुष्टिवर्धनः। पुष्टेः संपदो वर्धयिता।
सुमित्रः। शोभनानि मित्राणि सखायो यस्य स तथोक्तः। हे
सोम त्वं नोऽस्माकमेवंगुणविशिष्टो भव॥ गयस्फानः। स्फायी
वृद्धौ। अंतर्भावितण्यर्थात् ल्युटि व्यत्ययेन यलोपः। इदमादिषु
चतुर्षु पदेषु कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। सुमित्रः। नञ्सुभ्यामि-
त्युत्तरपदांतोदात्तत्वं॥

त्रयोदशीमृचमाह॥

सोम रारंधि नो हृदि गावो न यवसेष्वा।

मर्य इव स्व ओक्ये॥ १३॥

सोमं। ररंधि। नः। हृदि। गावः। न। यवसेषु। आ।

मर्यःऽइव। स्वे। ओक्ये॥ १३॥

हे सोम त्वं नोऽस्माकं हृदि हृदये रारंधि। रमस्व। तत्र निदर्शनद्वयमुच्यते। गावो न। यथा गावो यवसेषु शोभनतृणेष्वाभिमुख्येन रमंते। मर्य इव। यथा वा मर्यो मरणधर्मा मनुष्यः स्व ओक्ये स्वकीय ओकसि गृहे पुत्रादिभिः सह रमते तद्वदस्माभिर्दत्तेन हविषा तृप्तः सन् अस्मास्वेवावतिष्ठस्व। नान्यत्र गच्छेति निदर्शनद्वयस्य तात्पर्यार्थः॥ रारधि। रमु क्रीडायां। व्यत्ययेन परस्मैपदं। बहुलं छंदसीति शपः श्लुः। छंदस्युभयथेति हेरार्धधातुकत्वेन ङित्त्वाभावादङितश्चेति हेर्धिः। अत एवाङित्त्वादनुनासिकलोपाभावः। सेर्ह्यपिच्चेति हेरपित्त्वात्तस्यैव स्वरः शिष्यते। छांदसमभ्यासदीर्घत्वं। आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्यामंत्रितस्याविद्यमानवत्त्वात्पदादपरत्वेन निघाताभावः। मर्य इव। छंदसि निष्टर्क्येत्यादौ मर्यशब्दो यत्प्रत्ययांतो निपात्यते। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं। ओक्ये। उच समवाये। उच्यते समवेयते प्राप्यत इत्योक्यं गृहं। ऋहलोर्ण्यत्। चजोः कु घिण्ण्यतोरिति कुत्वं। तित्स्वरितः॥

चतुर्दशीमृचमाह॥

यः सोम सख्ये तव रारणद्देव मर्त्यः।

तं दक्षः सचते कविः॥ १४॥

यः । सोम । सख्ये । तव । ररणत् । देव । मर्त्यः । तं ।

दक्षः । सचते । कविः ॥ १४ ॥

हे देव द्योतमान सोम तव सख्ये त्वदीये सखित्वे निमित्तभूते सति यो मर्त्यो मरणधर्मा यजमानो रारणत् । रमति । एतत्सूक्तरूपेण स्तोत्रेण त्वां स्तौति । तं यजमानं कविः क्रांतदर्शी दक्षः सर्वकार्यसमर्थस्त्वं सचते । सेवसे । अनुगृह्णासीत्यर्थः ॥ रारणत् । रण शब्दार्थः । लेट्यडागमः । बहुलं छंदसीति शपः श्लुः । इतश्च लोप इतीकारलोपः । छंदस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वादच्यनिटीति सार्वधातुके । विधीयमानस्याभ्यस्ताद्युदात्तत्वस्याभावे धातुस्वरः शिष्यते । सचते । षच समवाये । पुरुषव्यत्ययः ॥

पंचदशीमृचमाह ॥

उरुष्या णो अभिशस्तेः सोम नि पाह्यंहसः ।

सखा सुशेव एधि नः ॥ १५ ॥

उरुष्य । नः । अभिऽशस्तेः । सोम । नि । पाहि । अंहसः ।

सखा । सुऽशेवः । एधि । नः ॥ १५ ॥

हे सोम त्वं नोऽस्मानभिशस्तेरभिशंसनादभिशापरूपान्निंदनादुरुष्य । रक्ष । उरुष्यती रक्षाकर्मेति यास्कः । तथांहसोऽस्मत्कृतात्पापाच्च निपाहि । नितरां पालय । एवमस्मदीयं पापं परिहृत्य सुशेवोऽस्मभ्यं दातव्येन शोभनेन सुखेन युक्तः सन्सखैधि । हितकारी भव ॥ अभिशस्तेः । शंसु स्तुतौ ।

अस्माद्भावे क्तिन् । तादौ चेति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । एधि । अस भुवि । लोटि सेर्हिः । तस्य ङित्वात् श्नसोरल्लोपः इत्यकारलोपः । घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्चेति सकारस्यैत्वं । तथासिद्धवदत्राभादित्यसिद्धत्वात् हुझल्भ्यो हेर्धिरिति हेर्धिरादेशः ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठ एकविंशो वर्गः ॥

ग्रावस्तोत्र आप्यायस्व समेतु त इति तृचो विनियुक्तः । सूत्रितं च । आप्यायस्व समेतु त इति तिस्रो नृजंति त्वा दश क्षिपः । आ॰ ५. १२. । इति ॥ पशौ सवनीयेषु सौम्यस्याप्यायस्वेत्येषानुवाक्या । सूत्रितं च । आप्यायस्व समेतु ते सं ते पयांसि समु यंतु वाजाः । आ॰ ३. १०. । इति ॥ चमसाप्यायनेऽप्येषा विनियुक्ता । सूत्रितं च । आप्यायस्व समेतु ते सं ते पयांसि समु यंतु वाजा इति चमसानामाप्यायनम् । आ॰ ५. ६. । इति ॥

तामेतां सूक्ते षोडशीमृचमाह ॥

आ प्या॑यस्व॒ समे॑तु ते वि॒श्वतः॑ सोम॒ वृष्ण्य॑म् ।
भवा॒ वाज॑स्य संग॒थे ॥ १६ ॥

आ । प्या॒य॒स्व॒ । सं । ए॒तु॒ । ते॒ । वि॒श्वतः॑ । सो॒म॒ । वृष्ण्य॑म् ।
भव॑ । वाज॑स्य । स॒म्ऽग॒थे ॥ १६ ॥

हे सोम त्वमाप्यायस्व । वर्धयस्व । ते तव वृष्ण्यं वृषत्वं वीर्यं सामर्थ्यं विश्वतः सर्वतः समेतु । संगच्छतां । त्वया संयुक्तं भवतु । एवंभूतस्त्वं वाजस्यान्नस्य संगथे संगमने भव । अस्माकमन्नप्रदो भवेत्यर्थः ॥ वृष्ण्यं । वृष सेचने । कनिन्युवृषीत्यादिना

कनिन्। दृषिणि भवं वृष्ण्यं। भवे छंदसीति यत्। अल्लोपोऽन इत्यकारलोपः। ये चाभावकर्मणोरिति प्रकृतिभावस्तु व्यत्ययेन न प्रवर्तते। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं। भवा। द्व्यचोऽतस्तिङ इति संहितायां दीर्घत्वं। संगथे। प्रातृतुदिवचौत्यादिना विधीयमानस्थक्प्रत्ययो बहुलवचनाद्गमेरपि भवति। थाथादिनोत्तरपदांतोदात्तत्वं॥

सप्तदशीमृचमाह॥

आ प्यायस्व मदिंतम सोम विश्वेभिरंशुभिः।
भवा नः सुश्रवस्तमः सखा वृधे॥ १७॥

आ। प्यायस्व। मदिन्ऽतम। सोम। विश्वेभिः। अंशुऽभिः।
भव। नः। सुश्रवःऽतमः। सखा। वृधे॥ १७॥

हे मदिंतम। अतिशयेन मदवन् सोम विश्वेभिः सर्वैरंशुभिर्लतावयवैराप्यायस्व। आ समंताद्वृद्धो भव। स त्वं सुश्रवस्तमोऽतिशयेन शोभनान्नयुक्तः सन् नोऽस्माकं वृधे वर्धनार्थं सखा भव। मित्रोभव॥ मदिंतम। मदो हर्षः। तद्वान् मदी। अतिशयेन मदी मदिंतमः। नाद्घस्येति तमपो नुट्। सुश्रवस्तमः। श्रव इत्यन्ननाम। श्रूयत इति सत इति यास्कः। शोभनं श्रवो यस्य स तथोक्तः। अतिशयेन सुश्रवाः सुश्रवस्तमः। तमपः पित्त्वादनुदात्तत्वे सोमनसौ अलोमोषसौ इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वमेव शिष्यते॥

पत्नीसंयाजेषु सौम्यस्य सं ते पयांसीति याज्या। सूत्रितं च। सं ते पयांसि समु यंतु वाजा इह त्वष्टारमग्रियं। आ० १।

१०. । इति ॥ चमसाप्यायनेऽप्येषा । सूत्रितं च । सं ते पयांसि समु यंतु वाजा इति चमसानाप्योपयान् । आ० ५. ६. । इति ॥

तामेतां सूक्तेऽष्टादशीमृचमाह ॥

सं ते पयांसि समु यंतु वाजाः सं वृष्ण्यान्यभिमातिषाहः ।
आप्यायमानो अमृताय सोम दिवि श्रवांस्युत्तमानि

धिष्व ॥ १८ ॥

सं । ते । पयांसि । सं । ऊं इति । यंतु । वाजाः । सं ।

वृष्ण्यानि । अभिमातिऽसहः ।

आऽप्यायमानः । अमृताय । सोम । दिवि । श्रवांसि ।

उत्ऽतमानि । धिष्व ॥ १८ ॥

हे सोम । अभिमातिषाहोऽभिमातीनां शत्रूणां हंतुस्ते तव । एवंभूतं त्वां पयांसि अपणःर्थानि चीराणि संयंतु । संगच्छंतां । तथा वाजा उ हविर्लक्षणान्यन्नानि च त्वां संगच्छंतां । वृष्ण्यानि वीर्याणि च संगच्छंतां । हे सोम त्वममृतायास्माकममृतत्वायामरणत्वायाप्यायमान आ समंताद्वर्धमानः सन्दिवि नभसि स्वर्गे उत्तमान्युद्गततमान्युत्कृष्टानि श्रवांस्यन्नान्यस्माभिर्भोक्तव्यानि हविर्लक्षणानि वा धिष्व । धारय ॥ ते । क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । अभिमातिषाहः । षह अभिभवे । छंदसि सह इति ण्विप्रत्ययः । सुषामादित्वात् षत्वं । अमृताय । नञो जरमरमित्रमृता इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । उत्तमानि । उच्छ्रद्दा-

त्साधनक्रियावचनाद्दातिशायनिकस्तमप् । उत्तमशश्वत्तमौ सर्वत्रेत्युञ्छादिषु पाठादंतोदात्तत्वं । धिष्व । सुधित वसुधित नेमधित धिष्व धिषीय चेति धिभावो निपात्यते ॥

सोमप्रवहणे या ते धामानीत्येषा । सूत्रितं च । या ते धामानि हविषा यजंतीमां धियं शिक्षमाणस्य देवेति निहिते परिदध्यात् । आ ४. ४. । इति ॥ एकादशिनस्य सौम्यस्य पशोर्हविष एषैव याज्या । प्रदानानामिति खंडे सूत्रितं । अषाळ्हं युत्सु पृतनासु पप्रिं या ते धामानि हविषा यजंति । आ० ३. ७. । इति ॥

तामेतां सूक्ते एकोनविंशीमृचमाह ॥

या ते धामानि हविषा यजंति ता ते विश्वा परिभूरस्तु यज्ञं ।

गयस्फानः प्रतरणः सुवीरोऽवीरहा प्र चरा सोम दुर्यान् ॥ १९ ॥

या । ते । धामानि । हविषा । यजंति । ता । ते । विश्वा । परिऽभूः । अस्तु । यज्ञं ।

गयऽस्फानः । प्रऽतरणः । सुऽवीरः । अवीरऽहा । प्र । चर । सोम । दुर्यान् ॥ १९ ॥

हे सोम ते त्वदीयानि या यानि धामानि द्युप्रभृतिष्ववस्थितानि तेजांसि हविषा चरुपुरोडाशादिना यजंति । यजमानाः पूजयंति । ता ते विश्वा त्वदीयानि तानि सर्वाणि

धामानि यज्ञमस्मदीयमध्वरं परिभूरस्तु । परितो भावयितृणि परितः प्राप्तानि संतु । यद्वा त्वदीयानां तेषां सर्वेषां धाम्नाम-स्मदीयो यजमानः परिभूर्यज्ञं प्रति परिग्रहीता यागेन स्वी-कर्तास्तु । भवतु । परिपूर्वो भवतिः परिग्रहार्थः । तादृशैर्धाम-भिरुपेतस्त्वं दुर्यान् प्राचीनवंशादिलक्षणानस्मदीयान् गृहान् । गृहा वै दुर्या इति श्रुतेः । प्रचर । प्रकर्षेण गच्छ । कीदृशस्त्वं । गयस्फानः । गयस्य गृहस्य धनस्य वा वर्धयिता । प्रतरणः प्रकर्षेण दुरितात्तारयिता । सुवीरः । शोभनैर्वीरैः पुत्रैरुपेतः । अवीरहा । वीर्याज्जायंत इति वीराः पुत्राः । तेषामहंता ॥ परिभूः । भू प्राप्तौ । अस्मात्क्विप् चेति क्विप् । व्यत्ययो बहुलं । पा० ३. १. ८५. । इति लिंगवचनव्यत्ययौ । अस्तु । व्यत्ययेनैकवचनं । गयस्फानः । गय इति गृहस्य धनस्य च नामधेयं । तेषां स्फायिता वर्धयिता । कृत्यल्युटो बहुलमिति कर्तरि ल्युटि छांदसो यलोपः । अवीरहा । वीराणां हंता वीरहा । न वीरहा । अवीरहा ॥

महापितृयज्ञे सोमस्य पितृमतो यागे सोमो धेनुमित्येषा द्वितीयानुवाक्या । तत्र ह्येकैकस्य हविषो द्वे द्वे अनुवाक्ये समुच्चयेन विहिते । तथैव दक्षिणाग्नेरिति खंडे सूत्रितं । सोमो धेनुं सोमो अर्वंतमाशुं त्वं सोम पितृभिः संविदानः । आ० २. १९. । इति ॥

तामेतां सूक्ते विंशीमृचमाह ॥

सोमो॑ धे॒नुं सोमो॒ अर्व॑न्तमा॒शुं सोमो॑ वी॒रं क॑र्म॒ण्यं॑ ददाति ।
सा॒द॒न्यं॑ विद॒थ्यं॑ स॒भेयं॑ पितृ॒श्रव॑णं॒ यो ददा॑शदस्मै ॥ २० ॥

सोमः । धेनुं । सोमः । अर्वन्तं । आशुं । सोमः । वीरं ।

कर्मण्यं । ददाति ।

सादन्यं । विदथ्यं । सभेयं । पितृऽश्रवणं । यः । ददाशत् ।

अस्मै ॥ २० ॥

यो यजमानो ददाशत् । सोमाय हविर्लक्षणान्यन्नानि दद्यात् । तस्मै यजमानाय सोमो धेनुं सवत्सां दोग्ध्रीं गां ददाति । तथाशुं शीघ्रगामिनमर्वन्तमश्वं ददाति । प्रयच्छति । तथा वीरं पुत्रमस्मै यजमानाय ददाति । कीदृशं पुत्रं । कर्मण्यं । लौकिककर्मसु कुशलं । सादन्यं । सदनं गृहं तदर्हं । गृहकार्यकुशलमित्यर्थः । विदथ्यं । विदन्त्येषु देवानिति विदथा यज्ञाः । तदर्हं । दर्शपूर्णमासादियागानुष्ठानपरमित्यर्थः । सभेयं । सभायां साधुं सकलशास्त्राभिज्ञमित्यर्थः । पितृश्रवणं । पिता श्रूयते प्रख्यायते येन पुत्रेण तादृशं ॥ कर्मण्यं । कर्मसु साधुः कर्मण्यः । तत्र साधुरिति यत् । ये चाभावकर्मणोरिति प्रकृतिभावः । तित्स्वरित एव स्वरितत्वं । एवमुत्तरत्रापि यत्प्रत्ययः । सभेयं । ढश्छंदसि । पा० ४. ४. १०६. । इति तत्र साधुरित्यर्थे ढप्रत्ययः । ददाशत् । दाशृ दाने । लेट्यडागमः । बहुलं छंदसीति शपः श्लुः ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे द्वाविंशो वर्गः ॥

एकादशिनस्य सौम्यस्य पशोः पुरोडाशस्याषाढं युत्स्वित्येषा याज्या । प्रदानानामिति खंडे सूत्रितं । अषाढं युत्सु पृतनासु पप्रिं या ते धामानि हविषा यजंति । आ० ३. ७. । इति ॥

तामेतामेकविंशीमृचमाह ॥

अषाळ्हं युत्सु पृतनासु पप्रिं स्वर्षामप्सां वृजनस्य गोपां ।
भरेषुजां सुक्षितिं सुश्रवसं जयंतं त्वामनु मदेम सोम ॥२१॥

अषाळ्हं । युत्ऽसु । पृतनासु । पप्रिं । स्वःऽसां ।
अप्सां । वृजनस्य । गोपां ।
भरेषुऽजां । सुऽक्षितिं । सुऽश्रवसं । जयंतं । त्वां । अनु ।
मदेम सोम ॥ २१ ॥

युत्सु युद्धेष्वषाळ्हं शत्रुभिरनभिभवनीयं। तथा पृतनासु सेनासु पप्रिं जयस्य पूरयितारं स्वर्षां स्वर्गस्य सनितारं दातारं। अप्सामपां वृष्टिलक्षणानामुदकानां दातारं। यद्वा। अप्सां। अनत्तृकं भक्षकरहितं। सर्वेषामनुग्राहकमित्यर्थः। वृजनस्य गोपां। वृज्यतेऽनेनेति वृजनं बलं। तस्य गोपां गोपयितारं रक्षितारं। भरेषुजां। भ्रियंत एषु हवींषीति भरा यागाः। तेषु प्रादुर्भवंतं। सुक्षितिं शोभननिवासस्थानं। सुश्रवसं शोभनयशस्कं। जयंतं शत्रूनभिभवंतं। हे सोम। इत्थंभूतं त्वामनुलक्ष्य मदेम। हर्षयुक्ता भवेम॥ अषाळ्हं। षह अभिभवे। साढ्यै साढ्वा साढेति निगमे इति निपातनात् सहिवहोरोदवर्णस्येत्योत्वाभावः। सहेः साडः स इति षत्वं। पप्रिं। पृ पालनपूरणयोः। आदृगमहनजन इति किन्प्रत्ययः। स्वर्षां। स्वः स्वर्गं सनोतीति स्वर्षाः। षणु दाने। जनसनख-नेति विट्। विड्वनोरनुनासिकस्यादित्यात्वं। अप्सां। अप्-

सदोपपदात्सनोतेः पूर्ववद्विट् । यद्वा षणु दाने । षणोति भक्षयतीति षाः । क्विप् चेति क्विप् । न विद्यते षा अस्येति बहुव्रीहौ नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । भरेषुजां । जनी प्रादुर्भावे । पूर्ववद्विट् आत्वं च । मदेम । मदी हर्षे । व्यत्ययेन शप् ॥

द्वाविंशीमृचमाह ॥

त्वमिमा ओषधीः सोम विश्वास्त्वमपो अजनयस्त्वं गाः ।
त्वमा ततंथोर्वं१ंतरिक्षं त्वं ज्योतिषा वि तमो ववर्थ ॥२२॥

त्वं । इमाः । ओषधीः । सोम । विश्वाः । त्वं ।
अपः । अजनयः । त्वं । गाः ।
त्वं । आ । ततंथ । उरु । अंतरिक्षं । त्वं । ज्योतिषा ।
वि । तमः । ववर्थ ॥ २२ ॥

हे सोम त्वमिमा भूम्यां वर्तमाना विश्वाः सर्वा ओषधीरजनयः । उत्पादितवानसि । तथा त्वमपस्तासामोषधीनां कारणभूतानि वृष्ट्युदकान्यजनयः । तथा त्वं गा सर्वान्पशूनुदपादयः । उरु विस्तीर्णमंतरिक्षं त्वमाततंथ । विस्तारितवानसि । तस्मिन्नंतरिक्षे यत्तमोऽस्मद्दृष्टिनिरोधकमंधकारं तदपि त्वं ज्योतिषात्मीयेन प्रकाशेन विववर्थ । विवृतं विश्लिष्टं विनष्टं कृतवानसि ॥ ततंथ । तनु विस्तारे । ववर्थ । वृञ् वरणे । उभयत्र लिटस्थलि बभूथाततंथ जगृभ्म ववर्थेति निगमे इति निपात्यते ॥

त्रयोविंशीमृचमाह ॥

देवेन नो मनसा देव सोम रायो भागं सहसावन्नभि युध्य।

मा त्वा तनदीशिषे वीर्यस्योभयेभ्यः प्र चिकित्सा

गविष्टौ ॥ १३ ॥

देवेन। नः। मनसा। देव। सोम। रायः। भागं।

सहसाऽवन्। अभि। युध्य।

मा। त्वा। आ। तनत्। ईशिषे। वीर्यस्य। उभयेभ्यः।

प्र। चिकित्स। गोऽइंष्टौ ॥ १३ ॥

हे देव द्योतमान सहसावन् बलवन् सोम देवेन मनसा द्योतमानया त्वदीयया बुद्ध्या रायो भागं धनस्यांशं नोऽस्मानभिलक्ष्य युध्य। प्रेरय। यद्वा नोऽस्माकं रायो धनस्य भागं भक्तारमपहर्तारं शत्रुमभियुध्य। आभिमुख्येन सम्यक् प्रहर। त्वा तादृशं त्वां कश्चिदपि शत्रुर्मातनत्। क्लेशेनाततं मा कार्षीत्। मा हिंसीदित्यर्थः। उभयेभ्य उभयेषां युध्यमानानां संबंधिनो वीर्यस्य बलस्य त्वमीशिषे। ईश्वरो भवसि। स त्वं गविष्टौ संग्रामे प्रचिकित्स। अस्मदीयमुपद्रवं परिहर॥ रायः। ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं। भागं। भजतेः कर्मणि घञ्। कृत्यल्युटो बहुलमिति बहुलवचनात्कर्तरि वा। कर्षात्वत इत्यंतोदात्तत्वं। सहसावन्। सहःशब्दान्मतुपि छांदसः आकारोपजनः। युध्य। युध संप्रहारे। व्यत्ययेन परस्मैपदं। तनत्। तनु विस्तारे। व्यत्ययेन शप्। न माङ्योग इत्यडभावः। ईशिषे। ईशः से। पा० ७. २. ७७. इतीडागमः। चिकित्सा।

कित ज्ञाने । गुप्तिज्किद्भ्यः सन् । पा॰ ३. १. ५. । गविष्टो ।
गवां वाणानामिष्टय एषणानि गमनानि येष्विति बहुव्रीहौ
पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे त्रयोविंशो वर्गः ॥

एता उ त्या इत्यष्टादशर्चमष्टमं सूक्तं गोतमस्यार्षं । आदितश्चतस्रो जगत्यः । त्रयोदश्याद्याः षडृच उष्णिहः । शिष्टा अष्टौ त्रिष्टुभः । उषा देवता । अश्विना वर्तिरित्यंत्यस्तृचोऽश्विदेवताकः । तथा चानुक्रांतं । एता उ त्या द्व्यूनोषस्यं चतुर्जगत्यादि षड् ष्णिगंतं त्र्यचोऽंत्य आश्विन इति । सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ प्रातरनुवाक उषस्ये क्रतौ जागते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेता उ त्या इति चतस्रो विनियुक्ताः । सूत्रितं च । एता उ त्या इति चतस्रो जागतं । आ॰ ४. १४. । इति ॥

तत्र प्रथमामृचमाह ॥

एता उ त्या उषसः केतुमक्रत पूर्वे अर्धे रजसो भानुमंजते ।
निष्कृण्वाना आयुधानीव धृष्णवः प्रति गावोऽरुषीर्यंति मातरः ॥ १ ॥

एताः । ऊं इति । त्याः । उषसः । केतुं । अक्रत । पूर्वे ।
अर्धे । रजसः । भानुं । अंजते ।
निःऽकृण्वानाः । आयुधानिऽइव । धृष्णवः । प्रति । गावः ।
अरुषीः । यंति । मातरः ॥ १ ॥

ष इत्येतत्पादपूरणं । त्यास्ता एता उषसः प्रभातकालाभिमानिन्यो देवताः केतुमंधकारावृतस्य सर्वस्य जगतः प्रज्ञापकं प्रकाशमक्रत । अक्रषत । कृतवत्यः । यस्मादेवं तस्मादुषसो रजसोऽंतरिक्षलोकस्य पूर्वेऽर्द्धे प्राचीनदिग्भागे भानुं प्रकाशमंजते । व्यक्तीकुर्वंति । धृष्णवो धर्षणशीला योद्धार आयुधानीव । यथासिप्रभृतीन्यायुधानि संस्कुर्वंति । एवं निष्कृण्वानाः । स्वभासा जगत्संस्कुर्वाणाः । गावो गमनस्वभावा अरुषीरारोचमाना मातरः सूर्यप्रकाशस्य निर्मात्र्यो जगज्जनन्यो वोषसः प्रतियंति । प्रतिदिवसं गच्छंति । एवंविधा उषसोऽस्मान्रक्षंत्वित्यर्थः ॥ अत्र निरुक्तं । एतास्ता उषसः केतुमक्रषत प्रज्ञानमेकस्या एव पूजार्थे बहुवचनं स्यात् पूर्वेऽर्द्धेऽंतरिक्षलोकस्य समंजते भानुना निष्कृण्वाना आयुधानीव धृष्णवः । निरित्येष समित्येतस्य स्थाने । एमीदेषां निष्कृतं जारिणीवेत्यपि निगमो भवति । प्रति यंति गावो गमनादरुषीरारोचनान्मातरो भासो निर्मात्र्यः । नि॰ १२. ७. । इति ॥ करोतेर्लुङि मंत्रे घसेति च्लेर्लुक् । निष्कृण्वानाः । कृवि हिंसाकरणयोश्च । अस्मात्ताच्छीलिकश्चानश् । धिन्विकृण्व्योरच्चेत्युप्रत्ययः । इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्येति विसर्जनीयस्य षत्वं । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

द्वितीयामृचमाह ॥

उदंपप्तन्नरुणा भानवो वृथा स्वायुजो अरुषीर्गा अयुक्षत ।

अक्रन्नुषासो वयुनानि पूर्वथा रुशंतं भानुमरुषीर-

शिश्रयुः ॥ २ ॥

उत् । अपप्तन् । अरुणाः । भानवः । वृथा । सुऽआयुजः ।

अरुषीः । गाः । अयुक्षत ।

अक्रन् । उषसः । वयुनानि । पूर्वऽथा । रुशन्तं । भानुं ।

अरुषीः । अशिश्रयुः ॥ २ ॥

अरुणा आरोचमाना भानव औषस्यो दीप्तयो वृथानायासेन स्वयमेवोदपप्तन् । उदगमन् । तदनंतरमुषसः स्वायुजः सुखेन रथ अयोक्तुं शक्या अरुषीः शुभ्रवर्णा गा पूर्वमुत्थितान् रश्मीन् ईदृशीः स्ववाहनभूताश्चतुष्पदीर्गा एव वायुक्षतः । स्वरथेऽयोजयन् । उक्तं च । अरुण्यो गाव उषसामिति । एवं गोभिर्युक्तं रथमारुह्योषसः पूर्वथा पूर्वेष्वतीतेष्वहःस्विव वयुनानि सर्वेषां प्राणिनां ज्ञानान्यक्रन् । अकार्षुः । उषःकाले जाते हि सर्वे प्राणिनो ज्ञानयुक्ता भवंति । तदनंतरमरुषीरारोचमानास्ता उषसो रुशंतं । रुशदिति वर्णनाम रोचतेर्ज्वलतिकर्मणः । नि० २. २० । इति यास्कः । शुभ्रवर्णं भानुं सूर्यमशिश्रयुः । असेवंत । तेन सहैकीभवंतीत्यर्थः ॥ अपप्तन् । पत्लृ गतौ । लुङि लृदित्वात् च्लेरङादेशः । पतः पुमिति धातोः पुमागमः । अक्रन् । मंत्रे घसेत्यादिना च्लेर्लुक् । पूर्वथा । प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल् छंदसि । पा० ५. ३. १११. । इतीवार्थे थाल्प्रत्ययः । अशिश्रयुः । श्रिञ् सेवायां । बहुलं छंदसीति शपः श्लुः । सिजभ्यस्तविदिभ्यश्चेति झेर्जुस् । जुसि च । पा० ७. ३. ८३. । इति गुणः ॥

तृतीयामृचमाह ॥

अर्चंति नारीरपसो न विष्टिभिः समानेन योजनेना परावतः।

इषं वहंतीः सुकृते सुदानवे विश्वेदह यजमानाय सुन्वते ॥ ३ ॥

अर्चंति। नारीः। अपसः। न। विष्टिऽभिः। समानेन। योजनेन। आ। पराऽवतः।

इषं। वहंतीः। सुऽकृते। सुऽदानवे। विश्वा। इत्। अह। यजमानाय। सुन्वते ॥ ३ ॥

नारीर्नेत्र्य उषसो विष्टिभिर्निवेशकैः स्वकीयैस्तेजोभिः समानेन योजनेनैकेनैव योजनेनोद्योगेन आ परावत आ दूरदेशात् आ पश्चिमदिग्भागादर्चंति। नभःप्रदेशं पूजयंति। कृत्स्नं जगद्युगपदेव व्याप्नुवंतीत्यर्थः। तत्र दृष्टांतः। अपसो न। युद्धकर्मण्यापिताः पुरुषा यथा स्वकीयैरायुधैर्भटीसुखेन सर्वं देशं व्याप्नुवंति तद्वत्। किं कुर्वंत्यः। सुकृते शोभनस्य कर्मणः कर्त्रे सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते सुदानवे कल्याणी-र्दक्षिणा ऋत्विग्भ्यो ददते यजमानाय विश्वेदह सर्वमेवेषमन्नं वहंतीरावहंत्यः। प्रयच्छंत्य इत्यर्थः ॥ नारीः। नृ नये। ऋदोरप्। नृनयोर्वृद्धिश्चेति शार्ङ्गरवादिषु पाठात् ङीन्। जसि वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घत्वं। अपसः। अपस्शब्दादर्श-आदिभ्योऽजित्यच्। सुपां सुलुगिति जसः सुः। व्यत्ययेन

प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं। विष्टिभिः। विश प्रवेशने। विशंति प्रविशंतीति विष्टयः किरणाः। क्तिच्क्तौ च संज्ञायामिति क्तिच्। विश्वा। सुपां सुलुगित्यमो डादेशः॥

चतुर्थीमृचमाह॥

अधि पेशांसि वपते नृतूरिवापोर्णुते वक्ष उस्रेव बर्जहं।
ज्योतिर्विश्वस्मै भुवनाय कृण्वती गावो न व्रजं व्यु१षा
आवर्तमः॥ ४॥

अधि। पेशांसि। वपते। नृतूःऽइव। अप। ऊर्णुते। वक्षः।
उस्राऽइव। बर्जहं।
ज्योतिः। विश्वस्मै। भुवनाय। कृण्वती। गावः। न।
व्रजं। वि। उषाः। आवरित्यावः। तमः॥ ४॥

उषाः पेशांसि जगतस्तास्मिष्टानि कृष्णवर्णानि तमांस्यध्याधिक्येन वपते। छिनत्ति। तत्र दृष्टांतः। नृतूरिव। नॄन् स्तुवंति केशेन रिक्तीकरोतीति नृतूर्नापितः। स यथा केशान्निःशेषेण छिनत्ति। एवमुषा अप्यंधकारं समूलं छिनत्तीत्यर्थः। यद्वा नृतूरिव। नृत्यंती योषिदिव। पेशांसि। रूपनामैतत् सर्वैर्दर्शनीयानि रूपाण्युषा अधिवपते। स्वात्मन्यधिकं धारयति एवं प्रथमतोऽधकारं स्वकिरणैर्निरस्य वक्षः स्वकीयमुरःप्रदेशमपोर्णुते। तमसानाच्छादितं करोति। स्वयमाविर्भवतीत्यर्थः। बर्जहं पयस उत्पत्तिस्थानं दोहनसमय उस्रा गौर्यथाविःकरोति तद्वत्। किं कुर्वती। गावो न व्रजं यथा गावः स्वकीयं गोष्ठं

स्वयमेव शीघ्रं व्याप्नुवंति। एवं स्वयमेव प्राचीं दिशं प्राप्य विश्वस्मै लोकाय ज्योतिष्कृण्वती। प्रकाशं कुर्वती। एवमुक्तेन प्रकारेणोषास्तमोऽधकारं व्यावः। विवृतमपश्लिष्टमकरोत्॥ नृतूरिव। नृती हिंसार्थः। क्विप् चेति क्विप्। राल्लोप इति वलोपः। र्वोरुपधाया इति दीर्घत्वं। यद्वा नृतौ गात्रविनामे। नृतिशृध्योः कूः। उ० १.९१.। इति कूप्रत्ययः। वर्जंहं। वृङ् संभक्तौ। वृणीते संभजते गामिति वः पयः। विच। तज्जहातीति वर्जंहः। ओहाङ् त्यागे। खश्प्रकरणे वातशुनीतिलशर्धेष्वजधेट्तुदजहातिभ्य उपसंख्यानं। पा० ३. २. २८. १.। इत्यशर्धशब्दोपपदादपि कृत्यल्युटो बहुलमिति बहुलवचनात् खश्। तस्य सार्वधातुकत्वेन कर्तरि शपि जुहोत्यादित्वात् श्लुः। द्विर्वचनादि। ववयोरभेद इति वत्वं। दिवोदासादित्वात्पूर्वपदाद्युदात्तत्वं। आवः। वृङ् वरणे। लुङि मंत्रे घसेति च्लेर्लुक्। गुणे हल्ङ्याब्भ्य इति लोपः। छंदस्यपि दृश्यते। पा० ६. ४. ७३.। इत्याडागमः॥

प्रातरनुवाकस्योषस्ये क्रतौ प्रत्यर्चिरित्यष्टावनुवक्तव्याः। आश्विनशस्त्रे च। तथा च सूत्रितं। प्रत्यर्चिरित्यष्टौ व्युषा आ वो दिविजा इति षड़िति त्रैष्टुभं। आ० ४. १४.। इति॥

अष्टमु प्रथमां सूक्ते पंचमीमृचमाह॥

प्रत्यर्ची रुशदस्या अदर्शि वि तिष्ठते बाधते कृष्णमभ्वं।
स्वरुं न पेशो विदथेष्वंजञ्चित्रं दिवो दुहिता
भानुमंश्रेत्॥ ५॥

प्रति । अर्चिः । रुशत् । अस्याः । अदर्शि । वि । तिष्ठते ।
बाधते । कृष्णं । अभ्वं ।
स्वरुं । न । पेशः । विदथेषु । अंजन् । चित्रं । दिवः ।
दुहिता । भानुं । अश्रेत् ॥ ५ ॥

अस्या उषसो रुशद्दीप्यमानमर्चिस्तेजः प्रत्यदर्शि । सर्वैः पूर्वस्यां दिशि प्रथमतो दृश्यते । वितिष्ठते । सर्वासु दिक्षु विविधमवतिष्ठते । व्याप्नोतीत्यर्थः । सर्वा दिशो व्याप्य चाभ्वं । महन्नामैतत् । अतिशयेन विपुलं कृष्णं कृष्णवर्णमंधकारं बाधते । अपसारयति । विदथेषु यज्ञेषु स्वरुं न स्वरुनामकं शकलेन युक्तं यूपं यथाज्येनाध्वर्यवोऽजन् । अंजंति । तद्वदयं स्वकीयं पेशो रूपमुषा अनक्ति । संश्लिष्टं करोति । तदनंतरं चित्रं चायनीयं भानुं सूर्यं दिवो दुहिता द्युलोकादुत्पन्नोषा अश्रेत् । असेवत ॥ वितिष्ठते । समवप्रविभ्य इत्यात्मनेपदं । अश्रेत् । श्रिञ् सेवायां । लङि बहुलं छंदसीति शपो लुक् ।

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे चतुर्विंशो वर्गः ॥

षष्ठीमृचमाह ॥

अतारिष्म तमसस्पारमस्योषा उच्छंती वयुना कृणोति ।
श्रिये छंदो न स्मयते विभाती सुप्रतीका सौम-
नसायाजीगः ॥ ६ ॥

अतारिष्म । तमसः । पारं । अस्य । उषाः । उच्छंती ।

वयुना । कृणोति ।

श्रिये । छंदः । न । स्मयते । विऽभाती । सुऽप्रतीका ।

सौमनसाय । अजीगरिति ॥ ६ ॥

अस्य नैशस्य तमसोऽंधकारस्य पारं समाप्तिप्रदेशमतारिष्म । उत्तीर्णा अभूम । अनंतरमुच्छंती नैशं तमो वर्जयंत्युषा वयुना वयुनानि सर्वेषां प्राणिनां ज्ञानानि कृणोति । निर्मिमीते । श्रिये संपदर्थं छंदो न स्मयते । यथोपच्छंदयिता वशीकरणे समर्थः पुरुष आढ्यसमीपं प्राप्य तत्प्रीत्यर्थं स्मयते । हसति । एवं विभाती विशिष्टप्रकाशं कुर्वंत्युषाः स्वकीयया निर्मलदीप्त्या हसंतीव दृश्यते । एवं सुप्रतीका विशिष्टप्रकाशरूपत्वेन शोभनांगी सती सौमनसाय सर्वेषां सौमनस्यायाजीगः । अंधकारं भक्षितवती ॥ अतारिष्म । तॄ प्लवनतरणयोः । लुङि सिचि वृद्धिः । तमसः । षष्ठ्याः पतिपुत्रेति विसर्जनीयस्य संहितायां सत्वं । स्मयते । ष्मिङ् ईषद्धसने । भौवादिकः । अजीगः । गॄ निगरणे । लङि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः । बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं । तुजादित्वाद्दीर्घः ॥

सप्तमीमृचमाह ॥

भास्वती नेत्री सूनृतानां दिव स्तवे दुहिता गोतमेभिः ।

प्रजावतो नृवतो अश्वबुध्यानुषो गोअग्राँ उप मासि

वाजान् ॥ ७ ॥

भास्वती । नेत्री । सूनृतानां । दिवः । स्तवे । दुहिता । गोतमेभिः ।

प्रजाऽवतः । नृऽवतः । अश्वऽबुध्यान् । उषः । गोऽअग्रान् । उप । मासि । वाजान् ॥ ७ ॥

भास्वती तेजस्विनी । सूनृतेति वाङ्नाम ॥ सूनृतानां प्रियसत्यात्मिकानां नेत्री प्रणेत्री कारयित्री । उषसि हि जातायां मनुष्यप्रमुखाः प्राणिनः स्वस्वव्यापारायेतस्ततः शब्दं कुर्वंति । एवंभूता दिवो दुहिता द्युलोकसकाशादुत्पन्नोषा गोतमेभिर्ऋषिभिरस्माभिः स्तवे । स्तूयते । हे उषः । अस्माभिः स्तुता त्वं वाजानन्नान्युपमासि । प्रयच्छ । कीदृशान्वाजान् । प्रजावतः । प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिर्युक्तान् । नृवतः । दासलक्षणैर्नृभिरुपेतान् । अश्वबुध्यान् । अश्वा बुध्या विद्यमानत्वेन बोद्धव्या येषु वाजेषु तान् । यद्वा । अश्वबुध्नान् । वर्णव्यापत्त्या यकारः । अश्वमूलान् । अश्वैर्हि राजानो धनान्यन्नानि च लभंते । अतोऽन्नानां तन्मूलत्वं । गोअग्रान् । गावोऽग्रे प्रमुखे येषां तादृशान् ॥ भास्वती । भा दीप्तौ । असुन् । ततो मतुप् । मादुपधाया इति मतुपो वत्वं । उगितश्चेति ङीप् । नेत्री । ऋन्नेभ्यो ङीप् । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति ङीप उदात्तत्वं । स्तवे । ष्टुञ् स्तुतौ । कर्मणि लङि बहुलं छंदसीति बहुलग्रहणाद्यकोऽपि लुक । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । छंदस्युभयथेत्येकारस्यार्धधातुकत्वेन ङित्त्वाभावाद्गुणाभावादेशौ । नृवतः । व्यत्ययेन मतोर्वत्वं । ह्रस्वनुड्भ्यां मतुबिति मतुप उदात्तत्वं । मासि । मा माने । आदादिकः ॥

अष्टमीमृचमाह ॥

उषस्तमश्यां यशसं सुवीरं दासप्रवर्गं रयिमश्वबुध्यं ।

सुदंससा श्रवसा या विभासि वाजप्रसूता सुभगे बृहंतं ॥८॥

उषः । तं । अश्यां । यशसं । सुऽवीरं । दासऽप्रवर्गं । रयिं । अश्वऽबुध्यं ।

सुऽदंससा । श्रवसा । या । विऽभासि । वाजऽप्रसूता । सुऽभगे । बृहंतं ॥ ८ ॥

हे उषः । उषोदेवते तं रयिं धनमश्यां । प्राप्नुयां । कीदृशं । यशसं । यशसा कीर्त्या युक्तं । सर्वैः प्रशस्यमित्यर्थः । सुवीरं । शोभनैर्वीरैः पुत्रादिभिर्युक्तं । दासप्रवर्गं । प्रकृष्टो वर्गः संघः प्रवर्गः । दासानां कर्मकराणां प्रवर्गो यस्मिन् तं । अनेकैर्भृत्यैरुपेतमित्यर्थः । अश्वबुध्यं । अश्वा बुध्या बोद्धव्या येन धनेन तादृशं हे सुभगे शोभनधन उषः । सुदंससा शोभनेन कर्मणा युक्तेन श्रवसा श्रवणीयेन स्तोत्रेण प्रीता त्वं वाजप्रसूतास्मभ्यं दत्तान्ना सती बृहंतं प्रौढं या यं रयिं विभासि । विशेषेण प्रकाशयसि तमश्यामिति पूर्वेण संबंधः । अश्यां । अशू व्याप्तौ । व्यत्ययेन परस्मैपदं । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । यशसं । अर्शआदित्वान्मत्वर्थीयोऽच् । व्यत्ययेन प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । दासप्रवर्गं । दासयत्युपक्षपयति शत्रुनिति दासो भृत्यः । दसु उपक्षये । अस्मात्ण्यंतात्पचाद्यच् । चित्वादंतोदात्तत्वं । तदेव बहुव्रीहिस्वरेण शिष्यते । सुदंससा । सोर्मनसी अलोमोषसी इति बहुव्रीहावुत्तरपदाद्युदात्तत्वं । या । सुपां सुलुगित्यमो डादेशः ॥

भास्वती। नेत्री। सूनृतानां। दिवः। स्तवे। दुहिता। गोतमेभिः।

प्रजाऽवतः। नृऽवतः। अश्वऽबुध्यान्। उषः। गोऽअग्रान्। उप। मासि। वाजान्॥ ७॥

भास्वती तेजस्विनी। सूनृतेति वाङ्नाम॥ सूनृतानां प्रियसत्यात्मिकानां नेत्री प्रणेत्री कारयित्री। उषसि हि जातायां मनुष्यप्रमुखाः प्राणिनः स्वस्वव्यापारायेतस्ततः शब्दं कुर्वंति। एवंभूता दिवो दुहिता द्युलोकसकाशादुत्पन्नोषा गोतमेभिर्ऋषिभिरस्माभिः स्तवे। स्तूयते। हे उषः। अस्माभिः स्तुता त्वं वाजानन्नान्युपमासि। प्रयच्छ। कीदृशान्वाजान्। प्रजावतः। प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिर्युक्तान्। नृवतः। दासलक्षणैर्नृभिरुपेतान्। अश्वबुध्यान्। अश्वा बुध्या विद्यमानत्वेन बोद्धव्या येषु वाजेषु तान्। यद्वा। अश्वबुध्नान्। वर्णव्यापत्त्या ग्नकारः। अश्वमूलान्। अश्वैर्हि राजानो धनान्यन्नानि च लभंते। अतोऽन्नानां तन्मूलत्वं। गोअग्रान्। गावोऽग्रे प्रमुखे येषां तादृशान्॥ भास्वती। भा दीप्तौ। असुन्। ततो मतुप्। मादुपधाया इति मतुपो वत्वं। उगितश्चेति ङीप्। नेत्री। ऋन्नेभ्यो ङीप्। उदात्तयणो हल्पूर्वादिति ङीप उदात्तत्वं। स्तवे। ष्टुञ् स्तुतौ। कर्मणि लङि बहुलं छंदसीति बहुलग्रहणाद्यकोऽपि लुक। लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः। छंदस्युभयथेत्येकारस्यार्द्धधातुकत्वेन ङित्त्वाभावाद्गुणाभावादेशौ। नृवतः। व्यत्ययेन मतोर्वत्वं। ह्रस्वनुड्भ्यां मतुबिति मतुप उदात्तत्वं। मासि। मा माने। आदादिकः॥

अष्टमोमृचमाह ॥

उषस्तमश्यां यशसं सुवीरं दासप्रवर्गं रयिमश्वबुध्यं ।

सुदंससा श्रवसा या विभासि वाजप्रसूता सुभगे बृहंतं ॥८॥

उषः । तं । अश्यां । यशसं । सुऽवीरं । दासऽप्रवर्गं । रयिं । अश्वऽबुध्यं ।

सुऽदंससा । श्रवसा । या । विऽभासि । वाजऽप्रसूता । सुऽभगे । बृहंतं ॥ ८ ॥

हे उषः । उषोदेवते तं रयिं धनमश्यां । प्राप्नुयां । कीदृशं । यशसं । यशसा कीर्त्या युक्तं । सर्वैः प्रशस्यमित्यर्थः । सुवीरं । शोभनैर्वीरैः पुत्रादिभिर्युक्तं । दासप्रवर्गं । प्रकृष्टो वर्गः संघः प्रवर्गः । दासानां कर्मकराणां प्रवर्गो यस्मिन् तं । अनेकैर्भृत्यैरुपेतमित्यर्थः । अश्वबुध्यं । अश्वा बुध्या बोद्धव्या येन धनेन तादृशं हे सुभगे शोभनधन उषः । सुदंससा शोभनेन कर्मणा युक्तेन श्रवसा श्रवणीयेन स्तोत्रेण प्रीता त्वं वाजप्रसूतास्मभ्यं दत्तान्ना सती बृहंतं प्रौढं या यं रयिं विभासि । विशेषेण प्रकाशयसि तमश्यामिति पूर्वेण संबंधः । अश्यां । अशू व्याप्तौ । व्यत्ययेन परस्मैपदं । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । यशसं । अर्शआदित्वान्मत्वर्थीयोऽच् । व्यत्ययेन प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । दासप्रवर्गं । दासयत्युपक्षपयति शत्रूनिति दासो भृत्यः । दसु उपक्षये । अस्मात्स्वयंतात्पचाद्यच् । चित्त्वादंतोदात्तत्वं । तदेव बहुव्रीहिस्वरेण शिष्यते । सुदंससा । शोमनसो अलोमोषसो इति बहुव्रीहावुत्तरपदाद्युदात्तत्वं । या । सुपां सुलुगित्यमो डादेशः ॥

नवमीमृचमाह ॥

विश्वानि देवी भुवनाभिचक्ष्या प्रतीची चक्षुरुर्विया वि भाति।

विश्वं जीवं चरसे बोधयंती विश्वस्य वाचमविदन्मनायोः ॥९॥

विश्वानि । देवी । भुवना । अभिऽचक्ष्य । प्रतीची ।

चक्षुः । उर्विया । वि । भाति ।

विश्वं । जीवं । चरसे । बोधयंती । विश्वस्य । वाचं ।

अविदत् । मनायोः ॥९॥

देवी द्योतमानोषा विश्वानि सर्वाणि भुवना भुवनानि भूतजातान्यभिचक्ष्याभिप्रकाश्य प्रकाशयित्वानंतरं प्रतीची प्रत्यङ्मुखी सती चक्षुः प्रकाशकेन तेजसोर्वियोर्वी विस्तीर्णा सती विभाति। प्रकाशते। अपि च विश्वं जीवं सर्वं प्राणिजातं चरसे चरणाय स्वस्वव्यापारेषु प्रवर्तनाय बोधयंती निद्रातः संकाशादुद्बोधयंत्युषा विश्वस्य सर्वस्य मनायोः मनसा युक्तस्य वाग्व्यवहारसमर्थस्य प्राणिजातस्य या वागस्ति तां वाचमविदत्। अलभत। अत एवोषसः सूनृतावतीति संज्ञोपपन्ना भवति॥ अभिचक्ष्य। चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि। अयं प्रकाशनार्थोऽपि। समासेऽनञ्पूर्वे इति क्त्वाप्रत्ययस्य ल्यबादेशः। प्रतीची। प्रतिपूर्वादंचतेर्ऋत्विगित्यादिना क्विन्। अनिदितामिति नलोपः। अंचतेश्चोपसंख्यानमिति ङीप्। अचः इत्यकारलोपे चाविति दीर्घत्वं। उदात्तनिवृत्तिस्वरेण ङीप उदात्तत्वं। उर्विया। उर्वीशब्दादुत्तरस्य सोरियाडियाजीकाराणां चोपसंख्यानं। पा॰ ७. १. ३९. ३.। इति डियाजादेशः। आदेश-

सामर्थ्यात्तस्य लोपो न भवति । मनायोः । मन आत्मन इच्छति मनस्यति । सुप आत्मनः क्यच् । क्याच्छंदसीत्युः । वर्णव्यापत्त्या सकार आकारः । यद्वा कर्तुः क्यङ् सलोपश्चेति क्यङ् सकारलोपश्च । अकृत्सार्वधातुकयोरिति दीर्घः ॥

दशमीमृचमाह ॥

पुनःपुनर्जायमाना पुराणी समानं वर्णमभि शुंभमाना ।
श्वघ्नीव कृत्नुर्विज आमिनाना मर्तस्य देवी जरयंत्यायुः ॥ १० ॥

पुनःऽपुनः । जायमाना । पुराणी । समानं । वर्णं ।
अभि । शुंभमाना ।
श्वघ्नीऽइव । कृत्नुः । विजः । आऽमिनाना । मर्तस्य ।
देवी । जरयंती । आयुः ॥ १० ॥

पुनःपुनर्जायमाना प्रतिदिवसं सूर्योदयात्पूर्वं प्रादुर्भवंती चिरंतनी पुराणी । नित्येत्यर्थः । यस्मात्समानं वर्णमेकमेव रूपमभि प्राप्य शुंभमाना शोभमाना । विभिन्नेष्वपि दिवसेष्वस्या ऐकरूप्येणावस्थानान्नित्यत्वमित्यर्थः । एवंगुणविशिष्टा देवी देवनशीलोषा मर्त्यस्य मरणधर्मणः सर्वस्य प्राणिजातस्यायुर्जीवनं जरयंत्यूनयंती वर्तते । बह्वीषूषःस्वतीतासु हि सर्वेषामायुर्हीयते । उषाश्च पुनः पुनर्जायमानेत्युक्तं । अतः सैवायुर्जरयति । तत्र दृष्टांतः । कृत्नुः कर्तनशीला श्वघ्नीव व्याधस्त्रीव । सा यथा विजश्चलतः पक्षिण आमिनाना पक्षादिच्छेदनेन हिंसंती तेषामायुर्जरयति तद्वत् ॥ पुराणी । पुरेत्यव्ययात् सायंचिरंप्राह्ण इत्यादिना । पा० ४. ३. २३.

भवार्थं व्युप्रत्ययः। पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु। पा० ४. ३. १०५.। इति निपातनात्तुडभावः। योरणादेशः। टित्त्वाङ्ङीप्। व्यत्ययेनांतोदात्तत्वं। शुंभमाना। शुंभ दीप्तौ। शपः पित्त्वादनुदात्तत्वं। शानचो लसार्वधातुकस्वरेण धातुस्वरः शिष्यते। श्वघ्नी। शुन मृगान् हतवान् श्वघ्ना। बहुलं छंदसि। पा० ३. २. ८८.। इति वचनाद्ब्रह्मादिव्यतिरिक्तेऽप्युपपदे हंतेः क्विप्। ऋन्नेभ्यो ङीबिति ङीप्। अल्लोपोऽन इत्यकारलोपः। हो हंतेरिति घत्वं। उदात्तनिवृत्तिस्वरेण ङीप उदात्तत्वं। कृत्नुः। कृती छेदने। औणादिकः क्नु प्रत्ययः। विजः। ओविजी भयचलनयोः। विजंति चलंतीति विजः पक्षिणः। आमिनाना। मीञ् हिंसायां। क्र्यादिकः। प्वादीनां ह्रस्व इति ह्रस्वत्वं। शानचश्चित्त्वादंतोदात्तत्वं॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे पंचविंशो वर्गः॥

एकादशीमृचमाह॥

व्यूर्ण्वती दिवो अंतां अबोध्यप स्वसारं सनुतर्युयोति।

प्रमिनती मनुष्या युगानि योषा जारस्य चक्षसा

वि भाति॥ ११॥

विऽऊर्ण्वती। दिवः। अंतान्। अबोधि। अप।

स्वसारं। सनुतः। युयोति।

प्रऽमिनती। मनुष्या। युगानि। योषा। जारस्य।

चक्षसा वि। भाति॥ ११॥

दिवो नभसोऽंतान् प्रांतान्व्युच्छंती विवृतान्तमसा वियुक्तान् कुर्वंत्युषा अबोधि । सर्वैः प्राणिभिरज्ञायि । ज्ञाताभूत् । तदनंतरं स्वसारसुषसः प्रादुर्भावे सति स्वयमेव सरंती निर्गा सनुतः । अंतर्हितनामैतत् । अंतर्हितप्रदेशेऽपयुयोति । अप-गमय्य पृथक्करोति । मनुष्या मनुष्याणां संबंधीनि युगानि कृतत्रेतादीनि प्रमिनती स्वगमनागमनाभ्यां प्रकर्षेण हिंसंती जारस्य रात्रेर्जरयितुः सूर्यस्य योषा जायोषाश्चमाला॑चेन प्रकाशेन विभाति । विशेषेण प्रकाशते ॥ व्युच्छंती । ऊर्णुञ् आच्छादने । विपूर्वादस्माल्लटः शतृ । उगितश्चेति ङीप् । शतुरनुम इति नद्या उदात्तत्वं । सनुतः । एतदंतोदात्तं स्वरादिषु निपातितं । अतोऽव्ययसंज्ञायामव्ययादाप्सुप इति सप्तम्या लुक् । युयोति । यु मिश्रणामिश्रणयोः । बहुलं छंदसीति शपः श्लुः । मनुष्या । सुपां सुलुगिति षष्ठ्या डादेशः । युगानि । युजेः करणे कर्मणि वा घञ् । चजोः कु घिण्यतोरिति कुत्वं । उञ्छादिषु कालविशेषे रथाद्युपकरणे च युगशब्दपाठात् लघूपध-गुणाभावः । उञ्छादीनां चेत्यंतोदात्तत्वं । जारस्य । दारजारौ कर्तरि णिलुक् चेति घञंतो निपात्यते ॥

द्वादशीमृचमाह ॥

पशून्न चित्रा सुभगा प्रथाना सिंधुर्न क्षोद उर्विया व्यश्वैत् ।

अमिनती दैव्यानि व्रतानि सूर्यस्य चेति रश्मिभिर्दृशाना ॥ १२

पशून् । न । चित्रा । सुऽभगा । प्रथाना । सिंधुः । न ।

क्षोदः । उर्विया । वि । अश्वैत् ।

अमिनती । दैव्यानि । व्रतानि । सूर्यस्य । चेति ।

रश्मिऽभिः । दृशाना ॥ १२ ॥

सुभगा शोभनधना चित्रा चायनीया पूजनीयोषाः पशून्न यथा पशून् गोपालकोऽरण्ये विस्तारयति तथा प्रथाना तेजांसि विस्तारयंत्युर्वियोर्वी महती । एवंभूता सा व्यश्वैत् । सर्वं जगद्व्याप्नोत् । तत्र दृष्टांतः । सिंधुर्न क्षोदः । यथा स्यंदनशीलमुदकं निम्नदेशेऽचिरादेव व्याप्नोति तद्वत् । सैवोषाः सूर्यस्य रश्मिभिः किरणैः सह दृशाना दृश्यमाना सती चेति । प्रज्ञातासीत् । किं कुर्वती । दैव्यानि देवसंबंधीनि व्रतानि दर्शपूर्णमासादीनि कर्माण्यमिनती । अहिंसती । अनुष्ठाने यजमानान्प्रवर्तयंतीत्यर्थः । उषसः प्रादुर्भावानंतरं ह्यग्निहोत्रादीनि सर्वाणि कर्माण्यनुष्ठीयंते । न रात्रौ न सायमस्ति देवया अजुष्टमिति श्रुतेः ॥ प्रथाना । प्रथ प्रख्याने । अस्मादंतर्भावितण्यर्थात्ताच्छीलिकश्चानश् । बहुलं छंदसीति शपो लुक् । सिंधुः । स्यंदू प्रस्रवणे । स्यंदेः संप्रसारणं धश्चेत्युप्रत्ययः । निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वं । अश्वैत् । टुओश्वि गतिवृद्ध्योः । लुङ्यङ्चङोर्विकल्पितत्वात् । पा॰ ३. १. ४९. ५८. । च्लेः सिच् । आगमानुशासनस्यानित्यत्वादिडभावः । सिचि वृद्धिः । पा॰ ७. २. १. । अनिडादित्वात् ह्म्यंतक्षणेति वृद्धिप्रतिषेधाभावः । बहुलं छंदसि । पा॰ ७. ३. ९७. । इतोडागमाभावः । स्कोः संयोगाद्योरिति सलोपः । चेति । चिती संज्ञाने । कर्मणि लुङि बहुलं छंदस्यमाङ्योगेऽपीत्यडभावः । दृशाना । दृशेः कर्मणि लटः शानच् । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् ॥

प्रातरनुवाकस्योषस्ये क्रतावौष्णिहे छंदस्युषस्तच्चित्रमिति तृचो विनियुक्तः। आश्विनशस्त्रे च। अथोषस्य इति खंडे सूत्रितं। उषस्तच्चित्रमाभरेति तिस्र औष्णिहं। आ० ४. १४.। इति ॥

तत्र प्रथमां सूक्ते त्रयोदशीमृचमाह ॥

उषस्तच्चित्रमा भरास्मभ्यं वाजिनीवति।

येन तोकं च तनयं च धामहे ॥ १३ ॥

उषः। तत्। चित्रं आ। भर। अस्मभ्यं।

वाजिनीऽवति।

येन। तोकं। च। तनयं। च। धामहे ॥ १३ ॥

हे वाजिनीवति। वाजो हविर्लक्षणमन्नं। तद्युक्ता क्रिया वाजिनी। तया क्रियया युक्त उष उषोदेवतेऽस्मभ्यं चित्रं चायनीयं तद्धनमाभर। आहर प्रयच्छ। येन धनेन तोकं पुत्रं तनयं तत्पुत्रं च धामहे। दध्महे धारयामः। अत्र निरुक्तं। उषस्तच्चित्रं चायनीयं धनमाहरास्मभ्यमन्नवति येन पुत्रांश्च पौत्रांश्च दधीमहि। नि० १२. ६.। इति ॥ धामहे। दधातेर्लिटि बहुलं छंदसीति शपो लुक्। व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं। यद्वा लोट्याडुत्तमस्य पिच्चेत्याडागमः। प्रत्ययस्य पिद्वद्भावश्च। अतः प्रत्ययस्य पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः शिष्यते। अस्मिन्पक्ष एत ऐ। पा० ३. ४. ९३.। इत्यैत्वाभावो व्यत्ययेन द्रष्टव्यः। यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥

अथ चतुर्दशीमृचमाह ॥

उषो अद्येह गोमत्यश्वावति विभावरि।

रेवदस्मे व्युच्छ सूनृतावति ॥ १४ ॥

उषः। अद्य। इह। गोऽमति अश्वऽवति। विभाऽवरि।

रेवत्। अस्मे इति। वि। उच्छ। सूनृताऽवति ॥ १४ ॥

हे गोमति। अस्मभ्यं दातव्यैर्गोभिर्युक्ते। तथाश्वावति। अश्वैर्युक्ते। विभावरि विशिष्टप्रकाशोपेते। सूनृतावति। प्रियसत्यात्मिका वाक् सूनृता। तादृश्या वाचा युक्ते। एवंभूते हे उष उषादेवतेऽद्येदानीं प्रभातसमय इहास्मिन्देशेऽस्मे अस्माकं रेवत् धनयुक्तं कर्म यथा भवति तथा व्युच्छ। नैशं तमो निवारय॥ अश्वावति। मंत्रे सोमाश्वेंद्रियेति मतौ दीर्घत्वं। पादादित्वादामंत्रितस्याष्टमिकनिघाताभावः। रेवत्। रयेर्मतौ बहुलमिति संप्रसारणं। छंदसीर इति मतुपो वत्वं। रेशब्दाच्च मतुप उदात्तत्वं वक्तव्यमिति मतुप उदात्तत्वं। उच्छ। उच्छी विवासे। विवासो विसर्जनं॥

पंचदशीमृचमाह ॥

युक्ष्वा हि वाजिनीवत्यश्वाँ अद्यारुणाँ उषः।

अथा नो विश्वा सौभगान्या वह ॥ १५ ॥

युङ्क्ष्व। हि। वाजिनीऽवति। अश्वान्। अद्य।

अरुणान्। उषः।

अथ। नः। विश्वा। सौभगानि। आ। वह ॥ १५ ॥

हे वाजिनीवति । हविर्लक्षणान्नवत्युष उषोदेवते । अरुणा-न रुणवर्णानश्वानश्वस्थानीयान् गोविशेषानद्यास्मिन्काले युङ्क्ष्वा हि । योजयैव । हिरवधारणे । अथानंतरं रथमारुह्य विश्वा सौभगानि सर्वाणि सौभाग्यानि नोऽस्मभ्यमावह । आनय ॥ अश्वान् । दीर्घादटि समानपाद इति संहितायां नकारस्य रुत्वं । अतोऽटि नित्यमिति सानुनासिक आकारः । सौभगानि । सुभगान्मंत्र इत्युद्गात्रादिषु पाठाद्भावकर्मणोरर्थयोः प्राणि-भृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञित्यञ्प्रत्ययः । हृद्भगसिंध्वंते पूर्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धौ प्राप्तायां सर्वविधीनां छंदसि विकल्पितत्वादत्रोत्तरपदवृद्धिर्न भवतीत्युक्तं ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे षड्विंशो वर्गः ॥

प्रातरनुवाकस्याश्विने क्रतावौष्णिहे छंदस्यश्विना वर्ति-रित्ययं तृचः । आश्विनशस्त्रे च । तथा च सूत्रितं । आश्विना वर्तिरस्मदाश्विनावर्ह गच्छतामिति तृचौ । आ ४. १५. । इति ॥ तृचे प्रथमां सूक्ते षोडशीमृचमाह ॥

अश्विना वर्तिरस्मदा गोमद्दस्रा हिरण्यवत् ।
अर्वाग्रथं समनसा नि यच्छतं ॥ १६ ॥

अश्विना । वर्तिः । अस्मत् । आ । गोऽमत् । दस्रा । हिरण्यऽवत् ।
अर्वाक् । रथं । सऽमनसा । नि । यच्छतं ॥ १६ ॥

उषःसाहचर्याद्बुद्धिस्थावश्विनाविदमादिकेन तृचेन स्तुयेते । हे अश्विना । अश्ववंतौ व्यापनशीलौ वा देवौ । दस्रा मनुष्या-

मुपसर्पयितारौ । अस्मदस्माकं वर्तिर्वर्तनहेतुभूतं गृहमा समंता- द्गोमद्बहुभिर्गोभिर्युक्तं हिरण्यवद्धितरमणीयधनयुक्तं च यथा भवति तथा समनसा समानमनस्कौ संतौ युवां युष्मदीयं रथ- मर्वाक् अर्वाचीनमस्मदीयगृहमभिमुखं नियच्छतं । आवर्तयतं॥ अश्विना । सुपां सुलुगित्याकारः । वर्तिः । वर्ततेऽस्मिन्निति वर्तिर्गृहं । औणादिक इसिप्रत्ययः । अस्मत् । सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक् । समनसा । समानं मनो ययोस्तौ । समानस्य छंदसीति सभावः ॥

सप्तदशीमृचमाह ॥

याविृत्था श्लोकमा दिवो ज्योतिर्जनाय चक्रथुः ।
आ न ऊर्जं वहतमश्विना युवं ॥ १७ ॥

यौ । इत्था । श्लोकं । आ । दिवः । ज्योतिः ।
जनाय । चक्रथुः ।
आ । नः । ऊर्जं । वहतं । अश्विना । युवं ॥ १७ ॥

हे अश्विनौ यौ युवां दिवो द्युलोकात् श्लोकमुपश्लोकनीयं प्रशंसनीयं ज्योतिस्तेज इत्थेत्थमस्माभिरनुभूयमानेन प्रकारेण चक्रथुः । कृतवंतौ । केषांचिन्मतेन सूर्याचंद्रमसावश्विनावुच्येते। तदुक्तं यास्केन । तत्कावश्विनौ द्यावापृथिव्यावित्येके सूर्याचंद्र- मसावित्येक इति । तथा च प्रकाशकत्वं तयोरुपपन्नं । तौ युवं युवां नोऽस्मभ्यमूर्जं बलप्रदमन्नमावहतं । आनयतं प्रयच्छतं। श्लाकं । श्लोक संघाते । अयं स्तुत्यर्थोऽपि । कर्मणि घञ्। ञ्नित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वं ॥

अष्टादशीमृचमाह ॥

एह देवा मयोभुवा दस्रा हिरण्यवर्तनी ।

उषर्बुधो वहंतु सोमपीतये ॥ १८ ॥

आ । इह । देवा । मयःऽभुवा । दस्रा । हिरण्यवर्तनी

इति हिरण्यऽवर्तनी ।

उषःऽबुधः । वहंतु । सोमऽपीतये ॥ १८ ॥

उषर्बुध उषसि प्रबुद्धा अश्वा इहास्मिन्यागे सोमपीतये सोमपानाय दस्रा शत्रूणामुपक्षपयितारावश्विनावावहंतु । आनयंतु । कीदृशौ । देवा । देवनशीलौ दानादिगुणयुक्तौ वा । मयोभुवा । मयस आरोग्यप्रदस्य सुखस्य भावयितारौ । अश्विनौ वै देवानां भिषजाविति श्रुतेः । हिरण्यवर्तनी । वर्ततेऽनेनेति व्युत्पत्त्या वर्तनिशब्देन रथ उच्यते । सुवर्णमयो वर्तनिर्ययोस्तौ ॥ देवेत्यादिषु त्रिषु सुपां सुलुगित्याकारः । सोमपीतये । पा पाने । भावे क्तिनि घुमास्थेतीत्वं । सोमस्य पीतिः सोमपीतिः । दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे सप्तविंशो वर्गः ॥

अग्नीषोमाविति द्वादशर्चं नवमं सूक्तं गोतमस्यार्षं । आदितस्तिस्रोऽनुष्टुभः । नवम्याद्यास्तिस्रो गायत्र्यः । अष्टमी जगती त्रिष्टुब्वा । शिष्टाः पंच त्रिष्टुभः । अग्नीषोमौ देवता । तथा चानुक्रांतं । अग्नीषोमौ द्वादशाग्नीषोमीयमाद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभ उपांत्यास्तिस्रो गायत्र्योऽष्टमी जगती वेति ॥ अग्नीषोमीयस्य पशोर्वपापुरोडाशहविषामादितस्तिस्र ऋचः क्रमेणा-

नुवाक्याः। सूचितं च। अग्नीषोमाविमं सु मे युवमेतानि दिवि रोचनानीति द्वचौ। आ० ३. ८.। इति॥

तत्र प्रथमामृचमाह॥

अग्नी॑षोमावि॒मं सु मे॑ शृणु॒तं वृ॑षणा॒ हवं॑।

प्रति॑ सू॒क्तानि॑ हर्य॒तं भव॑तं दा॒शुषे॒ मयः॑॥ १॥

अग्नी॑षोमौ। इ॒मं। सु। मे॒। शृ॒णु॒तं। वृ॒ष॒णा॒। हवं॑।

प्रति॑। सु॒ऽउ॒क्तानि॑। ह॒र्य॒त॒ं। भव॑तं। दा॒शुषे॑। मयः॑॥ १॥

वृषणा वृषणौ कामानां वर्षितारौ हे अग्नीषोमौ। इममिदानीं प्रयुज्यमानं सु मदीयं हवमाह्वानं सु शृणुतं। सम्यगवगच्छतं। सूक्तानि शोभनानि स्तुतिलक्षणान्यस्माभिः कृतानि वचांसि प्रतिहर्यतं। प्रत्येकं कामयेथां। तदनंतरं दाशुषे चरुपुरोडाशादीनि दत्तवते यजमानाय मयो मयसः सुखस्य दातारौ भवतं॥ अग्नीषोमौ। अग्निश्च सोमश्च। इंद्र ईद्ग्नेः सोमवरुणयोः। पा० ६. ३. २७.। इतीत्वं। अग्नेः स्तुत्स्तोमसोमाः। पा० ८. ३. ८२.। इति षत्वं। देवताद्वंद्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरे प्राप्ते आमंत्रितस्य चेत्याद्युदात्तत्वं। वृषणा। सुपां सुलुगित्याकारः। वा षपूर्वस्येति विकल्पनादुपधाया दीर्घाभावः। हवं। भावेऽनुपसर्गस्येति ह्वयतेरप् संप्रसारणं च। सूक्तानि। सुपूर्वाद्वक्तेः कर्मणि निष्ठा। सूपमानात् क्त इत्युत्तरपदांतोदात्तत्वं। हर्यतं। हर्य गतिकांत्योः। भौवादिकः॥

यदा पौर्णमास्यामग्नीषोमावुपांशुयाजस्य देवता तदानीमग्नीषोमा या अद्येति तस्यानुवाक्या। सूचितं चोक्ता देवता इति खंडे। अग्नीषोमा यो अद्य वामान्यं दिवो मातरिश्वा जभार। आ० १. ६.। इति॥

तामेतां द्वितीयामृचमाह ॥

अग्नीषोमा यो अद्य वामिदं वचः सपर्यति ।

तस्मै धत्तं सुवीर्यं गवां पोषं स्वश्व्यं ॥ २ ॥

अग्नीषोमा । यः । अद्य । वां । इदं । वचः । सपर्यति ।

तस्मै । धत्तं । सुऽवीर्यं । गवां । पोषं । सुऽअश्व्यं ॥ २ ॥

हे अग्नीषोमौ यो यजमानोऽद्यास्मिन्कर्मणि वां युवाभ्यां युष्मदर्थमिदं स्तुतिलक्षणं वचो वाक्यं सपर्यति । पूजितं करोति । तस्मै यजमानाय गवां पशूनां पोषमभिवृद्धिं धत्तं । प्रयच्छतं । कीदृशं पोषं । सुवीर्यं । शोभनेन वीर्येण सामर्थ्येनोपेतं । स्वश्व्यं । शोभनैरश्वैर्युक्तं ॥ गवां । सावेकाच इति प्राप्तस्य विभक्त्युदात्तत्वस्य न गोश्वन् साववर्णेति प्रतिषेधः ॥

तृतीयामृचमाह ॥

अग्नीषोमा य आहुतिं यो वां दाशाद्धविष्कृतिं ।

स प्रजया सुवीर्यं विश्वमायुर्व्यश्नवत् ॥ ३ ॥

अग्नीषोमा । यः । आऽहुतिं । यः । वां । दाशात् ।

हविःऽकृतिं ।

सः । प्रऽजया । सुऽवीर्यं । विश्वं । आयुः । वि ।

अश्नवत् ॥ ३ ॥

हे अग्नीषोमौ यो यजमान आहुतिमाज्याहुतिं वां युवाभ्यां दाशात् । दद्यात् । अथवा हविष्कृतिं हविषा चरुपुरो-

डाद्यादिना कृतामाहुतिं यो यजमानो दद्यात्। स यजमानः प्रजया पुत्रपौत्रादिना युक्तं सुवीरं शोभनवीर्ययुक्तं विश्वं सर्वमायुर्जीवनं व्यश्नवत्। व्याप्नोत्॥ आहुतिं। जुहोतेः क्तिनि तादौ चेति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। दाशात्। दाशृ दाने। लेट्यडागमः। यद्वृत्तयोगादनिघातः॥ हविष्कृतिं। हविषः कृतिः करणं यस्यामाहुतौ। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्थस्येति विसर्जनीयस्य षत्वं। अश्नवत्। अश्नोतेर्व्यत्ययेन परस्मैपदं। लेट्यडागमः॥

चतुर्थीमृचमाह॥

अग्नीषोमा चेति तद्वीर्यं वां यदमुष्णीतमवसं पणिं गाः।
अवातिरतं बृसयस्य शेषोऽविन्दतं ज्योतिरेकं बहुभ्यः॥ ४॥

अग्नीषोमा। चेति। तत्। वीर्यं। वां। यत्। अमुष्णीतं।
अवसं। पणिं। गाः।
अव। अतिरतं। बृसयस्य। शेषः। अविन्दतं। ज्योतिः।
एकं बहुऽभ्यः॥ ४॥

हे अग्नीषोमौ वां युवयोस्तद्वक्ष्यमाणं वीर्यं सामर्थ्यं चेति। अस्माभिर्ज्ञातमभूत्। यद्येन वीर्येण गा अवसं गोरूपमन्नं पणिं पणेः। विभक्तिव्यत्ययः। एतन्नाम्नोऽसुरादमुष्णीतं। अपाहार्ष्टं। तथा बृसयस्य। बृसिर्वेष्टनार्थः। बृसयति सर्वं वेष्टयतीति बृसयोऽसुरस्त्वष्टा। तस्यासुरस्य शेषोऽपत्यं। शेष इत्यपत्यनाम शिष्यते प्रयत इति यास्कः। नि० ३. २.।

त्वष्टृसंज्ञाच्छाद्दुत्पन्नं वृत्रमवातिरतं। अवाधिष्टं। अवतिरतिर्वधकर्मा। प्राणापानरूपयोर्युवयोर्वृत्रे ऽनवस्थानात्स मरणं प्राप्तः। तथा चाम्नायते। तस्माज्जंजभ्यमानादग्नीषोमौ निरक्रामतां प्राणापानौ वा एनं तदजहितामिति। ततो वृत्रवधानंतरं ज्योतिर्द्योतमानं सूर्यमेकं नभसि गच्छंतं बहुभ्यो जनेभ्यो बहूनामर्थायाविंदतं। अलप्साथां। एतत्सर्वं येन वीर्येण क्रियते तदस्माभिर्ज्ञातमित्यर्थः॥ चेति। चिती संज्ञाने। लुङि चिण् भावकर्मणोरिति च्लेश्चिणादेशः। चिणो लुगिति तशब्दस्य लुक्। अमुष्णीतं। मुष स्तेये। क्र्यादिकः। अवसं। अवतेरौणादिकोऽसच्। शेषः। सुपां सुलुगिति द्वितीयायाः सुः। एकं। इण् गतौ। इण्भीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन्निति कन्प्रत्ययः। नित्त्वादाद्युदात्तत्वं॥

अग्नीषोमीयस्य पशोर्वपापुरोडाशहविषां युवमेतानीत्याद्यास्तिस्र ऋचः क्रमेण याज्याः। सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतं। आ० ३. ८.॥ पौर्णमासयागेऽग्नीषोमीयस्य पुरोडाशस्य युवमेतानीत्येषा याज्या। उक्ता देवता इति खंडे सूत्रितं। युवमेतानि दिवि रोचनानींद्राग्नी अवसागतं। आ० १. ८.। इति॥ तामेतां सूक्ते पंचमीमृचमाह॥

युवमेतानि दिवि रोचनान्यग्निश्च सोम सक्रतू अधत्तं।
युवं सिंधूँरभिशस्तेरवद्यादग्नीषोमावमुंचतं गृभीतान्॥५॥

युवं। एतानि। दिवि। रोचनानि। अग्निः। च। सोम।
सक्रतू इति सऽक्रतू। अधत्तं।

युवं । सिंधू॑न् । अभिऽशं॑स्तेः । अवद्यात् । अग्नी॑षोमौ ।

अमुं॑चतं । गृभीतान् ॥ ५ ॥

हे सोम त्वमग्निश्च सक्रतू समानकर्माणौ संतौ युवं युवां रोचनानि रोचमानानि दीप्यमानान्येतान्यस्माभिर्निशि दृश्यमानानि ताराग्रहादीनि ज्योतींषि दिवि द्युलोकेऽधत्तं । अधारयतं । उत्तरार्द्धस्येयमाख्यायिका । इंद्रो वृत्रं हत्वा ब्रह्महत्याया भीतः सन् पृथिव्यां वृक्षेषु स्त्रीष्वप्सु च तां ब्रह्महत्यां न्यमार्क्षीत् तासामपां शुद्धिरग्नीषोमाभ्यां जातेति । ब्रह्महत्यांशेन पापेन गृभीतान् गृहीतानाक्रांतान् सिंधून् नदीविशेषान् हे अग्नीषोमौ युवामभिशस्तेरभिशस्यमानादभितः प्रकटितादवद्यात्तस्मात्पापादमुंचतं । मुक्तवंतौ । यद्वा वृत्र इंद्रेण हतः सन् नदीषु पपात । ततो मृतेन वृत्रशरीरेण नद्यः सर्वा दुष्टा बभूवुः । तथा च तैत्तिरीयकं । इंद्रो वृत्रमहन् सोऽपोऽभ्यम्रियत । तासां यन्मेध्यं यज्ञियं सदेवमासीत्तदपोदक्रामदिति । तेन दोषेण गृहीता नदीस्तस्माद्दोषादग्नीषोमौ मुक्तवंतौ ॥ रोचनानि । रुच दीप्तौ । अनुदात्तेतश्च हलादेरिति युच् । सिंधून् । दीर्घादटि समानपाद इति नकारस्य रुत्वं । अत्रानुनासिक इत्यनुनासिकः । गृभीतान् । हृग्रहोर्भ इति भत्वं ॥

अग्नीषोमीयस्योपांशुयाजस्यान्यं दिव इत्येषा याज्या । अग्नीषोमा यो अद्य वामित्यत्र सूत्रमुदाहृतं । आ० १. ६. ॥

तामेतां षष्ठीमृचमाह ॥

आन्यं दिवो मातरिश्वा जभारामथ्नादन्यं परि श्येनो अद्रेः ।

अग्नीषोमा ब्रह्मणा वावृधानोरुं यज्ञाय चक्रथुरु लोकं ॥ ६ ॥

आ । अन्यं । दिवः । मातरिश्वा । जभार । अमथ्नात् ।

अन्यं । परि । श्येनः । अद्रेः ।

अग्नीषोमा । ब्रह्मणा । ववृधाना । उरुं । यज्ञाय । चक्रथुः ।

ऊं इति । लोकं ॥ ६ ॥

हे अग्नीषोमौ युवयोर्मध्येऽन्यमेकमग्निं मातरिश्वा वायुर्दिवो द्युलोकादाजभार । भृगवे यजमानायाजहार । तथा च मंत्रांतरं । द्विजन्मानं रयिमिव प्रशस्तं रातिं भर भृगवे मातरिश्वेति । श्येनः शंसनीयगतिमान्पक्षी पक्ष्याकारा गायत्र्यन्यं सोममद्रेः परि मेरोरुपर्यवस्थितात्स्वर्गादमथ्नात् । बलादाहृतवती । एवं महानुभावौ युवां ब्रह्मणा स्तुत्या मंत्ररूपेण स्तोत्रेण हविर्लक्षणेनान्नेन वा वावृधाना वर्धमानौ युवां यज्ञायान्येषां देवानां यागायोरुं विस्तीर्णं लोकं स्थानं चक्रथुः । कृतवंतौ । उ इत्येतत्पादपूरणः । आज्यभागदेवतयोरग्नीषोमयोरुत्तरार्धदक्षिणार्धयोर्हूयते । तन्मध्येऽन्यदेवत्यानि सर्वाणि हवींषि हूयंते । तन्मध्यमं स्थानमग्नीषोमकृतं । तथा च तैत्तिरीयकं । राजानौ वा एतौ देवानां यदग्नीषोमावंतरा

देवता इज्येते देवतानां विष्ट्या इति ॥ वाव्रधाना । वृधेर्लिटि कानच् । छांदसमभ्यासस्य दीर्घत्वं । सुपां सुलुगित्याकारः ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

सप्तमीमृचमाह ॥

अग्नीषोमा हविषः प्रस्थितस्य वीतं हर्यतं वृषणा जुषेथां ।
सुशर्माणा स्ववसा हि भूतमथा धत्तं यजमानाय शं योः ॥७॥

अग्नीषोमा । हविषः । प्रऽस्थितस्य । वीतं । हर्यतं ।
वृषणा । जुषेथां ।
सुऽशर्माणा । सुऽअवसा । हि । भूतं । अथ । धत्तं ।
यजमानाय । शं । योः ॥ ७ ॥

हे अग्नीषोमौ प्रस्थितस्य होमार्थमाहवनीयसमीपं प्राप्तं हविष इदं हविर्वीतं भक्षयतं । तदनंतरं च हर्यतं । अस्मान्कामयेथां । हे वृषणा कामानां वर्षितारौ जुषेथां । अस्मदीयं परिचरणं सेवेथां । तदनंतरं सुशर्माणा शोभनसुखौ स्ववसा हि शोभनरक्षणौ च भूतं । अस्माकं भवतं । अथानंतरं हविर्दत्तवते यजमानाय शं शमनीयानां रोगाणां शमनं योः पृथक्कर्तव्यानां भयानां यावनं पृथक्करणं च धत्तं । विधत्तं । कुरुतं । उक्तं च यास्केन । शमनं च रोगाणां यावनं च भयानां । नि० ४. २१. । इति ॥ हविषः । क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । वीतं । वी गतिप्रजननकांत्यसनखादनेषु । थसस्तं । अदादित्वाच्छपो लुक् । वीतं च हर्यतं चेति चार्थप्रतीतेश्चादिलोपे विभाषेति प्रथमा

यास्तिङ्विभक्तेर्निघातप्रतिषेधः । हर्यतं । पादादित्वान्निघाता-
भावः । जुषेथां । वृषणेत्यामंत्रितस्यामंत्रितं पूर्वमित्यविद्यमान-
वत्त्वे सति तिङः परत्वान्निघाताभावः । सुशर्माणा । स्ववसा ।
उभयत्र बहुव्रीहौ सोर्मनसी अलोमोषसी इत्युत्तरपदाद्यु-
दात्तत्वं । भूतं । लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुक् ॥

अष्टमीमृचमाह ॥

यो अग्नीषोमा हविषा सपर्याद्देवद्रीचा मनसा यो घृतेन ।
तस्य व्रतं रक्षतं पातमंहसो विशे जनाय महि शर्म
यच्छतं ॥ ८ ॥

यः । अग्नीषोमा । हविषा सपर्यात् । देवद्रीचा ।
मनसा । यः । घृतेन ।
तस्य । व्रतं । रक्षतं । पातं । अंहसः । विशे । जनाय ।
महि । शर्म । यच्छतं ॥ ८ ॥

यो यजमानोऽग्नीषोमौ देवद्रीचा देवानंचता देवता-
परायणेन श्रद्धायुक्तेन मनसांतःकरणेन युक्तः सन् हविषा
चरुपुरोडाशादिना सपर्यात् । सपर्यति परिचरति । यश्च
यजमानो घृतेनाज्येनाग्नीषोमौ परिचरति । तस्य यजमानस्य
व्रतं कर्म रक्षतं । अंहसः पापात्तं च यजमानं पातं । रक्षतं ।
विशे यागेषु प्रविशते तस्मै जनाय यजमानाय महि महत्प्रभूतं
शर्म सुखं यच्छतं । दत्तं ॥ अग्नीषोमा । देवताद्वंद्वे चेत्युभय-
पदप्रकृतिस्वरत्वं । सपर्यात् । सपर पूजायां । कंड्वादिः । लेट्य-

डागमः । देवद्रीचा । देवानंचतीति देवद्र्यङ् । अंचतेर्ऋत्विगि- त्यादिना क्विन् । अनिदितामिति नलोपः । विष्वग्देवयोश्च टेरद्र्यंचतौ वप्रत्यये । पा० ६. ३. ९२. । इति देवशब्दस्य टेरद्र्यादेशः । तृतीयैकवचनेऽच इत्यकारलोपे चाविति दीर्घत्वं । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्तेऽद्रिसध्र्योरंतोदात्तनिपातनं कार्यस्वर- निवृत्त्यर्थमिति वचनादद्र्यादेशोऽंतोदात्तः । विभक्ति । सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥

पौर्णमासयागेऽग्नीषोमीयस्य यागस्याग्नीषोमेत्येषानुवाक्या । तथा च सूत्रितमुक्ता देवता इति खंडे । अग्नीषोमा सवेदसा युवमेतानि दिवि रोचनानि । आ० १. ६. । इति ॥

तामेतां सूक्ते नवमीमृचमाह ॥

अग्नीषोमा सवेदसा सहूती वनतं गिरः ।
सं देवत्रा बभूवथुः ॥ ९ ॥

अग्नीषोमा । सऽवेदसा । सहूती इति सऽहूती । वनतं ।
गिरः । सं । देवऽत्रा । बभूवथुः ॥ ९ ॥

हे अग्नीषोमौ युवां सवेदसा समानेनैकेन वेदसा हवि- र्लक्षणेन धनेन युक्तौ सहूती समानह्वानौ च संतौ गिरोऽस्म- दीयाः स्तुतीर्वनतं । संभजेथां । देवत्रा देवेषु सर्वेषु यौ युवां संबभूवथुः । संभूतौ संभावितौ प्रशस्तौ स्थः । राजानौ वा एतौ देवानां यदग्नीषोमाविति श्रुतेः ॥ सवेदसा । समानं वेदो ययोः । समानस्य छंदसीति सभावः । वनतं । वन षण संभक्तौ । देवत्रा । देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्यो द्वितीयासप्तम्योर्बहुलमित्यादिना सप्तम्यर्थे त्राप्रत्ययः ॥

दशमीमृचमाह ॥

अग्नीषोमावनेनं वां यो वां घृतेन दाशंति ।

तस्मै दीदयतं बृहत् ॥ १० ॥

अग्नीषोमौ । अनेनं । वां । यः । वां । घृतेनं । दाशंति ॥

तस्मै । दीदयतं । बृहत् ॥ १० ॥

हे अग्नीषोमौ वां युवयोः संबंधी यो यजमानोऽनेन घृतेनोत्पवनादिभिः संस्कृतेनाज्येन युक्तं हविर्वां युवाभ्यां दाशति प्रयच्छति । तस्मै यजमानाय बृहत्प्रभूतं धनं दीदयतं । प्रकाशयतं । प्रयच्छतमित्यर्थः ॥ दाशति । दाशृ दाने । शप्तिपोः पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । दीदयतं । दीदयतिर्दीप्तिकर्मा ॥

एकादशीमृचमाह ॥

अग्नीषोमाविमानि नो युवं हव्या जुंजोषतं ।

आ यातमुप नः सचा ॥ ११ ॥

अग्नीषोमौ । इमानि । नः । युवं । हव्या । जुजोषतं ।

आ । यातं । उप । नः । सचा ॥ ११ ॥

हे अग्नीषोमौ युवं युवां नोऽस्मदीयानीमानि हव्या हवींषि जुजोषतं । सेवेथां । तदर्थं नोऽस्मान् सचा सह युवामुपायातं । उपागच्छतं ॥ जुजोषतं । जुषी प्रीतिसेवनयोः । लोटि व्यत्ययेन शप् । छांदसं द्विर्वचनं । यद्वा

विकरणस्य बहुलं छंदसीति श्लुः । ततो व्यत्ययेन शप् । बहुलं छंदसीति वक्तव्यमिति वचनान्नाभ्यस्तस्याचि पितीति लघूपधगुणप्रतिषेधाभावः ॥

द्वादशीमृचमाह ॥

अग्नीषोमा पिपृतमर्वतो न आ प्यायंतामुस्रिया हव्यसूदः ।
अस्मे बलानि मघवत्सु धत्तं कृणुतं नो अध्वरं श्रुष्टिमंतं ॥१२॥

अग्नीषोमा । पिपृतं । अर्वतः । नः । आ । प्यायंतां ।
उस्रियाः । हव्यऽसूदः ।
अस्मे इति । बलानि । मघवत्ऽसु । धत्तं । कृणुतं । नः ।
अध्वरं । श्रुष्टिऽमंतं ॥ १२ ॥

हे अग्नीषोमौ नोऽस्माकमर्वतोऽश्वान्पिपृतं । पालयतं । हव्यसूदः क्षीरादिहविष उत्पादयित्र्य उस्रिया अस्मदीया गावस्साप्यायंतां । आप्यायिताः प्रवृद्धाः संतु । मघवत्सु हविर्लक्षणधनयुक्तेष्वस्मे अस्मासु बलानि धत्तं । स्थापयतं । तथा नोऽस्माकमध्वरं यागं श्रुष्टिमंतं धनयुक्तं कृणुतं । कुरुतं ॥ पिपृतं । पृ पालनपूरणयोः पृ इत्येके । जुहोत्यादित्वाच्छपः श्लुः । अर्तिपिपर्त्योश्चेत्यभ्यासस्येत्वं । हव्यसूदः । हव्यं सूदंते क्षरंतीति हव्यसूदः । षूद क्षरणे । क्विप् चेति क्विप् । अस्मे । सुपां सुलुगिति सप्तम्याः शे आदेशः । श्रुष्टिमंतं । श्रुष्टीति धननाम । श्रु आश्रूयते व्याप्यत इति श्रुष्टिः । पृषोदरादिः । ह्रस्वनुड्भ्यां मतुबिति मतुप उदात्तत्वं ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठ एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

॥ इति प्रथमे मंडले चतुर्दशोऽनुवाकः ॥

पंचदशेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि। तत्रेमं स्तोममिति षोडशर्चं प्रथमं सूक्तं। आंगिरसस्य कुत्सस्यार्षं। पंचदशी-षोडश्यौ त्रिष्टुभौ शिष्टा जगत्यः। अग्निर्देवता। पूर्वो देवा भवतु सुन्वतो रथ इति त्रयः पादा देवदेवत्याः। तन्नो मित्रो वरुण इत्यर्धर्चो लिंगोक्तमित्रावरुणादिषड्देवत्यः। अथवा तस्याप्यग्निरेव देवता मित्रावरुणादयस्तु निपातभाक्त्वेना-प्रधानाः। एतत्सर्वमनुक्रांतं। इमं षोड़श कुत्स आग्नेयं तद्धि-त्रिष्टुबंतं पूर्वो देवास्त्रयः पादा देवास्तन्नो मित्रोऽर्धर्चो लिंगोक्त-देवतो यद्देवत्यं वा सूक्तमिति॥ प्रातरनुवाकस्याग्नेये क्रतौ जागते छंदस्येतत्सूक्तं। आश्विनशस्त्रे च। तथा च सूत्रितं। इमं स्तोममर्हते सं जागृवद्भिः। आ० ४. १३.। इति॥ आभि-प्लविके षष्ठेऽहन्याग्निमारुतेऽप्येतत्सूक्तं जातवेदस्यनिविद्धानं। सूत्रितं च। प्रयज्यव इमं स्तोममित्याग्निमारुतं। आ० ७. ७.। इति॥ तृतीयसवन इमं स्तोममित्येषाग्नीधः प्रस्थित-याज्या। सूत्रितं च। इमं स्तोममर्हते जातवेदस इति तार्तीयसवनिक्यः। आ० ५. ५.। इति॥

तामेतां सूक्ते प्रथमामृचमाह॥

इमं स्तोममर्हते जातवेदसे रथमिव सं महेमा मनीषया।
भद्रा हि नः प्रमतिरस्य संसद्यग्ने सख्ये मा रिषामा
वयं तव॥ १॥

इमं । स्तोमं । अर्हते । जातऽवेदसे । रथंऽइव ।

सं । महेम । मनीषया ।

भद्रा । हि । नः । प्रऽमतिः । अस्य । संऽसदि । अग्ने ।

सख्ये । मा । रिषाम । वयं । तव ॥ १ ॥

अर्हते पूज्याय जातवेदसे जातानामुत्पन्नानां वेदित्रे जातप्रज्ञाय जातधनाय वाग्नये मनीषया निश्चितया बुद्ध्या-मेतत्सूक्तरूपं स्तोमं स्तोत्रं रथमिव यथा तचा रथं संस्करोति तथा संमहेम । सम्यक् पूजितं कुर्मः । अस्याग्नेः संसदि संभजने नोऽस्माकं प्रमतिः प्रकृष्टा बुद्धिर्भद्रा हि । कल्याणी समर्था खलु । अतस्तया बुद्ध्या स्तुम इत्यर्थः । हे अग्ने तव सख्येऽस्माकं त्वया सह सखित्वे सति वयं मा रिषाम । हिंसिता न भवाम । अस्माद्रक्षेत्यर्थः ॥ अर्हते । अर्ह पूजायां । अर्हः प्रशंसायां । पा॰ ३. २. १३३. । इति लटः शत्रादेशः । शपः पित्त्वादनुदात्तत्वं । शतुश्चादुपदेशाल्लसार्वधातुकस्वरेण धातुस्वरः शिष्यते । महेम । मह पूजायां । रिषाम । रिष हिंसायां । व्यत्ययेन शः । तव । युष्मदस्मदोर्ङसीत्याद्युदात्तत्वं ॥

द्वितीयामृचमाह ॥

यस्मै त्वमायजसे स साधत्यनर्वा क्षेति दधते सुवीर्यं ।

स तूताव नैनमश्नोत्यंहतिरग्ने सख्ये मा रिषामा वयं

तव ॥ २ ॥

यस्मै । त्वं । आऽयजसे । सः । साधति । अनर्वा । क्षेति ।

दधते । सुऽवीर्यं ।

सः । तूताव । न । एनं । अश्नोति । अंहतिः । अग्ने ।

सख्ये । मा । रिषाम । वयं । तव ॥ २ ॥

यस्मै यजमानाय हे अग्ने त्वमायजसे देवानाभिमुख्येन यजसि स यजमानः साधति । स्वाभिलषितं साधयति । प्राप्नोतीत्यर्थः । किंच स यजमानोऽनर्वा शत्रुभिरप्रत्यृतः सन् क्षेति । निवसति । तथा सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं धनं दधते । धारयति । प्राप्नोतीत्यर्थः । इत्वा च स यजमानस्तूताव । वर्धते । एनं यजमानमंहतिरार्तिर्दारिद्र्यं नाश्नोति । न प्राप्नोतीत्यर्थः । अन्यत्पूर्ववत् ॥ साधति । षिधु संराद्धौ । षिधि सिध्यतेरपारलौकिके । पा० ६. १. ४९. । इत्यात्वं । छंदस्युभयथेति शप आर्द्धधातुकत्वात्तेरनिटीति णिलोपः । क्षेति । क्षि निवासगत्योः । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । दधते । दध धारणे । भौवादिकः । तूताव तु इति वृद्ध्यर्थं सौत्रो धातुः । अस्माच्छांदसो लिट । तुजादित्वादभ्यासस्य दीर्घत्वं । अश्नोति । व्यत्ययेन परस्मैपदं । अंहतिः । हंतेरंह च । उ० ४. ६२. । इत्यतिप्रत्ययः । चिदित्यनुवृत्तेरंतोदात्तत्वं ॥

तृतीयामृचमाह ॥

शकेम त्वा समिधं साधया धियस्त्वे देवा हविरदंत्याहुतं।
त्वमादित्याँ आ वह तान्ह्यु१श्मस्यग्ने सख्ये मा
रिषामा वयं तव ॥ ३ ॥

शकेम । त्वा । संऽइधं । साधय । धियः । त्वे इति । देवाः ।
हविः । अदंति । आऽहुतं ।
त्वं । आदित्यान् । आ । वह । तान् । हि । उश्मसि ।
अग्ने । सख्ये । मा । रिषाम । वयं । तव ॥ ३ ॥

हे अग्ने त्वा त्वां समिधं सम्यगिद्धं कर्तुं शकेम। शक्ता भूयास्म। त्वं च धियोऽस्मदीयानि दर्शपूर्णमासादीनि कर्माणि साधय। निष्पादय। त्वया हि सर्वे यागा निष्पाद्यंते। यस्मात्त्वे त्वय्यग्नावाहुतं ऋत्विग्भिः प्रक्षिप्तं चरुपुरोडाशादिकं हविर्देवा अदंति। भक्षयंति। तस्मात्त्वं साधयेत्यर्थः। अपि च त्वमादित्यामदितेः पुत्राम् सर्वान्देवानावह। अस्मद्यज्ञार्थमानय। तान्हीदानीमेव वयमुश्मसि। कामयामहे। अन्यत्पूर्ववत्॥ शकेम। शक्ल शक्तौ। लिङ्याशिष्यङ्। अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेऽङ एव स्वरः शिष्यते। समिधं। ञि इंधी दीप्तौ। अस्मात्संपदादिलक्षणः कर्मणि क्विप्। त्वे। सुपां सुलुगिति सप्तम्येकवचनस्य शे आदेशः। उश्मसि। वश कांतौ। इदंतो मसिः। अदादित्वाच्छपो लुक्। ग्रहिज्येत्यादिना संप्रसारणं॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

भरा॑मेध्मं कृणवा॑मा ह॒वींषि॑ ते चि॒तय॑न्तः॒ पर्व॑णापर्वणा व॒यं ।
जी॒वात॑वे प्रत॒रं सा॑धया॒ धियो॑ऽग्ने॑ स॒ख्ये मा रि॑षामा
व॒यं तव॑ ॥ ४ ॥

भरा॑म । इ॒ध्मं । कृ॒णवा॑म । ह॒वींषि॑ । ते॒ । चि॒तय॑न्तः ।
पर्व॑णाऽपर्वणा । व॒यं ।
जी॒वात॑वे । प्र॒ऽत॒रं । सा॒धय॒ । धियः॑ । अग्ने॑ । स॒ख्ये । मा ।
रि॒षा॒म॒ । व॒यं । तव॑ ॥ ४ ॥

हे अग्ने त्वद्यागार्थमिध्ममिंधनसाधनमेकविंशतिदार्वात्मकं समित्समूहं भराम । संपादयाम । तदनंतरं ते तुभ्यं हवींषि चरुपुरोडाशादीन्यन्नानि वयं कृणवाम । करवाम । किं कुर्वंतः । पर्वणा पर्वणा प्रतिपक्षमावृत्ताभ्यां दर्शपूर्णमासाभ्यां चितयंतः । त्वां प्रज्ञापयंतः । स त्वं जीवातवेऽस्माकं जीवनौषधाय चिरकालावस्थानाय धियः कर्माण्यग्निहोत्रादीनि प्रतरं प्रकृष्टतरं साधय । निष्पादय । अन्यत्समानं ॥ चितयंतः । चिती संज्ञाने । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाल्लघूपधगुणाभावः । पर्वणा पर्वणा । नित्यवीप्सयोरिति वीप्सायां द्विर्भावः । तस्य परमाम्रेडितमिति परस्याम्रेडितसंज्ञायामनुदात्तं चेत्यनुदात्तत्वं । प्रतरं । तरवंतात्प्रशब्दात्क्रियाप्रकर्षे वर्तमानादमु च छंदसीत्यमुप्रत्ययः ॥

तृतीयामृचमाह ॥

शकेम त्वा समिधं साधया धियस्त्वे देवा हविरदन्त्याहुतम्।

त्वमादित्याँ आ वह तान्ह्यु१श्मस्यग्ने सख्ये मा

रिषामा वयं तव ॥ ३ ॥

शकेम । त्वा । सम्ऽइधम् । साधय । धियः । त्वे इति । देवाः ।

हविः । अदन्ति । आऽहुतम् ।

त्वम् । आदित्यान् । आ । वह । तान् । हि । उश्मसि ।

अग्ने । सख्ये । मा । रिषाम । वयम् । तव ॥ ३ ॥

हे अग्ने त्वा त्वां समिधं सम्यगिद्धं कर्तुं शकेम। शक्ता भूयास्म। त्वं च धियोऽस्मदीयानि दर्शपूर्णमासादीनि कर्माणि साधय। निष्पादय। त्वया हि सर्वे यागा निष्पाद्यंते। यस्मात्त्वे त्वय्यग्नावाहुतं ऋत्विग्भिः प्रक्षिप्तं चरुपुरोडाशादिकं हविर्देवा अदंति। भक्षयंति। तस्मात्त्वं साधयेत्यर्थः। अपि च त्वमादित्यानदितेः पुत्रान् सर्वान्देवानावह। अस्मद्यज्ञार्थमानय। तान्हीदानीमेव वयमुश्मसि। कामयामहे। अन्यत्पूर्ववत् ॥ शकेम। शक्ल शक्तौ। लिङ्याशिष्यङ्। अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वेऽङ एव स्वरः शिष्यते। समिधं। ञि इंधी दीप्तौ। अस्मात्संपदादिलक्षणः कर्मणि क्विप्। त्वे। सुपां सुलुगिति सप्तम्येकवचनस्य शे आदेशः। उश्मसि। वश कांतौ। इदंतो मसिः। अदादित्वाच्छपो लुक्। ग्रहिज्येत्यादिना संप्रसारणं ॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

भरा॑मेध्मं कृ॒णवा॑मा ह॒वींषि॑ ते चि॒तय॑न्तः॒ पर्व॑णापर्वणा व॒यं ।
जी॒वात॑वे प्रत॒रं सा॑धया॒ धियोऽग्ने॑ स॒ख्ये मा रि॑षामा

व॒यं तव॑ ॥ ४ ॥

भरा॑म । इ॒ध्मं । कृ॒णवा॑म । ह॒वींषि॑ । ते॒ । चि॒तय॑न्तः ।

पर्व॑णाऽपर्वणा । व॒यं ।

जी॒वात॑वे । प्र॒ऽत॒रं । सा॒ध॒य॒ । धियः॑ । अग्ने॑ । स॒ख्ये । मा ।

रि॒षा॒म॒ । व॒यं॑ । तव॑ ॥ ४ ॥

हे अग्ने त्वद्यागार्थमिध्ममिंधनसाधनमेकविंशतिदार्वात्मकं समित्समूहं भराम । संपादयाम । तदनंतरं ते तुभ्यं हवींषि चरुपुरोडाशादीन्यन्नानि वयं कृणवाम । करवाम । किं कुर्वंतः । पर्वणा पर्वणा प्रतिपच्चमावास्याभ्यां दर्शपूर्णमासाभ्यां चितयंतः । त्वां प्रज्ञापयंतः । स त्वं जीवातवेऽस्माकं जीवनौषधाय चिरकालावस्थानाय धियः कर्माण्यग्निहोत्रादीनि प्रतरं प्रकृष्टतरं साधय । निष्पादय । अन्यत्समानं ॥ चितयंतः । चिती संज्ञाने । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाल्लघूपधगुणाभावः । पर्वणा पर्वणा । नित्यवीप्सयोरिति वीप्सायां द्विर्भावः । तस्य परमाम्रेडितमिति परस्याम्रेडितसंज्ञायामनुदात्तं चेत्यनुदात्तत्वं । प्रतरं । तरवंतात्प्रशब्दात्क्रियाप्रकर्षे वर्तमानादमु च छंदसीत्यमुप्रत्ययः ॥

पंचमीमृचमाह ॥

विश्वां गोपा अस्य चरंति जंतवो द्विपच्च यदुत चतुष्पदक्तुभिः ।
चित्रः प्रकेत उषसो महां अस्यग्ने सख्ये मा रिषामा वयं
तव ॥ ५ ॥

विश्वां । गोपाः । अस्य । चरंति । जंतवः । द्विऽपत् । च । यत् ।
उत । चतुःऽपत् । अक्तुऽभिः ।
चित्रः । प्रऽकेतः । उषसः । महान् । असि । अग्ने । सख्ये ।
मा । रिषाम । वयं । तव ॥ ५ ॥

अस्याग्नेर्जंतवो जाता रश्मयो विश्वां सर्वेषां प्राणिनां गोपा गोपायितारो रक्षकाः संतश्चरंति । उद्गच्छंति । तदनंतरं यच्च द्विपत् द्विपात् मनुष्यादिकमस्ति । उत अपि च चतुष्पत् चतुष्पात् गवादिकं यदस्ति तदुभयमक्तुभिरंजकैरस्य रश्मिभिरक्तमाश्लिष्टमभूत् । हे अग्ने चित्रो विचित्रदीप्तियुक्तः प्रकेतो रात्रावंधकारावृतानां सर्वेषां प्रज्ञापयिता प्रदर्शयितोषस उषोदेवताया अपि महान् गुणैरधिकोऽसि । भवसि । उषास्तु रात्रेश्चरमभागे प्रकाशयति । अग्निस्तु सर्वस्यां रात्रौ प्रकाशयतीति तस्य गुणाधिक्यं ॥ गोपाः । गुपू रक्षणे । गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः । अस्मात्क्विप् । अतो लोपः । वेरपृक्तलोपाद्वलि लोपो बलीयानिति पूर्वं वलि लोपः । न चातो लोपस्य स्थानिवत्त्वं । न पदांतेत्यादिना यलोपं प्रति तन्निषेधात् । द्विपत् । द्वौ पादावस्येति बहुव्रीहौ संख्यासुपूर्वस्येति पादशब्द-

स्यांत्यलोपः समासांतः । अयस्मयादित्वेन भत्वे पादः पदिति पद्भावः । एकादेशविकृतस्यानन्यवत्वाद्विचिभ्यां पाद्दन्मूर्धस्वित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । चतुष्पात् । पूर्ववत्समासांतः पद्भावश्च । इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्येति विसर्जनीयस्य षत्वं । चः रुस्थायाः । फि० २. ५. । इति चतुर्शब्द आद्युदात्तः । स एव बहुव्रीहिस्वरेण शिष्यते ॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे त्रिंशो वर्गः ॥

षष्ठीमृचमाह ॥

त्वम॑ध्व॒र्युरु॒त होता॑सि पू॒र्व्यः प्र॑शा॒स्ता पोता॑ ज॒नुषा॑ पु॒रोहि॑तः ।

विश्वा॑ वि॒द्वाँ आर्त्वि॑ज्या धीर पुष्य॒स्यग्ने॑ स॒ख्ये मा रि॑षामा व॒यं तव॑ ॥ ६ ॥

त्वं॑ । अ॒ध्व॒र्युः । उ॒त । होता॑ । अ॒सि॒ । पू॒र्व्यः । प्र॒ऽशा॒स्ता । पोता॑ । ज॒नुषा॑ । पु॒रःऽहि॑तः ।

विश्वा॑ । वि॒द्वान् । आर्त्वि॑ज्या । धी॒र॒ । पु॒ष्य॒सि॒ । अग्ने॑ । स॒ख्ये । मा । रि॒षा॒म॒ । व॒यं । तव॑ ॥ ६ ॥

हे अग्ने त्वमध्वर्युरध्वरस्य यागस्य नेता देवान्प्रति प्रेरयिता यद्वा याग आध्वर्यवस्य कर्ता भवसि । अध्वर्यौ मनुष्ये जाठररूपेण वागिंद्रियाधिष्ठातृत्वेन वावस्थाय यागनिष्पादकोऽसि । उत अपि च पूर्व्यो मुख्यो होता देवानामाह्वाता पूर्ववद्धोतर्-

पंचमीमृचमाह ॥

विश्वां गोपा अस्य चरंति जंतवो द्विपच्च यदुत चतुष्पदक्तुभिः ।
चित्रः प्रकेत उषसो महाँ अस्यग्ने सख्ये मा रिषामा वयं
तव ॥ ५ ॥

विश्वां । गोपाः । अस्य । चरंति । जंतवः । द्विऽपत् । च । यत् ।
उत । चतुःऽपत् । अक्तुऽभिः ।
चित्रः । प्रऽकेतः । उषसः । महान् । असि । अग्ने । सख्ये ।
मा । रिषाम । वयं । तव ॥ ५ ॥

अस्याग्नेर्जंतवो जाता रश्मयो विश्वां सर्वेषां प्राणिनां गोपा गोपायितारो रक्षकाः संतश्चरंति । उद्गच्छंति । तदनंतरं यच्च द्विपत् द्विपात् मनुष्यादिकमस्ति । उत अपि च चतुष्पत् चतुष्पात् गवादिकं यदस्ति तदुभयमक्तुभिरंजकैरस्य रश्मिभिरक्तमाश्लिष्टमभूत् । हे अग्ने चित्रो विचित्रदीप्तियुक्तः प्रकेतो रात्रावंधकारावृतानां सर्वेषां प्रज्ञापयिता प्रदर्शयितोषस उषोदेवताया अपि महान् गुणैरधिकोऽसि । भवसि । उषास्तु रात्रेश्चरमभागे प्रकाशयति । अग्निस्तु सर्वस्यां रात्रौ प्रकाशयतीति तस्य गुणाधिक्यं ॥ गोपाः । गुपू रक्षणे । गुपूधूपविच्छीत्यायप्रत्ययः । अस्मात्क्विप् । अतो लोपः । वेरपृक्तलोपाद्वलिलोपो बलीयानिति पूर्वं वलि लोपः । न चातो लोपस्य स्थानिवत्त्वं । न पदांतेत्यादिना यलोपं प्रति तन्निषेधात् । द्विपत् । द्वौ पादावस्येति बहुव्रीहौ संख्यासुपूर्वस्येति पादशब्द-

स्यांत्यलोपः समासांतः। श्रयस्मयादित्वेन भत्वे पादः पदिति पद्भावः। एकादेशविकृतस्यानन्यवत्त्वाद्द्वित्रिभ्यां पाद्दन्मूर्धस्वित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं। चतुष्पात्। पूर्ववत्समासांतः पद्भावश्च। इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्येति विसर्जनीयस्य षत्वं। त्रः संख्यायाः। फि० २. ५.। इति चतुर्शब्द आद्युदात्तः। स एव बहुव्रीहिस्वरेण शिष्यते॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे त्रिंशो वर्गः॥

षष्ठीमृचमाह॥

त्वम॑ध्वर्युरुत होता॑सि पू॒र्व्यः प्र॑शा॒स्ता पोता॑ ज॒नुषा॑

पुरोहि॑तः।

विश्वा॑ वि॒द्वाँ आर्त्वि॑ज्या धीर पुष्यस्यग्ने॑ स॒ख्ये मा

रि॑षामा व॒यं तव॑॥ ६॥

त्वं। अ॒ध्व॒र्युः। उ॒त। होता॑। अ॒सि। पू॒र्व्यः। प्र॒ऽशा॒स्ता।

पोता॑। ज॒नुषा॑। पु॒रःऽहि॑तः।

विश्वा॑। वि॒द्वान्। आर्त्वि॑ज्या। धी॒र॒। पु॒ष्य॒सि। अग्ने॑।

स॒ख्ये। मा। रि॒षा॒म॒। व॒यं। तव॑॥ ६॥

हे अग्ने त्वमध्वर्युरध्वरस्य यागस्य नेता देवान्प्रति प्रेरयिता यद्वा याग आध्वर्यवस्य कर्ता भवसि। अध्वर्यौ मनुष्ये जाठररूपेण वागिंद्रियाधिष्ठातृत्वेन वावस्थाय यागनिष्पादकोऽसि। उत अपि च पूर्व्यो मुख्यो होता देवानामाह्वाता पूर्ववद्धोतर्य-

वस्थाय होत्रस्य कर्मणः कर्ता वासि। भवसि। मानुषो होता-मुख्यः। तदपेक्षयास्य मुख्यत्वं। तथा प्रशास्ता प्रकर्षेण शास्ता सर्वेषां शिक्षकोऽसि। यद्वा होतर्यज पोतर्यजेत्यादिना प्रैषेण शास्तीति मैत्रावरुणः प्रशास्ता। पूर्ववत्तस्मिन्नवस्थाय याग-निष्पादकोऽसि। पोता यज्ञस्य पावयिता शोधयितासि। यद्वा पोतृनामकस्यर्त्विजः पूर्ववदधिष्ठाय यागनिष्पादकोऽसि। तथा जनुषा जन्मना स्वाभाव्येन पुरोहितः पुरस्तादागामिति स्वर्गादौ हितोऽनुकूलाचरणोऽसि। यद्वा सर्वेषु कर्मसु पूर्वस्यां दिश्याह-वनीये स्थापितोऽसि। अथवा पुरोहितो ब्रह्मा देवपुरोहितस्य बृहस्पतेः प्रतिनिधित्वात्। तथा च मंत्रांतरं। बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्माहं मनुष्याणामिति। अतस्तस्मिन्ब्रह्मणि पूर्ववदवस्थाय तद्रूपः सन्विश्वा सर्वाण्यार्त्विज्या ऋत्विजः कर्माण्याध्वर्यवादीनि विद्वान् जानंस्त्वं हे धीर प्राज्ञाग्ने पुष्यसि। न्यूनाधिकभावरा-हित्येन संपूर्णानि करोषि। अन्यत्समानं॥ जनुषा। जनेरुसिः। पुरोहितः। दधाते कर्मणि निष्ठा। पूर्वाधरेत्यादिनासि-प्रत्ययांतः पुरस्शब्दोऽंतोदात्तः। तद्धितश्चासर्वविभक्तिरित्य-व्ययसंज्ञायां पुरोऽव्ययमिति गतित्वाद्गतिरनंतर इति पूर्वपद-प्रकृतिस्वरत्वं। आर्त्विज्या। ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ्। ञित्त्वा-दाद्युदात्तत्वं॥

सप्तमीमृचमाह॥

यो विश्वतः सुप्रतीकः सदृङ्ङसि दूरे चित्सन्तळिदि-

वाति रोचसे।

रात्र्याश्चिदंधो अति देव पश्यस्यग्ने सख्ये मा रिषामा

वयं तव॥७॥

यः। विश्वतः। सुऽप्रतीकः। सऽदृङ्। असि। दूरे। चित्।
सन्। तडित्ऽइंव। अति। रोचसे।
राव्याः। चित्। अंधः। अति। देव। पश्यसि। अग्ने।
सख्ये। मा। रिषाम। वयं। तव॥ ७॥

हे अग्ने यस्त्वं सुप्रतीकः शोभनांगः सन् विश्वतः सर्व-स्मादपि सदृङ्ङसि। अन्यूनः सदृशो भवसि। स त्वं दूरे चित्सन् दूरेऽपि वर्तमानः सन् तडिदिव। अंतिकनामैतत्। अंतिके वर्तमान इवातिरोचसे। अतिशयेन दीप्यसे। तदुक्तं यास्केन। दूरेऽपि सन्नंतिक इव संदृश्यसे। नि० ३. ११.। इति। रात्र्याश्चित् रात्रेः संबंधिनमंधो बहुलमंधकारमपि हे देव द्योतमानाग्नेऽतिपश्यसि। अतीत्य प्रकाशयसि। अन्यत्पूर्ववत्॥ सुप्रतीकः। शोभनं प्रतीकोऽगं यस्य। क्त्वादयश्चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। सदृङ्। समानान्ययोश्चेति वक्तव्यं। पा० ३. २. ६०. १.। इति समानोपपदाद्दृशेः क्विन्। दृग्दृशवतुष्विति समानस्य सभावः। दृक्स्ववःस्वतवसां छंदसि। पा० ७. १. ८३.। इति नुम्। संयोगांतलोपः। क्विन्प्रत्ययस्य कुरिति कुत्वं। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। रात्र्याः। रात्रेश्चाजसौ। पा० ४. १. ३१.। इति ङीप्॥

अष्टमीमृचमाह॥

पूर्वो देवा भवतु सुन्वतो रथोऽस्माकं शंसो अभ्यस्तु दूढ्यः।
तदा जानीतोत पुष्यता वचोऽग्ने सख्ये मा रिषामा
वयं तव॥ ८॥

पूर्वः। देवाः। भवतु। सुन्वतः। रथः। अस्माकं। शंसः।
अभि। अस्तु। दुःऽध्यः।
तत्। आ। जानीत। उत। पुष्यत। वचः। अग्ने।
सख्ये। मा। रिषाम। वयं। तव॥ ८॥

हे देवा अन्यवयवभूताः सर्वे देवाः सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य रथः पूर्वं अन्येषामयजमानानां रथेभ्यो मुख्यो भवतु। अपि चास्माकं शंसः शंसनीयमभिशापरूपं पापं दूढ्यो दुर्धियः पापबुद्धीनस्मदनिष्टाचरणपराञ्छत्रूनभ्यस्तु। अभिभवतु। तान्बाधतां। तदिदं मद्वाक्यं हे देवा आजानीत। आभिमुख्येनावगच्छत। उत अपि च तद्वचोऽस्मदीयं वचनं तदर्थाचरणेन पुष्यत। प्रवर्धयत। हे सर्वदेवात्मकाग्ने सख्य इत्यादि पूर्ववत्॥ सुन्वतः। शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं। शंसः। शंस्यते कीर्त्यत इति शंसोऽभिशापः। कर्मणि घञ्। ञित्वादाद्युदात्तत्वं। दूढ्यः। दुष्टं ध्यायंतीति दुर्धियः। ध्यै चिंतायामित्यस्मात् क्विप् चेति क्विप्। दृशिग्रहणानुवृत्तेस्तस्य च विध्यंतरोपसंग्रहार्थत्वात्संप्रसारणं। पृषोदरादिषु ध्यै चेति पाठाद्दुरो रेफस्योत्वं। उत्तरपदादेष्टुत्वं च॥

नवमीमृचमाह॥

वधैर्दुःशंसाँ अप दूढ्यो जहि दूरे वा ये अंति वा के चिंदत्रिणः।
अथा यज्ञाय गृणते सुगं कृध्यग्ने सख्ये मा रिषामा वयं तव॥ ९॥

वधैः । दुःऽशंसान् । अप । दुःऽध्यः । जहि । दूरे । वा ।
ये । अंति । वा । के । चित् । अत्रिणः ।
अथ । यज्ञाय । गृणते । सुऽगं । कृधि । अग्ने । सख्ये ।
मा । रिषाम । वयं । तव ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं वधैर्हननसाधनैरायुधैर्दुःशंसान्दुःखेन कीर्तनीयान्दुध्यो दुर्धियः पापबुद्धीनपजहि । वधं प्रापय । ये केचित् ये केचन दूरे विप्रकृष्टदेशे वांतिके समीपदेशे वा वर्तमाना अत्रिणोऽत्तारो राक्षसादयो विद्यंते तान्दुर्धियोऽपजहीत्यर्थः । अथानंतरं यज्ञाय यज्ञपतये गृणते त्वां स्तुवते यजमानाय सुगं शोभनं मार्गं कृधि । कुरु । अन्यत्पूर्ववत् ॥ वधैः । हनश्च वध इति हंतेः करणेऽप् वधादेशश्च । स चादंतोऽंतोदात्तः । तस्यातो लोपे सत्युदात्तनिवृत्तिस्वरेण प्रत्ययस्योदात्तत्वं । दुःशंसान् । ईषद्दुःसुष्विति कर्मणि खल् । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । जहि । लोटि हिः । हंतेर्ज इति जादेशः । तस्यासिद्धवदत्रा भादित्यसिद्धत्वाद्धेर्लुगभावः । अंति । अंतिकस्य कादिलोपो बहुलमिति कलोपः । अत्रिणः । अदेस्त्रिनि चेति त्रिनिप्रत्ययः । इकारो नकारपरित्राणार्थः । गृणते । शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं । सुगं । सुदुरोरधिकरण इति गमेर्डः । कृधि । श्रुशृणुपृकृवृभ्यश्छंदसीति हेर्धिः । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् ॥

दशमीमृचमाह ॥

यदयुक्था अरुषा रोहिता रथे वातजूता वृषभस्येव ते रवः ।

आदिन्वसि वनिनो धूमकेतुनाग्ने सख्ये मा रिषामा वयं तव ॥ १० ॥

यत् । अयुक्थाः । अरुषा । रोहिता । रथे । वातऽजूता । वृषभस्यऽइव । ते । रवः ।

आत् । इन्वसि । वनिनः । धूमऽकेतुना । अग्ने । सख्ये । मा । रिषाम । वयं । तव ॥ १० ॥

हे अग्ने । अरुषा रोचमानौ रोहिता लोहितवर्णौ । रोहित इत्यग्नेरश्वस्याख्या । रोहितोऽग्नेरिति दर्शनात् । रोहितेन त्वाग्निर्देवतानागमयत्विति मंत्रवर्णाच्च । एतौ वै देवाश्वा इति हि तत्र व्याख्यातं । वातजूतौ । वातस्य वायोर्जूतं जवो वेग इव ययोस्तौ । ईदृशावश्वौ रथे यद्यदायुक्थाः । अयोजयः । तदानीं वनानि दहतस्तव रवः शब्दो वृषभस्येव दृप्तस्य महोक्षस्य शब्द इव गंभीरो भवति । आदनंतरं वनिनो वनसंबद्धान्वृक्षान्धूमकेतुना । धूमः केतुः प्रज्ञापको यस्य तादृशेन रश्मिनेन्वसि । व्याप्नोषि । अन्यत्पूर्ववत् ॥ अयुक्थाः । [युजिर् योगे । लुङि झलो झलीति सकारस्य लोपः । अरुषेत्यादि

द्विवचनेषु सुपां सुलुगित्याकारः। रवः। रु शब्दे। ऋदोरबिति भावेऽप्। इन्वसि। इवि व्याप्तौ। भौवादिकः। इदित्त्वान्नुम्॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठ एकत्रिंशो वर्गः॥

एकादशीमृचमाह॥

अर्ध स्वनादुत बिभ्युः पतत्रिणो द्रप्सा यत्ते यवसादो व्यस्थिरन्।
सुगं तत्ते तावकेभ्यो रथेभ्योऽग्ने सख्ये मा रिषामा वयं तव॥ ११॥

अर्ध। स्वनात्। उत। बिभ्युः। पतत्रिणः। द्रप्साः। यत्। ते। यवसऽअदः। वि। अस्थिरन्।
सुऽगं। तत्। ते। तावकेभ्यः। रथेभ्यः। अग्ने। सख्ये। मा। रिषाम। वयं। तव॥ ११॥

हे अग्ने। अध दग्धुं वनप्रवेशानंतरं स्वानात्त्वदीयात्पूर्वोक्तगंभीरशब्दात्। उतशब्दोऽप्यर्थः। पतत्रिणः पक्षिणोऽपि बिभ्युः। बिभ्यति भयं प्राप्नुवंति। उत्पतनेन देशांतरं गंतुं समर्थाः पक्षिणोऽपि यदा भयं प्राप्नुवंति किमु वक्तव्यमन्येषां तत्रत्यानां वृकादीनां भीतिर्जायत इति। अतस्त्वयि वनं प्रविशति सर्वे प्राणिनो भयं प्राप्नुवंतीत्यर्थः। तादृशस्य ते तव द्रप्सा ज्वालैकदेशा यवसादो यवसानामरण्ये वर्तमानानां तृणानामत्तारः संतो यद्यदा व्यस्थिरन्। विविधमवतिष्ठते। तत्तदा ते तव सर्वमरण्यं सुगं सुखेन गंतुं शक्यं। अतस्ताव-

केभ्यस्त्वदीयेभ्यो रथेभ्यस्य तदरणं सुगं भवति। पूर्वं प्रवृत्ते-भ्यस्त्वदीयेभ्यो रथेभ्यस्य तदरणं सुगं भवति। पूर्वं प्रवृत्तेज्वालाग्रैस्तृणादिषु दग्धेषु खलु त्वदीया रथाः प्रतिबंधमंतरेण पश्चाद्गच्छंतीति भावः। अन्यत्सभानं॥ बिभ्युः। ञिभी भये। छांदसो लिट्। एरनेकाच इति यण्। व्यस्थिरन्। समवप्रविभ्य इति तिष्ठतेरात्मनेपदं। लुङि व्यत्ययेन चस्य रन्। स्थघ्वोरिच्चेतीत्वं। ह्रस्वादंगादिति सलोपः। तावकेभ्यः। तवकममका-वेकवचन इति युष्मदस्तवकादेशः॥

द्वादशीमृचमाह॥

अयं मित्रस्य वरु॑णस्य धायसेऽवयातां मरुतां हेळो अद्भुतः।
मृळा सु नो भूत्वेषां मनः पुनरग्ने सख्ये मा विषाम

वयं तव॥ १२॥

अयं। मित्रस्य। वरु॑णस्य। धायसे। अवऽयातां।

मरुतां। हेळः। अद्भुतः।

मृळ। सु। नः। भूतु। एषां। मनः। पुनः। अग्ने।

सख्ये। मा। रिषाम। वयं। तव॥ १२॥

अयमग्ने: स्तोता मित्रस्याहरभिमानिनो देवस्य वरुणस्य रात्र्यभिमानिनस्य संबंधिने धायसे धारणायावस्थापनाय भवतु। मित्रावरुणाविममग्ने: स्तोतारं धारयतामित्यर्थः। अवयातामवस्ताद्गच्छतां स्वर्गलोकस्याधस्तादंतरिक्षे वर्तमानानां मरुतामेतत्संज्ञानां देवानां हेळः क्रोधोऽद्भुतो महान्भवति।

अद्भुत इत्येतन्महन्नाम। तस्मात्क्रोधादिममग्ने: स्तोतारं मित्रावरुणौ रक्षतामिति शेष:। अपि च नोऽस्मान् हे अग्ने सु मृड़। सुष्ठु मृडय। सुखय। एषां मरुतां मनश्च पुनर्भूतु। पुनरपि प्रसन्नं भवतु। अन्यत्समानं॥ धायसे। वहिहाधाञ्भ्यश्छंदसीति भावेऽसुन्। णिदित्यनुवृत्तेरातो युक् चिण्कृतोरिति युक्। अवयातां। या प्रापणे। अस्मादवपूर्वाल्लट: शतृ। शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं। मृड़ा। मृड सुखने। छंदस्युभयथेति शप आर्द्धधातुकत्वाण्णेरनिटीति णिलोप:। द्व्यचोऽतस्तिङ इति संहितायां दीर्घत्वं। भूतु। बहुलं छंदसीति शपो लुक्॥

त्रयोदशीमृचमाह॥

देवो देवानामसि मित्रो अद्भुतो वसुर्वसूनामसि

चारुरध्वरे।

शर्मन्त्स्याम तव सप्रथस्तमेऽग्ने सख्ये मा रिषामा

वयं तव॥ १३॥

देव:। देवानां। असि। मित्र:। अद्भुत:। वसु:। वसूनां।

असि। चारु:। अध्वरे।

शर्मन्। स्याम। तव। सप्रथ:ऽतमे। अग्ने। सख्ये।

मा। रिषाम। वयं। तव॥ १३॥

हे अग्ने देवो द्योतमानस्त्वं देवानां सर्वेषामद्भुतो महान्मित्रोऽसि। प्रौढ़: सखा भवसि। तथा चारु: शोभनस्त्वमध्वरे

यज्ञे वसूनां सर्वेषां धनानां वसुरसि। निवासयिता भवसि। किंच संप्रथस्तमे सर्वतः पृथुतमेऽतिशयेन विस्तीर्णे तव त्वत्संबंधिनि शर्मणि यज्ञगृहे स्याम। प्रवर्तमाना भवेम। अन्यत्पूर्ववत्॥ शर्मन्। सुपां सुलुगिति सप्तम्या लुक्॥

चतुर्दशीमृचमाह॥

तत्ते भद्रं यत्समिद्धः स्वे दमे सोमाहुतो जरसे मृळयत्तमः।
दधासि रत्नं द्रविणं च दाशुषेऽग्ने सख्ये मा रिषामा
वयं तव॥ १४॥

तत्। ते। भद्रं। यत्। संऽइद्धः। स्वे। दमे। सोमऽआहुतः। जरसे। मृळयत्ऽतमः।
दधासि। रत्नं। द्रविणं। च। दाशुषे। अग्ने। सख्ये।
मा। रिषाम। वयं। तव॥ १५॥

हे अग्ने ते त्वत्संबंधि तत्खलु भद्रं भजनीयं। प्रशस्तमित्यर्थः। किं पुनस्तत्। स्वे दमे स्वकीय उत्तरवेदिलक्षणे निवासस्थाने। तस्यैष स्वो लोको यदुत्तरवेदीनाभिरिति श्रुतिः। तस्यामुत्तरवेद्यां समिद्धः सम्यक् इद्धः प्रज्वलितः सोमाहुतो हुतेन सोमरसेन संतर्पितः सन् जरसे। ऋत्विग्भिः स्तूयत इति यदस्ति तद्भद्रमित्यर्थः। एवं प्रशस्तस्त्वं मृळयत्तमोऽतिशयेनास्माकं सुखयिता भूत्वा रत्नं रमणीयं कर्मफलं वा द्रविणं धनं च दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय दधासि। प्रयच्छसि।

अन्यत्समानं ॥ समिद्धः । जिइंधी दीप्तौ । कर्मणि निष्ठा । श्वीदितो निष्ठायामितीट्प्रतिषेधः । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । सोमाहुतः । सोमेनाहुतः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । जरते । जरतिः स्तुतिकर्मा । व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । दधासि । अनुदात्ते चेत्यभ्यस्तस्याद्युदात्तत्वं ॥

पंचदशीमृचमाह ॥

यस्मै त्वं सुद्रविणो ददाशोऽनागास्त्वमदिते सर्वताता ।
यं भद्रेण शवसा चोदयासि प्रजावता राधसा ते स्याम ॥१५॥

यस्मै । त्वं । सुऽद्रविणः । ददाशः । अनागाःऽत्वं ।
अदिते । सर्वऽताता ।
यं । भद्रेण । शवसा । चोदयासि । प्रजाऽवता । राधसा ।
ते । स्याम ॥ १५ ॥

हे सुद्रविणः शोभनधनादितेऽखंडनीयाग्ने सर्वताता सर्वासु कर्मततिषु । यद्वा सर्वेषु यज्ञेषु वर्तमानाय यस्मै यजमानायानागास्त्वमपापत्वं पापराहित्येन कर्मार्हतां त्वं ददाशः । प्रयच्छसि । स यजमानः समृद्धो भवति । यं च यजमानं भद्रेण भजनीयेन कल्याणेन शवसा बलेन चोदयासि । संयोजयसि । सोऽपि समृद्धो भवति । वयं च स्तोतारः प्रजावता प्रजाभिः पुत्रपौत्रैर्युक्तेन ते राधसा त्वया दत्तेन धनेन युक्ताः स्याम । भवेम ॥ सुद्रविणः । शोभनानि द्रविणानि धनानि यस्य । द्रु गतौ । द्रुदक्षिभ्यामिनन् । द्रविणशब्दस्यांते सकारोपजन

लेट्यडागमः । बहुलं छांदसः । ददाथः । दाञ् दाने । लेट्यडागमः । बहुलं छंदसीति शपः श्लुः । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं । सर्वताता । सर्वदेवात्तातिलिति स्वार्थे तातिल्प्रत्ययः । यास्तांपचे तु सर्वा स्तुतयो येषु यागेष्विति बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । वर्णव्यापत्त्यात्वं । उभयत्रापि सुपां सुलुगिति सप्तम्या डादेशः । चोदयासि । चुद प्रेरणे । लेट्यडागमः ॥

षोडशीमृचमाह ॥

स त्वमग्ने सौभगत्वस्य विद्वानस्माकमायुः प्र तिरेह देव ।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी
उत द्यौः ॥ १६ ॥

सः । त्वं । अग्ने । सौभगऽत्वस्य । विद्वान् । अस्माकं ।
आयुः । प्र । तिर । इह । देव ।
तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहंतां । अदितिः ।
सिंधुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ १६ ॥

हे देव दानादिगुणयुक्ताग्ने स पूर्वोक्तगुणविशिष्टस्त्वं सौभगत्वस्य सुभगत्वं सौभाग्यं विद्वान् जानन् इहास्मिन्कर्मण्यस्माकमायुः प्रतिर । प्रवर्धय । पपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः । त्वया प्रवर्धितं नोऽस्माकं तदायुर्मित्रादयः षट् देवता मामहंतां । पूजयंतां । रक्षंत्वित्यर्थः । मित्रः प्रमीतेस्त्राता । वरुणोऽवशिष्टानां निवारयिता । अदितिरदीनाखंडनीया वा देवमाता । सिंधुः स्यंदनशीलोदकात्मा देवता । पृथिवी प्रथिता भूदेवता ।

उतेति समुच्चये। द्यौः प्रकाशमाना द्युलोकात्मा देवता। एताश्च सर्वा अग्निना प्रवर्धितमायुर्मामहंतामिति पूर्वत्रान्वयः॥ सौभगत्वस्य। सुभगस्य भावः सौभगं। सुभगान्मंत्र इत्युद्गात्रादिषु पाठाद्भावेऽञ्। पुनरपि भावप्रत्ययोत्पत्तिश्छांदसी। मामहंतां। मह पूजायां। भौवादिकः। लोटि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः। तुजादित्वादभ्यासस्य दीर्घत्वं॥

॥ इति प्रथमस्य षष्ठे द्वात्रिंशो वर्गः॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये प्रथमाष्टके षष्ठोऽध्याय समाप्तः॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

प्रथमे मंडले पंचदशोऽनुवाके प्रथमं सूक्तं व्याख्यातं। द्वे विरूपे इत्येकादशर्चं द्वितीयं सूक्तं। तदनुक्रम्यते। द्वे एकादशौषसाय वाग्नय इति। ऋषिश्चान्यस्मादिति परिभाषया कुत्सस्यानुवृत्तेरांगिरसः कुत्स ऋषिः। अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप् छंदः। उषसि प्रातःकाले हविर्भाग्योऽग्निरस्ति स देवता। यद्वाग्नेयं तदिति पूर्वोक्तत्वात्तुह्यादिपरिभाषयेदमादीनि पंच सूक्तानि केवलाग्निदेवत्यानि। अतोऽस्य सूक्तस्यौषसगुणविशिष्टोऽग्निः शुद्धोऽग्निर्वा देवतेति वाशब्दार्थः। प्रातरनुवाकस्याग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदसीदमादिके द्वे सूक्ते। तथा च सूत्रितमथैतस्या इति खंडे। द्वे विरूपे इति सूक्ते। आ० ४. १३.। इति॥ आश्विनशस्त्रे चैते प्रातरनुवाकन्यायेन तस्यैव समाम्नायस्येत्यतिदिष्टत्वात्॥

तत्र प्रथमामृचमाह ॥

द्वे विरूपे चरतः स्वर्थे अन्यान्या वत्समुप धापयेते।
हरिरन्यस्यां भवति स्वधावाञ्छुक्रो अन्यस्यां ददृशे
सुवर्चाः ॥ १ ॥

द्वे इति। विरूपे इति विऽरूपे। चरतः। स्वर्थे इति

सुऽअर्थे । अन्याऽअन्या । वत्सं । उपं ।
धापयेते इति ।
हरिः । अन्यस्यां । भवति । स्वधाऽवान् । शुक्रः ।
अन्यस्यां । ददृशे । सुऽवर्चाः ॥ १ ॥

स्वर्थे स्वरणे शोभनगमनागमने। यद्वा। अर्थः प्रयोजनं। शोभनप्रयोजनोपेते विरूपे विषमरूपे शुक्लकृष्णतया नानारूपे द्वे अहोरात्रे चरतः। पुनःपुनः पर्यावर्तेते। ते चाहोरात्रे अग्नेः सूर्यस्य च जनन्यौ। तत्र रात्रेः पुत्रः सूर्यः। स हि गर्भवद्रात्रावंतर्हितः सन् तस्याश्चरमभागादुत्पद्यते। अह्नः पुत्रोऽग्निः। स हि तत्र विद्यमानोऽपि प्रकाशराहित्येना-सत्कल्पः सन् तस्मादह्नः सकाशान्निर्मुक्तः प्रकाशमानं स्वात्मानं लभते। अनयोरेतयोः पुत्रत्वं च तैत्तिरीयैराम्नायते। तयोरेतौ वत्सावग्निस्चादित्यश्च। रात्रेर्वत्सः श्वेत आदित्यः। अह्नोऽग्नि-स्ताम्रोऽरुण इति। ते चाहोरात्रे वत्सं स्वं स्वं पुत्रमन्यान्या परस्परव्यतिहारेणोपधापयेते। स्वकीयं रसं पाययतः। यद्रात्र्या कर्तव्यं स्वपुत्रस्यादित्यस्य रसस्य पायनं तदहः करोति। यदह्ना कर्तव्यं स्वपुत्रस्याग्ने रसस्य पायनं तद्रात्रिः करोति। एतच्च सायंप्रातःकालीनाहुत्यभिप्रायं। श्रूयते च। तस्मा अग्नये सायं हूयते सूर्याय प्रातरिति। यस्मादेवं तस्मादन्यस्यां स्वजनन्या अन्यस्यामहरात्मिकायामग्नेर्जनन्यां हरी रसहरणशील आदित्यः स्वधावान् हविर्लक्षणान्नवान्भवति। शुक्रो निर्मलदीप्तिरग्निः स्वजनन्या अन्यस्यां रात्र्यामादित्यस्य जनन्यां सुवर्चाः शोभन-

दीप्तियुक्तः सन्ददृशे । दृश्यते ॥ स्वर्थं । ऋ गतौ । उषिकुषि-गार्तिभ्यस्थन्निति भावे कर्मणि वा थन्प्रत्ययः । नित्त्वादाद्यु-दात्तत्वं । शोभनोऽर्थो ययोस्ते । आद्युदात्तं । द्वञ्च् छंदसीत्यु-त्तरपदाद्युदात्तत्वं । अन्यान्या । कर्मव्यतिहारे सर्वनाम्नो द्वे-भवत इति वक्तव्यं । समासवच्च बहुलमिति द्विर्भावः । बहुल-ग्रहणात्समासवद्भावाभावे तस्य परमाम्रेडितमिति परस्याम्रे-डितसंज्ञायामनुदात्तं चेत्याम्रेडितानुदात्तत्वं । धापयेते । धेट् पाने । आदेच इत्यात्वं । ततो हेतुमति णिच् । अर्तिह्रीत्यादिना धातोः पुगागमः । तत्र हि लक्षणप्रतिपदोक्तपरिभाषा नास्तीति ज्ञापितं शाच्छासाह्वाव्येति कृतात्वानां निर्देशेन । स हि युक्प्राप्तिख्यापनार्थः । यदि तत्र लक्षणप्रतिपदोक्तपरिभाषया पुक् न प्राप्नोति सोऽनर्थकः स्यात् । तस्मादध्यापयतीत्यादाविव धापयेते इत्यत्रापि पुगागमः सिद्धः । निगरणचलनार्थेभ्यश्च । पा० १. ३. ८७. । इति प्राप्तस्य परस्मैपदस्य पादिषु धेट उपसंख्यानं । पा० १. ३. ८९. १. । इति प्रतिषेधादात्मनेपदं । हरिः । हृञ् हरणे । औणादिक इन्प्रत्ययः । ञ्नित्यादिर्नित्य-मित्याद्युदात्तत्वं । भवति । एकान्याभ्यां समर्थाभ्यां । पा० ८. १. ६५. । इति प्रथमायास्तिङ्विभक्तेर्निघातप्रतिषेधः । ददृशे । दृशेश्छंदसि लुङ्लङ्लिट इति वर्तमाने लिट् । सुवर्चाः । शोभनं वर्चस्तेजो यस्य । सोर्मनसी अलोमोषसी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

द्वितीयामृचमाह ॥

दशेमं त्वष्टुर्जनयंत गर्भमतंद्रासो युवतयो विभृत्रं ।
तिग्मानीकं स्वयशसं जनेषु विरोचमानं परि षीं नयंति ॥२॥

दश । इमं । त्वष्टुः । जनयंत । गर्भं । अतंद्रासः । युवतयः । विऽभृत्रं ।
तिग्मऽअनीकं । स्वऽयशसं । जनेषु । विऽरोचमानं । परि । सीं । नयंति ॥ २ ॥

अतंद्रासः स्वकार्ये जगतः पोषणेऽनलसाः । आलस्यरहिता जागरूका इत्यर्थः । युवतयो नित्यतरुण्यः । जरामरणरहिता इत्यर्थः । एवंभूता दश प्राच्याद्या दशसंख्याका दिशो गर्भं मेघेषु गर्भरूपेणांतर्वर्तमानं त्वष्टुर्दीप्तान्मध्यमाद्वायोः सकाशाज्जनयंत । वैद्युतमग्निमुत्पादयंति । यद्वा दशसंख्याका अंगुलयस्त्वष्टुर्दीप्तस्य वायोर्गर्भं स्वकारणभूते वायौ गर्भरूपेण वर्तमानं । अग्नेर्हि वायुः कारणं वायोरग्निरिति श्रुतेः । एवंभूतमिममग्निमरण्योः सकाशाज्जनयंत । उत्पादयंति । कीदृश्यो ऽंगुलयः । अतंद्रासः पुनःपुनः कर्मकरणे आलस्यरहिताः । युवतयः । अपृथक्कृत्य वर्तमानाः । एकस्मिन्पाणौ संहत्यावस्थिता इत्यर्थः । कीदृशमग्निं । विभृत्रं । सर्वेषु भूतेषु विहृतं । जाठररूपेण विभज्य वर्तमानमित्यर्थः । तिग्मानीकं । तीक्ष्णतेजसं । अत एव हि वैद्युताग्निदर्शने दृष्टिः प्रतिहन्यते । स्वयशसं । स्वायत्तयशस्कं । अतिशयेन यशस्विनमित्यर्थः । जनेषु जनपदेषु सर्वदेशेषु विरोचमानं विशेषेण दीप्यमानं ॥

एवंभूतं मीमिनमग्निं परि परितः
बहूनामुपकारकमित्यर्थः। स्वकीयं देशं
सर्वतो नयंति। स्वस्वोपकाराय सर्वे जनाः स्वकीयं देशं
प्रापयंति॥ त्वष्टुः। त्विष दीप्तौ। नप्तृनेष्टृत्वष्टृ इत्यादिना।
उ० २. ९१.। उणादिषु तृन्नंतो निपातितः। अतो नित्त्वा·
दाद्युदात्तत्वं। विभृत्रं। हृञ् हरणे। अस्मात्कर्मणि निष्ठा।
छांदसो रेफोपजनः। गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं।
तिग्मा-
हृग्रहोर्भ इति भत्वं। यद्वा। औणादिकः क्तप्रत्ययः। तिग्मा-
नीकं। तिज निशाने। युजिरुचितिजां कुत्वं च। उ० १.
१४४.। इति मक्। अन प्राणने। अनिहृशिभ्यां चेतीकन्।
तिग्मं तीक्ष्णमनीकं यस्य। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं।
परि षीं। पूर्वपदादिति षत्वं॥

तृतीयामृचमाह॥

त्रीणि जाना परि भूषंत्यस्य समुद्र एकं दिव्येकमप्सु।
पूर्वामनु प्र दिशं पार्थिवानामृतून्प्रशासद्वि दधावनुष्ठु॥३॥
त्रीणि। जाना। परि। भूषंति। अस्य। समुद्रे। एकं।
दिवि। एकं। अप्ऽसु।
पूर्वां। अनु। प्र। दिशं। पार्थिवानां। ऋतून्। प्रऽशासत्।
वि। दधौ। अनुष्ठु॥ ३॥

अस्याग्नेस्त्रीणि त्रिसंख्याकानि जाना जननानि जन्मानि
परि भूषंति। परितः सर्वतोऽलंकुर्वंति। यद्वा परीत्येष
समित्येतस्य स्थाने। अस्याग्नेस्त्रीणि जन्मानि संभवंति।

समुद्रेऽब्धौ वडवानलरूपेणैकं जन्म। दिवि द्युलोक आदि-त्यात्मनैकं। अप्सु। आप इत्यंतरिक्षनाम। अंतरिक्षे वैद्यु-ताग्निरूपेणैकं। एवमग्निस्त्रेधात्मानं विभज्य त्रिषु स्थानेषु वर्तत इत्यर्थः। तत्रादित्यात्मना वर्तमानः सोऽग्निर्ऋतूंस्त्वसं-तात्वान् षडृतून्प्रशासत् प्रकर्षेण विभक्ततया ज्ञापयन्पार्थि-वानां पृथिव्याः संबंधिनां सर्वेषां प्राणिनां पूर्वां प्राचीं प्रदिशं प्रकृष्टां ककुभं। अनुष्ठ्वित्येतदव्ययं सम्यक्शब्दसमानार्थं सुष्ठ्विति यथा। सम्यगनुक्रमेण विदधौ। कृतवान्। स्वतो भेदरहित-योरखंडयोर्दिक्कालयोः प्राच्यादिभेदो वसंतादिभेदश्च सूर्यगत्या निष्पाद्यते। अतः सूर्य एव तयोः कर्तेत्यर्थः॥ जाना। जनी प्रादुर्भावे। घञ्। कर्षात्वत इत्यंतोदात्तत्वे प्राप्ते वृषादेरा-कृतिगणत्वादाद्युदात्तत्वं। शेश्छंदसि बहुलमिति शेर्लोपः। भूषति। भूष अलंकारे। भौवादिकः। यद्वा भवतेर्लेटि सिब्बहुलं लेटीति सिप्। आगमानुशासनस्यानित्यत्वादिडभावः संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्गुणाभावश्च। दिवि। अप्सु। ऊभयतोऽडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं। पार्थिवानां। पृथिव्या ञाञाविति प्राग्दीव्यतीयोऽञ्प्रत्ययः। प्रशासत्। शासु अनु-शिष्टौ। अस्माल्लटः शतृ। जक्षित्यादय षडिति अभ्यस्तसंज्ञायां नाभ्यस्ताच्छतुरिति नुम्प्रतिषेधः। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। अनुष्ठु। अपदुःसुषु स्थः। उ० १. २५,। इति विधीयमानः कुप्रत्ययो बहुलवचनात्तिष्ठतेरनुपूर्वादपि भवति॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

क इ॒मं वो॑ नि॒ण्यमा चि॑केत व॒त्सो मा॒तॄर्ज॑नयत स्व॒धाभिः॑ ।
ब॒ह्वी॒नां गर्भो॑ अ॒पसा॑मु॒पस्था॑न्म॒हान्क॒विर्निश्च॑रति
स्व॒धावा॑न् ॥ ४ ॥
कः । इ॒मम् । वः॒ । नि॒ण्यम् । आ । चि॒के॒त॒ । व॒त्सः । मा॒तॄः ।
ज॒न॒य॒त॒ । स्व॒धाभिः॑ ।
ब॒ह्वी॒नाम् । गर्भः॑ । अ॒पसा॑म् । उ॒पऽस्था॑त् । म॒हान् । क॒विः ।
निः । च॒र॒ति॒ । स्व॒धाऽवा॑न् ॥ ४ ॥

हे ऋत्विग्यजमाना निण्यं । निर्णीतांतर्हितनामैतत् । अबादिषु गर्भरूपेणांतर्हितं । तथा च मंत्रांतरं । गर्भो यो अपां गर्भो वनानां गर्भश्च स्थातां गर्भश्चरथामिति । एवंभूतमिममग्निं वो युष्माकं मध्ये क आचिकेत । को जानाति । न कोऽपीत्यर्थः । सोऽयमग्निर्वत्सो मेघस्थानामपां वैद्युताग्निरूपेण पुत्रस्थानीयः सन् मातृस्तस्य मातृस्थानीयानि वृष्ट्युदकानि स्वधाभिर्हविर्लक्षणैरन्नैर्जनयत । उत्पादयति । तथा च स्मर्यते । अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति । अपि च बह्वीनां मेघस्थानामपां गर्भो वैद्युतरूपेण गर्भस्थानीयः सोऽग्निरपसामुपस्थात् समुद्रान्निश्चरति । औषसाग्निरूपेणादित्यः सन्निर्गच्छति । कीदृशः । महान् । तेजसा प्रौढः । कविः । क्रांतदर्शी । स्वधावान् । हविर्लक्षणान्नवान् । एक एवाग्नि-

र्द्दीमनिष्पादकत्वस्वेन पार्थिवरूपेण वैद्युतात्मनौषधरूपेणादित्यात्मना च त्रिभज्य वर्तत इत्यर्थः॥ चिकेत। कित ज्ञाने। छांदसो लिट्। जनयंत। जनी जृष क्नसु रंजोऽमंतानेति णिज्यान्निता क्रस इति क्रस्वं। पूर्ववच्छांदसो लङ्। बह्वीनां। नित्यं छंदसि। पा० ४. १. ४६. इति बहुशब्दात्ङीष्। छांम्छंदसि बहुलमिति नाम उदात्तत्वं। अपसां। आप्लृ व्याप्तौ। आपः कर्माख्यायां ह्रस्वश्च नुट् चेति बहुलवचनादकर्माख्यायामप्याप्नोतेरसिप्रत्ययो ह्रस्वश्च। उपस्थात्। उपतिष्ठंत्यापोऽनेनेत्युपस्थः। घातश्चोपसर्ग इति कृत्यल्युटो बहुलमिति बहुलवचनादधिकरणे कप्रत्ययः। मरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदांतोदात्तत्वं॥

पंचमीमृचमाह॥

आविष्ट्यो॑ वर्धते॒ चारु॑रासु जि॒ह्मानां॑मू॒र्ध्वः स्वय॑शा उ॒पस्थे॑।
उ॒भे त्वष्टु॑र्बिभ्यतु॒र्जाय॑मानात्प्रती॒ची सिं॒हं प्रति॑ जोषयेते॥ ५॥

आ॒विः॒ऽत्यः॑। व॒र्ध॒ते॒। चारुः॑। आ॒सु॒। जि॒ह्मानां॑। ऊ॒र्ध्वः।
स्वऽय॑शाः। उ॒पऽस्थे॑।
उ॒भे इति॑। त्वष्टुः॑। बि॒भ्य॒तुः॒। जाय॑मानात्। प्र॒ती॒ची इति॑।
सिं॒हं। प्रति॑। जो॒ष॒ये॒ते॒ इति॑॥ ५॥

आसु मेघस्थास्वप्सु वैद्युतात्मना वर्तमानोऽग्निश्चारुः शोभनदीप्तिः सन् आविष्ट्यो वर्धते। आविर्भूतः प्रकाशमानो वृद्धिं प्राप्नोति। किं कुर्वन्। जिह्मानां कुटिलानां मेघेषु तिर्यग्-

वस्थितानां तासामपासुपस्थ उत्संगे स्वयशाः स्वायत्तयशस्कोऽवस्थितानां तासामपि स्वयमूर्ध्वं जाज्वलनः सन्। स्वकारणभूतास्वप्सु तिर्यगवस्थितास्वपि स्वयमूर्ध्वं ज्वलन्नित्यर्थः। तदुक्तं वैशेषिकैः। अग्नेरूर्ध्वज्वलनं वायोस्तिर्यक्पवनं। अणुमनसोराद्यं कर्मेतान्यदृष्टकारितानीति। अपि च। उभे द्यावापृथिव्यौ त्वष्टुर्दीप्तात्। जायमानादुत्पद्यमानात्तस्मादग्नेर्बिभ्यतुः। भयं प्रापतुः। तदनंतरमुत्पन्नं सिंहं सहनशीलमभिभवनशीलं तमग्निं प्रतीची प्रत्यंचंतौ प्रतिगच्छंत्यावाभिमुख्येन प्राप्नुवंत्यौ जोषयेते। सेवेते। यास्कस्त्वाह। आविरावेदनात्तत्त्वो वर्धते चाक्रास्त्वयशा चारु चरतीर्जिह्मं जिह्मीतेरूर्ध्वं उच्छ्रितो भवति स्वयशा आत्मयशा उपस्थ उपस्थान उभे त्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानात्प्रतीची सिंहं प्रतिजोषयेते द्यावापृथिव्याविति वाहोरात्रे इति वारणी इति वापि चेति प्रत्यक्ते सिंहं सहनं प्रत्यासेवेते। नि० ८. १५.। इति॥ आविष्ट्यः। आविःशब्दाच्छंदसि। पा० ४. २. १०४. ८.। इति शैषिकस्त्यप्। ह्रस्वात्तादौ तद्धिते। पा० ८. ३. १०१.। इति षत्वं। आसु। इदमोऽन्वादेश इत्यशादेशोऽनुदात्तः। विभक्तिश्च सुप्त्वादनुदात्तेति सर्वानुदात्तत्वं। न चोडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं शंकनीयं। अंतोदात्तादिदंशब्दाद्धि तद्विधीयते। प्रतीची। प्रतिपूर्वादंचतेर्ऋत्विगित्यादिना क्विन्। अनिदितामिति नलोपः। अंचतेश्चोपसंख्यानमिति ङीप्। अच इत्याकारलोपे चाविति दीर्घत्वं। उदात्तनिवृत्तिस्वरेण ङीप उदात्तत्वं। वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घः। जोषयेते। जुषी प्रीतिसेवनयोः। स्वार्थे णिच्॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे प्रथमो वर्गः॥

षष्ठीमृचमाह ॥

उभे भद्रे जोषयेते न मेने गावो न वाश्रा उप तस्थुरेवैः ।

स दक्षाणां दक्षपतिर्बभूवांजंति यं दक्षिणतो हविर्भिः ॥६॥

उभे इति । भद्रे इति । जोषयेते इति । न । मेने इति ।

गावः । न । वाश्राः । उप । तस्थुः । एवैः ।

सः । दक्षाणां । दक्षऽपतिः । बभूव । अंजंति । यं ।

दक्षिणतः । हविःऽभिः ॥ ६ ॥

उभे अहश्च रात्रिश्च । यद्वा । उभे द्यावापृथिव्यौ । अरणी वा । भद्रे भजनीये शोभनांग्यौ मेने स्त्रियौ जोषयेते न । सेवेते इव । यथा शोभने स्त्रियौ चामरहस्ते राजानमुभयतः सेवेते । एवं द्यावापृथिव्यावेनमग्निमुभयतः सेवेते इत्यर्थः । अपि च वाश्रा हंभारवं कुर्वत्यो गावो न गावो यथैवैः स्वकीयै-श्चरित्रैरादरातिशयेन स्वकीयान्वत्सानुपतस्थुः । संगच्छंते । तथेममग्निं द्यावापृथिव्यावुपस्थिते भवतः । पूर्व स्नेहमात्रमुक्तं । इदानीं पुनर्गोनिदर्शनेन तत्रैवादरातिशयो द्योत्यते । अतः सोऽग्निर्दक्षाणां सर्वेषां बलानां दक्षपतिर्बलाधिपतिर्बभूव । आसीत् । बलानां मध्ये यदतिशयितं बलं तस्याधिपतिर्बभूवे-त्यर्थः । यमग्निं दक्षिणत आहवनीयस्य दक्षिणभागेऽवस्थिता ऋत्विजो हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिरंजंति । आर्द्रीकुर्वंति तर्पयंति । सोऽग्निरिति पूर्वेणान्वयः ॥ वाश्राः । वाशृ शब्दे । स्फायितंचीत्यादिना रक् । एवैः । इण् गतौ । इण्शीङ्भ्यां वन्निति भावे वन्प्रत्ययः ॥

सप्तमोऽष्टकः ॥

उद्यंयमीति सवितेव बाहू उभे सिचौ यतते भीम

ऋंजन्।

उच्छुक्रमत्कमजते सिमस्मान्नवा मातृभ्यो वसना

जहाति ॥ ७ ॥

उत्। यंयमीति। सविताऽइंव। बाहू इति। उभे इति।

सिचौ। यतते। भीमः। ऋंजन्।

उत्। शुक्रं। अत्कं। अजते। सिमस्मात्। नवा।

मातृऽभ्यः। वसना। जहाति ॥ ७ ॥

सवितेव सर्वस्य प्रेरक आदित्यो यथा बाहू बाहुस्थानीया-न्रश्मीनुद्गमयति। तथायमीषसोऽग्निः स्वकीयानि तेजांस्युद्यंय-मीति। भृशमुद्यतान्यूर्ध्वाभिमुखानि करोति। तदनंतरं भीमः सर्वेषां भयंकरोऽग्निरुभे सिचावुभे द्यावापृथिव्यौ ऋंजन् प्रसाधयन् स्वतेजसालंकुर्वन्यतते स्वव्यापारे प्रयतते। तदनंतरं सिमस्मात्सर्वस्माद्भूतजाताच्छुक्रं दीप्तमत्कं सारभूतं रसमुदजते। ऊर्ध्वं रश्मिभिरादत्ते। अपि च मातृभ्यः स्वमातृस्थानीयेभ्यो वृष्ट्युदकेभ्यः सकाशान्नवा नवानि प्रत्यग्राणि वसना सर्वस्य जगत आच्छादकानि तेजांसि जहाति। उद्गमयति ॥ यंयमीति। यम उपरमे। अभ्यासाद्यङ्लुकि नुगतोऽनुनासिकांतस्य। पा० ७. ४. ८५. । इत्यभ्यासस्य नुगागमः। एतच्चानुस्वरेण लक्षणार्थं। सिचौ। षिच क्षरणे। सिंचतः फलेन संयोजयत

इति सिचौ द्यावापृथिव्यौ। क्षिप् चेति क्षिप्। यतते। यती प्रयत्ने। अतकं। अत सातत्यगमने। इण्भीकापाशल्यति-मर्चिभ्यः कन्निति कन्। नित्त्वादाद्युदात्तत्वं। सिमस्मात्। सिमशब्दः सर्वशब्दपर्यायः। नवा वसना। उभयत्र शेश्छंदसि बहुलमिति शेर्लोपः। जहाति। ओहाक् त्यागे। जीर्हौ-त्यादिकः॥

अष्टमीमृचमाह॥

त्वेषं रूपं कृणुत उत्तरं यत्संपृंचानः सदने गोभिरद्भिः।
कविर्बुध्नं परि मर्मृज्यते धीः सा देवताता समितिर्बभूव॥८॥

त्वेषं। रूपं। कृणुते। उत्ऽतरं। यत्। संऽपृंचानः।
सदने। गोभिः। अत्ऽभिः।
कविः। बुध्नं। परि। मर्मृज्यते। धीः। सा। देवऽताता।
संऽइतिः। बभूव॥ ८॥

सदनेऽतरिक्षे गोभिर्गंत्रीभिरद्भिर्मेघस्थाभिः सह संपृंचानो वैद्युतरूपेण संयुक्तः सन् त्वेषं दीप्तं सर्वैर्द्रष्टुमशक्यमुत्तर-मुत्कृष्टतरं रूपं वैद्युतं प्रकाशं यद्यदा कृणुते करोति। तदानीं कविः क्रांतदर्शी धीः सर्वेषां धारकः सोऽग्निर्बुध्नं सर्वस्योदकस्य मूलं मूलभूतमंतरिक्षं परि मर्मृज्यते। परितो मार्ष्टि स्वतेज-साच्छादयति। तस्याग्नेः सा देवताता। देवेन देवनशीले-नाग्निना तता विस्तारिता दीप्तिरस्माभिः स्तुता सती समितिर्बभूव। तेजसां संहतिर्भवति॥ संपृंचानः। पृची

संपर्कं। रीधादिकः। अस्माल्लटः शानच्। अनसोरल्लोप इत्यकार-लोपः। सीदंत्यस्मिन् गंधर्वादय इति सदनमंतरिक्षं। सर्वधातुके करणे ल्युट्। ममृज्यते। मृजूष् शुद्धौ। अस्माद्यङि ममृज्यते मर्मृज्यमानास इति चोपसंख्यानं। पा॰ ७. ४. ९१. १.। इति निपातनादभ्यासस्य रुगागमः। देवताता। देवैन तता देवताता। तनोतेः कर्मणि निष्ठा। अनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः। व्यत्ययेनात्वं। तताया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं॥

नवमीमृचमाह॥

उरु ते ज्रयः पर्येति बुध्नं विरोचमानं महिषस्य धाम।
विश्वेभिरग्ने स्वयशोभिरिद्धोऽदब्धेभिः पायुभिः
पाह्यस्मान्॥९॥

उरु। ते। ज्रयः। परि। एति। बुध्नं। विऽरोचमानं।
महिषस्य। धाम।
विश्वेभिः। अग्ने। स्वयशःऽभिः। इद्धः। अदब्धेभिः।
पायुऽभिः। पाहि। अस्मान्॥९॥

महिषस्य महतस्ते तव ज्रयो राक्षसादीनामभिभावुकं विरोचमानं विशेषेण दीप्यमानमुरु विस्तीर्णं धाम तेजो बुध्नमपां मूलभूतमंतरिक्षं पर्येति। परितो व्याप्नोति। हे अग्ने। इद्धोऽस्माभिः प्रज्वलितः सन् विश्वेभिः सर्वैः स्वयशोभिः स्वकीयैरात्मीयैस्तेजोभिरस्मान्पाहि। रक्ष। कीदृशैः। अद-

दब्धेभिः । राक्षसादिभिरहिंसितैः । पायुभिः । पालनशक्तैः ॥ जयः । जि जि अभिभवे । असुन् । अदब्धेभिः । दंभु दंभे । निष्ठायां यस्य विभाषितेत्प्रतिषेधः । अनिदितामिति नलोपः । झषस्तथोर्धोऽध इति धत्वं । नञ्समासेऽव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । बहुलं छंदसीति भिस ऐसभावः ॥

दशमीमृचमाह ॥

धन्वं॑न्त्स्रोतः॑ कृणुते गातुमूर्मिं शुक्रैरूर्मिभि॑रभि न॑क्षति क्षां ।
विश्वा॑ सना॑नि जठरे॑षु धत्ते॒ऽन्तर्नवा॑सु चरति प्रसूषु॑ ॥ १० ॥

धन्व॑न् । स्रोतः॑ । कृणुते । गातुं । ऊर्मिं । शुक्रैः । ऊर्मिऽभिः॑ ।
अभि । नक्षति । क्षां ।
विश्वा॑ । सना॑नि । जठरे॑षु । धत्ते । अंतः । नवा॑सु ।
चरति । प्रऽसूषु॑ ॥ १० ॥

धन्वन् नभसि गातुं गमनशीलमूर्मिंमुदकसंघमयमग्निः स्रोतः कृणुते । स्रोतसा प्रवाहरूपेण युक्तं करोति । शुक्रैर्निर्मलैरूर्मिभिस्तैर्जलसंघैः क्षां भूमिमभिनक्षति । अभिव्याप्नोति । स्वतेजोभिरंतरिक्षे जलसंघमुत्पाद्य तेन सर्वां भूमिमभिवर्षतीत्यर्थः । पश्चाद्विश्वा सर्वाणि सनानि । अन्ननामैतत् । सर्वाण्यन्नानि जठरेषु धत्ते । अवस्थापयति । तदर्थं नवासु वृष्ट्यनंतरमुत्पन्नासु प्रसूषु सर्वेषामन्नानां प्रसवित्रीष्वोषधीषु पाकार्थमंतश्चरति । मध्ये वर्तते । अंतरवस्थितेन भौमाग्निना सर्वा ओषधयः पच्यंते ॥ धन्वन् । रिवि रवि धवि गत्यर्थाः ।

दुदित्त्वान्नुम्। कनिन्युवृषीत्यादिना कनिन्। सुपां सुलुगिति सप्तम्या लुक्। धन्वांतरिचं धन्वंत्यस्मादाप इति यास्कः। नि० ५. ५.। नित्त्वादाद्युदात्तत्वं। गातुं। गाङ् गतौ। कमिमनिजनीत्यादिना तुप्रत्ययः। ऊर्मिं। अर्तेरूच्चेति मिप्रत्ययः। नचंति। नच्च गतौ॥

एकादशीमृचमाह॥

एवा नो अग्ने समिधा वृधानो रेवत्पावक श्रवसे

वि भाहि।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी

उत द्यौः॥ ११॥

एव। नः। अग्ने। सम्ऽइधा। वृधानः। रेवत्। पावक।

श्रवसे। वि। भाहि।

तत्। नः। मित्रः। वरुणः। ममहंतां। अदितिः। सिंधुः।

पृथिवी। उत। द्यौः॥ ११॥

हे पावक शोधकाग्ने संसिधास्माभिर्दत्तेन समिदादिद्रव्येण। एवैवमुक्तप्रकारेण वृधानो वर्धमानः सन् रेवत् रयिमते धनयुक्ताय नोऽस्माकं श्रवसेऽन्नाय विभाहि। विशेषेण दीप्यस्व। अस्माकं तादृशमन्नं प्रयच्छेत्यर्थः। नोऽस्माकं तदन्नं मित्रादयो ममहंतां। पूजयंतां। रचंत्वित्यर्थः। उतशब्दः समुच्चये। पृथिवी च द्यौश्चेत्यर्थः॥ एवा। निपातस्य चेति संहितायां दीर्घः। वृधानः। वृधेरंतर्भावितण्यर्थात्ताच्छीलिकश्चानश्। बहुलं छंदसीति शपो लुक्। चानशः सार्वधातुकत्वेन ङित्वा॰

अघूपधगुणाभावः । असार्वधातुकत्वाभावेनानुदात्तत्वाभावे धित्स्वर एव शिष्यते । रेवत् । रयिशब्दान्मतुप् । रयेर्मतौ बहुलमिति संप्रसारणं । छंदसीर इति मतुपो वत्वं । रेशब्दाच्चेति मतुप उदात्तत्वं । सुपां सुलुगिति चतुर्थ्या लुक् ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे द्वितीयो वर्गः ॥

स प्रत्नथेति नवर्चं तृतीयं सूक्तं कुत्सस्यार्षं त्रैष्टुभं । द्रविणोदस्त्वगुणविशिष्टोऽग्निः शुद्धाग्निर्वा देवता । तथा चानुक्रांतं । स प्रत्नथा नव द्रविणोदस इति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः पूर्वसूक्तेन सह्योक्तः सूक्तविनियोगः । व्यूढस्य दशरात्रस्य षष्ठेऽहन्याग्निमारुत इदं सूक्तं जातवेदस्यनिविद्धानं । व्यूढ इत्येदिति खंडे सूत्रितं । स प्रत्नथेत्याग्निमारुतं । आ० ८. ८. । इति । स प्रत्नथा सहसा जायमान इति जातवेदस्यं समानोदर्कमित्यादि ब्राह्मणं ॥ महापितृयज्ञे स्विष्टकृत्स्थानीयस्य कव्यवाहनस्य स प्रत्नथेत्येषा याज्या । दक्षिणाग्निरिति खंडे सूत्रितं । स प्रत्नथा सहसा जायमान इत्यग्निः स्विष्टकृत्कव्यवाहनः । आ० २. १९. । इति ॥

तामेतां सूक्ते प्रथमामृचमाह ॥

स प्रत्नथा सहसा जायमानः सद्यः काव्यानि बळधत्त विश्वा ।
आपश्च मित्रं धिषणा च साधन्देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदां ॥ १ ॥

सः। प्रत्नऽथा। सहसा। जायमानः। सद्यः। काव्यानि।

बट्। अधत्त। विश्वा।

आपः। च। मित्रं। धिषणा। च। साधन्। देवाः।

अग्निं। धारयन्। द्रविणःऽदां॥ १॥

सहसा बलेन जायमानो निर्मथनेनोत्पद्यमानः सोऽग्निः सद्यस्तदानीमुत्पत्त्यनंतरमेव प्रत्नथा प्रत्न इव चिरंतन इव विश्वा विश्वानि सर्वाणि काव्यानि कवेः क्रांतदर्शिनः प्रगल्भस्य कर्माणि बट् सत्यमधत्त। अधारयत्। पूर्वं विद्यमान इवाग्निरुत्पत्तिसमकालमेव स्वकीयं हविर्वहनादिकं सर्वं कार्यमकरोदित्यर्थः। इममग्निं वैद्युतरूपेण वर्तमानं मेघेष्ववस्थिता आपश्च धिषणा च या माध्यमिका वाक् सा च मित्रं सखिभूतं साधन्। साधयंति। कुर्वंति। तमिमं द्रविणोदां द्रविणस्य धनस्य दातारमग्निं देवा ऋत्विजो धारयन्। गार्हपत्यादिरूपेण धारयंति। यद्वा देवा एवेंद्रादय इममग्निं द्रविणोदां हविर्लक्षणस्य धनस्य दातारं कृत्वा दूत्ये धारयन्। धारयंति॥ प्रत्नथा। प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल् छंदसीतीवार्थे थाल्प्रत्ययः। काव्यानि। कवेः कर्म काव्यं। गुणवचनब्राह्मणादिभ्य इति ष्यञ्। ञित्त्वादाद्युदात्तत्वं। साधन्। षिधु संराद्धौ। णौ सिध्यतेरपारलौकिक इत्यात्वं। लेट्यडागमः। इतश्च लोप इतोकारलोपः। छंदस्युभयथेति शप आर्धधातुकत्वाच्छेरनिटीति णिलोपः। द्रविणोदां। द्रविणानि ददातीति द्रविणोदाः।

गतौ । इदमिन्भ्यामिनन् । छांदसः पूर्वपदस्य लुक् । अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति ददातेर्विच् । सकारांतं त्वसुनि क्षते निष्पद्यते ॥

द्वितीयामृचमाह ॥

स पूर्व्या निविदा कव्यतायोरिमाः प्रजा अंजनयन्मनूनां ।

विवस्वता चक्षसा द्यामपश्च देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदां ॥२॥

सः । पूर्व्या । निऽविदा । कव्यता । आयोः । इमाः । प्रऽजाः ।

अजनयत् । मनूनां ।

विवस्वता । चक्षसा । द्यां । अपः । च । देवाः । अग्निं ।

धारयन् । द्रविणःऽदां ॥ २ ॥

सोऽग्निः पूर्व्या प्रथमयाग्निर्देवेद्ध इत्यादिकया निविदा कव्यता गुणिनिष्ठगुणाभिधानलक्षणां स्तुतिं कुर्वतायोर्मनोः संबंधिनोक्थेन च स्तूयमानः सोऽग्निर्मनूनां संबंधिनीरिमाः प्रजा अजनयत् । उदपादयत् । मनुना स्तुतः सन् मानवीः सर्वाः प्रजा अजनयदित्यर्थः । तथा विवस्वता विवासनवता विशेषेणाच्छादयता चक्षसाल्लोयेन तेजसा द्यां द्युलोकमपश्चांतरिक्षं च व्याप्नोतीति शेषः । अन्यत्समानं ॥ कव्यता । कु शब्दे । अचो यदिति भावे यत् । कव्यं कवनं स्तुतिं करोति । तत्करोतीति णिच् । तदंतात् क्विप् । बहुलमन्यत्रापि संज्ञाच्छंदसोरिति णिलुक् । तत्तस्तुक् । धातुस्वरेणांतोदात्तत्वं । आयोः । इण् गतौ । छंदसीण इत्युण्प्रत्ययः ॥

तृतीयामृचमाह ॥

तमीळत प्रथमं यज्ञसाधं विश आरीराहुतमृञ्जसानं ।
ऊर्जः पुत्रं भरतं सृप्रदानुं देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदां ॥३॥

तं । ईळत । प्रथमं । यज्ञऽसाधं । विशः । आरीः ।
आऽहुतं । ऋञ्जसानं ।
ऊर्जः । पुत्रं । भरतं । सृप्रऽदानुं । देवाः । अग्निं ।
धारयन् । द्रविणःऽदां ॥ ३ ॥

हे विशः सर्वे मनुष्याः । आरीरग्निं स्वामिनं गच्छंत्यो यूयं तमग्निमीळत । स्तुध्वं । कीदृशं । प्रथमं । सर्वेषु देवेषु मुख्यं । यज्ञसाधं । यज्ञस्य दर्शपूर्णमासादेः साधकं निष्पादकं । आहुतं । हविर्भिस्तर्पितं । ऋञ्जसानं । स्तोत्रैः प्रसाध्यमानं । ऊर्जोऽन्नस्य पुत्रं । भुक्तेनान्नेन जाठराग्नेर्वर्धनादग्नेरन्नपुत्रत्वं । भरतं । हविषां भर्तारं । यद्वा प्राणरूपेण सर्वासां प्रजानां भर्तारं । श्रूयते च । एष प्राणो भूत्वा प्रजा बिभर्ति तस्मादेष भरत इति । सृप्रदानुं । सर्पणशीलदानयुक्तं । अविच्छेदेन धनानि प्रयच्छंतमित्यर्थः । देवा इत्यादि गतं ॥ ईळत । ईड स्तुतौ । लोटि व्यत्ययेन परस्मैपदं । बहुलं छंदसीति लुगभावः । यज्ञसाधं । यज्ञं साधयतीति यज्ञसात् । साधयतेः क्विप् । णेरनिटीति णिलोपः । आरीः । ऋ गतौ । सूचिसूत्री- त्यादिना । पा० ३. १. २२. १. । यङ् । यङोऽचि चेति चशब्देन बहुलग्रहणानुकर्षणादनैमित्तिको लुक् । प्रत्ययलक्षणेन

द्विर्भावः। उरदत्वहलादिशेषौ। दाधर्ति च सुकीति रुक्। यङ्लुगंतादौणादिकः क्विप्रत्ययः। यणादेशे रो रीति रेफलोपः। ढ्रलोपे पूर्वस्येति दीर्घत्वं। ऋदिकारादक्तिन इति ङीष्। जसि वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घत्वं। व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं। ऋंजसानं। ऋंजतिः प्रसाधनकर्मा। ऋंजिवृधिमंदिसहिभ्यः कित्दिति कर्मण्यसानच्। भरतं। भृञ् भरणे। भृमृदृशीत्यादिनातच्। स्नप्रदानुं। स्नपू गतौ। स्फायितंचीत्यादिना रक्। स्नप्रो दानुर्दानं यस्य। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं॥

चतुर्थीमृचमाह॥

स मातरिश्वा पुरुवारपुष्टिर्विदद्गातुं तनयाय स्वर्वित्।

विश्वां गोपा जनिता रोदस्योर्देवा अग्निं

धारयन्द्रविणोदां॥ ४॥

सः। मातरिश्वा पुरुवारऽपुष्टिः। विदत्। गातुं।

तनयाय। स्वःऽवित्।

विश्वां। गोपाः। जनिता। रोदस्योः। देवाः। अग्निं।

धारयन्। द्रविणःऽदां॥ ४॥

सोऽग्निस्तनयायास्मदीयाय पुत्राय गातुमनुष्ठानमार्गं विदत्। लंभयतु। कीदृशः। मातरिश्वा। मातरि सर्वस्य जगतो निर्मातर्यंतरिक्षे श्वसन्वर्तमानः। पुरुवारपुष्टिः। पुरुभिर्बहुभिर्वारा वरणीया पुष्टिरभिवृद्धिर्यस्य स तथोक्तः। स्वर्वित्।

स्वः स्वर्गस्य यागद्वारेण लंभयिता। विश्वां सर्वासां प्रजानां गोपा गोपायिता रक्षिता। रोदस्योर्द्यावापृथिव्योर्जनिता जनयितोत्पादयिता। देवा इत्यादि गतं॥ मातरिश्वा। श्वन्नुक्षन्नित्यादौ मातृशब्दोपपदात् श्वस प्राणन इत्यस्मात् कनिन्प्रत्ययांतो निपात्यते। विदत्। विद्लृ लाभे। अस्मादंतर्भावितण्यर्थाच्छांदसो लुङ्। लृदित्त्वात् च्लेरङादेशः। पादादित्वान्निघाताभावः। जनिता। जनिता मंत्रे। पा० ६. ४. ५३.। इति तृचि णिलोपो निपात्यते॥

पंचमीमृचमाह॥

नक्तोषासा वर्णमामेम्याने धापयेते शिशुमेकं समीची।
द्यावाक्षामा रुक्मो अंतर्वि भाति देवा अग्निं
धारयन्द्रविणोदां॥ ५॥

नक्तोषसा। वर्णं। आमेम्याने इत्याऽमेम्याने। धापयेते इति। शिशुं। एकं। समीची इति सं॒ऽई॒ची।
द्यावाक्षामा। रुक्मः। अंतः। वि। भाति। देवाः।
अग्निं। धारयन्। द्रविणःऽदां॥ ५॥

नक्तोषासा रात्रिरहश्च वर्णं स्वकीयं स्वरूपमामेम्याने परस्परं पुनःपुनर्हिंसंत्यौ समीची संगते संश्लिष्टे। एवंभूते अहश्रियामे एकं शिशुमङ्कः पुत्रमग्निं धापयेते। हवींषि पाययेते। रुक्मो रोचमानः सोऽग्निर्द्यावाक्षामा द्यावापृथिव्योरंतर्मध्ये

विभाति। विशेषेण प्रकाशते। अन्यत्पूर्ववत्॥ नक्तोषासा। नक्तेति रात्रिनाम। नक्तोषाश्च नक्तोषसा। सुपां सुलुगिति विभक्तेराकारः। अन्येषामपीति सांहितिकमुपधादीर्घत्वं। देवताद्वंद्वे चेति पूर्वोत्तरपदयोर्युगपत्प्रकृतिस्वरत्वं। श्रमिम्याने। मीङ् हिंसायां। अस्माद्यङ्लुगंताद्व्यत्ययेन शानच्। अदादिवच्चेति वचनाच्छपो लुक्। एरनेकाच इति यण्। अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। धापयेते। धेट् पाने। अस्माण्यंतान्निगरणचलनेति प्राप्तस्य परस्मैपदस्य पादिषु धेट उपसंख्यानमिति वचनात् न पादम्याङ्यम। पा० १. ३. ८९.। इति प्रतिषेधः। अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वे णिच एव स्वरः शिष्यते। पादादित्वान्निघाताभावः। समीची। संपूर्वादंचतेर्ऋत्विगित्यादिना क्विन्। अनिदितामिति नलोपः। समः समीति सम्यादेशः। अंचतेश्चोपसंख्यानमिति ङीप्। अच इत्यकारलोपे चाविति दीर्घत्वं। उदात्तनिवृत्तिस्वरेण ङीप उदात्तत्वं। परकारस्य त्वयमभिप्रायः। उद ईदिति विधीयमानमीत्वं सम उत्तरस्याप्यंचतेर्व्यत्ययेन भवतीति। वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घत्वं। द्यावाक्षामा। दिवो द्यावेति द्यावादेशः। देवताद्वंद्वे चेति पूर्वोत्तरपदयोर्युगपत्प्रकृतिस्वरत्वं॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे तृतीयो वर्गः॥

षष्ठीमृचमाह॥

रायो बुध्नः संगमनो वसूनां यज्ञस्य केतुर्मन्मसाधनो वेः।

अमृतत्वं रक्षमाणास एनं देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदां॥६॥

रायः । बुध्नः । संऽगमनः । वसूनां । यज्ञस्य । केतुः ।

मन्मऽसाधनः । वेरिति । वेः ।

अमृतऽत्वं । रक्षमाणासः । एनं । देवाः । अग्निं । धारयन् ।

द्रविणःऽदां ॥ ६ ॥

योऽग्नि रायो धनस्य बुध्नो मूलभूतः । आहुतिद्वारा सर्वेषां धननां कारणत्वात् । वसूनां निवासहेतूनां धनानां संगमनः संगमयिता । स्तोतॄणां प्रापयिता । यज्ञस्य दर्शपूर्णमासादेः केतुः केतयिता ज्ञापयिता । वेरात्मानमभिगच्छतः पुरुषस्य मन्मसाधनो मननीयस्याभिलषितस्य साधयिता । अमृतत्वं स्वकीयामरणत्वं रक्षमाणासः पालयंतो देवा एनं धनस्य दातारमग्निं धारयंति ॥ रायः । ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं । संगमनः । नंद्यादिलक्षणो ल्युः । वेः । वी गत्यादिषु । अस्मा- दौणादिक इप्रत्ययः । टिलोपश्च ॥

सप्तमीमृचमाह ॥

नू च पुरा च सदनं रयीणां जातस्य च जायमानस्य च क्षां ।

सतश्च गोपां भवतश्च भूरेर्देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदां ॥७॥

नु । च । पुरा । च । सदनं । रयीणां । जातस्य । च ।

जायमानस्य । च । क्षां ।

सतः । च । गोपां । भवतः । च भूरेः । देवाः । अग्निं ।

धारयन् । द्रविणःऽदां ॥ ७ ॥

विद ज्ञाने । कर्मणि लट् । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे नवमो वर्गः ॥

एकादशीमृचमाह ॥

स जामिभिर्यत्समजाति मीळ्हेऽजामिभिर्वा पुरुहूत एवैः ।

अपां तोकस्य तनयस्य जेषे मरुत्वान्नो भवत्विंद्र ऊती ॥११॥

सः । जामिऽभिः । यत् । सम्ऽअजाति । मीळ्हे ।

अजामिऽभिः । वा । पुरुऽहूतः । एवैः ।

अपां । तोकस्य । तनयस्य । जेषे । मरुत्वान् । नः ।

भवतु । इंद्रः । ऊती ॥ ११ ॥

पुरुहूतो बहुभिर्यजमानैराहूतः स इंद्रो मीळ्हे संग्रामे । मीळ्हमिति धननाम । तद्धेतुत्वात्संग्रामोऽपि मीळ्हशब्देनोच्यते । जामिभिर्बंधुभिरजामिभिर्वा बांधवरहितैर्वैवैर्युद्धार्थं मरुद्भिः सह यद्यदा समजाति संगच्छते । तेषामुभयविधानामपामिंद्रं प्राप्नुवतां पुरुषाणां तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य तत्पुत्रस्य च जेषे जयप्राप्तये स इंद्रो भवति । किमु वक्तव्यमस्माकं स्तोतॄणां जयो भवतीति । अन्यत्समानं ॥ समजाति । अज गतिक्षेपणयोः । लेट्याडागमः । जेषे । जि जये । औणादिकः सप्रत्ययः । चतुर्थ्यर्थे सप्तमी । यद्वा । जेषृ णेषृ प्रेषृ गतौ । क्विप् चेति क्विप् । सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥

द्वादशीमृचमाह ॥

स वज्रभृद्दस्युहा भीम उग्रः सहस्रचेताः शतनीथ ऋभ्वा ।
चम्रीषो न शवसा पांचजन्यो मरुत्वान्नो भवत्विंद्र
ऊती ॥ १२ ॥

सः । वज्रऽभृत् । दस्युऽहा । भीमः । उग्रः । सहस्रऽचेताः ।
शतऽनीथः । ऋभ्वा ।
चम्रीषः । न । शवसा । पांचऽजन्यः । मरुत्वान् । नः ।
भवतु । इंद्रः । ऊती ॥ १२ ॥

स इंद्रो वज्रभृत् अन्यैर्भर्तुमशक्यस्य वज्रस्य भर्ता । दस्युहा दस्यूनामुपक्षपयितॄणामसुराणां हंता । भीमः सर्वेषां भयहेतुः । उग्र उद्गूर्णतेजाः । सहस्रचेता बहुविधज्ञानः । सर्वज्ञ इत्यर्थः । शतनीथ । बहुस्तुतिर्बहुविधप्रापणो वा । ऋभ्वा । उरु भासमानो महान्वा । चम्रीषो न चम्वां चमसे रसात्मनावस्थितः सोम इव शवसा बलेन पांचजन्यः । गंधर्वा अप्सरसो देवा असुरा रक्षांसि पंच जनाः । निषादपंचमाश्चत्वारो वर्णा वा । तेषु रक्षकत्वेन भवः । एवंभूतः स मरुत्वानिंद्रो नोऽस्माकं रक्षणाय भवतु ॥ दस्युहा । बहुलं छंदसीति हंतेः क्विप् । भीमः । ञिभी भये । भीमादयोऽपादान इत्यपादाने भियः षुक्वेति मक् । शतनीथः । णीञ् प्रापणे । हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन्निति क्थन्प्रत्ययः । चम्रीषः । इष गतौ । चम्वामिष्यति गच्छतीति चम्रीषः । इगुपधलक्षणः कप्रत्ययः ।

वर्णव्यापत्त्या रेफो दीर्घश्च । यद्वा चमेरौणादिक ईषन्प्रत्ययः । पूर्ववद्रेफः । पांचजन्यः । भवार्थे बहिर्देवपंचजनेभ्यश्चेति वक्तव्यं । पा० ४. ३. ५८. ३. । इति ञ्यप्रत्ययः । ञित्त्वादाद्युदात्तत्वं ॥

त्रयोदशीमृचमाह ॥

तस्य॒ वज्रः॑ क्रंदति॒ स्मत्स्व॒र्षा दि॒वो न त्वे॒षो र॒वथः॒ शिमी॑वान् ।
तं स॑चंते स॒नय॒स्तं धना॑नि म॒रुत्वा॑न्नो भवत्विंद्र॑ ऊ॒ती ॥ १३ ॥

तस्य॑ । वज्रः॑ । क्रं॑दति । स्मत् । स्वः॒ऽसाः । दि॒वः । न ।
त्वे॒षः । र॒वथः॑ । शिमी॑ऽवान् ।
तं । स॒चंते । स॒नयः॑ । तं । धना॑नि । म॒रुत्वा॑न् । नः॒ ।
भवतु । इंद्रः॑ । ऊ॒ती ॥ १३ ॥

तस्येंद्रस्य वज्रः कुलिशः स्मत् भृशं क्रंदति । शत्रूनाक्रंदयति । रोदयतीत्यर्थः । य इंद्रः स्वर्षाः शोभनस्योदकस्य दाता । दिवो न दिवः संबंधी सूर्य इव त्वेषो दीप्तः । रवथः शब्दस्य गर्जनलक्षणस्य कर्ता । शिमीवान् । शिमीति कर्मनाम । लोकानुग्राहकेन कर्मणा युक्तः । तमिंद्रं सनयो धनस्य दानानि सचंते । सेवंते । तथा तं धनानि च सेवंते । स मरुत्वानिंद्रो नोऽस्माकं रक्षणाय भवतु ॥ क्रंदति । कदि क्रदि क्लदि आह्वाने रोदने च । छंदस्युभयथेति शप आर्धधातुकत्वाच्चेरनिटीति णिलोपः । स्वर्षाः । सुपूर्वादर्तेर्विच् । सुष्ठर्तिं गच्छतीति

स्वरुदकं । तत्सनोतीति स्वर्षाः । षणु दाने । जनसनखन-क्रमगमो विट् । विड्वनोरनुनासिकस्यादित्यात्वं । सनोतेरन इति षत्वं । त्वेषः । त्विष दीप्तौ । पचाद्यच् । रवथः । रु शब्दे । शीङ्शपिरुगमिवंचिजीविप्राणिभ्योऽथ इत्यथप्रत्ययः । गुणावादेशौ । सनयः । सनोतेर्भाव औणादिक इप्रत्ययः ॥

चतुर्दशीमृचमाह ॥

यस्याजस्रं शवसा मानमुक्थं परिभुजद्रोदसी विश्वतः सीं ।
स पारिषत्क्रतुभिर्मंदसानो मरुत्वान्नो भवत्विंद्र ऊती ॥१४॥

यस्य । अजस्रं । शवसा । मानं । उक्थं । परिऽभुजत् ।
रोदसी इति । विश्वतः । सीं ।
सः पारिषत् । क्रतुऽभिः । मंदसानः । मरुत्वान् । नः ।
भवतु । इंद्रः । ऊती ॥ १४ ॥

यस्येंद्रस्योक्थं प्रशस्यं शवसा मानं बलेन सर्वस्य परिच्छेदकं सर्वेषां बलस्योपमानभूतं वा रोदसी द्यावापृथिव्यौ विश्वतः सीमजस्रमनवरतं परिभुजत् परितः सर्वतो भुनक्ति पालयति । स इंद्रः क्रतुभिरस्माभिः कृतैर्यागैर्मंदसानो मोदमानः सन्पारिषत् । अस्मान्दुरितात्पारयतु ॥ उक्थं । वच परिभाषणे । पातृतुदिवचीत्यादिना कर्मणि थक् । वचिस्वपीत्यादिना संप्रसारणं । परिभुजत् । भुज पालनाभ्यवहारयोः । लेट्यडागमः । व्यत्ययेन शः । पारिषत् । पार तीर कर्मसमाप्तौ । लेट्यडागमः । सिब्बहुलं लेटीति सिप् । तस्यार्धधातुकत्वादिट् ।

व्यत्ययेन णिलोपः । मंदसानः । मदि स्तुतिमोदमदस्वप्नकांतिगतिषु । ऋंजिवृधिमंदिसहिभ्यः कित्यसानच्प्रत्ययः ॥

पंचदशीमृचमाह ॥

न यस्य॑ दे॒वा दे॒वता॒ न मर्ता॒ आप॑श्च॒न शव॑सो॒ अंत॑मा॒पुः ।
स प्र॒रिक्वा॒ त्वक्ष॑सा॒ क्ष्मो दि॒वश्च॑ म॒रुत्वा॑न्नो भव॒त्विंद्र॑ ऊ॒ती ॥ १५ ॥

न । यस्य॑ । दे॒वाः । दे॒वता॑ । न । मर्ताः॑ । आपः॑ । च॒न ।
शव॑सः । अंत॑म् । आ॒पुः ।
सः । प्र॒ऽरिक्वा॑ । त्वक्ष॑सा । क्ष्मः । दि॒वः । च॒ । म॒रुत्वा॑न् । नः॒ ।
भ॒व॒तु॒ । इंद्रः॑ । ऊ॒ती ॥ १५ ॥

देवता देवस्य दानादिगुणयुक्तस्य यस्येंद्रस्य शवसो बलस्यांतमवसानं देवा वस्वाद्या देवगणा नापुः । नाप्नुवन् नानाशिरे । तथा मर्ता मनुष्या आपश्चनापोऽपि न प्रापुः । स तादृश इंद्रस्त्वक्षसा शत्रूणां तनूकर्त्रा स्वीयेन बलेन क्ष्मः पृथिव्या दिवश्च स्वर्गस्य च प्ररिक्वा प्रकर्षेण रेचको भवति । लोकद्वयादप्यस्य बलमतिरिच्यत इत्यर्थः । मरुद्भिर्युक्तः स इंद्रो नोऽस्माकमूती ऊतये रक्षणाय भवतु ॥ देवता देव एव देवता । देवात्तलिति स्वार्थे तल् । सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक् । मर्ताः । मृङ् प्राणत्यागे । असिहसीत्यादिना तन्प्रत्ययः । नित्त्वादाद्युदात्तत्वं । प्ररिक्वा । रिचिर् विरेचने । अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति क्वनिप् । अल्लोपाविकारश्छांदसः । त्वक्षसा । तक्षू त्वक्षू तनूकरणे । असुन् । नित्त्वादाद्युदात्तत्वं । क्ष्मः । क्ष्मेति पृथिवीनाम । आतो धातोरित्यचात इति योगविभागादिष्टसिद्धिरित्यभिधानात् ङसि

भसंज्ञायामाकारलोपः। यद्वा ध्मायी विधूनने। अस्मात्क्विप् चेति क्विप्। वेरपृक्तलोपात्पूर्वं वलि लोपः। अन्यत्समानं। उदात्तनिवृत्तिस्वरेण विभक्तेरुदात्तत्वं ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे दशमो वर्गः ॥

षोडशीमृचमाह ॥

रोहिच्छ्यावा सुमदंशुर्ललामीर्द्युक्षा राय ऋज्राश्वस्य।
वृषण्वंतं बिभ्रती धूर्षु रथं मंद्रा चिकेत नाहुषीषु
विक्षु ॥ १६ ॥

रोहित्। श्यावा। सुमत्ऽअंशुः। ललामीः। द्युक्षा।
राये। ऋज्रऽअश्वस्य।
वृषण्ऽवंतं। बिभ्रती। धूःऽसु। रथं। मंद्रा। चिकेत।
नाहुषीषु। विक्षु ॥ १६ ॥

रोहित् रोहितवर्णा श्यावा श्यामवर्णा। उभयोः पार्श्वयोरुभयविधवर्णयुक्तेत्यर्थः। सुमदंशुः। सुमत् स्वतः प्रांशुः। उक्तं च यास्केन। सुमत् स्वयमित्यर्थः। नि० ६. २२.। इति। अतिदीर्घावयवा। ललामीः पुंड्रवती। अश्वभूषणयुक्ता वा। द्युक्षा दिवि द्युलोके क्षतनिवासा ऋज्राश्वस्यैतत्संज्ञस्य राजर्षे राये धनार्थं वृषण्वंतं वृष्णा सेक्त्रेंद्रेण युक्तं रथं धूर्षु युगसंबंधिषु वहनप्रदेशेषु बिभ्रती वहंती मंद्रा सर्वेषामाह्लादकर्यश्वपंक्तिर्नाहुषीषु। नहुषा मनुष्याः। तत्संबंधिनीषु सेनालक्षणासु प्रजासु चिकेत। ज्ञायते। ईदृश्याश्वपंक्त्या युक्त इंद्रः संग्रामेष्वनु-

श्चाहकतया प्रादुर्भवतीत्यर्थः ॥ ललामीः । ललामशब्दाच्छंदसी-वनिपाविति मत्वर्थीय इकारः । अच्छंतत्वात्सुलोपाभावः । श्युचा । च्चि निवासगत्योः । औणादिको डप्रत्ययः । ततष्टाप् । ऋज्राश्वस्य ऋंज गतिस्थानार्जनोपार्जनेषु । ऋज्रेंद्रेत्यादिना रक्प्रत्ययांतो निपातितः । ऋज्रा गतिमंतोऽश्वा यस्य । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । वृषण्वंतं । अनो नुडिति मतुपो नुट् । चिकेत । कित ज्ञाने । छंदसि लुङ्लङ्लिट इति वर्तमाने कर्मणि लिट् । व्यत्ययेन तिप् ॥

सप्तदशीमृचमाह ॥

एतत्त्यत्त इंद्र वृष्ण उक्थं वार्षागिरा अभि गृणंति राधः ।

ऋज्राश्वः प्रष्टिभिरंबरीषः सहदेवो भयमानः सुराधाः ॥ १७ ॥

एतत् । त्यत् । ते । इंद्र । वृष्णे । उक्थं । वार्षागिराः ।

अभि । गृणंति । राधः ।

ऋज्रऽअश्वः । प्रष्टिऽभिः । अंबरीषः । सहऽदेवः । भयमानः ।

सुऽराधाः ॥ १७ ॥

हे इंद्र वृष्णः कामानां वर्षितुस्ते तव त्यत्तदेतदुक्थं स्तोत्रं राधः संराधकं त्वत्प्रीतिहेतु वार्षागिरा वृषागिरो राज्ञः पुत्रा ऋज्राश्वादयोऽभिगृणंति । आभिमुख्येन वदंति । वार्षागिरा इत्येतद्विवृणोति । ऋज्राश्व एतत्संज्ञो राजर्षिः प्रष्टिभिः पार्श्वस्थैरन्यैरृषिभिः सहेंद्रमस्तौत् । के ते पार्श्वस्थाः । अंबरीषादयस्त्रयो राजर्षयः ॥ वार्षागिराः । तस्यापत्यमित्यण्-

प्रत्ययः। गृणंति। गृ शब्दे। प्वादीनां ह्रस्व इति ह्रस्वत्वं। राधः। राध साध संसिद्धौ। राध्नोति समृद्धो भवत्यनेनेति राधः। करणेऽसुन्। ऋज्राश्वः। ऋज्रा गतिमंतोऽश्वा यस्य स तथोक्तः। अंबरीषः। अबि शब्दे। औणादिकोऽरीषन्प्रत्ययः। उ० ४. २९.। सहदेवः। देवैः सह वर्तत इति सहदेवः। वोपसर्जनस्येति विकल्पनात्सभावाभावः। भयमानः। ञिभी भये। अस्मादंतर्भावितण्यर्थाद्व्यत्ययेन शानच्। बहुलं छंदसीति शपः श्लोरभावः। अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वे धातुस्वर एव शिष्यते। सुराधाः। राध इति धननाम। शोभनं राधो यस्य। सोर्मनसी अलोमोषसी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं॥

अष्टादशीमृचमाह॥

दस्यूञ्छिम्यूँश्च पुरुहूत एवैर्हत्वा पृथिव्यां शर्वा नि बर्हीत्।
सनत्क्षेत्रं सखिभिः श्वित्न्येभिः सनत्सूर्यं सनदपः सुवज्रः॥ १८॥

दस्यून्। शिम्यून्। च। पुरुऽहूतः। एवैः। हत्वा। पृथिव्यां। शर्वा। नि। बर्हीत्।
सनत्। क्षेत्रं। सखिऽभिः। श्वित्न्येभिः। सनत्। सूर्यं। सनत्। अपः। सुऽवज्रः॥ १८॥

पुरुहूतो बहुभिर्यजमानैराहूत इंद्र एवैर्गमनशीलैर्मरुद्भिर्युक्तः सन् पृथिव्यां भूमौ वर्तमानान्दस्यूनुपक्षपयितॄञ्छत्रून्

शिम्यूंश्च शमयितृन्वधकारिणो राक्षसादींश्च हत्वा प्रहृत्य तदनंतरं शर्वा हिंसकेन वज्रेण निबर्हीत्। अवधीत्। निबर्हयतिर्वधकर्मा। एवं शत्रून्निरस्य श्वित्न्येभिः श्वेतवर्णैरलंकारेण दीप्तांगैः सखिभिर्मित्रभूतैर्मरुद्भिः सह क्षेत्रं शत्रूणां संभूतां भूमिं सनत्। समभाक्षीत्। तथा वृत्रेण तिरोहितं सूर्यं तस्य वृत्रस्य हननेन सनत्। अभजत। प्राप्तवानित्यर्थः। तथा सुवज्रः शोभनवज्रयुक्त इंद्रो वृत्रेण निरुद्धा अपो वृष्ट्युदकानि सनत्। समभजत॥ दस्यून्। दसु उपक्षये। यजिमनिशुंधिदसिजनिभ्यो युः। वृषादित्वादाद्युदात्तत्वं। शिम्यून्। शमु उपशमे। शमयति सर्वं तिरस्करोतीति राक्षसादिः शिम्युः। औणादिको युन्प्रत्ययः। वर्णव्यापत्त्याकारस्येत्वं। शर्वा। शॄ हिंसायां। अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति वनिप्। सुपां सुलुगिति तृतीयाया डादेशः। सनत्। वन षण संभक्तौ। लङि बहुलं छंदस्यमाङ्योगेऽपीत्यडभावः। श्वित्न्येभिः। श्विता वर्णे। औणादिको नक्प्रत्ययः। श्वित्नं शुक्लवर्णमर्हंतीति श्वित्न्याः। छंदसि चेति यः। सुवज्रः। आद्युदात्तं द्व्यच्छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं॥

एकोनविंशीमृचमाह॥

विश्वाहेंद्रो अधिवक्ता नो अस्त्वपरिह्वृताः सनुयाम वाजं।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी

उत द्यौः॥ १९॥

प्रत्ययः। गृणंति। गॄ शब्दे। प्वादीनां ह्रस्व इति ह्रस्वत्वं। राधः। राध साध संसिद्धौ। राध्नोति समृद्धो भवत्यनेनेति राधः। करणेऽसुन्। ऋज्राश्वः। ऋज्रा गतिमंतोऽश्वा यस्य स तथोक्तः। अंबरीषः। अबि शब्दे। औणादिकोऽरीषन्प्रत्ययः। उ० ४. २९.। सहदेवः। देवैः सह वर्तत इति सहदेवः। वोपसर्जनस्येति विकल्पनात्सभावाभावः। भयमानः। ञिभी भये। अस्मादंतर्भावितण्यर्थाद्व्यत्ययेन शानच्। बहुलं छंदसीति शपः श्लाभावः। अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वे धातुस्वर एव शिष्यते। सुराधाः। राध इति धननाम। शोभनं राधो यस्य। सोमंनसी अलोमोषसी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं॥

अष्टादशीमृचमाह॥

दस्यूंछिम्यूंश्च पुरुहूत एवैर्हत्वा पृथिव्यां शर्वा नि बर्हीत्।
सनत्क्षेत्रं सखिभिः श्वित्न्येभिः सनत्सूर्यं सनदपः सुवज्रः॥ १८॥

दस्यून्। शिम्यून्। च। पुरुऽहूतः। एवैः। हत्वा। पृथिव्यां। शर्वा। नि। बर्हीत्।
सनत्। क्षेत्रं। सखिऽभिः। श्वित्न्येभिः। सनत्। सूर्यं। सनत्। अपः। सुऽवज्रः॥ १८॥

पुरुहूतो बहुभिर्यजमानैराहूत इंद्र एवैर्गमनशीलैर्मरुद्भिर्युक्तः सन् पृथिव्यां भूमौ वर्तमानान्दस्यूनुपक्षपयितॄञ्छत्रून्

शिम्यूंन शमयितृन्बधकारिणो राचसादींश्च हत्वा प्रह्रत्य तदनंतरं शर्वा हिंसकेन वज्रेण निबर्हीत्। अवधीत्। निबर्हयति वधकर्मा। एवं शत्रूनिरस्य श्वित्न्येभिः श्वेतवर्णैरलंकारेण दीप्तांगैः सखिभिर्मित्रभूतैर्मरुद्भिः सह क्षेत्रं शत्रूणां स्वभूतां भूमिं सनत्। समभाचीत्। तथा वृत्रेण तिरोहितं सूर्यं तस्य वृत्रस्य हननेन सनत्। अभजत। प्राप्तवानित्यर्थः। तथा सुवज्रः शोभनवज्रयुक्त इंद्रो वृत्रेण निरुद्धा अपो वृष्ट्युदकानि सनत्। समभजत॥ दस्यून्। दसु उपचये। यजिमनिशुंधिदसिजनिभ्यो युः। वृषादित्वादाद्युदात्तत्वं। शिम्यून्। शमु उपशमे। शमयति सर्वं तिरस्करोतीति राचसादिः शिम्युः। औणादिको युम्प्रत्ययः। वर्णव्यापत्त्याकारस्येत्वं। शर्वा। शॄ हिंसायां। अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति वनिप्। सुपां सुलुगिति तृतीयाया डादेशः। सनत्। वन षण संभक्तौ। लङि बहुलं छंदस्यमाङ्योगेऽपीत्यडभावः। श्वित्न्येभिः। श्विता वर्णे। औणादिको नक्प्रत्ययः। श्वित्नं शुक्लवर्णमर्हंतीति श्वित्न्याः। छंदसि चेति यः। सुवज्रः। आद्युदात्तं द्व्यच्छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं॥

एकोनविंशीमृचमाह॥

विश्वाहेंद्रो अधिवक्ता नो अस्त्वपरिह्वृताः सनुयाम वाजं।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी

उत द्यौः॥ १९॥

विश्वाहा॑ । इंद्रः॑ । अधि॒ऽव॒क्ता । नः॒ । अ॒स्तु॒ । अप॑रिऽह्वृताः ।

स॒नु॒या॒म॒ । वाजं॑ ।

तत् । नः॒ । मि॒त्रः । वरु॑णः । म॒म॒हं॒तां॒ । अदि॑तिः ।

सिंधुः॑ । पृ॒थि॒वी । उ॒त । द्यौः ॥ १९ ॥

विश्वाहा सर्वकालीनोऽस्माकमिंद्रोऽधिवक्तास्तु । अधिवचनं पक्षपातेन वचनं । यथोक्तं ब्राह्मणायाधिब्रूयादिति । सर्वदास्माकमिंद्रः पक्षपातवचनयुक्तो भवतु । वयं चापरिह्वृता अकुटिलगतयः संतो वाजं हविर्लक्षणमन्नं सनुयाम । संभजामहे । यदनेन सूक्तेनास्माभिः प्रार्थितं तन्मित्रादयो मामहंतां । पूजितं कुर्वंतु ॥ विश्वाहा । विश्वान्यहानि विश्वाहानि । अत्यंतसंयोगे द्वितीया । शेश्छंदसि बहुलमिति शेर्लोपः । उपधादीर्घत्वं नलोपः । मरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदांतोदात्तत्वं । अपरिह्वृताः । ह्वृ कौटिल्ये । निष्ठायामपरिह्वृताश्च । पा० ७. २. ३२. । इति निपातनात् ह्रुभावाभावः । अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । सनुयाम । षणु दाने । लिङि तनादित्वादुप्रत्ययः । वन षण संभक्तावित्यस्माद्वा व्यत्ययेनोप्रत्ययः ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तम एकादशो वर्गः ॥

प्र मंदिन इत्येकादशर्चमष्टमं सूक्तमांगिरसस्य कुत्सस्यार्षं । अष्टम्याद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः शिष्टाः सप्त जगत्यः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । प्र मंदिन एकादश कुत्सस्तु त्रिष्टुबंतमाद्या गर्भस्त्राविण्युपनिषत् ॥ दशरात्रस्य नवमेऽहनि मरुत्वतीय

एतत्सूक्तं । विश्वजित् इति खंडे सूचितं । [प्र मंदिन इमा उ त्वेति मरुत्वतीयं । आ° ८. ७. । इति]॥

तत्र प्रथमामृचमाह ॥

प्र मंदिने पितुमदर्चता वचो यः कृष्णगर्भा निरहन्नृजिश्वना ।
अवस्यवो वृषणं वज्रदक्षिणं मरुत्वंतं सख्याय हवामहे ॥१॥

प्र । मंदिने । पितुऽमत् । अर्चत । वचः । यः । कृष्णऽगर्भाः ।
निःऽअहन् । ऋजिश्वना ।
अवस्यवः । वृषणं । वज्रऽदक्षिणं । मरुत्वंतं । सख्याय ।
हवामहे ॥ १ ॥

हे ऋत्विजः । मंदिने स्तुतिमते स्तोतव्यायेंद्राय पितुमद्वचो हविर्लक्षणेनान्नेनोपेतं स्तुतिलक्षणं वचनं प्रार्चत । प्रकर्षेणोच्चारयत । य इंद्र ऋजिश्वनैतत्संज्ञकेन राज्ञा सख्या सहितः सन् कृष्णगर्भाः । कृष्णो नाम कश्चिदसुरः । तेन निषिक्तगर्भास्तदीया भार्या निरहन् । अवधीत् । कृष्णमसुरं हत्वा पुत्राणामप्यनुत्पत्त्यर्थं गर्भिणीस्तस्य भार्या अप्यवधीदित्यर्थः । अवस्यवो रक्षणेच्छवो वयं वृषणं कामानां वर्षितारं वज्रदक्षिणं वज्रयुक्तेन दक्षिणहस्तेनोपेतं तं मरुत्वंतमिंद्रं सख्याय सख्युः कर्मणे हवामहे । आह्वयामहे ॥ मंदिने । मदि स्तुतिमोदमदस्वप्नकांतिगतिषु । औणादिक इनिप्रत्ययः । तदुक्तं यास्केन । मंदी मंदयतेः स्तुतिकर्मण इति । पितुमत् । ह्रस्वनुड्भ्यां मतुबिति मतुप उदात्तत्वं । कृष्णगर्भाः । कृष्णेन

निषिक्ता गर्भा यासु तास्तथोक्ताः। परादिश्छंदसि बहुल-मित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। अवयवः। अवरोधादिको भावेऽसुन्। अव इच्छत्यवस्यति। सुप आत्मनः क्यच्। क्याच्छंदसीत्यु-प्रत्ययः। वृषणं। वा षपूर्वस्य निगम इति विकल्पनादुपधा-दीर्घाभावः। सख्याय। सख्युः कर्म सख्यं। सख्युर्य इति यप्रत्ययः। हवामहे। ह्वेञो लिटि बहुलं छंदसीति संप्रसारणं॥

द्वितीयामृचमाह॥

यो व्यंसं जाहृषाणेन मन्युना यः शंबरं यो

अहन्पिप्रुमव्रतं।

इंद्रो यः शुष्णमशुषं न्यावृणङ्मरुत्वंतं सख्याय

हवामहे॥ २॥

यः। विऽअंसं। जहृषाणेन। मन्युना। यः। शंबरं।।

यः। अहन्। पिप्रुं। अव्रतं।

इंद्रः। यः। शुष्णं। अशुषं। नि। अवृणक्। मरुत्वंतं।

सख्याय। हवामहे॥ २॥

य इंद्रो जहृषाणेन प्रहृष्टेन मन्युना क्रोधेन व्यंसं विगतभुजं वृत्रमहन्। अवधीत्। अपि च य इंद्रः शंबरमेतत्संज्ञमसुरं चावधीत्। तथाव्रतं व्रतस्य यागादेः कर्मणो विरोधिनं पिप्रुमेतत्संज्ञमसुरं च य इंद्रोऽवधीत्। किंच य इंद्रोऽशुषं शोषणरहितं शुष्णं सर्वस्य जगतः शोषकमेतत्संज्ञमसुरं न्यवृणक्। न्यवर्जयत्। समूलं हतवानित्यर्थः। तं मरुत्वं-

नमिंद्रं सख्यायाह्वयामहे ॥ व्यंसं । विगतोंऽसो यस्मात् । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । यण उदात्तस्वरितयोर्यण इति परस्यानुदात्तस्य स्वरितत्वं । जाहृषाणेन । हृष तुष्टौ । अत्र हृष्यर्थः । छंदसि लिट् । लिटः कानज्वेति तस्य कानजादेशः । अन्येषामपि दृश्यत इति संहितायामभ्यासस्य दीर्घत्वं । चित्वादंतोदात्तत्वं । अशुषं । शुष शोषणे । इगुपधलक्षणः कः । शुषाः शोषका न संत्यस्येत्यशुषः । परादिश्छंदसि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । अवृणक् । वृजी वर्जने । रौधादिकः ॥

तृतीयामृचमाह ॥

यस्य द्यावापृथिवी पौंस्यं महद्यस्य व्रते वरुणो

यस्य सूर्यः ।

यस्येंद्रस्य सिंधवः सश्चति व्रतं मरुत्वंतं सख्याय

हवामहे ॥ ३ ॥

यस्य । द्यावापृथिवी इति । पौंस्यं । महत् । यस्य ।

व्रते । वरुणः । यस्य । सूर्यः ।

यस्य । इंद्रस्य । सिंधवः । सश्चति । व्रतं । मरुत्वंतं ।

सख्याय । हवामहे ॥ ३ ॥

यस्येंद्रस्य महद्विपुलं पौंस्यं बलं द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावनुवर्तते । यस्य चेंद्रस्य व्रते नियमनरूपे कर्मणि वरुणो वर्तते । वरुणोऽपींद्रस्य नियमनं नातिक्रामतीत्यर्थः । अपि च । सूर्योऽपि यस्येंद्रस्य व्रते वर्तते । तथा यस्येंद्रस्य व्रतं कर्म सिंधवो नद्यः सश्चति । वचनव्यत्ययः । गच्छंति । सश्चति

गच्छतिकर्मा । इंद्रेणानुशिष्टाः प्रवहंतीत्यर्थः । तं मरुत्वं-तमिंद्रं सख्यायाह्वयामहे ॥ द्यावापृथिवी । द्यौश्च पृथिवी च द्यावापृथिव्यौ । दिवो द्यावेति द्यावादेशः । स चाद्युदात्तो निपातितः । पृथिवीशब्दो ङीष्प्रत्ययांतोऽंतोदात्तः । देवताद्वंद्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं । वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

यो अश्वानां यो गवां गोपतिर्वशी य आरितः

कर्मणिकर्मणि स्थिरः ।

वीळोश्चिदिंद्रो यो असुन्वतो वधो मरुत्वंतं सख्याय

हवामहे ॥ ४ ॥

यः । अश्वानां । यः । गवां । गोऽपतिः । वशी । यः ।

आरितः । कर्मणिऽकर्मणि । स्थिरः ।

वीळोः । चित् । इंद्रः । यः । असुन्वतः । वधः । मरुत्वंतं ।

सख्याय । हवामहे ॥ ४ ॥

य इंद्रोऽश्वानां पतिरधिपतिः । तथा य इंद्रो गोपतिः । न केवलमेकस्या गोः किंतु सर्वासामित्याह गवामिति । सर्वासां गवामधिपतिर्भवति । वशी । अपराधीनः । स्वतंत्र इत्यर्थः । अपि च य इंद्रः कर्मणि कर्मणि सर्वेषु कर्मसु स्थिरो नैश्चल्येनावतिष्ठमान आरितः स्तुतिभिः प्रत्युतः प्राप्तो भवति । आरितः प्रत्यृतः स्तोमानिति निरुक्तं । नि० ५. १५. । यश्चेंद्रोऽसुन्वतः सुन्वतां यागानुष्ठातॄणां विरोधिनो विळोश्चित्

इंद्रस्यापि प्रतिबंधो हंता । तं मरुत्वंतमिंद्रं सख्यायाह्वयामहे ॥ गवां । न गोश्वन्साववर्णेति विभक्तेरुदात्तत्वस्य प्रतिषेधः । गोपतिः । पत्यावैश्वर्ये इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । आरितः । ऋ गतौ । अस्मात्संप्रतान्निष्ठा । आगमानुशासनस्यानित्यत्वा-त्पुगागमाभावः । यद्वा । सूचिसूत्रिमूत्र्यट्यर्त्यशूर्णोतीनामिति विहितस्य यङो यङोऽचि चेत्यत्र चशब्देन बहुलग्रहणानु-कर्षणादनैमित्तिके लुकि प्रत्ययलक्षणेन सन्यङोरिति ऋ इत्येतस्य द्विर्वचन उरदत्वहलादिशेषयोः सतो रुग्रिकौ च लुकीति रुक् । ततो निष्ठायां छांदस इडागमः । ऋकारस्य यणादेशः । रो रीत्यभ्यासरेफलोपः । ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽण इति दीर्घत्वं । बधः । कृत्यल्युटो बहुलमिति बहुलवचनात् हनस्य बध इति कर्तर्यप् बधादेशश्च । स चादंतः । अतो लोप उदात्तनिवृत्तिस्वरेण प्रत्ययस्योदात्तत्वं ॥

पंचमीमृचमाह ॥

यो विश्वस्य जगतः प्राणतस्पतिर्यो ब्रह्मणे प्रथमो

गा अविंदत् ।

इंद्रो यो दस्यूँरधराँ अवातिरन्मरुत्वंतं सख्याय

हवामहे ॥ ५ ॥

यः । विश्वस्य । जगतः । प्राणतः । पतिः । यः । ब्रह्मणे ।

प्रथमः । गाः । अविंदत् ।

इंद्रः । यः । दस्यू॑न् । अध॑रान् । अव॒ऽअति॑रत् । म॒रुत्व॑न्तं ।

स॒ख्याय॑ । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥ ५ ॥

य इंद्रो विश्वस्य जगतो गच्छतः प्राणतः प्रश्वसतः प्राणि-जातस्य पतिः स्वामी यश्च ब्रह्मणे ब्राह्मणजातिभ्योऽंगिरोभ्यः प्रथमोऽन्येभ्यो देवेभ्यः पूर्वभावी सन् पणिभिरपहृता गा अविंदत् । अलभत । अन्येभ्यो देवेभ्यः पूर्वमेव तैरसुरैर्युद्ध्वा गाः स्वयमलभतेत्यर्थः । अपि च । इंद्रो दस्यूनुपक्षपयितॄनसु-रानधरान्निकृष्टान्कृत्वावातिरत् । अवधीत् । अवतिरतिर्वध-कर्मा । तं मरुत्वंतमिंद्रं सख्याय ह्वयामहे ॥ जगतः । गम्लृ गतौ । वर्तमाने धृषद्बृहन्महज्जगच्छतृवच्चेत्यतिप्रत्ययांतो निपातितो जगच्छब्द आद्युदात्तः । प्राणतः । श्वस प्राणने । अन च । अस्माल्लटः शतृ । अदादित्वाच्छपो लुक् । शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं । षष्ठ्याः पतिपुत्रेति विसर्जनीयस्य सत्वं ॥

षष्ठीमृचमाह ॥

यः शूरे॑भि॒र्हव्यो॒ यश्च॑ भी॒रुभि॒र्यो धाव॑द्भि॒र्हूयते॒ यश्च॒

जि॒ग्युभिः॑ ।

इन्द्रं॒ यं विश्वा॒ भुव॑ना॒भि सं॑द॒धुर्म॒रुत्व॑न्तं स॒ख्याय॑

ह॒वा॒म॒हे॒ ॥ ६ ॥

यः । शूरे॑भिः । हव्यः॑ । यः । च॒ । भी॒रुऽभिः॑ । यः ।

धाव॑त्ऽभिः । हू॒यते॑ । यः । च॒ । जि॒ग्युऽभिः॑ ।

इंद्रं । यं । विश्वा । भुवना । अभि । संऽदधुः । मरुत्वंतं ।

सख्याय । हवामहे ॥ ६ ॥

य इंद्रः शूरेभिः शौर्योपेतैः पुरुषैर्हव्यो योद्धुमाह्वातव्यः । यश्च भीरुभिर्भयशीलैः कातरैः पुरुषैः सहायार्थमाह्वातव्यः । अपि च । य इंद्रो धावद्भिः पराजयेन पलायमानैर्हूयते रक्षार्थमाहूयते । यश्च जिग्युभिः प्राप्तजयैराहूयते । यं चेंद्रं विश्वा भुवना सर्वाणि भूतजातानि स्वेषु स्वेषु कार्येष्वभिसंदधुः । आभिमुख्येन स्थापयंति । तं मरुत्वंतमिंद्रं सख्यायाह्वयामहे ॥ शूरेभिः । बहुलं छंदसीति भिस ऐसभावः । हव्यः । ह्वयतेरचो यदिति ह्व इत्यनुवृत्तौ बहुलं छंदसीति संप्रसारणं । गुणे धातोस्तन्निमित्तस्यैवेत्यवादेशः । भीरुभिः । भियः क्रुक्लुकनौ । उ० २. ३२. । इति क्रुप्रत्ययः । धावद्भिः । सृ गतौ । सर्तेर्वेगितायां गतौ पा घ्रात्यादिना धावादेशः । शपः पित्त्वादनुदात्तत्वं । शतुश्च लसार्वधातुकस्वरेण धातुस्वरः शिष्यते । जिग्युभिः । जि जये । लिटः क्वसुः । द्विर्वचने सन्लिटोर्जेरित्यभ्यासादुत्तरस्य जकारस्य कुत्वं । भिस्ययस्मयादित्वेन भत्वाद्वसोः संप्रसारणमिति संप्रसारणं । छांदसोऽत्यलोपः ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे द्वादशो वर्गः ॥

सप्तमीमृचमाह ॥

रुद्राणामेति प्रदिशा विचक्षणो रुद्रेभिर्योषा तनुते

पृथु ज्रयः ।

इंद्रं मनीषा अभ्यर्चति श्रुतं मरुत्वंतं सख्याय हवामहे ॥७॥

रुद्राणां । एति । प्रऽदिशा । विऽचक्षणः । रुद्रेभिः ।
योषा । तनुते । पृथु । ज्रयः ।
इंद्रं । मनीषा । अभि । अर्चति । श्रुतं । मरुत्वंतं ।
सख्याय । हवामहे ॥ ७ ॥

विचक्षणः सूर्यात्मना प्रकाशमान इंद्रो रुद्राणां रुद्रपुत्राणामध्यात्मं प्राणरूपेण वर्तमानानां मरुतां । यद्वा रोदयितॄणां प्राणानां । प्राणा हि शरीरान्निर्गताः संतो बंधुजनान्रोदयंति । प्रदिशा प्रदेशनेन मनुष्येभ्यः प्रदानेन सहैति । अंतरिक्षं गच्छति । तथा चाम्नायते । योऽसौ तपन्नुदेति स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायोदेतीति । अपि च रुद्रेभिरधिभूतं वर्तमानै रुद्रपुत्रैर्मरुद्भिर्योषा माध्यमिका वाक् पृथु विस्तीर्णं ज्रयो वेगं तनुते । विस्तारयति । प्रसंगादत्र मरुतां स्तुतिः । मरुद्भिः सह वर्तमानं श्रुतं प्रख्यातं सूर्यात्मानमिंद्रं मनीषा स्तुतिलक्षणा वाक् अभ्यर्चति । आभिमुख्येन स्तौति । तं मरुत्वंतमिंद्रं सख्यायाह्वयामहे ॥ प्रदिशा । दिश अतिसर्जने । संपदादिलक्षणो भावे क्विप् । ज्रयः । जि ज्रि अभिभवे । ज्रीयतेऽभिभूयतेऽनेनेति ज्रयो वेगः । करणेऽसुन् । मनीषा । ईषा अक्षादित्वात्प्रकृतिभावः ॥

अष्टमीमृचमाह ॥

यद्वा मरुत्वः परमे सधस्थे यद्वावमे वृजने मादयासे ।

ऋत आ याह्यध्वरं नो अच्छा त्वाया हविश्चकृमा

सत्यराधः ॥ ८ ॥

यत्। वा। मरुत्वः। परमे। सधऽस्थे। यत्। वा।

अवमे। वृजने। मादयासे।

अतः। आ। याहि। अध्वरं। नः। अच्छ। त्वाऽया।

हविः। चकृम। सत्यऽराधः॥ ८॥

हे मरुत्वः। मरुद्भिर्युक्तेंद्र परमे उत्कृष्टे सधस्थे सहस्थाने गृहे यद्वा यदि वा मादयासे तृप्तो वर्तसे। यद्वा यदि वावमेऽर्वाचीने वृजने। वृज्यते रिक्तीक्रियतेऽस्मिन्धनमिति वृजनं कृतं। तस्मिन्मादयासे। अतोऽस्मादुभयविधात्स्थानान्नोऽस्माकमध्वरं यज्ञमच्छाभिमुख्येनायाहि। आगच्छ। हे सत्यराधः सत्यधन त्वाया त्वत्कामनया वयं हविश्चकृम। कृतवंतः॥ मरुत्वः। मतुवसो रुरिति संबुद्धौ नकारस्य रुत्वं। सधस्थे। सुपि स्थ इति कप्रत्ययः। सध मादस्थयोश्छंदसीति सहस्य सधादेशः। मादयासे। मद तृप्तियोगे। चुरादिरात्मनेपदी। लेट्यडागमः। त्वाया। त्वामात्मन इच्छति। सुप आत्मनः क्यच्। प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति मपर्यंतस्य त्वादेशः। व्यत्ययेन दकारस्यात्वं। अ प्रत्ययादित्यकारप्रत्ययः। सुपां सुलुगिति तृतीयाया लुक्॥

नवमीमृचमाह॥

त्वायेंद्र सोमं सुषुमा सुदक्ष त्वाया हविश्चकृमा ब्रह्मवाहः।

अधा नियुत्वः सगणो मरुद्भिरस्मिन्यज्ञे बर्हिषि

मादयस्व ॥ ९ ॥

त्वाऽया । इंद्र । सोमं । सुसुम । सुऽदक्ष । त्वाऽया ।

हविः । चकृम । ब्रह्मऽवाहः ।

अधं । नियुत्वः । सऽगणः । मरुत्ऽभिः । अस्मिन् ।

यज्ञे । बर्हिषि । मादयस्व ॥ ९ ॥

हे सुदक्ष शोभनबलेंद्र त्वाया त्वत्कामनया सोमं सुषुम । अभिषुतवंतो वयं । हे ब्रह्मवाहः । ब्रह्मणा मंत्ररूपेण स्तोत्रेणो-ह्यमान प्राप्यमाणेंद्र त्वाया त्वत्कामनयाहवनीये पुरोडाश-लक्षणं हविश्चकृम । कृतवंतः । हे नियुत्वः । नियुतोऽश्वाः । तद्वन्निंद्र । अधानंतरं मरुद्भिः सप्तगणरूपैरेतत्संज्ञैर्देवैः सगणो गणसहितः सन्नस्मिन्वर्तमाने यज्ञे बर्हिष्यास्तीर्णे दर्भे उपविश्य मादयस्व । तृप्तो भव ॥ सुषुम । षुञ् अभिषवे । लिटि क्रादिनियमप्राप्तस्येटोऽनित्यमागमशासनमिति वचनादभावः ॥

दशमीमृचमाह ॥

मादयस्व हरिभिर्ये तं इंद्र वि ष्यस्व शिप्रे वि

सृजस्व धेने ।

आ त्वा सुशिप्र हरयो वहंतूशन्हव्यानि प्रति

नो जुषस्व ॥ १० ॥

मादयस्व । हरिऽभिः । ये । ते । इंद्र । वि । स्यस्व ।
शिप्रे इति । वि । सृजस्व । धेने इति ।
आ । त्वा । सुऽशिप्र । हरयः । वहंतु । उशन् । हव्यानि ।
प्रति । नः । जुषस्व ॥ १० ॥

हे इंद्र हरिभिरश्वैः सह मादयस्व । तृप्तो भव । ये ते तव स्वभूताः । तदर्थं शिप्रे हनू संहते विष्यस्व । सोमपानार्थं विवृते कुरु । तथा धेने पानसाधनभूते जिह्वोपजिह्विके विसृजस्व । सोमपानार्थं विश्लिष्टे कुरु । हे सुशिप्र । शिप्रे हनू नासिके वा । शोभनशिप्रेंद्र त्वा त्वां हरयोऽश्वा आवहंतु । अस्मदीयं यज्ञं प्रापयंतु । त्वं चोशन् अस्मान्कामयमानो नोऽस्माकं हव्यानि हवींषि प्रतिजुषस्व । प्रत्येकं सेवस्व । मोदाः सिद्धाः ॥ विष्यस्व । षो अंतकर्मणि । व्यत्ययेनात्मनेपदं । दिवादित्वात् श्यन् । ओतः श्यनीत्योकारलोपः । उपसर्गात्सुनोतीति षत्वं ॥

एकादशीमृचमाह ॥

मरुत्स्तोत्रस्य वृजनस्य गोपा वयमिंद्रेण सनुयाम वाजं ।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी
उत द्यौः ॥ ११ ॥

मरुत्ऽस्तोत्रस्य । वृजनस्य । गोपाः । वयं । इंद्रेण ।
सनुयाम । वाजं ।

तत्। नः। मित्रः। वरुणः। ममहंतां। अदितिः।

सिंधुः। पृथिवी। उत। द्यौः॥ ११॥

मरुत्स्तोत्रस्य मरुद्भिः सह स्तोत्रं यस्य स मरुत्स्तोत्रः। तस्य वृजनस्य शत्रूणां वेष्टरिंद्रस्य संबंधिनो गोपा गोपायनीया रक्षणीया वयं तेनेंद्रेण वाजमन्नं सनुयाम। लभेमहि। यदेतदस्माभिः प्रार्थितं नोऽस्मदीयं तन्मित्रादयो द्यावापृथिव्यौ च मामहंतां। पूजितं कुर्वंतु॥ वृजनस्य। वृजी वर्जने। कृपृवृजिमंदिनिधाञ्भ्यः क्युरिति क्युप्रत्ययः॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे त्रयोदशो वर्गः॥

इमां त इत्येकादशर्चं नवमं सूक्तं कुत्सस्यार्षमैंद्रं। अंत्या त्रिष्टुप् शिष्टा दश जगत्यः। तथा चानुक्रांतं। इमां तेऽंत्या त्रिष्टुविति। विनियोगो लैंगिकः॥

तत्र प्रथमामृचमाह॥

इमां ते धियं प्र भरे महो महीमस्य स्तोत्रे धिषणा यत्त आनजे।

तमुत्सवे च प्रसवे च सासहिमिंद्रं देवासः शवसामदन्ननु॥१॥

इमां। ते। धियं। प्र। भरे। महः। महीं। अस्य।

स्तोत्रे। धिषणा। यत्। ते। आनजे।

तं। उत्ऽसवे। च। प्रऽसवे। च। ससहिं। इंद्रं।

देवासः। शवसा। अमदन्। अनु॥ १॥

हे इंद्र महो महतस्ते तवेमामिदानीं क्रियमाणां महीं महतीं अत्यंतोत्कृष्टां धियं स्तुतिं प्रभरे। प्रकर्षेण संपादयामि। ते तव धिषणा त्वदीया बुद्धिरस्य मम स्तोत्रे स्तुतौ यद्यस्मादानजे। अक्ता संश्लिष्टासीत्। तस्मात्तव प्रियां स्तुतिं करोमीत्यर्थः। उत्तरोऽर्धर्चः परोक्षकृतः। सासहिं शत्रूणामभिभवितारं पूर्वोक्तं तमिंद्रं देवासः कर्मसु दीव्यंत ऋत्विजः शवसा स्तुतिभिः कीर्तनबलेनान्वमदन्। अनुक्रमेण हर्षं प्रापयन्। किमर्थं। उत्सवे च। उत्सवार्थमभिलषितार्थं। प्रसवे च। धनानां वृष्ट्युदकानां वोत्पत्त्यर्थं च॥ आनजे। अंजू व्यक्तिम्रक्षणकांतिगतिषु। अस्मात्कर्मणि लिट्। द्विर्वचनहलादिशेषौ। अत आदेरित्यभ्यासस्यात्वं। तस्मान्नुट् द्विहल इति नुट्। व्यत्ययेनोपधानकारलोपः। उत्सवे। प्रसवे। षू प्रेरणे। ऋदोरबिति भावेऽप्। निमित्तात्कर्मसंयोगे। पा॰ २. ३. ३६. ३.। इति सप्तमी। थाथादिनोत्तरपदांतोदात्तत्वं। सासहिं। षह अभिभवे। आदृगमहन इत्यत्रोत्सर्गश्छंदसीति वचनात्किप्रत्ययः। लिड्वद्भावाद्द्विर्वचनं। अन्येषामपि दृश्यत इति संहितायामभ्यासस्य दीर्घत्वं। अमदन्। मदी हर्षे। हेतुमति णिच्। मदी हर्षग्लपनयोरिति घटादिषु पाठान्मितां ह्रस्व इति ह्रस्वत्वं। छंदस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वाण्णेरनिटीति णिलोपः॥

द्वितीयामृचमाह॥

अस्य श्रवो नद्यः सप्त बिभ्रति द्यावाक्षामा पृथिवी दर्शतं वपुः।

अस्मे सूर्याचंद्रमसाभिचक्षे श्रद्धे कमिंद्र चरतो वितर्तुरं॥२॥

अस्य। अर्वः। नद्यः। सप्त। बिभ्रति। द्यावाक्षामा।

पृथिवी। दर्शतं। वपुः।

अस्मे इति। सूर्याचंद्रमसा। अभिऽचक्षे। अद्धे। कं।

इंद्र। चरतः। विऽततुरं॥ २॥

अस्येंद्रस्य अवो यशः कीर्तिः सप्त इमं मे गंग इत्यस्यामृचि प्राधान्येन प्रतिपादिता गंगाद्याः सप्तसंख्याका नद्यो बिभ्रति। धारयंति। वृत्रहननेनेंद्रस्य यद्दृष्टेः प्रदातृत्वं तत्प्रभूतजलोपेता नद्यः प्रकटयंतीत्यर्थः। अपि च द्यावाक्षामा द्यावापृथिव्यौ। पृथिवीत्यंतरिक्षनाम। अंतरिक्षं चास्य सूर्यात्मना वर्तमानस्येंद्रस्य दर्शतं सर्वैः प्राणिभिर्दर्शनीयं वपुः। रूपनामैतत्। प्रकाशात्मकं रूपं धारयंति। किंच हे इंद्र। अस्मे अस्माकमभिचक्षे द्रष्टव्यानां पदार्थानामाभिमुख्येन प्रकाशनार्थं अद्धे कं श्रद्धार्थं। चक्षुषा दृष्टे हि वस्तुनीदं सत्यमिति श्रद्धोत्पद्यते। कमित्येतत्पादपूरणं। तदुभयार्थं सूर्याचंद्रमसौ विततुरं परस्परव्यतिहारेण तरणं पुनःपुनर्गमनं यथा भवति तथा चरतः। वर्तेते। त्वमेव तद्रूपः सन्वर्तस इत्यर्थः॥ अस्य। ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं। द्यावाक्षामा। द्यौश्च क्षामा च। दिवो द्यावेति द्यावादेशः। सुपां सुलुगिति विभक्तेर्डादेशः। देवताद्वंद्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं। दर्शतं। भृमृदृशीत्यादिनातच्। सूर्याचंद्रमसा सूर्यश्च चंद्रमाश्च। देवताद्वंद्वे चेति पूर्वपदस्यानङादेशः। सुपां सुलुगिति विभक्तेराकारः। चंद्रमसशब्दो दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरेण मध्योदात्तः।

अती देवताद्वंद्वे चेति प्राप्तस्योभयपदप्रकृतिस्वरस्य नोत्तरपदेऽनुदात्तादावपृथिवीति प्रतिषेधः । अभिचक्षे । चक्षेः प्रकाशनार्थत्वात् संपदादिलक्षणो भावे क्विप् । तादर्थ्ये चतुर्थी । ऋद्धे । ऋधिग्रहणादृधातेर्भावे विच् । चतुर्थ्येकवचन आतो धातोरित्याकारलोपः । उदात्तनिवृत्तिस्वरेण विभक्तेरुदात्तत्वं । वितर्तुरं । तरतेर्यङ्लुगंतादौणादिकोऽच् । बहुलं छंदसीत्युत्वं ॥

तृतीयामृचमाह ॥

तं स्मा रथं मघवन्प्राव सातये जैत्रं यं ते अनुमदाम संगमे ।

आजा न इंद्र मनसा पुरुष्टुत त्वायद्भ्यो मघवञ्छर्म यच्छ नः ॥ ३ ॥

तं । स्म । रथं । मघऽवन् । प्र । अव । सातये । जैत्रं । यं । ते । अनुऽमदाम । संऽगमे ।

आजा । नः । इंद्र । मनसा । पुरुऽस्तुत । त्वायत्ऽभ्यः । मघऽवन् । शर्म । यच्छ । नः ॥ ३ ॥

हे मघवन् धनवन्निंद्र सातयेऽस्माकं धनलाभाय तं स्म तमेव रथं प्राव । प्रेरय वर्तय । नोऽस्माकं मनसा बुद्ध्या पुरुष्टुत बहुभिः स्तुतेंद्र ते तव स्वभूतं जैत्रं जयशीलं यं रथं संगमे शत्रुभिः सह संगमन आजा युद्धे सत्यनुमदाम । वयमनुक्रमेण स्तुमः । अपि च हे मघवन् त्वायद्भ्यस्त्वां कामयमानेभ्यो नोऽस्मभ्यं शर्म सुखं यच्छ । देहि ॥ अव । अव रक्षणगति-

कांतीत्युक्तत्वादवतिरत्र गत्यर्थः । संगमे । अहृहृहनिश्चिगमस्येति कर्मण्यप् । थाथादिनोत्तरपदांतोदात्तत्वं । आजा । सुपां सुलुगिति सप्तम्या डादेशः । त्वायवः । सुप आत्मनः क्यच् । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति मपर्यंतस्य त्वादेशः । व्यत्ययेन दकारस्यात्वं । क्यजंताल्लटः शतृ । अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वे सति क्यचा सहैकादेश एकादेश उदात्तेनोदात्त इति तस्योदात्तत्वं ॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

वयं जयेम त्वया युजा वृतमस्माकमंशमुदवा भरेभरे ।
अस्मभ्यमिंद्र वरिवः सुगं कृधि प्र शत्रूणां मघवन्वृष्ण्या
रुज ॥ ४ ॥

वयं । जयेम । त्वया । युजा । वृतं । अस्माकं । अंशं ।
उत् । अव । भरेऽभरे ।
अस्मभ्यं । इंद्र ॥ वरिवः । सुऽगं । कृधि । प्र । शत्रूणां ।
मघऽवन् । वृष्ण्या । रुज ॥ ४ ॥

हे इंद्र युजास्माभिर्युक्तेन सहायभूतेन त्वया वृतमावृण्वंतं शत्रुं वयं स्तोतारो जयेम । अभिभवेम । अपि च भरे भरे संग्रामे संग्रामेऽस्माकमंशमस्मदीयं भागमुदव । शत्रुकृतपीडापरिहारेणोत्कृष्टं रक्ष । तथा हे इंद्र वरिवो धनमस्मभ्यं सुगं सुगमं सुप्रापं कृधि । कुरु । तथा हे मघवन् शत्रूणामस्मदुपचरां वृष्ण्या वृष्ण्यानि द्रवकाणि वीर्याणि प्ररुज । प्रभंग्धि । बाधस्वेत्यर्थः ॥ वृतं । वृञ् वरणे । क्विप् चेति क्विप् । तुगागमः ।

सुगं । सुदुरोरधिकरण इति गमेर्डप्रत्ययः । कृधि । श्रुशृणु-पृकृवृभ्य इति हेर्धिः । रुज । रुजो भंगे । तौदादिकः ॥

पंचमीमृचमाह ॥

नाना हि त्वा हवमाना जना इमे धनानां धर्तरवसा विपन्यवः ।

अस्माकं स्मा रथमा तिष्ठ सातये जैत्रं हींद्र निभृतं मनस्तव ॥ ५ ॥

नाना । हि । त्वा । हवमानाः । जनाः । इमे । धनानां । धर्तः । अवसा । विपन्यवः ।

अस्माकं । स्म । रथं । आ । तिष्ठ । सातये । जैत्रं । हि । इंद्र । निऽभृतं । मनः । तव ॥ ५ ॥

हे धनानां धर्तः । गोहिरण्यादिरूपाणां द्रव्याणां धारयितरिंद्र । विपन्यवः । स्तोतृनामैतत् । स्तोतार इमे जना अवसा रक्षणेन हेतुना त्वा हवमानास्त्वामाह्वयंतो नाना हि । विभिन्नाः खलु । तेषां मध्येऽस्माकं स्मास्माकमेव सातये धनदानाय रथमातिष्ठ । आरोह । हे इंद्र निभृतमव्याकुलं तव मनश्चित्तं जैत्रं हि । जयशीलं खलु । अतस्त्वमस्मभ्यं धनं दातुं समर्थमित्यर्थः ॥ सातये । षणु दाने । जनसनखनां सञ्झलोरित्यात्वं ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे चतुर्दशो वर्गः ॥

कातीत्युक्तत्वाद्वतिरत्र गत्यर्थः । संगमे । अव्ययपूर्वपदनिमित्तकृत्स्वरेति कर्मंख्लप् । थाथादिनोत्तरपदांतोदात्तत्वं । आजा । सुपां सुलुगिति सप्तम्या डादेशः । त्वायन्तः । सुप आत्मनः क्यच् । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति मपर्यंतस्य त्वादेशः । व्यत्ययेन दकारस्यात्वं । क्यजंतात्लटः शतृ । अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वे सति क्यचा सहैकादेश एकादेश उदात्तेनेति तस्योदात्तत्वं ॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

वयं जयेम त्वया युजा वृतमस्माकमंशमुदवा भरेभरे ।

अस्मभ्यमिंद्र वरिवः सुगं कृधि प्र शत्रूणां मघवन्वृष्ण्या रुज ॥ ४ ॥

वयं । जयेम । त्वया । युजा । वृतं । अस्माकं । अंशं ।

उत् । अव । भरेऽभरे ।

अस्मभ्यं । इंद्र ॥ वरिवः । सुऽगं । कृधि । प्र । शत्रूणां ।

मघऽवन् । वृष्ण्या । रुज ॥ ४ ॥

हे इंद्र युजास्माभिर्युक्तेन सहायभूतेन त्वया वृतमावृण्वंतं शत्रुं वयं स्तोतारो जयेम । अभिभवेम । अपि च भरे भरे संग्रामे संग्रामेऽस्माकमंशमस्मदीयं भागमुदव । शत्रुकृतपीडापरिहारेणोत्कृष्टं रक्ष । तथा हे इंद्र वरिवो धनमस्मभ्यं सुगं सुगमं सुप्रापं कृधि । कुरु । तथा हे मघवन् शत्रूणामस्मदुपद्रवकारिणां वृष्ण्या वृष्णयानि वृषकर्माणि वीर्याणि प्ररुज । प्रभंग्धि । बाधस्वेत्यर्थः ॥ वृतं । वृञ् वरणे । क्विप् चेति क्विप् । तुगागमः ।

सुगं। [खुदुरोरधिकरण इति गमेर्डप्रत्ययः। कृधि। श्रुशृणु-पृकृवृभ्य इति हेर्धिः। रुज। रुजो भंगे। तौदादिकः ॥

पंचमीमृचमाह ॥

नाना हि त्वा हवमाना जना इमे धनानां धर्तरवसा विपन्यवः।

अस्माकं स्मा रथमा तिष्ठ सातये जैत्रं हींद्र निभृतं मनस्तव ॥ ५ ॥

नाना। हि। त्वा। हवमानाः। जनाः। इमे। धनानां। धर्तः। अवसा। विपन्यवः।

अस्माकं। स्म। रथं। आ। तिष्ठ। सातये। जैत्रं। हि। इंद्र। निऽभृतं। मनः। तव ॥ ५ ॥

हे धनानां धर्तः। गोहिरण्यादिरूपाणां द्रव्याणां धारयितरिंद्र। विपन्यवः। स्तोतृनामैतत्। स्तोतार इमे जना अवसा रक्षणेन हेतुना त्वा हवमानास्त्वामाह्वयंतो नाना हि। विभिन्नाः खलु। तेषां मध्येऽस्माकं स्मास्माकमेव सातये धनदानाय रथमातिष्ठ। आरोह। हे इंद्र निभृतमव्याकुलं तव मनश्चित्तं जैत्रं हि। जयशीलं खलु। अतस्त्वमस्मभ्यं धनं दातुं समर्थमित्यर्थः ॥ सातये। षणु दाने। ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्चेति क्तिन्नंतो निपातितः। जनसनखनां सञ्झलोरित्यात्वं ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे चतुर्दशो वर्गः ॥

षष्ठीमृचमाह ॥

गोजिता बाहू अमितक्रतुः सिमः कर्मन्कर्मञ्छतमूतिः

खजंकरः ।

अकल्प इंद्रः प्रतिमानमोजसाथा जना वि ह्वयंते

सिषासवः ॥ ६ ॥

गोऽजिता । बाहू इति । अमितऽक्रतुः । सिमः ।

कर्मन्ऽकर्मन् । शतऽऊतिः । खजंऽकरः ।

अकल्पः । इंद्रः । प्रतिऽमानं । ओजसा । अथ । जनाः ।

वि । ह्वयंते । सिसासवः ॥ ६ ॥

हे इंद्र तव बाहू हस्तौ गोजिता जयेन गवां लंभयितारौ। त्वं चामितक्रतुः। अपरिच्छिन्नज्ञानः। सिमः। श्रेष्ठः। तथा च शाट्यायनकं। सिम इति वै श्रेष्ठमाचक्षत इति। यद्वा सिमः शत्रूणां बंधकः। कर्मंकर्मन् स्तोतृणां कर्मणि कर्मणि-पस्थिते शतमूतिः। बहुविधरक्षणोपेतः। खजंकरः। खजति मथ्नाति पुरुषानिति खजः संग्रामः। तस्य कर्ता। अकल्पः। कल्पेनान्येन रहितः। स्वतंत्र इत्यर्थः। ओजसा सर्वेषां प्राणिनां यदोजो बलमस्ति तेन सर्वेण प्रतिमानं प्रतिनिधित्वेन मीयमानः। यस्मादेवंगुणविशिष्ट इंद्रोऽथातः कारणात्सिषा-सवो धनं लब्धुकामा जना विह्वयंते। विविधमाह्वयंति॥ गोजिता। गा जयत इति गोजितौ। सुपां सुलुगिति विभक्तेः

दाकारः। स्रिमः। षिञ् बंधने। अस्मादौणादिको मक्। खजंकरः। खज मंथने। पचाद्यच्। येर्मप्रथमद्रेऽण् च। पा० ३..२. ४४.। इति चशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् खजशब्दोपपदादपि करोतेः खच्। अरुर्द्विषदजंतस्येति सुम्। गतिकारकोपपदात्कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। अकल्पः। नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं। सिषासवः। वन षण संभक्तौ। सनि सनीवंतर्धेति विकल्पनादिडभावः। जनसनखनां सन्झलोरित्यात्वं। द्विर्वचनादि। सनाशंसभिक्ष उरित्युप्रत्ययः। सति शिष्टत्वात्तस्यैव स्वरः शिष्यते॥

सप्तमीमृचमाह॥

उत्ते॑ श॒ताम्म॑घव॒न्नुच्च॒ भूय॑स॒ उत्स॒हस्रा॑द्रिरिचे कृ॒ष्टिषु॒ श्रवः॑।
अ॒मा॒त्रं त्वा॑ धि॒षणा॑ तित्विषे म॒ह्यधा॑ वृ॒त्राणि॑ जिघ्नसे पुरंदर॥ ७॥

उत्। ते॒। श॒तात्। म॒घ॒ऽव॒न्। उत्। च॒। भूय॑सः। उत्। स॒हस्रा॑त्। रि॒रि॒चे॒। कृ॒ष्टिषु॑। श्रवः॑।
अ॒मा॒त्रम्। त्वा॒। धि॒षणा॑। ति॒त्वि॒षे॒। म॒ही। अध॑। वृ॒त्राणि॑। जि॒घ्न॒से॒। पु॒र॒म्ऽद॒र॒॥ ७॥

हे मघवन् धनवन्निंद्र कृष्टिषु मनुष्येषु त्वया दीयमानं श्रवो यदन्नमस्ति तच्छतात् शतसंख्याकाद्धनादुद्रिरिचे। उद्रिक्तमधिकं भवति। अपि च भूयसः शतसंख्याकादपि बहुतराद्धनादुद्रिरिचे। अधिकं भवति। किं बहुना। सहस्रात्सहस्रसंख्याकादप्युद्रिरिचे। त्वया दत्तं तदन्नमक्षयमित्यर्थः। अपि च।

असमानं सामर्थ्यत्त्वया रचितं । परिगणयितुमशक्यैः सर्वैर्गुणैरधिकं त्वां महो महती धिषणास्मदीया स्तुतिलक्षणा वाक् तित्विषे । दीपयति । त्वत्संबंधिनो गुणान्प्रकाशयति । हे पुरंदर शत्रूणां पुरां दारयितरिंद्र । अध स्तुत्यनंतरं वृत्राख्यावरकान् शत्रूञ्जिघ्नसे । हंसि विनाशयसि ॥ ररिचे । रिचिर् विरेचने । कर्मणि लिट् । तित्विषे । त्विष दीप्तौ । जिघ्नसे । हंतेर्लेटि व्यत्ययेनात्मनेपदं । लेटोऽडाटावित्यडागमः । बहुलं छंदसीति शपः श्लुः । गमहनेत्यादिनोपधालोपः । ञ्णिवद्भावाद्धत्वं-चनादि । बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं । पुरंदर । पूःसर्वयोर्दारिसहोः । पा० ३. २. ४१. । इति खच् । खचि ह्रस्वः । पा० ६. ४. ९४. । इति ह्रस्वत्वं । वाचंयमपुरंदरौ च । पा० ६. ३. ६९. । इति निपातनादम् ॥

अष्टमीमृचमाह ॥

त्रिविष्टिधातु प्रतिमानमोजसस्तिस्रो भूमीर्नृपते
त्रीणि रोचना ।
अतीदं विश्वं भुवनं ववक्षिथाशत्रुरिंद्र जनुषा
सनादसि ॥ ८ ॥

त्रिविष्टिऽधातु । प्रतिऽमानं । ओजसः । तिस्रः । भूमीः ।
नृऽपते । त्रीणि । रोचना ।
अति । इदं । विश्वं । भुवनं । ववक्षिथ । अशत्रुः ।
इंद्र । जनुषा । सनात् । असि ॥ ८ ॥

हे नृपते नृणां पालयितरिंद्र त्वमोजसः सर्वेषां प्राणिनां बलस्य प्रतिमानं प्रतिनिधिरसि । कीदृशं प्रतिमानं । त्रिविष्टिधातु । धातुशब्दो रज्जुभागवचनः । यथा त्रिधातु पंचधातु वा शुल्वं करोतीति । यथा त्रिविष्टिस्त्रिगुणिता रज्जुर्द्रढीयसी । एवमिंद्रोऽपि दृढ इत्यर्थः । किंच त्वं तिस्रो भूमीस्त्रीन् लोकान् त्रीणि रोचना त्रीणि तेजांसि । दिव्यादित्यात्मकमंतरिक्षे वैद्युतरूपमग्निं पृथिव्यामाहवनीयादिरूपेण वर्तमानं पार्थिवमग्निं । एवं त्रीन् लोकान् त्रीणि तेजांसि चातिववक्षिथ । अतिशयेन ववक्षिथ । अतिशयेन वोढुमिच्छसि । अपि च । इदं विश्वं सर्वं भुवनं भूतजातं चातिवोढुमिच्छसि । सर्वस्य जगतः पालनेन त्वमेव सर्वेषां निर्वाहको भवसीत्यर्थः । यस्माद्वे इंद्र त्वं सनाच्चिरकालादारभ्य जनुषा जन्मना जन्मप्रभृत्यशत्रुः सपत्नरहितोऽसि ॥ त्रिविष्टिधातु । त्रिधा त्रिप्रकारेण विष्टा प्रवेशनेन विधीयते क्रियत इति त्रिविष्टिधातुस्त्रिगुणिता रज्जुः । विशेर्भावे क्तिन् । धातुः । सितनिगमिमसीत्यादिना कर्मणि तुन्प्रत्ययः । तदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । दृढरज्जुवाचकः शब्दस्तद्गतं दार्ढ्यं लक्षयित्वा तद्वति प्रतिमाने वर्तते । यथा माणवकेऽग्निशब्दः । तिस्रः । अमि त्रिचतुरोः स्त्रियामिति तिस्रादेशोंऽतोदात्तः । अचि र ऋत इति रेफादेश उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वं । ववक्षिथ । वह प्रापण इत्यस्मादिच्छासनि ढत्वकत्वषत्वानि । सन्यत इतीत्वाभावश्छांदसः । छांदसे लिट्यमंत्र इति निषेधादाम्प्रत्ययाभावः । जनुषा । जनेरुसिः ॥

नवमीमृचमाह ॥

त्वां देवेषु प्रथमं हवामहे त्वं बभूथ पृतनासु सासहिः ।
सेमं नः कारुमुपमन्युमुद्भिदमिंद्रः कृणोतु प्रसवे
रथं पुरः ॥ ९ ॥

त्वां । देवेषु । प्रथमं । हवामहे । त्वं । बभूथ ।
पृतनासु । ससहिः ।
सः । इमं । नः । कारुं । उपऽमन्युं । उत्ऽभिदं । इंद्रः ।
कृणोतु । प्रऽसवे । रथं । पुरः ॥ ९ ॥

हे इंद्र देवेषु प्रथमं श्रेष्ठं त्वां हवामहे । यागार्थमाह्वयामहे । तथा त्वं पृतनासु संग्रामेषु सासहिर्बभूथ । शत्रूणामभिभविता सि । उत्तरार्धः परोक्षकृतः । स इंद्रो नोऽस्माकं कारुं स्तुतीनां कर्तारमुपमन्युमुपमंतारं सर्वज्ञमुद्भिदं शत्रूणामुद्भेत्तारमिममेवंगुणविशिष्टं पुत्रं कृणोतु । करोतु । अपि च प्रसवे युद्धोत्पत्तावस्मदीयं रथं पुरोऽन्येभ्यो रथेभ्यः पुरतो वर्तमानं करोतु । यद्वा कारुमित्यादीनि रथविशेषणानि । कारुं युद्धस्य कर्तारमुपमन्युमुपगतेन प्राप्तेन मन्युना क्रोधेन युक्तमुद्भिदं मार्गेऽवस्थितानां वृक्षादीनामुद्भेत्तारमतिशयेन भेत्तारं ॥ बभूथ । बभूयाततंथ जगृभ्म ववर्थेति निगम इति निपातनादिडभावः । स इमं । सोऽचिलोपे चेत्पादपूरणमिति सुलोपः । प्रसवे । षूङ् प्राणिप्रसवे । ऋदोरप् । थाथादिनोत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥

दशमीमृचमाह ॥

त्वं जिगेथ न धना रुरोधिथार्भेष्वाजा मघवन्महत्सु च।

त्वामुग्रमवसे सं शिशीमस्यथा न इंद्र हवनेषु चोदय ॥१०॥

त्वं। जिगेथ। न। धना। रुरोधिथ। अर्भेषु। आजा।

मघऽवन्। महत्ऽसु। च।

त्वां। उग्रं। अवसे। सं। शिशीमसि। अथ। नः।

इंद्र। हवनेषु। चोदय ॥ १० ॥

हे इंद्र त्वं जिगेथ। शत्रूञ्जयसि। तथा धना शत्रुभ्योऽपहृतानि धनानि न रुरोधिथ। नावरुणत्सि। स्तोतृभ्यः प्रयच्छसीत्यर्थः। हे मघवन् धनविन्निंद्र। अर्भेष्वल्पेष्वाजा आजिषु संग्रामेषु महत्सु च प्रौढेषु संग्रामेषु चावसेऽस्माकं रक्षणार्थमुग्रमुद्गूर्णमधिकबलं त्वां संशिशीमसि। स्तोत्रैस्तीक्ष्णीकुर्मः। अथानंतरं हे इंद्र त्वं हवनेषु युद्धार्थमाह्वानेषु सत्स्वागत्य नोऽस्मांश्चोदय। संग्रामेषु प्रेरय। जयं प्रापयेत्यर्थः॥ जिगेथ। जि जये। लिटि थलि क्रादिनियमात्प्राप्तस्येटोऽचस्तास्वत्थल्यनिटो नित्यं। पा॰ ७. २. ६१.। इति प्रतिषेधः। सन्लिटोर्जेरित्यभ्यासादुत्तरस्य जकारस्य कुत्वं। रुरोधिथ। क्रादिनियमादिट्। आजा। सुपां सुलुगिति सप्तमीबहुवचनस्य डादेशः। शिशीमसि। शो तनूकरणे। बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्लुः। आदेच इत्यात्वं। द्विवंचने बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं। ई हल्यघोरितीकारांतादेशः। इदंतो मसिः॥

एकादशीमृचमाह ॥

विश्वाहेंद्रो अधिवक्ता नो अस्त्वपरिह्वृताः सनुयाम वाजं ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी

उत द्यौः ॥ ११ ॥

विश्वाहा । इंद्रः । अधिऽवक्ता । नः । अस्तु । अपरिऽह्वृताः ।

सनुयाम । वाजं ।

तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहंतां । अदितिः ।

सिंधुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ ११ ॥

व्याख्यातेयं रोहिच्छ्यावेति वर्गे । इंद्रः सर्वेष्वहःस्वस्माकं पक्षपातेन वक्ता भवतु । वयं चाकुटिलगतयः संत इंद्रेण दत्तमन्नं लभामहे । यदस्माभिः प्रार्थितमस्मदीयं तन्मित्रादयः पूजितं कुर्वंतु ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे पंचदशो वर्गः ॥

तत्त इत्यष्टर्चं दशमं सूक्तं कुत्सस्यार्षमैंद्रं त्रैष्टुभं । तथा चानुक्रांतं ॥ तत्तेऽष्टाविति । तृतीये छंदोमे निष्केवल्य इदं सूक्तं निविद्धानं । विश्वजित इति खंडे सूत्रितं । तत्त इंद्रियमिति निष्केवल्यं । आ॰ ८. ७. । इति ॥

तत्र प्रथमामृचमाह ॥

तत्त इंद्रियं परमं पराचैरधारयंत कवयः पुरेदं ।

क्षमेदमन्यद्दिव्य१ न्यदस्य समी पृच्यते समनेव केतुः ॥ १ ॥

सत् । ते । इंद्रियं । परमं । पराचैः । अधारयंत ।

कवयः । पुरा । इदं ।

क्षमा । इदं । अन्यत् । दिवि । अन्यत् । अस्य । सं ।

ईम् । इति । पृच्यते । समनाऽइव । केतुः ॥ १ ॥

हे इंद्र ते त्वदीयं परममुत्कृष्टं तत्प्रसिद्धमिदं वर्तमानमिंद्रियं बलं पुरा पूर्वस्मिन्काले कवयः क्रांतदर्शिनः स्तोतारः पराचैः पराचीनं पराङ्मुखं । यद्वा पराचैः परांचनैः परागमनैर्युक्तं । यद्वा । अभिमुखमेवाधारयंत । धृतवंतः । अपि च । अस्येंद्रस्यान्यदेकमिदमग्न्याख्यं ज्योतिः क्षमा क्षमायां भूमौ वर्तते । अन्यदप्येकं सूर्याख्यं दिवि द्युलोके । ईं तदिदमुभयविधमिंद्रस्य ज्योतिः संपृच्यते । परस्परं संयुज्यते । रात्रावादित्योऽग्निना संयुक्तो भवति । अग्निं वावादित्यः सायं प्रविशति तस्मादग्निर्दूराज्ञक्तं ददृशे इति श्रुतेः । अहनि त्वग्निः सूर्येण संगच्छते । उद्यंतं वावादित्यमग्निरनुसमारोहति । तस्माद्धूम एवाग्नेर्दिवा ददृशे इति श्रुतेः । अनयोः परस्परसंगमने दृष्टांतः । समनेव केतुः । समनशब्दः संग्रामवाची । यथा समने संग्रामे युध्यमानयोरुभयोः केतुर्ध्वजो ध्वजांतरेण संयुज्यते तद्वत् ॥ इंद्रियं । इंद्रस्य लिंगं बलं । इंद्रियमिंद्रलिंगमिति घच्प्रत्ययांतो निपात्यते । पराचैः । अव्ययमेतत् उच्चैर्नीचैरिति यथा । यास्कस्त्वाह । पराचैः परांचनैः । नि॰ ११. २५. । इति । क्षमा । सुपां सुलुगिति सप्तम्या लुक् । ई । ईमो मलोपः सांहितिकश्छांदसः । समनेव । सम ष्टम अवैक्लव्ये ।

अन्येभ्योऽपि दृश्यते। पा० ३. ३. १३०.। इति युच्। सुपां सुलुगिति सप्तम्या आकारः। इवेन विभक्त्यलोपः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेति समासः॥

द्वितीयामृचमाह॥

स धारयत्पृथिवीं पप्रथच्च वज्रेण हत्वा निरपः ससर्ज ।
अहन्नहिमभिनद्रौहिणं व्यहन्व्यंसं मघवा शचीभिः ॥ २ ॥

सः । धारयत् । पृथिवीं । पप्रथत् । च । वज्रेण । हत्वा ।
निः । अपः । ससर्ज ।
अहन् । अहिं । अभिनत् । रौहिणं । वि । अहन् ।
विऽअंसं । मघऽवा । शचीभिः ॥ २ ॥

स इंद्रः पृथिवीमसुरैः पीडितां भूमिं धारयत्। धृतवान्। पीडाराहित्येन स्थितामकरोदित्यर्थः। तदनंतरं पप्रथच्च। भूमिं विस्तीर्णामकरोत्। अपि च वज्रेणायुधेन हंतव्यान्वृत्रादीन्हत्वापो ऽप्युदकानि निःससर्ज। मेघान्निर्गमयामास। एतदेव स्पष्टीक्रियते। अहिमंतरिक्षे वर्तमानं मेघमहन्। वज्रेण वर्षणार्थमताडयत्। रौहिणं। रौहिणो नाम कश्चिदसुरः। तं च व्यभिनत्। विदारयत्। अपि च। मघवा धनवानिंद्रः शचीभिरात्मीयैर्युद्धकर्मभिर्व्यंसं विगतभुजं वृत्रासुरमहन्। अवधीत्॥ पप्रथत्। पृथुं करोति प्रथयति। तत्करोतीति णिच्। णाविष्ठवत्प्रातिपदिकस्य कार्यमिति वचनाद्र ऋतो हलादेर्लघोरिति ऋकारस्य रत्वं। टेरिति टिलोपः। तस्य

स्थानिवद्भावाद्धस्वभावः । प्रथयतेर्लुङि चङि णिलोपः । द्विर्वचने वान्यतरस्यामिति चङः पूर्वस्योदात्तत्वं । न णिलोपस्य स्थानिवत्त्वं न पदांतेत्यादिना स्वरविधिं प्रति तन्निषेधात् । पूर्वपदस्यासमानवाक्यस्थत्वान्निघाताभावः ॥

तृतीयामृचमाह ॥

स जातूभर्मा श्रद्दधान ओजः पुरो विभिंदन्नचरद्वि दासीः ।
विद्वान्वज्रिन्दस्यवे हेतिमस्यार्यं सहो वर्धया द्युम्नमिंद्र ॥३॥

सः । जातूऽभर्मा । श्रत्ऽदधानः । ओजः । पुरः ।
विऽभिंदन् । अचरत् । वि । दासीः ।
विद्वान् । वज्रिन् । दस्यवे । हेतिं । अस्य । आर्यं । सहः ।
वर्धय । द्युम्नं । इंद्र ॥ ३ ॥

जातूभर्मा । जातू इत्यशनिमाचक्षते । भर्मायुधं । अशनिरूपमायुधं यस्य स तथोक्तः । यद्वा । जातानां प्रजानां भर्ता । ओज ओजसा बलेन निष्पाद्यं कार्यं श्रद्दधानः । आदरातिशयेन कामयमानः । एवंभूतः स इंद्रो दासीर्दस्युसंबंधीनि पुरः पुराणि विभिंदन् विनाशयन्व्यचरत् । विविधमगच्छत् । हे वज्रिन्वज्रवन्निंद्र विद्वान् स्तुतीर्विजानंस्त्वमस्य स्तोतुर्दस्यवे उपक्षयकारिणे शत्रवे हेतिमायुधं विसृजेति शेषः । अपि च हे इंद्र । आर्यं सहः । आर्या विद्वांसः स्तोतारः । तदीयं बलं वर्धय । अतिप्रवृद्धं कुरु । तथा द्युम्नं तदीयं यशश्च प्रवर्धय ॥ जातूभर्मा । जनी प्रादुर्भावे । अन्येष्वपि दृश्यत इति डुभ्रि-

ग्रहणस्य सर्वोपाधिव्यभिचारार्थत्वात्केवलादपि डप्रत्ययः । जांस्तूर्वतीति जातूः । तुर्वी हिंसार्थः । क्विपि राल्लोप इति वलोपः । स्त्रियत इति भर्म । अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति मनिन् । जातूर्भर्म यस्य । छांदसो रेफलोपः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । पक्षांतरे तु जनेर्निष्ठा । जनसनखनामित्यात्वं । जातं सर्वं भर्म भर्तव्यं येन । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । वर्णव्यापत्त्याकारस्य चोकारः ॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

तदूचुषे मानुषेमा युगानि कीर्तेन्यं मघवा नाम बिभ्रत् ।
उपप्रयन्दस्युहत्याय वज्री यद्ध सूनुः श्रवसे नाम दधे ॥ ४ ॥

तत् । ऊचुषे । मानुषा । इमा । युगानि । कीर्तेन्यं ।
मघऽवा । नाम । बिभ्रत् ।
उपऽप्रयन् । दस्युऽहत्याय । वज्री । यत् । ह । सूनुः ।
श्रवसे । नाम । दधे ॥ ४ ॥

नाम शत्रूणां नामकं तदिंद्रस्य बलमूचुष उक्तवते स्तुतये यजमानाय कीर्तेन्यं कीर्तनीयं स्तुत्यं । नामकं तद्बलं बिभ्रत् धारयन्मघवा धनवानिंद्रो मानुषा मनुष्याणां संबंधीनीमानि दृश्यमानानि युगान्यहोरात्रसंघनिष्पाद्यानि कृतत्रेतादीनि सूर्यात्मना निष्पादयतीति शेषः । किं पुनस्तन्नाम । दस्युहत्याय दस्यूनां वृत्रादीनां हननायोपप्रयन् अहमहमिकयोपाभिर्गच्छन् वज्री वज्रवान्सूनुः शत्रूणां प्रेरयितेंद्रो यद्ध यत्खलु नाम शत्रूणां नामकं श्रवसे जयलक्षणाय यशसे दधे धृतवान् ॥ ऊचुषे ।

ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि । ब्रुवो वचिः । लिटः क्वसुः । वचिस्व-
पीत्यादिना संप्रसारणं । चतुर्थ्येकवचने भसंज्ञायां वसोः
संप्रसारणमिति संप्रसारणं । शासिवसिघसीनां चेति षत्वं ।
क्वसुप्रत्ययाद्युदात्तत्वं । कीर्तेन्यं । कृत संशब्दने । कृत्यार्थे
तवैकेनिति केन्यप्रत्ययः । मघवा । मघशब्दाच्छंदसीवनिपाविति
मत्वर्थीयो वनिप् । बिभ्रत् । डुभृञ् धारणपोषणयोः । शतरि
जुहोत्यादित्वाच्छपः श्लुः । भृञामिदित्यभ्यासस्येत्वं । नाभ्य-
स्ताच्छतुरिति नुमागमप्रतिषेधः । अभ्यस्तानामादिरित्याद्यु-
दात्तत्वं ॥

पंचमोऽर्धचमाह ॥

तदस्येदं पश्यता भूरि पुष्टं श्रदिंद्रस्य धत्तन वीर्याय ।
स गा अविंदत्सो अविंदद्श्वान्त्स ओषधीः सो अपः
स वनानि ॥ ५ ॥
तत् । अस्य । इदं । पश्यत । भूरि । पुष्टं । श्रत् । इंद्रस्य ।
धत्तन । वीर्याय ।
सः । गाः । अविंदत् । सः । अविंदत् । अश्वान् । सः ।
ओषधीः । सः । अपः । सः । वनानि ॥ ५ ॥

हे ऋत्विग्यजमानलक्षणा जनाः । अस्येंद्रस्य तदिदं वीर्यं
पुष्टं प्रवृद्धं । अत एव भूरि विस्तीर्णं पश्यत । आलोकयत ।
तस्मै वीर्याय श्रत् धत्तन । बहुमानं कुरुत । किं पुनस्तद्वीर्य-
मिति चेत् उच्यते । स इंद्रः पणिभिरपहृता गा येन वीर्येणा-

विंदत् अलभत । तथा तैरपहृतानश्वान्स इंद्रो येनाविंदत् । अपि च स इंद्र ओषधीरोषध्युपलक्षितां सर्वां भूमिं येन वीर्येणालभत । तथा वृत्रेण निरुद्धा अपो वृष्ट्युदकानि स इंद्रो येनालभत । तथा वनानि वननीयानि संभजनीयानि धनानि स इंद्रो येन वीर्येण प्राप्नोत् ॥ वत्तन । तप्तनप्तनथनाश्चेति तस्य तनादेशः । अविंदत् । विदॢ लाभे । शे मुचादीनामिति नुम् ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे षोडशो वर्गः ॥

षष्ठीमृचमाह ॥

भूरिकर्मणे वृषभाय वृष्णे सत्यशुष्माय सुनवाम सोमं ।
य आदृत्या परिपंथीव शूरोऽयज्वनो विभजन्नेति वेदः ॥६॥

भूरिऽकर्मणे । वृषभाय । वृष्णे । सत्यऽशुष्माय । सुनवाम । सोमं ।
यः । आऽदृत्य । परिपंथीऽइव । शूरः । अयज्वनः ।
विऽभजन् । एति । वेदः ॥ ६ ॥

भूरिकर्मणे बहुविधेन शत्रुवधादिरूपेण कर्मणा युक्ताय वृषभाय वृषभवत्सर्वेषु देवेषु श्रेष्ठाय वृष्णे सेचनसमर्थाय सत्यशुष्मायावितथबलायेंद्राय तदर्थं सोमं सुनवाम । होमार्थं रसरूपं करवाम । शूरः शौर्योपेतो य इंद्र आदृत्य धनविषयमादरं कृत्वायज्वनोऽयजमानस्य वेदो धनं विभजन् । तस्मादयजमानाद्विभक्तं कुर्वन्नपहरन्नेति । यजमानेभ्यस्तद्धनं दातुं गच्छति । तत्र दृष्टांतः । परिपंथीव । यथा मार्गनिरोधकश्चौरो गच्छतां पुण्यपुरुषाणां धनं बलात्कारेणापहृत्य गच्छति ।

तद्वत् ॥ आदृत्य । दृङ् आदरे । समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् । तस्य स्थानिवद्भावेन कित्त्वे सति ह्रस्वस्य पिति कृतीति तुक् । परिपंथी । छंदसि परिपंथिपरिपरिणौ पर्यवस्थातरीतीनि-प्रत्ययांतो निपात्यते ॥

सप्तमीमृचमाह ॥

तदिंद्र प्रेव वीर्यं चकर्थ यत्ससंतं वज्रेणाबोधयोऽहिं ।
अनु त्वा पत्नीर्हृषितं वयश्च विश्वे देवासो अमदन्ननु त्वा ॥८॥

तत् । इंद्र । प्रऽइव । वीर्यं । चकर्थ । यत् । ससंतं ।
वज्रेण । अबोधयः । अहिं ।
अनु । त्वा । पत्नीः । हृषितं । वयः । च । विश्वे । देवासः ।
अमदन् । अनु । त्वा ॥ ७ ॥

हे इंद्र तद्वीर्यं वीरकर्म प्रेव चकर्थ । प्रख्यातमिवाकार्षीः । किं पुनस्तद्वीर्यं । ससंतं स्वपंतं मदोन्मत्तमहिं वृत्रं वज्रेण कुलिशेन यद्येन वीर्येण त्वमबोधयः । प्रबुद्धः सन्मया सह युद्धं करोत्विति हृषितं तादृशस्य वृत्रस्य हननेन प्राप्तहर्षं त्वामनु पश्चात्पत्नीर्देवपत्न्य अमदन् । हर्षं प्राप्ताः । अपि च वयश्च गमनशीला मरुतोऽपि तथा विश्वे देवासोऽन्ये च सर्वे देवास्त्वामनु पश्चादमंदन् । अमाद्यन् ॥ ससंतं । षस स्वप्ने । अदादित्वाच्छपो लुक् । पत्नीः । वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घत्वं । अमदन् । मदी हर्षे । व्यत्ययेन शप् ॥

अष्टमीमृचमाह ॥

शुष्णं पिप्रुं कुयवं वृत्रमिंद्र यदावधीर्वि पुरः शंबरस्य ।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी
उत द्यौः ॥ ८ ॥

शुष्णं । पिप्रुं । कुयवं । वृत्रं । इंद्र । यदा । अवधीः ।
वि । पुरः । शंबरस्य ।
तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहंतां । अदितिः ।
सिंधुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ ८ ॥

हे इंद्र त्वं शुष्णादींश्चतुरोऽसुरान्यद्यदावधीः । हतवानसि । तदानीं शंबरस्यासुरस्य पुरो नगराणि विदारितवानसि । असुराणां मुख्येषु हतेष्वन्यान्यप्यसुरपुराणि विदीर्णान्यासन्नित्यर्थः । यदनेन सूक्तेन प्रार्थितमस्मदीयं तन्मित्रादयो मामहंतां । पूजितं कुर्वंतु ॥ शुष्णं । शुष शोषणे । अंतर्भावितण्यर्थात् तृषिशुषिरसिभ्यः किच्चेति नप्रत्ययः । निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वं । पिप्रुं । पॄ पालनपूरणयोः । पृ इत्येके । औणादिकः कुप्रत्ययः । छंदस्युभयथेति तस्य सार्वधातुकत्वे सति शप् । जुहोत्यादित्वात् श्लुः । अर्तिपिपर्त्योश्चेत्यभ्यासस्येत्वं । कुयवं । यवो यवनं मिश्रणं । कुत्सितं यवनमस्य । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । शंबरस्य । शमयतीति शंब आयुधं । शमिधात्वोः संज्ञायामिति ... उ॰ ४, ९४. । ततो मत्वर्थीयो रप्रत्ययः ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे सप्तदशो वर्गः ॥

योनिरिति नवर्चमेकादशं सूक्तं कुत्सस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । योनिर्नवेत्यनुक्रांतं । सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

तत्र प्रथमामृचमाह ॥

योनिंष्ट इंद्र निषदे अकारि तमा नि षीद स्वानो नार्वा ।
विमुच्या वयोऽवसायाश्वान्दोषा वस्तोर्वहीयसः प्रपित्वे ॥ १ ॥

योनिः । ते । इंद्र । निऽसदे । अकारि । तं । आ । नि ।
सीद । स्वानः । न । अर्वा ।
विऽमुच्य । वयः । अवऽसाय । अश्वान् । दोषा । वस्तोः ।
वहीयसः । प्रऽपित्वे ॥ १ ॥

हे इंद्र योनिर्वेद्याख्यं स्थानं ते तव निषदे निषदनायोपवेशनायाकारि । कृतमस्माभिः प्रकल्पितमभूत् । तं योनिमानिषीद । शीघ्रमागत्य तत्रोपविश । शीघ्रागमने दृष्टांतः । स्वानो नार्वा । अर्वेत्यश्वनाम । यथाश्वः स्वानो हेषाशब्दं कुर्वन् स्वकीयं स्थानं शीघ्रमागच्छति तद्वत् । किं कृत्वा । वयोऽश्वबंधनार्थान् रश्मीन्विमुच्य । रथाद्विश्लिष्य । तथाश्वान् रथे योजितांश्च तुरगानवसाय विमुच्य । अत्र निरुक्तं । अवसायाश्वानिति स्यतिरुपसृष्टो विमोचने । नि॰ १. १७. । इति । कीदृशानश्वान् । प्रपित्वे । यागकाले प्राप्ते । प्रपित्वे प्राप्तेऽभीकेऽभ्यक्ते । नि॰ ३. २०. । इति यास्कः । दोषा रात्रौ वस्तोरहनि च वहीयसः । आदरातिशयेन वोढॄन् ॥ निषदे । सदेः संपदादिलक्षणो भावे क्विप् । स्वानः । स्वनु स्वन ध्वन शब्दे । बहुलवचनात्कर्तरि घञ् । कर्षात्वत इत्यंतोदात्तत्वं ।

वयः। वियंति रथेन सह संगच्छंत इति विग्रव्देन रश्मय उच्यंते। वी गत्यादिषु। औणादिक इप्रत्ययः। टिलोपश्च। द्वितीयार्थे प्रथमा। अवसाय। षो अंतकर्मणि। आदेच इत्यात्वं। समासेऽनञ्पूर्वे इति क्त्वो ल्यबादेशः। वहीयसः। वह प्रापणे। तृजंताद्वोढृशब्दात्तुश्छंदसीतीयसुन्। तुरिष्ठेमेयःस्विति तृलोपे कर्तव्ये ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपानामसिद्धत्वात्तदाश्रितस्यौत्वस्याप्यभावे तृलोप एव क्रियते ॥

द्वितीयामृचमाह ॥

ओ त्ये नर इंद्रमूतये गुर्नू चित्तान्त्सद्यो अध्वनो
जगम्यात्।
देवासो मन्युं दासस्य श्चम्नन्ते न आ वक्षन्त्सुविताय
वर्णं ॥ २ ॥

ओ इति। त्ये। नरः। इंद्रं। ऊतये। गुः। नु। चित्।
तान्। सद्यः। अध्वनः। जगम्यात्।
देवासः। मन्युं। दासस्य। श्चम्नन्। ते। नः। आ।
वक्षन्। सुविताय। वर्णं ॥ २ ॥

त्ये ते नरो यज्ञस्य नेतारो यजमाना ऊतये रक्षणायेंद्रं। ओ आ उ इत्येतन्निपातद्वयसमुदाय आकारार्थः। आगुः। आगच्छंति। स चेंद्र आगतांस्तान् नू चित्क्षिप्रं सद्यस्तदानीमेवाध्वनोऽनुष्ठानमार्गाज्जगम्यात्। गमयतु। प्रापयतु। देवासः सर्वे देवा दासस्योपक्षपयितुरसुरस्य मन्युं क्रोधं श्चम्नन्।

भक्षयंतु । हिंसंत्वित्यर्थः । अपि च ते देवा नोऽस्माकं सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय यज्ञाय वर्षंमनिष्टनिवारकमिंद्रमावचन् । आवहंतु । आनयंतु ॥ जगम्यात् । गमेरंतर्भावितण्यर्थात् लिङि बहुलं छंदसीति शपः श्लुः । चक्षन् । चमु अदने । लेटि व्यत्ययेन श्ना । अकारोपजनश्छांदसः । यद्वा चक्नातिः प्रकृत्यंतरं हिंसार्थं द्रष्टव्यं । वचन् । वह प्रापणे । लेटि सिब्बहुलं लेटीति सिप् । ढत्वकत्वषत्वानि । सुविताय । सुपूर्वादेतेः कर्मणि निष्ठा । तन्वादित्वादुवङ् । सूपमानात् क्त इत्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । वर्षं । वृञ् वरणे । अस्मादंतर्भावितण्यर्थात्स्नुव्रज्यृसिद्रुपण्यनिस्त्रपिभ्यो नित् । उ० ३. १०. । इति नप्रत्ययः । नित्त्वादाद्युदात्तत्वं ॥

तृतीयामृचमाह ॥

अव त्मना भरते केतवेदा अव त्मना भरते फेनमुदन् ।
क्षीरेण स्नातः कुयवस्य योषे हते ते स्यातां प्रवणे शिफायाः ॥ ३ ॥

अव । त्मना । भरते । केतऽवेदाः । अव । त्मना । भरते । फेनं । उदन् । क्षीरेण । स्नातः । कुयवस्य । योषे इति । हते इति । ते इति । स्यातां । प्रवणे । शिफायाः ॥ ३ ॥

केतवेदाः केतं ज्ञातं वेदः परेषां धनं येन स तादृशः कुयवनामासुरस्त्मनात्मना स्वयमेवावभरती । ज्ञातं परेषां धनम-

प्रहरति। अपि च सोऽसुर उदन्नुदकेऽन्तर्वर्तमानः सन्फेनं फेनयुक्तमुदकमात्मना स्वयमेवावभरति। अपहरति। क्षीरेण चरणशीलेन तेनापहृतेनोदकेन कुयवस्यासुरस्य योषे भार्ये स्नातः। स्नानं कुर्वाते। ताहश्यौ स्त्रियौ शिफायाः। शिफा नाम नदी। तस्याः प्रवणे निम्ने प्रविष्टमशक्येऽगाधप्रदेशे हते नष्टे स्यातां। भवेतां। हे इंद्र त्वं परेषां धनमपहृत्यान्यै-र्दुरवगाह उदकस्य मध्ये वर्तमानं कुयवं सकुटुंबमवधीरित्यर्थः॥ त्मना। मंत्रेष्वाड्यादेरात्मन इत्याकारलोपः। भरते। हृञ् हरणे। हृग्रहोर्भ इति भत्वं। क्षीतवेदाः। क्षित ज्ञाने। कर्मणि घञ्। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। उदन्। पद्दन्नित्यादिनो-दकशब्दस्योदन्नादेशः। सुपां सुलुगिति सप्तम्या लुक्॥

चतुर्थीमृचमाह॥

युयोप नाभिरुपरस्यायोः प्र पूर्वाभिस्तिरते राष्टि शूरः।
अंजसी कुलिशी वीरपत्नी पयो हिन्वाना उदभिर्भरंते॥४॥

युयोप। नाभिः। उपरस्य। आयोः। प्र। पूर्वाभिः।
तिरते। राष्टि। शूरः।
अंजसी। कुलिशी। वीरऽपत्नी। पयः। हिन्वानाः।
उदऽभिः। भरंते॥ ४॥

उपरस्योदकमध्य उपस्थावस्थितस्यायोः परेषामुपद्रवार्थ-मितस्ततो गच्छतः कुयवस्यासुरस्य नाभिः संनद्धमावसनस्थानं युयोप। गूढमासीत्। यथान्यैर्न दृश्यते सोऽसुरस्तथाकरोदि-

त्यर्थः । अपि च । पूर्वीभिः पूरयित्रीभिरात्मनापह्नुताभिरद्भिः प्रतिरते । सोऽसुरः प्रवर्धते । स च शूरः शौर्योपेतो राष्टि । राजते च । आत्मीयेन शौर्येण लोके प्रख्यातो भवतीत्यर्थः । तमिममसुरमंजस्यांजस्योपेता कुलिशी कुलं शातयंती वीरपत्नी वीरस्य पालयित्री । एतत्संज्ञिकास्तिस्रो नद्यः पयः पयसा तत्संबंधिना सारभूतेनोदकेन हिन्वानाः पोषयंत्य उदभिरात्मीयैरुदकैर्भरंते । धारयंति ॥ युयोप । युप विमोहने । नाभिः । नह्रो भश्चेतीङ्प्रत्ययः । राष्टि । राजृ दीप्तौ । बहुलं छंदसीति शपो लुक् । व्रश्चादिना षत्वे ष्टुत्वं । पयः । सुपां सुलुगिति तृतीयाया लुक् । हिन्वानाः । हिवि प्रीणनार्थः । इदित्वान्नुम् । अस्मात्ताच्छीलिकश्चानश् । आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुगभावः । चानशो लसार्वधातुकत्वाभावात्तत्स्वराभावे चित्स्वर एव शिष्यते ॥

पंचमीमृचमाह ॥

प्रति यत्स्या नीथादर्शि दस्योरोको नाच्छा सदनं जानती गात् ।
अध स्मा नो मघवञ्चर्कृतादिन्मा नो मघेव निष्षपी परा दाः ॥ ५ ॥

प्रति । यत् । स्या । नीथा । अदर्शि । दस्योः । ओकः । न । अच्छ । सदनं । जानती । गात् ।
अध । स्म । नः । मघऽवन् । चर्कृतात् । इत् । मा । नः । मघाऽइव । निष्षपी । परा । दाः ॥ ५ ॥

यद्यदा नीथा नयनहेतुभूता स्था सा पदवी प्रत्यदर्शि । अस्माभिर्दृष्टाभूत् । सा च पदवी दस्योरुपचर्पायितुः कुयवस्या-सुरस्य सदनं गृहमच्छाभिमुख्येन गात् । गता प्राप्ता । तत्र दृष्टांतः । जानती स्वकीयं वत्समभिजानती गौरोको न । निवासस्थानं स्वकीयं गोष्ठं यथा ऋजु प्राप्नोति । तद्वन्मार्गो-ऽप्यसुरगृहं प्राप्त इत्यर्थः । अध स्म अथानंतरमेव हे मघवन्धन-वन्निंद्र चर्कृतात्पुनःपुनस्तेनासुरेण कृतादुपद्रवान्नोऽस्मानवचेति शेषः । इदित्यवधारणे । अस्मानत्रैव नोऽस्मान्मा परादाः । मा परित्याक्षीः । अस्माभिर्ज्ञातेन मार्गेण गत्वास्मदुपद्रवकारिणमसुरं जहीति तात्पर्यार्थः । तत्र व्यतिरेके दृष्टांतोऽभिधीयते । मघेव निष्षपी । विनिर्गतसपो विनिर्गतशेपो यथेष्टाचारी दासीपतिर्मघेव यथा धनान्यस्थाने परित्यजति तथास्मान्मा परित्याक्षीरित्यर्थः । अत्र निरुक्तं । निष्षपी स्त्रीकामो भवति विनिर्गतपसाः । पसः सपते स्पृशतिकर्मणः । मा नो मघेव निष्षपी परा दाः । स यथा धनानि विनाशयति मा नस्त्वं तथा परा दाः । नि० ५. १६. । इति ॥ नीथा । णीञ् प्रापणे । हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन्निति करणे क्थन्प्रत्ययः । गात् । एतेर्लुङीणो गा लुङीति गादेशः । गातिस्थेति सिचो लुक् । बहुलं छंदस्यमाङ्योगेऽपीत्यडभावः । चर्कृतात् । करोतेर्यङ्लुगंतान्निष्ठेति क्तप्रत्ययः । मघाऽइव । शेश्छंदसीति शेर्लोपः । निष्षपी । षप समवाये । सपति समवैति योन्या संगच्छत इति सपः शेपः । पचाद्यच् । निर्गतो नित्योद्धृतः सपः शेपो यस्य स स्त्रीव्यसनी निष्षपः । वर्णव्यापत्त्या ईकारः ।

ष्टाः । डुदाञ् दाने । लुङि गातिस्थेति सिचो लुक् । न माङ्योग इत्यडभावः ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमेऽष्टादशो वर्गः ॥

षष्ठीमृचमाह ॥

स त्वं नं इंद्र सूर्यै सो अप्स्वनागास्त्व आ भंज जीवशंसे ।
मांतरां भुजमा रीरिषो नः श्रद्धिंतं ते महत इंद्रियायं ॥ ६ ॥

सः । त्वं । नः । इंद्र । सूर्ये । सः । अप्ऽसु । अनागाःऽत्वे ।
आ । भज । जीवऽशंसे ।
मा । अंतरां । भुजं । आ । रिरिषः । नः । श्रद्धिंतं । ते ।
महते । इंद्रियायं ॥ ६ ॥

हे इंद्र स त्वं नोऽस्मान्सूर्ये सर्वस्य प्रेरक आदित्य आभज । आभजय । आभिमुख्येन भक्तान्संभक्तान्कुरु । तथा स त्वमप्स्वब्देवताख्यस्मानाभाजय । अपि च जीवशंसे जीवैः प्राणिभिः शंसनीये कामयितव्येऽनागास्त्वेऽपापत्वे पापराहित्येऽस्मानाभाजय । अपि च नोऽस्माकमंतरां गर्भरूपेणांतर्वर्तमानां भुजं पालयित्रीं प्रजामा समंताम्मा रीरिषः । मा हिंसी । ते तव महते प्रभूतायेंद्रियाय बलाय श्रद्धितं । अस्माभिः श्रद्धानं कृतं । त्वदीयं बलं बहुमानपूर्वकं स्तुम इत्यर्थः । तस्मात्तादृग्बलयुक्तस्त्वं मा रीरिष इति पूर्वेण संबंधः ॥ अनागास्त्वे । न विद्यत आगः पापं यस्य स अनागः । तस्य भावस्तत्त्वं । छांदस उपधादीर्घः । जीवशंसे । शंसु स्तुतौ । कर्मणि घञ् । थाथादिनोत्तरपदांतोदात्तत्वं । भुजं ।

भुनक्ति पालयतीति भूक् प्रजा । क्विप् । रीरिषः । रिष हिंसायां । स्वार्थे ण्यंतादस्माल्लुङि चङि णिलोप उपधाह्रस्वत्वादीनि । छांदसं पदकालीनमभ्यासह्रस्वत्वं । अहितं । अच्छब्दस्य ऊर्यादित्वेन । पा० १. ४. ६१. । गतित्वाद्गतिरनंतर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

सप्तमीमृचमाह ॥

अधा मन्ये श्रत्ते अस्मा अधायि वृषा चोदस्व महते धनाय ।
मा नो अकृते पुरुहूत योनाविंद्र क्षुध्यद्भ्यो वय आसुतिं दाः ॥७॥

अध । मन्ये । श्रत् । ते । अस्मै । अधायि । वृषा ।
चोदस्व । महते । धनाय ।
मा । नः । अकृते । पुरुऽहूत । योनौ । इंद्र । क्षुध्यत्ऽभ्यः ।
वयः । आऽसुतिं । दाः ॥ ७ ॥

हे इंद्र अध अथानंतरं मन्ये । त्वां मनसा जानामि । ते तवास्मै बलाय श्रदधायि । अस्माभिः श्रद्धा कृता । त्वदीयबलविषयमादरातिशयेन स्तोत्रं कृतमित्यर्थः । वृषा कामानां वर्षिता स त्वं महते प्रौढाय धनाय चोदयस्व । अस्मान्प्रेरय । हे पुरुहूत । पुरुभिर्बहुभिर्यजमानैराहूतेंद्र । अकृतेऽनिष्पादिते धनशून्ये योनौ । गृहनामैतत् । गृहे नाऽस्मान्मा धाः । निधेहि । धनधान्यपूर्णे गृहेऽस्मान्वासयेत्यर्थः । अपि च हे इंद्र क्षुध्यद्भ्यो बुभुक्षितेभ्योऽन्येभ्योऽपि स्तोतृभ्यो वयोऽन्नमासुतिं पेयं क्षीरादिकं च दाः । देहि ॥

अधायि । टधातेः कर्मणि लुङि चेर्णिण् । आतो युक् चिण्कृतोरिति युक् । क्षुध्यन्नः । क्षुध बुभुक्षायां । दिवादित्वात् श्यन् । नित्त्वादाद्युदात्तत्वं ॥

अष्टमीमृचमाह ॥

मा नो॑ वधीरिंद्र॒ मा परा॑ दा॒ मा नः॑ प्रि॒या भोज॑नानि॒ प्र मो॑षीः ।

आं॒डा मा नो॑ मघवञ्छक्र॒ निर्भे॒न्मा नः॒ पात्रा॑ भेत्स॒हजा॑नुषाणि ॥ ८ ॥

मा । नः॒ । व॒धीः॒ । इं॒द्र । मा । परा॑ । दाः॒ । मा । नः॒ । प्रि॒या । भोज॑नानि । प्र । मो॒षीः॒ ।

आं॒डा । मा । नः॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । श॒क्र॒ । निः॒ । भे॒त् । मा नः॒ । पात्रा॑ । भे॒त् । स॒हऽजा॑नुषाणि ॥ ८ ॥

हे इंद्र नोऽस्मान्मा वधीः । मा हिंसीः । सर्वदा रक्षेत्यर्थः । अपि च मा परादाः । मा परित्याक्षीः । परादानं परित्यागः । अस्मत्कृतां पूजां सर्वदा गृहाणेत्यर्थः । अपि च नोऽस्माकं प्रिया प्रियाण्यीप्सितानि भोजनान्युपभोग्यानि धनानि मा प्रमोषीः । मापहार्षीः । अस्मास्वेव धनानि यथा स्युस्तथा कुर्वित्यर्थः । तथा हे मघवन् धनवन् शक्र सर्वकार्यशक्तेंद्र नोऽस्माकमांडांडसंबंधीनि गर्भरूपेण निषिक्तान्यपत्यानि मा भेत् । मा भिनः । गर्भरूपेणावस्थितानस्मत्पुत्रान्न रक्षेत्यर्थः । मा च नः पात्रा । पतंति गच्छंति गमनसमर्थानि

यानि तान्यपत्यानि पात्राणि । तानि च मा भेत् । मा भिनः । सह्नजानुषाणि । जानुभ्यां यानि भूमिं खनंति गच्छंतीत्यर्थः । तानि जानुषानि । तैः सहितानि मा विनीनशः । यद्वा । नोऽस्माकं सह्नजानुषाख्याधाने सहोत्पन्नानि पात्रा पात्राणि स्रुवादीनि मा निर्भेत् । मा भिनः ॥ वधीः । हनेर्माङि लुङि चेति वधादेशः । स चादंतः । सिच् । अतो लोप इत्यकारलोपः । तस्य स्थानिवद्भावादतो हलादेर्लघोरिति वृद्ध्यभावः । इट ईटीति सिचो लोपः । मोषीः । मुष स्तेये । लुङि सिच इट् । नेटीति वृद्धिप्रतिषेधः । भेत् । भिदिर् विदारणे । लङि सिपि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । लघूपधगुणः । हल्ड्याब्भ्य इति सिचो लोपः ॥

माध्यंदिने सवनेऽर्वाङेहीत्येषा पोतुः प्रस्थितयाज्या । सूत्रितं च । अर्वाङेहि सोमकामं त्वाहुस्तवायं सोमस्त्वमेह्यर्वाङ् । आ० ५. ५. । इति ॥

तामेतां सूक्ते नवमीमृचमाह ॥

अर्वाङेहि सोमकामं त्वाहुरयं सुतस्तस्य पिबा मदाय ।
उरुव्यचा जठर आ वृषस्व पितेव नः शृणुहि हूयमानः ॥९॥

अर्वाङ् । आ । इहि । सोमऽकामं । त्वा । आहुः । अयं ।
सुतः । तस्य । पिब । मदाय ।
उरुऽव्यचाः । जठरे । आ । वृषस्व । पिताऽइव । नः ।
शृणुहि । हूयमानः ॥ ९ ॥

हे इंद्र त्वमर्वाङ् अस्मदभिमुखः सन् एहि आगच्छ। किं कारणमिति चेत्। यस्मात्त्वां सोमकामं सोमविषयाभिलाषमाहुः। पुराविदः कथयंति। अयमस्मदीयः सोमः सुतः। ऋत्विग्भिरभिषुतः। अत आगच्छेत्यर्थः। आगत्य च मदाय हर्षार्थं तस्य तमस्मदीयमभिषुतं सोमं पिब। एतदेव स्पष्टीक्रियते। उरुव्यचाः। उरु विस्तीर्णं व्यचो व्यापनं यस्य तादृशो महावयवो भूत्वा जठर आत्मीय उदर आवृषस्व। सोममासिंच। आ समंतात्पूरयेत्यर्थः। एवंभूतस्त्वं ह्वयमानः स्तुतिभिराह्वयमानः सन् पितेव पुत्राणां वाक्यानि शृणोति तथा नोऽस्माकं वाक्यानि शृणुहि। शृणु॥ सोमकामं। सोमविषयः कामोऽभिलाषो यस्य। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। आहुः। ब्रुवः पंचानामादित आहो ब्रुव इति छेदसादेशो धातोराहादेशश्च। तस्य। क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी। मदाय। मदी हर्षे। मदोऽनुपसर्गे इति भावेऽप्। उरुव्यचाः। व्यच व्याजीकरणे। औणादिकोऽसिप्रत्ययः। व्यचेः कुटादित्वमनसीति वचनात् ङित्त्वाभावेन संप्रसारणाभावः। परादिश्छंदसि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। यद्वा। उरु विचति व्याप्नोतीत्युरुव्यचाः। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। वृषस्व। वृष सेचने। व्यत्ययेनात्मनेपदशप्रत्ययौ। शृणुहि। श्रुशृणुपृकृवृभ्यश्छंदसि इति हेर्धिः॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तम एकोनविंशो वर्गः॥

चंद्रमा इत्येकोनविंशत्यृचं द्वादशं सूक्तं। अपां पुत्रस्य त्रितस्य कूपे पतितस्य कुत्सस्य वार्षं। तथा चोभयोः कूपपात

आम्नायते। त्रितः कूपेऽवहितः कुत्स आङ्गिरस ऋषिरस्य सूक्तस्य इति च। त्रितस्य चापां पुत्रत्वं तैत्तिरीया समामनंति। तत एकतोऽजायत इति स द्वितीयमभ्यपातयत् ततो द्वितोऽजायत स तृतीयमभ्यपातयत् ततस्त्रितोऽजायत। यदद्भ्योऽजायंत तदाप्त्यानामाप्त्यत्वमिति। तमेतमाप्त्यं त्रितस्तदिदामग्र इति तकारोपजनेन वयमधीमह इति। अंत्या त्रिष्टुप्। सं मा तपंतीत्येषा यवमध्या महाबृहती। आद्यौ द्वावष्टाक्षरौ पादौ द्वादशाक्षरस्तृतीयस्ततो द्वावष्टाक्षरौ सा यवमध्या महाबृहती। चत्वारोऽष्टका जागतश्च महाबृहतीत्युक्ता मध्ये चेद्यवमध्येत्युक्तलक्षणोपेतत्वात्। अनु० १.९.। शिष्टाः पंक्तयः। विश्वे देवा देवता। तथा चानुक्रांतं। चंद्रमा एकोनाग्रस्त्रितो वा वैश्वदेवं हि पांक्तमंत्या त्रिष्टुबष्टमी महाबृहती यवमध्येति। हीत्यभिधानादिदमादीनि त्रीणि सूक्तानि वैश्वदेवानि। विनियोगः। अत्र शाट्यायनेन इतिहासमाचक्षते। एकतो द्वितस्त्रित इति पुरा त्रय ऋषयो बभूवुः। ते कदाचिन्मरुभूमावरण्ये वर्तमानाः पिपासया संतप्तगात्राः संत एकं कूपमविंदन्। तत्र त्रिताख्य एको जलपानाय कूपं प्राविशत्। स्वयं पीत्वेतरयोश्च कूपादुदकमुद्धृत्य प्रादात्। तौ तदुदकं पीत्वा त्रितं कूपे पातयित्वा तदीयं धनं सर्वमपहृत्य कूपं च रथचक्रेण पिधाय प्राद्रवतां। ततः कूपे पतितः स त्रितः कूपादुत्तरीतुमशक्नुवन्सर्वे देवा मामुद्धरंत्विति मनसा सस्मार। ततस्तेषां स्तावकमिदं सूक्तं ददर्श। तत्र रात्रौ कूपस्यांतश्चंद्रमसो रश्मीन्पश्यन्परिदेवयते॥

तत्र प्रथमामृचमाह ॥

चंद्रमा अप्स्व१ंतरा सुपर्णो धावते दिवि।

न वो हिरण्यनेमयः पदं विंदंति विद्युतो वित्तं मे

अस्य रोदसी ॥ १ ॥

चंद्रमाः। अप्ऽसु। अंतः। आ। सुऽपर्णः। धावते। दिवि।

न। वः। हिरण्यऽनेमयः। पदं। विंदंति। विऽद्युतः।

वित्तं। मे। अस्य। रोदसी इति ॥ १

अप्स्वंतरिक्षस्य। उदकमये मंडलेऽतर्मध्ये वर्तमानः सुपर्णः शोभनपतनः। यद्वा सुपर्ण इति रश्मिनाम। सुषुम्णाख्येन सूर्यरश्मिना युक्तश्चंद्रमा दिवि द्युलोक आ धावते। आङ् मर्यादायां। एकेनैव प्रकारेण धावते। शीघ्रं गच्छति। तादृशस्य चंद्रमसः संबंधिनो हे हिरण्यनेमयः सुवर्णसदृशपर्यंताः। यद्वा हितरमणीयप्रांता विद्युतो विद्योतमाना रश्मयो वो युष्माकं पदं पादस्थानीयमग्रं न विंदंति। मदीयानींद्रियाणि कूपेनावृतत्वान्न लभंते। अत इदमनुचितं। तस्मात्कूपान्मामुत्तारयतेत्यर्थः। अपि च। हे रोदसी द्यावापृथिव्यौ मे मदीयमस्येदं स्तोत्रं वित्तं। जानीतं। यद्वा मदीयं कूपपतनरूपं यदिदं दुःखं तदवगच्छतं। मदीयं स्तोत्रं श्रुत्वा मदीयं दुःखं ज्ञात्वा वास्मात्कूपान्मामुत्तारयतमित्यर्थः ॥ चंद्रमाह्लादनं सर्वस्य जगतो निर्मिमीत इति चंद्रमाः। चंद्रे माङो डिदित्यसुन्। दासीभारादिषु पाठात्पूर्व-

षट्प्रकृतिस्वरत्वं । धावते । स्रु गतौ । पाघ्रेत्यादिना शेति- स्तायां धावादेशः । व्यत्ययेनात्मनेपदं । वित्तं । विद ज्ञाने । लाक्षदादित्वाच्छपो लुक् । पादादित्वात्तिङ्ङतिङ इति निघाताभावः । अस्य । क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मण सम्प्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥

द्वितीयामृचमाह ॥

अर्थमिद्वा उ अर्थिन आ जाया युवते पतिं ।
तुंजाते वृष्ण्यं पयः परिदाय रसं दुहे वित्तं मे
अस्य रोदसी ॥ २ ॥

अर्थं । इत् । वै । ऊं इति । अर्थिनः । आ । जाया ।
युवते । पतिं ।
तुंजाते इति । वृष्ण्यं । पयः । परिऽदाय । रसं । दुहे ।
वित्तं । मे । अस्य । रोदसी इति ॥ २ ॥

अर्थिनो धनमपेक्षमाणाः पुरुषा अर्थमिद्वै अपेक्षितं धनं प्राप्नुवंत्येव । नाहं प्राप्नोमि । उ इत्येतत्पादपूरणं । अपि च जायान्यदीया भार्या पतिं स्वपतिमायुवते । आभिमुख्येन प्राप्नोति । मदीया तु मद्विरहाद्दुःखितासीत् । अपि च संयुक्तौ तौ जायापती वृष्ण्यं वीर्यरूपं पय उदकं तुंजाते । प्रजननायान्योन्यसंघट्टनेन प्रेरयतः । तदनंतरं रसं पुरुषस्य सारभूतं वीर्यं परिदाय गर्भाशयेनादाय गर्भरूपेण धृत्वा दुहे । दुग्धे । पुत्ररूपेण जनयति । मम तु पुत्रोऽपि नोत्पद्यते । अत इदं

मदीयं दुःखं हे द्यावापृथिव्यौ जानीतं॥ उ। उञ इति शाकल्यस्य मतेन प्रगृह्यत्वात् प्लुतप्रगृह्या अचीति प्रकृतिभावः। युवते। यु मिश्रणे। व्यत्ययेनात्मनेपदं। शब्विकि प्राप्ते व्यत्ययेन शः। तुंजाते। तुजि पिजि हिंसाबलदाननिकेतनेषु। इदित्वान्नुम्। व्यत्ययेन श्नम्। श्नान्नलोपः। दुहे। दुह प्रपूरणे। लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः।

तृतीयामृचमाह॥

मो षु दे॑वा अ॒दः स्व१॑रव॑ पादि दि॒वस्परि॑।

मा सो॒म्यस्य॑ शं॒भुव॒ः शूने॑ भूम॒ कदा॑ च॒न वि॒त्तं मे॑ अ॒स्य

रोदसी॥ ३॥

मो इति॑। सु। दे॒वाः। अ॒दः। स्वः॑। अव॑। पादि॒।

दि॒वः। परि॑।

मा। सो॒म्यस्य॑। शं॒ऽभुवः॑। शूने॑। भू॒म॒। कदा॑। च॒न।

वि॒त्तं। मे॒। अ॒स्य॒। रो॒द॒सी॒ इति॑॥ ३॥

हे देवाः स्वः स्वर्गे वर्तमानमदस्तदस्मदीयं पितृपितामहप्रपितामहात्मकं संतानं दिवस्परि दिवस्योपरि वर्तमानं मो षु मैवावपादि। अवपन्नं विपन्नं प्रभ्रष्टं मा भूत् मम पुत्राभावात्। पुत्रेण लोकाञ्जयति नापुत्रस्य लोकोऽस्तीति श्रुतेः। अतो वयं सोम्यस्य सोमपानार्हस्य पितृगणस्य शंभुवः सुखस्य भावयितुः पुत्रस्य शूने अपगमने कदाचन कदाचिदपि मा भूम। युष्मत्प्रसादान्मम पुत्रा जायंतां। अतो मामस्माद्दुःखा-

दुस्तारयतीत्यर्थः । हे द्यावापृथिव्यौ युवां च मदीयं विज्ञापनं जानीतं ॥ मो । मा उ इति निपातद्वयसमुदायो मैवेत्यस्यार्थे । सु इत्येतदवधारणे । सुञ इति षत्वं । पादि । पद गतौ । चिण् ते पदः । पा॰ ३. १. ६०. । इति कर्तरि लुङि च्लेश्चिणादेशः । दिवः । ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं । पंचम्याः परावध्यर्थे इति विसर्जनीयस्य सत्वं । सोम्यस्य । सोममर्हति यः । पा॰ ४. ४. १३७. । इति यप्रत्ययः । शंभुपः । अवतिरंतर्भावितण्यर्थोऽत्र । सूने । टुओश्वि गतिवृद्ध्योः । भावे निष्ठा । श्वीदितो निष्ठायामितीट्प्रतिषेधः । वचिस्वपीत्यादिना संप्रसारणं । ओदितश्चेति निष्ठानत्वं । व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं । वृषादिर्वा द्रष्टव्यः ॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

यज्ञं पृ॑च्छाम्यवमं स तद्दूतो वि वो॑चति ।
क्व॑ ऋतं पूर्व्यं गतं कस्तद्बि॑भर्ति नूत॑नो वित्तं मे॑ अस्य
रोदसी ॥ ४ ॥

यज्ञं । पृच्छामि । अवमं । सः । तत् । दूतः । वि । वोचति ।
क्व॑ । ऋतं । पूर्व्यं । गतं । कः । तत् । बिभर्ति । नूत॑नः ।
वित्तं । मे । अस्य । रोदसी इति॑ ॥ ४ ॥

यज्ञं यजनीयमवमं सर्वेषां देवानामादिभूतं । अग्निर्मुखं प्रथमो देवतानामिति श्रुतेः । अग्निर्वै देवानामवम इति ब्राह्मणाच्च । तमग्निं पृच्छामि । यन्मया पृष्टं तद्देवानां दूतः सोऽग्निर्विवोचति । विविच्य कथयतु । किं पुनस्तत्पृच्छति

इति तदुच्यते। हे अग्ने त्वदीयं पूर्व्यं पूर्वकालीनमृतं भद्रं स्तोतृभ्यः कृतं श्रेयः क्व गतं। कुत्रेदानीं वर्तते। नूतनो नवतरस्त्वत्तोऽन्यः कः पुरुषस्तद्भद्रं बिभर्ति। धारयति। यदि त्वय्यवर्तिष्यत ममेदृशी दशापि नाभविष्यत्। अतस्तत् क्व गतमिति कथय॥ वोचति। वच परिभाषणे। लेट्यडागमः। वच उमिति व्यत्ययेन धातोरुमागमः। क्व। किमोऽदिति सप्तम्यर्थेऽत्। क्वातीति किमः क्वादेशः। तित्स्वरित इति स्वरितत्वं। परेण सह अव्यक इति प्रकृतिभावः॥

पंचमीमृचमाह॥

अमी ये देवा स्थन त्रिष्वा रोचने दिवः।
कद्व ऋतं कदनृतं क्व प्रत्ना व आहुतिर्वित्तं मे
अस्य रोदसी॥ ५॥

अमी इति। ये। देवाः। स्थन। त्रिषु। आ।
रोचने। दिवः।
कत्। वः। ऋतं। कत्। अनृतं। क्व। प्रत्ना। वः।
आऽहुतिः। वित्तं। मे। अस्य। रोदसी इति॥ ५॥

हे देवाः। त्रिषु पृथिव्यादिषु स्थानेषु येऽमी यूयं स्थन। वर्तमाना भवथ। यानि स्थानानि दिवो द्योतमानस्य सूर्यस्य आ रोचने दीप्तिविषये वर्तते। सूर्यप्रकाश्येषु स्थानेष्वित्यर्थः। तेषां वो युष्माकं संबंधि स्तोतृविषयमृतं सत्यं कत्। कस्मिन्देशे वर्तते। अनृतं द्वेष्टृविषयमसत्यं च कत् कुत्र गतं। अपि च

प्रत्ना चिरकालीना वो युष्माकं संबंधिन्याहुतिर्मया पूर्वमनुष्ठितो याग: क्व कुत्रासीत्। ईदृग्भूतदु:खानुभावेन मया पूर्वमनुष्ठितो यागसमूहो युष्मान्न प्राप्नोदित्यनुमिमे । अन्यत्पूर्ववत् ॥ स्थन। तप्तनप्तनथनाश्चेति तशब्दस्य थनादेश: । कत्। कशब्दस्य वर्णव्यापत्त्या कद्भाव: ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे विंशो वर्ग: ॥

षष्ठीमृचमाह ॥

कद्व ऋतस्य धर्णसि कद्वरुणस्य चक्षणं ।
कदर्यम्णो महस्पथाति क्रामेम दूढ्यो वित्तं मे अस्य
रोदसी ॥ ६ ॥

कत्। व:। ऋतस्य। धर्णसि। कत्। वरुणस्य। चक्षणं।
कत्। अर्यम्ण:। मह:। पथा। अति। क्रामेम। दु:ऽध्यं:।
वित्तं। मे। अस्य। रोदसी इति ॥ ६ ॥

हे देवा वो युष्माकं संबंधिन ऋतस्य सत्यस्याभिमतफलप्रापणस्य धर्णसि धारणं कत्। कुत्र गतं। वरुणस्यानिष्टनिवारकस्य देवस्य चक्षणमनुग्रहदृष्ट्या दर्शनं कत्। क्व गतं। महो महतो महानुभावस्यार्यम्णोऽरीणां नियंतुरेतत्संज्ञकस्य देवस्य संबंधिना पथा शोभनमार्गेणेष्टदेशप्रापणं कत्। क्व गतं। एतत्सर्वं युष्मास्वेव वर्तते। न कुत्रापि गतं। अतो वयं दूढ्यो दुर्धियः पापबुद्धीनस्मदनिष्टाचरणपरान् शत्रूनतिक्रामेम। अतितरेम। तै: क्षतादस्मात्कूपपातलक्षणाद्दु:खादयमुत्तीर्णा

भवेम । हे द्यावापृथिव्यौ मदीयमिदं जानीतं ॥ धर्णसि । धृञ् धारणे । सानसिधर्णसिपर्णसौत्यादिनासिच्प्रत्ययांतो निपात्यते । अयंमृणः । षष्ठेग्रकवचनेऽल्लोपोऽन इत्यकारलोपः । उदात्तनिवृत्तिस्वरेण विभक्तेरुदात्तत्वं । मह्नः । महतोऽच्छत्वं लोपश्छांदसः । यद्वा मह पूजायां । क्विप् । उभयथापि सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं । दूळ्यः । पृषोदरादिः । ध्यै चेति तत्र पाठाद्दुरो रेफस्योत्वं । उत्तरपदादेः ष्टुत्वं च । उदात्तस्वरितयोर्यण इति स्वरितत्वं ॥

सप्तमीमृचमाह ॥

अहं सो अस्मि यः पुरा सुते वदामि कानि चित् ।
तं मा व्यंत्याध्यो३ वृको न तृष्णजं मृगं वित्तं मे अस्य रोदसी ॥ ७ ॥

अहं । सः । अस्मि । यः । पुरा । सुते । वदामि कानि । चित् ।
तं । मा । व्यंति । आऽध्यः । वृकः । न । तृष्णाऽजं । मृगं । वित्तं । मे । अस्य । रोदसी इति ॥ ७ ॥

हे देवाः पुरा पूर्वस्मिन्काले सुते युष्मद्यागार्थं सोमेऽभिषुते कानि चित् कतिपयानि स्तोत्राणि योऽहं वदामि । उक्तवानस्मि । स एवाहमस्मि न त्वन्यः कश्चित् । तस्मात्किमर्थं मां परित्यजथ । तं तादृशं मामाध्योऽभिलषितपुत्राद्यप्राप्त्या जनिता मानस्यो व्यथा व्यंति । भक्षयंति । तत्र दृष्टांतः । तृष्णजं

जाततृष्णं पिपासंतमुदकं प्रति गच्छंतं मृगं वृको न। यथा-रण्यश्वा मध्य मार्गे गच्छंतं भक्षयति तद्वत्। अन्यत्पूर्ववत्॥ व्यंति। वी गत्यादिषु। अदादित्वाच्छपो लुक्। तन्वादीनां छंदसि बहुलमुपसंख्यानमिति बहुलवचनाद्यण्। आध्यः। आधीयते मनसि स्थाप्यत इत्याधिः। उपसर्गे घोः किः। आतो लोप इटि चेत्याकारलोपः। जसादिषु छंदसि वावचन-मिति जसि चेति गुणस्य विकल्पनादभावे यणादेशः। तृष्णजं। तृष पिपासायां। स्वपितृषोर्नजिङ्ङिति नजिङ्। पदका-रस्त्वेवं मन्यते। अन्येष्वपि दृश्यत इति दृशिग्रहणस्य सर्वोपा-धिव्यभिचारार्थत्वात्केवलादपि जनेर्डप्रत्ययः। तृष्णा जाता यस्य। ङ्यापोः संज्ञाछंदसोर्बहुलमिति ह्रस्वत्वं॥

अष्टमीमृचमाह॥

सं मा तपंत्यभितः सपत्नीरिव पर्शवः।

मूषो न शिश्ना व्यदंति माध्यः स्तोतारं ते शतक्रतो

वित्तं मे अस्य रोदसी॥ ८॥

सं। मा। तपंति। अभितः। सपत्नीःऽइव। पर्शवः।

मूषः। न। शिश्ना। वि। अदंति। मा। आऽध्यः।

स्तोतारं। ते। शतक्रतो इति शतऽक्रतो।

वित्तं। मे। अस्य। रोदसी इति॥ ८॥

ऐंद्रेरषा। हे इंद्र पर्शवः पार्श्वास्थीनि। अत्र सामर्थ्या-त्पर्शुस्थानीयाः कूपभित्तयो मा मामभितः सर्वतः संतपंति।

देवत्रा नु प्रवाच्यं । सध्रीचीना नि वावृतु वित्तं मे अस्य रोदसी ॥ १० ॥

असौ इति । ये । पंच । उक्षणः । मध्ये । तस्थुः । महः । दिवः ।

देवऽत्रा । नु । प्रऽवाच्यं । सध्रीचीनाः । नि । ववृतुः । वित्तं । मे । अस्य । रोदसी इति ॥ १० ॥

उक्षणः सेक्तारः कामाभिवर्षकाः पंच । तत्र इंद्रस्तद्वरुण-स्तदग्निस्तदर्यमा तत्सविता चनो धादित्यर्धर्चेन प्रतिपादिताः पंचसंख्याका देवाः । यद्वा । अग्निर्वायुः सूर्यश्चंद्रमा विद्यु-दित्येवं पंचसंख्याकाः । तथा च शाट्यायनकं । एतान्येव पंच ज्योतींषि यान्येषु लोकेषु दीप्यंते । अग्निः पृथिव्यां वायुरं-तरिक्षे च आदित्यो दिवि चंद्रमा नक्षत्रे विद्युदप्स्विति । नक्षत्रे नक्षत्रलोके । अप्सु मेघस्थोदकेषु । तैत्तिरीयेऽप्येव-माम्नातं । अग्निः पृथिव्यां वायुरंतरिक्षे च सूर्यो दिवि चंद्रमा दिक्षु नक्षत्राणि स्वर्लोक इति । येऽमी पंचसंख्याका देवा महो दिवो महतो विस्तीर्णस्य द्युलोकस्य मध्ये तस्थुः । तिष्ठंति । आसते । देवत्रा देवेषु नु क्षिप्रं प्रवाच्यं प्रशंसनीयं देवानां योग्यं मदीयं स्तोत्रं प्रति सध्रीचीनाः सहांचंतो युगपदागच्छंतस्ते देवा मदीयं परिचरणं स्वीकुर्वंति । तदनंतरं निवावृतुः । वृत्ताः संतो निवर्तंते च । अन्यत्समानं ॥ उक्षणः । वा षपूर्वस्य निगम इत्युपधादीर्घाभावः । देवत्रा । देवमनुष्येत्यादिना

सप्तम्यर्थे त्राप्रत्ययः। प्रवाच्यं। वाचयतेरचो यदिति यत्। णेरनिटीति णिलोपः। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वे कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। सध्रीचीनाः। सहांचतीति सध्र्यंचः। त एवं सध्रीचीनाः। सहपूर्वादंचतेर्ऋत्विगित्यादिना क्विन्। अनिदितामिति नलोपः। सहस्य सध्रिरिति सध्र्यादेशः। विभाषांचेरदिक्स्त्रियामिति स्वार्थे खप्रत्ययः। वावृतुः। वृतु वर्तने। छंदसि लुङ्लङ्लिट इति वर्तमाने लिट्। व्यत्ययेन परस्मैपदं। अन्येषामपि दृश्यत इति संहितायामभ्यासस्य दीर्घत्वं॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे एकविंशो वर्गः॥

एकादशीमृचमाह॥

सुपर्णा एत आसते मध्य आरोधने दिवः।
ते सेधंति पथो वृकं तरंतं यह्वतीरपो वित्तं मे
अस्य रोदसी॥ ११॥

सुऽपर्णाः। एते। आसते। मध्ये। आऽरोधने। दिवः।
ते। सेधंति। पथः। वृकं। तरंतं। यह्वतीः। अपः।
वित्तं। मे। अस्य। रोदसी इति॥ ११॥

सुपर्णाः। रश्मिनामैतत्। शोभनपतना एते सूर्यरश्मय आरोधने सर्वस्यावरके व्याप्ते दिवोऽतरिक्षस्य मध्य आसते। वर्तंते। ते सूर्यरश्मयः पथो मार्गाद्वृकमरण्यश्वानं सेधंति। निषेधंति निवारयंति। कीदृशं। यह्वतीर्महतीरपस्तरंतं। अतिक्रामंतं। कूपपतनात्पूर्वं त्रितं दृष्ट्वैनं भक्षयितुं

कश्चिदरण्यस्था महतीं नदीं तितीर्षुराजगाम। स च सूर्य-रश्मीन्द्दष्ट्वायमवसरो न भवतीति निवर्तते। अतो रश्मयो वृकं निषेधंतीत्युच्यते। यास्कपक्षे त्वाप इत्यंतरिक्षनाम। यह्वतीरपो महदंतरिक्षं। पथः पथा द्वादशरश्म्यात्मना मार्गेण तरंतं वृकं चंद्रमसं सूर्यरश्मयो निषेधंति। अहनि हि सूर्यरश्मिभिर्निरुद्धश्चंद्रमा निःप्रभो दृश्यते। अतो निःप्रभं कुर्वंतीत्यर्थः॥ आराधने। आरुध्यत आव्रियतेऽनेनेत्याराधनं। करणे ल्युट्। सेधंति। षिध् गत्यां। अयं केवलोऽपि निपूर्वार्थो द्रष्टव्यः। पथः। पंचम्येकवचने भस्य टेर्लोप इति टिलोपः। उदात्तनिवृत्तिस्वरेण विभक्तेरुदात्तत्वं। यास्कपक्षे तु तृतीयार्थे व्यत्ययेन पंचमी। यह्वतीः। यह्व इति महन्नाम। अस्मादा-चारार्थे सर्वप्रातिपदिकेभ्य इति क्विप्। ततो लटः शतृ। उगितश्चेति ङीप्। आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः। शतुरनुम इति नदीस्वरो व्यत्ययेन न प्रवर्तते॥

द्वादशीमृचमाह।

नव्यं तदुक्थ्यं हितं देवासः सुप्रवाचनं।

ऋतमर्षंति सिंधवः सत्यं तातान सूर्यो वित्तं मे

अस्य रोदसी॥ १२॥

नव्यं। तत्। उक्थ्यं। हितं। देवासः। सुऽप्रवाचनं।

ऋतं। अर्षंति। सिंधवः। सत्यं। ततान। सूर्यः। वित्तं।

मे। अस्य। रोदसी इति॥ १२॥

हे देवासो देवाः। नव्यं नवतरमुक्थ्यं प्रशस्यं स्तुत्यहैं सुप्रवाचनं सुष्ठु ऋत्विग्भिर्वाचयितुं शक्यं। एवंभूतं तद्भव-दीयं बलं हितं। युष्मासु निहितं। अतो युष्मदीयेन बलेन सिंधवः स्यंदनशीला नद्यो ऋतमुदकमर्षंति। आलस्यरा-हित्येन सर्वदा प्रेरयंति। अशोष्या सत्यः प्रवहंतीत्यर्थः। तथा सूर्यः सत्यं सर्वदा विद्यमानं स्वकीयं तेजस्ततान। आतनोति विस्तारयति। अन्यत्समानं॥ सुप्रवाचनं। वच परिभाषणे। अस्मात्सर्वंतादन्येभ्योऽपि दृश्यत इति खलर्थे युच्। अर्षंति। अर्त्तेर्लेटि सिब्बहुलं लेटीति सिप्। गुणः। ततान। अन्येषामपि दृश्यत इति संहितायामभ्यासस्य दीर्घत्वं॥

त्रयोदशीमृचमाह॥

अग्ने तव त्यदुक्थ्यं देवेष्वस्त्याप्यं।

स नः सत्तो मनुष्वदा देवान्यक्षि विदुष्टरो वित्तं मे

अस्य रोदसी॥ १३॥

अग्ने। तव। त्यत्। उक्थ्यं। देवेषु। अस्ति। आप्यं।

सः। नः। सत्तः। मनुष्वत्। आ। देवान्। यक्षि।

विदुःऽतरः। वित्तं। मे। अस्य। रोदसी इति॥ १३॥

हे अग्ने तवोक्थ्यं प्रशस्यं त्यत् श्रुतिप्रसिद्धमाप्यं। आपि-र्बंधुः। तस्य भावः। बांधवं देवेषु दानादिगुणयुक्तेष्विंद्रादि-ष्वस्ति। विद्यते। तस्मात्स तादृशो विदुष्टरो विद्वत्तरस्त्वं

नोऽस्माकं यज्ञे सत्तो निषण्णः सन्देवांस्तानिंद्रादीन् आ शास्त्र-मर्यादया यक्षि। यज। हविर्भिः पूजय। तत्र दृष्टांतः। मनुष्वत्। यथा मनूनां यज्ञे तद्वत्। अन्यत्पूर्ववत्॥ आप्यं। आप्तृ व्याप्तौ। अस्मात्स्य ंतादच इरितीप्रत्ययः। ब्राह्मणादि-त्वात् ष्यञ्। सत्तः। नसत्तनिषत्तेति निपातनान्निष्ठानत्वाभावः। छांदसो निशब्दलोपो द्रष्टव्यः। मनुष्वत्। मनोरौणादिक उसिप्रत्ययः। तत्र तस्येवेति षष्ठ्यर्थे वतिः। नभोऽंगिरो-मनुषां वत्युपसंख्यानं। पा० १. ४. १८. २.। इति भत्वेन पदत्वाभावाद्रुत्वाद्यभावः। यक्षि। बहुलं छंदसीति शपो लुक्। व्रश्चादिषत्वे कुत्वं। विदुष्टरः। विद्वस्शब्दात्तरप्ययस्मयादि-त्वेन भत्वाद्वसोः संप्रसारणमिति संप्रसारणं। शासिवसिघसीनां चेति षत्वं॥

चतुर्दशीमृचमाह॥

सत्तो होता मनुष्वदा देवाँ अच्छा विदुष्टरः।
अग्निर्हव्या सुषूदति देवो देवेषु मेधिरो वित्तं मे
अस्य रोदसी॥ १४॥

सत्तः। होता। मनुष्वत्। आ। देवान्। अच्छ।
विदुःऽतरः।
अग्निः। हव्या। सुसूदति। देवः। देवेषु। मेधिरः।
वित्तं। मे। अस्य। रोदसी इति॥ १४॥

मनुष्वत् मनोरिवास्माकं यज्ञे सत्तो निषण्णो होता

देवानामाह्वाता विदुष्टरो विद्वत्तरो देवो दानादिगुणयुक्तो देवेषु सर्वेष्विंद्रादिषु मध्ये मेधिरो मेधावी। एवंभूतोऽग्निस्तान्देवानच्छाभिमुख्येन हव्या हव्यान्यस्मदीयानि हवींषि। मर्यादायामाकारः। शास्त्रमर्यादया यथाशास्त्रं सुषूदति। प्रेरयतु। अन्यत्समानं॥ सुषूदति। षूद क्षरणे। लेट्यडागमः। बहुलं छंदसीति शपः श्लुः। मेधिरः। मेधारथाभ्यामिरन्निरचौ वक्तव्याविति मत्वर्थीय इरन्॥

पंचदशीमृचमाह॥

ब्रह्मा कृणोति वरुणो गातुविदं तमीमहे।
व्यूर्णोति हृदा मतिं नव्यो जायतामृतं वित्तं मे
अस्य रोदसी॥ १५॥

ब्रह्म। कृणोति। वरुणः। गातुऽविदं। तं। ईमहे।
वि। ऊर्णोति। हृदा। मतिं। नव्यः। जायतां। ऋतं।
वित्तं। मे। अस्य। रोदसी इति॥ १५॥

यो वरुणोऽनिष्टस्य निवारयिता देवो ब्रह्म परिवृढं तद्रक्षणरूपं कर्म कृणोति करोति। तं तादृशं गातुविदं गातोर्मार्गस्य दुःखनिवारकस्य लंभयितारं वरुणमीमहे। अभिमतफलं याचामहे। ईमह इति याच्ञाकर्मा। तस्मै वरुणायायमस्मदीयः स्तोता हृदा हृदयेन मतिं मननीयां स्तुतिं व्यूर्णोति। विवृणोति प्रकाशयति। उच्चारयतीत्यर्थः। सोऽयं नव्यः स्तुत्यो वरुणोऽस्माकमृतं जायतां। सत्यभूतोऽस्तु॥ ब्रह्मा। अन्येषामपि दृश्यत इति सांहितिको दीर्घः।

गातुविदं । विद् लाभे । अंतर्भावितण्यर्थात्क्विप् । ईमहे । ईङ् गतौ । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । हृदा । पद्दन्नि-त्यादिना हृदयशब्दस्य हृदादेशः ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे द्वाविंशो वर्गः ॥

षोडशीमृचमाह ॥

असौ यः पंथा आदित्यो दिवि प्रवाच्यं कृतः ।
न स देवा अतिक्रमे तं मर्तासो न पश्यथ वित्तं मे
अस्य रोदसी ॥ १६ ॥

असौ । यः । पंथाः । आदित्यः । दिवि । प्रऽवाच्यं । कृतः ।
न । सः । देवाः । अतिऽक्रमे । तं । मर्तासः । न । पश्यथ ।
वित्तं । मे । अस्य । रोदसी इति ॥ १६ ॥

पंथाः सततगामी । यद्वा ब्रह्मलोकं गच्छतामुपासकानां मार्गभूतः । सूर्यद्वारेण ते विरजाः प्रयांतीति श्रुतेः । एवंभूतो योऽसावादित्यो दिवि द्युलोके प्रवाच्यं प्रकर्षेण वचनं यथा भवति तथा कृतो निर्मितः । यथा सर्वैः प्राणिभिर्दृश्यते तथा वर्तमान इत्यर्थः । हे देवाः सोऽयमादित्यो युष्माभिरपि नाति-क्रमे । अतिक्रमितुं न शक्यः । युष्मज्जीवनस्य तदायत्तत्वात् । सति हि सूर्ये वसंतादयः काला निष्पद्यंते । कालेषु च यागाः क्रियंते । यागेषु च सत्सु भवतां जीवनं । अतो युष्माभिरपि नासावतिक्रमितव्यः । एवं च सति हे मर्तासः पापकृतो मनुष्याः । तं महानुभावं सूर्यं न पश्यथ । सूर्यं न जानीथ ।

एतच्च कूपे पातयित्वा निर्गताविकतद्वितौ प्रति निंदनं । अहमेव मंत्रद्रष्टा तं सूर्यं जानामि । पापकृतौ युवां न जानीथ इति ॥ पंथाः । पत गतौ । पतेश्च चेतीनिप्रत्ययः । पथिमथ्यृभुक्षामादित्वात्वं । इतोऽत्सर्वनामस्थाने । पा० ७. १. ८६. । इत्यत्वं । इकारस्य लोपः । पथिमथोः सर्वनामस्थान इत्याद्युदात्तत्वं । प्रवाच्यं । वचोऽशब्दसंज्ञायां ऋहलोर्ण्यदिति भावे यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । अतिक्रमे । क्रमु पादविक्षेपे । कृत्यार्थे तवैकेनिति केन्प्रत्ययः । नित्त्वादाद्युदात्तत्वं ॥

सप्तदशीमृचमाह ॥

त्रितः कूपेऽवहितो देवान्हवत ऊतये ।
तच्छुश्राव बृहस्पतिः कृण्वन्नंहूरणादुरु वित्तं मे अस्य रोदसी ॥ १८ ॥

त्रितः । कूपे । अवऽहितः । देवान् । हवते । ऊतये ।
तत् । शुश्राव । बृहस्पतिः । कृण्वन् । अंहूरणात् । उरु ।
वित्तं । मे । अस्य । रोदसी इति ॥ १८ ॥

कूपेऽवहितः पातितस्त्रित एतत्संज्ञ ऋषिरूतये रक्षणाय देवान्हवते । स्तुतिभिराकारयति । यदेतत्त्रितस्याह्वानं बृहस्पतिर्बृहतां महतां देवानां रक्षक एतत्संज्ञो देवस्तदाह्वानं शुश्राव । श्रुतवान् । किं कुर्वन् । अंहूरणादंहसः पापरूपादस्मात्कूपपातादुन्नीयोरु विस्तीर्णं शोभनं कृण्वन् कुर्वन् ॥ हवते । ह्वयतेर्लटि बहुलं छंदसीति संप्रसारणं । शपगुणावादेशाः । ऊतये । ऊतीयूतीत्यादिना क्तिन उदात्तत्वं । बृहस्पतिः ।

तद्वृहतोः करपत्योरिति पारस्करादिषु पाठात् सुट्तलोपौ। उभे वनस्पत्यादिष्विति पूर्वोत्तरपदयोर्युगपत्प्रकृतिस्वरत्वं। व्यङ्करणात्। अहि गतौ। इदित्त्वान्नुम्। खर्जिपिञ्ज्यादिभ्य ऊरोलचौ। उ० ४.९१.। इति भाव ऊरप्रत्ययः। दुःखप्राप्ति-हेतुभावा गतिरस्यास्तीति पामादिलक्षणो मत्वर्थीयो नः। पा० ५.२.१००.। आङ्पूर्वाद्धंतेर्वा रूपमुन्नेयं॥

अष्टादशीमृचमाह॥

अरुणो मा सकृद्वृकः पथा यंतं ददर्श हि।
उज्जिहीते निचाय्या तष्टेव पृष्ट्यामयी वित्तं मे अस्य
रोदसी॥ १८॥

अरुणः। मा। सकृत्। वृकः। पथा। यंतं। ददर्श। हि।
उत्। जिहीते। निऽचाय्य। तष्टाऽइव। पृष्टिऽआमयी।
वित्तं। मे। अस्य। रोदसी इति॥ १८॥

अरुणवर्णो लोहितवर्णो वृकोऽरण्यश्वा सकृदेकवारं पथा यंतं मार्गेण गच्छंतं मा मां ददर्श हि। दृष्टवान्। हि पादपूरणं। निचाय्य दृष्ट्वा च मां जिघत्सुः सन् उज्जिहीते। उद्गच्छति स्म। तत्र दृष्टांतः। तष्टेव पृष्ट्यामयी। यथा तक्षणजनितपृष्ठरोगग्रस्तष्टा वर्धकिस्तदपनोदनायोर्ध्वाभिमुखो भवति तद्वत्। हे द्यावापृथिव्यौ मदीयमिदं दुःखं वित्तं। जानीतं। यद्वा। वृक इति विवृतज्योतिष्कश्चंद्रमा उच्यते। अरुण आरोचमानः कृत्स्नस्य जगतः प्रकाशकः। मासकृत् मासार्द्धमासत्वयनसंवत्सरादीन्कालविशेषान्कुर्वन्। तिथिवि-

भागज्ञानस्य चंद्रगत्यधीनत्वात्। स चंद्रमा आकाशमार्गे यंतं गच्छंतं नक्षत्रगणं ददर्श। द्विरवधारणे। नक्षत्रगणमेव ददर्श न कूपपतितं मामित्यनादरो द्योत्यते। यदि मां पश्येत् उद्धरेत्कूपात्। निचाय्य नक्षत्रगणं दृष्ट्वा चोज्जिहीते। येन नक्षत्रेण संयुज्यते तेन सहोद्गच्छति। न मामभिगच्छतीत्यर्थः। अन्यत्पूर्ववत्॥ अत्र मासकृदिति यास्क एकं पदं मन्यते शाकल्यस्तु पदद्वयं। तस्मिन्पक्षेऽयमर्थः। दक्षप्रजापतेर्दुहितृभूताः स्वभार्या अश्विन्याद्यास्तारकाः पुनःपुनर्ददर्श। मां सकृदेव पश्यतीति सकृद्दृष्ट्वा चोज्जिहीते। ताराभिः सहोर्ध्वमेव गच्छति। न मां कूपादुत्तारयति। अत इदमनुचितं। हे द्यावापृथिव्यौ मदीयमिमं वृत्तांतं जानीतं॥ अत्र निरुक्तं। वृकश्चंद्रमा भवति विवृतज्योतिष्को वा विकृतज्योतिष्को वा विक्रांतज्योतिष्को वा। अरुण आरोचनो मासकृन्मासानां चार्धमासानां च कर्ता भवति चंद्रमा वृकः पथा यंतं ददर्श नक्षत्रगणमभिजिहीते निचाय्य येन येन याचमानो भवति चंद्रमास्तक्ष्णुवन्निव पृष्ठरोगी। नि० ५. २०.। इति॥ सकृत्। एकस्य सकृच्च। पा० ५. ४. १९.। इति क्रियाभ्यावृत्तिगणने निपातितः। वृकः। वृञ् वरणे। सृवृभूशुषिमुषिभ्यः किदिति कप्रत्ययः। जिहीते। ओहाङ् गतौ। जौहोत्यादिकः। भृञामिदित्यभ्यासस्येत्वं। निचाय्या। चायृ पूजानिशामनयोः। अत्र दर्शनार्थो धातूनामनेकार्थत्वात्। समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप्। पृष्ट्यामयी। स्पृश संस्पर्शने। स्पृश्यतेऽनेनेति स्पृष्टिः। छांदसो वर्णलोपः। पृष्टावामयः पृष्ट्यामयः। तद्वान् पृष्ट्यामयी॥

एकोनविंशोऽध्यायः ॥

एनांगूषेण वयमिंद्रवंतोऽभि ष्याम वृजने सर्ववीराः ।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी उत द्यौः ॥ १९ ॥

एना । आंगूषेण । वयं । इंद्रऽवंतः । अभि । स्याम । वृजने । सर्वऽवीराः ।
तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहंतां । अदितिः । सिंधुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ १९ ॥

एनानेनांगूषेणाघोषणयोग्येन स्तोत्रेण हेतुभूतेनेंद्रवंतोऽनुग्राहकेणेंद्रेण युक्ताः सर्ववीराः सर्वैर्वीरैः पुत्रैः पौत्रादिभिश्चोपेताः संतो वयं वृजने संग्रामेऽभिष्याम । शत्रूनभिभवेम । तदिदमस्मदीयं वचनं मित्रादयो मामहंतां । पूजयंतु । पालयंत्वित्यर्थः । उतशब्दो देवतासमुच्चये । अत्र यास्कः । आंगूषः स्तोम आघोषः । अनेन स्तोमेन वयमिंद्रवंतः । नि० ५. ११. । इति ॥ एना । द्वितीयाटौःस्वेन इति तृतीयायामिदम एनादेशः । सुपां सुलुगिति विभक्तेराजादेशः । चित्स्वरेणांतोदात्तत्वं । आंगूषेण । आङ्पूर्वाद्घुषेः कर्मणि घञ् । आङो ङकारलोपाभावश्छांदसः । घोषशब्दस्य गूषभावश्च पृषोदरादित्वात् । थाथादिनोत्तरपदांतोदात्तत्वं ।

वह्निः स्तोत्राणां वोढा रेभः। स्तोतृनामैतत्। स्तौतीयमसौ विभातोस्तमसोऽपनोदनेन प्रकाशमाना उषोदेवता। स्तवानः स्तुवन् वाचो वेदरूपायाः संबंधीनि स्यूमना स्यूमान्यनुस्यूतानि संततान्युक्थान्युदियर्ति। उद्गमयति। उच्चारयति। अतो हे मघोनि मघवत्युषः। अद्यास्मिन्समये गृणते स्तुवते तस्मै पुरुषाय तदुच्छ। दृष्टिनिरोधकतया प्रसिद्धं नैशं तमो विवासय। वर्जय। अस्मे अस्मभ्यं च प्रजावत् प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिर्युक्तमायुरन्नं निदिदीहि। नितरां प्रकाशय। दीदेतिश्छांदसो दीप्तिकर्मा। प्रयच्छेत्यर्थः॥ स्यूमना। षिवु तंतुसंताने। अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति दृशिग्रहणस्य सर्वोपाधिव्यभिचारार्थत्वात्कर्मणि मनिन्। छ्वोः शूडित्यूठ्। आङ्याजयारां चोपसंख्यानमिति विभक्तेराङादेशः। यद्वा। औणादिके भावे मक्। पामादिलक्षणो मत्वर्थीयो नः। बंधनयुक्तानीत्यर्थः। शेश्छंदसि बहुलमिति शेर्लोपः। व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं। वाचः। सावेकाच इति ङस उदात्तत्वं। इयर्ति। ऋ गतौ। जौहोत्यादिकः। अर्तिपिपर्त्योश्चेत्यभ्यासस्येत्वं। स्तवानः। ष्टुञ् स्तुतौ। शानच्दादित्वाच्छपो लुक्। तस्य छंदस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वेन ङित्त्वाभावाद्गुणावादेशौ। व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं। विभातीः। शतुरनुमो नद्यजादी इति ङीप उदात्तत्वं। गृणते। गॄ शब्दे। क्र्यादिकः। प्वादीनां ह्रस्वः। पूर्वोक्तेन सूत्रेण विभक्तेरुदात्तत्वं। अस्मे। सुपां सुलुगिति चतुर्थ्याः शे आदेशः॥

सुदानवः शोभनदाना इंद्रादयो विश्वस्मात्सर्वस्मादंहसः पापान्नोऽस्मान्निष्पिपर्तन । निर्गमय्य पालयत । तत्र दृष्टांतः । रथं न दुर्गात् । गंतुमशक्यान्निम्नोन्नतात्स्थानात्सारथयो यथा रथं पालयंति । तद्वत् ॥ पिपर्तन । पॄ इत्येके । लोटि तप्तनप्तनथनाश्चेति तस्य तनबादेशः । पित्त्वेन ङित्त्वाभावाद्गुणः । अर्तिपिपर्त्योश्चेत्यभ्यासस्येत्वं ॥

द्वितीयामृचमाह ॥

त आदित्या आ गता सर्वतातये भूत देवा वृत्रतूर्येषु शंभुवः ।

रथं न दुर्गाद्वसवः सुदानवो विश्वस्मान्नो अंहसो निष्पिपर्तन ॥ २ ॥

ते । आदित्याः । आ । गत । सर्वऽतातये । भूत । देवाः । वृत्रऽतूर्येषु । शंऽभुवः ।

रथं । न । दुःऽगात् । वसवः । सुऽदानवः । विश्वस्मात् । नः । अंहसः । निः । पिपर्तन ॥ २ ॥

हे आदित्या अदितेः पुत्रा देवाः । ते यूयं सर्वतातये सर्वैर्वीरपुरुषैस्तताय विस्तारिताय युद्धाय । युद्धेऽस्माकं साहाय्यं कर्तुमित्यर्थः । आगत । आगच्छत । अपि च वृत्रतूर्येषु । संग्रामनामैतत् । संग्रामेषु शंभुवः सुखस्य भावयितारो भूत । भवत ॥ गता । गमेर्लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुक् ॥

तृतीयामृचमाह ॥

अवंतु नः पितरः सुप्रवाचना उत देवी देवपुत्रे ऋतावृधा।
रथं न दुर्गाद्वसवः सुदानवो विश्वस्मान्नो अंहसो
निष्पिपर्तन ॥ ३ ॥

अवंतु। नः। पितरः। सुऽप्रवाचनाः। उत। देवी इति।
देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे। ऋतऽवृधा।
रथं। न। दुःऽगात्। वसवः। सुऽदानवः। विश्वस्मात्।
नः। अंहसः। निः। पिपर्तन ॥ ३ ॥

नोऽस्माग्पितरोऽग्निष्वात्तादयोऽवंतु। रक्षंतु। कीदृशाः। सुप्रवाचनाः। सुखेन प्रवक्तुं स्तोतुं शक्याः। उत अपि च देवपुत्रे देवाः सर्वे पुत्रस्थानीया ययोस्ते ऋतावृधा ऋतस्य सत्यस्य वा यज्ञस्य वा वर्धयित्री देवी देवनादिगुणयुक्ते द्यावापृथिव्यावस्मान्रक्षतां। अन्यत्समानं॥ देवी। वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घत्वं। ऋतावृधा। वृधेरंतर्भावितण्यर्थात् क्विप्। सुपां सुलुगिति विभक्तेराकारः॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

नराशंसं वाजिनं वाजयन्निह क्षयद्वीरं पूषणं सुम्नैरीमहे।
रथं न दुर्गाद्वसवः सुदानवो विश्वस्मान्नो अंहसो
निष्पिपर्तन ॥ ४ ॥

नराशंसं । वाजिनं । वाजयन् । इह । क्षयत्ऽवीरं ।

पूषणं । सुम्नैः । ईमहे ।

रथं । न । दुःऽगात् । वसवः । सुऽदानवः । विश्वस्मात् ।

नः । अंहसः । निः । पिपर्तन ॥ ४ ॥

नराशंसं नरैः शंसनीयं वाजिनमन्नवंतमग्निं वाजयन् उपहृयन् प्रज्वलयन्निहास्मिन्काले स्तौमीति शेषः। तथा क्षयद्वीरमतिबलिनं। यस्मिन्सर्वे वीराः क्षीयंते। एवंरूपं पूषणं पोषकं देवं सुम्नैः सुखकरैः स्तोत्रैर्हेतुभूतैरीमहे। याचामहे। अभीष्टं प्रार्थयामहे॥ नराशंसं। उभे वनस्पत्यादिष्विति युगपदुभयपदप्रकृतिस्वरत्वं। नरशब्द ऋदोरबित्यबंत आद्युदात्तः। निपातनाद्दीर्घः। शंसशब्दो घञंत आद्युदात्तः। वाजयन्। वज व्रज गतौ। अस्मात्सिच्। क्षयद्वीरं। क्षि क्षये। लटः शतृ। शपि प्राप्ते व्यत्ययेन शः। तस्य छंदस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वेन ङित्वाभावाद्गुणावादेशौ। अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वे विकरणस्वरः। अतो गुण इति पररूपत्व एकादेश उदात्तेनेत्येकादेश उदात्तः। क्षयंतो वीरा यस्मिन्। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं॥

पंचमीमृचमाह॥

बृहस्पते सदमिन्नः सुगं कृधि शं योर्यत्ते मनुर्हितं तदीमहे।
रथं न दुर्गाद्वसवः सुदानवो विश्वस्मान्नो अंहसो
निष्पिपर्तन ॥ ५ ॥

बृहस्पते। सदं। इत्। नः। सुऽगं। कृधि। शं। योः।

यत्। ते। मनुःऽहितं। तत्। ईमहे।

रथं। न। दुःऽगात्। वसवः। सुऽदानवः। विश्वस्मात्।

नः। अंहसः। निः। पिपर्तन॥ ५॥

बृहस्पते सदमित् सदैवा नोऽस्माकं सुगं। सुखनामैतत्। सुखं कृधि। कुरु। अपि च ते तव स्वभूतं शं शमनीयानां रोगाणामुपशमनं योः पृथक्कर्तव्यानां भयानां यावनं पृथक्करणं मनुर्हितं मनुना ब्रह्मणा हितं स्वव्यवस्थापितं। यद्वा मनुष्याणामनुकूलं। एवंविधं शमनं यावनं च यदस्ति तदीमहे। याचामहे॥ सुगं। सुष्ठु गम्यतेऽस्मिन्निति सुगं। सुदुरोरधिकरण इति गमेर्डः। शं योरित्येतत्पदद्वयं यास्केनैव व्याख्यातं शमनं च रोगाणां यावनं च भयानामिति। मनुर्हितं मनेरौणादिक उसिन्प्रत्ययः। तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं॥

षष्ठीमृचमाह॥

इंद्रं कुत्सो वृत्रहणं शचीपतिं काटे निबाळ्ह ऋषिरह्वदूतये।

रथं न दुर्गाद्वसवः सुदानवो विश्वस्मान्नो अंहसो निष्पिपर्तन॥६॥

इंद्रं। कुत्सः। वृत्रऽहनं। शचीऽपतिं। काटे।

निऽबाळ्हः। ऋषिः। अह्वत्। ऊतये।

रथं। न। दुःऽगात्। वसवः। सुऽदानवः। विश्वस्मात्।

नः। अंहसः। निः। पिपर्तन॥ ६॥

काट इति कूपनाम। तस्मिन्निबाळ्हो निपातितः कुत्सः ऋषिरूतये रक्षणायेंद्रमह्वत्। आह्वयति स्म। कीदृशं। वृत्रहणं। वृत्राणां शत्रूणां हंतारं। शचीपतिं। शचीति कर्मनाम। सर्वेषां कर्मणां पालयितारं। यद्वा शच्या देव्या भर्तारं॥ शचीपतिं। वनस्पत्यादिषु पाठादुभयपदप्रकृतिस्वरत्वं। शचीशब्दः शार्ङ्गरवादिङीनंत आद्युदात्तः। निबाळ्हः। बाढृ प्रयत्ने। नीत्युपसर्गवशात्पतने वर्तते। निष्ठायामनित्यमागमशासनमितीडभावः। ढत्वधत्वादीनि। यद्वा क्षुब्धस्वांतेत्यादौ। पा० ७. २. १८.। भृशार्थे इडभावो निपात्यते। अत्र च बाढशब्दो भृशत्वोपेते पतने सामर्थ्याद्वर्तते। गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। अह्वत्। लिपिसिचिह्वश्चेति लुङि च्लेरङादेशः। आतो लोप इटि चेत्याकारलोपः॥

सप्तमीमृचमाह॥

देवैर्नो देव्यदितिर्नि पातु देवस्त्राता त्रायतामप्रयुच्छन्।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी उत द्यौः॥ ७॥

देवैः। नः। देवी। अदितिः। नि। पातु। देवः। त्राता। त्रायतां। अप्रऽयुच्छन्।
तत्। नः। मित्रः। वरुणः। ममहंतां। अदितिः। सिंधुः। पृथिवी। उत। द्यौः॥ ७॥

देवी दानादिगुणयुक्तादितिरखंडनीयादीना वा देवमाता

बृहस्पते । सदं । इत् । नः । सुऽगं । कृधि । शं । योः ।

यत् । ते । मनुःऽहितं । तत् । ईमहे ।

रथं । न । दुःऽगात् । वसवः । सुऽदानवः । विश्वंस्मात् ।

नः । अंहंसः । निः । पिपर्तन ॥ ५ ॥

बृहस्पते सदमित् सदैवा नोऽस्माकं सुगं । सुखनामैतत् । सुखं कृधि । कुरु । अपि च ते तव स्वभूतं शं शमनीयानां रोगाणामुपशमनं योः पृथक्कर्तव्यानां भयानां यावनं पृथक्करणं मनुर्हितं मनुना ब्रह्मणा हितं त्वय्यवस्थापितं । यद्वा मनुष्याणामनुकूलं । एवंविधं शमनं यावनं च यदस्ति तदीमहे । याचामहे ॥ सुगं । सुष्ठु गम्यतेऽस्मिन्निति सुगं । सुदुरोरधिकरण इति गमेर्डः । शं योरित्येतत्पदद्वयं यास्केनैव व्याख्यातं शमनं च रोगाणां यावनं च भयानामिति । मनुर्हितं मनेरौणादिक उसिन्प्रत्ययः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

षष्ठीमृचमाह ॥

इंद्रं कुत्सो वृत्रहणं शचीपतिं काटे निबाळ्ह ऋषिरह्वदूतये ।

रथं न दुर्गाद्वसवः सुदानवो विश्वस्मान्नो अंहसो निष्पिपर्तन ॥६॥

इंद्रं । कुत्सः । वृत्रऽहनं । शचीऽपतिं । काटे ।

निऽबाळ्हः । ऋषिः । अह्वत् । ऊतये ।

रथं । न । दुःऽगात् । वसवः । सुऽदानवः । विश्वस्मात् ।

नः । अंहसः । निः । पिपर्तन ॥ ६ ॥

काट इति कूपनाम । तस्मिन्निबाढ्हो निपातितः कुत्सः ऋषिरूतये रक्षणायेंद्रमह्वत् । आह्वयति स्म । कीदृशं । वृत्रहणं । वृत्राणां शत्रूणां हंतारं । शचीपतिं । शचीति कर्मनाम । सर्वेषां कर्मणां पालयितारं । यद्वा शच्या देव्या भर्तारं ॥ शचीपतिं । वनस्पत्यादिषु पाठादुभयपदप्रकृतिस्वरत्वं । शचीशब्दः शार्ङ्गरवादिङीनंत आद्युदात्तः । निबाढ्हः । बाढृ प्रयत्ने । नौत्युपसर्गवशात्पतने वर्तते । निष्ठायामनित्यमागमशासनमितीडभावः । ढत्वधत्वादीनि । यद्वा क्षुब्धस्वांतेत्यादौ । पा० ७. २. १८. । भृशार्थे इडभावो निपात्यते । अत्र च बाढशब्दो भृशत्वोपेते पतने सामर्थ्याद्वर्तते । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । अह्वत् । लिपिसिचिह्वश्चेति लुङि च्लेरङादेशः । आतो लोप इटि चेत्याकारलोपः ॥

सप्तमीमृचमाह ॥

देवैर्नो देव्यदितिर्नि पातु देवस्त्राता त्रायतामप्रयुच्छन् ।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी उत द्यौः ॥ ७ ॥

देवैः । नः । देवी । अदितिः । नि । पातु । देवः । त्राता । त्रायतां । अप्रऽयुच्छन् ।
तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहंतां । अदितिः । सिंधुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ ७ ॥

देवी दानादिगुणयुक्तादितिरखंडनीयादीना वा देवमाता

बृहस्पते । सदं । इत् । नः । सुऽगं । कृधि । शं । योः ।

यत् । ते । मनुःऽहितं । तत् । ईमहे ।

रथं । न । दुःऽगात् । वसवः । सुऽदानवः । विश्वस्मात् ।

नः । अंहसः । निः । पिपर्तन ॥ ५ ॥

बृहस्पते सदमित् सदैवा नोऽस्माकं सुगं । सुखनामैतत् । सुखं कृधि । कुरु । अपि च ते तव स्वभूतं शं शमनीयानां रोगाणामुपशमनं योः पृथक्कर्तव्यानां भयानां यावनं पृथक्करणं मनुर्हितं मनुना ब्रह्मणा हितं स्वव्यवस्थापितं । यद्वा मनुष्याणामनुकूलं । एवंविधं शमनं यावनं च यदस्ति तदीमहे । याचामहे ॥ सुगं । सुष्ठु गम्यतेऽस्मिन्निति सुगं । सुदुरोरधिकरण इति गमेर्डः । शं योरित्येतत्पदद्वयं यास्केनैव व्याख्यातं शमनं च रोगाणां यावनं च भयानामिति । मनुर्हितं मनेरौणादिक उसिन्प्रत्ययः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

षष्ठीमृचमाह ॥

इंद्रं कुत्सो वृत्रहणं शचीपतिं काटे निबांळ्ह ऋषिरह्वदूतये ।

रथं न दुर्गाद्वसवः सुदानवो विश्वस्मान्नो अंहसो निष्पिपर्तन ॥६॥

इंद्रं । कुत्सः । वृत्रऽहनं । शचीऽपतिं । काटे ।

निऽबांळ्हः । ऋषिः । अह्वत् । ऊतये ।

रथं । न । दुःऽगात् । वसवः । सुऽदानवः । विश्वस्मात् ।

नः । अंहसः । निः । पिपर्तन ॥ ६ ॥

काट इति कूपनाम। तस्मिन्निबाढ़ो निपातितः कुत्सः ऋषिरूतये रक्षणार्थमिंद्रमह्वत्। आह्वयति स्म। कीदृशं। वृत्रहणं। वृत्राणां शत्रूणां हंतारं। शचीपतिं। शचीति कर्मनाम। सर्वेषां कर्मणां पालयितारं। यद्वा शच्या देव्या भर्तारं॥ शचीपतिं। वनस्पत्यादिषु पाठादुभयपदप्रकृतिस्वरत्वं। शचीशब्दः शार्ङ्गरवादिङीनंत आद्युदात्तः। निबाढ़ः। बाढृ प्रयत्ने। नीत्युपसर्गवशात्पतने वर्तते। निष्ठायामनित्यमागमशासनमितीडभावः। ढत्वधत्वादीनि। यद्वा क्षुब्धस्वांतेत्यादौ। पा॰ ७. २. १८.। भृशार्थे इडभावो निपात्यते। अत्र च बाढशब्दो भृशत्वोपेते पतने सामर्थ्याद्वर्तते। गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। अह्वत्। लिपिसिचिह्वश्चेति लुङि च्लेरङादेशः। आतो लोप इटि चेत्याकारलोपः॥

सप्तमीमृचमाह॥

देवैर्नो देव्यदितिर्नि पातु देवस्त्राता त्रायतामप्रयुच्छन्।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी उत द्यौः॥ ७॥

देवैः। नः। देवी। अदितिः। नि। पातु। देवः। त्राता। त्रायतां। अप्रऽयुच्छन्।
तत्। नः। मित्रः। वरुणः। ममहंतां। अदितिः। सिंधुः। पृथिवी। उत। द्यौः॥ ७॥

देवी दानादिगुणयुक्तादितिरखंडनीयादीना वा देवमाता

देवैर्दानादिगुणयुक्तैः स्वकीयैः पुत्रैः सह नोऽस्मान्निपातु। नितरां रक्षतु। देवो दीप्यमानस्त्राता सर्वेषां रक्षकः सविता-प्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् अस्मद्रक्षणे जागरूकः सन् त्रायतां। अस्मान्पालयतु। यदनेन सूक्तेनास्माभिः प्रार्थितं नोऽस्मदीयं तन्मित्रादयः षट् देवता मामहंतां। पूजयंतु॥ त्रायतां। त्रैङ् पालने। भौवादिकः। अप्रयुच्छन्। युच्छ प्रमादे। अस्माल्लटः शतृ। नञ्समासेऽव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे चतुर्विंशो वर्गः॥

यज्ञो देवानामिति दृचं द्वितीयं सूक्तं कुत्सस्यार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं। यज्ञस्तृचमित्यनुक्रांतं। विनियोगो लैंगिकः॥

तत्र प्रथमामृचमाह॥

यज्ञो देवानां प्रत्येति सुम्नमादित्यासो भवता मृळयंतः।
आ वोऽर्वाची सुमतिर्ववृत्यादंहोश्चिद्या वरिवोवित्तरासत्॥ १

यज्ञः। देवानां। प्रति। एति। सुम्नं। आदित्यासः।
भवत। मृळयंतः।
आ। वः। अर्वाची। सुऽमतिः। ववृत्यात्। अंहोः। चित्।
या। वरिवोवित्ऽतरा। असत्॥ १॥

अस्मदीयो यज्ञो देवानामिंद्रादीनां सुम्नं सुखं प्रत्येति। प्राप्नोतु। अपि च हे आदित्यास आदित्या मृळयंतोऽस्मान्-सुखयंतो भवत। तथा वो युष्माकं सुमतिः शोभना मतिर्भक्ता-नुग्रहपरा बुद्धिरर्वाच्यस्मदभिमुख्यावववृत्यात्। आवर्ततां। या

मतिरंहोस्वित् दारिद्र्यं प्राप्तस्यापि पुरुषस्य वरिवोवित्तरा। वरिव इति धननाम। अतिशयेन धनस्य लंभयित्र्यसत्। भवेत्। सैषा मतिरस्मानच्छितुं वर्ततामित्यर्थः॥ भवता। आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदित्यादित्वास इति पादादौ वर्तमानस्यामंत्रितस्याविद्यमानवत्त्वेनास्य पादादित्वात् अपादादाविति पर्युदासान्निघाताभावः। मृड़यंतः। मृड़ सुखने। ण्यंतान्नटः शतृ। छंदस्युभयथेति शतुरार्द्धधातुकत्वेनादुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वाभावे शतुः स्वरः शिष्यते। वहत्यात्। वृतु वर्तने। लिङि व्यत्ययेन परस्मैपदं। बहुलं छंदसीति शपः श्लुः। अंहोः। अहि गतौ। इदित्वान्नुम्। औणादिक उप्रत्ययः। वरिवोवित्तरा। विद्लृ लाभे। अस्मादंतर्भावितण्यर्थात् क्विप्। तत आतिशायनिकस्तरप्। असत्। अस भुवि लेट्यडागमः॥

द्वितीयामृचमाह॥

उप नो देवा अवसा गमंत्वंगिरसां सामभि स्तूयमानाः। इंद्र इंद्रियैर्मरुतो मरुद्भिरादित्यैर्नो अदितिः शर्म यंसत्।

उप। नः। देवाः। अवसा। आ। गमंतु। अंगिरसां। सामऽभिः। स्तूयमानाः। इंद्रः। इंद्रियैः। मरुतः। मरुत्ऽभिः। आदित्यैः। नः। अदितिः। शर्म। यंसत्॥ २॥

देवा दानादिगुणयुक्ताः सर्वे देवा अवसा रक्षणेनास्मभ्यं दातव्येनान्नेन वा युक्ता नोऽस्मान् स्तोतॄनुपगमंतु। उपगच्छंतु। प्राप्नुवंतु। कथंभूताः। अंगिरसामेतत्संज्ञकानामृषीणां

संबंधिभिः सामभिः प्रगीतैर्मंत्रैः स्तूयमानाः। अपि च। इंद्रः इंद्रियैः। धननामैतत्। स्वसंबंधिभिरस्मभ्यं दातव्यैर्धनैः सहास्मानागच्छतु। तथा मरुतः सप्तगणरूपा एकोनपंचाशत्संख्याका ईदृङ् चान्यादृङ् चेत्येवमादिनामानो देवा मरुद्भिः स्वावयवभूतैः प्राणापानादिरूपैश्च वर्तमानैर्वायुभिः सहास्माना-गच्छंतु। तथादितिरखंडनीयादीना वा देवमातादित्यैः स्वकीयैः पुत्रैः सह नोऽस्मभ्यं शर्म सुखं यंसत्। यच्छतु॥ गमंतु। लोटि बहुलं छंदसीति शपो लुक्। छंदस्युभयथेति छेरार्धधातुकत्वेन ङित्त्वाभावाद्गमहनेत्यादिनोपधालोपाभावः। यंसत्। यम उपरमे। लेट्यडागमः। सिब्बहुलं लेटीति सिप्॥

तृतीयामृचमाह॥

तन्न इंद्रस्तद्वरुणस्तदग्निस्तदर्यमा तत्सविता चनो धात्।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी उत द्यौः॥ ३॥

तत्। नः। इंद्रः। तत्। वरुणः। तत्। अग्निः। तत्। अर्यमा। तत्। सविता। चनः। धात्।
तत्। नः। मित्रः। वरुणः। ममहंतां। अदितिः। सिंधुः। पृथिवी। उत। द्यौः॥ ३॥

यदस्माभिः प्रार्थ्यमानमन्नमस्ति। चन इत्यन्ननाम॥ तत्ताद्दृशं चनोऽन्नं नोऽस्मभ्यमिंद्रो धात्। दधातु। ददातु। एवं तद्वरुण इत्यादावपि योज्यं। तदिदमिंद्रादिभिर्दत्तमस्मदीयमन्नं मित्रादयो मामहंतां। पूजयंतु पालयंत्वित्यर्थः॥

सुन्। चायृ पूजानिशामनयोः। चायतेरन्ने ह्रस्वश्चेत्यसुन् युडागमस्य धातोर्ह्रस्वत्वं च। वलि लोपः। नित्त्वादाद्युदात्तत्वं। धात्। छंदसि लुङ्लङ्लिट इति प्रार्थनायां लुङ्। गातिस्थेति सिचो लुक् ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे पंचविंशो वर्गः ॥

य इंद्राग्नी इति त्रयोदशर्चं तृतीयं सूक्तं कुत्सस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्राग्नं। तथा चानुक्रांतं। य इंद्राग्नी सप्तोनैंद्राग्नं त्विति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

तत्र प्रथमामृचमाह ॥

य इंद्राग्नी चित्रतमो रथो वामभि विश्वानि

भुवनानि चष्टे।

तेना यातं सरथं तस्थिवांसाथा सोमस्य पिबतं सुतस्य ॥१॥

यः। इंद्राग्नी इति। चित्रऽतमः। रथः। वां। अभि।

विश्वानि। भुवनानि। चष्टे।

तेन। आ। यातं। सऽरथं। तस्थिऽवांसा। अथ। सोमस्य।

पिबतं। सुतस्य ॥ १ ॥

हे इंद्राग्नी चित्रतमोऽतिशयेन चायनीयो वां युवयोः संबंधी यो रथो विश्वानि भुवनानि भूतजातान्यभिचष्टे। आभिमुख्येन पश्यति। सुवर्णमयत्वात् रत्नखचितत्वाच्च स्वप्रभाभिः कृत्स्नं जगद्भासयतीत्यर्थः। तेन रथेनायातं। अस्मद्यज्ञमागच्छतं। तत्किं पर्यायेण। नेत्याह। सरथं समानमेकं रथं तस्थिवांसा युगपदेवास्थितवंतौ युवामागच्छतं। न

पर्यायेणेत्यर्थः । अथागमनानंतरं सुतस्य ऋत्विग्भिरभिषुतं सोमस्य सोमं स्वांशलक्षणं तदेकदेशं वा पिबतं ॥ वां । युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीत्यादिना षष्ठीद्विवचनस्य वामादेशः । सर्वानुदात्तत्वं । चष्टे । चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि । अत्र प्रकाशनार्थः । अदादित्वाच्छपो लुक् । स्कोः संयोगाद्योरिति कलोपः । तास्यनुदात्तेदिति लसार्वधातुकानुदात्तत्वे धातुस्वरः शिष्यते । यद्वृत्तान्नित्यमिति निघातप्रतिषेधः । सरथं । समानस्थासौ रथस्य सरथः । समानस्य छंदसीति सभावः । परादिश्छंदसि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । तस्थिवांसा । ष्ठा गतिनिवृत्तौ । लिटः क्वसुः । द्विर्वचने शर्पूर्वाः खयः । वस्वेकाजाद्घसामितीडागमः । आतो लोप इटि चेत्याकारलोपः । सुपां सुलुगित्याकारः । सोमस्य । क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥

द्वितीयामृचमाह ॥

यावदिदं भुवनं विश्वमस्त्युरुव्यचा वरिमता गभीरं ।

तावाँ अयं पातवे सोमो अस्त्वरमिंद्राग्नी मनसे

युवभ्यां ॥ २ ॥

यावत् । इदं । भुवनं । विश्वं । अस्ति । उरुऽव्यचा ।

वरिमता । गभीरं ।

तावान् । अयं । पातवे । सोमः । अस्तु । अरं । इंद्राग्नी

इति । मनसे । युवऽभ्यां ॥ २ ॥

विश्वं सर्वमिदं भुवनं जगद्यावदस्ति यावत्प्रमाणं भवति । कीदृशं । उरुव्यचा । विस्तीर्णव्यापनं । सर्वव्यापकमित्यर्थः । तथा वरिमता वरिम्णोरुत्वेनात्मीयेन गौरवेण गभीरं गाम्भीर्योपेतं । हे इंद्राग्नी पातवे युवाभ्यां पातुं सोमस्तावानस्तु । तावत्प्रमाणो भवतु । तथा मनसे युवयोरंतःकरणायारं स सोमः पर्याप्तो भवतु ॥ उरुव्यचा । व्यच व्याजीकरणे । असुन् । व्यचेः कुटादित्वमनसीति वचनात् ङित्वाभावेन संप्रसारणाभावः । स्वमोर्नपुंसकात् । पा० ७, १. २३. । इति सोर्लुकि प्राप्ते सुपां सुलुगिति व्यत्ययेन डादेशः । वरिमता । पृथ्वादिभ्य इमनिज्वेत्युरुशब्दात्तस्य भाव इत्यर्थे इमनिच् । प्रियस्थिरेत्यादिनोरुशब्दस्य वरादेशः । पुनरपि भावप्रत्ययोत्पत्तिश्छांदसी । सुपां सुलुगिति तृतीयाया लुक् । यद्वा तृतीयायाश्छांदसस्तुडागमः । तावान् । तत्परिमाणमस्य यत्तदेतेभ्यः परिमाणे वतुप् । पा० ५. २. ३९. । आ सर्वनाम्न इत्यात्वं । पातवे । पा पाने । तुमर्थे सेसेनिति तवेन्प्रत्ययः । नित्त्वादाद्युदात्तत्वं । अरं । वालमूललघ्वलमंगुलीनां वा लो रमापद्यत इति वक्तव्यमिति लत्वविकल्पः । युवभ्यां । व्यत्ययेनात्वाभावे शेषे लोप इति दकारलोपः ॥

तृतीयामृचमाह ॥

चक्राथे हि सध्र्य१ङ्नाम भद्रं सध्रीचीना वृत्रहणा

उत स्थः ।

ताविंद्राग्नी सध्र्यंचा निषद्या वृष्णः सोमस्य वृषणा

वृषेथां ॥ ३ ॥

चक्राथे इति । हि । सध्र्यक् । नाम । भद्रं । सध्रीचीना ।

वृत्रऽहनौ । उत । स्थः ।

तौ । इंद्राग्नी इति । सध्र्यंचा । निऽसद्य । वृष्णः ।

सोमस्य । वृषणा । आ । वृषेथां ॥ ३ ॥

हे इंद्राग्नी भद्रं कल्याणं नाम स्वकीयं नामधेयं सध्र्यक् सहगतमिंद्राग्नी इत्येवं संयुक्तं चक्राथे । युवां कृतवंतौ । उत अपि च हे वृत्रहणौ वृत्रस्यासुरस्य हंताराविंद्राग्नी सध्रीचीना सहांचंतौ वृत्रवधार्थं संगच्छंतौ स्थः ॥ भवथः । हि यस्मादेवं तस्माद्धे वृषणा कामानां वर्षितराविंद्राग्नी तौ युवां सध्र्यंचौ सहितावेव संतौ निषद्य वेद्यामुपविश्य वृष्णः सेक्तुः सोमस्यात्मीयं भागमावृषेथां । स्वकीय उदरे आसिंचेथां ॥ सध्र्यक् । सहशब्दोपपदादंचतेर्ऋत्विगित्यादिना क्विन् । अनिदितामिति नलोपः । सहस्य सध्रिः । अद्रिसध्र्योरंतोदात्तनिपातनं कृत्स्वरनिवृत्त्यर्थमिति वचनात्सध्र्यादेशोऽंतोदात्तः । यणादेश उदात्तस्वरितयोर्यण इति स्वरितत्वं । सध्रीचीना । विभाषांचेरदिक्स्त्रियामिति स्वार्थे खः । सुपां सुलुगिति विभक्तेराजादेशः । वृत्रहणौ । संहितायामावादेशे लोपः शाकल्यस्येति वलोपः । वृषेथां । वृष सेचने । व्यत्ययेन श आत्मनेपदं च ॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

समिंद्धेष्वग्निष्वानजाना यतस्रुचा बर्हिरु तिस्तिराणा ।

तीव्रैः सोमैः परिषिक्तेभिरर्वागेंद्राग्नी सौमनसाय यातं ॥४॥

समऽइद्धेषु । अग्निषु । आनजाना । यतऽस्रुचा । बर्हिः ।
ऊं इति । तिस्तिराणा ।
तीव्रैः । सोमैः । परिऽसिक्तेभिः । अर्वाक् । आ । इंद्राग्नी
इति । सौमनसाय । यातं ॥ ४ ॥

अग्निषु गार्हपत्यादिष्वन्वाधानादिना समिद्धेषु सम्यगिद्धेषु दीप्तेषु सत्स्वानजाना हवींष्याज्येनांजंतौ यतस्रुचा तदनंतरं यागार्थं गृहीतस्रुचौ बर्हिरु वेद्यां बर्हिरपि तिस्तिराणा आस्तीर्णं कृतवंतावध्वर्युप्रतिप्रस्थातारावेवंभूतावभूतां । तथा सति हे इंद्राग्नी तीव्रैः क्षिप्रं मदकरैः परिषिक्तेभिः परितः सर्वेषु ग्रहचमसादिष्वासिक्तैः सोमैर्हेतुभूतैरर्वाक् अस्मदभिमुखमायातं । आगच्छतं । किमर्थं । सौमनसाय सौमनस्याय । अस्माकमनुग्रहायेत्यर्थः ॥ आनजाना । अंजू व्यक्तिम्रक्षणकांतिगतिषु । लिटः कानच् । अनिदितामिति नलोपः । द्विर्भावेऽत आदेरित्यभ्यासस्य दीर्घः । तस्मान्नुट् द्विहल इत्यद्विहलोऽपि व्यत्ययेन नुट् । तिस्तिराणा । स्तृञ् आच्छादने । पूर्ववत्कानच् । ऋत इद्धातोरितीत्वं । द्विर्वचने शर्पूर्वाः खयः । सुपां सुलुगिति विभक्तेराकारः । चित्त्वादंतोदात्तत्वं ॥

पंचमीमृचमाह ॥

यानीं द्राग्नी चक्रथुर्वीर्याणि यानि रूपाण्युत वृष्ण्यानि ।
या वां प्रत्नानि सख्या शिवानि तेभिः सोमस्य पिबतं
सुतस्य ॥ ५ ॥

यानि॑। इ॒न्द्रा॒ग्नी॒ इति॑। च॒क्रथुः॑। वी॒र्या॑णि। यानि॑।

रू॒पाणि॑। उ॒त। वृष्ण्या॑नि।

या। वा॒म्। प्र॒त्नानि॑। स॒ख्या। शि॒वानि॑। तेभिः॑। सोम॑स्य।

पि॒ब॒त॒म्। सु॒तस्य॑॥ ५॥

हे इंद्राग्नी यानि वीर्याणि वृत्रवधादिरूपाणि चक्रथुः कृतवंतौ युवां यानि च रूपाणि निरूप्यमाणानि गवाश्वादीनि भूतजातानि कृतवंतौ। इंद्राग्निभ्यां हि सर्वं जगत्सृज्यते। इंद्रः सूर्यात्मना वृष्टिं सृजति धारकवृष्ट्युत्पादकः। वृष्टेः सकाशात्सर्वे प्राणिन उत्पद्यंते। उत अपि च यानि वृष्ण्यानि वृष्णि भवानि वृष्टिप्रदानादिरूपाणि कर्माणि कृतवंतौ युवां। तथा वां युवयोः संबंधीनि प्रत्नानि चिरंतनानि शिवानि शोभनानि या यानि सख्या सखित्वानि संति। तेभिस्तैः सर्वैः सहितौ युवां सुतस्य सोमस्याभिषुतं सोमं पिबतं॥ सख्या। सख्युर्भावः सख्यं। सख्युर्य इति यप्रत्ययः। शेश्छंदसि बहुलमिति शेर्लोपः। तेभिः। बहुलं छंदसीति भिस ऐसभावः। साविकाच इति प्राप्तस्य विभक्त्युदात्तत्वस्य न गोश्वन्साववर्णेति प्रतिषेधः॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे षड्विंशो वर्गः॥

षष्ठीमृचमाह॥

यदब्र॑वं प्रथ॒मं वा॑ं वृणा॒नो॒३॑यं सोमो॒ असु॑रैर्नो वि॒हव्यः॑।

तां स॒त्यां श्र॒द्धाम॒भ्या हि या॒तमथा॒ सोम॑स्य पिबतं सु॒तस्य॑॥ ६॥

यत् । अब्र॑वं । प्रथमं । वां । वृणानः । अयं । सोमः ।
असु॑रैः । नः । विऽहव्यः ।
तां । सत्यां । श्रद्धां । अभि । आ । हि । यातं । अथ ।
सोम॑स्य । पिबतं । सुतस्य॑ ॥ ६ ॥

हे इंद्राग्नी 'प्रथमं' कर्मोपक्रम एव वां युवां वृणानः संभजमानो यदब्रवं सोमेन प्रीणयिष्यामीति यदवोचं । सत्यां यथार्थां तां श्रद्धां श्रद्धयादरातिशयेन कृतामुक्तिमभ्यभिलक्ष्य आ हि यातं । आगच्छतमेव नोदासाथां । अथागमनानंतरमभिषुतं सोमं पिबतं । तथा सत्यसुरैर्हविषां प्रक्षेपकैर्ऋत्विग्भिरयं नोऽस्माकं सोमो विहव्यो विशेषेण होतव्यो भवति । इतरथा व्यर्थः स्यात् । तस्मादिंद्राग्नी आगच्छतमित्यर्थः ॥ वृणानः । वृञ् संभक्तौ । लिटः शानच् । अभ्यस्तयोरात इत्याकारलोपः । असुरैः । असु क्षेपणे । असेरुरन्नित्युरन्प्रत्ययः । विहव्यः । हु दानादनयोः । अचो यत् । गुणः । धातोस्तन्निमित्तस्यैवेत्यवादेशः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

सप्तमीमृचमाह ॥

यदिंद्राग्नी मदथः स्वे दुरोणे यद्ब्रह्मणि राजनि वा यजत्रा ।
अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोम॑स्य पिबतं सुतस्य॑ ॥ ७ ॥

यत् । इंद्राग्नी इति॑ । मदथः । स्वे । दुरोणे । यत् ।
ब्रह्मणि । राज॑नि । वा । यजत्रा ।

अतः । परि । वृषणौ । आ । हि । यातं । अथ । सोमस्य ।

पिबतं । सुतस्य ॥ ७ ॥

यजत्रा यष्टव्यौ हे इंद्राग्नी स्वे दुरोणे स्वकीये गृहे निवासस्थाने यद्यदि मदथः । हृष्यथः । यद्यदि ब्रह्मणि ब्राह्मणेऽन्यस्मिन्यजमाने हविःस्वीकरणायागत्य हृष्यथः । यदि वा राजनि क्षत्रिये युद्धे साहाय्यं कर्तुमागत्य हृष्यथः । अतः परि परितोऽस्मात्सर्वस्मात्स्थानात् हे वृषणौ कामानां वर्षिताराविंद्राग्नी आयातं हि । आगच्छतमेव । श्रौदासीन्यं मा कार्ष्टं । अन्यत्पूर्ववत् ॥ मदथः । मदी हर्षे । व्यत्ययेन शप् । यजत्रा । अमिनक्षीत्यादिना यजतेः कर्मण्यत्रन् । सुपां सुलुगिति विभक्तेराकारः ॥

अष्टमीमृचमाह ॥

यदिंद्राग्नी यदुषु तुर्वशेषु यद्द्रुह्युष्वनुषु पूरुषु स्थः ।

अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिबतं सुतस्य ॥ ८ ॥

यत् । इंद्राग्नी इति । यदुषु । तुर्वशेषु । यत् । द्रुह्युषु ।

अनुषु । पूरुषु । स्थः ।

अतः । परि । वृषणौ । आ । हि । यातं । अथ ।

सोमस्य । पिबतं । सुतस्य ॥ ८ ॥

अत्र यदुष्वित्यादीनि पंच मनुष्यनामानि । हे इंद्राग्नी यद्यदि यदुषु नियतेषु परेषामहिंसकेषु मनुष्येषु स्थः । भवथः ।

वर्तेथे। यदि वा तुर्वशेषु हिंसकेषु मनुष्येषु वर्तेथे। यद्वादि वा द्रुह्युषु द्रोहं परेषामुपद्रवमिच्छत्सु मनुष्येषु वर्तेथे। यदि वा-नुषु प्राणत्सु सफलैः प्राणैर्युक्तेषु ज्ञानवत्स्वनुष्ठातृषु मनुष्येषु। अन्येषां हि प्राणा निःफला ज्ञानहीनत्वादनुष्ठानाभावाच्च। तेषु यदि भवथः। तथा पूरुषु कामैः पूरयितव्येष्वन्येषु लोक-जनेषु यदि भवथः। अतः सर्वस्मात्स्थानात् हे कामाभिवर्ष-काविंद्राग्नी आगच्छतं। अनंतरमभिषुतं सोमं पिबतं॥ यदुषु। यम उपरमे। नियच्छंत इंद्रियाण्येभिरिति यदवः। यमेर्दुक् चेति कुप्रत्ययो दुगागमश्च। अनुदात्तोपदेशेत्यादिना-नुनासिकलोपः। तुर्वशेषु। तुर्वी हिंसार्थः। औणादिकोऽश-प्रत्ययः। द्रुह्युषु। द्रुह जिघांसायां। संपदादिलक्षणो भावे क्विप्। द्रुहं परेषामिच्छंति। छंदसि परेच्छायामपीति क्यच्। क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः। अनुषु। अन प्राणने। अणश्च। उ० १.८.। इति विधीयमान उप्रत्ययो बहुलवचनादस्मादपि भवति। निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तत्वं। पूरुषु। पूरी आप्यायने। पूर्यंत इति पूरवः। औणादिक उप्रत्ययः॥

नवमीमृचमाह॥

यदिंद्राग्नी अवमस्यां पृथिव्यां मध्यमस्यां परमस्यामुत स्थः।

अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिबतं सुतस्य॥९॥

यत्। इंद्राग्नी इति। अवमस्यां। पृथिव्यां। मध्यमस्यां।

परमस्यां। उत। स्थः।

अतः । परि । वृषणौ । आ । हि । यातं । अथ । सोमस्य ।

पिबतं । सुतस्य ॥ ९ ॥

हे इंद्राग्नी अवमस्यां पृथिव्यां सन्निकृष्टायामस्यां भूम्यां यद्यदि स्थः । वर्तमानौ भवथः । यदि वा मध्यमस्यां पृथिव्यामंतरिक्षलोके । अत्र पृथिवीशब्दस्त्रिष्वपि लोकेषु वर्तते । यथा यो द्वितीयस्यां तृतीयस्यां पृथिव्यामस्यायुषा नाप्नोति । उत अपि च परमस्यामुत्कृष्टायां दूरे वर्तमानायां पृथिव्यां द्युलोके यदि वा वर्तेथे । अतः सर्वस्मात्स्थानात् हे वृषणावागच्छतं । आगमानंतरं सुतं सोमं पिबतं ॥ अवमस्यां । अवमशब्दादुत्तरस्य ङेर्व्यत्ययेन स्याडागमः । एवमुत्तरत्रापि ॥

दशमीमृचमाह ॥

यदिंद्राग्नी परमस्यां पृथिव्यां मध्यमस्यामवमस्यामुत स्थः ।
अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिबतं सुतस्य ॥१०॥

यत् । इंद्राग्नी इति । परमस्यां । पृथिव्यां । मध्यमस्यां ।

अवमस्यां । उत । स्थः ।

अतः । परि । वृषणौ । आ । हि । यातं । अथ । सोमस्य ।

पिबतं सुतस्य ॥ १० ॥

पूर्ववद्व्याख्येयं । एतावांस्तु विशेषः । पूर्वं भूम्यादिषु त्रिषु लोकेषु याविंद्राग्नी तावागच्छतमित्युक्तं । इदानीं तु द्युप्रभृतिष्ववरोहक्रमेण वर्तमानेषु त्रिषु लोकेषु याविंद्राग्नी वर्तेते तावागच्छतामिति प्रार्थ्यते ॥

एकादशीमृचमाह ॥

यदिंद्राग्नी दिवि ष्ठो यत्पृंथिव्यां यत्पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु ।
अतः परिं वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिबतं सुतस्यं ॥११॥

यत् । इंद्राग्नी इतिं । दिवि । स्थः । यत् । पृथिव्यां । यत् ।
पर्वतेषु । ओषधीषु । अप्ऽसु ।
अतः । परिं । वृषणौ । आ । हि । यातं । अथं । सोमस्य ।
पिबतं । सुतस्यं ॥ ११ ॥

हे इंद्राग्नी दिवि द्युलोके यद्यदि स्थः । भवथः । यदि वा पृथिव्यां भूलोके यदिं वा पर्वतेषु मेर्वादिषु मेघेषु वा । तथा ओषधीषु तिलमाषव्रीह्यादिष्वप्सूदकेषु चानुग्राहकतया यदि वा स्थः । हे कामाभिवर्षकौ युवामतः सर्वस्मात्स्थानादागच्छतं । आगत्य चाभिषुतं सोमं पिबतं ॥ पृथिव्यां । उदात्तयण इति विभक्तेरुदात्तत्वं । ओषधीषु । ओषः पाक आसु धीयत इति ओषधयः । कर्मण्यधिकरणे चेति किप्रत्ययः । दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । तच्च घञंतमाद्युदात्तं । ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायामिति दीर्घः ॥

द्वादशीमृचमाह ॥

यदिंद्राग्नी उदिंता सूर्यस्य मध्ये दिवः स्वधया मादयेथे ।
अतः परिं वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिबतं
सुतस्यं ॥ १२ ॥

यत् । इंद्राग्नी इति । उत्ऽइता । सूर्यस्य । मध्ये । दिवः ।

स्वधया । मादयेथे इति ।

अतः । परि । वृषणौ । आ । हि । यातं । अथ । सोमस्य

पिबतं । सुतस्य ॥ १२ ॥

हे इंद्राग्नी उदिता उदितस्योदयं प्राप्तस्य सूर्यस्यादित्यस्य संबंधिनो दिवो द्योतमानस्यांतरिक्षस्य मध्ये मध्यमभागे स्वधयात्मीयेन तेजसा हविर्लक्षणेनान्नेन वा यद्यस्मात्कारणा-न्मादयेथे । तृप्तौ भवथः । तस्मात्कारणादतः सर्वस्मादंतरिक्ष-भागात् हे कामाभिवर्षकाविंद्राग्नी आगच्छतं । आगमना-नंतरमभिषुतं सोमं पिबतं ॥ उदिता । सुपां सुलुगिति षष्ठ्या डादेशः । दिवः । ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं । मादयेथे । मद तृप्तियोगे । चुरादिरात्मनेपदी ॥

अथ त्रयोदशीमृचमाह ॥

एवेंद्राग्नी पपिवांसा सुतस्य विश्वास्मभ्यं सं जयतं धनानि ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी

उत द्यौः ॥ १३ ॥

एव । इंद्राग्नी इति । पपिऽवांसा । सुतस्य । विश्वा ।

अस्मभ्यं । सं । जयतं । धनानि ।

तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहंताम् । अदितिः । सिंधुः ।
पृथिवी । उत । द्यौः ॥ १२ ॥

हे इंद्राग्नी सुतस्याभिषुतं सोममेव एवं पपिवांसा पीतवंतौ युवामस्मभ्यं विश्वा सर्वाणि धनानि संजयतं । प्रयच्छतं । यदनेन सूक्तेन प्रार्थितं तन्मित्रादयो मामहंतां । पूजयंतु ॥ पपिवांसा । पा पाने । लिटः क्वसुः । वस्वेकाजाद्घसामितीडागमः ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे सप्तविंशो वर्गः ॥

वि ह्यख्यमित्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं । अनुक्रांतं च वि ह्यष्टाविति । ऋष्याद्याः पूर्ववत् । सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

तत्र प्रथमामृचमाह ॥

वि ह्यख्यं मनसा वस्य इच्छन्निंद्राग्नी ज्ञास उत वा सजातान् ।
नान्या युवत्प्रमतिरस्ति मह्यं स वां धियं वाजयंतीमतक्षं ॥ १ ॥

वि । हि । अख्यं । मनसा । वस्यः । इच्छन् । इंद्राग्नी इति ।
ज्ञासः । उत । वा । सऽजातान् ।
न । अन्या । युवत् । प्रऽमतिः । अस्ति । मह्यं । सः । वां ।
धियं । वाजऽयंतीं । अतक्षं ॥ १ ॥

हे इंद्राग्नी वस्यः प्रशस्तं धनमिच्छन् कामयमानोऽहं ज्ञासो ज्ञातीन् उत वा अपि वा सजातान् । समानजन्मानो ज्ञातिव्यतिरिक्ता बांधवास्तांश्च मनसा बुद्ध्या वि ह्यख्यं ।

युवामेव ज्ञातिरूपेण बंधुरूपेण च व्यश्नासिषं । तौ हि धनस्य दातारो भवंति । अपि च युवत् युवाभ्यामन्या अन्येन केनचिन्मह्यं दत्ता प्रमतिः प्रकृष्टा बुद्धिर्नास्ति । मदीया येषा प्रकृष्टा बुद्धिः सा युवाभ्यामेव दत्ता । स ताहृश्या बुध्या युक्तोऽहं वां युवयोः संबंधिनीं वाजयंतीमन्नमस्मभ्यमिच्छंतीं धियं ध्यानेन निष्पन्नां स्तुतिमतक्षं । अकार्षं ॥ अख्यं । लुङ्अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङिति च्लेरङादेशः । वस्यः । वसुशब्दादीयसुन् । टेरिति टिलोपः । छांदस ईकारलोपः । ज्ञासः । सुखदुःखादिकं साम्येन जानंतीति ज्ञासो ज्ञातयः । ज्ञा अवबोधने । औणादिकोऽसुन् । व्यत्ययेन विभक्तेरुदात्तत्वं । युवत् । सुपां सुलुगिति विभक्तेर्लुक् । द्व्यर्थाभिधायकत्वाद्युवावौ द्विवचन इति युष्मदो मपर्यंतस्य युवादेशः ॥

द्वितीयामृचमाह ॥

अश्रवं हि भूरिदावत्तरा वां विजामातुरुत वा घा स्यालात् ।
अथा सोमस्य प्रयती युवभ्यामिंद्राग्नी स्तोमं जनयामि नव्यं ॥ २ ॥

अश्रवं । हि । भूरिदावत्ऽतरा । वां । विऽजामातुः । उत ।
वा । घ । स्यालात् ।
अथ । सोमस्य । प्रऽयती । युवऽभ्यां । इंद्राग्नी इति ।
स्तोमं । जनयामि । नव्यं ॥ २ ॥

हे इंद्राग्नी वां युवां भूरिदावत्तरातिशयेन बहुविधधनस्य दातारावित्यश्रवं हि । अश्रौषं खलु । कस्मात्पुरुषात् । विजामातुः । सुताभिरूप्यादिभिर्गुणैर्विहीनो जामाता यथा कन्या-

यते बहुधनं प्रयच्छति कन्यालाभार्थं ततोऽप्यतिशयेन दातारावितिं्द्राग्नी इत्यर्थः । उत वा अपि च स्यालात् । स्यं शूर्पं । तस्माल्लाजानावपति विवाहकाल इति स्यालः कन्याभ्राता । स यथा भगिनीप्रीत्यर्थं बहु धनं प्रयच्छति ततोऽप्यतिशयेन दातारावितिं्द्राग्नी । घेति पादपूरणे । तथा च सत्यथानंतरं हे इंद्राग्नी युवाभ्यां सोमस्य प्रयती अभिषुतस्य सोमस्य प्रदानेन सह नव्यं नवतरं प्रत्यग्रं स्तोमं स्तोत्रं जनयामि । निष्पादयामि । अत्र निरुक्तं । अश्रौषं हि बहुदातृतरौ वां विजामातुरसुसमाप्ताज्जामातुः । विजामातेति शश्वद्दाक्षिणाजाः क्रीतापतिमाचक्षतेऽसुसमाप्त इव वरोऽभिप्रेतो जामाता जा अपत्यं तन्निर्माता । उत वा घा स्यालादपि च स्यालात् स्याल आसन्नः संयोगेनेति नैदानाः । स्याल्लाजानावपतीति वा । लाजा लाजतेः स्यं शूर्पं स्यतेः । शूर्पमशनपवनं शृणातेः शृणातेर्वा । अथा सोमस्य प्रदानेन युवाभ्यामिंद्राग्नी स्तोमं जनयामि नव्यं नवतरं । नि॰ ६. ९. । इति ॥ अश्रवं । श्रु श्रवणे । लङ्युत्तमपुरुषैकवचने बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । भूरिदावत्तरा । डुदाञ् । दाने । आतो मनिन्निति वनिप् । अतिशयेन भूरिदावा भूरिदावत्तरः । भूरिदाव्नस्तुट् वक्तव्य इति तरपस्तुट् । पदसंज्ञायां नलोपः । सुपां सुलुगिति विभक्तेराकारः । घा । ऋचि तुनुघेत्यादिना संहितायां दीर्घत्वं । अथा निपातस्य चेति । प्रयती । यम उपरमे । अनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः । तादौ चेति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । युवभ्यां । सर्वे विधयश्छंदसि विकल्प्यंत इति युष्मदस्मदोरनादेश इत्यात्वाभावः । शेषे लोप इति दकारलोपः ॥

तृतीयामृचमाह ॥

मा छेद्म रश्मीँरिति नाधमानाः पितॄणां शक्तीरनुयच्छमानाः ।
इंद्राग्निभ्यां कं वृषणो मदंति ता ह्यद्री धिषणाया उपस्थे ॥ ३ ॥

मा । छेद्म । रश्मीन् । इति । नाधमानाः । पितॄणां । शक्तीः ।
अनुऽयच्छमानाः ।
इंद्राग्निऽभ्यां । कं । वृषणः । मदंति । ता । हि । अद्री इति ।
धिषणायाः । उपस्थे ॥ ३ ॥

रश्मीन् । रश्मिशब्दो रज्जुवाची । यथा रश्मयो दीर्घा अविच्छिन्ना भवंति एवमविच्छिन्नान्पुत्रपौत्रादीन् मा छेद्म । मा विच्छिन्नान्कुर्मेति बुद्ध्या नाधमाना इंद्राग्न्योः सकाशात्तथाविधान्पुत्रादीन्याचमानाः । तदनंतरं पितॄणां शक्तीः शक्त्युत्पादकान्वीर्योत्पादकांस्तान्पुत्रादीननुयच्छमाना अनुक्रमेण नियतान् कुर्वंतो वृषणः सेक्तारः पुत्रोत्पादनसमर्थाः । सपत्नीका इत्यर्थः । एवंभूता यजमाना इंद्राग्निभ्यां कं सुखं यथा भवति तथा मदंति । स्तुवंति । हि यस्मादद्री शत्रूनदृणंती हिंसंती विदारयंती ताविंद्राग्नी धिषणायाः स्तुत्या उपस्थ उपस्थाने समीपे भवतः । तस्मात्तत्सांनिध्याय स्तुवंतीति भावः । यद्वा निपातानामनेकार्थत्वात् हिशब्दो यदेत्यर्थः । यदा ताविंद्राग्नी उद्दिश्याद्री अभिषवसाधनभूता ग्रावाणो धिषणाया उपस्थे । धिषणाधिषवणचर्म । तस्योपरिष्टादिंद्राग्न्यर्थं सोममभिषुण्वंति । तदा तदा यजमाना स्तुवंतीति योजनीयं ॥ छेद्म । छिदिर् द्वैधीकरणे । लुङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य

लुक् । छंदस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वेन ङित्त्वाभावाल्लघूपधगुणः । न माङ्योगः इत्यडभावः । रश्मीन् । दीर्घादटि समानपाद इति संहितायां नकारस्य रुत्वं । अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वेतीकारः सानुनासिकः । नाधमानाः । नाधृ याच्ञायां पितृणां । नामन्यतरस्यामिति नाम उदात्तत्वं । मदंति । मदि स्तुतौ । आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

युवाभ्यां देवी धिषणा मदायेंद्राग्नी सोमंमुशती सुनोति ।

तावंश्विना भद्रहस्ता सुपाणी आ धांवतं मधुंना

पृङ्क्तमप्सु ॥ ४ ॥

युवाभ्यां । देवी । धिषणां । मदाय । इंद्राग्नी इति ।

सोमं । उशती । सुनोति ।

तौ । अश्विना । भद्रऽहस्ता । सुपाणी इति सुऽपाणी ।

आ । धावतं । मधुंना । पृङ्क्तं । अप्ऽसु ॥ ४ ॥

हे इंद्राग्नी युवाभ्यां मदाय युवयोर्हर्षाय देवी द्योतमानोशती युवां कामयमाना धिषणा मंत्ररूपा वाक् सोममभिषुणोति । यद्वा धिषणाधिषवणचर्म । द्योतमानं तद्युवयोर्मदं कामयमानं सत्सोममभिषुणोति । ग्रावभिः स्वस्मिन्नभिषवात्तस्याभिषवकर्तृत्वं । अश्विनाश्ववंतौ भद्रहस्ता शोभनदोर्दंडौ सुपाणी । मणिबंधादूर्ध्वं भागः पाणिः । शोभनपाणी । एवंतौभू

हे इंद्राग्नी तौ युवामाधावतं। शीघ्रमागच्छतं। आगत्य चाप्सूदकेषु वर्तमानेन मधुना माधुर्योपेतेन सारांशेन पृंक्तं। अस्मदीयं सोमं संयोजयतं। यद्वा। अप्सु वसतीवरीषु मधुना माधुर्यं संयोजयतं। विभक्तिव्यत्ययः॥ युवाभ्यां। षष्ठ्यर्थे चतुर्थी। उशती। वश कांतौ। अदादित्वाच्छपो लुक्। ग्रहिज्यादिना संप्रसारणं। उगितश्चेति ङीप्। शतुरनुम इति नद्या उदात्तत्वं। पृङ्क्तं। पृची संपर्के। रौधादिकः। लोटि थसस्तं। श्नसोरल्लोपः। अनुस्वारपरसवर्णौ। न चाचः परस्मिन्नित्यल्लोपस्य स्थानिवत्त्वं न पदांतेत्यादिना निषेधात्॥

पंचमीमृचमाह॥

युवामिंद्राग्नी वसुनो विभागे तवस्तमा शुश्रव वृत्रहत्ये।
तावासद्या बर्हिषि यज्ञे अस्मिन्प्र चर्षणी मादयेथां सुतस्य॥ ५॥

युवां। इंद्राग्नी इति। वसुनः। विऽभागे। तवःऽतमा। शुश्रव। वृत्रऽहत्ये।
तौ। आऽसद्य। बर्हिषि। यज्ञे। अस्मिन्। प्र। चर्षणी इति। मादयेथां। सुतस्य॥ ५॥

हे इंद्राग्नी वसुनो धनस्य विभागे स्तोतृभ्यो दातुं विभजने तात्पर्येण वर्तमानौ युवां वृत्रस्यासुरस्य हनने तवस्तमातिशयेन बलिनौ प्रवृद्धतमौ वा शुश्रव। अश्रौषं। हे चर्षणी सर्वस्य द्रष्टाराविंद्राग्नी तौ युवामस्मदीयेऽस्मिन्यज्ञे

बर्हिषि वेद्यामास्तीर्णे दर्भे आसद्योपविश्य सुतस्याभिषुतस्य सोमस्य पानेन प्रमादयेथां। प्रकर्षेण तृप्तौ भवतं॥ विभागे। भज सेवायां। भावे घञ्। चजोः कु घिण्ण्यतोरिति कुत्वं। थाथादिनोत्तरपदांतोदात्तत्वं। तवस्तमा। तव इति बलनाम। तुमतत्वर्थीयादेतस्मादातिशायनिकस्तमप्। यद्वा तवतिर्वृद्ध्यर्थः। सौत्रो धातुः। तस्मादौणादिकः कर्तर्यसिप्रत्ययः। सुपां सुलुगिति विभक्तेः पूर्वसवर्णदीर्घत्वं। वृत्रहत्ये। हनस्त चेति हंतेर्भावे क्यप्। तत्संनियोगेन तकारांतादेशश्च। तदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमेऽष्टाविंशो वर्गः॥

ऐंद्राग्नस्य पशोर्हविषः प्र चर्षणिभ्य इत्येषा याज्या। प्रदानानामिति खंडे सूचितं। प्र चर्षणिभ्यः पृतनाहवेष्वा देवो यातु सविता सुरत्नः। आ० ३. ७.। इति॥

तामेतां सूक्ते षष्ठीमृचमाह॥

प्र चर्षणिभ्यः पृतनाहवेषु प्र पृथिव्या रिरिचाथे दिवश्च।
प्र सिंधुभ्यः प्र गिरिभ्यो महित्वा प्रेंद्राग्नी विश्वा भुवनात्यन्या॥ ६॥

प्र। चर्षणिऽभ्यः। पृतनाऽहवेषु। प्र। पृथिव्याः। रिरिचाथे इति। दिवः। च।
प्र। सिंधुऽभ्यः। प्र। गिरिऽभ्यः। महिऽत्वा। प्र। इंद्राग्नी इति। विश्वा। भुवना। अति। अन्या॥ ६॥

पृतनाहवेषु पृतनासु संग्रामेषु रक्षणार्थमाह्वानेषु सत्सु हे इंद्राग्नी आगतवंतौ युवां चर्षणिभ्यः सर्वेभ्योऽपि मनुष्येभ्यो महित्वा महत्त्वेन प्ररिरिचाथे । अतिरिच्येथे । सर्वाधिकौ भवथ इत्यर्थः । अत्रोपसर्गवशाद्धातुः स्वाभिधेयविपरीतमर्थमाचष्टे यथा प्रस्मरणं प्रस्थानमिति । तथा पृथिव्याः सर्वस्या भूमेश्च प्ररिरिचाथे । एवं द्युप्रभृतिभ्योऽपि । सिंधवः स्यंदनशीला आपः । गिरयः पर्वताः । अपि च हे इंद्राग्नी विश्वा भुवना सर्वाणि भूतजातान्यन्योन्यातिरिक्तानि यानि संति तान्यतीत्य प्ररिरिचाथे । अधिकौ भवथः ॥ पृतनाहवेषु । पृतनासु हवः पृतनाहवः । ह्वेञो भावेऽनुपसर्गस्येत्यप् संप्रसारणं च । व्यत्ययेन थाथादिस्वराभावे कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । रिरिचाथे । रिचिर् विरेचने । छंदसि लुङ्लङ्लिट इति वर्तमाने लिट् । यद्वा लस्येव बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्लुः । महित्वा । मह पूजायां । औणादिक इनप्रत्ययः । तस्य भावो महित्वं । सुपां सुलुगिति तृतीयाया डादेशः ॥

पूर्वोक्त एव पशावाभरतमित्येषा पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूत्रितं च । आ भरतं शिक्षतं वज्रबाहू उभा वामिंद्राग्नी आहुवध्यै । आ० ३.७. । इति ॥

तामेतां सूक्ते सप्तमीमृचमाह ॥

आ भरतं शिक्षतं वज्रबाहू अस्माँ इंद्राग्नी अवतं
शचीभिः ।
इमे नु ते रश्मयः सूर्यस्य येभिः सपित्वं पितरो न
आसन् ॥ ७ ॥

आ । भरतं । शिक्षतं । वज्रबाहू इति वज्रऽबाहू । अस्मान् ।

इंद्राग्नी इति । अवतं । शचीभिः ।

इमे । नु । ते । रश्मयः । सूर्यस्य । येभिः । सऽपित्वं ।

पितरः । नः । आसन् ॥ ७ ॥

हे वज्रबाहू वज्रहस्ताविंद्राग्नी आभरतं । अस्मदर्थं धनमाहरतं । आहृत्य च शिक्षतं । अस्मभ्यं दत्तं । शिक्षतिर्दानकर्मा । अपि च । नोऽस्माननुष्ठातॄन् शचीभिः । कर्मनामैतत् । आत्मीयैः कर्मभिरवतं । रक्षतं । किं च सूर्यात्मन इंद्रस्य येभी रश्मिभियरर्चिर्भिर्नोऽस्माकं पितरः पूर्वपुरुषाः सपित्वं सहप्राप्तव्यं स्थानमासन् । ब्रह्मलोकमगच्छन् । अर्चिरादिमार्गेण हि ब्रह्मलोकमुपासका गच्छंति । तथा च श्रूयते । तेऽर्चिषमभिसंभवंत्यर्चिषोऽहरिति । यद्वा येभी रश्मिभिः सपित्वं समवेतत्वमध्यगच्छन् । ते रश्मय इमे नु इदानीमस्माभिर्दृश्यमाना एत एव खलु । सूर्यात्मन इंद्रस्य ये रश्मयस्त एवाग्नेरपि । तथा च श्रूयते । अग्निं वावादित्यः सायं प्रविशति तस्मादग्निर्दूरान्नक्तं ददृश इति । तस्मात्सूर्यस्य रश्मीनां स्तवनेनेंद्राग्न्योरुभयोरपि स्तुतिः सिद्धा ॥ भरतं । ह्रग्रहोर्भ इति भत्वं । शिक्षतं । शिक्ष विद्योपादाने । अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वे शपः पित्त्वादनुदात्तत्वं । धातुस्वरः शिष्यते । तिङः परत्वान्निघाताभावः । सपित्वं । आप्लृ व्याप्तौ । अस्मात्सशब्दोपपदात्तत्यार्थे तवैकेनिति त्वन्प्रत्ययः । पृषोदरादित्वाद्धातोः पिभावः । यद्वा षप समवाये । इन् सर्वधातुभ्य

इतीन्। सपीर्भावः सपित्वं। आसन्। अस गतिदीप्त्यादानेषु।
लङ्याडागम उदात्तः। यद्वृत्तान्नित्यमिति निघाताभावः॥

अष्टमीमृचमाह॥

पुरंदरा शिक्षतं वज्रहस्तास्माँ इंद्राग्नी अवतं भरेषु।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी
उत द्यौः॥ ८॥

पुरंऽदरा। शिक्षतं। वज्रऽहस्ता। अस्मान्। इंद्राग्नी इति।
अवतं। भरेषु।
तत्। नः। मित्रः। वरुणः। ममहंतां। अदितिः। सिंधुः।
पृथिवी। उत। द्यौः॥ ८॥

हे वज्रहस्ता हस्तेन गृहीतवज्रौ। पुरंदरा असुरपुराणां दारयिताराविंद्राग्नी शिक्षत। अस्मदपेक्षितं धनं प्रयच्छतं। अपि च भरेषु संग्रामेष्वस्मानवतं। रक्षतं। यदनेन सूक्तेन प्रार्थितं तदस्मदीयं मित्रादयो मामहंतां। पूजयंतां॥ पुरंदरा। पूःसर्वयोर्दारिसहोरिति खच्। वाचंयमपुरंदरौ चेति निपातनादम्। सुपां सुलुगिति विभक्तेराकारः॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तम एकोनत्रिंशो वर्गः॥

ततं म इति नवर्चं पंचमं सूक्तं कुत्सस्यार्षं ऋभुदेवताकं। पंचमीनवम्यौ त्रिष्टुभौ। शिष्टाः सप्त जगत्यः। तथा चानुक्रांतं। ततं नवार्भवं तु पंचम्यंते त्रिष्टुभाविति॥ अभिप्लवषडहस्य

चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदमाभंवं निविद्धानं। सूत्रितं च तृतीयस्येति खंडे। ततं मे अप इति वैश्वदेवं। आ० ७.७। इति॥

तत्र प्रथमामृचमाह॥

ततं मे अपस्तदु तायते पुनः स्वादिष्ठा धीतिरुचथाय शस्यते।
अयं समुद्र इह विश्वदेव्यः स्वाहाकृतस्य समु तृप्णुत ऋभवः॥१॥

ततं। मे। अपः। तत्। ऊं इति। तायते। पुनरिति।
स्वादिष्ठा। धीतिः। उचथाय। शस्यते।
अयं। समुद्रः। इह। विश्वऽदेव्यः। स्वाहाऽकृतस्य। सं।
ऊं इति। तृप्णुत। ऋभवः॥ १॥

हे ऋभवो मे ममापोऽग्निष्टोमादिरूपं कर्म ततं विस्तारितं। बहुशः पूर्वमनुष्ठितं। तदु तदेव पुनस्तायते। विस्तार्यते। अनुष्ठियत इत्यर्थः। तत्र स्वादिष्ठास्वादुतमातिशयेन प्रीतिकरी धीतिः स्तुतिरुचथाय स्तुत्याय शस्यते। पठ्यते। अपि च। इहास्मिन्यागे समुद्रः समुंदनशीलोऽयं सोमरसो विश्वदेव्यः सर्वेभ्यो देवेभ्यः पर्याप्तो यथा भवति तथा संपादितः। तस्य स्वाहाकृतस्य स्वाहाकारेणाग्नौ प्रक्षिप्तस्य सोमस्य पानेन समु-तृप्णुत। सम्यगेव तृप्ता भवत॥ ततं। तनु विस्तारे। निष्ठायां यस्य विभाषेतीट्प्रतिषेधः। अनुदात्तोपदेशेत्यादि-नानुनासिकलोपः। अपः। आप्लृ व्याप्तौ। आपः कर्माख्यायां ह्रस्वो नुट् चेत्यसुन् धातोर्ह्रस्वत्वं च। तायते। तनोतेर्यकि।

पा॰ ६. ४. ४४. । इत्यात्वं । स्वादिष्ठया । स्वादुशब्दादातिशायनिक इष्ठन् । टेरिति टिलोपः । उचथाय । वच परिभाषणे । औणादिकोऽथक्प्रत्ययः । वचिस्वपीत्यादिना संप्रसारणं । समुद्रः । उंदी क्लेदने । स्फायितंचीत्यादिना रक् । अनिदितामिति नलोपः । विश्वदेव्यः । देवार्हो भागो देव्यः । छंदसि चेति यप्रत्ययः । विश्वे सर्वे देवा यस्मिन्सोमे । बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति व्यत्ययेनासंज्ञायामपि पूर्वपदांतोदात्तत्वं । स्वाहाकृतस्य । स्वाहाशब्दस्य ऊर्यादित्वेन गतित्वाद्गतिरनंतर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । तृपत् । तृप प्रीणने । स्वादिभ्यः श्नुः । ऋभव इत्यनेन संहितायामृत्यक इति प्रकृतिभावः ॥

द्वितीयामृचमाह ॥

आभोगयं प्र यदिच्छंत ऐतनापाकाः प्रांचो मम के चिदापयः ।
सौधन्वनासश्चरितस्य भूमनागच्छत सवितुर्दाशुषो गृहं ॥ २ ॥

आऽभोगयं । प्र । यत् । इच्छंतः । ऐतन । अपाकाः । प्रांचः । मम । के । चित् । आपयः ।
सौधन्वनासः । चरितस्य । भूमना । अगच्छत । सवितुः । दाशुषः । गृहं ॥ २ ॥

हे ऋभवः। अपाकाः अपरिपक्वज्ञानाः प्रांचः पूर्वकालीना ममापयः प्रापयितारो मदीया ज्ञातयः केचित् एवंभूता ये केचन यूयमाभोगयमुपभोग्यं सोममिच्छंतो यद्यदा प्रैतन। तपश्चरितुमरण्यं गतवंतः। ऋभवो हि सुधन्वन आंगिरसस्य पुत्राः। तदुक्तं यास्केन। ऋभुर्विभ्वा वाज इति सुधन्वन आंगिरसस्य त्रयः पुत्रा बभूवुः। नि° ११. १६.। इति। कुत्सोऽप्यांगिरसः। अतस्तेन मदीया ज्ञातय इत्युक्तं। हे सौधन्वनासः सुधन्वनः पुत्राः। तदानीं चरितस्य समुपार्जितस्य तपसो भूमना भूम्ना बहुत्वेन दाशुषो हवींषि दत्तवतः सवितुः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य संबंधि यज्ञगृह- मगच्छत। तपसा लब्धसोमाः संतः कृतपाना यूयं गतवंतः। यद्वा। दाशुषः प्रातःसवनादिष्वग्न्यादिभिरप्रसारितेभ्य ऋभुभ्यः सोमपानं दत्तवतः सवितुर्गृहं निवासस्थानं तृतीयसवनाख्य- मगच्छत। प्राप्ताः। एतत्सर्वमार्भवं शंसतीत्यादौ विस्पष्ट- माम्नातं॥ आभोगयं। आ समंताद्भोग आभोगः। तदर्हं आभोगयः। छंदसि चेति यः। यस्येति चेति लोपाभाव- श्छांदसः। व्यत्ययेन प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं। यद्वा। आङ्- पूर्वाद्भुजेरौणादिकः कर्मणि इप्रत्ययः कुत्वं च। अमि व्यत्ययेन गुणः। ऐतन। इण् गतौ। लङि मध्यमबहुवचनस्य थस्य तादेशः। तप्तनप्तनथनाश्चेति तस्य तनबादेशः। आडागमो वृद्धिश्च। आपयः। आप्नोतेरौणादिक इप्रत्ययः। भूमना। बहुशब्दात्पृथ्वादिलक्षण इमनिच्। बहोर्लोपो भू च बहोरिती- कारलोपो बहोर्भूभावश्च। संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद- लोपाभावः॥

तृतीयामृचमाह ॥

तद्वो॑ वा॒ता वो॑ऽमृत॒त्वमासुवदगो॑ह्यं यच्छ्र॒वय॑न्त ऐत॑न ।

त्यं चि॑च्चमसमसु॑रस्य भक्ष॑णमेकं॒ सन्त॑मकृणुता च॒तु॑र्व॒यं ॥ ३ ॥

तत् । सविता । वः । अमृतऽत्वं । आ । असुवत् । अगोह्यं ।

यत् । श्रवयंतः । ऐतन ।

त्यं । चित् । चमसं । असुरस्य । भक्षणं । एकं । संतं ।

अकृणुत । चतुःऽवयं ॥ ६ ॥

हे ऋभवस्तदानीं सविता सर्वस्य प्रेरको देवो वो युष्माकममृतत्वं देवत्वमासुवत् । अभिमुख्येन प्रेरितवान् । दत्तवानित्यर्थः । यद्यदा यूयमगोह्यं गूहितुमशक्यं सर्वैर्दृश्यमानं सवितारं श्रवयंतोऽपेक्षितं सोमपानं विज्ञापयंतः संत ऐतन । आगच्छत । तदानीमिति पूर्वेणान्वयः । यस्माद्यूयं देवैराज्ञापिता संतोऽसुरस्य त्वष्टुः संबंधि । निर्मितमित्यर्थः । भक्षणं सोमपानसाधनं त्यं तं चमसमेकं चित् असहायमेव संतं चतुर्वयं चतुर्व्यूहमकृणुत । कृतवंतः । सृष्ट्यादौ त्वष्ट्रा कृतं चमसं होतृचमसादिमुख्यचमसचतुष्टयरूपेण ऋभवः कृतवंत इत्यर्थः ॥ असुवत् । षू प्रेरणे । तौदादिकः । श्रवयंतः । श्रु श्रवणे । छांदसो वृद्ध्यभावः । ऐतन । लङि मध्यमबहुवचनस्य तादेशे तप्तनप्तनथनाश्चेति तनबादेशः भक्षणं । करणे ल्युट् । अकृणुता । कृवि हिंसाकरणयोश्च । लङि मध्यमबहुवचने धिन्विकृण्व्योरच्चेत्युप्रत्ययः । चतुर्वयं । वया अवयवाः । चत्वारोऽवयवा यस्य स तथोक्तः ॥

चतुर्थीमृचमाह ।

विष्ट्वी शमी तरणित्वेन वाघतो मर्तासः संतो

अमृतत्वमानशुः ।

सौधन्वना ऋभवः सूरचक्षसः संवत्सरे समपृच्यंत

धीतिभिः ॥ ४ ॥

विष्ट्वी । शमी । तरणिऽत्वेन । वाघतः । मर्तासः । संतः ।

अमृतऽत्वं । आनशुः ।

सौधन्वनाः । ऋभवः । सूरऽचक्षसः । संवत्सरे । सं ।

अपृच्यंत । धीतिऽभिः ॥ ४ ॥

वाघतः । ऋत्विङ्नामैतत् । अत्र च सामर्थ्यात्तद्वंतो लक्ष्यंते । ऋत्विग्भिरुपेता ऋभवः । शमी । कर्मनामैतत् । यागदानादीनि कर्माण्यन्यान्यप्येकं चमसं चतुरः कृणोतनेत्यादिना देवैरुक्तानि कर्माणि तरणित्वेन । तरणिरिति क्षिप्रनाम । क्षिप्रत्वेन शीघ्र्येण विष्ट्वी । यद्यप्येतत्कर्मनाम तथाप्यत्र क्रियापरं व्याप्य कृत्वेत्यर्थः । एवं कर्माणि कृत्वा मर्तासो मनुष्या अपि संतोऽमृतत्वं देवत्वमानशुः । आनशिरे । कृतैः कर्मभिर्लेभिरे । देवत्वं प्राप्य च सौधन्वनाः । पुत्राः सूरचक्षसः सूर्यसमानप्रकाशाः सूर्यसदृशज्ञाना वा ते ऋभवः संवत्सरे संवत्सरावयवभूते वसंतादिकालेऽनुष्ठेये धीतिभिरग्निष्टोमादिकर्मभिः समपृच्यंत । संयुक्ता अभवन् । हविर्भागार्हा बभूवुरित्यर्थः । अत्र निरुक्तं । कृत्वा कर्माणि क्षिप्रत्वेन वोढारो

मेधाविनो वा मर्तासः संतोऽमृतत्वमानशिरे सौधन्वना ऋभवः सूरख्याना वा सूरप्रज्ञा वा संवत्सरे समपृच्यंत धीतिभिः कर्मभिर्ऋभुर्विभ्वा वाज इति सुधन्वन आंगिरसस्य त्रयः पुत्रा बभूवुः। नि॰ ११. १.। इति॥ विष्ट्वी। विषॢ व्याप्तौ। स्नात्व्यादयश्चेति क्त्वाप्रत्ययस्य ईकारांतादेशः। शमी। सुपां सुलुगिति शसो लुक्। आनशुः। अशू व्याप्तौ। व्यत्ययेन परस्मैपदं। अश्नोतेश्चेत्यभ्यासादुत्तरस्य नुडागमः। अपृच्यंत। पृची संपर्के। कर्मणि लङ्॥

पंचमीमृचमाह॥

क्षेत्रमिव वि ममुस्तेजनेनँ एकं पात्रमृभवो जेहमानं।
उपस्तुता उपमं नाधमाना अमर्त्येषु श्रव इच्छमानाः॥ ५॥

क्षेत्रंऽइव। वि। ममुः। तेजनेन। एकं। पात्रं। ऋभवः। जेहमानं।
उपऽस्तुताः। उपऽमं। नाधमानाः। अमर्त्येषु। श्रवः। इच्छमानाः॥ ५॥

उपस्तुताः समीपस्थैर्ऋषिभिः स्तुता ऋभवो जेहमानं होमक्रियां प्रति प्रयतमानमेकमसहायं पात्रं पानसाधनं त्वष्ट्रा निर्मितं चमसं मानदंडेन क्षेत्रमिव भूमिमिव तेजनेन तीक्ष्णेन शस्त्रेण चमसचतुष्टयरूपेण कर्तुं विममुः। विशेषेण मानं कृतवंतः। किमिच्छंतः। उपमं सर्वेषामुपमानभूतं प्रशस्तं सोमलक्षणमन्नं नाधमानाः। याचमानाः। एतदेव विवृणोति। अमर्त्येषु मरणरहितेषु देवेषु मध्ये श्रवो हविर्लक्षणमन्नमिच्छ-

श्रमानाः। इच्छंतः। देवैः सह सोमपानं कामयमानास्तल्लाभाय चतुरश्चमसानकार्षुरित्यर्थः॥ ममुः। माङ् माने शब्दे च। व्यत्ययेन परस्मैपदं। तेजनेन। अणोऽप्रगृह्यस्यानुनासिक इत्यवसाने व्यत्ययेनाकारस्यानुनासिकत्वं। ईषां अयादित्वात्प्रकृतिभावः। जेहमानं। वेहृ जेहृ बाहृ प्रयत्ने। भौवादिकः। अनुदात्तेत्त्वादात्मनेपदं। उपस्तुताः। गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। उपमं। माङ् माने। आतश्चोपसर्गे इति कप्रत्ययः। इच्छमानाः। व्यत्ययेनात्मनेपदं॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे त्रिंशो वर्गः॥

षष्ठीमृचमाह॥

आ मनीषामंतरिक्षस्य नृभ्यः स्रुचेव घृतं जुहवाम विद्मना।
तरणित्वा ये पितुरस्य सश्चिर ऋभवो वाजमरुहन्दिवो
रजः॥ ६॥
आ। मनीषां। अंतरिक्षस्य। नृऽभ्यः। स्रुचाऽइव। घृतं।
जुहवाम। विद्मना।
तरणिऽत्वा। ये। पितुः। अस्य। सश्चिरे। ऋभवः। वाजं।
अरुहन्। दिवः। रजः॥ ६॥

अंतरिक्षस्यांतरिक्षलोकस्य मध्यमस्थानस्य संबंधिभ्यो नृभ्यो यज्ञस्य नेतृभ्य ऋभुभ्यः। ऋभवो हि यज्ञस्य नेतारः। तेन हि देवत्वं प्राप्ताः। यद्वा। अंतरिक्षस्य लोकस्य नेतृभ्यः।

मध्यमे स्थाने द्योते पठ्यंते। ताद्दशेभ्यः स्रुचेव यथा स्रुचा
जुह्वा घृतं चरणशीलाप्यायितं हविराजुहवाम। मर्यादाया-
माकारः। यथाशास्त्रं प्रयच्छाम। एवमेव मनीषां स्तुतिं
विद्मना वेदनेन कुर्मः इति शेषः। अपि च ये ऋभवः पितुः
सर्वस्य जगतः पालकस्यास्य सूर्यस्य तरणित्वा तरणित्वानि
तरणकौशलानि सश्चिरे। सूर्यरश्मिभूताः संतः प्रापुः। तदुक्तं।
आदित्यरश्मयोऽप्यृभव उच्यंत इति। ते ऋभवो दिवो रजः।
रजःशब्दो लोकवाची। द्योतमानस्य स्वर्गाख्यस्य लोकस्य
संबंधिनं वाजं सोमलक्षणमन्नमरुहन्। यागदानादिभिः
कर्मभिरन्यैश्च देवोत्तैश्चमसचतुष्टयकरणादिकैः प्राप्नुवन्॥
स्रुचेव। सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं। जुहवाम। हु
दानादनयोः। लोट्याडुत्तमस्य पिच्चेत्याडागमः। विद्मना।
विद ज्ञाने। औणादिको मनिः। न संयोगाद्वमंतादित्यल्लोपा-
भावः। तरणित्वा। तॄ प्लवनतरणयोः। अर्तिसृधृधम्यश्यवितृ
भ्योऽनिरिति कर्तर्यनिप्रत्ययः। तस्य भावस्तरणित्वं। शेश्छंदसि
बहुलमिति शेर्लोपः। सश्चिरे। ष्वंच षस्ज गतावित्यत्र
सश्चिमप्येके पठंति। व्यत्ययेनात्मनेपदं। द्विर्वचनप्रकरणे छंदसि
वेति वक्तव्यमिति वचनाद्द्विर्वचनाभावः। इरेचश्चित्त्वादं-
तोदात्तत्वं। यद्वृत्तान्नित्यमिति निघातप्रतिषेधः। अरुहन्।
रुह बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च। लुङि कृमृदृरुहिभ्यश्छंदसीति
च्लेरङादेशः। दिवः। ऊडिदमित्यादिना विभक्तेरुदात्तत्वं।
रजः। रंज रागे। रजंत्यस्मिन्निति रजो लोकः। तदुक्तं लोका
रजांस्युच्यंत इति। औणादिकोऽधिकरणेऽसुन्। रजकरज-
नादिषूपसंख्यानमिति नलोपः। सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक्॥

सप्तमीमृचमाह ॥

ऋभुर्न इंद्रः शवसा नवीयानृभुर्वाजेभिर्वसुभिर्वसुर्ददिः ।

युष्माकं देवा अवसाहनि प्रियेऽभि तिष्ठेम

पृत्सुतीरसुन्वतां ॥ ७ ॥

ऋभुः । नः । इंद्रः । शवसा । नवीयान् । ऋभुः । वाजेभिः ।

वसुऽभिः । वसुः । ददिः ।

युष्माकं । देवाः । अवसा । अहनि । प्रिये । अभि ।

तिष्ठेम । पृत्सुतीः । असुन्वतां ॥ ७ ॥

ऋभुर्विभ्वा वाज इति त्रयः सुधन्वनः पुत्राः । तत्र शवसा बलेन नवीयान् नवतरः प्रशस्ततर ऋभुर्नोऽस्माकमिंद्रः परमेश्वरः । अस्माकं रक्षक इत्यर्थः । यद्वा । इंद्र एव प्रसंगादुरु भातीति नैरुक्तव्युत्पत्त्या ऋभुरिति स्तूयते । अपि च । वाजेभिर्वाजैरस्मभ्यं दातव्यैरन्नैर्वसुभिर्निवासहेतुभिर्धनैश्च ऋभुर्वसुरस्माकं निवासयिता । अत एव ददिस्तेषामन्नानां धनानां च दाता भवतु । परोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । हे देवा दानादिगुणयुक्ता ऋभुप्रभृतयः । युष्माकं संबंधिनावसा रक्षणेन युक्ता प्रियेऽस्माकमनुकूलेऽहनि दिवसे वर्तमाना वयमसुन्वतां सुन्वद्यजमानविरोधिनां शत्रूणां पृत्सुतीः सेना अभितिष्ठेम ॥ नवीयान् । नवशब्दादातिशायनिक ईयसुन् । वाजेभिः । बहुलं छंदसीति भिस ऐसभावः । वसुः । वस निवासे । अस्मादंतर्भावितण्यर्थात् शृस्वृस्निहीत्यादिनोप्रत्ययः । निद-

अनुवृत्तेराद्युदात्तत्वं। ददिः। डुदाञ् दाने। आदृगमहन इति किप्रत्ययः। लिड्वद्भावादि। आतो लोप इटि चेत्याकारलोपः॥

अष्टमीमृचमाह॥

निश्चर्मण ऋभवो गामपिंशत सं वत्सेनासृजता मातरं पुनः।
सौधन्वनासः स्वपस्यया नरो जिव्री युवाना
पितराकृणोतन॥ ८॥

निः। चर्मणः। ऋभवः। गां। अपिंशत। सं। वत्सेन।
असृजत। मातरं। पुनरिति।
सौधन्वनासः। सुऽअपस्यया। नरः। जिव्री इति। युवाना।
पितरा। अकृणोतन॥ ८॥

पुरा कस्यचिदृषेर्धेनुर्मृता। स ऋषिस्तस्या धेनोर्वत्सं दृष्ट्वा ऋभुं तुष्टाव। ऋभवस्तत्सदृशीमन्यां धेनुं कृत्वा तदीयेन चर्मणा संवीय तेन वत्सेन समयोजयन्निति। अयमर्थः पूर्वार्द्धे प्रतिपाद्यते। हे ऋभवो यूयं चर्मणश्चर्मणा त्वचा। तृतीयार्थे षष्ठी। गां धेनुं निरपिंशत। निःशेषेणाश्लिष्टां संयुक्तामकुरुत। तदनंतरं मातरं तां गां पुनर्वत्सेन समसृजत। संसृष्टामकुरुत। समगमयतेति यावत्। अपि च हे सौधन्वनासः सुधन्वन आंगिरसस्य पुत्राः। नरो यज्ञस्य नेतार ऋभवः स्वपस्यया शोभनकर्मेच्छया। यागदानाद्याचरणेनेति यावत्। जिव्री जीर्णौ वृद्धौ पितरा मातापितरौ युवाना पुनर्यौवनोपेता-

वक्रणोतन । य॒यमक्कढ़ं ॥ अपिंग्रल । पिश अवयवे । तौदादिकः । शे मुचादीनामिति नुम् । सौधन्वनासः । सुधन्वनः पुत्राः सौधन्वनाः । अन् । पा° ६. ४. १६७. । इति प्रकृतिभावः । आज्जसेरसुक् । आमंत्रितस्येत्याद्युदात्तत्वं । स्वपस्यया । शोभनमपः स्वपः । तदिच्छा स्वपस्या । सुप आत्मनः क्यच् । अ प्रत्ययादिति भावेऽकारप्रत्ययः । जिव्री । जृष् वयोहानौ । जृषृस्तृजागृभ्यः क्विन् । ऋत इद्धातोरितीत्वं । रेफवकारयोः स्थानविपर्ययः । बहुलवचनाद्धलि चेति दीर्घाभावः । नित्त्वादाद्युदात्तत्वं । युवाना । सुपां सुलुगिति विभक्तेराकारः । पितरा । पिता च माता च पितरौ । पिता मात्रा । पा° १. २. ७०. । इति पिता शिष्यते । पूर्ववद्विभक्तेराकारः । अक्रणोतन । कृवि हिंसाकरणयोश्च । इदित्त्वान्नुम् । धिन्विकृण्व्योरच्चेत्युप्रत्ययः । तस्मिं नियोगेन वकारस्य चाकारः । अतो लोपे सति तस्य स्थानिवद्भावाल्लघूपधगुणाभावः । लङ् मध्यमबहुवचनस्य तशब्दस्य तप्तनप्तनथनाश्चेति तनबादेशः । तस्य पित्त्वेन ङित्त्वाभावाद्गुणः ॥

नवमीमृचमाह ॥

वाजे॑भिर्नो॒ वाज॑सातावविड्ढ्यृभु॒माँ इं॑द्र चि॒त्रमा द॑र्षि॒

राधः॑ ।

तन्नो॑ मि॒त्रो वरु॑णो मामहंता॒मदि॑तिः॒ सिंधुः॑ पृथि॒वी उ॒त

द्यौः ॥ ९ ॥

वाजे॑भिः । नः॒ । वाज॑ऽसातौ । अ॒वि॒ड्ढि॒ । ऋ॒भु॒ऽमान् ।

इं॒द्र॒ । चि॒त्रं । आ । द॒र्षि॒ । राधः॑ ।

तत्। नः। मित्रः। वरुणः। ममहंत। अदितिः। सिंधुः।

पृथिवी। उत। द्यौः॥ ९॥

हे इंद्र ऋभुमान्। ऋभुर्विभ्वा वाज इति त्रयोऽप्यृभुशब्देनोपचारादत्रोच्यंते। तैर्युक्तस्त्वं वाजसातौ वाजस्यान्नस्य संभजने निमित्तभूते सति वाजीभिरश्वैरविड्ढि। अस्मान्व्याप्नुहि। यद्वा वाजसातिरिति संग्रामनाम। वाजसातौ संग्रामे वाजिभिर्वाजिन युक्तैरश्वैरविड्ढि। अस्मान् रक्ष। अपि च। चित्रं चायनीयं राधो धनमादर्षि। अस्मभ्यं दातुमाद्रियस्व। तृतीयसवने ऋभुभिः सहेंद्रस्यावस्थानात् प्रसंगादत्रेंद्रस्तुतिः। यदेतदस्माभिः प्रार्थितमस्मदीयं तन्मित्रादयो मामहंतां। पूजयंतां॥ वाजसातौ। वन षण संभक्तौ। भावे क्तिन्। जनसनखनां सञ्झलोरित्यात्वं। वाजानां सातिर्यस्मिन्। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। अविड्ढि। विष्लृ व्याप्तौ। लोटो हिः। बहुलं छंदसीति शपो लुक्। हुझल्भ्यो हेर्धिः। ष्टुत्वजश्त्वे। छंदस्यपि दृश्यत इति दृशिग्रहणाल्लोट्यडागमः। यद्वा। अवतेर्लोटि सिब्बहुलं लेटीति बहुलवचनाद्विकरणः सिप्। तस्यार्धधातुकत्वादिट्। आदेशप्रत्यययोरिति षत्वं। ष्टुत्वादि पूर्ववत्। ऋभुमान्। ह्रस्वनुड्भ्यां मतुबिति मतुप उदात्तत्वं। दर्षि। दृङ् आदरे। लोटि व्यत्ययेन परस्मैपदं। बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तम एकविंशो वर्गः॥

ततन्निति पंचर्चं षष्ठं सूक्तं कुत्सस्यार्षमार्भवं। पंचमी त्रिष्टुप्। शिष्टास्ततस्रो जगत्यः। तथा चानुक्रांतं। ततन्

पंचात्या त्रिष्टुप् । अग्निष्टोमे वैश्वदेवशस्त्र इदं सूक्तमार्भवं निविद्धानं । सूत्रितं च । तक्षन्रथमयं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भा । आ० ५. १८. । इति ॥

तत्र प्रथमामृचमाह ॥

तक्षन्रथं सुवृतं विद्मनापसस्तक्षन्हरी इंद्रवाहा वृषण्वसू ।
तक्षन्पितृभ्यामृभवो युवद्वयस्तक्षन्वत्साय मातरं
सचाभुवं ॥ १ ॥

तक्षन् । रथं । सुऽवृतं । विद्मनाऽअपसः । तक्षन् ।
हरी इति । इंद्रऽवाहा । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ।
तक्षन् । पितृऽभ्यां । ऋभवः । युवत् । वयः । तक्षन् ।
वत्साय । मातरं । सचाऽभुवं ॥ १ ॥

विद्मनापस उत्कृष्टेन ज्ञानेन निष्पाद्यकर्माणो व्याप्तकर्माणो वा ऋभवो रथमश्विनोरारोहणार्थं सुवृतं शोभनवर्तनं सुचक्रं च तक्षन् । अकुर्वन् । तथेंद्रवाहा इंद्रस्य वाहनभूतौ हरी हरणशीलावेतत्संज्ञकावश्वौ तक्षन् । अतक्षन् । कीदृशौ । वृषण्वसू । सेचनसमर्थेन दृढतरेण धनेन बलेन वा युक्तौ । अपि च । पितृभ्यां स्वकीयाभ्यां मातापितृभ्यां वृद्धाभ्यां युवद्यौवनोपेतं वय आयुरृभवस्तक्षन् । अतक्षन् । तथा वत्साय मातरं गां सचाभुवं सहभुवं सह वर्तमानां तक्षन् । अकुर्वन् ॥ तक्षन् । तक्ष त्वक्षू तनूकरणे । लङि बहु

छंदसमाद्योगे ऽपोत्यडभावः। सुवृतं। शोभनं वर्तत इति सुवृत्। वृतु वर्तने। क्विप् चेति क्विप्। विद्मनापसः। विद ज्ञाने। अन्येभ्योपि दृश्यंत इति दृशिग्रहणाद्भावे मनिन्। संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः। बहुलवचनाद्लुक्। यद्वा। विद्लृ लाभे। औणादिको भावे मक्। ततः पामादिलक्षणो नप्रत्ययः। विद्मनं लाभवदपः कर्म येषां। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। छांदसः पूर्वसवर्णदीर्घः। इंद्रवाहा। इंद्र वहत इतींद्रवाहौ। वहश्चेति ण्विप्रत्ययः। अत उपधाया इति वृद्धिः। सुपां सुलुगिति विभक्तेराकारः। वृषण्वसू। वृष सेचने। कनिन्युवृषितक्षीत्यादिना कनिन्। निर्त्वादाद्युदात्तत्वं। वृषण्वस्वश्वयोरुपसंख्यानं। पा॰ १.४.१८.६.। इति वसुशब्द उत्तरपदे वृषणूभावः। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। युवत्। अत्र युवत्शब्दः। सामर्थ्यात्पूर्ववत्प्रवृत्तिनिमित्तं युवत्वमात्रमाचष्टे। तदस्मिन्नस्तीति युवत्। छांदसो वर्णलोपः॥

द्वितीयामृचमाह॥

आ नो यज्ञायं तक्षत ऋभुमद्वयः क्रत्वे दक्षाय सुप्रजावतीमिषं।
यथा क्षयाम सर्ववीरया विशा तन्नः शर्धाय धासथा स्विंद्रियं॥ २॥

आ। नः। यज्ञायं। तक्षत। ऋभुऽमत्। वयः। क्रत्वे। दक्षाय। सुऽप्रजावतीं। इषं।

यथा । क्षयाम । सर्वऽवीरया । विशा । तत् । नः ।

शर्धाय । धासथ । सु । इंद्रियं ॥ २ ॥

हे ऋभवः । नोऽस्माकं यज्ञाय यज्ञार्थं ऋभुमदुरुभासनयुक्तं वयो हविर्लक्षणमन्नमातक्षत । आ समंतादुत्पादयत । एतदेव विव्रियते । क्रत्वे क्रतवेऽस्मदीयाय कर्मणे दक्षाय बलाय च । तादर्थ्ये चतुर्थी । एतदुभयार्थं सुप्रजावतीं शोभनाभिः पुत्रपौत्रादिलक्षणाभिः प्रजाभिर्युक्तामिषमन्नमातक्षतेति शेषः । अपि च । सर्ववीरया सर्वैर्वीरैः पुत्रादिभिरुपेतया विशा प्रजया सह यथा येन प्रकारेण क्षयाम । सुखेन निवसाम । तत्तादृशमिंद्रियं । धननामैतत् । धनं नोऽस्मभ्यं शर्धाय बलार्थं सु धासथ । सुष्टु धत्त । प्रयच्छतेत्यर्थः ॥ ऋभुमत् । उरु भातीति नैरुक्तव्युत्पत्त्या ऋभुशब्दः प्रकाशमात्रवाची । ऋत्वनुड्भ्यां मतुबिति मतुप उदात्तत्वं । क्रत्वे । जसादिषु छंदसि वावचनमिति घेर्ङितीति गुणाभावे यणादेशः । क्षयाम । क्षि निवासगत्योः । व्यत्ययेन शप् । धासथ । धाञो लेट्यडागमः । सिब्बहुलं लेटेति सिप् । अन्येषामपि दृश्यत इति संहितायां दीर्घत्वं ॥

तृतीयामृचमाह ॥

आ तंक्षत सातिमस्मभ्यंमृभवः सातिं रथाय सातिमर्वते नरः ।

सातिं नो जैत्रीं सं महेत विश्वहा जामिमजामिं पृतनासु

सक्षणिं ॥ ३ ॥

आ । तक्षत । सातिं । अस्मभ्यं । ऋभवः । सातिं । रथाय ।

सातिं । अर्वते । नरः ।

सातिं । नः । जैत्रीं । सं । महेत । विश्वहा । जामिं ।

अजामिं । पृतनासु । सक्षणिं ॥ २ ॥

हे नरो यज्ञस्य नेतार ऋभवः । अस्मभ्यमनुष्ठातृभ्यः सातिं संभजनीयमन्नं धनं वातक्षत । आ समंतात्कुरुत । तथास्मदीयाय रथाय रंहणशीलाय पुत्रादये रथायैव वा सातिं संभजनीयं धनमातक्षत । तथार्वतेऽश्वाय सातिं संभजनीयमन्नं धनं वाश्वयोग्यमातक्षतेत्येव । किंच । विश्वहा सर्वेष्वहःसु नोऽस्माकं जैत्रीं जयशीलामपरिमितत्वेन सर्वाधिकां सातिं संभजनीयं धनं संमहेत । सर्वो जनः सम्यक् पूजयतु । वयं च पृतनासु संग्रामेषु जामिं सहजातमजामिं सहानुत्पन्नं शत्रुं वा सक्षणिमस्मानभिभवंतं युष्मत्प्रसादादभिभवेमेति शेषः ॥ सातिं । ऊतियूतिसातीत्यादिना क्तिन उदात्तत्वं । महेत । मह पूजायां । सक्षणिं । षह अभिभवे । औणादिकः सनिप्रत्ययः । ढत्वकत्वषत्वानि ॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

ऋभुक्षणमिंद्रमा हुव ऊतय ऋभून्वाजान्मरुतः सोमपीतये ।

उभा मित्रावरुणा नूनमश्विना ते नो हिन्वंतु सातये

धिये जिषे ॥ ४ ॥

ऋभुक्षणं। इंद्रं। आ। हुवे। ऊतये। ऋभून्। वाजान्।

मरुतः। सोमऽपीतये।

उभा। मित्रावरुणा। नूनं। अश्विना। ते। नः। हिन्वंतु।

सातये। धिये। जिषे॥ ४॥

ऋभुक्षणं। महन्नामैतत्। महांतमिंद्रमा हुवे। आह्वयामि। किमर्थं। ऊतये। रक्षणार्थं। तथा ऋभून्वाजान्। ऋभुर्विभ्वा वाज इति त्रयः सुधन्वनः पुत्राः। तत्र प्रथमोत्तमवाचकशब्दाभ्यां मध्यमोऽपि लक्ष्यते। अतः शब्दद्वयेन त्रयोऽप्युच्यंते। तदुक्तं यास्केन। प्रथमोत्तमाभ्यां बहुवन्निगमा भवंति न मध्यमेन। नि॰ ११. १६.। इति। एवंविधानृभून्मरुतश्च सोमपीतये सोमपानायाह्वयामि। तथोभा युगलरूपेण संहत्य वर्तमानौ द्वौ मित्रावरुणावश्विनौ च नूनमवश्यं सोमपानायाह्वयामीति शेषः। अपि च। आहूता येंद्रादयो नोऽस्मान् हिन्वंतु। प्रेरयंतु गमयंत्वित्यर्थः। किमर्थं। सातये। संभजनीयाय धनाय। धिये। धनसाध्याय कर्मणे। जिषे। जेतुं शत्रूणां जयार्थं च॥ ऋभुक्षणं। उरुभासमाने स्थाने क्षियति निवसतीत्यृभुक्षाः। उरुपूर्वाद्भातेर्मृगय्वादयश्चेति कुप्रत्ययः। आतो लोप इटि चेत्याकारलोपः पूर्वपदस्य ऋभावश्च। ऋभुशब्दोपपदात्क्षि निवासगत्योरित्यस्मात्पतेश्च चेति विधीयमान इनिप्रत्ययो बहुलवचनाद्भवति। टिलोपः। इतोऽत्सर्वनामस्थान इत्यत्वमिकारस्य। वा षपूर्वस्य निगम इति विकल्पनादुपधादीर्घाभावः। यद्वा ऋतैर्भुक्षिन्क।

क्तित्वाद्गुणाभावः॥ अत एव नावग्रह्यते। पीतये। पा पाने। स्थागापापचो भाव इति भावे क्तिन्। घुमास्थेतीत्वं। दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। हिन्वंतु। हि गतौ वृद्धौ च। अस्मादंतर्भावितण्यर्थात्लोटि स्वादित्वात् श्नुः। जिषे। जि जये। तुमर्थे सेसेनिति क्सेप्रत्ययः॥

पंचमीमृचमाह॥

ऋभुर्भराय सं शिशातु सातिं समर्यजिद्वाजो अस्माँ अविष्टु।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी
उत द्यौः॥ ५॥

ऋभुः। भराय। सं। शिशातु। सातिं। समर्यऽजित्।
वाजः। अस्मान्। अविष्टु।
तत्। नः। मित्रः। वरुणः। ममहंतां। अदितिः। सिंधुः।
पृथिवी। उत। द्यौः॥ ५॥

ऋभुः प्रथमोऽस्माकं सातिं संभजनीयं धनं भराय संग्रामार्थं संशिशातु। सम्यक् तीक्ष्णीकरोतु। संग्रामोचितं धनमस्मभ्यं प्रयच्छत्वित्यर्थः। तथा समर्यजित्। मर्या मनुष्याः। तैः सह वर्तत इति समर्यः संग्रामः। तत्र शत्रूणां जेता वाज एतत्संज्ञस्तृतीयश्चास्मान् स्तोतॄनविष्टु। अवतु। संग्रामाद्रक्षत्वित्यर्थः। यदनेन सूक्तेन प्रार्थितमस्मदीयं तन्मित्रादयो मामहंतां। पूजयंतु॥ शिशातु। शो तनूकरणे। बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्नुः। आदेच इत्यात्वं। द्विर्भावः।

कृत्वन बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं । अविष्टु । अवतेर्लोटि सिब्बहुलं लेटीति बहुलग्रहणात्सिप् । इडागमः । षत्वष्टुत्वे ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

ईळे इति पंचविंशत्यृचं सप्तमं सूक्तं । आंगिरसस्य कुत्सस्यार्षं । चतुर्विंशोपंचविंशौ त्रिष्टुभौ शिष्टास्त्रयोविंशति-र्जगत्यः । आद्यः पादो द्यावापृथिव्यः । द्वितीय आग्नेयः । शिष्टं सूक्तमाश्विनं । तथा चानुक्रांतं । ईळे पंचाधिकाश्विन-माद्यौ पादौ लिंगोक्तदेवतावंत्ये त्रिष्टुभाविति ॥ प्रवर्ग्येऽभिष्टवे-ऽप्येतत्सूक्तं । सूत्रितं च । ग्रावाणेवेळे द्यावापृथिवी इति । आ० ४. ६. । इति ॥ प्रातरनुवाके चाश्विने क्रतौ जागते छंदस्येतत्सूक्तं । सूत्रितं च । अगन्महातारिषमेळे द्यावापृथिवी इति जागतं । आ० ४. १५. । इति ॥ आश्विनशस्त्रेऽप्येतत् प्रातरनुवाकन्यायेनातिदेशात् ॥ तथाप्तोर्यामे संति चत्वार्यति-रिक्तोक्थानि । तत्राच्छावाकातिरिक्तोक्थ एतत्सूक्तं यस्य पशव इति खंडे सूत्रितं । ईळे द्यावापृथिवी उभा उ नूनं । आ० ९. ११. । इति ॥

तत्र प्रथमामृचमाह ॥

ईळे द्यावापृथिवी पूर्वचित्तयेऽग्निं घर्मं सुरुचं यामन्निष्टये ।
याभिर्भरे कारमंशाय जिन्वथस्ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतं ॥ १ ॥

ईळे । द्यावापृथिवी इति । पूर्वऽचित्तये । अग्निं । घर्मं । सुऽरुचं । यामन् । इष्टये ।

याभिः । भरे । कारं । अंशाय । जिन्वथः । ताभिः । ऊं इति ।
सु । ऊतिऽभिः । अश्विना । आ । गतं ॥ १ ॥

अहं द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावीड़े । स्तौमि । किमर्थं । पूर्वचित्तये । पूर्वमेवाश्विनोः प्रज्ञापनाय । ते ह्यश्विनौ प्रत्यासन्ने । यद्वा द्यावापृथिवी अश्विनौ स्तौमि पूर्वचित्तये । अन्यदीयात्स्तोत्रात्पूर्वमेवास्मदीयस्य स्तोत्रस्य प्रबोधनाय । तथा चोक्तं । तत्कावश्विनौ द्यावापृथिव्यावित्येक इति । अपि च । यामन् यामन्यश्विनोरागमने सतीष्टये तदीययागार्थमाहवनीयरूपेण स्थापितमग्निं स्तौमीति शेषः । कीदृशमग्निं । घर्मं । प्रवृंजनेन दीप्तं । सुरुचं । अत एव शोभनकांतियुक्तं । हे अश्विनौ भरे । संग्रामनामैतत् संग्रामेऽंशाय युष्मदीयभागाय जयप्राप्त्यर्थं याभिरूतिभिः पालनैः सहागत्य कारं । कारशब्दः शंखवाची । तेन ह्यभियुक्ताः संगिरंते । कारं शब्दकारिणं शंखं जिन्वथः । मुखेनापूरयथः । ताभिस्तादृशीरूतिभिः पालनैः सह । उ इति समुच्चये । अस्मानपि सुष्ठागतं । आगच्छतं ॥ ईड़े । ईड स्तुतौ । उत्तमैकवचनमिट् । अदादित्वाच्छपो लुक् । अनुदात्तेत्त्वाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वे धातुस्वरः । द्यावापृथिवी । द्यौश्च पृथिवी च । दिवो द्यावेति द्यावादेश आद्युदात्तो निपातितः । पृथिवीशब्दो ङीषंतोऽंतोदात्तः । देवताद्वंद्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं । अपृथिवीति पर्युदासान्नोत्तरपदेऽनुदात्तादाविति निषेधाभावः । वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घत्वं । पूर्वचित्तये । चिती संज्ञाने । अस्मादंतर्भावितण्यर्थाद्भावे क्तिन् । मरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदांतो-

दात्तत्वं। सुरुचं। रुच दीप्तावभिप्रीत्यां च। संपदादिलक्षणो भावे क्विप्। शोभना रुक् यस्य। नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं। यामन्। या प्रापणे। आतो मनिन्निति कृत्यल्युटो बहुलमिति बहुलवचनाद्भावे मनिन्। कारं। क्रियतेऽनेनेति कारः। करणे घञ्। कर्षात्वत इत्यंतोदात्तत्वं। जिन्वथः। जिवि प्रीणनार्थः। अत्र प्रीणनहेतुभूतमापूरणं लक्ष्यते। धनेनापूरितो हि पुरुषः प्रीतो भवति। इदित्वान्नुम्। भौवादिकः। शपः पित्त्वादनुदात्तत्वं। तिङोऽदुपदेशाल्लसार्वधातुकस्वरेण धातुस्वरः शिष्यते। यद्वृत्तान्नित्यमिति निघातप्रतिषेधः। तत्र हि व्यवहितेऽपि कार्यमिष्यत इत्युक्तं। ऊ षु। इकः सुञीति दीर्घत्वं। सुञ इति षत्वं। ईषा अक्षादित्वात्सुञ उकारस्य प्रकृतिभावः। ऊतिभिः। अवतेर्भावे क्तिन्। ज्वरत्वरेत्यादिना वकारस्योपधायाश्च ऊट्। ऊतियूतीत्यादिना निपातनात् क्तिन उदात्तत्वं। गतं। गमेर्लोटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्। अनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः॥

द्वितीयामृचमाह॥

युवोर्दानाय सुभरा असश्चतो रथमा तस्थुर्वचसं न मंतवे।
याभिर्धियोऽवथः कर्मन्निष्टये ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतं॥ २॥

युवोः। दानाय। सुऽभराः। असश्चतः। रथं। आ। तस्थुः। वचसं। न। मंतवे।

याभि॑: । धिय॑: । अव॑थः । कर्म॑न् । इ॒ष्टये॑ । ताभि॑: । ऊं॒

इ॒ति॑ । सु । ऊ॒तिऽभि॑: । अ॒श्वि॒ना॒ । आ । ग॒तं॒ ॥ २ ॥

सुभराः शोभनस्तोत्रभरणा असश्चतोऽन्यत्रानासक्ताः स्तोतारो हे अश्विनौ युवोर्युवयो रथमातस्थुः। आतिष्ठंति। प्राप्नुवंति। किमर्थं। दानाय। युष्मत्कर्तृकदानार्थं। धनलाभायेत्यर्थः। तत्र दृष्टांतः। वचसं न। यथा न्यायोपेतेन वचसा वाक्येन युक्तं विपश्चितं मंतवे बुभुत्सितार्थप्रतिपत्तये स्तोतारः प्राप्नुवंति तद्वत्। अपि च। कर्मन् कर्मणीष्टये यागार्थं प्रवृत्तान्धियो ध्यातन्विशिष्टज्ञानोपेतान्याभिरूतिभिः पालनैरवथः। युवां रक्षथः। ताभिरित्यादि पूर्ववत् ॥ वचसं। अर्शआदित्वान्मत्वर्थीयोऽच्। मंतवे। मन ज्ञाने। कमिमनिजनीत्यादिना तुप्रत्ययः। धियः। ध्यायंतीति धियः स्तोतारः। ध्यै चिंतायां। क्विप् चेति क्विप्। चशब्देन दृशिग्रहणानुकर्षणात्संप्रसारणं। कर्मन्। सुपां सुलुगिति सप्तम्या लुक्। न ङिसंबुद्ध्योरिति नलोपप्रतिषेधः ॥

तृतीयामृचमाह ॥

यु॒वं तासां॑ दि॒व्यस्य॑ प्र॒शास॑ने वि॒शां क्ष॑यथो अ॒मृत॑स्य

म॒ज्मना॑ ।

याभि॑र्धे॒नुम॒स्वं१॒॑ पिन्व॑थो नरा॒ ताभि॑रू॒ षु ऊ॒तिभि॑रश्विना

ग॑तं ॥ ३ ॥

युवं । तासां । दिव्यस्य । प्रऽशासने । विशां । क्षयथः ।

अमृतस्य । मज्मना ।

याभिः । धेनुं । अस्वं । पिन्वथः । नरा । ताभिः । ऊं इति ।

सु । ऊतिऽभिः । अश्विना । आ । गतं ॥ ३ ॥

हे नरा नेतारावश्विनौ दिव्यस्य दिवि भवस्य स्वर्गसमुत्पन्नस्यामृतस्य सोमस्य पानेनोत्पन्नेन मज्मना बलेन युक्तौ युवां तासां यास्त्रिषु लोकेषु वर्तंते तासां सर्वासां विशां प्रजानां प्रशासने प्रकृष्टानुशासने निमित्ते क्षयथः । ऐश्वर्यकर्मायं । ईशाथे । समर्थौ भवथः । यद्वा मज्मनान्येषामसाधारणेन बलेन विशां प्रजानां दिविभवस्यामृतस्य वृष्ट्युदकस्य प्रशासने प्रदानेन क्षयथः । ईश्वरौ भवथः । अपि च । याभिरूतिभी रक्षाभिरस्वं प्रसवासमर्थां धेनुं गां शयुनाम्ने ऋषये पिन्वथः । सिंचथः । पयसा पूरितवंतावित्यर्थः । ताभिरूतिभिरित्यादि पूर्ववत् ॥ अस्वं । षूङ् प्राणिगर्भविमोचने । सवनं सूः । संपदादिलक्षणो भावे क्विप् । नास्ति सूर्यस्यामित्यसूः । नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । अमि ओः सुपीति यणादेशः । उदात्तस्वरितयोर्यण इति परस्यानुदात्तस्य स्वरितत्वं । पिन्वथः । पिवि सेचने । इदित्त्वान्नुम् । भौवादिकः ॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

याभिः परिज्मा तनयस्य मज्मना द्विमाता तूर्षु

तरणिर्विभूषति ।

याभिःपरिज्मा तनयस्य मज्मना द्विमाता तूर्षु तरणिर्विभूषति।
याभिस्त्रिमंतुरभवद्विचक्षणस्ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतं ॥ ४ ॥

याभिः। परिऽज्मा। तनयस्य। मज्मना। द्विऽमाता। तूर्षु। तरणिः। विऽभूषति।
याभिः। त्रिऽमंतुः। अभवत्। विऽचक्षणः। ताभिः। ऊं इति। सु। ऊतिऽभिः। अश्विना। आ। गतं ॥ ४ ॥

परिज्मा परितो गंता वायुस्तनयस्यात्मीयस्य पुत्रस्याग्नेः। अग्निर्हि व्यानवृत्त्यात्मना वर्तमानेन वायुना मथ्यमानः सन् जायते। तथा च श्रूयते। अथ यः प्राणापानयोः संधिः स व्यानः। अतो यान्यन्यानि वीर्यवंति कर्माणि यथाग्नेर्मंथनमाजेः सरणं दृढस्य धनुष आयमनमप्राणन्नपानंस्तानि करोतीति। यद्वा सृष्ट्यादौ वायुसकाशादुत्पन्नत्वादग्नेः पुत्रत्वं। आम्नायते च। वायोरग्निरिति। एवं स्वपुत्रस्याग्नेर्मज्मना बलेन युक्तः सन् द्विमाता द्वयोर्लोकयोर्निर्माता। अग्निः पृथिवीस्थानो वायुरंतरिक्षस्थानः। उभयोर्मिलितयोरुभयनिर्मातृत्वमुपपन्नं। यद्वा द्विमातेति तनयस्य विशेषणं। सुपां सुलुगिति षष्ठ्याः सुः। द्विमातृकस्य द्वाभ्यामरणिभ्यां जातस्य। एवंभूतो वायुर्हे अश्विनावूतिभिर्हेतुभूतैः पालनैस्तूर्षु तरीतृषु धावत्सु मध्ये तरणिरतिशयेन तरीता शीघ्रगामी विभूषति। व्याप्तो भवति। यद्वा विशेषेण सर्वमलंकरोति। अपि च। त्रिमंतुस्त्रयाणां मंता त्रिविधेषु पाकयज्ञहविर्यज्ञसोमयज्ञेष्वासादितज्ञानः कक्षीवान् याभिर्युष्मदीयाभिरूतिभिर्विचक्षणो

विशिष्टज्ञानयुक्तोऽभवत्। ताभिः सर्वाभिरूतिभिरस्मानागच्छतं॥ परिज्मा। परिपूर्वादज गतिक्षेपणयोरित्यस्मात् श्वन्नुक्षन्नित्यादौ निपात्यते। तूर्षुं। तृ प्लवनतरणयोः। बहुलं छंदसीत्युत्वं। हलि चेति दीर्घः। यद्वा तरतेः क्विप्। ज्वरत्वरेत्यादिना वकारोपधयोरूट्। सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं। विभूषति। भवतेर्लेट्यडागमः। सिब्बहुलं लेटीति सिप्। यद्वा भूष अलंकारे। भौवादिकः। विचक्षणः। अनुदात्तेतश्च हलादेरिति युच्॥

पंचमीमृचमाह॥

याभी रेभं निवृतं सितमद्भ्य उद्वंदनमैरयतं स्वर्दृशे।
याभिः कण्वं प्र सिषासंतमावतं ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतं॥ ५॥

याभिः। रेभं। निऽवृतं। सितं। अत्ऽभ्यः। उत्।
वंदनं। ऐरयतं। स्वः। दृशे।
याभिः। कण्वं। प्र। सिसासंतं। आवतं। ताभिः। ऊं
इति। सु। ऊतिऽभिः। अश्विना। आ। गतं॥ ५॥

हे अश्विनौ याभिरूतिभी रेभमेतत्संज्ञमृषिं निवृतमसुरैः कूपेऽप्सु निवारितं सितं तदीयैः पाशैर्बद्धमेवंभूतमृषिमद्भ्यः सकाशादुदैरयतं। उदागमयतं। तथा वंदनमेतत्संज्ञमृषिं च तथाभूतमुदैरयतं। किमर्थं। स्वरादित्यं दृशे द्रष्टुं। अपि च काण्वमसुरैरंधकारे प्रक्षिप्तं सिषासंतमालोकं संभक्तुमिच्छंतं

याभिरूतिभिः प्रावतं प्रकर्षेण रचतं ताभिरित्यादि समानं ॥ रेभं । रेभृ शब्दे । रेभते स्तौतीति रेभः । पचाद्यच् । निवृतं । वृञ् वरणे । अस्मादंतर्भावितण्यर्थात्कर्मणि निष्ठा । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । सितं । षिञ् बंधने । ग्रयः । ऊडिदमित्यादिना विभक्तेरुदात्तत्वं । वंदनं । वदि अभिवादनस्तुत्योः । वंदते स्तौतीति वंदनः । नंद्यादिलक्षणो ल्युः । लित्स्वरेण प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । स्वरित्येतद्दिवस्थादित्यस्य च साधारणनामधेयं । तदुक्तं यास्केन । स्वरादित्यो भवति सु अरणः सु ईरणः । नि० २. १४. । इति । स्वरादि निपातमव्ययं । पा० १. १. ३७. । इत्यव्ययत्वात्सुपो लुक् । दृशे । दृशे विख्ये चेति दृशिस्तुमर्थे केप्रत्ययांतो निपात्यते । सिषासंतं । षन षण संभक्तौ । सनि सनीवंतर्धेत्यादिना विकल्पनादिडभावः । जनसनखनां सञ्झलोरित्यात्वं । द्विर्भावेऽभ्यासस्य इत्त्वं । सन्यत इतीत्वं ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

षष्ठीमृचमाह ॥

याभिरंतकं जसमानमारणे भुज्युं याभिरव्यथिभिर्जिजिन्वथुः ।
याभिः कर्कंधुं वय्यं च जिन्वथस्ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतं ॥ ६ ॥

याभिः । अंतकं । जसमानं । आऽअरणे । भुज्युं । याभिः । अव्यथिऽभिः । जिजिन्वथुः ।

याभिः। कर्कन्धुम्। वय्यम्। च। जिन्वथः। ताभिः। ऊं इति।

सु। ऊतिऽभिः। अश्विना। आ। गतं ॥ ६ ॥

आरणमगाधं तडागादि कूपादि वा। तत्रासुरैः प्रक्षिप्तं जसमानं तैर्हिंस्यमानमंतकं अत्र सामंतकमितसंज्ञं राजर्षिं हे अश्विनौ याभिरूतिभिरवथः। रक्षथः। तथा भुज्युं सर्वस्य पालकमितत्संज्ञं समुद्रमध्ये निमग्नं तुग्रस्य पुत्रं राजर्षिं याभिरूतिभी रक्षणहेतुभूताभिरव्यथिभिर्व्यथारहिताभिर्नौभिर्जिजिन्वथुः। युवामतर्पयतं। एतच्च मंत्रांतरे तुग्रो ह भुज्युमश्विनोदमेघ इत्यादिके विस्पष्टयिष्यते। अपि च। कर्कन्धुं वय्यं चैतत्संज्ञकौ चासुरौ पीड्यमानौ याभिरूतिभिर्जिन्वथः। प्रीणयथः। गतमन्यत् ॥ जसमानं। जसु हिंसायां। यक्षिप्राप्ते व्यत्ययेन शप्। आरणे। आङ्पूर्वादर्तेर्ल्युट्। जिजिन्वथुः। जिवि प्रीणनार्थः। लिट्युसि रूपं ॥

सप्तमीमृचमाह ॥

याभिः शुचंतिं धनसां सुषंसदं तप्तं घर्ममोम्यावंतमत्रये।

याभिः पृश्निगुं पुरुकुत्समावतं ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतं ॥ ७ ॥

याभिः। शुचंतिं। धनऽसां। सुऽसंसदं। तप्तं। घर्मं।

ओम्याऽवंतं। अत्रये।

याभिः। पृश्निऽगुं। पुरुऽकुत्सं। आवतं। ताभिः। ऊं

इति। सु। ऊतिऽभिः। अश्विना। आ। गतं ॥ ७ ॥

हे अश्विनौ धनसां धनस्य संभक्तारं शुचंतिमेतन्नमानं सुषंसदं। सीदंत्यस्मिन्निति संसत् गृहं। शोभनसंसदं याभिरूतिभिरकुरुतं। तथात्रये याभिरूतिभिस्तप्तं प्रवृंजनेन संतप्तं घर्मं महावीरमोम्यावंतं सुखयुक्तं सुखेन स्प्रष्टुं शक्यमकुरुतं। यद्वा शततद्वारे यंत्रगृहेऽसुरैः पीड्यमानाय घर्मं दीप्तं पीडासाधनमग्निं तप्तं तापकारिणमोम्यावंतं सुखवंतमकुरुतं। यथास्मै सुखं भवति तथा हिमेनोदकेन तमग्निमवारयेथां। यास्कपक्षे त्वत्रये हविषामत्त्रेऽग्नये हविस्तत्प्रत्यर्थं सूर्यंकिरणसंतप्तं घर्मं नैदाघमहरोम्यावंतं हमिद्धेतुवृष्ट्युदकोपेतं कृतवंताविति योज्यं। अपि च याभिरूतिभिः पृश्निगुं पुरुकुत्सं चावतं। अरक्षतं। ताभिः सर्वाभिरूतिभिरस्माना-गच्छतं॥ शुचंतिं। शुच दीप्तौ। औणादिको झिच्। धनसां। जनसनखनक्रमगमो विट्। विड्वनोरनुनासिकस्यादित्यात्वं। सुषंसदं। शोभना संसद्यस्य। नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं। ओम्यावंतं। अवतेरन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति मनिन्। ज्वरत्वरेत्यादिना वकारस्योपधायाश्च ऊट्। गुणः। छंदसि चेत्यर्हार्थे यप्रत्ययः। नस्तद्धित इति टिलोपः। ये चाभावकर्मणोरिति प्रकृतिभावस्तु व्यत्ययेन न प्रवर्तते। पृश्निगुं। पृश्नयो नानावर्णा गावो यस्य स तथोक्तः। गोस्त्रियोरुपसर्जनस्येति गोशब्दस्य ह्रस्वत्वं॥

अष्टमीमृचमाह॥

याभिः शचीभिर्वृषणा परावृजं प्रांधं श्रोणं चक्षस एतवे कृथः।

याभिर्वर्तिकां ग्रसिताममुंचतं ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गंतं ॥ ८ ॥

याभिः । शचीभिः । वृषणा । पराऽवृजं । प्र । अंधं । श्रोणं । चक्षसे । एतवे । कृथः ।

याभिः । वर्तिकां । ग्रसितां । अमुंचतं । ताभिः । ऊं इति । सु । ऊतिऽभिः । अश्विना । आ । गतं ॥८॥

हे वृषणा कामानां वर्षितारावश्विनौ याभिः शचीभिः कर्मभिः प्रज्ञाभिर्वा परावृजमेतन्नामकमृषिं पंगुं संतमपंगुमकुरुतं । तथांधं दृष्टिरहितं संतमृज्राश्वमृषिं चक्षसे प्रकाशाय सम्यक् चक्षुषा दर्शनाय याभिरूतिभिः प्रकृथः । प्रकर्षेण कुरुथः । याभिश्च श्रोणं विगुणजानुकमेव संतमृषिमेतवे गंतुं प्रकृथः । प्रकर्षेण कृतवंतौ । अपि च । याभिरूतिभिर्वर्तिकां चटकसदृशस्य पक्षिणः स्त्रियं ग्रसितां वृकेण ग्रस्तामसुंचतं । वृकास्यान्निर्मुक्तामकुरुतं । यास्कपक्षे तु वृकेण विवृतज्योतिष्केण सूर्येण ग्रस्तां वर्तिकां प्रत्यहमावर्तमानामुषसं तस्मादमोचयत मिति योज्यं । ताभिः सर्वाभिरूतिभिरस्मानभ्यागच्छतं ॥ वृषणा । वृष सेचने । कनिन्युवृषीत्यादिना कनिन् । परावृजं । वृजी वर्जने । परावृणक्ति तपसा पापं विनाशयतीति परावृक् । क्विप् चेति क्विप् । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । एतवे । तुमर्थे सेसेनित्येतेस्तवेन्प्रत्ययः । कृथः । डुकृञ् करणे । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् ॥

नवमीमृचमाह ॥

याभिः सिंधुं मधुमंतमसंश्चतं वसिष्ठं याभिरजरावजिंन्वतं ।
याभिः कुत्सं श्रुतर्यं नर्यमावंतं ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना
गंतं ॥ ९ ॥
याभिः । सिंधुं । मधुऽमंतं । असंश्चतं । वसिष्ठं । याभिः ।
अजरौ । अजिंन्वतं ।
याभिः । कुत्सं । श्रुतर्यं । नर्यं । आवंतं । ताभिः । ऊं इति ।
सु । ऊतिऽभिः । अश्विना । आ । गतं ॥ ९ ॥

हे अश्विनौ सिंधुं स्यंदनशीलां नदीं मधुमंतं मधुसदृशेनो-दकेन पूर्णां याभिरूतिभिरसश्चतं । अगमयतं । प्रावाहयत-मित्यर्थः । हे अजरौ जरारहितावश्विनौ वसिष्ठमृषिं याभि-रूतिभिरजिन्वतं । अप्रीणयतं । याभिश्च कुत्सादींस्त्रीनृषी-नावतं । अरक्षतं । ताभिः सर्वाभिरूतिभिरस्मानपि सुष्ठ्वा-गच्छतं ॥ मधुमंतं । मधुशब्दाद्भूम्नि मतुप् । लिंगव्यत्ययः । असश्चतं । सश्चतिर्गतिकर्मा । अस्मादंतर्भावितण्यर्थाल्लुङ् ॥

दशमीमृचमाह ॥

याभिर्विश्पलां धनसामथर्व्यं सहस्रमीळ्ह आजा-
वजिंन्वतं ।
याभिर्वशमश्व्यं प्रेणिमावंतं ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना
गंतं ॥ १० ॥

अदीदेत्। दीदेतिश्छांदसो दीप्तिकर्मा। अज्मन्। अज गतिक्षेपणयोः। अजंति क्षिपंत्यस्मिन्बाणानित्यधिकरणे औणादिको मनिन्। वलादावार्धधातुके विकल्प इष्यत इति वचनाद्वीभावाभावः। सुपां सुलुगिति सप्तम्या लुक्। मह्राधने। आन्महत इत्यात्वं॥

अष्टादशीमृचमाह॥

याभिरंगिरो मनसा निरण्यथोऽग्रं गच्छथो विवरे गोअर्णसः।
याभिर्मनुं शूरमिषा समावतं ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतं ॥ १८ ॥

याभिः। अंगिरः। मनसा। निऽरण्यथः। अग्रं। गच्छथः। विऽवरे। गोऽअर्णसः।
याभिः। मनुं। शूरं। इषा। संऽआवतं। ताभिः। ऊं इति। सु। ऊतिऽभिः। अश्विना। आ। गतं॥१८॥

अंगिर इत्येतदामंत्रितवाक्याद्वहिर्भूतं तेन चात्मानं संबोध्य स्तुतावृषिं प्रेरयति। हे अंगिरः। अंगिरसां गोत्रज त्वमश्विनौ स्तुहि। हे अश्विनौ मनसा मननीयेन स्तोत्रेण प्रीतौ संतौ युवां याभिरूतिभिर्निरण्यथः। स्तोतॄन् नितरां रमयथः। यद्वा मनसैव करणभूतेन रमयथः। तथा गोअर्णसो गोरूपस्यारणीयस्य धनस्य पणिभिर्गुहायां निहितस्य विवरे विवरणे गुहाद्वारस्योद्घाटनेन प्रकाशने विषयभूते सति याभिरूतिभिः सह युवामग्रं सर्वेभ्यो देवेभ्यः पुरस्ताद्गच्छथः। अपि च। शूरं

वीर्यवंतं मनुमिषा पृथिव्या गुप्तेन यत्रादिधान्यरूपयाऽन्नेन योभिरूतिभिः समावतं । सम्यगरचतं । ताभिः सर्वाभि-रूतिभिः मह्यास्मानप्यागच्छतं ॥ निरण्यथः । निरमयथ इत्यस्य वर्णव्यापत्त्यैतद्रूपं । धिवरि । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेति भावेऽप् । थाथादिनोत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥

एकोनविंशीमृचमाह ॥

याभिः पत्नीर्विमदाय न्यूहथुरा घ वा याभिरस्रुणीरशिक्षतं ।
याभिः सुदास ऊहथुः सुदेव्यं१ ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतं ॥ १९ ॥

याभिः । पत्नीः । विऽमदाय । निऽऊहथुः । आ । घ । वा ।
याभिः । अरुणीः । अशिक्षतं ।
याभिः । सुऽदासे । ऊहथुः । सुऽदेव्यं । ताभिः । ऊं इति ।
सु । ऊतिऽभिः । अश्विना । आ । गतं ॥ १९ ॥

हे अश्विनौ विमदायैतन्नाम्ने ऋषये याभिर्युष्मदीयाभि-रूतिभिः पत्नीभार्याः पुरुमित्रस्य दुहितरं न्यूहथुः । नितरां युवां प्रापितवंतौ । घेति पादपूरणः । तथा याभिरूतिभिर-रुणीररुणवर्णा आरोचमाना गा आभिमुख्येनाशिक्षतं । अदत्तं । तथा पिजनवपुत्राय सुदासे कल्याणदानाय राज्ञे सुदेव्यं प्रशस्तं धनं याभिरूतिभिरूहथुः । प्रापितवंतौ । ताभिरित्यादि गतं ॥ पत्नीः । अमो व्यत्ययेन शसादेशः । न्यूहथुः । वह प्रापणे । अथुसि यजादित्वात्संप्रसारणं । द्विर्वचनादि । सुदासे । शोभनं

ददातीति सुदाः। असुन्। सुदेव्यं। दिगादिभ्यो यत्। पा०. ४. ३. ५४.। तित्स्वरित इति स्वरितत्वं ॥

विंशीमृचमाह ॥

याभिः शंताती भवथो ददाशुषे भुज्युं याभिरवथो याभिरध्रिगुं ।
ओम्यावतीं सुभरामृतस्तुभं ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतं ॥ २० ॥

याभिः। शंताती इति शंऽताती। भवथः। ददाशुषे। भुज्युं। याभिः। अवथः। याभिः। अध्रिऽगुं।
ओम्याऽवतीं। सुऽभरां। ऋतऽस्तुभं। ताभिः। ऊं इति। सु। ऊतिऽभिः। अश्विना। आ। गतं ॥ २० ॥

हे अश्विनौ ददाशुषे हवींषि दत्तवते यजमानाय याभिरूतिभिः शंतातौ सुखस्य कर्तारौ भवथः। याभिश्चोतिभिर्भुज्युं तुग्रस्य पुत्रमवथः। याभिश्चाध्रिगुं। अध्रिगुर्देवानां शमिता। अध्रिगुश्चापश्च उभौ देवानां शमिताराविति श्रुतेः। अपि च। ऋतस्तुभं। ऋतं सत्यं स्तोभत्युच्चारयतीत्यृतस्तुप्। एतत्संज्ञमृषिं। ओम्यावतीं। ओम्येति सुखनाम। तद्युक्तां सुभरां सुखेन भरणीयामेषं याभिरूतिभिः प्रापयथः। ताभिः सर्वाभिरूतिभिः सहास्मानभ्यागच्छतं ॥ शंताती। शिवशमरिष्टस्य करे। पा०. ४. ४. १४३.। इति तातिल्प्रत्ययः। लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं। ददाशुषे। दाशृ दाने। लिटः क्वसुः।

वसेः संप्रसारणमिति संप्रसारणं। शासिवसिघसीनां चेति षत्वं॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे षट्त्रिंशो वर्गः॥

एकविंशीमृचमाह॥

याभिः कृशानुमसने दुवस्यथो जवे याभिर्यूनो अर्वंतमावतं।
मधु प्रियं भरथो यत्सरड्भ्यस्ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतं॥ २१॥

याभिः। कृशानुं। असने। दुवस्यथः। जवे। याभिः। यूनः। अर्वंतं। आवतं।
मधु। प्रियं। भरथः। यत्। सरट्ऽभ्यः। ताभिः। ऊं इति। सु। ऊतिऽभिः। अश्विना। आ। गतं॥ २१॥

स्वानादिषु सोमपालेषु मध्ये कृशानुरेकः सोमपालः। तथा च तैत्तिरीयकं। हस्तसुहस्तकृशानवः। ते वः सोमक्रयणा इति। अस्यंते ऽस्मिन्नित्यसनः संग्रामः। तस्मिन् संग्रामे हे अश्विनौ याभिरूतिभिर्दुवस्यथः। रक्षथः। तथा याभिश्च जवे वेगे प्रवृत्तं यूनस्तरुणस्य पुरुकुत्सस्यार्वंतमश्वमावतं। अरक्षतं। अपि च। यन्मधु क्षौद्रं प्रियं सर्वेषामनुकूलं वेद्यं तत्सरड्भ्यो मधुमक्षिकाभ्यो याभिरूतिभिर्भरथः। संपादयथः। ताभिः सर्वाभिरूतिभिः सहास्मानप्यागच्छतं॥ असने। असु क्षेपणे। करणाधिकरणयोश्चेत्यधिकरणे ल्युट्। सरड्भ्यः। सृ गतौ। सर्तेरटिः॥

द्वाविंशीमृचमाह ॥

याभिर्नरं गोषुयुधं नृषाह्ये क्षेत्रस्य साता तनयस्य जिन्वथः।
याभी रथाँ अवथो याभिरर्वतस्ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतं ॥ २२ ॥

याभिः। नरं। गोषुऽयुधं। नृऽसह्ये। क्षेत्रस्य। साता। तनयस्य। जिन्वथः।
याभिः। रथान्। अवथः। याभिः। अर्वतः। ताभिः। ऊं इति। सु। ऊतिऽभिः। अश्विना। आ। गतं ॥२२॥

हे अश्विनौ गोषुयुधं गोविषयं युद्धं कुर्वंतं नरं यज्ञस्य नेतारं यजमानं याभिरूतिभिर्नृषाह्ये नृभिः सोढव्ये संग्रामे जिन्वथः। प्रीणयथः। रक्षथ इत्यर्थः। तथा क्षेत्रस्य गृहादिरूपस्य। तनयशब्दो धनवाची। तनयस्य धनस्य च साता सातये संभजनार्थं याभिरूतिभिर्यजमानं रक्षथः। याभिश्च यजमानानां रथानवथः। तदीयानर्वतो ऽश्वांश्च याभिरवथः। ताभिः सर्वाभिरूतिभिः सहास्मानप्यागच्छतं ॥ गोषुयुधं। युध संप्रहारे। गोषु युध्यत इति गोषुयुत्। तत्पुरुषे कृति बहुलमित्यलुक्। नृषाह्ये। षह मर्षणे। शकिसहोश्चेति यत्। अन्येषामपि दृश्यत इति सांहितिको दीर्घः। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। साता। वन षण संभक्तौ। भावे क्तिन्। जनसनखनां सञ्झलोरित्यात्वं। ऊतियूतीत्यादिना क्तिन् उदात्तत्वं निपातितं। सुपां सुलुगिति चतुर्थ्या डादेशः।

जिन्वथः । जिवि प्रीणनार्थः । भौवादिकः । इदित्त्वान्नुम् । स्थात् । दीर्घादटि समानपाद इति नकारस्य रुत्वं । आतोऽटि नित्यमिति सानुनासिक आकारः ॥

त्रयोविंशीमृचमाह ॥

याभिः कुत्समार्जुनेयं शतक्रतू प्र तुर्वीतिं प्र च दभीतिमावतं ।

याभिर्ध्वसन्तिं पुरुषन्तिमावतं ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतं ॥ १३ ॥

याभिः । कुत्सं । आर्जुनेयं । शतक्रतू इति शतऽक्रतू । प्र । तुर्वीतिं । प्र । च । दभीतिं । आवतं ।

याभिः । ध्वसन्तिं । पुरुऽसन्तिं । आवतं । ताभिः । ऊं इति । सु । ऊतिऽभिः । अश्विना । आ । गतं ॥ २३ ॥

हे शतक्रतू बहुविधकर्माणावश्विनौ । आर्जुनेयं । अर्जुन इतीन्द्रस्य नाम । तथा च वाजसनेयकं । एतद्वा इन्द्रस्य गुह्यं नाम यदर्जुन इति । तस्य पुत्रं कुत्सं याभिरूतिभिः प्रावतं । रक्षणेनारक्षतं । तथा तुर्वीतिं दभीतिं च याभिरूतिभिः प्रावतं । अपि च । याभिर्ध्वसन्तिमेतन्नामकं पुरुषन्तिमेतन्नामानं च ऋषिमावतं । अरक्षतं । ताभिः सर्वाभिरूतिभिः महानागपि सुष्ठागच्छतं ॥ आर्जुनेयं । शुभ्रादिभ्यश्च । पा० ४. १. १२३. । इति चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थ इत्युक्तत्वात् ढक् । तुर्वीतिं । तुर्वी हिंसार्थः । शत्रूंस्तुर्वतीति तुर्वीतिः । औणादि

दिकः ईतिप्रत्ययः । दभीतिं । दंभु दंभे । औणादिकः कीतिप्रत्ययः । ध्वसंतिं । ध्वंसु गतौ च । औणादिको झिच्प्रत्ययः । अनिदितामिति नलोपः । झोऽन्तः । पुरुषंतिं । पुरु सनोति ददातीति पुरुषंतिः । क्तिच्क्तौ च संज्ञायामिति क्तिच् । न क्तिचि दीर्घश्चेत्यनुनासिकलोपोपधादीर्घयोर्निषेधः ॥

चतुर्विंशीमृचमाह ॥

अप्नस्वतीमश्विना वाचमस्मे कृतं नो दस्रा वृषणा मनीषाम् ।
अद्यूत्येऽवसे नि ह्वये वां वृधे च नो भवतं वाजसातौ ॥२४॥

अप्नस्वतीं । अश्विना । वाचं । अस्मे इति । कृतं । नः ।
दस्रा । वृषणा । मनीषां ।
अद्यूत्ये । अवसे । नि । ह्वये । वां । वृधे । च । नः ।
भवतं । वाजऽसातौ ॥ २४ ॥

हे अश्विनौ । अस्मे अस्माकं वाचमप्नस्वतीं । अप्न इति कर्मनाम । विहितैः कर्मभिः संयुक्तां कृतं । कुरुतं । तथा नोऽस्माकं मनीषां बुद्धिं हे वृषणा कामानां वर्षकौ दस्रौ शत्रूणामुपक्षपयितारावश्विनौ वेदार्थज्ञानसमर्थां कुरुतं । अपि च । यस्माद्युवामेवंगुणविशिष्टौ तस्माद्वां युवामवसे रक्षणाय निह्वये । नितरामाह्वये । कदा । अद्यूत्ये । द्योतनरहिते प्रकाशनरहिते रात्रेः पश्चिमे यामे । तस्मिन्काले हि प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरिदं सूक्तं पठ्यते । आहुतौ च युवां वाजसातौ वाजस्यान्नस्य संभजने । यद्वा संग्रामनामैतत् । संग्रामे

नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय भवतं ॥ अप्नस्वतीं । आपः कर्माख्यायां ह्रस्वो नुट् च वेत्यसुन् नुडागमश्च । तदस्यास्तीति मतुप् । तसौ मत्वर्थे इति भत्वेन मादुपधाया इति मतुपो वत्वं । तसौ मत्वर्थे इति भत्वेन पदत्वाभावाद्रुत्वाद्यभावः । अस्मे । सुपां सुलुगिति षष्ठ्याः शे आदेशः । कृतं । करोतेर्लोटि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । अद्युत्ते । द्युत दीप्तौ । ऋहलोर्ण्यदिति भावे ण्यत् । वर्णव्यापत्त्या उकारः । द्युत्यं प्रकाशनमस्मिन्नास्तीति बहुव्रीहौ व्यत्ययेनांतस्वरितत्वं । निह्वये । निसमुपविभ्यो ह्व इत्यात्मनेपदं । वृधे । वृधु वृद्धौ । संपदादिलक्षणो भावे क्विप् । सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥

पंचविंशीमृचमाह ॥

द्युभिरक्तुभिः परि पातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौभगेभिः ।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी उत द्यौः ॥ २५ ॥

द्युऽभिः । अक्तुऽभिः । परि । पातं । अस्मान् । अरिष्टेभिः । अश्विना । सौभगेभिः ।
तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहंतां । अदितिः । सिंधुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥ २५ ॥

हे अश्विनौ द्युभिर्दिवसैरक्तुभी रात्रिभिश्चास्मान् स्तोतॄन्परिपातं । परितो रक्षतं । सर्वदास्मान् रक्षतमित्यर्थः । तथारिष्टेभिरहिंसितैः सौभगेभिः सुभगत्वैः सुभगत्वापादकैर्धनै-

रेक्षावंचत । यदस्माभिः प्रार्थितं नोऽस्मदीयं तन्मित्रादयः षट् देवताः मामहंतां । पूजयंतु । उतशब्दः समुच्चये ॥ द्युभिः । दिव उदित्युत्वं । दिवो झलिति सावेकाच इति प्राप्तस्य विभक्त्युदात्तत्वस्य प्रतिषेधः । अरिष्टेभिः । रिष हिंसायां । निष्ठेति क्तः । नञ्समासेऽव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । बहुलं छंदसीतिभिस ऐसभावः । अश्विना । सुपां सुलुगिति विभक्ते-राकारः । आमंत्रितस्य चेति सर्वानुदात्तत्वं । सौभगेभिः । शोभनो भगः शौर्यंयस्यासौ सुभगः । तस्य भावः । सौभगं । सुभगान्मंत्र इत्युद्गात्रादिषु पाठादञ्प्रत्ययः । हृद्भगसिंध्वंते पूर्वपदस्य चेत्युभयपदवृद्धिर्न भवति तस्य सर्वे विधयश्छंदसि विकल्प्यंत इति विकल्पितत्वात् । पूर्ववदैसभावः । ञ्नित्यादि-र्नित्यमित्याद्युदात्तत्वं ॥

॥ इति प्रथमस्य सप्तमे सप्तत्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीर-बुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये प्रथमाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

इत्थं सप्तममध्यायं व्याख्यायाष्टमोऽध्यायो व्याख्यातुमारभ्यते । प्रथमे मंडले षोडशेऽनुवाके सप्त सूक्तानि गतानि । इदमिति विंशत्यृचमष्टमं सूक्तं । अत्रानुक्रम्यते । इदं विंशतिरुषस्यं द्वितीयोऽर्धर्चो रात्र्येति । ऋषिश्चान्यस्मादिति परिभाषयानुवृत्तेरांगिरसः कुत्स ऋषिः । अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप् छंदः । उषा देवता द्वितीयस्यार्धर्चस्य रात्रिरपि ॥ प्रातरनुवाक उषस्ये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्येतत्सूक्तं । सूत्रितं च । इदं श्रेष्ठं पृथूरथ इति सूक्ते । आ० ४. १४. । इति ॥ आश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं प्रातरनुवाकातिदेशात् ॥

तत्र प्रथमामृचमाह ॥

इदं श्रेष्ठं ज्योतिषां ज्योतिरागाच्चित्रः प्रकेतो अजनिष्ट विभ्वा ।
यथा प्रसूता सवितुः सवायँ एवा रात्र्युषसे योनिमारैक् ॥ १ ॥

इदं । श्रेष्ठं । ज्योतिषां । ज्योतिः । आ । अगात् । चित्रः ।
प्रऽकेतः । अजनिष्ट । विऽभ्वा ।
यथा । प्रऽसूता । सवितुः । सवाय । एव । रात्री । उषसे ।
योनिं । अरैक् ॥ १ ॥

ज्योतिषां ग्रहनक्षत्रादीनां द्योतमानानां मध्ये इदमुषआख्यं ज्योतिः श्रेष्ठं । प्रशस्यतमं । अस्य कोऽतिशय इति चेत्

उच्यते। नक्षत्रादिकं ज्योतिः स्वात्मानमेव प्रकाशयति नान्यत्।
चंद्रस्तु यद्यप्यन्यत्प्रकाशयति तथापि न विस्पष्टप्रकाशः। औषसं
तु ज्योतिर्युगपदेव सर्वस्य जगतोऽंधकारनिराकरणेन विशेषेण
प्रकाशकं। अतः प्रशस्यतममित्यर्थः। तादृशं ज्योतिरागात्।
पूर्वस्यां दिश्यागमत्। आगते च तस्मिन् चित्रश्चायनीयः
प्रकेतोऽंधकारावृतस्य सर्वस्य पदार्थस्य प्रज्ञापकस्तदीयो रश्मिः
विभ्वा विभुर्व्याप्तः सन्नजनिष्ट। प्रादुरभूत्। किंच। यथा
रात्री रात्रिः स्वयं सवितुः सूर्यसकाशात्प्रसूता। उत्पन्ना। सूर्यो
ह्यस्तं गच्छन् रात्रिं जनयति। तस्मिन्ननस्तमिते रात्रेरुत्पत्त्य-
भावात्। एवमेव रात्रिरप्युषसे सकाशोषस उत्पत्तये तदर्थं
योनिं स्थानं स्वकीयापरभागलक्षणमारैक्। आरेचितवती।
कल्पितवतीत्यर्थः। यद्वा प्रसूता रात्रिसकाशादुत्पन्नोषाः
सवितुः सूर्यस्य सवाय प्रसवाय जन्मने यथा भवति। एवं
रात्रिरप्युषस उषसो यज्जन्म तदर्थं योनिं स्वापरभागलक्षणं
स्थानं कृतवती॥ अत्र निरुक्तं। इदं श्रेष्ठं ज्योतिषां ज्योतिरा-
गमत् चित्रं प्रकेतनं प्रज्ञाततममजनिष्ट विभूततमं यथा प्रसूता
सवितुः प्रसवाय रात्रिरादित्यस्यैवं रात्र्युषसे योनिमरिच-
त्स्थानं। नि॰ २. १९.। इति॥ श्रेष्ठं। प्रशस्यशब्दादाति-
शायनिक इष्ठन्। प्रशस्यस्य श्र इति श्रादेशः। प्रकृत्यैकाच्।
पा॰ ६. ४. १६३.। इति प्रकृतिभावाट्टिलोपाभावः। अगात्।
एतेर्लुङीणो गा लुङीति गादेशः। गातिस्थेति सिचो लुक्।
प्रकेतः। कित ज्ञाने। अंतर्भावितण्यर्थात्कर्मणि घञ्। थाथा-
दिनोत्तरपदांतोदात्तत्वं। अजनिष्ट। जनी प्रादुर्भावे। लुङि
सिच इडागमः। विभ्वा। विप्रसंभ्यो ड्वसंज्ञायामिति भुवो

डुप्रत्ययः। सुपां सुलुगित्यादिना सोराकारादेशः। ओः सुपीति यणादेशस्य न भूसुधियोरिति प्रतिषेधे प्राप्ते छंदस्युभयथेति यणादेशः। व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं। यद्वा विपूर्वाद्भवतेरौणादिको डुन्प्रत्ययः। नित्त्वादाद्युदात्तत्वं। प्रसूता। षूङ् प्राणिप्रसवे। कर्मणि निष्ठा। गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं। सवाय। छंदसि जवसवौ वक्तव्याविति निपातनादच्। चित्त्वादंतोदात्तत्वं। अणोऽप्रगृह्यस्यानुनासिक इति संहितायामाकारः सानुनासिकः। एव। निपातस्य चेति संहितायां दीर्घः। रात्री। रात्रेश्चाजसाविति ङीप्। यस्येति चेतीकारलोपः। आरैक्। रिचिर् विरेचने। लङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्। लघूपधगुणे हल्ङ्याब्भ्य इति तिलोपः। छांदसत्वात् व्यत्ययेन एकारस्य ऐकारः॥

द्वितीयामृचमाह॥

रुशद्वत्सा रुशती श्वेत्यागादारैगु कृष्णा सदनान्यस्याः।
समानबंधू अमृते अनूची द्यावा वर्णं चरत आमिनाने॥ २॥

रुशत्ऽवत्सा। रुशती। श्वेत्या। आ। अगात्। अरैक्। ऊं इति। कृष्णा। सदनानि। अस्याः।
समानबंधू इति समानऽबंधू। अमृते इति। अनूची इति। द्यावा। वर्णं। चरतः। आमिनाने इत्याऽमिनाने॥ २॥

श्वेत्येत्युषसो नामधेयं। रुशती दीप्ता। श्वेत्या श्वेतवर्णोषाः रुशद्वत्सा। रुशद्दीप्तः सूर्यो वत्सो यस्याः सा तथोक्ता। यथा

मातुः समीपे वत्सः संचरति । एवमुषसः समीपे सूर्यस्य नित्य-मवस्थानात्तद्वत्सत्वं । अथवा यथा वत्सो मातुः स्तन्यं रसं पिबन्हरति । एवमुषसोऽवश्यायाख्यं रसं पिबन्वत्स इत्युच्यते । तादृश्यो मत्यागात् । आगतवती । आगताया अस्या उषसः कृष्णा । कृष्णवर्णा रात्रिः सदनानि स्थानानि स्वकीयांत्यार्द्धयाम-लक्षणान्यारैक् । आरेचितवती । कल्पितवती दत्तवतीत्यर्थः । उ इत्येतत्पादपूरणं । अपि च । एते रात्र्युषसौ समानबंधू समानेनैकेन सूर्याख्येन बंधुना सख्या युक्ते । यद्वा । सूर्येण सह संबद्धे । यथोषा उदेष्यता सूर्येण संबद्धा एवं रात्रिरप्यस्तंयता सूर्येण संबद्धा । अमृते । मरणरहिते कालात्मकतया नित्य-त्वात् । अनूची । अन्वंचंत्यौ । प्रथमं रात्रिः पश्चादुषा इत्यनेन क्रमेण गच्छंत्यौ । यद्वा सूर्यगत्यनुसारेण गच्छंत्यौ । एवंभूते वर्णं सर्वेषां प्राणिनां रूपमासिनाने । जरयंत्यौ । यद्वा स्वकीयं रूपं हिंसंत्यौ । उषसा नैशं तमो निवर्त्यते प्रकाशात्मकमुषसो रूपं रात्र्या । एवंविधे सत्यौ द्यावा द्योतमाने चरतः । प्रतिदिवसमावर्तेते । यद्वा द्यावा नभसांतरिक्षमार्गेण चरतः । प्रतिदिवसं गच्छतः । अत्र निरुक्तं । रुशद्वत्सा सूर्यवत्सा रुशदिति वर्णनाम रोचतेर्ज्वलतिकर्मणः । सूर्यमस्या वत्समाह साहचर्याद्रसहरणाद्वा । रुशती श्वेत्यागात् । श्वेत्या श्वेततेररि-चत्कृष्णा सदनान्यस्याः कृष्णवर्णा रात्रिः कृष्णं कृष्यतेर्निकृष्टो वर्णः । अथैने संस्तौति समानबंधू समानबंधने अमृते अमरण-धर्माणावनूची अनूच्याविततरेतरमभिप्रेत्य द्यावा वर्णं चरतस्ते एव द्यावी द्योतनादपि वा द्यावा चरतस्तया सह चरत इति स्यादामिनाने आमिन्वाने अन्योन्यस्याध्यात्मं कुर्वाणे । नि०

३.२८.। इति ॥ श्वैत्या । श्विता वर्णे । अस्मात्संप्रसादयो
र्यदिति भावे यत् । णिलोपः । अर्शआदित्वान्मत्वर्थीयोऽच् ।
अमृते । मृतं मरणमनयोर्नास्तीति बहुव्रीहौ नञो जरमर-
मित्रमृता इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । अनूची । अनुपूर्वादंचते-
र्ऋत्विगित्यादिना क्विन् । अनिदितामिति नलोपः । अंचते-
श्चोपसंख्यानमिति ङीप् । अच इत्यकारलोपे चाविति दीर्घः ।
अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोप इति ङीप उदात्तत्वं । सुपां
सुलुगिति विभक्तेर्लुक् । आमिनाने । मीङ् हिंसायां । क्रैया-
दिकः । शानचि मीनातेर्निगम इति ह्रस्वत्वं ॥

तृतीयामृचमाह ॥

समानो अध्वा स्वस्रोरनंतस्तमन्यान्या चरतो देवशिष्टे ।
न मेथेते न तस्थतुः सुमेके नक्तोषासा समनसा विरूपे ॥३॥

समानः । अध्वा । स्वस्रोः । अनंतः । तं । अन्याऽअन्या ।
चरतः । देवशिष्टे इति देवऽशिष्टे ।
न । मेथेते इति । न । तस्थतुः । सुमेके इति सुऽमेके ।
नक्तोषसा । सऽमनसा । विरूपे इति विऽरूपे ॥३॥

स्वस्रोर्भगिन्यो रात्र्युषसोरध्वा संचरणसाधनभूतो मार्गः समानः । एक एव । येनाकाशमार्गेणोषा निर्गच्छति तेनैव रात्रिरपि । स च मार्गोऽनंतः । अवसानरहितः । तं मार्गं देवशिष्टे देवेन द्योतमानेन सूर्येणानुशिष्टे शिक्षिते सत्यावन्यान्या एकैका चरतः । क्रमेण गच्छतः । अपि च । सुमेके

शोभनमेहने सर्वेषामुत्पादकत्वात् शोभनप्रजनने नक्तोषासौ रात्रिरुषाश्च विरूपे तमःप्रकाशलक्षणाभ्यां विरुद्धरूपाभ्यां युक्ते अपि समनसा समानमनस्के ऐकमत्यं प्राप्ते सत्यौ न मेथेते । परस्परं न हिंस्तः । तथा न तस्थतुः । क्वचिदपि न तिष्ठतः । सर्वदा लोकानुग्रहार्थं गच्छत इत्यर्थः ॥ अन्यान्या । कर्मव्यतिहारे सर्वनाम्नो द्वे भवत इति वक्तव्यं समासवच्च बहुलमित्यन्यशब्दस्य द्विर्भावः । तस्य परमाम्रेडितमित्याम्रेडितसंज्ञायामनुदात्तं चेत्याम्रेडितानुदात्तत्वं । देवशिष्टे । शासु अनुशिष्टौ । अस्मात्कर्मणि निष्ठा । यस्य विभाषेतीट्प्रतिषेधः । शास इदङ्हलोः । पा० ६. ४. ३४. । इत्युपधाया इत्वं । शासिवसिघसीनां चेति षत्वं । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । मेथेते । मेथृ मेधृ मेधाहिंसनयोः । भौवादिकः । अनुदात्तेत् । सुमेके । मिह सेचने । भावे घञ् । शोभनौ मेहो ययोस्ते । व्यत्ययेन ककारः । उत्तरपदस्य जित्स्वरेणाद्युदात्तत्वं । आद्युदात्तं द्व्यच् छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । नक्तोषासा । सुपां सुलुगिति विभक्तेराकारः । अन्येषामपि दृश्यत इति संहितायामुपधादीर्घः ॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

भास्वती नेत्री सूनृतानामचेति चित्रा वि दुरो न आवः ।

प्रार्प्या जगद्व्यु नो रायो अख्यदुषा अजीगर्भुवनानि विश्वा ॥४॥

भास्वती । नेत्री । सूनृतानां । अचेति । चित्रा । वि । दुरः ।

नः । आवरित्यावः ।

प्रऽअर्प्य । जगत् । वि । ऊँ इति । नः । रायः । अख्यत् ।

उषाः । अजीगः । भुवनानि । विश्वा ॥ ४ ॥

भास्वती विशिष्टप्रकाशनयुक्ता । सूनृतेति वाङ्नाम । सूनृतानां वाचां नेत्र्युत्पादयित्री । उषसः प्रादुर्भावानंतरं हि पशुपक्षिमृगादयः सर्वे शब्दं कुर्वंति । एवंभूतोषा अचेति । अस्माभिरज्ञायि । चित्रा चायनीया ज्ञाता सा नोऽस्माकं दुरो द्वाराणि तमसा तिरोहितान्यावः । आवृणोत् । यथास्माभिर्दृश्यंते तथा तमो निवार्य प्रकाशयतीत्यर्थः । अपि च । जगत्सर्वं भुवनं प्रार्प्य प्रकाशं गमयित्वा नोऽस्माकं रायो धनानि व्यख्यत् । विशिष्टप्रकाशनयुक्तान्यकरोत् । उ इत्येतत्पादपूरणं । सैषोषा विश्वा भुवनानि सर्वाणि भुवनानि तमसा तिरोहितत्वेनाविद्यमानकल्पान्यजीगः । उद्गिरति स्वमुखान्निर्गमयति । स्वकीयेन प्रकाशेन तमो निःसार्य पुनरुत्पन्नानीव करोतीत्यर्थः ॥ नेत्री । णीञ् प्रापणे । तृच् । ऋन्नेभ्यो ङीप् । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति ङीप उदात्तत्वं । अचेति । चिति संज्ञाने । दुरः । द्वारशब्दस्य रयेर्मती बहुलमिति बहुलवचनात्संप्रसारणं । आव । वृञ् वरणे । लुङि मंत्रे घसेति च्लेर्लुक् । गुणः । हल्ङ्याब्भ्य इति तिलोपः । छंदस्यपि दृश्यत इत्याडागमः । प्रार्प्य । ऋ गतौ । णावर्तिह्रीत्यादिना पुक् । समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् । अख्यत् । ख्या प्रकथने । लुङ्यस्यतिवक्तीत्यादिना च्लेरङादेशः । अजीगः । गॄ निगरणे । लङि तिपि बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्लुः । द्विर्वचनोरदत्वहलादिशेषाः । अर्तिपिपर्त्योश्च बहुलं छंदसीत्यभ्यास-

स्येत्वं । छांदस ईकारः । यद्वा । अस्मात् यंतः ल्युङि चङि द्विर्भावमन्वङ्गावेत्वदीर्घाः । छांदसश्चङो लोपः ॥

पंचमीमृचमाह ॥

जिह्मश्ये॑ चरि॑तवे म॒घोन्या॑भो॒गय॑ इ॒ष्टये॑ रा॒य उ॑ त्वं ।
द॒भ्रं पश्य॑द्भ्य उर्वि॒या वि॒चक्ष॑ उ॒षा अ॑जीग॒र्भुव॑नानि॒ विश्वा॑ ॥ ५ ॥

जि॒ह्म॒ऽश्ये॑ । चरि॑तवे । म॒घोनी॑ । आ॒ऽभो॒गये॑ । इ॒ष्टये॑ । रा॒ये । ऊं॒ इति॑ । त्वं ।
द॒भ्रं । पश्य॑त्ऽभ्यः । उ॒र्वि॒या । वि॒ऽचक्षे॑ । उ॒षाः । अ॒जी॒ग॒रिति॑ । भुव॑नानि । विश्वा॑ ॥ ५ ॥

मघोनीत्युषसो नामधेयं । मघोनी धनवत्युषा जिह्मश्ये जिह्मं वक्रं शयानाय पुरुषाय चरितवे चरितुं शयनादुत्थाय स्वापेक्षितं प्रति गंतुं व्युच्छंती भवति । त्वं । अयमेकशब्द-पर्यायः सर्वनामशब्दः । यदाह त्व इति विनिग्रहार्थीयं सर्वनामानुदात्तं । नि॰ १. ७. । इति । त्वमेकं प्रत्याभोगय आभोग्याय शब्दादिविषयार्थं । तथापरं प्रतीष्टये यागार्थं । तथान्यं प्रति राये धनार्थं च व्युच्छंतीति शेषः । उशब्दः पूरणः । अपि च दभ्रमल्पं पश्यद्भ्योऽन्धकारावृतत्वेनेषद्द्रष्टृभ्यो मनुष्येभ्यो विचक्षे विशिष्टप्रकाशाय व्युच्छंत्युर्विया उर्वी विस्तीर्णोषाः सर्वाणि भूतजातानि तमसातिरोहितान्यजीगः । प्रकाशेनो-द्गीर्णानीव करोति ॥ जिह्मश्ये । शीङ् स्वप्ने । जिह्मं शेत इति जिह्मशीः । क्विप् चेति क्विप् । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ।

एरनेकाच इति यण्। उदात्तस्वरितयोर्यण इति विभक्तेः स्वरितत्वं। आभोगये। आभोगशब्दाच्चतुर्थ्येकवचने यकारोपजनः। यद्वा। आङ्पूर्वाद्भुजेर्बहुलवचनादौणादिकः किप्रत्ययः कुत्वं च। उर्वियां। इयाडियाजीकाराणामुपसंख्यानमित्युर्वीशब्दादुत्तरस्य सोर्डियाजादेशः। विचक्षे। चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि। विपूर्वादस्मात्संपदादिलक्षणो भावे क्विप् ॥

॥ इति प्रथमस्याष्टमे प्रथमो वर्गः ॥

षष्ठीमृचमाह ॥

क्षत्राय त्वं श्रवसे त्वं महीया इष्टये त्वमर्थमिव त्वमित्यै ।
विसदृशा जीविताभिप्रचक्ष उषा अजीगर्भुवनानि विश्वा ॥ ६ ॥

क्षत्राय । त्वं । श्रवसे । त्वं । महीयै । इष्टये । त्वं ।
अर्थंऽइव । त्वं । इत्यै ।
विऽसदृशा । जीविता । अभिऽप्रचक्षे । उषाः । अजीगः ।
भुवनानि । विश्वा ॥ ६ ॥

क्षत्राय। धननामैतत्। धनार्थं त्वमेकं प्रत्युषा व्युच्छंतितो शेषः। तथा श्रवसेऽन्नार्थं त्वमेकं प्रति महीये महत्यै इष्टयेऽग्निष्टोमादिमहायज्ञार्थं त्वमेकं प्रति व्युच्छंती। तथार्थमिवापेक्षितमर्थं प्रतीत्यै गमनार्थं त्वमेकं प्रति व्युच्छंती। अपि च विसदृशा विलक्षणानि नानारूपाणि जीवितानि जीवनोपायभूतानि कृषिवाणिज्यादीन्यभिप्रचक्ष आभिमुख्येन प्रकाशयितुं व्युच्छंत्युषाः सर्वाणि भूतजातानि तमसा निगीर्णान्यजीगः ।

प्रकाशेनोद्बोधनमकरोत् ॥ त्वं । त्वत्त्वसमसिमेत्यनुच्चानि । फि० ४, १०. । इति सर्वानुदात्तत्वं । महीयै । मह्यै । महेरिन् सर्वधातुभ्य इतीन्प्रत्ययः । कृदिकारादक्तिन इति ङीष् । उदात्तयण इति विभक्तेरुदात्तत्वं । छांदस ईकारोपजनः । यद्वा महीशब्दादुत्तरस्य चतुर्थ्येकवचनस्य याडाप इति व्यत्ययेन याडागमः । छांदसमंतोदात्तत्वं । विसदृशा । त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्चेत्यत्र समानान्ययोश्चेति वचनाद्दृशेः कञ् । समानस्य छंदसीति सभावः । विगतसादृश्यानि । विसदृशानि । शेश्छंदसि बहुलमिति शेर्लोपः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । अभिप्रचक्षे । चष्टेस्तुमर्थे सेसेनिति सेन्प्रत्ययः । स्कोः संयोगाद्योरिति कलोपः । कत्वषत्वे ॥

सप्तमीमृचमाह ॥

एषा दिवो दुहिता प्रत्यदर्शि व्युच्छंती युवतिः शुक्रवासाः ।
विश्वस्येशाना पार्थिवस्य वस्व उषो अद्येह सुभगे व्युच्छ ॥७॥

एषा । दिवः । दुहिता । प्रति । अदर्शि । विऽउच्छंती ।
युवतिः । शुक्रऽवासाः ।
विश्वस्य । ईशाना । पार्थिवस्य । वस्वः । उषः । अद्य । इह ।
सुऽभगे । वि । उच्छ ॥ ७ ॥

दिवो दुहिता व्योम्नो दुहितृस्थानीया । तस्य हि पूर्वार्धे उषा उत्पाद्यते । सैषा व्युच्छंती तमो वर्जयंती प्रत्यदर्शि । सर्वैः प्राणिभिर्दृष्टाभूत् । कीदृशी सा । युवतिः । यावयित्री

कलानां पुरुषैः प्रापयित्री । नित्ययौवनोपेता वा । शुक्रवासाः । श्वेतवसना निर्मलदीप्तिर्वा । तथा विश्वस्य सर्वस्य पार्थिवस्य पृथिव्याः संबंधिनो वस्वो धनस्येशाना । ईश्वरी । हे सुभगे शोभनधन उषः । तादृशी त्वमद्यास्मिन्काल इहास्मिन्देवयजनदेशे व्युच्छ । तमांसि विवासय । वर्जयेत्यर्थः ॥ दिवः । ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं । व्युच्छंती । उच्छी विवासे । विवासो वर्जनं । तौदादिकः । युवतिः । यूनस्तिः । पा० ४. १. ७७. । शुक्रवासाः । वस आच्छादने । वस्ते सर्वमाच्छादयतीति प्रकाशो वासः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । ईशाना । ईश ऐश्वर्ये । अदादित्वाच्छपो लुक् । अनुदात्तेत्त्वाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वे धातुस्वरः । पार्थिवस्य । पृथिव्या ञाञाविति प्राग्दीव्यतीयोऽञ्प्रत्ययः । वस्वः । लिंगव्यत्ययः । घेर्ङितीति गुणस्य जसादिषु छंदसि वावचनमिति विकल्पितत्वादभावे यणादेशः ॥

अष्टमीमृचमाह ॥

परायतीनामन्वेति पाथ आयतीनां प्रथमा शश्वतीनां ।
व्युच्छंती जीवमुदीरयंत्युषा मृतं कं चन बोधयंती ॥ ८ ॥

पराऽयतीनां । अनु । एति । पाथः । आऽयतीनां । प्रथमा ।
शश्वतीनां ।
विऽउच्छंती । जीवं । उत्ऽईरयंती । उषाः । मृतं । कं ।
चन । बोधयंती ॥ ८ ॥

परायतीनां परागच्छंतीनामतीतानामुषसां संबंधि पाथो-ऽंतरिक्षैकदेशलक्षणं स्थानं । पाथोऽंतरिक्षं पथा व्याख्यातं । नि० ६. ७. । इति यास्कः । अद्यतन्युषा अन्वेति । अनुगच्छति । अतीता उषसो यथा व्युष्टा एवमेवैषापि व्युच्छतीत्यर्थः । तथायतीनामागच्छंतीनां शश्वतीनां बह्वीनामुषसां प्रथमाद्या भवति । एषा यथा वर्तत एवमेवागामिन्योऽप्युषस इत्यर्थः । तादृशी व्युच्छंती तमो वर्जयंती जीवं प्राणिनां जीवात्मान-मुदीरयंती शयनादूर्ध्वं प्रेरयंत्युषा मृतं स्वापसमये प्रलीनेंद्रिय-त्वान्मृतमिव संतं कंचन कमपि पुरुषं बोधयंती पुनरिंद्रिय-प्रवेशेन चेतनं कुर्वंती प्रवर्तत इति शेषः ॥ परायतीनां । इण् गतौ । लटः शतृ । इणो यण् । उगितश्चेति ङीप् । शतुरनुमो नद्यजादी इति ... बहुलमिति नाम उदात्तत्वं ॥

नवमीमृचमाह ॥

उषो यद॒ग्निं स॒मिधे॑ च॒कर्थ॒ वि यदाव॒श्चक्ष॑सा॒ सूर्य॑स्य ।
यन्मानु॑षान्य॒क्ष्यमा॑णाँ॒ अजी॑ग॒स्तद्दे॒वेषु॑ चकृषे भ॒द्रमप्नः॑ ॥९॥

उषः॑ । यत् । अ॒ग्निम् । स॒म्ऽइधे॑ । च॒कर्थ॑ । वि । यत् । आवः॑ । चक्ष॑सा । सूर्य॑स्य ।
यत् । मानु॑षान् । य॒क्ष्यमा॑णान् । अजी॑गः । तत् । दे॒वेषु॑ । च॒कृ॒षे॒ । भ॒द्रम् । अप्नः॑ ॥ ९ ॥

हे उषस्त्वमग्निं गार्हपत्यादिरूपं समिधे समिंधनाय प्रज्वलनार्थं यच्चकर्थ कृतवती । उषःकाले ह्यग्नयो होमार्थमुप-समिध्यंते । अपि च तमसा तिरोहितं जगत्सूर्यस्य चक्षसा

प्रकाशेन यद्वराव: । व्यद्वणोः । तमसा विश्लिष्टमकरोः । तथा मानुषान्मनोः पुत्रान्मनुष्यान्यच्छमाणान्यागं करिष्यतस्त्वं यदजीगः । पूर्वं तमसा ग्रस्तान्प्रकाशेनोद्गीर्णानिवाकरोः । हे उषो देवेषु मध्ये त्वमेवं भद्रं भजनीयं तदेतत्त्रिविधमप्र. कर्म चकृषे । कृतवती । आवः । वृञ् वरणे । लुङि मंत्रे घसेति च्लेर्लुक् । गुणे हल्ङ्याबभ्य इति सिलोपः । छंदस्यपि दृश्यत इत्याडागमः । मानुषान् । मनोर्जातावञ्यतौ षुक् चेत्यञ् षुगागमश्च ॥

दशमीमृचमाह ॥

कियात्या यत्समया भवाति या व्यूषुर्याश्च नूनं व्युच्छान् ।
अनु पूर्वाः कृपते वावशाना प्रदीध्याना जोषमन्याभिरेति ॥१०॥

कियति । आ । यत् । समया । भवाति । याः । विऽऊषुः ।
याः । च । नूनं । विऽउच्छान् ।
अनु । पूर्वाः । कृपते । वावशाना । प्रऽदीध्याना । जोषं ।
अन्याभिः । एति ॥ १० ॥

समयेत्यव्ययं समीपवचनं । उषाः समया भवाति समीपस्था भवतीति यदेतत् तत्कियति काले प्रवृत्तं परिसमाप्तं वेत्याकारः प्रश्नार्थः । तदुक्तं भवति । उषा येन कालेन संयुक्ता स कालः कियान् । तस्य कालस्य किं परिमाणमिति । अनेनोषसोऽनंतत्वमुक्तं । तदेव स्पष्टीकरोति । पुरा या उषसो व्यूषुः । व्युष्टाः संजाताः । नूनमवश्यमितः परं याश्चोषसो व्युच्छान् । व्युच्छंति व्युष्टा भविष्यंति । तत्र पूर्वा व्युष्टा अतीता उषसो

वावशाना कामयमानेदानीं वर्तमानोषा अनुकृपते। अनुकल्पते। समर्था भवति। अतीता उषसो यथा प्रकाशमकुर्वन् तद्वदेषापि प्रकाशं करोतीत्यर्थः। तथा प्रदीध्याना प्रकर्षेण दीप्यमानोषा अन्याभिरागामिनीभिरुषोभिर्जीवं सहेति। संगच्छते। आगामिन्योऽप्येतदीयं प्रकाशमनुकुर्वंतीत्यर्थः। कियति। किं परिमाणमस्य। किमिदंभ्यो वो घः। पा० ५. २. ४०.। इति घत्वविधानसामर्थ्यात्किमुशब्दादपि परिमाणार्थे वतुब्वकारस्य घत्वं। इदंकिमोरीश्कीति किमः की आदेशः। घस्येयादेशे यस्येति लोपः। प्रत्ययाद्युदात्तत्वं। छांदसः सांहितिको दीर्घः। भवाति। लेटयाडागमः। व्यूषुः। विपूर्वो वसतिर्व्युच्छने वर्तते। लिट्युसि किच्चे यजादित्वात्संप्रसारणं द्विर्वचनादि। व्युच्छान्। उच्छी विवासे। विवासो वर्जनं। लेटयाडागमः। संयोगांतस्य लोपः। कृपते। कृपू सामर्थ्ये। व्यत्ययेन शः। वावशाना। वश कांतौ। अस्माद्यङ्लुगंतात्ताच्छीलिकश्चानश्। प्रदीध्याना। दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः। लटः शानच्। अदादित्वाच्छपो लुक्। जक्षित्यादयः षट् इत्यभ्यस्तसंज्ञायामभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं। गतिसमासे कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं॥

॥ इति प्रथमस्याष्टमे द्वितीयो वर्गः॥

एकादशीमृचमाह॥

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन्व्युच्छंतीमुषसं मर्त्यासः।
अस्माभिरू नु प्रतिचक्ष्याभूदो ते यंति ये अपरीषु
पश्यान्॥ ११॥

ईयुः । ते । ये । पूर्वऽतरां । अपंश्यन् । विऽउच्छंतीं ।

उषसं । मर्त्यासः ।

अस्माभिः । ऊं इति । नु । प्रतिऽचक्ष्यां । अभूत् । ओ

इति । ते । यंति । ये । अपरीषु । पश्यांन् ॥ ११ ॥

ये मर्त्यासो मरणधर्माणो मनुष्या व्युच्छंतीं विवासयंतीं पूर्वंतरामतिशयेन पूर्वां विप्रकृष्टामपश्यन् । दृष्टवंतः । ते मनुष्या ईयुः । गताः । तथास्माभिरपि नु इदानीं प्रतिचक्ष्या प्रकर्षेण द्रष्टव्याभूत् । जाता । तथापरीषु भाविनीषु रात्रिषु ये मनुष्या एतामुषसं पश्यान् पश्यंति ते । आ उ इति निपातद्वयसमुदायः । तत्र उ इत्येतदवधारणे । एव यंति । आगच्छंत्येव । कालत्रयेऽप्येषा व्याप्य वर्तत इत्यर्थः । ईयुः । इण् गतौ । लिटयुसोर्णो यणिति यणादेशः । द्विर्वचनेऽचीति तस्य स्थानिवद्भावाद्द्विर्भावे दीर्घं इणः कितीत्यभ्यासदीर्घत्वं । ते । युष्मत्ततत्क्षुःष्वंतःपादमिति सकारस्य षत्वं ष्टुत्वं च । मर्त्यासः । आज्जसेरसुक् ॥

द्वादशीमृचमाह ॥

यावयद्द्वेषा ऋतपा ऋतेजाः सुम्नावरी सूनृता ईरयंती ।

सुमंगलीर्बिभ्रती देववीतिमिहाद्योषः श्रेष्ठतमा व्युच्छ ॥१२॥

यवयत्ऽद्वेषाः । ऋतऽपाः । ऋतेऽजाः । सुम्नऽवरी ।

सूनृताः । ईरयंती ।

सुऽमंगलीः । बिभ्रती । देवऽवीतिं । इह । अद्य । उषः ।

श्रेष्ठऽतमा । वि । उच्छ ॥ १९ ॥

यावयद्द्वेषाः । धावयंति अस्मत्तः पृथक्कृतानि द्वेषांसि द्वेष्टृणि राक्षसादीनि यया सा तथोक्ता । न ह्युषसि जातायां राक्षसादयोऽवतिष्ठंते यतस्ते निशाचराः । ऋतपा ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा पालयित्री । ऋतेजा यज्ञार्थं प्रादुर्भूता । सत्यामुषस्यहनि यागादीनि अनुष्ठीयंते । अतो यज्ञार्थं जातेत्युच्यते । सुम्नावरी । सुम्नमिति सुखनाम । तद्वती । सूनृताः । वाङ्नामैतत् । पशुपक्षिमृगादीनां वचांसीरयंती प्रेरयंत्युत्थापयंती सुमंगलीः सौमंगल्योपेता । पत्या कदाचिदपि न वियुक्तेत्यर्थः । देववीतिं देवैः कामयमानं यज्ञं बिभ्रती धारयंती हे उषः श्रेष्ठतमोक्तेन प्रकारेणातिप्रशस्ता त्वमिहास्मिन्देवयजनदेशेऽद्यास्मिन्यागसमये व्युच्छ । विवासय ॥ यावयद्द्वेषाः । यु मिश्रणामिश्रणयोः । अस्माण्णंतात्लटः शतृ । तस्य छंदस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वादुपदेशात्सार्वधातुकानुदात्तत्वाभावात्प्रत्ययस्वर एव शिष्यते । पुनर्बहुव्रीहौ स एव स्वरः । छांदसः पदकालीनो ह्रस्वः । ऋतपाः । ऋतं पाति रक्षतीत्यृतपाः । पा रक्षणे । विच् । ऋतेजाः । ऋते निमित्तभूते जायत इत्यृतेजाः । जनी प्रादुर्भावे । जनसनखनक्रमगमो विट् । विड्वनोरनुनासिकस्यादित्यात्वं । तत्पुरुषे कृति बहुलमित्यलुक् । सुम्नावरी । छंदसीवनिपाविति मत्वर्थीयो वनिप् । वनो रचेति ङीप् नकारस्य रेफादेशश्च । अन्येषामपि दृश्यत इति दीर्घः । व्यत्ययेन प्रत्ययस्याद्युदात्तत्वं । सुमंगलीः । सुमंग-

अत्संज्ञायामिति गौरादिषु पाठात् ङीप्। सर्वे विधयश्छंदसि विकल्प्यंत इति हल्ङ्याब्भ्य इति सुलोपस्य विकल्पितत्वादभावे रुत्वविसर्गौ। देववीतिः। वी गतिप्रजननकांत्यसनखादनेषु। देवैर्वीयते काम्यत इति देववीतिर्यज्ञः। कर्मणि क्तिन्। दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं॥

त्रयोदशीमृचमाह॥

शश्वत्पुरोषा व्युवास देव्यथो अद्येदं व्यावो मघोनी।
अथो व्युच्छादुत्तराँ अनु द्यूनजरामृता चरति स्वधाभिः॥१३॥

शश्वत्। पुरा। उषाः। वि। उवास। देवी। अथो इति।
अद्य। इदं। वि। आवः। मघोनी।
अथो इति। वि। उच्छात्। उत्ऽतरान्। अनु। द्यून्।
अजरा। अमृता। चरति। स्वधाभिः॥१३॥

देवी दीवनशीलोषाः पुरा पूर्वस्मिन्काले शश्वत् नित्यं संततं व्युवास। व्यौच्छत्। अथो अनंतरमद्यास्मिन्काले मघोनी धनवत्युषास्तमसा तिरोहितमिदं सर्वं जगद्व्यावः। विवासितं प्रकाशनेन तमसा वियुक्तमकरोत्। अथो अनंतरमुत्तरानूर्ध्वतरान्भाविनो द्यून् दिवसाननुलक्ष्यागामिष्वपि दिवसेषु व्युच्छात्। व्युच्छति विवासयति। अतः कालत्रयव्यापिनी सोषा अजरा जरारहिता सर्वदैकरूपाभूता मरणरहिता च सती स्वधाभिरात्मीयैस्तेजोभिः सह चरति। वर्तते। उवास। वस निवासे। लिट्यभ्यासस्योभयेषामित्यभ्यासस्य संप्रसारणं॥

पावः॥ तस्मादेव धातोर्लङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्। इतश्चावश्य इति तिलोपः। छंदस्यपि दृश्यत इत्याडागमः। उच्छात्। लेख्याडागमः। उत्तरान्। दीर्घादटि समानपाद इति नकारस्य रुत्वं। आतोऽटि नित्यमिति सानुनासिक आकारः। अनु। अनुलंघय इत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वं। अजरा अमृता। तत्र बहुव्रीहौ नञो जरमरमित्रमृता इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं॥

चतुर्दशीमृचमाह॥

व्यं१'जिभिर्दिव आतास्वद्यौदप कृष्णां निर्णिजं देव्यावः।
प्रबोधयंत्यरुणेभिरश्वैरोषा याति सुयुजा रथेन॥ १४॥

वि। अंजिऽभिः। दिवः। आतासु। अद्यौत्। अप।
कृष्णां। निःऽनिजं। देवी। आवरित्यावः।
प्रऽबोधयंती। अरुणेभिः। अश्वैः। आ। उषाः। याति।
सुऽयुजा। रथेन॥ १४॥

दिवो नभसः संबंधिनीष्वातासु। दिङ्नामैतत्। आततासु विस्तीर्णासु दिक्षूषा अंजिभिर्व्यंजकैः प्रकाशकैस्तेजोभिर्व्यद्यौत् विद्योतते प्रकाशते। सैषा देवी देवनशीला कृष्णां निर्णिजं निर्णिगिति रूपनाम। रात्रिकृतं कृष्णं रूपमपावः। अपावृणोत्। प्रकाशेन तिरस्कृतवती। अपि च। अरुणेभिररुणैर्लोहितवर्णैरश्वैर्व्यापनशीलैः स्वकीयैः किरणैस्तुरगैर्वा सुयुजा सम्यक् युक्तेन रथेनोषा आयाति। आगच्छति। किं कुर्वती।

प्रबोधयंती । सुप्तान्प्राणिनः प्रबुद्धान्कुर्वंती । अद्यौत् । द्युत दीप्तौ । लुङ् । द्युद्भ्यो लुङीति परस्मैपदं । व्यत्ययेन च्लेर्लुक् । गुणे प्राप्ते वृद्धिश्छांदसी । यद्वा द्यु अभिगमने । आदादिकः । उतो वृद्धिर्लुकि हलि । पा० ७. ३. ८९. । इति वृद्धिः ॥

देवानां हविःप्रापयंतीत्येषोषसो याज्या । सूत्रितं च । आ द्यां तनोषि रश्मिभिरावहंती पोष्या वार्याणि न ता अर्वा रेणुक काटो अश्नुते । आ ६. १४. । इति ॥

तामेतां पंचदशीमृचमाह ॥

आवहंती पोष्या वार्याणि चित्रं केतुं कृणुते चेकिताना ।
ईयुषीणामुपमा शश्वतीनां विभातीनां प्रथमोषा व्यश्वैत् ॥ १५ ॥

आऽवहंती । पोष्या । वार्याणि । चित्रं । केतुं । कृणुते । चेकिताना ।
ईयुषीणां । उपऽमा । शश्वतीनां । विऽभातीनां । प्रथमा । उषाः । वि । अश्वैत् ॥ १५ ॥

पोष्या यावज्जीवं पोषणसमर्थानि वार्याणि वरणीयानि धनान्यावहंत्यस्मभ्यमानयंती चेकिताना सर्वं जनं प्रज्ञापयंत्युषाश्चित्रं विचित्रमाश्चर्यभूतं चायनीयं वा केतुं प्रज्ञापकं रश्मिं कृत्स्नजगत्प्रकाशनसमर्थं कृणुते । स्वात्मनः प्रकाशात्कुरुते । सैषेयुषीणां गमनवतीनां पूर्वनिष्पन्नानां शश्वतीनां बह्वीनामुषसामुपमा समीपे निर्मितोपमानभूता वा विभातीनां विशेषेण प्रकाशमानानामागामिनीनामुषसां प्रथमाद्या । एवं

भूतोषा व्यश्वैत् । तेजसा प्रवृद्धासीत् ॥ पोष्या । पुष पुष्टौ ।
पोषणं पोषः । भावे घञ् । तत्र भवानि । भवे छंदसीति यत् ।
यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । शेश्छंदसि बहुलमिति शेर्लोपः ।
वार्याणि । वृङ् संभक्तौ । ऋहलोर्ण्यत् । ईडवंदवृशंसदुहां
ण्यत इत्याद्युदात्तत्वं । चेकितानां । कित ज्ञाने । अस्माद्यङं-
ताल्लटः । शानच् । छंदस्युभयथेति तस्यार्धधातुकत्वादतो-
लोपयलोपौ । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं । ईयुषीणां ।
इण् गतौ । लिटः क्वसुः । द्विर्भावादि । उगितश्चेति ङीप् ।
वसोः संप्रसारणं । इणो यणिति यणादेशः । दीर्घं इणः
कितीत्यभ्यासस्य दीर्घत्वं । शासिवसिघसीनां चेति षत्वं ।
ङीप्सुपौ पित्त्वादनुदात्तौ । विभातीनां । भा दीप्तौ । अस्मा-
च्छत्रंतात्पूर्ववत् ङीप् । शाम्छंदसि बहुलमिति नाम उ-
दात्तत्वं । अश्वैत् । टुओश्वि गतिवृद्ध्योः । लङि बहुलं छंदसीति
विकरणस्य लुक् । गुणे कृते व्यत्ययेनात्वं ॥

॥ इति प्रथमस्याष्टमे द्वितीयो वर्गः ॥

षोड़शीमृचमाह ॥

उदीर्ध्वं जीवो असुर्न आगादप प्रागात्तम आ ज्योतिरेति ।
आरैक्पंथां यातवे सूर्यायागन्म यत्र प्रतिरंत आयुः ॥ १६ ॥

उत् । ईर्ध्वं । जीवः । असुः । नः । आ । अगात् । अप । प्र ।
अगात् । तमः । आ । ज्योतिः । एति ।
अरैक् । पंथां । यातवे । सूर्याय । अगन्म । यत्र । प्रऽतिरंते ।
आयुः ॥ १६ ॥

हे मनुष्याः उदीर्ध्वं । शयनं परित्यज्योत्तिष्ठत । नोऽस्माक-मसुः शरीरस्य प्रेरयिता जीवो जीवात्मागात्। आगतवान्। तमोऽपप्रागात्। अपक्रांतं। उषसः प्रकाशे सति सर्वजनो-नव्यापारयोगः। तस्मात्परमात्मरूपतया स च जीवस्तदेव ज्योतिरेति। आगच्छति। सूर्याय सूर्यस्य पंथां मार्गमारैक्। विविक्तीकरोति। यातवे गमनाय। तस्मिन्देशेऽगन्म गच्छामः यत्र यस्मिन्देश आयुः। अन्ननामैतत्। अन्नं प्रतिरंते। प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः। उदारा दानेन प्रवर्धयंति॥ ईर्ध्वं। ईर गतौ। आदादिकोऽनुदात्तेत्। आरैक्। रिचिर् विरेचने। लङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्। गुणे व्यत्ययेनैत्वं। पंथां। द्वितीयायामपि पथिमथ्यृभुक्षामादिति व्यत्ययेनात्वं। अगन्म। गमेर्लङि बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्। म्वोश्चेति मकारस्य नकारः॥

सप्तदशीमृचमाह॥

स्यूमना वाच उदियर्ति वह्निः स्तवानो रेभ उषसो विभातीः।
अद्या तदुच्छ गृणते मघोन्यस्मे आयुर्नि दिदीहि प्रजावत्॥१७॥

स्यूमना। वाचः। उत्। इयर्ति। वह्निः। स्तवानः। रेभः।
उषसः। विऽभातीः।
अद्य। तत्। उच्छ। गृणते। मघोनि। अस्मे इति। आयुः।
नि। दिदीहि। प्रजाऽवत्॥१७॥

वह्निः स्तोत्राणां वोढा रेभः। स्तोतृनामैतत्। स्तोतोषसो
विभातीस्तमसोऽपनोदनेन प्रकाशमाना उषोदेवताः स्तवानः
स्तुवन् वाचो वेदरूपायाः संबंधीनि स्यूमना स्यूमान्यनुस्यूतानि
संततान्युक्थान्युदियर्ति। उद्गमयति। उच्चारयति। अतो हे
मघोनि मघवत्युषः। अद्यास्मिन्समये गृणते स्तुवते तस्मै
पुरुषाय तदुच्छ। दृष्टिनिरोधकतया प्रसिद्धं नैशं तमो
विवासय। वर्जय। अस्मे अस्मभ्यं च प्रजावत् प्रजाभिः
पुत्रपौत्रादिभिर्युक्तमायुरन्नं निदिदीहि। नितरां प्रकाशय।
दीदेतिश्छांदसो दीप्तिकर्मा। प्रयच्छेत्यर्थः॥ स्यूमना। षिवु
तंतुसंताने। अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति दृशिग्रहणस्य सर्वोपाधि-
व्यभिचारार्थत्वात्कर्मणि मनिन्। छ्वोः शूडित्यूट्। आङ्याज-
यारां चोपसंख्यानमिति विभक्तेराकारादेशः। यद्वा। औणादिको
भावे मक्। पामादिलक्षणो मत्वर्थीयो नः। बंधनयुक्ता-
नीत्यर्थः। शेश्छंदसि बहुलमिति शेर्लोपः। व्यत्ययेनाद्यु-
दात्तत्वं। वाचः। सावेकाच इति ङस उदात्तत्वं। इयर्ति।
ऋ गतौ। जुहोत्यादिकः। अर्तिपिपर्त्योश्चेत्यभ्यासस्येत्वं।
स्तवानः। ष्टुञ् स्तुतौ। शानच्। अदादित्वाच्छपो लुक्। तस्य
छंदस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वेन ङित्त्वाभावाद्गुणावादेशौ। व्यत्य-
येनाद्युदात्तत्वं। विभातीः। शतुरनुमो नद्यजादी इति ङीप
उदात्तत्वं। गृणते। गॄ शब्दे। क्र्यादिकः। प्वादीनां ह्रस्वः।
पूर्वोक्तेन सूत्रेण विभक्तेरुदात्तत्वं। अस्मे। सुपां सुलुगिति
चतुर्थ्याः शे आदेशः॥

अष्टादशीमृचमाह ॥

या गोमतीरुषसः सर्ववीरा व्युच्छंति दाशुषे मर्त्याय ।

वायोरिव सूनृतानामुदर्के ता अश्वदा अश्नवत्सोमसुत्वा ॥१८॥

याः । गोऽमतीः । उषसः । सर्वऽवीराः । विऽउच्छंति ।

दाशुषे । मर्त्याय ।

वायोःऽइव । सूनृतानां । उत्ऽअर्के । ताः । अश्वऽदाः ।

अश्नवत् । सोमऽसुत्वा ॥ १८ ॥

दाशुषे हवींषि दत्तवते मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय गोमतीर्गोमत्यो बहुभिर्गोभिर्युक्ताः सर्ववीराः सर्वैः प्रेरणसमर्थैर्वीरैः शूरैर्युक्ता या उषसो व्युच्छंति । तमो वर्जयंति । वायोरिव वायुवच्छीघ्रं प्रवर्तमानानां सूनृतानां स्तुतिरूपाणां वाचामुदर्के समाप्तौ । अश्वदा अश्वानां दात्रीस्ता उषसः सोमसुत्वा सोमानामभिषोता यजमानोऽश्नवत् । व्याप्नोतु ॥ दाशुषे । दाशृ दाने । दाश्वान् साह्वानिति क्वसुप्रत्ययांतो निपात्यते । चतुर्थ्येकवचने वसोः संप्रसारणमिति संप्रसारणं । शासिवसिघसीनां चेति षत्वं । अश्नवत् । अशू व्याप्तौ । व्यत्ययेन परस्मैपदं । लेट्यडागमः । इतश्च लोप इतीकारलोपः । सोमसुत्वा । षुञ् अभिषवे । अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति क्वनिप् । ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् ॥

एकोनविंशीमृचमाह ॥

माता देवानामदितेरनीकं यज्ञस्य केतुर्बृहती वि भाहि।

प्रशस्तिकृद्ब्रह्मणे नो व्युच्छा नो जने जनय विश्ववारे ॥१९॥

माता। देवानां। अदितेः। अनीकं। यज्ञस्य। केतुः।

बृहती। वि। भाहि।

प्रशस्तिऽकृत्। ब्रह्मणे। नः। वि। उच्छ। आ। नः। जने।

जनय। विश्वऽवारे ॥ १९ ॥

हे उषस्त्वं देवानां माता जननी। उषसि सर्वे देवाः स्तुत्या प्रबोध्यंते। अतः सा तज्जननवतीत्युच्यते। अत एवादितेर्देवानां मातुरनीकं प्रत्यनीकं प्रतिस्पर्धिनी त्वमित्यर्थः। यद्वा दीव्यंतीति देवा रश्मयः। तेषां निर्मात्री। अदितेरखंडनीयाया भूमेरनीकं मुखं। यथेंद्रियाश्रयत्वान्मुखं प्रकाशकं। एवमुषा भूमेः प्रकाशयित्रीत्यर्थः। यज्ञस्य केतुः केतयित्री ज्ञापयित्री बृहती महती सती विभाहि। प्रकाशस्व। अपि च। प्रशस्तिकृत् सम्यक् स्तुतमिति प्रशंसनं कुर्वती नोऽस्मदीयाय ब्रह्मणे मंत्ररूपाय स्तोत्राय व्युच्छ। विवासय। तदनंतरं हे विश्ववारे विश्वैर्वरणीय उषो नोऽस्मान् जने जनपद आजनय। आभिमुख्येन प्रादुर्भावय। अवस्थापयेत्यर्थः॥ बृहती। बृहन्महतोरुपसंख्यानमिति ङीप उदात्तत्वं। प्रशस्तिकृत्। शंसु स्तुतौ। भावे क्तिन्। तितुत्रेतीट्प्रतिषेधः। अनिदितामिति नलोपः। तस्मिन्नुपपदे करोतेः क्विप् चेति क्विप्॥ जनय। जनी प्रादु

भावे। णिच्युपधावृद्धिः। जनी जृष् क्नसु रंजोऽमंताश्चेति मित्त्वे मितां ह्रस्व इति ह्रस्वत्वं॥

विंशीमृचमाह॥

यच्चित्रमप्न उषसो वहंतीजानाय शशमानाय भद्रं।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी

उत द्यौः॥ २०॥

यत्। चित्रं। अप्नः। उषसः। वहंति। ईजानाय।

शशमानाय। भद्रं।

तत्। नः। मित्रः। वरुणः। ममहंतां। अदितिः। सिंधुः।

पृथिवी। उत। द्यौः॥ २०॥

चित्रं चायनीयमप्न आप्तव्यं यद्धनमुषसो वहंति। आनयंति। ईजानाय हविर्भिरिष्टवते शशमानाय स्तुतिभिः संभजमानाय पुरुषाय भद्रं भजनीयं तत्कुर्वंतीति शेषः। यदनेन सूक्तेनास्माभिः प्रार्थितं तन्मित्रादयः षट् देवता मामहंतां। पूजितं कुर्वंतु॥ अप्नः। आप्लृ व्याप्तौ। आपः कर्माख्यायां ह्रस्वो नुट् च वेति बहुलग्रहणादकर्माख्यायामप्यसुन्। धातोर्ह्रस्वो नुडागमश्च। ईजानाय। यजतेश्छंदसि लिट्। लिटः कानज्वा। वचिस्वपीत्यादिना संप्रसारणं। द्विर्वचनादि। शशमानाय। शश प्लुतगतौ। ताच्छीलिकश्चानश्। तस्य लसार्वधातुकत्वाभावाददुपदेशाल्लसार्वधातुकस्वराभावे चित्स्वर एव शिष्यते॥

॥ इति प्रथमस्याष्टमे चतुर्थो वर्गः॥

इमा रुद्रायेत्येकादशर्चं नवमं सूक्तं कुत्सस्यार्षं। दशम्येके ादश्यौ त्रिष्टुभौ। शिष्टा नव जगत्यः। रुद्रो देवता। तथा चानुक्रांतं। इमा एकादश रौद्रं द्वित्रिष्टुबंतमिति॥ शूलगवादिषु रुद्रदेवत्येषु कर्मस्वनेन सूक्तेन दिगुपस्थेया। तथा च सूत्रितं। कद्रुद्रायेमा रुद्राया ते पितरिमा रुद्राय स्थिरधन्वने गिर इति सर्वरुद्रयज्ञेषु दिशामुपस्थानमिति॥

तत्र प्रथमामृचमाह॥

इमा रुद्राय तवसे कपर्दिने क्षयद्वीराय प्र भरामहे मतीः।
यथा शमसद्द्विपदे चतुष्पदे विश्वं पुष्टं ग्रामे अस्मिन्ननातुरं॥१॥

इमाः। रुद्राय। तवसे। कपर्दिने। क्षयत्ऽवीराय। प्र।
भरामहे। मतीः।
यथा। शं। असत्। द्विऽपदे। चतुःऽपदे। विश्वं। पुष्टं।
ग्रामे। अस्मिन्। अनातुरं॥१॥

रुद्राय। रोदयति सर्वमंतकाल इति रुद्रः। यद्वा रुत्संसाराख्यं दुःखं। तद्द्रावयत्यपगमयति विनाशयतीति रुद्रः। यद्वा रुतः शब्दरूपा उपनिषदः। ताभिर्द्रूयते गम्यते प्रतिपाद्यत इति रुद्रः। यद्वा रुत् शब्दात्मिका वाणी तत्प्रतिपाद्यात्मविद्या वा। तामुपासकेभ्यो राति ददातीति रुद्रः। यद्वा रुणद्ध्यावृणोतीति रुदंधकारादि। तद्दृणाति विदारयतीति रुद्रः। यद्वा कदाचिद्देवासुरसंग्रामेऽग्न्यात्मको रुद्रो देवैर्निचितं धनमपहृत्य निरगात्। असुराञ्जित्वा देवा एनमन्विष्य हृत्वा

धनमपाहरन्। तदानीमरुदत्। तस्माद्रुद्र इत्याख्यायते। तथा च तैत्तिरीयकं। सोऽरोदीद्यदरोदीत्तद्रुद्रस्य रुद्रत्वमिति। तस्मै रुद्राय मतीर्मननीया इमाः स्तुतीः प्रभरामहे। प्रकर्षेण निष्पादयामः। कीदृशाय। तवसे। प्रवृद्धाय। कपर्दिने। जटिलाय। क्षयद्वीराय। क्षयंतो विनश्यंतो वीरा यस्मिन् तादृशाय। यद्वा क्षयतिरैश्वर्यकर्मा। क्षयंतः प्राप्तैश्वर्या वीरा मरुद्गणाः पुत्रा यस्य तस्मै। यथा येन प्रकारेण शं शमनीयानां रोगाणामुपशमनं द्विपदे अस्मदीयाय मनुष्याय चतुष्पदे गवाश्वप्रभृतये चासत् भवेत् तेन प्रकारेण स्तुतीः कुर्म इत्यर्थः। अतोऽस्मिन्नस्मदीये ग्रामे वर्तमानं विश्वं सर्वं प्राणिजातमनातुरं। आतुरा रुग्णाः। तै रहितं सत् पुष्टं प्रवृद्धं भवतु॥ रुद्राय। रोदेर्णिलुक्। चेति रक्। तवसे। तवतिर्वृद्ध्यर्थः। सौत्रो धातुः। औणादिकोऽसिप्रत्ययः। क्षयद्वीराय। क्षि क्षये। लटः शतृ। छंदस्युभयथेति शतुरार्द्धधातुकत्वेनाद्युपदेशात्सार्वधातुकानुदात्तत्वाभावात्तस्यैव स्वरः शिष्यते। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। असत्। अस भुवि। लेट्यडागमः। इतश्च लोप इतीकारलोपः। द्विपदे। द्वौ पादावस्य। संख्यासुपूर्वस्येति पादशब्दस्यांत्यलोपः समासांतः। चतुर्थ्येकवचने भसंज्ञायां पादः पदिति पद्भावः। एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् द्वित्रिभ्यां पाद्दन्मूर्द्धसु बहुव्रीहावित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। चतुष्पदे। स्वरवर्जं पूर्ववत्। बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। पूर्वपदं च त्रः संख्याया इत्याद्युदात्तं॥

रुद्रदेवत्ये पशौ वपापुरोडाशयोर्मृळा नो रुद्रेत्यादिके द्वे अनुवाक्ये। तथा च सूचितं। मृळा नो रुद्रोत नो

मयस्कृधीति हे आ ते पितर्मरुतां सुम्नमेतु। सा॰ ३.८.।
इति॥

तयोराद्यां सूक्ते द्वितीयामृचमाह॥

मृळा नो रुद्रोत नो मयस्कृधि क्षयद्वीराय नमसा विधेम ते।
यच्छं च योश्च मनुरायेजे पिता तदश्याम तव रुद्र प्रणीतिषु॥ २॥

मृळ। नः। रुद्र। उत। नः। मयः। कृधि। क्षयत्ऽवीराय। नमसा। विधेम। ते।
यत्। शं। च। योः। च। मनुः। आऽयेजे। पिता। तत्। अश्याम। तव। रुद्र। प्रऽनीतिषु॥ २॥

हे रुद्र नोऽस्मभ्यमस्मदर्थं मृळ। त्वं सुखयिता भव। उत अपि च तदनंतरं नोऽस्माकं मयः सुखं कृधि। कुरु। वयं च क्षयद्वीराय क्षयितसर्ववीरं प्राप्तैश्वर्यैर्मरुद्भिर्युक्तं वा ते त्वां नमसा हविर्लक्षणेनान्नेन नमस्कारेण वा विधेम। परिचरेम। विधतिः परिचरणकर्मा। अपि च। पितोत्पादको मनुः स्वकीयाभ्यः प्रजाभ्यः शं रोगाणां शमनं योश्च भयानां यावनं च यदेतद्द्वयमायेजे। देवेभ्यः सकाशात्प्राप्य दत्तवान्। हे रुद्र तव प्रणीतिषु प्रकृष्टनयनेषु सत्सु तद्वयमश्याम। व्याप्नुयाम॥ मृळा। मृड सुखने। तौदादिकः। द्व्यचोऽतस्तिङ इति संहितायां दीर्घः। कृधि। करोतेर्लोटि बहुलं छंदसीति

थिकरणस्य लुक्। श्रुशृणुपृकृवृभ्यश्छंदसीति हेर्धिः। अतः कृकमीति मयसो विसर्जनीयस्य सत्वं। क्षयद्वीराय। क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी। विधेम। विध विधाने। तौदादिकः। आयेजे। यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु। लिटि संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वात्संप्रसारणाभाव एत्वाभ्यासलोपौ। अश्याम। अशू व्याप्तौ। व्यत्ययेन परस्मैपदं। बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्॥

तृतीयामृचमाह॥

अश्याम ते सुमतिं देवयज्यया क्षयद्वीरस्य तव रुद्र मीढ्वः।
सुम्नायन्निद्विशो अस्माकमा चरारिष्टवीरा जुहवाम
ते हविः॥ ३॥

अश्याम। ते। सुऽमतिं। देवऽयज्यया। क्षयत्ऽवीरस्य।
तव। रुद्र। मीढ्वः।
सुम्नऽयन्। इत्। विशः। अस्माकं। आ। चर। अरिष्टऽ-
वीराः। जुहवाम। ते। हविः॥ ३॥

हे मीढ्वः सेक्तः कामाभिवर्षक नित्यतरुण वा रुद्र क्षयद्वीरस्य क्षयितप्रतिपक्षस्य मरुद्भिर्युक्तस्य वा तव सुमतिं शोभनां कल्याणीमनुग्रहात्मिकां बुद्धिं ते त्वत्संबंधिनो वयं देवयज्यया देवयागेन त्वद्देवत्येन यज्ञेनाश्याम। प्राप्नवाम। त्वं चास्माकं विशः प्रजा अभिलक्ष्याचर। आगच्छ। किं कुर्वन्। सुम्ना-

यश्चित्। सुम्नमिति सुखनाम। तासां प्रजानां सुम्नमिच्छन्नेव। सुखप्रद एव भवेत्यर्थः। ततो वयमरिष्टवीराः। वीर्याज्जायंत इति वीराः प्रजाः। अरिष्टा अहिंसिता वीरा येषां तथाभूताः संतस्ते तुभ्यं हविर्लक्षणपुरोडाशादिकं जुहवाम। चोदित आधारे प्रतिपादय। सुमतिं। मतिर्मननं। शोभनं मननं यस्यां बुद्धौ सा सुमतिः। नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं। देवयज्यया। छंदसि निष्टर्क्य इत्यादौ यजेर्यप्रत्ययो निपात्यते स्त्रीलिंगता च। मीढ्वः। मिह सेचने। दाश्वान् साह्वान् मीढ्वांश्चेति क्वसुप्रत्ययांतो निपातितः। संबुद्धौ मतुवसो रुरिति रुत्वं। सुम्नायन्। सुम्नं परेषामिच्छति। छंदसि परेच्छायामपीति क्यच्। न छंदस्यपुत्रस्येतीत्वदीर्घयोर्निषेधः। देवसुम्नयोर्यजुषि काठके। पा० ७. ४. ३८.। इति विधीयमानमात्वं व्यत्ययेनात्रापि द्रष्टव्यं॥

चतुर्थीमृचमाह॥

त्वेषं वयं रुद्रं यज्ञसाधं वंकुं कविमवसे नि ह्वयामहे।
आरे अस्मद्दैव्यं हेळो अस्यतु सुमतिमिद्वयमस्या
वृणीमहे॥ ४॥

त्वेषं। वयं। रुद्रं। यज्ञऽसाधं। वंकुं। कविं। अवसे।
नि। ह्वयामहे।
आरे। अस्मत्। दैव्यं। हेळः। अस्यतु। सुऽमतिं। इत्।
वयं। अस्य। आ। वृणीमहे॥ ४॥

अवसे रक्षणाय रुद्रं महादेवं निह्वयामहे । नितरामा-ह्वयामः । कीदृशं । त्वेषं दीप्तं यज्ञसाधं यज्ञस्य साधयितारं । एष हि यज्ञं स्विष्टं करोति । तथा च तैत्तिरीयके देवा वै यज्ञाद्रुद्रमंतरायन्नित्युपक्रम्याम्नातं । स्विष्टं वै णाव इदं भविष्यति यदिमं राधयिष्याम इति स्विष्टकृतः स्विष्टकृत्त्वमिति । वंकुं । कुटिलगंतारं कविं क्रांतदर्शिनं । स च रुद्रो दैव्यं देवस्य द्योतमानस्य संबंधिनं हेड़ः क्रोधमस्मदारेऽस्मत्तो दूरदेशेऽस्यतु । प्रेरयतु । अस्य महादेवस्य सुमतिमित् शोभनामनुग्रहकर्त्रीं बुद्धिमेव वयमावृणीमहे । आभिमुख्येन संभजामहे ॥ यज्ञ-साधं । यज्ञं साधयतीति यज्ञसात् । षिधु संराडौ । सिध्यतेर-पारलौकिक इत्यात्वं । यद्वा राध साध संसिद्धौ । अस्मास्यंतात् क्विप् । वंकुं । वकि कौटिल्ये । औणादिक उप्रत्ययः । निह्वयामहे । निसमुपविभ्यो ह्व इत्यात्मनेपदं । दैव्यं । देवाद्य-ञञाविति प्राग्दीव्यतीयो यञ् । अस्यतु । असु क्षेपणे । दैवादिकः । वृणीमहे । वृङ् संभक्तौ । क्र्यादिकः ॥

पंचमीमृचमाह ॥

दिवो वराहमरुषं कपर्दिनं त्वेषं रूपं नमसा नि ह्वयामहे ।

हस्ते बिभ्रद्भेषजा वार्याणि शर्म वर्म छर्दिरस्मभ्यं यंसत् ॥५॥

दिवः । वराहं । अरुषं । कपर्दिनं त्वेषं । रूपं । नमसा ।

नि । ह्वयामहे ।

हस्ते । बिभ्रत् । भेषजा । वार्याणि । शर्म । वर्म । छर्दिः ।

अस्मभ्यं । यंसत् ॥ ५ ॥

वराहं वराहारमुत्कृष्टभोजनं। यद्वा वराहवद्दृढांगं। अरुषमारोचमानं कपर्दिनं जटाभिर्युक्तं त्वेषं तेजसा दीप्यमानं रूपं निरूपणीयं वेदांतैरधिगम्यं। एवंभूतं रुद्रं नमसा हविर्लक्षणेनान्नेन नमस्कारेण वा दिवो द्युलोकस्सकाशान्निह्वयामहे। नितरामाह्वयामः। स आहूतो रुद्रो हस्ते स्वकीये बाहौ वार्याणि सर्वैर्वरणीयानि भेषजा भेषज्यानि रोगशमनहेतुभूतानि बिभ्रत् धारयन् अस्मभ्यं स्तोतृभ्यः शर्मारोग्यलक्षणं सुखं वर्मायुधानां निवारकं कवचं छर्दिः। गृहनामैतत्। गृहं च यंसत्। प्रयच्छतु॥ बिभ्रत्। डुभृञ् धारणपोषणयोः। जौहोत्यादिकः। लटः शतृ। भृञामिदित्यभ्यासस्येत्वं। भेषजाः। भिषज् चिकित्सायां। कंड्वादिः। पचाद्यच्। अतोलोपयलोपौ। सुमंगलभेषजाच्चेति निपातनाद्रूपसिद्धिः। शेश्छंदसि बहुलमिति शेर्लोपः। वार्याणि। वृङ् संभक्तौ। ऋहलोर्ण्यत्। ईडवंदेत्याद्युदात्तत्वं। छर्दिः। उछृदिर् दीप्तिदेवनयोः। छृद्यते दीप्यते सुवर्णादिभिर्धनैः प्रकाश्यत इति छर्दिर्गृहं। अर्चिशुचिहुसृपिछादिछर्दिभ्य इसिः। यंसत्। यम उपरमे। लेट्यडागमः। सिब्बहुलं लेटीति सिप्। इतश्च लोप इतीकारलोपः॥

॥ इति प्रथमस्याष्टमे पंचमो वर्गः॥

षष्ठीमृचमाह॥

इदं पित्रे मरुतामुच्यते वचः स्वादोः स्वादीयो रुद्राय वर्धनं।
रास्वा च नो अमृत मर्तभोजनं त्मने तोकाय तनयाय मृळ॥६॥

इदं । पित्रे । मरुतां । उच्यते । वचः । स्वादोः । स्वादीयः ।

रुद्राय । वर्धनं ।

रास्वं । च । नः । अमृत । मर्तऽभोजनं । त्मने । तोकाय ।

तनयाय । मृळ ॥ ६ ॥

इदं स्तुतिलक्षणं वचो मरुतामेकोनपंचाशत्संख्याकानां देवविशेषाणां पित्रे जनकाय रुद्रायेश्वरायोच्यते । उच्चार्यते । कीदृशं । स्वादोः स्वादीयः । रसवतो मधुघृतादेरपि स्वादुतरं । अतिशयेन हर्षजनकमित्यर्थः । वर्धनं । स्तुत्यस्य प्रवर्धकं । स्तोत्रेण हि देवता हृष्टा सती प्रवर्धते । रुद्रस्य च मरुतां पितृत्वमेवमाख्यायते । पुरा कदाचिदिंद्रोऽसुराञ्जिगाय । तदानीं दितिरसुरमातेंद्रहननसमर्थं पुत्रं कामयमाना तपसा भर्तुः सकाशाद्गर्भं लेभे । इमं वृत्तांतमवगच्छन्निंद्रो वज्रहस्तः सन् सूक्ष्मरूपो भूत्वा तस्या उदरं प्रविश्य तं गर्भं सप्तधा बिभेद । पुनरप्येकैकं सप्तखंडमकरोत् । ते सर्वे गर्भैकदेशा योनेर्निर्गत्यारुदन् । एतस्मिन्नवसरे लीलार्थं गच्छंतौ पार्वतीपरमेश्वरा विमानाद्ददृशतुः । सदेशं प्रति पार्वत्येवमवोचत् । इमे मांसखंडा यथा प्रत्येकं पुत्राः संपद्यंतामेवं त्वया कार्यं मयि चेत्प्रीतिरस्तीति । स च महेश्वरस्तान्समानरूपान् समानवयसः समानालंकारान्पुत्रान्कृत्वा गौर्यै प्रददौ तवेमे पुत्राः संत्विति । अतः सर्वेषु मारुतेषु सूक्तेषु मरुतो रुद्रपुत्रा इति स्तूयंते । रौद्रेषु च मरुतां पिता रुद्र इति । अपि च हे अमृत मरणरहित रुद्र मर्तभोजनं मर्तानां मनुष्याणां भोगपर्याप्तमन्नं नोऽस्मभ्यं रास्व ।

प्रयच्छ । तथा त्मने आत्मने । द्वितीयार्थे चतुर्थी । मा । तोकाय तोकं पुत्रं । तनयाय तनयं तत्पुत्रं च मृड़ । सुखय ॥ पित्वे । उदात्तयण इति विभक्तेरुदात्तत्वं । रास्व । रा दाने । व्यत्ययेनात्मनेपदं । त्मने । मंत्रेष्वाङ्यादेरात्मन इत्यत्राङो-ऽन्यत्रापि छंदसि दृश्यत इति वचनादात्मन आकारलोपः ॥

सप्तमीमृचमाह ॥

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा

न उक्षितं ।

मा नो वधीः पितरं मोत मातरं मा नः प्रियास्तन्वो

रुद्र रीरिषः ॥ ७ ॥

मा । नः । महान्तं । उत । मा । नः । अर्भकं । मा । नः ।

उक्षन्तं । उत । मा । नः । उक्षितं ।

मा । नः । वधीः । पितरं । मा । उत । मातरं । मा । नः ।

प्रियाः । तन्वः । रुद्र । रिरिषः ॥ ७ ॥

हे रुद्र नोऽस्माकं मध्ये महान्तं वृद्धं मा वधीः । मा हिंसीः । उत अपि च नोऽस्माकमर्भकं बालं मा हिंसीः । तथा नोऽस्माकं मध्य उक्षन्तं सेक्तारं मध्यवयस्कं युवानं मा वधीः । उत अपि च नोऽस्माकमुक्षितं गर्भरूपेण स्त्रीषु निषिक्तमपत्यं मा वधीः । तथा नोऽस्माकं पितरं जनकं मा वधीः । उत अपि च मातरं जननीं मा वधीः । तथा नोऽस्माकं प्रियाः स्नेहविषयास्तन्वः शरीराणि तनूषु भवाः प्रजा वा हे रुद्र मा

रीरिषः । मा हिंसीः ॥ वधीः । हंतेर्माङि लुङि चेति वधादेशः । स आदंतः । सिच इट् । अतो लोपस्य स्थानिवद्भावाद्वृद्ध्यभावः । रीरिषः । रिष हिंसायां । ण्यंताल्लुङि चङि णिलोपोपधाह्रस्वत्वादीनि । छांदसः पदकालीनोऽभ्यासह्रस्वः ॥

अष्टमीमृचमाह ॥

मा नस्तोके तनये मा न आयौ मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः ।
वीरान्मा नो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मंतः सदमित्त्वा हवामहे ॥ ८ ॥

मा । नः । तोके । तनये । मा । नः । आयौ । मा । नः । गोषु । मा । नः । अश्वेषु । रिरिषः ।
वीरान् । मा । नः । रुद्र । भामितः । वधीः । हविष्मंतः । सदं । इत् । त्वा । हवामहे ॥ ८ ॥

हे रुद्र नोऽस्माकं तोकादिविषये मा रीरिषः । मा हिंसीः । तोकशब्दः पुत्रवाची । तनयस्तत्पुत्रः । आयुरित्यंतोदात्तो मनुष्यनाम । पुत्रपौत्रव्यतिरिक्तो नोऽस्मदीयो मनुष्यस्तस्मिन् गोषु पश्वादिष्वश्वेषु च मा रीरिषः । हिंसां मा कृथाः । तथा हे रुद्र वीरान् विक्रांतान् शौर्योपेतानस्मदीयान् भामितः क्रुद्धः सन् मा वधीः । मा हिंसीः । वयं च हविष्मंतो हविर्भिर्युक्ताः संतः सदमित् सर्वदैव त्वां हवामहे । आह्वयामहे ॥ आयौ । इण् गतौ । छंदसीण इत्युण्प्रत्ययः । भामितः ।

रक्षणं वृणीमहे । संभजामहे ॥ अकरं । छंदसि लुङ्लङ्लिट इति वर्तमाने लुङ् । कृमृदृरुहिभ्य इति च्लेरङादेशः । ऋदृशोऽङि गुणः । पितर्मरुतां । परमपि छंदसीति परस्याः षष्ठ्याः पूर्वामंत्रितानुप्रवेशे सत्यामंत्रितस्य चेति पदद्वयमप्यनुदात्तं । अस्मे । सुपां सुलुगिति चतुर्थीबहुवचनस्य शे आदेशः मृळयत्तमा । मृड़ सुखने । अस्मात्संप्रतात्लटः शतृ । तस्य छंदस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वात्सार्वधातुकानुदात्तत्वाभावे प्रत्ययस्वरः शिष्यते ॥

दशमीमृचमाह ॥

आरे ते गोघ्नमुत पूरुषघ्नं क्षयद्वीर सुम्नमस्मे ते अस्तु ।
मृळा च नो अधि च ब्रूहि देवाधा च नः शर्म यच्छ
द्विबर्हाः ॥ १० ॥

आरे । ते । गोऽघ्नं । उत । पुरुषऽघ्नं । क्षयत्ऽवीर ।
सुम्नं । अस्मे इति । ते । अस्तु ।
मृळ । च । नः । अधि । च । ब्रूहि । देव । अध । च । नः ।
शर्म । यच्छ । द्विऽबर्हाः ॥ १० ॥

हे क्षयद्वीर क्षयितसर्वशत्रुजन रुद्र ते त्वदीयं गोघ्नं यद्गोहननं यद्वा गोहननसाधनमायुधं । उत अपि च पुरुषघ्नं पुरुषहननं तत्साधनमायुधं वा तदुभयमारे दूरेऽस्मत्तो विप्रकृष्टदेशे भवतु । अस्मे अस्मासु ते त्वदीयं सुम्नं सुखमस्तु । भवतु । अपि च नोऽस्माकं मृड़ । सुखसिद्ध्यर्थं प्रसन्नो भव । हे देव

क्षीतमान रुद्र नोऽस्मानधि ब्रूहि च। अधिवचनं पक्षपातेन वचनं ब्राह्मणायाधिब्रूयादिति यथा। अथ च अथानंतरं च द्विबर्हा द्वयोः स्थानयोः पृथिव्यामंतरिक्षे च परिवृढः। यद्वा द्वयोर्दक्षिणोत्तरमार्गयोर्ज्ञानकर्मणोर्वा परिवृढः स्वामी स त्वं नोऽस्मभ्यं शर्म सुखं यच्छ। देहि॥ गोघ्नं। हन हिंसागत्योः। अस्मादन्यर्थे कविधानमिति भावे करणे वा कप्रत्ययः। गमहने-त्युपधालोपः। हो हंतेरिति कुत्वं। द्विबर्हाः। वृह वृहि वृद्धौ। द्वयोः स्थानयोर्दृहते प्रवर्धत इति द्विबर्हाः। असुन्। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं॥

एकादशीमृचमाह॥

अवोचाम नमो अस्मा अवस्यवः शृणोतु नो हवं रुद्रो मरुत्वान्।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी उत द्यौः॥ ११॥

अवोचाम। नमः। अस्मै। अवस्यवः। शृणोतु। नः। हवं। रुद्रः। मरुत्वान्।
तत्। नः। मित्रः। वरुणः। ममहंतां। अदितिः। सिंधुः। पृथिवी। उत। द्यौः॥ ११॥

अवस्यवोऽवोऽन्नं रक्षणं वेच्छंतो वयमवोचाम। एतत्सूक्त-रूपं स्तोत्रमवादिष्म। अस्मै रुद्राय नमो नमस्कारोऽस्तु।

अदत्वान्मरुद्भिः स्वकीयैः पुत्रैर्युक्तो रुद्रश्च नोऽस्माकं इदमाह्वानं शृणोतु । स्वीकरोतु । यदस्माभिरुक्तं नोऽस्मदीयं तत्सर्वं मित्रादयः षट् देवता मामहंतां । पूजयंतु । उतशब्दोऽप्यर्थः ॥ अवोचाम । ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि । लुङि ब्रुवो वचिः । अस्यतिवक्तीत्यादिना च्लेरङादेशः । वच उमित्युमागमः । अवस्रवः । अव रक्षणे । भावेऽसुन् । सुप आत्मनः क्यच् । क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः । हवं । भावेऽनुपसर्गस्येत्यप् संप्रसारणं च । मरुत्वान् । झय इति मतुपो वत्वं । तसौ मत्वर्थे इति भत्वेन पदत्वाभावाज्जश्त्वाभावः ॥

॥ इति प्रथमस्याष्टमे षष्ठो वर्गः ॥

चित्रमिति षडृचं दशमं सूक्तं कुत्सस्यार्षं त्रैष्टुभं सूर्यदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । चित्रं षट् सौर्यमिति ॥ आश्विनशस्त्रे सूर्योदयादूर्ध्वं सौर्याणि सूक्तानि शंसनीयानि । तत्रेदं सूक्तं शंसनीयं । सूत्रितं च । चित्रं देवानां नमो मित्रस्येति ॥ आदितस्तिस्र ऋचः सौर्यस्य पशोर्वपापुरोडाशहविषां क्रमेणानुवाक्याः । ततो द्वे वपापुरोडाशयोर्याज्ये । तथा च सूत्रितं ॥ चित्रं देवानामुदगादनीकमिति पंच शं नो भव चक्षसा शं नो अह्ना । आ० ३. ८. । इति ॥ अतिमूर्त्तिनाम्न्येकाहे शुनासीर्ये पर्वणि च सूर्यस्य हविषश्चित्रं देवानामित्येषा याज्या । सूत्रितं च तरणिर्विश्वदर्शतश्चित्रं देवानामुदगादनीकमिति याज्यानुवाक्याः । आ० ९. ८. । इति ॥

तामेतां प्रथमामृचमाह ॥

चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः ।
आप्रा द्यावापृथिवी अंतरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च ॥१॥

चित्रं । देवानां । उत् । अगात् । अनीकं । चक्षुः । मित्रस्य ।
वरुणस्य । अग्नेः ।
आ । अप्राः । द्यावापृथिवी इति । अंतरिक्षं । सूर्यः ।
आत्मा । जगतः । तस्थुषः । च ॥ १ ॥

देवानां । दीव्यंतीति देवा रश्मयः । तेषां । देवजनानामेव वानीकं तेजःसमूहरूपं चित्रमाश्चर्यकरं सूर्यस्य मंडलमुदगात् । उदयाचलं प्राप्तमासीत् । कीदृशं । मित्रस्य वरुणस्याग्नेश्च । उपलक्षणमेतत् । तदुपलक्षितानां जगतां चक्षुः प्रकाशकं । चक्षुरिंद्रियस्थानीयं वा । उदयं प्राप्य च द्यावापृथिवी दिवं पृथिवीमंतरिक्षं चाप्राः । स्वकीयेन तेजसा आ समंतादपूरयत् । ईदृग्भूतमंडलांतर्वर्ती सूर्योऽतर्यामितया सर्वस्य प्रेरकः परमात्मा जगतो जंगमस्य तस्थुषः स्थावरस्य चात्मा स्वरूपभूतः । स हि सर्वस्य स्थावरजंगमात्मकस्य कार्यवर्गस्य कारणं । कारणाच्च कार्यं नातिरिच्यते । तथा च पारमर्षं सूत्रं । तदनन्यत्वमारंभणशब्दादिभ्य इति । यद्वा । स्थावरजंगमात्मकस्य सर्वस्य प्राणिजातस्य जीवात्मा । उदिते हि सूर्ये मृतप्रायं सर्वं जगत्पुनश्चेतनयुक्तं सदुपलभ्यते । तथा च श्रूयते । योऽसौ तपन्नुदेति स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायोदेतीति ॥ आप्राः ।

[illegible] पूर्वी। लङि पुरुषव्यत्ययः। अदादित्वाच्छपो लुक्। जगतः। गमेर्द्दे चेति क्विप् द्विर्वचनं च। गमः क्वावित्यनुनासिकलोपः। तस्थुषः। तिष्ठतेर्लिटः क्वसुः। द्विर्वचने शर्पूर्वाः खयः। षष्ठ्येकवचने वसोः संप्रसारणमिति संप्रसारणं। आतो लोप इटि चेत्याकारलोपः। शासिवसीति षत्वं ॥

द्वितीयामृचमाह ॥

सूर्यो देवीमुषसं रोचमानां मर्यो न योषामभ्येति पश्चात्।
यत्रा नरो देवयंतो युगानि वितन्वते प्रति भद्राय भद्रं ॥२॥

सूर्यः । देवीं । उषसं । रोचमानां । मर्यः । न । योषां ।
अभि । एति । पश्चात् ।
यत्र । नरः । देवऽयंतः । युगानि । विऽतन्वते । प्रति ।
भद्राय । भद्रं ॥ २ ॥

सूर्यो देवीं दानादिगुणयुक्तां रोचमानां दीप्यमानामुषसं पश्चादभ्येति। उषसः प्रादुर्भावानंतरं तामभिलक्ष्य गच्छति। तत्र दृष्टांतः। मर्यो न योषां। यथा कश्चिन्मनुष्यः शोभनावयवां गच्छंतीं युवतिं स्त्रियं सततमनुगच्छति तद्वत्। यत्र यस्यामुषसि जातायां देवयंतो देवं द्योतमानं सूर्यं यष्टुमिच्छंतो नरो यज्ञस्य नेतारो यजमाना युगानि। युगशब्दः कालवाची। तेन च तत्र कर्तव्यानि कर्माणि लक्ष्यंते यथा दर्शपूर्णमासाविति। अग्निहोत्रादीनि कर्माणि वितन्वते। विस्तारयंति। यद्वा। देवयंतो देवयागार्थं धनमात्मन इच्छंतो यजमानपुरुषा

युगानि हलावयवभूतानि कर्षणाय वितन्वते। प्रसारयंति। तामुषसमनुगच्छतीत्यर्थः। एवंविधं भद्रं कल्याणं सूर्यं प्रति भद्राय कल्याणरूपाय कर्मफलाय स्तुम इति शेषः। यद्वा। देवयंती देवकामा यजमाना युगानि युग्मानि भूत्वा पत्नीभिः सहिताः संतो भद्रं कल्याणमग्निहोत्रादिकं कर्म भद्राय तत्फलार्थं प्रति प्रत्येकं यस्यामुषसि प्रवृत्तायां वितन्वते। विस्तारयंति॥ मर्याः। मृङ् प्राणत्यागे। छंदसि निष्टर्क्येत्यादौ यत्प्रत्ययांतो निपात्यते। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं। युगानि। युजेः कर्मणि घञ्। युगशब्दः कालविशेषे रथाद्युपकरणे चेत्युञ्छादिषु पाठाद्गुणाभावोऽंतोदात्तत्वं च। वितन्वते। तनु विस्तारे। तनादिकृञ्भ्य उः। सहेति योगविभागात्तिङोप-सर्गस्य समासे सति समासस्येत्यंतोदात्तत्वं॥

तृतीयामृचमाह॥

भद्रा अश्वा हरितः सूर्यस्य चित्रा एतग्वा अनुमाद्यासः।
नमस्यंतो दिव आ पृष्ठमस्थुः परि द्यावापृथिवी यंति सद्यः॥३॥

भद्राः। अश्वाः। हरितः। सूर्यस्य। चित्राः। एतऽग्वाः।
अनुऽमाद्यासः।
नमस्यंतः। दिवः। आ। पृष्ठं। अस्थुः। परि। द्यावापृथिवी इति। यंति। सद्यः॥ ३॥

भद्राः कल्याणाः। अश्वा एतग्वा इत्येतदुभयमश्वनाम। तत्रैकं क्रियापरं योजनीयं। अश्वास्तुरगा व्यापनशीला वा

हरितो हर्तारश्विना विचित्रावयवा अनुमाद्यासोऽनुक्रमेण सर्वैः स्तुत्या मादनीयाः । एवंभूताः सूर्यस्यैतग्वा अश्वाः । यद्वा । एतं गंतव्यं मार्गं गंतारोऽश्वाः । एतं शवलवर्णं नीलवर्णं वा प्राप्नुवंतोऽश्वा नमस्यंतोऽस्माभिर्नमस्यमानाः संतो दिवोऽन्तरिक्षस्य पृष्ठमुपरिप्रदेशं पूर्वभागलक्षणमास्थुः । आतिष्ठंति प्राप्नुवंति । यद्वा । हरितो रसहरणशीला रश्मयो भद्रादिलक्षणविशिष्टा दिवः पृष्ठं नभःस्थलमातिष्ठंति । आस्थाय च द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ सद्यस्तदानीमेवैकेनाह्ना परि यंति । परितो गच्छंति । व्याप्नुवंतीत्यर्थः ॥ अश्वाः । अशू व्याप्तौ । अशिप्रुषीत्यादिना क्वन् । एतग्वाः । इण् गतौ । असिहसीत्यादिना कर्मणि तन्प्रत्ययः । गमेरौणादिको भावे डुप्रत्ययः । एतमेतव्यं प्रति ग्वो गमनं येषां ते तथोक्ताः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । अनुमाद्यासः । मदि स्तुतौ । अस्मात्संग्रतादचो यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । नमस्यंतः । नमोवरिव इति पूजार्थे क्यच् । व्यत्ययेन कर्मणि शतृप्रत्ययः । अस्थुः । तिष्ठतेश्छांदसो वर्तमाने लुङ् । गातिस्थेति सिचो लुक् । आत इति झेर्जुस् ॥

चतुर्थीमृचमाह ॥

तत्सूर्यस्य देवत्वं तन्महित्वं मध्या कर्तोर्विततं सं जभार ।

यदेदयुक्त हरितः सधस्थादाद्रात्री वासस्तनुते सिमस्मै ॥४॥

तत् । सूर्यस्य । देवऽत्वं । तत् । महिऽत्वं । मध्या ।

कर्तोः । विऽततं । सं । जभार ।

यदा। इत्। अयुक्त। हरितः। सधऽस्थात्। आत्। रात्री। वासः। तनुते। सिमस्मै॥ ४॥

सूर्यस्य सर्वप्रेरकस्यादित्यस्य तद्देवत्वमीश्वरत्वं। स्वातंत्र्यमिति यावत्। महित्वं महत्त्वं माहात्म्यं च तदेव। तच्छब्दश्रुतेर्यच्छब्दाध्याहारः। यत्कर्तोः। कर्मनामैतत्। प्रारब्धापरिसमाप्तस्य कृष्यादिलक्षणस्य कर्मणो मध्या मध्येऽपरिसमाप्त एव तस्मिन्कर्मणि विततं विस्तीर्णं स्वकीयं रश्मिजालमस्तं गच्छन् सूर्यः संजभार। अस्माल्लोकात्स्वात्मन्युपसंहरति। कर्मकरस्य प्रवृत्तमपरिसमाप्तमेव विसृजत्यस्तं यंतं सूर्यं दृष्ट्वा। ईदृशं स्वातंत्र्यं महिमा च सूर्यव्यतिरिक्तस्य कस्यास्ति। न कस्यापि। सूर्य एवेदृशं स्वातंत्र्यं महिमानं चावगाहते। अपि च। इदित्यवधारणे। यदेत् यस्मिन्नेव काले हरितो रसहरणशीलान्स्वरश्मीन् हरिद्वर्णानश्वान्वा सधस्थात्सहस्थानादस्मात्पार्थिवाल्लोकादादायायुक्त। अन्यत्र संयुक्तान्करोति। यद्वा युजिः केवलोऽपि विपूर्वो द्रष्टव्यः। यदैवासौ स्वरश्मीनश्वान्वा सधस्थात्। सह तिष्ठंत्यस्मिन्निति सधस्थो रथः। तस्मादयुक्त। अमुंचत्। आत् अनंतरमेव रात्री निशा वास आच्छादयितृ तमः सिमस्मै। सिमशब्दः सर्वशब्दपर्यायः। सप्तम्यर्थे चतुर्थी। सर्वस्मिन् लोके तनुते। विस्तारयति। यद्वा वासो वासरमहः। तत्सर्वस्माल्लोकादपनीय रात्री तमस्तनुते॥ अत्र निरुक्तं। तत्सूर्यस्य देवत्वं तन्महित्वं मध्ये यत्कर्मणां क्रियमाणानां विततं संह्रियते यदासावयुंक्त हरणानादित्यरश्मीन्हरितोऽश्वानिति वाथ रात्री वासस्तनुते सिमस्मै वासरमहरवयुवती सर्वस्मात्।

नि० ४. ११. । इति ॥ महित्वं । मह पूजायां । औणादिक इन्प्रत्ययः । तस्य भावस्त्वतलौ । मध्या । मध्यशब्दात्सप्तम्येकवचनस्य सुपां सुलुगिति डादेशः । कर्तोः । करोतेरौणादिकस्तोसुन्प्रत्ययः । विततं । विपूर्वात्तनोतेः कर्मणि निष्ठा । उदित्त्वेन क्त्वाप्रत्यय इटो विकल्पनाद्यस्य विभाषेतीट्प्रतिषेधः । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । जभार । हृग्रहोर्भ इति भत्वं । अयुक्त । युजेर्लुङि झलो झलीति सिचो लोपः । सधस्थात् । घञर्थे कविधानमित्यधिकरणे कप्रत्ययः । सधमादस्थयोश्छंदसीति सधादेशः । दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । रात्री । रात्रेश्चाजसाविति ङीप् ॥

पंचमीमृचमाह ॥

तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे सूर्यो रूपं कृणुते द्योरुपस्थे ।
अनंतमन्यद्रुशदस्य पाजः कृष्णमन्यद्धरितः सं भरंति ॥ ५ ॥

तत् । मित्रस्य । वरुणस्य । अभिऽचक्षे । सूर्यः । रूपं ।
कृणुते । द्योः । उपऽस्थे ।
अनंतं । अन्यत् । रुशत् । अस्य । पाजः । कृष्णं । अन्यत् ।
हरितः । सं । भरंति ॥ ५ ॥

तत्तदानीमुदयसमये मित्रस्य वरुणस्यैतदुभयोपलक्षितस्य सर्वस्य जगतोऽभिचक्षे आभिमुख्येन दर्शनाय द्योर्नभस उपस्थे उपस्थाने मध्ये सूर्यः सर्वस्य प्रेरकः सविता रूपं सर्वस्य निरूपकं प्रकाशकं तेजः कृणुते । करोति । अपि च । अस्य सूर्यस्य

हरितो रसहरणशीला रश्मयो हरिद्वर्णा अश्वा वानंतमवसान-रहितं कृत्स्नस्य जगतो व्यापकं रुशद्दीप्यमानं श्वेतवर्णं पाजः । बलनामैतत् । बलयुक्तमतिबलस्यापि नैशस्य तमसो निवारणे समर्थमन्यत्तमसो विलक्षणं तेजः संभरंति । अहनि स्वकीया-गमनेन निष्पादयंति । तथा कृष्णं कृष्णवर्णमन्यत्तमः स्वकीया-पगमनेन रात्रौ । अस्य रश्मयोऽप्येवं कुर्वंति किमु वक्तव्यं तस्य माहात्म्यमिति सूर्यस्य स्तुतिः ॥ अभिचक्षे । संपदादि-लक्षणो भावे क्विप् । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । द्योः । ङसि-ङसोश्च । पा० ६. १. ११०. । इति पूर्वरूपता । उपस्थे । घञर्थे कविधानमिति कप्रत्ययः । भरुहवादित्वात्पूर्वपदांतो-दात्तत्वं । पाजः पाति रक्षतीति पाजो बलं । पातेर्बले जुट् च । उ० ४. २०४. । इत्यसुन् जुडागमश्च । छांदसो मत्वर्थी-यस्य विनो लोपः ॥

षष्ठीमृचमाह ॥

अद्या देवा उदिता सूर्यस्य निरंहसः पिपृता निरवद्यात् ।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी
उत द्यौः ॥ ६ ॥

अद्य । देवाः । उत्ऽइता । सूर्यस्य । निः । अंहसः ।
पिपृत । निः । अवद्यात् ।
तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहंतां । अदितिः । सिंधुः ।
पृथिवी । उत । द्यौः ॥ ६ ॥

पुरा यद्यदा सूरः सूर्यस्तमस्तमोरूपस्य शुष्णस्यासुरस्यापीतेः संग्रामान्मुक्तोऽभवदीति शेषः। तदानीं हे अद्रिवः। आदृणात्यनेनेत्यद्रिर्वज्रः। तद्वन्निंद्र तं फलिगं। मेघनामैतत्। मेघरूपेणावृण्वंतं हेतिं हंतारं शुष्णमसुरमस्य। निरशितवानसि। यद्वा। अस्य शुष्णस्यासुरस्य हेतिं हननसाधनमायुधं फलिगं मेघलक्षणं प्राभांक्षीरिति शेषः। तथा शुष्णस्य चित् शोषयितुरसुरस्य च यदोज आच्छादकं बलं दिवस्परि द्योतमानस्य सूर्यस्योपरि परिस्थितमाच्छादितं सुग्रथितं सुष्ठु सूर्ये सक्तं तदोजस्तस्मात्सूर्यादादः। आदृणाः। विश्लिष्टं कृतवानसीत्यर्थः॥ अद्रिवः। छंदसीर इति मतुपो वत्वं। मतुवसो रुरिति नकारस्य रुत्वं। हेतिं। कृत्यल्युटो बहुलमिति बहुलवचनाद्धंतेः कर्तरि क्तिन्। ऊतियूतीत्यादौ निपातनाद्रूपसिद्धिरंतोदात्तत्वं च। अस्य। असु क्षेपणे। लटः सिप्। तस्य व्यत्ययेन ह्यादेशः। अतो हेरिति हेर्लुक्। दिवस्परि। पंचम्याः परावध्यर्थे इति विसर्जनीयस्य सत्वं। अदः। दॄ विदारणे। लङि सिप्। बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्। गुणे हल्ङ्याब्भ्य इति सिलोपः॥

॥ इति प्रथमस्याष्टमे पंचविंशो वर्गः॥

एकादशीमृचमाह॥

अनु॑ त्वा म॒ही पाज॑सी अच॒क्रे द्यावा॒क्षामा॑ मदता॒मिंद्र॒ कर्म॑न्।

त्वं वृ॒त्रमा॒शया॑नं सि॒रासु॑ म॒हो वज्रे॑ण सिष्वपो व॒राहु॑म्॥११॥

अनु । त्वा । मही इति । पाजसी इति । अचक्रे इति ।

द्यावाक्षामा । मदतां । इंद्र । कर्मन् ।

त्वं । वृत्रं । आऽशयानं । सिरासु । महः । वज्रेण । सिष्वपः ।

वराहुं ॥ ११ ॥

हे इंद्र मही मह्यौ महत्यौ पाजसी बलवत्यावचक्रे अचक्रमाणे सर्वत्र व्याप्य वर्तमाने द्यावाक्षामा द्यावापृथिव्यौ कर्मन् वृत्रवधादिलक्षणे कर्मणि प्रवृत्तं त्वामनु मदतां। हृष्टमकुरुतां। अन्वमन्येतां वा। तथा च तैत्तिरीयकं। स आभ्यामेव प्रसूत इंद्रो वृत्रमहन्निति। तदनंतरं त्वमाशयानं आ समंताद्व्याप्य वर्तमानं वराहुं वराहारं वृत्रमसुरं सिरासु सरणशीलास्वप्सु महो महता वज्रेण हत्वा सिष्वपः। अस्वापयः। पातितवानित्यर्थः॥ मही। सुपां सुलुगिति विभक्तेः पूर्वसवर्णदीर्घः। पाजसी। पाजस्शब्दो बलवाचको लक्षणयात्र तद्वति वर्तते। इयाडियाजीकाराणामुपसंख्यान-मिति विभक्तेरीकारादेशः। द्यावाक्षामा। द्यौश्च क्षामा च। दिवो द्यावेति द्यावादेशः। देवताद्वंद्वे चेत्युभयपदप्रकृति-स्वरत्वं। सुपां सुलुगिति विभक्तेर्लुक्। मदतां। मदी हर्षे। व्यत्ययेन शप्। बहुलं छंदस्यमाङ्योगेऽपीत्यडभावः। महः। महता। करणे शेषत्वेन विवक्षिते षष्ठी। अच्छब्दलोप-श्छांदसः। सिष्वपः। ञिष्वप् शये। अस्मात्स्वंतात् लुङि चङि संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वात् स्वापेश्चङि। पा० ६. १. १८.। इति संप्रसारणं न क्रियते ॥

द्वादशीमृचमाह ॥

त्वमिंद्र नर्यो याँ अवो नृन्तिष्ठा वातस्य सुयुजो वहिष्ठान् ।
यं ते काव्य उशना मंदिनं दाद्वृत्रहणं पार्यं ततक्ष वज्रं ॥१२॥

त्वं । इंद्र । नर्यः । यान् । अवः । नृन् । तिष्ठ । वातस्य ।
सुऽयुजः । वहिष्ठान् ।
यं । ते । काव्यः । उशना । मंदिनं । दात् । वृत्रऽहनं ।
पार्यं । ततक्ष । वज्रं ॥ १२ ॥

हे इंद्र नर्यो नृभ्यो हितस्त्वं यान्नृन्नेतृनश्वानवः । अवसि रक्षसि । तान्वातस्य तुल्यान् तद्वच्छीघ्रं गच्छतः सुयुजः शोभनं रथेन युज्यमानान्वहिष्ठान् अतिशयेन वोढृनश्वान्तिष्ठ । आरोहेत्यर्थः । काव्यः कवेः पुत्र उशना मंदिनं मदकरं यं वज्रं ते तुभ्यं दात् । दत्तवान् । तं वज्रं वृत्रहणं वृत्रस्यासुरस्य घातकं पार्यं शत्रूणां पारणेऽतिक्रमणे समर्थं च ततक्ष । तनूकृतवानसि ॥ अवः । अवतेर्लङ्यडागमः । इतश्च लोप इतीकारलोपः । वहिष्ठान् । वोढृशब्दात्तुश्छंदसीतीष्ठन् । तुरिष्ठेमेयःस्विति तृलोपः । पार्यं । पार तीर कर्मसमाप्तौ । अस्माण्ण्यंतादचो यदिति यत् । ततक्ष । तक्षू त्वक्षू तनूकरणे । पुरुषव्यत्ययः ॥

त्रयोदशीमृचमाह ॥

त्वं सूर्यो हरितो रामयो नृन्भरच्चक्रमेतशो नायमिंद्र ।
प्रास्य पारं नवतिं नाव्यानामपि कर्तमवर्तयोऽयज्यून् ॥१३॥

त्वं । सूरः । हरितः । रमयः । नृन् । भरत् । चक्रं ।

एतशः । न । अयं । इंद्र ।

प्रऽअस्य । पारं । नवतिं । नाव्यानां । अपि । कर्त्तं ।

अवर्तयः । अयज्यून् ॥ १३ ॥

हे इंद्र सूरः सूर्यात्मना वर्तमानस्त्वं हरितो हरिद्वर्णान्नेतॄनश्वान् । यद्वा रसहरणशीलान् रश्मीन् रामयः । उपारमयः । एतशो न । एतश इति सूर्याश्वस्याख्या । तथा च श्रूयते । एतशेन त्वा सूर्यो देवता गमयत्विति । नशब्दः सार्थे । एतशस्य रथस्य चक्रं भरत् । प्रावहत् । अपि च । त्वं नाव्यानां नावा तार्याणां नदीनां नवतिं नवतिसंख्यामतीत्य वर्तमानं पारं तीरदेशं । सप्तमर्थे द्वितीया । तीरदेशेऽयज्यून् अयजमानान् यज्ञविहीनानसुरादीन् प्रास्य प्रक्षिप्य तत्र कर्तमवर्तयः । कर्तव्यमपि ज्ञात्वा तानयजमानानवर्तयः । प्रापयः ॥ रामयः । लङि बहुलं छंदस्यमाङ्योगेऽपीत्यडभावः । अन्येषामपि दृश्यत इति सांहितिको दीर्घः । प्रास्य । असु क्षेपणे । अस्मात् ल्यपि रूपं । नाव्यानां । नौवयोधर्मेत्यादिना यत् । तित्स्वरित इति स्वरितत्वं ॥

चतुर्दशीमृचमाह ॥

त्वं नो अस्या इंद्र दुर्हणायाः पाहि वज्रिवो दुरितादभीके ।

प्र नो वाजान्रथ्यो३ अश्वबुध्यानिषे यंधि श्रवसे सूनृतायै ॥ १४ ॥

त्वं। नः। अस्याः। इंद्र। दुःऽहनायाः। पाहि। वज्रिऽवः।

दुःऽइतात्। अभीके।

प्र। नः। वाजान्। रथ्यः। अश्वऽबुध्यान्। इषे। यंधि।

श्रवसे। सूनृतायै॥ १४॥

हे वज्रिवो वज्रवन्निंद्र त्वं दुर्हणाया दुःखेन हंतव्याया अस्या अप्रवृत्तेर्दारिद्र्यान्नोऽस्मान्पाहि। रक्ष। तथा। दुरितात्पापादभीकेऽभिप्राप्ते समीपवर्तिनि संग्रामेऽस्मान्रक्ष। अपि च। नोऽस्मभ्यं रथ्यो रथयुक्तान् अश्वबुध्यान् अश्वानां बोधवान्। अश्वा यावद्भिर्लभ्यंते तावदित्यर्थः। यद्वा। अश्वबुध्यान्। छांदसो वर्णविकारः। अश्वमूलान् अश्वप्रमुखानित्यर्थः। सर्वं हि धनमश्वमूलं दासापवर्गं। यथोक्तं दासप्रवर्गं रयिमश्वबुध्यमिति। एवंविधान्वाजान् धनानि प्रयंधि। प्रयच्छ। किमर्थं। इषे। अन्नार्थं। श्रवसे। कीर्त्यर्थं। सूनृतायै। सूनृता प्रियसत्यात्मिका वाक्। तदर्थं च। दुर्हणायाः। ईषद्दुःसुष्विति हंतेः कर्मणि खल्। पाहि। पादादित्वान्निघाताभावः। वज्रिवः। वज्रोऽस्यास्तीति वज्री हस्तः। तद्वान् वज्रिवान्। छंदसीर इति मतुपो वत्वं। संबुद्धौ मतुवसो रुरिति नकारस्य रुत्वं। रथ्यः। छांदसोवनिपावितिरथशब्दान्मत्वर्थीय ईकारः। यंधि। यम उपरमे। बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक्। वा छंदसीति हेः पित्त्वेन ङित्त्वाभावादङितश्चेति हेर्धिः॥

पंचदशीमृचमाह ॥

मा सा ते अस्मत्सुमतिर्वि दसद्वाजप्रमहः समिषो वरंत
आ नो भज मघवन्गोष्वर्यो मंहिष्ठास्ते सधमादः स्याम ॥१५॥

मा । सा । ते । अस्मत् । सुऽमतिः । वि । दसत् । वाजऽप्रमहः ।
सं । इषः । वरंत ।
आ । नः । भज । मघऽवन् । गोऽषु । अर्यः । मंहिष्ठाः ।
ते । सधऽमादः । स्याम ॥ १५ ॥

हे वाजप्रमहः । वाजैर्धनैः प्रमहनीयेंद्र ते त्वदीया सा सुमतिः शोभनानुग्रहरूपा बुद्धिरस्मत् अस्मासु मा विदसत् । मा विशुष्यतु । तथेषोऽन्नान्यस्मान् संवरंत । संवृतान्कुर्वंतु । हे मघवन् धनवन्निंद्र अर्यो धनपतिस्त्वं नोऽस्मान् गोष्वाभज । प्रापय । ते तव मंहिष्ठा अतिशयेन स्तुतिभिः प्रवर्धयितारो वयं सधमादः । स्याम । पुत्रपौत्रादिभिः सह माद्यंतो भवेम ॥ अस्मत् । सुपां सुलुगिति सप्तम्या लुक् । दसत् । दसु उपक्षये । माङि लुङि पुषादित्वादङ् । वाजप्रमहः । वाजैर्धनैः प्रकृष्टं महस्तेजो यस्य च तथोक्तः । पादादित्वादाष्टमिकनिघाताभावः । षाष्ठिकमामंत्रिताद्युदात्तत्वं । वरंत । वृञ् वरणे । व्यत्ययेन शप् । गोषु । सावेकाच इति प्राप्तस्य विभक्त्युदात्तत्वस्य न गोश्वन् सावर्णेति प्रतिषेधः । अर्यः स्वामिवैश्ययोरिति निपात्यते । अर्यस्य स्वाम्याख्या चेदित्यंतोदात्तत्वं । मंहिष्ठाः । महि वृद्धौ । इदित्वान्नुम् । अस्मादंतर्भावितण्यर्थात्तृच् । तुश्छंदसीतीष्ठन् ।

तुरिष्ठेमेयःस्विति तलोपः। सधमादः। मद तृप्तियोगे। चौरादिकः। सह मादयंते तृप्ता भवतीति सधमादः। क्विप् चेति क्विप्। जस्। सध मादस्थयोश्छंदसीति सहस्य सधादेशः॥

॥ इति प्रथमस्याष्टमे षड्विंशो वर्गः॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीर-बुक्कभूपालसाम्राज्य धुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये प्रथमाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः॥

॥ प्रथमाष्टकः समाप्तः॥

अग्निः । होता । दास्वतः । क्षयस्य । वृक्तऽबर्हिषः ।

सं । यज्ञासः । चरंति । यं । सं । वाजासः । श्रवस्यवः ॥ २

यमग्निं यज्ञासः सर्वे यज्ञाः संचरंति संहिता गच्छंति । श्रवस्यवो यजमानस्य प्रभूतां कीर्तिं संपादयंतो वाजासो हवींषि यमग्निं संचरंति प्राप्नुवंति । एवं-विशिष्टोऽग्निर्दास्वतो हविःप्रदानपश्वादिदानवतो वृक्तबर्हिषः । वृक्तानि लूनानि बर्हींषि दर्भा येनासौ वृक्तबर्हिः । तस्य क्षयस्य । क्षियंति निवसंत्यस्मिन् [illegible] धन-फलानीति क्षयः । तस्य यजमानस्य यागार्थं होता देवानामाह्वाता भवति ॥ दास्वतः । दा दाने । क्वसुप्रत्ययांतः । मतुपोऽदुपधात्वाद्वत्वं । धातुस्वरेणाद्युदात्त एव । क्षयस्य । क्षि निवासगत्योः । क्षयो निवास इत्याद्युदात्तत्वं । वृक्तबर्हिषः । वृजी वर्जने । वर्जनमत्रोपचाराच्छेदनं । निष्ठा । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः । बहुव्री-हित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । यज्ञासः । यज्ञशब्दो यजयाचेत्यादिना नङ्प्रत्ययांतो-ऽन्तोदात्तः । चरंति । चर गतिभक्षणयोः । अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वं । यद्वृत्तान्नित्यमिति निघाताभावः । वाजासः । वजेर्घञ् । वाजः । कर्षात्वत इत्यंतो-दात्तत्वं । छांदसत्वात् ञ्नित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तः । श्रवस्यवः । छंदसि परेच्छाया-मिति क्यच् । क्याच्छंदसीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत स्म यं शिशुं यथा नवं जनिष्टारणी ।
धर्तारं मानुषीणां विशामग्निं स्वध्वरं ॥ ३

उत । स्म । यं । शिशुं । यथा । नवं । जनिष्ट । अरणी इति ।
धर्तारं । मानुषीणां । विशां । अग्निं । सुऽअध्वरं ॥ ३

[illegible] अपि च मानुषीणां मनोर्जातानां विशां । विशंति प्रविशंति गर्भांस्व-[illegible] प्रजाः । तासां धर्तारमाहारादिपाकद्वारेण शरीरधातूनां पोषकं [illegible] अनयस्त्वं यमग्निमरणी द्वे अरणी नवं नूतनं शिशुं यथा अपत्यमिव [illegible] जनिषातां । अरणी प्रजानां पोषणार्थं चैतमग्निमसृजतामित्यर्थः ॥

शिशुं । शो तनूकरणे । आदेच इत्यादिना आत्वं । शः कित्सन्वच्चेत्युप्रत्ययः सन्वद्भा-
वश्च । द्विर्भावोऽभ्यासस्य ह्रस्वश्च । सन्यत इतीत्वं । आतो धातोरित्याकारलोपः ।
निपातस्याद्युदात्तः । अध । अधेति पदांत इति सर्वानुदात्तः । जनिष्ट । जनी
प्रादुर्भावे । लुङ् । छांदसत्वाद्वचनव्यत्ययः । अरणी ऋ गतौ । अर्तिसृधृधम्यश्यवि-
तृभ्योऽनिरित्यनिप्रत्यय आद्युदात्तः । आभ्यां मथितं गच्छत्यग्निरित्यरणी । करणापादा-
नार्थे औणादिकोऽनिः । ताभ्यामन्यत्रोणादयः । पा० ३. ४. ७५. । इति नियमाद्गौ-
रादित्वात् ङीष् । मानुषीणां । मनोर्जातावञ्यतौ षुक्चेत्यञ्प्रत्ययः षुगागमश्च ।
ञ्नित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वं । विशां । विश प्रवेशने । कर्तरि क्विप् । सावेकाचः
इति विभक्तेरुदात्तत्वं । स्वध्वरं । हिंसार्थस्य ध्वरतेः पचाद्यच् । न विद्यते ध्वरो
यागहिंसा यस्मिन्नित्यध्वरः । बहुव्रीहिस्वरापवादत्वेन नञ्सुभ्यामित्यंतोदात्तः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत स्म दुर्गृभीयसे पुत्रो न ह्वार्याणां ।

पुरु यो दग्धासि वनाग्ने पशुर्न यवसे ॥ ४

उत । स्म । दुःऽगृभीयसे । पुत्रः । न । ह्वार्याणां ।

पुरु । यः । दग्धा । असि । वना । अग्ने । पशुः । न ।

यवसे ॥ ४

उत स्म अपि च ह्वार्याणां कुटिलं गच्छतां सर्पाणां । यद्वा आस्कंदितादि
विशेषेण वक्रगमनानामश्वानां पुत्रो न पुत्र इव बालसर्प इव । अशिक्षितबाला
इव त्वं दुर्गृभीयसे । दुःखेन गृह्यसे । हे अग्ने यस्त्वं पुरु बहूनि वना वनानि दग्धासि
दाहको भवसि । कथमिव । यवसे तृणे पशुर्न पशुरिव । अयमर्थः । यथात्यंतक्षुधार्तः
पशुस्तृणविषये विसृष्टः सन् यथा सर्वं भक्षयति तद्वदित्यर्थः ॥ दुर्गृभीयसे । ग्र
उपादाने । यक् । ग्रुध इंडित्यनुवृत्तौ बहुलं छंदसीतीडागमः । ग्र
संप्रसारणं । हृग्रहोर्भश्छंदसीति भकारः निपातः । ह्वार्याणां । हृ
ऋहलोर्ण्यत् । आदिवृद्धिः । तित्स्वरितमिति स्वरितत्वं । पुरु । पॄ पा
पॄभिदिव्यधिगृधिधृषिहृषिभ्य इति कुप्रत्ययः । उदोष्ठ्यपूर्वस्येत्युत्वं । प्र
दात्तत्वं । असि । यद्वृत्तान्नित्यमिति न निघातः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अध स्म यस्यार्चयः सम्यक् संयंति धूमिनः।

यदीमह त्रितो दिव्युप ध्मातेव धमति शिशीते ध्मातरी यथा ॥ ५

अध। स्म। यस्य। अर्चयः। सम्यक्। संऽयंति। धूमिनः।

यत्। ईं। अह। त्रितः। दिवि। उप। ध्माताऽइव। धमंति।

शिशीते। ध्मातरि। यथा ॥ ५

अध स्म अपि च धूमिनो धूमवतो यस्याग्नेरर्चयोऽर्चींषि सम्यक् शोभनं संयंति सर्वतः प्राप्नुवंति त्रिष्वपि स्थानेषु ततो व्याप्तः त्रीणि स्थानानि यातीत्य दिव्यंतरिक्षे यद्यदा ईमयमात्मानमुपधमति उपवर्धयति तदा ज्वालाः कुर्वंतो निर्गच्छंतीत्यर्थः। कथमिव। ध्मातेव। कर्मारो यथा भस्त्रादिभिरग्निं संवर्धयति तद्वत्स्वात्मानं वर्धयतीत्यर्थः। किंच ध्मातरि यथा। यथा ध्मातृसमीपे विद्यमानोऽग्निस्तेन ध्मायमान आत्मानं शिशीते तीक्ष्णीकरोति तद्वत्स्वयमेव स्वात्मानं तीक्ष्णीकरोतीत्यर्थः। अहेति पादपूरणः॥ यंति। इण् गतौ। यद्वृत्तयोगान्निघाताभावः। शिशीते। शो तनूकरणे। व्यत्ययेनात्मनेपदी। श्नाविवत्यनुवर्तमाने बहुलं छंदसीति विकरणस्य श्लुः। आदेच उपदेशे शितीत्यात्वं। श्लाविति द्विर्वचनं। बहुलं छंदसीत्यभ्यासस्येत्वं। अभ्यस्तसंज्ञायामात ई हल्यघोरितीत्वं। तिङ उत्तरत्वान्निघाताभावः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तवाहमग्न ऊतिभिर्मित्रस्य च प्रशस्तिभिः।

द्वेषोयुतो न दुरिता तुर्याम मर्त्यानां ॥ ६

तव। अहं। अग्ने। ऊतिऽभिः। मित्रस्य। च। प्रशस्तिऽभिः।

द्वेषःऽयुतः। न। दुःऽइता। तुर्याम। मर्त्यानां ॥ ६

हे अग्ने मित्रस्य सर्वेषां मित्रभूतस्य तवोतिभिर्युष्मत्कर्तृकरक्षणैरहमप्रशस्तिभिस्त्वत्कृतैः स्तोत्रैश्च मर्त्यानां मर्त्यभूतानां मनुष्याणां दुरिता दुरितानि तत्कृतं-

कानि पापसाधनकर्माणि द्वेषोयुतो न द्वेषयुक्तान् शत्रूनिव तुर्याम । तरेम । अयमर्थः । त्वद्रक्षणैस्त्वत्संबंधिस्तुतिभिश्च बाह्याभ्यंतरशत्रून् तरेयमित्यर्थः ॥ ऊतिभिः । अव रक्षणे । क्तिन् । ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्चेत्यूठ् । ऊतियूतिजूतीति चेतिक्तिनोंतोदात्तो निपातितः । प्रशस्तिभिः । शंसु स्तुतौ । क्तिन् । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरापवादत्वेन तादौ च निति कृत्यताविति गतेरुदात्तत्वं । द्वेषोयुतः । द्विष अप्रीतौ । भावेऽसुन्प्रत्ययः । यु मिश्रणे । कर्तरि क्विप् । तुक् । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । तुर्याम । तॄ प्लवनतरणयोः प्रार्थनायां लिङ् । यासुट् । लिङः सलोपोऽनंत्यस्येति सकारलोपः । बहुलं छंदसीति शपो लुक् । उदोष्ठ्यपूर्वस्य बहुलं छंदसीत्युत्वं । यासुडागमस्योदात्तत्वाच्छेषनिघातः । अपादादाविति प्रतिषेधान्निघाताभावः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तं नो अग्ने अभी नरो रयिं सहस्व आ भर ।

स क्षेपयत्स पोषयद्भुवद्वाजस्य सातय उतैधि पृत्सु नो वृधे ॥ ७ ॥

तं । नः । अग्ने । अभि । नरः । रयिं । सहस्वः । आ । भर ।

सः । क्षेपयत् । सः । पोषयत् । भुवत् । वाजस्य । सातये ।

उत । एधि । पृत्ऽसु । नः । वृधे ॥ ७

हे अग्ने सहस्वो बलवन्नरो हविषां नेतारो नोऽस्माकं तं रयिं लोके प्रसिद्धं पश्वादिलक्षणं धनमभ्याभर धनमभ्याभर । आभिमुख्येनाहर । पूर्वोक्तः सोऽग्निः क्षेपयत् । अस्मदीयान् शत्रून् क्षेपयतु । सोऽग्निः पोषयत् । अस्मान्पोषयतु । वाजस्यान्नस्य सातये लाभाय भुवत् । भवतु । उत अपि च हे अग्ने पृत्सु पृतनासु युद्धेषु नोऽस्माकं वृधे समृद्धये एधि । भव । संग्रामे शत्रुविजयार्थं स त्वं समृद्धिं कुर्वित्यर्थः ॥ सहस्वः । षह मर्षणे । असुन् सहत्यनेन शत्रूनिति सहो बलं । मतुप् । मादुपधा[याः] इति वत्वं । मतुवसो रुः संबुद्धौ छंदसीति रुत्वं । आमंत्रितस्य चेति नि[घातः] । क्षेपयत् । क्षिप प्रेरणे । णिजंताल्लेट् । इतश्च लोपः लेटोऽडाटावित्य[डागमः ।] शप्गुणायादेशौ पररूपत्वं च । पोषत् । पुष पुष्टौ । भुवत् । भू सत्तायां । क्ङिति चेति गुणप्रतिषेधः । उवङ् । एधि । अस भुवि । घ्वसोरेद्धावभ्यासलोप[श्चेति]

भस्यासिद्धत्वादुकारस्यो छेर्धिरिति धिरादेशः। निघातः। एत्सु पदादिष्वित्यादिना पृतनाशब्दस्य पृदादेशः। सावेकाच्त्वादंतोदात्तत्वं ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे प्रथमो वर्गः ॥

अग्न ओजिष्ठमिति सप्तर्चं दशमं सूक्तं। ऋष्यादि विनियोगश्च पूर्ववत्। चतुर्थी-सप्तम्यौ पंक्ती। अग्न ओजिष्ठमंत्याचतुर्थ्यौ चेत्यनुक्रांत ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्न ओजिष्ठमा भर द्युम्नमस्मभ्यमध्रिगो।

प्र नो राया परीणसा रत्सि वाजाय पंथां ॥ १

अग्ने। ओजिष्ठं। आ। भर। द्युम्नं। अस्मभ्यं। अध्रिगो।

इत्यध्रिगो।

प्र। नः। राया। परीणसा। रत्सि। वाजाय। पंथां ॥ १

हे अग्ने ओजिष्ठं बलवत्तमं द्युम्नं। द्योतते कटकमुकुटादिरूपेण सर्वं प्रकाशत इति द्युम्नं धनं। अस्मभ्यमाभर। आहर। हे अध्रिगो अधृतगमन। अधृतमप्रतिहतं गमनं यस्येत्यधृता अनिवारिता गावो रश्मयो यस्येति वाधृतगुरध्रिगुः। तस्य संबोधनं। नोऽस्मान् परीणसा परितो व्यापकेन राया धनेन प्रकर्षेण योजय। वाजायान्नलाभाय पंथां पंथानमन्नस्य सत्समीपप्राप्तिसाधनं मार्गं रत्सि विलिख। कुर्वित्यर्थः ओजिष्ठं॥ उब्ज आर्जवे। उब्जेर्बलोपश्चेत्यसुन् बलोपश्च। गुणः। ओजः। तदस्यास्तीत्यर्थेऽस्मायामेधेत्यादिना विनिः। अतिशायन इष्ठन्। विन्मतोर्लुक्। टेरिति टिलोपः। नित्वादाद्युदात्तः। द्युम्नं। द्युत दीप्तावित्यस्माद्धातोः सुम्नद्युम्ननिम्नेत्यादिना। नक्प्रत्ययो मकारश्चांतादेशो निपात्यते। प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः। अध्रिगो। अधृतशब्दस्य अध्रादेशः। गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य ह्रस्वत्वं। आमंत्रितस्य निघातः। परीणसा। णस कौटिल्येऽत्र व्याप्त्यर्थो धातूनामनेकार्थत्वात्। संपदादिलक्षणो भावे क्विप्। परि प्राप्तं नस् व्यापनं यस्य तत्तथोक्तं। प्रमासेऽपीति णत्वं। अत्र प्रापणक्रियया युक्तस्य परेर्णसतिं प्रत्युपसर्गसंज्ञा क्रियायुक्ताश्च प्रति गत्युपसर्गसंज्ञाः। पा० १. ४. ६०. २.। इति न्यायात्। णत्वं। एवं तद्ध्युपसर्गाद्बहुलमिति वचनात् णसो णत्वं भविष्यति। इत्ति पूर्वपदस्य दीर्घः। बहुव्रीहौ प्रकृत्येति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। रत्सि।

रद विलेखने । भौवादिकः । बहुलं छंदसीति शपो लुक् । पादादित्वान्निघाता-
भावः । पंथां । द्वितीयैकवचन इतोऽत् सर्वनामस्थान इत्यत् । नकारलोपश्छांदसः ।
पथिमथोः सर्वनामस्थान इत्याद्युदात्तत्वं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं नो अग्ने अद्भुत क्रत्वा दक्षस्य मंहना ।

त्वे असुर्यं१ मारुहत्क्राणा मित्रो न यज्ञियः ॥ २

त्वं । नः । अग्ने । अद्भुत । क्रत्वा । दक्षस्य । मंहना ।

त्वे इति । असुर्यं । आ । अरुहत । क्राणा । मित्रः । न ।

यज्ञियः ॥ २

हे अग्ने अद्भुत सामर्थ्यातिशयेन सर्वेषामाश्चर्यभूत त्वं नोऽस्माकं क्रत्वा कर्म-
णास्मत्कृतेन यज्ञादिव्यापारेण प्रीतः सन् दक्षस्य बलस्य धनस्य वा मंहना मंहनं
नाम दानं कुर्विति शेषः । यतः कारणात्त्वे त्वय्यसुर्यमसुरघ्नं बलमारुहत् आरूढं
अतो मित्रो न सूर्य इव यज्ञियो यज्ञार्हस्त्वं क्राणा यज्ञघातकराक्षसापनोदन-
लक्षणानि कर्माणि कुर्वाणो भव ॥ अद्भुत । आमंत्रितस्याद्युदात्तत्वं क्रत्वा । डुकृञ्
करणे । कृञः कतुरिति कतुप्रत्ययः । ककारो गुणवृद्धिप्रतिषेधार्थः । यणादेशः ।
क्रतुः कर्म । तृतीयैकवचने जसादिषु वावचनमिति वचनाद्घ्यभावाभावः । दक्षस्य ।
दक्ष गतिहिंसनयोः दक्ष्यंते हिंस्यंतेऽनेन शत्रव इति दक्षं बलं । करणाधिकर-
णयोश्चेति घञ् । ञित्वादाद्युदात्तः । मंहना । मंहतिर्दानकर्मा । सुपां सुलुगित्या
कारादेशः । त्वे । सुपां सुलुगित्यादिना ङेः शेआदेशः । शस्वादेशत्वादनुदात्तः ।
त्वमदः प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः । एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्येकादेशस्योदात्तत्वं
आरुहत् । रुहेर्धातोर्लुङि कृमृदृरुहिभ्यश्छंदसीति च्लेरङादेशः । ङित्वाद्गुणा
क्राणा । डुकृञ् करणे । शानच् । बहुलं छंदसीति विकरणस्य लुक् । यण्
सुपां सुलुगित्यात्वं । चित इत्यंतोदात्तः । यज्ञियः । यज्ञमर्हतीत्यस्मिन्
त्विंभ्यां घखञाविति घः । प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं नो अग्न एषां गयं पुष्टिं च वर्धय।
ये स्तोमेभिः प्र सूरयो नरो मघान्यानशुः ॥ ३

त्वं। नः। अग्ने। एषां। गयं। पुष्टिं। च। वर्धय।
ये। स्तोमेभिः। प्र। सूरयः। नरः। मघानि। आनशुः ॥ ३

हे अग्ने त्वमेषां नस्तोत्रादिकानामस्माकं गयं। गम्यते निवासायेति गयं गृहं गीयते स्तूयत इति वा गयं धनं। पुष्टिं च गवादिविषयां पुष्टिं च वर्धय। प्रापय। वृद्धिं प्रापय। ये लोके प्रसिद्धाः सूरयो लब्धवर्णा नरः स्तोतारो मनुष्याः स्तोमेभिः स्तोमैः स्तोत्रैर्मघानि मंहनीयानि गवादिधनानि यथा प्रानशुः प्राप्नुवन् तद्वद्वयमपी-त्यर्थः ॥ गयं। गृहपक्षे गमेरन्नादयश्चेति यत्प्रत्ययान्तो मकारलोपश्च निपात्यते। धनपक्षे गा स्तुतौ। अघ्न्यादयश्चेति यत्प्रत्ययः। युक्तं। यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं। पुष्टिं। पुष पुष्टौ। स्त्रियां क्तिन्। छांदसत्वादंतोदात्तत्वं। स्तोमेभिः। ष्टुञ् स्तुतौ। अर्तिस्तुसु इत्यादिना मन्। गुणः। नित्त्वादाद्युदात्तः। आनशुः। अशू व्याप्तौ। लिट्। द्विर्वचनं। हलादिशेषः। अत आदेरित्यात्वं। अश्नोतेश्चेति नुडागमः। निघातः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ये अग्ने चंद्र ते गिरः शुंभंत्यश्वराधसः।
शुष्मेभिः शुष्मिणो नरो दिवश्चिद्येषां बृहत् सुकीर्तिर्बोधति
त्मना ॥ ४

ये। अग्ने। चंद्र। ते। गिरः। शुंभंति। अश्वऽराधसः।
शुष्मेभिः। शुष्मिणः। नरः। दिवः। चित्। येषां। बृहत्।
सुऽकीर्तिः। बोधति। त्मना ॥ ४

हे अग्ने चंद्र सर्वेषां प्राणिनामाह्लादकर ये नरस्ते गिरस्त्वत्संबंधिस्तोत्ररूपा [illegible]दः शुंभंति शोभनाः कुर्वंति तेऽश्वराधसोऽश्वधना भवंति। एतेन सर्वमुपलक्ष्यते। [illegible] शुष्मिणो बलवंतः संत शुष्मेभिः शुष्मैः स्वकीयैर्बलैः सद्भिः यत्नोपका

भवंति । येषां तुभ्यं वंधिनं स्तवं कुर्वतां दिवश्चिदाकाशादपि बृहन्महती सुकीर्त्ति-र्भवति । सर्वदिगंतरावर्तिनी कीर्त्तिर्भवतीत्यर्थः । एवंविधं त्वां गयस्त्मना आत्मना स्वयमेव बोधति । बोधयति ॥ शुभंति । शुभ शुम्भ दीप्तौ । तुदादिः । पादादित्वा-न्निघाताभावः । सार्वधातुकमनुदात्तत्वं प्राप्ते सति शित्वाद्विकरणस्वर एव । अश्वराधसः । अशू व्याप्तौ । अशूप्रुषीत्यादिना क्वन् । अश्नुते व्याप्नोत्यध्वानमित्यश्वः । नित्वादाद्युदात्तः । राध साध संसिद्धौ । असुन् । राध्नुवंति साधयंत्यनेन धर्मादी-नीति राधो धनं । बहुव्रीहित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । बृहत् । बृह बृहि वृद्धौ । शतृ । नलोपो लोपश्छांदसः । प्रत्ययस्वरः । बोधति । बुध अवगमने । ण्यंतात् शपि कृते तस्य छंदस्युभयथेति सार्वधातुकसंज्ञायां णिलोपः । यद्वृत्तान्नित्यमिति निघाता-भावः । धातुस्वरेणाद्युदात्तः । त्मना । मंत्रेष्वाङ्यादेरात्मन इत्याकारलोपः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तव त्ये अग्ने अर्चयो भ्राजंतो यंति धृष्णुया ।

परिज्मानो न विद्युतः स्वानो रथो न वाजयुः ॥ ४

तव । त्ये । अग्ने । अर्चयः । भ्राजंतः । यंति । धृष्णुया ।

परिऽज्मानः । न । विऽद्युतः । स्वानः । रथः । न ।

वाजऽयुः ॥ ५

हे अग्ने धृष्णुया धृष्णवोऽत्यंतप्रगल्भा भ्राजंतो दीप्यमानास्त्ये ते प्रसिद्धा अर्च-यस्त्वदीया रश्मयो यंति । सर्वतो गच्छंति । कथमिव । परिज्मानः परितो गंत्र्यः सर्वतो व्याप्ता विद्युतो नाचिरप्रभा इव । अनेन प्रकाशातिशय उक्तः । स्वानः शब्दाय-मानो रथो न रथ इव । अनेनार्चिषां स्वनाधिक्यमुक्तं । वाजयुर्न अन्नकाम इवान्नार्थं युद्धेषु शत्रुविजयाय यथा प्रवर्तते तद्वदित्यर्थः । अनेनाहुतिविषयोऽभिलाष उक्तः ॥ यंति । इण् गतौ । धृष्णुया । ञिधृषा प्रागल्भ्ये । त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुरित्यादिना प्रत्ययः । आदितश्च । पा० ७, २, १६. । इतीट्प्रतिषेधः बहुवचने सुपां सुलु-

ना याजादेशः । चित इत्यंतोदात्तत्वं । परिज्मानः । अज व्रज गतौ

रन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति मनिन् । अकारलोपश्छांदसः । नित्वादाद्यु-

वाजमात्मन इच्छतीति क्यच् । न छंदस्यपुत्रस्येतीत्वदीर्घ-

प्रत्ययः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नू नो अग्न ऊतये सबाधसश्च रातये।

अस्माकासश्च सूरयो विश्वा आशास्तरीषणि॥ ६

नु। नः। अग्ने। ऊतये। सऽबाधसः। च। रातये।

अस्माकासः। च। सूरयः। विश्वाः। आशाः। तरीषणि॥ ६

हे अग्ने नोऽस्माकं नु क्षिप्रमूतये रक्षायै भव। सबाधसश्च दारिद्र्यनिमित्तबाधसहितस्य च रातये धनानां दानाय भव। किंच अस्माकासोऽस्माकाः पुत्रमित्रादयः सूरयः स्तोतारो विश्वाः सर्वा आशा दिशस्तरीषणि। तासां तरणे समर्था भवंतु। अथवा आशाः कामाः। अयमर्थः। स्वाभिलषितप्रशस्तसमस्तवस्तुसंपादनं कुर्वंत्वर्थः। सबाधसः। बाधेरसुन्। बाधया सह वर्तंत इति सबाधाः। वोपसर्जनस्येति सहस्य सभावः। तदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। रातये। रा दाने। क्तिन्। मंत्रे वृषेषपचमनविदभूवीरा उदात्त इत्यंतोदात्तः। अस्माकासः। तस्मिन्नणि च युष्माकास्माकावित्यणि परतोऽस्माकादेशः। छांदसत्वादणो लोपः। बहुवचनेऽसुगागमः। षष्ठीबहुवचने सर्वो-दात्तत्वेन दृष्टत्वात्तथाविधमादेशमत्रापि कृतवानाचार्यः। विश्वाः। विशेरश्विप्रुषीत्यादि क्वन्। नित्त्वादाद्युदात्तः। तरीषणि। तॄ प्लवनतरणयोः कृतॄभ्यामीषन्। उ० ४. २६.। इतीषन्। बहुलवचनाल्लोपाभावः। अंतोदात्तश्छांदसः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वं नो अग्ने अंगिरः स्तुतः स्तवान आ भर।

होतर्विभ्वासहं रयिं स्तोतृभ्यः स्तवसे च न उतैधि पृत्सु

नो वृधे॥ ७

त्वं। नः। अग्ने। अंगिरः। स्तुतः। स्तवानः। आ। भर।

होतः। विभ्वःसहं। रयिं। स्तोतृऽभ्यः। स्तवसे। च। नः।

उत। एधि। पृत्ऽसु। नः। वृधे॥ ७

हे अग्ने अंगिरः । कार्यकारणयोरभेदोपचारादंगिरसां प्रकृतिभूतोऽप्यग्निरंगिरा
इत्युच्यते । हे अंगिरः पूर्वैः पुरातनैर्महर्षिभिः स्तुतः त्वमान इदानीतनैश्च स्तू-
मानवं विश्वसहं शत्रूणामभिभवितारं । अभिगमनहेतुत्वादभिगमितं धनमुच्यते ।
रयिं धनं नोऽस्माकमाभर । आहर । ये स्तोतारो यथामाह्वानः स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्यं
बलं यातुं सामर्थ्यं च प्रयच्छ । उत अपि च पृत्सु युद्धेषु नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय
एधि । भव ॥ गृणानः । गॄ स्तुतौ । शानचि कर्मणि व्यत्ययेन श्नाप्रत्यय आद्यु-
दात्तश्च । निघातस्तु । संहितायां विभूनामिति षष्ठीबहुवचनस्य सुपां सुलुगित्यादिना
आकारादेशः । तत्पूर्वे नामि बहुलमिति षष्ठ्या अलुक् । पदकारास्तु विभूषां-
सतोरगागमेऽप्येपामपि छन्दस इति दीर्घत्वं च सत्यावचनं कुर्वन्ति । उदुत्तरपद-
प्रकृतिस्वरत्वं । स्तवसे । ष्टुञ् स्तुतौ । तुमर्थेऽसेन्प्रत्ययः । नित्त्वादाद्युदात्तः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे द्वितीयो वर्गः ॥

जनस्य गोपा इति षड्चमेकादशं सूक्तमात्रेयस्य सुतंभरस्यार्षं जागतमाग्नेयं ।
तथा चानुक्रान्तं । जनस्य षट् सुतंभरो जागतमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे
चास्य सूक्तस्य विनियोगः । जनस्य गोपास्त्वामग्न ऋतायवः । आ० ४. १३. । इति ।

॥ तत्र प्रथमा ॥

जनस्य गोपा अजनिष्ट जागृविरग्निः सुदक्षः सुविताय
नव्यसे ।
घृतप्रतीको बृहता दिविस्पृशा द्युमद्वि भाति भरतेभ्यः शुचिः ॥

जनस्य । गोपाः । अजनिष्ट । जागृविः । अग्निः । सुऽदक्षः ।
सुविताय । नव्यसे ।
घृतऽप्रतीकः । बृहता । दिविऽस्पृशा । द्युऽमत् । वि । भाति ।
भरतेभ्यः । शुचिः ॥ १

जनस्य गोपा गोपायिता रक्षिता जागृविर्जागरणशीलः सदा प्रबु-
सुदक्षः सर्वैः श्लाघनीयबलः सोऽग्निर्नव्यसे नवतराय सुविताय लोकानां
अजनिष्ट । जातः । घृतप्रतीको घृतेन प्रज्वलितांगो बृहता महता दि-

युक्तेनात्तेजसा युक्तः शुचिः शुभ्र एवंविधोऽग्निर्भरतेभ्य ऋत्विग्भ्यस्तदर्थं द्युमद्दीप्ति-
मद्यथा भवति तथा विभाति। प्रकाशते॥ गोपाः। गुपू रक्षणे। आयप्रत्ययः।
गोपायतेः क्विप्। परत्वादतो लोपः। अत्र परत्वादल्लोपे कृते वर्णाश्रयत्वात्
प्रत्ययलक्षणाभावेन यलोपो न स्यात्। लोपो व्योर्वलीति प्रथमं लोपश्च[illegible]-
पश्चाद्यलोप एव भवति। लोपाजादेशस्य यलोपविधिं प्रति न स्थानिवद्भावः। ॥४
प्रत्ययस्वरः। जागृविः। जागृ निद्राक्षये। कॄगॄशॄजागृभ्यः क्विन्निति क्विन्प्रत्ययः।
जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्स्विति प्रतिषेधाद्गुणाभावः। नित्वादाद्युदात्तः। सुदक्षः।
आद्युदात्तं द्व्यच्छंदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं। सुविताय। तन्वादीनां छंदस्युपसं-
ख्यानमिति उवङादेशः। सूपमानात् क्त इत्युत्तरपदांतोदात्तत्वं। नव्यसे।
नवशब्दादातिशायनेऽर्थे ईयसुन्प्रत्ययः। ईकारलोपश्छांदसः। अतो लोपः।
आद्युदात्तः। दिविस्पृशा। हृद्युभ्यां ङेरुपसंख्यानमित्यलुक्। तदुत्तरपदप्रकृति-
स्वरत्वं। द्युमत्। ह्रस्वनुड्भ्यां मतुबिति [illegible] मतुप उदात्तत्वं॥

॥ अथ द्वितीया॥

यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरोहितमग्निं नरस्त्रिषधस्थे समीधिरे।
इन्द्रेण देवैः सरथं स बर्हिषि सीदन्नि होता यजथाय
सुक्रतुः॥ २

यज्ञस्य। केतुं। प्रथमं। पुरःऽहितं। अग्निं। नरः।
त्रिऽसधस्थे। सं। ईधिरे।
इन्द्रेण। देवैः। सऽरथं। सः। बर्हिषि। सीदत्। नि।
होता। यजथाय। सुऽक्रतुः॥ २

नर ऋत्विजो यज्ञस्य यागस्य केतुं प्रज्ञापकं पुरोहितं यजमानैः पुरस्कृतमिन्द्रेण देवैश्च सरथं तेषां मान्यत्वात्समानरथमग्निं त्रिषधस्थे त्रिस्थाने विहारप्रदेशे प्रथमं समीधिरे। समैन्धत। सुक्रतुः शोभनकर्मा होता देवानामाह्वाता सोऽग्निर्बर्हिषि [illegible] तस्मिन् स्थाने यजथाय यज्ञाय निषीदत्। निषण्णोऽभवदिति यावत्॥

केतुं। कित ज्ञाने। औणादिक उप्रत्ययः। अंतोदात्तः। पुरोहितं। पुरोऽव्ययमिति गतिसंज्ञायां गतिरनंतर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। त्रिषधस्थे। आहवनीयादिलक्षणेन त्रिप्रकारेणाग्निना सह तिष्ठतीति त्रिषधस्थः। कप्रत्ययः। सधमादस्थयोश्छंदसीति सधादेशः। कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। सीदत्। सदेः पाघ्रादिना सीदादेशः। बहुलं छंदस्यमाङ्योगेऽपीत्यडभावः। पादादित्वान्निघाताभावः। यजथाय। यजेरौणादिकोऽथप्रत्ययः। प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तः॥

॥ अथ तृतीया ॥

असंमृष्टो जायसे मात्रोः शुचिर्मंद्रः कविरुदतिष्ठो विवस्वतः।
घृतेन त्वावर्धयन्नग्न आहुत धूमस्ते केतुरभवद्दिवि श्रितः॥ ३

असंऽमृष्टः। जायसे। मात्रोः। शुचिः। मंद्रः। कविः।
उत्। अतिष्ठः। विवस्वतः।
घृतेन। त्वा। अवर्धयन्। अग्ने। आऽहुत। धूमः। ते।
केतुः। अभवत्। दिवि। श्रितः॥ ३

हे अग्ने मात्रोररण्योः। स्वजननिमित्तादरणी मातरावित्युच्येते। ताभ्यामसंमृष्टोऽबाधित एव जायसे। प्रादुर्भूतो भवसि। मंद्रः सर्वैः स्तुत्यः कविः क्रांतः सर्वत्र व्याप्तः। अथवा मेधावी शुचिस्त्वं विवस्वतोऽग्निहोत्राद्यर्थं वस्ते विशेषेण वसतो यजमानादुदतिष्ठः। उदितोऽभवः। पूर्वं महर्षयस्त्वा त्वां घृतेनावर्धयन्। वृद्धिमनयन्। हे आहुत आहुतिभिर्हुत ते तव दिव्यंतरिक्षे श्रितो व्याप्तो धूमः केतुः प्रज्ञापकोऽभवत्। अग्न्यनुमापकत्वाद्धूमस्य॥ मात्रोः। उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वं। मंद्रः। मदि स्तुतिमोदमदस्वप्नकांतिगतिषु। अत स्तुत्यर्थादस्मात् स्फायितंचीत्यादिना रक्। अंतोदात्तः। कविः कमेरिन् सर्वधातुभ्य इतीन्प्रत्ययः। बाहुलकत्वान्मकारस्य वत्वं रेफलोपश्च। व्यत्ययेनांतोदात्तत्वं। उदतिष्ठः। उत्पूर्वादूर्ध्वकर्मवाचिनस्तिष्ठतेरात्मनेपदाभावः। विवस्वतः। विपूर्वाद्वसतेः संपदादिलक्षणो भावे क्विप्। तदस्यास्तीति मतुप्। मादुपधायाश्चेति वत्वं। मतुपोऽनुदात्तत्वाद्धातुस्वरः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निर्नो यज्ञमुप वेतु साधुयाग्निं नरो वि भरंते गृहेगृहे ।
अग्निर्दूतो अभवद्धव्यवाहनोऽग्निं वृणाना वृणते कविक्रतुं ॥४

अग्निः । नः । यज्ञं । उप । वेतु । साधुऽया । अग्निं । नरः ।
वि । भरंते । गृहेऽगृहे ।
अग्निः । दूतः । अभवत् । हव्यऽवाहनः । अग्निं । वृणानाः ।
वृणते । कविऽक्रतुं ॥ ४

साधुया सर्वपुरुषार्थानां साधकोऽग्निर्नो यज्ञमस्मदीयं यागं प्रत्युपवेतु । आगच्छतु । नरो मनुष्या गृहे गृहेऽनुष्ठातृगृहेष्वग्निं विभरंते । विहरंति । विहरणं कुर्वंतीत्यर्थः । हव्यवाहनो हव्यानां हविषां वोढाग्निर्दूतो देवानां दूतोऽभवत् वृणानाः संभजमानाः संत कविक्रतुं क्रांतप्रज्ञमग्निं वृणते । संभजंते ॥ साधुया । सुपां सुलुगित्यादिना विभक्तेर्यादेशः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तुभ्येदमग्ने मधुमत्तमं वचस्तुभ्यं मनीषा इयमस्तु शं हृदे ।
त्वां गिरः सिंधुमिवावनीर्महीरा पृणंति शवसा
वर्धयंति च ॥ ५

तुभ्यं । इदं । अग्ने । मधुमत्ऽतमं । वचः । तुभ्यं । मनीषा ।
इयं । अस्तु । शं । हृदे ।
त्वां । गिरः । सिंधुंऽइव । अवनीः । महीः । आ ।
पृणंति । शवसा । वर्धयंति । च ॥ ५

हे अग्ने तुभ्य तुभ्यं त्वदर्थं मधुमत्तममत्यंतमधुरमिदं वचः क्रियते। हृदे हृदि शं सुखं कुर्वंतीयं मनीषा स्तुतिस्तुभ्यमस्तु। गिरः स्तुतिरूपा वाचस्त्वामापृणंति। पूरयंति। शवसा बलेन वर्धयंति च। का इव। यथा सिंधवोऽवनीरवन्यो नद्यः सिंधुमिव समुद्रमिव॥

॥ अथ षष्ठी॥

त्वामग्ने अंगिरसो गुहा हितमन्वविंदञ्छिश्रियाणं वनेवने।
स जायसे मथ्यमानः सहो महत्त्वामाहुः सहसस्पुत्रमंगिरः॥ ६

त्वां। अग्ने। अंगिरसः। गुहा। हितं। अनु। अविंदन्।
शिश्रियाणं। वनेऽवने।
सः। जायसे। मथ्यमानः। सहः। महत्। त्वां। आहुः।
सहसः। पुत्रं। अंगिरः॥ ६

हे अग्नेऽंगिरस ऋषयो गुहा गुहायां हितं निहितं निगूढं वनेवने वृक्षे वृक्षे शिश्रियाणमाश्रितं त्वामन्वविंदन्। अलभंत। महन्महता सहः सहसा बलेन युक्तः स त्वं मथ्यमानो जायसे। हे अंगिरोऽंगिरसां प्रकृतिभूतस्त्वां सहसः पुत्रमाहुः॥ शिश्रियाणं। श्रिञ् सेवायां। लिटः कानच्। शपः श्लुः। श्लाविति द्विर्वचनं। इयङादेशः। चित्वादंतोदात्तः॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे तृतीयो वर्गः॥

प्राग्नये बृहत इति षडृचं द्वादशं सूक्तं सुतंभरस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं। प्राग्नय इत्यनुक्रांतं॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं विनियुक्तं। सूत्रितं च। प्राग्नये बृहते प्र वेधसे। आ० ४. १३.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

प्राग्नये बृहते यज्ञियाय ऋतस्य वृष्णे असुराय मन्म।
घृतं न यज्ञ आस्ये सुपूतं गिरं भरे वृषभाय प्रतीचीं॥

प्र । अग्नये॑ । बृहते । यज्ञियाय । ऋतस्य॑ । वृष्णे॑ ।

असु॑राय । मन्म॑ ।

घृतं । न । यज्ञे । आस्ये॑ । सुऽपूतं । गिरं । भरे । वृषभाय ।

प्रतीचीं ॥ १

बृहते सामर्थ्यातिशयेन महते यज्ञियाय यज्ञार्हाय ऋतस्योदकस्य वृष्णे वर्षित्रे । ऋतमित्युदकनामसु पाठात् । असुराय । बलवते ॥ असेरौणादिक उरन्प्रत्ययः ॥ वृषभाय कामानां वर्षित्रेऽग्नये मन्म ज्ञानसाधनं प्रतीचीमभिमुखीं गिरं स्तुतिरूपां वाचं प्रभरे । प्रणयामि । कथमिव । सुपूतं सम्यक्संस्कृतमास्ये प्रहुतं यज्ञे घृतं न घृतमिव । आस्ये प्रहुतं घृतं यथा प्रीतिकरं भवति तथा प्रीतिकरीं स्तुतिमित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऋतं चि॑कित्व ऋतमिच्चि॑किद्ध्यृतस्य धारा अनु तृ॑न्धि पूर्वीः ।

नाहं यातुं सहसा न द्वयेनं ऋतं सपाम्यरुषस्य वृष्णः ॥ २

ऋतं । चिकित्वः । ऋतं । इत् । चिकिद्धि । ऋतस्य॑ । धाराः ।

अनु । तृन्धि । पूर्वीः ।

न । अहं । यातुं । सहसा । न । द्वयेनं । ऋतं । सपामि ।

अरुषस्य॑ । वृष्णः ॥ २

ऋतं स्तोत्रं हे चिकित्वो जानन्नग्ने त्वं ऋतं मया क्रियमाणमिदं स्तोत्रं चिकिद्धि । जानीहि ॥ कित ज्ञाने । जुहोत्यादिः । लोटि रूपं । ऋदिति पूरणः । ऋतमिति ...स्य परस्मिन्नाम्रेडिते विद्यमानेऽपि छांदसत्वात्परांगवद्भावाभावः ॥ किंच पूर्वीः बह्वीर्ऋतस्योदकस्य धारास्तस्य पोषणार्थं त्वत्प्रसादयितुमनुतृंधि । सेवानुविध्य । ...सा बलेन युक्तोऽहं यातुं कर्मणां नाशकरीं हिंसां न सपामि । न स्पृशामि । न

करोमीति यावत्। द्वयेन च सत्यानृताभ्यां यत्किंचिद्वैदिकं कार्यं न करोमि॥ मम सततायेति भावः॥ किंतु अरुषस्य रोचमानस्य वृष्णः कामानां वर्षितुस्तव ऋतं स्तोत्रमेव करोमि॥

॥ अथ तृतीया ॥

कया नो अग्न ऋतयन्नृतेन भुवो नवेदा उचथस्य नव्यः।
वेदा मे देव ऋतुपा ऋतूनां नाहं पतिं सनितुरस्य रायः॥ ३

कया। नः। अग्ने। ऋतयन्। ऋतेन। भुवः। नवेदाः।
उचथस्य। नव्यः।
वेदं। मे। देवः। ऋतुऽपाः। ऋतूनां। न। अहं। पतिं।
सनितुः। अस्य। रायः॥ ३

हे अग्ने ऋतयन् सर्वप्राणिनां जीवनहेतुकमुदकं कुर्वन् कया केनाप्यृतेन सत्येन क्रियमाणेन कर्मणा न उचथस्यास्मदीयस्य स्तोत्रस्य नवेदा ज्ञाता भुवः। भवेः। नव्यः स्तुत्य ऋतूनां ऋतुपाः। द्वितीय ऋतशब्दोऽनुवादकः। देवो द्योतमानोऽग्निर्मां वेदः। वेत्तु। सनितुर्भजमानस्यास्य मम रायः पश्वादिलक्षणस्य पतिं स्वामिनं त्वामग्निमहं न जानामि॥ भुवः। भू सत्तायां लिङर्थे लेट्यडागमः। उवङादेशः। नवेदाः। न न वेत्तीति वेत्तीत्यस्मिन्नर्थे वर्तते। कथमेतल्लभ्यते। निपातनात्। द्विनञ्पूर्वस्यासुन्प्रत्ययांतस्य वेदेरेकस्य नञो लोपोऽन्यस्य प्रकृतिभावश्च छांदसाभिना निपातितः। पाणिनिना तु नभ्राण्नपादिति सूत्रेन वेत्तीत्येतस्मिन्नर्थे निपातितः। अस्यार्थस्यानुपपन्नत्वात् छांदसाभिपक्ष एवाश्रीयते॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

के ते अग्ने रिपवे बंधनासः के पायवः सनिषंत द्युमंतः।
के धासिमग्ने अनृतस्य पांति क आसतो वचसः संति
गोपाः॥ ४

के। ते। अग्ने। रिपवे। बंधनासः। के। पायवः।

सनिषंत। द्युऽमंतः।

के। धासिं। अग्ने। अनृतस्य। पांति। के। असतः।

वचसः। संति। गोपाः॥ ४

हे अग्ने ये रिपवे स्वकीयस्य शत्रोः बंधनासो बंधकाः स्तुत्ये त्वत्संबंधिनस्ते पुरुषाः के कीदृशाः। सामर्थ्यातिशयादेवंविधा इति केनापि ज्ञातुं न शक्यंत इत्यर्थः। ये पायवो जनानां रक्षितारो द्युमंतो दीप्तिमंतः सनिषंत दीनेभ्यो धनं प्रयच्छंति त्वदीयाः के कीदृशाः। येऽनृतस्यासत्यस्य धासिं धारकं जनं पांति रक्षंति ते त्वदीया जनाः के संति। न कोऽपीत्यर्थः। येऽसतो दुष्टस्याभिशापादि-लक्षणस्य वचसो गोपा गोपायितारो रक्षितारस्ते त्वदीयाः के संति। न कोऽपीत्यर्थः। अथवा ये के जना रिपोर्बंधकाः। ये के पायवो रक्षितारः सनिषंत धनं प्रयच्छंति द्युमंतः। ये केऽनृतस्यासत्यस्य धासिं धारकं जनं पांति अनृतजनितपापात्परिहृत्य सन्मार्गप्रदानेन रक्षंति। ये केऽसतोऽभिशापादिलक्षणाद्वचसो गोपायितारः संति ते सर्वे त्वदीयाः। त्वदुपासका इत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

सखायस्ते विषुणा अग्न एते शिवासः संतो अशिवा अभूवन्।

अधूर्षत स्वयमेते वचोभिर्ऋजूयते वृजिनानि ब्रुवंतः॥ ५

सखायः। ते। विषुणाः। अग्ने। एते। शिवासः। संतः।

अशिवाः। अभूवन्।

अधूर्षत। स्वयं। एते। वचःऽभिः। ऋजुऽयते। वृजिनानि।

ब्रुवंतः॥ ५

हे अग्ने तव सखायः स्तोतारो विषुणा विप्रकीर्णाः सर्वत्र व्याप्ता एते पूर्वमशिवाः परनिंदादिलक्षणास्त्वत्परिचर्यां त्यजंतोऽभद्राः संत इदानीं त्वत्परिचर्यां कुर्वंत शिवासः शिवा भद्रा अभूवन्। किंच य ऋजूयत ऋजु सम्यगाचरतेऽपि मह्यं वचो-

भिरसाधूक्तिभिर्वृजिनानि कुटिलानि ब्रुवंतस्त एते मम सपत्नाः स्वयमेवाध्रूर्वंत। अहिंसंत। ध्रूर्वतेर्हिंसाकर्मण इदं रूपं॥

॥ अथ षष्ठी॥

यस्ते॑ अग्ने नम॑सा यज्ञमीट्ट॑ ऋतं स पा॑त्यरुषस्य वृष्णः॑।

तस्य क्षयः॑ पृथुरा साधुरे॑तु प्रसर्स्रा॑णस्य नहु॑षस्य शेषः॑॥ ६

यः। ते। अग्ने॑। नमसा। यज्ञं॑। ईट्टे॑। ऋतं॑। सः।

पाति। अरुषस्य॑। वृष्णः॑।

तस्य॑। क्षयः॑। पृथुः। आ। साधुः। एतु। प्रऽसर्स्रा॑णस्य।

नहु॑षस्य। शेषः॑॥ ६

हे अग्ने यो मनुष्यो यज्ञं यजनीयं ते त्वां नमसा स्तोत्रेणेट्टे स्तौति। यद्वा ते तुभ्यं यज्ञं यागं नमसान्नरूपेण हविषेट्टे यजति॥ अस्मिन् पक्षे यजेर्बहुलं छंदसीति शपः श्लुः। श्लाविति द्विर्वचनं। बहुलं छंदसीति संप्रसारणं। सवर्णदीर्घः। जकारस्य टकारः॥ योऽरुषस्य रोचमानस्य वृष्णः कामानां वर्षितुस्त्वं ऋतं स्तोत्रं पाति रक्षति तस्य यजमानस्य क्षयो गृहं पृथुर्विस्तीर्णं भवति। पश्चादिच्छथैर्धनैः संपूर्णं भवतीत्यर्थः। प्रसर्स्राणस्य प्रकर्षेण परिचर्यां गच्छतो नहुषस्य मनुष्यस्य साधुः कामानां साधकः शेषः। भिष्यत इति शेषः। पुत्र ऐतु। आगच्छतु। भवत्वित्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे चतुर्थो वर्गः॥

अर्चंतस्त्वेति षड़्चं त्रयोदशं सूक्तं सुतंभरस्यार्षं गायत्रमाग्नेयं। अनुक्रांतं च। अर्चंतो गायत्रं त्विति॥ प्रातरनुवाक आग्नेयक्रतौ गायत्रेछंदस्याश्विनशस्त्रे इदमादिके द्वे सूक्ते। सूत्रितं च। अर्चंतस्त्वेति सूक्ते। आ० ४, १३,। इति॥ आहवनीयोपस्थाने त्वमग्ने सप्रथा असीत्येका। सूत्रितं च। सं नः स्तुत सुमत्या वाजवत्या त्वमग्ने सप्रथा असीत्येका। सूत्रितं च। सं नः स्तुत सुमत्या वाजवत्या त्वमग्ने सप्रथा असीति च। आ० ३, १०,। इति॥ अश्वमेधे पौष्णेष्टौ त्वमग्ने सप्रथा इति प्रथमाज्यभागानुवाक्या। त्वमग्ने सप्रथा असि सोम यास्ते मयोभुव इति सूत्रितो आ० १०, ६,। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अर्चंतस्त्वा हवामहेऽर्चंतः समिधीमहि ।

अग्ने अर्चंत ऊतये ॥ १

अर्चंतः । त्वा । हवामहे । अर्चंतः । सं । इधीमहि ।

अग्ने । अर्चंतः । ऊतये ॥ १

हे अग्ने त्वा त्वामर्चंतः पूजयंतो वयं हवामहे । आह्वयामः । अर्चंतः स्तुवंतो वयमूतये रक्षणाय तर्पणाय वा त्वां समिधीमहि । समिद्भिः संदीपयामः । अर्चंत इति तृतीयं पदमादरातिशयार्थं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्नेः स्तोमं मनामहे सिध्रमद्य दिविस्पृशः ।

देवस्य द्रविणस्यवः ॥ २

अग्नेः । स्तोमं । मनामहे । सिध्रं । अद्य । दिविऽस्पृशः ।

देवस्य । द्रविणस्यवः ॥ २

द्रविणस्यवो द्रविणं धनमिच्छंतो वयं दिविस्पृशः स्वर्गं आकाशं व्याप्नुवतो देवस्य द्योतमानस्याग्नेः सिध्रं पुरुषार्थानां साधकं स्तोमं स्तोत्रमद्यास्मिन्नहनि मनामहे । ब्रूमः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अग्निर्जुषत नो गिरो होता यो मानुषेष्वा ।

स यक्षद्दैव्यं जनं ॥ ३

अग्निः । जुषत । नः । गिरः । होता । यः । मानुषेषु । आ ।

सः । यक्षत् । दैव्यं । जनं ॥ ३

होता देवानामाह्वाता योऽग्निर्माधुरेष्वा वदति सोऽग्निर्नोऽस्माकं गिरः स्तुतीर्जुषत। सेवतां। सोऽग्निर्दैव्यं जनं देवसंबंधिनं जनं यक्षत्। यजतु॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वम॑ग्ने सप्रथा असि जुष्टो होता वरे॑ण्यः।

त्वया॑ यज्ञं॑ वि त॑न्वते॥ ४

त्वं। अग्ने। सऽप्रथाः। असि। जुष्टः। होता। वरे॑ण्यः।

त्वया॑। यज्ञं॑। वि। तन्वते॥ ४

हे अग्ने जुष्टः सर्वदा प्रीतो वरेण्यः सर्वैर्वरणीयो होता त्वं सप्रथाः सर्वतः पृथुरसि। भवसि। तथाह यास्कः। सप्रथाः सर्वतः पृथुः। नि० ६. ८.। इति। किंच सर्वे यजमानास्त्वया साधनेन यज्ञं वितन्वते॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वाम॑ग्ने वाजसात॑मं विप्रा॑ वर्धं॑ति सुष्टु॑तं।

स नो॑ रास्व सुवीर्यं॑॥ ५

त्वां। अग्ने। वाजऽसात॑मं। विप्राः॑। वर्धं॑ति। सुऽस्तुतं।

सः नः। रास्व। सुऽवीर्यं॑॥ ५

हे अग्ने विप्रा मेधाविनः स्तोतारो वाजसातमं। वाजोऽन्नं। तद्दतं सुष्टुतं पूर्वैर्महर्षिभिः सम्यक् स्तुतं तं त्वां वर्धंति। स्तोत्रैर्वर्धयंतीति। स त्वं नोऽस्मभ्यं सुवीर्यं सर्वैः श्लाघनीयं बलं रास्व। देहि॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्ने॑ नेमिर॒राँ इ॑व दे॒वांस्त्वं प॑रि॒भूर॑सि।

आ राध॑श्चित्रमृ॑ञ्जसे॥ ६

अग्ने॑। नेमिः। अरान्ऽइ॑व। दे॒वान्। त्वं। प॒रि॒ऽभूः। अ॒सि॒।

आ। राधः॑। चि॒त्रं। ऋ॒ञ्ज॒से॒ ॥ ६

हे अग्ने त्वं देवान् परिभूरसि। स्वतेजसा परिभवसि। कथमिव। नेमिः प्रकाशमानचक्रस्य बाह्यो वलयोऽरानिव नाभावर्पितान् सूक्ष्मान् स्वावयवानिव। किंच त्वं चित्रं नानाविधं राधः। साधयंत्यनेन पुरुषार्थानिति राधो धनं। आ ऋंजसे। स्तोतृभ्यः प्रसाधय। धननामसु पाठाद्राधो धनमित्युक्तं ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे पंचमो वर्गः ॥

अग्निं स्तोमेनेति षडृचं चतुर्दशं सूक्तं सुतंभराख्यर्षं गायत्रमाग्नेयं। अग्निं स्तोमेनेत्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अ॒ग्निं स्तोमे॑न बोधय समिधा॒नो अम॑र्त्यं।

ह॒व्या दे॒वेषु॑ नो दधत् ॥ १

अ॒ग्निं। स्तोमे॑न। बो॒ध॒य॒। स॒म्ऽइ॒धा॒नः। अम॑र्त्यं।

ह॒व्या। दे॒वेषु॑। नः। द॒ध॒त् ॥ १

हे स्तोतरमर्त्यंमरणधर्मरहितमग्निं स्तोमेन स्तोत्रेण बोधय। स्वाभिलषितार्थसिद्धये प्रबोधय। योऽग्निः समिधानः स्तोत्रैः सम्यक् प्रकाशमानः स नो हव्यास्मदीयानि हव्यानि हवींषि देवेषु दधत्। निदधातु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तम॑ध्व॒रेष्वी॑ळते दे॒वं मर्ता॒ अम॑र्त्यं।

यजि॑ष्ठं॒ मानु॑षे॒ जने॑ ॥

तं। अ॒ध्व॒रेषु॑। ई॒ळ॒ते॒। दे॒वं। मर्ताः॑। अम॑र्त्यं।

यजि॑ष्ठं। मानु॑षे। जने॑ ॥ २

यतो मनुष्या देवं द्योतमानममर्त्यममरणधर्माणं मानुषे मनुष्याणां संबंधिनि जने लोके यजिष्ठं यष्टृतमं तमग्निमध्वरेषु प्रयतं तुभ्यमीळते । स्तुवंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं हि शश्वंत ईळते स्रुचा देवं घृतश्चुता ।

अग्निं हव्याय वोळ्हवे ॥ २

तं । हि । शश्वंतः । ईळते । स्रुचा । देवं । घृतऽश्चुता ।

अग्निं । हव्याय । वोळ्हवे ॥ २

शश्वंतो बहवः स्तोतारस्तं देवमग्निमीळते । स्तुवंति । कीदृशास्ते । घृतश्चुता घृतं क्षरंत्या स्रुचा सहिताः । किमर्थं स्तुवंति । हव्याय हव्यवहनार्थं चरुपुरोडाशादिलक्षणं हविर्वोढवे वोढुं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निर्जातो अरोचत घ्नन्दस्यूञ्ज्योतिषा तमः ।

अविंदद्गा अपः स्वः ।

अग्निः । जातः । अरोचत । घ्नन् । दस्यून् । ज्योतिषा । तमः ।

अविंदत् । गाः । अपः । स्व१रिति स्वः ॥ ४

जातोऽरण्योर्मंथनेन प्रादुर्भूतोऽग्निर्दस्यून् यज्ञविघ्नकारिणः शत्रून् घ्नन् हिंसन् ज्योतिषा स्वेन तेजसा तमो घ्नन्नरोचत । अदीप्यत । किंच गा अप उदकानि स्वः सूर्यं चाविंदत् । अवेदयत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अग्निमीळेन्यं कविं घृतपृष्ठं सपर्यंत ॥

वेतु मे शृणवद्धवं ॥ ५

अग्निं । ईळेन्यं । कविं । घृतऽपृष्ठं । सपर्यत ।

वेतुं । मे । शृणवत् । हवं ॥ ५

हे जना ईळेन्यं स्तुत्यं कविं क्रांतदर्शिनं घृतपृष्ठं दीप्तोपरिभागमग्निं सपर्यत । पूजयत । सोऽग्निर्मे हवं मदीयमाह्वानं वेतु । कामयतां । शृणवत् शृणोतु च ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निं घृतेनं वावृधुः स्तोमेंभिर्विश्वचंर्षणिं ।

स्वाधीभिर्वचस्युभिः ॥ ६

अग्निं । घृतेनं । ववृधुः । स्तोमेंभिः । विश्वऽचंर्षणिं ।

सुऽआधीभिः । वचस्युऽभिः ॥ ६

ऋत्विजो विश्वचर्षणिं विश्वस्य द्रष्टारं स्वाधीभिः शोभनाध्यानैर्वचस्युभिः स्तुतिकामैर्देवैः समेतमग्निं घृतेन स्तोमेभिः स्तोमैः स्तोत्रैर्ववृधुः । अवर्धयन् ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले प्रथमोऽनुवाकः ॥

द्वितीयेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्र प्र वेधस इति पंचर्चं प्रथमं सूक्तमांगिरसस्य धरुणस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं । अत्रानुक्रमणिका । प्र वेधसे पंचांगिरसो धरुण इति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूत्रितं च । प्र वेधसे कवये त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

प्र वेधसें कवये वेद्यांय गिरं भरे यशसें पूर्व्यायं ।

घृतप्रंसत्तो असुंरः सुशेवो रायो धर्ता धरुणो वस्वो

अग्निः ॥ १

प्र । वेधसे । कवये । वेद्याय । गिरं । भरे । यशसे ।

पूर्व्याय ।

घृतऽप्रसत्तः । असुरः । सुऽशेवः । रायः । धर्ता । धरुणः ।

वस्वः । अग्निः ॥ १

योऽग्निर्घृतप्रसत्तो हवीरूपेण घृतेन प्रसन्नोऽसुरो बलवान् सुशेवः। शोभनं शेवं सुखं यस्यासौ सुशेवः शेवमिति सुखनामसु पाठात्। रायो धनस्य धर्ता पोषको धरुणो हविषां धारको वस्वो वासकोऽग्निर्भवति वेधसे विधात्रे कवये क्रांतदर्शे वेद्याय स्तुत्याय। भिदिरयं भनिना समानार्थो भनिश्च स्तुतिकर्मा। यशसे यशस्विने पूर्व्याय मुख्याय तस्मा अग्नये गिरं स्तुतिं प्रभरे। प्रणयामि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऋतेन ऋतं धरुणं धारयंत यज्ञस्य शाके परमे व्योमन् ।

दिवो धर्मन्धरुणे सेदुषो नृञ्जातैरजाताँ अभि ये ननक्षुः ॥ २

ऋतेन । ऋतं । धरुणं । धारयंत । यज्ञस्य । शाके । परमे ।

विऽओमन् ।

दिवः । धर्मन् । धरुणे । सेदुषः । नॄन् । जातैः ।

अजातान् । अभि । ये । ननक्षुः ॥ २

ये यजमाना दिवो द्युलोकस्य धरुणे धारके धर्मन्यग्नौ सेदुष आसीनान् नॄनजातान्देवान् जातैर्मनुष्यैरृत्विग्भिरभिननक्षुः अभिप्राप्नुवंति ते यजमाना यज्ञस्य धरुणं धारकमृतं सत्यरूपमग्निं शाके कर्मणि निमित्ते परमे उत्कृष्टे व्योमन् स्थाने उत्तरवेद्यामृतेन स्तोत्रेण धारयंत। धारयंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अंहोयुवस्तन्वस्तन्वते वि वयो महद्दुष्टरं पूर्व्याय ।

स संवतो नवजातस्तुतुर्यात्सिंहं न क्रुद्धमभितः परि ष्ठुः ॥ ३

अंहःऽयुवः । तन्वः । तन्वते । वि । वयः । महत् । दुस्तरं ।

पूर्व्याय ।

सः । संऽवतः । नवऽजातः । तुतुर्यात् । सिंहं । न । क्रुद्धं ।

अभितः । परि । स्थुः ॥ ३

ये यजमानाः पूर्व्याय मुख्यायास्मा अग्नये महदधिकं दुष्टरं राक्षसैर्दुःप्रापं वयो हविर्लक्षणमन्नं प्रयच्छंति ते यजमानास्तन्वः स्वास्तनूरंहोयुवोंऽहसां वियोजिका वितन्वते । विस्तारयंति । नवजातः सोऽग्निः संवतः संगतान् शत्रून् तुतुर्यात् । तरतु । किंचाभितः सर्वतो वर्तमानाः शत्रवो मां परिवर्जयित्वा स्थुः । तिष्ठेयुः । कथमिव । मृगाः क्रुद्धं सिंहं न सिंहमिव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मातेव यद्भरसे पप्रथानो जनंजनं धायसे चक्षसे च ।

वयोवयो जरसे यद्दधानः परि त्मना विषुरूपो जिगासि ॥ ४

माताऽइव । यत् । भरसे । पप्रथानः । जनंऽजनं । धायसे ।

चक्षसे । च ।

वयःऽवयः । जरसे । यत् । दधानः । परि । त्मना ।

विषुऽरूपः । जिगासि ॥ ४

पप्रथानः सर्वत्र प्रथमानो यद्यस्त्वं मातेव जननीव जनंजनं सर्वं जनं भरसे बिभर्षि । किंच धायसे धारणाय चक्षसे दर्शनाय च सर्वैः प्रार्थ्यसे । यद्यदा दधानो

दधानो धार्यमाणो भवसि तदा वयो वयः सर्वमन्नं जरसे। जरयसि। अपि च विपुरूपो नानारूपः सन् त्वमात्मना परिजिगासि। सर्वभूतानि परिगच्छसि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वाजो नु ते शवसस्पात्वंतमुरुं दोघं धरुणं देव रायः ।
पदं न तायुर्गुहा दधानो महो राये चितयन्नत्रिमस्पः ॥ ५

वाजः । नु । ते । शवसः । पातु । अंतं । उरुं । दोघं ।
धरुणं । देव । रायः ।
पदं । न । तायुः । गुहा । दधानः । महः । राये । चितयन् ।
अत्रिं । अस्परित्यस्पः ॥ ५

हे देव द्योतमानाग्ने उरुं प्रभूतं दोघं कामानां दोग्धारं रायो धनस्य धरुणं धारकं वाजो हविर्लक्षणमन्नं ते त्वदीयस्य शवसो बलस्यांतं समाप्तिं संपूर्तिं नु अद्य पातु। रक्षतु। तायुर्न तस्करो यथा गुहायां पदं द्रव्यं दधानो धारयन् रक्षति तद्वत् महो महते राये धनाय धनलाभार्थं चितयन् सन्मार्गं प्रकाशयन् अत्रिमस्पः। अत्रिमृषिमप्रीणयः। स्पृ प्रीणनपालनयोरिति धातुः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे सप्तमो वर्गः ॥

बृहद्वय इति पंचर्चं द्वितीयं सूक्तमात्रेयस्य पूरोरार्षं। अंत्या पंक्तिः शिष्टा अनुष्टुभः। अग्निर्देवता। तथा चानुक्रांतं। बृहत्पूरुः पंत्यंतं त्विति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावानुष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदमादीनि दश सूक्तानि चतुर्थनवमवर्जितानि। आदितस्त्रिषु सूक्तेष्वंत्यामुद्धरेत्। तथा च सूत्रितं। बृहद्वय इति दशानां चतुर्थनवमे उद्धरेदुत्तमामुत्तमां चादितस्तिसृणां। आ० ४. १३. इति ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

बृहद्वयो हि भानवेऽर्चा देवायाग्नये ।
यं मित्रं न प्रशस्तिभिर्मर्तासो दधिरे पुरः ॥ १

बृहत्। वयः। हि। भानवे। अर्च। देवाय। अग्नये।

यं। मित्रं। न। प्रशस्तिऽभिः। मर्तासः। दधिरे। पुरः॥ १

यस्मै भानवे दीप्तिमतेऽग्नये बृहद्वयो हवीरूपमन्नं दीयते हि। अतस्त्वमपि देवाय द्योतमानायाग्नये पयोऽर्चं। प्रयच्छ। मर्तासो मनुष्या यजन्ति मित्रं न सखायमिव प्रशस्तिभिः प्रशस्ताभिः स्तुतिभिः पुरो दधिरे पुरस्कुर्वन्ति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स हि द्युभिर्जनानां होता दक्षस्य बाह्वोः।

वि हव्यमग्निरानुषग्भगो न वारमृण्वति॥ २

सः। हि। द्युऽभिः। जनानां। होता। दक्षस्य। बाह्वोः।

वि। हव्यं। अग्निः। आनुषक्। भगः। न। वारं।

ऋण्वति॥ २

योऽग्निर्हव्यं हविर्देवेभ्य आनुषक् देवेभ्य आनुषक्तं करोति बाह्वोर्भुजयोर्दक्षस्य बलस्य द्युभिर्द्युतिभिर्युक्तः सोऽग्निर्जनानां यजमानानां होता देवानामाह्वाता भवति। भगो न सूर्य इव वारं वरणीयं धनं ऋण्वति। विशेषेण प्रयच्छति मनुष्येषु॥

॥ अथ तृतीया ॥

अस्य स्तोमे मघोनः सख्ये वृद्धशोचिषः।

विश्वा यस्मिन्तुविष्वणि समर्ये शुष्ममादधुः॥ ३

अस्य। स्तोमे। मघोनः। सख्ये। वृद्धऽशोचिषः।

विश्वा। यस्मिन्। तुविऽस्वनि। सं। अर्ये। शुष्मं। आऽदधुः॥ ३

मघोनो मघवतो धनवतो वृद्धशोचिषः। वृद्धानि शोचींषि तेजांसि यस्यासौ वृद्धशोचिः। तस्यैवंविधस्याग्नेः स्तोमे स्तोत्रे सख्ये च स्याम। तुविष्वणि बहुशब्देऽर्थे स्वामिनि यस्मिन्नग्नौ विश्वा॥ सुपां सुलुगिति डादेशः॥ विश्वे सर्वे ऋत्विजः शुष्मं बलं हविर्भिः स्तोत्रैश्च समादधुः सम्यगादधति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अधा ह्यग्न एषां सुवीर्यस्य मंहना ।

तमिद्यह्वं न रोदसी परि श्रवो बभूवतुः ॥ ४

अध । हि । अग्ने । एषां । सुऽवीर्यस्य । मंहना ।

तं । इत् । यह्वं । न । रोदसी इति । परि । श्रवः ।

बभूवतुः ॥ ४

हे अग्ने अध अथैषामस्माकं यजमानानां सुवीर्यस्य सर्वैः स्पृहणीयस्य बलस्य मंहना मंहनायै दानाय भव ॥ मंहतिर्दानकर्मा ॥ रोदसी द्यावापृथिव्यौ यह्वं न महांतं सूर्यमिव श्रवः सर्वैः श्रवणीयं तमित्तमग्निमेव परिबभूवतुः । परिगृह्णीतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू न एहि वार्यमग्ने गृणान आ भर ।

ये वयं ये च सूरयः स्वस्ति धामहे सचोतैधि पृत्सु नो वृधे ॥ ५

नु । नः । आ । इहि । वार्यं । अग्ने । गृणानः । आ । भर ।

ये । वयं । ये । च । सूरयः । स्वस्ति । धामहे । सचा ।

उत । एधि । पृत्ऽसु । नः । वृधे ॥ ५

हे अग्ने गृणानः स्तूयमानः सन् नु क्षिप्रमेहि । यज्ञं प्रत्यागच्छ । आगत्य च नोऽस्मभ्यं वार्यं वरणीयं धनमाभर । संपादय । ये वयं यजमाना ये च सूरयः स्तोतारः सचा हविर्भिः सहिता उभे ये वयं स्वस्ति स्तोत्रं धामहे । कुर्मः । उत अपि च पृत्सु पृतनासु नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय एधि । भव ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमेऽष्टमो वर्गः ॥

आ यज्ञैरिति पंचर्चं तृतीयं सूक्तमात्रेयस्य पुरोरार्षमाग्नेयं । अंत्या पंक्तिः शिष्टा पंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभः । आ यज्ञैरित्यनुक्रमणिका ॥ अंत्यावर्जं प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्बृहद्वय इत्यादिदशसूक्तमध्ये विनियोग उक्तः ॥

तत्रेयं प्रथमा ॥

आ यज्ञैर्देव मर्त्य इत्था तव्यांसमूतये ।

अग्निं कृते स्वध्वरे पूरुरीळीतावसे ॥ १

आ । यज्ञैः । देव । मर्त्यः । इत्था । तव्यांसं । ऊतये ।

अग्निं । कृते । सुऽअध्वरे । पूरुः । ईळीत । अवसे ॥ १

हे देव मर्त्यो मनुष्य ऋत्विगित्थेत्थं तव्यांसं अतितेजोभिः प्रवृद्धमग्निमूतये तर्पणाय यज्ञैः स्तोत्रैराह्वयति । किंच पूरुर्मनुष्यः स्तोता कृते स्वध्वरे शोभने क्रतौ तमग्निमवसे रक्षणायेळीत । स्तौति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अस्य हि स्वयशस्तर आसा विधर्मन्मन्यसे ।

तं नाकं चित्रशोचिषं मंद्रं परो मनीषया ॥ २

अस्य । हि । स्वयशःऽतरः । आसा । विऽधर्मन् । मन्यसे ।

तं । नाकं । चित्रऽशोचिषं । मंद्रं । परः । मनीषया ॥ २

हे विधर्मन् । विशिष्टो धर्मो यस्यासौ विधर्मा स्तोता । तस्य संबोधनं । हे स्तोतः स्वयशस्तरः स्वयशसां मध्येऽतिशयेन स्वयशास्त्वं मनीषया प्रकृष्टबुद्ध्या साधनेन प्रसिद्धमस्यैतं ह्यग्निमासास्येन वाचा मन्यसे । स्तौषि । किंविशिष्टमग्निं । नाकं सुखं । अकं दुःखं । न विद्यतेऽकं यस्य सः । तं चित्रशोचिषं चित्रतेजसं मंद्रं स्तुत्यं परः परस्तात्स्थितं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अस्य वासा उ अर्चिषा य आयुक्त तुजा गिरा ।

दिवो न यस्य रेतसा बृहच्छोचंत्यर्चयः ॥ ३

अध । वै । अग्नी । ऊं इति । अर्चिषा । यः । अयुक्त ।

तुला । गिरा ।

दिवः । न । यस्य । रेतसा । बृहत् । शोचंति । अर्चयः ॥ ३

योऽग्निस्तुला जगद्व्यवहारयोग्येन बलेन गिरा स्तुत्यायुक्त संबद्धो भवति दिवो न द्योतमानस्यादित्यस्येव यस्याग्ने रेतसा प्रभया सत्सं जगद्यात्रं यस्याग्नेबृहत्प्रवृद्धं तोऽर्चयो दीप्तयः शोचंति प्रकाशंते यद्वा वै खल्वग्नेरर्चिषा प्रभयाऽऽदित्योऽर्चिं-ष्मान्भवति । उ इति पूरणः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्य क्रत्वा विचेतसो दस्मस्य वसु रथ आ ।

अधा विश्वासु हव्योऽग्निर्विक्षु प्र शंस्यते ॥ ४

अस्य । क्रत्वा । विऽचेतसः । दस्मस्य । वसु । रथे । आ ।

अध । विश्वासु । हव्यः । अग्निः । विक्षु । प्र । शस्यते ॥ ४

विचेतसः सुमतय ऋत्विजोऽस्य दस्मस्य दर्शनीयस्याग्नेः क्रत्वा कर्मणा यागादिना वसु वसूनि धनानि रथ आ दधति । हव्यो यज्ञार्थमाह्वातव्यः सोऽग्निरध अथ उत्पत्त्यनंतरमेव विश्वासु सर्वासु विक्षु प्रजासु प्रशस्यते । स्तूयते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू न इद्धि वार्यमासा सचंत सूरयः ।

ऊर्जो नपादभिष्टये पाहि शग्धि स्वस्तय उतैधि पृत्सु नो वृधे ॥ ५

नु । नः । इत् । हि । वार्यं । आसा । सचंत । सूरयः ।

ऊर्जः । नपात् । अभिष्टये । पाहि । शग्धि । स्वस्तये । उत ।

एधि । पृत्ऽसु । नः । वृधे ॥ ५

नु अग्ने योऽस्मभ्यं वार्यं वरणीयं धनं नु क्षिप्रं यच्छ। इदीति पूरणौ। यतः सूरयः स्तोतारस्त्वत्तः सकाशादासा आस्येन स्तोत्रेण सचंत धनं लभंते। किंच हे ऊर्जो नपात् बलस्य पालयितर्बलस्य पुत्र वा अभिष्टयेऽभीष्टाय अभिलषितं प्रयच्छेति शेषः। पाहि अस्मानापद्भ्यो रक्ष। स्वस्तये क्षेमाय पश्वादिलक्षणस्य धनस्य क्षेमार्थं शग्धि त्वां याचे॥ व्यत्ययेन मध्यमः॥ शक्तो भवेति वा। हे अग्ने उत अपि च पृत्सु पृतनासु नो वृधे वर्धनाय एधि। भव॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे नवमो वर्गः ॥

प्रातरग्निरिति पंचर्चं चतुर्थं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। प्रातर्मृक्तवाहा द्वित इति। मृक्तवाहा इति विशेषणविशिष्ट आत्रेयो द्वित ऋषिः। पंक्त्यंतं हीति हिशब्दादस्यापि सूक्तस्य पंचमी पंक्तिः। पंक्त्यंतपरिभाषया शिष्टा अनुष्टुभः॥ उक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

प्रातरग्निः पुरुप्रियो विशः स्तवेतातिथिः।
विश्वानि यो अमर्त्यो हव्या मर्तेषु रण्यति॥ १

प्रातः। अग्निः। पुरुऽप्रियः। विशः। स्तवेत। अतिथिः।
विश्वानि। यः। अमर्त्यः। हव्या। मर्तेषु। रण्यति॥ १

पुरुप्रियो बहुप्रियो विशो यजमानान् धनस्य निवेशकोऽतिथिः। [दर्शनानां अटन् गच्छति तिथिष्वभ्येतीत्यतिथिः। तथाह यास्कः। अतिथिरभ्यतितो गृहान्भवत्यभ्येति तिथिषु परकुलानीति वा परगृहाणीति वेति॥ एवंविधोऽग्निः प्रातः स्तवेत् स्तूयते। अमर्त्योऽमरणधर्मा योऽग्निर्मर्तेषु मनुष्येषु यजमानेषु स्थितानि विश्वानि सर्वाणि हव्या हव्यानि हवींषि रण्यति कामयते॥

॥ अथ द्वितीया ॥

द्विताय मृक्तवाहसे स्वस्य दक्षस्य मंहना।
इन्दुं स धत्त आनुषक् स्तोता चित्ते अमर्त्य॥ २

द्विताय। मृक्तऽवाहसे। स्वस्य। दक्षस्य। मंहना।

इंदुं। सः। धत्ते। आनुषक्। स्तोता। चित्। ते। अमर्त्य॥ २

हे अग्ने द्विताय द्वितपुत्राय मृक्तवाहसे। मृक्तं शुद्धं हविर्देवेभ्यो वहति प्रापयतीति मृक्तवाहाः। तस्मै स्वस्यात्मीयस्य दक्षस्य बलस्य धनस्य वा मंहना मंहनायै दानाय भव। हे अमर्त्य नित्याग्ने यतः कारणात्ते तुभ्यं स मृक्तवाहा आनुषक् सर्वदानुषक्तमिंदुं सोमं धत्ते। धारयति। स्तोता चित् स्तोता च भवति॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं वो दीर्घायुशोचिषं गिरा हुवे मघोनां।

अरिष्टो येषां रथो व्यश्वदावन्नीयते॥ ३

तं। वः। दीर्घायुऽशोचिषं। गिरा। हुवे। मघोनां।

अरिष्टः। येषां। रथः। वि। अश्वऽदावन्। ईयते॥ ३

हे अग्ने दीर्घायुशोचिषं दीर्घगमनदीप्तिं तं वः। पूजायां बहुवचनं। त्वां मघोनां धनिनां कृते गिरा स्तोत्रेण हुवे। आह्वयामि। हे अश्वदावन्नश्वानां दातर्येषां धनिनां रथो युद्धेष्वरिष्टः शत्रुभिरहिंसितो वीयते विगच्छतु॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

चित्रा वा येषु दीधितिरासन्नुक्था पांति ये।

स्तीर्णं बर्हिः स्वर्णरे श्रवांसि दधिरे परि॥ ४

चित्रा। वा। येषुं। दीधितिः। आसन्। उक्था। पांति। ये।

स्तीर्णं। बर्हिः। स्वःऽनरे। श्रवांसि। दधिरे। परि॥ ४

येष्वृत्विक्षु चित्रा नानाविधा दीधितिर्यज्ञविषया क्रिया भवति। ये चासन्ना[...] उक्थान्युक्थानि स्तोत्राणि पांति रक्षंति तैर्ऋत्विग्भिः स्तीर्णं स्तीर्णस्य बर्हिषो [...] पर्यपरि श्रवांस्यन्नानि हवींषि स्वर्णरे। स्वः स्वर्गं नरं यजमानं नयतीति स्वर्णरो [...] यज्ञः। तस्मिन्दधिरे। निधीयंते॥

॥ अथ पंचमी ॥

ये मे पंचाशतं ददुरश्वानां सधस्तुति ।

द्युमदग्ने महि श्रवो बृहत्कृधि मघोनां नृवदमृत नृणां ॥ ५

ये । मे । पंचाशतं । ददुः । अश्वानां । सधऽस्तुति ।

द्युऽमत् । अग्ने । महि । श्रवः । बृहत् । कृधि । मघोनां ।

नृऽवत् । अमृत । नृणां ॥ ५

ये मघवानो दातारो मे मह्यं सधस्तुति स्तुत्या सहितं त्वत्स्तोत्रसमनंतरमश्वानां पंचाशतं ददुः हे अमृताग्ने त्वं तेषां मघोनां नृणां द्युमत् दीप्तिमन्महि महद्बृहत्परिवृढं नृवत्परिचारकमनुष्ययुक्तं श्रवोऽन्नं कृधि । कुरु । देहीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे दशमो वर्गः ॥

अभ्यवस्था इति पंचर्चं पंचमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अभ्यवस्था वव्रि- र्गायत्र्यावनुष्टुभौ विराड्रूपेति । आत्रेयो वव्रिर्ऋषिः । प्रथमाद्वितीये गायत्र्यौ तृतीयाचतुर्थ्यावनुष्टुभौ पंचमी विराड्रूपा एकादशिनस्त्रयोऽष्टक विराड्रूपेत्युक्त- लक्षणोपेतत्वात् ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

अभ्यवस्थाः प्र जायंते प्र वव्रेर्वव्रिश्चिकेत ।

उपस्थे मातुर्वि चष्टे ॥ १

अभि । अवऽस्थाः । प्र । जायंते । प्र । वव्रेः । वव्रिः । चिकेत

उपऽस्थे । मातुः । वि । चष्टे ॥ १

वव्रेर्मे मेरभ्युत्तरणमवस्था अशोभना दशाः प्रजायंते । तादृशीर्वव्रिरहमिमा अंभस्त्व- ञोऽग्निः प्रचिकेत । प्रजानीयात् । ज्ञात्वा चापनयत्विति भावः । योऽग्निर्मातुः पृथिव्या उपस्थे समीपे स्थितं पदार्थजातं विचष्टे पश्यति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

जुहुरे वि चितयंतोऽनिमिषं नृम्णं पांति।

आ दृळ्हां पुरं विविशुः॥ २

जुहुरे। वि। चितयंतः। अनिऽमिषं। नृम्णं। पांति।

आ। दृळ्हां। पुरं। विविशुः॥ २

ये विचितयंतस्तव प्रभावं जानंतो जनास्त्वामनिमिषं सर्वदा जुहुरे यज्ञार्थं स्थापयंति आहूय च नृम्णं तव बलं हविर्भिः स्तोत्रैश्च पांति रक्षंति ते दृळ्हां शत्रुभिः साधयितुमशक्यां पुरं पुरं पुरोनाभिं विविशुः। प्रविशंति। अतं पूर्भिद- चोदनानि पाहि। ऋ० ७. ३. ७.। इति निगमः॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ श्वैत्रेयस्य जंतवो द्युमद्वर्धंत कृष्टयः।

निष्कग्रीवो बृहदुक्थ एना मध्वा न वाजयुः॥ ३

आ। श्वैत्रेयस्य। जंतवः। द्युऽमत्। वर्धंत। कृष्टयः।

निष्कऽग्रीवः। बृहत्ऽउक्थः। एना। मध्वा। न। वाजऽयुः॥ ३

जायंत इति जंतवः। कृष्टयो मनुष्या ऋत्विजो मध्वा न मधुनेव एनया स्तुत्या। अत्र नकारश्चार्थे। मधुना च श्वैत्रेयस्य। श्वित्रस्यांतरिक्षं। तत्र भवस्य वैद्युतस्याग्नेः द्युमद्दीप्तिमद्बलमावर्धंत। अभिवर्धयंति। किंविधाः कृष्टयः। निष्कग्रीवा निष्कोपलक्षितस्वर्णालंकृतग्रीवाः। बहुयज्ञेनैकवचनं। बृहदुक्थो बहुस्तोत्रा वाजयुरन्नकामाः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्रियं दुग्धं न काम्यमजामि जाम्योः सचा।

घर्मो न वाजजठरोऽदब्धः शश्वतो दभः॥ ४

प्रियं। दुग्धं। न। काम्यं। अजामि। जाम्योः। सचा।

घर्मः। न। वाजऽजठरः। अदब्धः। शश्वतः। दभः॥ ४

जाम्योर्द्यावापृथिव्योः सचा सहायभूतोऽग्निर्दुग्धं न पय इव काम्यं कमनीय-मजामि दोषरहितं प्रियतममेवं स्तोत्रं जुषेत। किंविशिष्टोऽग्निः। घर्मो न प्रवर्ग्य इव वाजजठरः। वाजोऽन्नं जठरे यस्य सः। घर्मो यथा हव्येनाज्येन पयसा सिक्तो वाजजठरस्तद्वत्। जठरे उदर इत्यर्थः। अदब्धः शत्रुभिः स्वयमहिंसितः शश्वतः शाश्वतो नित्यो दभः शत्रूणां हिंसकः।

॥ अथ पंचमी॥

क्रीळ॑न्नो रश्म आ भु॑वः सं भस्म॑ना वा॒युना॒ वेवि॑दानः।

ता अ॑स्य सन्धृ॒षजो॒ न ति॒ग्माः सुसं॑शिता व॒क्ष्यो॑ वक्षणे॒स्थाः॥ ५

क्रीळ॑न्। नः॒। र॒श्मे॒। आ। भु॒वः॒। सम्। भस्म॑ना। वा॒युना॑।

वेवि॑दानः।

ताः। अ॒स्य॒। सन्। धृ॒षजः॑। न। ति॒ग्माः। सुऽसं॑शिताः।

व॒क्ष्यः॑। व॒क्ष॒णे॒ऽस्थाः॥ ५

हे रश्मे रश्मिवदग्ने क्रीळन् वनेषु क्रीडन् भस्मना स्वकार्येण भसितेन वायुना प्रेरकेण मरुता च संवेविदानः सम्यक् ज्ञायमानस्त्वं नोऽस्माकमाभुवः आभिमुख्येन भव। वक्षणेस्था वक्षणे वक्षौ स्थिता वक्ष्यः। हविर्वहंतीति वक्ष्यो ज्वालाः। सुसंशिताः सुतीक्ष्णा धृषजः शत्रूणां धर्षिकास्ता ज्वाला अस्य यजमानस्य मम न तिग्मा न तीक्ष्णाः सन्तु। संतु॥ षष्ठेऽवंटि सूक्तं॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे एकादशो वर्गः॥

यमग्न इति चतुरृचं षष्ठं सूक्तमत्रेरार्षमाग्नेयं। अन्त्या पंक्तिः शिष्टा अनुष्टुभः। तथा चानुक्रान्तं। यमग्ने चतुष्कं प्रयस्वन्तः पंक्त्यंतं त्विति॥ प्रातरनुवाका-श्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः॥ अग्ने चतुर्थीरात्र्येऽप्तोर्यामे द्वितीयेऽहनीदं सूक्तमाज्य-शस्त्रं। सूत्रितं च। यमग्ने वाजसातमेति द्वितीयेऽहन्याज्यं। आ० १०, २, । इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यमग्ने वाजसातम त्वं चिन्मन्यसे रयिं ।

तं नो गीर्भिः श्रवाय्यं देवत्रा पनया युजं ॥ १

यं । अग्ने । वाजऽसातम । त्वं । चित् । मन्यसे । रयिं ।

तं । नः । गीःऽभिः । श्रवाय्यं । देवऽत्रा । पनय । युजं ॥ १

हे अग्ने हे वाजसाततमात्यंतमन्नद त्वं यं रयिं धनमस्माभिर्दीयमानं चरोरूपं धनं मन्यसे बुध्यसे। चिदिति पादपूरणः । श्रवाय्यं श्रवणीयं यस्य गीर्भिः स्तुतिभिर्युजं युक्तं गोऽस्मदीयं हविर्लक्षणं धनं तं देवत्रा देवेषु पनय। प्रापयेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ये अग्ने नेरयंति ते वृद्धा उग्रस्य शवसः ।

अप द्वेषो अप ह्वरोऽन्यव्रतस्य सश्चिरे ॥ २

ये । अग्ने । न । ईरयंति । ते । वृद्धाः । उग्रस्य । शवसः ।

अप । द्वेषः । अप । ह्वरः । अन्यऽव्रतस्य सश्चिरे ॥ २

हे अग्ने ये जना वृद्धाः पश्वादिलक्षणैर्धनैः समृद्धाः संतस्ते तुभ्यं नेरयंति हवींषि न प्रयच्छंति त उग्रस्याधिकेन शवसो बलेनाच्चेन वापनीताः । बलाच्चहीना भवंतीत्यर्थः । किंचान्यव्रतस्यान्यद्वैदिकाद्विभक्तं व्रतं कर्म यस्य तस्माद्यज्यू द्वेषस्तत्संबंधिनं विरोधं ह्वराऽतिहिंसां चापसश्चिरे । आत्मानं प्रापयंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

होतारं त्वा वृणीमहेऽग्ने दक्षस्य साधनं ।

यज्ञेषु पूर्व्यं गिरा प्रयस्वंतो हवामहे ॥ ३

होतारं । त्वा । वृणीमहे । अग्ने । दक्षस्य । साधनं ।

यज्ञेषु । पूर्व्यं । गिरा । प्रयस्वंतः । हवामहे ॥ ३

हे अग्ने प्रयस्वंतोऽन्नवंत एतन्नामका वयं दक्षस्य यज्ञस्य साधकं साधयितारं त्वां होतारं देवानामाह्वातारं वृणीमहे। किंच यज्ञेषु पूर्व्यं मुख्यं त्वां गिरा स्तुतिरूपया वाचा स्तवामहे। स्तुमः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इत्था यथा त ऊतये सहसावन्दिवेदिवे।

राय ऋताय सुक्रतो गोभिः ष्याम सधमादो वीरैः स्याम सधमादः॥ ४

इत्था। यथा। ते। ऊतये। सहसाऽवन्। दिवेऽदिवे।

राये। ऋताय। सुक्रतो इति सुऽक्रतो। गोभिः। स्याम।

सधऽमादः। वीरैः। स्याम। सधऽमादः॥ ४

हे सहसावन् बलवन्नग्ने दिवे दिवेऽन्वहं वयं ते तवोतये रक्षणाय यथा स्याम तथेत्थमित्थं कुरु। हे सुक्रतो राये धनाय ऋताय यज्ञाय च यथा स्याम तथा कुरु। किंच वयं गोभिः सधमादः सह माद्यंतः स्याम। वीरैः पुत्रैश्च सधमादः सह माद्यंतः स्याम। तथा कुरु॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे द्वादशो वर्गः॥

मनुष्वत्त्वेति चतुर्ऋचं सप्तमं सूक्तमात्रेयस्य सस्यस्यार्षं। मनुष्वत्सस इत्यनुक्रमणिका पंक्त्यंतं त्वेति पूर्वत्रोक्तत्वादिदमादीनि त्रीणि सूक्तानि पंक्त्यंतानि। शिष्टा अनुष्टुभः। अग्निर्देवता॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

मनुष्वत्त्वा नि धीमहि मनुष्वत्समिधीमहि।

अग्ने मनुष्वदङ्गिरो देवान्देवयते यज॥ १

मनुष्वत्। त्वा। नि। धीमहि। मनुष्वत्। सं। इधीमहि।

अग्ने। मनुष्वत्। अंगिरः। देवान्। देवऽयते। यज॥ १

हे अग्ने त्वा त्वां मनुष्वन्मनुरिव निधीमहि। मनुःशब्दो मनुष्यपर्यायः॥ नभोऽं०
गिरोमनुषां वत्युपसंख्यानमिति वसंज्ञायां वत्प्रत्ययः॥ मनुष्वन्मनुरिव त्वा समिधी-
महि। समिद्भिः संदीपयामः। हे अंगिरोऽङ्गारात्मकाग्ने देवयते देवकामाय
यजमानाय मनुष्वन्मनवे मनोरपत्याय देवान् यज॥

॥ अथ द्वितीया॥

त्वं हि मानुषे जनेऽग्ने सुप्रीत इध्यसे।

स्रुचस्त्वा यंत्यानुषक्सुजात सर्पिरासुते॥ २

त्वं। हि। मानुषे। जने। अग्ने। सुऽप्रीतः। इध्यसे।

स्रुचः। त्वा। यंति। आनुषक्। सुऽजात। सर्पिःऽआसुते॥ २

हे अग्ने त्वं मानुषे जने मनुष्यलोके सुप्रीतः स्तोत्रैः सुष्ठु प्रीतः सन् इध्यसे।
दीप्यसे। स्रुचो हविर्भिः संपूर्णा आनुषक् आनुषक्तं यथा भवति तथा त्वा त्वां यंति।
प्राप्नुवंति। हे सुजात हे सर्पिरासुत घृतयुक्ताञ्चेति॥

॥ अथ तृतीया॥

त्वां विश्वे सजोषसो देवासो दूतमक्रत।

सपर्यंतस्त्वा कवे यज्ञेषु देवमीळते॥ २

त्वां। विश्वे। सऽजोषसः। देवासः। दूतं। अक्रत।

सपर्यंतः। त्वा। कवे। यज्ञेषु। देवं। ईळते॥ ४

सजोषसः सह प्रीयमाणा विश्वे सर्वे देवासो देवास्त्वां दूतमक्रत। अकुर्वन्।
अतः कारणात् हे कवे क्रांतदर्शिन् देवं द्योतमानं त्वा त्वां सपर्यंतः परिचरंतो
यजमाना यज्ञेष्वीळते। देवानाह्वातुं याचंते॥

॥ अथ चतुर्थी॥

देवं वो देवयज्ययाग्निमीळीत मर्त्यः।

समिद्धः शुक्र दीदिह्यृतस्य योनिमासदः ससस्य योनिमासदः॥

देवं। वः। देवऽयज्यया। अग्निं। ईड़ीत। मर्त्यः।

सम्ऽइद्धः। शुक्र। दीदिहि। ऋतस्य। योनिं। आ। असदः।

ससस्य। योनिं। आ। असदः॥ ४

मर्त्यो मनुष्यः देवं द्योतमानमग्निमध्वरं यज्ञं देवयज्यया देवयज्यायै देवयागार्थमीड़ीत। स्तोतुमर्हति। हे शुक्र शोचिष्मन् ऽग्ने हविर्भिः प्रवृद्धः सन् दीदिहि। दीप्यस्व। ऋतस्य सत्यभूतस्य ससस्य स्वप्नेन योनिं योनिकारणं स्वर्गसाधनं यज्ञस्थानमासदः। देवतारूपेणासीद। आदरातिशयद्योतनार्थं पुनर्वचनं॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रयोदशो वर्गः॥

प्र विश्वसामन्निति चतुर्ऋचमष्टमं सूक्तं। आत्रेयो विश्वसामा ऋषिः। चतुर्थी पंक्तिः शिष्टा अनुष्टुभः। अग्निर्देवता। तथा चानुक्रान्तं। प्र विश्वसामन्विश्वसामेति॥ उक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः॥

॥ तत्रेयं प्रथमा॥

प्र विश्वसामन्नत्रिवदर्चा पावकशोचिषे।

यो अध्वरेष्वीड्यो होता मन्द्रतमो विशि॥ १

प्र। विश्वऽसामन्। अत्रिऽवत्। अर्च। पावकऽशोचिषे।

यः। अध्वरेषु। ईड्यः। होता। मंद्रऽतमः। विशि॥ १

हे विश्वसामन्। ऋषेः संबोधनमेतत्। अत्रिवदत्रिरिव पावकशोचिषे शोधकदीप्तये तस्मा अग्नये प्रार्च। प्रगाय। योऽग्निरध्वरेष्वीड्यः सर्वैर्यजमानैः स्तुत्यो होता देवानामाह्वाता विशि जने मंद्रतमः स्तुत्यतमः॥

॥ अथ द्वितीया॥

न्यग्निं जातवेदसं दधाता देवमृत्विजं।

प्र यज्ञ एत्वानुषगद्या देवव्यचस्तमः॥ २

नि। अग्निं। जातऽवेदसं। दधात। देवं। ऋत्विजं।

प्र। यज्ञः। एतु। आनुषक्। अद्य। देवव्यचःऽतमः॥ २

हे यजमाना जातवेदसं जातप्रज्ञं जातधनं वा देवं द्योतमानमृत्विजमृतुयष्टारं अग्निं निदधात। निधत्त। किंच देवव्यचस्तमो देवानामाप्ततमो यज्ञो यज्ञसाधन-नमभिर्दीयमानं हविरानुषक् अनुषक्तं यथा भवति तथाद्याखिलन्हनि तमग्निं प्रैतु। गच्छतु॥

॥ अथ तृतीया॥

चिकित्विन्मनसं त्वा देवं मर्तास ऊतये।

वरेण्यस्य तेऽवस इयानासो अमन्महि॥ ३

चिकित्वित्ऽमनसं। त्वा। देवं। मर्तासः। ऊतये।

वरेण्यस्य। ते। अवसः। इयानासः। अमन्महि॥ ३

हे अग्ने चिकित्विन्मनसं। चिकित्विज्ज्ञानवन्मनो यस्यासौ चिकित्विन्मनाः। तं देवं त्वा त्वामियानास उपगच्छंतो मर्तासो मनुष्या वयमूतये रक्षणार्थं वरेण्यस्य संभजनीयस्य ते तवावसोऽवसे तर्पणायामन्महि। स्तुमः॥

॥ अथ चतुर्थी॥

अग्ने चिकिद्ध्यस्य न इदं वचः सहस्य।

तं त्वा सुशिप्र दंपते स्तोमैर्वर्धंत्यत्रयो गीर्भिः शुंभंत्यत्रयः॥ ४

अग्ने। चिकिद्धि। अस्य। नः। इदं। वचः। सहस्य।

तं। त्वा। सुऽशिप्र। दंऽपते। स्तोमैः। वर्धंति। अत्रयः।

गीःऽभिः। शुंभंति। अत्रयः॥ ४

हे अग्ने हे सहस्व सहसो बलस्य पुत्र नोऽस्मदीयमस्येदं परिचरणमिदं वचः स्तोत्रं चिकिद्धि । जानीहि । हे सुशिप्र । शोभने शिप्रे हनू नासिके वा यस्यासौ सुशिप्रः । तस्य संबोधनं । सुशिप्र सुहनो दंपते गृहपते तं त्वामत्रयोऽत्रिपुत्राः स्तोमैः स्तोत्रैर्वर्धंति । वर्धयंति । अत्रयो गीर्भिः शुंभंति । अलंकुर्वंति ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे चतुर्दशो वर्गः ॥

अग्ने सहंतमिति चतुर्ऋचं नवमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अग्ने द्युम्नो विश्वचर्षणिरिति । द्युम्न ऋषिः । चतुर्थी पंक्तिः । आद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः । अग्निर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्दृष्टक्रांतःपातित्वादुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

अग्ने सहंतमा भर द्युम्नस्य प्रासहा रयिं ।

विश्वा यश्चर्षणीरभ्या३सा वाजेषु सासहत् ॥ १

अग्ने । सहंतं । आ । भर । द्युम्नस्य । प्रऽसहा । रयिं ।

विश्वाः । यः । चर्षणीः । अभि । आसा । वाजेषु ।

ससहत् ॥ १

हे अग्ने प्रासहा प्रकृष्टेन बलेन सहंतं शत्रूनभिभवंतं रयिं पुत्रं द्युम्नस्य द्युम्नाय मम ऋषय आभर । आहर ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ एतदेव विवृणोति । यः पुत्र आसास्येन स्तोत्रेण युक्तः सन् वाजेषु युद्धेष्वभि आभिमुख्येन गतान् विश्वाः सर्वान् चर्षणीर्मनुष्यान् शत्रून् सासहत् अभिभवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमग्ने पृतनाषहं रयिं सहस्व आ भर ।

त्वं हि सत्यो अद्भुतो दाता वाजस्य गोमतः ॥ २

तं । अग्ने । पृतनाऽसहं । रयिं । सहस्वः । आ । भर ।

त्वं । हि । सत्यः । अद्भुतः । दाता । वाजस्य । गोऽमतः ॥ २

हे अग्ने सहसो बलात् पृतनासहं पृतनाः सेना अभिभवितारं रयिं पुत्रं स्वमाभर। आहर। त्वं हि सत्यः सत्यभूतोऽद्भुतो महान् गोमतो गोभिर्युक्तस्य वाजस्यान्नस्य दाता ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विश्वे हि त्वा सजोषसो जनासो वृक्तबर्हिषः ।

होतारं सद्मसु प्रियं व्यन्ति वार्या पुरु ॥ ३

विश्वे । हि । त्वा । सऽजोषसः । जनासः । वृक्तऽबर्हिषः ।

होतारं । सद्मऽसु । प्रियं । व्यन्ति । वार्या । पुरु ॥ ३

हे अग्ने सजोषसः सह प्रीयमाणा वृक्तबर्हिषो लूनबर्हिषो विश्वे सर्वे जनासो जना ऋत्विजः सद्मसु यज्ञगृहेषु होतारं देवानामाह्वातारं प्रियं सर्वेषां प्रीतिकरं त्वा त्वां पुरु पुरूणि बहूनि वार्या वरणीयानि धनानि व्यन्ति । याचन्ते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स हि ष्मा विश्वचर्षणिरभिमाति सहो दधे ।

अग्न एषु क्षयेष्वा रेवन्नः शुक्र दीदिहि द्युमत्पावक दीदिहि ॥ ४

सः । हि । स्म । विश्वऽचर्षणिः । अभिऽमाति । सहः । दधे ।

अग्ने । एषु । क्षयेषु । आ । रेवत् । नः । शुक्र । दीदिहि ।

द्युऽमत् । पावक । दीदिहि ॥ ४

हे अग्ने स लोकेषु प्रसिद्धो विश्वचर्षणिर्विश्वदर्शी अभिमाति शत्रूणां हिंसकं सहो बलं दधे । धारयति । हि स्मेति पूरणौ । हे शुक्र शोचिष्मन् त्वं नोऽस्मदीयेषु क्षयेषु गृहेषु रेवत् धनयुक्तं यथा भवति तथा दीदिहि । दीप्यस्व । हे पावक पापानां शोधकाग्ने त्वं द्युमद्दीप्तियुक्तं यशोयुक्तं च दीदिहि । दीप्यस्व ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे पंचदशो वर्गः ॥

अग्ने त्वं न इति चतुर्ऋचं दशमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अग्ने त्वं गौपायना लौपायना वा बंधुः सुबंधुः श्रुतबंधुर्विप्रबंधुश्चैकर्चा द्वैपदमिति । विंशतिका द्विपदा द्विपदा विराज इत्युक्तत्वाच्च । अग्निर्देवता ॥ महापितृयज्ञ आहवनीयं प्रति गच्छंत ऋत्विज इदं सूक्तं जपेयुः । तथा च सूत्रितं । अथैनमभिसमायंति मा प्रगामाग्ने त्वं न इति जपंतः । आ० २. १९. । इति ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि तृतीयसवने मैत्रा-वरुणशस्त्रेऽग्ने त्वमिति द्वे तं त्वा शोचिष्ठेत्येका । एवं विशिष्टो द्वैपदस्तृचः स्तोत्रियः । तथैव सूत्रितं । अग्ने त्वं नो अंतमोऽग्ने भवसुषमिधा । आ० ८. ३. । इति ॥

॥ तत्रेमे प्रथमाद्वितीये ॥

अग्ने त्वं नो अंतम उत त्राता शिवो भवा वरूथ्यः ।

वसुरग्निर्वसुश्रवा अच्छा नक्षि द्युमत्तमं रयिं दाः ॥ १ ॥ २

अग्ने । त्वं । नः । अंतमः । उत । त्राता । शिवः । भव । वरूथ्यः ।

वसुः । अग्निः । वसुऽश्रवाः । अच्छ । नक्षि । द्युमत्ऽतमं । रयिं । दाः । १ ॥ २

हे अग्ने वरूथ्यो वरणीयः संभजनीयः । यद्वा वरूथैः परिधिभिर्युक्तस्त्वं नोऽस्माकमंतमोऽंतिकतमो भव । उतापि च त्राता रक्षकः शिवः सुखकरश्च भव । वसुर्वासकोऽग्निः सर्वेषां वासयिता वसुश्रवा आप्तयशाः अस्मानच्छाभिमुख्येन नक्षि । अस्मान्व्याप्नुहि । द्युमत्तममतिशयेन दीप्तिमंततं रयिं पश्वादिलक्षणं धनं दाः । अस्मभ्यं देहि ॥

॥ अथ तृतीयाचतुर्थ्यौ ॥

स नो बोधि श्रुधी हवमुरुष्या णो अघायतः समस्मात् ।

तं त्वा शोचिष्ठ दीदिवः सुम्नाय नूनमीमहे सखिभ्यः ॥ २ ॥ ४

सः। नः। बोधि। श्रुधि। हवं। उरुष्य। नः। अघऽयतः।
समस्मात्।
तं। त्वा। शोचिष्ठ। दीदिऽवः। सुम्नाय। नूनं। ईमहे।
सखिऽभ्यः॥ २॥ ४

हे अग्ने स त्वं नोऽस्मान् बोधि। बुध्यस्व। अस्मदीयमाह्वानं श्रुधि। शृणु। अघायतोऽघमिच्छतः समस्मात्सर्वस्माज्जनान्नोऽस्मानुरुष्य। रक्ष। हे शोचिष्ठातिशोचिष्मन् दीदिवः स्वतेजोभिर्दीप्यमानाग्ने तं त्वां सुम्नाय सुखाय। सुम्नमिति सुखनाम। तदर्थं सखिभ्यः समानख्यातिभ्यः पुत्रेभ्यस्तदर्थं च नूनमीमहे। याचामहे॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे षोडशो वर्गः॥

अच्छा वोऽग्निमिति नवर्चमेकादशं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। अच्छा वो नव वसूयव आनुष्टुभमिति। आत्रेया वसूयुनामान ऋषयः। अनुष्टुप्। मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः॥ प्रातःसवनेऽच्छावाकवंदस्वेत्युक्तेऽच्छा वोऽग्निमवस इत्यृचमनुब्रूयात्। तथा च सूत्रितं। अच्छा वोऽग्निमवस इत्यृचमन्वाह। आ० ५. ७.। इति॥

॥ तत्रेयं प्रथमा॥

अच्छा वो अग्निमवसे देवं गासि स नो वसुः।
रासत्पुत्र ऋषूणामृतावा पर्षति द्विषः॥ १

अच्छ। वः। अग्निं। अवसे। देवं। गासि। सः। नः।
वसुः।
रासत्। पुत्रः। ऋषूणां। ऋतऽवा। पर्षति। द्विषः॥ १

हे वसूयवो वो यूयं देवमग्निमवसे रक्षणायाच्छा गासि। अभिप्रगायत। वसुरग्निहोत्रार्थं यजमानानां गृहे वासयिता सोऽग्निर्नोऽस्मभ्यं रासत्। कामान्ददातु। ऋषूणामृषीणां पुत्रः। ऋषिभिर्मथनेन जनितत्वात्पुत्र इत्युपचर्यते। ऋतावा ऋतवान् सत्यवानुदकवान्वा सोऽग्निर्द्विषोऽस्माकं शत्रून्पर्षति। पारयतु॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स हि सत्यो यं पूर्वे चिद्देवासश्चिद्यमीधिरे ।

होतारं मंद्रजिह्वमित्सुदीतिभिर्विभावसुं ॥ २

सः । हि । सत्यः । यं । पूर्वे । चित् । देवासः । चित् । यं ।

ईधिरे ।

होतारं । मंद्रऽजिह्वं । इत् । सुदीतिऽभिः । विभाऽवसुं ॥ २

पूर्वे चित्पूर्वे मद्दर्षयो होतारं देवानामाह्वातारं मंद्रजिह्वं । हविषां प्रदानेन देवानां मादयित्री जिह्वा यस्य सः । तं । यद्वा मोदनजिह्वं । तथाह यास्कः । मंद्रजिह्वं मंदनजिह्वं मोदनजिह्वमिति वा । नि० ६. २३. । इति । सुदीतिभिः शोभनदीप्तिभिर्युक्तं विभावसुं प्रभाधनं यमग्निमीधिरे समैंधत । देवासश्चिद्देवा अपि यमग्निमीधिरे समैंधन । स ह्यग्निः सत्यो भवति । सत्यप्रतिज्ञो भवति । इदिति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स नो धीती वरिष्ठया श्रेष्ठया च सुमत्या ।

अग्ने रायो दिदीहि नः सुवृक्तिभिर्वरेण्य ॥ ३

सः । नः । धीती । वरिष्ठया । श्रेष्ठया । च । सुऽमत्या ।

अग्ने । रायः । दिदीहि । नः । सुवृक्तिऽभिः । वरेण्य ॥ ६

सुवृक्तिभिः स्तुतिभिः स्तूयमान वरेण्य वरणीय हे अग्ने स त्वं वरिष्ठया वरतमेन श्रेष्ठयातिशयेन प्रशस्तेन नो धीती धीत्याऽस्मदीयेन परिचरणात्मकेन कर्मणा सुमत्या च । सुमतिरिति यज्ञस्तुच्यते । यज्ञेन च प्रीतः सन् रायो धनानि नोऽस्मभ्यं दीदिहि । देहि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निर्देवेषु राजत्यग्निर्मर्तेष्वाविशन् ।
अग्निर्नो हव्यवाहनोऽग्निं धीभिः सपर्यत ॥ ४
अग्निः । देवेषु । राजति । अग्निः । मर्तेषु । आऽविशन् ।
अग्निः । नः । हव्यऽवाहनः । अग्निं । धीभिः । सपर्यत ॥ ४

योऽग्निर्देवेषु देवानां मध्ये राजति देवतारूपेण प्रकाशते । योऽग्निर्मर्तेषु मनुष्ये-ष्वाविशन् आहवनीयादिरूपेण प्रविष्टो भवति । योऽग्निर्नोऽस्माकं हव्यवाहनो भवति अस्मदीयेषु यज्ञेषु देवतार्थं हव्यानां वोढा भवति हे यजमानास्तमग्निं धीभिः स्तुतिभिः सपर्यत । परिचरत ॥

पुत्रक ऐच्छन्नग्निस्तुविश्रवस्तममिति द्वे त्रिष्टुभौ याज्यानुवाक्ये सूत्रितं च । अग्निस्तुविश्रवस्तममिति द्वे संयाज्ये । आ० २. १०. । इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अग्निस्तुविश्रवस्तमं तुविब्रह्माणमुत्तमं ।
अतूर्तं श्रावयत्पतिं पुत्रं ददाति दाशुषे ॥ ५
अग्निः । तुविश्रवःऽतमं । तुविऽब्रह्माणं । उत्ऽतमं ।
अतूर्तं । श्रवयत्ऽपतिं । पुत्रं । ददाति । दाशुषे ॥ ५

अग्निस्तुविश्रवस्तममतिशयेन बहुन्नं तुविब्रह्माणं बहुस्तोत्रमुत्तममुत्कृष्टमतूर्तं शत्रुभिरहिंसितं श्रावयत्पतिं । श्रावयति विश्रुतान् करोति पतीन् पालयितॄन्पि-तॄनिति श्रावयत्पतिः पितॄणां प्रख्यापक इत्यर्थः श्रावयत्पतिः । तथाविधं पुत्रं दाशुषे दत्तवते यजमानाय ददाति । ददातु ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अग्निर्ददाति सत्पतिं सासाह यो युधा नृभिः ।
अग्निरत्यं रघुष्यदं जेतारमपराजितं ॥ ६

अग्निः । ददाति । सत्ऽपतिं । ससाहं । यः । युधा । नृऽभिः ।

अग्निः । अत्यं । रघुऽस्यदं । जेतारं । अपराऽजितं ॥ ६

यः पुत्रो युधा युद्धेन नृभिः परिजनैः ससाह शत्रूनभिभवति सत्पतिं सतां पालयितारं तथाविधं पुत्रमग्निर्ददाति। अस्मभ्यं ददातु। किंचाग्नी रघुष्यदं। रघुर्लघुः स्यदो जवो यस्य तं। जेतारं शत्रूणामपराजितं शत्रुभिरत्यं। अतति सततं गच्छतीत्यत्योऽश्वः। तं ददातु॥

अश्वमेधे पौष्णामिष्टौ यद्वाहिष्ठमिति स्विष्टकृतो याज्या। सूत्रितं च। यद्वाहिष्ठं तदग्नय इति संयाज्ये। आ० १०. ६.। इति॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

यद्वाहिष्ठं तदग्नये बृहदर्च विभावसो।

महिषीव त्वद्रयिस्त्वद्वाजा उदीरते ॥ ७

यत्। वाहिष्ठं। तत्। अग्नये। बृहत्। अर्च।

विभावसो इति विभाऽवसो।

महिषीऽइव। त्वत्। रयिः। त्वत्। वाजाः। उत्। ईरते ॥ ७

वाहिष्ठं वोढृतमं यत्स्तोत्रं तदग्नये क्रियते। अतो हे विभावसो प्रभाधनाग्ने बृहद्बहुलं धनं चार्च। अस्मभ्यं प्रयच्छ। कथमस्मात्धनप्रदातृत्वमित्यपेक्षायामाह। यतस्त्वत्त्वत्तः सकाशान्महिषी महती रयिर्धनमुदीरते उद्गच्छति। वाजा अन्नानि च त्वत्त उदीरते उद्गच्छंति। इवेति पूरणः॥

॥ अथाष्टमी ॥

तव द्युमंतो अर्चयो ग्रावेवोच्यते बृहत्।

उतो ते तन्यतुर्यथा स्वानो अर्त त्मना दिवः ॥ ८

तव । द्युऽमंतः । अर्चयः । ग्रावाऽइव । उच्यते । बृहत् ।

उत इति । ते । तन्यतुः । यथा । स्वानः । अर्त । त्मना ।

दिवः ॥ ८

हे अग्ने तवार्चयो रश्मयो द्युमंतो दीप्तिमंतो भवंति । बृहन्महान् त्वं ग्रावे वाभिषवग्रावेवोच्यते । स्तूयसे । उतापि च त्मनात्मना दिवो द्योतमानस्य ते तव स्वानः शब्दस्तन्यतुर्यथा मेघगर्जितमिवार्त । ऋच्छति ॥

॥ अथ नवमी ॥

एवाँ अग्निं वसूयवः सहसानं ववंदिम ।

स नो विश्वा अति द्विषः पर्षन्नावेव सुक्रतुः ॥ ९

एव । अग्निं । वसुऽयवः । सहसानं । ववंदिम ।

सः । नः । विश्वाः । अति । द्विषः । पर्षत् । नावाऽइव ।

सुऽक्रतुः ॥ ९

वसूयवो वसुकामा वयं सहसानमस्माकं बलमिवाचरंतमग्निमेवमुक्तप्रकारेण ववंदिम । स्तुमः । सुक्रतुः शोभनकर्मा सोऽग्निर्नोऽस्मान् विश्वा सर्वान् द्विषः शत्रूनतिपर्षत् । अतिपारयतु । कथमिव । नावा साधनेन सिंधुमिव ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमेऽष्टादशो वर्गः ॥

अग्ने पावकेति नवर्चं द्वादशं सूक्तं । वसूयव ऋषयः । गायत्री छंदः । अग्निर्देवता । तथा चानुक्रांतं । अग्ने गायत्रमिति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ गायत्रे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूत्रितं च । अग्ने पावक दूतं व इति सूक्ते । आ० ४, १३, । इति ॥ आधाने द्वितीयायामिष्टौ प्रथमस्य हविषोऽग्ने पावकेत्येषा याज्या । सूत्रितं च । स नः पावक दीदिवोऽग्ने पावक रोचिषा आ० २, १, । इति ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

अग्ने॑ पावक रो॒चिषा॑ म॒न्द्रया॑ देव जि॒ह्वया॑ ।

आ दे॒वान्व॑क्षि॒ यक्षि॑ च ॥ १

अग्ने॑ । पा॒व॒क॒ । रो॒चिषा॑ । म॒न्द्रया॑ । दे॒व॒ । जि॒ह्वया॑ ।

आ । दे॒वान् । व॒क्षि॒ । यक्षि॑ । च॒ ॥ १

हे पावक शोधक रोचिषा स्वदीप्त्या मंद्रया देवानां मादयित्र्या जिह्वया च हे देव द्योतमानाग्ने देवानावक्षि। यज्ञार्थमावह। यक्षि च। तान्यज ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तं त्वा॑ घृतस्नवीमहे॒ चित्र॑भानो॒ स्व॒र्दृशं॑ ।

दे॒वाँ आ वी॒तये॑ वह ॥ २

तं । त्वा॒ । घृ॒त॒स्नो॒ इति॑ घृतऽस्नो । ई॒म॒हे॒ ।

चित्र॑भानो॒ इति॒ चित्र॑ऽभानो । स्वः॒ऽदृशं॑ ।

दे॒वान् । आ । वी॒तये॑ । व॒ह॒ ॥ २

हे घृतस्नो घृतस्य प्रेरक। यद्वा घृतेन जनित। हे चित्रभानो। चित्रा नानाविधा भानवो रश्मयो यस्यासौ चित्रभानुः। तस्य संबोधनं। स्वर्दृशं सर्वद्रष्टारं तं त्वा त्वामीमहे। याचामहे। अतो वीतये हविषां भक्षणाय देवानावह ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वी॒तिहो॑त्रं त्वा कवे द्यु॒मंतं॒ समि॑धीमहि ।

अग्ने॑ बृ॒हन्त॑मध्व॒रे ॥ ३

वी॒ति॒ऽहो॑त्रं । त्वा॒ । क॒वे॒ । द्यु॒ऽमन्तं॑ । सं । इ॒धी॒म॒हि॒ ।

अग्ने॑ । बृ॒हन्तं॑ । अ॒ध्व॒रे ॥ ३

हे कवे क्रांतदर्शिन्नग्ने वीतिहोत्रं क्रांतयज्ञं द्युमंतं दीप्तिमंतं बृहंतं महांतं त्वा त्वामध्वरे यज्ञे समिधीमहि । समिद्भिः संदीपयामः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्ने विश्वेभिरा गहि देवेभिर्हव्यदातये ।

होतारं त्वा वृणीमहे ॥ ४

अग्ने । विश्वेभिः । आ । गहि । देवेभिः । हव्यऽदातये ।

होतारं । त्वा । वृणीमहे ॥ ४

हे अग्न विश्वेभिः सर्वैर्देवेभिर्देवैः सह त्वं हव्यदातये हविषां दात्रे यजमानाय तदर्थमागहि । यज्ञं प्रत्यागच्छ । यतो होतारं देवानामाह्वातारं त्वा त्वां वृणीमहे । प्रार्थयामहे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यजमानाय सुन्वत आग्ने सुवीर्यं वह ।

देवैरा सत्सि बर्हिषि ॥ ५

यजमानाय । सुन्वते । आ । अग्ने । सुऽवीर्यं । वह ।

देवैः । आ । सत्सि । बर्हिषि ॥ ५

हे अग्ने सुन्वतेऽभिषवं कुर्वते यजमानाय सुवीर्यं शोभनं बलमावह । प्रापय । किंच देवैः सह बर्हिषि यज्ञ आसत्सि । आसीदेति ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

समिधानः सहस्रजिदग्ने धर्माणि पुष्यसि ।

देवानां दूत उक्थ्यः ॥ ६

संऽइधानः । सहस्रऽजित् । अग्ने । धर्माणि । पुष्यसि ।

देवानां । दूतः । उक्थ्यः ॥ ६

हे सहसस्कृतिन्यपुत्रस्य जेतरग्ने सुनिधानो हविर्भिः समिध्यमान उषद्ग्रः प्रथ-
मस्त्वं देवानां दूतः सन् धर्माणि नः कर्माणि यज्ञादिक्रियाः कुर्व्यासि । पोषयसि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न्य१ग्निं जातवेदसं होत्रवाहं यविष्ठ्यं ।

दधाता देवमृत्विजं ॥ ७

नि । अग्निं । जातऽवेदसं । होत्रऽवाहं । यविष्ठ्यं ।

दधात । देवं । ऋत्विजं ॥ ७

हे यजमाना जातवेदसं । जातानि भूतानि वेत्तीति जातवेदाः । तं होत्रवाहं होत्रस्य यज्ञस्य वोढारं यविष्ठं युवतमं देवं द्योतमानमृत्विजमृतौ यष्टारमग्निं निदधात । निधत्त ॥

॥ अथाष्टमी ॥

प्र यज्ञ एत्वानुषगद्या देवव्यचस्तमः ।

स्तृणीत बर्हिरासदे ॥ ८

प्र । यज्ञः । एतु । आनुषक् । अद्य । देवव्यचःऽतमः ।

स्तृणीत । बर्हिः । आऽसदे ॥ ८

अद्यास्मिन्नहनि देवव्यचस्तमो देवैः प्रकाशमानैः स्तोतृभिर्व्याप्ततमो यज्ञो यज्ञसाधनं हविरानुषगनुषक्तं यथा भवति तथा प्रैतु । देवान् गच्छतु । हे ऋत्विज आसदेऽग्नेरासदनार्थं बर्हिः स्तृणीत ॥

॥ अथ नवमी ॥

एदं मरुतो अश्विना मित्रः सीदंतु वरुणः ।

देवासः सर्वया विशा ॥ ९

आ । इदं । मरुतः । अश्विना । मित्रः । सीदंतु । वरुणः ।

देवासः । सर्वया । विशा ॥ ८

मरुतो मरुद्गणा अश्विनाश्विनौ देवानां भिषजौ मित्रः सूर्यो वरुणश्च देवाश्च एते सर्वे देवाः सर्वया विशा स्वकीयेन परिजनेन सार्धमिदं बर्हिः सीदंतु । आसीदंतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे विंशो वर्गः ॥

अनस्वंतेति षडृचं त्रयोदशं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अनस्वंता षट् त्रैवृष्ण-पौरुकुत्स्यौ द्वौ त्र्यरुणत्रसदस्यू राजानौ भारतश्चाश्वमेधोऽत्याविश्वोऽनुष्टुभौ नात्मा-त्मने दद्यादिति सर्वोस्तर्नि कश्चिदंत्यौद्राग्नीति । त्रिवृष्णः पुत्रस्त्र्यरुणः पुरुकुत्सस्य पुत्रस्त्रसदस्युर्भरतस्य पुत्रोऽश्वमेध एते त्रयोऽपि राजानः संभूयास्य सूक्तस्य ऋषयः । यद्वात्रिरेव ऋषिः । आद्यास्तिस्त्रस्त्रिष्टुभश्चतुर्थ्याद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः । षष्ठ्यैंद्राग्नि-देवत्या शिष्टाः पंचाग्नेय्यः ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्रेयं प्रथमा ॥

अनस्वंता सत्पतिर्मामहे मे गावा चेतिष्ठो असुरो मघोनः ।

त्रैवृष्णो अग्ने दशभिः सहस्रैर्वैश्वानर त्र्यरुणश्चिकेत ॥ १

अनस्वंता । सत्ऽपतिः । ममहे । मे । गावा । चेतिष्ठः ।

असुरः । मघोनः ।

त्रैवृष्णः । अग्ने । दशऽभिः । सहस्रैः । वैश्वानर ।

त्रिऽअरुणः । चिकेत ॥ १

अयं राजर्षीणां दानमग्नेः पुरतोऽनेन सूक्तेनावर्णयत् । हे वैश्वानर विश्वेषां नराणां नेतरग्ने सत्पतिः सतां साधूनां पालयिता चेतिष्ठो ज्ञाततमोऽसुरो बलवान्म-घोनो मघवा धनवान् ॥ प्रथमार्थे ङस ॥ त्रैवृष्णस्त्रिवृष्णपुत्रस्त्र्यरुणस्त्र्यरुण इति नाम राजर्षिरनस्वंतानस्वंतावनसा शकटेन संयुक्तौ गावा गावावनड्वाहौ गवां हिरण्यादीनां दशभिः सहस्रैः सह मे मह्यं ममहे । ददौ ॥ महि दाने ॥ स राजर्षिश्चिकेत । सर्वैर्जनैरनेन दानेन ज्ञायते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यो मे शता च विंशतिं च गोनां हरी च युक्ता सुधुरा ददाति।
वैश्वानर सुष्टुतो वावृधानोऽग्ने यच्छ त्र्यरुणाय शर्म ॥ २

यः। मे। शता। च। विंशतिं। च। गोनां। हरी इति। च। युक्ता। सुऽधुरा। ददाति।
वैश्वानर। सुऽस्तुतः। ववृधानः। अग्ने। यच्छ। त्रिऽअरुणाय। शर्म ॥ २

यस्त्र्यरुणः शता च शतानि सुवर्णानां गोनां गवां विंशतिं च युक्ता रथेन युक्तौ सुधुरा सुधुरौ सुष्ठु धुरं वहंतौ हरी अश्वौ च मे मह्यं ददाति अददात् हे वैश्वानराग्ने सुष्टुतोऽस्माभिः सम्यक्स्तुतो ववृधानो हविर्भिर्वर्धमानस्त्वं तस्मै त्र्यरुणाय शर्म सुखं यच्छ। प्रयच्छ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एवा ते अग्ने सुमतिं चकानो नविष्ठाय नवमं त्रसदस्युः।
यो मे गिरस्तुविजातस्य पूर्वीर्युक्तेनाभि त्र्यरुणो गृणाति ॥ ३

एव। ते। अग्ने। सुऽमतिं। चकानः। नविष्ठाय। नवमं। त्रसदस्युः।
यः। मे। गिरः। तुविऽजातस्य। पूर्वीः। युक्तेन। अभि। त्रिऽअरुणः। गृणाति ॥ ३

यस्त्र्यरुणस्तुविजातस्य बहुपत्यस्य मे पूर्वीर्बह्वीर्गिरः स्तुतीः श्रुत्वा प्रीतः सन् युक्तेनाभियुक्तेन मनसाभिगृणाति इदं गृहाणेदं गृहाणेति तथा मां प्रवीति एवैवं हे अग्ने नविष्ठायात्यंतं स्तुत्याय ते तुभ्यं नवमं नवतमां सुमतिं स्तुतिं चकानः कामयमानस्त्रसदस्युरपीदं गृहाणेदं गृहाणेति मां प्रार्थितवान् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो म इति प्रवोचत्यश्वमेधाय सूरये ।
दददृचा सनिं यते ददन्मेधामृतायते ॥ ४

यः । मे । इति । प्रऽवोचति । अश्वऽमेधाय । सूरये ।
ददत् । ऋचा । सनिं । यते । ददत् । मेधां । ऋतऽयते ॥ ४

यो भिक्षमाणोऽर्थी सूरये प्रेरकाय धनानां दात्रे याचा अश्वमेधाय राजर्षये मे मह्यं देहीति प्रवोचति प्रब्रवीति । योऽश्वमेधं धनानि भिक्षत इत्यर्थः । ऋचाग्नेः स्तोत्रेण सह यत आत्मनः समीपं गच्छते तस्मा अर्थिनेऽश्वमेधः सनिं धनं ददत् । ददाति । हे अग्ने ऋतायते यज्ञमिच्छते तस्मा अश्वमेधाय मेधां यज्ञविषयां प्रज्ञां ददत् । देहि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्य मा परुषाः शतमुद्धर्षयंत्युक्षणः ।
अश्वमेधस्य दानाः सोमा इव त्र्याशिरः ॥ ५

यस्य । मा । परुषाः । शतं । उत्ऽहर्षयंति । उक्षणः ।
अश्वऽमेधस्य । दानाः । सोमाःऽइव । त्रिऽआशिरः ॥ ५

यस्य येनाश्वमेधस्याश्वमेधेन दाना दत्ताः परुषाः कामानां पूरकाः शतसंख्या उक्षाणो बलीवर्दा मा मामुद्धर्षयंति उत्कर्षेण हर्षयंति हे अग्ने त उक्षाणस्त्र्याशिरः । दधिसक्तुपयोरूपास्तिस्र आशिरोऽभिश्रयणसाधनभूता येषां ते त्र्याशिरः । सोमा इव तव प्रीणनाय भवंतु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्राग्नी शतदाव्न्यश्वमेधे सुवीर्यं ।
क्षत्रं धारयतं बृहद्दिवि सूर्यमिवाजरं ॥ ६

इंद्राग्नी इति । शतऽदाव्नि । अश्वऽमेधे । सुऽवीर्यं ।
क्षत्रं । धारयतं । बृहत् । दिवि । सूर्यंऽइव । अजरं ॥ ६

हे इंद्राग्नी शतदाव्नि। शतसंख्यापरिमितमर्थिभ्यो धनं ददातीति शतदावा। तस्मिन्नश्वमेधे राजनि सुवीर्यं शोभनवीर्यसहितं बृहन्महदजरं जरारहितं क्षत्रं धनं धारयतं। नियच्छतं। कथमिव। दिव्यंतरिक्षे सूर्यमिव॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे एकत्रिंशो वर्गः

समिद्धो अग्निरिति षडृचं चतुर्दशं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। समिद्धो विश्ववारात्रेयी त्रिष्टुब्जगती त्रिष्टुबनुष्टुब्गायत्र्याविति। अत्रिगोत्रोत्पन्ना विश्ववारा-नामिकाऽस्य सूक्तस्य ऋषिः। आद्यातृतीये त्रिष्टुभौ द्वितीया जगती चतुर्थ्यनुष्टुप् अंत्ये गायत्र्यौ॥ अग्निर्देवता॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

समिद्धो अग्निर्दिवि शोचिरश्रेत्प्रत्यङ्ङुषसमुर्विया वि भाति।

एति प्राची विश्ववारा नमोभिर्देवाँ ईळाना हविषा घृताची॥१

सम्ऽइद्धः। अग्निः। दिवि। शोचिः। अश्रेत्। प्रत्यङ्।

उषसं। उर्विया। वि। भाति।

एति। प्राची। विश्वऽवारा। नमःऽभिः। देवान्। ईळाना।

हविषा। घृताची॥१

समिद्धः सम्यग्दीप्तोऽग्निर्दिवि द्योतमानेंऽतरिक्षे शोचिस्तेजोऽश्रेत्। श्रयति। तथोषसं प्रत्यङ् उषसमभिमुखः सन् उर्वियोरु विस्तीर्णं विभाति। विशेषेण स्वजते। नमोभिः स्तोत्रैर्देवानिंद्रादीनीळाना स्तुवती हविषा पुरोडाशादिलक्षणेन युक्तया घृताची घृतवत्या स्रुचा सहिता विश्ववारा सर्वमपि पापकृष्णं मतं वारयित्री तन्नामिका प्राची प्राङ्मुखी सत्येति। एवंभूतमग्निं प्रतिगच्छति॥

॥ अथ द्वितीया॥

समिध्यमानो अमृतस्य राजसि हविष्कृण्वन्तं सचसे स्वस्तये।

विश्वं स धत्ते द्रविणं यमिन्वस्यातिथ्यमग्ने नि च धत्त इत्पुरः॥२

सम्ऽइध्यमानः। अमृतस्य। राजसि। हविः। कृण्वन्तं।

सचसे। स्वस्तये।

विश्वं। सः। धत्ते। द्रविणं। यं। इन्वसि। आतिथ्यं।

अग्ने। नि। च। धत्ते। इत्। पुरः॥ २

हे अग्ने समिध्यमानः सम्यगिध्यमानस्त्वममृतस्योदकस्य राजसि। ईशिषे। तथा हविष्कृण्वन्तं पुरोडाशादिहविष्कर्तारं यजमानं स्वस्तयेऽविनाशाय सचसे। सेवसे। किंच यं यजमानमिन्वसि गच्छसि स यजमानो विश्वं समस्तं द्रविणं पश्वादिलक्षणं धनं धत्ते। धारयति। अपि च हे अग्ने आतिथ्यमतिथिरूपस्य तव योग्यं हविः पुर इत् तव पुरस्तादेव निधत्ते च। स्थापयति च॥

पवित्रेष्ट्यां स्विष्टकृतोऽग्ने शर्धेति याज्या। सूत्र्यते हि। जुष्टो दमूना अग्ने शर्ध महते सौभगायेति संयाज्ये। आ० २. १२.। इति॥ साकमेधेषु मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः पुरोडाशं सप्तकपालमित्यत्राप्येषैव स्विष्टकृतो याज्या। सूत्रितं च। जुष्टो दमूना अग्ने शर्ध महते सौभगायेति संयाज्ये। आ० ३. १८.। इति॥

॥ सैषा तृतीया ॥

अग्ने शर्ध महते सौभगाय तव द्युम्नान्युत्तमानि सन्तु।
सं जास्पत्यं सुयममा कृणुष्व शत्रूयतामभि तिष्ठा महांसि॥ ३

अग्ने। शर्ध। महते। सौभगाय। तव। द्युम्नानि।

उत्ऽतमानि। सन्तु।

सं। जाःऽपत्यं। सुऽयमं। आ। कृणुष्व। शत्रुऽयतां।

अभि। तिष्ठ। महांसि॥ ३

हे अग्ने त्वं महते प्रभूताय सौभगायास्माकं शोभनधनत्वाय शर्ध। शत नु सहस्व। तथा तव संबंधीनि द्युम्नानि धनानि तेजांसि वा उत्तमान्युत्कृष्टानि सन्तु। भवन्तु। किंच हे अग्ने सं जास्पत्यं। जा जाया च पतिश्च जायापती। तयोः

कस्य जास्यत्वं । तत्पूयमं सुष्टु नियमनोपेतं । अन्योन्यसंश्लिष्टमित्यर्थः । समासृणुष्व । सम्यक्कुरुष्व । अपि च पृतन्यतां पृतन्यतां युद्धमिच्छतां सपत्नानां महांसि तेजांस्यभितिष्ठ । आक्रमस्व ॥

। अथ चतुर्थी ॥

समिद्धस्य प्रमहसोऽग्ने वंदे तव श्रियं ।

वृषभो द्युम्नवाँ असि समध्वरेष्विध्यसे ॥ ४

संऽइद्धस्य । प्रऽमहसः । अग्ने । वंदे । तव । श्रियं ।

वृषभः । द्युम्नऽवान् । असि । सं । अध्वरेषु । इध्यसे ॥ ४

हे अग्ने समिद्धस्य प्रमहसः प्रकृष्टतेजसस्तव संबंधिनीं श्रियं दीप्तिं वंदे । अहं यजमानः स्तौमि । वृषभः कामानां वर्षिता त्वं द्युम्नवानसि । धनवान्भवसि । अध्वरेषु यज्ञेषु समिध्यसे । सम्यग्दीप्यसे ॥

दर्शपूर्णमासयोः समिद्धो अग्न आहुतेति द्वे सामिधेन्यौ । सूत्रितं च । समिद्धो अग्न आहुतेति द्वे । आ० १. २. । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

समिद्धो अग्न आहुत देवान्यक्षि स्वध्वर ।

त्वं हि हव्यवाळसि ॥ ५

संऽइद्धः । अग्ने । आऽहुत । देवान् । यक्षि । सुऽअध्वर ।

त्वं । हि । हव्यऽवाट् । असि ॥ ५

हे आहुत यजमानैरा समंतादाहुत हे स्वध्वर शोभनयज्ञोपेत हे अग्ने समिद्धः सम्यग्दीप्तस्त्वं देवान्द्योतमानानिंद्रादीन्यक्षि । यजस्व । हि यस्मात्कारणात् हे अग्ने त्वं हव्यवाडसि हव्यानां वोढा भवसि । अतः कारणाद्देवान्यजस्वेति संबंधः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ जुहोता दुवस्यताग्निं प्रयत्यध्वरे ।

वृणीध्वं हव्यवाहनं ॥ ६

आ । जुहोत । दुवस्यत । अग्निं । प्रऽयति । अध्वरे ।

वृणीध्वं । हव्यऽवाहनं ॥ ६

हे ऋत्विजो यूयमध्वरेऽस्मदीययागे प्रयति प्रवृत्ते सति हव्यवाहनं हविषां वोढारमेतन्नामकमग्निमाजुहोत । आ समंताज्जुहोत । तथा दुवस्यत । परिचरत । वृणीध्वं संभजध्वं च हव्यवाहनं । हव्यवाहननामकस्यैवाग्नेर्देवतात्वं यशो यजमानैः संभजनीयत्वं च तैत्तिरीये स्पष्टमाम्नातं । त्रयो वा अग्नयो हव्यवाहनो देवानां कव्यवाहनः पितॄणां सहरक्षा असुराणां । त एतदाशंसंते मां वरिष्यते मामिति वृणीध्वं हव्यवाहनमित्याह य एव देवानां तं वृणीते । तै० सं० २. ५. ८. । इति ॥

इति चतुर्थस्य प्रथमे द्वाविंशो वर्गः ॥

त्र्यर्यमेति पंचदशर्चं पंचदशं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । त्र्यर्यमा पंचोना गौरिवीतिः शाक्त्य ऐंद्रमुशना यदीवनस्य वा पाद इति । शक्तिगोत्रोत्पन्नो गौरिवीतिर्नामक ऋषिः । अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् । इंद्रो देवता । अंत्यादिर्व्यशापाया लिंगत्वात् । उशना यदुशनसैरिति पाद औशनस ऐंद्रो वा । आभिप्लविके तृतीयेऽहनि मरुत्वतीय एतन्निविद्धानं । सूत्रितं च । तृतीयस्य त्र्यर्यमा त्री जात इवेति मध्यंदिनः । आ० ७. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्र्य१र्यमा मनुषो देवताता त्री रोचना दिव्या धारयंत ।

अर्चंति त्वा मरुतः पूतदक्षास्त्वमेषामृषिरिंद्रासि धीरः ॥ १

त्री । अर्यमा । मनुषः । देवऽताता । त्री । रोचना । दिव्या ।

धारयंत ।

अर्चंति । त्वा । मरुतः । पूतऽदक्षाः । त्वं । एषां । ऋषिः ।

इंद्र । असि । धीरः ॥ १

मनुषो मनोर्मनोः संबंधिनि देवताता देवतातौ यज्ञे त्री ऐश्वर्यभावंशादि यानि तेजांसि संति । तथा त्री त्रीणि रोचना रोचमानानि वाय्वग्निसूर्यात्मकानि

दिव्या दिव्यान्यंतरिक्षे भवानि तानि तेजांसि धारयंत । मरुतो धारयंति । पूतदक्षाः शुद्धबला मरुतस्त्वा त्वामर्चंति । स्तुवंति । हे इंद्र धीरो धीमांस्त्वमेषां मरुतां स्तुतिरसि । दृष्टा भवसि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अनु यदीं मरुतो मंदसानमार्चन्निंद्रं पपिवांसं सुतस्य ।

आदत्त वज्रमभि यदहिं हन्नपो यह्वीरसृजत्सर्तवा उ ॥

अनु । यत् । ईं । मरुतः । मंदसानं । आर्चन् । इंद्रं ।

पपिऽवांसं । सुतस्य ।

आ । अदत्त । वज्रं । अभि । यत् । अहिं । हन् । अपः ।

यह्वीः । असृजत् । सर्तवै । ऊं इति ॥ २

यद्यदा मरुतो मंदसानं हृष्यंतं सुतस्याभिषुतं सोमं पपिवांसं पीतवंतमेनमिंद्रमन्वार्चन् अन्वस्तुवन् तदेंद्रो वज्रमादत्त । आददे । ततो यद्यदाहिं वृत्रमभ्यहन् अभ्यघ्नन् अभिहतवान् तदा यह्वीर्महतीरपो वृत्रेण निरुद्धान्युदकानि सर्तवै सर्तुं गंतुमसृजत् । निरोधान्मुक्तवत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत ब्रह्माणो मरुतो मे अस्येंद्रः सोमस्य सुषुतस्य पेयाः ।

तद्धि हव्यं मनुषे गा अविंददहन्नहिं पपिवाँ इंद्रो अस्य ॥ ३

उत । ब्रह्माणः । मरुतः । मे । अस्य । इंद्रः । सोमस्य ।

सुऽसुतस्य । पेयाः ।

तत् । हि । हव्यं । मनुषे । गाः । अविंदत् । अहंन् । अहिं ।

पपिऽवान् । इंद्रः । अस्य ॥ ३

उताधि च हे ब्रह्माणो बृंहंतो हे मरुतो यूयमिंद्रस्य सुसुतस्य सुष्ठुभिषुतस्य मे मदीयस्यास्य सामस्येमं सोमं ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ पेयाः । पिबत ॥ पिबतेराशीर्लिङि मध्यमबहुवचनस्यैकवचनं ॥ तद्धि तत्खलु हव्यं युष्माभिः पीतं सोमात्मकं हविर्मनुषे मनुष्याय यजमानाय गा धेनूरपि शुभ्रवर्णान्युदकानि वा अविंदत् । वेदयति । यजमानं गा लंभयतीत्यर्थः । किंचास्येमं सोमं मपिबान् पीतवानिंद्रोऽहिं हत्वमहन् । अवधीत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आद्रोदसी वितरं वि ष्कभायत्संविव्यानश्चिद्भियसे मृगं कः ।

जिगर्तिमिंद्रो अपजर्गुराणः प्रति श्वसंतमव दानवं हन् ॥ ४

आत् । रोदसी इति । विऽतरं । वि । स्कभायत् ।

संऽविव्यानः । चित् । भियसे । मृगं । कः ।

जिगर्तिं । इंद्रः । अपऽजर्गुराणः । प्रति । श्वसंतं । अव ।

दानवं । हन्निति । हन् ॥ ४

इंद्र परमैश्वर्ययुक्त आत्सोमपानानंतरं रोदसी द्यावापृथिव्यौ वितरमतिशयेन ॥ अमु च छंदसीति वेस्तरपि कृतेऽमुप्रत्ययः ॥ विष्कभायत् । व्यस्तभ्नात् । चलनरहिते अकरोत् ॥ संविव्यानश्चित् संहृत्यानः संगच्छमानो वेंद्रः ॥ व्ययतेर्वा संवरणकर्मणो वेतेर्वा गतिकर्मणो रूपं । चिदित्येवेत्यस्यार्थे वर्तते ॥ मृगं मृगवत्पलायमानं वृत्रं भियसे भयाय कः । अकार्षीत् ॥ करोतेर्लुङि मंत्रे घसह्वरेत्यादिना च्लेर्लोपः । बहुलं छंदस्यमाङ्योगेऽपीत्यडभावः ॥ इंद्रो जिगर्तिं गिरंतमाच्छादयंतं श्वसंतं भयार्थं श्वसं कुर्वंतं दानवं दनोः पुत्रं वृत्रमपजर्गुराण आच्छादनाद्विमोचयन् प्रति प्रतिगत्यावहन् । अवहतवान् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अध क्रत्वा मघवन्तुभ्यं देवा अनु विश्वे अददुः सोमपेयं ।

यत्सूर्यस्य हरितः पतंतीः पुरः सतीरुपरा एतशे कः ॥ ५

अर्धं। क्रत्वा। मघऽवन्। तुभ्यं। देवाः। अनु। विश्वे।

अदुदुः। सोमऽपेयं।

यत्। सूर्यस्य। हरितः। पतंतीः। पुरः। सतीः। उपराः।

एतशे। कर्विति कः॥ ५

अथापि च हे मघवन् वज्रवन्निंद्र क्रत्वा क्रतुना त्वदीयेन कर्मणा विश्वे सर्वे देवा द्योतमाना अग्न्यादयस्तुभ्यं त्वदर्थं सोमपेयं सोमपानमनुददुः। आनुपूर्व्येण दत्तवंतः। ततः प्रभृतींद्रो देवेभ्यः सर्वेभ्योऽधिकोऽभवदित्यर्थः। तथा च श्रूयते। स नद्यान्भूत्वा देवता अब्रवीदुद्धारं म उद्धरेत्यादि। हे इंद्र यद्यस्त्वं पतंतीरागच्छंतीः पुरः सतीः पुरस्ताद्भवंतीः सूर्यस्य संबंधिनीर्हरितो वडवा उपरा उपरता मंदगतीरेतश एतन्नाम्न्याय ऋषये कः अकार्षीः। एतशो हि स्वश्वपुत्रेण सूर्येण सह स्पर्धामकरोदिति यावत्। तथा च निगमांतरे। प्रैतशं सूर्ये पस्पृधानं सौवश्व्ये सुष्विमावदिंद्रः। ऋग्वे० १, ६१, १५,। इति॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रयोविंशो वर्गः।

॥ अथ षष्ठी॥

नव यदस्य नवतिं च भोगान्त्साकं वज्रेण मघवा विवृश्चत्।

अर्चंतींद्रं मरुतः सधस्थे त्रैष्टुभेन वचसा बाधत द्यां॥ ६

नव। यत्। अस्य। नवतिं। च। भोगान्। साकं। वज्रेण।

मघऽवा। विऽवृश्चत्।

अर्चंति। इंद्रं। मरुतः। सधऽस्थे। त्रैस्तुभेन। वचसा।

बाधत। द्यां॥ ६

यद्यदा मघवा धनवानिंद्रः। अस्येत्यनेन शंबर उच्यते। अस्य शंबरस्य संबंधीनि नव नवसंख्याकानि नवतिं च नवतिसंख्याकानि च भोगान्पुराणि। भोगानित्यंतोदात्तः पुरवचनः। साकं युगपदेव वज्रेण विवृश्चत् अभिनत् तदा मरुतः सधस्थे

महत्यस्मिन् युद्धे मा स्थितमिंद्रं त्रैष्टुभेन त्रिष्टुप्छंदस्केन वचसा वाचा पेया स्तोत्रेणावर्धन्। अस्तुवन्। इंद्र एवं स्तुतः सन् द्यां सहस्रैः प्रयुज्यमानेन मंत्रेण दीप्तं शंबराख्यमसुरं अवाधत। अवाधत। पिपीडे॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सखा सख्ये अपचत्तूयमग्निरस्य क्रत्वा महिषा त्री शतानि ।
त्री साकमिंद्रो मनुषः सरांसि सुतं पिबद्वृत्रहत्याय सोमं ॥ ७

सखा । सख्ये । अपचत् । तूयं । अग्निः । अस्य । क्रत्वा ।
महिषा । त्री । शतानि ।
त्री । साकं । इंद्रः । मनुषः । सरांसि । सुतं । पिबत् ।
वृत्रऽहत्याय । सोमं ॥ ७

सखेंद्रस्य मित्रभूतोऽग्निर्महिषा महिषाणां पशूनां त्री त्रीणि शतानि शतसंख्याकानि सख्ये सख्युर्मित्रभूतस्येंद्रस्य क्रत्वा कर्मणा निमित्तभूतेन तूयं क्षिप्रमपचत्। पपाच। किंच इंद्रः परमैश्वर्ययुक्तो मनुषो मनोः संबंधीनि त्री त्रीणि सरांसि पात्राणि। अत्र सरःशब्देन पूर्णत्वादाधवनीयद्रोणकलशसंज्ञानि पात्राण्युच्यते। तेषु स्थितं सुतमभिषुतं सोमं साकं युगपदेव वृत्रहत्याय वृत्रहननाय पिबत्। अपिबत्। पपौ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्री यच्छता महिषाणामघो मास्त्री सरांसि मघवा सोम्यापाः ।
कारं न विश्वे अह्वंत देवा भरमिंद्राय यदहिं जघानं ॥ ८

त्री । यत् । शता । महिषाणां । अघः । माः । त्री ।
मघऽवा । सोम्या । अपाः ।
कारं । न । विश्वे । अह्वंत । देवाः । भरं । इंद्राय । यत् ।
अहिं । जघानं ॥ ८

हे इंद्र त्वं यद्यदा त्री त्रयाणां शता शतसंख्याकानां महिषाणां पशूनां मांसान्यदः भक्षितवानसि ॥ घसेरत्तेर्वा रूपं ॥ यदा च मघवा धनवांस्त्वं सोम्या सोममयानि त्री त्रीणि सरांसि पात्राण्यपाः पीतवानसि । यद्यदेंद्रोऽहिं वृत्रं जघान हतवान् तदा विश्वे सर्वे देवा अरं सोमपानादिना पूर्णमिंद्रायेंद्रं युद्धार्थ-माह्वंत । आह्वयंतः । तत्र दृष्टांतः । कारुं न । स्वामिनः कर्मकरमिव तद्वत् ॥

उशनश्चः स्तोम उशना यत्सहस्यैरिति नवत्वतोऽवे द्वाक्षुखीया । सूत्रितं च । उशनसः स्तोमेन गरगोर्यभिवात्मानं मन्यमानो यजेतोशना यत्सहस्यैरयातं । आ० ९. ५. । इति ॥

॥ तत्रैषा नवमी ॥

उशना यत्सहस्यै३रयातं गृहमिंद्र जूजुवानेभिरश्वैः ।

वन्वानो अत्र सरथं ययाथ कुत्सेन देवैरवनोर्ह शुष्णं ॥ ९

उशना । यत् । सहस्यैः । अयातं । गृहं । इंद्र ।

जूजुवानेभिः । अश्वैः ।

वन्वानः । अत्र । सऽरथं । ययाथ । कुत्सेन । देवैः ।

अवनोः । ह । शुष्णं ॥ ९

यद्यदा हे इंद्र त्वमुशना काव्यश्च सहस्यैरभिभवनशीलैर्जूजुवानेभिर्जूजुवानैः शीघ्रगामिभिरश्वैः कुत्सस्य गृहमयातं अगच्छतं तदा हे इंद्र त्वमत्रास्मिन्काले वन्वानः शत्रून् हिंसन् कुत्सेन देवैश्च सह सरथं समानमेकं रथं ययाथ । जगंथ । किंच शुष्णमेतन्नामकमसुरमवनोर्ह । अहिंसीः खलु ॥

॥ अथ दशमी ॥

प्रान्यच्चक्रमवृहः सूर्यस्य कुत्सायान्यद्वरिवो यातवेऽकः ।

अनासो दस्यूँरमृणो वधेन नि दुर्योण आवृणङ्मृध्रवाचः ॥ १०

प्र । अन्यत् । चक्रं । अवृहः । सूर्यस्य । कुत्साय । अन्यत् ।

वरिवः । यातवे । अकः ।

अनासः । दस्यून् । अमृणः । वधेन । नि । दुर्योणे ।

आवृणक् । मृध्रऽवाचः ॥ १०

हे इंद्र पूर्वं द्विचक्रस्य सूर्यरथस्यान्यदेकं चक्रं प्रावृहः । पृथक् चकर्थ । अन्यदेकं चक्रं कुत्साय कुत्सस्य वरिवो धनं यातवे प्राप्तुमकः । अकार्षीः । किंच अनासः आस्यरहितान् । आस्यशब्देन शब्दो लक्ष्यते । अशब्दान्मूकान् दस्यूनसुरान् वधेनायुधेन वज्रेणामृणः । अहिंसीः । दुर्योणे संग्रामे मृध्रवाचो हिंसितवागिंद्रियानसुरान्न्यवृणक् । नितरां छिन्नवानसि । आवृणो न्यवृणगिति द्विरुक्तिरादरार्था ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

स्तोमासस्त्वा गौरिवीतेरवर्धन्नरंधयो वैदथिनाय पिप्रुं ।

आ त्वामृजिश्वा सख्याय चक्रे पचन्पक्तीरपिबः सोममस्य ॥ ११

स्तोमासः । त्वा । गौरिऽवीतेः । अवर्धन् । अरंधयः ।

वैदथिनाय । पिप्रुं ।

आ । त्वां । ऋजिश्वा । सख्याय । चक्रे । पचन् । पक्तीः ।

अपिबः । सोमं । अस्य ॥ ११

हे इंद्र गौरिवीतेरेतन्नामकस्य मंत्रद्रष्टुर्ऋषेः संबंधीनि स्तोमासः स्तोत्राणि त्वा त्वामवर्धन् । वर्धयंतु । वैदथिनाय विदथिनः पुत्राय ऋजिश्वनाम्ने पिप्रुमेतन्नामकमसुरमरंधयः । वशमनयः । हे इंद्र ऋजिश्वनामा कश्चिदृषिः सख्याय तव सखित्वाय पक्तीः पक्तव्यानि पुरोडाशादीनि पचन् पाकं कुर्वन् त्वा त्वाम् आ चक्रे । अभिमुखीचकार । किंच त्वमस्य ऋजिश्वनः संबंधिनं सोममपिबः । अपाः ॥

दशरात्रे पंचमेऽहनि मरुत्वतीये शस्त्रे नवम्यास इति सूक्तमुखीया । सूत्रितं च । नवम्यासः सुतसोमास इंद्रं सखा ह यत्र सखिभिर्नवग्वैरिति निविद्धानयोराद्ये । आ० ८.२. इति ॥

॥ तत्रैषा द्वादशी ॥

नवंग्वासः सुतसोमास इंद्रं दशग्वासो अभ्यंर्चंत्यर्कैः ।
गव्यं चिदूर्वमंपिधानंवंतं तं चिन्नरंः शशमाना अपं व्रन् ॥ १२

नवंऽग्वासः । सुतऽसोमासः । इंद्रं । दशंऽग्वासः । अभि ।
अर्चंति । अर्कैः ।
गव्यं । चित् । ऊर्वं । अपिधानंऽवंतं । तं । चित् । नरंः ।
शशमानाः । अपं । व्रन् ॥ १२

नवग्वाः । सत्रयागमनुतिष्ठंतो ये नवभिर्मासैः समाप्य गतास्ते नवग्वाः दशभिर्मासैः समाप्य ये गतास्ते दशग्वाः । एत उभयविधा अंगिरसः सुतसोमासोऽभिषुतसोमाः संत इंद्रमर्कैरर्चनीयैः स्तोत्रैरभ्यर्चंति । अभिष्टुवंति । तथा शशमानाः स्तुवंतो नरो नेतारोऽङ्गिरसोऽपिधानवंतं बलेनासुरेणाच्छादितवंतं तं चित् बहुषु प्रदेशेषु प्रसिद्धमपि गव्यं चित् गोसंबंधिनमूर्वं समूहमप व्रन् । अपावृण्वन् ॥

परिक्रीनाम्न्येकाहे मरुत्वतीयनिष्केवल्ययोः सूक्तमुखीये कथो नु त इत्याद्ये द्वे ऋचौ । सूत्रितं च । कथो नु ते परि चराणि विद्वानिति द्वे । आ० ८. ५. । इति ॥

॥ तत्रैषा त्रयोदशी ॥

कथो नु ते परिं चराणि विद्वान्वीर्यां मघवन्या चकर्थं ।
या चो नु नव्यां कृणवंः शविष्ठ प्रेदु ता तें विदथेंषु ब्रवाम ॥ १३

कथो इतिं । नु । ते । परिं । चराणि । विद्वान् । वीर्यां ।
मघऽवन् । या । चकर्थं ।
या । चो इतिं । नु । नव्यां । कृणवंः । शविष्ठ । प्र । इत् ।
ऊं इतिं । ता । ते । विदथेंषु ॥

हे मघवन् धनवन्निंद्र त्वं या यानि वीर्या वीर्याणि चकर्थ चकृषे अहं तानि वीर्याणि विद्वान् जानन् ते तुभ्यं कथो नु कथं नु परिचराणि। परिचर्यां करवाणि। हे शविष्ठ बलवत्तमेंद्र त्वं या यो यानि चैव नव्या नव्यानि नूतनानि वीर्याणि नु क्षिप्रं कृणवः कुर्याः ते त्वदीयानि ता तानि वीर्याणि विदथेषु यज्ञेषु प्रेद्व ब्रवाम। प्रैव वदाम॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

एता विश्वा चकृवाँ इंद्र भूर्यपरीतो जनुषा वीर्येण।

या चिन्नु वज्रिन्कृणवो दधृष्वान्न ते वर्ता तविष्या अस्ति

तस्याः॥ १४

एता। विश्वा। चकृऽवान्। इंद्र। भूरि। अपरिऽइतः।

जनुषा। वीर्येण।

या। चित्। नु। वज्रिन्। कृणवः। दधृष्वान्। न। ते।

वर्ता। तविष्याः। अस्ति। तस्याः॥ १४

हे इंद्र अपरीतः शत्रुभिरपरिगतस्त्वं जनुषा जननसिद्धेनात्मीयेन वीर्येण बलेन भूरी करोषि बहून्येतैतानि प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानानि विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवनजातानि चकृवान्। कृतवान्। हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र दधृष्वान् सपत्नान्धर्षयंस्त्वं नु क्षिप्रं या चिद्यानि च विश्वानि कृणवः कुर्याः ते त्वदीयस्य तस्यास्तविष्यास्तस्य बलस्य वर्ता निवारयिता न कोऽप्यस्ति॥

॥ अथ पंचदशी ॥

इंद्र ब्रह्म क्रियमाणा जुषस्व या ते शविष्ठ नव्या अकर्म।

वस्त्रेव भद्रा सुकृता वसूयू रथं न धीरः स्वपा अतक्षं॥ १५

इंद्र । ब्रह्मं । क्रियमाणा । जुषस्व । या । ते । शविष्ठ ।
नव्याः । अकर्म ।
वस्त्राऽइव । भद्रा । सुऽकृता । वसुऽयुः । रथं । न ।
धीरः । सुऽअपाः । अतक्षं ॥ १५

हे शविष्ठ बलवत्तम शूरतम वेंद्र ते तुभ्यं या यानि स्तोत्राणि नव्या नूतना-न्यद्यतना वयमकर्म अकुर्म हे इंद्र त्वं क्रियमाणा क्रियमाणानि ब्रह्म ब्रह्माणि मानि स्तोत्राणि जुषस्व। सेवस्व। धीरो धीमान् स्वपाः शोभनकर्मा वसूयुर्धनकामोऽहं वस्त्रेव वस्त्राणीव भद्रा भद्राणि भजनीयानि सुकृता सुष्ठु कृतानि स्तोत्राणि रथं न रथमिवातक्षं। अकरवं। स्तोत्रस्योपसंहारवद्वाक्यपीत्यभिप्रायेण वस्त्रनिदर्शनमुक्तं। रथदृष्टांतस्त्वागमनसाधनत्वप्रतिपादनाय। स्तोत्राणि स्वीकृत्य मह्यं धनं प्रयच्छेत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे पंचविंशो वर्गः ॥

क्व स्य वीर इति पंचदशर्चं षोडशं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। क्व स्य बभ्रुर्ऋणंचयोऽप्यत्र राजा स्तुत इति। बभ्रुर्ऋषिः। अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप्। इंद्रो देवता। ऋणंचयनामा राजापि क्वचित्स्तूयते। अतः सोऽपि देवता॥ तीव्रसोमाख्य एकाहे मरुत्वतीयशस्त्र इदं सूक्तं निविद्धानं। सूत्रितं च। तीव्रसोमेनान्नाद्यकामः क्व स्य वीरः। आ० ८. ७. । इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

क्व१ स्य वीरः को अपश्यदिंद्रं सुखरंथमीयमानं हरिभ्यां।
यो राया वज्री सुतसोममिच्छन्तदोको गंता पुरुहूत ऊती ॥१

क्व । स्यः । वीरः । कः । अपश्यत् । इंद्रं । सुखऽरथं ।
ईयमानं । हरिऽभ्यां ।
यः । राया । वज्री । सुतऽसोमं । इच्छन् । तत् । ओकः ।
गंता । पुरुऽहूतः । ऊती ॥ १

वज्री वज्रवान् पुरुहूतो बहुभिराहूतो य इंद्रो राया देवेन धनेन सह सुतसोम-मिच्छन् अभिषुतसोमं यजमानमन्विच्छन् ऊती ऊत्यै रक्षायै तत्तस्य यजमानस्योको

द्रष्टुं गंता प्राप्तो भवति वीरो विक्रांतः स्य स इंद्रः क्व कुत्र विद्यते। सुखरथं शोभनाचक्रारो रथो यस्य स सुखरथः। सुष्ठु खनति लिखति भूमिमिति वा सुखं। तादृग्रथं। सुहितं खेभ्यः खं पुनः खनतेरिति यास्कः। नि० ३. १३.। हरिभ्यां स्ववाहनाभ्यामश्वाभ्यामीयमानं गच्छंतमिंद्रं कोऽपश्यत्। कश्च ददृशे॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अवांचचक्षं पदमस्य सस्वरुग्रं निधातुरन्वायमिच्छन्।

अपृच्छमन्याँ उत ते म आहुरिंद्रं नरो बुबुधाना अशेम ॥ २

अव। अचचक्षं। पदं। अस्य। सस्वः। उग्रं। निऽधातुः।

अनुं। आयं। इच्छन् ॥ १

अपृच्छं। अन्यान्। उत। ते। मे। आहुः। इंद्रं। नरः।

बुबुधानाः। अशेम ॥ २

अस्येंद्रस्य पदं स्थानमवाचचक्षं। अहमवाद्राक्षं। कीदृशं। सस्वोऽन्तर्हितमुग्रमुद्गूर्णं। किंच इच्छन्निंद्रमन्विच्छन्नहं निधातुः स्वस्थापयितुरस्येंद्रस्य पदमन्वायं। अन्वगमं। अन्यान्नुतान्यान्विदुषोऽपि मार्गं इंद्रमपृच्छं। पृष्टवानस्मि। पृष्टास्ते मे मह्यमिंद्रमाहुः। किमाहुरित्युच्यते। नरो यज्ञानां नेतारो बुबुधाना बुध्यमाना वयमशेम। इंद्रं प्राप्नवंतः स्मः यद्यपींद्रो विद्यते तथापि दुर्लभश्चेदनुपगंतव्य इति बुध्यमानाःस्वभावमद्राक्षत् दृष्टैव सुलभ इत्युक्त इंद्रप्रत्ययं सूक्तशेषमपश्यदित्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्र नु वयं सुते या तें कृतानींद्र ब्रवाम यानि नो जुजोषः।

वेददविद्वाञ्छृणवच्च विद्वान्वहतेऽयं मघवा सर्वसेनः ॥ ३

प्र। नु। वयं। सुते। या। ते। कृतानि। इंद्र। ब्रवाम।

यानि। नः। जुजोषः।

वेदत्। अविद्वान्। शृणवत्। च। विद्वान्। वहते। अयं।

मघऽवा। सर्वऽसेनः ॥ ३

हे इंद्र ते त्वदीयानि यानि कृतानि कर्माणि संति नु अद्य वयं स्तोतारः सुते सोमेऽभिषुते सति तानि कर्माणि प्र ब्रवाम । प्रकर्षेण वदाम । त्वमपि नोऽस्मदर्थं यानि कर्माणि जुजोषः असेवथाः तानि कर्माण्यविद्वान् इतः पूर्वमजानन् जनो वेदत् । जानातु । विद्वान् शृणवत् । शृणुयात् । यद्वा विद्वान् जानन् पुरुषः शृणवत् । अजानंतमपि जनं श्रावयेत् । एवं हनः सर्वाभिः सेनाभिर्युक्तो मघवा धनवान् विद्वान् जानन्नयमिंद्रो जानतश्च शृण्वतश्च तान् जनान् प्रति वहते । अन्वैरुह्यते ॥ व्यत्ययेन कर्तृप्रत्ययः ॥ प्रापयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स्थिरं मनश्चकृषे जात इंद्र वेषीदेको युधये भूयसश्चित् ।

अश्मानं चिच्छवसा दिद्युतो वि विदो गवामूर्वमुस्रियाणां ॥ ४

स्थिरं । मनः । चकृषे । जातः । इंद्र । वेषि । इत् । एकः ।

युधये । भूयसः । चित् ।

अश्मानं । चित् । शवसा । दिद्युतः । वि । विदः । गवां ।

ऊर्वं । उस्रियाणां ॥ ४

हे इंद्र जात उत्पन्नमात्र एव त्वं स्थिरं चलनरहितं मनश्चित्तं चकृषे । चकर्थ । शत्रून् बलिष्ठान् जयेयमितीदृशं । तथा हे इंद्र एक इदसहाय एव त्वं युधये युद्धाय भूयसश्चित् बहुतरान् राक्षसादीनपि वेषि । अवैः । अगमः । किंच अश्मानं चित् गवामावरकं पर्वतमपि शवसा बलेन विदिद्युतः । व्यभिनः । किंच उस्रियाणां क्षीरस्रावयंतीनां गवां धेनूनामूर्वं समूहं विदः । अवेदयः । अलंभयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

परो यत्त्वं परम आजनिष्ठाः परावति श्रुत्यं नाम बिभ्रत् ।

अतश्चिदिंद्रादभयंत देवा विश्वा अपो अजयद्दासपत्नीः ॥ ५

परः । यत् । त्वं । परमः । आऽजनिष्ठाः । पराऽवति ।

श्रुत्यं । नाम । बिभ्रत् ।

अतः । चित् । इंद्रात् । अभयंत । देवाः । विश्वाः । अपः ।

अजयत् । दासऽपत्नीः ॥ ५

यद्यदा हे इंद्र परः परस्तादुपरिष्टात्स्थितः परम उत्कृष्टतमस्त्वं परावति दूरे श्रुत्यं श्रवणीयं नाम नामधेयं बिभ्रत् धारयन्नाजनिष्ठाः आ समंतादजायथाः। शेषः परोक्षकृतः। अतश्चिदत आरभ्यैव देवा द्योतमाना अग्न्यादय इंद्रादभयंत। बिभ्युः। विश्वा अपः सर्वाण्युदकानींद्रोऽजयत्। वशीचक्रे। कीदृशीः। दासपत्नीः। दासो वृत्रः पतिः पालयिता यासामपां ता इति॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तुभ्येदेते मरुतः सुशेवा अर्चंत्यर्कं सुन्वंत्यंधः ।

अहिमोहानमप आशयानं प्र मायाभिर्मायिनं सक्षदिंद्रः ॥ ६

तुभ्यं । इत् । एते । मरुतः । सुऽशेवाः । अर्चंति । अर्कं ।

सुन्वंति । अंधः ।

अहिं । ओहानं । अपः । आऽशयानं । प्र । मायाभिः ।

मायिनं । सक्षत् । इंद्रः ॥ ६

एते मरुतः। मरुद्धवंति वदंतीति मरुतः स्तोतारः। सुशेवाः। शेवमिति सुखनामैतत्। शोभनसुखाः संतः। स्तोत्रेण शोभनं सुखमुत्पादयंत इत्यर्थः। हे इंद्र तुभ्येत्तुभ्यमेवार्कमर्चनीयं स्तोत्रमर्चंति। स्तुवंति कुर्वंतीत्यर्थः। अंधः सोमलक्षणमन्नं सुन्वंति। अभिषवं कुर्वंति। इंद्रः परमैश्वर्ययुक्तो मायाभिः स्वकीयाभिः शक्तिभिरहिं वृत्रं प्रसक्षत्। अभ्यभवत् कीदृशं। ओहानं देवान्बाधमानमप उदकान्याशयानमाहत्य शयनं कुर्वंतं मायिनं कपटवंतमिति॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि षू मृधो जनुषा दानमिन्वन्नहन्गवा मघवन्संचकानः ।
अत्रा दासस्य नमुचेः शिरो यदवर्तयो मनवे गातुमिच्छन् ॥ ७

वि । सु । मृधः । जनुषा । दानं । इन्वन् । अहन् । गवा ।
मघऽवन् । संऽचकानः ।
अत्र । दासस्य । नमुचेः । शिरः । यत् । अवर्तयः । मनवे ।
गातुं । इच्छन् ॥ ७

हे मघवन् धनवन्निंद्र संचकानोऽस्माभिः स्तूयमानस्त्वं ॥ संपूर्वः कायतिः शब्दकर्मा । तस्य लडर्थे लिटि रूपं ॥ दानं देवानां बाधकं वृत्रमसुरं गवा वज्रेणेन्वन् प्रेरयन् हिंसन् जनुषा जन्मना स्वभावतस्तदनुचरान्राक्षसादीन् मृधून् सु सुष्ठु व्यहन् । विजघंथ । इंद्रस्याश्नुरा जवारस्य शब्द इत्यर्थः । हे इंद्र त्वमत्रास्मिन्काले मनवे नमुचिना ह्रियमाणाय यजमानाय गातुं सुखमिच्छन् अभिलषन् नमुचेरेतन्नामकस्योपक्षपयितुरसुरस्य संबंधि शिरः यदा यदावर्तयः अचूर्णयः तदा मृधून् विजघंथेति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

युजं हि मामकृथा आदिदिंद्र शिरो दासस्य नमुचेर्मथायन् ।
अश्मानं चित्स्वर्यं१ वर्तमानं प्र चक्रियेव रोदसी मरुद्भ्यः ॥ ८

युजं । हि । मां । अकृथाः । आत् । इत् । इंद्र । शिरः ।
दासस्य । नमुचेः । मथायन् ।
अश्मानं । चित् । स्वर्यं । वर्तमानं । प्र । चक्रियाऽइव ।
रोदसी इति । मरुत्ऽभ्यः ॥ ८

हे इंद्र त्वं स्वर्यं स्वरेण सहितं वर्तमानं भ्रमंतमश्मानं चित् मेघमिव स्थितं दासस्योपक्षपयितुर्नमुचेरसुरस्य शिरो मथायन् चूर्णयन् आदिदनंतरमेव मां युजं सखायमकृथा हि । चकृषे खलु । तदानीं मरुद्भ्यस्त्वत्सहायेभ्यो रोदसी द्यावापृथिव्यौ चक्रियेव चक्रे इव प्रास्तां ॥ उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ॥

॥ अथ नवमी ॥

स्त्रियो हि दास आयुधानि चक्रे किं मा करन्नबला अस्य सेनाः ।

अंतर्ह्यख्यदुभे अस्य धेने अथोप प्रैद्युधये दस्युमिंद्रः ॥ ९

स्त्रियः । हि । दासः । आयुधानि । चक्रे । किं । मा ।

करन् । अबलाः । अस्य । सेनाः ।

अंतः । हि । अख्यत् । उभे इति । अस्य । धेने इति । अथ ।

उप । प्र । ऐत् । युधये । दस्युं । इंद्रः ॥ ९

दास उपक्षपयिता नमुचिरसुरः स्त्रियः स्त्रीरायुधानि युद्धसाधनानि चक्रे हि । कृतवान् खलु । इंद्रेण सह योद्धुं प्रतिष्ठितवानित्यर्थः । अस्यासुरस्य संबंधिन्योऽबलाः स्त्रीरूपाः सेना मा मां किं करन् किं कुर्युरिति मन्यमान इंद्रस्तासां मध्येऽस्यासुरस्य धेने प्रीणयित्र्यौ सुरूपे उभे द्वे स्त्रियावंतरख्यद्धि । गृहमध्ये निदधे खलु । अथानंतरमिंद्रो दस्युं नमुचिं युधये युद्धायोपप्रैत् । उपप्रागच्छत् ॥

॥ अथ दशमी ॥

समत्र गावोऽभितोऽनवंतेहेह वत्सैर्वियुता यदासन् ।

सं ता इंद्रो असृजदस्य शाकैर्यदीं सोमासः सुषुता अमंदन् ॥ १०

सं । अत्र । गावः । अभितः । अनवंत । इहऽइह । वत्सैः ।

विऽयुताः । यत् । आसन् ।

सं । ता । इंद्रः । असृजत् । अस्य । शाकैः । यत् । ईं ।

सोमासः । सुऽसुताः । अमंदन् ॥ १०

यदा गावो वत्सैर्वियुता आसन् वियुक्ता अभवन् अत्रा[illegible]ऽस्थितः [illegible] नमुचिनापहृता गाव इहेह इह चेह च सर्वतः समनवंत । [illegible] । [illegible] सुषुता बभ्रु नाम्ना ऋषिणा सुष्ठभिषुताः सोमाः [illegible] ईमेनमिंद्रममंदन् अमादयन् तदेंद्रः यावैः यज्ञैर्मरुद्भिः सहास्य बभ्रोः संबंधिनीर्नमुचिनापहृतास्ता गाः [illegible]स्तनत् । वत्सैः सह समयोजयत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

यदीं सोमा बभ्रुधूता अमंदन्नरोरवीद्वृषभः सादनेषु ।

पुरंदरः पपिवाँ इंद्रो अस्य पुनर्गवामददादुस्रियाणां ॥ ११

यत् । ईं । सोमाः । बभ्रुऽधूताः । अमंदन् । अरोरवीत् ।

वृषभः । सदनेषु ।

पुरंऽदरः । पपिऽवान् । इंद्रः । अस्य । पुनः । गवां ।

अददात् । उस्रियाणां ॥ ११

यद्यदा ईं बभ्रु धूता बभ्रुणाभिषुताः सोमा ईमेनमिंद्रममंदन् अमादयन् तदा वृषभः कामानां वर्षितेंद्रः सदनेषु युद्धेष्वरोरवीत् । अत्यर्थं शब्दमकरोत् । पुरंदरः पुरां दारयितास्येमं सोमं पपिवान् पीतवानिंद्रः पुनरुस्रियाणां क्षीरस्रुत्स्नाविणीर्गवां गा अददात् । बभ्रवे ददौ ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

भद्रमिदं रुशमा अग्ने अक्रन्गवां चत्वारि ददतः सहस्रा ।

ऋणंचयस्य प्रयता मघानि प्रत्यग्रभीष्म नृतमस्य नृणां ॥ १२

भद्रं । इदं । रुशमाः । अग्ने । अक्रन् । गवां । चत्वारि ।

ददतः । सहस्रा ।

ऋणंऽचयस्य । प्रऽयता । मघानि । प्रति । अग्रभीष्म ।

नृऽतमस्य । नृणां ॥ '२

रुशम इति कश्चिज्जनपदविशेषः अत्र रुशमशब्देन तत्रत्या जना उच्यंते । रुशमा ऋणंचयनाम्नो राज्ञः किंकरा हे अग्ने भद्रं कल्याणमिदं कर्माक्रन् । अकुर्वन् । कीदृशाः । गवां धेनूनां चत्वारि चतुःसंख्यायुक्तानि सहस्रा सहस्राणि ददतो मह्यं प्रयच्छंतः । राज्ञा हि दीयमानानि धनानि राजपुरुषा एव प्रयच्छंतीत्यर्थः । नरां नेतॄणां मध्ये नृतमस्यातिशयेन नेतृतमस्य ऋणंचयस्यैतन्नामकेन राज्ञा प्रयता प्रयतानि दत्तानि मघानि गोरूपाणि धनानि वयं प्रत्यग्रभीष्म । प्रतिगृहीतवंतः स्मः । पूजार्थं बहुवचनं ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

सुपेशसं मावं सृजंत्यस्तं गवां सहस्रै रुशमासो अग्ने ।

तीव्रा इंद्रममंदु सुतासोऽक्तोर्व्युष्टौ परितक्म्यायाः ॥ १३

सुऽपेशसं । मा । अव । सृजंति । अस्तं । गवां । सहस्रैः ।

रुशमासः । अग्ने ।

तीव्राः । इंद्रं । अममंदुः । सुतासः । अक्तोः । विऽउष्टौ ।

परिऽतक्म्यायाः ॥ १३

हे अग्ने रुशमासो रुशमा ऋणंचयस्य किंकराः सुपेशसं सुरूपमलंकाराच्छादनादिभिः संस्कृतं मा मामस्तं गृहं गवां धेनूनां सहस्रैः सहावसृजंति । प्रापयंति स्म । तदनंतरमेव तीव्रा रसवंतः सुतासो लब्धवद्धनेन मयाभिषुताः सोमाः परितक्म्यायाः । तमसा भूतानि परितक्यंति गच्छंतीति परितक्म्या । तस्या अक्तो रात्रेर्व्युष्टौ व्युच्छने सति । उषःकाल इत्यर्थः इंद्रममंदुः । अमादयन् । बहु गवां लाभानंतरमविलंबितमेव सोमेनेज इत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

औच्छत्सा रात्री परितक्म्या याँ ऋणंचये राजनि रुशमानां ।

अत्यो न वाजी रघुरज्यमानो बभ्रुश्चत्वार्यसनत्सहस्रा ॥ १४

औच्छत् । सा । रात्री । परिऽतक्म्या । या । ऋणंऽचये ।

राजनि । रुशमानां ।

अत्यः । न । वाजी । रघुः । अज्यमानः । बभ्रुः । चत्वारि ।

असनत् । सहस्रा ॥ १४

रुशमानां रुशमनाम्नां जनानां राजनि प्रभावृणंचय एतत्संज्ञके तत्समीप एव या रात्रिः परितक्म्या परितो गंत्री भवति सा रात्र्यौच्छत् । व्युष्टाभवत् । अत्यः सततगामी वाजी न अश्व इव रघुः शीघ्रगः अज्यमानः प्रेर्यमाणो बभ्रुरेतन्नामक ऋषिश्चत्वारि चतुःसंख्याकानि सहस्रा सहस्राणि गोरूपाणि धनान्यसनत् । अलभत ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

चतुःसहस्रं गव्यस्य पश्वः प्रत्यग्रभीष्म रुशमेष्वग्ने ।

घर्मश्चित्तप्तः प्रवृजे य आसीदयस्मयस्तम्वादाम विप्राः ॥ १५

चतुःऽसहस्रं । गव्यस्य । पश्वः । प्रति । अग्रभीष्म ।

रुशमेषु । अग्ने ।

घर्मः । चित् । तप्तः । प्रऽवृजे । यः । आसीत् । अयस्मयः ।

तं । ऊं इति । आदाम । विप्राः ॥ १५

हे अग्ने वयं रुशमेष्वेतत्संज्ञकेषु जनेषु गव्यस्य गवात्मकस्य पश्वः पशोः पशूनां जातवैकवचनं । चतुःसहस्रं चत्वारि सहस्राणि प्रत्यग्रभीष्म । प्रतिगृहीतवंतः

आ। प्र। द्रव। हरिऽवः। मा। वि। वेनः। पिशंगऽराते।

अभि। नः। सचस्व।

नहि। त्वत्। इंद्र। वस्यः। अन्यत्। अस्ति। अमेनान्।

चित्। जनिऽवतः। चकर्थ॥ २

हे हरिवो हरिवन्निंद्र त्वमस्मानभिलक्ष्य प्र द्रव। प्रकर्षेण गच्छ। किंतु मा विवेनः। वेनतिः कांतिकर्मा। अस्मासु विगतकामो मा भूः। किंच हे पिशंगराते बहुरूपधनेंद्र नोऽस्मानभिसचस्व। अभिगच्छस्व। अपि च हे इंद्र वस्यो वसीयः श्रेयस्करं त्वत्तोऽन्यच्च हि नास्ति। अन्यद्वस्तुजातं नास्ति। अमेनांश्चित्। मेनाशब्दः स्त्रीवाची। अपगतस्त्रीकांश्चित् जनिवतो जायावतश्चकर्थ। करोषि॥

॥ अथ तृतीया ॥

उद्यत्सहः सहस आजनिष्ट देदिष्ट इंद्र इंद्रियाणि विश्वा।

प्राचोदयत्सुदुघा वव्रे अंतर्वि ज्योतिषा संववृत्वत्तमोऽवः॥ ३

उत्। यत्। सहः। सहसः। आ। अजनिष्ट। देदिष्टे।

इंद्रः। इंद्रियाणि। विश्वा।

प्र। अचोदयत्। सुऽदुघाः। वव्रे। अंतः। वि। ज्योतिषा।

संऽववृत्वत्। तमः। अवरित्यवः॥ ३

यद्यदा सहः सूर्यसंबंधि तेजः सहस उषःसंबंधिनस्तेजस उदाजनिष्ट उपरिष्टात् प्रादुर्बभूव तदेंद्रो विश्वा विश्वानि सर्वाणींद्रियाणि धनानि। इंद्रियमिति धननामैतत्। देदिष्टे। यजमानेभ्यो दिशति। वव्रे निवारके पर्वतेऽन्तस्तन्मध्ये बलेन निरुद्धाः सुदुघाः सुष्ठु दोग्ध्रीर्गाः प्राचोदयत्। प्रैरयत् ज्योतिषा तेजसा संववृत्वत् संवरणशीलं तमो विवः। निवारितवान्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अनवस्ते रथमश्वाय तक्षन्त्वष्टा वज्रं पुरुहूत द्युमंतं।
ब्रह्माण इंद्रं महयंतो अर्कैरवर्धयन्नहये हंतवा उ ॥ ४

अनवः। ते। रथं। अश्वाय। तक्षन्। त्वष्टा। वज्रं।
पुरुऽहूत। द्युऽमंतं।
ब्रह्माणः। इंद्रं। महयंतः। अर्कैः। अवर्धयन्। अहये।
हंतवै। ऊं। इति ॥ ४

हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र ते त्वदीयं रथमश्वायाश्वाभ्यां संयोगायानवः। अनवो मनुष्याः। ऋभवस्तक्षन्। अतक्षन्। अकुर्वन्। त्वष्टा च त्वदीयं वज्रं द्युमंतं दीप्तिमंतमकरोत्। अपि च महयंत इंद्रं पूजयंतो ब्रह्माणोऽंगिरसः परिवृढा मरुतो वा अहयेऽहिं वृत्रं हंतवै हंतुमर्कैः स्तोत्रैरवर्धयन्। वर्धितवंतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृष्णे यत्ते वृषणो अर्कमर्चानिंद्र ग्रावाणो अदितिः सजोषाः।
अनश्वासो ये पवयोऽरथा इंद्रेषिता अभ्यवर्तंत दस्यून् ॥ ५

वृष्णे। यत्। ते। वृषणः। अर्कं। अर्चान्। इंद्र।
ग्रावाणः। अदितिः। सऽजोषाः।
अनश्वासः। ये। पवयः। अरथाः। इंद्रऽइषिताः। अभि।
अवर्तंत। दस्यून् ॥ ५

हे इंद्र यद्यदा वृषणः सेचनसमर्था मरुतो वृष्णे कामानां वर्षित्रे ते तुभ्यमर्कं स्तोत्रमर्चान अस्तुवन्। अकुर्वन्नित्यर्थः। तदादितिरदीनाः वचनव्यत्ययः। ग्रावाणोऽभिषवपाषाणाः सजोषाः संगता बभूवुरिति शेषः। अनश्वासोऽश्ववर्जिता अरथा रथहीना इंद्रेषिता इंद्रेण प्रेषिताः पवयः पवयः पवमाना गच्छंतो ये मरुतो दस्यून् मनुष्यानभ्यवर्तंत अभिभूतान् कुर्वंते ता ते मरुतोऽर्चानिति संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थे प्रथम एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र ते पूर्वाणि करणानि वोचं प्र नूतना मघवन्या चकर्थ।
शक्तीवो यद्विभरा रोदसी उभे जयन्नपो मनवे दानुचित्राः॥ ६

प्र। ते। पूर्वाणि। करणानि। वोचं। प्र। नूतना।
मघऽवन्। या। चकर्थ।
शक्तिऽवः। यत्। विऽभराः। रोदसी इति। उभे इति।
जयन्। अपः। मनवे। दानुऽचित्राः॥ ६

हे इंद्र ते त्वदीयानि पूर्वाणि पुरातनानि करणानि कर्माणि प्रवोचं। अहं प्रकर्षेण ब्रवीमि। नूतना नूतनानि नवानि कर्माणि प्रवोचं। प्रब्रवीमि। हे मघवन् धनवन्निंद्र या यानि कर्माणि चकर्थ कृतवानसि तानि प्रवोचमिति संबंधः। हे शक्तीवः शक्तिमन्। शक्तिर्वज्रं कर्म वा। तद्वन्निंद्र यत् यस्त्वमुभे रोदसी द्यावापृथिव्यौ जयन्वशीकुर्वन् अप उदकानि मनवे मनुष्याय विभराः विविच्य बिभर्षि। कीदृशीः। दानुचित्राः चित्रदानाः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तदिन्नु ते करणं दस्म विप्राहिं यद्घ्नन्नोजो अत्रामिमीथाः।
शुष्णस्य चित्परि माया अगृभ्णाः प्रपित्वं यन्नप दस्यूँरसेधः॥ ७

तत्। इत्। नु। ते। करणं। दस्म। विप्र। अहिं। यत्।
घ्नन्। ओजः। अत्र। अमिमीथाः।
शुष्णस्य। चित्। परि। मायाः। अगृभ्णाः। प्रऽपित्वं।
यन्। अप। दस्यून्। असेधः॥ ७

हे दस्म दर्शनीय विप्र मेधाविन्निंद्र त्वमत्रास्मिंल्लोकेऽहिं वृत्रमसुरं घ्नन् हिंसन् यदोजो यद्बलमभिमीथाः प्रकाशितवानसि तदिन्नु तत्खलु ते त्वदीयं करणं कर्म

पिद्यते। अपि च शुष्णस्य चिदेतन्नामकस्याप्यसुरस्य संबंधिनीर्याया युवतीः पर्यं-स्त्रत्वाः। परिगृहीतवानसि। हे इंद्र त्वं प्रपित्वं संग्रामं समीपं वा यन् प्राप्नुवन् दस्यूनसुरानपावेधः। अपावाधथाः॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वमपो यदवे तुर्वशायारमयः सुदुघाः पारः इंद्र।

उग्रमयातमवहो ह कुत्सं सं ह यद्वामुशनारंत देवाः॥ ८

त्वं। अपः। यदवे। तुर्वशाय। अरमयः। सुऽदुघाः।

पारः। इंद्र।

उग्रं। अयातं। अवहः। ह। कुत्सं। सं। ह। यत्। वां।

उशना। अरंत। देवाः॥ ८

हे इंद्र त्वं पारे नदीनां तीरे। प्रवृद्ध इति शेषः। सुदुघा ओषधिवनस्पतीन् दुग्धू दुह्यतीरप उदकानि यदवे यदुनामकाय राज्ञे तुर्वशायैतन्नामकाय राज्ञे चारमयः। रमितवानसि। हे इंद्र युवां। त्वं कुत्सश्चेति शेषः। उग्रमुद्गूर्णं शुष्णमयातं। आगच्छतं। तदनंतरं त्वं शुष्णं हत्वा कुत्समवहो ह। स्वगृहं प्रापितवानसि खलु। यद्यदा वां युवामिंद्राकुत्सावुशना भार्गवो देवाश्च समरंत ह संभेजिरे खलु॥

। अथ नवमी ॥

इंद्राकुत्सा वहमाना रथेना वामत्या अपि कर्णे वहंतु।

निः षीमद्भ्यो धमथो निः षधस्थान्मघोनो हृदो वरथस्तमांसि॥

इंद्राकुत्सा। वहमाना। रथेन। आ। वां। अत्याः।

अपि। कर्णे। वहंतु।

निः। सीं। अत्ऽभ्यः। धमथः। निः। सधऽस्थात्। मघोनः।

हृदः। वरथः। तमांसि॥ ९

हे इंद्राकुत्सौ इंद्रकुत्सौ रथेन वहमाना वहमानावुह्यमानौ वां युवामत्या अश्वाः कर्णेऽपि। स्तोत्राणि कृणोति करोतीति कर्णः स्तोता यजमानो वा। तत्समीपेऽपीति यावत्। आवहंतु। आ वहंतु। तादृशका भवंतु। युवामप्स्वद्भ्योऽप्सु प्रविष्टं सोमेनं शुष्णासुरं निर्धमथः। अपावेथां। सोमिति शुष्णासुरो वृद्धिस्थः मध्यात्सूद्यते। उपस्थात्स्वकीयात्स्थानादिरवाधेथां। मघोनो धनवतो हविष्मतो यजमानस्य हृदो हृदयात्तमांस्यज्ञानरूपाणि पापानि वरथः। निवारयथः॥

॥ अथ दशमी ॥

वातस्य युक्तान्त्सुयुजश्चिदश्वान्कविश्चिदेषो अजगन्नवस्युः।
विश्वे ते अत्र मरुतः सखाय इंद्र ब्रह्माणि तविषीमवर्धन्॥ १०

वातस्य। युक्तान्। सुऽयुजः। चित्। अश्वान्। कविः।
चित्। एषः। अजगन्। अवस्युः।
विश्वे। ते। अत्र। मरुतः। सखायः। इंद्र। ब्रह्माणि।
तविषीं। अवर्धन्॥ १०

कविश्चित्क्रांतप्रज्ञोऽप्यवस्युरेतन्नामक एव मंत्रद्रष्टा वातस्य वायोर्वेगेन युक्तान् संयुक्तान् सुयुजश्चित्सुष्ठु योजनीयानश्वानजगन्। प्राप्नोत्। अवस्योः सखायो विश्वे सर्वे मरुतो यह्वः स्तोतारो हे इंद्र अत्रास्मिंल्लोके ते त्वदीयां तविषीं बलं ब्रह्माणि ब्रह्मभिः स्तोत्रैरवर्धन्। अवर्धयन्॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रिंशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी ॥

सूरश्चिद्रथं परितक्म्यायां पूर्वं करदुपरं जूजुवांसं।
भरच्चक्रमेतशः सं रिणाति पुरो दधत्सनिष्यति क्रतुं नः॥ ११

विद्यते । अपि च शुष्णस्य [पिदेतन्नामकस्यासुरस्य संबंधिनीर्याः युवतीः पर्यं-
त्वत्थाः । परिगृहीतवानसि । हे इंद्र त्वं प्रपित्वं संग्रामं समीपं वा यन् प्राप्नुवन्
दस्यूनसुरानपावेधः । अपावाधथाः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वमप यदवे तुर्वशायारमयः सुदुघाः पार इंद्र ।

उग्रमयातमवहो ह कुत्सं सं ह यद्वामुशनारंत देवाः ॥ ८

त्वं । अपः । यदवे । तुर्वशाय । अरमयः । सुऽदुघाः ।

पारः । इंद्र ।

उग्रं । अयातं । अवहः । ह । कुत्सं । सं । ह । यत् । वां ।

उशना । अरंत । देवाः ॥ ८

हे इंद्र त्वं पारे नदीनां तीरे । प्रवृद्ध इति शेषः । सुदुघा ओषधिवनस्पतीन्
दुग्धू दुहतीरप उदकानि यदवे यदुनामकाय राज्ञे तुर्वशायैतन्नामकाय राज्ञे
आरमयः । रमितवानसि । हे इंद्र युवां । त्वं कुत्सश्चेति शेषः । उग्रमुद्गूर्णं शुष्णम-
यातं । आगच्छतं । तदनंतरं त्वं शुष्णं हत्वा कुत्समवहो ह । स्वगृहं प्रापितवानसि
खलु । यद्यदा वां युवाभिंद्राकुत्सावुशना आगंयो देवाश्च समरंत ह वंभेजिरे खलु ॥

॥ अथ नवमी ॥

इंद्राकुत्सा वहमाना रथेना वामत्या अपि कर्णे वहंतु ।

निः षीमद्भ्यो धमथो निः षधस्थान्मघोनो हृदो वरथस्तमांसि ॥

इंद्राकुत्सा । वहमाना । रथेन । आ । वां । अत्याः ।

अपि । कर्णे । वहंतु ।

निः । सीं । अत्ऽभ्यः । धमथः । निः । सधऽस्थात् । मघोनः ।

हृदः । वरथः । तमांसि ॥ ९

हे इंद्राकुत्सौ इंद्राकुत्सौ रथेन वहमाना वहमानावुह्यमानौ यां युवामत्या अश्वाः कर्णेऽपि । स्तोमान् कृणोति करोतीति कार्णः स्तोता यजमानो वा । तत्समीपेऽपीति यावत् । आवर्तंतु । आ वर्तंताद्वाहका भवंतु । युवामप्यद्भ्योऽप्सु प्रविष्टं सोमेनं शुष्णासुरं निर्धमथः । अपाधेथां । सोऽसिति शुष्णासुरो बुद्धिस्थः पदाद्गम्यते । सधस्थात्स्वकीयात्स्थानान्निरबाधेथां । मघोनो मघवतो हविष्मतो यजमानस्य हृदो हृदयात्तमांस्यज्ञानरूपाणि पापानि वरथः । निवारयथः ॥

॥ अथ दशमी ॥

वातस्य युक्तान्त्सुयुजश्चिदश्वान्कविश्चिदेषो अजगन्नवस्युः ।
विश्वे ते अत्र मरुतः सखाय इंद्र ब्रह्माणि तविषीमवर्धन् ॥ १०

वातस्य । युक्तान् । सुऽयुजः । चित् । अश्वान् । कविः ।
चित् । एषः । अजगन् । अवस्युः ।
विश्वे । ते । अत्र । मरुतः । सखायः । इंद्र । ब्रह्माणि ।
तविषीं । अवर्धन् ॥ १०

कविश्चित्क्रान्तोऽप्यवस्युरेतन्नामक एष मंत्रद्रष्टा वातस्य वायोर्वेगेन युक्तान् संयुक्तान् सुयुजश्चित्सुष्ठु योजनीयानश्वानजगन् । प्राप्नोत् । अवस्योः सखायो विश्वे सर्वे मरुतो यस्य स्तोतारो हे इंद्र अत्रास्मिंल्लोके ते त्वदीयां तविषीं बलं ब्रह्माणि ब्रह्मभिः स्तोत्रैरवर्धन् । अवर्धयन् ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

सूरश्चिद्रथं परितक्म्यायां पूर्वं करदुपरं जूजुवांसं ।
भरच्चक्रमेतशः सं रिणाति पुरो दधत्सनिष्यति क्रतुं नः ॥ ११

शूरः। चित्। रथं। परिऽतक्म्यायां। पूर्वं। करत्। उपरं।

जूजुऽवांसं।

भरत्। चक्रं। एतशः। सं। रिणाति। पुरः। दधत्।

सनिष्यति। क्रतुं । । नः॥ ११

इंद्रः परितक्म्यायां संग्रामे। परितो गच्छंत्यस्यां भय इति परितक्म्या संग्रामः। एतशाख्येन ऋषिणा सह योद्धुः शूरश्चित्सूर्यस्यापि संबंधिनं जूजुवांसं वेगेन गच्छंतं रथमुपरमुपरतव्यापारं पूर्वं करत्। पुरोऽकरोत्। एतश एतशाय॥ विभक्तिव्यत्ययः। इंद्रः पूर्वं द्विचक्रस्य रथस्यैकं चक्रं भरत्। अहरत्। स इंद्रस्तेन चक्रेणासुरान् संरिणाति। हिनस्ति। अपि च पुरो दधदग्न्युरस्कुर्वन् नोऽस्मदीयं क्रतुं यज्ञं सनिष्यति। संभजतु॥

॥ अथ द्वादशी ॥

आयं जना अभिचक्षे जगामेंद्रः सखायं सुतसोममिच्छन्।

वदन्ग्रावाव वेदिं भ्रियाते यस्य जीरमध्वर्यवश्चरंति॥ १२

आ। अयं। जनाः। अभिऽचक्षे। जगाम। इंद्रः।

सखायं। सुतऽसोमं। इच्छन्।

वदन्। ग्रावा। अव। वेदिं। भ्रियाते। यस्य। जीरं।

अध्वर्यवः। चरंति॥ १२

हे जना अभिचक्षे युष्मानभिद्रष्टुमयमिंद्रः सखायं स्तोतारं सुतसोममभिषुतसोमं यजमानमिच्छन्नभिलषन्नाजगाम। आगच्छति। अध्वर्यवो यस्य ग्राव्णो जीरं क्षेपणं प्रेरणं चरंति स ग्रावा सोमाभिषवपाषाणो वदन् शब्दं कुर्वन् वेदिमवभ्रियाते। अभिह्रियते॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

ये चाकनंत चाकनंत नू ते मर्ता अमृत मो ते अंह आरन्।

वावंधि यज्यूंरुत तेषु धेह्योजो जनेषु येषु ते स्याम ॥ १३

ये। चाकनंत। चाकनंत। नु। ते। मर्ताः। अमृत।

मो इति। ते। अंहः। आ। अरन्।

ववंधि। यज्यून्। उत। तेषु। धेहि। ओजः। जनेषु।

येषु। ते। स्याम ॥ १३

हे इंद्र धनार्थं ये जनास्त्वां चाकनंत अकामयंत। पुनश्च ते नु क्षिप्रमेव त्वां चाकनंत हे अमृत अमरणधर्मेंद्र मर्ता मरणधर्माणस्ते जना अंहोऽनर्थं मो आरन्। मा गमन्॥ मा उ इति निपातसमुदायो मेत्येकनिपातार्थे वर्तते। उत अपि च यज्यून्यजमानान्ववंधि। संभजस्व। येषु जनेषु येषां जनानां मध्ये वयं स्तोतारस्ते त्वदीयाः स्याम भवाम हे इंद्र त्वं तेषु जनेष्वोजो बलं धेहि॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथम एकत्रिंशो वर्गः॥

अदर्दरुत्समिति द्वादशर्चमष्टादशं सूक्तं। गातुनामात्रेय ऋषिः। त्रिष्टुप् छंदः। इंद्रो देवता। तथा चानुक्रांतं। अदर्दर्द्वादश गातुरिति॥ गतो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अदर्दरुत्समसृजो वि खानि त्वमर्णवान्बद्बधानाँ अरम्णाः।

महांतमिंद्र पर्वतं वि यद्वः सृजो वि धारा अव दानवं हन् ॥ १

अदर्दः। उत्सं। असृजः। वि। खानि। त्वं। अर्णवान्।

बद्बधानान्। अरम्णाः।

महांतं। इंद्र। पर्वतं। वि। यत्। वरिति वः। सृजः।

वि। धाराः। अव। दानवं। हन्निति हन् ॥ १

हे इंद्र त्वमुत्समुत्स्यंदमानं मेघमदर्दः। विदारितवानसि। तदनंतरं खानि मेघस्योदकानां निर्गमनद्वाराणि व्यसृजः। विशेषेण सृष्टवानसि। किंच बद्बधानान्बाध्यमानानर्णसोदकवतो मेघानरंणाः। विसर्जयसि। धारयसीत्यर्थः ॥ अत्र रंणातिर्गमनकर्मा ॥ हे इंद्र यद्यस्त्वं। यदिति लिंगव्यत्ययः ॥ महांतं प्रभूतं पर्वतं मेघं विषः। विहतवानसि। धारा अपां विसृजः। विसृष्टवानसि। अपि च दानवं दनोः पुत्रं वृत्रमसुरं बह्वोदकस्य दातारं मेघं वावहन्। अभिहतवानसि। अत्र निरुक्तं। उत्सं उत्सरणाद्वोत्स्यंदनाद्वोनत्तेर्वा स्यात्। व्यसृजोऽस्य खानि त्वमर्णवानर्णस्वत एतानित्यादि। नि० १०, ९, ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वमुत्सा॑ँ ऋतुभि॑र्बद्बधाना॑ँ अरं॑ह ऊधः पर्व॑तस्य वज्रिन् ।

अहिं॑ चिदुग्र प्रयु॑तं शया॑नं जघन्वाँ इं॑द्र तवि॑षीमधत्थाः ॥ २

त्वं । उत्सान् । ऋतुऽभिः । बद्बधानान् । अरंहः । ऊधः ।

पर्वतस्य । वज्रिन् ।

अहिं । चित् । उग्र । प्रऽयुतं । शयानं । जघन्वान् । इंद्र ।

तविषीं । अधत्थाः ॥ २

हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र त्वमुत्सानृतुभिः ऋतुषु वृष्टिकालेषु बद्बधानान्प्रतिबध्यमानानुत्सान्मेघानप्रतिबंधनादमोचय इति शेषः। अपि च पर्वतस्य मेघस्य संबंध्यूधो जलमरंहः। अगमयः। हे उग्र उद्गूर्णबलेंद्र प्रयुतमत्युत्कृष्टं शयानं जले शयनं कुर्वंतमहिं। चिदहिमपि च जघन्वान् हतवानसि। हे इंद्र त्वं तविषीं बलमधत्थाः। अधारयः। वृत्रवधानंतरमिंद्रो लोके प्रख्यातो भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्यस्य॑ चिन्मह॒तो निर्मृ॒गस्य॒ वध॑र्जघान तवि॑षीभि॒रिंद्रः॑ ।

य एक॒ इद॑प्र॒तिर्मन्य॑मान॒ आद॒स्माद॒न्यो अ॑जनिष्ट॒ तव्या॑न् ॥ ३

त्वष्टुः। चित्। मरुतः। निः। वर्गस्य। वधः। जघान।
तविषीभिः। इन्द्रः।
यः। एकः। इत्। अप्रतिः। मन्यमानः। आत्। अस्मात्।
अन्यः। अजनिष्ट। तव्यान्॥ ३

निषेधानायुधं शक्रो वृत्रेण चिक्षिपौजसा। वृत्रस्य गात्रादन्यो यः प्रादुर्भूतो महासुरः॥ हत्वा पूर्वं निरस्त्येन्द्रो द्वितीयं शुष्णसंज्ञकं। पुनर्जघानेन्द्र इति पराभिः कीर्तयत्यृषिरिति॥ इन्द्रो मरुतः प्रभूतस्य वर्गस्य व्यवच्छीघ्रगामिनस्त्वष्टुः चित् तस्य वृत्रस्य संबंधि वधरायुधं तविषीभिः स्वकीयैर्बलैर्निर्जघान। निःशेषेणावधीत्। एक इदसहाय एवाप्रतिः प्रतिद्वंद्विरहितो मन्यमान आत्मानं योऽस्तीति शेषः। आत्तदानीमस्माद्हतात्तव्यान्प्रवृद्धतरोऽन्योऽसुरोऽजनिष्ट। प्रादुरभूत्॥

॥ अथ चतुर्थी॥

त्वं चिदेषां स्वधया मदंतं मिहो नपातं सुवृधं तमोगां।
वृषप्रभर्मा दानवस्य भामं वज्रेण वज्री नि जघान शुष्णं॥ ४

त्वं। चित्। एषां। स्वधया। मदंतं। मिहः। नपातं।
सुऽवृधं। तमःऽगां।
वृषऽप्रभर्मा। दानवस्य। भामं। वज्रेण। वज्री। नि।
जघान। शुष्णं॥ ४

एषां प्राणिनां स्वधयान्नेन मदंतं मोदमानं सर्वप्राणिनामन्नं स्वयमेव भुंजानं मिहः सेचनसमर्थस्य मेघस्य नपातं पातारं रक्षितारं। अत्र नपाच्छब्दः पातरि वर्तते। प्राणो वै तनूनपात्स हि तन्वः पातीति ब्राह्मणं। सुवृधं प्रवृद्धं तमोगां तमोऽंधकारं गच्छंतं त्वं चित्त्वं च वृत्रं निजघानेति शेषः। वृषप्रभर्मा वर्षणशीलस्य मेघस्य प्रहर्ता वज्री वज्रवानिंद्रो वज्रेण स्वकीयेनायुधेन दानवस्य दनुजस्य भामं। अत्र क्रोधवाचिभामशब्देन क्रोधादुत्पन्नः शुष्णासुरो लक्ष्यते। तं शुष्णासुरं तवानुग्रहान्निजघान। ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वं चिदस्य क्रतुभिर्निषत्तममर्मणो विददिदस्य मर्म ।

यदीं सुक्षत्र प्रभृता मदस्य युयुत्सन्तं तमसि हर्म्ये धाः ॥ ५

त्वं । चित् । अस्य । क्रतुऽभिः । निऽसत्तं । अमर्मणः ।

विदत् । इत् । अस्य । मर्म ।

यत् । ईं । सुऽक्षत्र । प्रऽभृता । मदस्य । युयुत्सन्तं । तमसि ।

हर्म्ये । धाः ॥ ५

अमर्मणो मर्महीनमात्मानं मन्यमानस्यास्य वृत्रस्य निषत्तं निपन्नं त्वं चिद् त्यत्तदेव ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ मर्म प्राणस्थानं। यत्र स्थाने भिन्नो म्रियते तन्मर्मेत्युच्यते। अस्य वृत्रस्य क्रतुभिः प्रज्ञानैर्हे इंद्र त्वं विददित्। अज्ञासीरेव। यद्यदा हे सुक्षत्र सुबलेंद्र त्वं मदस्य मादकस्य सोमस्य प्रभृता प्रभृतौ संभरणे सति युयुत्सन्तं योद्धुमिच्छंतमीमेनं वृत्रं हर्म्ये अरके तमसि धाः न्यदधाः। तत्र इंद्रस्य भयात्तमसि प्राविशदित्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं चिदित्था कत्पयं शयानमसूर्ये तमसि वावृधानं ।

तं चिन्मंदानो वृषभः सुतस्योच्चैरिंद्रो अपगूर्या जघान ॥ ६

त्वं । चित् । इत्था । कत्पयं । शयानं । असूर्ये । तमसि ।

वावृधानं ।

तं । चित् । मंदानः । वृषभः । सुतस्य । उच्चैः । इंद्रः ।

अपऽगूर्य । जघान ॥ ६

सुतस्याभिषुतेन सोमेन मंदानो मोदमानो वृषभः कामानां वर्षितेंद्र उग्रैरूर्ध्व-मप्रगूर्ध वज्रस्तस्य तं चित्तमेव वृत्रासुरं जघान। अवधीत्। कीदृशं। इत्थाशु-भांतरिक्षलोके क्षयं। वातखकरं पयो यस्य तं। शयानमस्मु शयनं कुर्वंतमसूर्ये सूर्यरहिते तमस्युंधकारे वत्रधानं वर्धमानं। त्वं चिदिति पुनर्वचनं पूरणार्थं॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे द्वात्रिंशो वर्गः॥

॥ अथ सप्तमी॥

उद्यदिंद्रो महते दानवाय वधर्यमिष्ट सहो अप्रतीतं।
यदीं वज्रस्य प्रभृतौ ददाभ विश्वस्य जंतोरधमं चकार॥ ७

उत्।ऽयत्। इंद्रः। महते। दानवाय। वधः। यमिष्ट।
सहः। अप्रतिऽइतं।
यत्। ईं। वज्रस्य। प्रऽभृतौ। ददाभ। विश्वस्य। जंतोः।
अधमं। चकार॥ ७

यद्यदेंद्रो महते प्रभूताय दानवाय वृत्रासुराय सहः शत्रूणामभिभवितृ अप्रतीतं केनाप्यप्रतिगतं वधर्वज्रमुद्यमिष्ट उद्यच्छत्। यद्यदा वज्रस्य प्रभृतौ प्रहृतौ प्रहरणे सति॥ ह्यमणोर्थं इति अत्वं॥ ईमेनं वृत्रं ददाभ अहिंसीत् तदा विश्वस्य सर्वस्य जंतोः प्राणिनोऽधमं नीचं चकार। अकरोत्॥

॥ अथाष्टमी॥

त्वं चिदर्षां मधुपं शयानमसिन्वं वव्रं मह्याददुग्रः।
अपादमत्रं महता वधेन नि दुर्योण आवृणङ्मृध्रवाचं॥ ८

त्वं। चित्। अर्षां। मधुऽपं। शयानं। असिन्वं। वव्रं।
मह्नि। आदत्। उग्रः।
अपादं। अत्रं। महता। वधेन। नि। दुर्योणे। आवृणक्।
मृध्रऽवाचं॥ ८

उपप्रक्रम्य गच्छन्निंद्रो महि महांतं त्वं चित्तमेव वृत्रमाददे। आददौ। प्रत्यगृह्णात्। कीदृशं। अर्णं गंतारं जलं मेघं पादस्य यथान्नं शयनं कुर्वंतं। स्थितवंतमित्यर्थः वधुषं वधुनोऽभसः पातारं पालयितारमस्मिन्वं सपत्नानामवचेत्तारं॥ अस्यतेरि हृतं॥ यन्नं वृत्रवंतं सर्वमप्याच्छादयंतं। स इमांल्लोकानवृणोद्यदिमांल्लोकानवृणोत्तद्वृत्रस्य वृत्रत्वं। तै० सं० २. ५. २. २.। इति तैत्तिरीयकं। तदनंतरमिंद्रो दुर्योधे संग्रामे महता प्रभूतेन वधेन वज्रेणापादं पादरहितमगतमभावं परिमाणरहितं स्वश्रवाचं हिंसित-वागिंद्रियं। जृंभाभिभूतमित्यर्थः। इत्यं न्याहयत्। नितरामहिंसीत्। तस्माज्जं-भ्यमानादग्नीषोमौ निरक्रामतां प्राणापानौ वा एनं तदजहितां। तै० सं० २. ५. २. ४.। इति तैत्तिरीयकं॥

॥ अथ नवमी ॥

को अस्य शुष्मं तविषीं वरात एको धना भरते अप्रतीतः।

इमे चिदस्य ज्रयसो नु देवी इंद्रस्यौजसो भियसा जिहाते॥ ९

कः। अस्य। शुष्मं। तविषीं। वराते। एकः। धना।

भरते। अप्रतिऽइतः।

इमे इति। चित्। अस्य। ज्रयसः। नु। देवी इति।

इंद्रस्य। ओजसः। भियसा। जिहाते इति॥ ९

अस्येंद्रस्य संबंधिनीं शुष्मं शोषणीं तविषीं बलं को वराते। निवारयेत्॥ शुष्मशब्दस्य स्त्रीलिंगविशेषणत्वेऽपि नियतलिंगत्वात्पुंल्लिंगत्वमेव॥ अप्रतीतः केनाप्य-प्रतिगत इंद्र एकोऽसहाय एव धना धनानि शत्रूणां वसूनि भरते। बिभर्ति हरते वा। देवी देव्यौ द्योतमाने इमे चिदेव द्यावापृथिव्यौ ज्रयसो वेगवतोऽस्येंद्रस्य संबं-धिन ओजसो बलादुद्भूतेन भियसा भयेन नु क्षिप्रं जिहाते। गच्छतः। चलत इत्यर्थः

॥ अथ दशमी ॥

न्यस्मै देवी स्वधितिर्जिहीत इंद्राय गातुरुशतीव येमे।

सं यदोजो युवते विश्वमाभिरनु स्वधाव्ने क्षितयो नमंत॥ १०

नि। अस्मै। देवी। स्वऽधितिः। जिहीते। इंद्राय। गातुः।

उशतीऽइंव। येमे।

सं। यत्। ओजः। युवते। विश्वं। आभिः। अनु।

स्वधाऽव्ने। क्षितयः। नमंत॥ १०

स्वधितिः स्वपतिः स्वेन धृता देवी द्योतमाना द्यौरस्मा इंद्राय निजिहीते। नीचत्वेन याति। गातुर्भूमिरुशतीव कामयमाना योषिदिवेंद्राय येमे। आत्मानं नियच्छति। यथेष्टमात्मानं विनियोक्तुं योग्या भवतीत्यर्थः। यद्यदेंद्रो विश्वं समस्तमोजो बलमाभिः प्रजाभिः संयुवते संयोजयति। इंद्रः स्वकीयं बलं सर्वासु प्रजासु निहितवानित्यर्थः। अनु आनुकूल्येन वर्तमानाः क्षितयो मनुष्याः। क्षितय इति मनुष्यनामैतत्। स्वधाव्ने बलवत इंद्राय नमंत। संनमंति। प्रह्वीभवंति॥

॥ अथैकादशी ॥

एवं नु त्वा सत्पतिं पांचजन्यं जातं शृणोमि यशसं जनेषु।

तं मे जगृभ्र आशसो नविष्ठं दोषा वस्तोर्हवमानास इंद्रं॥ ११

एवं। नु। त्वा। सत्ऽपतिं। पांचऽजन्यं। जातं। शृणोमि।

यशसं। जनेषु।

तं। मे। जगृभ्रे। आऽशसः। नविष्ठं। दोषा। वस्तोः।

हवमानासः। इंद्रं॥ ११

हे इंद्र त्वा त्वामेवं सत्यमेव जनेषु सर्वेषु मनुष्येषु मध्येऽहं मंत्रद्रष्टा शृणोम्यृषिमुख्येभ्यः। कीदृशं। सत्पतिं सतां साधूनां पालकं पांचजन्यं पंचजनेभ्यो मनुष्येभ्यो हितं जातमुत्पन्नं यशसं यशोयुक्तं। दोषा अपायां वस्तोर्वासरे च वह्वमानासः स्तुवंत आशसः कामानां शंसमाना मे मदीयाः प्रजा नविष्ठनतिशयेन स्तुत्यं तमिंद्रं जगृभ्रे। जगृह्णंत। स्वीकुर्वंत॥

॥ अथ द्वादशी ॥

एवा हि त्वामृतुथा यातयंतं मघा विप्रेभ्यो ददतं शृणोमि ।

किं ते ब्रह्माणो गृहते सखायो ये त्वाया निदधुः काममिंद्र ॥ १२

एव । हि । त्वां । ऋतुऽथा । यातयंतं । मघा । विप्रेभ्यः ।

ददतं । शृणोमि ।

किं । ते । ब्रह्माणः । गृहते । सखायः । ये । त्वाऽया ।

निऽदधुः । कामं । इंद्र ॥ १२

एवैवमुक्तप्रकारेण हि ऋतुथा कालेकाले यातयंतं जंतून्प्रेरयंतं हे इंद्र त्वां विप्रेभ्यः स्तोतृभ्यो मघा मघानि धनानि ददतं यच्छंतं शृणोमि । निशामयामि । एतन्मृषेव प्रतिभाति । हे इंद्र त्वाया त्वयि त्वे स्तोतारः कामं स्वकीयाभिलाषं निदधुः न्यक्षिपन् ब्रह्माणो बृहंतस्ते त्वदीयाः सखायः स्तोतारः किं गृहते । त्वत्तः किं गृह्णंते । क्षांपः स्वकीयाभिलाषप्राप्तिविलंबनादेवमुक्तवानित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य प्रथमे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले द्वितीयोऽनुवाकः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
चतुर्थे प्रथमाध्यायं व्याख्याय व्यक्तयिन्नमः।
सुधीः श्रीसायणाचार्यो द्वितीयं व्याचिकीर्षति ॥

तत्रादितः पंचमे मंडले तृतीयेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि। तत्र महि महे इति दशर्चं प्रथमं सूक्तं प्रजापतिपुत्रस्य संवरणस्यार्षं। इंद्रो देवता। त्रिष्टुप् छंदः। महि दश प्राजापत्यः संवरण इत्यनुक्रांतं। विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

महि महे तवसे दीध्ये नॄनिंद्रायेत्था तवसे अतव्यान्।
यो अस्मै सुमतिं वाजसातौ स्तुतो जने समर्यश्चिकेत ॥ १

महि। महे। तवसे। दीध्ये। नॄन्। इंद्राय। इत्था। तवसे।
अतव्यान्।
यः। अस्मै। सुऽमतिं। वाजऽसातौ। स्तुतः। जने।
सऽमर्यः। चिकेत ॥ १

अहं संवरणोऽतव्यानत्यंतमिव दुर्बलः सन् महि महत् प्रभूतं स्तोत्रं महे महते तवसे बलवत इंद्रायेत्थेत्थं वक्ष्यमाणप्रकारेण दीध्ये। दीपयामि। प्रकाशयामि। किमर्थं। नॄन्॥ षष्ठ्यर्थे द्वितीया॥ मनुष्याणामस्मदीयानां तवसे बलाय। यद्वा नॄनस्मद्विरोधिनोऽभिभवितुमिति शेषः। तदर्थं तवसेऽस्मद्बलाय। य इंद्रोऽस्मै जने जनाय संवरणाय वाजसातौ संग्रामे वाजस्यान्नस्य वा लाभे निमित्ते सति स्तुतः सन् सन् सुमतिं समर्यो मर्यैः स्तोतृभिः सहितो यद्वा सह स्तूयमानैर्वर्ध्यमानैर्मरुदादिभिर्यथा समराहं चिकेत जानाति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स त्वं न इंद्र धियसानो अर्कैर्हरीणां वृषन्योक्त्रमश्रेः ।

या इत्था मघवन्ननु जोषं वक्षो अभि प्रार्यः सक्षि जनान् ॥ २

सः । त्वं । नः । इंद्र । धियसानः । अर्कैः । हरीणां ।

वृषन् । योक्त्रं । अश्रेः ।

याः । इत्था । मघऽवन् । अनु । जोषं । वक्षः । अभि । प्र ।

अर्यः । सक्षि । जनान् ॥ २

हे वृषन् वर्षकेंद्र स प्रसिद्धस्त्वं नोऽस्माभिर्धियसानो ध्यायन् अर्कैरर्चनसाधनैः स्तोत्रैर्निमित्तभूतैर्हरीणां रथे नियोक्तव्यानामश्वानां योक्त्रं नियोजनरज्जुमश्रेः। आश्रयसि। याः ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ यानश्वान् हे मघवन् इत्थेत्थं जोषं प्रीतिमनु वक्षोऽवहः तैर्निमित्तैर्योक्त्रमश्रेरिति। तथा अर्यार्योऽस्मदरीन् जनानभि आभि- मुख्येन प्र प्रकृष्टं सक्षि। पराभव ॥

॥ अथ तृतीया ॥

न ते त इंद्राभ्यस्मदृष्वायुक्तासो अब्रह्मता यदसन् ।

तिष्ठा रथमधि तं वज्रहस्ता रश्मिं देव यमसे स्वश्वः ॥ ३

न । ते । ते । इंद्र । अभि । अस्मत् । ऋष्व । अयुक्तासः ।

अब्रह्मता । यत् । असन् ।

तिष्ठ । रथं । अधि । तं । वज्रऽहस्त । आ । रश्मिं । देव ।

यमसे । सुऽअश्वः ॥ ३

हे ऋष्व महन्निंद्र यत् येऽस्मदस्मत्तस्त्वद्भक्तेभ्योऽन्येऽयुक्तास्त्वयासंयुक्ता असन् आसन् अभवत् अब्रह्मता। ब्रह्म परिवृढं कर्म। तद्रहितत्वात् ते नरास्ते त्वदीया न भवंति। अतोऽस्मद्यज्ञमभ्यागंतुं तं प्रसिद्धं रथमधितिष्ठ। हे वज्रहस्तेंद्र देव स्वश्वस्त्वं यं रथमारोढुं रश्मिं प्रग्रहमायमसे नियमयसि तमधितिष्ठ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पुरु यत्त इंद्र संत्युक्था गवे चकर्थोर्वरासु युध्यन् ।

ततक्षे सूर्याय चिदोकसि स्वे वृषा समत्सु दासस्य नाम

चित् ॥ ४

पुरु । यत् । ते । इंद्र । संति । उक्था । गवे । चकर्थ ।

उर्वरासु । युध्यन् ।

ततक्षे । सूर्याय । चित् । ओकसि । स्वे । वृषा । समत्ऽसु ।

दासस्य । नाम । चित् ॥ ४

हे इंद्र ते तव यद्यदा स्तभूतानि पुरु पुरूणि बहून्युक्थोक्थानि शस्त्राणि संति तदोर्वरासु सस्योपेतासु भूमिषु निमित्तभूतासु गवे उदकाय युध्यन् जलप्रतिबंधकान् (संहरन् चकर्थ। करोषि भेदनं। कुर्मेति। सूर्याय सूर्यस्य स्वे स्वकीय ओकसि स्थाने। वृषा वर्षिता सन्) ततक्षे। संपादयसि समत्सु संग्रामेषु दासस्य वृष्टिप्रतिबंधकर्तुरेतन्नामकस्यासुरस्य नाम चिन्नामापि ततक्षे। नाशयसीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वयं ते त इंद्र ये च नरः शर्धो जज्ञाना याताश्च रथाः ।

आस्माञ्जगम्यादहिशुष्म सत्वा भगो न हव्यः प्रभृथेषु चारुः ॥ ५

वयं । ते । ते । इंद्र । ये । च । नरः । शर्धः । जज्ञानाः ।

याताः । च । रथाः ।

आ । अस्मान् । जगम्यात् । अहिऽशुष्म । सत्वा । भगः । न ।

हव्यः । प्रऽभृथेषु । चारुः ॥ ५

हे इंद्र ये च नरः कर्मणां नेतार ऋत्विग्यजमाना वयं स्मः ते वयं ते त्वदीयाः। कीदृशा वयं। गर्भो बलं जनाना उत्पादयंतः स्तुतिभिर्वीर्यस्य हेतुं त्वां प्राप्नाय तथा रंहणशीलाश्च। किंच हे अभिष्टव्य। अभिरथनात्। यवतो व्याप्तवतेंद्र त्वद्-पशाद्भाव्यः स्तुत्यः प्रतिभटैराह्वानव्यो वा वायुः संगत्या सखा मरुद्यादिः अभिधेषु संग्रामेषु यज्ञेषु वास्मानाजगम्यात्। आगच्छेत्। भगो दूव दुव्ययारः। यथा भगदेवो यथासत्सहाय आगच्छति तथा मरुदादिरागच्छेदित्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये प्रथमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

पप्रक्षेण्यमिंद्र त्वे ह्योजो नृम्णानि च नृतमानो अमर्तः।
स न एनीं वसवानो रयिं दाः प्रार्यः स्तुषे तुविमघस्य दानं॥६

पप्रक्षेण्यं। इंद्र। त्वे इति। हि। ओजः। नृम्णानि। च।
नृतमानः। अमर्तः।
सः। नः। एनीं। वसवानः। रयिं। दाः। प्र। अर्यः।
स्तुषे। तुविऽमघस्य। दानं॥६

हे इंद्र पप्रक्षेण्यं संपर्कार्हं पूज्यं ओजो बलं त्वे हि त्वयि खलु। त्वदधीनमित्यर्थः। नृतमानो नृत्यन् अमर्तोऽमरधर्मा स त्वं वसवान आच्छादयन् स्वतेजसा जगत् नृम्णानि नृमणानि द्रविणानि। वक्ष्यमाणस्यापेक्षया चशब्दः। एनीमेनवर्णां श्वेतवर्णां रयिं धनं दाः। देहि। अहं च अर्यः ईश्वरस्य तुविमघस्य प्रभूतधनस्य च दानं प्रस्तुषे। स्तौमि॥

॥ अथ सप्तमी॥

एवा न इंद्रोतिभिरव पाहि गृणतः शूर कारून्।
उत त्वचं ददतो वाजसातौ पिप्रीहि मध्वः सुषुतस्य चारोः॥७

एव । नः । इंद्र । ऊतिऽभिः । अव । पाहि । गृणतः ।
शूर । कारून् ।
उत । त्वचं । ददतः । वाजऽसातौ । पिप्रीहि । मध्वः ।
सुऽसुतस्य । चारोः ॥ ७

हे शूरेंद्र एवैवं नोऽस्मान् गृणतः स्तुवतः कारून् कर्तॄन्त्विज ऊतिभी रक्षणैरव । पाहय । उतापि च वाजसातौ संग्रामे त्वचमाच्छादकं रूपं ददतः प्रयच्छतः सुषुतस्य सुष्ठभिषुतस्य च रोर्मनोहरस्य मध्वः सोमस्य पिप्रीहि । प्रीणयात्मानं । द्वितीयार्थे षष्ठी । उक्तलक्षणं सोमं पिबेत्यर्थः । अथवा तृतीयार्थे षष्ठी । उक्तलक्षणेन सोमपानेन प्रीणय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत त्ये मा पौरुकुत्स्यस्य सूरेस्त्रसदस्योर्हिरणिनो रराणाः ।
वहंतु मा दश श्येतासो अस्य गैरिक्षितस्य क्रतुभिर्नु सश्चे ॥ ८ ॥

उत । त्ये । मा । पौरुऽकुत्स्यस्य । सूरेः । त्रसदस्योः ।
हिरणिनः । रराणाः ।
वहंतु । मा । दश । श्येतासः । अस्य । गैरिऽक्षितस्य ।
क्रतुऽभिः । नु । सश्चे ॥ ८

त्रसदस्युश्च विदथो ध्वन्यश्चेति त्रयो नृपाः । अश्वान्धनानि गाथादुक्तंषये तद्ददत्यृषिः । उतापि च त्ये ते मा । चतुर्थ्यर्थे द्वितीया । मह्यमित्यर्थः । रराणाः ॥ रातेर्दानार्थस्य कर्मणि लिटः कानचि रूपं ॥ दत्ता इत्यर्थः । पौरुकुत्स्यस्य पुरुकुत्सापत्यस्य सूरेः प्रेरकस्य हिरणिनो हिरण्यवतोऽस्य त्रसदस्योरेतन्नामकस्य राजर्षेर्गैरिक्षितस्य गिरिक्षितगोत्रोत्पन्नस्य श्येतासः शुक्लवर्णा दशाश्वा मा मां वहंतु । प्रापयंतु । अहं च क्रतुभिः कर्मभी रथनियोजनादिभिर्यज्ञादिभिर्वा नु क्षिप्रं सश्चे गच्छेयं ॥

॥ अथ नवमी ॥

उत त्ये मा मारुताश्वस्य शोणाः क्रत्वामघासो विदथस्य रातौ।
सहस्रा मे च्यवतानो ददान आनूकमर्यो वपुषे नार्चत् ॥ ९

उत। त्ये। मा। मारुतऽअश्वस्य। शोणाः। क्रत्वाऽमघासः।
विदथस्य। रातौ।
सहस्रा। मे। च्यवतानः। ददानः। आनूकं। अर्यः।
वपुषे। न। आर्चत् ॥ ९

उतापि च त्ये तेऽश्वा वक्ष्यमाणा मारुताश्वस्य। मरुत्सदृशवेगाश्ववान्मारुताश्वः। तदपत्यस्य विदथस्यैतन्नामकस्य राज्ञः शोणाः शोणवर्णाः क्रत्वामघासः क्रतुना कर्मणा शीघ्रगमनादिलक्षणेन मंहनीया अश्वा रातौ दाने विनियुक्ता मा वहंतीति शेषः। किंच सहस्रा सहस्रसंख्यापरिमितानि धनान्यर्यः पूज्यस्य मे। चतुर्थ्यर्थे षष्ठी। पूज्याय मह्यं च्यवतानश्चावयन् ददानः प्रयच्छन् स आनूकमाभरणं च वपुषे स्वशरीरालंकारायाचंत्। प्रायच्छत्। नेति चार्थे ॥

॥ अथ दशमी ॥

उत त्ये मा ध्वन्यस्य जुष्टा लक्ष्मण्यस्य सुरुचो यतानाः।
मह्ना रायः संवरणस्य ऋषेर्व्रजं न गावः प्रयता अपि
ग्मन् ॥ १०

उत। त्ये। मा। ध्वन्यस्य। जुष्टाः। लक्ष्मण्यस्य।
सुऽरुचः। यतानाः।
मह्ना। रायः। संऽवरणस्य। ऋषेः। व्रजं। न। गावः।
प्रऽयताः। अपि। ग्मन् ॥ १०

उतापि च त्ये ते वक्ष्यमाणा रायो ध्वन्यस्य ध्वन्यनामकस्य लक्ष्मणस्य लक्ष्मणपुत्रस्य राज्ञः संबंधिनोऽश्वा मा जुष्टा मां प्राप्ताः सुरुचः शोभनदीप्तयो यताना यष्टुमानाय यतमानाः। रायो मह्ना महत्त्वेन युक्ता रायः प्रयता दयता दत्ताः सत्यः संवरणस्य ऋषेरपिग्मन्। अपिताः। प्राप्ता मह्न इमिति शेषः। व्रजं न गावो गोष्ठं गाव इव। चह्वा नेति चार्थे। गावश्च मम व्रजमपिग्मन्। अत्रेंद्रे सूक्ते प्रायेण मरुतो राज्ञां च दानस्तुतयः। अनु० १. २. इत्युक्तत्वाद्राज्ञां दानस्तुतिरविरुद्धा ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये द्वितीयो वर्गः ॥

अजातशत्रुमिति नवर्चं द्वितीयं सूक्तं प्राजापत्यस्य संवरणस्यार्षमैंद्रं। नवमी त्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबंतपरिभाषया जगत्यः। अजातशत्रुं नव त्रिष्टुबंतमित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अजातशत्रुमजरा स्वर्वत्यनु स्वधामिता दस्ममीयते।

सुनोतन पचत ब्रह्मवाहसे पुरुष्टुताय प्रतरं दधातन ॥ १

अजातऽशत्रुं। अजरा। स्वःऽवती। अनु। स्वधा।

अमिता। दस्मं। ईयते।

सुनोतन। पचत। ब्रह्मऽवाहसे। पुरुऽस्तुताय। प्रऽतरं।

दधातन ॥ १

अजातशत्रुं। अनुत्पन्नाः शातयितारो यस्य तं। दस्मं शत्रूणामुपक्षपयितारमजराक्षीणा स्वर्वती स्वरणवत्यमितापरिमिता स्वधान्नं हविरन्वीयते। अनुप्राप्नोति। तदर्थं हे ऋत्विजः सुनोतन। अभिषुणुत। पचत पुरोडाशादिकं। कस्मै। ब्रह्मवाहसे ब्रह्मणः परिवृढस्य स्तोत्रस्य वाहकाय पुरुष्टुताय बहुभिः स्तुतायेंद्राय। प्रतरं प्रकृष्टतरं दधातन। धारयत स्वस्वोचितकर्म ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ यः सोमेन जठरमपिप्रतामन्दत मघवा मध्वो अन्धसः ।
यदीं मृगाय हन्तवे महावधः सहस्रभृष्टिमुशना वधं यमत् ॥ २

आ । यः । सोमेन । जठरम् । अपिप्रत । अमन्दत । मघऽवा ।
मध्वः । अन्धसः ।
यत् । ईम् । मृगाय । हन्तवे । महाऽवधः । सहस्रऽभृष्टिम् ।
उशना । वधम् । यमत् ॥ २

यो मघवा सोमेन जठरं स्वकीयोदरस्य सर्वतोऽपिप्रत अपूरयत् मध्वो मधुरस्यान्धसः सोमस्य पानेनामन्दत । अतृप्यत् । यद्यदेमयं मृगायैतन्नामकायासुराय हन्तवे तं हन्तुं महावधो महावज्रः सहस्रभृष्टिरपरिमिततेजा । उशना काव्यश्चानः ... यदीयमनस्य सह वधं वज्रं यमत् उदयच्छत् तदापिप्रत अमन्दत ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यो अस्मै घ्रंस उत वा य ऊधनि सोमं सुनोति भवति द्युमाँ अह ।
अपाप शक्रस्ततनुष्टिमूहति तनूशुभ्रं मघवा यः कवासखः ॥ ३

यः । अस्मै । घ्रंसे । उत । वा । यः । ऊधनि । सोमम् ।
सुनोति । भवति । द्युऽमान् । अह ।
अपऽअप । शक्रः । ततनुष्टिम् । ऊहति । तनूऽशुभ्रम् ।
मघऽवा । यः । कवऽसखः ॥ ३

यो यजमानोऽस्मा इन्द्राय घ्रंसे । अहनामैतत् । घ्रन्त्यस्मिन्रसा इति घ्रंसः । तस्मिन् । उत वा अथवा यो यजमान ऊधनि । उद्धततरं भवत्युच्चद्वरिति क्षोधो

रात्रिः। स्वैष्टप्रदानरसात्म्यावृषसि रात्रौ च समन्ताद्रात्रिरप्युष उच्यते। अहनि रात्रौ च सोमं सुनोति स भवति द्युमान् दीप्तिमान्। मत्वर्थीयः। किंच यज्ञः यज्ञोऽयमिंद्रस्तनुशुष्टिं। ततं धर्मसंततिं नुदति यष्टि कामयते कामानिति ततनुष्टिः। तं तनूशुभ्रं। तनूः शुभ्रा शोभनीयालंकारादिभिर्यस्य तं। तादृशं स्वपोषकमयज्वानमपोहति। अपरोऽपमल्यः पूरणार्थः अथवा धनधान्यः कदाखः कुत्सितपुरुषसहायश्च तमपोहतीति॥

॥ अथ चतुर्थी॥

यस्यावधीत्पितरं यस्य मातरं यस्य शक्रो भ्रातरं नात ईषते।
वेतीद्वस्य प्रयता यतंकरो न किल्बिषादीषते वस्व आकरः॥ ४

यस्य। अवधीत्। पितरं। यस्य। मातरं। यस्य। शक्रः।
भ्रातरं। न। अतः। ईषते।
वेति। इत्। ऊं इति। अस्य। प्रऽयता। यतम्ऽकरः। न।
किल्बिषात्। ईषते। वस्वः। आऽकरः॥ ४

शक्रो शक्तोऽयं यस्यायज्वनः पितरमवधीत् हतवान्। यस्य च मातरमवधीत्। यस्य च भ्रातरं अतोऽस्मादयज्वनः सकाशान्नेषते। न विभेति न गच्छति वा। किंचास्य प्रयता दत्तानि हवींषि वेतीद्। कामयत एव। अयज्वानं विघयित्वा नियोजयतीत्यर्थः। यतंकरो यमनकर्ता वसो वसुनो धनस्याकर आभिमुख्यकर्ता यः किल्बिषात्पित्रादिवधयुक्ताच्चेषते न चलति न बिभेति वा। इंद्रस्यास्तोतृणां हतिरिंद्रो यतीन् सालावृकेभ्यः प्रायच्छत् अंतरिक्षे पौलोमान्पृथिव्यां कालकांजानन्मुखान्यतीन् सालावृकेभ्यः प्रायच्छमित्यादिश्रुतिषु प्रसिद्धा॥

॥ अथ पंचमी॥

न पंचभिर्दशभिर्वष्ट्यारभं नासुन्वता सचते पुष्यता चन।
जिनाति वेदमुया हंति वा धुनिरा देवयुं भजति गोमति व्रजे॥ ५

न । पंच॒ऽभिः । दश॒ऽभिः । व॒ष्टि॒ । आ॒ऽरभं॑ । न ।

अ॒सुन्व॒ता । स॒च॒ते॒ । पुष्य॑ता । च॒न ।

जि॒नाति॑ । वा॒ । इत् । अ॒मु॒या॒ । हंति॑ । वा॒ । धुनिः॑ ।

आ । दे॒व॒ऽयुं॑ । भ॒ज॒ति॒ । गोऽम॑ति । व्र॒जे ॥ ५

अयमिंद्रः पंचभिर्दशभिर्वा सहायैरारभमारंभं शत्रुहननायालंबनं [न वष्टि । साहाय्यं नापेक्षत इत्यर्थः । यद्वायमिंद्रं पंचभिर्दशभिर्वा यत्नादन्यैरुपायैरारभमारब्धुं सुद्योगं कर्तुं न वष्टि । न कामयते । असुन्वताभिषवमकुर्वता सह पुष्यता चन वंध्वादीनपोषयतापि न सचते । न संगच्छते । असुन्वंतमभिषवमकुर्वाणमष्टारमपुष्णंतं च न प्राप्नोतीत्यर्थः । न केवलमप्राप्तिमात्रं किंतु जिनाति वा । वाशब्दश्चार्थे । जिनाति च । बाधते । इदिति पूरणः । हंति वासुयासुमयष्टारं धुनिः कंपकः शत्रूणां । देवयुं देवमिंद्रं कामयमानं यजमानं गोमति व्रज आभजति । योजयतीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि॒त्व॒क्ष॒णः सम्ऋ॑तौ च॒क्रमा॒स॒जोऽसु॑न्वतो॒ विषु॑णः सु॒न्व॒तो वृ॒धः ।

इंद्रो॒ विश्व॑स्य दमि॒ता वि॒भीष॑णो यथाव॒शं न॑यति॒ दास॒मार्यः॑ ॥ ६

वि॒ऽत्व॒क्ष॒णः । सम्ऽऋ॑तौ । च॒क्र॒ऽआ॒स॒जः । अ॒सु॒न्व॒तः ।

विषु॑णः । सु॒न्व॒तः । वृ॒धः ।

इंद्रः॑ । विश्व॑स्य । द॒मि॒ता । वि॒ऽभीष॑णः । य॒था॒ऽव॒शं ।

न॒य॒ति॒ । दासं॑ । आर्यः॑ ॥ ६

समृतौ संग्रामे वित्वक्षणो विशेषेण तनूकर्ता शत्रूणां तदर्थं चक्रमासजो रथचक्रस्यासंजयितासुन्वतोऽयजमानस्य विषुणः पराङ्मुखः सुन्वतो यजमानस्य वृधो वर्धयितेंद्रो विश्वस्य दमिता शिक्षयिता विभीषणो भयजनक आर्यः स्वामी यथावशं यथेच्छं दासं दासकर्माणं जनं नयति स्ववशं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

समीं पणेरजति भोजनं मुषे वि दाशुषे भजति सूनरं वसु ।

दुर्गे चन ध्रियते विश्व आ पुरु जनो यो अस्य तविषीमचु-

क्रुधत् ॥ ७

सं । ईं । पणेः । अजति । भोजनं । मुषे । वि । दाशुषे ।

भजति । सूनरं । वसु ।

दुःऽगे । चन । ध्रियते । विश्वः । आ । पुरु । जनः । यः ।

अस्य । तविषीं । अचुक्रुधत् ॥ ७

ईमयमिंद्रः पणेर्वणिज इव लुब्धकस्यादातुर्भोजनं धनमन्नं वा मुषे चरयितुं समजति। सम्यक् गच्छति। गत्वा चादाय दाशुषे हविर्दात्रे यजमानाय विभजति सूनरं शोभननरमनुष्यं वसु धनं अयष्टुर्धनमाकृष्य यष्ट्रे प्रयच्छतीत्यर्थः। न केवलं वणिग्धनप्रदानमात्रं किंतु पुरु पुरूणि दुर्गे चन दुःखेन गंतव्य आपद्यपि विश्वः सर्वोऽपि दातृजन आध्रियते। आस्थाप्यते। यो जनोऽस्येंद्रस्य तविषीं बलमचुक्रुधत् विहिताकरणादिना तस्य पणेरजतीति पूर्वशेषः। यद्वा योऽस्य तविषीमचुक्रुधत् स सर्वोऽपि जनो दुर्गे चनाध्रियत इंद्रेण॥ चनेत्येकपदमध्येतृसंप्रदायप्राप्तं॥

॥ अथाष्टमी ॥

सं यज्जनौ सुधनौ विश्वशर्धसाववेदिंद्रो मघवा गोषु शुभ्रिषु।

युजं ह्यन्यमकृत प्रवेपन्युदीं गव्यं सृजते सत्वभिर्धुनिः ॥ ८

सं । यत् । जनौ । सुऽधनौ । विश्वऽशर्धसौ । अवेत् ।

इंद्रः । मघऽवा । गोषु । शुभ्रिषु ।

युजं । हि । अन्यं । अकृत । प्रऽवेपनी । उत् । ईं । गव्यं ।

सृजते । सत्वऽभिः । धुनिः ॥ ८

समवेत्य जानाति यद्यदा जनौ परस्परं प्रतिद्वंद्विनौ सुधनौ शोभनधनौ विश्वशर्धसौ व्याप्तबलौ यज्वयाज्वानौ वा मधा धनप्राप्तिहेतौ गोषु शुभ्रेषु शोभनासु गोषु निमित्तभूतासु अन्यं यष्टारं युजं सहायमकृत कृतवान् प्रवेपनी यत्र युवां प्रवेपनवान् । ईंसयमे गव्यं गोसमूहमुत्सृजते सचभिर्मरुद्भिः सह धुनिर्मेघानां कंपयिता । इंद्रो यजमानमयजमानं वा यं जानाति गोनिमित्तं ज्ञात्वा यज्वने गोसमूहं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सहस्रसामाग्निवेशिं गृणीषे शत्रिमग्न उपमां केतुमर्यः ।

तस्मा आपः संयतः पीपयंत तस्मिन्क्षत्रममवत्त्वेषमस्तु ॥ ९

सहस्रऽसां । आग्निऽवेशिं । गृणीषे । शत्रिं । अग्ने । उपऽमां ।

केतुं । अर्यः ।

तस्मै । आपः । संऽयतः । पीपयंत । तस्मिन् । क्षत्रं ।

अमऽवत् । त्वेषं । अस्तु ॥ ९

अग्निवेशसुतं शत्रिमसंख्यातधनप्रदं । आयास ऋषिरंत्यया प्रजापतिस्तुतः सुधीः ॥ अर्योऽहं सहस्रसामपरिमितधनप्रदमाग्निवेशिमग्निवेशसुतं शत्रिमेतन्नामकं राजर्षिं गृणीषे । गृणे । स्तौमि । हे अग्ने अंगनादिगुणविशिष्टेंद्र । कीदृशं तं । उपमामुपमानभूतं केतुं प्रज्ञापकं । प्रख्यातमित्यर्थः । तस्मा आपः संयतः सम्यक् गच्छंत्यः पीपयंत । प्यायंतां । तस्मिन्नाग्निवेशौ क्षत्रं धनममवद्बलसहितं त्वेषं दीप्तमस्त्विति ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये चतुर्थो वर्गः ॥

यस्ते साधिष्ठ इत्यष्टर्चं तृतीयं सूक्तं । अंगिरोगोत्रः प्रभूवसुर्नाम ऋषिः । अंत्या पंक्तिः । पंक्त्यंतपरिभाषयाशिष्टा अनुष्टुभः । इंद्रो देवता । यस्तेऽष्टौ प्रभूवस्वांगिरसः पंक्त्यंतमित्यनुक्रांतं ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीयसवन आद्यस्तृचोऽच्छावाकस्य वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रितं च । यस्त साधिष्ठोऽवसे पुरां भिंदुर्युवा कविः । आ० ७.८. । इति ॥ द्वितीयतृतीययोः स्वरसाम्नोराद्यौ तृचावनुरूपौ । यस्ते साधिष्ठोऽवस इति षड्नुष्टुभः । आ० ८.५. । इति हि सूत्रितं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यस्ते साधिष्ठोऽवस इंद्र क्रतुष्टमा भर।

अस्मभ्यं चर्षणीसहं सस्निं वाजेषु दुष्टरं ॥ १

यः। ते। साधिष्ठः। अवसे। इंद्र। क्रतुः। तं। आ। भर।

अस्मभ्यं। चर्षणिऽसहं। सस्निं। वाजेषु। दुस्तरं ॥ १

हे इंद्र ते तव यः साधिष्ठोऽतिशयेन साधकः क्रतुर्लक्षणं कर्म प्रज्ञा वास्ति तं क्रतुं नोऽस्मेऽस्मद्रक्षणायास्मभ्यमाभर। आहर। कीदृशं तं। चर्षणीसहं सर्वेषां शत्रूणामभिभवितारं सस्निं संस्नातं शुद्धं वाजेषु संग्रामेषु दुष्टरमन्यैरनभिभाव्यं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यदिंद्र ते चतस्रो यच्छूर संति तिस्रः।

यद्वा पंच क्षितीनामवस्तत्सु न आ भर ॥ २

यत्। इंद्र। ते। चतस्रः। यत्। शूर। संति। तिस्रः।

यत्। वा। पंच। क्षितीनां। अवः। तत्। सु। नः।

आ। भर ॥ २

हे इंद्र ते तव यत् या ऊतयश्चतस्रश्चतसृषु वर्णेषु संश्रिताः संति याश्च हे शूर तिस्रस्त्रिषु लोकेषु वर्तमानाः। यद्वा। वाशब्दश्चार्थे। यद्याश्च पंच क्षितीनां पंचजनसंबंधिन्य ऊतयः संति तत्सर्वमवो रक्षणं सु सुष्ठु नोऽस्मभ्यमाभर। आहरेति॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ तेऽवो वरेण्यं वृषन्तमस्य हूमहे।

वृषजूतिर्हि जज्ञिष आभूभिरिंद्र तुर्वणिः ॥ ३

आ। ते। अवः। वरेण्यं। वृषन्ऽतमस्य। हूमहे।

वृषऽजूतिः। हि। जज्ञिषे। आऽभूभिः। इंद्र। तुर्वणिः ॥ ३

हे इंद्र वृषंतमस्य फलानां वर्षकतमस्य ते तवावो रक्षणं गमनं वा परैरसह्यं यद्धीयमाह्वमहे। आह्वयामः। हे इंद्र वृषजूति वर्षणगमनस्तुर्वं विस्तूर्णं वनिर्हिंसको या त्वगाभूभिः सर्वतो भवद्भिर्व्याप्तैर्मरुद्भिः सहावो हि जज्ञिषे। उत्पादयसि खलु। तेऽत आह्वयाम इति। यद्वा वृषगमनः सन् अद्य यज्ञमागत्य फलं जज्ञिषे तस्मात्तेऽयो ह्वमह इति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वृषा ह्यसि राधसे जज्ञिषे वृष्णि ते शवः।

स्वक्षत्रं ते धृषन्मनः सत्राहमिंद्र पौंस्यं॥ ४

वृषा। हि। असि। राधसे। जज्ञिषे। वृष्णि। ते। शवः।

स्वऽक्षत्रं। ते। धृषत्। मनः। सत्राऽहं। इंद्र। पौंस्यं॥ ४

हे इंद्र राधसे यजमानानां वृद्धये वृषा ह्यसि। फलस्य वर्षकोऽसि खलु। यद्वा वृषा खर्वासि। राधसे धनार्थं जज्ञिषे। उत्पद्यसे। ते शवो बलं वृष्णि वर्षितृ। ते मनः स्वक्षत्रं स्वायत्तबलं धृषत् धर्षकं विरोधिनां। हे इंद्र ते पौंस्यं पुंस्त्वं सत्राहं संघहंतृ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वं तमिंद्र मर्त्यममित्रयंतमद्रिवः।

सर्वरथा शतक्रतो नि याहि शवसस्पते॥ ५

त्वं। तं। इंद्र। मर्त्यं। अमित्रऽयंतं। अद्रिऽवः।

सर्वऽरथा। शतक्रतो इति शतऽक्रतो। नि। याहि।

शवसः। पते॥ ५

हे इंद्र त्वं तममित्रयंतं शत्रुत्वमाचरंतं शत्रुं वेच्छंतं मर्त्यं हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र सर्वरथा सर्वत्र व्याप्तेन रथेन॥ सुपां सुलुगित्याकारः॥ हे शतक्रतो हे शवसस्पते बलस्य पालकेंद्र नि याहि। नितरां गच्छाभिभवितुं॥

॥ इति चतुर्थे द्वितीये पंचमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वामिद्वृत्रहन्तम जनासो वृक्तबर्हिषः ।

उग्रं पूर्वीषु पूर्व्यं हवंते वाजसातये ॥ ६

त्वां । इत् । वृत्रहन्ऽतम । जनासः । वृक्तऽबर्हिषः ।

उग्रं । पूर्वीषु । पूर्व्यं । हवंते । वाजऽसातये ॥ ६

हे वृत्रहंतमातिशयेन वृत्राणां हंतरिंद्र त्वामित्त्वामेव जनासो जना वृक्तबर्हिष आच्छादितदर्भाः प्रवृत्तयज्ञा इत्यर्थः । उग्रमुद्गूर्णबलं पूर्वीषु बह्वीषु प्रजासु मध्ये पूर्व्यं पुरातनं हंतं वाजसातये संग्रामाय हवंते । आह्वयंते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अस्माकमिंद्र दुष्टरं पुरोयावानमाजिषु ।

सयावानं धनेधने वाजयंतमवा रथं ॥ ७

अस्माकं । इंद्र । दुस्तरं । पुरःऽयावानं । आजिषु ।

सऽयावानं । धनेऽधने । वाजऽयंतं । अव । रथं ॥ ७

हे इंद्र अस्माकं रथं रंहणस्वभावं यानं पुनरव । रक्ष । कीदृशं रथं । दुष्टरं दुःखेन तरणीयमाजिषु संग्रामेषु पुरोयावानं पुरतो गंतारं सयावानमनुचरैः सह गंतारं धने धने सर्वेषु धनेषु वाजयंतं संग्रामं धनं वेच्छंतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अस्माकमिंद्रेहि नो रथमवा पुरंध्या ।

वयं शविष्ठ वार्यं दिवि श्रवो दधीमहि दिवि स्तोमं

मनामहे ॥ ८

अस्माकं । इंद्र । आ । इहि । नः । रथं । अव । पुरंऽध्या ।

वयं । शविष्ठ । वार्यं । दिवि । श्रवः । दधीमहि । दिवि ।

स्तोमं । मनामहे ॥ ८

हे इंद्र अस्माकमस्मदीय एव सन् एहि । आगच्छ । आगत्य च पुरंध्या बोधनयुक्त्या नोऽस्माकं रथमव । रक्ष । वयं च हे शविष्ठ अतिशयेन बलवन् त्वदनुग्रहाद्वार्यं वरणीयं श्रवोऽन्नं कीर्तिं वा दिवि द्योतमाने त्वयि दधीमहि । स्थापयामः । तथा दिवि त्वयि स्तोमं स्तोत्रं मनामहे । करवामहे इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये षष्ठो वर्गः ॥

स आ गमदिति षडृचं चतुर्थं सूक्तं । आंगिरसः प्रभूवसुरृषिः । तृतीया जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । इंद्रो देवता । अनुक्रांतं च । स आ गमत् षट् तृतीया जगतीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

स आ गमदिंद्रो यो वसूनां चिकेतद्दातुं दामनो रयीणां ।

धन्वचरो न वंसगस्तृषाणश्चकमानः पिबतु दुग्धमंशुं ॥ १

सः । आ । गमत् । इंद्रः । यः । वसूनां । चिकेतत् ।

दातुं । दामनः । रयीणां ।

धन्वऽचरः । न । वंसगः । तृषाणः । चकमानः । पिबतु ।

दुग्धं । अंशुं ॥ १

स इंद्रोऽस्मद्यज्ञं प्रत्यागमत् । आगच्छतु । यो देवो वसूनां धनानां । कर्मणि षष्ठी । वसूनि धनानि चिकेतत् जानाति प्रदातुं स कीदृशः । दामनो दाता दानमना वा रयीणां धनानां । गमने दृष्टांतः । धन्वचरो न धनुषा सह संचरन् धानुष्क इव वंसगो वननीयगमनस्तृषाणोऽत्यंतं तृषितश्चकमानः कामयमानश्च सन् दुग्धमभिषुतमंशुं सोमं पिबतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ ते हनू हरिवः शूर शिप्रे रुहत्सोमो न पर्वतस्य पृष्ठे ।
अनु त्वा राजन्नर्वतो न हिन्वन् गीर्भिर्मदेम पुरुहूत विश्वे ॥ २

आ । ते । हनू इति । हरिऽवः । शूर । शिप्रे इति । रुहत् ।
सोमः । न । पर्वतस्य । पृष्ठे ।
अनु । त्वा । राजन् । अर्वतः । न । हिन्वन् । गीःऽभिः ।
मदेम । पुरुऽहूत । विश्वे ॥ २

हे इंद्र हे हरिवो हरिभ्यां तद्वन् शूर ते तव हनू हननसाधने यद्यप्ययं शिप्रा-वचनस्तथापि पुनः शिप्राभिधानाद्धौयोऽवगंतव्यः । उभयरूपे संयते वा शिप्रे आरुहत् आरोहतु प्राप्नोतु सोमोऽस्मद्दत्तः । पर्वतस्य पृष्ठे न रुहत् । नारोहति । तत्र न तिष्ठतीत्यर्थः । यद्वा नशब्दः पुरस्तात्प्रयुक्तोऽप्युपमार्थः । पर्वतस्य पृष्ठ उपरिप्रदेशे सोमो न । तत्र यथा विस्तरेण प्रसरति तद्वत् । हे राजन् राजमानेंद्र त्वा त्वामनु त्वया सह ॥ तृतीयार्थे ह्यत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वं ॥ विश्वे वयमर्वतो नाश्वानिव तृणादिभिर्गीर्भिः स्तुतिभिर्हिन्वन् हिन्वंतस्त्वां प्रीणयंतः संतो मदेम । हृष्येम । हे पुरुहूत बहुप्रकारं बहुभिर्वाहूतेंद्र ॥

॥ अथ तृतीया ॥

चक्रं न वृत्तं पुरुहूत वेपते मनो भिया मे अमतेरिदद्रिवः ।
रथादधि त्वा जरिता सदावृध कुविन्नु स्तोषन्मघवन्पुरूवसुः ॥ ३

चक्रं । न । वृत्तं । पुरुऽहूत । वेपते । मनः । भिया । मे ।
अमतेः । इत् । अद्रिऽवः ।
रथात् । अधि । त्वा । जरिता । सदाऽवृध । कुवित् । नु ।
स्तोषत् । मघऽवन् । पुरुऽवसुः ॥ ३

हे पुरुहूत बहुभिराहूत हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र ते मनोऽवतेरिद्धारिद्व्रादत्तोतरां सकाशाद्भिया भीत्या वेपते। कंपते। हृत्तं चक्रं न भूमो वर्तमानं चक्रमिव। यस्मादेवं तस्माद्व्यादयुपरि स्थितं त्वा त्वां हे सदावृध सर्वदा वर्धमान हे मघवन्निंद्र जरिता स्तोता पुरुवसुरप्ऽहूवपि: कुविद्बहु नु क्षिप्रं स्तोषत्। स्तोष्यति। स्तूयात्॥ अत्र कुविच्छब्दयोगेऽप्याख्यातस्य बहुलमप्यनिघातः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

एष ग्रावे॑व जरिता त॑ इंद्रेय॑र्ति वाचं बृहदाशुषाणः।

प्र सव्येन॑ मघवन्यंसि रायः प्र द॑क्षिणिद्ध॑रिवो मा वि वे॑नः ॥४

एषः। ग्रावा॑ऽइव। जरिता। ते। इंद्र। इयर्ति। वाचं।

बृहत्। आशुषाणः।

प्र। सव्येन॑। मघ॑ऽवन्। यंसि। रायः। प्र। दक्षिणित्।

हरि॑ऽवः। मा। वि। वेनः॥ ४

एष जरिता गरिता तास्तो ग्रावेवाभिषवग्रावेव। स यथा रवं जनयति तद्वत् हे इंद्र ते तुभ्यं वाचं स्तुतिमियर्ति। प्रेरयतीत्यर्थः। बृहन्महत्प्रभूतं यथा तथा ह्याशुषाणः आशु संभक्ता सन् हे मघवन् सव्येन हस्तेन रायो धनानि प्रयंसि। प्रयच्छसि। दक्षिणिद्दक्षिणेनापि प्रयंसीति शेषः। मा विवेनः। विगतकामं मा कार्षीः॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृषा॑ त्वा वृष॑णं वर्धतु द्यौ॑र्वृषा॑ वृष॑भ्यां वहसे हरि॑भ्यां।

स नो॒ वृषा वृष॑रथः सुशिप्र वृष॑क्रतो वृषा॑ वज्रिन्भरे॑ धाः ॥ ५

वृषा॑। त्वा। वृष॑णं। वर्धतु। द्यौः। वृषा॑। वृष॑ऽभ्यां।

वहसे। हरि॑ऽभ्यां।

सः । नः । वृषा । वृषऽरथः । सुऽशिप्र । वृषक्रतो इति

वृषऽक्रतो । वृषा । वज्रिन् । भरे । धाः ॥ ५

हे इंद्र त्वा त्वां वृषा वर्षिता द्यौर्द्योतयिता स्तुतिः ॥ द्योततेर्दीव्यतेर्वा स्तुत्यर्थस्येदं रूपं ॥ वृषणं कामानां वर्षकं त्वां वर्धतु। वर्धयतु। वृषा त्वं वृषभ्यां सेक्तृभ्यां हरिभ्यां वहसे। यज्ञं प्रत्यूह्यसे। हे सुशिप्र शोभनहनो वृषक्रतो वर्षणकर्मन् हे वज्रिन् वज्रयुक्तेंद्र स त्वं वृषा वृषरथश्च सन् नोऽस्मान् भरे संग्रामे भरणवति यज्ञे वा धाः। धारय ॥

॥ अथ षष्ठी ।

यो रोहितौ वाजिनौ वाजिनीवान्त्रिभिः शतैः

सचमानावदिष्ट ।

यूने समस्मै क्षितयो नमंतां श्रुतरथाय मरुतो दुवोया ॥ ६

यः । रोहितौ । वाजिनौ । वाजिनीऽवान् । त्रिऽभिः । शतैः ।

सचमानौ । अदिष्ट ।

यूने । सं । अस्मै । क्षितयः । नमंतां । श्रुतऽरथाय । मरुतः

दुवोऽया ॥ ६

इयं श्रुतरथस्य राज्ञो दानस्तुतिः। यो राजा वाजिनीवानन्नवान् श्रुतरथो रोहितौ रोहितवर्णौ वाजिनौ वेजनवंतावश्वौ त्रिभिः शतैर्गवां धनानां वा उक्तसंख्याभिः सचमानौ संगच्छमानावदिष्ट ॥ ददातेर्दिशतेर्वा लुङीदं रूपं ॥ यूने सर्वत्र मिश्रयित्रे नित्यतरुणाय वास्मै श्रुतरथाय क्षितयः सर्वा प्रजा दुवोया ॥ तृतीयैकवचनस्य याजादेशः ॥ परिचर्यया संनमंतां। प्रणता भवंतु। सेवंतु सेवंतामित्यर्थः। हे मरुत इतींद्रसहायभूतानां मरुतां संबोधनं ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये सप्तमो वर्गः ॥

सं भानुनेति पंचर्चं पंचमं सूक्तमत्रेरार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। सं भानुना पंचात्रिरित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सं भानुना यतते सूर्यस्याजुह्वानो घृतपृष्ठः स्वंचाः ।

तस्मा अमृध्रा उषसो व्युंच्छान्य इंद्राय सुनवामेत्याह ॥ १

सं । भानुना । यतते । सूर्यस्य । आऽजुह्वानः । घृतऽपृष्ठः ।

सुऽअंचाः ।

तस्मै । अमृध्राः । उषसः । वि । उच्छान् । यः । इंद्राय ।

सुनवाम । इति । आह ॥ १

सूर्यस्य भानुना तेजसा सहाजुह्वानः सर्वत्र ह्वयमानः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ घृतपृष्ठः प्रदीप्तज्वालो घृतयुक्तपृष्ठप्रदेशो वा स्वंचाः स्वंचनोऽग्निः संयतते । सम्यक् प्रयत्नं करोति । उदयकाले ह्यग्नयः प्रज्वाल्यंते । तस्मात्कारणाद्यो यजमान इंद्राय सुनवामेत्याह ब्रूतेऽध्वर्युं प्रति तस्मै यजमानायामृध्रा अहिंसिता उषसो व्युच्छान् । व्युच्छंतु । उदयकालेऽग्निं प्रज्वाल्य सत्वरं सोमयागं कुर्म इति यो ब्रूते तस्य सुदिनानि भवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

समिद्धाग्निर्वनवत्स्तीर्णबर्हिर्युक्तग्रावा सुतसोमो जराते ।

ग्रावाणो यस्येषिरं वदंत्ययदध्वर्युर्हविषाव सिंधुं ॥ २

समिद्धऽअग्निः । वनवत् । स्तीर्णऽबर्हिः । युक्तऽग्रावा ।

सुतऽसोमः । जराते ।

ग्रावाणः । यस्य । इषिरं । वदंति । अयत् । अध्वर्युः ।

हविषा । अव । सिंधुं ॥ २

समिद्धाग्निर्दीप्ताग्निः स्तीर्णबर्हिः प्रस्तृतदर्भोऽयं यजमानो वनवत् । संभजते । युक्तग्रावा नियुक्ताभिषवपाषाणः सुतसोमोऽभिषुतसोमो जराते । जरति । स्तौति । यस्याध्वर्योर्ग्रावाणोऽभिषवसाधना इषिरमेषणीयं गमनशीलं वा शब्दं वदंति सोऽध्वर्युर्हविषा सहावायत् सिंधुं । प्रत्येजनीरवगच्छति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वधूरियं पतिमिच्छंत्येति य ईं वहाते महिषीमिषिरां।

आस्य श्रवस्याद्रथ आ च घोषात्पुरू सहस्रा परि वर्तयाते॥ ३

वधूः। इयं। पतिं। इच्छंती। एति। यः। ईं। वहाते।
महिषीं। इषिरां।

आ। अस्य। श्रवस्यात्। रथः। आ। च। घोषात्। पुरु।
सहस्रा। परि। वर्तयाते॥ ३

इयं वधूरिंद्रस्य पत्नी पतिमिच्छंती स्वप्रियं यज्ञगमनाय प्रवृत्तमिच्छंत्येति अनुगच्छति। य इंद्र ईमेनां महिषीं वहाते वहतीषिरां गमनवतीं अस्येंद्रस्य रथ आ अर्वागस्मदभिमुखं श्रवस्यात्। अन्नमिच्छति। आ च घोषात्। आघुष्यति। शब्दयति। पुरूण्यधिकं सहस्रा सहस्राणि धनानि परि परितो वर्तयाते। वर्तयति। प्रापयति। श्रवस्यादा च घुष्यादिति वा॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

न स राजा व्यथते यस्मिन्निंद्रस्तीव्रं सोमं पिबति गोसखायं।

आ सत्वनैरजति हंति वृत्रं क्षेति क्षितीः सुभगो नाम
पुष्यन्॥ ४

न। सः। राजा। व्यथते। यस्मिन्। इंद्रः। तीव्रं। सोमं।
पिबति। गोऽसखायं।

आ। सत्वनैः। अजति। हंति। वृत्रं। क्षेति। क्षितीः।
सुऽभगः। नाम। पुष्यन्॥ ४

स राजा न व्यथते। व्यथितो न भवति। यस्मिन्राजनि तदीये यज्ञ इंद्रस्ती मदजनकं सोमं पिबति गोसखायं। विकारे प्रकृतिशब्दः। क्षीरादिभिश्रयणीयं। राजा सत्वनैः सत्वभिरनुचरैरा सर्वतोऽजति। गच्छति। हंति च वृत्रं पापं वैरि वा। चेति गच्छति चितीः प्रजाः। अथवा चितीर्नियासाच्चियसते। सुभगः शोभनं सुखो नाम नामकं धनमिंद्रस्य स्तोत्रं वा पुष्यन् पोषयन्॥

॥ अथ पंचमी॥

पुष्यात्क्षेमे अभि योगे भवात्युभे वृतौ संयती सं जयाति।
प्रियः सूर्ये प्रियो अग्ना भवाति य इंद्राय सुतसोमो
ददाशत्॥ ५

पुष्यात्। क्षेमे। अभि। योगे। भवाति। उभे इति।
वृतौ। संयती इति संऽयती। सं। जयाति।
प्रियः। सूर्ये। प्रियः। अग्ना। भवाति। यः। इंद्राय।
सुतऽसोमः। ददाशत्॥ ५

पुष्यात् पोषयेदंश्वादीन्। क्षेमे प्राप्तस्य धनस्य रक्षणे योगेऽलब्धस्य प्राप्तौ चाभि-भवाति। भवति। अभीत्यनर्थको धात्वर्थानुवादो वा। प्रभुर्भवतीत्यर्थः। तथोभे वृतौ वर्तमाने संयती नियते अहोरात्रे सं जयाति। सम्यक् जयति। ते सुखकरे स्यातामित्यर्थः। किंच स प्रियो भवति सूर्ये तथाग्नावग्नौ प्रियो भवति य इंद्राय सुतसोमो ददाशत् सोमं ददाति॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीयेऽष्टमो वर्गः॥

उरोष्ट इति पंचर्चं षष्ठं सूक्तमत्रेरार्षमानुष्टुभमैंद्रं। उरोरानुष्टुभमित्यनुक्रांतं॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

उरोष्टं इंद्र राधसो विभ्वी रातिः शतक्रतो।
अधा नो विश्वचर्षणे द्युम्ना सुक्षत्र मंहय॥ १

भूरेः । ते । इंद्र । राधसः । विऽभ्वी । रातिः ।

शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

अध । नः । विश्वऽचर्षणे । द्युम्ना । सुऽक्षत्र । मंहय ॥ १

हे इंद्र शतक्रतो बहुकर्मन् हे भूरेः प्रभूतस्य राधसो धनस्य रातिर्दानं विभ्वी महती । अधातः कारणात् सोऽस्मभ्यं हे विश्वचर्षणे सर्वस्य द्रष्टः सुक्षत्र शोभनधनेंद्र । क्षत्रमिति धननाम । द्युम्ना द्युम्नानि धनानि मंहय । प्रयच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यदींमिंद्र श्रवाय्यमिषं शविष्ठ दधिषे ।

पप्रथे दीर्घश्रुत्तमं हिरंण्यवर्ण दुष्टरं ॥ २

यत् । ईं । इंद्र । श्रवाय्यं । इषं । शविष्ठ । दधिषे ।

पप्रथे । दीर्घश्रुत्ऽतमं । हिरंण्यऽवर्ण । दुस्तरं ॥ २

हे इंद्र शविष्ठ अतिशयेन बलवन् यदिषमन्नं श्रवाय्यं श्रवणीयमीं सर्वतो दधिषे धारयसि ददासि वा ॥ ईमशब्दो नपुंसकलिंगोऽप्यस्ति ॥ हे हिरण्यवर्णेंद्र तदन्नं पप्रथे । प्रथते । कथं । दीर्घश्रुत्तममतिदूरश्रवणीयतमं । सर्वत्र कीर्त्यमित्यर्थः । दुष्टरमनभिभाव्यमुक्तलक्षणं प्रथते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

शुष्मासो ये ते अद्रिवो मेहना केतसापः ।

उभा देवावभिष्टये दिवश्च ग्मश्च राजथः ॥ ३

शुष्मासः । ये । ते । अद्रिऽवः । मेहना । केतऽसापः ।

उभा । देवौ । अभिष्टये । दिवः । च । ग्मः । च । राजथः ॥ ३

हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र ते त्वदीया ये शुभ्रासो वलभूता मरुतः संति । कीदृशास्ते । मेहना मंहनीयाः केतवापः प्रज्ञापकं कर्मांतरिक्षं वा व्याप्नुवंतः । उभौ देवौ त्वं च मरुत्समूहश्चेत्युभौ युवां दिवस्य द्युलोकात् क्ष्मस्य भूमेः सकाशादभिष्टयेऽभितो गमनाय राजथः । ईशाथे ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

उतो नो अस्य कस्य चिद्दक्षस्य तव वृत्रहन् ।

अस्मभ्यं नृम्णमा भरास्मभ्यं नृमणस्यसे ॥ ४

उतो इति । नः । अस्य । कस्य । चित् । दक्षस्य । तव ।

वृत्रऽहन् ।

अस्मभ्यं । नृम्णं । आ । भर । अस्मभ्यं । नृऽमनस्यसे ॥ ४

उतापि च हे वृत्रहन्निंद्र नोऽस्मभ्यं कस्य चिदनिर्दिष्टस्य रक्षस्य प्रवृद्धस्य दातव्यस्य तव स्वभूतेभ्योऽस्मभ्यं । पुनःश्रुतिरादरार्था । नृम्णं नृमणं धनमाभर । आहर — हे इंद्र यतस्त्वमस्माभ्यं नृमणस्यसे धनमिच्छसि ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू तं आभिरभिष्टिभिस्तव शर्मञ्छतक्रतो ।

इंद्र स्याम सुगोपाः शूर स्याम सुगोपाः ॥ ५

नु । ते । आभिः । अभिष्टिऽभिः । तव । शर्मन् ।

शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

इंद्र । स्याम । सुऽगोपाः । शूर । स्याम । सुऽगोपाः ॥ ५

हे शतक्रतो इंद्र ते तवाभिरभिष्टिभिरभिगमनैर्नु क्षिप्रं स्वस्था भवेमेति शेषः हे इंद्र तव शर्मन् शर्मणि सुखे संति सुगोपाः स्याम । भवेम । हे शूर तव शर्मणि सुगोपाः शोभनरक्षणाः स्याम । भवेम । पुनरुक्तिरादरार्था ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये नवमो वर्गः ॥

यदिंद्र चित्रेति पंचर्चं सप्तमं सूक्तमत्रेरार्षमैंद्रं । आद्या पंक्तिः शिष्टाः पंक्त्यंत-परिभाषयानुष्टुभः । यदिंद्र पंक्त्यंतमित्यनुक्रमणिका ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु तृतीय-सवन आद्यस्तृचोऽच्छावाकस्य वैकल्पिकः स्तोत्रियः । सूत्रितं च । यदिंद्र चित्र मेहना यस्ते साधिष्ठोऽवसे । आ० ७. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यदिंद्र चित्र मेहनास्ति त्वादातमद्रिवः ।

राधस्तन्नो विदद्वस उभयाहस्त्या भर ॥ १

यत् । इंद्र । चित्र । मेहना । अस्ति । त्वाऽदातं । अद्रिऽवः ।

राधः । तत् । नः । विदद्वसो इति विदत्ऽवसो ।

उभयाहस्ति । आ । भर ॥ १

हे इंद्र हे चित्र चायनीय हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र यन्मेहना मंहनीयं त्वादातं त्वया दातव्यं राधो धनमस्ति तद्धनं हे विदद्वसो लब्धधनेंद्र नोऽस्मभ्यमुभया-हस्त्युभाभ्यां हस्ताभ्यामाभर । आहर । अत्र यदिंद्र चित्र चायनीय मंहनीयं धनमस्तीत्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यं । नि० ४. ४. ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यन्मन्यसे वरेण्यमिंद्र द्युक्षं तदा भर ।

विद्याम तस्य ते वयमकूपारस्य दावने ॥ २

यत् । मन्यसे । वरेण्यं । इंद्र । द्युक्षं । तत् । आ । भर ।

विद्याम । तस्य । ते । वयं । अकूपारस्य । दावने ॥ २

हे इंद्र यत् द्युक्षमन्नं वरेण्यं वरणीयं मन्यसे तत् द्युक्षमाभरास्मभ्यं । ते तव संबंधिनो वयं तस्य तादृशस्योत्कृष्टस्याकूपारस्य । अकुत्सितो पारोऽतो यस्य तादृशस्यान्नस्य दावने दाने विद्याम । स्याम ॥

वाजपेयेऽतिरिक्तोक्थ्ये यस्ते दित्सुरेषा । सूत्रितं च । यस्ते दित्सु प्रराध्यं त्वामिच्छवसस्पते । आ० ९. ९. । इति॥

॥ सैषा तृतीया ॥

यत्ते दित्सु प्रराध्यं मनो अस्ति श्रुतं बृहत्।

तेन दृळ्हा चिदद्रिव आ वाजं दर्षि सातये ॥ ३

यत्। ते। दित्सु। प्रऽराध्यं। मनः। अस्ति। श्रुतं। बृहत्।

तेन। दृळ्हा। चित्। अद्रिऽवः। आ। वाजं। दर्षि।

सातये ॥ ३

हे इंद्र ते तव यद्दित्सु दानेषु प्रराध्यं प्रकर्षेण स्तुत्यं श्रुतं विश्रुतं बृहन्महन्म-नोऽस्ति तेन मनसा हे अद्रिवो वज्रवन्निंद्र दृळ्हा चिद्दृढमपि वाजमन्नमादर्षि। आदरयसि सातयेऽस्मत्संभजनाय लाभाय वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मंहिष्ठं वो मघोनां राजानं चर्षणीनां।

इंद्रमुप प्रशस्तये पूर्वीभिर्जुजुषे गिरः ॥ ४

मंहिष्ठं। वः। मघोनां। राजानं। चर्षणीनां।

इंद्रं। उप। प्रऽशस्तये। पूर्वीभिः। जुजुषे। गिरः।

मघोनां हविर्लक्षणधनवतां वो युष्माकं मंहिष्ठमतिशयेन पूज्यं चर्षणीनां मनुष्याणां राजानमिंद्रमुपोपेत्य प्रशस्तये प्रशंसितुं पूर्वीभिः पुरातनीभिर्वाग्भिर्गिरः स्तोतारो जुजुषे। सेवंते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्मा इत्काव्यं वच उक्थमिंद्राय शंस्यं।

तस्मा उ ब्रह्मवाहसे गिरो वर्धंत्यत्रयो गिरः शुंभंत्यत्रयः ॥ ५

अस्मै । इत् । काव्यं । वचः । उक्थं । इंद्राय । शंस्यं ।

तस्मै । ऊं इति । ब्रह्मऽवाहसे । गिरः । वर्धंति । अत्रयः ।

गिरः । शुंभंति । अत्रयः ॥ ५

अस्मा इदस्मा एवेंद्राय काव्यं कवेः स्तोतुः संबंधि । यद्वा कु शब्दे । शब्दनीयं वचो वाक्यरूपमुक्थं शस्त्रं शंस्यं शंसनीयं । यस्मादेवं तस्मात्तस्मा उ तस्मा इंद्रायैव ब्रह्मवाहसे परिवृढस्य स्तोत्रस्य वाहकाय गिरः स्तुतीरत्रयोऽत्रिगोत्रा वर्धंति । वर्धयंति । अत्रयो गिरः शुंभंति । दीपयंति । पुनरुक्तिरादरार्था ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये दशमो वर्गः ॥

आ याह्यद्रिभिरिति नवर्चमष्टमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । आ याहि नव त्र्यृष्णिगाद्यंत्यानुष्टुप् मध्ये च सा सौरी तदादीतिहासः स्तुतिकर्मत्वादत्रिरेव द्रष्टा इति । उक्तत्वादृषिरात्रेयः अन्यस्मादिति परिभाषयात्रिरृषिः । आद्यास्तिस्र उष्णिहः पंचम्यनुष्टुप्नवम्यानुष्टुभौ शिष्टास्त्रिष्टुभः । अत्रेः स्तूयमानत्वात् षष्ठ्याद्या अत्रिदेवताका अत्यार्षेयाश्च पंचमी सूर्यदेवत्या शिष्टा ऐंद्र्यः ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्र आद्यस्तृच ऐंद्रः पंचमः । सूत्रितं च । आ याह्यद्रिभिः सुतं सजूर्विश्वेभिर्देवेभिः । आ० ७. १०. । इति ॥ महाव्रतेऽप्यौष्णिहतृचाशीतावयं तृचः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ याह्यद्रिभिः सुतं सोमं सोमपते पिब ।

वृषन्निंद्र वृषभिर्वृत्रहंतम ॥ १

आ । याहि । अद्रिऽभिः । सुतं । सोमं । सोमऽपते । पिब ।

वृषन् । इंद्र । वृषऽभिः । वृत्रहन्ऽतम ॥ १

हे इंद्र आयाहि । अस्मद्यज्ञमागच्छ । आगत्य च हे सोमपते सोमस्य स्वामिन्निंद्र अद्रिभिर्ग्रावभिः सुतमभिषुतं सोमं पिब । हे वृषन् फलस्य वर्षयितर्वृत्रहंतम वातिशयेन शत्रूणां हंतृतम वृषभिर्वर्षकैर्मरुद्भिः सहायाहि पिब च ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वृषा ग्रावा वृषा मदो वृषा सोमो अयं सुतः ।

वृषन्निंद्र वृषभिर्वृत्रहंतम ॥ २

वृषा । ग्रावा । वृषा । मदः । वृषा । सोमः । अयं । सुतः ।

वृषन् । इंद्र । वृषऽभिः । वृत्रहन्ऽतम ॥ २

ग्रावाभिषवसाधनः पाषाणो वृषा वर्षकः सोमरसस्य फलस्य वा । मदः सोमपानेन जनितो हर्षो वर्षकः । अयं सुतोऽभिषुतः सोमो वृषा । तं सोमं वृषभिः सह पिब ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वृषा त्वा वृषणं हुवे वज्रिंचित्राभिरूतिभिः ।

वृषन्निंद्र वृषभिर्वृत्रहंतम ॥ ३

वृषा । त्वा । वृषणं । हुवे । वज्रिन् । चित्राभिः । ऊतिऽभिः ।

वृषन् । इंद्र । वृषऽभिः । वृत्रहन्ऽतम ॥ ३

हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र वृषा सोमरसस्य सेक्ताहं वृषणं त्वां हुवे । आह्वयामि । किमर्थं । चित्राभिश्चायनीयाभिरूतिभी रक्षाभिर्निमित्तभूताभिः । शिष्टं गतं ॥

ऋजीषी वज्रीत्येषा ब्राह्मणाच्छंसिनः प्रस्थयाज्या । ऋजीषी वज्री वृषभस्तुराषाडिति याज्या । आ० ५, १६. । इति हि सूत्रितं ॥

॥ सैषा चतुर्थी ॥

ऋजीषी वज्री वृषभस्तुराषाट्छुष्मी राजा वृत्रहा सोमपावा ।

युक्त्वा हरिभ्यामुप यासदर्वाङ्माध्यंदिने सवने मत्सदिंद्रः ॥ ४

ऋजीषी । वज्री । वृषभः । तुराषाट् । शुष्मी । राजा ।

वृत्रऽहा । सोमऽपावा ।

युक्त्वा । हरिऽभ्यां । उप । यासत् । अर्वाङ् । माध्यंदिने ।

सवने । मत्सत् । इंद्रः ॥ ४

ऋजीषी । सवनद्वयेऽभिषुतस्य गतसारस्य सोमरसस्य तृतीयसवन आप्यायाभिषुतो योऽस्ति स ऋजीषः सोमः । सोऽस्यास्तीत्यृजीषी । वज्री वज्रवान् वृषभो वर्षिता तुराषाट् तुराणां त्वरमाणानां शत्रूणां सोढा शुष्मी बलवान् राजेश्वरः सर्वस्य वृत्रहा वृत्रस्य हंता सोमपावा सोमरसस्य पाता एवं महानुभाव इंद्रो हरिभ्यां युक्त्वा रथं योजयित्वोपयासत् । उपगच्छतु । अर्वाङस्मदभिमुखमागच्छतु । माध्यंदिने सवने मत्सत् । माद्यतु । सोमेनेंद्रः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यत्त्वा सूर्य स्वर्भानुस्तमसाविध्यदासुरः ।

अक्षेत्रविद्यथा मुग्धो भुवनान्यदीधयुः ॥ ५

यत् । त्वा । सूर्य । स्वःऽभानुः । तमसा । अविध्यत् ।

आसुरः ।

अक्षेत्रऽवित् । यथा । मुग्धः । भुवनानि । अदीधयुः ॥ ५

इदमादिचतुर्भिर्मंत्रैरत्रेर्वीर्याणि कर्माणि कीर्त्यंते । हे सूर्य प्रेरक देव त्वा त्वां यद्यदासुरोऽसुरस्य प्राणापहर्तुरसुर्या वा पुत्रः स्वर्भानुः स्वर्भानुसंज्ञकस्तमसा मायानिर्मितेनाविध्यत् । आवृणोदित्यर्थः । तदा भुवनानि सर्वाण्यदीधयुः । दृश्यंते । यथा तत्रत्यः सर्वो जनोऽक्षेत्रवित् स्वस्वस्थानमजानन् मुग्धो मूढो भवति तथा ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीय एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स्वर्भानोरध यदिंद्र माया अवो दिवो वर्तमाना अवाहंन् ।
गूळ्हं सूर्यं तमसापंव्रतेन तुरीयेंण ब्रह्मंणाविंददत्रिः ॥ ६

स्वःऽभानोः । अधं । यत् । इंद्र । मायाः । अवः । दिवः ।
वर्तमानाः । अवऽअहंन् ।
गूळ्हं । सूर्यं । तमसा । अपंऽव्रतेन । तुरीयेंण । ब्रह्मंणा ।
अविंदत् । अत्रिः ॥ ६

अथाथ जगन्मोहानंतरं स्वर्भानोरसुरस्य यत् या मायाः संति । कीदृश्यस्ताः । दिवो द्योतमानादादित्यादवोऽवस्ताद्वर्तमानाः । तदुपरितिरोधानासामर्थ्यादिति भावः । हे इंद्र ताः सर्वा अवाहन् । अवहंसि । अयात्रे रेय परोक्षवादः । तमसांधकारेणापव्रतेनापगतकर्मणा गूळ्हं सूर्यं । अंधकारस्यावरणरूपत्वादपव्रतत्वं । तथाविधं तुरीयेण ब्रह्मणा आथर्वो ब्रह्मेत्यनेनात्रिरविंदत् । लब्धवान् आवरणापगमोपायं निवारणं मुक्तं वा सूर्यमिति । पूर्वमंत्रापेक्षयास्य तुरीयत्वं । एकैकं मायांशमेकैकेन मंत्रेणापनोद्य चतुर्थेन मंत्रेण निलीनं तमोऽप्यनुददित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मा मामिमं तव संतमत्र इरस्या द्रुग्धो भियसा नि गारीत् ।
त्वं मित्रो असि सत्यराधास्तौ मेहावतं वरुंणश्च राजा ॥ ७

मा । मां । इमं । तव । संतं । अत्रे । इरस्या । द्रुग्धः ।
भियसा । नि । गारीत् ।
त्वं । मित्रः । असि । सत्यऽराधाः । तौ । मा । इह । अवतं ।
वरुंणः । च । राजा ॥

इदं सूर्यवाक्यं। हे अत्रे मामित्थमीदृगवस्थं मां तव संतं तव स्वभूतमिरस्याविच्छया द्रुग्धो द्रुग्धासुरो भियसा भयजनकेन तमसांधकारेण मा निगारीत्। मा गिरतु। किंच हे मित्र त्वं मित्रोऽसि। प्रमीतेः सकाशात्त्राता भवसि। सत्यराधाः सत्यधनश्च। तौ राजा वरुणश्च त्वं च तौ युवां मा माभिहावतं। रक्षतं। यद्वात्रिरेव मित्र उच्यते। वरुणश्च युवां॥

॥ अथाष्टमी ॥

ग्राव्णो ब्रह्मा युयुजानः सपर्यन् कीरिणा देवान्नमसोपशिक्षन्।
अत्रिः सूर्यस्य दिवि चक्षुराधात्स्वर्भानोरप माया अघुक्षत्॥ ८

ग्राव्णः। ब्रह्मा। युयुजानः। सपर्यन्। कीरिणा। देवान्।
नमसा। उपऽशिक्षन्।
अत्रिः। सूर्यस्य। दिवि। चक्षुः। आ। अधात्।
स्वःऽभानोः। अप। मायाः। अघुक्षत्॥ ८

ब्रह्मा ब्राह्मणोऽत्रिर्मामित्थंगतमित्युपशिक्षन् ग्राव्णोऽभिषवसाधनाय युयुजानो युंजन्। इंद्रार्थं सोमभभिषुण्वन्नित्यर्थः। तथा कीरिणा। कीर्त्यंत इति कीरि स्तोत्रं। तेन देवान् सपर्यन् पूजयन्नमसा मंत्रैः साधनैः सूर्यस्य सर्वप्रेरकस्य चक्षुः सर्वस्य व्यापकं मंडलं दिव्यंतरिक्ष आधात्। निस्तमस्कं कृतवानित्यर्थः। तदेव स्पष्टयति। स्वर्भानोरेतन्नामकस्यासुरस्य मायाः। स्वाश्रयमथा मोहयंतो परांस्तथा कुर्वंती मायेत्युच्यते। तादृशीर्मायाः। तुरीयेण ब्रह्मणेत्युक्तं। तदेतदुक्तं यत्तुरीयं ब्रह्म। तेनात्रिसहाय इंद्रोऽपाघुक्षत्। अपजुगोप। न्यवारयदित्यर्थः। अथवा तृतीयपाद एवं व्याख्येयः। सूर्यस्य दिवि पूर्वमावृते प्रकाशे तदपनोद्य स्वकीयं चक्षुराधात्। निवारणं तेजःसंस्त्यायं दृष्टवानित्यर्थः। स्वर्भानुमायया सूर्यस्यावृतिस्तांड्यके समाम्नाता। स्वर्भानुरासुरः सूर्यं तमसाविध्यत्तस्मै देवाः प्रायश्चित्तिमैच्छन् तस्य यत्प्रथमं तमोऽपाघ्नन् सा कृष्णाविरभवत् यद्द्वितीयं सा फाल्गुनी यत्तृतीयं सा बलक्षी यदध्यस्थादपाकृंतन्नित्यादि॥

॥ अथ नवमी ॥

यं वै सूर्यं स्वर्भानुस्तमसाविध्यदासुरः ।

अत्रयस्तमन्वविन्दन्नह्य१न्ये अशक्नुवन् ॥ ९

यं । वै । सूर्यं । स्वः॰भानुः । तमसा । अविध्यत् । आसुरः ।

अत्रयः । तं । अनु । अविंदन् । नहि । अन्ये । अशक्नुवन् ॥ ९

अत्रिस्तं सामर्थ्यमनुवदति यं वै सूर्यमिति । निगतव्याख्यैषा । अत्रयस्तं सूर्यमन्वविंदन् । इंद्रार्थं सोमयागदेवतास्तुतिनमस्कारैरनुक्रमेणैवदीपस्तमो विरुध्य लब्धवंत इत्यर्थः । अन्ये नह्यशक्नुवन् । न लब्धवंतः खलु ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये द्वादशो वर्गः ॥

को नु वामिति विंशत्यृचं नवमं सूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं । षोडशीसप्तदश्यावतिजगत्यौ विंश्येकपदा विराट् शिष्टाः सप्तदश त्रिष्टुभः । विश्वे देवा देवता । तथाचानुक्रांतं । को नु विंशतिर्वैश्वदेवं वै तत् षोडश्याद्यतिजगत्यावंत्यैकपदेति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ।

को नु वां मित्रावरुणावृतायन्दिवो वा महः पार्थिवस्य वा दे ।

ऋतस्य वा सदसि त्रासीथां नो यज्ञायते वा पशुषो न

वाजान् ॥ १

कः । नु । वां । मित्रावरुणौ । ऋत॰यन् । दिवः । वा ।

महः । पार्थिवस्य । वा । दे ।

ऋतस्य । वा । सदसि । त्रासीथां । नः । यज्ञ॰यते । वा ।

पशु॰सः । न । वाजान् ॥ १

हे मित्रावरुणौ देवौ वां युवां को नु कः खलु यजमान ऋतायन्यज्ञमिच्छन् शक्नुयादिति शेषः । तस्मात्कृतं मयैव । दिवः सदसि द्युलोकसंबंधिनि स्थाने महो महतः पार्थिवस्य सदस्यृतस्योत्पादकस्यांतरिक्षस्य सदसि । तद्वेतुत्वात्ताच्छब्द्यं । त्रिषु स्थानेषु नोऽस्मान् त्रासीथां । रक्षतं । थाशब्दश्चार्थे । किंच यज्ञायते देवा हविर्दात्रे च मह्यं पशुषो न वाजान् पशुषु सीदतो वाजानाद्यानि क्षीरदध्यादीनीव । तानि यथा प्रयच्छथः तद्वदवतमिति । यद्वा नशब्दश्चार्थे । पशुषः पशून्वाजांश्च दत्तमित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ते नो मित्रो वरुणो अर्यमायुरिंद्र ऋभुक्षा मरुतो जुषंत ।

नमोभिर्वा ये दधते सुवृक्तिं स्तोमं रुद्राय मीड़्हुषे सजोषाः ॥ २

ते । नः । मित्रः । वरुणः । अर्यमा । आयुः । इंद्रः ।

ऋभुक्षाः । मरुतः । जुषंत ।

नमःऽभिः । वा । ये । दधते । सुऽवृक्तिं । स्तोमं । रुद्राय ।

मीड़्हुषे । सऽजोषाः ॥ २

ते मित्रादयो देवा नोऽस्माकं सुवृक्तिं स्तोत्रं शोभनपापादिवर्जनवत्स्तोत्रं नमोभिर्वा हविर्भिश्च जुषंत । सेवंतां । ये दधते धारयंत्युक्तलक्षणं स्तोत्रं । देवा द्विविधाः स्तोत्रभाजो हविर्भाजश्च । अत्र स्तोत्रभाज उच्यंते । आयुः सततगतिर्वायुरुच्यते । अथ मरुत एव वियुज्य विशेष्यंते । रुद्राय मीड़्हुषे ॥ तृतीयार्थे चतुर्थी ॥ रुद्रेण सह सजोषाः सजोषसः सह प्रीयमाणाः । तेषां पुत्रत्वादिति भावः । केचन रुद्राय सजोषा इत्येतन्मित्रादिसर्वदेवताविशेषणमिति कथयंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ वां येष्ठाश्विना हुवध्यै वातस्य पत्मन्रथ्यस्य पुष्टौ ।

उत वा दिवो असुराय मन्म प्रांधांसीव यज्यवे भरध्वं ॥ ३

आ। वां। येष्ठा। अश्विना। हुवध्यै। वातस्य। पत्मन्।

रथ्यस्य। पुष्टौ।

उत। वा। दिवः। असुराय। मन्म। प्र। अंधांसिऽइव।

यज्यवे। भरध्वं॥ ३

अनयाश्विनौ रुद्रश्चोच्यंते। हे अश्विनाश्विनौ येष्ठा यातॄणां यंतृतमौ वां युवां वातस्य पत्मन्। धर्मसाम्याद्वर्णितं। वायुसमानगतेरश्वस्य गमने प्राप्तौ रथ्यस्य रथस्य पुष्टौ च निमित्ते सति हुवध्यै। हुवे। आह्वयामि। आह्वातुं प्रभवामि। उत वा अथवा वायुवद्युवयोः शीघ्रगमनसाधनरथस्य पोषे च निमित्ते सति। उत वा किंचेत्यर्थः। दिवो द्योतमानाय॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी॥ असुराय प्राणापहर्त्रे रुद्राय। यद्वा द्युलोकसंबंधिनेऽसुराय प्राणदात्रे सूर्याय वायवे वा यज्यवे यागसाधकाय मन्म मननीयं स्तोत्रं प्रभरध्वं। संपादयत हे ऋत्विजः। अंधांसीवान्नानि हविर्लक्षणानि हवींषि स्तोत्रं चेत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी॥

प्र सक्षणो दिव्यः कण्वहोता त्रितो दिवः सजोषा वातो अग्निः।
पूषा भगः प्रभृथे विश्वभोजा आजिं न जग्मुराश्वश्वतमा॥ ४

प्र। सक्षणः। दिव्यः। कण्वऽहोता। त्रितः। दिवः।

सऽजोषाः। वातः। अग्निः।

पूषा। भगः। प्रऽभृथे। विश्वऽभोजाः। आजिं। न।

जग्मुः। आश्वश्वऽतमाः॥ ४

अत्र लिंगोक्तदेवताः। प्र जग्मुरिति संबंधः। सक्षणो यज्ञं सेवमानः शत्रूणां सोढा वा दिव्यो दिवि भवः कण्वहोता। कण्वा ऋषयो मेधाविनो वा होतार आह्वातारो यस्य स तथोक्तः। त्रितस्त्रिषु क्षित्यादिस्थानेषु तायमानो दिवः सूर्येण सह सजोषाः समानगतिः समानप्रीतिर्वा वात उक्तलक्षणको वायुरग्निः पूषा पोषक

एतन्नामा भगस्य प्रस्थे प्रभरणवत्यश्विन्यस्य उस्राः सर्वदेवा विश्वभोजा विश्वरक्षकाः क्षरस्त्रात्तारो वा आश्वश्वतमाः प्रकृष्टगमनाश्ववतां श्रेष्ठा संत आजिं न संग्राममिव प्रजग्मुः। प्रगच्छंति॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र वो रयिं युक्ताश्वं भरध्वं राय एषेऽवसे दधीत धीः।

सुशेव एवैरौशिजस्य होता ये व एवा मरुतस्तुराणां॥ ५

प्र। वः। रयिं। युक्तऽअश्वं। भरध्वं। रायः। एषे। अवसे।

दधीत। धीः।

सुऽशेवः। एवैः। औशिजस्य। होता। ये। वः। एवाः।

मरुतः। तुराणां॥ ५

हे मरुतो वो यूयं रयिं धनं युक्ताश्वमश्वसहितमश्वयोग्यं पुत्रं वा प्रभरध्वं। संपादयत। रायो धनानि गवाश्वादिलक्षणान्येषे प्राप्तुं अवसे। अव इत्यन्ननाम। अन्नाय प्राप्तानां धनानां रक्षणाय वा धीः स्तोता दधीत। धारयति स्तुतिं। स औशिजस्य कक्षीवतो होतानिरेयैर्गंतव्यैः कामैर्गमनसाधनैरश्वैर्वा सुशेवः। शेवमिति सुखनाम। सुसुखो भवतु। हे मरुतस्तुराणां त्वरमाणानां वो युष्माकं य एषाः कामा अश्वा वा संति तैरिति॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये त्रयोदशो वर्गः॥

प्र वो वायुमिति षष्ठी वायव्ये पशौ हविषो याज्या। प्र वो वायुं रथयुजं कृणुध्वमुत त्वामदिते महि। आ० ३.८.। इति सूत्रितं। तत्पाठस्तु॥

प्र वो वायुं रथयुजं कृणुध्वं प्र देवं विप्रं पनितारमर्कैः।

इषुध्यव ऋतसापः पुरंधीर्वस्वीर्नो अत्र पत्नीरा धिये धुः॥ ६

प्र। वः। वायुं। रथऽयुजं। कृणुध्वं। प्र। देवं। विप्रं।
पनितारं। अर्कैः।
इषुध्यवः। ऋतऽसापः। पुरंऽधीः। वस्वीः। नः। अत्र।
पत्नीः। आ। धिये। धुरिति धुः॥ ६

हे मदीया ऋत्विजो वो यूयं वायुं वायुदेवं रथयुजं यज्ञगमनाय रथसंबद्धं कृणुध्वं। कुरुध्वं। प्र देवं द्योतमानं विप्रं विशेषेण कामानां पूरकं विप्रवत्पूज्यं वा पनितारं॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः॥ स्तुत्यमित्यर्थः फलप्रदातारं वा अर्कैरर्चनसाधनैर्मंत्रैः प्रकृणुध्वं। स्तुत। किंचेषुध्यवो गंत्र्य ऋतसापो यज्ञस्पृशः पुरंधीः पुरंध्यः स्त्रीरूपा रूपवत्यो वा वस्वीः प्रशंस्याः पत्नीर्देवपत्न्योऽत्रास्मिन्यज्ञे नोऽस्मदीयाय धिये कर्मणे तन्निष्पत्तय आधुः। आगतवत्यः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उप व एषे वंद्येभिः शूषैः प्र यह्वी दिवश्चितयद्भिरर्कैः।
उषासानक्ता विदुषीव विश्वमा हा वहतो मर्त्याय यज्ञं॥ ७
उप। वः। एषे। वंद्येभिः। शूषैः। प्र। यह्वी इति।
दिवः। चितयत्ऽभिः। अर्कैः।
उषसानक्ता। विदुषी इवेति विदुषीऽइव। विश्वं। आ। ह।
वहतः। मर्त्याय। यज्ञं॥ ७

हे उषासानक्ता अहोरात्राभिमानिदेवते यह्वी महत्यौ वंद्येभिर्वंदनार्हैरितरैर्देवैः सह दिवोऽतरिक्षादविशेषेण सर्वप्रदेशाद्वो युष्मभ्यमुपप्रेषे। उपप्रापयामि एषिः॥ इषिः प्रापणकर्मा स्यादुपप्राभिः समन्वितः॥ शूषैः सुखकरैः चितयद्भिर्ज्ञापयद्भिरर्कैर्मंत्रैः सहोपप्रापयामि। हे उक्तदेवते विश्वं सर्वं कर्तव्यजातं विदुषी इव जानंत्याविव मर्त्याय यजमानाय यज्ञमावहतः। अभिमुखं प्रापयतः। हेति पूरणः। यद्वा शूषैरित्यादीनि तृतीयबहुवचनांतानि वंद्येभिरित्यस्य विशेषणानीति केचिदाहुः॥

॥ अथाष्टमी ॥

अभि वो अर्चे पोष्यावतो नॄन्वास्तोष्पतिं त्वष्टारं रराणः ।
धन्या सजोषा धिषणा नमोभिर्वनस्पतीँरोषधी राय एषे ॥ ८

अभि । वः । अर्चे । पोष्याऽवतः । नॄन् । वास्तोः । पतिं ।
त्वष्टारं । रराणः ।
धन्या । सऽजोषाः । धिषणा । नमःऽभिः । वनस्पतीन् ।
ओषधीः । रायः । एषे ॥ ८

अहं पोष्यावतो यष्टुपोष्यजनयुक्तान्नॄन्कर्मनेतॄन् वो युष्मानभ्यर्चे । अभिपूजयामि । स्तौमीत्यर्थः । के पुनस्ते यूयं । उच्यते । वास्तोष्पतिं त्वष्टारं रराणः स्तोत्रादिभिः क्रीडन् रमयिन्दद्धाहं । धन्या धनकरी सजोषा इतरदेवैः सह गच्छंती प्रीणयंति वा धिषणा । वाङ्मैतत् । व न्द्रेतत् ॥ एता द्वितीयार्थे प्रथमाः ॥ उक्तलक्षणा याधी वनस्पतीनोषधींश्च नमोभि स्तुवार्चं इति संबंधः । किमर्थं । राय एषे धनानि प्राप्तुं ॥

॥ अथ नवमी ॥

तुजे नस्तने पर्वताः संतु स्वैतवो ये वसवो न वीराः ।
पनित आप्त्यो यजतः सदा नो वर्धान्नः शंसं नर्यो अभिष्टौ ॥ ९

तुजे । नः । तने । पर्वताः । संतु । स्वऽएतवः । ये । वसवः ।
न । वीराः ।
पनितः । आप्त्यः । यजतः । सदा । नः । वर्धात् । नः ।
शंसं । नर्यः । अभिष्टौ ॥ ९

पर्वताः पर्ववंत पूरणवंतो वा मेघास्तने विस्तृते तुजे दाने । यद्वा तनेति पुत्रनाम ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ पुत्रस्य दान इत्यर्थः । अथवा नस्तुजे पुत्रे तने तत्पुत्रे च स्वैतवः शोभनगमनाः संतु । भवंतु । कीदृशास्ते । ये वसवो जगतो वासयितारो वीरा न

धीरा इव। किंच पनितः स्तुत आप्य आप्तव्यः सर्वैर्यजनीयो यजनीय आदित्यः सदा सर्वदा नः शंसमस्माकं स्तुतिं नर्यो नरेभ्यो हितो देवोऽभिष्टावभिगत एषणेऽभिगमने वा सति वर्धात्। वर्धयेत्॥

॥ अथ दशमी ॥

वृष्णो अस्तोषि भूम्यस्य गर्भं त्रितो नपातमपां सुवृक्ति।
गृणीते अग्निरेतरी न शूषैः शोचिष्केशो नि रिणाति वना॥ १०

वृष्णः। अस्तोषि। भूम्यस्य। गर्भं। त्रितः। नपातं।
अपां। सुऽवृक्ति।
गृणीते। अग्निः। एतरि। न। शूषैः। शोचिःऽकेशः।
नि। रिणाति। वना॥ १०

भूम्यस्य। भूमिरंतरिक्षं। तदर्हस्य। तादृशस्य वृष्णो वर्षकस्य पर्जन्यस्य। अथवा भूम्यो भूमेरेवार्हः। तदुचितवृष्टिप्रदानात्। तादृशस्य मेघस्य गर्भं गर्भस्थानीयमपां नपातं रक्षकं वैद्युतमग्निं सुवृक्ति। स्तोत्रकर्मैतत्। शोभनपापादिवर्जनयता स्तोत्रेणास्तोषि। स्तुतवानहं। स त्रितस्त्रीणंतरिक्षेषु स्थानेषु विस्तापयेषु तायमानोऽग्निरेतरि गंतरि मयि शूषैः सुखकरै रश्मिभिर्न गृणीते। न गरणं कुरुते। न क्रुध्यतीत्यर्थः। किंतु शोचिष्केशः प्रदीप्तरश्मिः सन् वना वनानि निरिणाति। हिनस्ति। दहतीत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

कथा महे रुद्रियाय ब्रवाम कद्राये चिकितुषे भगाय।
आप ओषधीरुत नोऽवंतु द्यौर्वना गिरयो वृक्षकेशाः॥ ११

कथा। महे। रुद्रियाय। ब्रवाम। कत्। राये। चिकितुषे। भगाय।

आपः। ओषधीः। उत। नः। अवंतु। द्यौः। वना। गिरयः। वृक्षऽकेशाः॥ ११

अयमन्वयः कथा केन प्रकारेण महे महते रुद्रियाय रुद्रपुत्राय मरुद्गणाय ब्रवाम स्तुतीः। कत् किं च स्तोत्रं राये धनलाभाय चिकितुषे सर्वं जानते भगायैतन्नामकाय देवाय ब्रवाम। उतापि चापोऽब्देवता ओषधीरोषधयो द्यौर्द्युदेवता वना वनानि गिरयो वृक्षकेशाः। वृक्षा एव केशस्थानीया येषां ते। एता उक्ता देवता नोऽस्मानवंतु एत। रक्षंतु॥

॥ अथ द्वादशी॥

शृणोतु न ऊर्जां पतिर्गिरः स नभस्तरीयाँ इषिरः परिज्मा।

शृण्वंत्वापः पुरो न शुभ्राः परि स्रुचो बबृहाणस्याद्रेः॥ १२

शृणोतु। नः। ऊर्जां। पतिः। गिरः। सः। नभः। तरीयान्। इषिरः। परिऽज्मा।

शृण्वंतु। आपः। पुरः। न। शुभ्राः। परि। स्रुचः। बबृहाणस्य। अद्रेः॥ १२

नोऽस्माकं गिरः स्तुतीः शृणोतु। कः ऊर्जां बलानां पतिर्वायुः। अथवा ऊर्जामन्नानां पतिः। प्राणोप्राधिकस्य वायोः अन्नस्वामित्वं प्रसिद्धं। श्रुतिश्च भवति। प्राणस्यान्नमिदं सर्वं प्रजापतिरकल्पयदिति। स नभो नभसि चारी तरीयान्तरितव्य इषिरो गमनशीलः परिज्मा परितो गंता। किंचापः शृण्वंतु गिरः। कीदृश्यस्ताः। पुरो न पुराणीव शुभ्रा दीप्ता बबृहाणस्य वर्धमानस्याद्रेर्मेघस्य वा पर्वतस्य वा परि परितः स्रुवः सरणशीलाः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

विदा चिन्नु मर्हांतो ये व एवा ब्रवाम दस्रा वार्यं दधानाः ।

वयंश्चन सुभ्व१ आव यंति क्षुभा मर्तमनुयतं वधस्नैः ॥ १३

विद । चित् । नु । महांतः । ये । वः । एवाः । ब्रवाम ।

दस्राः । वार्यं । दधानाः ।

वयः । चन । सुऽभ्वः । आ । अव । यंति । क्षुभा । मर्तं ।

अनुऽयतं । वधऽस्नैः ॥ १३

हे महांतो मरुतो नु क्षिप्रं यूयं विद । जानीथ स्तोत्रं । हे दस्रा दर्शनीया वो युष्मान्य एवा गंतारो युष्मानजमाना वार्यं वरणीयं हविर्दधाना ददाना धारयंतो वा वयं ब्रवाम स्तुतिं । यद्वा ये वो यूयमित्यर्थः । ये यूयमेवा अस्मद्यज्ञमभिगंतारस्ते विद । चिदिति पूरणः । वयश्चनागंतारश्चैते मरुतः सुभ्वः सुष्ठु भवंतः प्रवृद्धा आ अस्मदभि-मुखमवयंति । गच्छंति । किं कुर्वंतः । क्षुभा क्षोभकेण रहितं मर्तं मरणधर्माणं वैरिणमयतमभिगतं वधस्नैरायुधैः परिहरंतोऽवयंति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ दैव्यानि पार्थिवानि जन्मापश्चाच्छा सुमखाय वोचं ।

वर्धंतां द्यावो गिरश्चंद्राग्रा उदा वर्धंतामभिषाता अर्णाः ॥ १४

आ । दैव्यानि । पार्थिवानि । जन्म । अपः । च । अच्छ ।

सुऽमखाय । वोचं ।

वर्धंतां । द्यावः । गिरः । चंद्रऽअग्राः । उदा । वर्धंतां ।

अभिऽसाताः । अर्णाः ॥ १४

दैव्यानि देवसंबंधीनि पार्थिवानि पृथिवीसंबंधीनि च जन्म जन्मान्यपश्चापश्चा-च्छाभिप्राप्तुं सुमखाय शोभनयज्ञाय मरुद्गणाय वोचं । ब्रवीमि । गिरः स्तुतयो

वर्धंतां। द्यावो दीप्यमानाः स्वप्रतिपाद्यार्थप्रकाशिन्यश्चंद्राख्याः। आह्लादनं हिरण्यं वाग्रे यासां ताः। तादृश्यः सत्यो वर्धंतां। अर्णो नद्यश्चाभियाता मरुद्भिः संभक्ता उदोदकेन वर्धंतां। सफला भवंतु॥

॥ अथ पंचदशी।

पदेपंदे मे जरिमा नि धायि वरूत्री वा शक्रा या पायुभिश्च। सिषक्तु माता मही रसा नः। स्मत्सूरिभिर्ऋजुहस्त ऋजुवनिः॥ १५

पदेऽपदे। मे। जरिमा। नि। धायि। वरूत्री। वा। शक्रा। या। पायुऽभिः। च। सिषक्तु। माता। मही। रसा। नः। स्मत्। सूरिऽभिः। ऋजुऽहस्ता। ऋजुऽवनिः॥ १५

जरिमा स्तुतिर्मे मदीया पदे पदे तदा तदा भूमौ निधायि। निधीयते। स्थाप्यते। क्रियत इत्यर्थः। या च शक्रा शक्ता सती पायुभी रक्षणैर्वरूत्री वारयित्री भवति। वाशब्दश्चार्थे। माता सर्वस्य निर्मात्री मही महती पूज्या रसा सारभूता भूमिः सिषक्तु सेवतां नोऽस्माकं स्तुतिं। अथवा स्तुता नोऽस्मान् सिषक्तु। स्मच्छब्दः प्रशस्तवचनः। प्रशस्तैः सूरिभिर्मेधाविभिः स्तोतृभिर्निमित्तैः तेषां परिचर्यया प्रीतेत्यर्थः। ऋजुहस्ताऋजुहस्ता ऋजुवनिः कल्याणदाना भवतु॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये पंचदशो वर्गः॥

॥ अथ षोडशी।

कथा दाशेम नमसा सुदानूनेवया मरुतो अच्छोक्तौ प्रश्रवसो मरुतो अच्छोक्तौ। मा नोऽहिर्बुध्न्यो रिषे धादस्माकं भूदुपमातिवनिः॥ १६

कथा । दाशेम । नमसा । सुऽदानून् । एवऽया । मरुतः ।

अच्छऽउक्तौ । प्रऽश्रवसः । मरुतः । अच्छऽउक्तौ ।

मा । नः । अहिः । बुध्न्यः । रिषे । धात् । अस्माकं । भूत् ।

उपमातिऽवनिः ॥ १९

वयं कथा केन प्रकारेण दाशेम परिचरेम नमसा स्तोत्रेणान्नेन वा सुदानून् शोभनदानान्मरुतः । एवयैवं क्रियमाणप्रकारेणाच्छोक्तावाभिमुख्येन वचने निमित्ते सति तान्मरुतः कथं परिचरेम । तेषां दुराराध्यत्वादिति भावः । कथं । प्रश्रवसः प्रकृष्टान्ना भवंति । अच्छोक्तौ । अभिगंतृभक्तिः स्तुतिर्यस्य तादृशे मयि । यद्वा प्रश्रवसः प्रकृष्टान्नस्य ममाच्छोक्तौ स्तोत्रनिमित्ते सति मरुतः कथा केन प्रकारेण दाशेम । पुनरुक्तिरादरार्था । अहिर्बुध्न्यो देवो नोऽस्मान् रिषे हिंसकाय मा धात् । मा स्थापयतु । स देवोऽस्माकं भूत् भवतूपमातिवनिः शत्रूणां हंता ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

इति चिन्नु प्रजायै पशुमत्यै देवासो वनते मर्त्यो व आ

देवासो वनते मर्त्यो वः ।

अत्रा शिवां तन्वो धासिमस्या जरां चिन्मे

निर्ऋतिर्जग्रसीत ॥ १७

इति । चित् । नु । प्रऽजायै । पशुऽमत्यै । देवासः । वनते ।

मर्त्यः । वः । आ । देवासः । वनते । मर्त्यः । वः ।

अत्र । शिवां । तन्वः । धासिं । अस्याः । जरां । चित् । मे ।

निःऽऋतिः । जग्रसीत ॥ १७

हे देवासो देवा वो युष्मानिति चिदित्थमेव नु क्षिप्रं प्रजायै पशुमत्यै पशुसहितायापत्याय वनते भजते मर्त्यो मनुष्यो यजमानः । आ देवास इति पुनरुक्तिरादि-

राधां। अत्रास्मिन्यज्ञे धियं भासिमतं मे ममास्मास्तन्वो देवैरनुष्ठहोतस्य पुत्रस्य करोतु निरृतिर्देवता। जरां चिज्जरां च जघसोत। भगतु॥

॥ अथाष्टादशी ॥

तां वो देवाः सुमतिमूर्जयंतीमिषमश्याम वसवः शसा गोः।

सा नः सुदानुर्मृड़यंती देवी प्रति द्रवंती सुविताय गम्याः॥ १८

तां। वः। देवाः। सुऽमतिं। ऊर्जयंतीं। इषं। अश्याम।

वसवः। शसा। गोः।

सा। नः। सुऽदानुः। मृड़यंती। देवी। प्रति। द्रवंती।

सुविताय। गम्याः॥ १८

हे देवा हे वसवो वासयितारो वो युष्माकं स्वभूतां तां प्रसिद्धां सुमतिं शोभनमननसाधनां। अन्नेन मतिवृद्धिरन्नमयं हि सोम्य मनः। छां० उ० ६. ५. ४. इत्यादिषु प्रसिद्धा। ऊर्जयंतीं बलकरीमिषमेषणसाधनमन्नं क्षीरदध्यादिलक्षणं तथा स्तुत्या गोः सकाशादश्याम। प्राप्नुयाम। सा देवी नोऽस्मान् सुविताय सुखाय प्रति गम्याः। गम्यात्। अभिगच्छेत्। सैट् देवता विशेष्यते। सुदानुः शोभनदाता मृड़यंती सुखयंती द्रवंत्यस्मदभिमुखं गच्छंती॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

अभि न इड़ा यूथस्य माता स्मन्नदीभिरुर्वशी वा गृणातु।

उर्वशी वा बृहद्दिवा गृणानाभ्यूर्ण्वाना प्रभृथस्यायोः॥ १९

अभि। नः। इड़ा। यूथस्य। माता। स्मत्। नदीभिः।

उर्वशी। वा। गृणातु।

उर्वशी। वा। बृहत्ऽदिवा। गृणाना। अभिऽऊर्ण्वाना।

प्रऽभृथस्य। आयोः॥ १९

अभिरक्षयातु नोऽस्मानिडा भूमिर्यूथस्य गोसंघस्य माता निर्मात्री । यद्वेडा गोरूपधरा मनोः पुत्रीत्याहुः । यद्वा यूथस्य मरुद्गणस्य निर्मात्रीडा माध्यमिकी वाक् । अथर्वोर्वशी माध्यमिको वाक् । नदीभिर्गंगादिभिः सह रक्षयातु । ऋष्टुह्वः प्रस्त- वन इत्युक्तं । प्रावस्त्यं रक्षयातु । आयरोवशी पृथ्वीह्ण प्रभूतदीप्तिरष्टायाना अस्व- वंत्यसदीय कनं प्रयंसंत्यभ्यूर्णुवानाच्छादयंती । कं आयोराय् मनुष्यं यजमानं । केन प्रभृथस्य तेजसो बोदकस्य वा दानेन । प्रभृथस्य वा तेजसो बोदकस्येति निरुक्तं । ११, ४९, । अथवा प्रभृथस्य प्रभरणवत आयोर्जगत्सूर्खांनाच्छादयंती ॥

॥ अथ विंशी ॥

सिषक्तु न ऊर्जव्यस्य पुष्टेः ॥ २०

सिसक्तु । नः । ऊर्जव्यस्य । पुष्टेः ॥ २०

ऊर्जव्यस्यैतन्नामकस्य राज्ञः पुष्टेः पोषकाय संबंधिनो नोऽस्मान् सिषक्तु । सेवतां । सामर्थ्याद्देवसंघ इति गम्यते । अथर्वोर्वशी मरुद्गणो वा रक्ष्यते प्रकृतत्वादिति ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये षोडशो वर्गः ॥

प्र यंतमेत्यष्टादशर्चं दशमं सूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं त्रैष्टुभं । पूर्वसूक्ते वै तदित्युक्त- त्वादिदमपि वैश्वदेवं । तत्र द्वीत्येकादशी रुद्रदेवत्या । सप्तदश्येकपदैतयोरुपांत्यै- कपदेत्युक्तमिव्यमाणत्वात् । अत्रानुक्रमणिका । प्र यंतमा ह्यूनैकादशी रौद्रीति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र शंतमा वरुणं दीधिती गीर्मित्रं भगमदितिं नूनमश्याः ।

पृषद्योनिः पंचहोता शृणोत्वतूर्तपंथा असुरो मयोभुः ॥ १

प्र । शंऽतमा । वरुणं । दीधिती । गीः । मित्रं । भगं ।

अदितिं । नूनं । अश्याः ।

पृषत्ऽयोनिः । पंचऽहोता । शृणोतु । अतूर्तऽपंथाः ।

असुरः । मयःऽभुः ॥ १

प्र यंतसात्यंतं सुखकरी गीः स्तुतिरूपा वाग्वरुणं मित्रं भगमदितिं च दीधितो दीधित्या कर्मणा हविःप्रक्षेपणात्मकेन सह नूतनवित्तथं प्राप्नुयाः । प्राप्नोतु । किंच पृषद्योनिः पृषद्वर्णोंतरिक्षस्थः पंचहोता पंचविधस्य प्राणापानादिरूपेणस्य साधको वायुः । यद्वा पंचहोतेति वायोर्नाम । वायुः पंचहोता स प्राण इति हि श्रुतेः । स चातूर्तपंथा अहिंसितगतिरसुरः प्राणस्य दाता मयोभुः सुखस्यास्मदभूतः । एवं-भूतलक्षणो वायुः शृणोतु स्तोत्रमिति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रति मे स्तोममदितिर्जगृभ्यात्सूनुं न माता हृद्यं सुशेवं ।

ब्रह्म प्रियं देवहितं यदस्त्यहं मित्रे वरुणे यन्मयोभु ॥ २

प्रति । मे । स्तोमं । अदितिः । जगृभ्यात् । सूनुं । न ।

माता । हृद्यं । सुऽशेवं ।

ब्रह्म । प्रियं । देवऽहितं । यत् । अस्ति । अहं । मित्रे ।

वरुणे । यत् । मयःऽभु ॥ २

मे मदीयं स्तोमं स्तोत्रमदितिर्देवता प्रतिजगृभ्यात् । प्रतिगृह्णातु । सूनुं न माता स्वतनुजं जननीव । सा यथा प्रतिगृह्णालिंग्य परितुष्यति तद्वदित्यर्थः । कीदृशं तं । हृद्यं हृदयंगमं सुशेवं शोभनसुखकरं । एतद्द्वयं साधारणं । किंच ब्रह्म मंत्रजातं प्रियं प्रियकरं देवहितं देवैः प्राप्यं यदस्ति यद्ब्रह्म मयोभु सुखसाधनं तदहं मित्रे वरुणे च प्रापयामीति शेषः । यद्वा मित्रे वरुणे चाहोरात्राभिमानिदेवयोर्युक्त-लक्षणं ब्रह्म परिवृढं यज्ञादिरूपं कर्मास्ति तदहं धारयामीति ॥

उदीरयेत्येषैकादशिने सावित्रे पशौ वपायाज्या । सूत्रितं च । उदीरय कवितमं कवीनां भगं धियं वाजयंतः पुरंधिमिति द्वे । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

उदीरय कवितमं कवीनामुनत्तैनमभि मध्वा घृतेन ।

स नो वसूनि प्रयता हितानि चंद्राणि देवः सविता सुवाति ॥ ३

उत्। ईरय। कविऽतमं। कवीनां। उनत्त। एनं। अभि। मध्वा। घृतेन।

सः। नः। वसूनि। प्रऽयता। हितानि। चंद्राणि। देवः। सविता। सुवाति॥ ३

अनया सविता च स्तूयते। हे ऋत्विजः कवीनां कवितमं क्रांतदर्शिनमस्मत्पुरोवर्तिनमग्निं सवितारं वोदीरय। ऊर्ध्वं प्रापयत। हर्षयतेत्यर्थः। एनं देवं मध्वा मधुरेण सोमरसेन घृतेन चाभ्युनत्त। अभिषिंचत। तर्पयतेत्यर्थः। स सविता देवो नोऽस्मभ्यं वसूनि निवासयोग्यानि गवादिधनानि प्रयता प्रयतानि हितानि चंद्राण्याह्लादकानि हिरण्यानि सुवाति। प्रयच्छत्वित्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

समिंद्र णो मनसा नेषि गोभिः सं सूरिभिर्हरिवः सं स्वस्ति।
सं ब्रह्मणा देवहितं यदस्ति सं देवानां सुमत्या यज्ञियानां॥ ४

सं। इंद्र। नः। मनसा। नेषि। गोभिः। सं। सूरिऽभिः। हरिऽवः। सं। स्वस्ति।

सं। ब्रह्मणा। देवऽहितं। यत्। अस्ति। सं। देवानां। सुऽमत्या। यज्ञियानां॥ ४

हे इंद्र नोऽस्मान्मनसा प्रकृष्टेन चेतसा गोभिः सह संनेषि। नयसि। अस्मभ्यं गा दापयसीत्यर्थः। एवं सर्वत्र। हे हरिवो हरिभ्यां तद्वन्निंद्र सूरिभिर्धाविभिः पुत्रैर्ऋत्विग्भिर्वा संनेषि। तथा स्वस्तिभिः क्षेमैः संनेषि। ब्रह्मणा प्रभूतेनान्नेन संनेषि। यदन्नं देवहितमस्ति तेन। किंच यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानां सुमत्यानुग्रहबुद्ध्या संनेषि॥

॥ अथ पंचमी ॥

देवो भगः सविता रायो अंश इंद्रो वृत्रस्य संजितो धनानां ।

ऋभुक्षा वाज उत वा पुरंधिरवंतु नो अमृतासस्तुरासः ॥ ५

देवः । भगः । सविता । रायः । अंशः । इंद्रः । वृत्रस्य ।

संऽजितः । धनानां ।

ऋभुक्षाः । वाजः । उत । वा । पुरंऽधिः । अवंतु । नः ।

अमृतासः । तुरासः ॥ ५

अत्र लिंगोक्ता देवताः । भगो देवः सविता च रायो धनस्य स्वाम्यंशस्त्वष्टा वृत्रस्य हंतेंद्रश्च एते देवा धनानां संजितः सम्यग्जेतार ऋभुक्षा ऋभुर्वाजश्च उत वापि च पुरंधिः । बहुधीर्विश्वोच्यते । एते चामृतासोऽमृता अमरणधर्माणो भगादिदेवास्तुरासोऽस्मद्यज्ञं प्रति त्वरमाणाः संतो नोऽस्मानवंतु । रक्षंतु ॥

इतीति चतुर्थे द्वितीये सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

मरुत्वतो अप्रतीतस्य जिष्णोरजूर्यतः प्र ब्रवामा कृतानि ।

न ते पूर्वे मघवन्नापरासो न वीर्यं१ नूतनः कश्चनाप ॥ ६

मरुत्वतः । अप्रतिऽइतस्य । जिष्णोः । अजूर्यतः । प्र ।

ब्रवाम । कृतानि ।

न । ते । पूर्वे । मघऽवन् । न । अपरासः । न । वीर्यं ।

नूतनः । कः । चन । आप ॥ ६

वयं यजमाना मरुत्वतो मरुद्भिस्तद्वत इंद्रस्य कृतानि कर्माणि प्रब्रवाम । प्रख्यापयाम । कीदृशस्य तस्य । अप्रतीतस्याप्रतिगतस्य युद्धेऽपलायमानस्य । न केवलं तावन्मात्रं । जिष्णोर्जयनशीलस्याजूर्यतोऽजीर्यमाणस्य । सर्वदा यून इत्यर्थः । अथ

प्रत्यक्षेणोच्यते। हे मघवन्निंद्र ते तव योयं पराक्रमं पूर्वे पुरातनाः पुरुषा नापुः । नापरास्तोऽपरेऽपि नापुः। किं बहुना। नूतनः कश्चनाद्यंभूतो यः कोऽपि वीर्य नाप। न प्राप्नोति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उपं स्तुहि प्रथमं रत्नधेयं बृहस्पतिं सनितारं धनानां ।

यः शंसते स्तुवते शंभविष्ठः पुरूवसुरागमज्जोहुवानं ॥ ७

उपं । स्तुहि । प्रथमं । रत्नऽधेयं । बृहस्पतिं । सनितारं ।

धनानां ।

यः । शंसते । स्तुवते । शंऽभविष्ठः । पुरुऽवसुः । आऽगमंत् ।

जोहुवानं ॥ ७

हे अंतरात्मन् त्वं प्रथमं मुख्यं। प्रकृष्टतममित्यर्थः। रत्नधेयं रमणीयधनदातारं धनानां हविर्लक्षणानां सनितारं संभक्तारं। अथवा रत्नशब्देन मणिमुक्तादयो उक्ता इह धनशब्देन गवादयः। गवादिदातारं बृहस्पतिं बृहतो मंत्रस्य पतिं स्वामिनं देवमुपस्तुहि। यो देवः शंसते शस्त्रैः स्तुवते सामभिर्यजमानाय शंभविष्ठः सुखस्य भावयितृतमो भवति। यश्च जोहुवानमाह्वयंतं यजमानं पुरुवसुः प्रभूतधनः सन्नागमत् आगच्छति तमुप स्तुहि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तवोतिभिः सचमाना अरिष्टा बृहस्पते मघवानः सुवीराः ।

ये अश्वदा उत वा संति गोदा ये वस्त्रदाः सुभगास्तेषु रायः ॥ ८

तव । ऊतिऽभिः । सचमानाः । अरिष्टाः । बृहस्पते ।

मघऽवानः । सुऽवीराः ।

ये । अश्वऽदाः । उत । वा । संति । गोऽदाः । ये । वस्त्रऽदाः ।

सुऽभगाः । तेषु । रायः ॥ ८

हे बृहस्पते तवोतिभी रक्षाभिः सचमानाः संगच्छमाना अरिष्टा अहिंसिता मघवानो धनवंतः सुवीराः शोभनपुत्राश्च भवंति। ये त्वदनुग्रहीता अश्वदा बहूनामश्वानां दातारः संति। उत वाऽथवा गोदा संति। ये च वस्त्रदाः सुभगाः शोभनधनाः संति तेषु सर्वेषु रायो धनानि संभवंत्विति शेषः॥

॥ अथ नवमी ॥

विसर्माणं कृणुहि वित्तमेषां ये भुंजते अपृणंतो न उक्थैः।

अपव्रतान्प्रसवे वावृधानान्ब्रह्मद्विषः सूर्याद्यावयस्व॥ ९

विऽसर्माणं। कृणुहि। वित्तं। एषां। ये। भुंजते।

अपृणंतः। नः। उक्थैः।

अपऽव्रतान्। प्रऽसवे। ववृधानान्। ब्रह्मऽद्विषः। सूर्यात्।

यवयस्व॥ ९

एषां वक्ष्यमाणानां वित्तं धनं विसर्माणं विसरणशीलं कृणुहि। कुरु। हे ब्रह्मणस्पते। एषामित्युक्तं केषामित्याह। ये भुंजतेऽपृणंतोऽप्रयच्छंतः। केभ्यः। उक्थैः स्तुतिप्रतिपादकैः शस्त्रैर्विशिष्टेभ्यो नोऽस्मभ्यं। तानपव्रतानपगतकर्मणः प्रसवे उत्पत्तिमति मनुष्यलोके वावृधानान् वर्धमानान्ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणद्वेष्टॄन्मंत्रद्वेष्टॄन् वा सूर्याद्यावयस्व। पृथक्कुरु। अंधकारे स्थापयेत्यर्थः॥

॥ अथ दशमी ॥

य ओहते रक्षसो देववीतावचक्रेभिस्तं मरुतो नि यात।

यो वः शमीं शशमानस्य निंदात्तुच्छ्यान्कामान्करते

सिष्विदानः॥ १०

यः । ओहते । रक्षसः । देवऽवीतौ । अचक्रेभिः । तं ।

मरुतः । नि । यात ।

यः । वः । शमीं । शशमानस्य । निंदात् । तुच्छ्यान् ।

कामान् । करते । सिस्विदानः ॥ १०

यो यजमानो रक्षसो बलिनो राक्षसानोहते प्रापयति देववीतौ । देवानां प्रीतिः प्राप्तिर्भक्षणं वा यत्र स तथोक्तः । तस्मिन्यज्ञे । अन्यथानुष्ठानादिनासुरं करोतीत्यर्थः । तं यजमानमचक्रेभिरचक्रै रथैर्हे मरुतो नि यात । नितरां प्रापयतांधकारं । यद्वाचक्रेभिरिति पूर्वेणान्वयः । चक्रशब्देनांगान्युच्यंते । पुनःपुनरंगरहितैः केवलैर्देव प्रधानैरोहते प्रापयति । सांगं हि कर्म देवानश्नोति । यश्च वो युष्माकं शमीं कर्म स्तुतिलक्षणं शशमानस्य मम संबंधि निंदात् निंदेत् वैदिकं ज्योतिष्टोमादिरूपं कर्म निंदति स्वयं च तुच्छ्यान्नश्वरान् कामान् स्त्र्यादिजनितभोगान् करते कुरुते सिस्विदानः खिद्यन्नात्मानं क्लेशयन् । अथवा युष्मासु कमनीयान्भोगान् तुच्छ्यान् करोति ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीयेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तमु ष्टुहि यः स्विषुः सुधन्वा यो विश्वस्य क्षयति भेषजस्य ।

यक्ष्वा महे सौमनसाय रुद्रं नमोभिर्देवमसुरं दुवस्य ॥ ११

तं । ऊं इति । स्तुहि । यः । सुऽइषुः । सुऽधन्वा । यः ।

विश्वस्य । क्षयति । भेषजस्य ।

यक्ष्व । महे । सौमनसाय । रुद्रं । नमःऽभिः । देवं ।

असुरं । दुवस्य ॥ ११

हे आत्मन् तमु तमेव रुद्रं स्तुहि । स्तुतिं कुरु । यः स्विषुः शोभनबाणः सुधन्वा च । विरोधिहंतृत्वात्स्तुत्वं । यश्च विश्वस्य भेषजस्यौषधस्य क्षयति ईश्वरो भवति ।

शारीरस्य सांसारिकस्य वा रिष्टस्य शमनायेश्वरस्य व्यतिरिक्तस्योपशस्याभावाद्भि-षक्तमत्वादस्य भेषजत्वाचित्यं । भिषक्तमं त्वा भिषजां शृणोमि । ऋग्वे० २. ३३. ४. । इत्यादिश्रुतेः । किंच तमेव रुद्रं दुःखात्तात्साधनाद्दुरिताद्वा मोचयितारं देवं यक्ष्व यज च महे महते सौमनसाय सुमनस्त्वाय । ईश्वराराधनाच्चित्तशांतिः प्रसिद्धा । किंच नमोभिर्वंदनैर्विभिर्नमस्कारैर्वा देवं द्योतमानमसुरं प्रकृष्टाश्वं । बलवंतमित्यर्थः । यद्वा प्राणदातारं रुद्रं दुवस्य । परिचरेति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

दमू॑नसो अ॒पसो॒ ये सु॒हस्ता॒ वृष्णः॒ पत्नी॑र्न॒द्यो॑ विभ्वत॒ष्टाः ।
सर॑स्वती बृह॒द्दि॒वोत रा॒का द॑श॒स्यन्ती॑र्वरिवस्यंतु शु॒भ्राः १२

दमू॑नसः । अ॒पसः॑ । ये । सु॒ऽहस्ताः॑ । वृष्णः॑ । पत्नीः॑ । न॒द्यः॑ ।
वि॒भ्व॒ऽत॒ष्टाः ॥
सर॑स्वती । बृ॒ह॒त्ऽदि॒वा । उ॒त । रा॒का । द॒श॒स्यन्तीः॑ ।
व॒रि॒व॒स्य॒न्तु॒ । शु॒भ्राः ॥ १२

अत्र लिंगोक्तदेवताः । दमूनसो दानमनसो दांतमनसो वापसश्चमसाश्वरथगवादि-शोभनकर्मवंतः ॥ मत्वर्थीयो लुप्यते ॥ अत एव सुहस्ताः कुशलहस्ता ये संति त ऋभवो वृष्णो वर्षकस्येंद्रस्य पत्नीः पत्न्यः पालयित्र्यो नद्यो नदनशीला गंगाद्या विभ्वतष्टा ऋभूणां मध्यमेन कृताः । सरस्वत्यंतरात्मिका नदी वाग्देवी वा बृहद्दिवा प्रभूतदीप्तिरुतापि च राका देवी च दशस्यंतीर्दशस्यंत्यः कामान्प्रयच्छंत्यः शुभ्रा दीप्ताः ताश्च वरिवस्यंतु । अस्मभ्यं धनमिच्छंतु ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

प्र सू म॒हे सु॑श॒रणा॑य मे॒धां गिरं॑ भरे॒ नव्य॑सीं॒ जाय॑मानां ।
य आ॑ह॒ना दु॑हि॒तुर्व॒क्षणा॑सु रू॒पा मि॒नानो॒ ,
अकृ॑णोदि॒दं नः॑ ॥ १३

प्र । सु । इ । सतुऽग्नरणाय । मेधां । गिरं । भरे । नव्यसीं ।

जायमाना: ।

यः । आऽहना: । दुहितुः । वक्षणासु । रूपा । मिनान: ।

अकृणोत् । इदं । नः ॥ १३

सु सुष्ठु प्र भरे प्रकर्षेण संपादयामि अहं नप्तृते सुग्नरणाय शोभनरक्षकायेंद्राय पर्जन्याय वा सुखकराय वा । किं । मेधां मतो धीयमानां गिरं स्तुतिं । कहशीं । नव्यसीं नवतरामतिशयेन स्तुत्यां वा जायमानामिदानीमुत्पद्यमानां । नूतनामित्यर्थः । य इंद्रः पर्जन्यो वा आऽहना आहंता सेक्ता दुहितुर्दुहितृस्थानीयायाः पृथिव्या हिताय वक्षणासु नदीषु रूपा रूपाणि मिनानः कुर्वाण इदमुदकं नोऽस्मभ्यमकृणोत् करोतु ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

प्र सुष्टुतिः स्तनयंतं रुवंतमिळस्पतिं जरितर्नूनमश्याः ।

यो अब्दिमाँ उदनिमाँ इयर्ति प्र विद्युता रोदसी उक्षमाणः ॥१४

प्र । सुऽस्तुतिः । स्तनयंतं । रुवंतं । इळः । पतिं । जरितः ।

नूनं । अश्याः ।

यः । अब्दिऽमान् । उदनिऽमान् । इयर्ति । प्र । विऽद्युता ।

रोदसी इति । उक्षमाणः ॥ १४

अत्र पर्जन्यः स्तूयते । सुष्टुतिः शोभना स्तुतिः स्तनयंतं गर्जंतं रुवंतं वर्षणजनितं शब्दं कुर्वाणमिळोऽन्नस्योदकस्य वा पतिं स्वामिनं हे जरितः स्तोतस्त्वदीया स्तुतिर्नूनं माश्याः । प्रकर्षेण व्याप्नोतु । यः पर्जन्योऽब्दिमान् । अब्दिरपां दानवान्मेघः । तद्वान् । उदनिमानुदकवान्विद्युता तडिता रोदसी द्यावापृथिव्यावुक्षमाणः सिंचन् प्रेयर्ति गच्छति ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

एष स्तोमो मारुतं शर्धो अच्छा रुद्रस्य सूनूँर्युवन्यूँरुदश्याः।

कामो राये हवते मा स्वस्त्युप स्तुहि पृषदश्वाँ अयासः ॥ १५

एषः। स्तोमः। मारुतं। शर्धः। अच्छ। रुद्रस्य। सूनून्।

युवन्यून्। उत। अश्याः।

कामः। राये। हवते। मा। स्वस्ति। उप। स्तुहि।

पृषत्ऽअश्वान्। अयासः ॥ १५

एष मया संपादितः स्तोमः स्तोत्रं मारुतं शर्धो मरुतां यज्ञमच्छाभिमुखमश्याः। प्राप्नोतु। समुदायरूपेण स्तुत्वा समुदायिरूपेणाह। रुद्रस्य सूनून्। एषां रुद्रेण पुत्रत्वेन परिकल्पितत्वादुक्ता। युवन्यून्यूनो मिश्रणेच्छून्वा उदुद्गतगत्यधिकरणमश्याः। व्याप्नुहि हे मनः। कामः संकल्पो राये धनार्थं मामां स्वस्त्यविनश्वरं हवते। आह्वयति। प्रेरयतीत्यर्थः। यस्मादेवं तस्मात्पृषदश्वान्पृषद्वर्णाश्वोपेतानयासो यज्ञ-गंतॄनुपोपेत्य स्तुहि ॥

॥ अथ षोड़शी ॥

प्रैष स्तोमः पृथिवीमंतरिक्षं वनस्पतीरोषधी राये अश्याः।

देवोदेवः सुहवो भूतु मह्यं मा नो माता पृथिवी दुर्मतौ

धात् ॥ १६

प्र। एषः। स्तोमः। पृथिवीं। अंतरिक्षं। वनस्पतीन्।

ओषधीः। राये। अश्याः।

देवःऽदेवः। सुऽहवः। भूतु। मह्यं। मा। नः। माता।

पृथिवी। दुःऽमतौ। धात् ॥ १६

एष स्तोमः स्तुतिः पृथिव्यादिदेवता प्राप्नुयाः । प्राप्नोतु । किमर्थं । राये धनार्थं । देवो देवः सर्वोऽपि देवो मह्यं मदर्थं सुमनो भूतु । स्वास्थानो भवतु । नोऽस्माकं मंतो माता सर्वस्य निर्मात्री । यद्वातिर्भौमत्वादिशेषेण माता । तादृशी पृथिवी मा धातु । मा स्थापयतु ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

उरौ दे॑वा अनिबाधे स्या॑म ॥ १७

उरौ । देवाः । अनिऽबाधे । स्याम ॥ १७

हे देवा युष्माकं संबंधिन्युरौ महत्यनिबाधे नितरां बाधरहिते सुखे स्याम । भवेम वयमत्रयः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

समश्विनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो॑ र॒यिं व॑हतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभ॑गानि ॥ १८

सं । अश्विनोः । अवसा । नूतनेन । मयःऽभुवा ।

सुऽप्रनीती । गमेम ।

आ । नः । र॒यिं । वहतं । आ । उत । वीरान् । आ ।

विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ १८

वयमश्विनोर्नूतनेन पूर्वमन्यैरननुभूतेन मयोभुवा सुखस्य भावयित्वा सुप्रणीती शोभनप्रणयनवतावसा रक्षणेन संगमेम । संगच्छेमहि । हे अमृतामरणावश्विनौ नोऽस्मभ्यं रयिं धनमावहतं । प्रापयतं । आेत वीरान् सुवीर्यवतः पुत्रानप्यावहतं । विश्वानि सौभगान्यप्यावहतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीय एकोनविंशो वर्गः ॥

आ धेनव इति सप्तदशर्चमेकादशं सूक्तमत्रेराषं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । अत्रानुक्रमणिका । आ धेनवस्सूनैतयोर्दशांत्यैकपदेति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥ अपोनप्त्रीय एकधनासु हविर्धानं प्रति नीयमानास्वाद्यानुवचनीया । सूत्रितं च । आ धनेवः पयसा तूर्ण्यर्था: समन्या यंत्युप यंत्यन्याः । आ० ५. १. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ धेनवः पयसा तूर्ण्यर्था अमर्धन्तीरुप नो यन्तु मध्वा ।

महो राये बृहतीः सप्त विप्रो मयोभुवो जरिता जोहवीति ॥ १

आ । धेनवः । पयसा । तूर्णिऽअर्थाः । अमर्धन्तीः । उप ।

नः । यन्तु । मध्वा ।

महः । राये । बृहतीः । सप्त । विप्रः । मयःऽभुवः । जरिता ।

जोहवीति ॥ १

धेनवः प्रीणयित्र्यो नद्यो मध्वा मधुरेण पयसा रसेन सहितास्तूर्ण्यर्थास्त्वरमाण-गमनाः । अर्थोऽर्तेरिति यास्कः । अमर्धन्तीरहिंसन्त्यः सत्यो नोऽस्मानुपायन्तु । उपा-गच्छन्तु । तदर्थं महे महते राये धनाय बृहतीर्महतीः सप्त सर्पणस्वभावाः सप्त-संख्याका इमं मे गंगे । ऋग्वे० १० ७५. ५. । इति मंत्रोक्ता गंगाद्या वा । तत्र हि प्राधान्येन सप्तैवोक्ताः । मयोभुवः सुखस्य भावयित्रीर्विप्रो विशेषेण प्रीणयिता जरिता स्तोता जोहवीति । आह्वयति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ सुष्टुती नमसा वर्तयध्यै द्यावा वाजाय पृथिवी अमृध्रे ।

पिता माता मधुवचाः सुहस्ता भरेभरे नो यशसावविष्टाम् ॥ २

आ । सुऽस्तुती । नमसा । वर्तयध्यै । द्यावा । वाजाय

पृथिवी इति । अमृध्रे इति ।

पिता । माता । मधुऽवचाः । सुऽहस्ता । भरेऽभरे । नः ।

यशसौ । अविष्टाम् ॥ २

अहं सुष्टुती सुष्टुत्या शोभनस्तोत्रेण नमसा हविषा चामृध्रे हिंसारहिते द्यावा-पृथिवी द्यावापृथिव्यावावर्तयध्यै । आवर्तयितुमिच्छामि वाजायान्नार्थं । अन्नं वै

माज इति हि श्रुतिः । पिता पालयित्री द्यौर्माता निर्मात्री पृथिवी मधुवचाः प्रियवचना सुहस्ताभिमतदानेन शोभनहस्ता । एते उभयविशेषणे । यशसौ यशोयुक्तौ द्यावापृथिव्यौ भरे भरे सर्वेषु संग्रामेषु यज्ञेषु वा नोऽस्मानविष्टां रक्षतां ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अध्व॑र्यवश्चकृवांसो॒ मधू॑नि॒ प्र वा॒यवे॑ भरत॒ चारु॑ शु॒क्रं ।

होते॑व नः प्रथ॒मः पा॑ह्य॒स्य देव॒ मध्वो॑ ररि॒मा ते॒ मदा॑य ॥ ३

अध्व॑र्यवः । च॒कृ॒ऽवांसः॑ । मधू॑नि । प्र । वा॒यवे॑ । भ॒र॒त॒ ।

चारु॑ । शु॒क्रं ।

होता॑ऽइव । नः॒ । प्र॒थ॒मः । पा॒हि॒ । अ॒स्य । देव॑ । मध्वः॑ ।

र॒रि॒म । ते॒ । मदा॑य ॥ ३

हे अध्वर्यवोऽध्वरं युंजाना मधूनि मधुररसानि सोमाज्यादीनि चकृवांसः कुर्वाणा यूयं वायवे प्रथमं प्र भरत प्रकर्षेण संपादयत चारु चरणीयं शुक्रं दीप्तं सोमं । हे वायो त्वं च होतेव होता यथा प्रथमं । पिबति तद्वदोऽस्मदर्थमस्मात्तं सोमं प्रथम इतरदेवेभ्यः पूर्वं पाहि । पिब । हे देव वायो मध्वो मधुरं सोमरसं । ते मदाय ररिम । ददाम । वायोः पूर्वपानमक्षरप्रपंचितं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

दश॒ क्षिपो॑ युंजते बा॒हू अद्रिं॒ सोम॑स्य॒ या श॑मि॒तारा॑ सु॒हस्ता॑ ।

मध्वो॒ रसं॑ सु॒गभ॑स्तिर्गिरि॒ष्ठां चनि॑श्चदद्दुदुहे शु॒क्रमं॒शुः ॥ ४

दश॑ । क्षिपः॑ । यु॒ंज॒ते॒ । बा॒हू इति॑ । अद्रिं॑ । सोम॑स्य । या ।

श॒मि॒तारा॑ । सु॒ऽहस्ता॑ ।

मध्वः॑ । रसं॑ । सु॒ऽगभ॑स्तिः । गि॒रि॒ऽस्थां । चनि॑श्चदत् ।

दु॒दु॒हे॒ । शु॒क्रं । अं॒शुः ।

अत्राभिषवस्य प्रतिपाद्यमानत्वात्सोमो देवता। यद्वा ऐंद्री। अद्रिमभिषवग्रावाणं दश क्षिपो दशसंख्याकाः क्षेप्त्र्योऽंगुलयो युंजते। स्पृशंति। यद्वा परस्परं युक्ता भवंति। बाहू अध्वर्युसंबंधिनावद्रिं युंजाते। या यौ सुहस्ता शोभनहस्तौ सोमस्य शमितारावभिषोतारौ तौ बाहू युंजाते। मध्वो मधुरस्य सोमस्य रसं गिरिष्ठां गिरिस्थायिनं गिरिवदुन्नतप्रदेशस्थितं वा सुगभस्तिः शोभनांगुलिरध्वर्युः चनिश्चददाह्लादयन्॥ चदि आह्लादने इत्यस्माद्यङ्लुकि छांदसं रूपं॥ दुदुहे। दोग्धि। स चांशुः शुक्रं निर्मलं रसं दुदुहे। दुग्धे। यद्वैकं वाक्यं। अंशुव्याप्तः सुगभस्तिः सुहस्तोऽध्वर्युर्मध्वो रसं दुदुहे। दोग्धि॥

॥ अथ पंचमी॥

असावि ते जुजुषाणाय सोमः क्रत्वे दक्षाय बृहते मदाय।
हरी रथे सुधुरा योगे अर्वागिंद्र प्रिया कृणुहि हूयमानः॥ ५

असावि। ते। जुजुषाणाय। सोमः। क्रत्वे। दक्षाय। बृहते।
मदाय।
हरी इति। रथे। सुऽधुरा। योगे। अर्वाक्। इंद्र।
प्रिया। कृणुहि। हूयमानः॥ ५

हे इंद्र ते तुभ्यं जुजुषाणाय सेवमानाय सोमोऽसावि। अभिषुतः। किमर्थं। क्रत्वे क्रतवे वृत्रवधादिकर्मणे दक्षाय बलाय बृहते मदाय च। यस्मादेवं तस्मात् हे इंद्र त्वं हूयमानः सन् सुधुरा शोभनायां धुरि नियुक्तौ प्रिया प्रियौ हरी अश्वौ योगे योगार्हे युक्ते वा रथे योजयित्वा तं रथमर्वागस्मदभिमुखं कृणुहि। कुरु॥

इति चतुर्थस्य द्वितीये विंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

आ नो महीमरमतिं सजोषा ग्नां देवीं नमसा रातहव्यां।
मधोर्मदाय बृहतीमृतज्ञामाग्ने वह पथिभिर्देवयानैः॥ ६

अत्राभिषवस्य प्रतिपाद्यमानत्वात्सोमो देवता। यद्वा ऐंद्री। अद्रिमभिषवग्रावाणं दश क्षिपो दशसंख्याकाः चोत्योऽंगुलयो युंजते। स्पृशंति। यद्वा परस्परं युक्ता भवंति। बाहू अध्वर्युसंबंधिनावद्रिं युंजाते। या यौ सुहस्ता शोभनहस्तौ सोमस्य यवितारावभिषोतारौ तौ बाहू युंजाते। अध्वौ मधुरस्य सोमस्य रसं गिरिष्ठां गिरिस्थायिनं गिरिवदुन्नतप्रदेशस्थितं वा सुगभस्तिः शोभनांगुलिरध्वर्युरनियददाह्लादयन्॥ चदि आह्लादन इत्यस्माद्यङ्लुकि छांदसं रूपं॥ दुदुहे। दोग्धि। स चांशुः शुक्रं निर्मलं रसं दुदुहे। दुग्धे। यद्वैकं वाक्यं। अंशुर्व्याप्तः सुगभस्तिः सुहस्तोऽध्वर्युर्मध्वो रसं दुदुहे। दोग्धि॥

॥ अथ पंचमी॥

असावि ते जुजुषाणाय सोमः क्रत्वे दक्षाय बृहते मदाय।

हरी रथे सुधुरा योगे अर्वागिंद्र प्रिया कृणुहि हूयमानः॥५

असावि। ते। जुजुषाणाय। सोमः। क्रत्वे। दक्षाय। बृहते।

मदाय।

हरी इति। रथे। सुऽधुरा। योगे। अर्वाक्। इंद्र।

प्रिया। कृणुहि। हूयमानः॥५

हे इंद्र ते तुभ्यं जुजुषाणाय सेवमानाय सोमोऽसावि। अभिषुतः। किमर्थं॥ क्रत्वे क्रतवे वृत्रवधादिकर्मणे दक्षाय बलाय बृहते मदाय च। यस्मादेवं तस्मात् हे इंद्र त्वं हूयमानः सन् सुधुरा शोभनायां धुरि नियुक्तौ प्रिया प्रियौ हरी अश्वौ योगे योगार्हे युक्ते वा रथे योजयित्वा तं रथमस्मांगस्मदभिमुखं कृणुहि। कुरु॥

इति चतुर्थस्य द्वितीये विंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

आ नो महीमरमतिं सजोषा ग्नां देवीं नमसा रातहव्यां।

मधोर्मदाय बृहतीमृतज्ञामाग्ने वह पथिभिर्देवयानैः॥६

आ । नः । महीं । अरमतिं । सऽजोषाः । ग्नां । देवीं ।
नमसा । रातऽहव्यां ।
मधोः । मदाय । बृहतीं । ऋतऽज्ञां । आ । अग्ने । वह ।
पथिऽभिः । देवऽयानैः ॥

अत्राग्निं संबोध्य ग्नादेवताया आवाह्यत्वादस्याग्निर्ग्ना वा देवता। हे अग्ने सजोषा अस्माभिः सह प्रीयमाणस्त्वं ग्नां देवीं सर्वैर्गंतव्यामेतन्नामिकां देवतां। मेना ग्ना इति स्त्रीणामिति यास्कः। नोऽस्मदर्थं देवयानैर्देवैर्गंतव्यैः पथिभिर्मार्गैरा अभिमुखमावह। कीदृशीं। महतीमरमतिमा समंताद्गमनायां सर्वत्र गंत्री वा नमसा स्तोत्रेण सह रातहव्यां। रातं दत्तं दानाय संकल्पितं हव्यं यस्यास्तां। दत्तहविष्कामित्यर्थः। किमर्थं। मध्वो मधुरस्य सोमस्य मदाय। पुनः कीदृशीं। बृहतीं महतीमृतज्ञां यज्ञमभिजानतीं ॥

प्रवर्ग्ये महावीरेऽज्यमानेऽंजंति यमित्येषा। सूत्रितं च। अंजंति यं प्रथयंतो न विप्रा इत्यज्यमाने। आ० ४. ६.। इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

अंजंति यं प्रथयंतो न विप्रा वपावंतं नाग्निना तपंतः।
पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठ आ घर्मो अग्निमृतयन्नसादि ॥ ७

अंजंति । यं । प्रथयंतः । न । विप्राः । वपाऽवंतं । न ।
अग्निना । तपंतः ।
पितुः । न । पुत्रः । उपसि । प्रेष्ठः । आ । घर्मः । अग्निं ।
ऋतयंन् । असादि ॥ ७

यं घर्मं महावीरं प्रथयंतो न॥ नेति संप्रत्यर्थीयः। अस्त्युपमार्थस्य संप्रत्यर्थे प्रयोगः॥ इदानीं प्रथयंतो विप्रा मेधाविन ऋत्विजोऽध्वर्य्वादयो वपावंतं न। वपावंतं प्रवृद्धं पशुं यथाग्नौ तपंति तद्वदग्निना। तपंतोऽंजंति। पितुर्न पुत्र उपस्थे प्रेष्ठः पितुरुपस्थे प्रियतमः पुत्र इव घर्मो महावीरः। यद्, इत्यतपत्तद्घर्मस्य घर्मत्व-

मिति हि श्रुतिः। स एतयन्यत्नमिच्छन्नग्निमग्नायसादि। आसादितः। अत्र पितृपुत्रदृष्टांतः स्फोटादिराहित्येन सुखयासप्रख्यापनार्थः॥

॥ अथाष्टमी ॥

अच्छा मही बृहती शंतमा गीर्दूतो न गंत्वश्विना हुवध्यै।

मयोभुवा सरथा यातमर्वाग्गंतं निधिं धुरमाणिर्न नाभिं ॥ ८

अच्छ। मही। बृहती। शंऽतमा। गीः। दूतः। न। गंतु।

अश्विना। हुवध्यै।

मयःऽभुवा। सऽरथा। आ। यातं। अर्वाक्। गंतं।

निऽधिं। धुरं। आणिः। न। नाभिं॥ ८

अच्छाभिमुखमश्विनाश्विनौ हुवध्या आह्वातुं गीरस्मदीया स्तुतिर्दूतो न दूत इवाह्वातेव गंतु। गच्छतु। गीर्विशेष्यते। मही पूज्या बृहती महती शंतमा सुखतमा। हे अश्विनौ मयोभुवा सुखस्य भावयितारौ सरथैकरथौ निधिं निहितं सोममर्वागभिमुखं यातं। गच्छतं। धुरं भारवाहिकां नाभिमाणिर्न कील इव। यथा निष्कीला नाभी रथं न नियच्छति तद्वद् युवाभ्यां वियुक्तः सोमो यागं न नियच्छतीति ज्ञापयितुमेवं दृष्टांतितं॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र तव्यसो नमउक्तिं तुरस्याहं पूष्ण उत वायोरदिक्षि।

या राधसा चोदितारा मतीनां या वाजस्य द्रविणोदा उत त्मन् ॥९

प्र। तव्यसः। नमःऽउक्तिं। तुरस्य। अहं। पूष्णः। उत।

वायोः। अदिक्षि।

या। राधसा। चोदितारा। मतीनां। या। वाजस्य।

द्रविणःऽदौ। उत। त्मन् ॥ ९

अहस्तविस्तव्यस्य: प्रकृष्टबलस्य तुरस्य त्वरमाणस्य पूष्णः पोषकस्य देवस्य। उक्षे गुणकाय देवाय वातापि च वायोरुक्षलक्षणाय च नमउक्तिं। नम इति वचनं। स्तोत्रं प्रादिक्षि। प्रदिशामि। या यौ पूषवायू राधसा हविर्लक्षणेन निमित्तेन मतीनां चोदितारा प्रेरयितारौ। यद्वा राधसेति षष्ठ्यर्थे तृतीया। राधसो धनस्य मतीनां च चोदयितारौ। यौ च वाजस्याद्यस्य संग्रामस्य वा चोदयितारौ तौ देवावुतापि च त्वत्सात्मन्यमन्यप्रेरणायैव द्रविणोदौ भवतमिति शेषः॥

॥ तत्र दशमी॥

आ नामभिर्मरुतो वक्षि विश्वाना रूपेभिर्जातवेदो हुवानः।
यज्ञं गिरो जरितुः सुष्टुतिं च विश्वे गंत मरुतो विश्व ऊती॥१०

आ। नामऽभिः। मरुतः। वक्षि। विश्वान्। आ। रूपेभिः।
जातऽवेदः। हुवानः।
यज्ञं। गिरः। जरितुः। सुऽस्तुतिं। च। विश्वे। गंत।
मरुतः। विश्वे। ऊती॥१०

हे जातवेदो जातप्रज्ञाग्ने हुवानोऽस्माभिराहूयमानः सन् विश्वान्मरुतः सर्वानपि स्तोत्रभाजो हविर्भाजश्च देवान् नामभिरिंद्रसखेत्यादिलक्षणैरावक्षि। आवहसि। रूपेभिः सहस्राक्षवज्रहस्तत्वादिलक्षणै रूपैरावहसि। वहसि यज्ञं। किंच हे मरुतो विश्वे सर्वे यूयं यज्ञमस्मदीयं यज्ञसंबंधि हविर्वा जरितुः स्तोतुः संबंधिनीर्गिरः स्तुतिवाचः सुष्टुतिं तत्साध्यां शोभनफलां स्तुतिं च॥ अवयविन्याः स्तुतेरेकत्वादेकवचनं। अवयवानां बहुत्वाद्बहुवचनं॥ उक्ते यज्ञस्तुती अभिलक्ष्य गंत। आगच्छत। विश्वे च यूयमूती ऊत्या रक्षया च सह गंत॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीय एकविंशो वर्गः॥

आ नो दिव इत्येकादशी व्यूढे दशरात्रे नवमेऽहनि प्रउगशस्त्रे सारस्वततृचे द्वितीया। सूत्रितं च। आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वत्यभि नो नेषि वस्यः। आ० ७. ११.। इति॥ तत्पाठस्य॥

आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वती यजता गंतु यज्ञं ।

हवं देवी जुजुषाणा घृताची शग्मां नो वाचमुशती शृणोतु ॥११

आ । नः । दिवः । बृहतः । पर्वतात् । आ । सरस्वती ।

यजता । गंतु । यज्ञं ।

हवं । देवी । जुजुषाणा । घृताची । शग्मां । नः । वाचं ।

उशती । शृणोतु ॥ ११

नोऽस्माकं यज्ञं यजता यष्टव्या देवी सरस्वती दिवो द्योतमानाद्द्युलोकादागंतु। आगच्छतु। तथा बृहतो महतः पर्वतात्पर्वणः पूरणवतः प्रीणनवतो वांतरिक्षान्मेघाद्वा सरस्वत्यागंतु। आगच्छतु। अनेन माध्यमिकी वागुच्यते। यद्वैनद्दिव इत्यस्य विशेषणं। संति हि द्युलं कस्य त्रीणि पर्वाणि तिस्रो दिवः पृथिवीरित्यादि श्रुतेः। अस्मिन्पक्षे द्वितीय आकारः पूरणः। तदर्थं हवमस्मदीयमाह्वानं देवी सरस्वती जुजुषाणा स्तुतिं सेवमाना घृताची घृतमुदकमंचती नोऽस्मदीयां शग्मां सुखकरीं वाचं स्तुतिमुशती कामयमाना सती शृणोतु ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

आ वेधसं नीलंपृष्ठं बृहंतं बृहस्पतिं सदने सादयध्वं ।

सादद्योनिं दम आ दीदिवांसं हिरण्यवर्णमरुषं सपेम ॥ १२

आ । वेधसं । नीलऽपृष्ठं । बृहंतं । बृहस्पतिं । सदने ।

सादयध्वं ।

सादत्ऽयोनिं । दमे । आ । दीदिऽवांसं । हिरण्यऽवर्णं ।

अरुषं । सपेम ॥ १२

एषा बार्हस्पत्या। हे ऋत्विजो यूयं बृहस्पतिं बृहतो मंत्रस्य स्वामिनं देवं सदनेऽस्मद्यागगृहे आसादयध्वं। स्थापयध्वं। कीदृशं देवं। वेभ्रसं विविधकर्तारं नीलपृष्ठं स्निग्धांगं बृहंतं महांतं। तथा संतं वयमृत्विग्यजमानाः सपेम। परिचरेम। स एव विशेष्यते। सादद्योनिं योनौ सीदंतं दमे यागगृहे आ समंतो दीदिवांसं दीप्यमानं हिरण्यवर्णमरुषमारोचमानं। अथवेयमाग्नेयी। बृहतः परिवृढस्य कर्मणः स्वामीति बृहस्पतिरग्निरुच्यते। तथा नीलवर्णधूमपृष्ठत्वसदनसादनहिरण्यवर्णत्वादिलिंगैरप्यग्निरेव बृहस्पतिः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

आ धर्णसिर्बृहद्दिवो रराणो विश्वेभिर्गंत्वोमभिर्हुवानः ।

ग्ना वसान ओषधीरमृध्रस्त्रिधातुशृंगो वृषभो वयोधाः ॥ १३

आ । धर्णसिः । बृहत्ऽदिवः । रराणः । विश्वेभिः । गंतु ।

ओमऽभिः । हुवानः ।

ग्नाः । वसानः । ओषधीः । अमृध्रः । त्रिधातुऽशृंगः ।

वृषभः । वयःऽधाः ॥ १३

इदमाद्यृक्त्रयमाग्नेयं। अग्निरागंतु आगच्छत्वस्मद्यज्ञं धर्णसिः सर्वस्य धारको बृहद्दिवः प्रभूतदीप्तिः रराणो रममाणः कामान् प्रयच्छन् वा विश्वेभिः सर्वैरोमभी रक्षणैः सह हुवान आहूयमानः। ग्ना गतीर्ज्वाला ओषधीश्च वसानोऽमृध्रोऽहिंसितस्त्रिधातुशृंगस्त्रिप्रकारशृंगवद्दुन्नतलोहितशुक्लकृष्णवर्णज्वालो वृषभो वर्षिता वयोधा अन्नस्य दाता हविषो वा धारकः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

मातुष्पदे परमे शुक्र आयोर्विपन्यवो रास्पिरासो अग्मन् ।

सुशेव्यं नमसा रातहव्याः शिशुं मृजंत्यायवो न वासे ॥ १४

मातुः। पदे। परमे। शुक्रे। आयोः। विपन्यवः।

रास्पिरासः। अग्मन्।

सुऽशेव्यं। नमसा। रातऽहव्याः। शिशुं। मृजंति।

आयवः। न। वासे॥ १४

आयोर्मनुष्यस्य यजमानस्य विपन्यवः। स्तोतृनामैतत्। स्तोतारो होत्रादयो रास्पिरासः॥ रासनं ध्वनिलक्षणं। तदस्यंति रास्पा होत्रादयः। तद्वान् रास्पी। तद्वंतो रास्पिरासः॥ एवंविधा ऋत्विजो मातुर्निर्मातुः पृथिव्याः शुक्रे दीप्ते परमे पद उत्तरवेद्यां स्थितमग्मन्। अगमन्। भजंते। तदर्थं सुशेव्यं सुखाय हितं शिशुं शिशुवदुत्पन्नमात्रं वासे वासाय नमसा स्तोत्रेण रातहव्या दत्तहव्याः। हविष्का इत्यर्थः। तादृशास्ते मृजंति संमार्जयंति। तत्र दृष्टांतः। आयवो न लौकिका मनुष्या इव। ते यथा शिशुं वासाय पुजंति तद्वत्॥

॥ अथ पंचदशी ॥

बृहद्वयो बृहते तुभ्यमग्ने धियाजुरो मिथुनासः सचंत।

देवोदेवः सुहवो भूतु मह्यं मा नो माता पृथिवी दुर्मतौ

धात्॥ १५

बृहत्। वयः। बृहते। तुभ्यं। अग्ने। धियाऽजुरः।

मिथुनासः। सचंत।

देवःऽदेवः। सुऽहवः। भूतु। मह्यं। मा। नः। माता।

पृथिवी। दुःऽमतौ। धात्॥

बृहत्प्रभूतं वयोऽन्नं हे अग्ने बृहते तुभ्यं धियाजुरः कर्मणा जीर्णा मिथुनासो पत्नीभिः सहिताः सचंत। सेवंते। जायापती अग्निमादधीयातामित्यादिश्रुतेः। अधिकाराध्याये षष्ठे स्त्रिया अप्यधिकारः स च पत्या सहेति हि प्रतिपादितं। अवशिष्टं गतं॥

॥ अथ षोडशी ॥

उरौ देवा अनिबाधे स्याम ॥ १६

उरौ । देवाः । अनिऽबाधे । स्याम ॥ १६

॥ अथ सप्तदशी ॥

समश्विनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभगानि ॥ १७

सं । अश्विनोः । अवसा । नूतनेन । मयःऽभुवा ।

सुऽप्रनीती । गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान् । आ ।

विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ १७

व्याख्याते द्वे ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये द्वाविंशो वर्गः ॥

तं प्रत्नथेति पंचदशर्चं द्वादशं सूक्तं। अवत्सारो नाम ऋषिः स च काश्यपगोत्रः। यास्त्वत्र सदापृणबाहुवृक्तादयः श्रुतास्तु तेऽपि समुच्चीयंते। चतुर्दशीपंचदश्यौ त्रिष्टुभौ शिष्टाश्चिष्टबंतपरिभाषया जगत्यः। विश्वे देवा देवता। अनुक्रांतं च। तं प्रत्नथा पंचोना काश्यपोऽवत्सारोऽन्ते च ऋषयोऽत्र दृष्टलिंगाः द्वित्रिष्टुबंतमिति॥ पाःजपथेऽतिरिक्तोक्थ्य आदितस्त्रयोदशर्चः शंसनीयाः। सूत्रितं च। तं प्रत्नथेति त्रयोदशानामेकां त्रिष्टुभमुद्धृत्य दूरोहणं रोहेत्। आ० ८.८। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठतातिं बर्हिषदं स्वर्विदं ।

प्रतीचीनं वृजनं दोहसे गिराशुं जयंतमनु यासु वर्धसे ॥ १

तं। प्रत्नऽथा। पूर्वऽथा। विश्वऽथा। इमऽथा। ज्येष्ठऽतातिं।

बर्हिःऽसदं। स्वःऽविदं।

प्रतीचीनं। वृजनं। दोहसे। गिरा। आशुं। जयंतं।

अनु। यासु। वर्धसे॥ १

इयमुत्तरा च द्वे ऐंद्र्यावित्याहुः। तत्रोपपत्तिमेवाहुः। तं प्रत्नथेति शुक्रामंथिग्रहणे विनियुक्ता। ऐंद्रौ च शुक्रामंथिनौ। यदैंद्रं शंसति तेन शुक्रामंथिनावुक्थयंतौ। ऐ० ब्रा० ३. १.। इति हि ब्राह्मणं। अध्वर्युसंप्रैषोऽपि भवति। प्रातः प्रातः सवस्य शुक्रवतो मधुश्चुत इंद्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्य। शतप० ब्रा० ४. २. १. २३.। इति प्रथास्तुप्रैषस्य भवति। होता यक्षदिंद्र प्रातः प्रातः सावस्य। आ० ५. ५.। इत्यादि। प्रस्थिता इंद्राय सोमा इति याज्या चैंद्री। इदं ते सोम्यं मधु। आ० ५. ५.। इति। तस्मादैंद्र्यौ॥ तमिंद्रं प्रत्नथा पुरातना यजमाना इव पूर्वथास्मदीयाः पूर्वे यथा विश्वथा विश्वे सर्वे प्राणिनो यथेमथेम इदानींतना यजमानाः। ते यथेंद्रस्य स्तुत्या फलमलभंत तद्वदयमपि हे अंतरात्मन् त्वमपि ज्येष्ठतातिं ज्येष्ठं बर्हिषदं बर्हिषि सीदंतं स्वर्विदं सर्वज्ञं सर्वस्य लंभयितारं वा प्रतीचीनं प्रत्यगभिमुखमंचंतं वृजनं। बलनामैतद्बलवति वर्तते। बलवंतमाशुं शीघ्रगामिनं व्याप्तं वा जयंतं सर्वमभिभवंतमिंद्रं गिरा स्तुत्या साधनेन दोहसे। दुग्ध सर्वदा सर्वान् कामान्। इत्यंतरात्मनः प्रैषः। यासु स्तुतिषु वर्धसे प्रवृद्धो भवसि वर्धयसि वेंद्रं तया स्तुत्येति। यास्विति व्यत्ययेन बहुवचनं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

श्रिये सुदृशीरुपरस्य याः स्वर्विरोचमानः ककुभामचोदते।

सुगोपा असि न दभाय सुक्रतो परो मायाभिर्ऋत आस

नाम ते॥ २

श्रिये। सुऽदृशीः। उपरस्य। याः। स्वः। विऽरोचमानः।

ककुभां। अचोदते।

सुऽगोपाः। असि। न। दभाय। सुक्रतो इति सुऽक्रतो।

परः। मायाभिः। ऋते। आस। नाम। ते॥ २

हे इंद्र स्वः स्वर्गे विरोचमानस्त्वमचोदतेऽप्रेरयितुः॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी॥ उपरस्य मेघस्य संबंधिन्यः शुभ्रीः सुरोचमाना या आपः संति तासामपां ककुभां सर्वासां दिशां मध्ये श्रिये प्राणिनां आश्रयणाय प्रेरको भवेति शेषः। हे सुक्रतो शोभनवृष्टिप्रदानादिकर्मकेंद्र त्वं सुगोपाः प्राणिनां सुष्ठु गोपायितासि। अतो न दभाय न दंभनाय वधाय प्राणिनां नासि। प्रभवसि। त्वं च मायाभिरासुरीभिः परो मायाभ्यः परस्ताद्वर्तमानः। यस्मात्ते त्वदीयं नाम नामकं रूपमृते सत्यलोक आस आस्ते॥

॥ अथ तृतीया॥

अत्यं हविः सचते सच्च धातु चारिष्टगातुः स होता सहोभरिः।

प्रसर्स्राणो अनु बर्हिर्वृषा शिशुर्मध्ये युवाजरो विस्रुहा हितः॥ १

अत्यं। हविः। सचते। सत्। च। धातु। च। अरिष्टऽगातुः।

सः। होता सहःऽभरिः।

प्रऽसर्स्राणः। अनु। बर्हिः। वृषा। शिशुः। मध्ये। युवा।

अजरः। विऽस्रुहा। हितः॥ १

इयमाग्नेयी होतृत्वयुवत्वादिलिंगैः। अयमग्निरत्यं सततमतनार्हं हविराज्यादिकं सचते। सेवते। कीदृशं हविः। सत्। सत्फलसाधनत्वाद्धविरपि सत्। धातु च धारकं सर्वस्य। हूयमानस्य हविष आदित्यद्वारा वृष्टिसाधनत्वात् तया च वृष्ट्या प्रजोत्पत्तेर्धारकत्वं। तथा हि। अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते। आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति। अरिष्टगातुरहिंसितगमनः। अस्ति तस्य

गमने यज्ञनिष्पत्त्या फलसिद्धेरिष्टगमनत्वं । तद्देयाह । स खलु होता होमनिष्पादकः स्तोभिरिवंलस्य भर्ता वर्हिरस्तु प्रशस्तोयः प्रकर्षेण सरन् तथा वर्षकः फलस्य विष्णुः स इव रत्नणीयोऽप्रौढो वा युवा सर्वत्र मिश्रयितानरो जरारहितो विचुहा विचुहाणामोषधीनां मध्य हितो निहितः स्थापितः । एवंभूतः सचते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र वं एते सुयुजो यामन्निष्टये नीचीरमुष्मै यम्य ऋतावृधः ।
सुयंतुभिः सर्वशासैरभीशुभिः क्रिविर्नामानि प्रवणे
मुषायति ॥ ४

प्र । वः । एते । सुऽयुजः । यामन् । इष्टये । नीचीः ।
अमुष्मै । यम्यः । ऋतऽवृधः ।
सुयंतुऽभिः । सर्वऽशासैः । अभीशुऽभिः । क्रिविः ।
नामानि । प्रवणे । मुषायति ॥ ४

एषा सौरी वा । एते रश्मयः सुयुजः सुष्टु परस्परं संयुक्ता यामन्यज्ञगमन इष्टय एषणाय नीचीः । नीचं गच्छंतीति शेषः । अमुष्मै यजमानाय यम्यो यम्या गमनाद्याः अथवा यमो नियमिमादित्यः । तस्य संबंधिनः । ऋतावृधो यज्ञस्य वर्धयितारश्च । अयमादित्यः सुयंतुभिः सुगमनैः सर्वशासैः सर्वस्य शासकैरभीशुभी रश्मिभिः क्रिविः कर्ता नामानि नामकान्युदकानि प्रवणे निम्ने भूप्रदेशे मुषायति । मुष्णाति । आदत्त इत्यर्थः । अथवाग्निना वाक्यस्याग्नेरेतेऽश्वा इष्टये यज्ञगमनाय यामनि रथे सुयुजः प्रगच्छंति । शिष्टं समानं । क्रिविः क्रिविसदृशोऽग्निः प्रवणे नामानि हवींष्युन्नतखणाभिर्ज्वालाभिर्मुषायति । आदत्ते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

संजर्भुराणस्तरुभिः सुतेगृभं वयाकिनं चित्तगर्भासु सुस्वरुः ।
धारवाकेष्वृजुगाथ शोभसे वर्धस्व पत्नीरभि जीवो अध्वरे ॥ ५

संऽजर्भुराणः । तरुऽभिः । सुतेऽगृभं । वयाकिनं ।

चित्तऽगर्भासु । सुऽस्वरुः ।

धारऽवाकेषु । ऋजुऽगाथ । शोभसे । वर्धस्व । पत्नीः । अभि ।

जीवः । अध्वरे ॥ ५

हे ऋजुगाथ शोभनस्तुतिकाग्ने तरुभिस्तरुविकारैर्ग्रहैः सुतेगृभमभिषुतेन रसेन गृहीतं वयाकिनं। कुत्सिता वयाः शाखा वयाका लताः। तद्वंतं सोमं चित्तगर्भासु चित्तग्राहिणीषु स्तुतिभिः सह संजर्भुराणो गृह्णन् गृह्णन् सुस्वरुः शोभनगमनः शोभनस्तुतिको वा त्वं धारवाकेषु। धारयंति वाचान् स्तोत्राणीति धारवाका ऋत्विग्यजमानाः। तेषु मध्ये शोभसे। किंचाध्वरे जीवः सर्वस्य जीवयिता पत्नीः पालयित्रीरोषधीर्ज्वाला वा अभि अभिमुखं वर्धस्व। अभिवर्धय॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यादृगेव ददृशे तादृगुच्यते सं छायया दधिरे सिध्रयाप्स्वा ।

महीमस्मभ्यमुरुषामुरु ज्रयो बृहत्सुवीरमनपच्युतं सहः ॥ ६

यादृक् । एव । ददृशे । तादृक् । उच्यते । सं । छायया ।

दधिरे । सिध्रया । अपऽसु । आ ।

महीं । अस्मभ्यं । उरुऽसां । उरु । ज्रयः । बृहत् । सुऽवीरं ।

अनंपऽच्युतं । सहः ॥ ६

एषा वैश्वदेवी। यादृगेव ददृशे यादृग्रूपमेव दृश्यते तादृगुच्यते। तादृग्रूपमे-
च्यते। यथादृष्टमेव स्तूयते न तु परवचनप्रत्ययेन। यस्माच्छायया दीप्त्या सिध्रया
क्रिया सह ... व्याप्तकासु स्तुतिषु आसेव वासंदधिरे। समयग्धारयंति स्तोत्रं
तं स्तुतिं वा। ते देवा महीं महतीं पूज्यरूपां बहुदात्रीं रयिमुरु प्रभूतं ज्रयो
नृन्बहतश्च धोरं शोभनवीरमपत्यमनपच्यूतमनुपच्योर्यं सहो बलं चाभिभावुक-
मस्मभ्यं प्रयच्छंत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वेत्यग्रुर्जनिवान्वा अति स्पृधः समर्यता मनसा सूर्यः कविः ।

घ्रंसं रक्षन्तं परि विश्वतो गयमस्माकं शर्म वनवत्स्वावसुः ॥ ७

वेति । अग्रुः । जनिऽवान् । वै । अति । स्पृधः ।

सऽमर्यता । मनसा । सूर्यः । कविः ।

घ्रंसम् । रक्षन्तम् । परि । विश्वतः । गयम् । अस्माकम् । शर्म ।

वनवत् । स्वऽवसुः ॥ ७

इयं सौरी । सूर्यो देवोऽग्रुः अग्रगामी जनिवान्वै जन्मवान् जायावान्वा । उषा ह्यस्य जाया । वा इति प्रसिद्धौ । कविः क्रांतदर्शी समर्यता समरमिच्छता मनसा स्पृधः संग्रामानतिवेति । अतिगच्छति संदेहानसुरान्योद्धुं । घ्रंसं दीप्तं पक्षमंतरिक्षं वा विश्वतः सर्वतो रक्षन्तं । परिचरेमेत्यर्थः । स देवोऽस्माकं शर्म सुखं परि सर्वतो वनवत् । दद्यात् । स्वावसुः स्वायत्तधनः सन् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ज्यायांसमस्य यतुनस्य केतुन ऋषिस्वरं चरति यासु नाम ते ।

यादृश्मिन्धायि तमपस्यया विदद्य उ स्वयं वहते सो अरं करत् ॥ ८

ज्यायांसम् । अस्य । यतुनस्य । केतुना । ऋषिऽस्वरम् । चरति ।

यासु । नाम । ते ।

यादृश्मिन् । धायि । तम् । अपस्यया । विदत् । यः ।

ऊं इति । स्वयम् । वहते । सः । अरम् । करत् ॥ ८

इयमाग्नेयी सौरी वा। हे देव ज्यायांसमतिशयेन प्रवृद्धमस्य यतुनस्य ॥ यततिर्गतिकर्मा ॥ गंतुरस्य सूर्यस्य ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ अस्तुं गंतारं केतुना प्रज्ञापकेन कर्मणोदयादिलक्षणेन विशिष्टस्वपिस्वरमृषिभिः स्तुत्यं त्वां चरति। गच्छति। भजते यजमानः। केन साधनेन। यासु स्तुतिषु ते त्वदीयं नाम नमनं नामकं वा रूपं वर्तते ताभिरित्यर्थः। यद्वास्य यतुनस्य गमनशीलस्य तव केतुना तमोनिरसनादिकर्मणा विशिष्टं त्वां चरति। यादृश्मिन्यादृशे कामे धायि यज्ञे वे कर्तरि चिण्। समर्थ्यात्मनो गम्यते। तं। यथानिर्देशं प्रतिनिर्दिष्टव्यत्यात्तादृशमित्यर्थो ज्ञातव्यः। तादृशं कामसपस्यया कर्मणा हविःस्तुत्यादिलक्षणेन विदत्। विंदते। य उ य एव स्वमनन्यप्रेरितः सन् स्वमनीषयैव वहते धारयति फलं सोऽरमलमत्यर्थं करत्। करोतीति शेषः। अथवा य उ य एव स्वयं वहते स्वयमेवानुतिष्ठति सोऽत्यर्थं कुर्यात्। न ह्यन्येन कारितं फलवद्भवति ॥

॥ अथ नवमी ॥

समुद्रमासामव तस्थे अग्रिमा न रिष्यति सवनं यस्मिन्नायता ।
अत्रा न हार्दि क्रवणस्य रेजते यत्रा मतिर्विद्यते पूतबंधनी ॥ ९

समुद्रं । आसां । अव । तस्थे । अग्रिमा । न । रिष्यति ।
सवनं । यस्मिन् । आऽयता ।
अत्र । न । हार्दि । क्रवणस्य । रेजते । यत्र । मतिः ।
विद्यते । पूतऽबंधनी ॥ ९

इयमपि सौरी। आसां स्तुतीनां समुद्रं समुद्रवत्पर्यवसानभूतं सूर्यमग्रिमात्यंतं श्रेष्ठास्मदीया स्तुतिरवतस्थे। अवगच्छति। यद्वा आसां प्रजानामृत्विजां स्तुतिरिति संबंधः। सवनं। सूयते सोमोऽत्रेति सवनं यज्ञगृहं। न रिष्यति। न हिंस्यते। किंतु प्रवर्धत इत्यर्थः। यस्मिन्नायता विस्तीर्णानि स्तोत्राणि तत्सवनमिति। अत्रास्मिन्यजमानगृहे क्रवणस्य स्तुतिकर्तुर्हार्दि हृदयसंबंधि हृदयगतं काम्यं फलं न रेजते। न विचलति। न वृथा भवति। यत्र यस्मिन् स्तोतृगृहे मतिः पूतं सूर्यमनुबध्नंती विद्यते अत्र न रेजत इति ॥

॥ अथ दशमी ॥

स हि क्षत्रस्य मनसस्य चित्तिभिरेवावदस्य यजतस्य सध्रेः ।
अवत्सारस्य स्पृणवाम रण्वभिः शविष्ठं वाजं विदुषा चिदर्ध्यं ॥१०

सः । हि । क्षत्रस्य । मनसस्य । चित्तिऽभिः । एवऽवदस्य ।
यजतस्य । सध्रेः ।
अवऽत्सारस्य । स्पृणवाम । रण्वऽभिः । शविष्ठं । वाजं ।
विदुषा । चित् । अर्ध्यं ॥ १

इयमपि सौरी । स हि स खलु सविता देवः सर्वैः स्तुत्यः । सर्वकामपूरक इत्यर्थः । हिशब्दो लोकवेदयोः प्रसिद्धिद्योतकः । तस्मात्सकाशात् । अत्रान्ये च ऋषयोऽत्र दृष्टलिंगा इत्युक्तत्वात् क्षत्रादय ऋषयः । क्षत्रस्य मनसस्यैवावदस्य यजतस्य सध्रेरवत्सारस्य चैषामृषीणामस्माकं रण्वभी रमणीयाभिश्चित्तिभि स्पृणवाम । पूरयाम । किं । शविष्टं वाजमतिशयेन बलवदन्नं । अन्नं वै वाज इति श्रुतेः । विदुषा विद्वद्भिश्चितार्ध्यं समर्धनीयं स्पृणवाम । क्षत्रादयो वयमिति संबंध ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

श्येन आसामदितिः कक्ष्योऽ३ मदो विश्ववारस्य यजतस्य मायिनः ।
समन्यमन्यमर्थयंत्येतवे विदुर्विषाणं परिपानमंति ते ॥ ११

श्येनः । आसां । अदितिः । कक्ष्यः । मदः । विश्वऽवारस्य ।
यजतस्य । मायिनः ।
सं । अन्यंऽअन्यं । अर्थयंति । एतवे । विदुः । विऽसानं ।
परिऽपानं । अंति । ते ॥ ११ ॥

मदर्देवत्येवं। विश्ववारादीनां मध्यादमीषां सुभूत आसामयां सोमरक्षणानां मदः श्येनः शंसनीयगमनः शीघ्रं पात्रस्थकार्यं गंतादितिरश्चोनोऽसि-स्तवः कल्प्यः कल्प्यपूरकश्च भवतीति शेषः। ते विश्ववारादयः सत्ये प्रवृत्ता एतद्वे सोमं प्राप्य तत्पानायान्यमन्यं परस्परं समर्थयंति। याचंतेऽनुष्ठां। ते विमार्थं विशेषेण मदस्य दातारं परिपावयंत्यंतिके विदुः। जानंति लभंते वा ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

सदापृणो यजतो वि द्विषो वधीद्बाहुवृक्तः श्रुतवित्तर्यो वः सचा ।
उभा स वरा प्रत्येति भाति च यदीं गणं भजते सुप्रयावभिः ॥ १२

सदाऽपृणः । यजतः । वि । द्विषः । वधीत् । बाहुऽवृक्तः । श्रुतऽवित् । तर्यः । वः । सचा ।
उभा । सः । वरा । प्रति । एति । भाति । च । यत् । ईं । गणं । भजते । सुप्रयावऽभिः ॥ १२

सदापृणः सर्वदा दानशील एतन्नामा यजतो यष्टा च वा बाहुवृक्तो बाहुभ्यां वृक्तदर्भश्च श्रुतवित् श्रुतस्य वेत्ता च तर्यश्च। एतेषां पंचानां परस्परापेक्षया प्रत्येकमेकवचनं। स स ऋषिर्विद्विष शत्रून्वधीत् हिंस्यात् यो युष्माकं सचा सचितः। युष्माभिः सहित इत्यर्थः। स ऋषिर्वरा श्रेष्ठावुभौ भाविहलोकपरलोकविषयौ कामौ प्रत्येति। अभिगच्छति। भाति च। यद्यस्मादीमेनं गणं देवसंघं सुप्रयावभिः सुष्ठु प्रकर्षेण विद्यमानैः स्तोमैर्भजते तस्मादेवं भातीति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

सुतंभरो यजमानस्य सत्पतिर्विश्वासामूधः स धियामुदंचनः ।
भरद्धेनू रसवच्छिश्रिये पयोऽनुब्रुवाणो अध्येति न स्वपन् ॥ १३

सुतंऽभरः। यजमानस्य। सत्ऽपतिः। विश्वासां। ऊधः।

सः। धियां। उत्ऽअंचनः।

भरत्। धेनुः। रसंऽवत्। शिश्रिये। पयः। अनुऽब्रुवाणः।

अधि। एति। न। स्वपन्॥ १३

यजमानस्यापत्यभूतस्य मम सुतंभरो यागनिर्वाहक एतन्नामा ऋषिः सत्पतिः सतां विद्यमानानां फलानां पालयिता होता भवतीत्यर्थः। स च विश्वासां विश्वासां धियां सर्वेषां कर्मणामूधः उद्गततरं फलमुदंचन ऊर्ध्वमुन्नमयिता। फलप्रापक इत्यर्थः। धेनुर्गौः रसवत्सारवत्पयो भरत्। अहरत्। तत्र पयः शिश्रिये। श्रयति चास्य। सामर्थ्यात्। तत्सर्वमनुब्रुवाणोऽनुक्रमेण संकीर्तयन् न स्वपन् स्वापमकुर्वन्ननवरतमध्येति। अत्यर्थं जागारः। सुतंभरस्त्वाहेय इति॥

॥ अथ चतुर्दशी॥

यो जागार तमृचः कामयंते यो जागार तमु सामानि यंति।

यो जागार तमयं सोम आह तवाहमस्मि सख्ये न्योकाः॥ १४

यः। जागार। तं। ऋचः। कामयंते। यः। जागार। तं।

ऊं इति। सामानि। यंति।

यः। जागार। तं। अयं। सोमः। आह। तव। अहं।

अस्मि। सख्ये। निऽओकाः॥ १४

यो देवो जागार सर्वदा विनिद्रो जागरूको रक्षते भवति तमृचः सर्वा ऋग्जातिकाः कामयंते। यश्च जागार तमु तमेव सामानि स्तोत्ररूपाणि यंति। प्राप्नुवंति। यो जागार तमयमभिषुतः सोम आह वक्ति मां स्वीकुर्विति। हे अग्ने तावकस्य तव सख्ये समानख्याने हितकरणो न्योका नितस्थानोऽहमस्मि। भवामि॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अग्निर्जागार तमृचः कामयंतेऽग्निर्जागार तमु सामानि यंति ।
अग्निर्जागार तमयं सोम आह तवाहमस्मि सख्ये न्योकाः ॥ १५

अग्निः । जागार । तं । ऋचः । कामयंते । अग्निः ।
जागार । तं । ऊं इति । सामानि । यंति ।
अग्नि । जागार । तं । अयं । सोमः । आह । तव । अहं ।
अस्मि । सख्ये । नि ऽओकाः ॥ १५

पूर्ववैव निगदितव्याख्या । य इत्यस्य स्थानेऽग्निरिति विशेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये पंचविंशो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले तृतीयोऽनुवाकः ॥

अथ चतुर्थेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र विदा दिव इत्येकादशर्चं प्रथमं सूक्तं । सदापृणो नामात्रेय ऋषिः । त्रिष्टुप् छंदः । यै तदित्युक्तत्वादिदमपि यैश्वदेवं । विदा एकादश सदापृण इत्यनुक्रमणिका । विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

विदा दिवो विष्यन्नद्रिमुक्थैरायत्या उषसो अर्चिनो गुः ।
अपावृत व्रजिनीरुत्स्वर्गाद्वि दुरो मानुषीर्देव आवः ॥ १

विदाः । दिवः । विऽस्यन् । अद्रिं । उक्थैः । आऽयत्याः ।
उषसः । अर्चिनः । गुः ।
अप । अवृत । व्रजिनीः । उत् । स्वः । गात् । वि । दुरः ।
मानुषीः । देवः । आवरित्यावः ॥ १

अत्रेंद्रादयो लिंगोक्तदेवताः । अत्रांगिरसां पणिभिरपहृत्य गिरेरधः स्थापितानां गवामिंद्रेण विमोकः प्रतिपाद्यते । विदाः । अवेदयदिंद्रः । किं । गा निगूढाः

इति संबंधः। किं कुर्वन्। उक्थैरंगिरसां स्तुतिभिर्निमित्तभूताभिरद्रिं वज्रं पिन्वन् प्रक्षिपन्। एवकायास्तुपरि गिरिभेदनाय च विध्यन्। आयत्या आगामिन्या उषसः संबंधिनोऽर्चिनो रश्मयो द्युः। अगच्छन्। सर्वत्र प्रसृता अभवन् अपावृत अपावृणोद्वृजिनीस्तमःपुंजवतीर्निशाः। स्वः स्वरणीय आदित्य उच्चात्। उदगात्। तथा कृत्वा मानुषीर्मनुष्यसंबंधिनीर्दुरो द्वाराणि देवः सूर्यो व्यावः। व्यवृणोत्। अंधकारापनयनेन मनुष्यादिव्यवहाराया करोदित्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वि सूर्यो अमतिं न श्रियं सादोर्वाद्गवां माता जानती गात्।

धन्वर्णसो नद्य१ः खादोअर्णाः स्थूणेव सुमिता दृंहत द्यौः॥ २

वि। सूर्यः। अमतिं। न। श्रियं। सात्। आ। ऊर्वात्।

गवां। माता। जानती। गात्।

धन्वऽअर्णसः। नद्यः। खादःऽअर्णाः। स्थूणाऽइव।

सुऽमिता। दृंहत। द्यौः॥ २

सूर्यो देवः श्रियं दीप्तिं विसात्। विभजते। प्रकाशयतीत्यर्थः। अमतिं न। रूपनामैतत्। रूपमिव द्रव्यं। यथा द्रव्याणि घटपटादीनि नीलपीतादिरूपं लभंते तद्वत्। तथा गवां रश्मीनां मातोषा जानती सूर्य उदेष्यति मया चया च व्यंजनं कर्तव्यमिति जानत्यूर्वान्महतोऽंतरिक्षादागात्। आगच्छति। तथा तस्याश्च धन्वर्णसः॥ धन्वतिर्गतिकर्मा। धन्वंति गच्छंत्यर्णांसि यासु तास्तथोक्ताः। दीर्घाभावश्छांदसः॥ खादोअर्णा भक्षितकूलोदकाः। कूलंकषा इत्यर्थः। नद्यश्चैवंरूपा भवंति। किंच द्यौश्च सुमिता सुष्टु दृढे स्थापिता स्थूणेव दृढांधारस्तंभ इव दृंहत। दृढाभवत्। एतत्सर्वं सूर्यस्याश्रयेति भावः॥

॥ सैषा तृतीया ॥

अस्मा उक्थाय पर्वतस्य गर्भो महीनां जनुषे पूर्व्याय।

वि पर्वतो जिहीत साधत द्यौराविवासंतो दसयंत भूम॥ ३

अस्मै । उक्थाय॑ । पर्व॑तस्य । गर्भः॑ । म॒हीना॑ं । ज॒नुषे॑ ।

पू॒र्व्याय॑ ।

वि । पर्व॑तः । जिहीत । साध॑त । द्यौः । आ॒ऽवि॒वास॑न्तः ।

द॒स॒यं॒त । भूम॑ ॥ ३

अस्मै महदुक्थाय स्तोत्रे पर्वतस्य पर्ववतो मेघस्य गर्भो गर्भस्थानीयमुदकं विजिहीत । चलति । धारयति वेंद्रः । कीदृशायास्मै । महीनां महतीनां स्तुतीनां जनुष उत्पादयित्रे पूर्व्याय प्रत्नाय । तदेव पुनरुच्यते । पर्वतो मेघो विजिहीत । द्यौश्च साधत । साधयति वृष्टिं । आविवासंतः सर्वतः परिचरंतोऽंगिरसो भूमात्यधिकं दसयंत । उपक्षपयंत्यात्मानं कर्मभिः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सू॒क्तैर्वो॑ वचो॑भिर्दे॒वजु॑ष्टै॒रिंद्रा॒ न्व१॒॑ग्नी अव॑से हु॒वध्यै॑ ।

उ॒क्थेभि॒र्हि ष्मा॑ क॒वयः॑ सुय॒ज्ञा आ॑वि॒वास॑न्तो म॒रुतो॒ यज॑न्ति ॥ ४

सु॒ऽउ॒क्तेभिः॑ । वः॒ । वचः॑ऽभिः । दे॒वऽजु॑ष्टैः । इंद्रा॑ । नु ।

अ॒ग्नी इति॑ । अव॑से । हु॒वध्यै॑ ।

उ॒क्थेभिः॑ । हि । स्म॒ । क॒वयः॑ । सु॒ऽय॒ज्ञाः । आ॒ऽवि॒वास॑न्तः ।

म॒रुतः॑ । यज॑न्ति ॥ ४

हे इंद्रा हे अग्नी ॥ परस्परापेक्षया प्रत्येकं द्विवचनं । यद्यप्येकमेव पदं मध्ये व्यवधानं छांदसं ॥ हे इंद्राग्नी वो युवां व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ देवजुष्टैर्देवैः सेवनीयैः सूक्तेभिः सूक्तैः सुवचनैः शोभनगुणप्रकाशनपरैर्वचोभिरवसेऽस्माद्रक्षणाय हुवध्यै । आह्वयामि । नु क्षिप्रं युवामुक्थेभिः स्तोत्रैः कवयोऽनूचाना पूर्वं ऋषयः सुयज्ञाः शोभनयागा आविवासंतः स्तुत्यादिना परिचरंतो मरुतो मरुत्सदृशाः कर्मसु शोभा यजंति । पूजयंति ॥ हि स्मेति पूरणौ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एतो न्व१'द्य सुध्या३भवाम प्र दुच्छुना मिनवामा वरीयः।

आरे द्वेषांसि सनुतर्दधामायाम प्रांचो यजमानमच्छ ॥ ५

एतो इति। नु। अद्य। सुऽध्यः। भवाम। प्र। दुच्छुनाः।

मिनवाम। वरीयः।

आरे। द्वेषांसि। सनुतः। दधाम। अयाम। प्रांचः।

यजमानं। अच्छ ॥ ५

अयमंगिरसां वाक्यः। अद्याभ्यागतदिने नु क्षिप्रमेत। गच्छत। सुध्यः शोभनकर्माणो भवाम। दुच्छुना द्विषः प्र मिनवाम। प्रकर्षेण हिंसाम वरीयः। अत्यंतमित्यर्थः। तदेवोच्यते। सनुतः संभजये द्वेषांसि यजमानस्य द्वेष्टॄनारे दूरे दधाम। स्थापयाम। यद्वा सनुतरित्यंतर्हितनाम। एवं प्रकाशवैरिणां वध उक्त इदानीं प्रच्छन्नानामिति। विवेकः। तदर्थं यजमानं प्रांचः सदा पूर्वमनस्कारं यज्ञाभिमुखमयाम। गच्छाम ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एता धियं कृणवामा सखायोऽप या माताँ ऋणुत व्रजं गोः।

यया मनुर्विशिशिप्रं जिगाय यया वणिग्वंकुरापा पुरीषं ॥ ६

आ। इत। धियं। कृणवाम। सखायः। अप। या। माता।

ऋणुत। व्रजं। गोः।

यया। मनुः। विशिऽशिप्रं। जिगायं। यया। वणिक्।

वंकुः। आप। पुरीषं ॥ ६

इदमयंगिरसां वाक्यं। इत। आगच्छत। आगत्य च धियं स्तुतिं क्षणवाम। करवाम। हे सखायः परस्परं सखिभूता अंगिरस इत्यंगिरसां वचनं। या धीर्मातागवां निर्मात्री गोगवां व्रजं पणिभिरपहृतमप ऋण्वुत अपावृणोत्। यया च मनुर्विशिशिप्रं विगतशत्रुं यत्रुं जिगाय जितवान्। यद्वा मनुः सर्वस्य मंतेंद्रो विशिशिप्रो हनुः। स तयस्माभिः कृतया स्तोमलक्षणया धिया जिगाय। यया च वणिक् वणिगिवाल्पेन कर्मणा बहुफलाकांक्षी कक्षीवान् पंकुषेलेच्छया वनगामी पुरीषं पूरकमुदकमाप। याभिः सुदानू औशिजाय वणिजे दीर्घश्रवसे मधु कोशः। ऋग्वे० १, ११२, ११, । इति हि सूक्तं ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

अनूनोदत्र हस्तयतो अद्रिरार्चन्येन दश मासो नवग्वाः।

ऋतं यती सरमा गा अविंदद्विश्वानि सत्यांगिराश्चकार ॥ ७

अनूनोत्। अत्र। हस्तऽयतः। अद्रिः। आर्चन्। येन। दश। मासः। नवऽग्वाः।

ऋतं। यती। सरमा। गाः। अविंदत्। विश्वानि। सत्या। अंगिराः। चकार ॥ ७

अत्राग्निमन्यनेऽद्रिरभिषवग्रावा हस्तयतो हस्तेन संहतः सन् सनूनोत्। नौतिरत्रशब्दमात्रे वर्तते। अशब्दयत्। येन ग्राव्णा तदभिषवेण दश मासो मासान् दशमासपर्यंतं नवग्वाः। नवमासपर्यंतं गवार्थमनुतिष्ठंतोऽगिरसो नवग्वाः। नवगोयुक्ता वार्चन् अपूजयन्निद्रं। यद्वा दशसंख्याकमासोपेता दशमासानुष्ठाना अंगिरसोऽपरे नवग्वाश्चैते सर्वेऽपि येनार्चंति। नवग्वासः सुतसोमास इंद्रं। ऋग्वे० ५, १९, १२, । इति हि निगमः। ऋतं सत्यं यज्ञं वा यती प्राप्नुवती सरमा सरणशीला स्तुतिरूपा वागंगिरसां गवार्थिमिंद्रेण प्रहिता देवशुनी वा गा अविंदत् पणिभिरपहृताः। विश्वानि सर्वाणि स्तुत्यादिलक्षणानि सत्या सत्यानि चकारांगिराः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

विश्वे॑ अ॒स्या व्यु॒षि माहि॑नायाः॒ सं यद्गोभि॒रङ्गि॑रसो॒ नव॑न्त ।

उत्स॑ आसां पर॒मे स॒धस्थ॑ ऋ॒तस्य॑ प॒था स॒रमा॑ विद॒द्गाः ॥ ८

विश्वे॑ । अ॒स्याः । वि॒ऽउषि॑ । माहि॑नायाः । सम् । यत् ।

गोभिः॑ । अङ्गि॑रसः । नव॑न्त ।

उत्सः॑ । आ॒साम् । प॒र॒मे । स॒धऽस्थे॑ । ऋ॒तस्य॑ । प॒था ।

स॒रमा॑ । वि॒दत् । गाः ॥ ८

विश्वे सर्वेऽङ्गिरसो माहिनाया मंहनीयाया अस्या उषसो व्युषि व्युच्छने सति गवामावरकेऽन्धकारेऽपहते सति यद्यदा गोभिः संनवंत संजग्मिरे तदासां गवामुत्सः क्षीराद्युत्स्रावः परम उत्कृष्टे सधस्थे सहस्थाने यज्ञ उपयुक्तोऽभवदित्यर्थः । ऋतस्य पथा मार्गेण सरमा वाक् देवशुनी वा गा निगूढा विदत् । अलभत् । यद्वासां गवां परमे सधस्थे सहस्थाने अजस्य निगूहनप्रदेश उत्स उदकस्य प्रस्रवणो वर्तते । बिल-मित्यर्थः । तेन ऋतस्योदकस्य पथा मार्गेण सरमा गा विदत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

आ सूर्यो॑ यातु स॒प्ताश्वः॒ क्षेत्रं॒ यद॑स्योर्वि॒या दी॑र्घया॒थे ।

र॒घुः श्ये॒नः प॑तयद॒न्धो अच्छा॒ युवा॑ क॒विर्दी॑दय॒द्गोषु॒ गच्छ॑न् ॥ ९

आ । सूर्यः॑ । या॒तु॒ । स॒प्तऽअ॑श्वः । क्षेत्र॑म् । यत् । अ॒स्य॒ ।

उ॒र्वि॒या । दी॒र्घ॒ऽया॒थे ।

र॒घुः । श्ये॒नः । प॒त॒य॒त् । अन्धः॑ । अच्छ॑ । युवा॑ । क॒विः ।

दी॒द॒य॒त् । गोषु॑ । गच्छ॑न् ॥ ९

सूर्यः सर्वस्य प्रेरको देवः सप्ताश्वः सर्पणस्वभावाश्वोपेतः सप्तसंख्याकाश्वो वा आयातु । अस्मदभिमुखमागच्छतु । यद्यस्मादस्य सूर्यस्य दीर्घयाथे दीर्घगमने क्षेत्रं गंतव्यप्रदेश उर्विया उरु अतिप्रभूतायामः । स एव देवो रघुर्लघुगमनः स श्येनः

मंसनीयगमनोऽश्वो दीप्यमानं हविरच्छाभिमुख्येन पतयत्। आगच्छति। युवा सर्वत्र मिश्रयिता कविः क्रांतदर्शी सन् गोषु रश्मिषु गच्छन्मध्ये मर्तयन् दीदयत्। दीप्यते। यद्वा श्येनः सुपर्णोऽश्वोऽच्छ पतयत्। द्युलोकस्थं सोमलक्षणं देवानामन्नमस्माद्युगार्ष-मानेन तदभिमुखमगात्। युक्तेत्यादि शिष्टं समानं॥

॥ अथ दशमी ॥

आ सूर्यो अरुहच्छुक्रमर्णोऽयुक्त यद्धरितो वीतपृष्ठाः ।
उद्ना न नावमनयंत धीरा आशृण्वतीरापो अर्वागतिष्ठन् ॥ १०

आ । सूर्यः । अरुहत् । शुक्रं । अर्णः । अयुक्त । यत् ।
हरितः । वीतऽपृष्ठाः ।
उद्ना । न । नावं । अनयंत । धीराः । आऽशृण्वतीः ।
आपः । अर्वाक् । अतिष्ठन् ॥ १०

सूर्यो देवः शुक्रं दीप्तमर्णमुदकं प्रत्यारुहत्। सर्वतः प्रादुर्भवति। यस्माद्यदा ना हरितोऽश्वान्वीतपृष्ठाः कांतपृष्ठानयुक्त रथेऽयोजयत् तदा तं सूर्यं धीरा धीमंतो यजमाना नाद्य उद्नोदकेन नावं न नावमिवानयंत। तदाशृण्वतीः सर्वतोऽस्तुतिं शृण्वत्य आपोऽर्वागभिमुखा अतिष्ठन्। अभवन्॥

॥ अथैकादशी ॥

धियं वो अप्सु दधिषे स्वर्षां ययातरन्दश मासो नवग्वाः ।
अया धिया स्याम देवगोपा अया धिया तुतुर्यामात्यंहः ॥ ११

धियं । वः । अप्ऽसु । दधिषे । स्वःऽसां । यया । अतरन् ।
दश । मासः । नवऽग्वाः ।
अया । धिया । स्याम । देवऽगोपाः । अया । धिया ।
तुतुर्याम । अति । अंहः ॥ ११

हे देवा वो युष्माकं धियं स्तुतिमपस्युं निमिश्लां स्वर्णां सर्वस्य दात्रीं दधिषे। धारयामि॥ व्यत्ययेन मध्यमः॥ यया धिया कर्माण्यपस्या यदंगिरसो दश मासोऽतरन् समत्तुतिष्टंत हेयानया धिया देवगोपा देवैर्गोपाः स्याम। भवेम। यया धियांहः पापमतितुतुर्याम। अतितरेम॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीये सप्तविंशो वर्गः॥

हयो नेत्यष्टर्चं द्वितीयं सूक्तं प्रतिक्षत्रस्यार्षं। अष्टमी द्वितीया च त्रिष्टुभौ शिष्टाः षट् जगत्यः। आदितः षड्वैश्वदेव्यः समन्त्याभ्यां देवपत्न्यो देवता। तथा चानुक्रान्तं। हयोऽष्टौ प्रतिक्षत्रोऽन्त्यौ द्वे देवपत्नीस्तवोऽन्त्या त्रिष्टुप् द्वितीया चेति॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

हयो न विद्वाँ अयुजि स्वयं धुरि तां वहामि प्रतरणीमवस्युवं।
नास्या वश्मि विमुचं नावृतं पुनर्विद्वान्पथः पुरएत
ऋजु नेषति॥ १

हयः। न। विद्वान्। अयुजि। स्वयं। धुरि। तां। वहामि।
प्रऽतरणीं। अवस्युवं।
न। अस्याः। वश्मि। विऽमुचं। न। आऽवृतं। पुनः।
विद्वान्। पथः। पुरःऽएता। ऋजु। नेषति॥ १

हयो न अश्व इव विद्वान् सर्वज्ञः प्रतिक्षत्रः स्वयमनन्यप्रेरितः सन् धुरि यज्ञात्मिकायामयुजि। युक्तोऽभवत्। तां धुरं प्रतरणीं प्रकर्षेण तारयित्रीमवस्युवं रक्षयित्रीं वहामि। धारयाम्यहमध्वर्युर्होता वा। अस्या धुरो विमुचं विमोचनं परित्यागं न वश्मि। न कामये। नावृतं पुनः पुनरावरणं धारणमपि न च वश्मि। कस्को भार इति तदेवोच्यते। विद्वान्मार्गाभिज्ञोऽन्तर्यामी देवः पुरएता पुरतो गंता सन् पथा यज्ञमार्गेणऋज्वकुटिलं नेषति। प्रापयति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्न इंद्र वरु॑ण मित्र देवाः शर्धः प्र यंत मारुतोत विष्णो ।
उभा नास॑त्या रुद्रो अध ग्नाः पूषा भगः सर॑स्वती जुषंत ॥ २

अग्ने॑ । इंद्र॑ । वरु॑ण । मित्र॑ । देवाः॑ । शर्धः॑ । प्र । यंत ।
मारु॑त । उत । विष्णो॒ इति॑ ।
उभा । नास॑त्या । रुद्रः । अध॑ । ग्नाः । पूषा । भगः॑ ।
सर॑स्वती । जुषंत ॥ २

हे अग्न इंद्र वरुण मित्र देवा यूयं शर्धो बलमस्माकं प्रयंत । प्रापयत ॥ अत्र सर्वत्र पूर्वस्याविद्यमानत्वेनोत्तरस्य पादादित्वादनिघातः । प्रथमस्य तु स्वत एव पादादित्वं ॥ उतापि च हे मारुत मारुतानि मरुतां बलादि हे विष्णो यूयं शर्धं प्रयंत ॥ विष्णोरित्यस्योतेत्यनेन व्यवधानान्निघातः ॥ किंचोभौ नासत्या सत्यभूतौ रुद्रोऽध अथ ग्ना एतेषां देवानां स्त्रियश्च पूषा भगः सरस्वती च जुषंत । सेवंतामस्मदीयं यज्ञं स्तुतिं वा ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इंद्राग्नी मित्रावरुणादितिं स्वः पृथिवीं द्यां मरुतः पर्वताँ अपः ।
हुवे विष्णुं पूषणं ब्रह्मणस्पतिं भगं नु शंसं सवितार॑मूतये ॥ ३

इंद्राग्नी इति॑ । मित्रावरु॑णा । अदि॑तिं । स्व१॑रिति॑ स्वः॑ ।
पृथिवीं । द्यां । मरुतः॑ । पर्वतान् । अपः ।
हुवे । विष्णुं॑ । पूषणं॑ । ब्रह्मणः । पतिं । भगं॑ । नु । शंसं॑ ।
सवितारं॑ । ऊतये॑ ॥ ३

इंद्रादिसवित्रंतान् चतुर्दश देवानूतयेऽस्मद्रक्षणाय हुवे । आह्वयामि स्तौमि वा स्वरित्यादित्य उच्यते स्वरणात्

॥ अथ चतुर्थी ॥

उत नो विष्णुरुत वातो अस्रिधो द्रविणोदा उत सोमो मयस्करत् ।
उत ऋभव उत राये नो अश्विनोत त्वष्टोत विभ्वानु मंसते ॥ ४

उत । नः । विष्णुः । उत । वातः । अस्रिधः । द्रविणःऽदाः ।
उत । सोमः । मयः । करत् ।
उत । ऋभवः । उत । राये । नः । अश्विना । उत ।
त्वष्टा । उत । विऽभ्वा । अनु । मंसते ॥ ४

उतापि च नोऽस्माकं विष्णुर्व्यापको देवो मयस्करत् । मय इति सुखनाम । सुखं करोतु । उतापि च वातो वायुरस्रिधोऽहिंसकः सन् मयस्करत् । किंच द्रविणोदा धनस्य दाता सोमोऽपि मयस्करत् । उतापि च ऋभवो नोऽस्मभ्यं राये धनायानुमंसते । अनुमन्यंतां । उताश्विनाश्विनौ च उत त्वष्टा देव उत विभ्वा ऋभूणामन्यतमो देवः । एते सर्वेऽप्यनुमंसते । यद्वा अनुमंसत इति प्रत्येकं संबंधनीयं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उत त्यन्नो मारुतं शर्ध आ गमद्दिविक्षयं यजतं बर्हिरासदे ।
बृहस्पतिः शर्म पूषोत नो यमद्वरूथ्यं वरुणो मित्रो अर्यमा ॥ ५

उत । त्यत् । नः । मारुतं । शर्धः । आ । गमत् ।
दिविऽक्षयं । यजतं । बर्हिः । आऽसदे ।
बृहस्पतिः । शर्म । पूषा । उत । नः । यमत् । वरूथ्यं ।
वरुणः । मित्रः । अर्यमा ॥ ५

उतापि च त्यत्तन्मारुतं शर्धो मरुतां वर्गः संघो नोऽस्मानागमत् । आगच्छतु । कीदृशं तच्छर्धः । दिविक्षयं द्युलोके वर्तमानं यजतं पूज्यं । किमर्थमागमनमिति तदुच्यते । बर्हिर्बर्हिष्यासद उपवेष्टुं । उपविश्य हविःस्वीकारायेत्यर्थः । किंच बृहस्पतिर्देवः शर्म सुखं यमत् । यच्छतु । उत नोऽस्मभ्यं पूषापि यमत् । कीदृशं शर्म । वरूथ्यं । वारयति शीतवातादिकमिति वरूथं गृहं । तदर्हं वरूथ्यं । किंच वरुणादयस्त्रयोऽपि प्रत्येकं शर्म यच्छंतु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत त्ये नः पर्वतासः सुशस्तयः सुदीतयो नद्यस्त्रामणे भुवन् ।

भगो विभक्ता शवसावसा गमदुरुव्यचा अदितिः श्रोतु मे हवं ॥ ६

उत । त्ये । नः । पर्वतासः । सुऽशस्तयः । सुऽदीतयः । नद्यः । त्रामणे । भुवन् ।

भगः । विऽभक्ता । शवसा । अवसा । आ । गमत् ।

उरुऽव्यचाः । अदितिः । श्रोतु । मे । हवं ॥ ६

उतापि च त्ये ते पर्वतासः पर्वतोऽद्रयः सुशस्तयः शोभनस्तुतयः किंच सुदीतयः सुदाना नद्यश्च त्रामणे पालनेऽस्माकं भुवन् । भवंतु । भगो देवो विभक्ता धनानां विभागकर्ता दाता शवसा बलेनावसा रक्षणेन च सहागमत् । आगच्छतु । उरुव्यचाः प्रभूतव्याप्तिरदितिरदीना देवमाता मे हवं स्तुतिमाह्वानं वा श्रोतु । शृणोतु ॥

पत्नीसंयाजेषु देवपत्नीनां देवानां पत्नीरित्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये । सूत्रितं च । देवानां पत्नीरुशतीरवंतु न इति द्वे । आ० १, १०, । इति ॥ आग्निमारुतशस्त्रेऽप्येते देवानां पत्नीरुशतीरवंतु न इति द्वे राकामहमिति द्वे । आ० ५, २०, । इति ॥

॥ तयोर्मध्ये प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

देवानां पत्नीरुशतीरवंतु नः प्रावंतु नस्तुजये वाजसातये।

याः पार्थिवासो या अपामपि व्रते ता नो देवीः सुहवाः शर्म

यच्छत ॥ ७

देवानां। पत्नीः। उशतीः। अवंतु। नः। प्र। अवंतु। नः।

तुजये। वाजऽसातये।

याः। पार्थिवासः। याः। अपां। अपि। व्रते। ताः। नः।

देवीः। सुऽहवाः। शर्म। यच्छत ॥ ७

देवानामिंद्रादीनां पत्नीः पत्न्य उशतीरुशत्योऽस्मदीयां स्तुतिं कर्म वा कामयमाना नोऽस्मानवंतु। रक्षंतु। तथा नोऽस्माकं तुजये बलवते पुत्राय वाजसातयेऽन्नलाभाय संग्रामाय वा प्रावंतु। प्रकर्षेण रक्षंतु गच्छंतु वा। याः पार्थिवासः पृथिवीसंबंधिन्यो याश्चापामुदकानां व्रते कर्मण्यंतरिक्षे वर्तंते ता हे देवीर्देव्यो हे सुहवाः शोभनाह्वाना यूयं नोऽस्मभ्यं शर्म यच्छत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत ग्ना व्यंतु देवपत्नीरिंद्राण्यग्नाय्यश्विनी राट्।

आ रोदसी वरुणानी शृणोतु व्यंतु देवीर्य

ऋतुर्जनीनां ॥ ८

उत। ग्नाः। व्यंतु। देवऽपत्नीः। इंद्राणी। अग्नायी।

अश्विनी। राट्।

आ। रोदसी इति। वरुणानी। शृणोतु। व्यंतु। देवीः।

यः। ऋतुः। जनीनां ॥ ८

उतापि च ग्नाः स्त्रियो देवपत्नीर्देवपत्न्यो देवाः पतयो यासां ताः । तादृश्यो व्यंतु । हविर्भक्षयंतु । ता विविच्योच्यंते । इंद्राणींद्रस्य पत्न्यग्नाय्यग्नेः पत्न्यश्विन्यश्विनोः पत्नी राट् राजमाना । किंच रोदसी । रुद्रस्य पत्नीति यास्केनोक्तं । एवं सति विषितस्तुका रोदसी । ऋग्वे० १. १६७. ५. । इत्यत्र यथाद्युदात्तप्रश्लिष्टत्वे न तस्वत्वदत्रापि भाव्यं । तथापि शाकल्येन महर्षिणैवमुक्तत्वात्तथैव द्रष्टव्यं । वरुणानी वरुणस्य पत्न्या सर्वतः प्रत्येकं शृणोतु । किंच देवीः पत्नीसंयाजदेव्यो व्यंतु । खादंतु हविः । यो जनीनां देवजायानामृतुः कालस्तदभिमाना देव्योऽपि शृण्वंतु व्यंतु च । अत्रापि च ग्ना व्यंतु देवपत्न्यः । नि० १२. ४६. । इत्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यं ॥

॥ इति चतुर्थस्य द्वितीयेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणामात्येन विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीभारत्यै नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ तृतीयोऽध्याय आरभ्यते। तत्र प्रयुंजतीति सप्तर्चं तृतीयं सूक्तं प्रतिरथस्यार्षं त्रैष्टुभं। पूर्वत्र वैश्वदेवं वै तदित्युक्तत्वादिदमपि वैश्वदेवं। प्रयुंजती सप्त प्रतिरथ इत्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रयुंजती दिव एति ब्रुवाणा मही माता दुहितुर्बोधयंती ।
आविवासंती युवतिर्मनीषा पितृभ्य आ सदने जोहुवाना ॥ १

प्रऽयुंजती । दिवः । एति । ब्रुवाणा । मही । माता ।
दुहितुः । बोधयंती ।
आऽविवासंती । युवतिः । मनीषा । पितृऽभ्यः । आ ।
सदने । जोहुवाना ॥ १

एषोषस्था। प्रयुंजती प्राणिनः प्रस्तुतेषु कर्मसु दिवो द्युलोकादेति। आगच्छति ब्रुवाणा स्तूयमाना॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः॥ मही महती माता प्रकाशस्य देवानां वा निर्मात्री दुहितुर्भूम्या बोधयंती बोधं कुर्वाणा। तदुपजीव्यत्वात् दुहितृत्वमुपचर्यते। यद्वा दुहितुर्दिव इति संबंधः॥ उषसो दिवो दुहितृत्वं व्युच्छा दुहितर्दिव इत्यादिषु प्रसिद्धं। अन्यत्र च दिवो दुहिता भुवनस्य पत्नी। ऋग्वे० ७, ७५, ४। इत्युषसो द्युदुहितृत्वमाम्नातं। अत इदमधिगम्यते। कदाचिद्द्यौरुषसो जायत उषाश्च दिव इति। प्रजापतिर्वै स्वां दुहितरमभ्यध्यायद्दिवमित्यन्य आहुरुषसमित्यन्ये।

ऐ० ब्रा० ३. ३३. । इति हि श्रूयते । लिंगं च दृश्यते कार्यकारणभावव्यत्ययेऽदिते-
र्दक्षोऽजायत दक्षाद्वदितिरिति ॥ किंच आविशंती परिचरंती युवतिर्नित्यतरुणी सा मनोता स्तुतिमती पितृभ्यः ॥ तृतीयार्थे पंचमी ॥ पितृभिः पालकै-
र्देवैः सह सदने यागगृहे आ सर्वतो जोहुवानाह्वयमाना । यद्वा पितृभ्यः कर्मणां
पालकेभ्यो यजमानेभ्य इष्टप्रापणेन पालकेभ्यो वा तेषामर्थाय जोहुवाना ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अजिरासस्तदप ईयमाना आतस्थिवांसो अमृतस्य नाभिं ।
अनंतास उरवो विश्वतः सीं परि द्यावापृथिवी यंति
पंथाः ॥ २

अजिरासः । तत्ऽअपः । ईयमानाः । आतस्थिऽवांसः ।
अमृतस्य । नाभिं ।
अनंतासः । उरवः । विश्वतः । सीं । परि ।
द्यावापृथिवी इति । यंति । पंथाः ॥ २

अजिरासो गमनशीलाः ॥ अजिरिरच्प्रत्ययांतोऽजिरशिशिरेत्यादिना निपातितः ॥ तदपस्तदेव प्रकाशनरूपं कर्म यस्य तस्य तादृशा ईयमाना गच्छंतोऽमृतस्य सूर्यस्य नाभिं संनाहकं मंडलं अमृतस्योदकस्य वा नाभिमंतरिक्षमातस्थिवांस आतिष्ठंतोऽनंतासोऽपरिमिता उरवो व्याप्ताः पंथाः पतनशीला रश्मयो द्यावापृथिवी परि दिवं च पृथिवीं चांतरिक्षं च विश्वतः परितो यंति । गच्छंति । सीमिति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उक्षा समुद्रो अरुषः सुपर्णः पूर्वस्य योनिं पितुरा विवेश ।
मध्ये दिवो निहितः पृश्निरश्मा वि चक्रमे रजसस्पात्यंतौ ॥ ३

उक्षा । समुद्रः । अरुषः । सुऽपर्णः । पूर्वस्य । योनिं । पितुः ।
आ । विवेश ।
मध्ये । दिवः । निऽहितः । पृश्निः । अश्मा । चक्रमे ।
रजसः । पाति । अंतौ ॥ ३

सौर्योऽयं । उक्षः । उक्षोदकस्य कामानां वा सेक्ता समुद्रः समुंदनः । यद्वा संमोदंते तस्मिन्देवा इति समुद्रः । अरुष आरोचमानः सुपर्णः सुगमनः पूर्वस्य । अव्ययवत्सयोयं । पूर्वदिग्भवस्य पितुः पालकस्यांतरिक्षस्य योनिमुत्पादकमव्ययमा-विवेश । आविष्टवान् । पश्चाद्दिवो मध्ये निहितः पृश्निः । प्राश्नुत एनं वर्ण इति पृश्निरादित्यः । अश्मा सर्वत्र व्याप्तः लुप्तोपमा वा । अश्मसदृशो रजसोऽन्तरिक्षस्यांतौ पूर्वापरभागौ विचक्रमे । विक्रमते । पाति च जगत् । जगद्रक्षार्थं क्रमत इत्यर्थः ।

॥ अथ चतुर्थी ॥

चत्वारं ईं बिभ्रति क्षेमयंतो दश गर्भं चरसे धापयंते ।
त्रिधातवः परमा अस्य गावो दिवश्चरंति परि सद्यो अंतान् ॥ ४

चत्वारः । ईं । बिभ्रति । क्षेमऽयंतः । दश । गर्भं । चरसे ।
धापयंते ।
त्रिऽधातवः । परमाः । अस्य । गावः । दिवः । चरंति ।
परि । सद्यः । अंतान् ॥ ४

चत्वार ऋत्विज ईमेनमादित्यं क्षेमयंतः क्षेममात्मन इच्छंतो बिभ्रति । धारयंति हविर्भिः स्तुतिभिश्च । किंच दश दिशो गर्भं गर्भवन्मध्य उत्पन्नमेनं चरसे चरणायो-दयास्तमयव्यवहाराय धापयंते । गमयंति । त्रिधातवस्त्रिप्रकाराः शीतोष्णवर्षभेदेन त्रिविधा अस्यादित्यस्य परमा उत्कृष्टा गावो रश्मयो दिवोऽन्तरिक्षस्यांतान् परि परितः सद्यः उदयानंतरमेव चरंति । गच्छंति ॥

ऐ० ब्रा० ३. ३३. । इति हि श्रूयते । लिंगं च दृश्यते कार्यकारणभावव्यत्ययेऽदितेर्दक्षोऽजायत दक्षाद्वदितिरिति ॥ किंच आशिषासंती परिचरंती युवतिर्नित्यं यंती सर्वदा नित्यतरुणी वा मनीषा स्तुतिमती पितृभ्यः ॥ तृतीयार्थे पंचमी ॥ पितृभिः पालकैर्देवैः सह सदने यागगृहे आ सर्वतो जोहुवानाह्वयमाना । यद्वा पितृभ्यः कर्मणां पालकेभ्यो यजमानेभ्य इष्टप्रापणेन पालकेभ्यो वा तेषामर्थाय जोहुवाना ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अजिरासस्तदप ईयमाना आतस्थिवांसो अमृतस्य नाभिं ।
अनंतास उरवो विश्वतः सीं परि द्यावापृथिवी यंति
पंथाः ॥ २

अजिरासः । तत्ऽअपः । ईयमानाः । आतस्थिऽवांसः ।
अमृतस्य । नाभिं ।
अनंतासः । उरवः । विश्वतः । सीं । परि ।
द्यावापृथिवी इति । यंति । पंथाः ॥ २

अजिरासो गमनशीलाः ॥ अजिरिरच्प्रत्ययांतोऽजिरशिशिरेत्यादिना निपातितः ॥ तदपस्तदेव प्रकाशनरूपं कर्म यस्य तत्तादृशमहरीयमाना गच्छंतोऽमृतस्य सूर्यस्य नाभिं संनाहकं मंडलं अमृतस्योदकस्य वा नाभिमंतरिक्षमातस्थिवांस आतिष्ठंतोऽनंतासोऽपरिमिता उरवो व्याप्ताः पंथाः पतनशीला रश्मयो द्यावापृथिवी प्रति दिवं च पृथिवीं चांतरिक्षं च विश्वतः परितो यंति । गच्छंति । सीमिति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उक्षा समुद्रो अरुषः सुपर्णः पूर्वस्य योनिं पितुरा विवेश ।
मध्ये दिवो निहितः पृश्निरश्मा वि चक्रमे रजसस्पात्यंतौ ॥ ३

उक्षा। समुद्रः। अरुषः। सुऽपर्णः। पूर्वस्य। योनिं। पितुः।

आ। विवेश।

मध्ये। दिवः। निऽहितः। पृश्निः। अश्मा। चक्रमे।

रजसः। पाति। अंतौ॥ ३

सोयोऽयं। उक्षा। उक्षोदकस्य कामानां वा सेक्ता समुद्रः समुंदनः। यद्वा संमोदंते तस्मिन्देवा इति समुद्रः। अरुष आरोचमानः सुपर्णः सुगमनः पूर्वस्य। अवयवलक्षणेयं। पूर्वदिग्भवस्य पितुः पालकस्यांतरिक्षस्य योनिमुत्पादकमवयवमाविवेश। आविष्टवान्। पश्चाद्दिवो मध्ये निहितः पृश्निः। प्राश्नुत एनं वर्ण इति पृश्निरादित्यः। अश्मा सर्वत्र व्याप्तः लुप्तोपमा वा। अश्मसदृशो रजसोऽन्तरिक्षस्यांतौ पूर्वापरभागौ विचक्रमे। विक्रमते। पाति च जगत्। जगद्रक्षार्थं क्रमत इत्यर्थः।

॥ अथ चतुर्थी ॥

चत्वार ईं बिभ्रति क्षेमयंतो दश गर्भं चरसे धापयंते।

त्रिधातवः परमा अस्य गावो दिवश्चरंति परि सद्यो अंतान्॥४

चत्वारः। ईं। बिभ्रति। क्षेमऽयंतः। दश। गर्भं। चरसे।

धापयंते।

त्रिऽधातवः। परमाः। अस्य। गावः। दिवः। चरंति।

परि। सद्यः। अंतान्॥ ४

चत्वार ऋत्विज ईमेनमादित्यं क्षेमयंतः क्षेममात्मन इच्छंतो बिभ्रति। धारयंति हविर्भिः स्तुतिभिश्च। किंच दश दिशो गर्भं गर्भवन्मध्य उत्पन्नमेनं चरसे चरणायोदयास्तमयव्यवहाराय धापयंते। गमयंति। त्रिधातवस्त्रिप्रकाराः शीतोष्णवर्षभेदेन त्रिविधा अस्यादित्यस्य परमा उत्कृष्टा गावो रश्मयो दिवोऽन्तरिक्षस्यांतान् परि परितः सद्यः उदयानंतरमेव चरंति। गच्छंति॥

॥ अथ पंचमी ॥

इदं वपुर्निवचनं जनासश्चरंति यन्नद्यस्तस्थुरापः।

द्वे यदीं बिभृतो मातुरन्ये इहेह जाते यम्या३ सबंधू ॥ ५

इदं। वपुः। निऽवचनं जनासः। चरंति। यत्। नद्यः।

तस्थुः। आपः।

द्वे इति। यत्। ईं। बिभृतः। मातुः। अन्ये इति।

इहऽइह। जाते इति। यम्या। सबंधू इति सऽबंधू ॥ ५

जनासो हे जना ऋत्विज इदं पुरतो दृश्यमानं वपुः शरीरं मंडलं निवचनं स्तुत्यं भवतीति शेषः। यन्मंडलमुपजीव्य नद्यश्चरंति प्रवहंति। आपश्च यन्मंडलमधितस्थुः। मंडलाधीनत्वात्तासां। ईमेतदुक्तलक्षणं यन्मंडलं द्वे अहोरात्रे मातुर्निर्मातुर्मोलस्थानीयादंतरिक्षादन्ये इहेह जाते इह चेह च सूर्ये जाते नियमे यम्या यम्ये नियमनीये युग्मभूते वा सबंधू समानबले समानबंधने उभयोरप्येक एव सूर्यो बंधकोऽन्योययोस्ताडश्यो बिभृतः धारयतः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि तन्वते धियो अस्मा अपांसि वस्त्रा पुत्राय मातरो वयंति।

उपप्रक्षे वृषणो मोदमाना दिवस्पथा वध्वो यंत्यच्छ ॥ ६

वि। तन्वते। धियः। अस्मै। अपांसि। वस्त्रा। पुत्राय।

मातरः। वयंति।

उपऽप्रक्षे। वृषणः। मोदमानाः। दिवः। पथा। वध्वः।

यंति। अच्छ ॥ ६

अस्मै सूर्याय धियः स्तुतीरपांसि कर्माणि च वितन्वते । विस्तारयंति यजमानाः । पुत्राय पुत्रस्थानीयाय मातरो निर्मात्र्य उषसो दिवो वा वस्त्रा वस्त्राणि वयंति । निष्पादयंति । वस्त्रसदृशानि तेजांसि निविडानि संपादयंतीत्यर्थः । इमथः रेत्तुः सूर्यस्योपप्रक्ष उपपर्चने संपर्के सति मोदमाना हृष्यंतो वध्वो वधूस्थानीया रश्मयो दिवस्पथा सूर्यसंबंधिना मार्गेणाच्छास्मदभिमुखं यंति । गच्छंति । प्रसरंति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तद॑स्तु मित्रावरुणा तद॑ग्ने शं योर॒स्मभ्य॑मि॒दम॑स्तु श॒स्तं ।

अ॒शी॒महि॑ गा॒धमु॒त प्र॑ति॒ष्ठां नमो॑ दि॒वे बृ॑ह॒ते साद॑नाय ॥ ७

तत् । अ॒स्तु॒ । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । तत् । अ॒ग्ने॒ । शं । योः ।

अ॒स्मभ्य॑ं । इ॒दं । अ॒स्तु॒ । श॒स्तं ।

अ॒शी॒महि॑ । गा॒धं । उ॒त । प्र॒ति॒ऽस्थां । नमः॑ । दि॒वे ।

बृ॒ह॒ते । सद॑नाय ॥ ७

अत्र लिंगसिद्धादेवताः । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणौ तदिदं सूक्तं शस्तं सुदमस्तु । भवतु । हे अग्ने तत्सूक्तं शस्तमस्तु । अस्मभ्यं शं सुखाय योर्दुःखानामभिमवायेदं शस्तमस्तु । वयं चाशीमहि प्राप्नुयाम गाधं स्थितिं । उतापि च प्रतिष्ठां स्थितेरविच्छित्तिं चाशीमहि । नमो नमस्करोमि दिवे द्योतमानाय सूर्याय बृहते महते सादनायाश्रयाय विश्वस्य ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये प्रथमो वर्गः ॥

कदु प्रियायेति पंचर्चं चतुर्थं सूक्तं । प्रतिभानुर्नामात्रेय ऋषिः । जगती छंदः । विश्वे देवा देवताः । अत्रानुक्रमणिका । कदु पंच प्रतिभानुर्जागतमिति ॥ आभिप्लविके पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इदं सूक्तं निविद्धानं । सूत्रितं च । कदु प्रियायेति वैश्वदेवं । आ० ७. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कदु प्रियाय धाम्ने मनामहे स्वक्षत्राय स्वयशसे महे वयं।

आमेन्यस्य रजसो यदभ्र आँ अपो वृणाना वितनोति

मायिनी॥ १

कत्। ऊं इति। प्रियाय। धाम्ने। मनामहे। स्वऽक्षत्राय।

स्वऽयशसे। महे। वयं।

आऽमेन्यस्य। रजसः। यत्। अभ्रे। आ। अपः। वृणाना।

विऽतनोति। मायिनी॥ १

अत्र वैद्युताग्निसंस्तवः। कदु कदा। ऊ इति पूरणः। प्रियाय सर्वेषां प्रियभूताय। वृष्टिद्वारा शरीरादिप्रयोजकत्वात्सर्वैः प्रियत्वमस्य प्रसिद्धं। तादृशाय धाम्ने तेजसे वैद्युताय। उत्तरवाक्येऽभ्रेऽपो वितनोतीति वक्ष्यमाणत्वादिदं लभ्यते। कीदृशाय स्वक्षत्राय स्वभूतबलाय किंच स्वयशसे स्वभूतान्नाय। सर्वमप्यन्नं ह्यस्य स्वं। महे महते पूज्याय वयं कद मनामहे। स्तवाम। यत्॥ उत्तरत्र स्त्रीलिंगनिर्देशाद्येति विपरिणामयितव्यं॥ याग्नेयी शक्तिरामेन्यस्य समंतान्मातव्यस्य रजसोऽन्तरिक्षस्य। अपरिमितमपि नभ इयदिति सर्वैर्मीयते। संबंधिन्यभ्रे मेघ आ अधि मेघस्योपर्यप उदकानि वृष्टिलक्षणानि वितनोति विस्तारयति वृणानाच्छादयंती सेव्यमाना वः मायिनी। मायेति प्रज्ञानाम। प्रज्ञावती सती। यद्वास्य संबंधिनी माध्यमिकी वागिति वा योज्यं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता अत्नत वयुनं वीरवक्षणं समान्या वृतया विश्वमा रजः।

अपो अपाचीरपरा अपेजते प्र पूर्वाभिस्तिरते देवयुर्जनः॥ २

ताः । अत्नत । वयुनं । वीरऽवक्षणं । समान्या । वृतया ।

विश्वं । आ । रजः ।

अपो इति । अपाचीः । अपराः । अप । ईजते । प्र ।

पूर्वाभिः । तिरते । देवऽयुः । जनः ॥ २

इयमुपस्या । ता उषसोऽत्नत । वितन्वंति । किं । वयुनं प्रज्ञानं । कीदृशं । वीरवक्षणं वीरैर्वक्षणीयं । यद्वा वक्षणाः कार्यवोढारो येन प्रेर्यंते तत्तादृशं । किंच समान्यैकरूपया वृतयावरकया दीप्त्या विश्वमपि रजो जगदत्नत । एवं सति देवयुर्देवकामो जनोऽपाचीरपांचनाः प्रतिनिवृत्तमुखीरपरा अन्या आगामिनी-रुषसोऽपेजते । अपचालयति । अपरोऽपशब्दः पूरणः । पूर्वाभिस्ताभिः प्रतिरते । प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः । वर्धयति स्वमनीषां वर्धते वा स्वयं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ ग्रावभिरहन्ये'भिरक्तुभिर्वरिष्ठं वज्रमा जिघर्ति मायिनि ।

शतं वा यस्य प्रचरन्त्स्वे दमे संवर्तयन्तो वि च वर्तयन्नहा ॥ ३

आ । ग्रावऽभिः । अहन्येभिः । अक्तुऽभिः । वरिष्ठं । वज्रं ।

आ । जिघर्ति । मायिनि ।

शतं । वा । यस्य । प्रऽचरन् । स्वे । दमे । संऽवर्तयन्तः ।

वि । च । वर्तयन् । अहा ॥ ३

अत्र पूर्वार्धं इंद्र उच्यते उत्तरार्धं इंद्रात्मा सूर्यः । आ ह्वयत इति शेषः । कैः । अहन्येभिरहनि संपादितैरक्तुभी रात्रिभिः । तत्र निष्पन्नैरित्यर्थः । तथाविधैर्ग्रा-वभिः । साध्ये साधनशब्दः । ग्रावसाध्यैरभिषवैर्निमित्तभूतैः । आगत्यात्र सोमी सन् मायिनि वृत्रे निमित्ते सति वरिष्ठमुरुतरं वज्रमा समंतो जिघर्ति । दीपयति । वा । किंच । वाशब्दश्चार्थे । यस्येंद्रात्मकस्यादित्यस्य शतं शतसंख्याका रश्मयः स्वे दमे स्वकीये गृहे आकाशे प्रचरन् प्रचरंति । किं कुर्वंतः । संवर्तयंतः प्राणिनो

नाययंतः । यद्वा अहाहानि दिवसान् संवर्तयंतः सम्यक् प्रवर्तयंतो वि च वर्तयन् अहाहानि निवर्तयंति गतान्येव पुनः प्रापयंति च । तपनपरिस्पंदाधीनत्वात्प्राणिनामायुः क्षयस्याहोरात्रादिव्यवहारस्य ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तामस्य रीतिं परशोरिव प्रत्यनीकमख्यं भुजे अस्य वर्पसः ।
सचा यदि पितुमंतमिव क्षयं रत्नं दधाति भरहूतये विशे ॥ ४

तां । अस्य । रीतिं । परशोःऽइव । प्रति । अनीकं । अख्यं ।
भुजे । अस्य । वर्पसः ।
सचा । यदि । पितुमंतंऽइव । क्षयं । रत्नं । दधाति ।
भरऽहूतये । विशे ॥ ४

द्वयमाग्नेयी । तां प्रसिद्धामस्याग्ने रीतिं स्वभावं गतिं वा परशोरिव प्रति परशोः प्रतिनिधिमिव पश्यामि । परशुर्यथा स्वस्वामिनोऽभिमतं साधयति तद्वदित्यर्थः । अस्य वर्पसो रूपवतोऽस्यादित्यस्यानीकं रश्मिसमूहं भुजे भोगायाख्यं । कथयाम्यहं । यदि यस्मात्स च देवः सचासमवायः सन् पितुमंतमन्नवंतं क्षयमिव निवासमिव भरहूतये संग्रामे यत्ने वाह्वानयुक्ताय विशे यजमानाय रत्नं रमणीयं धनं दधाति धारयति । उभयमपि ददातीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स जिह्वया चतुरनीक ऋंजते चारु वसानो वरुणो यतन्नरिं ।
न तस्य विद्म पुरुषत्वता वयं यतो भगः सविता दाति वार्यं ॥५

सः । जिह्वया । चतुःऽअनीकः । ऋंजते । चारु । वसानः ।
वरुणः । यतन् । अरिं ।
न । तस्य । विद्म । पुरुषत्वता । वयं । यतः । भगः । सविता ।
दाति । वार्यं ॥ ५

सोऽग्निश्चतुरनीकश्चतुर्दिक्षु प्रवृद्धज्वालः सन् जिह्वया ऋंजते । गच्छति घृतादिकं । यद्वा जिह्वया चतुरनीकः सन् ऋंजते । अलंकरोति स्वात्मानं । किं कुर्वन् । चारु रमणीयं तेजो वसान आच्छादयन् वरुणस्तमोवारकः सन् परिमितं यतन् उद्धरन् । तस्य । तमित्यर्थः । तं न विद्म । न जानीमो वयं पुरुषत्वता पुरुषत्वेन कामानां पूरकत्वेन वा युक्तं ॥ अपरो भावप्रत्ययः पूरणः ॥ यतोऽयं भगो महान् भजनीयः सविता प्रेरको देवो दाति यच्छति वार्यं वरणीयं धनं ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये द्वितीयो वर्गः ॥

देवं व इति पंचर्चं सूक्तमात्रेयस्य प्रतिप्रभस्यार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवं । देवं वः प्रतिप्रभोऽंत्या तृचपदाधिरित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

देवं वो अद्य सवितारमेषे भगं च रत्नं विभजंतमायोः ।

आ वां नरा पुरुभुजा ववृत्यां दिवेदिवे चिदश्विना सखीयन् ॥ १

देवं । वः । अद्य । सवितारं । आ । ईषे । भगं । च ।

रत्नं । विऽभजंतं । आयोः ।

आ । वां । नरा । पुरुऽभुजा । ववृत्यां । दिवेदिवे । चित् ।

अश्विना । सखिऽयन् ॥ १

देवं द्योतमानं सवितारं सर्वस्याभ्यनुज्ञातारं वः । त्वामित्यर्थः । यद्वा होतुरिदं वाक्यं । वो यजमानेभ्यो युष्मभ्यमर्थायाद्येदानीमेषे । उपगच्छामि । भगं च भजनीयं देवमयोर्भुज्यस्य यजमानस्य रत्नं रमणीयं हविर्विभजंतं । भगो वां विभजत्विति हि भगस्य विभजनं प्रसिद्धं । रायो विभक्ता संभरश्च वस्वः । ऋग्वे० ४, १७, ११, । भगो विभक्ता शवसा । ऋग्वे० ५, ४६, ६, । इति च श्रुतिः । यद्वा चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । यजमानार्थं रत्नं रमणीयं धनं विभजंतं । हे नरा नेतारौ हे पुरुभुजा । पुरु भुंजाते इति पुरुभुजौ ॥ हे अश्विनाश्विनौ वां युवां दिवे दिवे प्रतिदिनमावप्रत्यां । आवर्तयाम्यस्मदभिमुखं । सखीयन् युवयोः सखित्वमिच्छन् । चिदिति पूरणः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रति प्रयाणमसुरस्य विद्वान्त्सूक्तैर्देवं सवितारं दुवस्य ।
उप ब्रुवीत नमसा विजानञ्ज्येष्ठं च रत्नं विभजंतमायोः ॥ २

प्रति । प्रऽयानं । असुरस्य । विद्वान् । सुऽउक्तैः । देवं । सवितारं । दुवस्य ।
उप । ब्रुवीत । नमसा । विऽजानन् । ज्येष्ठं । च । रत्नं । विऽभजंतं । आयोः ॥ २

असुरस्य शत्रूणां निरसितुः सवितुः प्रति प्रयाणं प्रत्यागतिं विद्वान् जानन् सूक्तैः सवितारं देवं दुवस्य। हे अंतरात्मन्। किंचायोर्मनुष्याय ज्येष्ठं रत्नं धनं च विभजंतं। ददतमित्यर्थः। नमसा नमस्कारेण हविषा वा विजानन् विशेषेण ज्ञापयन्नित्यर्थः ॥ यद्वांतर्णीतण्यर्थोऽयं ॥ ज्ञापयन् उपब्रुवीत स्तौतु भवान् ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

अदत्रया दयते वार्याणि पूषा भगो अदितिर्वस्त उस्रः ।
इंद्रो विष्णुर्वरुणो मित्रो अग्निरहानि भद्रा जनयंत दस्माः ॥ ३

अदत्रऽया । दयते । वार्याणि । पूषा । भगः । अदितिः । वस्ते । उस्रः ।
इंद्रः । विष्णुः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । अहानि । भद्रा । जनयंत । दस्माः ॥ ३

अयमग्निरदत्रयादनीयानि ॥ अदेरौणादिकस्त्रप्रत्ययः। सुपां सुलुगिति याजादेशः ॥ अथवाग्नेरदत्रा जिह्वा। तया वार्याणि वरणीयानि काष्ठानि दयते। दयतिरनेककर्मा दहने वर्तते। दहतीत्यर्थः। सामर्थ्यादग्निरिति गम्यते। भक्षादनीयानि वरणीयान्यन्नानि दयते। ददाति यजमानाय ॥ दय दानगतिहिंसा-

व्याख्यानेषु ॥ कीदृशोऽग्निः। पूषा पोषको भगो भजनीयोऽदितिरखंडनीयः। यद्वा पूषादयस्त्रयोऽपि प्रत्येकमदनीयानि वार्याणि धनानि दयते। वज्ञः सूर्यो वस्ते। आच्छादयति। सामर्थ्यात्तेजांसि। इंद्रादयः पंचापि देवा दस्मा दर्शनीया अह्नानि सर्वाण्यागंतॄणि भद्रा शोभनीयानि जनयंत। जनयंति। दिवसानां यागदानादिनि-मित्तत्वमेव भद्रत्वं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तन्नो अनर्वा सविता वरूथं तत्सिंधव इषयंतो अनु ग्मन्।

उप यद्वोचे अध्वरस्य होता रायः स्याम पतयो वाजरत्नाः ॥ ४

तत्। नः। अनर्वा। सविता। वरूथं। तत्। सिंधवः।

इषयंतः। अनु। ग्मन्।

उप। यत्। वोचे। अध्वरस्य। होता। रायः। स्याम।

पतयः। वाजऽरत्नाः ॥ ४

तत्प्रसिद्धं वरूथं वरणीयमस्मदभिमतं धनं नोऽस्मभ्यमनर्वाऽप्रत्यृतः केनाप्यतिरस्कृतः सविता देवः प्रयच्छत्विति शेषः। तदेव सिंधवः स्यंदनशीला इषयंतो गच्छंत्यो नद्योऽनु अनुसृत्य ग्मन्। गच्छंतु। धनं दातुं गच्छंत्वित्यर्थः। यद्यस्माध्वरस्य यागस्य होता होमनिष्पादकोऽहमुपवोचे उपेत्य ब्रवीमि तस्मात्तत्प्रयच्छंत्विति शेषः। वयं चातयो रायो धनस्य बहुविधस्य पतयः स्वामिनः स्याम। भवेम। वाजरत्ना अन्नेन बलेन वा रमणीयाः। अथवा यद्यस्माद्धोचे स्तौमि तस्मात्सविता नो वरूथमा-गच्छतु। तथानद्यश्च नो वरूथं समनुग्मन् अनुगच्छंत्विति वा योज्यं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र ये वसुभ्य ईवदा नमो दुर्ये मित्रे वरुणे सूक्तवाचः।

अवैत्वभ्वं कृणुता वरीयो दिवस्पृथिव्योरवसा मदेम ॥ ५

प्र । ये । वसुऽभ्यः । ईवत् । आ । नमः । दुः । ये । मित्रे ।

वरुणे । सूक्तऽवाचः ।

अवं । एतु । अभ्वं । कृणुत । वरीयः । दिवः । पृथिव्योः ।

अवसा । मदेम ॥ ४

ये यजमाना वसुभ्यो यज्ञनिवासेभ्यो देवेभ्य ईवद्गमनवन्नमोऽन्नं यद्यात्मकं प्र दुः प्रादुः । ये च मित्रे देवे वरुणे च सूक्तवाचः सूक्तवचसो भवंति तानभ्वातर्व्यं महन्नं तेजो वावैतु । अवगच्छतु । हे देवाः कृणुत कुरुत च एतेभ्यो वरीय उरुतरं सुखं । दिवस्पृथिव्योर्द्यावापृथिव्योरवसा रक्षणेन मदेम । हृष्येम ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये तृतीयो वर्गः ॥

विश्वो देवस्येति पंचर्चं षष्ठं सूक्तं स्वस्त्यात्रेयस्यार्षं वैश्वदेवं । पंचमी पंक्तिराद्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः । तदुक्तमनुक्रमण्यां । विश्वः स्वस्त्यात्रेयः पंक्त्यंतमिति ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रथमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे विश्वो देवस्येति प्रतिपत्तृचस्याद्यः सूत्रितं च । विश्वो देवस्य नेतुरित्येका । आ० ७.६. । इति ॥ आभिप्लविकेषु द्वितीयचतुर्थषष्ठेष्वहःस्वेषैव वैश्वदेवस्य शस्त्रस्य प्रतिपत् । युक्तेष्वेवमभिप्लवे । आ० ७.६. । इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

विश्वो देवस्य नेतुर्मर्तो वुरीत सख्यं ।

विश्वो राय इषुध्यति द्युम्नं वृणीत पुष्यसे ॥ १

विश्वः । देवस्य । नेतुः । मर्तः । वुरीत । सख्यं ।

विश्वः । राये । इषुध्यति । द्युम्नं । वृणीत । पुष्यसे ॥ १

विश्वः सर्वो मर्तो नेतुर्देवस्य । सवितुरित्यर्थः । तस्य सख्यं वुरीत । वृणीत । विश्वो जनो राये धनमिषुध्यति ॥ पंचमलकारः ॥ ईषीत । तस्मात्प्रसादात् सर्वो जनो द्युम्नं धनं वृणीत भजितारं पुष्यसे पुष्ट्यै पर्याप्तं धनं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ते ते॑ देव नेत॒र्ये चे॒माँ अ॑नु॒शसे॑ ।
ते रा॒या ते ह्या॒३॒पृचे॒ सचे॑महि सच॒थ्यैः॑ ॥ २

ते । ते॒ । दे॒व॒ । ने॒तः॒ । ये । च॒ । इ॒मान् । अ॒नु॒ऽशसे॑ ।
ते । रा॒या । ते । हि । आ॒ऽपृचे॑ । सचे॑महि । स॒च॒थ्यैः॑ ॥ २

हे नेतर्देव ते तव स्वभूतास्ते वयं यजमाना ये चान्य इमान् ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ इमे होत्रादयोऽनुशसे शंसितुं प्रभवंति तेऽपि त्वदीयाः । यद्देवानन्यानिंद्रादीननुशसे क्रमेण शंसितुं प्रभवंति । एकैव वा महानात्मा देवता स सूर्यः स हि सर्वभूतात्मेत्युक्तत्वादितरासां देवतानां तदंशत्वादिति भावः । न केवलं त्वच्छंसका एवेत्यर्थः । त उभये वयं राया धनेन सचेमहीति संबंधः । ते हि ते खल्वापृच आपर्चनीयाः ॥ कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः । कृन्मेजंत इत्यव्ययत्वाद्विभक्तेरदर्शनं ॥ सचथ्यैः सर्वैः कार्यैः सचेमहि । संगच्छेमहि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अतो॑ न॒ आ नॄनति॑थी॒नत॒: पत्नी॒र्द॑शस्यत ।
आरे॒ विश्वं॑ प॒थेष्ठां॑ द्वि॒षो यु॑योतु॒ यूयु॑विः ॥ ३

अतः॑ । नः॒ । आ । नॄन् । अति॑थीन् । अतः॑ । पत्नीः॑ ।
द॒श॒स्य॒त॒ ।
आरे॑ । विश्वं॑ । प॒थे॒ऽस्थां । द्वि॒षः । यु॒यो॒तु॒ । युयु॑विः ॥ ३

अतोऽग्निरुच्यते ॥ सार्वविभक्तिकस्तसिः ॥ नोऽस्माकमृत्विजां नॄनेतॄनतिथीन् तद्वत्पूज्यान्देवान् दशस्यत । सर्वतः परिचरत । अतोऽग्नित्वे पत्नीर्देवानां पत्नीरप्यादशस्यत हविःप्रदानादिना । यद्वा नोऽस्मभ्यं नॄन् पुत्रभृत्यादीनतिथीन् पत्नीश्चैतच्चतुर्गतं दशस्यत । हे देवाः प्रयच्छत । आरे दूरे विश्वं सर्वं पथेष्ठां मार्गे वर्तमानं वैरिणं द्विषोऽन्यानपि द्विषो द्वेष्टॄन्युयोतु पृथक्करोतु देवसंघः सविता वा युयुविः सर्वस्मात्संमिश्रयिता पृथक्कर्ता ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यत्र वह्निरभिहितो दुद्रवद्द्रोण्यः पशुः ।

नृमणा वीरपस्त्योऽर्णा धीरेव सनिता ॥ ४

यत्र । वह्निः । अभिऽहितः । दुद्रवत् । द्रोण्यः । पशुः ।

नृऽमनाः । वीरऽपस्त्यः । अर्णा । धीराऽइव । सनिता ॥ ४

यत्र यस्मिन्यज्ञे वह्निर्यज्ञस्य वोढाभिहितो यूपं प्रापितो द्रोण्यो यूपार्हः पशुर्दुद्रवद् गच्छति यूपं प्रति तत्र नृमणा यजमानमनाः सविता वीरपस्त्यः । वीरा ऋत्विग्यजमानाः पुत्रभृत्यादयो वा तद्वत्पस्त्यं गृहं यस्य स तादृशः । प्रेरितगृहो वा । पुत्राद्युपेतगृहप्रद इत्यर्थः । सनिता संभक्ता भवति । अर्णा रथकुशला धीरेव योषिदिव । यद्वार्णांसि ह्योऽभिलक्ष्य सनिता भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एष ते देव नेता रथस्पतिः शं रयिः ।

शं राये शं स्वस्तय इषःस्तुतो मनामहे देवस्तुतो मनामहे ॥ ५

एषः । ते । देव । नेतरिति । रथःपतिः । शं । रयिः ।

शं । राये । शं । स्वस्तये । इषःऽस्तुतः । मनामहे ।

देवऽस्तुतः । मनामहे ॥ ५

हे नेतर्देव सवितस्ते तवैष रथःपतिः सर्वस्य पालको रयिर्दातव्यधनवान् ॥ मत्वर्थो लुप्यते ॥ शं करोत्विति शेषः । वयं च राये धनस्य शं सुखाय । यद्वा राये धनाय शं सुखाय च स्वस्तयेऽविनाशायेषःस्तुत एषणीयस्य अभिलषः स्तोतारो वयं मनामहे । स्तुमः । देवस्तुतो देवानां देवस्य वा अभिलषः स्तोतारो मनामहे । स्तुमः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये चतुर्थो वर्गः ॥

अग्ने सुतस्येति पंचदशर्चं सप्तमं सूक्तं । अत्रयमनुक्रमणिका । अग्ने पंचोना चतस्रो गायत्र्यः षडुष्णिहस्तिस्रो जगत्यस्त्रिष्टुभो पांत्योऽनुष्टुभाविति । ऋषिश्चान्य-स्मादिति परिभाषया स्वस्त्यात्रेय ऋषिः । आदितश्चतस्रो गायत्र्यः पंचम्याद्याः षडुष्णिह एकादश्याद्यास्तिस्रो जगत्यस्त्रिष्टुभो वा चतुर्दशी पंचदश्यावनुष्टुभौ । विश्वे देवा देवता ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ने सुतस्य पीतये विश्वैरूमेभिरा गहि ।

देवेभिर्हव्यदातये ॥ १

अग्ने । सुतस्य । पीतये । विश्वैः । ऊमेभिः । आ । गहि ।

देवेभिः । हव्यऽदातये ॥ १

हे अग्ने त्वं सुतस्य पीतये सोमपानाय विश्वैरूमेभिरूमैः सर्वैरपि रक्षकैर्देवेभि-र्देवैरिंद्रादिभिः सह हव्यदातयेऽस्माकं हविर्दानाय तद्दात्रे यजमानाय वा आगहि । आगच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऋतधीतय आ गत सत्यधर्माणो अध्वरं ।

अग्नेः पिबत जिह्वया ॥ २

ऋतऽधीतयः । आ । गत । सत्यऽधर्माणः । अध्वरं ।

अग्ने । पिबत । जिह्वया ॥ २

हे ऋतधीतयः सत्यस्तुतयोऽवाध्यकर्माणो वा देवा अध्वरमस्मदीयमागत । आगच्छत । आगत्य च हे सत्यधर्माणः सत्यस्य धारयितारो यूयमग्नेर्जिह्वया पिबताज्यसोमादिकं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

विप्रेभिर्विप्र सन्त्य प्रातर्यावभिरा गहि ।

देवेभिः सोमपीतये ॥ ३

विप्रेभिः । विप्र । सन्त्य । प्रातर्यावऽभिः । आ । गहि ।

देवेभिः । सोमऽपीतये ॥ ३

हे विप्र मेधाविन् विविधकामानां वा पूरक हे सन्त्य संभजनीयाग्ने विप्रेभिर्मेधाविभिः प्रातर्यावभिः प्रातःकाल आगंतृभिर्देवेभिर्देवैः सार्धमागहि । आगच्छ । किमर्थं । सोमपीतये सोमपानाय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं सोमश्चमू सुतोऽमत्रे परि षिच्यते ।

प्रिय इंद्राय वायवे ॥ ४

अयं । सोमः । चमू इति । सुतः । अमत्रे । परि । सिच्यते ।

प्रियः । इंद्राय । वायवे ॥ ४

अयं पुरतो वर्तमानः सोमश्चमू चम्वोरत्योरधिषवणफलकयोः सुतोऽभिषुतः सन् अमत्रे पात्रे परिषिच्यते पूर्यते । स चेंद्राय वायवे च प्रियः । तं पातुं हे इंद्रवायू आगच्छतमिति शेषः ॥

वायवा याहीत्येषा पृष्ठ्यस्य तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचस्याद्या । सूत्रितं च । वायवा याहि वीतय इत्येका वायो याहि शिवा दिव इति द्वे । आ० ७, १०, । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

वायवा याहि वीतये जुषाणो हव्यदातये ।

पिबा सुतस्यांधसो अभि प्रयः ॥ ५

वायो इति । आ । याहि । वीतये । जुषाणः । हव्यऽदातये ।

पिब । सुतस्य । अंधसः । अभि । प्रयः ॥ ५

हे वायो प्रयोऽन्नं सोमाख्यमभि अभिलक्ष्यायाहि वीतये भक्षणाय जुषाणः प्रीयमाणो हव्यदातये हविर्दात्रे यजमानाय तदर्थं । आगत्य च सुतस्यांधसोऽभिषुत संधोऽन्नं सोमलक्षणं पिब ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये पंचमो वर्गः ॥

पृष्ठ्यस्य तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवतृच इंद्रश्चेत्यादिके द्वे ऋचौ शंसेत् । तयोः प्रथमां द्वितीयां वायस्य तृचं संपादयेत् । तथा च सूत्रितं । इंद्रश्च वायवेषां सुतानामिति द्वयोरन्यतरां द्विः । आ० ७. १०. । इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते षष्ठी ॥

इंद्रश्च वायवेषां सुतानां पीतिमर्हथः ।

तान् जुषेथामरेपसावभि प्रयः ॥ ६

इंद्रः । च । वायो इति । एषां । सुतानां । पीतिं । अर्हथः ।

तान् । जुषेथां । अरेपसौ । अभि । प्रयः ॥ ६

हे वायो त्वं चेंद्रश्चैषां पुरतो दृश्यमानानां सुतानामभिषुतानां सोमानां पीतिः पानमर्हथः । यस्मादेवं तस्मात्तान् सोमरसान् जुषेथां सेवेथामरेपसावहिंसकौ । तदर्थं प्रयः सोमाख्यमन्नमभिलक्ष्यागच्छतमिति शेषः । यद्वा प्रयोऽन्नरूपान् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

सुता इंद्राय वायवे सोमासो दध्याशिरः ।

निम्नं न यंति सिंधवोऽभि प्रयः ॥ ७

सुताः । इंद्राय । वायवे । सोमासः । दधिऽआशिरः ।

निम्नं । न । यंति । सिंधवः । अभि । प्रयः ॥ ७

इंद्राय वायवे च सोमासः सोमा दध्याशिरो दध्याश्रयणाः सुताः। अभिषुताः। संपादिताः। ते च निम्नं गतं सिंधवो न नद्य इव हे इंद्रवायू युवामभियंति प्रयोऽसरूपाः॥

तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रे सजूर्विश्वेभिरिति वैश्वदेवस्तृचः। सूत्रितं च। सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरुत नः प्रिया प्रियासु। आ० ७. १०। इति॥

॥ सैषा तृचे प्रथमा सूक्ते ऽष्टमी॥

सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरश्विभ्यामुषसा सजूः।

आ याह्यग्ने अत्रिवत्सुते रण॥ ८

सऽजूः। विश्वेभिः। देवेभिः। अश्विऽभ्यां। उषसा। सऽजूः।

आ। याहि। अग्ने। अत्रिऽवत्। सुते। रण॥ ८

हे अग्ने विश्वेभिः सर्वैर्देवेभिर्देवैः सजूः संगतः सन् अश्विभ्यामुषसा च सजूः समानप्रीतिः सन् आयाहि। आगच्छ। अत्रिवदत्रिरिव। अत्रेर्यज्ञे यथा तद्वदित्यर्थः॥ यद्वात्रिर्यथा यज्ञे रमते तद्वत्सुतेऽभिषुते सोमे रण। रमस्व॥

॥ अथ नवमी॥

सजूर्मित्रावरुणाभ्यां सजूः सोमेन विष्णुना।

आ याह्यग्ने अत्रिवत्सुते रण॥ ९

सऽजूः। मित्रावरुणाभ्यां। सऽजूः। सोमेन। विष्णुना।

आ। याहि। अग्ने। अत्रिऽवत्। सुते। रण॥ ९

॥ अथ दशमी॥

सजूरादित्यैर्वसुभिः सजूरिंद्रेण वायुना।

आ याह्यग्ने अत्रिवत्सुते रण॥ १०

सऽजूः । आदित्यैः । वसुऽभिः । सऽजूः । इन्द्रेण । वायुना ।
स्वा । याहि । अस्मे । अभिऽसत् । सुते । रणा ॥ १० ॥

उत्तरे द्वे नवमीदशम्यौ स्पष्टे ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये षष्ठो वर्गः ॥

पृष्ठ्यस्य षष्ठेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे स्वस्ति न इति तृचः । सूत्रितं च । स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भग इति तृच इति वैश्वदेवं । आ० ८.१ । इति ॥ तथा बृहस्पतिसवे वैश्वदेवनिविद्धानार्थोऽयं तृचः । स्वस्ति नो मिमीतामश्विनऽ भग इति वैश्वदेवं । आ० ९.५ । इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्त एकादशी ॥

स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भगः स्वस्ति देव्यदितिरनर्वणः ।
स्वस्ति पूषा असुरो दधातु नः स्वस्ति द्यावापृथिवी सुचेतुना ॥ ११

स्वस्ति । नः । मिमीतां । अश्विना । भगः । स्वस्ति । देवी ।
अदितिः । अनर्वणः ।
स्वस्ति । पूषा । असुरः । दधातु । नः स्वस्ति ।
द्यावापृथिवी इति । सुऽचेतुना ॥ ११

नोऽस्मभ्यमश्विनाश्विनौ स्वस्त्यविनाशं क्षेमं मिमीतां । कुरुतां । भगश्च स्वस्ति क्षेमं मिमीतां । तथा देव्यदितिश्च स्वस्ति मिमीतां । अनर्वणोऽप्रत्यृतः पूषा असुरः शत्रूणां निरसिता प्राणानां बलानां दाता वा नः स्वस्ति दधातु । नोऽस्मभ्यं द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावपि सुचेतुना शोभनेन प्रज्ञानेन विशिष्टं स्वस्ति मिमीतां ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स्वस्तये वायुमुप ब्रवामहै सोमं स्वस्ति भुवनस्य यस्पतिः ।

बृहस्पतिं सर्वगणं स्वस्तये स्वस्तय आदित्यासो भवंतु नः ॥ १२

स्वस्तये । वायुं । उप । ब्रवामहै । सोमं । स्वस्ति ।

भुवनस्य । यः । पतिः ।

बृहस्पतिं । सर्वऽगणं । स्वस्तये । स्वस्तये । आदित्यासः ।

भवंतु । नः ॥ १२

स्वस्तये क्षेमाय वायुमुपब्रवामहे। स्तुम इत्यर्थः सोमं चोपब्रवामहै। यश्च सोमो भुवनस्य पतिः पालकः। सर्वलोकजीवनस्य सोमायत्तत्वात्। तथा सर्वगणं सर्वदेवगणोपेतं बृहस्पतिं बृहतः कर्मणो मंत्रस्य पालयितारं स्वस्तये स्तुमः। आदित्यास आदित्या अदितेः पुत्राः सर्वे देवा अरुणादयो द्वादश वा नोऽस्माकं स्वस्तये भवंतु ॥

सत्रमध्ये दीक्षिते व्याधिते सति तस्मिन्नहनि वैश्वदेवशस्त्रेऽयं तृचो निविद्धानार्थः। सूत्रितं च। स्वस्त्यात्रेयेनिविदं दध्यात्। आ० ६.८.। इति। स्वस्त्यात्रेयशब्देनायं तृचो विवक्षित इति तत्र व्याख्यातं। तथा रूपादिके सत्यर्थं तृचो जप्यः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

विश्वे देवा नो अद्या स्वस्तये वैश्वानरो वसुरग्निः स्वस्तये ।

देवा अवंत्वृभवः स्वस्तये स्वस्ति नो रुद्रः पात्वंहसः ॥ १३

विश्वे । देवाः । नः । अद्य । स्वस्तये । वैश्वानरः । वसुः ।

अग्निः । स्वस्तये ।

देवाः । अवंतु । ऋभवः । स्वस्तये । स्वस्ति । नः । रुद्रः ।

पातु । अंहसः ॥ १३

विश्वे सर्वेऽपि देवा नोऽस्मानद्यास्मिन्यागदिने स्वस्तये क्षेमायावंतु । वैश्वानरः । विश्व एनं नरा नयंतीति वैश्वानरः । वसुः सर्वस्य वासयिताग्निर्देवः । अयमेवाग्निर्वैश्वानरः इति शाकपूणिः । नि० ७. २३. । इति यास्कः । सोऽपि स्वस्त्यवतु । देवा ऋभवोऽपि स्वस्त्यवंतु । रुद्रो दुःखाद्द्रावयिता देवोऽप्यंहसः पापात् स्वस्ति पातु नोऽस्मान् ॥

॥ अथ चतुर्दशी ।

स्वस्ति मित्रावरुणा स्वस्ति पथ्ये रेवति ।
स्वस्ति न इंद्रश्चाग्निश्च स्वस्ति नो अदिते कृधि ॥ १४

स्वस्ति । मित्रावरुणा । स्वस्ति । पथ्ये । रेवति ।
स्वस्ति । नः । इंद्रः । च । अग्निः । च । स्वस्ति । नः ।
अदिते । कृधि ॥ १४

हे मित्रावरुणा अहोरात्राभिमानिदेवौ स्वस्ति कुरुतं । हे पथ्ये हे पथ्यास्वस्ति-देवि । पंथा अंतरिक्षमार्गः । तत्र हिता मार्गाभिमानिनी देवी । हे तादृशि रेवति धनवति देवि स्वस्ति कृधि । इंद्रश्चाग्निश्च प्रत्येकं नोऽस्मभ्यं स्वस्ति कृधि । हे अदिते देवि: नः स्वस्ति कृधि । कुरु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

स्वस्ति पंथामनु चरेम सूर्याचंद्रमसाविव ।
पुनर्ददताघ्नता जानता सं गमेमहि ॥ १५

स्वस्ति । पंथां । अनु । चरेम । सूर्याचंद्रमसौऽइव ।
पुनः । ददता । अघ्नता । जानता । सं । गमेमहि ॥ १५

पंथां पंथानं स्वस्ति क्षेमेणानुचरेम सूर्याचंद्रमसाविव । तौ यथा निरालंबे मार्गे राक्षसादिभिरनुपद्रुतौ संचरतस्तद्वत् । किंच वयं प्रवसंतः पुनर्ददताभिमतमघ्नता चिरकालवियोगकोपेनाहिंसता जानताविस्मरता, यद्वा चिरकालं गतः कोऽयमिति

संदेहमकुर्वता। यद्वोयोऽयमिति बुध्यमानेनेत्यर्थः। उक्तलक्षणेन बंधुजनेन संगमे-महि। यद्वा पूर्वार्धं प्रवसतां वाक्यमुत्तरार्धं बंधूनां। वयं पंथानो ददताभिमतमुपार्जितं यच्छताघ्नता प्रयागकोपेनाहिंसता जानता सख्येहमधि गच्छता प्रवसता संगसेमहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये सप्तमो वर्गः ॥

प्रश्यावाश्वेति सप्तदशर्चमष्टमं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। प्र श्यावाश्व त्र्यूना श्यावाश्वो मारुतं ह तत्पंक्तिः षळंत्या चेति। आत्रेयः श्यावाश्व ऋषिः। ह तदिति प्रयोगादिदमादीनि दश सूक्तानि मरुद्देवत्यानि। षष्ठी सप्तदशी च पंक्त्यौ शिष्टाः पंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभः ॥ गतो विनियोगः ॥

॥तत्र प्रथमा ॥

प्र श्यावाश्व धृष्णुयार्चा मरुद्भिर्ऋक्वभिः ।
ये अद्रोघमनुष्वधं श्रवो मदंति यज्ञियाः ॥ १

प्र । श्यावऽअश्व । धृष्णुऽया । अर्च । मरुत्ऽभिः । ऋक्वंऽभिः ।
ये । अद्रोघं । अनुऽस्वधं । श्रवः । मदंति । यज्ञियाः ॥ १

हे श्यावाश्व एतन्नामक ऋषे धृष्णुया धृष्णुस्त्वमृक्वभिः स्तुत्यान्मरुद्भिर्मरुतः प्रार्च ॥ द्वितीयार्थे तृतीया ॥ एवं स्वयमेव संप्रेष्यति। यद्वा यजमानो होतारं श्यावाश्वं ब्रूते। यद्वा मरुद्भिर्मरुत्सहायैर्ऋक्वभिः स्तोतृभिः सह स्तोत्रैर्वार्च। स्तुहीत्यर्थः। ये मरुतो यज्ञिया यज्ञार्हा अनुष्वधं प्रत्यहं। हविर्लक्षणान्नप्रदानं स्वधा। अनु पश्चाद्वा। अद्रोघमद्रोहकमहिंसकं श्रवोऽन्नं लब्ध्वा मदंति हृष्यंति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ते हि स्थिरस्य शवसः सखायः संति धृष्णुया ।
ते यामन्ना धृषद्विनस्त्मना पांति शश्वतः ॥ २

ते । हि । स्थिरस्य । शवसः । सखायः । संति । धृष्णुऽया ।
ते । यामन् । आ । धृषत्ऽविनः । त्मना । पांति । शश्वतः ॥२

ते हि ते खलु स्थिरस्याविचलितस्य शवसो बलस्य सखायः संति । भवंति मरुतः । धृष्णुया धृष्णवः । ते च यामन्या । आ इति चार्थे । गमनेऽपि धृषद्विनो धर्षणवंत- स्त्मनात्मनानुचरिष्णुदारूद्रुपकारमपेक्ष्यैव गच्छतो बहुनपात्पुनस्त्यादीप्यांति । रक्षंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ते स्यंद्रासो नोक्षणोऽति ष्कंदंति शर्वरीः ।

मरुतामधा महो दिवि क्षमा च मन्महे ॥ ३

ते । स्यंद्रासः । न । उक्षणः । अति । स्कंदंति । शर्वरीः ।

मरुतां । अध । महः । दिवि । क्षमा । च । मन्महे ॥ ३

ते मरुतः स्यंद्रासः स्यंदनशीला उक्षणो अश्वस्य सेक्तारश्च । नेति चार्थे । यस्मात्स्यंद्रा अन्येषां तस्मात् शर्वरीः । शर्वर्यो रात्रयः । कालापचयानित्यर्थः । तानति स्कंदंति । अतिक्रम्य गच्छंति । नित्या इत्यर्थः । यस्मादेत एवं विधास्तस्मान्म- रुतामधाधुना महस्तेजो दिवि द्युलोके क्षमा क्षमायां भूमौ च वर्तमानं मन्महे । स्तुमः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मरुत्सु वो दधीमहि स्तोमं यज्ञं च धृष्णुया ।

विश्वे ये मानुषा युगा पांति मर्त्यं रिषः ॥ ४

मरुत्ऽसु । वः । दधीमहि । स्तोमं । यज्ञं । च । धृष्णुऽया ।

विश्वे । ये । मानुषा । युगा । पांति । मर्त्यं । रिषः ॥ ४

हे अध्वर्युहोत्रादयो वो यूयं मरुत्सु धृष्णुया धर्षकेषु दधीमहि ॥ व्यत्ययेनोत्तमः ॥ धत्त । किं । स्तोमं स्तोत्रं यज्ञं च । इज्यतऽनेनेति यज्ञं हविः । तदुभयं क्रियथं दीयत इति । ये मरुतो विश्वे सर्वेऽपि मानुषा मानुषाणि युगा युगानि । सर्वेषु कालेष्वित्यर्थः । मर्त्यं मरणधर्माणं यजमानं रिषो हिंसकात्पुरुषात्पांति रक्षंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अर्हंतो ये सुदानवो नरो असामिशवसः ।

प्र यज्ञं यज्ञियेभ्यो दिवो अर्चा मरुद्भ्यः ॥ ५

अर्हंतः । ये । सुऽदानवः । नरः । असामिऽशवसः ।

प्र । यज्ञं । यज्ञियेभ्यः । दिवः । अर्च । मरुत्ऽभ्यः ॥ ५

हे होतः हे आत्मन्वा येऽर्हंतः पूज्याः सुदानवः शोभनदाना नरो नेतारः कर्मणामसामिशवसोऽनल्पबलाः संति तेभ्यो यज्ञियेभ्यो यज्ञार्हेभ्यो दिवो द्योतमानेभ्यो मरुद्भ्यः ॥ विभक्तिवचनयोर्व्यत्ययः ॥ यद्वा कर्मणि षष्ठी ॥ दीप्तं यज्ञं यज्ञसाधनं हविः प्रार्च । पूजय । प्रयच्छेत्यर्थः । अथवा दिवोऽतरिक्षादागतेभ्य इति संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीयेऽष्टमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ रुक्मैरा युधा नर ऋष्वा ऋष्टीरसृक्षत ।

अन्वेनाँ अह विद्युतो मरुतो जज्झतीरिव भानुरर्त त्मना दिवः ॥

आ । रुक्मैः । आ । युधा । नरः । ऋष्वाः । ऋष्टीः ।

असृक्षत ।

अनु । एनान् । अह । विऽद्युतः । मरुतः । जज्झतीःऽइव ।

भानुः । अर्त । त्मना । दिवः ॥ ६

नरो वृष्टेर्नेतार ऋष्वा महांतो मरुतो रुक्मै रोचमानैराभरणविशेषैरा रोचंत इति शेषः ॥ उपसर्गश्रुतेः संगतक्रियाध्याहारः ॥ तथा युधा प्रहरणसाधनेनायुधेना रोचंते । एते मरुत ऋष्टीरायुधविशेषानसृक्षत । प्रक्षिपंति मेघभेदार्थं एतान्मरुतो विद्युतोऽपि जज्झतीरिव शब्दकारिण्य आप इव । जज्झतीरापो भवंति शब्दकारिण्यः । नि० ६. १६. । इति निरुक्तं । अन्वह अनुगच्छंत्येव । दिवो द्योतमानस्य मरुद्गणस्य भानुर्दीप्तिस्त्मना स्वयमेवार्तं । निरगात् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ये वावृधंत पार्थिवा य उरावंतरिक्ष आ।

वृजने वा नदीनां सधस्थे वा महो दिवः॥ ७

ये। ववृधंत। पार्थिवाः। ये। उरौ। अंतरिक्षे। आ।

वृजने। वा। नदीनां। सधऽस्थे। वा। महः। दिवः॥ ७

ये मरुतः पार्थिवाः पृथिवीसंबद्धाः संतो ववृधंत वर्धंते। ये चोरौ महत्यंतरिक्षे च ववृधंत। आ इति चार्थे। नदीनां नदनवतीनां वृजने वा बले ववृधंत। महो महतो दिव द्युलोकस्य सधस्थे सहस्थाने च ववृधंत। उभयत्रो वाशब्द चार्थे। एवं सर्वत्र वर्धमान मरुतो हव्यं स्तुतीरश्चतेति पूर्वत्र संबंध॥

॥ अथाष्टमी ॥

शर्धो मारुतमुच्छंस सत्यशवसमृभ्वसं।

उत स्म ते शुभे नरः प्र स्यंद्रा युजत त्मना॥ ८

शर्धः। मारुतं। उत्। शंस। सत्यऽशवसं। ऋभ्वसं।

उत। स्म। ते। शुभे। नरः। प्र। स्यंद्राः। युजत। त्मना॥ ८

हे स्तोतर्मारुतं शर्धो बलमुत् उत्कृष्टं शंस। स्तुहि। कीदृशं शर्धः। सत्यशवसं सत्यवेगमृभ्वसं महदतिप्रवृद्धं। उत स्मापि च नरो वृष्टेर्नेतारस्ते मरुतः शुभ उदकार्थं प्रायुजत प्रयुंजत प्रयुजत समयोजयन् त्मनात्मनैव जगदनुग्रहबुद्ध्येव स्यंद्रास्यन्दनस्वभावाः पृषतीरित्यर्थः॥

॥ अथ नवमी ॥

उत स्म ते परुष्ण्यामूर्णा वसत शुंध्यवः।

उत पव्या रथानामद्रिं भिंदंत्योजसा॥ ९

उत । स्म । परुष्णीं । ऊर्णाः । वसत । शुंध्यवः ।

उत । पव्या । रथानां । अद्रिं । भिंदंति । ओजसा ॥ ९

उत अपि च ते मरुतः परुष्णीमेतन्नामिकायां नद्यां वर्तंते । य ऊर्णा दीप्ताः शुंध्यवः शोधिका वसत आच्छादयंति ते । उतापि च पव्या नेम्या रथानां स्वकीयानां रथचक्रे ओजसा बलेन चाद्रिं भिंदंति । मेघं गिरिं वा विदारयंति ॥

॥ अथ दशमी ॥

आपथयो विपथयोऽन्तस्पथा अनुपथाः ।

एतेभिर्मह्यं नामभिर्यज्ञं विष्टार ओहते ॥ १०

आऽपथयः । विऽपथयः । अंतःऽपथाः । अनुऽपथाः ।

एतेभिः । मह्यं । नामऽभिः । यज्ञं । विऽस्तारः । ओहते ॥ १०

आपथयः । अस्मदभिमुखा मार्गा येषां ते तादृशाः । विपथयो विरुद्धमार्गा अंतस्पथा दरीकुहरादिमार्गा अनुपथा अनुकूलमार्गाश्च ये मरुतः संति ते एतेभिरेतैश्चतुर्विधैर्नामभिर्नामकैः स्वरूपैर्मह्यं मदर्थं यज्ञं विस्तारो विस्तृताः संत ओहते । वहंति । यद्वैतैर्नामभिरुक्तैः सार्धं यज्ञमोहते ॥

॥ इति अष्टमस्य तृतीये नवमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अधा नरो न्योहतेऽधा नियुत ओहते ।

अधा पारावता इति चित्रा रूपाणि दर्श्या ॥ ११

अध । नरः । नि । ओहते । अध । निऽयुतः । ओहते ।

अध । पारावताः । इति । चित्रा । रूपाणि । दर्श्या ॥ ११

अधाथ नरोऽभिमतः स्वादिनेतारो न्योहते । नितरां वहंति जगत् । अथ नियुतः स्वयमेव मिश्रयितारः संत ओहते । अथाथ पारावताः परावद्दूरदेश

तत्संबंधिनश्चांतरिक्षादिदूरदेशे यद्रतारमेकादिधारकाः संत ओहत इत्यर्थः । इत्यक्त-प्रकारेण तेषां रूपाणि चित्रा नानाविधानि चायनीयानि वा दर्शां स्वव्यापारैर्दर्श-नीयानि भवंतीति शेषः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

छंदःस्तुभः कुभन्यव उत्समा कीरिणो नृतुः ।

ते मे के चिन्न तायव ऊमा आसन्दृशि त्विषे ॥ १२

छंदःऽस्तुभः । कुभन्यवः । उत्सं । आ । कीरिणः । नृतुः ।

ते । मे । के । चित् । न । तायवः । ऊमाः । आसन् ।

दृशि । त्विषे ॥ १२

छंदःस्तुभश्छंदोभिः स्तोतारः कुभन्यव उदकेच्छवः कीरिणः स्तोतार उत्सं कूपमपि च तृषिताय गोतमाय यान्मरुत आन्हतुः स्वयं सोऽकुर्वन् अनयन्वा स्तोत्रं । यद्वा ये छंदः-स्तुभश्छंदोभिः स्तुत्याः ॥ स्तोभतिः स्तुतिकर्मा ॥ कुभन्यवः शब्दकारो ह्युदकस्य ॥ कुभिरुंदनकर्मा ॥ कीरिणः स्तोतुर्गोतमस्य पानार्थमुत्सं कूपमान्हतुः आनीतवंतः । असिंचन्नुत्सं गोतमाय तृष्णजे । ऋग्वे० १. ८५. ११ । इति ह्युक्तं ॥ नृतुः नय इत्यस्य वा . नर्ततेर्वा विक्षेपमात्रार्थस्येदं रूपं ॥ ते मरुतः के चिन्मे मह्यं तायवो न कदाचिदप्यह-श्याः तस्करा इव स्थिता ऊमा रक्षकाः दृशि दर्शन आसन् । विषयभूता अभवन् ॥ केचित्त्विषे शरीरदीप्त्यै बलाय वासन् । नानारूपेणेति भावः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

य ऋष्वा ऋष्टिविद्युतः कवयः संति वेधसः ।

तमृषे मारुतं गणं नमस्या रमया गिरा ॥ १३

ये । ऋष्वाः । ऋष्टिऽविद्युतः । कवयः । संति । वेधसः ।

तं । ऋषे । मारुतं । गणं । नमस्य । रमय । गिरा ॥ १३

ये मरुत ऋष्वा दर्शनीया ऋष्टिविद्युत आयुधैर्विद्योतमानाः कवयो मेधाविनो वेधसः सर्वस्य विधातारः संति तं तेषां मारुतं गणं नमया रमणीयया गिरा स्तुत्या हे ऋषे स्वावाश्व नमस्य । परिचर । स्तुहि ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अच्छ॑ ऋषे॒ मारु॑तं ग॒णं दा॒ना मि॒त्रं न यो॒षणा॑ ।

दि॒वो वा॑ धृष्णव॒ ओज॑सा स्तु॒ता धी॒भिरि॑षण्यत ॥ १४

अच्छ॑ । ऋषे॒ । मारु॑तं । ग॒णं । दा॒ना । मि॒त्रं । न । यो॒षणा॑ ।

दि॒वः॒ वा॒ । धृ॒ष्ण॒वः॒ । ओज॑सा । स्तु॒ता । धी॒भिः ।

इ॒ष॒ण्य॒त ॥ १४

हे ऋषे मारुतं गणं मरुत्संघं मित्रं न आदित्यमिव दाना हविर्दानेन योषणा ॥ यौतेरिदं रूपं । यौतीति योषा स्तुतिः ॥ तया चाच्छ आ गच्छेति शेषः ऋषेरुत्तरार्धः प्रत्यक्षवादः । ओजसा बलेन हे धृष्णवो धर्षका मरुतो दिव वा द्युलोकाद्वा । वाशब्दश्रुतेरितरलोकद्वयाद्वा । धीभिस्त्वदीयाभिः स्तुतिभिः स्तुता इषण्यत । गच्छत यज्ञं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

नू म॑न्वा॒न ए॑षां दे॒वाँ अच्छा॒ न व॒क्षणा॑ ।

दा॒ना स॑चेत सू॒रिभि॒र्याम॑श्रुतेभिर॒ञ्जिभिः॑ ॥ १५

नु । म॒न्वा॒नः । ए॒षां । दे॒वान् । अच्छ॑ । न । व॒क्षणा॑ ।

दा॒ना । स॒चे॒त॒ । सू॒रिऽभिः । याम॑ऽश्रुतेभिः । अ॒ञ्जिऽभिः ॥ १५

नु क्षिप्रमेषां मरुतां । एतान्मरुत इत्यर्थः । मन्वानः स्तुवन् देवान्मरुद्व्यतिरिक्तान्वक्षणा वहनेन निमित्तेनाच्छ अभिप्राप्तुं न मनुते । स स्तोता सूरिभिर्मेधाविभिर्यामश्रुतेभिः शीघ्रगमनेन विश्रुतैरंजिभिः फलस्य व्यंजकैर्मरुद्भिः ॥ सर्वाः पंचम्यर्थे तृतीयाः ॥ उक्तलक्षणेभ्यो मरुद्भ्यो दानाभिमतदानानि सचेत । संगच्छते ॥

॥ अथ षोडशी ॥

प्र ये मे बंध्वेषे गां वोचंत सूरयः पृश्निं वोचंत मातरं ।

अधा पितरमिष्मिणं रुद्रं वोचंत शिक्वसः ॥ १६

प्र । ये । मे । बंधुऽएषे । गां । वोचंत । सूरयः । पृश्निं ।

वोचंत । मातरं ।

अध । पितरं । इष्मिणं । रुद्रं । वोचंत । शिक्वसः ॥ १६

ये मरुतो मे मह्यं बंध्वेषे तेषां बंधूनामन्वेषणे सति सूरयः प्रेरका गां माध्यमिकां वाचं गोदेवतां वा प्रवोचंत प्रावोचन् ॥ अभिपित्सुस्त्वेवावाक्यं । ऋषिर्मरुद्वाक्यमनुवदति । तस्मादुत्तरयोराख्यातयोर्मरुद्भ्यान्वयाभिधानतः ॥ ते पृश्निं द्युदेवतां पृश्निवर्णां गां वा मातरं वोचंत । अब्रुवन् । पृश्निये वै पयसो मरुतो जाता इति श्रुतेः । अधाथ पितरं स्वकीयमिष्मिणं गमनवंतमन्नवंतं वा रुद्रं वोचंत शिक्वसः शक्तास्ते । मरुतां रुद्रेण पुत्रत्वपरिग्रहो बहुकृत्व उपपादितः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

सप्त मे सप्त शाकिन एकमेका शता ददुः ।

यमुनायामधि श्रुतमुद्राधो गव्यं मृजे नि राधो अश्व्यं मृजे ॥ १७

सप्त । मे । सप्त । शाकिनः । एकंऽएका । शता । ददुः ।

यमुनायां । अधि । श्रुतं । उत् । राधः । गव्यं । मृजे ।

नि । राधः । अश्व्यं । मृजे ॥ १७

सप्त सप्तसंख्याकाः संघाः । सप्तगणा वै मरुत इति श्रुतेः । अदितिगर्भे वर्तमानं वायुमिंद्रः प्रविश्य सप्तधा विदार्य पुनरेकैकं सप्तधा व्यदारयत् त एकोनपंचाशन्मरुद्गणा अभवन्निति पुराणेषु प्रसिद्धं । ते च सप्तसंख्याकाः शाकिनः सर्वमपि कर्तुं शक्ताः । ते चैकमेकैकैको गणो मे मह्यं शता शतसंख्याकानि गवाश्वयूथानि ददुः । दत्तवंतः ।

प्रयच्छन्त्विति शेषः। तैर्दत्तं यमुनायां नद्यामधि। अधिः सप्तम्यर्थानुवादी। यत्र श्रुतं प्रसिद्धं गव्यं गोसमूहात्मकं गोसंबंधि वा राधो धनमुन्मृजे। उन्मार्ज्मि। तथा तैर्दत्तमश्व्यमश्वसमूहात्मकमश्वसंबंधि वा राधो धनं निमृजे। निमार्ज्मि॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये दशमो वर्गः॥

को वेद जानमिति षोडशर्चं नवमं सूक्तं। श्यावाश्व ऋषिः। आद्यापंचमीदशम्ये-कादशीपंचदश्यः ककुभः षष्ठीसप्तमीनवम्यस्त्रयोदशीचतुर्दशीषोडश्यः सतोबृहत्योऽष्टमी द्वादशी च गायत्र्यौ द्वितीया बृहती तृतीयानुष्टुप् चतुर्थी पुरउष्णिक्। मरुतो देवता। तथा चानुक्रांतं। को वेद षोळश ककुब्बृहत्यनुष्टुप् पुरउष्णिक् ककुप्सतो-बृहत्यौ गायत्री सतोबृहती ककुभौ गायत्री सतोबृहत्यौ ककुप्सतोबृहतीति॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

को वेद जानमेषां को वा पुरा सुम्नेष्वास मरुतां।

यद्युयुज्रे किलास्यः॥ १

कः। वेद। जानं। एषां। कः। वा। पुरा। सुम्नेषु।

आस। मरुतां।

यत्। युयुज्रे। किलास्यः॥ १

एषां॥ मरुतां पूर्वसूक्ते प्रस्तुतत्वादत्रान्वादेशविषयत्वादेशादित्यस्य निघातता॥ जानमुत्पत्तिं को वेद। जानाति कः पुमान्। को वा पुरा पूर्वमप्येषां मरुतां सुम्नेषु सुखेष्वास। भवति। यद्यदैते किलास्यः किलासीः। पृषतीरित्यर्थः। ता युयुज्रे रथे योजितवंतः तदैषां क्षितिं वललक्षणानि सुखानि च को जानातीत्यर्थः। वेग-विषये सर्वत्र वायोरूपमास्पदत्वादिति भावः॥

॥ अथ द्वितीया॥

एतान्रथेषु तस्थुषः कः शुश्राव कथा ययुः।

कस्मै सस्रुः सुदासे अन्वापय इळाभिर्वृष्टयः सह॥ २

आ । एतान् । रथेषु । तस्थुषः । कः । शुश्राव । कथा ।
ययुः ।
कस्मै । सस्रुः । सुऽदासे । अनु । आपयः । इळाभिः । वृष्टयः ।
सह ।

एतान्मरुतो रथेषु तस्थुषः स्थितवतः क आशुश्राव । श्रयेदित्यर्थः । यद्वैतेषां क्रोशध्वनिं रथध्वनिं च क आशृणुयात् । कथा कथं ययुर्गच्छन्ति तदपि को जानाति । यद्वा जानु कथमन्ये देवा इव याऽनुगच्छेयुः । कस्मै सुदासे सुदानायापयो बंधुभूता व्याप्ता वृष्टयो वर्षकाः ॥ आपः कर्तरि क्विप् ॥ इळाभिरन्नविशेषैरन्नैः सह सहिता अनुसस्रुः । अनुक्रमेणावतेरुः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ते म आहुर्य आययुरुप द्युभिर्विभिर्मदे ।
नरो मर्या अरेपस इमान्पश्यन्निति ष्टुहि ॥ ३

ते । मे । आहुः । ये । आऽययुः । उप । द्युऽभिः । विऽभिः ।
मदे ।
नरः । मर्याः । अरेपसः । इमान् । पश्यन् । इति । स्तुहि ॥ ३

ऋषिर्वदत्यन्याभ्यां मरुत्प्रादुर्भावात्पूर्वमनया प्रादुर्भूतान्पश्यन्नाह । ते मरुत इत्थंभूता मे मह्यमाहुः य आययुः ये मरुतो मां प्राप्ताः । कैः साधनैः । द्युभिर्दीप्यमानैर्विभिर्गन्तृभिरश्वैः । किमर्थं । मदे मदाय सोमपानजनिताय । किमाहुरिति तदनुब्रूते । नरो नेतारो मर्या मनुष्येभ्यो हिता अरेपसोऽलेपास्ते । हे ऋषे इमानस्मान् पश्यन् तथा स्थितान् चक्षुषावलोकयन् स्तुहीत्याहुः । यद्वा इत्थं पश्यन् स्तुहीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ये अञ्जिषु ये वाशीषु स्वभानवः स्रक्षु रुक्मेषु खादिषु ।
श्राया रथेषु धन्वसु ॥ ४

ये । अंजिषु । ये । वाशीषु । स्वऽभानवः । स्रक्षु । रुक्मेषु ।
खादिषु ।
श्रायाः । रथेषु । धन्वऽसु ॥ ४

अनया मरुतां स्वरूपं निरूपयति । हे मरुतो युष्माकं ये प्रसिद्धाः स्वभानवः स्वदीप्तयोऽंजिष्वाभरणेषु श्रायाः आश्रयभूताः संति । ये च वाशीष्वायुधेषु । ये च स्रक्षु माल्येषु । ये रुक्मेषूरोभूषणेषु । ते च खादिषु हस्तपादस्थितकटकेषु । हस्तेषु खादिश्च कृतिः । ऋग्वे० १. १६८. ३. । पत्सु खादयः । ऋग्वे० ५. ५४. ११. । इति हि श्रुती भवतः । रथेषु धन्वसु च ये च स्वभानवः श्रायाः संति । सुधन्वान इषुमंतः सुरथाः पृश्निमातरः । ऋग्वे० ५. ५७. २। इति च निगमः । तान् सर्वान् स्तुम इति शेषः । यद्वा ये स्वभानवः स्वायत्तदीप्तयो मरुतोऽंजिष्वाभरणेषु निमित्तेषु श्रायाः आश्रया भविष्यामः । ये च वाशीषु निमित्तेषु । एवं सर्वत्र योज्यं । तादृग्विधानि-मानपश्यन् स्तुहीति पूर्वत्र संबंधः । तेषामेवेदं वाक्यं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

युष्माकं स्मा रथाँ अनु मुदे दधे मरुतो जीरदानवः ।
वृष्टी द्यावो यतीरिव ॥ ५

युष्माकं । स्म । रथान् । अनु । मुदे । दधे । मरुतः ।
जीरऽदानवः ।
वृष्टी । द्यावः । यतीःऽइव ॥

हे जीरदानवः शीघ्रदाना हे मरुतो युष्माकं रथाननूद्दिश्य मुदे मोदाय दधे । धारयामि । करोमीत्यर्थः । सामर्थ्यात्स्तुतीरिति लभ्यते ॥ स्मेति पूरणः ॥ वृष्टी वृष्ट्यां यतीः सर्वत्र गच्छंतीर्द्यावो दीप्तीरिव दृश्यमानान् रथानिति संबंधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये एकादशो वर्गः ॥

कारीयां निरूः पिद्यो होतव्याः । तत्र द्वितीयाया आ यं नर इत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । आ यं नरः सुदानवो ददाशुषे दिवः कोशमचुच्यवुः । आ० २. १७. । इति ॥

॥ सैषा षष्ठी ॥

आ यं नरः सुदानवो ददाशुषे दिवः कोशमचुच्यवुः ।
वि पर्जन्यं सृजंति रोदसी अनु धन्वना यंति वृष्टयः ॥ ६

आ । यं । नरः । सुऽदानवः । ददाशुषे । दिवः । कोशं । अचुच्यवुः ।
वि । पर्जन्यं । सृजंति । रोदसी इति । अनु । धन्वना । यंति । वृष्टयः ॥ ६

नरो नेतारः सुदानवः शोभनदाना मरुतो यं कोशं । मेघनामैतत् । अपां कोशवत्कारकं मेघं ददाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय दिवोंतरिक्षादचुच्यवुः आच्यावयंति पर्जन्यं मेघं रोदसी अनु द्यावापृथिव्यावनुलक्ष्य विसृजंति । विमोचयंति । पश्चात् धन्वना सर्वत्र गच्छतोदकेन सह वृष्टयो वृष्टिप्रदा मरुतो यंति । सर्वत्र व्याप्नुवंति ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ततृदानाः सिंधवः क्षोदसा रजः प्र ससुर्धेनवो यथा ।
स्यन्ना अश्वा इवाध्वनो विमोचने वि यद्वर्तंत एन्यः ॥ ७

ततृदानाः । सिंधवः । क्षोदसा । रजः । प्र । ससुः । धेनवः । यथा ।
स्यन्नाः । अश्वाःऽइव । अध्वनः । विऽमोचने । वि । यत् । वर्तंत । एन्यः ॥ ७

सिंधवः र्दमाना अपक्षदाना निर्भिंदंतो मेघात् मरुतः चोदमोदकेन सह रजोऽंतरिक्षं प्रसस्रुः। प्रसरंति। धेनवो यथा पयः सिंचंत्यो नवप्रसूता गाव इव। किंच दृष्टांतांतरं। अथवा आशुगतयोऽश्वा इव यथाध्वनो विमोचने मनुष्याणामध्वविमोकाय संचरंति तथेत्यर्थः। यद्यदैन्यः। नदनादेतत्। नद्यो वि वर्तंते विविधं संचरंति। अथवा प्रतिनिवृत्य वर्तंते। प्रवर्धंत इत्यर्थः। तदेवं कुर्वंतीति पूर्वेणान्वयः॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ यात मरुतो दिव आंतरिक्षादमादुत।

माव स्थात परावतः॥ ८

आ। यात। मरुतः। दिवः। आ। अंतरिक्षात्। अमात्।

उत।

मा। अव। स्थात। पराऽवतः॥ ८

हे मरुतः परावतोऽत्यंतदूरदेशात् दिवो द्युलोकादायात तथांतरिक्षादायात। उतापि चामादस्माल्लोकादायात। परावत इत्यत्र वा योज्यं। परावतो दूरदेशे तत्र तत्र द्युलोकादौ मावस्थात। अवस्थितिं मा कुरुत॥

॥ अथ नवमी ॥

मा वो रसानितभा कुभा क्रुमुर्मा वः सिंधुर्नि रीरमत्।

मा वः परि ष्ठात्सरयुः पुरीषिण्यस्मे इत्सुम्नमस्तु वः॥ ९

मा। वः। रसा। अनितभा। कुभा। क्रुमुः। मा। वः।

सिंधुः। नि। रीरमत्।

मा। वः। परि। स्थात्। सरयुः। पुरीषिणी। अस्मे इति। इत्। सुम्नं। अस्तु। वः॥ ९

हे मरुतो वो युष्मान् रसा। नदीनामैतत्। रसा नदी भवति। नि० ११. २५.। इति निरुक्तं। रसनवती शब्दवती। अनितभा। इता प्राप्ता भा यस्याः सेतभा। न तादृश्यनितभा। कुभा कुत्सितदीप्तिश्च मा नि रीरमत्। मा निकृष्टं रमतु। क्रुमुः सर्वत्रक्रमणः सिंधुः समुद्रश्च मा नि रीरमत्। तथा पुरीषिणी। पुरीषमुदकं। तद्वती सरयुरपि मा परि ष्ठात्। परितस्तिष्ठतु। मा निरुणद्धु। अस्मे इत् अस्मास्वेवास्तु सुम्नं त्वदागमनजनितं सुखं वो युष्माकं संबंधि युष्मत्स्वभूतं॥

॥ अथ दशमी॥

तं वः शर्धं रथानां त्वेषं गणं मारुतं नव्यसीनां।
अनु प्र यंति वृष्टयः॥ १

तं। वः। शर्धं। रथानां। त्वेषं। गणं। मारुतं।
नव्यसीनां।
अनु। प्र। यंति। वृष्टयः॥ १०

तं मारुतमित्यनेन संबध्यते। वो युष्माकं प्रेरकं नव्यसीनां नूतनानां रथानां शर्धं बलं त्वेषं दीप्तं तं मारुतं गणं च स्तौमीति शेषः। यद्वा रथानां रंहणशीलानां वो युष्माकं शर्धं परेषामभिभावुकं गणं स्तौमीत्येकमेव वाक्यं। अथ परोक्षकृतः। वृष्टयो युष्मानन्नु प्र यंति। प्रकर्षेण गच्छंति। यद्वा वर्षका मरुतोऽनु अनुकूलं प्रकृष्टं यंति ; गच्छंति॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये द्वादशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी॥

शर्धंशर्धं व एषां व्रातंव्रातं गणंगणं सुशस्तिभिः।
अनु क्रामेम धीतिभिः॥ ११

शर्धंऽशर्धं। वः। एषां। व्रातंऽव्रातं। गणंऽगणं।
सुशस्तिऽभिः।
अनु। क्रामेम। धीतिऽभिः॥ ११

हे मरुत एषां वो युष्माकं शर्धं शर्धं तत्तद्बलं व्रातं व्रातं । अविच्छिन्नगणो व्रातः । तं तं व्रातं वो गणं गणं तं तं सप्तसप्तसमुदायात्मकं गणं गणं च सुशस्तिभिः शोभनस्तुतिभिर्धीतिभिः कर्मभिर्हविःप्रदानादिलक्षणै रनुक्रामेम । अनुगच्छेम ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

कस्मा अद्य सुजाताय रातहव्याय प्र ययुः ।

एना यामेन मरुतः ॥ १२

कस्मै । अद्य । सुऽजाताय । रातऽहव्याय । प्र । ययुः ।

एना । यामेन । मरुतः ॥ १२

अद्यास्मिन्दिने कस्मै सुजाताय रातहव्याय दत्तहविष्काय प्र ययुः प्रकर्षेण गच्छेयुरेनानेन यामेन रथेन मरुतः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

येन तोकाय तनयाय धान्यं बीजं वहध्वे अक्षितं ।

अस्मभ्यं तद्धत्तन यद्व ईमहे राधो विश्वायु सौभगं ॥ १३

येन । तोकाय । तनयाय । धान्यं । बीजं । वहध्वे ।

अक्षितं ।

अस्मभ्यं । तत् । धत्तन । यत् । वः । ईमहे । राधः ।

विश्वऽआयु । सौभगं ॥ १३

हे मरुतो येन सदयेन मनसा तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय धनाय वा धान्यं बीजमक्षितमक्षीणं वहध्वे धारयध्वे तेन चित्तेनास्मभ्यं तद्धान्यं बीजं धत्तन । यच्च वो युष्मानीमहे याचामहे राधो धनं विश्वायु सर्वायोपेतं कृत्स्नायुष्योपेतं वा सौभगं सौभाग्यं च तद्धत्तनेति संबन्धः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अतीयाम निदस्तिरः स्वस्तिभिर्हित्वावद्यमरातीः ।

वृष्ट्वी शं योराप उस्रि भेषजं स्याम मरुतः सह ॥ १४

अति । इयाम । निदः । तिरः । स्वस्तिऽभिः । हित्वा ।

अवद्यं । अरातीः ।

वृष्ट्वी । शं । योः । आपः । उस्रि । भेषजं । स्याम ।

मरुतः । सह ॥ १४

हे मरुतो वयं वयं स्वस्तिभिः क्षेमैरवद्यं पापं हित्वा परित्यज्य निदो निंदका अरातीः शत्रून् तिरः प्राप्तान् । यद्वा तिरोऽन्तर्हितं । अतीयाम । अतिक्रम्य गच्छेम । तिरस्करणं इत्यर्थं इत्यर्थः । अनेनानिष्टपरिहारः प्रार्थित उत्तरेणेष्टप्राप्तिरुच्यते । वृष्ट्वी युष्मत्प्रेरितासु वृष्टिषु सतीषु शं सुखं योः पापानां यावनं चाप उदकानि ॥ शसः स्थाने जस् ॥ उस्रि गोयुक्तं भेषजं । यद्यप्येतदुदकनाम तथापि पृथगपामभिधानादत्र तद्धेतुकार्यमत्रमुच्यते । तत् सर्वं सह स्याम । लभेमहि हे मरुतो वयं । यद्वापो युष्मत्प्रेरिता उक्तं सर्वं कुर्वंतु । वयं सर्वे सहैव स्याम । भवेम युष्मत्स्वभूताः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

सुदेवः समहासति सुवीरो नरो मरुतः स मर्त्यः ।

यं त्रायध्वे स्याम ते ॥ १५

सुऽदेवः । समह । असति । सुऽवीरः । नरः । मरुतः ।

सः । मर्त्यः ।

यं । त्रायध्वे । स्याम । ते ॥ १५

हे समह । प्रशस्तवचनः समहशब्दः । हे पूजित मरुतां गण सुदेवः कल्याणमरुत्संज्ञकदेवोपेतोऽसति । भवति । हे नरो नेतारो हे मरुतः स मर्त्यः सुवीरः शोभनपुत्राद्युपेतोऽसति । भवति । यं मर्त्यं त्रायध्वे पालयध्वे । य एवं भवति ते वयं स्याम युष्मदीयाः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

स्तुहि भोजान्स्तुवतो अस्य यामनि रणन्गावो न यवसे।

यतः पूर्वाँ इव सखीँरनु ह्वय गिरा गृणीहि कामिनः ॥ १५

स्तुहि। भोजान्। स्तुवतः। अस्य। यामनि। रणन्।

गावः। न। यवसे।

यतः। पूर्वान्ऽइव। सखीन्। अनु। ह्वय। गिरा। गृणीहि।

कामिनः ॥ १५

हे ऋषे स्तुवतः स्तुतिं कुर्वतोऽस्य यजमानस्य यामनि यज्ञे भोजान् दातॄन्मरुतः स्तुहि। गावो न यवसे। तृणादिभक्षणाय गच्छंत्यो गावो यथा रमंते तद्वन्मरुतोऽपि रणन्। रमंतां। यतो गच्छतो मरुतः पूर्वान् पुरातनान् सखींनिवानुह्वय। आह्वय। कामिनः स्तुतीच्छावतो मरुतो गिरा स्तुत्या गृणीहि। स्तुहि॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये त्रयोदशो वर्गः।

प्र शर्धायेति पंचदशर्चं दशमं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं मरुद्देवताकं। चतुर्दशी त्रिष्टुप् शिष्टा जगत्यः। प्र शर्धाय पंचोना जागतमुपांत्या त्रिष्टुबित्यनुक्रांतं॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः॥ आद्यैंद्राग्नशस्त्रे प्रधानस्य प्राज्या। सूत्रितं च। प्र शर्धाय मारुताय स्वभानव इत्यैंद्रीमनूच्य मारुत्या यजेत्। आ० ३, ११.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते प्रथमा ॥

प्र शर्धाय मारुताय स्वभानव इमां वाचमनजा पर्वतच्युते।

घर्मस्तुभे दिव आ पृष्ठयज्वने द्युम्नश्रवसे महि नृम्णमर्चत ॥ १

प्र। शर्धाय। मारुताय। स्वऽभानवे। इमां। वाचं।

अनज। पर्वतऽच्युते।

घर्मऽस्तुभे। दिवः। आ। पृष्ठऽयज्वने। द्युम्नऽश्रवसे। महि।

नृम्णं। अर्चत ॥ १

प्रजनजेति संबंधः। मारुताय मरुत्संबंधिने शर्धाय बलायेमां क्रियमाणां वाचं स्तुतिं प्रानज। प्रापय। स्वभानवे स्वायत्ततेजसे पर्वतच्युते पर्वतस्य च्यावयित्रे घर्मस्तुभे घर्मस्य स्तोभयित्रे दिव आ द्युलोकादागच्छते पृष्ठयज्वने षट् पृष्ठे रथंतरबृहदादिभिरीजानाय द्युम्नश्रवसे द्योतमानान्नाय महि महत् प्रभूतं द्युम्नं धनं इन्द्रियं बलमर्चत। ददतेत्यर्थः॥

कारीर्यां प्रथमस्याः पिंड्याः प्र वो मरुत इति याज्या। सूत्रितं च। प्र वो मरुतस्तविषा उदन्यवः। आ० २. १३.। इति॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

प्र वो मरुतस्तविषा उदन्यवो वयोवृधो अश्वयुजः परिज्रयः ।

सं विद्युता दधति वाशति त्रितः स्वरंत्यापोऽवना परिज्रयः ॥ २

प्र । वः । मरुतः । तविषाः । उदन्यवः । वयःऽवृधः ।

अश्वऽयुजः । परिऽज्रयः ।

सं । विऽद्युता । दधति । वाशति । त्रितः । स्वरंति । आपः ।

अवता । परिऽज्रयः ॥ २

हे मरुतो वो युष्माकं गणाः प्र प्रादुर्भवंति। कीदृशा गणाः। तविषा दीप्ता महांतो वा उदन्यव उदकेच्छवो जगद्रक्षणाय वयोवृधोऽन्नस्य वर्धयितारोऽश्वयुजो गमनाय रथेऽश्वानां योक्तारः परिज्रयः परितो गंतारो विद्युता संदधति। संगच्छंते। तदानीं त्रितस्त्रिषु स्थानेषु तायमानो मेघो मरुद्गणो वा वाशति। शब्दयति। त्रितपक्षे संवादोऽयं। तदापो परिज्रयः परितो गंत्र्य आपोऽवनावत्यौ भूमौ स्वरंति। अधः पतंति॥

विद्युन्महस इति तृतीया कारीर्यामेव द्वितीयस्याः पिंड्या याज्या। सूत्रितं च। विद्युन्महसो नरोऽश्मदिद्यवः कृष्णं नियानं हरयः सुपर्णाः। आ० २. १३.। इति॥ तत्पाठस्तु॥

॥ अथ तृतीया ॥

विद्युन्महसो नरो अश्मदिद्यवो वातत्विषो मरुतः पर्वतच्युतः ।
अब्दया चिन्मुहुरा ह्रादुनीवृतः स्तनयदमा रभसा उदोजसः ॥

विद्युत्ऽमहसः । नरः । अश्मऽदिद्यवः । वातऽत्विषः ।
मरुतः । पर्वतऽच्युतः ।
अब्दऽया । चित् । मुहुः । आ ॥ ह्रादुनिऽवृतः ।
स्तनयत्ऽअमाः । रभसाः । उत्ऽओजसः ॥ ३

विद्युन्महसो विद्योतमानतेजसो नरो वृष्ट्यादेर्नेतारोऽश्मदिद्यवो व्याप्तायुधा अश्मसारमयायुधा वा वातत्विषः प्राप्तदीप्तयः पर्वतच्युतः पर्वतानां मेघानां वा च्यावयितारोऽब्दया चिन्मुहुरुदकानां दातारः ॥ यसो याजादेशः । चिदिति पूरणः ॥ ह्रादुनीवृतो ह्रादुन्या अशनेः प्रवर्तकाः स्तनयदमाः । अमाशब्दः साहित्यवाची । शब्दोपेतगणा इत्यर्थः । रभसा वृष्ट्यर्थमुद्युञ्जाना उदोजस उद्गतबला मरुतो वृष्ट्यर्थं प्रादुर्भवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

व्य१क्तून्रुद्रा व्यहानि शिक्वसो व्य१न्तरिक्षं वि रजांसि धूतयः ।
वि यदज्राँ अजथ नाव ईं यथा वि दुर्गाणि मरुतो नाह
रिष्यथ ॥ ४

वि । अक्तून् । रुद्राः । वि । अहानि । शिक्वसः । वि ।
अंतरिक्षं । वि । रजांसि । धूतयः ।
वि । यत् । अज्रान् । अजथ । नावः । ईं । यथा । वि ।
दुःऽगानि । मरुतः । न । अह । रिष्यथ ॥ ४

हे रुद्रा रुद्रपुत्रा मरुतः अनून् रात्रीर्व्यंजयेत्युत्तरात्र्यंगतेन संबध्यते । एवं सर्वत्रेति । विपर्येति तस्यार्थः । अत्राकाश्यपि व्यजथ । हे शिक्रसः शक्ताः सर्वमपि कर्तुमंतरिक्षं व्यजथ । तथा रजांसि व्यजथ । हे धूनयः कंपका यद्यदाज्रान्मेघान् व्यजथ गमनाय नाव इं सा यथा समुद्रं तद्वत् दुर्गाणि गमनगराणि वि व्यजथ हे मरुतो नाध रिष्यथ । नैव हिंसथ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तद्वीर्यं वो मरुतो महित्वनं दीर्घं ततान सूर्यो न योजनं ।

एता न यामे अगृभीतशोचिषोऽनश्वदां यन्न्ययातना गिरिं ॥ ५

तत् । वीर्यं । वः । मरुतः । महिऽत्वनं । दीर्घं । ततान ।

सूर्यः । न । योजनं ।

एताः । न । यामे । अगृभीतऽशोचिषः । अनश्वऽदां । यत् ।

नि । अयातन । गिरिं ॥ ४

हे मरुतो वो युष्माकं तद्वीर्यं प्रसिद्धं सामर्थ्यं महित्वनं महत्त्वं दीर्घमत्यंतमायतं ततान । तनोति । लोके सूर्यो न योजनं सूर्यस्तेज इव । एता न एतवर्णा देवाना- मश्वा इव । ते यथा यामे गमने योजनं दीर्घं तन्वंति तद्वदित्यपरो दृष्टांतः । ते चागृभीतशोचिषोऽगृहीततेजस्काः । यद्वैतन्मरुतां विशेषणं । हे मरुतो यूयम- गृभीतशोचिषः संतो यद्यदानश्वदां व्यापकोदकदातारं पथिभिरपह्नूयमानामश्वा- नामप्रदातारं वा गिरिं मेघं पर्वतं वा न्ययातन निहतवंतः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये चतुर्दशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अभ्राजि शर्धो मरुतो यदर्णसं मोषथा वृक्षं कपनेव वेधसः ।

अध स्मा नो अरमतिं सजोषसश्चक्षुरिव यंतमनु नेषथा सुगं ॥६

अभ्राजि । शर्धः । मरुतः । यत् । अर्णसं । मोषथ ।

वृक्षं । कपनाऽइव । वेधसः ।

अध । स्म । नः । अरमतिं । सऽजोषसः । चक्षुःऽइव । यंतं ।

अनु । नेषथ । सुऽगं ॥ ६

हे वेधसो वृष्टेर्विधातारो हे मरुतः शर्धो भवतां गणमभ्राजि । भ्राजते । यद्यदार्णसमुदकवंतं वृक्षं । वृश्च्यते विदार्यत इति वृक्षो मेघः । तं मोषथ ताडयथेत्यर्थः । कपनेव । इवेत्यनर्थकः । कंपनाः संतः । यद्वा कंपनाः क्रिमयो वृक्षं घुणादयः । ते यथा वृश्चंति तद्वत् । अधापि च । स्मेति पूरणः । नोऽस्मान् मामि-त्यर्थः । हे सजोषसो युष्मासु परस्परं समानप्रीतयो यूयमरमतिमरमणं धनादिकं प्रति यंतं गच्छंतमनुनेषथ अनुक्रमेण नयथ सुगं सुगमनं मार्गं । तत्र दृष्टांतः । चक्षुरिव । तद्यथा मार्गप्रदर्शनेन नायकं भवति तद्वत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न स जीयते मरुतो न हन्यते न स्रेधति न व्यथते न रिष्यति

नास्य राय उप दस्यंति नोतय ऋषिं वा यं राजानं वा

सुषूदथ ॥ ७

न । सः । जीयते । मरुतः । न । हन्यते । न । स्रेधति ।

न । व्यथते । न । रिष्यति ।

न । अस्य । रायः । उप । दस्यंति । न । ऊतयः । ऋषिं ।

वा । यं । राजानं । वा । सुसूदथ ॥ ७

हे मरुतो यूयं यमृषिं मंत्रद्रष्टारं ब्राह्मणं राजानं वा सुषूदथ चारयथ प्रेरयथ सत्कर्मसु स ऋषी राजा वा न जीयते । अन्यैर्न पराभाव्यते ॥ जि जये ज्या वयोहानावित्यस्य वा रूपं । हे मरुतो न हन्यते । न हिंस्यते । अत्यर्थं प्राणैर्न वियुज्यते ॥

न स्रेधति। न क्षीयते। न व्यथते। न पीड्यते। न रिष्यति। न हिंस्यते। अत्र हिंसा बाधमात्रं। अस्य रायो धनानि नोपदस्यंति। नोपक्षीयते। तथा नोतयो रक्षा अप्युपदस्यंति॥

कारीरीष्टौ तृतीयस्याः पिंड्या याज्या नियुत्वंत इत्येषा। सूत्रितं च। नियुत्वंतो ग्रामजितो यथा नरोऽग्ने बाधस्व वि मृधो वि दुर्गहा। आ० २. १२.। इति॥

॥ सैषाष्टमी ॥

नियुत्वंतो ग्रामजितो यथा नरोऽर्यमणो न मरुतः कबंधिनः।
पिन्वंत्युत्सं यदिनासो अस्वरन्व्युंदंति पृथिवीं मध्वो अंधसा ॥८

नियुत्वंतः। ग्रामऽजितः। यथा। नरः। अर्यमणः। न।
मरुतः। कबंधिनः।
पिन्वंति। उत्सं। यत्। इनासः। अस्वरन्। वि। उंदंति।
पृथिवीं। मध्वः। अंधसा॥ ८

नियुत्वंतो नियुद्भिः सर्वैरश्वैस्तद्वंतो मरुतो ग्रामजितः संघात्मकस्य पदार्थस्य विजेतारो नरो नराकारा नेतारो वा। मरुतो नियुत्वंतः। अयं शब्दोऽत्यन्ताश्व-सामान्ये वर्तते। नितरां यवनवंतोऽश्ववंतो ग्रामजितो ग्रामस्य जेतारो नर इव मनुष्या इव भवंति। अर्यमणो न अर्यमणस्तव आदित्य इव। दीप्ता इति शेषः॥ तादृशा मरुतः कबंधिन उदकवंतो भवंति। यद्यदेनास ईश्वरा उत्सं कूपादिनिम्न-प्रदेशं मेघं वा पिन्वंति प्यायंत्युदकेन। यदास्वरन् शब्दयंति यदा व्युंदंति पृथिवीं मध्वो मधुरस्योदकस्यांधसा। सारेण तदैवं भवंति। यद्वा यदास्वरन् तदा पिन्वंत्युत्स-मिनास. तदांधसः पृथिवीं व्युंदंतीति॥

॥ अथ नवमी ॥

प्रवत्वंतीयं पृथिवी मरुद्भ्यः प्रवत्वंती द्यौर्भवति प्रयद्भ्यः।
प्रवत्वंतीः पथ्या अंतरिक्ष्याः प्रवत्वंत पर्वता जीरदानवः ९॥

प्रवत्वंती । इ॒रं । पृथि॒वी । म॒रुत्ऽभ्यः॑ । प्रवत्वंती । द्यौः ।

भ॒व॒ति । प्रवत्ऽभ्यः॑ ।

प्रवत्वंतीः । प॒थ्याः॑ । अ॒न्तरि॑क्षाः । प्रवत्वं॑तः । पर्व॑ताः ।

जी॒रऽदा॑नवः ॥ ९

इयं पृथिवी मरुद्भ्यो मरुतामर्थाय प्रवत्वती। प्रवंतः प्रकर्षयंतो विस्तीर्णाः प्रदेशा यस्यां सा प्रवत्वती। तादृशी भवति। अस्यापि भूमिर्मरुत्परा भवतीत्यर्थः। तां सर्वामपि व्याप्नुवंतीति यावत्। तथा द्यौरपि प्रवद्भ्यः प्रकर्षेण गच्छद्भ्यस्तेभ्यः प्रवत्वती भवति। सापि मरुतां संचराय। तथांतरिक्षा अंतरिक्षे भवाः पथ्याः मार्गा अनयोऽपि प्रवत्वतीः प्रवत्वत्यो मरुद्भ्यो भवंति। पर्वता अद्रयो मेघा वा प्रवत्वंतो भवंति जीरदानवः क्षिप्रदाना मरुद्भ्यः ॥

॥ अथ दशमी ॥

यन्म॑रुतः सभरसः स्वर्णरः सूर्ये॒ उदि॑ते॒ मद॑था दिवो नरः।

न वो॒ऽश्वाः॑ श्रथयंताह सिस्र॑तः स॒द्यो अ॒स्याध्व॑नः

पारम॑श्नुथ ॥ १०

यत् । म॒रुतः॒ । स॒ऽभ॒र॒सः॒ । स्वः॒ऽन॒रः॒ । सूर्ये॑ । उत्ऽइ॑ते ।

मद॑थ । दि॒वः॒ । न॒रः॒ ।

न । वः॒ । अश्वाः॑ । श्र॒थ॒यं॒त । अह॑ । सिस्र॑तः । स॒द्यः ।

अ॒स्य । अध्व॑नः । पारं॑ । अ॒श्नु॒थ ॥ १०

हे मरुतः सभरसः समबलाः स्वर्णरः सर्वस्य नेतारो यूयं यद्यदा सूर्ये उदित उदिते मध्याह्ने मदथ सोमेन हे दिवो द्युलोकस्य नरो नेतारः। यदा सोमं पातुमिच्छथेत्यर्थः। तदा वोऽश्वाः सिस्रतः सरंतो नाह श्रथयंत। नैव श्लथयंति।

उदयसदानीमेवाश्वाध्वनो देवयजनमार्गस्य पारमश्नूथ । व्याप्नूथ । यद्वा यदा । स्तोमेन गदथ तदा त्वदीया अश्वा न शिथिला भवंति । यूयं च कृत्स्न लोकत्रयमार्गस्य पारमश्नूथ ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अंसेषु व ऋष्टयः पत्सु खादयो वक्षःसु रुक्मा मरुतो रथे शुभः ।
अग्निभ्राजसो विद्युतो गभस्त्योः शिप्राः शीर्षसु वितता हिरण्ययीः ॥ ११

अंसेषु । वः । ऋष्टयः । पत्ऽसु । खादयः । वक्षःऽसु । रुक्माः । मरुतः । रथे । शुभः ।
अग्निऽभ्राजसः । विऽद्युतः । गभस्त्योः । शिप्राः । शीर्षऽसु । विऽतताः । हिरण्ययीः ॥ ११

हे मरुतो वो युष्माकमंसेषु ऋष्टय आयुधानि भासंत इति शेषः । पत्सु खादयः कटकाः । वक्षःसु रुक्मा हाराः । रथे शुभो मधुरादया आपः । अग्निभ्राजसोऽग्निदीप्ता विद्युतो गभस्त्योर्हस्तयोर्भासंत इत्यर्थः । शीर्षसु शिरःसु हिरण्ययीर्हिरण्मय्यः शिप्रा उष्णीषमय्यो वितता विस्तृताः । प्रतिवाक्यं वितता इति वा संबंधनीयं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

तं नाकमर्यो अगृभीतशोचिषं रुशत्पिप्पलं मरुतो वि धूनुथ ।
समच्यंत वृजनातित्विषंत यत्स्वरंति घोषं विततमृतायवः ॥ १२

तं। नाकं। अर्यः। अगृभीतऽशोचिषं। रुशत्। पिप्पलं।

मरुतः। वि। धूनुथ।

सं। अच्यंत। वृजना। अतित्विषंत। यत्। स्वरंति। घोषं।

विऽततं। ऋतऽयवः॥ १२

हे मरुतोऽर्यो गंतारो यूयं तं प्रसिद्धं नाकमादित्यं। नास्मिन्नकमस्तीति नाकः अगृभीतशोचिषमसुरैरनपह्नुततेजस्कं तं रुशच्छुभ्रवर्णं पिप्पलमुदकं वि धूनुथ। विविधं चालयथ॥ अर्यं इति कर्मक॥ यद्यदा वृजना बलानि समच्यंत संगता बलिनो भवथ। हविर्भिरस्मद्दत्तैरिति भावः। पश्चादतित्विषंत दीप्ता भवथ॥ उभयत्र पुरुषव्यत्ययः॥ यद्वा यदाशुरा वृजना बलैः समच्यंत अतित्विषंत तदा घोषं भयजनकं शब्दं विततं विस्तृतं स्वरंति। कुरुतेत्यर्थः। ऋतायव उदकमिच्छंतो यूयं। यद्वोत्तरार्धं ऋत्विग्यजमानपरतया व्याख्येयः। यद्यदा ऋतायवो यज्ञकामा यजमानादयो यदा समच्यंत संगता वृजना बलान्यतित्विषंत च स्वरंति घोषं स्तोत्रं विततं तदानीं पिप्पलं विधूनुथेति संबंधः॥

॥ अथ त्रयोदशी॥

युष्मादत्तस्य मरुतो विचेतसो रायः स्याम रथ्यो३ वयस्वतः।

न यो युच्छति तिष्यो३ यथा दिवो३स्मे रारंत मरुतः

सहस्रिणं॥

युष्माऽदत्तस्य। मरुतः। विऽचेतसः। रायः। स्याम। रथ्यः।

वयस्वतः।

न। यः। युच्छति। तिष्यः। यथा। दिवः। अस्मे इति।

ररंत। मरुतः। सहस्रिणं॥ १३

हे विचेतसो विविधप्रज्ञा हे मरुतो युष्मादत्तस्य युष्माभिर्दत्तस्य वयस्ततोऽश्वतो रायो धनस्य स्याम। भवेम स्वामिनः। के। रथ्यो रथस्वामिनो वयं। यो युष्माभिर्दत्तो रा न युच्छति न च्यवते। यथा दिवः सकाशात्तिष्य आदित्यो न युच्छति। तथास्मे अस्मासु सहस्त्रिणमपरिमितं रारंत। रमयत हे मरुतः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

यूयं र॒यिं म॑रुतः स्पा॒र्हवी॑रं यू॒यमृषि॑मवथ॒ साम॑विप्रं ।
यू॒यमर्वं॑तं भर॒ताय॒ वाजं॑ यू॒यं ध॑त्थ॒ राजा॑नं श्रु॒ष्टिमं॑तं ॥ १४

यूयं । र॒यिं । म॒रु॒तः॒ । स्पा॒र्हऽवी॑रं । यू॒यं । ऋषिं॑ । अ॒व॒थ॒ । साम॑ऽविप्रं ।
यूयं । अर्वं॑तं । भ॒र॒ताय॑ । वाजं॑ । यूयं । ध॒त्थ॒ । राजा॑नं । श्रु॒ष्टिऽमं॑तं ॥ १४

हे मरुतो यूयं रयिं धनं स्पार्हवीरं स्पृहणीयैर्वीरैः पुत्रभृत्यादिभिरुपेतं धत्थ। दत्थ। हे मरुतो यूयं सामविप्रं साम्नां विविधं प्रेरयितारं यद्वा सामसहिता विप्रा यस्य तादृशमृषिमवथ। रक्षथ। हे यूयमर्वंतमश्वं वाजमन्नं च भरताय देवान् बिभ्रते स्तावकाय धत्थ। हे मरुतो यूयं राजानं दीप्तं स्वामिनं वा श्रुष्टिमंतं सुखवंतं। पुत्रमित्यर्थः। धत्थ ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

तद्वो॑ यामि॒ द्रवि॑णं सद्यऊतयो॒ येना॒ स्व१॒॑र्ण त॒तना॑म॒ नॄँर॒भि ।
इ॒दं सु मे॑ मरुतो हर्यता॒ वचो॒ यस्य॒ तरे॑म॒ तर॑सा श॒तं
हिमाः ॥ ॥५

तत् । वः । यामि । द्रविणम् । सद्यःऽऊतयः । येन । स्वः । न ।
ततनाम । नॄन् । अभि ।
इदम् । सु । मे । मरुतः । हर्यत । वचः । यस्य । तरेम ।
तरसा । शतम् । हिमाः ॥ १५

हे सद्यऊतयः । तदानीमेव रक्षा येषां ते तादृशाः । सद्योगमना वा हे युष्मान् तद्द्रविणं धनं यामि । याचामहे । येन धनेन नॄनस्मत्पुत्रभृत्यादीनभिततनाम स्वर्णं आदित्य इव रश्मीन् । हे मरुतो मे मम स्वभूतमिदमिदानीं क्रियमाणं वचः स्तोत्रं सु सुष्ठु हर्यत । कामयध्वं । यस्य स्तोत्रवचसस्तरसा बलेन शतं शतसंख्याकान् हिमा हेमंतान् तरेम । शतसंवत्सरं जीवेमेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये षोडशो वर्गः ॥

प्रयज्यव इति दशर्चमेकादशं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं मारुतं । दशमी त्रिष्टुप् शिष्टा जगत्यः । प्रयज्यवो दशांत्या त्रिष्टुबित्यनुक्रमणिका ॥ आभिप्लविके षष्ठेऽहन्याग्निमारुत इदं सूक्तं मारुतनिविद्धानीयं । सूत्रितं च प्रयज्यव इमं स्तोममित्याग्निमारुतं । आ० ७. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रयज्यवो मरुतो भ्राजदृष्टयो बृहद्वयो दधिरे रुक्मवक्षसः ।
ईयन्ते अश्वैः सुयमेभिराशुभिः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ १

प्रऽयज्यवः । मरुतः । भ्राजत्ऽऋष्टयः । बृहत् । वयः । दधिरे ।
रुक्मऽवक्षसः ।
ईयन्ते । अश्वैः । सुऽयमेभिः । आशुऽभिः । शुभम् । याताम् । अनु ।
रथाः । अवृत्सत ॥ १

प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्टारो भ्राजदृष्टयो दीप्तायुधा मरुतो बृहत् प्रभूतं वयो यौवनलक्षणं प्रभूतमन्नं वा दधिरे। धारयंति। रुक्मवक्षसो हारायत्तवक्षस्काः। ते मरुतः सुयमेभिः सुखेन नियमितुं शक्यैराशुभिः शीघ्रगैरश्वैरीयंते। प्राप्यंते। शुभं शोभनं यथा भवति तथा। यद्वोदकमभिलक्ष्य यातां गच्छतां मरुतां रथा अवृत्सत। अनुवर्तंते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स्वयं दधिध्वे तविषीं यथा विद बृहन्महांत उर्विया वि राजथ।

उतांतरिक्षं ममिरे व्योजसा शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ २

स्वयं । दधिध्वे । तविषीं । यथा । विद । बृहत् । महांतः ।

उर्विया । वि । राजथ ।

उत । अंतरिक्षं । ममिरे । वि । ओजसा । शुभं । यातां ।

अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ २

हे मरुतो! यूयं स्वयमसहायेनैव दधिध्वे। धारयध्वे। कुरुध्व इत्यर्थः। किं। तविषीं बलं सामर्थ्यं। यथा विद जानीथ। अप्रतिबद्धसामर्थ्या इत्यर्थः। हे महांतो यूयमुर्वियोरवः संतो विराजथ। उतापि चांतरिक्षमोजसा बलेन विममिरे। व्याप्नुथ। शुभमित्यादि गतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

साकं जाताः सुभ्वः साकमुक्षिताः श्रिये चिदा प्रतरं

वावृधुर्नरः ।

विरोकिणः सूर्यस्येव रश्मयः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ३

साकं । जाताः । सुऽभ्वः । साकं । उक्षिताः । श्रिये । चित् ।

आ । प्रऽतरं । ववृधुः । नरः ।

विऽरोकिणः । सूर्यस्यऽइव । रश्मयः । शुभं । यातां । अनु ।

रथाः । अवृत्सत ॥ ३

साकं सहैव जाता उत्पन्ना सुभ्वः सुष्ठु भवंतः । सह्यंत इत्यर्थः तथैव साकं सहैवोक्षिताः सेक्तारो वर्षकाः श्रिये चित् शोभाया एव प्रतरं प्रकृष्टतरमा सर्वतो ववृधुः । अवर्धयन् । नरः कर्मणां नेतारो विरोकिणः विरोचमानाः सूर्यस्येव रश्मयः सूर्यरश्मय इव । शुभमित्यादि गतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आभूषेण्यं वो मरुतो महित्वनं दिदृक्षेण्यं सूर्यस्येव चक्षणं ।

उतो अस्माँ अमृतत्वे दधातन शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ४

आऽभूषेण्यं । वः । मरुतः । महिऽत्वनं । दिदृक्षेण्यं ।

सूर्यस्यऽइव । चक्षणं ।

उतो इति । अस्मान् । अमृतऽत्वे । दधातन । शुभं । यातां ।

अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ४

हे मरुतो वो युष्माकं महित्वनं महत्त्वमाभूषेण्यं स्तुत्यं । किंच सूर्यस्येव चक्षणं रूपमिव दिदृक्षेण्यं दर्शनीयं । उतो अपि चास्मानमृतत्वे मोक्षे । स्वर्गे इत्यर्थः । तत्र दधातन । धारयत । शिष्टं गतं ॥

कारीर्यां प्रथमस्याः पिंडा उदीरयथेत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । उदीरयथा मरुतः समुद्रतः प्र वो मरुतस्तविषा उदन्यवः । आ० २, १३, । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

उदीरयथा मरुतः समुद्रतो यूयं वृष्टिं वर्षयथ पुरीषिणः ।

न वो दस्रा उप दस्यंति धेनवः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ५

उत् । ईरयथ । मरुतः । समुद्रतः । यूयं । वृष्टिं । वर्षयथ ।

पुरीषिणः ।

न । वः । दस्राः । उप । दस्यंति । धेनवः । शुभं । यातां ।

अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ५

हे मरुतो यूयं समुद्रतः समुद्रवणसाधनादंतरिक्षादुदीरयथ । प्रेरयथ वृष्टिं । अयमेवार्थः पुनरुच्यते । हे पुरीषिणः । पृणातेः प्रीणातेर्वा पुरीषमुदकं । हे तद्वंतो यूयं वृष्टिं वर्षयथ । हे दस्राः दर्शनीयाः यत्नूणामुपक्षपयितारो वा वो युष्माकं धेनवः प्रीणयितारो मेघा नोपदस्यंति । न शुष्यंति ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यदश्वान्धूर्षु पृषतीरयुग्ध्वं हिरण्ययान्प्रत्यत्काँ अमुग्ध्वं ।

विश्वा इत्स्पृधो मरुतो व्यस्यथ शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ६

यत् । अश्वान् । धूःऽसु । पृषतीः । अयुग्ध्वं । हिरण्ययान् ।

प्रति । अत्कान् । अमुग्ध्वं ।

विश्वाः । इत् । स्पृधः । मरुतः । वि । अस्यथ । शुभं । यातां ।

अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ६

हे मरुतो यूयं यद्यदाश्वान् धूर्षु रथसंबंधिनीष्वयुग्ध्वं योजितवंतः स्थ । कीदृशानश्वान् । पृषतीः । पृषत्यो मरुतामित्युक्तत्वात् । पृषद्वर्णा वडवाः । सारंग

यातामश्वयद्वाच्या। हिरण्ययान्हिरण्यवर्णानत्कान्कवचान् प्रत्यस्तरध्वं प्रत्यस्तुचत। एवं सत्वा विश्वा इत् स्पृधः सर्वानपि संग्रामान् हे मरुतो व्यस्यथ। विक्षिपथ। शुभमित्यादि गतं॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न पर्वता न नद्यो वरंत वो यत्राचिध्वं मरुतो गच्छथेदु तत्।
उत द्यावापृथिवी याथना परि शुभं यातामनु रथा अवृत्सत॥ ७

न। पर्वता। नद्यः। वरंत। वः। यत्र। अचिध्वं। मरुतः।
गच्छथ। इत्। ऊं इति। तत्।
उत। द्यावापृथिवी इति। याथन। परि। शुभं। यातां।
अनु। रथाः। अवृत्सत॥ ७

हे मरुतो वो युष्मान् पर्वताः शिलोच्चया न वरंत। न वारयंतु। तथा नद्यश्च न वारयंतु। किंतु यत्र यस्मिन्नन्यत्रादिस्थानेऽचिध्वं जानीय [संकल्पयथ तत्स्थानं गच्छथेदु। गच्छथैव। उतापि च द्यावापृथिवी च परि परितो यायन। याथ इच्छ्यर्थमिति॥

॥ अथाष्टमी ॥

यत्पूर्व्यं मरुतो यच्च नूतनं यदुद्यते वसवो यच्च शस्यते।
विश्वस्य तस्य भवथा नवेदसः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत॥ ८

यत्। पूर्व्यं। मरुतः। यत्। च। नूतनं। यत्। उद्यते।
वसवः। यत्। च। शस्यते।
विश्वस्य। तस्य। भवथ। नवेदसः। शुभं। यातां। अनु।
रथाः। अवृत्सत॥ ८

हे मरुतो यूयं यत्पूर्व्यं पूर्वतनं पूर्वमनुष्ठितं यत्कर्मास्ति तदित्यर्थः । यच्च नूतनं कर्मास्ति । यच्चोद्यत उक्थं प्राप्यते । स्तूयत इत्यर्थः । हे मरुतो यासक्ता यच्च यक्षते शंसनं क्रियते तस्य विश्वस्योत्कृष्टस्य नवेदसो जानंतो भवथ ॥

॥ अथ नवमी ॥

मृळतं नो मरुतो मा वधिष्टनास्मभ्यं शर्म बहुलं वि यंतन ।
अधि स्तोत्रस्य सख्यस्य गातन शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ९

मृळतं । नः । मरुत । मा । वधिष्टन । अस्मभ्यं । शर्म ।
बहुलं । वि । यंतन ।
अधि । स्तोत्रस्य । सख्यस्य । गातन । शुभं । यातां । अनु ।
रथाः । अवृत्सत ॥ ९

हे मरुतो नोऽस्मान् मृळत । सुखयत । मा वधिष्टन । असम्यक्करणादिजनितेन कोपेन मा वधिष्ठ । किंत्वस्मभ्यं शर्म सुखं बहुलमत्यधिकं वियंतन । कुरुत । किंच स्तोत्रस्य स्तोत्रं सख्यस्य सख्यमधिगातन । अधिगच्छत । स्तुतिमनुभूयास्माभिः सख्यं कुरुतेत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

यूयमस्मान्नयत वस्यो अच्छा निरंहतिभ्यो मरुतो गृणानाः ।
जुषध्वं नो हव्यदातिं यजत्रा वयं स्याम पतयो रयीणां ॥ १०

यूयं । अस्मान् । नयत । वस्यः । अच्छ । निः । अंहतिऽभ्यः ।
मरुतः । गृणानाः ।
जुषध्वं । नः । हव्यऽदातिं । यजत्राः । वयं । स्याम ।
पतयः । रयीणां ॥ १०

हे मरुतो यूयमस्मान्वस्यो वसीयो धनं स्वर्गादिलक्षणं स्थानं वाच्छाभिलक्ष्य नयत ।.प्रापयत। किंचांहतिभ्यः पापेभ्यो निर्यंयत। निर्गमयत स्तवानाः स्तूयमानाः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ जुषध्वं सेवध्वं नोऽस्माकं हव्यदातिं हविर्दानवंतं यज्ञं हे यजत्रा यष्टव्या यूयं। वयं च रयीणां बहुविधानां धनानां पतयः स्याम। भवेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीयेऽष्टादशो वर्गः ॥

अग्ने शर्धंतमिति नवर्चं द्वादशं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं मारुतं। तृतीयासप्तम्यौ सतोबृहत्यौ शिष्टा बृहत्यः। अग्ने नव यार्हतं तृतीयासप्तम्यौ सतोबृहत्यावित्यनुक्रमणिका ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ने शर्धंतमा गणं पिष्टं रुक्मेभिरंजिभिः।

विशो अद्य मरुतामव ह्वये दिवश्चिद्रोचनादधि ॥ १

अग्ने । शर्धंतं । आ । गणं । पिष्टं । रुक्मेभिः । अंजिभिः ।

विशः । अद्य । मरुतां । अव । ह्वये । दिवः । चित् ।

रोचनात् । अधि ॥ १

हे अग्ने शर्धंतं शत्रूनभिभवंतं यद्वायोत्सहमानं वा गणं मरुतां गणमाह्वयेति शेषः। कीदृशं गणं। रुक्मेभी रुक्मै रोचमानैरंजिभिराभरणैश्च पिष्टमवयवितं। युक्तमित्यर्थः। अद्यास्मिन्यागदिने मरुतां विशः प्रजाः। गणानित्यर्थः। तान्रोचनाद्रोचमानात् दिवो द्युलोकात्। अधीति पंचम्यर्थानुवादी। चित्पूरणः। अवावस्तादस्मदभिमुखं ह्वये। आह्वयामि ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यथा चिन्मन्यसे हृदा तदिन्मे जग्मुराशसः।

ये ते नेदिष्ठं हवनान्यागमन्तान्वर्ध भीमसंदृशः ॥ २

यथा। चित्। मन्यसे। हृदा। तत्। इत्। मे। जग्मुः।
आऽशसः।
ये। ते। नेदिष्ठं। हवनानि। आऽगमन्। तान्। वर्ध।
भीमऽसंदृशः॥ २

हे अग्ने त्वं हृदा हृदयेन मरुतो यथा चिन्मन्यसे। चिदिति पूजायां। येन प्रकारेणातिपूजितं जानासि। तेष्वादरं करोषीत्यर्थः। तदित्तथैव मे मदर्थं जग्मुर्गच्छंत्याशस आशंसितार इच्छंतः शत्रून् हिंसंतो वा। अनंतरं ये मरुतो नेदिष्ठमत्यंतांतिकं संनिधावेव ते तव हवनान्याह्वानानि श्रुत्वागमन् आगच्छंति तान् भीमसंदृशः कालविलंबासहनेन भयंकरदर्शनान्वर्धं। वर्धय हविःप्रापणेन॥

॥ अथ तृतीया ॥

मीढ्हुष्मंतीव पृथिवी पराहता मदंत्येत्यस्मदा।
ऋक्षो न वो मरुतः शिमीवाँ अमो दुध्रो गौरिव भीमयुः॥ ३
मीढ्हुष्मतीऽइव। पृथिवी। पराऽहता। मदंती। एति।
अस्मत्। आ।
ऋक्षः। न। वः। मरुतः। शिमीऽवान्। अमः। दुध्रः।
गौःऽइव। भीमऽयुः॥ ३

मीढ्हुष्मती प्रवृद्धस्वामिका पराहतान्यैरभिभूता पृथिवीव। अत्र पृथिवीशब्दस्तदधिष्ठितां प्रजां लक्षयति। सा यथा स्वस्वामिनमुपद्रुताभिगच्छति तद्वदिति। मरुतां साकल्येन सर्वेषां प्राप्तेर्दृष्टांतः। एवं मदंतो हृष्यंतो गणरूपेणास्मत्। अस्मानित्यर्थः। एति। आगच्छति। हे मरुतो वो युष्माकममो बलं गण ऋक्षो न अग्निरिव शिमीवान् कर्मवान् दुध्रः दुर्धरो गौरिव भीमयुर्भीमैर्वृषभैर्युक्तो गौरिव। स यथा शिमीवान् कर्मवान्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

नि ये रिणंत्योजसा वृथा गावो न दुर्धुरः ।

अश्मानं चित्स्वर्यं१ पर्वतं गिरिं प्र च्यावयंति यामभिः ॥ ४

नि । ये । रिणंति । ओजसा । वृथा । गावः । न । दुःऽधुरः ।

अश्मानं । चित् । स्वर्यं । पर्वतं । गिरिं । प्र । च्यावयंति ।

यामंऽभिः ॥ ४

ये मरुत ओजसा स्वीयेन बलेन निरिणंति हिंसंति शत्रून् वृथानायासेन स्वसंचारमात्रेण गावो न दुर्धरो दुःखेन हिंस्या अश्वा इव । ते मरुतः स्वर्यं शब्दयंतमश्मानं व्याप्तं पर्वतं जगत्पूरकोदकवंतं । पर्वपर्वत: पर्व पुनः पृणातेः प्रीणातेर्वा । नि० १. २०. । इति निरुक्तं । तादृशं गिरिं मेघं । यद्वा पर्वतमिति विशेष्यं । गिरिमिति विशेषणं निगिरत्युदकमिति गिरिः । तं यामभिर्गमनैः प्रच्यावयंत्युदकनिर्गमनार्थं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

उत्तिष्ठ नूनमेषां स्तोमैः समुक्षितानां ।

मरुतां पुरुतममपूर्व्यं गवां सर्गमिव ह्वये ॥ ५

उत् । तिष्ठ । नूनं । एषां । स्तोमैः । संऽउक्षितानां ।

मरुतां । पुरुऽतमं । अपूर्व्यं । गवां । सर्गंऽइव । ह्वये ॥ ५

हे मरुतो यूयमुत्तिष्ठ । उत्तिष्ठत ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ नूनं निश्चयमेषां स्तोत्रैः स्तोत्रैः समुक्षितानां वर्धितानां मरुतां । यद्वा स्तोमैरुपह्वय इति संबंधः । तादृशां मरुतां पुरुतमं प्रभूततममपूर्व्यं । न विद्यते पूर्वो येभ्यस्तमपूर्व्यं सर्जं संघं गवामुदकानां प्रक्षिप्तानां गवां वा सर्गं संघमिव ह्वये । आह्वये ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युङ्ग्ध्वं ह्यरुषी रथे युङ्ग्ध्वं रथेषु रोहितः।

युङ्ग्ध्वं हरी अजिरा धुरि वोळ्हवे वहिष्ठा धुरि वोळ्हवे ॥ ६

युङ्ग्ध्वं। हि। अरुषीः। रथे। युङ्ग्ध्वं। रथेषु। रोहितः।

युङ्ग्ध्वं। हरी इति। अजिरा। धुरि। वोळ्हवे। वहिष्ठा।

धुरि। वोळ्हवे ॥ ६

हे मरुतो यूयं रथे युष्मदीये सर्वेषां साधारणभूतेऽरुषीरारोचमाना वडवा युङ्ग्ध्वं। योजयध्वं। तथा रथेषु युष्मदीयेषु रोहितो रोहितवर्णान् युङ्ग्ध्वं। हरी अश्वावजिराजिरावाशुगमनौ धुरि वोळ्हवे वहनाय युङ्ग्ध्वं। आदरार्थं पुनर्वचनं। वहिष्ठा वोढृतमावश्वौ धुरि वोळ्हवे ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत स्य वाज्यरुषस्तुविष्वणिरिह स्म धायि दर्शतः।

मा वो यामेषु मरुतश्चिरं करत्प्र तं रथेषु चोदत ॥ ७

उत। स्यः। वाजी। अरुषः। तुविऽस्वनिः। इह। स्म।

धायि। दर्शतः।

मा। वः। यामेषु। मरुतः। चिरं। करत्। प्र। तं।

रथेषु। चोदत ॥ ७

उतापि च स्यः स वाजी वेगवानरुष आरोचमानस्तुविष्वणिः प्रभूतध्वनिरश्वः। अरुष इत्यनेन रोहित इत्युक्तं भवति। प्रष्टिर्वहति रोहितः। ऋग्वे० १. ३९. ६. इति ह्युक्तं। इहेदानीं दर्शतो दर्शनीयः सन् धायि। रथे नियोजितः। स्मेति

पूरयः। हे मरुतः को यामेषु गमनेषु सोऽश्वश्चिरं विलंबं मा करत्। मा करोतु। तं रथेषु। रथे युक्तमिति शेषः। प्रचोदत। प्रेरयत। यथा विलंबं न कुर्यात्तथा प्रेरयत॥

॥ अथाष्टमी ॥

रथं नु मारुतं वयं श्रवस्युमा हुवामहे।
आ यस्मिन्तस्थौ सुरणानि बिभ्रती सचा मरुत्सु रोदसी॥ ८

रथं। नु। मारुतं। वयं। श्रवस्युं। आ। हुवामहे।
आ। यस्मिन्। तस्थौ। सुऽरणानि। बिभ्रती। सचा।
मरुत्ऽसु। रोदसी॥ ८

वयमात्रेया रथं रंहणस्वभावं मारुतं मरुतां संबंधिनं रथं श्रवस्युमन्नेच्छुं नु क्षिप्रमाहुवामहे। आह्वयामः। यस्मिन्रथे सुरणानि सुरमणानि जलानि बिभ्रती धारयंती रोदसी रुद्रस्य पत्नी मरुतां माता। यद्वा रुद्रो वायुः। तत्पत्नी माध्यमिका देवी मरुत्सु सचा सहिता तस्थौ आस्थितवती तं रथमाहुवे॥

॥ अथ नवमी ॥

तं वः शर्धं रथेशुभं त्वेषं पनस्युमा हुवे।
यस्मिन्त्सुजाता सुभगा महीयते सचा मरुत्सु मीड़्हुषी॥ ९

तं। वः। शर्धं। रथेऽशुभं। त्वेषं। पनस्युं। आ। हुवे।
यस्मिन्। सुऽजाता। सुऽभगा। महीयते। सचा।
मरुत्ऽसु। मीड़्हुषी॥ ९

हे मरुतो वः शर्धं युष्मदीयं बलं गणं रथेशुभं रथे शोभनं त्वेषं दीप्तं पनस्युं स्तुत्यमाहुवे। आह्वये। यस्मिन् शर्धे सुजाता सुष्ठु प्रवृद्धा सुभगा शोभनभाग्यातिशयवती मीड़्हुष्मी। मीड़्हुःश शिवतमेत्यादौ दर्शनान्मीढ्वान् रुद्रः। तत्पत्नी मीड़्हुषी॥

मरुत्सु सचा सह महीयते पूज्यते तं रथं गाहुवे। आपस्तंबोऽपि रुद्रपत्नीं मीढुषी-संज्ञया व्यवजहार। उत्तरया दक्षिणस्यामीशानमावाहयति लौकिक्या वाचोत्तरस्यां मीढुषीं मध्ये जयंतमिति ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये विंशो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले चतुर्थोऽनुवाकः ॥

पंचमेऽनुवाके षोडश सूक्तानि। तत्र रुद्रास इत्यष्टर्चं प्रथमं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं मारुतं। सप्तम्यष्टम्यौ त्रिष्टुभौ शिष्टाः षट् जगत्यः। आ रुद्रासोऽष्टौ द्वित्रिष्टुबंतमित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ रुद्रास इंद्रवंतः सजोषसो हिरण्यरथाः सुविताय गंतन।
इयं वो अस्मत्प्रति हर्यते मतिस्तृष्णजे न दिव उत्सा
उदन्यवे ॥ १

आ। रुद्रासः। इंद्रऽवंतः। सऽजोषसः। हिरण्यऽरथाः।
सुविताय। गंतन।
इयं। वः। अस्मत्। प्रति। हर्यते। मतिः। तृष्णऽजे। न।
दिवः। उत्साः। उदन्यवे ॥ १

हे रुद्रासो रुद्रपुत्रा इंद्रवंत इंद्रेण युष्मत्स्वामिना तद्वंतः सजोषसः परस्परं समानप्रीतयो हिरण्मयरथा हिरण्मयरथाः संतः सुविताय सुगमनाय तत्प्रधानाय सुष्ठु सर्वैर्गंतव्याय यज्ञाय तदर्थमागंतन। आगच्छत। किमत्र निमित्तमिति तदुच्यते। इयमस्मदीया मतिः स्तुतिर्वो युष्मान् प्रति हर्यते। कामयते। तस्मादागच्छत। उदन्यव उदकेच्छवे तृष्णजे गोतमाय दिवो द्युलोकसकाशादुत्सा उदकनिष्यंदा यथा युष्माभिः प्रेरितास्तद्वदस्मदर्थमप्यागत्याभिमतं दद्रतेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वाशीमन्त ऋष्टिमन्तो मनीषिणः सुधन्वान इषुमन्तो निषङ्गिणः ।

स्वश्वाः स्थ सुरथाः पृश्निमातरः स्वायुधा मरुतो याथना

शुभं ॥ २

वाशीऽमन्तः । ऋष्टिऽमन्तः । मनीषिणः । सुऽधन्वानः ।

इषुऽमन्तः । निषङ्गिणः ।

सुऽअश्वाः । स्थ । सुऽरथाः । पृश्निऽमातरः । सुऽआयुधाः ।

मरुतः । याथन । शुभं ॥ २

हे मरुतो यूयं वाशीमन्तः । वाशीति तक्षणसाधनमायुधं । तद्वन्तः स्थ । ऋष्टि-
[म]न्तः । ऋष्टिर्नाम छुरिका । तद्वन्तः स्थ । एवं सर्वत्र योज्यं मनीषिणो मनस ईश्वरा
[म]नस्विनः सुधन्वानः शोभनधनुष्का इषुमन्तो बाणवन्तो निषङ्गिणो निषङ्गवन्तः स्वश्वाः
[स्थ] । शोभनाश्वा भवथ । सुरथाः शोभनरथाः पृश्निमातरः पृश्नेः पुत्राः स्वायुधाः
[श]क्रपरश्वादिसकलायुधोपेताः । एवं महात्मानः सन्तः शुभं शोभनं यथा भवति तथा
[य]ष्मदकाय वा रथेन याथन । गच्छथ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

धूनुथ द्यां पर्वतान्दाशुषे वसु नि वो वना जिहते यामनो भिया

कोपयथ पृथिवीं पृश्निमातरः शुभे यदुग्राः पृषतीरयुग्ध्वं ॥ ३

धूनुथ । द्यां । पर्वतान् । दाशुषे । वसु । नि । वः । वना ।

जिहते । यामनः । भिया ।

कोपयथ । पृथिवीं । पृश्निऽमातरः । शुभे । यत् । उग्राः ।

पृषतीः । अयुग्ध्वं ॥ ३

हे मरुतो द्या। दिवोत्यर्थः। पर्वतान्मेघान्दाशुष हविर्दात्रे यजमानाय वसु धनानि च धूनुथ। प्रापयथ। यो युष्माकं यामनो गमनस्य भिया भीत्या वना वनानि वृक्षादिसमूहा नि जिहते। नितरां कंपंते। अवनता भूम्यं संतीत्यर्थः। हे पृश्निमातरः पृश्नेः पुत्राः। पृश्नियै वै पयसो मरुतो जाता इति हि श्रुतिः। हे मरुतः पृथिवीं कोपयथ। अभिवृष्ट्या क्षोभयथ। हे उग्रा उद्गूर्णबला यूयं यद्यदा शुभ उदकार्थं पृषतीर्मृगीरश्वा अयुग्ध्वं योजयथ तदा कोपयथ पृथिवीं॥

॥ अथ चतुर्थी॥

वातत्विषो मरुतो वर्षनिर्णिजो यमा इव सुसदृशः सुपेशसः।
पिशंगाश्वा अरुणाश्वा अरेपसः प्रत्वक्षसो महिना
द्यौरिवोरवः॥ ४

वातऽत्विषः। मरुतः। वर्षऽनिर्निजः। यमाःऽइव।
सुऽसदृशः। सुऽपेशसः।
पिशंगऽअश्वाः। अरुणऽअश्वाः। अरेपसः। प्रत्वक्षसः।
महिना। द्यौःऽइव उरवः॥ ४

वातत्विषः सर्वदा संप्राप्तदीप्तयो वर्षनिर्णिजो वृष्टेः शोधयितारः। अथवा निर्णिगिति रूपनाम। वर्षमेव रूपं येषां ते तादृशाः। वृष्टिप्रदा इत्यर्थः। यमा इव युगलोत्पन्ना इव सुसदृशाः परस्परं बलरूपादिभिरत्यंतं सरूपाः सुपेशसः शोभनरूपाः पिशंगाश्वाः पिशंगवर्णाश्वोपेतास्तथारुणाश्वा अरेपसोऽपापाः प्रत्वक्षसः प्रकर्षेण तनूकर्तारो शत्रूणां महिना महत्त्वेन द्यौरिवांतरिक्षमिवोरवो विस्तीर्णाः। अन्नलक्षणा नाम भेजिर इत्युत्तरेण संबंध॥

॥ अथ पंचमी॥

पुरुद्रप्सा अंजिमंतः सुदानवस्त्वेषसंदृशो अनवभ्रराधसः।
सुजातासो जनुषा रुक्मवक्षसो दिवो अर्का अमृतं नाम
भेजिरे॥ ५

पुरुऽद्रप्साः । अंजिऽमंतः । सुऽदानवः । त्वेषऽसंदृशः ।

अनवभ्रऽराधसः ।

सुऽजातासः । जनुषा । रुक्मऽवक्षसः । दिवः । अर्काः ।

अमृतं । नाम । भेजिरे ॥ ५

पुरुद्रप्सा प्रभूतोदका अंजिमंत आभरणवंतः सुदानवः शोभनदानास्त्वेषसंदृशो दीप्तरूपा अनवभ्रराधसोऽनपभ्रष्टधनाः सुजातासः शोभनजनना जनुषा जन्मनैवोत्कृष्टा रुक्मवक्षसो हारवक्षस्का अर्काः पूज्या मरुतो दिवो द्युलोकादागत्यामृतमरणसाधनं नामोदकं नमनहेतुकमुत्कृष्टं हविर्वा भेजिरे । लब्धवंत ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीय एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ऋष्टयो वो मरुतो अंसयोरधि सह ओजो बाह्वोर्वो बलं हितं ।

नृम्णा शीर्षस्वायुधा रथेषु वो विश्वा वः श्रीरधि तनूषु

पिपिशे ॥ ६

ऋष्टयः । वः । मरुतः । अंसयोः । अधि । सहः । ओजः ।

बाह्वोः । वः । बलं । हितः ।

नृम्णा । शीर्षऽसु । आयुधा । रथेषु । वः । विश्वा वः ।

श्रीः । अधि । तनूषु । पिपिशे ॥ ६

हे मरुतो वो युष्माकमंसयोरृष्टय आयुधविशेषा हिताः । आश्रिताः । वचनव्यत्ययो विपरिणतव्यः । अधीति सप्तम्यर्थानुवादी । तथा वो बाह्वोरधि सहः शत्रूणामभिभावुकमोजः । ओज नाम्नाष्टमो धातुः । तद्रूपं बलं हितं । निहितं । शीर्षसु शिरःसु नृम्णानि हिरण्मयानि पट्टोष्णीषादीनि निहितानि । रथेष्वायुधान्यायुधानि युद्धसाधनानि निहितानि । वो श्रीर्युष्माकं कांतिस्तनूषु तदीयेष्वधिपिपिशे । अधिश्रिता । आश्रिता ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

गोमदश्वावद्रथवत्सुवीरं चंद्रवद्राधो मरुतो ददा नः ।

प्रशस्तिं नः कृणुत रुद्रियासो भक्षीय वोऽवसो दैव्यस्य ॥ ७

गोऽमंत् । अश्वऽवत् । रथऽवत् । सुऽवीरं । चंद्रऽवत् ।

राधः । मरुतः । दद । नः ।

प्रऽशस्तिं । नः । कृणुत । रुद्रियासः । भक्षीय । वः । अवसः ।

दैव्यस्य ॥ ७

हे मरुतो नोऽस्मभ्यं गोमद्भिर्गोभिरुपेतमश्वावद्भिरश्वैरुपेतं रथवद्रथो-पेतं सुवीरं सुष्टु पुत्रोपेतं चंद्रवद्धिरण्योपेतं राधोऽन्नं दद । ददत ॥ व्यत्ययेनैक-वचनं । अथवा लोडर्थस्य लिटो मध्यमैकवचनं ॥ हे रुद्रियासो रुद्रपुत्रा मरुतो नोऽस्मदीयां प्रशस्तिं । समृद्धिमित्यर्थः । तां कृणुत । कुरुत । वो युष्माकं संभूत-मवसोऽवो रक्षणं दैव्यस्य दैव्यं देवार्हं भक्षीय । भजेय ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इये नरो मरुतो मृळता नस्तुवीमघासो अमृता ऋतज्ञाः ।

सत्यश्रुतः कवयो युवानो बृहद्गिरयो बृहदुक्षमाणाः ॥ ८

इये । नरः । मरुतः । मृळत । नः । तुविऽमघासः ।

अमृताः । ऋतऽज्ञाः ।

सत्यऽश्रुतः । कवयः । युवानः । बृहत्ऽगिरयः । बृहत् ।

उक्षमाणाः ॥ ८

इये हे नरो नेतारो मरुतो नोऽस्मान्मृळत । सुखयत । अस्मभ्यं हिताय वा सुखिनो भवत । हे तुवीमघासः प्रभूतधना अमृता अमरणस्वभावा ऋतज्ञा उदकस्य

यज्ञस्य वा दातारः। कर्तार इत्यर्थः। सत्यश्रुतः सत्येन सत्यफलत्वेन प्रसिद्धाः कवयो मेधाविनो युवानो नित्यतरुणा बृहद्गिरयः प्रभूतस्तुतयो बृहदत्यधिकमुक्षमाणा हविर्भिः सेविता उदकं वा सिंचंतो यूयं भवत ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये द्वाविंशो वर्गः ॥

तमु नूनमित्यष्टर्चं द्वितीयं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं त्रैष्टुभं मारुतं। तमु न्वित्यनुक्रमणिका। विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तमु नूनं तविषीमंतमेषां स्तुषे गणं मारुतं नव्यसीनां।

य आश्वश्वा अमवद्वहंत उतेशिरे अमृतस्य स्वराजः ॥ १

तं। ऊं इति। नूनं। तविषीऽमंतं। एषां। स्तुषे। गणं।

मारुतं। नव्यसीनां।

ये। आशुऽअश्वाः। अमऽवत्। वहंते। उत। ईशिरे।

अमृतस्य। स्वऽराजः ॥ १

तमु तमेव पूर्वं स्तुतमेव मारुतं मरुतां संबंधिनं तं गणं तविषीमंतं दीप्तिमंतं नूनमद्य स्तुषे। कीदृशां मरुतां। नव्यसीनां॥ लिंगव्यत्ययः॥ नवतराणां स्तुत्यानां वा। एषां मारुतं गणं। गणावयवभूता मरुतः। कीदृशा इत्युच्यते। ये मरुत आश्वश्वाः शीघ्रगाम्यश्वोपेता अमवत् बलवंतो यथा भवंति तथा वहंते गच्छंति। उतापि चेशिरे ईश्वरा अमृतस्यामृतस्योदकस्य स्वराजः स्वायत्तदीप्तयः स्वयमेव राजमानाः तेषां गणं स्तुषे ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वेषं गणं तवसं खादिहस्तं धुनिव्रतं मायिनं दातिवारं।

मयोभुवो ये अमिता महित्वा वंदस्व विप्र तुविराधसो नॄन् ॥ २

त्वेषं। गणं। तवसं। खादिऽहस्तं। धुनिऽव्रतं। मायिनं।
दातिऽवारं।
मयःऽभुवः। ये। अमिताः। महिऽत्वा। वंदस्व। विप्र।
तुविऽराधसः। नॄन्॥ २

तेषं दीप्तं गणं मारुतं तवसं बलवंतं खादिहस्तं कटकहस्तं धुनिव्रतं कंपयितृकर्माणं मायिनं प्रज्ञावंतं दातिवारं दत्तधनं हे विप्र स्तोतर्वंदस्व। स्तुहीति संबंधः। ये मरुतो मयोभुवः सुखस्य भावयितारो महित्वा महत्त्वेनामिता अपरिच्छिन्नाः। तान् तुविराधसः प्रभूतधनान् नॄन् नेतॄन् वंदस्व॥

॥ अथ तृतीया॥

आ वो यंतूदवाहासो अद्य वृष्टिं ये विश्वे मरुतो जुनंति।
अयं यो अग्निर्मरुतः समिद्ध एतं जुषध्वं कवयो युवानः॥ ३
आ। वः। यंतु। उदऽवाहासः। अद्य। वृष्टिं। ये। विश्वे।
मरुतः। जुनंति।
अयं। यः। अग्निः। मरुतः। संऽइद्धः। एतं। जुषध्वं।
कवयः। युवानः॥ ३

ये विश्वे व्याप्ता मरुतो वृष्टिं जुनंति प्रेरयंति त उदवाहास उदकस्य वोढारो मरुतोऽद्येदानीं वो युष्मानायंतु। आगच्छंतु ऋत्विग्यजमानाः। अथ प्रत्यक्षवादः। हे मरुतो यः प्रसिद्धोऽयमग्निः समिद्धः सम्यग्दीपित एतमग्निं जुषध्वं सेवध्वं हे कवयो मेधाविनो हे युवानो नित्यतरुणाः सर्वत्र व्याप्ता वा॥

॥ अथ चतुर्थी॥

यूयं राजानमिर्यं जनाय विभ्वतष्टं जनयथा यजत्राः।
युष्मदेति मुष्टिहा बाहुजूतो युष्मत्सदश्वो मरुतः सुवीरः॥ ४

यूयं । राजानं । इर्यं । जनाय । विभ्वऽतष्टं । जनयथ ।
यजत्राः ।
युष्मत् । एति । मुष्टिऽहा । बाहुऽजूतः । युष्मत् । सत्ऽअश्वः ।
मरुतः । सुऽवीरः ॥ ४

हे मरुतो यूयं जनाय यजमानाय राजानं स्वामिनं राजमानं वेर्यं शत्रूणां प्रेरकं व्यापयितारं विभ्वतष्टं । विभ्वा नाम ऋभूणां मध्यमः । स कुशली । तेन निर्मितं । अत्यंतरूपवंतमित्यर्थः । तादृशं पुत्रं जनयथ । उत्पादयथ हे यजत्रा यष्टव्याः । हे मरुतो युष्मद्युष्मत्त एति गच्छति पुत्रः । कीदृशः । मुष्टिहा । मुष्टिभिर्हंता बाहुपलयुक्तः । स्वभुजवलेनैव हंता शत्रूणां । तदेवोच्यते । बाहुजूतः । बाहुः प्रेरकः शत्रूणां यस्य तादृशः पुत्र एति । तथा युष्मद्युष्मत्तः सदश्वो विद्यमानाश्वः । बह्वश्व इत्यर्थः । सुवीरः शोभनवीर्यः पुत्र एति । जायत इत्यर्थः ॥

मरुत्वप्रघासे मारुत्या आमिक्षाया अरा इवेति याज्या । सूत्रितं च । अरा इवेदचरमा अहेवेमं मे मरुत श्रुधि । आ० २. १७. । इति ॥ एकादशिने मारुते पशावेव पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूत्रितं च । अरा इवेदचरमा अहेव या वः शर्म शशमानाय संति । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

अरा इवेदचरमा अहेव प्रप्र जायंते अकवा महोभिः ।
पृश्नेः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः स्वया मत्या मरुतः सं
मिमिक्षुः ॥ ५
अराःऽइव । इत् । अचरमाः । अहाऽइव । प्रऽप्र । जायंते ।
अकवाः । महःऽभिः ।
पृश्नेः । पुत्राः । उपऽमासः । रभिष्ठाः । स्वया । मत्या ।
मरुतः । सं । मिमिक्षुः ॥ ५

अरा इवेत् रथचक्रस्य इवाचरमा अनिकृष्टाः सर्वे समाः महसैवोत्पन्नास्त्वित्यर्थः । अह्नेवाहानीव । दिवसा यथा सर्वेऽपि षष्टिघटिकात्मकास्तत्संख्योपेतसमगण- रूपेण समा इत्यर्थः । अनेन दृष्टांतद्वयेन वैषम्याभावः प्रतिपादितः । एवमुक्त- लक्षणा महोभिस्तेजोभिः प्र प्र जायंते । प्रकर्षेण प्रादुर्भवंति ॥ ऐकः प्रसक्तपोदः पादपूरण इत्युपसर्गाभ्यासः स च पूरणः ॥ ते चाक्षता अनल्पाः । यद्वा महोभिरित्यस्य विशेषणं । पृश्नेः माध्यमिकाया वाचो गोरूपाया अंतरिक्षस्य वा पुत्रस्थानीया उपमासः प्रत्येकं समाना रश्मिना प्रकृष्टवेगाः । एवं महानुभावा मरुतः स्वया मत्या स्वकीययैवानुपश्यबुद्ध्या संमिमिक्षुः । वृष्ट्या सम्यक् सिंचंति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यत्प्रायासिष्ट पृषतीभिरश्वैर्वीळुपविभिर्मरुतो रथेभिः ।

क्षोदंत आपो रिणते वनान्यवोस्रियो वृषभः क्रंदतु द्यौः ॥ ६

यत् प्र । अयासिष्ट । पृषतीभिः । अश्वैः । वीळुपविऽभिः ।

मरुतः । रथेभिः ।

क्षोदंते । आपः । रिणते । वनानि । अव । उस्रियः ।

वृषभः । क्रंदतु । द्यौः ॥ ६

हे मरुतो यद्यदा प्रायासिष्ट प्रगच्छत पृषतीभिः पृषदंकैरश्वैर्वाहनसाधनैरश्वैः । अश्वशब्दोऽत्र वाहनसामान्यवचनः । अतः पुंलिंगता । तथान्यत्र । यदश्वान्धूर्षु पृषतीरयुग्ध्वं । ऋग्वे० ५. ५५. ६. । रोहिदश्वोऽजाश्व इति समानाधिकरण्यप्रयोगः । एवंभूताश्वयुक्तैर्वीळुपविभिर्दृढरथनेमिभी रथेभिः प्रायातिष्ट । यद्वाश्वै रथैश्च सह मरुतो यदा प्रायासिष्ट तदापः क्षोदंते । चरंति । वनानि वृक्षसमूहा रिणते । हिंसंते । वेगेन भज्यंते । उस्रियः । उस्रा सूर्यरश्मयः । तत्संबंधी पर्जन्यो वृषभोऽपां वर्षिता द्योतमानोऽव क्रंदतु । अवाङ्मुखं शब्दयतु इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रथिष्ट यामन्पृथिवी चिदेषां भर्तेव गर्भं स्वमिच्छवो धुः ।

वातान्ह्यश्वान्धुर्यायुयुज्रे वर्षं स्वेदं चक्रिरे रुद्रियासः ॥ ७

प्रथिष्ट । यामन् । पृथिवी । चित् । एषां । भर्ताऽइव । गर्भं ।

स्वं । इत् । शवः । धुः ।

वातान् । हि । अश्वान् । धुरि । आऽयुयुज्रे । वर्षं । स्वेदं ।

चक्रिरे । रुद्रियासः ॥ ७

एषां मरुतां यामन्यामनि गमने पृथिवी चित् भूमिः। चिदिति पूरणः। प्रथिष्ट। प्रख्याताभवत्। गर्भयोग्याभवदित्यर्थः। ते च मरुतो भर्ता लौकिकः पतिर्गर्भमिव भार्यायास्तथा भूम्याः स्वमित्स्वभूतं गर्भं गर्भस्थानीयं शव उदकं धुः। स्थापितवंतः। हि यस्माद्वातान् गंतॄनश्वान् धुरि रथधुर्यंशिब्यामायुयुज्रे आयोजितवंतः तस्माद्वर्षं स्वेदं स्वेदस्थानीयं वृष्टिलक्षणमुदकं चक्रिरे कुर्वंति रुद्रियासो रुद्रपुत्राः॥

॥ अथाष्टमी ॥

हये नरो मरुतो मृळता नस्तुवीमघासो अमृता ऋतज्ञाः।
सत्यश्रुतः कवयो युवानो बृहद्गिरयो बृहदुक्षमाणाः॥ ८

हये । नरः । मरुतः । मृळत । नः । तुविऽमघासः ।

अमृताः । ऋतऽज्ञाः ।

सत्यऽश्रुतः । कवयः । युवानः । बृहत्ऽगिरयः । बृहत् ।

उक्षमाणाः ॥ ८

हये नर इत्यष्टमी गता॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये त्रयोविंशो वर्गः॥

प्र वः स्पळित्यष्टर्चं तृतीयं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं मारुतं। अष्टमी त्रिष्टुप् शिष्टाः सप्त जगत्यः। प्र वः स्पट् त्रिष्टुबंतमित्यनुक्रमणिका॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

प्र वः स्पळक्रन्त्सुविताय दावनेऽर्चा दिवे प्र पृथिव्या ऋतं भरे।
उक्षंते अश्वान्तरुषंत आ रजोऽनु स्वं भानुं श्रथयंते अर्णवैः॥ १

प्र । वः । स्पट् । अक्रन् । सुविताय । दावने । अर्च । दिवे ।

प्र । पृथिव्यै । ऋतं । भरे ।

उक्षंते । अश्वान् । तरुषंते । आ । रजः । अनु । स्वं ।

भानुं । श्रथयंते । अर्णवैः ॥ १

हे मरुतो वो युष्मभ्यं सुविताय सुष्ठु प्राप्तव्याय दावने हविःप्रदानाय स्पट् स्पष्टा होता प्र प्रकर्षेणाक्रन् । क्रंदति । स्तौति । यो युष्मान् या सुष्ठु प्राप्तव्याय दानायाक्रन् ॥ क्रंदतेः मन्त्रकर्णयो लडर्थे लुङि तिपि रूपं ॥ हे होतर्दिवे द्योतमानाय द्युदेवाय प्रार्च । प्रकर्षेण स्तुहि हे.चालन् । तथा पृथिव्याय ऋतं स्तोत्रं भरे । संपादयामि । द्यावापृथिव्यावपि मरुतामाधारत्वादत्र निपातभाजौ भवतः । सिंचते मरुतोऽश्वान् व्यापकानुदकसंघानुक्षंते । सिंचंति । रज आ अंतरिक्षमा सर्वतस्तरुषंते । तरंति । संचरंति । स्वं भानुं स्वकीयं तेजोऽर्णवैर्मेघैः सहानुश्रथयंते । अनुश्लथयंति । अनुकूलं प्रापयंतीत्यर्थं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अमादेषां भियसा भूमिरेजति नौर्न पूर्णा क्षरति व्यथिर्यती ।

दूरेदृशो ये चितयंत एमभिरंतर्महे विदथे येतिरे नरः ॥ २

अमात् । एषां । भियसा । भूमिः । एजति । नौः । न ।

पूर्णा । क्षरति । व्यथिः । यती ।

दूरेऽदृशः । ये । चितयंते । एमऽभिः । अंतः । महे ।

विदथे । येतिरे । नरः ॥ २

एषां ॥ अन्वादेशविषयत्वादनुदात्तः ॥ एषां मरुतां भियसा भयेन भूमिरेजति । कंपते नौर्न पूर्णा प्राणिभिः । सा यथोदकमध्ये क्षरति चलति व्यथिर्व्यथिता यती गच्छंती । एतदुभयं नौविशेषणं । दूरेदृशो दूरे दृश्यमाना अपि ये मरुत एमभिर्गमनैश्चितयंते ज्ञायंते ते महांतो मरुतो विदथे यज्ञे महे महते हविषे हविर्भक्षणायांतर्द्यावापृथिव्योर्मध्ये येतिरे । यतंते । नरो नेतारो मरुतः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

गवामिव श्रियसे शृंगमुत्तमं सूर्यो न चक्षू रजसो विसर्जने ।
अत्या इव सुभ्व१ श्चारवः स्थन मर्या इव श्रियसे चेतथा नरः ॥ ३

गवांऽइव । श्रियसे । शृंगं । उत्ऽतमं । सूर्यः । न । चक्षुः ।
रजसः । विऽसर्जने ।
अत्याःऽइव । सुऽभ्वः । चारवः । स्थन । मर्याःइव ।
श्रियसे । चेतथ । नरः ॥ ३

हे मरुतो यूयं गवां शृंगमिवोत्तममुत्कृष्टमुष्णीषपट्टादिकं श्रियसे श्रियै धारयथेति शेषः । सूर्यो न सूर्य इव । स यथा रजसस्तेजसो विसर्जने चक्षुर्दर्शनसाधनं मंडलं धत्ते तद्वद्रजसो वृष्टेर्विसर्जने विसर्जनाय चक्षुः सर्वस्य प्रकाशकं तेजो धारयथ । अत्या इवाश्वा इव सुभ्वः सुष्टु सर्वत्र भवंतो वेगवंतश्चारवो दर्शनीयाः स्थन । भवथ । मर्या मर्त्या यजमाना इव । ते यथा श्रियसे जानंति यज्ञादिकं तद्वच्छ्रियै चेतथ हे नरो नेतारो मरुतः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

को वो महांति महतामुदश्नवत्कस्काव्या मरुतः को ह पौंस्या ।
यूयं ह भूमिं किरणं न रेजथ प्र यद्भरध्वे सुविताय दावने ॥ ४

कः । वः । महांति । महतां । उत् । अश्नवत् । कः ।
काव्या । मरुतः । कः । ह । पौंस्या ।
यूयं । ह । भूमिं । किरणं । न । रेजथ । प्र । यत् । भरध्वे ।
सुविताय । दावने ॥ ४

हे मरुतो वो युष्माकं महतां पूज्यानां को यजमानो महांति स्म यांसुदश्नवत्। उत्कृष्टं प्राप्नुयात्। कश्च तद्वत् काव्या काव्यानि कवीनां युष्माकं संबंधीनि स्तोत्राण्युदश्नवत्। कोह वा पौंस्या पौंस्यानि पराक्रमाणुदश्नवत्। आदरार्थं पुनर्वचनं। यूयं च यूयं खलु भूमिं किरणं न दिरणमिव रेजथ। किरणं यथा दृष्ट्यर्थं चालयथ तद्वद्भूमिं रेजथ। यद्यस्मात् सुविताय सुष्टु प्राप्तव्याय। प्राप्तव्यस्येत्यर्थः। तादृशस्य धनस्य दक्षु दक्षस्य वा दावने दानाय प्र भरध्वे प्रकर्षेण संपादयथ इति। यस्माद्यूयमेवं कुरुथ तस्मात्क एवं करोतीत्यर्थः ॥

॥ सैषा पंचमी ॥

अश्वा इवेदरुषासः सबंधवः शूरा इव प्रयुधः प्रोत युयुधुः ।
मर्या इव सुवृधो वावृधुर्नरः सूर्यस्य चक्षुः प्र मिनंति वृष्टिभिः ॥

अश्वाःऽइव । इत् । अरुषासः । सऽबंधवः । शूराःऽइव ।
प्रऽयुधः । प्र । उत । युयुधुः ।
मर्याःऽइव । सुऽवृधः । ववृधुः । नरः । सूर्यस्य । चक्षुः । प्र ।
मिनंति । वृष्टिऽभिः ॥ ५

मरुत एतेऽश्वा इव दीप्यमानाऽरुषास आरोचमानाः सबंधवः। समान एक एव बंधुर्बंधको बद्धो येषां ते तादृशाः। परस्परं बंधवः स्नेहयुक्ता वा शूरा भटा इव प्रयुधः प्रयोद्धारो वैरिभिः सह तादृशा उतापि च प्र युयुधुः। प्रकर्षेण युध्यंते। मर्या इव मनुष्या यथा वर्धंते तथा सुवृधः सुष्टु वर्धयितारो वर्धमाना वा नरो नेतारो ववृधुः। वर्धंते। एवं महात्मानः सूर्यस्य चक्षुस्तेजःसमूहं मंडलं वा वृष्टिभिः प्र मिनंति। प्रकर्षेण हिंसंति। आवृण्वंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ते अज्येष्ठा अकनिष्ठास उद्भिदोऽमध्यमासो महसा वि वावृधुः ।
सुजातासो जनुषा पृश्निमातरो दिवो मर्या आ नो अच्छा
जिगातन ॥ ६

ते । अज्येष्ठाः । अकनिष्ठासः । उत्ऽभिदः । अमध्यमासः ।

महसा । वि । ववृधुः ।

सुऽजातासः । जनुषा । पृश्निऽमातरः । दिवः । मर्याः । आ ।

नः । अच्छ । जिगातन ॥ ६

ते मरुतोऽज्येष्ठा अकनिष्ठासोऽकनिष्ठा उद्भिद उद्भेदयितारः अमध्यमासोऽमध्यमाः सर्वप्रकारैः समा महसा तेजसा विववृधुः । विवर्धंते । सुजातासः सुष्ठु संभूता जनुषा जन्मना पृश्निमातरः पृश्नेः पुत्रा मर्या मनुष्येभ्यो हिता यूयं दिवः सकाशादस्मानच्छाभिमुखमा जिगातन । सर्वतः प्रशंसतः साध्वनुष्ठितमिति । उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः । यद्वा ये सुजाता जनुषा पृश्निमातरश्च तान् दिव आगतान् हे ऋत्विजो मर्या यूयमाजिगातन आगच्छत ते नोऽच्छ । आगच्छतास्मदभिमुखं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वयो न ये श्रेणीः पप्तुरोजसांतान्दिवो बृहतः सानुनस्परि ।
अश्वास एषामुभये यथा विदुः प्र पर्वतस्य नभनूँरचुच्यवुः ॥ ७

वयः । न । ये । श्रेणीः । पप्तुः । ओजसा । अंतान् । दिवः ।

बृहतः । सानुनः । परि ।

अश्वासः । एषां । उभये । यथा । विदुः । प्र । पर्वतस्य ।

नभनून् । अचुच्यवुः ॥ ७

ये मरुतो वयो न पक्षिण इव श्रेणीः पंक्तयः संत ओजसा बलेन दिवोऽंतरिक्षस्यादित्यस्य वांतान् पर्यंतान् बृहतो महतः सानुनः समुच्छ्रितस्याकाशस्थलस्य परि परितः पप्तुः पतंति एषामश्वासोऽश्वाः पर्वतस्य मेघस्य नभनून् ॥ नभतेः वधकर्मणो नभ्राडितिवत् नभनवः ॥ उदकानि प्राचुच्यवुः । च्यावयंति । उभये देवामनुष्याश्च यथा विदुर्जानंति तथा । मनुष्याणां ज्ञानं प्रसिद्धं । देवाश्च दृष्टौ सत्यागाच्यायवादौ

हविःप्रदानेन जानंति देवानां तृप्तिसंपूर्तिं परिज्ञानमाश्वलायनेनोक्तं । यदा वर्षस्य तृप्तः स्यादथाग्रयणेन यजेतेत्युपक्रम्यापि हि देवा आज्ञुतृप्तो नूनं वर्षस्याग्रयणेन हि यजते । आ० २, ९. । इति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मिमातु द्यौरदितिर्वीतये नः सं दानुचित्रा उषसो यतंतां ।
आचुच्यवुर्दिव्यं कोशमेत ऋषे रुद्रस्य मरुतो गृणानाः ॥ ८

मिमातु । द्यौः । अदितिः । वीतये । नः । सं । दानुचित्राः ।
उषसः । यतंतां ।
आ । अचुच्यवुः । दिव्यं । कोशं । एते । ऋषे । रुद्रस्य ।
मरुतः । गृणानाः ॥ ८

नोऽस्मदर्थं द्यौरंतरिक्षं मिमातु । निर्मिमातु वृष्टिं । तदनुकूलं करोत्वित्यर्थः । कीदृशी । अदितिरदीना । यद्वा द्यौर्मिमात्वदितिर्भूमिश्च निमातु सुखं । किमर्थं । वीतये उत्पत्तये प्रजननाय वा । दानुचित्रा विचित्रप्रकाशादिदाना उषसः संयतंतां । हे ऋषे त्वया गृणानाः स्तूयमाना मरुतः । रुद्रस्य पुत्रा इत्यर्थः । एते दिव्यं कोशं मेघमुदकमाचुच्यवुः । आच्यावयंति ॥ द्विकर्मकोऽयं ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये चतुर्विंशो वर्गः ॥

ईळे अग्निं स्ववसमित्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं । सप्तम्यष्टम्यौ जगत्यौ शिष्टाः षट् त्रिष्टुभः । मरुद्देवताकमग्निमरुद्देवताकं वा । ईळे द्विजगत्यंतमाग्नेयं चेति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ आद्या कारीर्यां सामिधेनीषु याज्या । सूत्रितं च । ईळे अग्निं स्ववसं नमोभिरिति धाय्ये । आ० २, १३. । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

ईळे अग्निं स्ववसं नमोभिरिह प्रसत्तो वि चयत्कृतं नः ।
रथैरिव प्र भरे वाजयद्भिः प्रदक्षिणिन्मरुतां स्तोमंमृध्यां ॥ १

ईळे । अग्निं । सुऽअवसं । नमःऽभिः । इह । प्रऽसत्तः । वि ।

चयत् । कृतं । नः ।

रथैःऽइव । प्र । भरे । वाजयत्ऽभिः । प्रऽदक्षिणित् ।

मरुतां । स्तोमं । ऋध्यां ॥ १

अहं श्यावाश्वोऽग्निं स्ववसं स्वायत्तरक्षणं नमोभिः स्तोत्रैरीळे। स्तौमि। तत्स्तोत्रं कृतमिहेदानीं प्रसत्तः प्रसन्नः प्रकर्षेण यज्ञं प्राप्तो वा सन् नोऽस्मदीयं विचयत्। विजानातु। वाजयद्भिरन्नमिच्छद्भिः स्तोतृभिः रथैरिव रथैर्यथाभिमतं प्राप्नुवंति तद्वद्रूपयायावनैः प्र भरे। प्रकर्षेण संपादयाम्यभिमतं। प्रदक्षिणित् प्रादक्षिण्येन गच्छन् मरुतां स्तोमं स्तोत्रमृध्यां। वर्धयेयं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ ये तस्थुः पृषतीषु श्रुतासु सुखेषु रुद्रा मरुतो रथेषु ।

वना चिदुग्रा जिहते नि वो भिया पृथिवी चिद्रेजते

पर्वतश्चित् ॥ २

आ । ये । तस्थुः । पृषतीषु । श्रुतासु । सुऽखेषु । रुद्राः ।

मरुतः । रथेषु ।

वना । चित् । उग्राः । जिहते । नि । वः । भिया । पृथिवी ।

चित् । रेजते । पर्वतः । चित् ॥ १

ये मरुतो रुद्रा रुद्रपुत्रा आतस्थुः आतिष्ठंति पृषतीषु मरुतां वाहनेषु श्रुतासु ख्यातासु प्रसिद्धासु वा सुखेषु। खमाकाशं छिद्रं। शोभनरथाच्छिद्रेषु रथेषु रथाना-तस्थुः आतिष्ठंति। हे उग्रा उद्गूर्णबला मरुतो यूयं यदा रथमारूढाः स्थ तदानीं वना चित् वनान्यपि नि जिहते न्यग्गच्छंति वो युष्माकं भिया भीत्या। पृथिवी चित् पृथिव्यपि रेजते। पर्वतश्चित् पर्वतोऽपि रेजते। कंपते। उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः। पूर्वार्धे स एवमकुर्वन्नु तेषां स्तोममृध्यामिति पूर्वत्रान्वयः॥

कारीर्यां मारुतस्य सप्तकपालस्य पर्वतश्चिदित्येषा याज्या। सूत्रितं च। पर्वतश्चिन्महि वृद्धो बिभाय स्वर्वंति रश्मिमोजसा। आ० २. १३.। इति॥

॥ सैषा तृतीया॥

पर्वतश्चिन्महि वृद्धो बिभाय दिवश्चित्सानु रेजत स्वने वः।
यत्क्रीळथ मरुत ऋष्टिमंत आप इव सध्र्यञ्चो धवध्वे॥ ३

पर्वतः। चित्। महि। वृद्धः। बिभाय। दिवः। चित्।
सानु। रेजत। स्वने। वः।
यत्। क्रीळथ। मरुतः। ऋष्टिऽमंतः। आपःऽइव।
सध्र्यञ्चः। धवध्वे॥ ३

हे मरुतो वो युष्माकं स्वने भयंकरशब्दे सति पर्वतश्चित् पर्वतोऽपि महि महान्वृद्धः सन्नपि बिभाय। बिभेति। दिवश्चित् अंतरिक्षस्यापि सानु समुच्छ्रितः प्रदेशो रेजत। कंपते। यद्यदा क्रीळथ हे मरुतो यूयमृष्टिमंत आयुधवंतः संतस्तदाप इवोदकानीव सध्र्यंचः सहांचना धवध्वे। धावध्वे। गच्छथ॥

॥ अथ चतुर्थी॥

वरा इवेद्रैवतासो हिरण्यैरभि स्वधाभिस्तन्वः पिपिश्रे।
श्रिये श्रेयांसस्तवसो रथेषु सत्रा महांसि चक्रिरे तनूषु॥ ४

वराःऽइव। इत्। रैवतासः। हिरण्यैः। अभि। स्वधाभिः।
तन्वः। पिपिश्रे।
श्रिये। श्रेयांसः। तवसः। रथेषु। सत्रा। महांसि।
चक्रिरे। तनूषु॥ ४

वरा इव विवाहयोग्या युवान इव। ते यथा रैवतासो धनवंतो हिरण्यैर्हिरण्यमयैराभरणविशेषैः स्वधाभिरुदकैश्च तन्वः स्वीयानि शरीराण्यभिपिपिश्रे संयोज-

यंति अलंकुर्वंति तद्वदेते मरुतोऽपि रैवतासो धनवंतो हिरण्यैर्हिरण्ययस्तानीयैर्विंद्युराख्यैराभरणैः स्वधाभिश्च तन्वः स्वीयानि शरीराणि पिपिश्रे । श्रियै शोभायै श्रेयांसः श्रेष्ठास्तवसो बलवंतो मरुतो रथेषु सत्रा सत्यं सह वा तनूषु शरीरेषु चक्रिरे । सतवसः । सर्वाभरणैरुदकैर्योपेता रथानधिष्ठाय शरीरेषु तेजांस्यधारयन्नित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अज्येष्ठासो अकनिष्ठास एते सं भ्रातरो वावृधुः सौभगाय ।

युवा पिता स्वपा रुद्र एषां सुदुघा पृश्निः सुदिना मरुद्भ्यः ॥ ५

अज्येष्ठासः । अकनिष्ठासः । एते । सं । भ्रातरः । ववृधुः ।

सौभगाय ।

युवा । पिता । सुऽअपाः । रुद्रः । एषां । सुऽदुघा । पृश्निः ।

सुऽदिना । मरुत्ऽभ्यः ॥ ५

अज्येष्ठासैऽकनिष्ठासः परस्परं ज्येष्ठकनिष्ठभावरहिताः सर्वैसाम्यत्वाः समानयशा एते मरुतो भ्रातरः परस्परं भ्रातृभूताः संतः सौभगाय सुभगत्वाय संवावृधुः । वर्धंते । युवा नित्यमरुणः स्वपाः शोभनकर्मैषां मरुतां रुद्रः पिता सुदुघा सुष्ठु दोग्ध्री पृश्निर्गौर्देवता मातृभूता मरुद्भ्यो मरुदर्थं सुदिना शोभनदिनानि अकुरुतामिति शेषः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यदुत्तमे मरुतो मध्यमे वा यद्वावमे सुभगासो दिवि ष्ठ ।

अतो नो रुद्रा उत वा न्व१स्याग्ने वित्ताद्धविषो यद्यजाम ॥ ६

यत् । उत्ऽतमे । मरुतः । मध्यमे । वा । यत् । वा । अवमे ।

सुऽभगासः । दिवि । स्थ ।

अतः । नः । रुद्राः । उत । वा । नु । अस्य । अग्ने ।

वित्तात् । हविषः । यत् । यजाम ॥ ६

हे मरुतो युयं यदुत्तम उत्कृष्ट उत्तमे परमे वा दिवि द्युलोके मध्यमे वा दिवि अद्यावमे दिवि हे सुभगासः स्थ भवथ । त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोका त्रियो दिवः पृथिवीरित्यादिश्रुतेर्द्युलोकस्य त्रैविध्यं । अतोऽस्मात् स्थानत्रयान्तोऽस्मदर्थं हे रुद्रा आगच्छतेति शेषः । उत वा अथवा नु अद्य तद्यजाम यद्धवि प्रक्षिपामः हे अग्ने त्वमस्य हविष एतद्विविधिं त्तात् विद्धि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अग्निश्च यन्मरुतो विश्ववेदसो दिवो वहध्व उत्तरादधि ष्णुभिः ।

ते मंदसाना धुनयो रिशादसो वामं धत्त यजमानाय सुन्वते ॥ ७

अग्निः । च । यत् । मरुतः । विश्वऽवेदसः । दिवः । वहध्वे ।

उत्ऽतरात् । अधि । स्नुऽभिः ।

ते मंदसानाः । धुनयः । रिशादसः । वामं । धत्त ।

यजमानाय । सुन्वते ॥ ७

हे विश्ववेदसः सर्वस्य ज्ञातारो विश्वधना वा हे मरुतो यद्यूयमग्निश्च दिवो लोकादुत्तरादुत्कृष्टतरादधि उपरि स्नुभिः सानुभिरुपरिप्रदेशे वहध्वे उह्यध्वे । निवयथेत्यर्थः । यद्वा स्नुशब्देन तत्स्थया अश्वा उच्यंते । तैर्वोह्यध्वे । ते युयं मंदसाना मोदमाना अस्मदीयैः स्तोत्रैर्हविर्भिश्च धुनयः शत्रूणां कंपयितारो रिशादसोऽस्मद्धिंसकानामत्तारः संतो वामं वननीयं धनं धत्त । दत्त यजमानाय सुन्वतेऽभिषवं कुर्वते ॥

अग्ने मरुद्भिरित्यष्टम्याग्निमारुतस्य याज्या । अग्ने मरुद्भिः शुभयद्भिर्ऋक्वभिः । ॥ ५, २० । इति सूत्रितत्वात् ॥

॥ सैषाष्टमी ॥

अग्ने मरुद्भिः शुभयद्भिर्ऋक्वभिः सोमं पिब मंदसानो गणश्रिभिः ।

पावकेभिर्विश्वमिन्वेभिरायुभिर्वैश्वानर प्रदिवा केतुना सजूः ॥ ८

अग्ने । मरुत्ऽभिः । शुभयंत्ऽभिः । ऋक्वंऽभिः । सोमं । पिब ।

मंदसानः । गणश्रिऽभिः ॥

पावकेभिः । विश्वंऽइन्वेभिः । आयुऽभिः । वैश्वानर ।

प्रऽदिवा । केतुना । सऽजूः ॥ ८

हे अग्ने मरुद्भिः सह मंदसानः सन् सोमं पिब। कीदृशैर्मरुद्भिः। शुभयद्भिः शोभमानैरन्यान् शोभयद्भिर्वा ऋक्वभिः स्तुत्यैर्गणश्रिभिर्गणशश्रयमाणैः पावकेभिः शोधकैर्विश्वमिन्वेभिर्विश्वं व्याप्य प्रीणयद्भिरायुभिरायुष्मद्भिः। हे वैश्वानर विश्वनर-विश्वनरहितदाग्ने प्रदिवा पुराणेन केतुना ज्वालापुंजेन सजूः सहितः॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये पंचविंशो वर्गः ॥

के ष्ठा नर इत्येकोनविंशत्यृचं पंचमं सूक्तं। अत्रानुक्रमणिका। के ष्ठैकोना गायत्रं श्यावाश्वोऽत्र वैददश्वी तरंतपुरुमीळ्हौ दाल्भ्यं रथवीतिं मरुतश्च दानस्तुतः प्रशशंस वध्वा च तरंतमहिषीं शशीयसीं पंचम्यनुष्टुप् नवमी सतोबृहत्यपि। श्यावाश्व ऋषिः। पंचम्यनुष्टुप् नवमी सतोबृहती शिष्टा गायत्र्यः। आद्याश्चतस्रो मरुद्देवताकाः। सनत्स्वेत्यादीनां चतसृणां शशीयसी नाम तरंतस्य राज्ञो भार्या देवता। उत मे रपदित्यस्या वैददश्विः पुरुमीळ्हो देवता। यो मे धेनूनामित्यस्या वैददश्विस्तरंतो राजा देवता। य ईं वहंत इत्याद्याः मरुत्स्तुत्यः। एतं म इत्यस्य तृचस्य दाल्भ्यो रथवीतिर्नाम राजा देवता॥ विनियोगो लैंगिकः॥

अत्राचख्युः पुरावृत्तमाख्यानमपारगाः। अर्चनानाः पुरात्रेयो दाल्भ्येन रथवीतिना॥ आर्त्विज्याय वृतो यज्ञे वितते,सोऽत्र आश्रितः ।। रथवीतिसुतां कन्यां ददर्श पितुरंतिके॥ ययाचे स कुमाराय श्यावाश्वाय च तां सुतां। स प्रदानमना भार्या-मपृच्छत्किं प्रयच्छसि॥ इति पृष्टा पुनः प्राह कथमस्मै प्रदास्यसि। इतः पूर्वं सुता दत्ता नासीदृषये क्वचित्॥ तत्तथैवेति निश्चित्य प्रत्याचष्टार्चनानसं। श्यावाश्वः संस्थिते यज्ञे तेन राज्ञा निराकृतः॥ तत्प्रत्याख्यानचित्तो विप्रस्तपस्येपे सुदारुणं। ब्रह्मचर्यरतः शांतो भिक्षार्थं पर्यटन् द्विजः। तरंतमहिषीं साध्वीं विभिक्षेऽसौ शशीयसीं। सा संप्राप्यांतिकं पत्युः प्रोवाचागतवानृषिः॥ इत्युक्तो नृपतिर्भार्यां प्रत्याहैनं प्रपूजय। सानुज्ञाता गवां यूथं प्रादादाभरणानि च॥ तरंतोऽपि पुनस्तस्मै

प्रादाद्धनमपेक्षितं। दत्त्वा च पुरुमीळ्हस्य स्वानुजस्यांतिकं प्रति॥ प्रेरयामास तदर्थं सोऽपि त्वां मानयिष्यति॥ तथेति पत्नो वचनं निशम्य तद्भार्यया दर्शितसर्वमार्गः। गच्छन् शनैरर्द्धपथे मरुद्गणान् समानरूपान् स्वादिदृक्षयागतान्॥ विलोक्य विप्रः सभयः प्रणम्य कृतांजलिः कंटकितांगसंघः। तुष्टाव सूक्तान्मरुतो विशिष्टै रथैर्वचोभिः परितुष्टचित्तः॥ संपाद्य सर्वं स्वमनीषितं तदा मरुद्गणेभ्यो मुदितात्मबुद्धः॥ तदाऽभवदृषिः सूक्तद्रष्टा श्यावाश्वनामकः। पश्चात्पुनर्गृहं गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां धनं॥ दल्भ्यो गंतव्ये राज्ञा चोदितः स्वसुतां ददौ। पुरुमीळ्हस्तरंतश्च तद्भार्यां च शशीयसी॥ दाल्भ्यो यो रथवीत्याख्यः सप्त ये मरुतां गणाः। ते तस्मै यद्ददुस्तुष्टास्तत्सूक्ते षष्ठेऽत्र वर्ण्यंते॥

॥ तत्र सूक्ते प्रथमा॥

के ष्ठा नरः श्रेष्ठतमा य एकएक आयय।

परमस्याः परावतः॥ १

के। स्थ। नरः। श्रेष्ठऽतमाः। ये। एकःऽएकः। आऽयय।

परमस्याः। पराऽवतः॥ १

हे नरो नेतारो मरुतः श्रेष्ठतमा अत्यंतं श्रेष्ठा यूयं के ष्ठ। के स्थ। के भवथ। एवं स्वरूपानिश्चयात्संदिह्य ब्रवीति। ये यूयमेक एकः प्रत्येकमायय आगच्छथ। कस्मादित्युच्यते। परमस्याः परावतोऽत्यंतदूरदेशात्। अंतरिक्षादित्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

क्व१ वोऽश्वाः क्वा३भीशवः कथं शेक कथा यय।

पृष्ठे सदो नसोर्यमः॥ २

क्व। वः। अश्वाः। क्व। अभीशवः। कथं। शेक।

कथा। यय।

पृष्ठे। सदः। नसोः। यमः॥

हे मरुतो वो युष्माकमश्वाः क्व भवत्याः। क्व चाभीशवो बंधनरज्जवः। कथं च शेक। शीघ्रं गंतुं शक्ता भवथ। कथा कथं यय। याताः स्थ। पृष्ठेऽश्वानां पृष्ठदेशे सदः। सीदति तिष्ठत्यत्रेति सदः पर्याणं। तत्र दृश्यते। तथा नसोर्नासिकयोर्यमो नियमिता पलायनप्रतिबंधकारी यमो नासिकयोर्दृश्यते। तस्मादश्वादिलिंगैः कुत्रापि त्वरितगमना इव प्रतिभांति के यूयमिति देवत्वमनवधार्योक्तं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

जघने चोदं एषां वि सक्थानि नरो यमुः ।
पुत्रकृथे न जनंयः ॥ ३

जघने । चोदः । एषां । वि । सक्थानि । नरः । यमुः ।
पुत्रऽकृथे । न । जनंयः ॥ ३

एषामश्वानां जघने कटिप्रदेशे चोदः प्रेरिका कशा चर्मप्रकारविशेषो वा वर्तते। शीघ्रगमनाय ताडयन्वर्तत इत्यर्थः। सक्थान्यूरुप्रदेशान्नरो नेतारो मरुतो विविच्य यच्छः। नियच्छंति। आशुधावनेन विहृता भवंतीत्यर्थः। विहृतौ दृष्टांतः। पुत्रकृथे पुत्रकरण उत्पादने जनयोऽपत्योत्पादयित्र्यो योषित इव। ता यथा पुत्रोत्पादनकाले संगमसमय ऊरू विहृतौ कुर्वंति तद्वदित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

परां वीरास एतन मर्यासो भद्रंजानयः ।
अग्नितपो यथासंथ ॥ ४

परा । वीरासः । इतन । मर्यासः । भद्रंऽजानयः ।
अग्निऽतपः । यथा । असंथ ॥ ३

कशाताडनादिलिंगेन जिगमिषून्मत्वा ब्रूते। हे वीरासो वीरा अमित्राणामीरयि
ारो हे मर्यासो मर्त्येभ्यो हिता हे भद्रजानयः। भद्रः स्तुत्यो जानिर्जन्म येषां ते
थोक्ताः। रुद्रपुत्रा इत्यर्थः। अग्नितपोऽग्निना तप्तास्ताम्रादयो यथा दीप्तास्तद्वद्
दीप्ता असथ। भवथ। अथवाग्नितप्ता दग्धदेहा यथा पलायंते तथा भवथेति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

सनत्साश्व्यं पशुमुत गव्यं शतावयं ।

श्यावाश्वस्तुताय या दोर्वीरायोपबर्बृहत् ॥ ५

सनत् । सा । अश्व्यं । पशुं । उत । गव्यं । शतऽअवयं ।

श्यावाश्वऽस्तुताय । या । दोः । वीराय । उपऽबर्बृहत् ॥ ५

सा तरन्तमहिषी मह्यं सनत् । प्रादात् । किं अश्व्यमश्वात्मकं तत्समूहात्मकं वा पशुं । जातावेकवचनं । उतापि च गव्यं गोसमूहात्मकं पशुं शतावयमनेकैरवयवैर्युक्तं सनदिति । सेत्युक्तं केत्याह । या श्यावाश्वस्तुताय श्यावाश्वेन मया स्तुताय वीराय तरन्ताय दोः स्वकीयं भुजमुपबर्बृहत् उपोदयच्छदालिंगनाय सा सनदिति । यस्मात् भर्तुःप्रेमास्पदा तस्मादेव बहुधनं दातुं शक्तेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत त्वा स्त्री शशीयसी पुंसो भवति वस्यसी ।

अदेवत्रादराधसः ॥ ६

उत । त्वा । स्त्री । शशीयसी । पुंसः । भवति । वस्यसी ।

अदेवऽत्रात् । अराधसः ॥ ६

उतापि च त्वैका शशीयसी । शशीयसीत्येतन्महिष्या नाम । सैव स्त्री । यद्वा उतेत्ययमेवकारार्थे । स्त्रीषु सैव प्रशस्तेत्यर्थः । त्वसमसिमनेमेत्यनुदात्तानीति वचनात् त्वेति निघातः ॥ सैव पुंसः पुरुषाद्वस्यसी वसीयसी भवति । कस्मात्पुंस इत्युच्यते । अदेवत्रात् । देवा न येन त्रायन्ते स्तुत्यादिना सोऽदेवत्रः । तस्मादराधसः । राधो धनं । दानार्हधनरहितात् । लुब्धकादित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि या जानाति जसुरिं वि तृष्यंतं वि कामिनं ।

देवत्रा कृणुते मनः ॥ ७

वि । या । जानाति । जसुरिं । वि । तृष्यंतं । वि । कामिनं ।

देवऽत्रा । कृणुते । मनः ॥ ७

या यवीयसी जसुरिं व्यथितं ॥ जसिस्ताडनकर्मोपक्षेपणकर्मा वा ॥ तं विजानाति । तथा तृष्यंतं विजानाति कामिनं धनाद्यभिलाषवंतं विजानाति । अनुकंपयाभिमतं ददातीत्यर्थः । देवत्रा देवेषु मनः कृणुते कुरुते देवप्रीत्यर्थं प्रदानबुद्धिं करोति या सेयं स्तौति पूर्वत्र संबंधः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत घा नेमो अस्तुतः पुमाँ इति ब्रुवे पणिः ।

स वैरदेय इत्समः ॥ ८

उत । घ । नेमः । अस्तुतः । पुमान् । इति । ब्रुवे । पणिः ।

सः । वैरऽदेये । इत् । समः ॥ ८

उत वापि च । घेति पूरणः । नेमः । त्वो नेम इत्यर्धस्येति निरुक्तं । नेमोऽर्धः ॥ जायापत्योर्मिलित्वैककार्यकर्तृत्वादेक एव पदार्थः । अर्धं शरीरस्य भार्येत्यादि स्मृतेः । यवीयस्या अर्धभूतस्तरंतः पुमानस्तुत इति ब्रूवे । बहुधा स्तुतोऽपि गुणख्याति-बाहुल्यादस्तुत एवेति ब्रुवे पणिः स्तोताहं । स च तरंतो वैरदेये । वीरा धनानां प्रेरयितारो दानशीलाः । तैर्दातव्यं धनं देयं । तस्मिन्धने समः सर्वेभ्यो दातेत्यर्थः । इदिति पूरणः ॥

॥ अथ नवमी ॥

उत मेऽरपद्युवतिर्ममंदुषी प्रति श्यावाय वर्तनिं ।

वि रोहिता पुरुमीळ्हाय येमतुर्विप्राय दीर्घयशसे ॥ ९

उत । मे । अरपत् । युवतिः । ममंदुषी । तिं । प्रश्यावायं ।
वर्तनिं ॥

वि । रोहिता । पुरुऽमीढ़्हाय । येमतुः । विप्राय ।
दीर्घऽयशसे ॥ ९

उतापि च श्यावाय श्यावाश्वाय मे मह्यमरपत् । अलपत् स्पष्टमाचष्ट । किं वर्तनिं मार्गं । कीदृशी सा । युवतिः प्रवृत्तयौवना प्रतिममंदुषी प्रतिमोदमाना । कस्मै । दीर्घयशसे प्रभूतन्नाय प्रभूतकीर्त्तये वा पुरुमीढ़्हायैतन्नामकाय प्रभूतस्तुत्याय ॥ क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः । पा० २. ३. १४. । इति चतुर्थी ॥ पुरुमीढ़्हं प्राप्तुमित्यर्थः । तदर्थं रोहिता रोहितवर्णावश्वौ मयीयस्या दत्तौ वियेमतुः । धृतवंतावित्यर्थः । याभ्यामश्वाभ्यां युक्ते रथे स्थापयित्वा पुरुमीढ़्हस्य मार्गं प्रदर्शयंती पुरतो गता सैव पुंसा भवति वस्यसीति पूर्वत्र संबंधः ॥

॥ अथ दशमी ॥

यो मे धेनूनां शतं वैददश्विर्यथा ददत् ।
तरंत इव मंहना ॥ १०

यः । मे । धेनूनां । शतं । वैदत्ऽअश्विः । यथा । ददत् ।
तरंतःऽइव । मंहना ॥ १०

इयं पुरुमीढ़्हस्तुतिः । वैददश्विः पुरुमीढ़्होऽपि यो मे मह्यं धेनूनां शतं यथा येन प्रकारेण ददत् दत्तवान् । तथा मंहना मंहनीयानि धनान्यपि ददत् तरंत इव । स यथा धेनुशतं बहुविधं धनं च दत्तवान् तद्वद्वैददश्वि पुरुमीढ़्होऽपि ददत् तं स्तुम इति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

य ईं वहंत आशुभिः पिबंतो मदिरं मधु।

अत्र श्रवांसि दधिरे ॥ ११

ये। ईं। वहंते। आशुऽभिः। पिबंतः। मदिरं। मधु।

अत्रं। श्रवांसि। दधिरे ॥ १२

इदानीं मरुत एवैव इति निश्चित्य अनन्तरैश्चतुर्भिर्मंत्रैः स्तौति। ये मरुत ईमिदानीमाशुभिः शीघ्रगामिभिरश्वैर्वहंते उह्यंते। किं कुर्वंतः। मदिरं मदकरं मधु सोमरसं पिबंतः। पाथेयत्वेन भृतं सोममित्यर्थः। ते मरुतोऽत्रास्मिन्देशे श्रवांसि स्तुतिजनितानि यशांसि दधिरे। धारयंति ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

येषां श्रियाधि रोदसी विभ्राजंते रथेष्वा।

दिवि रुक्म इवोपरि ॥ १२

येषां। श्रिया। अधि। रोदसी इति। विऽभ्राजंते। रथेषु।

आ।

दिवि। रुक्मःऽइव। उपरि ॥ १२

येषां मरुतां श्रिया कांत्या रोदसी द्यावापृथिव्यावधि। अधिरिति भवत इति शेषः। तस्मादेते मरुतो रथेषु विभ्राजंते विशेषेण दीप्यंते। आ इति चार्थे। तत्र दृष्टांतः। उपर्युपरिभूते दिवि द्युलोके रुक्मो रोचमान आदित्य इव। यद्वोपरि रथस्योपरीति वा योज्यं ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

युवा स मारुतो गणस्त्वेषरथो अनेद्यः।

शुभंयावाप्रतिष्कुतः ॥ १३

युवा। सः। मारुतः। गणः। त्वेषऽरथः। अनेद्यः।

शुभंऽयावा। अप्रतिऽस्कुतः॥ १३

स मारुतो गणो युवा सर्वत्र मिश्रयिता नित्यतरुणो वा त्वेषरथो दीप्तरथोऽनेद्योऽनिंद्यः शुभंयावा शोभनं गंताप्रतिष्कुतोऽप्रतिगतोऽप्रतिशब्दितो वा। एवं महानुभावो गणो दीप्यत इति॥

॥ अथ चतुर्दशी॥

को वेद नूनमेषां यत्रा मदंति धूतयः।

ऋतजाता अरेपसः॥ १४

कः। वेद। नूनं। एषां। यत्र। मदंति। धूतयः।

ऋतऽजाताः। अरेपसः॥ १४

एषां मरुतां स्थानं को वेद। को जनाति। यत्र स्थाने धूतयः शत्रूणां कंपका मदंति हृष्यंति ऋतजाता जलार्थमुत्पन्ना यज्ञे प्रादुर्भूता अरेपसोऽपापाः॥

॥ अथ पंचदशी॥

यूयं मर्तं विपन्यवः प्रणेतारं इत्था धिया।

श्रोतारो यामहूतिषु॥ १५

यूयं। मर्तं। विपन्यवः। प्रऽनेतारः। इत्था। धिया।

श्रोतारः। यामऽहूतिषु॥ १५

हे विपन्यवः स्तुतिकामा मरुतो यूयं मर्तं मरणधर्माणं यजमानमित्थानया धियेदानीं क्रियमाणया स्तुत्या ईदृशेन स्तुति कर्मणा वा निमित्तेन प्रणेतारः प्रकर्षेण प्रापयितारोऽभिमतं धनादिकं। यामहूतिषु। यामो गमनं। तदर्थो हूतयो यस्मिन्निति यामहूतयो यज्ञाः। तेषु श्रोतार। आह्वानानां॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीयेऽष्टादशो वर्गः॥

॥ अथ षोडशी ॥

ते नो वसूनि काम्या पुरुश्चंद्रा रिशादसः ।

आ यज्ञियासो ववृत्तन ॥ १६

ते । नः । वसूनि । काम्या । पुरुऽचंद्राः । रिशादसः ।

आ । यज्ञियासः । ववृत्तन ॥ १६

हे रिशादसो हिंसकानां शत्रूणामत्तारो हे यज्ञियासो यज्ञार्हा पुरुश्चंद्रा प्रभूताह्लादकधनास्ते यूयं नोऽस्मभ्यं वसूनि निवासयोग्यानि धनानि काम्या स्पृहणीयान्यावव‍ृत्तन । आवर्तयतेत्यर्थः । मरुतां दानप्रशंसाया अपेक्षितत्वाच्च प्रार्थनोचिता ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

एतं मे स्तोमंमूर्म्ये दार्भ्याय परा वह ।

गिरो देवि रथीरिव ॥ १७

एतं । मे । स्तोमं । ऊर्म्ये । दार्भ्याय । परा । वह ।

गिरः । देवि । रथीःऽइव ॥ १७

संपन्नस्यपिभावस्य श्यावाश्वस्यार्चनानसः । रथवीतिसुतायाथ विवाहं शौनकोऽब्रवीत् ॥ कथं । मरुत्सु तु प्रयातेषु श्यावाश्वः स्वमथाश्रमः । प्रादुर्भूतार्षमात्मानं ज्ञात्वा त्रिकुलनंदनः ॥ रथवीतिं द्विंतरमगच्छन्मनसा तदा । स सत्यस्य पितात्मानं प्रवच्युन्नयनीतये ॥ एतं मे स्तोममित्याभ्यां दौत्ये रात्रिं न्यवेदयत् । ऋषेर्नियोगमाज्ञाय देव्या रात्या प्रचोदितः ॥ आदाय कन्यकां दातुमुपेयायार्चनानसं । पादौ तस्योपसंगृह्य स्थित्वा प्रह्वः कृतांजलिः ॥ रथवीतिरहं दार्भ्य इति नाम शशंस सः । मया संयोगमिच्छंतं त्वां प्रत्याचक्षि यत्पुरा ॥ तत्क्षमस्व नमस्तेऽस्तु मे मा स्म भगवन् क्रुधीः ॥ ऋषेः पुत्रः स्वयमृषिः पिताऽसि भगवानृषेः । इमं प्रतिगृह्णामेमां स्नुषामित्यैनमब्रवीत् ॥ तस्मै ददावश्वशतं स राजा स्वलंकृतां चापि सुतां स्नुषार्थं । विवाहकालेऽपि ददौ नरेंद्र शतं गवां दुहितुः सहस्रं ॥ गवां सहस्रं वसु च प्रभूतं सम्यक् तपोऽतेऽथ वनं जगामेति ॥ हे ऊर्म्ये रात्रि देवि । ऊर्म्येति

रात्रिनाम। मे मदीयमेतं स्तोमं स्तोत्रं मनक्षुः कृतं स्तोममर्कं मंत्रदृक् भूत्वा मदतः सुतवानित्येवं दार्भ्याय श्यावाश्वाय परा पराङ्मुखी दार्भ्याभिमुखी सती वह। प्रापयेत्यर्थः। तदेवादरार्थमुच्यते। हे रात्रि देवि गिरः स्तुतीर्मदृद्विषयाः परावह रथीरिव। रथी यथा रथेऽभिमतं वस्तु स्थापयित्वाभिमतं देशं प्रापयति तद्वत्॥

॥ अथाष्टादशी ॥

उत मे वोचतादिति सुतसोमे रथवीतौ।

न कामो अप वेति मे॥ १८

उत। मे। वोचतात्। इति। सुतऽसोमे। रथऽवीतौ।

न। कामः। अप। वेति। मे॥ १८

हे ऊर्म्ये उतापि च मे मां वोचतात्। ब्रूहि। किमित्युच्यते। इतीत्थं। कथमिति। सुतसं मे सुतसोमयागे रथवीतौ रात्रि मे कः मकालमुत्तीविषयो नापवेति। नापगच्छति न विरमत इतीत्थं वोचतात्॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

एष क्षेति रथवीतिर्मघवा गोमतीरनु।

पर्वतेष्वपश्रितः॥ १९

एषः। क्षेति। रथऽवीतिः। मघऽवा। गोऽमतीः। अनु।

पर्वतेषु। अपऽश्रितः॥ १९

कन्यां दत्वा कृतार्थं तं श्यावाश्वोऽप्य वनं गतं। रथवीतिं तपस्यंतं संप्रेक्ष्यार्षेण चक्षुषा। रथ्ये हिमवतः पृष्ठ एष चेतीति सोऽब्रवीत्॥ एष रथवीतिर्मघवा धनवान् गोमतीरनूदकवतीर्नदीरनु चतुसृत्य नदीनां तीरे चेति निवसति पर्वतेषु हिमवत्पर्यंतप्रांतेष्वपश्रित आश्रितः॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीय एकोनत्रिंशो वर्गः॥

ऋतेन ऋतमिति नवर्चं षष्ठं सूक्तमात्रेयस्य श्रुतविद आर्षं त्रैष्टुभं मैत्रावरुणं। तथा चानुक्रम्यते। ऋतेन नव श्रुतविन्मैत्रावरुणं यै तदिति। यै तदित्युभयोः प्रयोगात्तुह्यादिपरिभाषयैतदादीन्येकादश सूक्तानि मित्रावरुणदेवत्यानि॥ विनि-योगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऋतेन ऋतमपिहितं ध्रुवं वां सूर्यस्य यत्र विमुचंत्यश्वान्।
दश शता सह तस्थुस्तदेकं देवानां श्रेष्ठं वपुषामपश्यं॥ १

ऋतेन। ऋतं। अपिऽहितं। ध्रुवं। वां। सूर्यस्य। यत्र।
विऽमुचंति। अश्वान्।
दश। शता॥ सह। तस्थुः। तत्। एकं। देवानां। श्रेष्ठं।
वपुषां। अपश्यं॥ १

सूर्यस्य ऋतं सत्यभूतं मंडलमृतेनोदकेनापिहितमाच्छादितं ध्रुवं शाश्वतमपश्यमिति संबंधः। यत्र वां युवाभ्यां स्थितिस्तदित्यर्थः। सूर्यमंडले मित्रावरुणयोः स्थितिश्चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। ऋग्वे० १. ११५. १.। उद्वां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकं देवयोः। ऋग्वे० ७. ६१. १.। इति चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्य। ऋग्वे० ७. ६३. १.। इत्यादिषु प्रसिद्धा। यत्र यस्मिन्मंडले स्थितानश्वान् विमुचंति विमोचयंति स्तोतारः। मंदेहादिभिर्निरुद्धानित्यर्थः। अथवा शीघ्रधावनाय स्तुत्या प्रेरयंति। यस्मिंश्च मंडले दश शता शतानि सहस्रसंख्याका रश्मयस्तस्थुः तिष्ठंति तादृशं देवानां वपुषां वपुष्मतां तेजोवतामग्न्यादीनां श्रेष्ठं प्रशस्यं॥ मत्वर्थलक्षणा अथवा व्यधिकरणषष्ठी॥ देवानां वपुषां शरीराणां श्रेष्ठं। मंडलं हि सूर्यस्य वपुःस्थानीयं। तन्मंडलमपश्यं। अथवा वां युवयोर्मध्ये सूर्यस्य मंडलमपश्यमिति व्याख्येयं मैत्रं वा अहरिति श्रुतेर्मित्रस्यैव सूर्यत्वादित्यादित्याशयेन॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तत्सु वां मित्रावरुणा महित्वमीर्मा तस्थुषीरहभिर्दुदुह्रे ।

विश्वाः पिन्वथः स्वसरस्य धेना अनु वामेकः पविरा ववर्त ॥ २

तत् । सु । वां । मित्रावरुणा । महिऽत्वं । ईर्मा । तस्थुषीः ।

अहऽभिः । दुदुह्रे ।

विश्वाः । पिन्वथः । स्वसरस्य । धेनाः । अनु । वां । एकः ।

पविः । आ । ववर्त ॥ २

हे मित्रावरुणा वां युवयोस्तन्महित्वं महत्त्वं सु सुष्ठु । अतिप्रशस्तमित्यर्थः । किं तदित्युच्यते । ईर्मा सततगंता सर्वस्य प्रेरको वादित्योऽहभिरहोभिर्वर्तमानैरात्मसंबंधिभिस्तस्थुषीः स्थावरभूता अपो दुदुह्रे । दुग्धे । किंच स्वसरस्य स्वयं सर्तुरादित्यस्य विश्वाः सर्वा धेना लोकानां प्रीणयित्रीर्दीप्तीः पिन्वथः । वर्धयथः । वां युवयोरेकोऽप्रतियोगी पविः । पविरिति रथस्य नेमिः पवी रथनेमिर्भवतीति यास्कवचनात् । तथाप्यत्र लक्षितलक्षणया रथो वर्तते केवलचक्रस्यावर्तनायोगात् । युवयोरेको रथोऽन्वावर्तत । अनुक्रमेण प्रतिगच्छते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अधारयतं पृथिवीमुत द्यां मित्रराजाना वरुणा महोभिः ।

वर्धयतमोषधीः पिन्वतं गा अव वृष्टिं सृजतं जीरदानू ॥ २

अधारयतं । पृथिवीं । उत । द्यां । मित्रऽराजाना । वरुणा ।

महःऽभिः ।

वर्धयतं । ओषधीः । पिन्वतं । गाः । अव । वृष्टिं । सृजतं ।

जीरदानू इति जीरऽदानू । ३

हे मित्रराजाना । मित्रभूताः स्तोतारो राजानः स्वामिन ईश्वरा भवंति ययोः प्रकाशात्तौ मित्रराजानौ । हे वरुणा ॥ प्रतियोग्यपेक्षया द्विवचनं । अत्र पादादित्वाद्यं पदं न निहन्यते । वरुणेत्येतस्य त्वामंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वस्याविद्यमानवत्त्वेनाऽऽ्य पादादित्वादनिघातत्वं युक्तं । नैवं भवति । नामंत्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनमिति वरुणेत्येतस्यामंत्रितसमानाधिकरणत्वादस्य च सामान्यवचनत्वादविद्यमानवत्त्वाभावेन पादादित्वाभावादुत्तरस्य निघातत्वं युक्तं ॥ हे देवौ महोभिस्तेजोभिः स्वसामर्थ्यैः पृथिवीमुतापि च द्यामधारयतं । हे देवौ युवामोषधीर्वर्धयतं वृष्टिप्रेरणेन । गाः पिन्वतं । गवाऽऽदीन्वर्धयतं । तदर्थं वृष्टिमवसृजतं । अथाद्भुतं प्रेरयतं हे जीरदानू क्षिप्रदानौ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ वामश्वासः सुयुजो वहंतु यतरश्मय उप यंत्वर्वाक् ।
घृतस्य निर्णिगनु वर्तते वामुप सिंधवः प्रदिवि क्षरंति ॥ ४ ॥

आ । वां । अश्वासः । सुऽयुजः । वहंतु । यतऽरश्मयः ।
उप । यंतु । अर्वाक् ।
घृतस्य । निःऽनिक् । अनु । वर्तते । वां । उप । सिंधवः ।
प्रऽदिवि । क्षरंति ॥ ४

हे मित्रावरुणौ वां युवामश्वासोऽश्वाः सुयुजः सुष्ठु रथे युक्ताः संत आवहंतु । यतरश्मयः नियमितप्रग्रहास्तेऽर्वागुपयंतु । घृतस्योदकस्य निर्णिग्रूपं वामनुवर्तते । अनुगच्छति । किंच प्रदिवि । पुराणनामैतत् । पुराणाः सिंधव उपक्षरंति । उपगच्छंति युवयोरनुग्रहात् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अनु श्रुताममतिं वर्धदुर्वीं बर्हिरिव यजुषा रक्षमाणा ।
नमस्वंता धृतदक्षाधि गर्ते मित्रासाथे वरुणेळास्वंतः ॥ ५ ॥

अनु । श्रुतां । अमतिं । वर्धत् । उर्वीं । बर्हिःऽइव ।

यजुषा । रक्षमाणा ॥

नमस्वंता । धृतऽदक्षा । अधि । गर्ते । मित्र । आसाथे इति ।

वरुणा । इळासु । अंतरिति ॥ ५

श्रुतां विश्रुताममतिं । रूपनामैतत् । शरीरदीप्तिमित्यर्थः । तामनुवर्धयदनुवर्धयंतौ । वर्धिर्धातुः । स इव स यथा यजुषा मंत्रेण रक्ष्यते तद्वदुर्वीं रक्षमाणा पालयंतौ । नमस्वंताऽन्नवंतौ हे धृतदक्षाऽत्तबलौ हे मित्र हे वरुण हे मित्रावरुणौ युवामधृतबलौ अंतरिळासु यागभूमिष्वंतर्मध्ये गर्तेऽधि रथ आसाथे । उपविशथः । रथोऽपि गर्त उच्यते । नि० ३. ५. । इति यास्कः । आ रोहथो वरुण मित्र गर्तं । ऋग्वे० ५. ६२. ८. । इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीये त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अक्रविहस्ता सुकृते परस्पा यं त्रासाथे वरुणेळास्वंतः ।

राजाना क्षत्रमहृणीयमाना सहस्रस्थूणं बिभृथः सह द्वौ ॥ ६

अक्रऽविहस्ता । सुऽकृते । परःऽपा । यं । त्रासाथे इति ।

वरुणा । इळासु । अंतरिति ।

राजाना । क्षत्रं । अहृणीयमाना । सहस्रऽस्थूणं । बिभृथः ।

सह । द्वौ ॥ ६

अक्रविहस्ता अकृपणहस्तौ । दानशूरावित्यर्थः । कस्मै । सुकृते शोभनस्तुतिकर्त्रे परस्पा परस्तात्पातारौ रक्षितारौ हे वरुणा मित्रावरुणौ युवां यं यजमानमिळासु यागभूमिष्वंतर्मध्ये त्रासाथे रक्षथः तस्मै सुकृतेऽक्रविहस्ता परस्पा च भवथ इति

संबंधः। किंच युवां राजाना राजमानावह्रूयीयमानाक्रुध्यंतौ द्वौ परस्परं सह साहित्येन चत्रं धनं सहस्रस्थूणमनेकावष्टंभकस्तंभोपेतं सौधादिरूपं गृहं च बिभृथः। धारयथः सुन्वते यजमानाय। अथवा चत्रं बलमपरिमिताभिः स्थूणाभि रुपेतं रथं चागमनार्थं सह धारयथः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

हिरण्यनिर्णिगयो अस्य स्थूणा वि भ्राजते दिव्य१श्वाजनीव।
भद्रे चेत्रे निमिता तिल्विले वा सनेम मध्वो अधिगर्त्यस्य॥ ७

हिरण्यऽनिर्णिक्। अयः। अस्य। स्थूणा। वि। भ्राजते।
दिवि। अश्वाजनीऽइव।
भद्रे। चेत्रे। निऽमिता। तिल्विले। वा। सनेम। मध्वः।
अधिऽगर्त्यस्य॥ ७

अनयो रथो हिरण्यनिर्णिक् हिरण्यरूपः। निर्णिगिति रूपनाम। अस्य रथस्य स्थूणा कीलकादयोऽयः। हिरण्यनामैतत्। अयोविकारा इत्यर्थः। अयोमया वा। तादृशो रथो दिव्यंतरिचे विभ्राजते। किमिव। अश्वाजनीव। अश्वा व्यापनशीला मेघाः। तानजति गच्छतीत्यश्वाजनी विद्युत्। सेव दिवि भ्राजते किंच भद्रे कल्याणे स्तुत्ये वा चेत्रे देवयजने तिल्विले वा॥ तिल स्नेहने॥ तिलु स्निग्धा इला भूमिर्यस्य तत् चेत्रं तिल्विलं देवयजनं। हविःसोमादिना स्निग्धे भद्रे च चेत्रे निमिता स्थूणा यूपयष्टिरास्थितः। मध्वो मधुपूर्णं गर्तं गच्छतं रथं सनेम। संभजेम॥ कर्मणि षष्ठी। अधीति पूरणः॥ अथवा गर्तस्याधि रथस्योपरि मध्वो मधु सोमरसं सनेम। स्थापयेमेत्यर्थः॥

॥ अथाष्टमी ॥

हिरण्यरूपमुषसो व्युष्टावयःस्थूणमुदिता सूर्यस्य।
आ रोहथो वरुण मित्र गर्तमतश्चचाथे अदितिं दितिं च॥ ८

हिरण्यऽरूपं । उषसः । विऽउष्टौ । अयःऽस्थूणं । उत्ऽइता । सूर्यस्य ।

आ । रोहथः । वरुण । मित्र । गर्तं । अतः । चक्षाथे इति ।

अदितिं । दितिं । च ॥ ८

उषसो व्युष्टौ । प्रातःकाल इत्यर्थः । सूर्यस्योदितोदितावुदये । स एव कालः प्रकारांतरेणोक्तः । तस्मिन् काले हिरण्यरूपमयःस्थूणमयोमयस्तंभं गर्तं रथं हे वरुण हे मित्र युवां गर्तमारोहथ यष्टुं प्राप्तुं । अतोऽस्माद्धेतोरदितिमखंडनीयां भूमिं दितिं खंडितां प्रजादिकां च चक्षाथे । पश्यथः ॥

दाक्षायणयज्ञे यद्वंहिष्ठमिति नवमी द्वितीयस्याममावास्यायां मैत्रावरुणस्य हविषो याज्या । सूत्रितं च । आ नो मित्रावरुणा यद्वंहिष्ठं नातिविधे सुदानू । आ० २. १४. । इति ॥ मैत्रावरुणे पयो हविष एषैव याज्या । सूत्रितं च । यद्वंहिष्ठं नातिविधे सुदानू हिरण्यगर्भः समवर्तताग्र । आ० ३. ८. । इति ॥ तत्पाठस्तु ॥

॥ अथ नवमी ॥

यद्बंहिष्ठं नातिविधे सुदानू अच्छिद्रं शर्म भुवनस्य गोपा ।

तेन नो मित्रावरुणावविष्टं सिषासंतो जिगीवांसः स्याम ॥ ९

यत् । बंहिष्ठं । न । अतिऽविधे । सुदानू इति सुऽदानू ।

अच्छिद्रं । शर्म । भुवनस्य । गोपा ।

तेन । नः । मित्रावरुणौ । अविष्टं । सिसासंतः । जिगीवांसः ।

स्याम ॥ ९

हे सुदानू शोभनदानौ हे भुवनस्य गोपा युवां बंहिष्ठं बहुतमं यदच्छिद्रमनपच्छिन्नं शर्म सुखं गृहं वा नातिविधेऽतिवेद्धुमशक्यं शर्मेति शर्मविशेषणं ॥

व्यथ ताडन इत्यस्मादत्यूपपदे क्वयाङ् कित् संप्रसारणं च ॥ तादृशं धर्म धारयतः तेन धर्मणा सोऽस्मानविष्ट'। रक्षतं। हे मित्रावरुणौ सिषासंतो धनानि संभक्तुमिच्छंतो वयं जिगीवांसः शत्रूणां धनानि जेतुमिच्छंतः स्याम। भवेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य तृतीय एकत्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणामात्येन विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्त ॥

॥ श्रीभारत्यै नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
अष्टके च चतुर्थे च तृतीयो व्याहृतः स्फुटं ।
अध्यायः सायणार्येण चतुर्थो व्याकरिष्यते ॥

ऋतस्य गोपाविति षडृचं सप्तमं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। ऋतस्य सप्तार्चनाना जागतमिति। आत्रेयोऽर्चनाना नाम ऋषिः। जगती छंदः। तुह्यादिपरिभाषया मित्रावरुणौ देवता॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

ऋतस्य गोपावधि तिष्ठथो रथं सत्यधर्माणा परमे व्योमनि।
यमत्र मित्रावरुणावथो युवं तस्मै वृष्टिर्मधुमत्पिन्वते दिवः॥ १

ऋतस्य। गोपौ। अधि। तिष्ठथः। रथं। सत्यऽधर्माणा।
परमे। विऽओमनि।
यं। अत्र। मित्रावरुणा। अवथः। युवं। तस्मै। वृष्टिः।
मधुऽमत्। पिन्वते। दिवः॥ १

हे ऋतस्योदकस्य गोपौ रक्षितारौ सत्यधर्माणा सत्यधर्माणौ युवां रथमधितिष्ठथः। आरोहथोऽस्मद्यज्ञागमनार्थं। कुत्र। परमे व्योमनि निरतिशय आकाशे। हे मित्रावरुणौ युवं युवामत्रास्मिन्यज्ञे यं यजमानमवथो रक्षथः तस्मै यजमानाय वृष्टिः पर्जन्यो मधुमदुदकं दिवो द्युलोकात्पिन्वते। सिंचति। वर्धयति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सम्राजावस्य भुवनस्य राजथो मित्रावरुणा विदथे स्वर्दृशा ।
वृष्टिं वां राधो अमृतत्वमीमहे द्यावापृथिवी वि चरंति

तन्यवः ॥ २

संऽराजौ । अस्य । भुवनस्य । राजथः । मित्रावरुणा ।
विदथे । स्वःऽदृशा ।
वृष्टिं । वां । राधः । अमृतऽत्वं । ईमहे । द्यावापृथिवी । इति ।
वि । चरंति । तन्यवः ॥ २

हे मित्रावरुणौ सम्राजौ सम्यग्राजमानौ युवामस्य भुवनस्य राजथः । ईशाथे । स्वर्दृशा स्वर्गस्य द्रष्टारौ युवां विदथेऽस्मदीये सम्राजाविति संबंधः । वां युवां वृष्टिं राधो धनं वृष्ट्याख्यं धनममृतत्वं स्वर्गं चेमहे । प्रार्थयामहे । युवयोस्तन्यवो विस्तृता रश्मयो द्यावापृथिवी वि चरंति । विविधं प्राप्नुवंति । अथवा वृष्टिं धनममृतत्वं चेमहे ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सम्राजा उग्रा वृषभा दिवस्पती पृथिव्या मित्रावरुणा

विचर्षणी ।
चित्रेभिरभ्रैरुप तिष्ठथो रवं द्यां वर्षयथो असुरस्य मायया ॥ ३

संऽराजा । उग्रा । वृषभा । दिवः । पती इति । पृथिव्याः ।
मित्रावरुणा । विचर्षणी इति विऽचर्षणी ।
चित्रेभिः । अभ्रैः । उप । तिष्ठथः । रवं । द्यां । वर्षयथः ।
असुरस्य । मायया ॥ ३

सम्राजौ सम्यग्राजमानावुग्रोद्गूर्णबलौ वृषभा वर्षितारौ दिवो द्युलोकस्य पती स्वामिनौ पृथिव्याश्च पती विचर्षणी सर्वस्य द्रष्टारौ मित्रावरुणौ। एवं महानुभावौ चित्रेभिश्चायनीयैरभ्रैर्मेघैः सह रवं स्तोत्रमुपतिष्ठथः ॥ पश्चाद् द्यां च वर्षयथोऽसु-रस्योदकनिरसितुः पर्जन्यस्य मायया प्रज्ञया सामर्थ्येन ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

माया वां मित्रावरुणा दिवि श्रिता सूर्यो ज्योतिश्चरति
चित्रमायुधं।
तमभ्रेण वृष्ट्या गूहथो दिवि पर्जन्य द्रप्सा मधुमंत ईरते ॥ ४

माया। वां। मित्रावरुणा। दिवि। श्रिता। सूर्यः। ज्योतिः।
चरति। चित्रं। आयुधं।
तं। अभ्रेण। वृष्ट्या। गूहथः। दिवि। पर्जन्य। द्रप्साः।
मधुऽमंतः। ईरते ॥ ४

हे मित्रावरुणा वां युवयोर्माया दिवि श्रिता। आश्रिता। कैषा युवयोर्मायोच्यते। सूर्यः सर्वस्य प्रेरको ज्योतिर्दीप्यमानश्चित्रं चायनीयमायुधमुक्तलक्षणायुधरूपश्चरति। परिभ्रमत्यंतरिक्षे। यत्र मारकत्वादायुधमुच्यते। तं सूर्यमभ्रेण मेघेन वृष्ट्या दिवि गूहथः। गोपायथः। हे पर्जन्य देव त्वया मित्रावरुणाभ्यां प्रेरितेन मधुमंतो द्रप्सा ईरते। ईर्यंते त्वत्सृष्टा वा गच्छंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

रथं युंजते मरुतः शुभे सुखं शूरो न मित्रावरुणा गविष्टिषु।
रजांसि चित्रा वि चरंति तन्यवो दिवः सम्राजा पयसा न
उक्षतं ॥ ५

रथं । युंजते । मरुतः । शुभे । सुऽखं । शूरः । न ।

मित्रावरुणा । गोऽइष्टिषु ।

रजांसि । चित्रा । वि । चरंति । तन्यवः । दिवः । संऽराजा ।

पयसा । नः । उक्षतं ॥ ५

हे मित्रावरुणौ युवयोरनुग्रहात् मरुतः शुभ उदकार्थं सुखं शोभनाक्षद्वारं रथं युंजते । अश्वैर्योजयंति । शूरो न शूर इव । स यथा युद्धार्थं रथं युनक्ति तद्वत् । गविष्टिषु गवामुदकानामेषणेषु निमित्तेषु चित्रा चायनीयानि रजांसि लोकान् तन्यवस्तनितारस्ते मरुतो वि चरंति । विविधं चरंति । तस्मात्तैः सहितौ हे सम्राजौ युवां दिवो द्युलोकात्पयसोदकेन नोऽस्मानुक्षतं । सिंचतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वाचं सु मित्रावरुणाविरावतीं पर्जन्यश्चित्रां वदति त्विषीमतीं ।

अभ्रा वसत मरुतः सु मायया द्यां वर्षयतमरुणामरेपसं ॥ ६

वाचं । सु । मित्रावरुणौ । इराऽवतीं । पर्जन्यः । चित्रां ।

वदति । त्विषिऽमतीं ।

अभ्रा । वसत । मरुतः । सु । मायया । द्यां । वर्षयतं ।

अरुणां । अरेपसं ॥ ६

हे मित्रावरुणौ युवयोरनुग्रहात् पर्जन्यो मेघः सु सुष्ठु इरावतीमन्नवतीमन्न-साधिकां चित्रां चायनीयां त्विषीमतीं दीप्तिमतीं वाचं गर्जनशब्दं वदति । शब्दयति वृष्ट्यर्थं । मरुतश्चाभ्राण्यपि मेघान् सु सुष्ठु वसत आच्छादयंति मायया स्वप्रज्ञया । युवां च पर्जन्येन मरुद्भिश्च सहारुणामरुणवर्णामरेपसमपापां वृष्ट्यभिभातिनीं द्यां वर्षयतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

धर्मणा मित्रावरुणा विपश्चिता व्रता रक्षेथे असुरस्य मायया।

ऋतेन विश्वं भुवनं वि राजथः सूर्यमा धत्थो दिवि चित्र्यं

रथं ॥ ७

धर्मणा। मित्रावरुणा। विपःऽचिता। व्रता। रक्षेथे इति।

असुरस्य। मायया।

ऋतेन। विश्वं। भुवनं। वि। राजथः। सूर्यं। आ। धत्थः।

दिवि। चित्र्यं। रथं॥ ७

हे मित्रावरुणा विपश्चिता प्राज्ञौ युवां धर्मणा जगद्धारकेण वृष्ट्यादिलक्षणेन कर्मणा व्रता यज्ञादिकर्माणि रक्षेथे। पालयथः। असुरस्य मेघानां निरसितुः पर्जन्यस्य मायया प्रज्ञया च ऋतेनोदकेन यज्ञेन वा निमित्तेन विश्वं भुवनं सर्वं भूतजातं विराजथः। विदीपयथ इत्यर्थः। सूर्यमा सूर्यं च चित्र्यं पूज्यं रथं रंहण-स्वभावं दिवि द्युलोके धत्थः। धारयथो जगदुपकारार्थं स

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे प्रथमो वर्गः ॥

वरुणं व इति सप्तर्चमष्टमं सूक्तमर्चनानस आर्षं मैत्रावरुणं। पंक्त्यंतपरिभाषया-नुष्टुभं। अंत्या पंक्तिः। वरुणं पंक्त्यंतं त्वित्यनुक्रमणिका। विनियोगो लैंगिकः॥

॥ अथ प्रथमा ॥

वरुणं वो रिशादसमृचा मित्रं हवामहे।

परि व्रजेव बाह्वोर्जगन्वांसा स्वर्णरं ॥ १

वरुणं। वः। रिशादसं। ऋचा। मित्रं। हवामहे।

परि। व्रजाऽइव। बाह्वोः। जगन्वांसा। स्वःऽनरं॥ १

यो युवयोर्मध्ये ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ रिशादसं । रिशंति हिंसंतीति रिशाः शत्रवः । तेषां प्रेरकं स्वर्णरं स्वर्गस्य नेतारं । एतद्व्यवहितमप्युभयत्र संबध्यते । एवंविधं वरुणमुक्तलक्षणं मित्रं च ऋचा मंत्रेण हवामहे । आह्वयामः । अथ प्रत्यक्षस्तुत्योच्यते । व्रजेव गोयूथानीव बाह्वोर्बलेन परिजगन्वांसा परिगच्छंतौ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता बाहवा सुचेतुना प्र यंतमस्मा अर्चते ।

शेवं हि जार्यं वां विश्वासु क्षासु जोगुवे ॥ २

ता । बाहवा । सुऽचेतुना । प्र । यंतं । अस्मै । अर्चते ।

शेवं । हि । जार्यं । वां । विश्वासु । क्षासु । जोगुवे ॥ २

ता तौ युवां बाहवा बाहुना सुचेतुना सुष्ठु प्रज्ञात्रा । प्रख्यातभूयस्त्वज्ञानेनेत्यर्थः । यद्यप्यात्मैव ज्ञाता न हस्तस्तथापि तद्धर्मत्वारोप्य स्तूयते । यद्वैतत्पाणिरित्यस्य विशेषणं । सुदानावित्यर्थः । शोभनहस्तेनास्मा अर्चते स्तुवते मह्यं प्रयंतं । अभिमतं सुखं गमयतं ॥ अंतर्भावितण्यर्थो द्रष्टव्यः । यमिर्दानकर्मा वा द्रष्टव्यः ॥ प्रयच्छतमित्यर्थः । जार्यं स्तुत्यं शेवं सुखं वां युवयोः संबंधि युवाभ्यां दत्तं वा विश्वासु क्षासु भूमिषु जोगुवे । गच्छति । व्याप्नोति । अमते गवत इति गतिकर्मसु पाठादयमपि गतिकर्मा । अथवा जोगुवे सर्वत्र शब्दयामीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यन्नूनमश्यां गतिं मित्रस्य यायां पथा ।

अस्य प्रियस्य शर्मण्यहिंसानस्य सश्चिरे ॥ ३

यत् । नूनं । अश्यां । गतिं । मित्रस्य । यायां । पथा ।

अस्य । प्रियस्य । शर्मणि । अहिंसानस्य । सश्चिरे ॥ ३

यद्यदा नूनमिदानीं गतिं गमनमश्यां प्राप्नुयां ॥ यद्योगादनिघातः ॥ तदा मित्रस्य मित्रभूतस्य पथा मार्गेण मित्रप्रापकेण मार्गेण यायां । गच्छेयं । मित्रे

नयतु विद्वान्। ऋग्वे० १, ९०, १, । इत्यादिषु मित्रस्येष्टदेशगमयितृत्वं प्रसिद्धं । न केवलमहमेक एव गंता किंतु सर्वेऽपि तथागमन्नित्याह। अथ प्रियस्य। मित्रस्येत्यर्थः। अहिंसानस्याहिंसतः। यतोऽयमहिंसातः प्रिय इत्यर्थः। तस्य शर्मणि सुखे गृहे स्थाने वा संस्थिरे। संगताः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

युवाभ्यां मित्रावरुणोपमं धेयामृचा।

यद्ध क्षये मघोनां स्तोतणां च स्पूर्धसे॥ ४

युवाभ्यां । मित्रावरुणा । उपऽमं । धेयां । ऋचा ।

यत् । ह । क्षये । मघोनां । स्तोतृणां । च । स्पूर्धसे ॥ ४

हे मित्रावरुणा युवाभ्यां दातव्यमुपमामुप समीपे मीयमानं धनमृचा स्तुत्या साधनेन धेयां। धारयामि। यद्ध यत्खलु युवाभ्यां सकाशादाप्तं धनं मघोनां धनवतामदातॄणां स्तोतृणां च क्षये गृहे स्पूर्धसे स्पर्धनाय भवति। धनिकानां स्तोतॄणां च धनाधिक्यविषये स्पर्धा भवतीत्यर्थः। अपरिमितं धनं भवतीति भावः॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ नो मित्र सुदीतिभिर्वरुणश्च सधस्थ आ।

स्वे क्षये मघोनां सखीनां च वृधसे॥ ५

आ । नः । मित्र । सुदीतिऽभिः । वरुणः । च । सधऽस्थे । आ ।

स्वे । क्षये । मघोनां । सखीनां । च । वृधसे ॥ ५

हे मित्र त्वं च वरुणश्च सुदीतिभिः सुदीप्तियुक्तौ युवां नोऽस्माकं सधस्थे सहस्थाने यज्ञ आगच्छतं। द्वितीय आकारोऽनर्थक आदरार्थो वा। किमर्थमित्युच्यते। मघोनां धनवतां हविष्मतां सखीनां च युवयोः सखीभूतानामस्माकं क्षये स्वे स्वकीये वृधसे वर्धनाय॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युवं नो येषु वरुणा क्षत्रं बृहच्च बिभृथः ।

उरु णो वाजसातये कृतं राये स्वस्तये ॥ ६

युवं । नः । येषु । वरुणा । क्षत्रं । बृहत् । च । बिभृथः ।

उरु । नः । वाजऽसातये । कृतं । राये । स्वस्तये ॥ ६

हे वरुणा मित्रावरुणौ युवं युवां नोऽस्माकं क्षत्रं बलं बृहत् ब्रह्म परिवृढमत्रं च येषु स्तोत्रेषु निमित्तेषु विभृथः धारयथः युवाभ्यां दत्तमन्नं च नोऽस्मभ्यं च येषु स्तोत्रेषु निमित्तेषु बिभृथः धारयथः युवाभ्यां दत्तमन्नं च नोऽस्मभ्यं वाजसातयेऽन्नस्य लाभाय यज्ञाय वा राये धनाय स्वस्तये क्षेमाय चोरु विस्तीर्णं कृतं । कुरुतं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उच्छन्त्यां मे यजता देवक्षत्रे रुशद्गवि ।

सुतं सोमं न हस्तिभिरा पड्भिर्धावतं नरा बिभ्रतावर्चनानसं ॥ ७

उच्छन्त्यां । मे । यजता । देवऽक्षत्रे । रुशत्ऽगवि ।

सुतं । सोमं । न । हस्तिऽभिः । आ । पट्ऽभिः । धावतं ।

नरा । बिभ्रतौ । अर्चनानसं ॥ ७

उच्छन्त्यामुषसि । मे सोममिति संबंधः । यजता यष्टव्यौ रुशद्गवि रोचमानरश्मौ प्रातःसवने देवक्षत्रे । देवानां क्षत्रं बलं यस्मिन् यज्ञे तद्देवक्षत्रं । तस्मिन्मे मदीयं सुतमभिषुतं सोमं न । नेति संप्रत्यर्थे । इदानीं हस्तिभिर्हस्तवद्भिः ॥ हंतेर्गति-कर्मणो हस्तशब्दः ॥ गमनसाधनपादवद्भिरित्यर्थः । पड्भिः पादवद्भिश्च पादचतुष्टयो-पेतैरश्वैराधावतं । आगच्छतं नरा हे नेतारौ मित्रावरुणौ ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे द्वितीयो वर्गः ॥]

यच्चिकेतेति षडृचं नवमं सूक्तं रातहव्यस्यात्रेयस्यार्षं मैत्रावरुणं । यच्चिके षडात्रेय इत्यनुक्रमणिका । पंक्त्यंतं त्वित्युक्तत्वात् पंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभं-अंत्या पंक्तिः ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यश्चिकेत स सुक्रतुर्देवत्रा स ब्रवीतु नः ।

वरुणो यस्य दर्शतो मित्रो वा वनते गिरः ॥ १

यः । चिकेत । सः । सुऽक्रतुः । देवऽत्रा । सः । ब्रवीतु । नः ।

वरुणः । यस्य । दर्शतः । मित्रः । वा । वनते । गिरः ॥ १

यः स्तोता चिकेत जानाति स्तुतिं युवयोः स सुक्रतुः स एव शोभनकर्मा देवत्रा देवेषु स्तोतृमध्ये । यद्वा देवेषु मध्ये युवयोरेव स्तुतिं यश्चिकेत स सुक्रतुरिति । स सुकर्मा नोऽस्माकं ब्रवीतु । स्तुतिं परस्तुपदिशतु । यस्य दर्शतो दर्शनीयो वरुणो दर्शनीयो मित्रो वा मित्रश्च । वा चन्द्रार्थे । गिरोऽस्मदीयाः स्तुतीर्वनते संभजते ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता हि श्रेष्ठवर्चसा राजाना दीर्घश्रुत्तमा ।

ता सत्पती ऋतावृध ऋतावाना जनेजने ॥ २

ता । हि । श्रेष्ठऽवर्चसा । राजाना । दीर्घश्रुत्ऽतमा ॥

ता । सत्पती इति सत्ऽपती । ऋतऽवृधा । ऋतऽवाना ।

जनेऽजने ॥ २

ता हि तौ खलु मित्रावरुणौ श्रेष्ठवर्चसा प्रशस्ततेजस्कौ राजानेश्वरौ दीर्घश्रुत्तमा दूरदेशादाह्वानश्रोतृतमौ । ता तौ सत्पती सतां यजमानानां स्वामिनावृतावृधा यज्ञस्योदकस्य वा वर्धयितारौ जने जने सर्वेषु स्तोतृषु निमित्तभूतेष्वृतावाना यज्ञवन्तौ ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता वामियानोऽवसे पूर्वा उप ब्रुवे सचा ।

स्वश्वासः सुचेतुना वाजाँ अभि प्र दावने ॥ ३

आ। चिकितान। सुक्रतू इति सुऽक्रतू। देवौ। मर्त।
रिशादसा।
वरुणाय। ऋतऽपेशसे। दधीत। प्रयसे। महे॥ १

हे चिकितान जानन् स्तुतिं हे मर्त मनुष्य रातहव्य त्वमिति तस्यैव संबोधनं। सुक्रतू शोभनकर्माणौ रिशादसा हिंसकानां हिंसकौ देवौ आ। आकारयेति शेषः। आहूय च ऋतपेशसे। पेश इति रूपनाम। ऋतमुदकं। उदकमेव रूपं यस्य तादृशाय वरुणाय प्रयसे॥ मत्वर्थो लुप्यते॥ हविर्लक्षणान्नवते महे महते पूज्याय दधीत। दद्याः। हविरिति शेषः। द्वितीयार्थे वा चतुर्थी। महद्धविर्दधीत। महतोऽन्नस्य लाभायेति वा योज्यं॥

॥ अथ द्वितीया॥

ता हि क्षत्रमविह्रुतं सम्यगसुर्यमाशाते।
अध व्रतेव मानुषं स्वर्ण धायि दर्शतं॥ २
ता। हि। क्षत्रं। अविऽह्रुतं। सम्यक्। असुर्यं।
आशाते इति।
अध। व्रताऽइव। मानुषं। स्वः। न। धायि। दर्शतं॥ २

ता हि। हीति हेतौ। यस्मात्तौ क्षत्रं बलमविह्रुतमपरिह्वृतमसुर्यमसुर-विषयाति महद्बलं सम्यगाशाते व्याप्नुतः अध अतो हेतोर्मानुषं मनुष्येषु प्रवृत्तं व्रतेव कर्मेव तद्यथा मनुष्येषु नियतं स्वर्ण सूर्य इव स यथा दिवि दृश्यते तद्वद्दर्शतं दर्शनीयं बलं धायि। यज्ञे निहितं॥

॥ अथ तृतीया॥

ता वामेषे रथानामुर्वीं गव्यूतिमेषां।
रातहव्यस्य सुष्टुतिं दधृक्स्तोमैर्मनामहे॥ ३

ता । वां । एषे । रथानां । उर्वीं । गव्यूतिं । एषां ।

रातऽहव्यस्य । सुऽस्तुतिं । दधृक् । स्तोमैः । मनामहे ॥ ३

हे मित्रावरुणौ ता तौ प्रसिद्धौ वां युवां रथानामस्मदीयानामेषां पुरतो वर्तमानानामुर्वीं प्रभूतां गव्यूतिमतिविस्तृतं मार्गमेषे गंतुं । मार्गरक्षणायेत्यर्थः ॥ तुमर्थेऽसेन्प्रत्ययः ॥ तदर्थं वां मनामहे स्तुमो रातहव्यस्य ऋषे रातहव्यसंबंधिभिः सुष्टुतिं सुष्टुतिभिः शोभनस्तुतिसाधनैः स्तोमैः दधृक् धर्षकौ युवां ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अधा हि काव्या युवं दक्षस्य पूर्भिरद्भुता ।

नि केतुना जनानां चिकेथे पूतदक्षसा ॥ ४

अध । हि । काव्या । युवं । दक्षस्य । पूःऽभिः । अद्भुता ।

नि । केतुना । जनानां । चिकेथे इति । पूतऽदक्षसा ॥ ४

अध अपि च । हि प्रसिद्धौ । काव्या स्तुत्यौ युवं युवां दक्षस्य प्रवृद्धस्य मम पूर्भिः पूरकैः स्तवैर्हे अद्भुता महांतावाश्चर्यभूतौ संतौ केतुना प्रज्ञानेनानुकूलेन मनसा जनानां । यजमानानामित्यर्थः । स्तोत्रं नि चिकेथे । नितरां जानीथः । हे पूतदक्षसा शुद्धबलौ युवां ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तदृतं पृथिवि बृहच्छ्रवएष ऋषीणां ।

ज्रयसानावरं पृथ्वति क्षरंति यामभिः ॥ ५

तत् । ऋतं । पृथिवि । बृहत् । श्रवःऽएषे । ऋषीणां ।

ज्रयसानौ । अरं । पृथु । अति । क्षरंति । यामऽभिः ॥ ५

हे पृथिवि देवि त्वयि सत्यैरर्थ्यमानत्वेन प्रसिद्धं बृहत् प्रभूतमृतमुदकमनयोर्वा स्तोतॄणामस्माकं अवपदेऽवस्थैषणे सति ज्रयमानौ गच्छंतौ॥ छंदस्यशानच् युजृभ्यां। उ० २. ८३.। इत्यशानच् ज्रयतेरपि भवति। चित इत्यंतोदात्तः॥ चरमलमत्यर्थं पृथु यथा भवति तथा यामभिर्गमनैरति चरंति। लत्यर्थे वर्तंतः॥ व्यत्ययेन बहुवचनं॥

॥ अथ षष्ठी॥

आ यद्वामीयचक्षसा मित्र वयं च सूरयः।

व्यचिष्ठे बहुपाय्ये यतेमहि स्वराज्ये॥ ६

आ। यत्। वां। ईयऽचक्षसा। मित्रा। वयं। च। सूरयः।

व्यचिष्ठे। बहुऽपाय्ये। यतेमहि। स्वऽराज्ये॥ ६

हे ईयचक्षसा व्याप्तदर्शनौ हे मित्रावरुणौ वां युवां यत् ये वयं च सूरयः स्तोतार आ आह्वयामः। व्यचिष्ठेऽत्यंतविस्तृते बहुपाय्ये बहुभिर्गंतव्ये बहुभी रक्षितव्ये वा स्वराज्ये स्वराट्त्वाय एवंविधराज्यार्थं यतेमहि। गच्छेम॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे चतुर्थो वर्गः॥

बळित्था देवेति पंचर्चमेकादशं सूक्तं। अत्रेयमनुक्रमणिका। बळित्था पंच यजत इति। यजतो नामात्रेय ऋषिः। मित्रावरुणौ देवता। आनुष्टुभं त्वित्युक्तत्वादिदमप्यानुष्टुभं। विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

बळित्था देवा निष्कृतमादित्या यजतं बृहत्।

वरुण मित्रार्यमन्वर्षिष्ठं क्षत्रमाशाथे॥ १

बट्। इत्था। देवा। निःऽकृतं। आदित्या। यजतं। बृहत्।

वरुण। मित्र। अर्यमन्। वर्षिष्ठं। क्षत्रं। आशाथे इति॥ १

हे देवा द्योतमानौ हे आदित्यावदितेः पुत्रौ हे वरुण हे अर्यमन् चरीणां निय-मितर्मित्र देव युवां वट् सत्यमत्ताध्यमित्येत्यमिदानीं यतमानप्रकारेण यजतं यष्टव्यं बृंहदतिप्रवृद्धं वर्षिष्ठं महत्तमं क्षत्रं बलमाशाथे। अशू व्याप्तौ। यद्वार्यमा पृथगेव निर्देष्टव्यः। द्विवचनं बहुवचनोक्तव्यं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ यद्योनिं हिरण्ययं वरुण मित्र सदथः ।

धर्तारा चर्षणीनां यंतं सुम्नं रिशादसा ॥ २

आ । यत् । योनिं । हिरण्ययं । वरुण । मित्र । सदथः ।

धर्तारा । चर्षणीनां । यंतं । सुम्नं । रिशादसा ॥ २

यद्यस्माद्धिरण्ययं हितरमणीयं योनिं यज्ञभूमिं हे वरुण हे मित्र आसदथः आगच्छथः तस्माच्चर्षणीनां मनुष्याणां धर्तारा धारकौ च हे रिशादसा हिंसकानां क्षेप्तारौ युवामस्मभ्यं सुम्नं सुखं यंतं। कुरुतमित्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

विश्वे हि विश्ववेदसो वरुणो मित्रो अर्यमा ।

व्रता पदेव सश्चिरे पांति मर्त्यं रिषः ॥ ३

विश्वे । हि । विश्वऽवेदसः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ।

व्रता । पदाऽइव । सश्चिरे । पांति । मर्त्यं । रिषः ॥ ३

विश्वे हि सर्वेऽपि। हीति चार्थे। विश्ववेदसः सर्वविदः सर्वधना वा वरुणो मित्रोऽर्यमा चैते त्रयः सर्वे व्रता मदीयानि कर्माणि पदेव स्थानानीव सश्चिरे। संगता भवंति। आगत्य च मां मर्त्यं रिषो हिंसकात्पांति। रक्षंति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ते हि सत्या ऋतस्पृशः ऋतावानो जनेजने ।

सुनीथासः सुदानवोऽंहोश्चिदुरुचक्रयः ॥ ४

ते । हि । सत्याः । ऋतऽस्पृशः । ऋतऽवानः । जनेऽजने ।

सुऽनीथासः । सुऽदानवः । अंहोः । चित् । उरुऽचक्रयः ॥ ४

ते हि खलु सत्याः सत्यभूताः सत्यफला वा ऋतस्पृश उदकस्पर्शनस्य कर्तार ऋतावानो यज्ञवंतो जने जने सर्वेषु यजमानेषु सुनीथासः सुनयनाः सुदानवः सुदानाः । हीति प्रसिद्धवाची सर्वत्र संबंधनीयः । एवं महानुभावा वरुणादयोऽंहोश्चित् । चिदप्यर्थे । पापिनोऽपि खस्तोतुरुरुचक्रयः प्रभूतधनादिकर्तारः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

को नु वां मित्रास्तुतो वरुणो वा तनूनां ।

तत्सु वामेषते मतिरत्रिभ्य एषते मतिः ॥ ५

कः । नु । वां । मित्र । अस्तुतः । वरुणः । वा । तनूनां ।

तत् । सु । वां । आ । ईषते । मतिः । अत्रिऽभ्यः । आ ।

ईषते । मतिः ॥ ५

हे मित्र वां युवयोर्मध्ये त्वं च वरुणो वा को नु अस्तुतः । सर्वैरस्तूयमानः कोऽस्ति । उभावपि स्तुत्यावित्यर्थः । तनूनामिति तृतीयार्थे षष्ठी । तनुभिः स्तुतिभिरस्तुत इति संबंधः ॥ अत्र मित्रशब्देन मित्रस्यैकस्यैव संबोधनं वरुणेऽवांतरः । ऋग्वे० ५, ६२, ६, । इत्यत्रेवात्र द्विवचनस्य चकारस्याकारस्थानाभ्रानात् । लोकेषु बहुषु संनिहितेष्वेकमेव संबोध्य युवयोरिदं युष्माकमिदमिति प्रयुंजते ॥ तत्तस्मात् यस्मात्सर्वे स्तुवंति तस्मात् । तनूनामित्येतद्ध्यवहितमप्युत्तरत्र वा योज्यं । तनूनामल्पमतीनामस्माकं मतिः स्तुतिर्वां युवामेषते । अभिगच्छति । अत्रिभ्योऽत्रिगोत्रेभ्योऽस्मभ्यमस्मदीयमतिरेषते । आदरार्थं पुनर्वचनं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचमो वर्गः ॥

प्र वो मित्रायेति पंचर्चं द्वादशं सूक्तमात्रेयस्य यजतस्यार्षं गायत्रं मैत्रावरुणं। तथा चानुक्रम्यते। प्र वो गायत्रमिति॥ अग्निष्टोमे प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्र एतत्सूक्तं। सूत्रितं च। प्र वो मित्राय प्र मित्रयोर्वरुणयोः। आ० ५.१०.। इति॥ अभिप्लवषडहे पृष्ठ्यषडहे च स्तोत्रियानुरूपार्थमिदमादीनि द्वितीयवर्जितानि चत्वारि सूक्तानि। तथैव सूत्रितं। प्र वो मित्रायेति चतस्रो द्वितीयमुद्धरेत्। आ० ७.५.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

प्र वो मित्राय गायत वरुणाय विपा गिरा।
महिक्षत्रावृतं बृहत्॥ १

प्र। वः। मित्राय। गायत। वरुणाय। विपा। गिरा।
महिऽक्षत्रौ। ऋतं। बृहत्॥ १

हे मदीया ऋत्विजो वो। यूयमित्यर्थः। मित्राय वरुणाय च विपा व्याप्तया गिरा स्तुत्या प्रगायत। स्तुतिं कुरुत। स्तुत्या स्तुवते येनत्पाकं पश्यतोतिवत्। हे महिक्षत्रौ प्रभूतबलौ युवास्ततं ऋतं बृहन्तं इदमिति प्रशस्तं। स्तुत्यर्थमागच्छतमिति शेषः। अथवा महत् प्रभूतं स्तोत्रं शृणुतमिति शेषः॥

॥ अथ द्वितीया॥

सम्राजा या घृतयोनी मित्रश्चोभा वरुणश्च।
देवा देवेषु प्रशस्ता॥ २

सम्ऽराजा। या। घृतयोनी इति घृतऽयोनी। मित्रः। च।
उभा। वरुणः। च।
देवा। देवेषु। प्रऽशस्ता॥ २

या यौ मित्रश्च वरुणश्च। परस्परापेक्षया चशब्दः। उभावुभौ सम्राजा सर्वस्य स्वामिनौ घृतयोनी उदकस्योत्पादकौ देवौ द्योतमानौ देवेषु मध्ये प्रशस्ता प्रकर्षेण स्तुत्यौ। तौ गायतेति पूर्वत्रान्वयः॥

॥ अथ तृतीया ॥

ता नः शक्तं पार्थिवस्य महो रायो दिव्यस्य ।

महि वां क्षत्रं देवेषु ॥ ३

ता । नः । शक्तं । पार्थिवस्य । महः । रायः । दिव्यस्य ।

महि । वां । क्षत्रं । देवेषु ॥ ३

ता तौ देवौ नोऽस्मदर्थं पार्थिवस्य पृथिवीसंबंधस्य दिव्यस्य दिवि भवस्य च महो महतो रायो धनस्य शक्तं । समर्थौ भवतं । दातुमिति शेषः । हे देवौ वां युवयोर्महि महत्पूज्यं क्षत्रं बलं देवेषु प्रसिद्धं स्तुम इति शेषः

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऋतमृतेन सपंतेषिरं दक्षमाशाते ।

अद्रुहा देवौ वर्धते ॥ ४

ऋतं । ऋतेन । सपंता । इषिरं । दक्षं । आशाते इति ।

अद्रुहा । देवौ । वर्धते इति ॥ ४

ऋतेनोदकेन निमित्तेन ऋतं यज्ञं सपंता स्पृशंताविषिरमेषणवंतं दक्षं प्रवृद्धं यजमानं हविर्षाशाते । व्याप्नुतः । अद्रुहाद्रोग्धारौ देवौ मित्रावरुणौ युवां वर्धेते । प्रवृद्धौ भवतः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापेषस्पती दानुमत्याः ।

बृहंतं गर्तमाशाते ॥ ५

वृष्टिऽद्यावा । रीतिऽआपा । इषः । पती इति । दानुऽमत्याः ।

बृहंतं । गर्तं । आशाते इति ॥ ५

इषिद्याया। इच्छया द्यौः स्तुतिर्ययोस्तौ इषिद्याया। अथवा इषिर्वर्षिका द्यौरंतरिक्षं याभ्यां तौ तादृशौ। रीत्यापा॥ री गतिरेषणयोः॥ रीतिः प्राप्तिः। सैवापाप्तिरभिमतप्राप्तिर्ययोस्तौ तादृशौ। इषोऽन्नस्य पती स्वामिनौ। वृष्टिप्रदत्वात् स्वामित्वं। दानुमत्या दानवत्याः। दातृपूर्विकाया इत्यर्थः। एतद्दिड्विशेषणं। एवं महानुभावौ इत्थं महांतं गर्तं रथमाथाते। व्याप्नुतः। अधितिष्ठतो यागार्थं॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे षष्ठो वर्गः॥

त्री रोचनेति चतुर्ऋचं त्रयोदशं सूक्तं। उरुचक्रिर्नामात्रेय ऋषिः। त्रिष्टुप् छंदः। मित्रावरुणौ देवता। अनुक्रम्यते च। त्री रोचना चतुष्कमुरुचक्रिरिति॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

त्री रोचना वरुण त्रीँरुत द्यून्त्रीणि मित्र धारयथो रजांसि।

वावृधानावमतिं क्षत्रियस्यानु व्रतं रक्षमाणावजुर्यं॥ १

त्री। रोचना। वरुण। त्रीन्। उत। द्यून्। त्रीणि। मित्र। धारयथः। रजांसि।

ववृधानौ। अमतिं। क्षत्रियस्य। अनु। व्रतं। रक्षमाणौ। अजुर्यं॥ १

हे वरुण हे मित्र युवां त्री त्रीणि रोचना रोचनानि द्युलोकान् धारयथ इति संबंधः। उतापि च त्रीन्द्यून् द्योतमानानंतरिक्षलोकान्धारयथः। तथा त्रीणि रजांसि भूलोकान्। कीदृशौ युवां। वावृधाना वर्धमानौ क्षत्रियस्य। क्षत्रं बलं। तद्वत इंद्रस्य। यद्वा क्षत्रियजातीयस्य यजमानस्यामतिं। रूपनामैतत्। रूपं व्रतं कर्म चाजुर्यंमजीर्यंमविरतं वा रक्षमाणौ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इरावतीर्वरुण धेनवो वां मधुमद्वां सिंधवो मित्र दुह्रे ।

त्रयस्तस्थुर्वृषभासस्तिसृणां धिषणानां रेतोधा वि द्युमंतः ॥ २

इरावतीः । वरुण । धेनवः । वां । मधुऽमत् । वां । सिंधवः ।

मित्र । दुह्रे ।

त्रयः । तस्थुः । वृषभासः । तिसृणां । धिषणानां । रेतःऽधाः ।

वि । द्युऽमंतः ॥ २

हे वरुण हे मित्र वां युवयोराज्ञया धेनवो गावः इरावतीः । इरा क्षीरलक्षणा । तद्वत्यो भवंति । तथा सिंधवः स्यंदनशीला मेघा नद्यो वा मधुमन्माधुर्योपेतमुदकं दुह्रे । दुहंति । तथा त्रयस्त्रिसंख्याका वृषभासो वर्षितारो रेतोधा उदकस्य धारका द्युमंतो दीप्तिमंतोऽग्निवाय्वादित्यास्तिसृणां त्रिसंख्याकानां धिषणानां स्थानानां पृथिव्यंतरिक्षद्युलोकानां स्वामिनः संतो वि विविधं प्रत्येकं तस्थुः । तिष्ठंति । युवयोरनुग्रहात् त्रयोऽपि देवास्त्रिषु स्थानेषु वर्तंत इत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

प्रातर्देवीमदितिं जोहवीमि मध्यंदिन उदिता सूर्यस्य ।

राये मित्रावरुणा सर्वतातेळे तोकाय तनयाय शं योः ॥ ३

प्रातः । देवीं । अदितिं । जोहवीमि । मध्यंदिने । उत्ऽइता ।

सूर्यस्य ।

राये । मित्रावरुणा । सर्वऽताता । ईळे । तोकाय । तनयाय ।

शं । योः ॥ ३

अहमृषिः प्रातः प्रातःकालेऽदितिमखंडनीयां देवानां जननीं देवीं द्योतमानां जोहवीमि। आह्वयामि। तथा मध्यंदिने सूर्यस्योदितौ उदितौ तत्संबंधिकाले माध्यंदिने सवने जोहवीमि। हे मित्रावरुणा युवां राये धनप्राप्तये सर्वतातौ यज्ञ ईळे। स्तौमि। पुनः किमर्थं। तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च शमरिक्षयमनाय योः सुखस्य मिश्रणाय चेळ इति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

या धर्तारा रजसो रोचनस्योतादित्या दिव्या पार्थिवस्य ।

न वां देवा अमृता आ मिनंति व्रतानि मित्रावरुणा ध्रुवाणि । ४

या । धर्तारा । रजसः । रोचनस्य । उत । आदित्या ।

दिव्या । पार्थिवस्य ।

न । वां । देवाः । अमृता । आ । मिनंति । व्रतानि ।

मित्रावरुणा । ध्रुवाणि ॥ ४

या यौ रोचनस्य रोचमानस्य रजसो लोकस्य। स्वर्गाख्यस्येत्यर्थः। उतापि च पार्थिवस्य रजसो या यौ धर्तारावादित्यावदितेः पुत्रौ दिव्या दिवि भवौ तौ युवां स्तुवे इति पूर्वत्र संबंधः। हे मित्रावरुणा वां युवयोर्ध्रुवाणि व्रतानि कर्माणि देवा अन्य इंद्रादयोऽमृता अमरणधर्माणोऽपि नाभिनंति। न हिंसंति। यतो ध्रुवाण्यत इत्यभिप्रायः ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे सप्तमो वर्गः ॥

पुरुरुणेति चतुर्ऋचं चतुर्दशं सूक्तमुरुचक्रेरार्षं गायत्रं मैत्रावरुणं। पुरुरुणा गायत्रं त्वित्यनुक्रमणिका ॥ पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः प्रातःसवन आवापार्थत्वेनेदमपि सूक्तं पूर्वसूक्तेन सह प्र वो मित्रायेति चतुर्णां द्वितीयस्तृचेदिति सूत्रितं ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्र आद्यस्तृचः षडहस्तोत्रियसंज्ञकः। सूत्रितं च। पुरुरुणा चिद्ध्यस्ति प्रति वां सूर उदिते। आ० ७.२. इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पुरुरुणा चिद्ध्यस्त्यवो नूनं वां वरुण ।

मित्र वंसि वां सुमतिं ॥ १

पुरुऽउरुणा । चित् । हि । अस्ति । अवः । नूनं । वां । वरुण ।

मित्र । वंसि । वां । सुऽमतिं ॥ १

हे मित्रावरुणौ वां युवयोः पुरुरुणा चित् ॥ अत्र सोः सुपां सुलुगित्याकारः ॥ पुरोरपि बहु उरु बहुतर । अथवा पुरु च तदुरु च तत्पुरु । अत्यंतप्रभूततरमित्यर्थः । तादृगवो रक्षणं नूनं निश्चयेनास्ति । हि प्रसिद्धौ । चिदिति पूरणः । हे वरुण हे मित्र वां युवयोः सुमतिमनुग्रहबुद्धिं वंसि । संभजेय । यस्माद्रक्षाऽस्ति तस्माद्वंसीति भावः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता वां सम्यगद्रुह्वाणेषमश्याम धायसे ।

वयं ते रुद्रा स्याम ॥ २

ता । वां । सम्यक् । अद्रुह्वाणा । इषं । अश्याम । धायसे ।

वयं । ते । रुद्रा । स्याम ॥ २

हे अद्रुह्वाणा हे अद्रोग्धारौ ता तौ प्रसिद्धौ वां युवां सम्यक् स्तुम इति शेषः । स्तोतारो वयमिषमन्नं धायसे पानाय भोजनायाश्याम । प्राप्नुयाम । हे रुद्रा दुःखाद् द्रावयितारौ रुद्रद्भिः स्तवनीयौ वा ते स्तोतारो वयं स्याम । भवेम । समृद्धा इति शेषः । युवाभ्यां स्वभूता वा स्याम ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पातं नो रुद्रा पायुभिरुत त्रायेथां सुत्रात्रा ।

तुर्याम दस्यून्तनूभिः ॥ ३

पातं । नः । रुद्रा । पायुऽभिः । उत । त्रायेथां । सुऽत्रात्रा ।

तुर्याम । दस्यून् । तनूभिः ॥ ३

हे रुद्रोक्तरूपौ देवौ युवां नोऽस्मान् पायुभी रक्षणैः पातं । रक्षतं । उतापि च सुत्रात्रा शोभनेन त्राणेन त्रायेथां । पालयेथां । इष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहारभेदेन भेदः । स्तोत्रादिरूपैकत्वाच्चत्वोर्या त्रायेथां अभिमतप्रापणेन इत्युक्तमित्यर्थः । वयं तनूभिः पुत्रादिभिः सहिताः स्तोत्रैरंगैर्वा दस्यून् शत्रून् तुर्याम । हिंस्याम तरेम वा ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

मा कस्याद्भुतक्रतू यक्षं भुजेमा तनूभिः ।

मा शेषसा मा तनसा ॥ ४

मा । कस्य । अद्भुतक्रतू इत्यद्भुतऽक्रतू । यक्षं । भुजेम ।

तनूभिः ।

मा । शेषसा । मा । तनसा ॥ ४

हे अद्भुतक्रतू आश्चर्यकर्माणौ वयं कस्यान्यस्य कस्यचन यक्षं पूजितं धनं मा भुजेम । मा भुंजीमहि तनूभिरस्मदीयैरवयवैः । युवयोरनुग्रहात्स्वत्वा वयं । अन्यथा वयं कस्यचिद्धनेन शरीरपोषं न कुर्म इत्यर्थः । तथा शेषसापत्येन सहिता मा भुजेम । तनसा पौत्रादिना सहिता मा भुजेम । अस्मत्कुले न कोऽपि भुंजीमहीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थेऽष्टमो वर्गः ॥

आ नो गंतमिति तृचात्मकं पंचदशं सूक्तं बाहुवृक्तस्यार्षं गायत्रं मैत्रावरुणं । आ नस्तृचं बाहुवृक्त इत्यनुक्रमणिका ॥ उक्तः सूक्तविनियोगः ॥ अग्निष्टोमे प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्रेऽयमनुरूपस्तृचः । सूत्रितं च । आ नो मित्रावरुणा नो गंतं रिशादसा । आ० ५. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ नो गंतं रिशादसा वरुण मित्र बर्हणा ।

उपेमं चारुमध्वरं ॥ १

आ । नः । गंतं । रिशादसा । वरु॑णा । मित्रं । बर्हणा ।

उपं । द्रुमं । चा॒ऽ। अध्वरं ॥ १

हे वरुण हे मित्र हे रिशादसा शत्रूणां प्रेरकौ युवां सोऽस्माकमिमं चारु चरणीयमध्वरमहिंसकं यज्ञमुपागंतं । उपागच्छतं । कीदृशौ । बर्हणा परिवृढौ निवर्हंणौ हंतारौ शत्रूणां ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विश्वं॒स्य हि प्रचे॑तसा वरु॑णा मित्र राजंथः ।

ईशाना पिप्यतं धियंः ॥ १

विश्वं॒स्य । हि । प्रऽचेतसा । वरु॑णा । मित्र । राजंथः ।

ईशाना । पिप्यतं । धियंः ॥ २

हे मित्र हे वरुण प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानौ युवां विश्वस्य राजथः । सर्वस्य स्वामिनौ भवथः । दोति प्रसिद्धौ । हे ईशाना अस्माकमीश्वरौ युवां धियोऽस्मदीयानि कर्माणि पिप्यतं । प्याययतं फलैः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उपं नः सुतमा गंतं वरु॑णा मित्र दाशुषंः ।

अस्य सोमस्य पीतये ॥ ३

उपं । नः । सुतं । आ । गतं । वरु॑णा । मित्र । दाशुषंः ।

अस्य । सोमं॒स्य । पीतये ॥ ५

नोऽस्माकं सुतमभिषुतं सोमं प्रति हे वरुण हे मित्र युवामुपागतं । उपागच्छतं दाशुषो हविर्दातुर्मामस्य सोमस्य पीतये पानाय ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे नवमो वर्गः ॥

आ मित्रे वरुण इति तृचात्मकं षोडशं सूक्तं बाहुवृक्तस्यार्षमौष्णिहं मैत्रावरुणं। आ मित्र औष्णिहमित्यनुक्रमणिका॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽयं मैत्रावरुणस्य तृचः। सूत्रितं च। आ मित्रे वरुणे वयमश्विनावेह गच्छतं। आ० ७. १०. । इति॥

॥ अथ प्रथमा ॥

आ मित्रे वरुणे वयं गीर्भिर्जुहुमो अत्रिवत्।
नि बर्हिषि सदतं सोमपीतये ॥ २

आ । मित्रे । वरुणे । वयं । गीःऽभिः । जुहुमः । अत्रिऽवत् ।
नि । बर्हिषि । सदतं । सोमऽपीतये ॥ १

वयमात्रेया मित्रे वरुणे मित्रावरुणयोरर्थाय गीर्भिर्मन्त्रैराजुहुमः अत्रिवत् अस्मत्कुलप्रवर्तकोऽत्रिरिव। तस्मात् मित्रावरुणौ सोमपीतये बर्हिषि निषदतं। निषीदतं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

व्रतेन स्थो ध्रुवक्षेमा धर्मणा यातयज्जना।
नि बर्हिषि सदतं। सोमऽपतये ॥ २

व्रतेन । स्थः । ध्रुवऽक्षेमा । धर्मणा । यातयत्ऽजना ।
नि । बर्हिषि । सदतं । सोमऽपीतये ॥ २

हे मित्रावरुणौ युवां धर्मणा जगद्धारकेण व्रतेन कर्मणा योगेन ध्रुवक्षेमा स्थः। अविचलितस्थानौ भवथः। यातयज्जना। यातयंतः कर्मसु प्रवर्तयंतो जना ऋत्विजो ययोस्तौ यातयज्जनौ। अथवा यातयंतो यतूङ् हिंसंतो जना भृत्या ययोस्तौ। शिष्टं गतं॥

॥ अथ तृतीया ॥

मित्रश्च नो वरुणश्च जुषेतां यज्ञमिष्टये।

नि बर्हिषि सदतं सोमपीतये ॥ ३

मित्रः। च। नः। वरुणः। च। जुषेतां। यज्ञं। इष्टये।

नि। बर्हिषि। सदतं। सोमऽपीतये ॥ ३

मित्रश्च वरुणश्चोभौ नोऽस्माकं यज्ञमिष्टयेऽभीष्टाय जुषेतां। आगत्य च बर्हिषि निषदतं निषीदतं सोमपानाय ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे दशमो वर्गः ॥

॥ इति पंचमे मंडले पंचमोऽनुवाकः ॥

षष्ठेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि। तत्र यदद्य स्थ इति नवर्चं प्रथमं सूक्तमात्रेयस्य पौरनाम्न आर्षमानुष्टुभमाश्विनं। अनुक्रांतं च। यदद्य दश पौर आश्विनं तदानुष्टुभं त्विति। तदित्यनुवृत्तत्वादिदमादीनि षट् सूक्तान्याश्विनानि। आनुष्टुभं त्विति तुशब्दादिदमुत्तरं च द्वे आनुष्टुभे॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतावानुष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदमादिके द्वे सूक्ते। यदद्य स्थ इति सूक्ते। आ० ४, १५,। इति सूत्रितं ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यदद्य स्थः परावति यदर्वावत्यश्विना।

यद्वा पुरू पुरुभुजा यदंतरिक्ष आ गतं ॥ १

यत्। अद्य। स्थः। पराऽवति। यत्। अर्वाऽवति। अश्विना।

यत्। वा। पुरु। पुरुऽभुजा। यत्। अंतरिक्षे। आ। गतं ॥ १

हे पुरुभुजा बहुषु यज्ञेषु भोक्तारावधिकं रक्षितारौ वा हे अश्विना यद्यद्यद्यास्मिन् काले परावत्यत्यंतं दूरदेशे द्युलोके स्थो भवथः। यद्वा अर्वावत्यरवति गंतुं शक्ये प्रदेशेऽंतिके स्थः। यद्वदि वा अथवा पुरु बहुप्रदेशेषु स्थः। यद्यंतरिक्षे स्थः तस्मात्सर्वस्मादद्यागतं। आगच्छतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इह त्या पुरुभूतमा पुरू दंसांसि बिभ्रता ।

वरस्या याम्यध्रिगू हुवे तुविष्टमा भुजे ॥ २

इह । त्या । पुरुऽभूतमा । पुरु । दंसांसि । बिभ्रता ।

वरस्या । यामि । अध्रिगू इत्यध्रिऽगू । हुवे । तुविःऽतमा : भुजे ॥ २

इहास्मिन्यज्ञे त्या तौ पुरुभूतमा पुरूणां बहूनां यजमानानां भावयितृतमौ पुरु पुरूणि दंसांसि कर्माणि बिभ्रता धारयंतौ वरस्या वरणीयावध्रिगू अन्यैरधृतगमनकर्माणौ यामि । उपागच्छामि । तुविष्टमा प्रभूततमौ भुजे भोगाय पालनाय वा हुवे । आह्वयामि ॥

॥ अथ तृतीया ॥

ईर्मान्यद्वपुषे वपुश्चक्रं रथस्य येमथुः ।

पर्यन्या नाहुषा युगा मह्ना रजांसि दीयथः ॥ ३

ईर्मा । अन्यत् । वपुषे । वपुः । चक्रं । रथस्य । येमथुः ।

परि । अन्या । नाहुषा । । युगा । मह्ना । रजांसि । दीयथः ॥ ३

हे अश्विनौ युवां रथस्य युष्मदीयस्यान्यच्चक्रमीर्मा ॥ अतेरीर्मेति रूपं ॥ गंतर्यादित्ये वपुषे तस्य शोभायै वपुर्वपुष्मत् तेजोवत् चक्रं येमथुः । नियमितवंतौ स्थः । अन्यान्येन चक्रेण मह्ना महत्त्वेन स्वसामर्थ्येन नाहुषा युगा । नहुषा मनुष्याः । तेषां युगा युगोपलक्षितान् कालान् प्रातरादिसवनान् अहोरात्रादिकालान्वा रजांसि लोकांश्च परिदीयथः । परिगच्छथः । न्यघ्नस्य मूर्धनि चक्रं रथस्य येमथुः । ऋग्वे० १,३०,१९, । इत्युक्तं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तद्वू षु वामेना कृतं विश्वा यद्वामनु ष्टवे ।

नाना जातावरेपसा समस्मे बंधुमेयथुः ॥ ४

तत् । ऊं इति । सु । वां । एना । कृतं । विश्वा । यत् । वां ।

अनुं । स्तवे ।

नाना । जातौ । अरेपसा । सं । अस्मे इति । बंधुं । आ ।

ईयथुः ॥ ४

हे विश्वा व्याप्तौ यद् येन स्तोत्रेण वां युवामनुष्टवे अनुस्तुवे तदु । उ इति पूरणः । एनानेन पौंस्येन सु सुष्ठु वां युवाभ्यां कृतं संपादितं भवतु । नाना पृथगेव जातौ सत्वावरेपसावपापावस्मे अस्मभ्यं बंधुमत्त्वं धनं वा समेयथुः । सम्यक् गमयथः । सम्यक् प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

आ यद्वां सूर्या रथं तिष्ठद्रघुष्यदं सदा ।

परि वामरुषा वयो घृणा वरंत आतपः ॥ ५

आ । यत् । वां । सूर्या । रथं । तिष्ठत् । रघुऽस्यदं । सदा ।

परि । वां । अरुषाः । वयः । घृणा । वरंते । आऽतपः ॥ ५

हे अश्विनौ वां युवयोः सदा सर्वदा रघुष्यदं शीघ्रगं रथं सूर्या युवयोः पत्नी यद् यदातिष्ठत् आस्थितवती तदा वां परि वरंते । परितो वृण्वंति । के । अरुषा आरोचमाना घृणा दीप्ता आतप आतापनाः सत्यां वयोऽश्वाः । अथवातप इति विशेष्यं । वयो गंतार अरुणवर्णा आतपः सर्वतस्तापयित्वा दीप्तयः परिवरंते ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

युवोरत्रिश्चिकेतति नरा सुम्नेन चेतसा ।

घर्मं यद्वामरेपसं नासत्यास्ना भुरण्यति ॥ ६

युवोः । अत्रिः । चिकेतति । नरा । सुम्नेन । चेतसा ।

घर्मं । यत् । वां । अरेपसं ॥ नासत्या । आस्ना । भुरण्यति ॥ ६

हे नरा नेतारावश्विनौ युवोर्युवयोः । युवामित्यर्थः । अत्रिरस्खलित ऋषिः सुम्नेन सुखेनाग्निदाहोपशमरूपेण चेतसा चेतसादरयुक्तेन मनसा चिकेतति । जानाति । स्तुतवानित्यर्थः । सति दुःखे सुखमुच्यते । दुःखस्य कः प्रसंग इत्यत आह । यदास्यात् हे नासत्यौ वां युवयोरास्नास्येन तत्स्थवचनेन स्तोत्रेण घर्मं दीप्तं दहंतमग्निमसुरैः शतद्वाराय प्रक्षिप्तमरेपसमपापं सुखकरं भुरण्यति प्राप्तवान् ॥ भुरण्यतिर्गतिकर्मा ॥ अत्रेरग्नेः सकाशाद्रक्षणं हिमेनाग्निं घ्रंसं । ऋग्वे० १. ११६. ८. । युवमृबीसमुत तप्तमत्रये । ऋग्वे० १०. ३९. ९. । इत्यादिभिः स्पष्टं प्रदर्शितं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उग्रो वां ककुहो ययिः शृण्वे यामेषु संतनिः ।

यद्वां दंसोभिरश्विनात्रिर्नराववर्तति ॥ ७

उग्रः । वां । ककुहः । ययिः । शृण्वे । यामेषु । संऽतनिः ।

यत् । वां । दंसःऽभिः । अश्विना । अत्रिः । नरा ।

आऽववर्तति ॥ ७

उग्र उद्गूर्णबलो वां युवयोः ककुहः उच्छ्रितो महान् ययिर्गन्ता संतनिः सततं गच्छन् रथो यामेषु गमनेषु यज्ञेषु वा शृण्वे । श्रूयते । हे अश्विना हे नरा यद्यस्माद्वां युवां दंसोभिः कर्मभिरत्रिरस्खलित आववर्तति आवर्तयति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

मध्व॑ ऊ षु म॑धूयुवा रुद्रा सिष॑क्ति पिप्युषी॑ ।

यत्स॑मुद्राति पर्ष॑थः पक्वाः पृक्षो॑ भरं॑त वां ॥ ८

मध्वः॑ । ऊं॑ इति॑ । सु । मधुऽयुवा । रुद्रा॑ । सिसं॑क्ति ।

पिप्युषी॑ ।

यत् । समुद्रा । अति॑ । पर्ष॑थः । पक्वाः । पृक्षः॑ । भरं॑त ।

वां ॥ ८

हे मधूयुवा मधुरस्य सोमादेर्मिश्रयितारौ हे रुद्रा । रुद् स्तुतिः । तया द्रवणीयौ स्तुत्यौ वा वां मध्वो मधुररसेन सु पिप्युषी सुष्ठु प्यायंती स्तुतिरस्मत्कृता सिषक्ति । सेवते । यद्यदा समुद्रा समुद्द्रवणसाधनान्यंतरिक्षाण्यतिपर्षथः अतिपारयथः । यद्वा प्राप्नुथ इत्यर्थः । पक्वाः पृक्षोऽन्नादीनि हविर्लक्षणानि वां भरंत । ह्रियंते यजमानैः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सत्यमिद्वा उ॑ अश्विना युवामा॑हुर्म॑योभुवा ।

ता याम॑न्यामहूत॑मा याम॑न्ना मृ॑ळयत्त॑मा ॥ ९

सत्यं । इत् । वै । ऊं॑ इति॑ । अश्विना । युवां । आहुः ।

मयः॑ऽभुवा॑ ।

ता । याम॑न् । यामऽहूत॑मा । याम॑न् । आ । मृळयत्ऽत॑मा ॥ ९

हे अश्विना युवां सत्यमित् सत्यमेव । वा इति पादपूरणः । मयोभुवा सुखस्य भावयितारावाहुः पुराविदः । ता तौ सुखकरत्वेन प्रसिद्धौ युवां यामन्यज्ञे यामहूतमा गमनार्थं अत्यमाह्वातव्यौ भवतमिति शेषः । यामन्नयने ऽस्मदभिगमने वा मृळयत्तमा चातिशयेन सुखयितारौ भवतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

इमा ब्रह्माणि वर्धनाश्विभ्यां संतु शंतमा।

या तक्षाम रथाँ इवावोचाम बृहन्नमः॥ १०

इमा। ब्रह्माणि। वर्धना। अश्विऽभ्यां। संतु। शंऽतमा।

या। तक्षाम। रथान्ऽइव। अवोचाम। बृहत्। नमः॥ १०

अथ स्तुतिं निगमयति। इमानीदानीं कृतानि ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राण्यश्विभ्यां वर्धना वर्धनानि समर्धकानि शंतमा सुखतमानि संतु। या यानि तक्षाम संपादयाम रथानिव शिल्पी तद्वत्तक्षाम तानि संतु। यथं बृहत् प्रभूतं प्रभूतफलप्रदं नमो नमस्कारोक्तिमवोचाम॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे द्वादशो वर्गः॥

कूष्ठ इति दशर्चं द्वितीयं सूक्तं पौरस्यार्षं। कूष्ठ इत्यनुक्रमणिका। पूर्ववद्यदिदमप्यानुष्टुभं। आश्विनं तदिति पूर्वोक्तत्वात्॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

कूष्ठो देवावश्विनाद्या दिवो मनावसू।

तच्छ्रवथो वृषण्वसू अत्रिर्वामा विवासति॥ १

कूऽस्थः। देवौ। अश्विना। अद्य। दिवः। मनावसू इति।

तत्। श्रवथः। वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू। अत्रिः। वां। आ।

विवासति॥ १

हे देवौ हे मनावसू स्तुतिधनावश्विनाद्याश्विन्यागदिने दिवो द्युलोकादागत्य कूष्ठः॥ व्यत्ययेनैकवचनं॥ क्व भूमौ तिष्ठंतौ संतौ तत्स्तोत्रं श्रवथः शृणुथः। हे वृषण्वसू वर्षकधनौ वामत्रिरत्रेः पुत्र आ विवासति। सर्वतः परिचरति॥

अथवा कु इत्यस्य निपातस्य ह इत्याख्यातेन सहेति योगविभागात्समासः ऐकस्वर्यं चाद्युदात्तत्वमप्राप्तम्। अरा इव। ऋग्वे० ५. ५८. ५.। इत्यत्र यथेवशब्दः कूचि-च्छायते। ऋग्वे० १०. ४. ५.। कूचित्संतं। ऋग्वे० १०. ८३. ११.। इत्यादिवदत्रापि द्रष्टव्यं॥ क स्थितौ भवथः। अत्रिर्युवां स्तौति तं शृणुथः इत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

कुह त्या कुह नु श्रुता दिवि देवा नासत्या।

कस्मिन्ना यतथो जने को वां नदीनां सचा॥ २

कुह। त्या। कुह। नु। श्रुता। दिवि। देवा। नासत्या।

कस्मिन्। आ। यतथः। जने। कः। वां। नदीनां। सचा॥२

त्या तौ देवा देवौ नासत्याश्विनौ कुह कुत्र तिष्ठतः। नु अद्य कुह श्रुता कुत्र श्रुतौ दिवि द्युलोके निवसत इति शेषः। अथ प्रत्यक्षतः। हे देवौ युवां कस्मिन् जने यजमान आयतथः। आगच्छथः। कः स्तोता वां युवयोर्नदीनां स्तुतीनां सचा सहायः स्यात्॥

॥ अथ तृतीया॥

कं याथः कं ह गच्छथः कमच्छा युंजाथे रथं।

कस्य ब्रह्माणि रण्यथो वयं वामुश्मसीष्टये॥ ३

कं। याथः। कं। ह। गच्छथः। कं। अच्छ।

युंजाथे इति। रथं।

कस्य। ब्रह्माणि। रण्यथः। वयं। वां। उश्मसि। इष्टये॥ ३

हे अश्विनौ युवां कं यजमानं यज्ञं वा प्रति याथः। अध्वानमुल्लंघ्य याथः। कं ह कं च प्रति गच्छथः। गत्वा च केन सह संगतौ भवथः। कं चाच्छाभिप्राप्तुं युञ्जाथे योजयथे रथमश्वैः। कस्य ब्रह्माणि परिदृढानि स्तोत्राणि रण्यथः। रमेथे। वयं च वां युवामिष्टये गमनायैषणाय वोश्मसि। कामयामहे। तस्मात् कस्य च यागं प्रति न गंतव्यमित्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पौरं चिद्ध्युदप्रुतं पौर पौराय जिन्वथः ।
यदीं गृभीततातये सिंहमिव द्रुहस्पदे ॥ ४

पौरं । चित् । हि । उदऽप्रुतं । पौर । पौराय । जिन्वथः ।
यत् । ईं । गृभीतऽतातये । सिंहंऽइव । द्रुहः । पदे ॥ ४

हे पौर । एतदश्विनोः संबोधनं । पौरेण स्तुत्यत्वेन संबंधादश्विनावपि पौरौ । उभयोर्ह्यादरार्थमेकवचनं । हे पौरसंबंधिनावश्विनौ युवां पौरं । चिदिति पूरणः । पौरेण ऋष्यं याच्यमानत्वेन संबंधवन्तोऽपि पौरः । तमुदप्रुतमुदकप्लावकं मेघं पौराय ऋषये यद्धं जिन्वथः । प्रेरयथः । यद्यौ युवां । ईमिति पूरणः । गृभीततातये गृहीतयज्ञसंतानाय पौरायेमं मेघं प्रतिगच्छथो द्रुहो द्रोग्धुः पदे स्थानेऽरण्यदेशे सिंहमिव । गर्जंतं प्रबलं सिंहं यथा बलाद्भ्रामयंति शूराः तद्वज्जिन्वथ इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

प्र च्यवानाज्जुजुरुषो वव्रिमत्कं न मुंचथः ।
युवा यदी कृथः पुनरा काममृण्वे वध्वः ॥ ५

प्र । च्यवानात् । जुजुरुषः । वव्रिं । अत्कं । न । मुंचथः ।
युवा । यदि । कृथः । पुनः । आ । कामं । ऋण्वे । वध्वः ॥ ५

च्यवानादृषेर्जुजुरुषो जरसा जीर्णात्सकायाद्वव्रिं रूपं पुराणं रूपमत्कं न कवचमिव प्रमुंचथः । प्रमुंचतं । प्रामुंचतं द्रापिमिव च्यवानादित्यादि मंत्रांतरं । ऋग्वे० १. ११६. १०. । यदि यदा पुनर्युवा युवः युवानं कुरुथ इत्यर्थः तदा वध्वः सुरूपायाः स्त्रियः कामं कमनीयं रूपमा ऋण्वे । प्राप्नुयात् ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे त्रयोदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अस्ति हि वामिह स्तोता स्मसि वां संदृशि श्रिये ।

नू श्रुतं म आ गतमवोभिर्वाजिनीवसू ॥ ६

अस्ति । हि । वां । इह । स्तोता । स्मसि । वां । संऽदृशि । श्रिये ।

नु । श्रुतं । मे । आ । गतं । अवःऽभिः । वाजिनीवसू इति

वाजिनीऽवसू ॥ ६

हे अश्विनौ वां स्तोता मौरोऽस्ति हि । वर्तते खलु । हे देवौ वां संदृशि संदर्शने संनिधाने स्मसि । स्मः । भवेम । किमर्थं । श्रिये । नु अद्य मे मदीयमाह्वानं श्रुतं । शृणुतं श्रुत्वागतं । आगच्छतं । किं तूष्णीं नेत्याह । अवोभी रक्षणैः सह वाजिनीवसू अन्नवसू ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

को वामद्य पुरूणामा वव्ने मर्त्यानां ।

को विप्रो विप्रवाहसा को यज्ञैर्वाजिनीवसू ॥ ७

कः । वां । अद्य । पुरूणां । आ । वव्ने । मर्त्यानां

कः । विप्रः । विप्रऽवाहसा । कः । यज्ञैः ।

वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ॥ ७

हे वाजिनीवसू अन्नवसू वां युवामद्यास्मिन्दिने पुरूणां मर्त्यानां मध्ये क आ वव्ने । सर्वतो भजति । हे विप्रवाहसा विप्रैर्मेधाविभिर्वहनीयौ को विप्रो मेधावी वव्ने । को यजमानो यज्ञैर्वव्ने । अत्यंतमितिसंभ्रमस्तूयमानः पुनः पुनर्ब्रूते ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ वां रथो रथानां येष्ठो यात्वश्विना ।

पुरू चिदस्मयुस्तिर आंगूषो मर्त्येष्वा ॥ ८

आ । वां । रथः । रथानां । येष्ठः । यातु । अश्विना ।

पुरु । चित् । अस्मऽयुः । तिरः । आंगूषः । मर्त्यें । आ ॥ ८

हे अश्विनाश्विनौ वां युवयो रथ एको रथो रथानां येष्ठ इतरदेवरथानां मध्येऽतिशयेन गंता सन् आयातु । कीदृशः सन् । पुरू चिद्बहून्यप्यस्मद्विरोधिनस्तिरो हिंसकस्तिरस्कर्ता अस्मयुरस्मान् कामयमानो मर्त्येषु सर्वेषु यजमानेषु मध्य आंगूषः स्तुत्यः । आकारः पूरणः । अथवा आंगूषः स्तोमः । स्तवोऽस्मयुरस्मान् यष्टॄं कामयमानो मर्त्येषु मर्त्यैरस्मदीयैर्ऋत्विग्भिः प्रेरितः सन् । उक्तलक्षणाश्विनो रथस्य वा स्तुतिरा सर्वतः पुरू चित् पुरूण्यपि शत्रुबलानि तिरः । तिरस्करोति ॥

॥ अथ नवमी ॥

शमू षु वां मधूयुवास्माकमस्तु चर्कृतिः ।

अर्वाचीना विचेतसा विभिः श्येनेव दीयतं ॥ ९

शं । ऊं इति । सु । वां । मधुऽयुवा । अस्माकं । अस्तु ।
चर्कृतिः ॥

अर्वाचीना ॥ विऽचेतसा । विऽभिः । श्येनाऽइव । दीयतं ॥ ९

हे मधूयुवा मधुमंतौ वां युवाभ्यां चर्कृतिः पुनःपुनः करणं युवाभ्यामर्थाय पुनःपुनः क्रियमाणं स्तोत्रं युवयोरागमनाभ्यासो वास्माकं सु सुष्ठु शमु सुखकरमेव भवतु । हे अर्वाचीनावागच्छदभिमुखावश्विनौ हे विचेतसा विशिष्टप्रज्ञौ श्येनेव श्येनाविव विभिर्गंतृभिरश्वैरभीष्टुभिर्दीयतं । गच्छतं ॥

॥ अथ दशमी ॥

अश्विना यद्ध कर्हि चिच्छुश्रूयातमिमं हवं ।

वस्वीरू षु वां भुजः पृंचंति सु वां पृचः ॥ १०

अश्विना। यत्। ह। कर्हि। चित्। शुश्रुयातं। इमं हवं।

वस्वीः। ऊं इति। सु। वां। भुजः। पृंचंति। सु। वां।

पृचः॥ १०

हे अश्विना युवां यद्ध यत्र कर्हिचित् स्थितवंतौ भवथः तत्र मे हवमाह्वानं शुश्रुयातं। शृणुतं। श्रुत्वागच्छतमित्यर्थः। निगमयितुमुच्यते। वस्वीः प्रशस्ता भुजो धनानि हविर्लक्षणानि सु सुष्ठु वां युवां पृंचंति। मिश्रयंति। प्राप्नुवंति। उ इति पूरणः। कीदृश्यो भुजः। वां युवां सु सुष्ठु पृचः संपर्चनाः। युवां प्राप्तुं कामयमाना इत्यर्थः। अथवा सु पृचः सुसंपर्चनाः स्तोतारो वस्वीर्भुजो वां सुष्ठु पृंचंति। संपर्चयंति॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे चतुर्दशो वर्गः॥

प्रति प्रियतममिति नवर्चं तृतीयं सूक्तं। अवस्युनामात्रेय ऋषिः। पंक्तिश्छंदः। अश्विनौ देवता। अनुक्रांतं च। प्रति नवावस्युः पांक्तमिति॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ पांक्ते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं। प्रति प्रियतममिति पांक्तं। आ० ४. १५. इति हि सूत्रितं॥

॥ तत्र प्रथमा॥

प्रति प्रियतमं रथं वृषणं वसुवाहनं।

स्तोता वामश्विनावृषिः स्तोमेन प्रति भूषति माध्वी मम

श्रुतं हवं॥ १

प्रति। प्रियऽतमं। रथं। वृषणं। वसुऽवाहनं।

स्तोता। वां। अश्विनौ। ऋषिः। स्तोमेन। प्रति। भूषति।

माध्वी इति। मम। श्रुतं। हवं॥ १

हे अश्विना। एकः प्रतिशब्दोऽनुवादः। यां युवयोः प्रियतमं रथं स्तोता ऋषि-रथस्थः स्तोमेन प्रतिभूषति। अलंकरोति। कीदृशं रथं वृषणं वर्षितारं फलानां बहुयावानं धनानां वाहकं। ईदृशं रथमागमनाय स्तौतीत्यर्थः। तस्मात् हे माध्वी मधुविद्यावेदितारौ मम हवमाह्वानं श्रुतं। शृणुतं॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अत्यायातमश्विना तिरो विश्वा अहं सना।

दस्रा हिरण्यवर्तनी सुषुम्ना सिंधुवाहसा माध्वी मम श्रुतं

हवं ॥ २

अतिऽआयातं। अश्विना। तिरः। विश्वाः। अहं। सना।

दस्रा। हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी। सुऽसुम्ना।

सिंधुऽवाहसा। माध्वी इति। मम। श्रुतं। हवं॥ २

हे अश्विना अत्यायातं। सर्वान्यजमानानतिक्रम्यागच्छतं। यथाहमपि विश्वाः सर्वा अघाद्विरोधिप्रजाः सना सदा तिरस्करोमि। अथवाहं तिरः। तिरः सत इति प्राप्तस्येति निरुक्तं। प्राप्ता विश्वाः सर्वाः क्रिया युष्मदीया अनुतिष्ठामीत्यर्थः। सना सनातनौ दस्रा शत्रूणामुपक्षपयितारौ हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथौ सुषुम्ना सुधनौ सिंधुवाहसा नदीनां प्रवाहयितारौ वृष्टिप्रेरणेन। तादृशौ युवामत्यायातं॥

॥ अथ तृतीया ॥

आ नो रत्नानि बिभ्रतावश्विना गच्छतं युवं।

रुद्रा हिरण्यवर्तनी जुषाणा वाजिनीवसू माध्वी मम श्रुतं

हवं ॥ ३

आ । नः । रत्नानि । बिभ्रती । अश्विना । गच्छतं । युवं ।

रुद्रा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । जुषाणा ।

वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । माध्वी इति । मम ।

श्रुतं । हवं ॥ ३

हे अश्विना नोऽस्मभ्यं रत्नानि रमणीयानि धनानि बिभ्रती धारयंतौ युवं युवां नोऽस्मान्वागच्छतं । हे रुद्रा रुद्रपुत्रौ स्तुत्यौ वा हे वाजिनीवसू वाजिनधनौ युवां हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथौ जुषाणा यज्ञं सेवमानौ संतावागच्छतमिति । माध्वी इत्यादि गतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सुष्टुभो वां वृषण्वसू रथे वाणीच्याहिता ।

उत वां ककुहो मृगः पृक्षः कृणोति वापुषो माध्वी मम श्रुतं

हवं ॥ ४

सुऽस्तुभः । वां । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू । रथे । वाणीची ।

आऽहिता ।

उत । वां । ककुहः । मृगः । पृक्षः । कृणोति । वापुषः ।

माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ४

हे वृषण्वसू वर्षधनौ वर्षितारौ वा वसूनां हे अश्विनौ सुष्टुभः सुस्तोतुर्मम वाणीची वाग्रूपा स्तुतिर्वां युवयो रथ आहिता । स्थापिता । अस्माभिः कृतेत्यर्थः । उतापि च वां युवाभ्यां ककुहो महान् मृगो मृगयिता वापुषो वपुष्मान्यजमानः पृक्षोऽन्नं हविः कृणोति । करोति । तस्मान्मम हवं श्रुतमिति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

बोधिन्मनसा रथ्येषिरा हवनश्रुता।

विभिश्च्यवानमश्विना नि याथो अद्वयाविनं माध्वी मम श्रुतं हवं ॥ ५

बोधित्ऽमनसा। रथ्या। इषिरा। हवनऽश्रुता।

विऽभिः। च्यवानं। अश्विना। नि। याथः। अद्वयाविनं।

माध्वी इति। मम। श्रुतं। हवं ॥ ५

हे अश्विना बोधिन्मनसा बुध्यमानमनस्कौ रथ्या रथस्वामिनाविषिरा शीघ्रगंतारौ सर्वैर्गंतव्यौ वा हवनश्रुता हवनस्य स्तुतेः श्रोतारौ युवां विभिरश्वैश्च्यवानमद्वयाविनं मायारहितं नियाथः। यथा तमृषिं प्राप्नुवंतौ तद्गृहं प्रति पथि नियाथः। नितरामागच्छतं। प्र च्यवानाज्जुजुरुषो वव्रिं। ऋग्वे० ५, ७४, ५.। इति ह्युक्तं।

॥ इति चतुर्थस्य अष्टमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ वां नरा मनोयुजोऽश्वासः प्रुषितप्सवः।

वयो वहंतु पीतये सह सुम्नेभिरश्विना माध्वी मम श्रुतं हवं ॥ ६

आ। वां। नरा। मनःऽयुजः। अश्वासः। प्रुषितऽप्सवः।

वयः। वहंतु। पीतये। सह। सुम्नेभिः। अश्विना।

माध्वी इति। मम। श्रुतं। हवं ॥ ६

हे नरा कर्मणां नेतारौ हे अश्विनौ वां युवां मनोयुजो मनोमात्रेण युज्यमानाः। सुशिक्षिता इत्यर्थः। प्रुषितप्सवो विचित्ररूपा वयः शीघ्रगंतारोऽश्वासोऽश्वा आवहंतु पीतये सोमपानाय। सुम्नेभिः सह अस्मभ्यं देयैः सुखैस्तत्साधनैर्धनादिभिर्वा सह वहंतु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अश्विनावेह गच्छतं नासत्या मा वि वेनतं ।

तिरश्चिदर्यया परि वर्तिर्यातमदाभ्या माध्वी मम श्रुतं हवं ॥ ७

अश्विनौ । आ । इह । गच्छतं । नासत्या । मा । वि । वेनतं ।

तिरः । चित् । अर्यया । परि । वर्तिः । यातं । अदाभ्या ।

माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ७

हे अश्विनाविहास्मिन्यज्ञ आगच्छतं । हे नासत्या मा विवेनतं । विगतकामौ मा भवतं ॥ वेनतिः कांतिकर्मा ॥ हे अदाभ्यावहिंस्यौ प्रज्यौ अर्ययार्यौ स्वामिनौ युवां ॥ सुपां सुलुगित्यादिना सुपो याजादेशः तिरश्चित् अंतर्हितादूरदेशादपि युवां वर्तिरस्मद्गृहं परियातं । आगच्छतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अस्मिन्यज्ञे अदाभ्या जरितारं शुभस्पती ।

अवस्युमश्विना युवं गृणंतमुप भूषथो माध्वी मम श्रुतं हवं ॥ ८

अस्मिन् । यज्ञे । अदाभ्या । जरितारं । शुभः । पती इति ।

अवस्युं । अश्विना । युवं । गृणंतं । उप । भूषथः ।

माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ८

हे अदाभ्या अहिंस्यौ हे शुभस्पती उदकस्य स्वामिनावश्विना युवं युवामस्मिन्यज्ञे जरितारं स्तोतारमवस्युं गृणंतं स्तुवंतं माम् उपभूषथः । [illegible] ॥

॥ अथ नवमी ॥

अभूदुषा रुशत्पशुराग्निरधाय्यृत्वियः ।

अयोजि वां वृषण्वसू रथो दस्रावमर्त्यो माध्वी मम श्रुतं हवं ॥ ९

अभूत्। उषाः। रुशत्ऽपशुः। आ। अग्निः। अधायि।

ऋत्वियः।

अयोजि। वां। वृषण्वसू इति वृषणऽवसू। रथः। दस्रौ।

अमर्त्यः। माध्वी इति। मम। श्रुतं। हवं॥ ९

उषा व्युष्टिरभूत्। अग्निश्च रुशत्पशुर्दीप्तपशुमान्। प्रकाशितरूपिरित्यर्थः। अथवा पशवः किरणाः। ऋत्वियः ऋतुष्वर्हः सन् अधायि। वेद्यामधीयत। हे वृषण्वसू प्रवृत्तधनौ हे दस्रौ वां युवयोरमर्त्योऽमरणधर्मा रथो रथोऽयोजि। अश्वैर्युक्तो अभूदित्यर्थः॥ छंदसि लुङ्लङ्लिट इत्यनेनोभयेषु लुङ् भवति। इह प्रार्थनायां॥ माध्वी इत्यादि गतं॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे षोडशो वर्गः॥

आ भात्यग्निरिति पंचर्चं चतुर्थं सूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं त्रैष्टुभमाश्विनं। अत्रानुक्रमणिका। आ भाति पंचात्रिरिति॥ प्रवर्ग्येऽभिष्टवार्थमिदं सूक्तं। सूत्रितं च। आ भात्यग्निर्ग्रावाणेव। आ० ४. ६.। इति॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदमादिके द्वे सूक्ते। सूत्र्यते हि। आ भात्यग्निरिति सूक्ते। आ० ४. १५.। इति॥ अप्तोर्यामे होतुरतिरिक्तोक्थ्य इदं सूक्तं। सूत्रितं च। आ भात्यग्निः क्षेत्रस्य पतिना वयमिति परिधानीया। आ० ९. ११.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

आ भात्यग्निरुषसामनीकमुद्विप्राणां देवया वाचो अस्थुः।

अर्वाञ्चा नूनं रथ्येह यातं पीपिवांसमश्विना घर्ममच्छ॥ १

आ। भाति। अग्निः। उषसां। अनीकं। उत्। विप्राणां।

देवऽयाः। वाचः। अस्थुः।

अर्वाञ्चा। नूनं। रथ्या। इह। यातं। पीपिऽवांसं।

अश्विना। घर्मं। अच्छ॥ १

॥ अथ सप्तमी ॥

अश्विनावेह गच्छतं नासत्या मा वि वेनतं।

तिरश्चिदर्यया परि वर्तिर्यातमदाभ्या माध्वी मम श्रुतं हवं॥ ७

अश्विनौ। आ। इह। गच्छतं। नासत्या। मा। वि। वेनतं।

तिरः। चित्। अर्यया। परि। वर्तिः। यातं। अदाभ्या।

माध्वी इति। मम। श्रुतं। हवं॥ ७

हे अश्विनाविहास्मिन्यज्ञे आगच्छतं। हे नासत्या मा विवेनतं। विगतकामौ मा भवतं॥ वेनतिः कांतिकर्मा॥ हे अदाभ्यावहिंस्यौ पूज्यौ अर्ययार्यौ स्वामिनौ युवां॥ सुपां सुलुगित्यादिना सुपो याजादेशः तिरश्चित् अंतर्हिताद्दूरदेशादपि युवां वर्तिरस्मद्गृहं परियातं। आगच्छतं॥

॥ अथाष्टमी ॥

अस्मिन्यज्ञे अदाभ्या जरितारं शुभस्पती।

अवस्युमश्विना युवं गृणंतमुप भूषथो माध्वी मम श्रुतं हवं॥ ८

अस्मिन्। यज्ञे। अदाभ्या। जरितारं। शुभः। पती इति।

अवस्युं। अश्विना। युवं। गृणंतं। उप। भूषथः।

माध्वी इति। मम। श्रुतं। हवं॥ ८

हे अदाभ्या अहिंस्यौ हे शुभस्पती उदकस्य स्वामिनावश्विना युवं युवाम् अस्मिन्यज्ञे जरितारं स्तोतारमवस्युं गृणंतं स्तुवंतं मामुपभूषथः। उपगच्छतं॥

॥ अथ नवमी ॥

अभूदुषा रुशत्पशुराग्निरधाय्यृत्वियः।

अयोजि वां वृषण्वसू रथो दस्रावमर्त्यो माध्वी मम श्रुतं हवं॥ ९

अभूत्। उषाः। रुशत्ऽपशुः। आ। अग्निः। अधायि।

ऋत्वियः।

अयोजि। वां। वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू। रथः। दस्रौ।

अमर्त्यः। माध्वी इति। मम। श्रुतं। हवं॥ ८

उषा व्युष्टिरभूत्। अग्निश्च रुशत्पशुर्दीप्तपशुमान्। प्रकाशितरश्मिरित्यर्थः। अथवा पशवः किरणाः। ऋत्वर्हः सन् अधायि। वेद्यामधीयत। हे वृषण्वसू प्रदत्तधनौ हे दस्रौ वां युवयोरमर्त्योऽमरणधर्मा प्र यो रथोऽयोजि। अश्वैर्युक्तो अभूदित्यर्थः॥ छंदसि लुङ्लङ्लिट इत्यनेकेष्वर्थेषु लुङ् भवति। इह प्रार्थनायां॥ माध्वी इत्यादि गतं॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे षोडशो वर्गः॥

आ भात्यग्निरिति पंचर्चं षष्ठं सूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं त्रैष्टुभमाश्विनं। अत्रानुक्रमणिका। आ भाति पंचाग्निरिति॥ प्रवर्ग्येऽभिष्टवार्थमिदं सूक्तं। सूत्रितं च। आ भात्यग्निर्घोषायेव। आ० ४. ६.। इति॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदमादिके द्वे सूक्ते। सूत्र्यते हि। आ भात्यग्निरिति सूक्ते। आ० ४. १५.। इति॥ अप्तोर्यामे होतरतिरिक्तोक्थ्य इदं सूक्तं। सूत्रितं च। आ भात्यग्निः चेतस्य पतिना वयमिति परिधानीया। आ० ९. ११.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

आ भात्यग्निरुषसामनीकमुद्विप्राणां देवया वाचो अस्थुः।

अर्वांचा नूनं रथ्येह यातं पीपिवांसमश्विना घर्ममच्छ॥ १

आ। भाति। अग्निः। उषसां। अनीकं। उत्। विप्राणां।

देवऽयाः। वाचः। अस्थुः।

अर्वांचा। नूनं। रथ्या। इह। यातं। पीपिऽवांसं।

अश्विना। घर्मं। अच्छ॥ १

उषसामनीकमनीकभूतः । अनीकं मुखं । उषसि प्रवृध्यमान इत्यर्थः । तादृशोऽग्निराभाति । दीप्यते । यद्वा उषसां मुखमाभाति । दीपयति । उषःकाले ह्यग्नयः प्रतिबोध्यंते । किंच विप्राणां मेधाविनां स्तोतॄणां देवया देवकामा वाचः स्तोत्राण्यूदस्थुः । उत्तिष्ठंति । यस्मादेवं तस्मात् हे रथ्या रथस्वामिनावश्विनावर्वाचावस्मदभिमुखावचनौ नूनमद्यास्मिन्यागदिन इहायातं । कं प्रति । पीपिवांसं स्वांगैः परिवृद्धं घर्मं प्रदीप्तं यज्ञं । यद्वा पीपिवांसमाप्यायितं वसतीवरीभिः वरद्रूपं सोमरसं । अथवा घृतादिना पीपिवांसं घर्मं प्रवर्ग्यमच्छाभिलक्ष्येह यातं । प्रवर्ग्येऽस्य सूक्तस्य विनियोगः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

न सं॑स्कृ॒तं प्र मि॑मीतो॒ गमि॒ष्ठान्ति॑ नू॒नम॒श्विनोप॑स्तुते॒ह ।

दिवा॑भिपि॒त्वेऽव॒सा॒ग॑मिष्ठा॒ प्रत्यव॑र्तिं दा॒शुषे॒ शंभ॑विष्ठा ॥ २

न । स॒म्ऽकृ॒तं । प्र । मि॒मी॒तः॒ । गमि॑ष्ठा । अन्ति॑ । नू॒नं ।

अ॒श्विना॑ । उप॑ऽस्तुता । इ॒ह ।

दिवा॑ । अ॒भिऽपि॒त्वे । अव॑सा । आऽग॑मिष्ठा । प्रति॑ । अव॑र्तिं ।

दा॒शुषे॑ । शम्ऽभ॑विष्ठा ॥ २

अश्विनौ संस्कृतं घर्मं न प्रमिमीतः । न हिंस्तां । किंतु अंत्यंतिके यजमानसमीपे नूनमिदानीमिह यज्ञे गमिष्ठा गंतृतमावश्विनाश्विनावुपस्तुतोपस्तुतौ भवतः । दिवाभिपित्वे दिवसस्याभिपतने प्रातःकालेऽवसा रक्षणेन सहागमिष्ठागंतृतमौ । अवर्तिं प्रति इंद्रभूतौ । वर्तिर्जीवनं । तदभावोऽवर्तिः । तद्रहितमस्मं यथा भवति तथागंतृतमौ । आगत्य च दाशुषे हविर्दत्तवते यजमानाय शंभविष्ठा सुखस्य भावयितारौ भवतां ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उ॒ता या॑तं संग॒वे प्रा॒तरह्नो॑ म॒ध्यंदि॑न॒ उदि॑ता॒ सूर्य॑स्य ।

दिवा॒ नक्त॒मव॑सा॒ शंत॑मेन॒ नेदानीं॑ पी॒तिर॒श्विना त॑तान ॥ ३

उत। आ। यातं। संऽगवे। प्रातः। अह्नः। मध्यंदिने।

उत्ऽइता। सूर्यस्य।

दिवा। नक्तं। अवसा। शंऽतमेन। न। इदानीं। पीतिः।

अश्विना। ततान ॥ ३

अह्नो द्वेधा त्रेधा पंचधा पंचदशधा समाना विभागाः संति। इह पंचधा विभाग आश्रितः। उतापि चायातं। आगच्छतं। कदा। संगवे संगवकाले। संगच्छंते गावो दोहनभूमिं यस्मिन्काले स संगवः। रात्र्यपरकाले हि गावो वने विचरणानि भक्षयित्वा पुनर्दोहाय संगवे प्रतिनिवर्तंते। तथा प्रातः प्रातःकालेऽपि। तथा मध्यंदिनेऽह्नो मध्यकाले सूर्यस्योदितोदिताभ्युदयेऽत्यंतप्रवृद्धसमये। अपराह्ण इत्यर्थः। एतत्सायाह्नस्याप्युपलक्षणं। न केवलमुक्तेष्वेव कालेषु किंतर्हि दिवा नक्तं सर्वदा शंतमेन सुखतमेनावसा रक्षणेन हविषा वा निमित्तेनायातं। किमर्थमागम्यते पूर्वमेवान्यैर्देवैः स्वीकृतत्वात् नेत्याह। इदानीमपि पीतिरितरदेवानां पानं नाततान न तनोत्यश्विनाश्विनौ विहायेति शेषः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

इदं हि वां प्रदिवि स्थानमोक इमे गृहा अश्विनेदं दुरोणं।

आ नो दिवो बृहतः पर्वतादाद्भ्यो यातमिषमूर्जं वहंता ॥ ४

इदं। हि। वां। प्रऽदिवि। स्थानं। ओकः। इमे। गृहाः।

अश्विना। इदं। दुरोणं।

आ। नः। दिवः। बृहतः। पर्वतात्। आ। अत्ऽभ्यः।

यातं। इषं। ऊर्जं। वहंता ॥ ४

हे अश्विना वां युवयोः प्रदिवि पुराणमिदं ह्योको निवासयोग्यं स्थानमुत्तरवेद्याख्यं। अथ सौमिकवेद्यभिप्रायेणाह। इमे गृहाः प्राचीनवंशादयः। इदं

दुरोणं देवयजनगृहं । नोऽस्मदर्थं दिवो द्युलोकात् कुतः पर्वतात् पर्वतो मेघा-दन्तऽस्यां कारणादंतरिक्षादायातं । आगच्छतं । किं तूष्णीं । न । इषमूर्जं चान्नं बलं च । बलसाधनमन्नं सारभूतमित्यर्थः । तादृशं वहंता वहंतौ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

समश्विनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभगानि ॥ ५ ॥

सं । अश्विनोः । अवसा । नूतनेन । मयःऽभुवा । सुऽप्रनीती ।

गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान् । आ ।

विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ ५ ॥

वयं संगमेन संगच्छेमाश्विनोर्नूतनेनाद्यतनेन रक्षणेन मयोभुवा सुखस्य भावयित्र्या सुप्रणीती सुप्रणीत्या सुष्ठागमनेन च । अपि चैते उभे अवसो विशेषणे । एवंलक्षणेन संगमेन । नोऽस्मभ्यं रयिमावहतं । उत वीरान् पुत्रादीनावहतं । हे अमृतावमरणधर्माणौ विश्वा विश्वानि सौभगा सुभगत्वान्यावहतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे सप्तदशो वर्गः ॥

प्रातर्यावाणेति पंचर्चं पंचमं सूक्तमात्रेयं त्रैष्टुभमाश्विनं । प्रातर्यावाणेति ह्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः पूर्वसूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥ अग्न्याधेये मैत्रावरुणातिरिक्तोक्थ्य इदमेव शस्त्रं । तथा सूत्रितं । प्रातर्यावाणा चेतन्त पर्वे मधुमंतमूर्मिं । आ० ९. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रातर्यावाणा प्रथमा यजध्वं पुरा गृध्रादररुषः पिबातः ।

प्रातर्हि यज्ञमश्विना दधाते प्र शंसंति कवयः पूर्वभाजः ॥ १

प्रातःऽयावाना। प्रथमा। यजध्वं। पुरा। गृध्रात्।

अररुषः। पिबातः।

प्रातः। हि। यज्ञं। अश्विना। दधाते इति। प्र। शंसन्ति।

ऋषयः। पूर्वऽभाजः॥ १

हे मदीया ऋत्विजः प्रातर्यावाणा प्रातरेव यज्ञं गन्तारौ प्रथमा प्रथमौ एतरेभ्यो देवेभ्यः पूर्वभाविनौ प्रकृष्टतमौ ताश्विनौ यजध्वं। किमर्थं। प्रथमयागनियोग उच्यते। गृध्रादभिकांक्षतोऽररुषोऽदातू रक्षःप्रभृतेः पुरा पूर्वं पिबातः। पिबतां। अनागतौ कथं यष्टुं शक्याविति अत आह। अश्विनाश्विनौ प्रातर्हि यज्ञं दधाते। धारयतः। संभजतः। पूर्वभाजः पूर्वकालीनाः ऋषयोऽनूचाना ऋषयः प्रातरेवैतौ प्रशंसन्ति। ये वा अनूचानास्ते ऋषयः। ऐ० ब्रा० २. ३८। इति हि निगमः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत न सायमस्ति देवया अजुष्टं।

उतान्यो अस्मद्यजते वि चावः पूर्वःपूर्वो यजमानो वनीयान्॥ २

प्रातः। यजध्वं। अश्विना। हिनोत। न। सायं। अस्ति।

देवऽयाः। अजुष्टं।

उत। अन्यः। अस्मत्। यजते। वि। च। आवः। पूर्वःऽपूर्वः।

यजमानः। वनीयान्॥ २

हे मदीयाः पुरुषा अश्विनाश्विनौ प्रातः प्रातरेव यजध्वं। पूजयध्वं। स्तुध्वं। हिनोत। प्रहिणुत हवींषि। सायं सायंकाले हविर्देवया देवगामि नास्ति। न विद्यते। देवा न स्वीकुर्वन्तीत्यर्थः। अजुष्टमेवं तद्भवति। पूर्वाह्णो वै देवानामिति हि श्रुतिः। उतास्मदस्मत्तोऽन्यः कोऽपि यजते यजेत सोमेन वि चावः वितर्पयेच्च हविषा। अतोऽस्मास्वन्येषु च मध्ये पूर्वःपूर्वो यजमानो यजमानो यः पूर्वःपूर्वो यष्टा भवति स वनीयान् देवानां संभजनीयः संभाव्यो भवति॥

हिरण्यत्वगित्येषाश्विने पशौ हविषो याज्या। हिरण्यत्वङ्मधुवर्णो घृतस्नुरभि क्रत्वेंद्र भूरध ज्मन्। आ० ३. ८.। इति हि सूत्रितं॥

॥ अथ तृतीया ॥

हिरण्यत्वङ्मधुवर्णो घृतस्नुः पृक्षो वहन्ना रथो वर्तते वां।
मनोजवा अश्विना वातरंहा येनातियाथो दुरितानि विश्वा ॥३

हिरण्यऽत्वक्। मधुऽवर्णः। घृतऽस्नुः। पृक्षः। वहन्। आ। रथः। वर्तते। वां।
मनःऽजवाः। अश्विना। वातऽरंहाः। येन। अतिऽयाथः। दुःऽइतानि। विश्वा ॥ ३

वां युवयो रथः पृक्षोऽन्नमस्मभ्यं वहन्नावर्तते। अस्मदभिमुखमागच्छति। कीदृशो रथः। हिरण्यत्वक् हिरण्याच्छादितरूपो हिरण्यावृतो मधुवर्णो मनोहरवर्णो घृतस्नुः उदकस्य प्रस्रवणो मनोजवा मनोवेगो वातरंहा वातसदृशवेगः। हे अश्विना येन रथेन विश्वा सर्वाणि दुरितानि दुर्गमनान्मार्गान्वातियाथः अतिक्रम्य गच्छथः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो भूयिष्ठं नासत्याभ्यां विवेष चनिष्ठं पित्वो ररते विभागे।
स तोकमस्य पीपरच्छमीभिरनूर्ध्वभासः सदमित्तुतुर्यात् ॥ ४

यः। भूयिष्ठं। नासत्याभ्यां। विवेष। चनिष्ठं। पित्वः। ररते। विऽभागे।
सः। तोकं। अस्य। पीपरत्। शमीभिः। अनूर्ध्वऽभासः। सदं। इत्। तुतुर्यात् ॥ ४

यो यजमानो विभागे हविर्विभागवति यागे नासत्याभ्यामश्विभ्यां भूयिष्ठं वनिष्टं । वन इत्यत्तनाम । बहुलं कर्म विदेय करोति । पित्वः ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ अयं च स्वरते ददाति स यजमानोऽस्यात्मन एव तोकं पुत्रं पीपरत् पालयेत् शमीभिः कर्मभिः । अनूढं भासोऽनुचततेजस्कान् यद्वोढं भासोऽग्नयः । अग्निरक्षितानवदन् सदमित् सदैव ततर्यात् । हिंसात् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

समश्विनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभगानि ॥ ५

सं । अश्विनोः । अवसा । नूतनेन । मयःभुवा । सुऽप्रनीती । गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान् । आ । विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ ५

समश्विनोरिति पंचमी गता ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थेऽष्टादशो वर्गः ॥

अश्विनावेहेति नवर्चं षष्ठं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अश्विनौ नव सप्तवध्रिस्त्र्युष्णिगादि चतुर्थी त्रिष्टुप् पंचानुष्टुभ इति । सप्तवध्रिर्नामात्रेय ऋषिः । आदितस्तिस्र उष्णिहश्चतुर्थी त्रिष्टुप् शिष्टाः पंचानुष्टुभः ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतावौष्णिहे छंदस्याश्विने शस्त्रे चाद्यस्तृचो विनियुक्तः । सूत्रितं च । अश्विना वर्तिरस्मदाश्विनावेह गच्छतमिति तृचौ । आ० ४. १५. । इति ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽयमाश्विनस्तृचः । सूत्रितं च । अश्विनावेह गच्छतमा याह्यद्रिभिः सुतं । आ ७. १०. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अश्विनावेह गच्छतं नासत्या मा वि वेनतं ।

हंसाविव पततमा सुताँ उप ॥ १

अश्विनौ । आ । इह । गच्छतं । नासत्या । मा । वि । वेनतं ।

हंसौऽइव । पततं । आ । सुतान् । उप ॥ १

अश्विनाविहास्मिन्याग आगच्छतं । हे नासत्या मा वियेनतं । वेनतिः कांतिकर्मा । मा विकामौ भवतं । निःस्पृहावकामौ वा न भवतमित्यर्थः । हंसाविव तौ यथा निर्मलोदकमागच्छतस्तद्वत् सुतानभिषुतान् सोमानुपापततं उपागच्छतं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अश्विना हरिणाविव गौराविवानु यवसं ।

हंसाविव पततमा सुताँ उप ॥ २

अश्विना । हरिणौऽइव । गौरौऽइव । अनु । यवसं ।

हंसौऽइव । पततं । आ । सुतान् । उप ॥ २

हे अश्विनौ हरिणाविव गौराविव गौरमृगाविव च । तौ यथा यवसं घासमनुधावतः ताविव हंसाविव च सोममागच्छतं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अश्विना वाजिनीवसू जुषेथां यज्ञमिष्टये ।

हंसाविव पततमा सुताँ उप ॥ ३

अश्विना । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । जुषेथां ।

यज्ञं । इष्टये ।

हंसौऽइव । पततं । आ । सुतान् । उप ॥ ३

हे वाजिनीवसू अन्नार्थं वासयितारावश्विना यज्ञमस्मदीयमिष्टयेऽभीष्टायैषणाय जुषेथां । सेवेथां ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अत्रिर्यद्वामवरोहन्नृबीसमजोहवीन्नाधमानेव योषा।

श्येनस्य चिज्जवसा नूतनेनागच्छतमश्विना शंतमेन ॥ ४

अत्रिः। यत्। वां। अवऽरोहन्। ऋबीसं। अजोहवीत्।

नाधमानाऽइव। योषा।

श्येनस्य। चित्। जवसा। नूतनेन। आ। अगच्छतं।

अश्विना। शंऽतमेन ॥ ४

अत्रिरस्मत्पिता यद्यदा वां युवामजोहवीत् अस्तौषीत् नाधमाना याचमाना योषा योषिदिव। सा यथा पतिं प्रीणयति तद्वत्कुर्वन् ऋबीसं तुषाग्निमग्निकुंडे क्षिप्तः सन् अवरोहन् विशन् अजोहवीत्। श्येनस्य चिज्जवसा श्येनस्य गरुत्मत इव वेगेन। चिदित्युपमार्थे। अथवा श्येनस्य जवसा वेगेन नूतनेन प्रथमोत्पन्नेन सततं गच्छतः श्येनस्य प्रथमजवेन शंतमेनास्माकं सुखतमेन च रथेन तं रक्षितुमागच्छतं हे अश्विना॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे एकोनविंशो वर्गः ॥

अत्र ब्रुवंतीतिहासं सप्तवध्रेः पुराविदः॥ भ्रातृव्याः पेटिकायां तमृषिं प्रक्षिप्य यत्नतः। मुद्रां कृत्वा गृहे स्वीये रक्षयित्वा न्यवेशयन्॥ न संगच्छेत भार्यां स्वां यथा रात्रौ तथा कृतं। प्रातः प्रातः समुद्घाट्य निर्गमिष्यंति तं मुनिं॥ एवं स्थित्वा चिरं कालं पेटायां दुःखितः कृशः। उपायं चिंतयामास निर्गमस्य चिरं मुनिः॥ हृदि निश्चित्य नासत्यावस्तौषीद्दृष्टमानसः। तदाश्विनौ समागत्य समुद्घाट्य च पेटिकां॥ उद्धृत्य तमृषिं शीघ्रं तावदृष्टौ बभूवतुः। स ऋषिर्भार्यया सार्धं रमित्वाथ पुनर्भयात्॥ प्रातरेत्य पुनः पेटां प्रविश्य प्रागिव स्थितः। पेटानिःसरणे दृष्टवान्दृश्यं तदा॥

तत्र दृचे प्रथमा सूक्ते पंचमी।

वि जिहीष्व वनस्पते योनिः सूष्यंत्या इव।

श्रुतं मे अश्विना हवं सप्तवध्रिं च मुंचतं ॥ ५

वि । जिहीष्व । वनस्पते । योनिः । सूष्यंन्त्याःऽइव ।
श्रुतं । मे । अश्विना । हवं । सप्तऽवध्रिं । च । मुंचतं ॥ ५

हे वनस्पते वनस्पतिविकाररूपे पेठिके विजिहीष्व । विगच्छ । विवृता भव । सूष्यंत्या इव प्रसवोन्मुख्याः स्त्रिया योनिरिव भगो यथा विव्रियते तथा त्वमपि विवृता भव । तदर्थं हे अश्विनाश्विनौ मे हवमाह्वानं श्रुतं । शृणुतं । श्रुत्वा च सप्तवध्रिं च मामृषिं मुंचतं । मोचयतं ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

भीताय नाधमानाय ऋषये सप्तवध्रये ।
मायाभिरश्विना युवं वृक्षं सं च वि चाचथः ॥ ६

भीताय । नाधमानाय । ऋषये । सप्तऽवध्रये ।
मायाभिः । अश्विना । युवं । वृक्षं । सं । च । वि । च ।
अचथः ॥ ५

भीताय निर्गमाद्विभ्यते नाधमानाय विमोचं याचमानाय सप्तवध्रय ऋषये हे अश्विनाश्विनौ युवं युवां मायाभिर्वृक्षं वृक्षविकारां पेठिकां सं चाचथः । मम निर्गमार्थं संगच्छथः । वि चाचथः । विभक्तां कुरुथः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यथा वातः पुष्करिणीं समिंगयति सर्वतः ।
एवा ते गर्भ एजतु निरैतु दशमास्यः ॥ ७

यथा । वातः । पुष्करिणीं । सम्ऽइंगयति । सर्वतः ।
एव । ते । गर्भः । एजतु । निःऽएतु । दशऽमास्यः ॥ ७

एतदाद्यृक्त्रयं गर्भस्राविण्युपनिषत् ॥ एतदाद्यृक्त्रयेणासौ सप्तवध्रिः स्वयोषितः । र्भिण्याः प्रसवावाप्तु स्तुतवानश्विनावृषिः ॥ यथा वातः पुष्करिणीं सरस्यादिकं र्वतः समिंगयति सम्यक् चालयति एवैवं तव गर्भ एजतु । कंपतां । इतस्ततः चरतु । दशमास्यो दश मासान् गर्भे स्थितो निरैतु । निर्गच्छतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यथा वातो यथा वनं यथा समुद्र एजति ।

एवा त्वं दशमास्य सहावेहि जरायुणा ॥ ८

यथा । वातः । यथा । वनं । यथा । समुद्रः । एजति ।

एव । त्वं । दशऽमास्य । सह । अव । इहि । जरायुणा ॥ ८

वातो यथा कंपमानो वनं कंपयति स्वयं । यथा समुद्रश्चलति चाल्यते वाय वायुना ॥ स्थित्वा दशैव मासांस्त्वं गर्भोऽत्रैव सुवेष्टितः । निर्गच्छ जठरान्मातुर्जरायुणा ततः पतेत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

दश मासांच्छशयानः कुमारो अधि मातरि ।

निरैतु जीवो अक्षतो जीवो जीवंत्या अधि ॥ ९

दश । मासान् । शशयानः । कुमारः । अधि । मातरि ।

निःऽऐतु । जीवः । अक्षतः । जीवः । जीवंत्याः । अधि ॥ ९

दशमासानुषित्वासौ जननीजठरे सुखं । निर्गच्छतु सुखं जीवो जननी चापि जीवतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्विंशो वर्गः ॥

महे नो अद्येति दशर्चं सप्तमं सूक्तमात्रेयस्य सत्यश्रवस आर्षं पांक्तमुषस्यं । अनुक्रम्यते च । महे दश सत्यश्रवा उषस्यं तु पांक्तमिति ॥ प्रातरनुवाक उषस्ये क्रतौ पांक्ते छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूत्र्यते हि । महे नो अद्येति पांक्तं । आ० ४, १४, । इति

॥ तत्र प्रथमा ॥

महे नो अद्य बोधयोषो राये दिवित्मती ।

यथा चिन्नो अबोधयः सत्यश्रवसि वाय्ये सुजाते अश्वसूनृते ॥ १

महे। नः। अद्य। बोधय। उषः। राये। दिवित्मती।

यथा। चित्। नः। अबोधयः। सत्यऽश्रवसि। वाय्ये।

सुऽजाते। अश्वऽसूनृते॥ १

अद्यास्मिन्यागदिने हे अप उषो देवि दिवित्मती दीप्तिमती त्वं नोऽस्मान्महे महते राये धनप्राप्तये बोधय। प्रज्ञापय। प्रकाशयेत्यर्थः। सति प्रकाशे क्रतुद्वारा द्रव्यस्योपार्जयितुं शक्यत्वात्। यथा चित् यथैव पूर्वं नोऽस्मानबोधयः अतीतेषु दिवसेषु यथा बोधितवती तद्वदद्यापीत्यर्थः। हे सुजाते, शोभनप्रादुर्भूते अश्वसूनृते। अश्वानां प्रियसत्यात्मिका स्तुतिर्यस्याः सा। हे तादृशि देवि वाय्ये वय्यपुत्रे सत्यश्रवसि मय्यनुग्रहाणेत्यर्थः॥

। अथ द्वितीया॥

या सुनीथे शौचद्रथे व्यौच्छो दुहितर्दिवः।

सा व्युच्छ सहीयसि सत्यश्रवसि वाय्ये सुजाते अश्वसूनृते॥ २

या। सुऽनीथे। शौचत्ऽरथे। वि। औच्छः। दुहितः। दिवः।

सा। वि। उच्छ। सहीयसि। सत्यऽश्रवसि। वाय्ये।

सुऽजाते। अश्वऽसूनृते॥ २

हे दिवो दुहितर्दिवः सूर्यस्य पुत्र्युषो या त्वं सुनीथ एतन्नामके शौचद्रथे शुचद्रथस्यापत्ये पूर्वं व्यौच्छः व्यवासयस्तमांसि सा त्वं सहीयस्यतिशयेन बलवति वाय्ये वय्यपुत्रे सत्यश्रवसि मयि व्युच्छ। तमो विवासय। उच्छी विवासे। विवासो वर्जनं। शिष्टमुक्तं॥

॥ अथ तृतीया॥

सा नो अद्याभरद्वसुर्व्युच्छा दुहितर्दिवः।

यो व्यौच्छः सहीयसि सत्यश्रवसि वाय्ये सुजाते अश्वसूनृते॥ ३

सा। नः। अद्य। आभरत्ऽवसुः। वि। उच्छ।

दुहितः। दिवः।

यो दूतं। वि। औच्छः। सहीयसि। सत्यऽश्रवसि। वाय्ये।

सुऽजाते। अश्वऽसूनृते ॥ ३

हे दुहितर्दिवः उषः आभरद्वसुराधसः प्रसिद्धा त्वं नेऽस्माकमद्यापिन्दिने व्युच्छ। तमो विवासय। हे सहीयसि यो या। उकारोऽनर्थकः। या त्वं पूर्वं व्यौच्छः साद्यापीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अभि ये त्वा विभावरि स्तोमैर्गृणंति वह्नयः।

मघैर्मघोनि सुश्रियो दामन्वंतः सुरातयः सुजाते अश्वसूनृते ॥ ४

अभि। ये। त्वा। विभाऽवरि। स्तोमैः। गृणंति। वह्नयः।

मघैः। मघोनि। सुऽश्रियः। दामन्ऽवंतः। सुऽरातयः।

सुऽजाते। अश्वऽसूनृते ॥ ४

हे विभावरि प्रकाशोपेते ॥ विभायश्छान्दसीवनिपावित वनिप्। भातेर्वा कर्तरि वनिप् ॥ उषस्त्वा त्वामभि प्रति ये वह्नयो वोढार ऋत्विजः स्तोतारः स्तोमैः स्तोत्रैर्गृणंति स्तुवंति ते स्तोतारो मघैर्हे मघोनि धनैर्धनवति त्वदनुग्रहात् सुश्रियो भवंति। सुष्ठुश्रिभिराश्रयणीया भवंति। दामन्वंतो दानवंतो भवंति। सुरातयः। रातिर्दानं। सुदानाश्च भवंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यच्चिद्धि ते गणा इमे छदयंति मघत्तये।

परि चिद्वष्टयो दधुर्ददतो राधो अह्रयं सुजाते अश्वसूनृते ॥ ५

यत्। चित्। हि। ते। गणाः। इमे। छदयंति। मघत्तये।

परि। चित्। वष्टयः। दधुः। ददतः। राधः। अह्रयं।

सुऽजाते। अश्वऽसूनृते ॥ ५

हे उषो यच्चिद्धि। चिदिति पूरणः यत् ये केचन ते तव स्वभूता इमे पुरतो वर्तमाना गणाः संघभूता मघत्तये धनदातये धनदानाय धनप्रत्ताय वा छदयंति उपच्छंदयंति

ते सर्वेऽयज्ञान् परिदधुः परितो धारयंति यद्यप्यज्ञानेव कामयमानाः । किं कुर्वंतः । अह्रयमह्रियमाणमचौर्यमलज्जावहं वा राधो धनं हविर्लक्षणं ददतो यजंत इत्यर्थः । अर्थिभ्योऽचौर्यं ददतो वा । ये त्वां हविर्ददतः स्तुवंति ते सर्वेऽप्ययज्ञदर्थमेव फलं धारयंति । स्तुवंतीत्यर्थः । अथवा यद्वीत्यत्र यद्यपीति व्याख्येयं । तस्मिन् पक्ष उत्तरवाक्ये तथापीत्यध्याहार्यं । अवशिष्टं समानं ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ऐषु धा वीरवद्यश उषो मघोनि सूरिषु ।

ये नो राधांस्यह्रया मघवानो अरासत सुजाते अश्वसूनृते ॥ ६

आ । एषु । धाः । वीरऽवत् । यशः । उषः । मघोनि ।

सूरिषु ।

ये । नः । राधांसि । अह्रया । मघऽवानः । अरासत ।

सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ६

हे उषो देवि मघोनि धनवति त्वं सूरिषु स्तोतृषु वा वीरवद्यशो वीरैः पुत्रादिभिरुपेतमन्नं यशो धाधाः । आधेहि । आदेहि । आनय । ये मघवानो धनवंतो सूरयो नोऽस्मभ्यं तव स्तोतृभ्यो राधांसि धनान्यह्रयाण्यचौर्याण्यरासत ददुः तेष्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तेभ्यो द्युम्नं बृहद्यश उषो मघोन्या वह ।

ये नो राधांस्यश्व्या गव्या भजंत सूरयः सुजाते अश्वसूनृते ॥ ७

तेभ्यः । द्युम्नं । बृहत् । यशः । उषः । मघोनि । आ । वह ।

ये । नः । राधांसि । अश्व्या । गव्या । भजंत । सूरयः ।

सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ ७

हे उषो मघानि त्वं तेभ्यो द्युम्नं द्योतमानं हिरण्यादिरूपं धनं बृहद्यशो महद्यशं महतीं कीर्त्तिं वा तेभ्यो यजमानेभ्य आवह । य आद्या नोऽस्मभ्यं राधांसि धनान्यश्वैरश्वैर्युक्तानि गव्या गोभिर्युक्तानि गोसमूहानश्वसमूहान् च भजंत भजेरन् ददुः सूरयो दातारः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

उत नो गोमतीरिष आ वहा दुहितर्दिवः ।

साकं सूर्यस्य रश्मिभिः शुक्रैः शोचद्भिरर्चिभिः सुजाते

अश्वसूनृते ॥ ८

उत । नः । गोऽमतीः । इषः । आ । वह । दुहितः । दिवः ।

साकं । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । शुक्रैः । शोचत्ऽभिः ।

अर्चिऽभिः । सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ ८

उतापि च नोऽस्मभ्यं गोमतीर्गोभिरुपेतानीषोऽन्नान्यावह आवय हे दिवो दुहितरुषः । कदा । सूर्यस्य रश्मिभिः साकं शोचद्भिर्दीपयद्भिः शुक्रैर्निर्मलैरर्चिभिरग्नेस्तेजोभिश्च साकं सूर्योदयकालेऽग्नीधनकाले चेत्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

व्युच्छा दुहितर्दिवो मा चिरं तनुथा अपः ।

नेत्त्वा स्तेनं यथा रिपुं तपाति सूरो अर्चिषा सुजाते

अश्वसूनृते ॥ ९

वि । उच्छ । दुहितः । दिवः । मा । चिरं । तनुथाः । अपः ।

नः । इत् । त्वा । स्तेनं । यथा । रिपुं । तपाति । सूरः ।

अर्चिषा । सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ ९

हे दिवो दुहितरुषः त्वं व्युच्छ । विभातं कुरु । अपोऽस्मदीयं कर्म प्रति चिरं विलंबं मा तनुथाः । त्वा त्वां रिपुं स्तेनं यथा संतापयति राजादिस्तद्वत्सूरः सूर्योऽर्चिषा तेजसा नेत् नैव तपाति । तस्मात् । शीघ्रं नोदेहीत्यर्थः ॥

॥ अथ दशमी ॥

एतावद्वेदुषस्त्वं भूयो वा दातुमर्हसि ।
या स्तोतृभ्यो विभावर्युच्छंती न प्रमीयसे सुजाते अश्वसूनृते ॥१०

एतावत् । वा । इत् । उषः । त्वं । भूयः । वा । दातुं ।
अर्हसि ।
या । स्तोतृभ्यः । विभाऽवरि । उच्छंती । न । प्रऽमीयसे ।
सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ १०

हे उषस्त्वमस्मभ्यं याचना दित्सितं किमेतावदेव। इच्छब्द एवकारार्थः अस्मिन् सूक्ते प्रार्थितमेवेत्यर्थः। अथवा भूयो दातुमर्हसि। अप्रार्थितमपि। यद्दातव्यमस्ति तत्सर्वं देहीत्यर्थः। हे विभावर्युषो या त्वं स्तोतृभ्यस्तेषां लौकिकवैदिकव्यवहारार्थं व्युच्छंती तमो विवासयंती न प्रमीयसे। न हंसि। न क्षपयसीत्यर्थः। सा त्वं दातुमर्हसीति ॥ मीञ् हिंसायामित्यस्मात्। अस्याने व्यत्ययेन श्यन् ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचदशो वर्गः ॥

द्युतद्यामानमिति षडृचमष्टमं सूक्तं। तत्रानुक्रमणिका। द्युतद्यामानं षड्ढिति। सत्यश्रवा ऋषिः। अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप्। उषस्यं त्वित्युक्तत्वादुषा देवता ॥ प्रातरनुवाक उषस्ये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्याश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं। सूत्रितं च। द्युतद्यामानमुषो वाजेन। आ० ४. १४. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

द्युतद्यामानं बृहतीमृतेनं ऋतावरीमरुणप्सुं विभातीं ।
देवीमुषसं स्वरावहंतीं प्रति विप्रासो मतिभिर्जरंते ॥ १

द्युतत्ऽयामानं । बृहतीं । ऋतेनं । ऋतऽवरीं । अरुणऽप्सुं ।
विऽभातीं ।
देवीं । उषसं । स्वः । आऽवहंतीं । प्रति । विप्रासः ।
मतिऽभिः । जरंते ॥ १

॥ अथ षष्ठं मंडलं ॥

भारद्वाजे षष्ठे मंडले षडनुवाकाः। तत्र प्रथमेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि। तत्र त्वं ह्यग्न इति त्रयोदशर्चं प्रथमं सूक्तं। त्वं ह्यग्ने सप्तोनेति बार्हस्पत्यो भरद्वाजः षष्ठं मंडलमपश्यदित्युक्तत्वात् मंडलद्रष्टा स एव भरद्वाज ऋषिः। अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप्। मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता॥ पशोर्हविष्यवदीयमाने मैत्रावरुणेनानुवचनीयमिदं मनोतासूक्तं। सूत्रितं च। त्वं ह्यग्ने प्रथम इत्यन्वाह। आ० ३. ६.। इति॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदस्येतदादिसूक्तषट्कं द्वितीयवर्जं। सूत्रितं च। त्वं ह्यग्ने प्रथम इति पञ्चां द्वितीयमुद्धरेत्। आ० ४. १३.। इति॥ आद्योपाकरणे विनियुक्ता। सूक्तं तु पूर्वं मंत्र उक्तं॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वं ह्यग्ने प्रथमो मनोतास्या धियो अभवो दस्म होता।

त्वं सीं वृषन्नकृणोर्दुष्टरीतु सहो विश्वस्मै सहसे सहध्यै॥ १

त्वं। हि। अग्ने। प्रथमः। मनोता। अस्याः। धियः।

अभवः। दस्म। होता।

त्वं। सीं। वृषन्। अकृणोः। दुस्तरीतु। सहः। विश्वस्मै।

सहसे। सहध्यै॥ १

हे अग्ने प्रथमो देवानां मध्ये प्रथमः प्रतमः प्रकृष्टतमः पूर्वभावी वा त्वं मनोता हि देवानां मनो यत्रोतं संबद्धं भवति तादृशो भवसि। हिशब्दोऽग्निः सर्वमनोताग्नौ मनोताः संगच्छंते। ऐ० ब्रा० २. १०.। इत्यादिब्राह्मणप्रसिद्धिद्योतनार्थः। हे दस्म दर्शनीय अस्या धियोऽस्य कर्मणो होता देवानामाह्वाताभवः। भवसि। हे वृषन् कामानां वर्षितः त्वं सीं सर्वतो दुष्टरीतु दुर्हिंसमहिंस्यं सहो बलमकृणोः। अकरोः। विश्वस्मै सहसे सर्वस्यापि बलवतः शत्रोः सहध्या अभिभवनाय॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अधा होता न्यसीदो यजीयानिळस्पद इषयन्नीड्यः सन् ।
तं त्वा नरः प्रथमं देवयंतो महो राये चितयंतो अनु ग्मन् ॥ २

अध । होता । नि । असीदः । यजीयान् । इळः । पदे ।
इषयन् । ईड्यः । सन् ।
तं । त्वा । नरः । प्रथमं । देवऽयंतः । महः । राये ।
चितयंतः । अनु । ग्मन् ॥ २

अथाधुना हे अग्ने यजीयानतिशयेन यष्टा त्वं होता होमनिष्पादकः सन् इळो भूम्या वेदिलक्षणायाः पदे स्थाने न्यसीदः । निषण्णोसि । किं कुर्वन् । इषयन् पशुपुरोडाशादिलक्षणमन्नमिच्छन् ईड्यः स्तुत्यः सन् । तं तादृशं त्वा त्वां प्रथममितरदेवताभ्यः पूर्वं देवयंतो देवं त्वामात्मन इच्छंतो नरो नेतारो मनुष्या ऋत्विग्यजमाना महो महते राये धनाय चितयंतो जानंतः स्तुत्या ज्ञापयंतो वा अनुग्मन् । अन्वगच्छन् पूर्वं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

वृतेव यंतं बहुभिर्वसव्यैस्त्वे रयिं जागृवांसो अनु ग्मन् ।
रुशंतमग्निं दर्शतं बृहंतं वपावंतं विश्वहा दीदिवांसं ॥ ३

वृताऽइव । यंतं । बहुऽभिः । वसव्यैः । त्वे इति । रयिं ।
जागृऽवांसः । अनु । ग्मन् ।
रुशंतं । अग्निं । दर्शतं । बृहंतं । वपाऽवंतं । विश्वहा ।
दीदिऽवांसं ॥ ३

वृतेव मार्गेण । इवेति संप्रत्यर्थे । लोकद्वयमध्यगतेन मार्गेण बहुभिरनेकैर्वसव्यैर्वसुभिः ॥ स्वार्थिकस्तद्धितप्रत्ययः ॥ यजमानानां निवासयोग्यैर्वा सार्धं यंतं

गच्छंतं त्वामनुग्मन् । अनुगच्छंति । संभजंते यजमानाः । कीदृशास्ते । त्वे त्वयि देवे रयिं धनं जाग्टवांसः । प्रयच्छंत इत्यर्थः । कीदृशं त्वामित्युच्यते । दर्शतं दीप्तवर्णमग्निमंथनादिगुणविशिष्टं दर्शतं दर्शनीयं बृहंतं महांतं अपावंतं विश्वहा सर्वेषु कालेषु दीदिवांसं दीप्यमानं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पदं देवस्य नमसा व्यंतः श्रवस्यवः श्रवं आपन्नमृक्तं ॥

नामानि चिद्दधिरे यज्ञियानि भद्रायां ते रणयंत संदृष्टौ ॥ ४

पदं । देवस्य । नमसा । व्यंतः । श्रवस्यवः । श्रवः । आपन् ।

अमृक्तं ।

नामानि । चित् । दधिरे । यज्ञियानि । भद्रायां । ते ।

रणयंत । संऽदृष्टौ ॥ ४

देवस्य द्योतमानस्याग्नेः पदमाश्रयनीयस्थानं नमसा हविषा स्तोत्रेण वा व्यंतो गच्छंतः श्रवस्यवोऽन्नमिच्छंतः पूर्वे यजमानाः श्रवः सर्वत्र श्रूयमाणमन्नममृक्तमन्यैरपरिबाध्यमापन् । आप्नुवंति । हे अग्ने ते तव भद्रायां स्तुत्यायां संदृष्टौ निमित्तायां रणयंत । रमयंति । यज्ञियानि यज्ञयोग्यानि नामानि नमनीयानि वैश्वानरो जातवेदा इत्यादीनि दधिरे । धारयंति । अथवा नमनसाधनानि स्तोत्राणि दधिरे ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वां वर्धंति क्षितयः पृथिव्यां त्वां राय उभयासो जनानां ।

त्वं त्राता तरणे चेत्यो भूः पिता माता सदमिन्मानुषाणां ॥ ५

त्वां । वर्धंति । क्षितयः । पृथिव्यां । त्वां । रायः । उभयासः ।

जनानां ।

त्वं । त्राता । तरणे । चेत्यः । भूः । पिता । माता । सदं ।

इत् । मानुषाणां ॥ ५

हे अग्ने त्वां विमशो मनुष्या ऋत्विजः पृथिव्यां वेदिलक्षणायां वर्धंति । वर्धयंति । उभयास उभयविधानि पश्वपत्युरूपाणि जनानां यजमानानां संबंधीनि रायो धनान्यृत्विजोऽध्वर्य्वादयस्त्वां स्वाहुतिभिर्वर्धंति । अथवोभयविधानि धनानि गवादीनि जनानां पुत्रादीनामर्थाय प्राप्तुं त्वां वर्धंति । हे तरणे दुःखात्तारकाग्ने त्वं चेत्यो ज्ञातव्यः स्तुत्यः सन् त्राता रक्षिता भूः । भवसि । किंच मानुषाणां मनुष्याणां स्तोतॄणामस्माकं सदमित्सर्वदा पिता जाता मातापितृस्थानीयो भूः । भवसि ॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

सपर्येण्यः स प्रियो विक्ष्व१ग्निर्होता मंद्रो नि षसादा यजीयान् ।

तं त्वा वयं दम आ दीदिवांसमुप ज्ञुबाधो नमसा सदेम ॥ ६

सपर्येण्यः । सः । प्रियः । विक्षु । अग्निः । होता । मंद्रः ।

नि । ससाद । यजीयान् ।

तं । त्वा । वयं । दमे । आ । दीदिऽवांसं । उप । ज्ञुऽबाधः ।

नमसा । सदेम ॥ ६

सोऽग्निः सपर्येण्यः पूज्यः प्रियः कामानां पूरको विक्षु प्रजासु होता होमनिष्पादको मंद्रो मदनीयो यजीयानतिशयेनेतरदेवानां यष्टा यजनीयो वा । एवं महानुभावोऽग्निर्निषसाद । निषण्णोऽभूत् । अथ प्रत्यक्षकृतः । तं त्वा तादृशं त्वां वयं यजमाना दमे गृहे दीदिवांसं दीप्यमानं ज्ञुबाधः जानुनी बाधयंतोऽवनतजानवः प्रणताः संतो नमसा स्तोत्रेणोपासदेम । आसादयेम । अथवोपासीदेमेत्येवमाशास्ते ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

तं त्वा वयं सुध्यो३ नव्यमग्ने सुम्नायव ईमहे देवयंतः ।

त्वं विशो अनयो दीद्यानो दिवो अग्ने बृहता रोचनेन ॥ ७

तं । त्वा । वयं । सुऽध्यः । नव्यं । अग्ने । सुम्नऽयवः ।
ईमहे । देवऽयंतः ।
त्वं । विशः । अनयः । दीद्यानः । दिवः । अग्ने । बृहता ।
रोचनेन ॥ ७

हे अग्ने तं तादृशं महानुभावं नव्यं स्तुत्यं त्वा त्वां सुध्यः शोभनबुद्धयः सुम्नायवः सुखमिच्छंतो देवयंतो देवं त्वामिच्छंतो वयमीमहे । याचामहे । स्तुम इत्यर्थः । हे अग्ने त्वं दीद्यानो दीप्यमानः सन् । केन । बृहता महता रोचनेन रोचमानेन तेजसा दीद्यानो विशः प्रजाः स्तोतॄनस्मान् दिवः स्वर्गमनयः । अगमयः । रोचनेनादित्येन दिवं गमयेति वा संबंधः । आदित्यमार्गेणेत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

विशां कविं विश्पतिं शश्वतीनां नितोशनं वृषभं चर्षणीनां ।
प्रेतीषणिमिषयंतं पावकं राजंतमग्निं यजतं रयीणां ॥ ८

विशां । कविं । विश्पतिं । शश्वतीनां । निऽतोशनं । वृषभं ।
चर्षणीनां ।
प्रेतिऽइषणिं । इषयंतं । पावकं । राजंतं । अग्निं । यजतं ।
रयीणां ॥ ८

शश्वतीनां नित्यानां विशामृत्विग्यजमानलक्षणानां विश्पतिं स्वामिनं कविं क्रांतदर्शिनं नितोशनं शत्रूणां हिंसकं वृषभं कामानां वर्षकं चर्षणीनां स्तोतॄणां मनुष्याणां प्रेतीषणिं प्राप्तगमनमिषयंतमन्नं कुर्वंतं पावकं शोधकं राजंतं दीप्यमानं दीपयंतं वा रयीणां लाभाय यजतं यष्टव्यमग्निं स्तुम इति शेषः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सो अग्न ईजे शशमे च मर्तो यस्त आनट् समिधा हव्यदातिं ।
य आहुतिं परि वेदा नमोभिर्विश्वेत्स वामा दधते त्वोतः ॥ ९

सः। अग्ने। ईजे। शशमे। च। मर्तः। यः। ते। आनट्।

सम्ऽइधा। हव्यऽदातिं।

यः। आऽहुतिं। परि। वेद। नमःऽभिः। विश्वा। इत्।

सः। वामा। दधते। त्वाऽऊतः॥ ९

हे अग्ने त्वां स मर्तः स यजमान ईजे। यजते। शशमे च। स्तौति। शशमान इति स्तुतिकर्मसु पाठादिदमपि स्तुतिकर्म। यो यजमानस्ते तव समिधा सह हव्यदातिं हविषां दानमानट् करोति। किंच यो यजमानो नमोभिः स्तुतिभिराहुतिमाज्यादिलक्षणां परि वेद परितो वेत्ति। ददातीत्यर्थः। स यजमानस्त्वोतस्त्वया रक्षितः सन् विश्वेत् सर्वाणि वामा वननीयानि धनानि दधते। धारयति॥

॥ अथ दशमी॥

अस्मा उ ते महि महे विधेम नमोभिरग्ने समिधोत हव्यैः।

वेदी सूनो सहसो गीर्भिरुक्थैरा ते भद्रायां सुमतौ यतेम॥ १०

अस्मै। ऊं इति। ते। महि। महे। विधेम। नमःऽभिः।

अग्ने। सम्ऽइधा। उत। हव्यैः।

वेदी। सूनो इति। सहसः। गीःऽभिः। उक्थैः। आ। ते।

भद्रायां। सुऽमतौ। यतेम॥ १०

हे अग्ने महे महतेऽस्मै ते तुभ्यं महि महदत्यधिकं विधेम। परिचरेम। कैरित्युच्यते। नमोभिर्नमस्कारैः समिधा वा उतापि च हव्यैर्हविर्भिः। हे सहसः सूनो वेदी वेद्यां गीर्भिः स्तोत्रैरुक्थैः शस्त्रैश्च विधेमेति संबंधः। किंच ते तव भद्रायां स्तुत्यायां सुमतौ शोभनानुग्रहबुद्धावायतेम। आगच्छेम। भवेमेत्यर्थः॥

॥ अथैकादश॥

आ यस्ततंथ रोदसी वि भासा श्रवोभिश्च श्रवस्य१स्तरुत्रः।

बृहद्भिर्वाजैः स्थविरेभिरस्मे रेवद्भिरग्ने वितरं वि भाहि॥ ११

आ। यः। ततंथ। रोदसी इति। वि। भासा। श्रवःऽभिः।

च। श्रवस्यः। तरुत्रः।

बृहत्ऽभिः। वाजैः। स्थविरेभिः। अस्मे इति। रेवत्ऽभिः।

अग्ने। विऽतरं। वि। भाहि॥ ११

हे अग्ने यस्त्वं रोदसी द्यावापृथिव्यौ भासा दीप्त्या आततंथ व्यतानीः। किंच तरुत्रस्तारकस्त्वं श्रवोभिः स्तुतिभिः श्रवस्य भवसि हे तादृशाग्ने बृहद्भिर्महद्भिर्वाजैरन्नैः स्थविरेभिः स्थविरैः स्थूलै रेवद्भी रयिमद्भिरस्मे अस्मदर्थं वितरं विशिष्टतरं वि भाहि। विशेषेण दीप्यस्व॥

। अथ द्वादशी॥

नृवद्वसो सदमिद्धेह्यस्मे भूरि तोकाय तनयाय पश्वः।

पूर्वीरिषो बृहतीरारेअघा अस्मे भद्रा सौश्रवसानि संतु॥ १२

नृऽवत्। वसो इति। सदं। इत्। धेहि। अस्मे इति। भूरि।

तोकाय। तनयाय। पश्वः।

पूर्वीः। इषः। बृहतीः। आरेऽअघाः। अस्मे इति। भद्रा।

सौश्रवसानि। संतु॥ १२

हे वसो वासक धनवन्नग्ने नृवत् मनुष्यैरुपेतं धनं सदमित्सर्वदास्मे अस्मासु धेहि। स्थापय। किंच भूरि प्रभूतान् पश्वः पशूंश्च धेहि। किमर्थं। तोकायास्मत्पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय। किंच पूर्वीः पूरयित्र्यः कामानां बह्व्यो वा बृहतीर्महत्य आरेअघाः। आरे दूरेऽघानि यासु ताः। तादृश्य इष उक्तलक्षणान्यन्नानि भद्रा भद्राणि सौश्रवसानि सुश्रवस्त्वान्यस्मे अस्मासु संतु। भवंतु॥

पुरुष्यग्न इति त्रयोदशमुखासंभरणीयेष्टावग्नेः अन्नवतोऽनुवाक्या। सूत्रितं च। पुरुष्यग्ने पुरुधा त्वाया स चित्रं चित्रयंतमस्मे। आ० ४, १। इति॥ तत्प[illegible]स्तु॥

पुरूण्यग्ने पुरुधा त्वाया वसूनि राजन्वसुता ते अश्यां ।
पुरूणि हि त्वे पुरुवार सन्त्यग्ने वसु विधते राजनि त्वे ॥ १२

पुरूणि । अग्ने । पुरुधा । त्वाऽया । वसूनि । राजन् ।
वसुता । ते । अश्यां ।
पुरूणि । हि । त्वे इति । पुरुऽवार । संति । अग्ने । वसु ।
विधते । राजनि । त्वे इति ॥ १२

हे अग्ने राजन् ते तव पुरूणि बहूनि पुरुधा गवाश्वादिरूपेण बहुप्रकाराणि वसूनि धनानि वसुता वसुतायै वसुमत्त्वाया अश्यां। व्याप्नुयां भुञ्जीय वा॥ अत्र भरतस्वामी वसुतेत्येतत्पदं सम्बुद्ध्यन्तं चकार भट्टभास्करमिश्रोऽप्येकपदं संबुद्ध्यन्तं चकार॥ हे पुरुवार बहुभिर्वरणीयाग्ने राजनि राजमाने त्वे त्वयि पुरूणि बहूनि वसु वसूनि त्वे त्वां विधते परिचरते मह्यं दातव्यानि संति॥

॥ इति चतुर्थस्य चतुर्थे षट्त्रिंशो वर्गः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं॥

अथ पंचमोऽध्याय आरभ्यते॥ षष्ठमंडलस्य षडनुवाकात्मकस्य प्रथमेऽनुवाके पंचदश सूक्तानि। तत्र त्वं ह्येत्येकादशर्चं द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं। अंत्या षट्पंचाशदक्षरा शक्वर्यादितो दशानुष्टुभः। अनुक्रम्यते हि। त्वं ह्येकादशानुष्टुभं शक्वर्यंतमिति॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावानुष्टुभे छंदसीदं सूक्तमन्त्य-मावर्जं विनियुक्तं। सूत्र्यते हि। त्वं हि क्षैतवदग्ना यो होताजनिष्ट। आ० ४. १३. १ इति॥ आश्विनशस्त्रे चैतत् शंसनीयं प्रातरनुवाकन्यायेनेत्यतिदिष्टत्वात्॥ अंगिरसां द्विरात्रे द्वितीयेऽहनीदमेव सूक्तमाज्यशस्त्रं। सूत्रितं च। त्वं हि क्षैतवदिति चाज्यं आ० १०. २. । इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वं हि क्षैतवद्यशोऽग्ने मित्रो न पत्यसे।
त्वं विचर्षणे श्रवो वसो पुष्टिं न पुष्यसि॥ १

त्वं। हि। क्षैतऽवत्। यशः। अग्ने। मित्रः। नः। पत्यसे।
त्वं। विऽचर्षणे। श्रवः। वसो इति। पुष्टिं। न। पुष्यसि॥ १

हे अग्ने त्वं हि त्वं खलु क्षैतवत्। क्षितिः क्षयोऽपचयः। तत्संबंधि क्षैतं शुष्कं काष्ठं। तद्युक्तं यशोऽन्नं हविर्लक्षणं पत्यसे। अभिपतसि। गच्छसि। तत्र दृष्टांतः। मित्रो न। अहरभिमानी देवो मित्रः। स इव। यद्वा यश इति अन्न-नाम। क्षैतवत्। क्षैतं निवासकं हविर्लक्षणमन्नं तद्युक्तं यजमानस्तोत्रं मित्रभूतः पुरुष इवाभिपतसि। यद्वा पत्यतिरैश्वर्यकर्मा। ईदृशमन्नं पत्यसे। ईशिषे। अतः कारणात् हे विचर्षणे विशेषेण सर्वस्य द्रष्टः। वासकाग्ने त्वं श्रवः श्रवणीयमन्नं यजमानस्य हस्तं न। अत्र नशब्दश्चार्थे। अन्नकार्यभूतां पुष्टिं च पुष्यसि। वर्धयसि॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वां हि ष्मा चर्षणयो यज्ञेभिर्गीर्भिरीळते ।

त्वां वाजी यात्यवृको रजस्तूर्विश्वचर्षणिः ॥ २

त्वां । हि । स्म । चर्षणयः । यज्ञेभिः । गीःऽभिः । ईळते ।

त्वां । वाजी । याति । अवृकः । रजःऽतूः । विश्वऽचर्षणिः ॥ २

हे अग्ने त्वां हि स्म त्वामेव खलु चर्षणयो मनुष्या यज्ञेभिर्यज्ञसाधनैर्हविर्भिर्गीर्भिः स्तुतिभिरीळते । स्तुवंति । अपि च वाजी । वाजो गमनं । तद्वान् सूर्यस्त्वां याति । गच्छति । प्रविशतीत्यर्थः । तथा च श्रूयते । अग्निं वावादित्यः सायं प्रविशति तस्मादग्निर्दूरान्नक्तं ददृश इति । वाजिशब्दस्य सूर्यवाचकत्वेन क्वचित् श्रूयते । अग्निर्वायुः सूर्यस्ते वै वाजिन इति वायुः सप्तिरादित्यो वाजीति च । कीदृशो वाजी । अवृको हिंसकरहितो । रजस्तुः । उदकमत्र रज उच्यते । तस्य वृष्टिलक्षणस्य प्रेरयिता । यद्वा अजस्रं लोकानां तरिता गंता विश्वचर्षणिः सर्वस्य द्रष्टा ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सजोषस्त्वा दिवो नरो यज्ञस्य केतुमिंधते ।

यद्ध स्य मानुषो जनः सुम्नायुर्जुह्वे अध्वरे ॥ ३

सऽजोषः । त्वा । दिवः । नरः । यज्ञस्य । केतुं । इंधते ।

यत् । ह । स्यः । मानुषः । जनः । सुम्नऽयुः । जुह्वे । अध्वरे ॥ ३

हे अग्ने सजोषः सजोषसः सह प्रीयमाणा दिवः स्तोतारो नेतार ऋत्विजो यज्ञस्य केतुं प्रज्ञापकं त्वा त्वामिंधते समिद्धं कुर्वंति । कदेति चेदुच्यते । यद्ध यदा खलु स्य स मानुषो मनोरपत्यभूतो जनो जातो यजमानो होता वा सुम्नायुः सुम्नं सुखमात्मन इच्छन् अध्वरे हिंसाप्रत्यवायरहिते यज्ञे जुह्वो त्वामाह्वयति तदेत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ऋधद्यस्ते सुदानवे धिया मर्तः शशमते ।

ऊती ष बृहतो दिवो द्विषो अंहो न तरति ॥ ४

ऋधत् । यः । ते । सुऽदानवे । धिया । मर्तः । शशमते ।

ऊती । सः । बृहतः । दिवः । द्विषः । अंहः । न । तरति ॥ ४

ऋधत् । स यजमान ऋध्नुयात् हे अग्ने सुदानवे शोभनदानाय तुभ्यं ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ तव संबंधिना धिया कर्मणा यो मर्तो मरणधर्मा यजमानः शशमते शाम्यति । यद्वा शशतिः स्तुतिकर्मा । त्वदर्थं कर्मणा युक्तः सन् स्तौति । स यजमानो बृहतो महतो दिवो दीप्तस्य तव संबंधिन्योती ऊत्या रक्षया द्विषो द्वेष्टॄनंहो न आहननशीलं पापमिव तरति । अतिक्रामति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

समिधा यस्त आहुतिं निशितिं मर्त्यो नशत् ।

वयावंतं स पुष्यति क्षयमग्ने शतायुषं ॥ ५

संऽइधा । यः । ते । आऽहुतिं । निऽशितिं । मर्त्यः । नशत् ।

वयाऽवंतं । सः । पुष्यति । क्षयं । अग्ने । शतऽआयुषं ॥ ५

हे अग्ने समिधा समिंधनहेतुभूतेनेध्मेन सह ते त्वदीयां निशितिं निशितां तनूकृतां मंत्रसंस्कृतामाहुतिं यो मर्त्यो मनुष्यो नशत् व्याप्नुयात् । नशतिर्व्याप्तिकर्मा । स मनुष्यो यजमानो वयावंतं । वयाः शाखाः पुत्रपौत्रादिलक्षणाः । तद्युक्तं शतायुषं बहुविधान्नं चिरकालजीवनं वा क्षयं गृहं पुष्यति । पोषयति । वर्धयति । तत्र चिरकालमवतिष्ठत इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वेषस्ते धूम ऋण्वति दिवि षञ्छुक्र आततः ।
सूरो न हि द्युता त्वं कृपा पावक रोचसे ॥ ६

त्वेषः । ते । धूमः । ऋण्वति । दिवि । सन् । शुक्रः ।
आऽततः ।
सूरः । न । हि । द्युता । त्वं । कृपा । पावक । रोचसे ॥ ६

हे अग्ने त्वेषो दीप्तस्य ते तव शुक्रो निर्मलः शुक्लवर्णो वा धूमो दिव्यंतरिक्ष आततो विस्तीर्णः सन् ऋण्वति । मेघात्मना परिणतो गच्छति । अपि च हे पावक शोधकाग्ने सूरो न सूर्य इव कृपाभिमुखीकरणसमर्थया स्तुत्या स्तूयमानस्त्वं द्युता दीप्त्या रोचसे हि । दीप्यसे खलु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अधा हि विक्ष्वीड्योऽसि प्रियो नो अतिथिः ।
रण्वः पुरीव जूर्यः सूनुर्न त्रययाय्यः ॥ ७

अध । हि । विक्षु । ईड्यः । असि । प्रियः । नः । अतिथिः ॥
रण्वः । पुरिऽइव । जूर्यः । सूनुः । न । त्रययाय्यः ॥ ७

अधापि च विक्षु प्रजासु हे अग्ने त्वमीड्यः स्तुत्योऽसि । भवसि । हि यस्मादेवं । यस्मादेवं तस्मान्नोऽस्माकमतिथिः । लुप्तोपममेतत् । अतिथिरिव प्रियोऽसि । यद्वा अतिथिः सततगामी भूत्वास्माकं प्रियोऽसि । तथा पुरीव नगर्यां जूर्यो जीर्णो वृद्धो हितोपदेष्टा राजेव रण्वो रमणीयो गंतव्यो वा भवसि । तथा सूनुर्न पुत्र इव त्रययाय्यो यजमानैस्त्रातव्यः पालयितव्यो भवसि ॥ त्रायतेरेतद्रूपं ॥ यद्वैतत्सूनोर्विशेषणं । विद्यातपःकर्मलक्षणं त्रयं यातीति त्रययाय्यः ॥ यातेरौणादिक आय्यप्रत्ययः । स्पृहयाय्य इति यथा । अथवा त्रयय त्र्यो जन्मत्रयं प्राप्तः । जन्मत्रयं श्रूयते । मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मौञ्जिबंधनात् । तृतीयं यज्ञदीक्षाया इति जन्मत्रयं श्रुतमिति । तादृशः पुत्र इति । रण्वो रमणीयोऽसि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

क्रत्वा हि द्रोणे अज्यसेऽग्ने वाजी न कृत्व्यः ।

परिज्मेव स्वधा गयोऽत्यो न ह्वार्यः शिशुः ॥ ८

क्रत्वा । हि । द्रोणे । अज्यसे । अग्ने । वाजी । न । कृत्व्यः ।

परिज्माऽइव । स्वधा । गयः । अत्यः । न । ह्वार्यः ।

शिशुः ॥ ८

हे अग्ने क्रत्वा कर्मणा मंथनरूपेण द्रोणे द्रुमे काष्ठेऽरण्यां विद्यमानस्त्वमज्यसे व्यज्यसे खलु । तथा वाजी न वेजनवानश्व इव कृत्व्यः । कृत्वीति कर्मनाम । हविर्वहनादीनां कर्मणां कर्ता । स यथा पुरुषं वहति तद्वद्धविर्वहनमग्नेरसाधारणं । तथा परिज्मेव परितः सर्वत्र गंता वायुरिव दावानलादिरूपेण सर्वत्र गंता त्वं स्वधा । अन्ननामैतत् । अन्नं गयो गृहं च भवसि । उभयोर्दातेत्यर्थः । अपि च शिशुर्जातमात्रो बालोऽपि त्वमत्यो न सततगामी अत्यश्व इव ह्वार्यः कुटिलगतस्ततो गंतासि ॥ ह्वृ कौटिल्य इत्यस्यैतद्रूपं ॥

करोर्यामग्नेर्धामच्छदो वैकल्पिकत्वनुवाक्या त्वं त्येति । सूत्रितं च । त्वं त्या चिदच्युता धामन् ते विश्वं भुवनमधिश्रितं । आ० २. १३. । इति ॥

॥ सैषा नवमी ॥

त्वं त्या चिदच्युताग्ने पशुर्न यवसे ।

धामा ह यत्ते अजर वना वृश्चंति शिक्वसः ॥ ९

त्वं । त्या । चित् । अच्युता । अग्ने । पशुः । न । यवसे ।

धाम । ह । यत् । ते । अजर । वना । वृश्चंति । शिक्वसः ॥ ९.

हे अग्ने त्वं त्या तानि काष्टानि । चिच्छब्दोऽपिशब्दसमानार्थो भिन्नक्रमः । अच्युताच्युतानि च्यावयितुमशक्यान्यपि । अत्सीति शेषः । तत्र दृष्टांतः । यवसे घासे विसृष्टः पशुरिव । स यथा सर्वं भक्षयति तथा त्वं प्रौढकाष्टादीनि क्षणमात्रेण

दहसीत्यर्थः । हे अजर जरारहिताग्ने यव्यस ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठ्या लुक् ॥ मिकसो दीप्तस्य ते तव धाम धामानि तेजांसि वना वननीयानि संभजनीयान्यरण्यानि वृश्चंति छिंदंति तक्षंति च त्वमिति पूर्वत्रान्वयः । हेत्येतस्मादपूर्वं ॥

। अथ दशमी ॥

वेषि ह्यध्वरीयतामग्ने होता दमे विशां ।

समृधो विश्पते कृणु जुषस्व हव्यमंगिरः ॥ १०

वेषि । हि । अध्वरयतां । अग्ने । होता । दमे । विशां ।

सं॰ऋधः । विश्पते । कृणु । जुषस्व । हव्यं । अंगिरः ॥ १०

हे अग्ने अध्वरीयतामध्वरं यज्ञमात्मन इच्छतां विशां यजमानानां दमे गृहे त्वं होता देवानामाह्वाता सन् वेषि हि स्तुतिं कामयसे वा यतः कामयसे अतः कारणाद्विश्पते विशां पालकाग्ने समृधः समृद्धानस्मान्यजमानान् कृणु । कुरु । त्वां च हे अंगिरोऽङ्गमादिगुणयुक्त अंगाररूप वाग्ने हव्यमस्मदीयं हविर्जुषस्व । सेवस्व ॥

॥ अथैकादशी ॥

अच्छा नो मित्रमहो देव देवानग्ने वोचः सुमतिं रोदस्योः ।

वीहि स्वस्तिं सुक्षितिं दिवो नॄन्द्विषो अंहांसि दुरिता तरेम ता

तरेम तवावसा तरेम ॥ ११

अच्छ । नः । मित्र॰महः । देव । देवान् । अग्ने । वोचः ।

सु॰मतिं । रोदस्योः ।

वीहि । स्वस्तिं । सु॰क्षितिं । दिवः । नॄन् । द्विषः ।

अंहांसि । दुः॰इता । तरेम । ता । तरेम । तव ।

अवसा । तरेम ।

हे मित्रमहोऽनुकूलदीप्ते देव दानादिगुणयुक्ताग्ने त्वं दक्षो बलवानिषु दर्शनीयो यंतेमानस्त्वं ऐरान्वष्टव्यानिंद्रादीन् बलाभिमुख्येन नोऽस्माकं सुमतिं स्तुतिं बोधः । ब्रूहि । दिवः स्तुतेनॄन् चेतूनवान् सुचितिं शोभननिवासयुक्तं स्वस्तिविनाशं यौहि । गमय ॥ वेतिरत्रांतर्भावितण्यर्थो द्रष्टव्यः ॥ वयं च द्विषो द्वेष्टॄन् मतूनंहांसि पापानि दुरिता तरफललक्षपाणि दुर्गमनानि तरेम । अतिक्रामेम । तथा ता तानि अव-हितानि जन्मांतरकृतानि च पापादीनि तरेम । उक्त एवार्थो दर्ढाय पुनरुच्यते । हे अग्ने तवावसा रक्षणेन द्वेष्टॄन्प्रभृतीनत्यंतं तरेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे द्वितीयो वर्गः ॥

अग्ने स क्षेषदित्यष्टर्चं तृतीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं । अनुक्रांतं च । अग्नेऽष्टावितिं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ने॒ स क्षे॑षदृत॒पा ऋ॑ते॒जा उ॒रु ज्योति॑र्नशते देव॒युष्टे॑ ।
यं त्वं मि॒त्रेण॒ वरु॑णः स॒जोषा॒ देव॒ पासि॒ त्यज॑सा म॒र्तमंहः॑ ॥ १

अग्ने॑ । सः । क्षे॒ष॒त् । ऋ॒त॒ऽपाः । ऋ॒ते॒ऽजाः । उ॒रु । ज्योतिः॑ ।
न॒श॒ते॒ । दे॒व॒ऽयुः । ते॒ ।
यम् । त्वम् । मि॒त्रेण॑ । वरु॑णः । स॒ऽजोषाः॑ । देव॑ । पासि॑ ।
त्यज॑सा । मर्त॑म् । अंहः॑ ॥ १

हे अग्ने स यजमानः क्षेषत् । क्षियति । निवसति । चिरकालं जीवेदित्यर्थः । कीदृशो यजमानः । ऋतपा ऋतस्य यज्ञस्य पालक ऋतेजा यज्ञनिमित्तं जातः । अपित्वा च ते त्वदीयं देवयुर्दर्शनात्मन इच्छन् स यजमान उरु विस्तीर्णं ज्योतिः सूर्याख्यं नशते । प्राप्नोति । हे देव द्योतमानाग्ने यं मर्तं मनुष्यं यजमानं मित्रेण वरुणः ॥ तृतीयार्थे प्रथमा ॥ वरुणेन च सजोषाः प्रीयमाणस्त्वं त्यजसा त्याजन-साधनेनायुधेनांहो ऽंहसः पापात्पासि रक्षसि स यजमान इति पूर्वत्र संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ईजे यज्ञेभिः शशमे शमीभिर्ऋधद्वारायाग्नये ददाश।
एवा चन तं यशसामजुष्टिर्नांहो मर्तं नशते न प्रदृप्तिः ॥२

ईजे। यज्ञेभिः। शशमे। शमीभिः। ऋधत्ऽवाराय।
अग्नये। ददाश।
एव। चन। तं। यशसां। अजुष्टिः। न। अंहः। मर्तं।
नशते। न। प्रऽदृप्तिः ॥ २

यो यजमान ऋधद्वाराय ऋध्नुवद्वारं वरणीयं धनं यस्य तादृशायाग्नये ददाश हवींषि ददाति स यजमानो यज्ञेभिः सर्वैर्यज्ञैरीजे। इष्टवान् भवति। तथा शमीभिः कर्मभिः कृच्छ्रचान्द्रायणादिभिः शशमे। शान्तश्च भवति। आग्नेयेन यागेन सर्वं फलं लभत इत्यर्थः। अपि च तं यजमानं यशसां यशस्विनां पुत्राणामजुष्टिरप्राप्तिर्नैव नशते। नैव प्राप्नोति। पुत्रवान्भवत्येवेत्यर्थः। तथा मर्तं मनुष्यं तमंहः पापं न नशते। तथा प्रदृप्तिरनर्थहेतुः प्रदर्पश्च तं न प्राप्नोति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

सूरो न यस्य दृशतिररेपा भीमा यदेति शुचतस्त आ धीः।
हेषस्वतः शुरुधो नायमक्तोः कुत्रा चिद्रण्वो वसतिर्वनेजाः ॥३

सूरः। न। यस्य। दृशतिः। अरेपाः। भीमा। यत्। एति।
शुचतः। ते। आ। धीः।
हेषस्वतः। शुरुधः। न। अयं। अक्तोः। कुत्र। चित्।
रण्वः। वसतिः। वनेऽजाः। ३

शूरो न शूर इव यस्य अग्नेर्दृशतिर्दर्शनमरेपाः पापरहितं । हे अग्ने यत् यस्य ते तव शुचतो ज्वलतो बोधयित्वा ज्वाला भीमा भयंकरा सतो भा समंताद्दीप्ति गच्छति । योऽयमग्निर्हेषस्वतः शब्दयुक्ताः शुरुधो न शुरुधः शोकस्य रोधयित्र्यो गावः । अक्तुरिति रात्रिनाम । तेन च तत्र अंधकारो राक्षसादिर्लक्ष्यते । राक्षसादेः अमुना दह्यतामिति शेषः । सोऽयं वसतिः सर्वेषामाश्रयभूतो वनेजा अरण्ये जायमानः कुत्रा चित् कुत्रचिदेव स्थाने पर्वताग्रादौ रण्वो रमणीयो भवति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तिग्मं चिदेम महि वर्पो अस्य भसदश्वो न यमसान आसा ।

विजेहमानः परशुर्न जिह्वां द्रविर्न द्रावयति दारु धक्षत् ॥ ४

तिग्मं । चित् । एम । महि । वर्पः । अस्य । भसत् । अश्वः ।

न । यमसानः । आसा ।

विजेहमानः । परशुः । न । जिह्वां । द्रविः । न । द्रावयति ।

दारु । धक्षत् ॥ ४

अस्याग्नेरेम गमनं भूमा मार्गस्तिग्मं तीक्ष्णं दुर्गम्यत्वात् । अस्य च वर्पो रूपं महि महत् प्रभूतं भसत् । दीप्यत ॥ भस भर्त्सनदीप्त्योरिति धातुः ॥ कीदृशोऽग्निः । अश्वो न अश्व इवासास्येन यमसानस्तृणादिकं नियच्छन् । तथा परशुर्न । यथा परशुः स्वकीयां धारां काष्ठे प्रक्षिपति तथा स्वकीयां जिह्वां ज्वालां विजेहमानस्तद्गुल्मादौ प्रक्षिपन् तथा दारु काष्ठं धक्षत् दहन् द्रविर्न । द्रविर्द्रावयिता स्वर्णकारः । स यथा स्वर्णादिकं द्रावयति तथा सर्वं वनं द्रावयति । भूतंभूतं भस्मसात्करोतीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स इदस्तेव प्रति धादसिष्यञ्छिशीत तेजोऽयसो न धाराम् ॥

चित्रध्रजतिररतिर्यो अक्तोर्वेर्न द्रुषद्वा रघुपत्मजंहाः ॥ ५

सः । इत् । अस्ताऽइव । प्रति । धात् । असिष्यन् । शिशीत ।

तेजः । अयसः । न । धाराम् ।

चित्रऽध्रजतिः । अरतिः । यः । अक्तोः । वेः । न । द्रुऽसद्वा ।

रघुपत्मऽजंहाः ॥ ५

स इत् स खल्वग्निरस्तेव बाणादेः क्षेप्तेव प्रतिधात् । स्वकीयज्वालां प्रतिधत्ते । यथास्ता लक्ष्याभिमुख्येन बाणं संधत्ते तथा ज्वालां संधत्त इत्यर्थः । प्रतिधाय चासिष्यन् ज्वालां प्रक्षेप्स्यन् तेजः स्वकीयं शिशीत । निश्यति । तीक्ष्णीकरोति । तत्र दृष्टांतः । अयसो न धारां । यथायोमयस्य परश्वादेर्धारां प्रक्षेप्तुकामस्तीक्ष्णीकरोति तद्वत् । तीक्ष्णीकृत्य च चित्रध्रजतिर्विचित्रगतिरक्तो रात्रेररतिरभिगंता वेर्न पक्षीव द्रुषद्वा वृक्षेषु सीदन् रघुपत्मजंहा लघुपतनसमर्थपादः । एवंभूतः सन् योऽग्निर्वर्तते स इति पूर्वत्रान्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स ईं रेभो न प्रति वस्त उस्राः शोचिषा रारपीति मित्रमहाः ।

नक्तं य ईमरुषो यो दिवा नॄनमर्त्यो अरुषो यो दिवा नॄन् ॥ ६

सः । ईम् । रेभः । न । प्रति । वस्ते । उस्राः । शोचिषा ।

रारपीति । मित्रऽमहाः ।

नक्तम् । यः । ईम् । अरुषः । यः । दिवा । नॄन् । अमर्त्यः । अरुषः ।

यः । दिवा । नॄन् ॥ ६

स ईं सोऽयमग्नी रेभो न स्तुत्यः सूर्य इवोस्रा दीप्ता ज्वालाः प्रतिवस्ते । आच्छादयति । तथा मित्रमहाः सर्वेषामनुकूलप्रकाशः सन् शोचिषा तेजसा रारपीति । भृशं शब्दं करोति । य ईमयमग्निर्नक्तं रात्रावरुष आरोचमानः सन् दिवावनीव नॄन्मनुष्यान् स्वस्वकार्ये प्रेरयति । पुनश्छन्दः पूरकः । तथामर्त्योऽमरणधर्माऽरुष आरोचमानो रोचरहितो वा योऽग्निर्दिवा द्योतमानेन तेजसा नॄन्नेतॄन्ना-

स्तीयान्रश्मीन् प्रेरयति स इति पूर्वत्र संबंधः। यद्वा नक्तं रात्रौ योऽयमग्निरुप-आरोचमानो यच्च अरत्यरहितोऽग्निर्दिवाग्नि नॄनेतॄन् देवान्हविर्भिः संयोजयति। यो दिवा नॄनिति पुनरुक्तिरादरार्था॥

॥ अथ सप्तमी ॥

दिवो न यस्य विधतो नवीनोद्वृषा रुक्ष ओषधीषु नूनोत्।

घृणा न यो ध्रजसा पत्मना यन्ना रोदसी वसुना दं सुपत्नी॥ ७

दिवः। न। यस्य। विधतः। नवीनोत्। वृषा। रुक्षः।

ओषधीषु। नूनोत्।

घृणा। न। यः। ध्रजसा। पत्मना। यन्। आ।

रोदसी इति। वसुना। दं। सुपत्नी इति सुऽपत्नी॥ ७

दिवो न दीप्तस्य सूर्यस्येव विधतो विधातू रश्मीकुर्वतो यस्याग्नेर्नवीनोत् स्तवं शब्दोऽभूत्। एतदेव व्याचष्टे। वृषा कामानां वर्षिता रुक्षो दीप्तः सोऽग्निरोषधीषु दह्यमानासु नूनोत्। शब्दमकरोत्। यश्च घृणा न संचरणशीलेन दीप्तेन वा ध्रजसा गमनशीलेन तेजसा पत्मनेतस्तत उत्पतता यन् गच्छन् वर्तते सऽग्निर्दं अस्मच्छत्रून् दमयन् सुपत्नी शोभनपतिके रोदसी द्यावापृथिव्यौ वसुना धनेना-पूरयति॥

॥ अथाष्टमी ॥

धायोभिर्वा यो युज्येभिरर्कैर्विद्युन्न दविद्योत्स्वेभिः शुष्मैः।

शर्धो वा यो मरुतां ततक्ष ऋभुर्न त्वेषो रभसानो अद्यौत्॥ ८

धायःऽभिः। वा। यः युज्येभिः। अर्कैः। विऽद्युत्। न।

दविद्योत्। स्वेभिः। शुष्मैः।

शर्धः। वा। यः। मरुताम्। ततक्ष। ऋभुः। न। त्वेषः।

रभसानः। अद्यौत्॥ ८

योऽग्निर्धायोभिर्धारकैरश्वैरिव युज्यैर्युज्यैः स्वयमेव युज्यमानैरर्कैरर्चनीयै-र्दीप्तिभिर्गच्छति सोऽग्निर्विद्युच्च विद्युदिव स्वेभिः स्वकीयैः शुष्मैः शोषकैस्तेजो-र्भिर्दविद्योत् । विद्योतते । यश्च मरुतामेतन्नामकानां देवानां शर्धो वा बलमिव ततक्ष तनूकरोति सर्वं तीक्ष्णीकरोति । शोधयतीति यावत् । सोऽस्मदृभुर्न उरु भासमानः सूर्य इव त्वेषो दीप्तो रभसानो वेगं कुर्वन् अद्यौत् । विद्योतते । प्रकाशते ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे चतुर्थो वर्गः ॥

यथा होतरित्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं । यथा होतरित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यथा होतर्मनुषो देवताता यज्ञेभिः सूनो सहसो यजासि ।

एवा नो अद्य समना समानानुशन्नग्न उशतो यक्षि देवान् ॥ १ ॥

यथा । होतः । मनुषः । देवऽताता । यज्ञेभिः । सूनो इति ।

सहसः । यजासि ।

एव । नः । अद्य । समना । समानान् । उशन् । अग्ने ।

उशतः । यक्षि । देवान् ॥ १ ॥

हे होतर्देवानामाह्वातः सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने यथा येन प्रकारेण मनुषो मनोः प्रजापतेर्यजमानस्य देवताता । यज्ञनामैतत् । देवताती यज्ञे यज्ञेभिर्यजमान-साधनैर्हविर्भिर्यजासि देवानयजासि एवं नः हे अग्ने नोऽस्माकमद्यास्मिन्यज्ञे समानान् स्वतुल्यानिंद्रादीनुशन् कामयमानस्त्वमुशतः कामयमानान्यष्टव्यान् देवान् समना यज्ञे यक्षि । यज । यद्वा । समानं मन्यंतेऽस्मिन् देवानिति समना यज्ञः । तस्मिन्सप्तम्या लुक् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स नो विभावा चक्षणिर्न वस्तोरग्निर्वन्दारु वेद्यश्चनो धात् ।

विश्वायुर्यो अमृतो मर्त्येषूषर्भुद्भूदतिथिर्जातवेदाः ॥ २ ॥

सः। नः। विभाऽवा। चक्षणिः। न। वस्तोः। अग्निः।
वंदारु। वेद्यः। चनः। धात्।
विश्वऽआयुः। यः। अमृतः। मर्त्येषु। उषःऽभुत्। भूत्।
अतिथिः। जातऽवेदाः॥ २

वस्तोरहनि चक्षणिर्न प्रकाशकः सूर्य इव विभावा विशेषेण दीप्यमानो वेद्यः सर्वैर्ज्ञातव्यः संभजनीयो वा सोऽग्निर्नोऽस्मभ्यं वंदारु वंदनीयं स्तुत्यं चनोऽन्नं धात्। दधातु। प्रयच्छत्वित्यर्थः। विश्वायुः सर्वेषां जीवनहेतुर्योऽमृतो मरणरहितोऽतिथिवदभिगन्तव्यो जातवेदा जातानां वेदिता जातधनो वा एवंभूतो योऽग्निर्मर्त्येषु मनुष्येषु यजमानेषूषर्भुत् उषःकालेऽग्निहोत्रहोमार्थं प्रबुद्धो भवति स इति पूर्वत्रान्वयः॥

॥ अथ तृतीया॥

द्यावो न यस्य पनयंत्यभ्वं भासांसि वस्ते सूर्यो न शुक्रः।
वि य इनोत्यजरः पावकोऽश्नस्य चिच्छिश्नथत्पूर्व्याणि॥ ३

द्यावः। न। यस्य। पनयंति। अभ्वं। भासांसि। वस्ते।
सूर्यः। न। शुक्रः।
वि। यः। इनोति। अजरः। पावकः। अश्नस्य। चित्।
शिश्नथत्। पूर्व्याणि॥ ३

नेति संप्रत्यर्थे। उक्तं च। अस्त्युपमार्थस्य संप्रत्यर्थे प्रयोगः। नि० ७.३१। इति॥ द्यावः स्तोतारः संप्रतीदानीं यस्याग्नेरभ्वं महत्कर्म पनयंति स्तुवंति सोऽग्निः सूर्यो न सूर्य इव शुक्रः शुक्लवर्णः सन् भासांसि तेजांसि वस्ते। आच्छादयति। यश्चाजरो जरारहितः पावकः सर्वस्य शोधकोऽग्निर्वीनोति भासा सर्वं व्याप्नोति सोऽयमश्नस्य चित् व्यापनशीलस्यापि राक्षसादेः पूर्व्याणि चिरंतनानि पुराणि शिश्नथत्। हिनस्ति॥ श्नथ क्नथ हिंसार्था इति धातुः॥

। अथ चतुर्थी ॥

ब्रह्मा हि सूनो अस्यद्मसद्वा चक्रे अग्निर्जनुषाज्मान्नं।

स त्वं न ऊर्जसन ऊर्जं धा राजेव जेरवृके क्षेष्यंतः॥ ४

ब्रह्मा। हि। सूनो इति। असि। अद्मऽसद्वा। चक्रे। अग्निः।

जनुषा। अज्म। अन्नं।

सः। त्वं। नः। ऊर्जऽसने। ऊर्जं। धाः। राजाऽइव। जेः।

अवृके। क्षेषि। अंतरिति ४॥

हे सूनो सहसः पुत्र। ब्रह्मा बृ प्रेरणे। सर्वस्य प्रेरकाग्ने ब्रह्मा वदनीयः स्तुत्योऽसि हि। परः पादः परोक्षकृतः। अद्मसद्वाद्मसदनीयेषु हविःषु सीदन् हविःस्वीकरणार्थोपविशन्नग्निर्जनुषा जन्मना स्वभावत एवाज्मन्। अज्मनामैतत्। अज्मनं च यजमानानां चक्रे। करोति। ऊर्जसन ऊर्जश्चान्नस्य दातरग्ने नोऽस्मभ्यं स त्वमीदृशस्त्वमूर्जमन्नं धाः। देहि। तथा राजेव जेः। अस्मच्छत्रून् जय। एतत्सर्वं अवृके राक्षसादिभिर्बाधकैर्विमुक्तेऽस्मदीयेऽग्न्यागारेऽन्तर्मध्ये क्षेषि। निवस॥

॥ अथ पंचमी ॥

नितिक्ति यो वारणमन्नमत्ति वायुर्न राष्ट्र्यत्येत्यक्तून्।

तुर्याम यस्त आदिशामरातीरत्यो न ह्रुतः पततः परिह्रुत्॥ ५

निऽतिक्ति। यः। वारणं। अन्नं। अत्ति। वायुः। न।

राष्ट्री। अति। एति। अक्तून्।

तुर्याम। यः। ते। आऽदिशां। अरातीः। अत्यः। न।

ह्रुतः। पततः। परिऽह्रुत्॥ ५

योऽग्निर्वारयं तमसां निवारकं स्वकीयं तेजो निर्तिक्ति निश्यति तीक्ष्णीकरोति ॥ तिज निशाने इति धातुः ॥ यश्चान्नं यष्टृभिर्दीयमानं हविर्लक्षणमत्ति भक्षयति । तथा च श्रूयते । अन्नादो वा एषोऽन्नपतिर्यदग्निरिति । सोऽग्निर्वायुर्न वायुरिव राष्ट्री । ईश्वरनामैतत् । राष्ट्रं राज्यं । तद्वान् । वायुर्यथा स्वमाहात्म्येन सर्वमीष्टे तद्वत् । सर्वस्येश्वर इत्यर्थः । तादृशः सन् अक्तून् रात्रीरत्येति । अतिक्रामति । तद्गतमंधकारं तिरस्करोतीत्यर्थः वयं च त्वत्प्रसादात्तुर्याम तं हिंस्याम यो जनस्ते तुभ्यमादित्यमादित्समानानां दीयमानानां हविषामरातीरराति रदाता ॥ छांदसो दीर्घः ॥ यद्वारातीर्धनस्यादातृन् ते त्वां प्रत्यादित्यमादेष्टृणामाचक्षाणानामस्माकं यो जनो विरोधी तं हिंस्याम । त्वं चात्यो न शीघ्रगाम्यश्व इव हुतो हिंसकात्पततः अभिमुख्येन गच्छतः पतन् परिहृत् परिगत्य हंता भव ॥ ह्वरतेर्हिंसार्थस्यैतद्रूपं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ सूर्यो न भानुमद्भिरर्कैरग्ने ततंथ रोदसी वि भासा ।
चित्रो नयत्परि तमांस्यक्तः शोचिषा पत्मन्नौशिजो न दीयन् ॥ ६

आ । सूर्यः । न । भानुमत्ऽभिः । अर्कैः । अग्ने । ततंथ । रोदसी इति । वि । भासा ।
चित्रः । नयत् । परि । तमांसि । अक्तः । शोचिषा । पत्मन् । औशिजः । न । दीयन् ॥ ६

हे अग्ने रोदसी द्यावापृथिव्यौ भासा दीप्त्या व्याततंथ । विशेषेणाच्छादयसि । तत्र दृष्टांतः । भानुमद्भिः प्रभावद्भिरर्कैरर्चनीयैः किरणैः सूर्यो न । यथा सूर्य आतनोति तद्वत् । पराऽंचः पराचक्षतः । पत्मन् । पतत्यस्मिन्निति पत्म मार्गः । तस्मिन्नौशिजो न । उशिजः स्तोतारः । स्तुत्यस्तथा तस्य पुत्र औशिजः सूर्यः । स इव दीयन् गच्छन् शोचिषा तेजसाक्तः संश्लिष्टः अत एव चित्रश्चायनीयोऽग्निस्तमांसि नैशान्यंधकाराणि परिणयत् । परिणयति । परितो गमयति । एवं च दीप्त्या दिग्भागान्विततंथतीत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वां हि मंद्रतममर्कशोकैर्ववृमहे महि नः श्रोष्यग्ने ।

इंद्रं न त्वा शवसा देवता वायुं पृणंति राधसा नृतमाः ॥ ७

त्वां । हि । मंद्रऽतमं । अर्कऽशोकैः । ववृमहे । महि । नः ।

श्रोषि । अग्ने ।

इंद्रं । न । त्वा । शवसा । देवता । वायुं । पृणंति ।

राधसा । नृऽतमाः ७ ॥

हे अग्ने मंद्रतमं स्तुत्यतमं त्वामर्कशोकैरर्चनीयैः पूजनीयैः शोकैर्दीप्तिभिर्युक्तं हि यस्मात् ववृमहे संभजामहे। यद्वार्कशोकैरर्चनीयैः प्रशस्यैर्दीप्तिकरणैः स्तोत्रैः साधनभूतैस्त्वां संभजामहे तस्मान्महि महत्तेऽस्मदीयं स्तोत्रं श्रोषि। शृणु। हे अग्ने नृतमाः स्तुतीनां नेतृतमा ऋत्विजः शवसा बलेन वायुं गंतारं। यद्वा वायुमिव शवसा युक्तमिंद्रं न इंद्रमिव देवता देवतात्मानं त्वां राधसा हविर्लक्षणेन धनेन पृणंति। प्रीणयंति॥ देवताशब्दात् द्वितीयायाः सुपां सुलुगिति लुक्॥

॥ अथाष्टमी ॥

नू नो अग्नेऽवृकेभिः स्वस्ति वेषि रायः पथिभिः पर्ष्यंहः

ता सूरिभ्यो गृणते रासि सुम्नं मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ ८

नु । नः । अग्ने । अवृकेभिः । स्वस्ति । वेषि । रायः ।

पथिऽभिः । पर्षि । अंहः

ता । सूरिऽभ्यः । गृणते । रासि । सुम्नं । मदेम ।

शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ८

हे अग्ने नोऽस्माननृकेभिः। वृकाः स्तेनाः। तद्रहितैः पथिभिर्मार्गैः रायो धनानि नु क्षिप्रं स्वस्ति क्षेमेण वेषि। गमय। प्रापय। अंहोऽंहसः पापात्पर्षि। उक्तलक्षणैर्मार्गैः पारय चास्मान्। यानि त्वया सूरिभ्यः स्तोतृभ्यो देयानि सुम्नानि ता तानि सुम्नं सुम्नानि सुखानि गृणते स्तुवते मह्यं रासि। देहि। वयं च शतहिमाः शतं हेमंतान् संवत्सरान् सुवीराः। वीरोऽज्रावंत इति वीराः पुत्रादयः। शोभनपुत्रपौत्रादिसहिताः संतो मदेम। हृष्याम॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे षष्ठो वर्गः॥

हुवे व इति सप्तर्चं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं। तथा चानुक्रम्यते। हुवे वः सप्तेति। प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

हुवे वः सूनुं सहसो युवानमद्रोघवाचं मतिभिर्यविष्ठं।

य इन्वति द्रविणानि प्रचेता विश्ववाराणि पुरुवारो अध्रुक्॥ १

हुवे। वः। सूनुं। सहसः। युवानं। अद्रोघऽवाचं।

मतिऽभिः। यविष्ठं।

यः। इन्वति। द्रविणानि। प्रऽचेताः। विश्वऽवाराणि।

पुरुऽवारः। अध्रुक्॥ १

हे अग्ने वः॥ व्यत्ययेन बहुवचनं॥ त्वां मतिभिर्मननीयैः स्तोत्रैर्हुवे। आह्वयामि। कीदृशं। सहसो बलस्य सूनुं पुत्रं। अग्निर्हि बलेन मथ्यमानो जायते। युवानं नित्यतरुणं फलस्य मिश्रयितारं वा अद्रोघवाचं। अद्रोग्धव्या प्रशस्ता स्तुतिरूपा वाक् यस्मिन् प्रयुज्यते तादृशं। यविष्ठमतिशयेन युवानं। प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानः पुरुवारः पुरुभिर्बहुभिर्वरणीयः संभजनीयोऽध्रुगद्रोग्धा यजमानानां एवंभूतो योऽग्निर्विश्ववाराणि सर्वैर्वरणीयानि संभजनीयानि प्रभूतानि द्रविणानि धनानीन्वति प्रेरयति। स्तोतृभ्यो ददातीति यावत्। तं त्वा हुव इति पूर्वत्र संबंधः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वे वसूनि पुर्वणीक होतर्दोषा वस्तोरेरिरे यज्ञियासः।

क्षामेव विश्वा भुवनानि यस्मिन्त्सं सौभगानि दधिरे पावके ॥२

त्वे इति। वसूनि। पुरुऽअनीक। होतः। दोषा। वस्तोः।

आ। ईरिरे। यज्ञियासः।

क्षामऽइव। विश्वा। भुवनानि। यस्मिन्। सं। सौभगानि।

दधिरे। पावके॥२

हे पुर्वणीक बहुज्वाल होतर्देवानामाह्वातरग्ने त्वे त्वयि दोषा रात्रौ वस्तोरहनि च यज्ञियासो यज्ञार्हा यजमाना वसूनि हविर्लक्षणानि धनान्येरिरे। आभिमुख्येन प्रेरयंति। प्रापयंति। जुह्वतीत्यर्थः। विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि क्षामेव क्षमायां भूम्यामिव यस्मिन् पावके शोधकेऽग्नौ सौभगानि धनानि संदधिरे देवाः संन्यक्षिप्तवंतः। अग्नौ वामं वसु संन्यदधतेति ब्राह्मणं। तस्मिंस्त्वयीति पूर्वत्र योज्यं॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं विक्षु प्रदिवः सीद आसु क्रत्वा रथीरभवो वार्याणां।

अत इनोषि विधते चिकित्वो व्यानुषग्जातवेदो वसूनि ॥३

त्वं। विक्षु। प्रऽदिवः। सीदः। आसु। क्रत्वा। रथीः।

अभवः। वार्याणां।

अतः। इनोषि। विधते। चिकित्वः। वि। आनुषक्।

जातऽवेदः। वसूनि॥३

हे अग्ने त्वं प्रदिवः। पुराणनामैतत्। पुरातनकालीनासु विक्षु प्रजास्वद्य परिदृश्यमानासु च सोदः। सीदसि। विश्वांतरात्मना वससि। तथा क्रत्वा महीयेन कर्मणा वार्याणां वरणीयानां धनानां रयोरभवः। रंहयिता यजमानेभ्यः प्रापयिताभूः। अतः कारणात् हे चिकित्वो विद्वन् जातवेदो जातानां प्राणिनां वेदितरग्ने विधते परिचरते यजमानाय वसूनि धनान्यानुषक् सततं यथा भवति तथा वीनोषि विविधं प्रेरयसि ॥

प्रथम्येऽभिप्लवे यो नः सनुत्य इति तृचः। सूत्रितं च। यो नः सनुत्यो अभिदासदग्ने भवा नो अग्ने सुमना उपेताविति तृचाः। आ० ४.६.। इति ॥

॥ तयोः प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

यो नः सनुत्यो अभिदासदग्ने यो अंतरो मित्रमहो वनुष्यात्।

तमजरेभिर्वृषभिस्तव स्वैस्तपा तपिष्ठ तपसा तपस्वान् ॥ ४

यः। नः। सनुत्यः। अभिऽदासत्। अग्ने। यः। अंतरः।

मित्रऽमहः। वनुष्यात्।

तं। अजरेभिः। वृषऽभिः। तव। स्वैः। तप। तपिष्ठ।

तपसा। तपस्वान् ॥ ४

हे अग्ने यः शत्रुः सनुत्यः। सनुतरित्यंतर्हितनाम। अंतर्हिते देशे वर्तमानः सन् नोऽस्मानभिदासत् उपक्षयति बाधते। यश्चांतरोऽभ्यंतरवर्ती सन् हे मित्रमहोऽनुकूलदीप्ते मित्राणां महयितर्वाग्ने वनुष्यात् हिंस्यात् तमुभयविधं हे तपिष्ठ तप्तृतमाग्ने तपसा तेजसा तपस्वांस्तेजस्वी त्वमजरेभिर्जरारहितैर्वृषभिर्वर्षितृभिः स्वैरात्मभूतैस्तव स्वैः स्वभूतैरसाधारणैस्तेजोभिस्तप। दह ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्ते यज्ञेन समिधा य उक्थैरर्केभिः सूनो सहसो ददाशत्।

स मर्त्येष्वमृत प्रचेता राया द्युम्नेन श्रवसा वि भाति ॥ ५

यः। ते। यज्ञेन। सम्ऽइधा। यः। उक्थैः। अर्केभिः।

सूनो इति। सहसः। ददाशत्।

सः। मर्त्येषु। अमृत। प्रऽचेताः। राया। द्युम्नेन।

श्रवसा। वि। भाति॥५

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने ते त्वां यो यजमानो यज्ञेन यागेन ददाशत् परिचरति। यश्च समिधा समिन्धनसाधनेनेध्मेन। यश्चोक्थैः शस्त्रैरर्केभिरर्चनीयैः स्तोत्रैश्च परिचरति हे अमृत मरणधर्मरहिताग्ने स यजमानो मर्त्येषु मनुष्येषु प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानः सन् राया धनेन द्युम्नेन द्योतमानेन श्रवसा श्रवणीयेनान्नेन यशसा वा वि भाति। विशेषेण प्रकाशते॥

॥ अथ षष्ठी॥

स तत्कृधीषितस्तूयमग्ने स्पृधो बाधस्व सहसा सहस्वान्।

यच्छस्यसे द्युभिरक्तो वचोभिस्तज्जुषस्व जरितुर्घोषि मन्म॥६

सः। तत्। कृधि। इषितः। तूयम्। अग्ने। स्पृधः। बाधस्व।

सहसा। सहस्वान्।

यत्। शस्यसे। द्युऽभिः। अक्तः। वचःऽभिः। तत्। जुषस्व।

जरितुः। घोषि। मन्म॥६

हे अग्ने स त्वमिषितः प्रेषितः सन् तूयं क्षिप्रं तत्कृधि। कुरु। किं तदित्यत आह। सहस्वान् बलवांस्त्वं स्पृधः स्पर्धमानान् सहसा बलेन परेषामभिभवनसमर्थेन तेजसा वा बाधस्व। विनाशय। द्युभिर्द्योतमानैस्तेजोभिरक्तो संसिक्तस्त्वं वचोभिः स्तुतिरूपैर्वाक्यैर्यच्छस्यसे यत्स्तूयसे। त्वामुद्दिश्य यत् स्तोत्रं स्तोतृभिः क्रियत इत्यर्थः। तन्मन्म मननीयं घोषि घोषणीयं जरितुः स्तोत्रं जुषस्व। सेवस्व॥

अग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालमित्यस्यामिष्टावेषा याज्या। सूत्रितं च। अश्याम तं काममग्ने तवोतीति कामाय। आ० २. १०. इति॥

॥ सैषा सप्तमी॥

अश्याम तं काममग्ने तवोती अश्याम रयिं रयिवः सुवीरं।

अश्याम वाजमभि वाजयंतोऽश्याम द्युम्नमजराजरं ते॥ ७

अश्याम। तं। कामं। अग्ने। तव। ऊती। अश्याम।

रयिं। रयिऽवः। सुऽवीरं।

अश्याम। वाजं। अभि। वाजऽयंतः। अश्याम। द्युम्नं।

अजर। अजरं। ते॥ ७

हे अग्ने ते तव संबंधिन्योती ऊत्या रक्षया तं काममश्याम। प्राप्नुयाम। तमेव कामं विवृणोति। हे रयिवो धनवन्नग्ने सुवीरं शोभनपुत्रादियुक्तं रयिं धनमश्याम। प्राप्नुयाम। तथा वाजयंतो वाजमन्नमात्मन इच्छंतो वयं वाजं त्वया दत्तमन्नमभि आभिमुख्येनाश्याम। प्राप्नुयाम। हे अजर जरारहिताग्ने त्वदीयमजरं जरारहितं द्युम्नं द्योतमानं यशश्चाश्याम प्राप्नुयाम॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे सप्तमो वर्गः॥

प्र नव्यसेति सप्तर्चं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं। प्र नव्यसेत्यनुक्रांतं॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

प्र नव्यसा सहसः सूनुमच्छा यज्ञेन गातुमव इच्छमानः।

वृश्चद्वनं कृष्णयामं रुशंतं वीती होतारं दिव्यं जिगाति॥ १

प्र। नव्यसा। सहसः। सूनुं। अच्छ। यज्ञेन। गातुं।

अवः। इच्छमानः।

वृश्चत्ऽवनं। कृष्णऽयामं। रुशंतं। वीती। होतारं। दिव्यं।

जिगाति॥ १

गातुमुपगंतव्यं स्तोतव्यं वा सहसः सूनुं बलस्य पुत्रमग्निमवोऽवनं रक्षणं वा इच्छमान इच्छन् स्तोता नव्यसा नवतरेण यज्ञेन युक्तः सन् अच्छाभिमुख्येन प्र जिगाति। प्रकर्षेण गच्छति। कीदृशमग्निं। वृश्चद्वनं वृश्चत् छिंदत् दग्धं वनं येन तादृशं कृष्णयामं कृष्णवर्त्मानं रुशंतं श्वेतवर्णं वीती वीत्या कांतेन यज्ञेन होतारं यष्टारं दिव्यं दिवि भवं॥

॥ अथ द्वितीया॥

स श्वितानस्तन्यतू रोचनस्था अजरेभिर्नानदद्भिर्यविष्ठः।
यः पावकः पुरुतमः पुरूणि पृथून्यग्निरनुयाति भर्वन्॥ २

सः। श्वितानः। तन्यतुः। रोचनऽस्थाः। अजरेभिः।

नानदत्ऽभिः। यविष्ठः।

यः। पावकः। पुरुऽतमः। पुरूणि। पृथूनि। अग्निः।

अनुऽयाति। भर्वन्॥ २

सोऽग्निः श्वितानः श्वेतमानः श्वेतवर्णो वर्तते। तन्यतुः शब्दकारी रोचनस्थाः। रोचंतेऽस्मिन् ग्रहनक्षत्रादीनीति रोचनमंतरिक्षं। तत्र स्थितोऽजरेभिर्जरारहितैर्नानदद्भिरत्यर्थं शब्दं कुर्वद्भिर्यज्ञो रश्मिभिर्वा यविष्ठो युवतमः। यः पावकः शोधकोऽग्निः पुरुतमोऽतिशयेन प्रभूतः सन् पुरूणि बहूनि पृथूनि स्थूलानि काष्ठानि भर्वन् भक्षयन् अनुयाति अनुगच्छति स इत्थमित्थं वर्तत इति पूर्वत्र संबंधः॥

गार्हपत्यादीनां मिथः संसर्गेऽग्नये विविचय इष्टिः कर्तव्या। तत्र वि त इत्येषानुवाक्या। आ० ३, १६॥

॥ सैषा तृतीया॥

वि ते विष्वग्वातजूतासो अग्ने भामासः शुचे शुचयश्चरंति।
तुविम्रक्षासो दिव्या नवग्वा वना वनंति धृषता रुजंतः॥ ३

वि । ते । विष्व॑क् । वात॑ऽजूतासः । अग्ने । भामा॑सः ।

शुचे । शुच॑यः । चरं॑ति ।

तुविऽम्रक्षासः॑ । दिव्याः॑ । नव॑ऽग्वाः । वना॑ । वनं॑ति ।

धृषता । रुजंतः॑ ॥ ३

हे शुचे शुच दीप्त अग्ने ते त्वदीया वातजूतासो वातेन प्रेरिताः शुचयो निर्मला भामासो दीप्तयो विष्वक् सर्वतो वि चरंति । विविधं गच्छंति । तुविम्रक्षासो बहु-काष्ठानि मृशंतो दिव्या दिवि द्योतमानेऽग्नौ भवा नवग्वा नूतनगमनास्ते रश्मयो वना वनानि वनंति । संभजंते । दहंतीत्यर्थः । किं कुर्वंतः । धृषता धर्षकेण तेजसा रुजंतो वनानि भंजयंत ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ये ते॑ शुक्रासः॒ शुच॑यः शुचिष्मः॒ क्षां वप॑न्ति॒ विषि॑तासो॒ अश्वाः॑ ।

अध॑ भ्रमस्त॑ उर्वि॒या वि भा॑ति या॒तय॑मानो॒ अधि॒ सानु॒ पृश्नेः॑ ॥ ४

ये । ते । शुक्रासः॑ । शुच॑यः । शुचिष्मः । क्षाम् । वप॑न्ति ।

विऽसि॑तासः । अश्वाः॑ ।

अध॑ । भ्रमः । ते । उर्वि॒या । वि । भा॑ति । यातय॑मानः ।

अधि॑ । सानु॑ । पृश्नेः॑ ॥ ४

हे शुचिष्मो दीप्तिमवग्ने ते तव शुक्रासः शुभ्रा ये शुचयो दीप्तयो क्षां पृथिवीं भूमिं वपंति मुंडयंति । क्षेत्रस्थानीयानोषधिवनस्पतीन् दहंतीत्यर्थः । अग्निर्ह दाति रोमा पृथिव्याः । ऋग्वे० ८. ६५. ४. । इति निगमांतरं । ते रश्मयो विषितासो विमुक्ता अश्वा इव । इतस्ततो गच्छंतीति शेषः । अधास्मिन्काले ते त्वदीयो भ्रमो भ्रमणशीलो ज्वालासमूहः पृश्नेर्नानारूपाया भूमेरधि उपरि सानु समुच्छ्रितं देशं पर्वतसाम्वादिकं प्रति यातयमानः स्वकीयमग्नं व्यापारयन् उर्विया बहुलं वि भाति । विशेषेण प्रकाशते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अध जिह्वा पापतीति प्र वृष्णो गोषुयुधो नाशनिः सृजाना ।
शूरस्येव प्रसितिः क्षातिरग्नेर्दुर्वर्तुर्भीमो दयते वनानि ॥ ५

अध । जिह्वा । पापतीति । प्र । वृष्णः । गोषुऽयुधः ॥ न ।
अशनिः । सृजाना ।
शूरस्यऽइव । प्रऽसितिः । क्षातिः । अग्नेः । दुःऽवर्तुः ।
भीमः । दयते । वनानि ॥ ५

अथापि च वृष्णो वर्षितुरग्नेर्जिह्वा ज्वाला प्रपापतीति । प्रकर्षेण पुनःपुनः पतति । गच्छति । तत्र दृष्टांतः । गोषुयुधो नाशनिः सृजाना । असुरप्रहृतासु गोषु युध्यतींद्रो गोषुयुत् । तस्मात्सृज्यमानाशनिर्वज्र इव । तथा शूरस्येव शौर्योपेतस्य नरस्य प्रसितिः प्रबंधनं यथान्यैर्दुःसहमेवमग्नेः क्षातिर्ज्वाला सोढुमशक्येत्यर्थः । क्षीयंते दह्यंतेऽस्यामोषधिवनस्पतय इति क्षायतेरधिकरणे क्तिन् अपि च दुर्वर्तुर्दुर्वारोऽन्यैर्वारयितुमशक्यो भीमो भयंकरोऽग्निर्वनानि दयते । दहति ॥ दयतिरत्र दहतिकर्मा ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ भानुना पार्थिवानि ज्रयांसि महस्तोदस्य धृषता ततंथ ।
स बाधस्वाप भया सहोभिः स्पृधो वनुष्यन्वनुषो नि जूर्व ॥ ६

आ । भानुना । पार्थिवानि । ज्रयांसि । महः । तोदस्य ।
धृषता । ततंथ ।
सः । बाधस्व । अप । भया । सहःऽभिः । स्पृधः । वनुष्यन् ।
वनुषः । नि । जूर्व ॥ ६

हे अग्ने भानुना दीप्त्या पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि ज्रयांसि ॥ ज्रयतिर्गतिकर्मा ॥ गंतव्यानि स्थानानि महो महतश्चोदस्य प्रेरकस्य वृषता धर्षकेण रश्मिना सहाततंथ । आस्तृणासि । आच्छादयसि । स त्वं भया भयकरणान्यपबाधस्व । तथा सहोभिरभि-भवनसमर्थैर्बलैस्तोशोभिर्ता स्पृधः स्पर्धमानानद्रुह्यन् हिंसन् वनुषो हिंसकान् यत्वञ्चि-चूर्षे । निजहि ॥ जूर्वतिर्हंतिकर्मा ॥

उखासंभरणेष्टावग्नेः ज्वलतः स चित्रेत्येषा याज्या । सूत्रितं च । स चित्र चित्रं चितयंतमस्मे अग्नीरीशे बृहतः क्षत्रियस्य । आ० ४. १. । इति ॥

॥ सैषा सप्तमी ॥

स चित्र चित्रं चितयंतमस्मे चित्रक्षत्र चित्रतमं वयोधां ।
चंद्रं रयिं पुरुवीरं बृहंतं चंद्र चंद्राभिर्गृणते युवस्व ॥ ७

सः । चित्र । चित्रं । चितयंतं । अस्मे इति । चित्रऽक्षत्र ।
चित्रऽतमं । वयःऽधां ।
चंद्रं । रयिं । पुरुऽवीरं । बृहंतं । चंद्र । चंद्राभिः । गृणते ।
युवस्व ॥ ७

हे चित्र चायनीय हे चित्रक्षत्र विचित्रबल चायनीयधन वा हे चंद्राह्लादकाग्ने स तादृशस्त्वं चंद्राभिराह्लादयित्रीभिः स्तुतिभिर्गृणते स्तुवते । वचनव्यत्ययः । स्तुवद्भ्योऽस्मे अस्मभ्यं दातुं रयिं धनं युवस्व । पृथक्कुरु । कीदृशं रयिं । चित्रं चायनीयं चितयंतं ज्ञापयंतं । धनेन हि पुरुषः प्रख्यायते । चित्रतममतिशयेनाश्चर्यभूतं वयोधां वयसोऽन्नस्य धातारं प्रदातारं चंद्रमाह्लादकं पुरुवीरं पुरुभिर्बहुभिर्वीरैः पुत्रपौत्रा-दिभिर्युक्तं बृहंतं महांतं । ईदृशं धनमस्मभ्यं प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमेऽष्टमो वर्गः ॥

मूर्धानमिति सप्तर्चं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं वैश्वानराग्निदेवताकं । षष्ठीसप्तम्यौ जगत्यौ शिष्टाः पंच त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । मूर्धानं वैश्वानरीयं हि द्विजगत्यंत-मिति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ विषुवत्याग्निमारुत आद्यस्तृचो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । तथैव सूत्रितं च । मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्यां मूर्धा दिवो नाभिरग्निः पृथिव्या इति वा । आ० ८. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृत आ जातमग्निं ।
कविं सम्राजमतिथिं जनानामासन्ना पात्रं जनयंत देवाः ॥ १

मूर्धानं । दिवः । अरतिं । पृथिव्याः । वैश्वानरं । ऋते ।
आ । जातं । अग्निं ।
कविं । संऽराजं । अतिथिं । जनानां । आसन् । आ ।
पात्रं । जनयंत । देवाः ॥ १

मूर्धानं शिरोभूतं । कस्य । दिवो द्युलोकस्य पृथिव्याः प्रथिताया भूमेररतिं गंतारं । यद्वा गंतव्यं स्वामिनं वैश्वानरं विश्वेषां नराणां संबंधिनमृते । ऋतमिति सत्यस्य यज्ञस्य वा नाम । निमित्तसप्तम्येषा । ऋतनिमित्तमा आभिमुख्येन जातं स्वस्थादात्पन्नं कविं क्रांतदर्शिनं सम्राजं सम्यग्राजमानं जनानां यजमानानामतिथिं हविर्वहनाय सततं गंतारं । यद्वातिथिवत्पूज्यं । आसन्नासन्यास्ये ॥ द्वितीयार्थे सप्तमी ॥ आस्यभूतं । अग्निलक्षणेन स्येन हि देवा हवींषि भुंजते । पात्रं पातारं रक्षकं । यद्वास्येन धारकं । एवंगुणविशिष्टं वैश्वानराग्निं देवाः स्तोतार ऋत्विजो देवा एव वा आ जनयंत । यज्ञाभिमुख्येनाजीजनन् । अरण्योः सकाशादुदपादयन् ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नाभिं यज्ञानां सदनं रयीणां महामाहावमभि सं नवंत ।
वैश्वानरं रथ्यमध्वराणां यज्ञस्य केतुं जनयंत देवाः ॥ २

नाभिं । यज्ञानां । सदनं । रयीणां । महां । आऽहावं ।
अभि । सं । नवंत ।
वैश्वानरं । रथ्यं । अध्वराणां । यज्ञस्य । केतुं । जनयंत ।
देवाः ॥ २

यज्ञानां ज्योतिष्टोमादियागानां नाभिं नहनं बंधकं तथा रयीणां धनानां सदनं स्थानमेकनिलयं महां महांतमाहवं । आहूयंतेऽस्मिन्नाहुतय इत्याहावः । तादृशं । यद्वा उदकधारणस्थानमाहावं निपानस्थानीयं । एवंभूतमग्निमभि अभितः सं नवंत । स्तोतारः सम्यक् स्तुवंति । तथा वैश्वानरं विश्वेषां नराणां संबंधिनमध्वराणां यज्ञानां रथ्यं रथिनं । यथा रथी स्वरथं नयति तद्वन्नेतारं प्रापयितारं यज्ञस्य केतुं प्रज्ञापकं । एवंविधमग्निं देवाः स्तोतार ऋत्विजो देवा एव वा जनयंत जनयंति । मंथनेनोत्पादयंति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वद्विप्रो जायते वाज्यग्ने त्वद्वीरासो अभिमातिषाहः ।

वैश्वानर त्वमस्मासु धेहि वसूनि राजन्त्स्पृहयाय्याणि ॥ ३

त्वत् । विप्रः । जायते । वाजी । अग्ने । त्वत् । वीरासः । अभिमातिऽसहः ।

वैश्वानर । त्वं । अस्मासु । धेहि । वसूनि । राजन् । स्पृहयाय्याणि ॥ ३

हे अग्ने वाजी हविर्लक्षणान्नवान्पुरुषस्त्वत् त्वत्तः सकाशात् विप्रो मेधावी जायते । तुभ्यं हविर्दानेन मेधावी भवति । तथा वीरासो वीरास्त्वत् त्वत्तोऽभिमातिषाहोऽभिमातीनां शत्रूणामभिभवितारो जायंते । यस्मादेवं तस्मात् हे वैश्वानर राजन् राजमानाग्ने त्वमस्मासु त्वद्भक्तेषु स्पृहयाय्याणि स्पृहणीयानि वसूनि धनानि धेहि । निधेहि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वां विश्वे अमृत जायमानं शिशुं न देवा अभि सं नवंते ।

तव क्रतुभिरमृतत्वमायन्वैश्वानर यत्पित्रोरदीदेः ॥ ४

त्वां । विश्वे । अमृत । जायमानं । शिशुं । न । देवाः ।

अभि । सं । नवंते ।

तव । क्रतुऽभिः । अमृतऽत्वं । आयन् । वैश्वानर । यत् ।

पित्रोः । अदीदेः ॥

हे अमृत मरणधर्मरहिताग्ने विश्वे सर्वे देवाः स्तोतारो जायमानमरण्योः सकाशादुत्पद्यमानं त्वां शिशुं न शिशुमिवाभिसंनवंते । अभिसंस्तुवंति । यद्वा दीव्यंतीति देवा रश्मयः । ते सर्वे जायमानं त्वामभिसंनवंते अभिसंगच्छंते यथा पितरः पुत्रमभिगच्छंति । अपि च हे वैश्वानराग्ने यद्यदा पित्रोः पालयित्र्योर्द्यावापृथिव्योर्मध्येऽदीदेः दीप्यसे तदानीं तव त्वदीयैः क्रतुभिः कर्मभिर्ज्योतिष्टोमादिभिर्यागैरमृतत्वं देवत्वमायन् । यजमानाः प्राप्नुवंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वैश्वानर तव तानि व्रतानि महान्यग्ने नकिरा दधर्ष ।
यज्जायमानः पित्रोरुपस्थेऽविंदः केतुं वयुनेष्वह्नां ॥ ५

वैश्वानर । तव । तानि । व्रतानि । महानि । अग्ने ।

नकिः । आ । दधर्ष ।

यत् । जायमानः । पित्रोः । उपऽस्थे । अविंदः । केतुं ।

वयुनेषु । अह्नां ॥ ५

हे वैश्वानर विश्वेषां नराणां संबंधिन्नग्ने तव त्वदीयानि तानि प्रसिद्धानि व्रतानि कर्माणि महानि महांति नकिरा दधर्ष । न कश्चनान्यो धर्षयति । बाधते यद्यदा त्वं पित्रोर्द्यावापृथिव्योरुपस्थ उपस्थानेऽंतरिक्षे वयुनेषु गंतव्येषु मार्गेषु जायमानः सन् अह्नां केतुं प्रज्ञापकं सूर्यं स्वभानुनावृतमविंदः अलंभयः । तमोरूपमसुरं स्वतेजसा निवारयन् स्थापय इत्यर्थः । तदा तानि व्रतानीति पूर्वत्रान्वयः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वैश्वानरस्य विमितानि चक्षसा सानूनि दिवो अमृतस्य
केतुना।
तस्येदु विश्वा भुवनाधि मूर्धनि वया इव रुरुहुः सप्त
विस्रुहः॥ ६

वैश्वानरस्य। विऽमितानि। चक्षसा। सानूनि। दिवः।
अमृतस्य। केतुना।
तस्य। इत्। ऊं इति। विश्वा। भुवना। अधि। मूर्धनि।
वयाःऽइव। रुरुहुः। सप्त। विऽस्रुहः॥ ६

वैश्वानरस्य विश्वनरहितस्याग्नेश्चक्षसा तेजसामृतस्योदकस्य केतुना प्रज्ञापकेन दिवो द्युलोकस्य सानूनि समुच्छ्रितस्थलानि नक्षत्ररूपाणि विमितानि निर्मितानि। यद्वा दिवोऽन्तरिक्षस्य सानूनि समुच्छ्रितप्रदेशा मेघात्मका विमितानि निर्मिताः। धूमविकारत्वात्तेषां। तस्येदु तस्यैव वैश्वानरस्य मूर्धनि मूर्धस्थानीय उपरिवर्तमाने धूमे मेघात्मना परिणते विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवना भुवनान्युदकान्यधि वसंति। यद्वा वैश्वानरात्मकस्य परब्रह्मणो मूर्धन्युपरिप्रदेशे सर्वाणि भूतजातान्यधिवसंति। तथा वयाः शाखा इव सप्त सर्पणशीलाः सप्तसंख्या वा विस्रुहो नद्यश्च गंगाद्या रुरुहुः। रोहंति। अस्मादेव वैश्वानरात् प्रादुर्भवंति। आहुतिद्वारा सकलं जगदग्नेः सकाशादुत्पद्यत इत्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि यो रजांस्यमिमीत सुक्रतुर्वैश्वानरो वि दिवो रोचना कविः।
परि यो विश्वा भुवनानि पप्रथेऽदब्धो गोपा अमृतस्य
रक्षिता॥ ७

वि। यः। रजांसि। अमिमीत। सुऽक्रतुः। वैश्वानरः।

वि। दिवः। रोचना। कविः।

परि। यः। विश्वा। भुवनानि। पप्रथे। अदब्धः। गोपाः।

अमृतस्य। रक्षिता ॥ ७

सुक्रतुः सुकर्मा वैश्वानरो विश्वेषां नराणां हितो योऽग्नी रजांस्युदकानि लोकान्वा व्यमिमीत निर्मितवान्। तथा दिवो द्युलोकस्य संबंधीनि रोचना रोचमानानि दीप्यमानानि नक्षत्रादीनि कविः क्रांतदर्शी सन् योऽग्निर्व्यमिमीत। यश्च विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि व्याप्तान्युदकानि वा परिपप्रथे परितोऽप्रथयत् सोऽयमदब्धः केनाप्यहिंसितो गोपाः सर्वस्य गोपायिता रक्षिताऽमृतस्यामरणहेतोरुदकस्य रक्षिता पालयिता सन् वर्तत इति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे नवमो वर्गः ॥

पृक्षस्येति सप्तर्चमष्टमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं वैश्वानराग्निदेवताकं। आद्याः षड्जगत्यः सप्तमी त्रिष्टुप्। तथा चानुक्रांतं। पृक्षस्यांत्यां त्रिष्टुबिति॥ चातुर्विंशिकेऽहन्याग्निमारुत इदं सूक्तं वैश्वानरीयनिविद्धानं। सूत्रितं च। पृक्षस्य वृष्णो वृष्णे यथोय। आ० ७. ४. । इति॥ आभिप्लविके षष्ठ्याभिप्लवषडहयोः पंचमेऽहनीदमेव सूक्तं वैश्वानरनिविद्धानं। सूत्रितं च। पृक्षस्य वृष्णो वृष्णे यथोय नू चित्सहोजा इत्याग्निमारुतं। आ० ७. ७. । इति॥ विषुवत्याग्निमारुत आद्यो तृचो स्तोत्रियानुरूपौ। सूत्रितं च। पृक्षस्य वृष्णो अरुषस्य नू सह इति स्तोत्रियानुरूपौ। आ० ८. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पृक्षस्य वृष्णो अरुषस्य नू सहः प्र नु वोचं विदथा जातवेदसः।

वैश्वानराय मतिर्नव्यसी शुचिः सोमइव पवते चारुरग्नये ॥ १

पृक्षस्य । वृष्णः । अरुषस्य । नु । सहः । प्र । नु । वोचं ।

विदथा । जातऽवेदसः ।

वैश्वानराय । मतिः । नव्यसी । शुचिः । सोमःऽइव । पवते ।

चारुः । अग्नये ॥ १

पृक्षस्य संप्रक्तस्य व्याप्तस्य । यद्वा पृक्षं हविर्लक्षणमन्नं । तद्वतः । वृष्णो वर्षितुर-रुषस्यारोचमानस्य जातवेदसो जातानां वेदितुर्वैश्वानराग्नेः सहो बलमभिभवन-समर्थं विदथा विदथे यज्ञे नु क्षिप्रं प्र वोचं । प्रब्रवीमि । प्रकर्षेण स्तौमीत्यर्थः एको नुशब्दः पूरकः । नव्यसी नवतरा शुचिर्निर्मला यद्वा स्तोतॄणां शोधयित्री चारुः शोभना मद्गिरीननीया स्तुतिश्चास्मै वैश्वानरायाग्नये पवते । गच्छति । स्वयमेव निर्गच्छतीत्यर्थः । सोम इव । यथा सोमो दशापवित्रात्क्षरति तद्वत् ।

॥ अथ द्वितीया ॥

स जायमानः परमे व्योमनि व्रतान्यग्निर्व्रतपा अरक्षत ।

व्य१न्तरिक्षममिमीत सुक्रतुर्वैश्वानरो महिना

नाकमस्पृशत् ॥ २

सः । जायमानः । परमे । विऽओमनि । व्रतानि । अग्निः ।

व्रतऽपाः । अरक्षत ।

वि । अन्तरिक्षं । अमिमीत । सुऽक्रतुः । वैश्वानरः ।

महिना । नाकं । अस्पृशत् ॥ २

स वैश्वानरोऽग्निर्व्रतपा व्रतस्य पालकः परम उत्कृष्टे व्योमनि व्योमवदाकाशे जायमानः सूर्यात्मना प्रादुर्भवन् व्रतानि कर्माणि लौकिकानि वैदिकानि चारक्षत । रक्षति । अन्तरिक्षं च व्यमिमीत । एतदुपलक्षितांस्त्रीन् लोकान्निर्मितवान् । तथा सुक्रतुः शोभनकर्मा वैश्वानरोऽग्निर्महिना स्वमहिम्ना तेजसा नाकं द्युलोकमस्पृशत् स्पृशति स्म ॥

॥ अथ तृतीया ॥

व्यस्तभ्नाद्रोदसी मित्रो अद्भुतोऽन्तर्वावदकृणोज्ज्योतिषा तमः।
वि चर्मणीव धिषणे अवर्तयद्वैश्वानरो विश्वमधत्त वृष्ण्यं ॥ ३

वि। अस्तभ्नात्। रोदसी इति। मित्रः। अद्भुतः।
अंतःऽवावत्। अकृणोत्। ज्योतिषा। तमः।
वि। चर्मणी। इवेति। चर्मणीऽइव। धिषणे इति।
अवर्तयत्। वैश्वानरः। विश्वं। अधत्त। वृष्ण्यं ॥ ३

मित्रो मित्रभूतः सर्वेषामद्भुतो महान् आश्चर्यभूतो वा वैश्वानरोऽग्नी रोदसी द्यावापृथिव्यौ व्यस्तभ्नात्। विशेषेण स्तंभितवान्। यथाधो न पततस्तथा स्वकीयदेशे स्थापितवानित्यर्थः। तथा ज्योतिषा तेजसा तमोऽन्धकारं चांतर्वावदंतर्हितं तिरोहितमकृणोत्। अकरोत्॥ वावदिति यातेर्गतिकर्मणो यङ्लुगंतस्य रूपं॥ अपि च धिषणे धारयित्र्यौ द्यावापृथिव्यौ चर्मणी इव यथा पशोर्विशसिता द्वे चर्मणी शोषणार्थं प्रसारयति तथा व्यावर्तयत्। विवृते विस्तृते अकरोत्। किं बहुना। वैश्वानरोऽयमग्निर्विश्वं सर्वं वृष्ण्यं वीर्यमधत्त। धत्ते। धारयति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अपामुपस्थे महिषा अगृभ्णत विशो राजानमुप तस्थुरृग्मियं।
आ दूतो अग्निमभरद्विवस्वतो वैश्वानरं मातरिश्वा परावतः ॥ ४

अपां। उपऽस्थे। महिषाः। अगृभ्णत। विशः। राजानं।
उप। तस्थुः। ऋग्मियं।
आ। दूतः। अग्निं। अभरत्। विवस्वतः। वैश्वानरं।
मातरिश्वा। पराऽवतः ॥ ४

आप इत्यन्तरिक्षनाम। अपामन्तरिक्षस्योपस्थ उपस्थाने मध्ये महिषाः। महन्नामैतत्। महान्तो मरुतोऽस्य गृभ्णन्। अगृह्णन्। इमं वैश्वानरं वैद्युतात्मना वर्तमानमगृह्णन्नित्यर्थः। गृहीत्वा च विशः प्रजा राजानं स्वामिनमृत्विग्यजमानीयमुपतस्थुः। अस्तुवन्। अपि चेमं वैश्वानरमग्निं पुरा सूर्यसमीपे विद्यमानं दूतो वेगवान् देवानां दूतो वा मातरिश्वा वायुः परावतो दूरदेशाद्विवस्वत आदित्यादाभरत्। इमं लोकं प्रत्याजहार॥

॥ अथ पंचमी ॥

युगेयुगे विदथ्यं गृणद्भ्योऽग्ने रयिं यशसं धेहि नव्यसीं।
पव्येव राजन्नघशंसमजर नीचा नि वृश्च वनिनं न तेजसा॥५

युगेऽयुगे। विदथ्यं। गृणत्ऽभ्यः। अग्ने। रयिं। यशसं।
धेहि। नव्यसीं।
पव्याऽइव। राजन्। अघऽशंसं। अजर। नीचा। नि।
वृश्च। वनिनं। न। तेजसा॥५

हे अग्ने युगे युगे काले काले विदथ्यं। विदथो यज्ञः। तदर्हं स्तोतृभ्यश्च नव्यसीं नवतरां स्तुतिं गृणद्भ्य उच्चारयितृभ्योऽस्मभ्यं रयिं धनं यशसं यशस्विनं पुत्रं च धेहि। विधेहि। कुरु। किंच हे राजन् राजमानाजर जरारहिताग्ने पव्येव वज्रेणेवात्मीयेन तेजसा वनिनं न वृक्षमिवाघशंसमघस्यानर्थस्य शंसितारं शत्रुं नीचा नीचीनो न्यग्भूतो यथा भवति तथा निवृश्च। निजहि॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अस्माकमग्ने मघवत्सु धारयानामि क्षत्रमजरं सुवीर्यं।
वयं जयेम शतिनं सहस्रिणं वैश्वानर वाजमग्ने तवोतिभिः॥६

अस्माकं। अग्ने। मघवत्ऽसु। धारय। अनामि। क्षत्रं।
अजरं। सुऽवीर्यं।

वयं । जयेम । शतिनं । सहस्रिणं । वैश्वानर । वाजं ।

अग्ने । तव । ऊतिऽभिः ॥ ६

हे अग्ने अस्माकं ॥ सप्तम्यर्थे षष्ठी ॥ अस्मासु मघवत्सु हविर्लक्षणेन धनेन युक्तेषु क्षत्रं धनं धारय । स्थापय । कीदृशं । अनाध्यनतनीयमनपध्वंसं अजरं जरारहितं नश्वरं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं । किंच हे वैश्वानराग्ने तवोतिभिस्त्वदीयैरक्षणैर्वयं शतिनं शतसंख्यायुक्तं शतसंख्यायुक्तं वा तथा सहस्रिणं वाजमन्नं जयेम । लभेमहि ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अदब्धेभिस्तव गोपाभिरिष्टेऽस्माकं पाहि त्रिषधस्थ सूरीन् ।

रक्षा च नो ददुषां शर्धो अग्ने वैश्वानर प्र च तारीः

स्तवानः ॥ ७

अदब्धेभिः । तव । गोपाभिः । इष्टे । अस्माकं । पाहि ।

त्रिऽसधस्थ । सूरीन् ।

रक्ष । च । नः । ददुषां । शर्धः । अग्ने । वैश्वानर । प्र ।

तारीः । स्तवानः ॥ ७

हे इष्टे यष्टव्य एषणीय वा त्रिषधस्थ त्रिषु लोकेषु सहावस्थायिन् यद्वाहवनीयादिषु त्रिष्वायतनेषु यष्टव्यदेवैः सहावतिष्ठमानाग्ने अदब्धेभिः दीनाप्यहिंसितैस्तव त्वदीयैर्गोपाभिर्गोपकै रक्षकैस्तेजोभिरस्माकं सूरीनस्मदीयान् स्तोतॄन् पाहि । रक्ष । हे वैश्वानराग्ने ददुषां हवींषि दत्तवतां नोऽस्माकं शर्धो बलं रक्ष च । स्तवानः स्तूयमानस्त्वं प्र च तारीः । प्रवर्धय च ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे दशमो वर्गः ॥

अद्वेषेति सप्तर्चं नवमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं वैश्वानराग्निदेवताकं । अनुक्रांतं च । अद्वेषेति ॥ व्यूढे दशरात्रे षष्ठेऽहन्याग्निमारुतशस्त्रे वैश्वानरनिविद्धानमिदं । सूत्र्यते हि । अहश्च कृष्णं नभ्यो यो नाम । आ० ८. ८. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अहश्च कृष्णमहरर्जुनं च वि वर्तेते रजसी वेद्याभिः।

वैश्वानरो जायमानो न राजावातिरज्ज्योतिषाग्निस्तमांसि ॥ १

अहरिति। च। कृष्णं। अहः। अर्जुनं। च। वि।

वर्तेते इति। रजसी इति। वेद्याभिः।

वैश्वानरः। जायमानः। न। राजा। अव। अतिरत्।

ज्योतिषा। अग्निः। तमांसि ॥ १

व्याप्नोति पुरुषोऽस्मिन्कर्माणीत्यहः। कृष्णं कृष्णवर्णं। एतत्सामानाधिकरण्यादहःशब्दो रात्रिवाचकः। तमसा कृष्णवर्णा रात्रिरर्जुनं च सौरेण तेजसा शुक्लवर्णमहो दिवसश्च रजसी स्वस्वभासा सर्वं जगद्रञ्जयन्तौ वेद्याभिर्वेदितव्याभिरनुकूलतया ज्ञातव्याभिः स्वप्रवृत्तिभिर्विवर्तेते। विविधं पर्यावर्तेते। यद्वा रजसी द्यावापृथिव्यौ। अपरं रूपमेतत्। लोकद्वयं प्रत्यावर्तेते। एतच्च वैश्वानराग्नेराज्ञयेति शेषः। स हि देवतात्वेनात्र प्रतिपाद्यः। स च वैश्वानरोऽग्निर्जायमानो न राजा प्रादुर्भवन् प्रवर्धमानो राजेव ज्योतिषा तेजसा तमांस्यवातिरत्॥ अवतिरतिर्वधकर्मा॥ अवतिरति। विनाशयति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

नाहं तन्तुं न वि जानाम्योतुं न यं वयन्ति समरेऽतमानाः।

कस्य स्वित्पुत्र इह वक्त्वानि परो वदात्यवरेण पित्रा ॥ २

न। अहं। तन्तुं। न। वि। जानामि। ओतुं। न। यं।

वयन्ति। सम्ऽअरे। अतमानाः।

कस्य। स्वित्। पुत्रः। इह। वक्त्वानि। परः। वदाति।

अवरेण। पित्रा ॥ २

वैश्वानरस्य महत्त्वमाख्यास्यन्नृषिस्तदर्थं यज्ञं वस्त्रात्मकतया रूपयन् तस्य दुर्ज्ञानत्वमनया प्रतिपादयतीति यज्ञवादिनो मन्यन्ते। तन्तुं। तन्तवः पटस्य प्रागायतानि

सूत्राणि। तानि च यज्ञात्मकस्य पटस्य गायत्र्यादीनि छंदांसि स्तुतशस्त्राणि च। तान्यहं न विजानामि। तथोतुं। ओतवस्तिरश्चीनानि सूत्राणि। तानि चात्र यजूंष्याध्वर्यवाणि कर्माणि च। तान्यहं न विजानामि। अपि चैतदुभयसाध्यं तं पटं यज्ञलक्षणं न विजानामि यं पटं यज्ञलक्षणं समरे संगमने देवयजनेऽतमानाः संततं चेष्टमाना ऋत्विजो वयंति तंतूनोतूंश्च संतन्वंति। यज्ञरूपेण निष्पादयंतीत्यर्थः। इहास्मिन् लोके कस्य स्वित्। स्विदिति वितर्के। कस्य खलु पुत्रो मनुष्यो वक्त्वानि वक्तव्यानि तानीमानि परः परस्तादमुष्मिन् लोके वर्तमानो य सूर्यस्तस्य पितावरेणा-वस्तादस्मिन् लोके वर्तमानेन वैश्वानराग्निनानुशिष्टः सन् वदाति। वदेत्। न कश्चिदपि प्रवदितुं शक्नोतीत्यर्थः॥ एतच्च संप्रदायविद्भिरुक्तं। वैश्वानरस्य पुत्रोऽसौ परस्ताद्दिवि यः स्थितः। छंदांस्यध्वरवस्त्रस्य स्तुतशस्त्राणि तंतवः॥ यजूंषि चेष्टाश्चोतवः स्वाहास्वं वातव्यमध्वरः। परः परः स्थितः सूर्यः पिताग्निः पार्थिवो मत इति॥ रूपकतया जगत्सृष्टेर्दुर्ज्ञानत्वमनया प्रतिपादयंत्यात्मविदो मन्यंते। तंतुं तंतून् तंतुस्थानानि सूक्ष्माणि वियदादीन्यपंचीकृतानि भूतानि न विजानामि। ओतुमोतून् पंचीकृतानि स्थूलान्योतुस्थानीयान्यपि वियदादीनि न विजानामि। न च तत्कार्यं पटस्थानीयं प्रपंचं विजानामि यं प्रपंचं समरे तंतूनामोतूनां च संगमनेऽतमानाः सततं चेष्टमानाः संसारिणो वयंति उत्पादयंति। तेषां भोगार्थमीश्वरः सृजतीति कर्तृत्वमुप-चर्यते। इहास्मिन्विषये परः परस्ताद्बुद्धेरविषये वर्तमानानि वक्त्वानि वक्तव्यानीमान्य-वरेणावाचीनेन सृष्ट्युत्तरकालभूतत्वेन पितावजनकेनानुशिष्टः सन् कस्य खलु पुत्रो वदाति। वदेत्। सृष्टेरुत्पत्तेः प्राचीनं वृत्तांतमजानानः कश्चिदपि न वदेदित्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

स इत्तंतुं स वि जानात्योतुं स वक्त्वान्यृतुथा वदाति।

य ईं चिकेतदमृतस्य गोपा अवश्चरन्परो अन्येन पश्यन्॥ २

सः। इत्। तंतुं। सः। वि। जानाति। ओतुं। सः।

वक्त्वानि। ऋतुऽथा। वदाति।

यः। ईं। चिकेतत्। अमृतस्य। गोपाः। अवः। चरन्।

परः। अन्येन। पश्यन्॥ २

यद्यप्युक्तेन प्रकारेण दुर्ज्ञानानि तथाप्येतानि वैश्वानरोऽग्निर्जानाति वदति चेत्यनया प्रतिपादयति । स इत् स एव वैश्वानरोऽग्निस्तंतुं तंतुस्थानीयानि गायत्र्यादीनि छंदांसि स्तुतशस्त्राणि विजानाति । तथा स एवोतुमोतुस्थानीयानि यजूंष्याध्वर्यवाणि च कर्माणि विजानाति । ऋतुथा काले काले तत्तदनुष्ठानसमये वक्त्वानि वक्तव्यानि च तानि वदाति । वदति । वदेत् । योऽयं वैश्वानरोऽमृतस्य गोपा उदकस्य गोपायिता रक्षितावोऽवस्तादस्मिंल्लोके चरन् पार्थिवाग्निरूपेण संचरन् परः परस्ताद्दिव्यन्येन सूर्यात्मना पश्यन् सर्वं जगत्प्रकाशयन् ईं इमानि परि दृश्यमानानि सर्वाणि भूतानि चिकेतत् जानाति स एवेति पूर्वत्र संबंधः । यद्वा स इत् स एव तंतुं तंतुस्थानीयानि सूक्ष्मभूतानि विजानाति नान्यः कश्चित् । तथोतुमोतुस्थानीयानि स्थूलभूतानि च स एव विजानाति । स एव वक्त्वानि । वक्तव्यान्युपदेष्टव्यात्मज्ञानान्यृतुथा काले काले यदा यदा विद्यासंप्रदायोच्छेदस्तदा तदा वदाति । वदेत् । कोऽसौ यो विजानीयाद्वदेच्चेत्यत आह । यो वैश्वानरो विश्वनरात्मकः परमात्मामृतस्यामृतत्वस्य विमोचनस्य गोपा रक्षितावोऽवस्तात्संसारदशायां चरन् अंतःकरणोपेतो जीवात्मभावेन संचरन् परः परस्तादविद्याया ऊर्ध्वं वर्तमानेनान्येनोक्तविलक्षणेन निरुपाधिकेन सच्चिदादिलक्षणेन रूपेण पश्यन् सर्वं जगत्प्रकाशयन् ईं इमानि चिकेतत् जानाति । तथा च परमात्मानं प्रकृत्य श्रूयते । तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभातीति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं होता प्रथमः पश्यतेममिदं ज्योतिरमृतं मर्त्येषु ।
अयं स जज्ञे ध्रुव आ निषत्तोऽमर्त्यस्तन्वा३ वर्धमानः ॥ ४

अयं । होता । प्रथमः । पश्यत । इमं । इदं । ज्योतिः ।
अमृतं । मर्त्येषु ।
अयं । सः । जज्ञे । ध्रुवः । आ । निऽसत्तः । अमर्त्यः ।
तन्वा । वर्धमानः ॥ ४

अयं वैश्वानरोऽग्निः प्रथम आद्यो होता। मानुषो हि होता द्वितीयः। हे मनुष्यास्तमिमं पश्यत। भजतेत्यर्थः। मर्त्येषु मरणस्वभावेषु शरीरेष्वमृतं मरणरहितमिदं वैश्वानराख्यं ज्योतिर्जाठररूपेण वर्तत इत्यर्थः। अपि च सोऽयमग्निर्ध्रुवो निश्चल आ समंतान्निषत्तो निषण्णः सर्वव्यापी अत एवामर्त्यो मरणरहितोऽपि सन्त्या शरीरेण संबंधात् जज्ञे। जायते। वर्धमानश्च भवतीत्युपचर्यते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ध्रुवं ज्योतिर्निहितं दृशये कं मनो जविष्ठं पतयत्स्वंतः ।
विश्वे देवाः समनसः सकेता एकं क्रतुमभि वि यंति साधु ॥ ५

ध्रुवं । ज्योतिः । निऽहितं । दृशये । कं । मनः । जविष्ठं ।
पतयत्ऽसु । अंतः ।
विश्वे । देवाः । सऽमनसः । सऽकेताः । एकं । क्रतुं ।
अभि । वि । यंति । साधु ॥ ५

ध्रुवं निश्चलं मनो मनसः तस्मादपि जविष्ठमतिशयेन वेगवत् ईदृशं वैश्वानराख्यं ज्योतिः पतयत्सु गच्छत्सु जंगमेषु प्राणिष्वंतर्मध्ये निहितं। प्रजापतिना स्थापितं। किमर्थं। दृशये कं। दर्शनार्थं। किंच विश्वे सर्वे देवाश्च समनसः समानमनस्काः सकेताः समानप्रज्ञाश्च संत एकं मुख्यं गंतारं वा क्रतुं कर्मणां कर्तारं साधु सम्यक् अभि वि यंति। आभिमुख्येन विविधं प्राप्नुवंति। सेवंत इत्यर्थः यद्वा पतयत्सु गच्छत्सु प्राणिष्वंतर्मध्ये हृदये मनो जविष्ठं मनसोऽप्यतिशयेन वेगयुक्तं ध्रुवं निश्चलं निर्विकल्पं। तथा च वाजसनेयकं। अनेजदेकं मनसो जवीयः। वा० सं० ४०. ४. । इति। ज्योतिर्ब्रह्म चैतन्यं निहितं। न केनचित् स्थापितं। यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन्निति हि श्रूयते। किमर्थं। दृशये दर्शनार्थं। ज्ञानेन हि सर्वं जानंति। अपि च। दीव्यंतीति देवा इंद्रियाणि। विश्वे सर्वे देवा सर्वाणींद्रियाणि चक्षुराद्याः समनसो मनसा सह वर्तमानाः सकेताः सतेजस्काः संत एकमद्वितीयं क्रतुं दृष्ट्यादीनां कर्मणां कर्तारं विश्वनरात्मकं परमात्मानमभिलक्ष्य साधु सम्यक् वि यंति। विविधं गच्छंति। देवा एव वेगमभि वि यंति। आभिमुख्येन विविधमुपयंति। उपासत इत्यर्थः। तथा च श्रूयते। तद्देवा ज्योतिषां ज्योतिरायुर्होपासतेऽमृतमिति ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि मे कर्णा पतयतो वि चक्षुर्वीदं ज्योतिर्हृदय आहितं यत् ।
वि मे मनश्चरति दूरआधीः किं स्विद्वक्ष्यामि किमु नू मनिष्ये ॥ ६

वि । मे । कर्णा । पतयतः । वि । चक्षुः । वीदं । ज्योतिः ।
हृदये । आऽहितं । यत् ।
वि । मे । मनः । चरति । दूरेऽआधीः । किं । स्वित् ।
वक्ष्यामि । किं । ऊं इति । नु । मनिष्ये ॥ ६

वैश्वानरं श्रोतुकामस्य मे मम कर्णा कर्णौ वि पतयतः । विविधं गच्छतः श्रोतव्यानां तदीयगुणानां बहुत्वात् । तथा वैश्वानरं दिदृक्षमाणस्य मम चक्षुरिंद्रियं वि पतयति । विविधं गच्छति । द्रष्टव्यानां तदीयरूपाणां बहुत्वात् । तथा ज्योतिः प्रकाशकं हृदये हृदयपुंडरीक आहितं निहितं यद्बुद्ध्याख्यं तच्चेदमपि वि पतयति । विविधं गच्छति वैश्वानरात्मानं ज्ञातुं । अपि च दूरआधीः । दूरे विप्रकृष्टे विषय आधीराध्यानं यस्य तादृशं ॥ छांदसो लिंगव्यत्ययः ॥ मे मदीयं मनश्च वि चरति । विविधं प्रवर्तते । एवमहमिकया सर्वेष्विंद्रियेषु प्रवृत्तेषु किं स्विदहं वैश्वानरस्य रूपमिति वक्ष्यामि । किमु नु किमु खलु संप्रति मनिष्ये । मनसा प्रपत्स्ये । वैश्वानरस्य गुणानामनंतत्वात् मंदप्रज्ञेन मया ज्ञातुं न शक्यत इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

विश्वे देवा अनमस्यन्भियानास्त्वामग्ने तमसि तस्थिवांसं ।
वैश्वानरोऽवतूतये नोऽमर्त्योऽवतूतये नः ॥ ७

विश्वे । देवाः । अनमस्यन् । भियानाः । त्वां । अग्ने ।
तमसि । तस्थिऽवांसं ।
वैश्वानरः । अवतु । ऊतये । नः । अमर्त्यः । अवतु ।
ऊतये । नः ॥ ७

हे वैश्वानर तमस्यंधकारे तस्थिवांसं स्थितवंतं त्वां विश्वे सर्वे देवा अनमस्यन् । नमस्कुर्वंति । कुतो हेतोः । भियाना अंधकाराद्भीताः । तादृशोऽमर्त्यो मरणरहितो वैश्वानरोऽग्निर्नोऽस्मानूतय ऊत्यै रक्षणेनावतु । रक्षतु । पुनरुक्तिरादरार्था ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकादशो वर्गः ॥

पुरो व इति सप्तर्चं दशमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं । सप्तमी पिपीलिका द्विपदा विराट् शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । पुरो वो द्विपदांतं ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदसीदमादीनि चत्वारि सूक्तानि । सूत्रितं च । पुरो वो मंद्रमिति चत्वारि सं सुकृतो कर्मिति षट् । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पुरो वो मंद्रं दिव्यं सुवृक्तिं प्रयति यज्ञे अग्निमध्वरे दधिध्वं ।
पुर उक्थेभिः स हि नो विभावा स्वध्वरा करति जातवेदाः ॥ १

पुरः । वः । मंद्रं । दिव्यं । सुऽवृक्तिं । प्रऽयति । यज्ञे ।
अग्निं । अध्वरे । दधिध्वं ।
पुरः । उक्थेभिः । सः । हि । नः । विभाऽवा । सुऽअध्वरा ।
करति । जातवेदाः ॥ १

हे ऋत्विग्यजमाना वो यूयं मंद्रं मोदनं स्तुत्यं वा दिव्यं दिवि भवं सुवृक्तिं सुष्टु दोषैर्वर्जितं सुखेनावर्जनीयं वा एवंगुणमग्निं प्रयति प्रगच्छति प्रवर्तमानेऽध्वरे रक्षःप्रभृतिभिरहिंस्ये हिंसाप्रत्यवायरहिते यज्ञेऽस्मिन्यज्ञे पुरो दधिध्वं । पुरस्तादा-हवनीयरूपेण धारयत । यद्वा पुरोधसं कुरुत । उक्थेभिः स्तुतशस्त्रैश्च पुरो दधिध्वं । विभावा विशेषेण दीप्यमानो जातवेदा जातानां वेदिता सोऽग्निर्हि यस्मात् नोऽस्मान् स्वध्वरा शोभनयागान् करति करोति तस्मात्पुरो दधिध्वमित्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमु द्युमः पुर्वणीक होतरग्ने अग्निभिर्मनुष इधानः ।

स्तोमं यमस्मै ममतेव शूषं घृतं न शुचि मतयः पवंते ॥ २

तं । ऊं इति । द्युऽमः । पुरुऽअनीक । होतः । अग्ने ।

अग्निऽभिः । मनुषः । इधानः ।

स्तोमं । यं । अस्मै । ममताऽइव । शूषं । घृतं । न । शुचि ।

मतयः । पवंते ॥ २

हे द्युमो दीप्तिमन् पुर्वणीक बहुज्वाल होतर्देवानामाह्वातरग्ने अग्निभिस्तवावयवभूतैरन्यैरग्निभिः सार्धमिधानः समिध्यमानो दीप्तः सन् मनुषो मनुष्यस्य स्तोतुस्तस्तं स्तोमं जुषस्वेति शेषः । उ इति पादपूरणं । यं स्तोमं स्तोत्रं शूषं सुखकरं घृतं न पवित्राभ्यामुत्पूतं घृतमिव शुचि शुद्धमस्मा अग्नये मतयो मंतारः स्तोतारो ममतेव । ममता नाम ब्रह्मवादिनी दीर्घतमसो माता । सेव पवंते पुनंति संस्कुर्वंति । दोषवर्जितमुच्चारयंतीत्यर्थः । तं स्तोममित्यन्वयः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पीपाय स श्रवसा मर्त्येषु यो अग्नये ददाश विप्र उक्थैः ।

चित्राभिस्तमूतिभिश्चित्रशोचिर्व्रजस्य साता गोमतो दधाति ॥ ३

पीपाय । सः । श्रवसा । मर्त्येषु । यः । अग्नये । ददाश ।

विप्रः । उक्थैः ।

चित्राभिः । तं । ऊतिऽभिः । चित्रऽशोचिः । व्रजस्य । साता ।

गोऽमतः । दधाति ॥ ३

स यजमानो मर्त्येषु मनुष्येषु अवसादेन पोषाय वर्धते विप्रो मेधावी यो यजमान उक्थैः स्तुतिभिः सार्धं हवींषि ददाश प्रयच्छति । तं यजमानं चित्रशोचिर्विचित्रदीप्तिरग्निश्चित्राभिराश्चर्यभूताभिरूतिभी रक्षाभिर्गोमतो गोभिर्युक्तस्य व्रजस्य गोष्ठस्य साता सातौ संभजने दधाति धारयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ यः पप्रौ जायमानः उर्वी दूरेदृशा भासा कृष्णाध्वा ।
अध बहु चित्तम ऊर्म्यायास्तिरः शोचिषा ददृशे पावकः ॥ ४

आः । यः । पप्रौ । जायमानः । उर्वी इति । दूरेऽदृशा ।
भासा । कृष्णऽअध्वा ।
अध । बहु । चित् । तमः । ऊर्म्यायाः । तिरः । शोचिषा ।
ददृशे । पावकः ॥ ४

कृष्णाध्वा कृष्णवर्त्मा योऽग्निर्जायमानः प्रादुर्भवन् उर्वी विस्तीर्णे द्यावापृथिव्यौ दूरेदृशा दूरे दृश्यमानया भासा दीप्त्या पप्रौ आपूरयति स पावकोऽग्निरधानंतर-मूर्म्यायाः । रात्रिनामैतत् । रात्रेः संबंधि यद्बहु चित् बहून्यपि तमोऽन्धकारं शोचिषा दीप्त्या तिरस्कुर्वन् ददृशे । दृश्यते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू नश्चित्रं पुरुवाजाभिरूती अग्ने रयिं मघवद्भ्यश्च धेहि ।
ये राधसा श्रवसा चात्यन्यान्सुवीर्येभिश्चाभि सन्ति जनान् ॥ ५

नु । नः । चित्रं । पुरुऽवाजाभिः । ऊती । अग्ने । रयिं ।
मघवत्ऽभ्यः । च । धेहि ।
ये । राधसा । श्रवसा । च । अति । अन्यान् । सुऽवीर्येभिः ।
च । अभि । संति । जनान् ॥ ५

हे अग्ने मघवद्भ्यो हविर्लक्षणधनयुक्तेभ्यो नोऽस्मभ्यं पुरुवाजाभिर्बहुभिरन्नैर्युक्ताभिरूती ऊतिभी रक्षणैः सह चित्रं चायनीयं रयिं धनं तु क्षिप्रं धेहि। देहि। प्रयच्छ। चयध्वो वक्ष्यमाणेन सहास्यार्थः। ये राधसा धनेन श्रवसान्नेन च सुवीर्येभिः शोभनैर्वीर्यैरन्यान् जनान्सहुष्यामति अतिशयेनाभि संति अभिभवंति तादृशान् पुत्रांश्चास्मभ्यं देहीत्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इमं यज्ञं चनो धा अग्न उशन्यं त आसानो जुहुते हविष्मान् ।

भरद्वाजेषु दधिषे सुवृक्तिमवीर्वाजस्य गध्यस्य सातौ ॥ ६

इमं । यज्ञं । चनः । धाः । अग्ने । उशन् । यं । ते ।

आसानः । जुहुते । हविष्मान् ।

भरत्ऽवाजेषु । दधिषे । सुऽवृक्तिं । अवीः । वाजस्य ।

गध्यस्य । सातौ ॥ ६

हे अग्ने उशन् कामयमानस्त्वमिमं पुरोवर्तिं यज्ञं यागसाधनं चनो हविर्लक्षणमन्नं धाः। धेहि। स्वात्मनि धारय। तं च पुरोडाशादिकमासानः आसीन उपविशन् हविष्मान्हविर्युक्तो यजमानस्ते तुभ्यं त्वदर्थं जुहुते जुहोति तमिममित्यन्वयः। अपि च भरद्वाजेष्वृषिषु सुवृक्तिं सुष्टु दोषैर्वर्जितां स्तुतिं दधिषे। धारय। गध्यस्य ॥ गध्यतिर्मिश्रीभावकर्मा ॥ मिश्रणीयस्य प्राप्यस्य वाजस्यान्नस्य सातौ संभजने निमित्तभूतेऽवीः। रक्षणीनृच च ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि द्वेषांसीनुहि वर्धयेळां मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ ७

वि । द्वेषांसि । इनुहि । वर्धय । इळां । मदेम । शतऽहिमाः ।

सुऽवीराः ॥ ७

हे अग्ने द्वेषांसि द्वेष्टॄन् शत्रून् योयुधि। विविधं गमय। इळामन्नं पाश्वदी
वर्धय। वयं च सुवीराः शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिर्युक्ताः संतः शतहिमाः श
हेमंतान् संवत्सरान्मदेम। मोदेम। हृष्टा भूयास्म ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे द्वादशो वर्गः ॥

यजस्व होतरिति षडृचमेकादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं अनुक्रम्य
च। यजस्व षडिति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यजस्व होतरिषितो यजीयानग्ने बाधो मरुतां न प्रयुक्ति ।

आ नो मित्रावरुणा नासत्या द्यावा होत्राय पृथिवी ववृत्याः ॥

यजस्व । होतः । इषितः । यजीयान् । अग्ने । बाधः ।

मरुताम् । न । प्रयुक्ति ।

आ । नः । मित्रावरुणा । नासत्या । द्यावा । होत्राय ।

पृथिवी इति । ववृत्याः ॥ १

हे होतर्देवानामाह्वातरग्ने यजीयान्यष्टृतमस्त्वमिषितः प्रेषितः इच्छाभिः प्रार्थित
सन्। नेति संप्रत्यर्थे। संप्रति प्रयुक्ति प्रयुक्तौ प्रयुज्यमाने यज्ञे मरुतां देवानां बाध
मरुतां बाधकं गणं यजस्व। यद्वैतद्वाक्यद्वयं। हे होतरग्ने यजस्व देवानित्येक
वाक्यं। प्रयुज्यत इति प्रयुक्ति बलं। मरुतां न प्रयुक्ति मरुतां बलमिवाप्रच्छन्न
बाधः। बाधस्वेति द्वितीयं वाक्यं। अपि च मित्रावरुणा। अहरभिमानी देवो
मित्रो वरुणो रात्र्यभिमानी। तौ च नासत्या सत्यस्य नेतारौ सत्यस्वभावौ वे
वा नासिकाप्रभवौ वाश्विनौ द्यावापृथिवी दिवं च पृथिवीं च एतांश्च देवान्
होत्राया अस्मदीयाय तदर्थमाववृत्याः। आवर्तय। आवहेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं होता मन्द्रतमो नो अध्रुगन्तर्देवो विदथा मर्त्येषु ।

पावकया जुह्वा३ वह्निरासाग्ने यजस्व तन्वं१ तव स्वाम् ॥ २

त्वं। होता। मंद्रऽतमः। नः। अध्रुक्। अंतः। देवः।

विदथा। मर्त्येषु।

पावकया। जुह्वा। वह्निः। आसा। अग्ने। यजस्व।

तन्वं। तव। स्वां॥ २

हे अग्ने त्वं मर्त्येषु मनुष्येष्वंतर्मध्ये वर्तमाने विदथा विदथे यज्ञे होता देवाना-माह्वाता भवसि। कीदृशस्त्वं। मंद्रतमः स्तुत्यतमो नोऽस्माकमध्रुगद्रोग्धास्मदर्थं द्रोहरहितो वा। सर्वदा हितभूत इत्यर्थः। देवो दानादिगुणयुक्तः। अपि च हे अग्ने जुह्वा। ह्वयंतेऽस्यामाहुतय इति जुह्वज्ज्वाला। तया पावकया शोधयित्वा-स्येन देवानामास्यभूतया वह्निर्हवींषि वोढा त्वं तव स्वां स्वभूतां स्विष्टकृदाख्यां तन्वं तनूं यजस्व ॥

॥ अथ तृतीया ॥

धन्या चिद्धि त्वे धिषणा वष्टि प्र देवाञ्जन्म गृणते यजध्यै।
वेपिष्ठो अंगिरसां यद्ध विप्रो मधु छंदो भनति रेभ इष्टौ ॥ ३

धन्या। चित्। हि। त्वे इति। धिषणा। वष्टि। प्र।

देवान्। जन्म। गृणते। यजध्यै।

वेपिष्ठः। अंगिरसां। यत्। ह। विप्रः। छंदः। भनति।

रेभः। इष्टौ ॥ ३

धन्या धनमिच्छंती धनहेतुभूता धिषणा स्तुतिर्हे अग्ने ते त्वां वष्टि। कामयते। चिद्धीत्येतत्पादपूरणं। किमर्थं। देवान्यष्टव्यानिंद्रादीन् प्र यजध्यै प्रकर्षेण यष्टुं त्वदीयं जन्म प्रादुर्भावं गृणते स्तुवते यजमानायेदमभूद्यजमानार्थं। यद्ध यदा खल्वंगिरसामृषीणां मध्ये वेपिष्ठोऽतिशयेन स्तुतेः प्रेरयिता विप्रो मेधावी रेभः स्तोता भरद्वाज इष्टौ यज्ञे मधु मधुवन्मादकरं छंदः स्तोत्रं भनति उच्चारयति तदा धिषणा वष्टीत्यन्वयः ॥

। अथ चतुर्थी ॥

अद्युतत्स्वपाको विभावाग्ने यजस्व रोदसी उरूची ।

आयुं न यं नमसा रातहव्या अंजंति सुप्रयसं पंच जनाः ॥ ४

अद्युतत् । सु । अपाकः । विऽभावा । अग्ने । यजस्व ।

रोदसी इति । उरूची इति ।

आयुं । न । यं । नमसा । रातऽहव्याः । अंजंति ।

सुऽप्रयसं । पंच । जनाः ॥ ४

अयमग्निः स्वदिद्युतत् । सुष्ठु द्योतते । दीप्यते । कथंभूतः । अपाकः । पाकः पक्तव्यप्रज्ञो मूर्खः । तद्विलक्षणोऽपाकः । विभावा दीप्तिमान् । शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे अग्ने स त्वमुरूची उरु विस्तीर्णमंचत्यौ विस्तृते रोदसी द्यावापृथिव्यौ यजस्व । हविषा पूजय । आयुं न मनुष्यमतिथिमिव यं पंच जना मनुष्या ऋत्विग्यजमान-लक्षणा रातहव्या दत्तहविष्काः संतः सुप्रयसं शोभनहविर्लक्षणान्नमग्निं नमसान्नेन हविर्लक्षणेनांजंति सिंचंति तर्पयंति स त्वं यजस्वेत्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वृंजे ह यन्नमसा बर्हिरग्नावयामि स्रुग्घृतवती सुवृक्तिः ।

अम्यक्षि सद्म सदने पृथिव्या अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः ॥ ५

वृंजे । ह । यत् । नमसा । बर्हिः । अग्नौ । अयामि ।

स्रुक् । घृतऽवती । सुऽवृक्तिः ।

अम्यक्षि । सद्म । सदने । पृथिव्याः । अश्रायि । यज्ञः ।

सूर्ये । न । चक्षुः ॥ ५

यच्च यदा खलु नमसा हविषा सहाग्नावग्निसमीपे बर्हिर्वृंजे ॥ वृजिश्छेदनार्थः ॥ छिद्यते । आह्रियत इत्यर्थः । सुवृक्तिः सुष्ठु दोषैर्वर्जिता घृतवती घृतपूर्णा स्रुगयामि ।

नियच्छति । बर्हिष्यासादयति । तथा पृथिव्या भूमेः सदने स्थाने सद्म हविरासादनार्था वेदिरस्थायि ॥ स्थातिर्गतिकर्मा ॥ गम्यते । परिस्तृत ते । तदानीं यज्ञोऽश्रायि । यजमान आश्रितो भवति । तत्र दृष्टांतः । सूर्ये न चक्षुः । यथा सूर्ये सर्वस्य प्रेरक आदित्ये प्रकाशकं तेजः समवैति तद्वत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इध्मस्या नः पुर्वणीक होतर्देवेभिरग्ने अग्निभिरिधानः ।

रायः सूनो सहसो वावसाना अति स्रसेम वृजनं नांहः ॥ ६

इध्मस्य । नः । पुरुऽअनीक । होतः । देवेभिः । अग्ने ।

अग्निऽभिः । इधानः ।

रायः । सूनो इति । सहसः । ववसानाः । अति । स्रसेम ।

वृजनं न । अंहः ॥ ६

हे पुर्वणीक बह्वज्वाल होतर्देवानामाह्वातरग्ने देवेभिर्देवैर्द्योतमानैरन्यैरग्निभिस्त्वद्विभूतिभूतैः सार्धमिधान इध्यमानो दीप्यमानः सन् नोऽस्मभ्यं रायो धनानि दर्धष्व । प्रयच्छ । हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने वावसाना हविषा त्वामाच्छादयंतो वयं वृजनं न शत्रुमिवांहः पापमतिस्रसेम । अतिगच्छेम । अतिक्रामेमेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे त्रयोदशो वर्गः ॥

मध्ये होतेति षडृचं द्वादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं । अथ इत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मध्ये होता दुरोणे बर्हिषो राडग्निस्तोदस्य रोदसी यजध्यै ।

अयं स सूनुः सहस ऋतावा दूरात्सूर्यो न शोचिषा ततान ॥ १

अध्वे। होता। दुरोणे। बर्हिषः। राट्। अग्निः। तोदस्य। रोदसी इति। यजध्यै।

अयं। सः। सूनुः। सहसः। ऋतऽवा। दूरात्। सूर्यः। न। शोचिषा। ततान।

होता देवानाह्वाता बर्हिषो यज्ञस्य राट् राजाग्निस्तोदस्य। तुद्यते व्यथ्यत इति तोदो यजमानः। तस्य दुरोणे गृहे मध्ये निषीदतीति शेषः। किमर्थं। रोदसी द्यावापृथिव्यौ यजध्यै यष्टुं। स ताहशोऽयं सहसः सूनुः सहसस्पुत्र ऋतावा सत्यवान्यज्ञवान्वाग्निः सूर्यो न सूर्य इव दूराद्दूरत एव शोचिषा तेजसा ततान। आतनोति। विस्तारयति। दूरदेशे वर्तमानोऽपि सूर्य इव सर्वं जगद्भासयतीत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

आ यस्मिन्त्वे स्वपाके यजत्र यक्षद्राजन्त्सर्वतातेव नु द्यौः।
त्रिषधस्थस्ततरुषो न जंहो हव्या मघानि मानुषा यजध्यै॥ २

आ। यस्मिन्। त्वे इति। सु। अपाके। यजत्र। यक्षत्। राजन्। सर्वताताऽइव। नु। द्यौः।

त्रिऽसधस्थः। ततरुषः। न। जंहः। हव्या। मघानि। मानुषा। यजध्यै॥ २

द्यौः स्तोता सर्वतातेव। इवशब्दः पूरकः। यज्ञनामैतत्। सर्वताते सर्वैस्तायमाने यज्ञे। यद्वा सर्वशब्दात्स्वार्थिकस्तातिल्प्रत्ययः। सर्वः स्तोता हे यजत्र यष्टव्य राजन् राजमानाग्ने स्वपाके प्राज्ञे त्वे यस्मिंस्त्वे त्वयि नु क्षिप्रं तु क्षिप्रमायक्षत् आयजति हवींषि जुहोति त्रिषधस्थस्त्रिषु लोकेषु सह स्थितः। यद्वा गार्हपत्यादिरूपेण त्रिधावस्थितः। ताहशस्त्वं ततरुषो न तरिता सूर्य इव जंहः शीघ्रं गंता भव॥ जंह इति हंतेर्गतिकर्मणो रूपं। यद्वा तॄ प्लवनतरणयोरित्यस्मात्क्वसौ रूपं ततर्वानिति। तस्य षष्ठ्यां रूपमेतत्ततरुषं इति॥ तरितुः सूर्यस्येव जंहो वेगस्तव भवत्वित्यर्थः। किमर्थं। मघानि मंहनीयानि प्रशस्तानि मानुषा मनुष्याणां संबंधीनि हव्या हव्यानि हवींषि यजध्यै यष्टुं देवेभ्यो दातुं॥

॥ अथ तृतीया ॥

तेजिष्ठा यस्यारतिर्वनेराट् तोदो अध्वन्न वृधसानो अद्यौत्।

अद्रोघो न द्रविता चेतति त्मन्नमर्त्योऽवर्त्र ओषधीषु ॥ ३

तेजिष्ठा। यस्य। अरतिः। वनेऽराट्। तोदः। अध्वन्।

न। वृधसानः। अद्यौत्।

अद्रोघः। न। द्रविता। चेतति। त्मन्। अमर्त्यः। अवर्त्रः।

ओषधीषु ॥ ३

यस्याग्नेररतिर्गन्त्री ज्वाला तेजिष्ठातिशयेन तेजस्विनी सती वनेराट् दावरूपेणारण्ये राजमाना वर्तते वृधसानो वर्धमानः सोऽग्निस्तोदो अध्वन् न। तोदः सर्वस्य प्रेरकः सूर्यः स इवाध्वनि स्वमार्गेऽन्तरिक्षेऽद्योत्। प्रकाशते। अपि चाद्रोघो न अद्रोग्धव्यो यद्वा प्राणरूपेण सर्वेषामद्रोग्धा वायुरिव तादृशोऽमर्त्यो मरणरहितः सोऽग्निरोषधीषु। ओषः पाक एषु धीयत इत्योषधयो वनानि। तेषु द्रविता भीभ्रमाणो सन् अवर्त्रं केनाप्यवारणीयश्च भवन् त्मनात्मना स्वप्रकाशेनैव चेतति। चेतयति। सर्वं जगत् ज्ञापयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सास्माकेभिरेतरी न शूषैरग्निः ष्टवे दम आ जातवेदाः।

द्र्वन्नो वन्वन् क्रत्वा नार्वोस्रः पितेव जारयायि यज्ञैः ॥ ४

सः। अस्माकेभिः। एतरि। न। शूषैः। अग्निः। स्तवे।

दमे। आ। जातऽवेदाः।

द्रुऽअन्नः। वन्वन्। क्रत्वा। न। अर्वा। न। उस्रः।

पिताऽइव। जारयायि। यज्ञैः ॥ ४

जातवेदा जातधनो जातप्रज्ञो वा सोऽग्निरर्कैरर्चनीयैः स्तोत्रैः ऋंजसे प्रसाध्यते। एतरि गंतरि याचमाने पुरुषे विद्यमानानि स्तोत्राणि यथात्यंतं सुखकराणि तथा स्तूपैः सुखकरैः स्तोत्रैर्दमेऽसद्दीर्घ यज्ञगृहे आभिमुख्येन स्तवे। स्तूयते। अपि च वृषः। हर्युर्मः। स एतादृशं यथा स तथोक्तः। अत एव वन्वन् वनानि संभजन् ज्ञात्वा स ऋतुनात्मीयेन कर्मणा चार्यो गंता भवति। तत्र दृष्टांतः। उक्षः पितेव। पिता पालयिता वत्सानां जनको वांत्सो वृषभ इव। स यथा मैथुनार्थं शीघ्रं गच्छति तद्वत्। यस्मैयंत्रवङ्गिर्यजमानैश्च जारयाणि। स्तूयते॥ जरतिः स्तुतिकर्मा एतद्रूपं॥

॥ अथ पंचमी ॥

अध॑ स्मा॒स्य प॑नयंति॒ भासो॒ वृथा॒ यत्तक्ष॑दनु॒याति॑ पृ॒थ्वीं।

स॒द्यो यः स्पं॒द्रो विषि॑तो॒ धवी॑यानृ॒णो न ता॒युरति॒ धन्वा॑ राट्॥ ५

अध॑। स्म॒। अ॒स्य॒। प॒न॒यं॒ति॒। भासः॑। वृथा॑। यत्। तक्ष॑त्।

अ॒नु॒ऽयाति॑। पृ॒थ्वीं।

स॒द्यः। यः। स्पं॒द्रः। विऽसि॑तः। धवी॑यान्। ऋ॒णः। न।

ता॒युः। अति॑। धन्व॑। राट्॥ ५

अधास्मिंल्लोके। स्मेति पूरकः। अस्याग्नेर्भासो रश्मीन् पनयंति। स्तोतारः स्तुवंति। यद्यदा वृथानायासेन तक्षत् तनूकुर्वन् वनानि भस्मीकुर्वन् पृथ्वीं विस्तीर्णां भरण्यभुवमनुयात्यनुगच्छति तदानीं पनयंतीत्यन्वयः। योऽग्निः स्पंद्रः स्पंदनवान् विषितो विमुक्तः प्रतिबंधरहितः अत एव सद्यः शीघ्रं धवीयान् गंतृतमो भवति। ऋणोतिर्गतिकर्मा॥ तायुरिति स्तेननाम। यथा स्तेनः क इव। ऋणो न तायुः॥ ऋणोतिर्गतिकर्मा॥ तायुरिति स्तेननाम। यथा स्तेनः शीघ्रं गंता भवति तद्वत्सोऽयमग्निर्धन्व मरुभूमिमतिक्रम्य राट्। राजते। यद्वा धन्वंत्यस्मादाप इति धन्वांतरिक्षं। अतिशयेनांतरिक्षमाक्रम्य राजते॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स त्वं नो॑ अर्व॒न्निदा॑या॒ विश्वे॑भिरग्ने अ॒ग्निभि॑रिधा॒नः।

वेषि॑ रा॒यो वि या॑सि दु॒च्छुना॒ मदे॑म श॒तहि॑माः सु॒वीराः॥ ६

सः । त्वं । नः । अर्वन् । निदायाः । विश्वेभिः । अग्ने ।
अग्निऽभिः । इधानः ।
वेषि । रायः । वि । यासि । दुच्छुनाः । मदेम । शतऽहिमाः ।
सुऽवीराः ॥ ६ ॥

हे अर्वन् गंतरग्ने स तादृशस्त्वं निदायाः निंदित्र्याः प्रजाया निंदाया एव वा पाहीति शेषः । कथंभूतः सन् । विश्वेभिः सर्वैरग्निभिस्त्वच्छाखाभूतैरिधान इध्यमानः सन् । रायो धनानि चास्मान् वेषि । गमय । यद्वा हविर्लक्षणानि धनानि वेषि । कामयसे । दुच्छुना दुःखकारिणीः शत्रुसेना वि यासि च । विविधं गमयसि च । वयं च सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतः शतहिमाः शतं संवत्सरान्मदेम । मोदेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे चतुर्दशो वर्गः ॥

त्वद्विश्वेति षडृचं त्रयोदशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं । त्वद्विश्वेत्यनुक्रांतं प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वद्विश्वा सुभग सौभगान्यग्ने वि यंति वनिनो न वयाः ।
श्रुष्टी रयिर्वाजो वृत्रतूर्ये दिवो वृष्टिरीड्यो रीतिरपां ॥ १ ॥

त्वत् । विश्वा । सुऽभग । सौभगानि । अग्ने । वि । यंति ।
वनिनः । न । वयाः ।
श्रुष्टी । रयिः । वाजः । वृत्रऽतूर्ये । दिवः । वृष्टिः । ईड्यः ।
रीतिः । अपां ॥ १ ॥

हे सुभग शोभनधनाग्ने विश्वा विश्वानि सर्वाणि सौभगानि धनानि त्वत्तो वि यंति । विविधं निर्गच्छंति । हिरण्यमूलत्वात्सर्वेषां धनानां हिरण्यं चाग्नेः सकाशादुत्पन्नं । तस्य रेतः परापतत्तद्धिरण्यमभवदिति श्रुतेः । निर्गमने दृष्टांतः । वनिनो

न वयाः। यथा वृक्षाच्छाखा विविधं निर्गच्छंति तद्वत्। तथा रयिः पशुसंघश्च त्वत्सकाशादेव सृष्टो क्षिप्रं व्येति। निर्गच्छति। पशवो वै रयिः पशूनेवावरुंध इति तैत्तिरीयकं। वृत्रतूर्यें वृत्राणां हिंसके संग्रामे शत्रून् जेतुं वाजो बलं च त्वत्तो व्येति। दिवोऽन्तरिक्षाद्या वृष्टिः सापि त्वत्त एव व्येति। अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते। आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति स्मरणात्। अतस्त्वमीड्यः सर्वैः स्तुत्यः सन् अपामुदकानां रीतिर्गमयिता भवसि॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वं भगो न आ हि रत्नमिषे परिज्मेव क्षयसि दस्मवर्चाः।

अग्ने मित्रो न बृहत ऋतस्यासि क्षत्ता वामस्य देव भूरेः॥ २

त्वं। भगः। नः। आ। हि। रत्नं। इषे। परिज्माऽइव।

क्षयसि। दस्मऽवर्चाः।

अग्ने। मित्रः। न। बृहतः। ऋतस्य। असि। क्षत्ता।

वामस्य। देव। भूरेः॥ २

हे अग्ने भगो भजनीयस्त्वं नोऽस्मभ्यं रत्नं रमणीयं धनमैषि। आगमय। प्रयच्छ॥ इष् गतावित्यस्यैतद्रूपं। हीति पूरकः। दस्मवर्चा दर्शनीयदीप्तिस्त्वं परिज्मेव परितो गंता वायुरिव क्षयसि। सर्वत्र निवससि। यद्वा क्षयतिरैश्वर्यकर्मा। सर्वस्येशिषे। हे अग्ने मित्रो न प्रमीतेस्त्रायको देव इव बृहतो महत ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य वा क्षत्तासि। क्षदतिरत्र दानकर्मा। दाता भवसि। तथा हे देव द्योतमानाग्ने भूरेर्बहुलस्य वामस्य वननीयस्य धनस्य च दाता भवसीत्यनुषंगः॥

॥ अथ तृतीया ॥

स सत्पतिः शवसा हंति वृत्रमग्ने विप्रो वि पणेर्भर्ति वाजं।

यं त्वं प्रचेत ऋतजात राया सजोषा नप्त्रापां हिनोषि॥ ३

सः । सत्ऽपतिः । शवसा । हंति । वृत्रं । अग्ने । विप्रः ।

वि । पणेः । भर्ति । वाजं ।

यं । त्वं । प्रऽचेतः । ऋतऽजात । राया । सऽजोषाः । नप्त्रा ।

अपां । हिनोषि ॥ ३

हे अग्ने सत्पतिः सतां पालयिता स पुरुषो वृत्रमावरकं शत्रुं शवसा बलेन हंति । स च विप्रो मेधावी सन् पणेर्वणिज एतन्नाम्नोऽसुरस्य वाजमन्नं बलं वा वि भर्ति । वियुज्य हरति ॥ हृग्रहोर्भं इति भत्वं ॥ हे प्रचेतः प्रकृष्टज्ञान ऋतजात । ऋतमिति यज्ञनाम । तदर्थं जाताग्ने अपां नप्त्रा न पालयित्रा पुत्रेण मध्यमस्थानेन वैद्युताग्निना सजोषाः संगतस्त्वं यं पुरुषं राया ॥ चतुर्थ्यर्थे तृतीया ॥ धनार्थं हिनोषि प्रेरयसि स हंतीत्यन्वयः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्ते सूनो सहसो गीर्भिरुक्थैर्यज्ञैर्मर्तो निशितिं वेद्यानट् ।

विश्वं स देव प्रति वारमग्ने धत्ते धान्यं१ पत्यते वसव्यैः ॥ ४

यः । ते । सूनो इति । सहसः । गीःऽभिः । उक्थैः । यज्ञैः ।

मर्तः । निऽशितिं । वेद्या । आनट् ।

विश्वं । सः । देव । प्रति । वा । अरं । अग्ने । धत्ते ।

धान्यं । पत्यते । वसव्यैः ॥ ४

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने ते तव निशितिं तैक्ष्ण्यं यो मर्तो मनुष्यो यजमानो गीर्भिः स्तुतिभिरुक्थैः शस्त्रैर्यज्ञैर्यजमानसाधनैर्हविर्भिश्च वेद्या वेद्यायां यज्ञभूमावानट् प्रापयति स मर्तो हे देव द्योतमानाग्ने विश्वं सर्वमरं पर्याप्तं । वाशब्दश्चार्थे । धान्यं च प्रतिधत्ते । प्रतिधारयति । वसव्यैर्वसुभिश्च पत्यते । संगच्छते ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ता नृभ्य आ सौश्रवसा सुवीराग्ने सूनो सहसः पुष्यसे धाः ।
कृणोषि यच्छवसा भूरि पश्वो वयो वृकायारये जसुरये ॥ ५

ता । नृऽभ्यः । आ । सौश्रवसा । सुऽवीरा । अग्ने ।
सूनो इति । सहसः । पुष्यसे । धाः ।
कृणोषि । यत् । शवसा । भूरि । पश्वः । वयः । वृकाय ।
अरये । जसुरये ॥ ५

हे सहसः सूनो सहसस्पुत्राग्ने सुवीरा शोभनैः पुत्रैरुपेतानि सौश्रवसा सुश्रवांसि शोभनान्यन्नानि ता तानि नृभ्यः यजमानेभ्य आहृत्य धाः । अस्मासु धेहि । किमर्थं । पुष्यसे पोषार्थं । यद्वा नृभ्य स्तुतीनां नेतृभ्योऽस्मभ्यमाधेहि । आभिमुख्येन प्रयच्छ । शवसा बलेन युक्तस्त्वं भूरि बहुलं पश्वः पशोः संबंधि दध्यादिलक्षणं वयोऽन्नं वृकायादात्रे जसुरय उपक्षपयित्रे कृणोषि करोषि तदन्नमाहृत्य प्रयच्छेत्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वद्मा सूनो सहसो नो विहाया अग्ने तोकं तनयं
वाजिनो दाः ।
विश्वाभिर्गीर्भिरभि पूर्तिमश्यां मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ ६

वद्मा । सूनो इति । सहसः । नः । विऽहायाः । अग्ने ।
तोकं । तनयं । वाजिनं । दाः ।
विश्वाभिः । गीःऽभिः । अभि । पूर्तिं । अश्यां । मदेम ।
शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ६

हे सहसः सूनोऽग्ने विहायाः । महत्सु मेनत् । महांस्त्वं नोऽस्माकं यह्वा यहिता हितोपदेष्टा भव । अपि च तोकं पुत्रं तनयं तत्पुत्रं च वाजिनेऽन्नयुक्तं नेऽस्मभ्यं दाः । देहि । अहं स्तोता विश्वाभिः सर्वाभिर्गीर्भिस्त्वद्विषयाभिः पूर्तिं कामानां पूर्तिमभ्यश्यां । अधिप्राप्नुयां । अन्यद्गतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे पंचदशो वर्गः ॥

अग्ना य इति षड्चं चतुर्दशं सूक्तं भरद्वाजस्य मंत्राग्नेयं । षष्ठी शक्करी शिष्टाः पंचानुष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । अग्ना य आनुष्टुभं शक्वंतमिति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावाश्विनशस्त्रे चेदं सूक्तं । सूत्रितं च । अग्ना यो होताजनिष्ट । आ० ४. १३. । इति ॥ अत्रेयत्रवीरास्ये चतूरात्रेऽह्नीने तृतीयेऽहनीदं सूक्तमाज्यशस्त्रं । सूत्रितं च । अग्ना यो मर्त्यो दुव इति तृतीये । आ० १०. २. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अग्ना यो मर्त्यो दुवो धियं जुजोष धीतिभिः ।

भसन्नु ष प्र पूर्व्य इषं वुरीतावसे ॥ १

अग्ना । यः । मर्त्यः । दुवः । धियं । जुजोष । धीतिऽभिः ।

भसत् । नु । सः । प्र । पूर्व्यः । इषं । वुरीत । अवसे ॥ १

यो मर्त्यो मनुष्योऽग्नावग्निविषयं दुवः परिचरणं धियं कर्म च यज्ञादिलक्षणं धीतिभिः स्तुतिभिः सह जुजोष सेवते आचरति स मर्त्यः पूर्व्यः पूर्वेषां मुख्यः सन् नु क्षिप्रं प्रभसत् । प्रभासेत । प्रकृष्टप्रकाशवान् भवेत् । अवसे पुत्रादीनां रक्षणार्थमिषमन्नं च वुरीत । वृणीत । संभजेत । यत् सकाशाल्लभेतेत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अग्निरिद्धि प्रचेता अग्निर्वेधस्तम ऋषिः ।

अग्निं होतारमीळते यज्ञेषु मनुषो विशः ॥ २

अग्निः । इत् । हि । प्रऽचेताः । अग्निः । वेधःऽतमः । ऋषिः ।

अग्निं । होतारं । ईळते । यज्ञेषु । मनुषः । विशः ॥ २

अग्निरिदग्निरेव प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानवान् नान्यः कश्चित्। हि यस्मादेवं तस्मादेव धर्तमो विशालतमोऽतिशयेन ऋषिर्हवनादीनां कर्मणां कर्ता ऋषिः सर्वस्य द्रष्टा च भवति। मनुषो मनुष्यस्य यजमानस्य विशः प्रजा ऋत्विग्लक्षणा होतारं देवानामाह्वातारं तादृशमग्निं यज्ञेषु यागेष्वीळते। स्तुवंति॥

॥ अथ तृतीया ॥

नाना ह्य१ग्नेऽवसे स्पर्धंते रायो अर्यः।

तूर्वंतो दस्युमायवो व्रतैः सीक्षंतो अव्रतं॥ ३

नाना। हि। अग्ने। अवसे। स्पर्धंते। रायः। अर्यः।

तूर्वंतः। दस्युं। आयवः। व्रतैः। सीक्षंतः। अव्रतं॥ ३

हे अग्ने अर्योऽरेः शत्रो रायो धनान्यस्य त्वत्स्तोतॄणां रक्षणार्थं नाना शत्रुसकाशात्पृथग्भूताः स्पर्धंते। अहमेव पालयान्यहमेव पालयानीति स्पर्धां कुर्वंति। आयवो मनुष्यास्ते च स्तोतारो दस्युमुपक्षपयितारं शत्रुं तूर्वंतो हिंसंतो व्रतैस्त्वदेवत्यैर्यागैरव्रतं व्रतविरोधिनं च पुरुषं सीक्षंतः सोढुमभिभवितुमिच्छंतो भवंति॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अग्निरप्सामृतीषहं वीरं ददाति सत्पतिं।

यस्य त्रसंति शवसः संचक्षि शत्रवो भिया॥ ४

अग्निः। अप्सां। ऋतिऽसहं। वीरं। ददाति। सत्ऽपतिं।

यस्य। त्रसंति। शवसः। संऽचक्षि। शत्रवः। भिया॥ ४

अयमग्निर्वीरं पुत्रं ददाति। स्तोतृभ्यः प्रयच्छति। कीदृशं पुत्रं। अप्सामपामाप्तव्यानां कर्मणां सनितारं संभक्तारमृतीषहमृतीनामरातीनां सोढारमभिभवितारं सत्पतिं सतां कर्मणां पालयितारं। यस्य वीरस्य संचक्षि संदर्शने सति शवसो बलात् भिया भीत्या शत्रवस्त्रसंति उद्विजंते तं वीरमित्यन्वयः॥

॥ अथ पंचमी ॥

अग्निर्हि विद्मना निदो देवो मर्तमुरुष्यति ।

सहावा यस्यावृतो रयिर्वाजेष्ववृतः ॥ ५

अग्निः । हि । विद्मना । निदः । देवः । मर्तं । उरुष्यति ।

सहऽवा । यस्य । अवृतः । रयिः । वाजेषु । अवृतः ॥ ५

सहावा । सहो बलं । तद्वान् देवो दानादिगुणयुक्तोऽग्निर्विद्मना ज्ञानेन युक्तः सन् तं मर्तं मनुष्यं यजमानं निदो निंदकादुरुष्यति । रक्षति । हीति पूरकः । यस्य मर्तस्य रयिर्धनमित्थंभूतं धनमवृतो रक्षःप्रभृतिभिरनाच्छादितः वाजेषु यज्ञेष्ववृतोऽन्यैर्यजमानैरसंभक्तं तं रुविष्यं तं यजमानमुरुष्यतीत्यन्वयः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अच्छा नो मित्रमहो देव देवानग्ने वोचः सुमतिं रोदस्योः ।

वीहि स्वस्तिं सुक्षितिं दिवो नॄन्द्विषो अंहांसि दुरिता तरेम

ता तरेम तवावसा तरेम ॥ ६

अच्छ । नः । मित्रऽमहः । देव । देवान् । अग्ने । वोचः ।

सुऽमतिं । रोदस्योः ।

वीहि । स्वस्तिं । सुऽक्षितिं । दिवः । नॄन् । द्विषः । अंहांसि ।

दुःऽइता । तरेम । ता । तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ ६

व्याख्यातेयं ॥ अक्षरार्थस्तु । अनुकूलदीप्ते दानादिगुणयुक्ताग्ने द्यावापृथिव्योरभिगतस्त्वमस्मदीयां सुष्टुतिं यष्टव्यान् देवान्प्रतिवोचः । प्रब्रूहि । स्तुतेर्नेतॄनस्मांश्च सुनिवासमग्निनार्थं गमय । वयं च त्वत्प्रसादाद्द्वेष्टॄन् पापानि नरकाणि दुर्गमनानि चाति क्रामेम । व्यवहितानि जन्मांतरकृतानि च तान्यतिक्रामेम । त्वदीयेरक्षणेनात्यंतमतिक्रामेमेति ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे षोडशो वर्गः ॥

इममू षु व इत्येकोनविंशत्यृचं पंचदशं सूक्तमांगिरसस्य वीतहव्यस्य भरद्वाजस्य वार्षमाग्नेयं। आदौ नव जगत्यस्तृतीयाषष्ठ्यौ तु शक्वर्यतिशक्वर्यौ पंचदशी शक्वरी सप्तदश्यनुष्टुबष्टादशी बृहती दशम्याद्याः पंच च उपांत्यैकोनविंशी चेति सप्त त्रिष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। इममूष्वेकोना वीतहव्य ऋषिर्वा जागतं प्राग्दशम्यास्तृतीयापंचदश्यौ शक्वर्यौ षष्ठ्यतिशक्वर्यनुष्टुब्बृहत्या उपांत्ये इति॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावाश्विनशस्त्रे चादितो नवर्चः। सूत्रितं च। इममू षु वो अतिथिमुषर्बुधं। आ० ४, २१.। इति॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि नवर्चमाज्यशस्त्रं। सूत्रितं च। इममू षु वो अतिथिमुषर्बुधमिति नवाज्यं। आ० ७, १२.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इममू षु वो अतिथिमुषर्बुधं विश्वासां विशां पतिमृंजसे गिरा।
वेतीद्दिवो जनुषा कच्चिदा शुचिर्ज्योक्चिदत्ति गर्भो यदच्युतं॥ १

इमं। ऊं इति। सु। वः। अतिथिं। उषःऽबुधं। विश्वासां।
विशां। पतिं। ऋंजसे। गिरा।
वेति। इत्। दिवः। जनुषा। कत्। चित्। आ। शुचिः।
ज्योक्। चित्। अत्ति। गर्भः। यत्। अच्युतं॥ १

हे वीतहव्य ऋषे भरद्वाज वा त्वं॥ विभक्तिवचनयोर्व्यत्ययः॥ इमम् इममेवाग्निं गिरा स्तुत्या ऋंजसे। सुष्ठु प्रसाधय॥ ऋंजतिः प्रसाधनकर्मेति यास्कः॥ कीदृशं। अतिथिं सततं गंतारं। यद्वातिथिवत्पूज्यं। उषर्बुधमुषसि प्रबुद्धं विश्वासां सर्वासां विशां प्रजानां पतिं पालयितारं। जनुषा जन्मना स्वत एव शुचिः शुद्धो निर्मलो वाग्निः कच्चित् कदाचित् कस्मिंश्चिद्यागकाले दिवो द्युलोकादावेति। आगच्छति। तदानीं प्रसाधयेत्यन्वयः। एवं प्रसाधितोऽग्निर्गर्भोऽरण्योर्मध्ये गर्भः वर्तमानः। यद्वा द्यावापृथिव्योर्गर्भभूतः सन् यद्धविरच्युतं च्युतिरहितं नित्यमग्निहोत्रादिसाधनभूतं पयःप्रभृतिकं तत् ज्योक्चित् चिरकालमत्ति। भक्षयति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

मित्रं न यं सुधितं भृगवो दधुर्वनस्पतावीड्यमूर्ध्वशोचिषं ।

स त्वं सुप्रीतो वीतहव्ये अद्भुत प्रशस्तिभिर्महयसे दिवेदिवे ॥ २

मित्रं । न । यं । सुऽधितं । भृगवः । दधुः । वनस्पतौ ।

ईड्यं । ऊर्ध्वऽशोचिषं ।

सः । त्वं । सुऽप्रीतः । वीतऽहव्ये । अद्भुत । प्रशस्तिऽभिः ।

महयसे । दिवेऽदिवे ॥ २

वनस्पतावरण्यां सुधितं सुष्ठु निहितमीड्यं स्तुत्यमूर्ध्वशोचिषमुच्छ्रिततेजस्कं यमग्निं त्वां मित्रं न मित्रमिव सखिभूतमिव भृगवो महर्षयो दधुः आदधुः कक्षे स्थापितवंतः हे अद्भुत महदग्ने स ताहशस्त्वं वीतहव्य एतत्संज्ञ ऋषौ सुप्रीतः सुष्ठु प्रीयमाणो भव । यतो दिवे दिवे प्रतिदिनं प्रशस्तिभिः प्रकृष्टैः स्तोत्रैर्महयसे पूज्यसे । भरद्वाज ऋषिर्येत्व वीतहव्ये दत्तहविष्के भरद्वाज इति योजनीयं ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स त्वं दक्षस्यावृको वृधो भूरर्यः परस्यांतरस्य तरुषः ।

रायः सूनो सहसो मर्त्येष्वा छर्दिर्यच्छ वीतहव्याय सप्रथो

भरद्वाजाय सप्रथः ॥ ३

सः । त्वं । दक्षस्य । अवृकः । वृधः । भूः । अर्यः । परस्य ।

अंतरस्य । तरुषः ।

रायः । सूनो इति । सहसः । मर्त्येषु । आ । छर्दिः । यच्छ ।

वीतऽहव्याय । सऽप्रथः । भरत्ऽवाजाय । सऽप्रथः ॥ ३

हे अग्ने स ताहशोऽवृको बाधकरहितस्त्वं दक्षस्यानुष्ठानसमर्थस्य वृधो वर्धयिता भूः । भवसि । तथा परस्य विप्रकृष्टस्यार्योऽरेः शत्रोरंतरस्यांतिकतरस्य संनिकृष्टस्य

मत्वोस्तरूपन्तरिता भवसि। अतः कारणात् हे सहसः सूनो सप्रथः सर्वतः पृथुस्त्वं मर्त्येषु मनुष्येषु मध्ये भरद्वाजाय संभृतहविर्लक्षणान्नाय वीतहव्याय। वीतं गमितं हव्यं हविर्येन तादृशाय भरद्वाजायेति वा योज्यं। राधो धनानि अदिंगृणायच्छ। प्रयच्छ। सप्रथ इति पुनरुक्तिरादरार्था॥

॥ अथ चतुर्थी॥

द्युतानं वो अतिथिं स्वर्णरमग्निं होतारं मनुषः स्वध्वरं।

विप्रं न द्युक्षवचसं सुवृक्तिभिर्हव्यवाहमरतिं देवमृंजसे॥ ४

द्युतानं। वः। अतिथिं। स्वःऽनरं। अग्निं। होतारं।

मनुषः। सुऽअध्वरं।

विप्रं। न। द्युक्षऽवचसं। सुवृक्तिऽभिः। हव्यऽवाहं। अरतिं।

देवं। ऋंजसे॥ ४

हे वीतहव्य त्वं सुवृक्तिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिर्हव्यवाहं हविषां वोढारं देवमग्निमृंजसे। प्रसाधय। कीदृशं। द्युतानं दीप्यमानं वो युष्माकमतिथिमतिथिवत्पूज्यं स्वर्णरं स्वर्गस्य नेतारं मनुषो मनोः प्रजापतेर्होतारं देवानामाह्वातारं स्वध्वरं शोभनयज्ञं विप्रं न मेधाविनं विपश्चितमिव द्युक्षवचसं। दीप्तेर्निवासभूतं द्युक्षं। तादृशवाक्योपेतमरतिमर्यं स्वामिनं॥

॥ अथ पंचमी॥

पावकया यश्चितयंत्या कृपा क्षामन्रुरुच उषसो न भानुना।

तूर्वन्न यामन्नेतशस्य नू रण आ यो घृणे न ततृषाणो अजरः॥ ५

पावकया। यः। चितयंत्या। कृपा। क्षामन्। रुरुचे।

उषसः। न। भानुना।

तूर्वन्। न। यामन्। एतशस्य। नु। रणे। आ। यः।

घृणे। न। ततृषाणः। अजरः॥ ५

: योऽग्निः पावकया शोधयित्र्या चितयंत्या चेतयंत्या प्रज्ञापयंत्या कृपा दीप्त्या क्षामन् भूम्यां रुरुचे दीप्यते। उषसा न भानुना। यथोषसः प्रकाशेन भासंते तद्वत्। अपि च यातन् यान्ति संग्रामे तूर्वन् शत्रून् हिंसन् एतश इवैतशस्यैतशर्षेरस्य ऋषे रणे संग्रामे सहायार्थं योऽग्निर्नु क्षिप्रमाहवे आदीप्यते। प्रैतशं सूर्ये पस्पृधानं। ऋग्वे० १. ६१. १५.। इति निगमांतरं। नूनं सर्वे देवास्तस्य साहाय्यमकार्षुः। यस्य तदपत्यरूपितः प्रभावेन सर्वभक्षणशीलोऽजरो जरारहितश्च भवति तं देवमंद्रम् इति पूर्वस्यामृचि संबंधः॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे सप्तदशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

अग्निमग्निं वः समिधा दुवस्यत प्रियंप्रियं वो अतिथिं
गृणीषणि।
उप वो गीर्भिरमृतं विवासत देवो देवेषु वनते हि वार्यं देवो
देवेषु वनते हि नो दुवः॥ ६

अग्निंऽअग्निं। वः। संऽइधा। दुवस्यत। प्रियंऽप्रियं। वः।
अतिथिं। गृणीषणि।
उप। वः। गीःऽभिः। अमृतं। विवासत। देवः। देवेषु।
वनते। हि। वार्यं। देवः। देवेषु। वनते। हि। नः।
दुवः॥ ६

हे अस्मदीयाः स्तोतारो यो यूयं प्रियं प्रियमत्यंतं प्रियं वो युष्माकमतिथिमतिथिवत्पूज्यं गृणीषणि शब्दनीयं स्तुत्यमग्निमग्निमग्निमेव। नान्यं देवमित्यर्थः। समिधा संदीपनेन समिद्भिर्वा दुवस्यत। परिचरत। यद्वा गृणीषणीति सप्तम्यंतः। गृणीषणि स्तोत्रे विषयतया वर्तमानं। अपि च वो यूयममृतममरणमग्निं गीर्भिः स्तुतिभिरुपेत्य विवासत। परिचरत। हि यस्माद् देवेषु मध्ये देवो दानादिगुणयुक्तोऽग्निर्वार्यं

वरणीयं समिदादिकं वनते संभजते । हि यस्माद्ध देवेषु मध्ये देवोऽग्निर्नोऽस्माकं दुवः परिचरणं वनते संभजते तस्माद्दुवस्यतेत्यन्वयः ॥

इयमेऽकन्याग्निमाहृते समिद्धमिति तृचो जातवेदस्यमिविधानार्थः । सूत्रितं च । समिद्धमग्निं समिधा गिरा गृण इति तृचस्य । आ० ८, १२, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते सप्तमी ॥

समिद्धमग्निं समिधा गिरा गृणे शुचिं पावकं पुरो अध्वरे
ध्रुवं ।
विप्रं होतारं पुरुवारमद्रुहं कविं सुम्नैरीमहे जातवेदसं ॥ ७

संऽइद्धं । अग्निं । संऽइधा । गिरा । गृणे । शुचिं । पावकं ।
पुरः । अध्वरे । ध्रुवं ।
विप्रं । होतारं । पुरुऽवारं । अद्रुहं । कविं । सुम्नैः ।
ईमहे । जातऽवेदसं ॥ ७

समिद्धं सम्यग्दीप्तमग्निं समिधा समिंधनहेतुभूतया गिरा स्तुत्या गृणे । स्तौमि । यद्वा समिधा समिद्भिर्दारुभिः समिद्धं सम्यगिद्धं । अपि च शुचिं स्वयं, शुद्धं पावकं सर्वेषां शोधकं ध्रुवं निश्चलं तमग्निमध्वरे यज्ञे पुरस्करोमीति शेषः । तथा विप्रं मेधाविनं होतारं देवानामाह्वातारं पुरुवारं बहुभिर्वरणीयमद्रुहमद्रोग्धारं सर्वेषामनुकूलं कविं, क्रांतदर्शिनं जातवेदसं, जातानां वेदितारमग्निं सुम्नैः सुखकरैः स्तोत्रैरीमहे । संभजामहे । यद्वा द्वितीयार्थे तृतीया । सुम्नानि धनानीमहे । याचामहे ॥

॥ अथाष्टमी ॥

त्वां दूतमग्ने अमृतं युगेयुगे हव्यवाहं दधिरे पायुमीड्यं ।
देवासश्च मर्तासश्च जागृविं विभुं विश्पतिं नमसा नि
षेदिरे ॥ ८

त्वां । दूतं । अग्ने । अमृतं । युगेऽयुगे । हव्यऽवाहं ।

दधिरे । पायुं । ईड्यं ।

देवासः । च । मर्तासः । च । जागृविं । विऽभुं ।

विश्पतिं । नमसा । नि । सेदिरे ॥ ८

हे अग्ने त्वां देवासः देवाश्च मर्तासो मनुष्याश्च दूतं दधिरे । विदधिरे । कृतवन्तः । कीदृशं त्वां । अमृतममरणं युगे युगे काले काले तत्तद्यागानुष्ठानसमये हव्यवाहं हव्यानां हविषां वोढारं पायुं पालयितारमीड्यं स्तुत्यं । अपि च त उभयविधा जागृविं जागरणशीलं विभुं व्याप्तं विश्पतिं विशां प्रजानां पालयितारं तमग्निं नमसा नमस्कारेण हविर्लक्षणान्नेन वा निषेदिरे । उपसेदिरे ॥

॥ अथ नवमी ॥

विभूषन्नग्न उभयाँ अनु व्रता दूतो देवानां रजसी समीयसे ।

यत्ते धीतिं सुमतिमावृणीमहेऽध स्मा नस्त्रिवरूथः शिवो भव ॥ ९

विऽभूषन् । अग्ने । उभयान् । अनु । व्रता । दूतः । देवानां ।

रजसी इति । सं । ईयसे ।

यत् । ते । धीतिं । सुऽमतिं । आऽवृणीमहे । अध । स्म ।

नः । त्रिऽवरूथः । शिवः । भव ॥ ९

हे अग्ने उभयानुभयविधान् देवान्मनुष्यांश्च विभूषन् विशेषेण भूषयन् अलंकुर्वन् त्वमनु व्रता व्रतान्यनु व्रतेषु कर्मसु यागेषु देवानां दूतः सन् रजसी द्यावापृथिव्यौ समीयसे । संचरसि देवानानेतुं द्युलोकं गच्छसि हवींषि च नेतुमिमं लोकं । किंच यद्यस्मात्ते लभ्यं त्वदर्थं धीतिं कर्म सुमतिं शोभनां स्तुतिं चावृणीमहे वयं संभजामहे अधातः कारणात् त्रिवरूथस्त्रिस्थानस्त्वं नोऽस्माकं शिवः सुखकरो भव ॥ स्मेत्येतत्पादपूरणं ॥

प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेये क्रतौ त्रैष्टुभे छंदसि तं सुप्रतीकमित्याद्याः षडृचः । सूत्रितं च । तं सुप्रतीकमिति षट् । आ० ४. १३. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते दशमी ॥

तं सुप्रतीकं सुदृशं स्वंचमविद्वांसो विदुष्टरं सपेम ।
स यक्षद्विश्वा वयुनानि विद्वान्प्र हव्यमग्निरमृतेषु वोचत् ॥ १०

तं । सुऽप्रतीकं । सुऽदृशं । सुऽअंचं । अविद्वांसः ।
विदुःऽतरं । सपेम ।
सः । यक्षत् । विश्वा । वयुनानि । विद्वान् । प्र । हव्यं ।
अग्निः । अमृतेषु । वोचत् ॥ १०

अविद्वांसो वैदुष्यरहिता अल्पमतयो वयं विदुष्टरं विद्वत्तरं सर्वज्ञं तमग्निं सपेम । परिचरेम । कीदृशं । सुप्रतीकं शोभनांगं सुदृशं शोभनद्रष्टारं स्वंचं सुष्ठु अंचंतं गच्छंतं । किंच स तादृशोऽग्निर्यक्षत् । देवान्यजतु । विश्वा सर्वाणि वयुनानि । ज्ञाननामैतत् । इह तु ज्ञातव्ये वर्तते । ज्ञातव्यान्यर्थजातानि विद्वान् जानन्नग्निरमृतेषु मरणरहितेषु देवेषु हव्यमस्मदीयं हविः प्रवोचत् । प्रब्रवीतु । युष्मदर्थं हविः कल्पितं तदर्थं यूयमागच्छतेत्येवं कथयतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमेऽष्टादशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तमग्ने पास्युत तं पिपर्षि यस्त आनट्कवये शूर धीतिं ।
यज्ञस्य वा निशितिं वोदितिं वा तमित्पृणक्षि शवसोत
राया ॥ ११

तं । अग्ने । पासि । उत । तं । पिपर्षि । यः । ते । आनट् ।
कवये । शूर । धीतिं ।

यज्ञस्य । वा । निऽशितिं । वा । उत्ऽइतिं । वा । तं । इत् ।
पृणक्षि । शवसा । उत । राया ॥ ११

हे अग्ने तं पुरुषं पासि । रक्षसि । उतापि च तं पिपर्षि । कामैः पूरयसि । यः पुरुषो हे शूर धीर्यंश्चाग्ने कवये क्रांतदर्शनाय ते तुभ्यं त्वदर्थं धीतिं कर्म स्तुतिं वानट् प्राप्नोति । यद्वा क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । अपि त्वां धीतिमानट् प्रापयति । तं पासीत्यन्वयः । अपि च यज्ञस्य यागस्य वा तत्साधनभूतस्य हविषो वा निशितिं वा । निशितिः संस्कारः । तं योदितिमुद्गमनं वानट् प्रापयति तमित्तमेव शवसा बलेन पृणक्षि । पूरयसि । उतापि च राया धनेन पूरयसि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्वम॑ग्ने वनुष्य॒तो नि पा॑हि॒ त्वमु॑ नः सहसावन्नव॒द्यात् ।
सं त्वा॑ ध्वस्म॒न्वद॒भ्ये॑तु॒ पाथः॒ सं र॒यिः स्पृ॑ह॒याय्यः॑ सह॒स्री ॥ १२

त्वं । अग्ने । वनुष्यतः । नि । पाहि । त्वं । ऊं इति । नः ।
सहसाऽवन् । अवद्यात् ।

सं । त्वा । ध्वस्मन्ऽवत् । अभि । एतु । पाथः । सं । रयिः ।
स्पृहयाय्यः । सहस्री ॥ १२

हे अग्ने त्वं वनुष्यतो हिंसकाच्छत्रोर्नि नितरामस्मान्पाहि । हे सहसावन् बलवन्नग्ने त्वमु त्वमेव नोऽस्मानवद्यात्पापात् निपाहि । त्वा त्वां ध्वस्मन्वत् ध्वंसनवत् ध्वस्तदोषं पाथो हविर्लक्षणमन्नमभिसमेतु सम्यगभिगच्छतु । स्पृहयाय्यः स्पृहणीयः सहस्री सहस्रसंख्यायुक्तो रयिस्त्वया दत्तं धनं सम्यगभिगच्छतु ॥

व्यूढे दशरात्रे पंचमेऽहन्याग्निमारुतेऽग्निर्होतेति तृचो जातवेदस्यनिविद्धानीयः । सूत्रितं च । अग्निर्होता गृहपतिः स राजेति तिस्रः । आ० ८, ८, । इति ॥

पत्नीसंयाजेषु गृहपतेराज्यानुवाक्या। सूत्रितं च अग्निर्होता गृहपतिः स राजा हव्यवाडग्निरजरः पिता न इति पत्नीसंयाजाः। आ० १. १०.। इति ॥ आश्विन-शस्त्रेऽप्येषैव प्रतिपत्। सूत्रितं च। अग्निर्होता गृहपतिः स राजेति प्रतिपदेक-पातिनी पच्छः। आ० ६. ५.। इति ॥

॥ सैषा सूक्ते त्रयोदशी ॥

अग्निर्होता गृहपतिः स राजा विश्वा वेद जनिमा जातवेदाः ।
देवानामुत यो मर्त्यानां यजिष्ठः स प्र यजतामृतावा ॥ १३

अग्निः । होता । गृहऽपतिः । सः । राजा । विश्वा । वेद ।
जनिम । जातऽवेदाः ।
देवानाम् । उत । यः । मर्त्यानाम् । यजिष्ठः । सः । प्र ।
यजताम् । ऋतऽवा ॥ १३

होता देवानामाह्वाता राजा राजमानः सोऽग्निर्गृहपतिर्गृहाणां पतिरधिपति-र्भवति। तथा विश्वा विश्वानि सर्वाणि जनिम जन्मानि जन्मवंति भूतजातानि जातवेदा जातप्रज्ञः सन् वेद। वेत्ति। जानाति। योऽग्निर्देवानामिंद्रादीनामुतापि च मर्त्यानां मनुष्याणां च मध्ये यजिष्ठोऽतिशयेन यष्टा भवति ऋतावा। ऋतं सत्यं यज्ञो वा। तद्वान् सोऽग्निः प्र यजताम्। प्रकर्षेण देवान्यजतु ॥

अग्ने यदद्येति दर्शपूर्णमासयोः स्विष्टकृतो याज्या। सूत्रितं च। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतरित्यनवानं यजति। आ० १. ६.। इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी ॥

अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतः पावकशोचे वेष्ट्वं हि यज्वा ।
ऋता यजासि महिना वि यद्भूर्हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य ॥ १४

अग्ने । यत् । अद्य । विशः । अध्वरस्य । होतरिति ।
पावकऽशोचे । वेः । त्वम् । हि । यज्वा ।

ऋता । यजासि । महिना । वि । यत् । भूः । हव्या । वह ।
यविष्ठ । या । ते । अद्य ॥ १४

हे अध्वरस्य होतर्यज्ञस्य निष्पादक पावक शोधक दीदिवो दीप्त एवंभूत हे अग्ने अद्यास्मिन्काले विशो मनुष्यस्य यजमानस्य यत्कर्तव्यं तद्देवैः । कालव्यत्ययः । हि यस्माच्च यष्टा देवानां यष्टा भवसि तस्मात्त्वया ऋते यज्ञे यजासि । देवान्यज । अपि च महिना महिम्ना स्वमाहात्म्येन यद्यस्माद्विभूः विभुरसि व्याप्तो भवसि अतः कारणात् हे यविष्ठ युवतमाग्ने ते तुभ्यं त्वदर्थं देवेभ्यो दानार्थं या यानि हव्यानि जुहुमस्तानि हव्या हव्यानि हवींषि वह । स्वकीयां स्विष्टकृदाख्यां तनुं प्रापय ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अभि प्रयांसि सुधितानि हि ख्यो नि त्वा दधीत रोदसी
यजध्यै ।
अवा नो मघवन्वाजसातावग्ने विश्वानि दुरिता तरेम ता
तरेम तवावसा तरेम ॥ १५

अभि । प्रयांसि । सुऽधितानि । हि । ख्यः । नि । त्वा ।
दधीत । रोदसी इति । यजध्यै ।
अव । नः । मघऽवन् । वाजऽसातौ । अग्ने । विश्वानि ।
दुःऽइता । तरेम । ता । तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ १५

हे अग्ने सुधितानि सु निहितानि वेद्यामासादितानि प्रयांस्यन्नानि हविर्लक्षणान्यभिख्यः । अभिपश्यसि । हि पूरणः । तादृशं त्वां रोदसी द्यावापृथिव्यावेतदुपलक्षितान्सर्वान्देवान्यजध्यै यष्टुं निदधीत । अयं यजमानो निहितवान् । हे मघवन्नग्ने नोऽस्मान्वाजसातौ संग्रामेऽन्नस्य संभजने वा निमित्तभूतेऽव । रक्ष । वयं च विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुरितानि दुःखानि तरेम । अतिक्रामेम । अन्यद्गतं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकोनविंशो वर्गः ॥

अग्निप्रणयनेऽग्ने विश्वेभिरित्येषाऽनुवक्तव्या। सूत्रितं च। अग्ने विश्वेभिः स्वनीक देवैरित्यर्धर्चं आरमेत्। आ० २. १७.। इति॥

॥ अथ षोडशी ॥

अग्ने॑ । विश्वे॑भिः स्वनीक दे॒वैरूर्णा॑वन्तं प्रथ॒मः सी॑द॒ योनि॑म् ।

कु॒ला॒यिनं॑ घृ॒तव॑न्तं सवि॒त्रे य॒ज्ञं न॑य॒ यज॑मानाय सा॒धु ॥ १६

अग्ने॑ । विश्वे॑भिः । सु॒ऽअ॒नी॒क॒ । दे॒वैः । ऊर्णा॑ऽवन्तं । प्र॒थ॒मः ।

सी॒द॒ । योनि॑म् ।

कु॒ला॒यिन॑म् । घृ॒तऽव॑न्तम् । स॒वि॒त्रे । य॒ज्ञम् । न॒य॒ । यज॑मानाय ।

सा॒धु ॥ १६

हे स्वनीक सुज्वालाग्ने विश्वेभिर्विश्वैः सर्वैर्देवैः ऊर्णावन्तमूर्णास्तुकावन्तं योनिमुत्तरवेदिलक्षणं स्थानं प्रथमः सर्वेषु देवेषु मुख्यस्त्वं सीद। उपविश। कीदृशं योनिं। कुलायिनं। कुलायो नीडं। तत्सदृशं गुग्गुल्वादिसंभरणोपेतं। तथा च श्रूयते। कुलायमिव ह्येतद्यज्ञे क्रियते यत्पैतुदारवाः परिधयो गुग्गुलूर्णास्तुकाः सुगंधितेजनानि। ऐ० ब्रा० १. २८.। इति। घृतवन्तं व्याघारणाज्ययुक्तं। एवमुत्तरवेद्यां निषण्णस्त्वं सवित्रे हविषां प्रेरयित्रे यजमानाय॥ यष्टुर्थे चतुर्थ्येषा॥ ईदृशस्य यजमानस्य यज्ञं साध्वार्जवेन नय। देवान्प्रापय॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

इ॒मम् त्यमथ॑र्व॒वद॒ग्निं म॑न्थन्ति वे॒धसः॑ ।

यम॑ङ्कू॒यन्त॒मान॑य॒न्नमू॑रं श्या॒व्या॑भ्यः ॥ १७

इ॒मम् । ऊं॒ इति॑ । त्यम् । अ॒थ॒र्व॒ऽवत् । अ॒ग्निम् । म॒न्थ॒न्ति॒ ।

वे॒धसः॑ ।

यम् । अ॒ङ्कु॒ऽयन्त॑म् । आ । अन॑यन् । अमू॑रम् । श्या॒व्या॑भ्यः ॥ १७

वेधसः कर्मणां विधातार ऋत्विज इमं हूयमानं त्यमु तं पूर्वोक्तगुणमग्निमथर्ववत् यथाथर्वाख्य ऋषिः पुरा मथ्नाति तथा मंथंति । मथ्नंति । अरण्य । एकःयाज्जनयंति । अंकूयंतं । कुटिलगमनं गमनमंकुः । तद् यन इच्छंतं देवेभ्यो निर्गत्य तत्र तत्र पलायमानममूरममूढं यमग्निं श्याव्याभ्यः । श्यावीति रात्रिनाम । तद्वर्णास्तमःसंवृतयः श्याव्याः । ताभ्यः सकाशादानयन् आगमयन् तं मंथंतीत्यन्वयः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

जनिष्वा देववीतये सर्वताता स्वस्तये ।

आ देवान्वक्ष्यमृताँ ऋतावृधो यज्ञं देवेषु पिस्पृशः ॥ १८

जनिष्व । देवऽवीतये । सर्वऽताता । स्वस्तये ।

आ । देवान् । वक्षि । अमृतान् । ऋतऽवृधः । यज्ञं ।

देवेषु । पिस्पृशः ॥ १८

हे अग्ने सर्वताता सर्वैस्तायमाने यज्ञे मथ्यमानस्त्वं जनिष्व । प्रादुर्भव । किमर्थं । देववीतये देवकामाय यजमानाय ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थ्येषा ॥ ईदृशस्य यजमानस्य स्वस्तयेऽविनाशार्थं । जनित्वा चामृतानमरणरहितानृतावृधो यज्ञस्य वर्धयितॄन् देवानावक्षि । आवह । तदनंतरं तेषु देवेष्वस्मदीयं यज्ञं पिस्पृशः । स्पर्शय । प्रापयेत्यर्थः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

वयमु त्वा गृहपते जनानामग्ने अकर्म समिधा बृहंतं ।

अस्थूरि नो गार्हपत्यानि संतु तिग्मेन नस्तेजसा सं

शिशाधि ॥ १९

वयं । ऊं इति । त्वा । गृहऽपते । जनानां । अग्ने । अकर्म ।

संऽइधा । बृहंतं ।

अस्थूरि । नः । गार्हऽपत्यानि । संतु । तिग्मेन । नः ।

तेजसा । सं । शिशाधि ॥ १९

हे गृहपते यज्ञानां पालकाग्ने जनानां प्राणिनां मध्ये वयस्तु वयमेव त्वा त्वां समिधा समिंधनेन बृहंतं महांतमकर्म । कृतवंतः स्मः । अतः कारणात् नोऽस्माकं गार्हपत्यानि गृहपतित्वान्यस्थूरिस्थूरीणि । एकाश्वयुक्तः शकटः स्थूरिरित्युच्यते तद्विपरीतो बहुभिरश्वैर्युक्तः शकटोऽस्थूरिः । तेन च संपूर्णता लक्ष्यते । अस्थूरीणि पुत्रपशुधनादिभिः संपूर्णानि भवंतु । अपि च नोऽस्मान् तिग्मेन तीक्ष्णेन तेजसा सं शिशाधि । सम्यङ्ग्धि । सम्यक् तीक्ष्णीकुरु । संयोजयेत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे विंशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले प्रथमोऽनुवाकः ॥

द्वितीयेऽनुवाकेऽष्ट सूक्तानि । तत्र त्वमग्ने यज्ञानामित्यष्टाचत्वारिंशदृचं प्रथमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं । आद्या षष्ठी च वर्धमाना गायत्री पदकसप्तकाष्टकाः सा वर्धमानेत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । सप्तचत्वारिंश्यनुष्टुप् । आ ते अग्ने अग्निं देवास इत्येते ऋचावनुष्टुभौ । तयोः पूर्वा वीती यो देवमिति त्रिष्टुप् । शिष्टा द्विचत्वारिंशदृचो गायत्र्यः । तथा चानुक्रम्यते । त्वमग्नेऽष्टाचत्वारिंशद्गायत्रं वर्धमानाद्या षष्ठी च सप्तचत्वारिंश्यनुष्टुप् त्रिष्टुप्पूर्वे चांत्ये इति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेये क्रतौ गायत्रे छंदसीदं सूक्तमुच्यते । तत्रांत्यास्तिस्र ऋच उद्धर्तव्याः । सूत्र्यते हि । त्वमग्ने यज्ञानामिति तिस्र उत्तमा उद्धरेत् । आ० ४. १३. । इति ॥ विश्वजित्याग्निमारुते बृहत्साम यद्यग्निष्टोमसाम स्यात्तदानीमाद्याः षडृचः स्तोत्रियानुरूपार्थाः । सूत्रितं हि । त्वमग्ने यज्ञानामिति स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ८. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वमग्ने यज्ञानां होता विश्वेषां हितः ।

देवेभिर्मानुषे जने ॥ १

त्वं । अग्ने । यज्ञानां । होता । विश्वेषां । हितः ।

देवेभिः । मानुषे । जने ॥ १

हे अग्ने त्वं विश्वेषां सर्वेषां सप्तसंस्थारूपेण भिन्नानां यज्ञानां होता होमनिष्पादकोऽसि । यद्वा यज्ञानां संबंधी देवानामाह्वाता भवसि । कुत इत्यत आह । यस्मात्त्वं मानुषे मनोः संबंधिनि मनुष्ये जने यजमाने देवेभिर्देवैर्हितः । होतृत्वेन निहितोऽसि तस्मादित्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स नो मंद्राभिरध्वरे जिह्वाभिर्यजा महः ।

आ देवान्वक्षि यक्षि च ॥ २

सः । नः । मंद्राभिः । अध्वरे । जिह्वाभिः । यज । महः ।

आ । देवान् । वक्षि । यक्षि । च ॥ २

हे अग्ने स त्वं नोऽस्माकमध्वरे यज्ञे मंद्राभिर्मदकरीभिः सुखाभिर्वा जिह्वाभिर्ज्वालाभिर्महो महतो देवान्यज । हविर्भिस्तर्पय । कथं तदित्युच्यते । देवान्यष्टव्यानिंद्रादीनावक्षि । आवह । ततो यक्षि च । यज च । हवींषि तेभ्यो देहीत्यर्थः ॥

पाथिकृत्यामग्नेः पथिकृतोऽनुवाक्या वेत्थेत्येषा । सूत्रितं च । वेत्था हि वेधो अध्वन आ देवानामपि पंथामागन्म । आ० ३. १०. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

वेत्था हि वेधो अध्वनः पथश्च देवांजसा ।

अग्ने यज्ञेषु सुक्रतो ॥ ३

वेत्थ । हि । वेधः । अध्वनः । पथः । च । देव । अंजसा ।

अग्ने । यज्ञेषु । सुक्रतो इति सुऽक्रतो ॥ ३

हे वेधो विधातः सुक्रतो शोभनकर्मन्देव दानादिगुणयुक्ताग्ने त्वं यज्ञेषु दर्शपूर्णमासादियागेष्वध्वनो महामार्गान् पथश्च क्षुद्रमार्गांश्चांजसा जवेन वेत्थ जानासि । हि यस्मादेवं तस्मात्कारणादज्ञमार्गाद्भ्रष्टं यजमानं पुनस्तं मार्गं प्रापयेत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वामीळे अध द्विता भरतो वाजिभिः शुनं ।

ईजे यज्ञेषु यज्ञियं ॥ ४

त्वां । ईळे । अध । द्विता । भरतः । वाजिऽभिः । शुनं ।
ईजे । यज्ञेषु । यज्ञियं ॥ ४

हे अग्ने त्वां भरतो दौष्यन्तिरेतत्संज्ञो राजा वाजिभिः वाजो हविर्लक्षणमन्नं तद्वद्भिर्ऋत्विग्भिः सह द्विता द्विविधमिष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहाररूपेण द्विधा भिन्नं शुनं सुखमुद्दिश्येळे । स्तुतवान् । स्तुत्वा च यज्ञियं यष्टव्यं त्वां यज्ञेषु ॥ तृतीयार्थे सप्तमी ॥ यज्ञैरीजे । इष्टवान् । तस्मै त्वमुभयविधं सुखं प्रादा इत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमिमा वार्या पुरु दिवोदासाय सुन्वते ।
भरद्वाजाय दाशुषे ॥ ५

त्वं । इमा । वार्या । पुरु । दिवःऽदासाय । सुन्वते ।
भरत्ऽवाजाय । दाशुषे ॥ ५

हे अग्ने त्वमिमानि दृश्यमानानि पुरु पुरूणि बहूनि वार्या वार्याणि वरणीयानि संभजनीयानि धनानि दिवोदासाय सुन्वते । लुप्तोपममेतत् यथा सोमाभिषवं कुर्वते दिवोदासाख्याय राज्ञे प्रादास्तथा दाशुषे हवींषि दत्तवते भरद्वाजाय ऋषये देहीति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं दूतो अमर्त्य आ वहा दैव्यं जनं ।
शृण्वन्विप्रस्य सुष्टुतिं ॥ ६

त्वं । दूतः । अमर्त्यः । आ । वह । दैव्यं । जनं ।
शृण्वन् । विप्रस्य । सुऽस्तुतिं । ६

अमर्त्योऽमरणधर्मा त्वं दूतो भूत्वा दैव्यं देवसंबंधिनं जनमावह । अस्मद्यज्ञमानय । किं कुर्वन् । विप्रस्य मेधाविनो भरद्वाजस्य सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं शृण्वन् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

त्वामग्ने स्वाध्यो३ मर्तासो देववीतये ।

यज्ञेषु देवमीड़ते ॥ ७

त्वां । अग्ने । सुऽआध्यः । मर्तासः । देवऽवीतये ।

यज्ञेषु । देवं । ईड़ते ॥ ७

हे अग्ने देवं द्योतमानं त्वां स्वाध्यः शोभनाध्याना मर्तासो मनुष्या देववीतये देवानां तर्पणार्थं यज्ञेष्वीड़ते । स्तुवंति याचंते वा ॥

॥ अथाष्टमी ॥

तव प्रयक्षि संदृशमुत क्रतुं सुदानवः ।

विश्वे जुषंत कामिनः ॥ ८

तव । प्र । यक्षि । सम्ऽदृशं । उत । क्रतुं । सुऽदानवः ।

विश्वे । जुषंत । कामिनः ॥ ८

हे अग्ने तव संदृशं सम्यग्दर्शनीयं यद्वा सम्यग्द्रष्टारं सर्वस्य भासकं तेजः प्रयक्षि । प्रयजे । प्रकर्षेण पूजयामि । उतापि च सुदानवः सुदानोः शोभनदानस्य तव क्रतुं कर्म प्रज्ञानं वा पूजयामि । न केवलमहमेव किंतन्ये विश्वे सर्वेऽपि यजमानाः कामिनस्त्वदनुग्रहाकांक्षैस्तैः कामैरुपेताः संतो जुषंत । त्वदीयं संदृशं क्रतुं च सेवंते ॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वं होता मनुर्हितो वह्निरासा विदुष्टरः ।

अग्ने यक्षि दिवो विशः ॥ ९

त्वं । होता । मनुःऽहितः । वह्निः । आसा । विदुःऽतरः ।

अग्ने । यक्षि । दिवः । विशः ॥ ९

हे अग्ने त्वं होता होतृत्वेन मनुर्हितो मनुनाहितोऽसि। आसास्येनास्यभूतया ज्वालया वह्निर्हविषां वोढा विदुष्टरोऽतिशयेन विद्वान्। अतः कारणात्त्वं दिवो द्युलोकसंबंधिनीर्विशो दैवीः प्रजा यक्षि। यज ॥

दर्शपूर्णमासयोः सामिधेनीष्वग्न आ याहीत्याद्यास्तिस्रः। सूत्रितं च। अग्न आ याहि वीतये त्वयान ईडेन्यो नमस्यस्तिरः। आ० १. २.। इति ॥ गार्हपत्याहवनीययोर्मिथः संसर्गेऽग्नये वीतयेऽष्टाकपालः पुरोडाशः। तत्राग्न आ याहीत्येषानुवाक्या। सूत्रितं च। अग्न आ याहि वीतये यो अग्निं देववीतये। आ० ३. १३.। इति ॥

॥ सैषा सूक्ते दशमी ॥

अग्न आ याहि वीतये गृणानो हव्यदातये ।

नि होता सत्सि बर्हिषि ॥ १०

अग्ने । आ । याहि । वीतये । गृणानः । हव्यऽदातये ।

नि । होता । सत्सि । बर्हिषि ॥ १०

हे अग्ने त्वमायाहि। आगच्छ। किमर्थं। वीतये हविषां भक्षणार्थं। किंच हव्यदातये हव्यानि हवींषि देवेभ्यो दातुं। गृणानः स्तूयमानस्त्वं बर्हिष्यास्तीर्णे दर्भे होता सन् निषत्सि। निषीद। उपविश ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे द्वाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

तं त्वा समिद्भिरंगिरो घृतेन वर्धयामसि ।

बृहच्छोचा यविष्ठ्य ॥ ११

तं । त्वा । समित्ऽभिः । अंगिरः । घृतेन । वर्धयामसि ।

बृहत् । शोच । यविष्ठ्य ॥ ११

हे अंगिरोऽंगनादिगुणयुक्त अंगारऋप वांगिरसः पुत्र वाग्ने तं पूर्वोक्तगुणं त्वा त्वां समिद्भिः समिंधनहेतुभिर्दारुभिर्घृतेनाज्येन च वर्धयामसि। वर्धयामः। अतो हे यविष्ठ युवतमाग्ने बृहन्महदत्यंतं शोच। दीप्यस्व ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स नः पृथु श्रवाय्यमच्छा देव विवाससि ।

बृहदग्ने सुवीर्यं ॥ १२

सः । नः । पृथु । श्रवाय्यं । अच्छ । देव । विवाससि ।

बृहत् । अग्ने । सुऽवीर्यं ॥ १२

हे देव द्योतमानाग्ने स पूर्वोक्तगुणस्त्वं पृथु विस्तीर्णं श्रवाय्यं श्रवणीयं प्रशस्यं बृहन्महत्सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं धनं नोऽस्मानच्छ विवाससि। अभिगमय। अत्र वाजसनेयकं। अच्छा देव विवाससीति तद्वो गमयेत्येवैतदाहेति ॥

ऋग्निमंथने त्वामग्ने पुष्करादधीत्याद्यास्तिस्र ऋचोऽनूच्याः। सूत्रितं च। त्वामग्ने पुष्करादधीति तिस्रो गायत्र्यं त्रिष्टु[?]रमेत्। आ० २. १६.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमंथत ।

मूर्ध्नो विश्वस्य वाघतः ॥ १३

त्वां । अग्ने । पुष्करात् । अधि अथर्वा । निः । अमंथत ।

मूर्ध्नः । विश्वस्य । वाघतः ॥ १३

हे अग्ने अथर्वैतत्संज्ञक ऋषिस्त्वां पुष्करादधि पुष्करपर्णे निरमंथत। अरण्योः सकाशादजनयत्। कीदृशात्पुष्करात्। मूर्ध्नो मूर्धवद्धारकाद्विश्वस्य सर्वस्य जगतो वाघतो वाहकात्। पुष्करपर्णे हि प्रजापतिर्भूमिमप्रथयत् तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयदिति श्रुतेः। भूमिश्च सर्वजगत आधारभूतेति पुष्करपर्णस्य सर्वजगद्धारकत्वं। अत्र पुष्करशब्देन पुष्करपर्णमभिधीयत इति। एतच्च तैत्तिरीयके विस्पष्टमाम्नातं। त्वामग्ने पुष्करादधीत्याह पुष्करपर्णे ह्येनमुपश्रितमविंददिति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तमु त्वा दध्यङ्ङृषिः पुत्र ईधे अथर्वणः ।

वृत्रहणं पुरंदरं ॥ १४

तं । ऊं इति । त्वा । दध्यङ् । ऋषिः । पुत्रः । ईधे । अथर्वणः ।

वृत्रऽहनं । पुरंऽदरं ॥ १४

हे अग्ने य उक्तगुणकस्तमु तमेव त्वामथर्वणः पुत्रो दध्यङ् एतत्संज्ञ ऋषिरीधे । दीपितवान् । कीदृशं । वृत्रहणमावरकाणां शत्रूणां हंतारं पुरंदरमसुरपुराणां दारयितारं ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

तमु त्वा पाथ्यो वृषा समीधे दस्युहंतमं ।

धनंजयं रणेरणे ॥ १५

तं । ऊं इति । त्वा । पाथ्यः । वृषा । सं । ईधे । दस्युहन्ऽतमं ।

धनंऽजयं । रणेऽरणे ॥ १५

पाथ्यो वृषा नाम कश्चिदृषिः । तमु तमेव त्वा त्वां हे अग्ने समीधे । समैंध । समदीपयत् । कीदृशं । दस्युहंतममतिशयेन दस्यूनामुपक्षपयितॄणां शत्रूणां हंतारं रणे रणे युद्धे युद्धे धनंजयं धनानां जेतारं ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे त्रयोविंशो वर्गः ॥

उक्थ्ये क्रतौ तृतीयसवने मैत्रावरुणस्यैह्यू ष्वित्यादिकौ तृचौ स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ६. १. ॥ आभिप्लविकेषूक्थ्येषु त्वेतौ वैकल्पिकौ स्तोत्रियानुरूपौ । आभिप्लविकेषूक्थ्येषु सूत्रितं च । एह्यू षु ब्रवाणि त आग्निरगामि भारतः । आ० ७. ८. । इति ॥ पौनराधेयिक्यामिष्टावुत्तराज्यभागस्यैह्यू ष्वित्यनुवाक्या । सूत्रितं च । एह्यू षु ब्रवाणि त इत्याग्नेयावाज्यभागौ । आ० २. ८. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते षोडशी ॥

एह्यू षु ब्रवाणि तेऽग्न इत्थेतरा गिरः।

एभिर्वर्धास इन्दुभिः॥ १६

आ। इहि। ऊं इति। सु। ब्रवाणि। ते। अग्ने।

इत्था। इतराः। गिरः।

एभिः। वर्धासि। इन्दुऽभिः॥ १६

हे अग्न एहि। आगच्छ। ते तुभ्यं त्वदर्थं गिरः स्तुतीरित्थेत्यनेन प्रकारेण सु सुष्ठु ब्रवाणीत्याशास्महे। ताः स्तुतीः शृण्वित्यर्थः। उ इत्येतत्पूरकं। इतरा अस्रैः कृताः स्तुतीः शृण्वसि शेषः। तथा च ब्राह्मणं। अग्न इत्थेतरा गिर इत्यनुष्टुयां च वा इतरा गिरः। ऐ० ब्रा० ३, ४६. । इति। अपि चागत्यैभिरेतैरिंदुभिः सोमैर्वर्धासे। वर्धस्व॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

यत्र क्व च ते मनो दक्षं दधस उत्तरं।

तत्रा सदः कृणवसे॥ १७

यत्र। क्व। च। ते। मनः। दक्षं। दधसे। उत्ऽतरं।

तत्र। सदः। कृणवसे॥ १७

हे अग्ने ते तव मनोऽनुग्रहात्मकमंतःकरणं यत्र यस्मिन्देशे क्व च कस्मिंश्चिद्यजमाने वर्तते तत्र तस्मिन्यजमान उत्तरमुत्कृष्टतरं श्रेष्ठं दक्षं बलकरमन्नं वा दधसे धारयसि। तथा सदः स्थानं च कृणवसे। तस्मिन्यजमाने करोषि॥

॥ अथाष्टादशी ॥

नहि ते पूर्तमक्षिपद्भुवन्नेमानां वसो।

अथा दुवो वनवसे॥ १८

नहि । ते । पूर्तम् । अक्षिऽपत् । भुवत् । नेमानाम् । वसो इति ।

अथ । दुवः । वनवसे ॥ १८

हे अग्ने ते त्वदीयं पूर्तं पूरकं तेजोऽक्षिपदक्ष्णोः पातकं विनाशकं न हि भुवत् । न भवतु । सर्वदास्माकं दर्शनसामर्थ्यं करोतु । हे नेमानां वसो । नेमशब्दोऽल्पवाची । मनुष्याणां मध्ये कतिपयानां यजमानानां वासक । अथातः कारणात् दुवोऽस्माभिर्यजमानैः कृतं परिचरणं वनवसे । संभजस्व ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

आग्निरगामि भारतो वृत्रहा पुरुचेतनः ।

दिवोदासस्य सत्पतिः ॥ १९

आ । अग्निः । अगामि । भारतः । वृत्रऽहा । पुरुऽचेतनः ।

दिवःऽदासस्य । सत्ऽपतिः ॥ १९

अयमग्निरागामि । अस्माभिः स्तुतिभिरभ्यगम्यत । कीदृशः । भारतो हविषां भर्ता दिवोदासस्यैतन्नामकस्य राज्ञो वृत्रहा वृत्राणां शत्रूणां हन्ता पुरुचेतनः पुरूणां बहूनां चेतयिता ज्ञाता । सर्वस्य द्रष्टेत्यर्थः । सत्पतिः सतां यजमानानां पालयिता ॥

॥ अथ विंशी ॥

स हि विश्वाति पार्थिवा रयिं दाशन्महित्वना ।

वन्वन्नवातो अस्तृतः ॥ २०

सः । हि । विश्वा । अति । पार्थिवा । रयिम् । दाशत् ।

महिऽत्वना ।

वन्वन् । अवातः । अस्तृतः ॥ २०

स हि खल्वग्निर्विश्वा विश्वानि सर्वाणि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि भूतजातानि महित्वा महत्त्वेन स्वमहिम्नातिक्रामन् रयिं धनं दाशत् । अस्मभ्यं ददातु । यद्वा विश्वं

सर्वं पार्थिवं पृथिव्यां विद्यमानं धनमतिशयेन दावत्। ददातु। कीदृशोऽग्नि। महित्वना महत्त्वेन तेजसा वन्वन् काष्ठानि शत्रून्वा हिंसन् अवातोऽन्यैः शत्रुभिर-प्रतिगतोऽस्तृतः केनाप्यहिंसितः॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे चतुर्विंशो वर्गः॥

॥ अथैकविंशी॥

स प्रत्नवन्नवीयसाग्ने द्युम्नेन संयता।

बृहत्ततन्थ भानुना॥ २१

सः। प्रत्नऽवत्। नवीयसा। अग्ने। द्युम्नेन। संऽयता।

बृहत्। ततन्थ। भानुना॥ २१

हे अग्ने यः पूर्वोक्तगुणविशिष्टः स तादृशस्त्वं प्रत्नवत् प्रत्नेन पुराणेन नवीयसा नवतरेण द्युम्नेन द्योतमानेन संयता संगच्छता सम्यग्व्याप्नुवता भानुना तेजसा बृहन्महदंतरिक्षं ततन्थ। विस्तारयसि॥

॥ अथ द्वाविंशी॥

प्र वः सखायो अग्नये स्तोमं यज्ञं च धृष्णुया।

अर्च गाय च वेधसे॥ २२

प्र। वः। सखायः। अग्नये। स्तोमं। यज्ञं। च। धृष्णुऽया।

अर्च। गाय। च। वेधसे॥ २२

हे सखायः समानख्याना ऋत्विजो वो युयं धृष्णुया शत्रूणां धर्षकाय वेधसे विधात्रेऽग्नये स्तोमं स्तोत्रं गाय। गायत। तथा यज्ञं यजनसाधनं हविश्च प्रार्च। प्रयच्छ॥

॥ अथ त्रयोविंशी॥

स हि यो मानुषा युगा सीदद्धोता कविक्रतुः।

दूतश्च हव्यवाहनः॥ २३

सः । हि । यः । मानुषा । युगा । सीदत् । होता । कविऽक्रतुः ।

दूतः । च । हव्यऽवाहनः ॥ २३

स हि स खल्वग्निः सीदत् । सीदतु । अस्मदीये यज्ञे बर्हिष्युपविशतु । योऽग्नि-होता देवानामाह्वाता कविक्रतुः क्रांतप्रज्ञो मानुषा युगा मानुषाणि युगानि मनुष्य-संबंधिनो यज्ञाद्यांङ्कालविशेषान् येषु यागा अनुष्ठीयंते ॥ अत्यंतसंयोगे द्वितीया ॥ एतावंतं कालं देवानां दूतः । स हव्यवाहनो हविषां वोढा च भवति ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

ता राजाना शुचिव्रतादित्यान्मारुतं गणं ।

वसो यक्षीह रोदसी ॥ २४

ता । राजाना । शुचिऽव्रता । आदित्यान् । मारुतं । गणं ।

वसो इति । यक्षि । इह । रोदसी इति ॥ २४

ता तौ प्रसिद्धौ राजाना राजमानौ शुचिव्रता शुचिकर्माणौ मित्रावरुणा-वादित्यानदितेः पुत्रान् धात्रादीन्मारुतं गणं मरुतां संघं च रोदसी द्यावापृथिव्यौ च एतान्देवान् हे वसो वासकाग्न इहास्मिन्यज्ञे यक्षि । यज ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

वस्वी ते अग्ने संदृष्टिरिषयते मर्त्याय ।

ऊर्जो नपादमृतस्य ॥ २५

वस्वी । ते । अग्ने । संऽदृष्टिः । इषऽयते । मर्त्याय ।

ऊर्जः । नपात् । अमृतस्य ॥ २५

हे ऊर्जो नपाद्बलस्य पुत्राग्ने अमृतस्य मरणरहितस्य ते तव संदृष्टिर्दीप्तिर्वस्वी वासयित्री । प्रशस्येत्यर्थः । सा मर्त्याय मनुष्याय यजमानायेषयते । इषमन्नमिच्छति । ददातीत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षड्विंशी ॥

क्रत्वा दा अस्तु श्रेष्ठोऽद्य त्वा वन्वन्त्सुरेक्णाः।

मर्त आनाश सुवृक्तिं ॥ २६

क्रत्वा। दाः। अस्तु। श्रेष्ठः। अद्य। त्वा। वन्वन्। सुऽरेक्णाः।

मर्तः। आनाश। सुऽवृक्तिं ॥ २६

हे अग्ने अद्येदानीं क्रत्वा कर्मणा परिचरणात्मना त्वां वन्वन् संभजन् दा हवींषि दाता यजमानः श्रेष्ठोऽतिशयेन प्रशस्योऽस्तु। सुरेक्णाः शोभनधनश्चास्तु। तथा स मर्तो मनुष्यः सुवृक्तिं त्वद्विषयां स्तुतिं चानाश। व्याप्नोतु। तव सर्वदा स्तोता भवत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

ते ते अग्ने त्वोता इषयंतो विश्वमायुः।

तरंतो अर्यो अरातीर्वन्वंतो अर्यो अरातीः ॥ २७

ते। ते। अग्ने। त्वाऽऊताः। इषयंतः। विश्वं। आयुः।

तरंतः। अर्यः। अरातीः। वन्वंतः। अर्यः। अरातीः ॥ २७

हे अग्ने ते त्वदीया ये त्वां स्तुवंति स्तोतारस्तोतास्त्वयोता रक्षिता अत एवेषयंत इषमात्मन इच्छंतः संतो विश्वं सर्वमायुरन्नं लभंत इति शेषः। आयुरेव वा शतपर्यंतमात्मन इषयंत इच्छंतः प्राप्नुवंतीति शेषः। तथार्योऽरातीरभिगंत्रीररातीः काश्चिच्छत्रुसेनास्तरंतोऽतिक्रामंतोऽर्योऽभिगंत्रीररातीः काश्चन शत्रुसेना वन्वंतो हिंसंतश्च भवंतीति शेषः ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

अग्निस्तिग्मेन शोचिषा यासद्विश्वं न्यत्रिणं।

अग्निर्नो वनते रयिं ॥ २८

अग्निः । तिग्मेन । शोचिषा । यासत् । विश्वं । नि । अत्रिणं ।

अग्निः । नः । वनते । रयिं ॥ २८

अयमग्निस्तिग्मेन तीक्ष्णेन शोचिषा तेजसा विश्वं सर्वमत्रिणमत्तारं राक्षसादिकं नियासत् । निहंतु । अपि च नोऽस्मभ्यमग्नी रयिं धनं वनते । ददातु ॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

सुवीरं रयिमा भर जातवेदो विचर्षणे ।

जहि रक्षांसि सुक्रतो ॥ २९

सुऽवीरं । रयिं । आ । भर । जातऽवेदः । विऽचर्षणे ।

जहि । रक्षांसि । सुक्रतो इति सुऽक्रतो ॥ २९

हे जातवेदो जातप्रज्ञान जातधन वा विचर्षणे विशेषेण द्रष्टरग्ने सुवीरं शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेतं रयिं धनमाभर । आहर । तथा हे सुक्रतो सुकर्मन्नग्ने रक्षांसि च जहि । विनाशय ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

त्वं नः पाह्यंहसो जातवेदो अघायतः ।

रक्षा णो ब्रह्मणस्कवे ॥ ३०

त्वं । नः । पाहि । अंहसः । जातऽवेदः । अघऽयतः ।

रक्ष । नः । ब्रह्मणः । कवे ॥ ३०

हे जातवेदस्त्वं नोऽस्मानंहसः पापात्पाहि । रक्ष । तथा हे ब्रह्मणस्कवे स्तुतिरूपस्य मंत्रस्य कवे कावयितः शब्दयितरग्ने । अग्निर्हि शब्दमुत्पादयति । तथा च श्रूयते । यतः कायाग्निमाहंति स प्रेरयति मारुतं । मारुतस्तूरसि चरन् मंद्रं जनयति स्वरमिति । तादृशाग्नेऽघायतोऽघमनर्थमस्माकमिच्छतः शत्रोश्च नोऽस्मान्रक्ष ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे षड्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

यो नो॑ अग्ने दु॒रेव॒ आ मर्तो॑ व॒धाय॒ दाश॑ति ।

तस्मा॑न्नः पा॒ह्यंह॑सः ॥ ३१

यः । नः॒ । अ॒ग्ने॒ । दुः॒ऽएवः॑ । आ । मर्तः॑ । व॒धाय॑ । दाश॑ति ।

तस्मा॑त् । नः॒ । पा॒हि॒ । अंह॑सः ॥ ३१

हे अग्ने दुरेवो दुष्टाभिप्रायो यो मर्तो मनुष्यो वधाय स्वस्यायुधाय नोऽस्मानादाशति अभिप्रयच्छति। आयुधेनास्मान्हंतीत्यर्थः। तस्मान्मनुष्यादंहसः पापाच्च नोऽस्मान्पाहि। रक्ष॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

त्वं तं दे॑व जि॒ह्वया॒ परि॑ बाधस्व दु॒ष्कृत॑म् ।

मर्तो॒ यो नो॒ जिघां॑सति ॥ ३२

त्वम् । तम् । दे॒व॒ । जि॒ह्वया॑ । परि॑ । बा॒ध॒स्व॒ । दुः॒ऽकृत॑म् ।

मर्तः॑ । यः । नः॒ । जिघां॑सति ॥ ३२

हे देव द्योतमानाग्ने त्वं तं वक्ष्यमाणं दुष्कृतं दुष्कर्मकारिणं मनुष्यं जिह्वया ज्वालया परिबाधस्व। सर्वतो जहि। यो मर्तो मनुष्यो नोऽस्मान् जिघांसति हंतुमिच्छति॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशी ॥

भ॒रद्वा॑जाय स॒प्रथः॒ शर्म॑ यच्छ सहन्त्य ।

अग्ने॒ वरे॑ण्यं॒ वसु॑ ॥ ३३

भ॒रत्ऽवा॑जाय । स॒ऽप्रथः॑ । शर्म॑ । य॒च्छ॒ । स॒ह॒न्त्य॒ ।

अग्ने॑ । वरे॑ण्यम् । वसु॑ ॥ ३३

हे सहस्य सहसा बलेनाभिभवितरग्ने भरद्वाजाय तस्मा ऋषये सप्रथः सर्वतः पृथु विस्तीर्णं शर्म सुखं गृहं वा यच्छ। देहि। तथा वरेण्यं वरणीयं वसु धनं च देहि॥

पौर्णमास्यामाग्नेयाज्यभागस्यानुवाक्याग्निर्वृत्राणीत्येषा। सूत्रितं च। अग्निर्वृत्राणि जंघनदिति पूर्वस्याज्यभागस्यानुवाक्या। आ० १.५.। इति॥ इष्टिपशुसोमेषु च यत्र वृधन्वंतौ पुरस्तादित्यादिविशेषविधिर्न दृश्यते तत्र सर्वत्रैषैव प्रथमाज्यभागानुवाक्या॥ उपसद्याग्नेय्येषानुवाक्या सायंकालीनस्य त्वेनैव याज्या। सूत्रितं च। अग्निर्वृत्राणि जंघनद्य उग्र इव शर्यहेति विपर्यासो याज्यानुवाक्यानां। आ० ४.८.। इति॥

॥ सैषा चतुस्त्रिंशी ॥

अग्निर्वृत्राणि जंघनद्द्रविणस्युर्विपन्यया।
समिद्धः शुक्र आहुतः॥ ३४

अग्निः। वृत्राणि। जंघनत्। द्रविणस्युः। विपन्यया।
सम्ऽइद्धः। शुक्रः। आऽहुतः॥ ३४

विपन्यया स्तुत्या स्तूयमानो द्रविणस्युर्द्रविणं धनं स्तोतृणामिच्छन् यद्वा हविर्लक्षणं धनमात्मन इच्छन्नग्निर्वृत्राण्यावरकाणि रक्षःप्रभृतीनि तमांसि वा जंघनत् भृशं हंतु। कीदृशोऽग्निः। समिद्धः सम्यग्दीप्तः अत एव शुक्रः शुक्लवर्ण आहुतो हविर्भिरभिहुतः॥

॥ अथ पंचत्रिंशी ॥

गर्भे मातुः पितुष्पिता विदिद्युतानो अक्षरे।
सीदन्नृतस्य योनिमा॥ ३५

गर्भे। मातुः। पितुः। पिता। विऽदिद्युतानः। अक्षरे।
सीदन्। ऋतस्य। योनिं। आ॥ ३५

अत्र मातृपितृशब्दाभ्यां भूद्यावौ अभिधीयेते । द्यौः पिता पृथिवी मातेति श्रुतेः । मातुर्भूम्या गर्भे गर्भस्थाने मध्येऽध्वरे अवपरार्हिते वेद्याख्ये स्थाने विदिद्युतानो विशेषेण दीप्यमानः पितुः पिता द्युलोकस्य पालयिता हविषां प्रदानेन । एवंभूतोऽग्नि-र्य तस्य यज्ञस्य योनिमुत्तरवेद्याख्यं धिष्ण्यं ॥ सप्तम्यर्थे द्वितीया ॥ आसीदन् उत्तर-वेद्यामुपविशन् अग्निर्वृत्राणि जंघनदित्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षट्त्रिंशी ॥

ब्रह्म प्रजावदा भर जातवेदो विचर्षणे ।

अग्ने यद्दीदयद्दिवि ॥ ३६

ब्रह्म । प्रजाऽवत् । आ । भर । जातऽवेदः । विऽचर्षणे ।

अग्ने । यत् । दीदयत् । दिवि ॥ ३६

हे जातवेदो जातानां वेदितर्विचर्षणे विशेषेण द्रष्टरग्ने प्रजावत्पुत्रपौत्रसहितं ब्रह्मान्नमाभर । आहर । यद्ब्रह्म दिवि द्युलोके दीदयद्दीप्यते देवेषु मध्ये यत्प्रशस्तमन्नं राजते तदाहरेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तत्रिंशी ॥

उप त्वा रण्वसंदृशं प्रयस्वंतः सहस्कृत ।

अग्ने ससृज्महे गिरः ॥ ३७

उप । त्वा । रण्वऽसंदृशं । प्रयस्वंतः । सहःऽकृत ।

अग्ने । ससृज्महे । गिरः ॥ ३७

हे सहस्कृत सहसा बलेनोत्पन्नाग्ने प्रयस्वंतो हविर्लक्षणान्नवंतो वयं रण्वसंदृशं रमणीयसंदर्शनं स्तोतव्यसंदर्शनं वा त्वा त्वामुप प्रति गिरः स्तुतीः ससृज्महे । विसृजामः । उच्चारयाम इत्यर्थः ॥

॥ अथाष्टात्रिंशी ॥

उप॑ छा॒यामि॑व॒ घृणे॒रग॑न्म॒ शर्म॑ ते व॒यं।

अग्ने॒ हिर॑ण्यऽसंदृशः ॥ ३८

उप॑। छा॒याऽइ॑व। घृणेः॑। अग॑न्म। शर्म॑। ते॒। व॒यं।

अग्ने॑। हिर॑ण्यऽसंदृशः ॥ ३८

हे अग्ने हिरण्यसंदृशो हितरमणीयतेजसो हिरण्यवद्रोचमानतेजसो वा घृणेर्दीप्तस्य ते तव शर्म शरणमाश्रयणमुपागन्म। उपगच्छाम। तत्र दृष्टांतः। छायामिव। यथा घर्मार्त्ताः संतप्ताश्छायामुपागच्छंति तद्वत् ॥

उपसदि प्रातःकालीनस्याग्नेयस्य य उग्र इवेति याज्या सायंकालीनस्य त्वेषैवानुवाक्या। सूत्रितं च। अग्निर्वृत्राणि जंघनद्य उग्र इव शर्यहा। आ० ४. ८.। इति ॥

॥ सैषात्रैकोनचत्वारिंशी ॥

य उ॒ग्र इ॑व शर्य॒हा ति॒ग्मशृं॑गो॒ न वंस॑गः।

अग्ने॒ पुरो॑ रु॒रोजि॑थ ॥ ३९

यः। उ॒ग्रःऽइ॑व। श॒र्य॒ऽहा। ति॒ग्मऽशृं॑गः। न। वंस॑गः।

अग्ने॑। पुरः॑। रु॒रोजि॑थ ॥ ३९

योऽग्निरुग्र इवोद्गूर्णबलो धन्वीव शर्यहा शर्याभिः शत्रूणां हंता तिग्मशृंगो न वंसगस्तीक्ष्णशृंगो वननीयगतिर्वृषभ इव हे अग्ने स त्वं पुर आसुरीस्तिस्रः पुरो रुरोजिथ। भग्नवानसि। रुद्रो वा एष यदग्निरिति श्रुतेः। रुद्रकृतमपि त्रिपुरदहनमग्निकृतमेवेत्यग्निः स्तूयते। यद्वा त्रिपुरदहनसाधनभूते बाणेऽग्नेरनीकत्वेनावस्थानादग्निः पुराणि भग्नवानित्युच्यते। देवासुरा वा एषु लोकेषु समयतंत। ऐ० ब्रा० १. २३.। इत्यादिकं ब्राह्मणमनुसंधेयं ॥

अग्निमंथने जायमानेऽग्नावा यं हस्त इत्येषानुवाक्या। सूत्रितं च। आ यं हस्ते न खादिनमित्यर्धर्चं आरमेत्। आ० २. १६.। इति ॥

॥ सैषा चत्वारिंशी ॥

आ यं हस्ते न खादिनं शिशुं जातं न बिभ्रति ।

विशामग्निं स्वध्वरं ॥ ४०

आ । यं । हस्ते । न । खादिनं । शिशुं । जातं । न ।

बिभ्रति ।

विशां । अग्निं । सुऽअध्वरं ॥ ४०

मंथनोत्पन्नं यमग्निं शिशुं जातं न जातं पुत्रमिव हस्त आबिभ्रति हस्तेष्वभि-सुखं धारयंत्यध्वर्यवः । पूर्वो नशब्दः पुरस्तादुपचारोऽप्युपमार्थीयः । खादिनं न भक्षकं व्याघ्रादिमिव । यथा तं बिभ्रतः पुरुषा अवहितास्तथाभूता इत्यर्थः । यद्वा संप्रत्यर्थे । संप्रतीदानीं खादिनं हविषां भक्षकं यमग्निं हस्ते धारयंति विशां जनानां स्वध्वरं शोभनयागस्य निष्पादकं तमग्निं हे ऋत्विजः परिचरतेति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

अग्निमंथने जातस्याग्नेराहवनीये प्रहरणसमये प्र देवं देववीतय इति तृचोऽनु-वक्तव्यः । सूत्रितं च । प्र देवं देववीतय इति द्वे अग्निनाग्निः समिध्यते । आ० २. १६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते एकचत्वारिंशी ॥

प्र देवं देववीतये भरता वसुवित्तमं ।

आ स्वे योनौ नि षीदतु ॥ ४१

प्र । देवं । देवऽवीतये । भरत । वसुवित्ऽतमं ।

आ । स्वे । योनौ । नि । सीदतु ॥ ४१

हे अध्वर्यवो देवं द्योतमानं वसुवित्तमं वसूनां धनानां वेदयितारं लंभयितार-मग्निं प्रभरत । प्रहरत । आहवनीयेऽग्नौ प्रक्षिपत । किमर्थं । देववीतये । देवानां

अच्छार्थं। तथा च ब्राह्मणं। प्र देवं देववीतये भरता वसुवित्तममिति प्रह्रियमाणायाभिरूपा यद्यज्ञेऽभिरूपं तत्समृद्धम्। स्वे योनौ निषीदत्वित्येष ह वा अस्य स्वो योनिर्यदग्निरग्नेः। ऐ० ब्रा० १. १६.। इति। स चाग्निः स्वे योनौ कारणे स्थान आहवनीय आनिषीदतु। अभिनिषण्णो भवतु। ब्राह्मणं च भवति। एष वा अस्य स्वो योनिर्यदग्निरग्नेः। ऐ० ब्रा० १. १६.। इति॥

॥ अथ द्वाचत्वारिंशी॥

आ जातं जातवेदसि प्रियं शिशीतातिथिं।
स्योन आ गृहपतिं॥ ४२

आ। जातं। जातऽवेदसि। प्रियं। शिशीत। अतिथिं।
स्योने। आ। गृहऽपतिं॥ ४२

हे अध्वर्यवो जातं प्रादुर्भूतमतिथिं। लुप्तोपममेतत्। अतिथिमिव प्रियं प्रीत एव गृहपतिं गृहाणां स्वामिनमग्निं जातवेदसि जातप्रज्ञे स्योने सुखकर आहवनीयेऽग्नावाशिशीत॥ शिशीतेति ण्यर्थस्य शोङ एतद्रूपं॥ शाययत। स्थापयत॥ यद्वा श्यैङ् गतावित्यस्य छान्दसं रूपं॥ गमयत। प्रापयतेत्यर्थः॥ शो तनूकरणे इत्यस्य वा रूपं॥ श्यत। तीक्ष्णीकुरुत। संस्कुरुत। प्रहरतेति यावत्। द्वितीय आकारः पूरकः। जात इतरो जातवेदा इतरः। ऐ० ब्रा० १. १६.। इत्यादिकं ब्राह्मणमत्रानुसंधेयं॥

॥ अथ त्रिचत्वारिंशी॥

अग्ने युक्ष्वा हि ये तवाश्वासो देव साधवः।
अरं वहन्ति मन्यवे॥ ४३

अग्ने। युक्ष्व। हि। ये। तव। अश्वासः। देव। साधवः।
अरं। वहन्ति। मन्यवे॥ ४३

हे देव द्योतमानाग्ने तानश्वान्युक्ष्व। आत्मीये रथे योजय। ये तव त्वदीयाः साधवः साधकाः सुशीला आश्वासोऽश्वा अरमलं पर्याप्तं वहंति। किमर्थं। मन्यवे। मन्यते यष्टव्यत्वेन देवानस्मिन्निति मन्युर्यागः। तदर्थं तानश्वान्युक्ष्वेत्यर्थः। हि खलु॥

॥ अथ चतुश्चत्वारिंशी ॥

अच्छा नो याह्या वहाभि प्रयांसि वीतये।

आ देवान्त्सोमपीतये॥ ४४

अच्छ। नः। याहि। आ। वह। अभि। प्रयांसि। वीतये।

आ। देवान्। सोमऽपीतये॥ ४४

हे अग्ने नोऽस्मानच्छाभिमुख्येन याहि। आगच्छ। तथा प्रयांसि हविर्लक्षणान्यन्नान्यभिलक्ष्य देवानावह। किमर्थं। वीतये तेषां हविषां स्वादनार्थं। तथा सोमपीतये सोमपानार्थं च तान्देवानावह॥

॥ अथ पंचचत्वारिंशी ॥

उदग्ने भारत द्युमदजस्रेण दविद्युतत्।

शोचा वि भाह्यजर॥ ४५

उत्। अग्ने। भारत। द्युऽमत्। अजस्रेण। दविद्युतत्।

शोच। वि। भाहि। अजर॥ ४५

हे भारत हविषां भर्तरग्ने उच्छोच। उन्नततरं दीप्यस्व। तदेव विवृणोति। हे अजर जरारहिताग्ने दविद्युतत् भृशं द्योतमानस्त्वं द्युमत् द्युमता दीप्तिमता॥ सुपां सुलुगिति तृतीयाया लुक्॥ अजस्रेणाविच्छेदेन तेजसा वि भाहि। विशेषेण प्रकाशयस्व। यद्वा भातिरत्रांतर्णीतण्यर्थः। त्वं प्रथममुद्दीप्यस्व पश्चादात्मीयेन तेजसा सर्वं जगत्प्रकाशयेति योजनीयं॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचम एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षट्चत्वारिंशी ॥

वीति यो देवं मर्तो दुवस्येदग्निमीळीताध्वरे हविष्मान् ।

होतारं सत्ययजं रोदस्योरुत्तानहस्तो नमसा विवासेत् ॥ ४६

वीती । यः । देवं । मर्तः । दुवस्येत् । अग्निं । ईळीत ।

अध्वरे । हविष्मान् ।

होतारं । सत्यऽयजं । रोदस्योः । उत्तानऽहस्तः । नमसा ।

आ । विवासेत् ॥ ४६

यो मर्तो मनुष्यो हविष्मान्हविर्भिर्युक्तो यजमानो वीति वीत्या कान्तेन हविर्लक्षणेनान्नेन यं कंचन देवं दुवस्येत् परिचरेत् तस्मिन्नध्वरे यज्ञेऽग्निमीळीत। स्तुवीत। सर्वेषु यागेष्वग्निः पूज्यत इत्यर्थः। कीदृशमग्निं। रोदस्योर्द्यावापृथिव्योर्लोकद्वये वर्तमानानां होतारमाह्वातारं सत्ययजं सत्येनावितथेन हविषा यष्टारं। किंचायं यजमान ईदृशमग्निमुत्तानहस्तः कृतांजलिपुटः सन् नमसा नमस्कारेण हविषा वाभिविवासेत्। परिचरेत् ॥

॥ अथ सप्तचत्वारिंशी ॥

आ ते अग्न ऋचा हविर्हृदा तष्टं भरामसि ।

ते ते भवंतूक्षण ऋषभासो वशा उत ॥ ४७

आ । ते । अग्ने । ऋचा । हविः । हृदा । तष्टं । भरामसि ।

ते । ते । भवंतु । उक्षणः । ऋषभासः । वशाः । उत ॥ ४७

अनयाध्ययनं प्रपत्स्यत इत्याश्वलायनो मन्यते। श्रौ १. १. । हे अग्ने ते तुभ्यं हृदा हृदयेन तष्टं संस्कृतमृचा स्तुतिरूपेण वर्तमानं हविर्लक्षणेन हविः कृत्वाभरामसि। आहरामः। त इति तच्छब्देन प्रकृतस्तुतिरूपं हविः परामृश्यते। प्रतिनिर्दिश्यमानापेक्षया पुंस्त्वबहुत्वे। स्तुतिरूपं तद्धविस्ते तुभ्यमुक्षण उक्षाणः सेचनसमर्था ऋषभास ऋषभा वशाश्चापि च वशाश्च भवंतु। ऋषभवशात्मना परिणतं सत् त्वद्भक्षणाय भवत्विति शेषः ॥

॥ अथाष्टाचत्वारिंशी ॥

अग्निं देवासो अग्रियमिंधते वृत्रहंतमं।

येना वसून्याभृता तृळ्हा रक्षांसि वाजिना ॥ ४८

अग्निं। देवासः। अग्रियं। इंधते। वृत्रहन्ऽतमं।

येन। वसूनि। आऽभृता। तृळ्हा। रक्षांसि। वाजिना ॥ ४८

अग्रियं मुख्यं वृत्रहंतममतिशयेन वृत्रस्य हंतारमिममग्निं देवासो देवा इंधते। दीपयंति। येनाग्निना वसून्यसुरैरपहृतानि धनानि अपिलंघ्यान्याहृतानि आभृता- सुरसकाशाद्यजमानाद्याहृतानि। येन च वाजिना बलवताग्निना रक्षांसि यज्ञ- विरोधीनि तृळ्हा तृढानि हिंसितानि तमग्निमिंधत इत्यन्वयः॥

॥ इति चतुर्थस्य पंचमे त्रिंशो वर्गः॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत्।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं॥

चतुर्थाष्टके षष्ठोऽध्याय आरभ्यते॥ षष्ठे मंडले द्वितीयेऽनुवाके प्रथमं सूक्तं व्याख्यातं। तत्र पिबा सोममिति द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभं। अंत्या द्विपदा विराट्। तथा चानुक्रांतं। पिबा पंचोनैंद्रं त्रैष्टुभं द्विपदांतमिति॥ अभिजिति मरुत्वतीयशस्त्र एतन्निविद्धानं। सूत्रितं च। पिबा सोमं तमु ष्टुहीति मध्यंदिनः। आ० ८.५.। इति॥ व्यूढे दशरात्रेऽष्टमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं। सूत्रितं च। पिबा सोममभि नमस्य त्वावाष्टयमी। आ० ८.७.। इति॥ सूर्यस्तुत्यामप्येकाहे मरुत्वतीय एतत्सूक्तं निविद्धानं। सूत्यते हि। सूर्यस्तुता यशस्कामः पिबा सोममभि। आ० ९.८.। इति॥ अप्तोर्यामेऽपि मरुत्वतीय एतत्सूक्तं। तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं। पिबा सोममभि यमुग्र तर्दः कया शुभा सवयसः सनीडाः। ऐ० आ० ५.१.। इति॥ माध्यंदिने सवन आद्यास्तिस्रो होतृमैत्रावरुणब्राह्मणाच्छंसिनां प्रस्थितयाज्याः। सूत्रितं च। पिबा सोममभि यमुग्र तर्द इति तिस्रोऽर्वाङेहि सोमकामं त्वाहुः। आ० ५.५.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

पिबा सोममभि यमुग्र तर्द ऊर्वं गव्यं महि गृणान इंद्र।
वि यो धृष्णो वधिषो वज्रहस्त विश्वा वृत्रममित्रिया शवोभिः॥१

पिब। सोमं। अभि। यं। उग्र। तर्दः। ऊर्वं। गव्यं।
महि। गृणानः। इंद्र।
वि। यः। धृष्णो इति। वधिषः। वज्रऽहस्त। विश्वा।
वृत्रं। अमित्रियां। शवःऽभिः॥१

हे उग्रेन्द्र उद्गूर्णबलेंद्र स्तवानोऽङ्गिरोभिः स्तूयमानस्त्वं सोममभ्यभिमुख्येन । पात्विति शेषः । यद्येन मदहेतुना गव्यं गोसंघरूपमूर्वं पणिभिरपहृतं समूहं तदेः प्रकाशितवानसि ॥ दृळ्हानि दृंहितानि कर्माणि प्रकाशनार्थः ॥ तं सोमं पिब । पानं कुरु । हे धृष्णो शत्रूणां धर्षक वज्रहस्त वज्रपाणे हे इंद्र यस्त्वं शवोभिर्बलैः सहितः सन् विश्वा विश्वानि वृत्रादीनि शत्रूणि विश्वानि शत्रून् ॥ अमित्रशब्दात् द्वितीयैकवचनस्येयादेशः ॥ विश्वक्षिपः व्यक्षोः स त्वं सोमं पिबेति संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स ईं पाहि य ऋजीषी तरुत्रो यः शिप्रवान्वृषभो यो मतीनां ।
यो गोत्रभिद्वज्रभृद्यो हरिष्ठाः स इंद्र चित्राँ अभि तृंधि
वाजान् ॥ २

सः । ईं । पाहि । यः । ऋजीषी । तरुत्रः । यः ।
शिप्रऽवान् । वृषभः । यः । मतीनां ।
यः । गोत्रऽभित् वज्रऽभृत् । यः । हरिऽस्थाः । सः । इंद्र ।
चित्रान् । अभि । तृंधि । वाजान् ॥ २

हे इंद्र ऋजीषी । ऋजीषशब्देन गतरसः सोमोऽभिधीयते । तद्वान्यस्त्वं तरुत्रः शत्रूणां तारकोऽसि यस्त्वं शिप्रवान् शोभनहनुरसि यस्त्वं मतीनां स्तोतॄणां ॥ मन्यतेः स्तुतिकर्मणः कर्तरि क्तिच् ॥ वृषभः कामानां वर्षितासि स त्वमीमेनं सोमं पाहि । पिब । हे इंद्र यस्त्वं वज्रभृद्वज्रधरो यस्त्वं गोत्रभिद्गोत्राणां पर्वतानां मेघानां वा भेत्तासि यस्त्वं हरिष्ठा हर्योः स्थातासि हे इंद्र स त्वं चित्रान् विचित्रान् वाजानन्नान्यभितृंधि । अस्मभ्यं प्रकाशय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एवा पाहि प्रत्नथा मंदतु त्वा श्रुधि ब्रह्म वावृधस्वोत गीर्भिः ।
आविः सूर्यं कृणुहि पीपिहीषो जहि शत्रूँरभि गा इंद्र तृंधि ॥ ३

एव। पाहि। प्रत्नऽथा। मंदतु। त्वा। श्रुधि। ब्रह्म।

वावृधस्व। उत। गीःऽभिः।

आविः। सूर्यं। कृणुहि। पीपिहि। इषः। जहि। शत्रून्।

अभि। गाः। इंद्र। तृंधि ॥ ३

हे इंद्र त्वं प्रत्नथा प्रत्नान्पुराणान् सोमान्यथापिबस्तथैवैवमिदमस्मदीयं सोमं पाहि। पिब। स च सोमस्त्वया पीतः सन् त्वा त्वां मंदतु। मदयतु। ब्रह्मास्माभिः कृतं स्तोत्रं श्रुधि। शृणु। उतापि च गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्वावृधस्व। त्वं वर्धस्व। अपि च सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं देवमाविष्कृणुहि। आविष्कुरु। वयं सूर्यं यथा पश्येम तथा कुर्वित्यर्थः। इषोऽन्नानि च पीपिहि। अस्मभ्यं प्यायय। शत्रूनस्मच्छत्रून् जहि। नाशय। हे इंद्र त्वं पणिभिरपहृता गा अभितृंधि। प्रकाशय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

ते त्वा मदा बृहदिंद्र स्वधाव इमे पीता उक्षयंत द्युमंतं।

महामनूनं तवसं विभूतिं मत्सरासो जर्हृषंत प्रसाहं ॥ ४

ते। त्वा। मदाः। बृहत्। इंद्र। स्वधाऽवः। इमे। पीताः।

उक्षयंत। द्युऽमंतं।

महां। अनूनं। तवसं। विऽभूतिं। मत्सरासः। जर्हृषंत।

प्रऽसहं ॥ ४

हे स्वधावोऽन्नवन्निंद्र मदा मदकरास्त इमे पीताः सोमा द्युमंतं दीप्तिमंतं त्वा त्वां बृहदत्यंतमुक्षयंत। सिंचयंतु। अपि च हे इंद्र त्वां मत्सरासो मदकराः सोमा जर्हृषंत। भृशं हर्षयंतु। कीदृशं। महां महांतं प्रभूतमनूनं सर्वगुणैर्न्यूनतारहितं। संपूर्णगुणमित्यर्थः। तवसं प्रवृद्धं विभूतिं विभवंतं प्रसाहं शत्रूणामभिभवितारं ॥

॥ अथ पंचमी ॥

येभिः सूर्यमुषसं मंदसानोऽवासयोऽप दृळ्हानि दर्द्रत्।

महामद्रिं परि गा इंद्र संतं नुत्था अच्युतं सदसः परि स्वात्। ५

येभिः। सूर्यं। उषसं। मंदसानः। अवासयः। अप।

दृळ्हानि। दर्द्रत्।

महां। अद्रिं। परि। गाः। इंद्र। संतं। नुत्थाः। अच्युतं।

सदसः। परि। स्वात् ॥ ५

हे इंद्र येभिर्यैः सोमैर्मंदसानो मोदमानस्त्वं सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं देवमुषसमुषोदेवतां चावासयः स्वस्थाने न्यवासयः। अथवा सूर्योषसौ यथा तमांसि विवासयतस्तथाकार्षीः। किं कुर्वन्। दृळ्हानि दृढानि तमांस्यपदर्द्रत्। अपदारयन्। किंच हे इंद्र त्वं पणिभिरपहृता गाः परि संतं परितो विद्यमानं महां महांतमद्रिं पर्वतं नुत्थाः। अनुदः। कीदृशं। स्वात्स्वकीयात्सदसः स्थानात्परि परितोऽच्युतमविचालितं विनाशरहितं। स्थिरमित्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे प्रथमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तव क्रत्वा तव तद्दंसनाभिरामासु पक्वं शच्या नि दीधः।

और्णोर्दुर उस्रियाभ्यो वि दृळ्होदूर्वाद्गा असृजो

अंगिरस्वान् ॥ ६

तव। क्रत्वा। तव। तत्। दंसनाभिः। आमासु। पक्वं।

शच्या। नि। दीधरिति दीधः।

और्णोः। दुरः। उस्रियाभ्यः। वि। दृळ्हा। उत्।

ऊर्वात्। गाः। असृजः। अंगिरस्वान् ॥ ६

हे इंद्र तव क्रत्वा त्वदीयया प्रज्ञया तव दंसनाभिस्त्वदीयैः कर्मभिः गव्या सामर्थ्येनामस्वपक्वासु गोषु पक्वं परिपक्वं सत्प्रसिद्धं पयो निदोधः । नितरां धारयसि । अपि च हे इंद्र त्वमुस्रियाभ्यो गोभ्यः । गा निर्गमयितुमित्यर्थः । दृळ्हा दृढानि । बलेन पाषाणादिभिर्दृढीकृतानीत्यर्थः । दुरो द्वाराणि व्यौर्णोः । उद्घाटितवानसि । त्वमंगिरस्वानंगिरोभिर्युक्तस्त्वमूर्वात्समूहात् । गोष्ठादित्यर्थः । गा उदसृजः । उदगमयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

पप्राथ क्षां महि दंसो व्यु१र्वीमुप द्यामृष्वो बृहदिंद्र स्तभायः ।

अधारयो रोदसी देवपुत्रे प्रत्ने मातरा यह्वी ऋतस्य ॥ ७

पप्राथ । क्षां । महि । दंसः । वि । उर्वीं । उप । द्यां ।

ऋष्वः । बृहत् । इंद्र । स्तभायः ।

अधारयः । रोदसी इति । देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे । प्रत्ने इति ।

मातरा । यह्वी इति । ऋतस्य ॥ ७

हे इंद्र त्वं महि महता दंसो दंससा कर्मणोर्वीं विस्तीर्णां क्षां भूमिं वि पप्राथ । विशेषेण पूरितवानसि ॥ प्रा पूरण इति धातुः ॥ हे इंद्र ऋष्वो महांस्त्वं बृहद्बृहतीं द्यां दिवमुपस्तभायः । उपस्तब्धवानसि । निरालंबं तिष्ठंती द्यौर्यथा न पतति तथा करोतीत्यर्थः । अपि च त्वं रोदसी द्यावापृथिव्यावधारयः । पोषणैर्धारयसि । कीदृश्यौ । देवपुत्रे । देवाः पुत्रा ययोस्ते । प्रत्ने पुराणे मातरा मातरौ निर्मात्र्यावृतस्योदकस्य यज्ञस्य वा यह्वी यह्व्यौ महत्यौ । यद्वा विश्वस्य मातरावृतस्य ब्रह्मणो यह्वी पुत्र्यौ । यह्वरित्यपत्यनामैतत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

अध त्वा विश्वे पुर इंद्र देवा एकं तवसं दधिरे भराय ।

अदेवो यदभ्यौहिष्ट देवान्त्स्वर्षाता वृणत इंद्रमत्र ॥ ८

अध । त्वा । विश्वे । पुरः । इंद्र । देवाः । एकं । तवसं ।
दधिरे । भराय ।
अदेवः । यत् । अभि । औहिष्ट । देवान् । स्वःऽसाता ।
वृणते । इंद्रं । अत्र ॥ ८

अधाधुनास्मिन्काले विश्वे देवाः सर्वे मरुदादयो हे इंद्र एकं मुख्यं तवसं प्रवृद्धं बलवंतं त्वा त्वां भराय संग्रामाय पुरो दधिरे। पुरस्ताच्चक्रिरे। यद्यदादेवो वृत्रोऽसुरो देवानभ्यौहिष्ट संग्रामार्थमभिगतवान् ॥ ऊहतिर्गतिकर्मा ॥ किंचा-स्मिन्काले स्वर्षाता स्वर्षातौ संग्राम इंद्रं वृणते। संभजंते स्म। मरुत इति शेषः। मरुतो हींद्रं देवेषु पलायितेषु समभजन्नित्यर्थः। अधुना पुरो दधिर इति संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

अध द्यौश्चित्ते अप सा नु वज्राद्द्वितानमद्भियसा स्वस्य मन्योः।
अहिं यदिंद्रो अभ्योहसानं नि चिद्विश्वायुः शयथे जघान ॥ ९
अध । द्यौः । चित् । ते । अप । सा । नु । वज्रात् । द्विता ।
अनमत् । भियसा । स्वस्य । मन्योः ।
अहिं । यत् । इंद्रः । अभि । ओहसानं । नि । चित् ।
विश्वऽआयुः । शयथे । जघान ॥ ९

सा प्रसिद्धा देवानामाश्रयत्वेन द्यौश्चित् द्युलोकोऽपि हे इंद्र अधाधुनास्मिन् काले द्विता द्विधा द्विप्रकाराद्ते त्वदीयाद्वज्रात्स्वस्मात्मायान्मन्योः क्रोधाच्च भियसा भयेना-पानमत्। अपननाम। नु इति पूरणः। विश्वायुर्व्याप्त इंद्रो यद्यदाभ्योहसानमभि-गच्छंतमहिं वृत्रं शयथे शयननिमित्ते। मरणायेत्यर्थः। जघान न्यवधीत्। चिदिति पूरणः। यदा वृत्रं जघानास्मिन्काले द्यौर्ननामेति संबंधः ॥

॥ अथ दशमी ॥

अध त्वष्टा ते मह उग्र वज्रं सहस्रभृष्टिं ववृतच्छताश्रिं ।
निकाममरमणसं येन नवंतमहिं सं पिणगृजीषिन् ॥ १०

अध । त्वष्टा । ते । महः । उग्र । वज्रं । सहस्रऽभृष्टिं ।
ववृतत् । शतऽअश्रिं ।
निऽकामं । अरऽमनसं । येन । नवंतं । अहिं । सं ।
पिणक् । ऋजीषिन् ॥ १०

अथाधुना हे उग्रोद्गूर्णबलेंद्र महो महतस्तव त्वष्टा देवशिल्पी वज्रं ववृतत्। न्यवर्तयत्। निष्पन्नं कृतवान्। कीदृशं। सहस्रभृष्टिं सहस्रधारं शताश्रिं शतपर्वाणं। हे ऋजीषिन् गतरससोमवन्निंद्र येन वज्रेण निकामं। नियतः कामो यस्य तं। अरमणसं। शत्रूणामरमभिगंतृ मनो यस्य तं। नवंतं शब्दायमानमहिं वृत्रासुरं संपिणक् संपिष्टवानसि तं वज्रं कृतवानित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

वर्धान्यं विश्वे मरुतः सजोषाः पचच्छतं महिषाँ इंद्र तुभ्यं ।
पूषा विष्णुस्त्रीणि सरांसि धावन्वृत्रहणं मदिरमंशुमस्मै ॥ ११

वर्धान् । यं । विश्वे । मरुतः । सऽजोषाः पचत् । शतं ।
महिषान् । इंद्र । तुभ्यं ।
पूषा । विष्णुः । त्रीणि । सरांसि ॥ धावन् । वृत्रऽहनं ।
मदिरं । अंशुं । अस्मै ॥ ११

सजोषाः सह प्रीयमाणा विश्वे मरुतः सर्वे देवा हे इंद्र यं त्वां वर्धान् स्तोत्रैर्वर्धयंति हे इंद्र तस्मै तुभ्यं पूषेतन्नामको देवो विष्णुरेतन्नामकश्च शतं शतसंख्याकान्महिषान् पंपशून् पचत्। पचेत्। अपि चास्मै तुभ्यं सरांसि द्रोणकलशपूतभृदाधवनीयाख्यानि त्रीणि पात्राण्यंशुं सोमं धावन्। अगच्छन्। सोमैः पात्राणि पूर्णानीत्यर्थः। कीदृशं सोमं। मदिरं मदकरं वृत्रहणं वृत्राणां शत्रूणां हंतारं। अत्र वृत्रहन्शब्देन सोमोऽभिधीयते। पीते हि सति सोमे वृत्राणि हंतुमिंद्रः समर्थो भवतीति यावत् ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

आ क्षोदो महि वृतं नदीनां परिष्ठितमसृज ऊर्मिमपां।

तासामनु प्रवत इंद्र पंथां प्रार्दयो नीचीरपसः समुद्रं ॥ १२

आ। क्षोदः। महि। वृतं। नदीनां। परिऽस्थितं।

असृजः। ऊर्मिं। अपां।

तासां। अनु। प्रऽवतः। इंद्र। पंथां। प्र। आर्दयः।

नीचीः। अपसः। समुद्रं ॥ १२

हे इंद्र त्वं महि महद्वृतं वृत्रेण परिवृतमाच्छादितं परिष्ठितं परितः स्थितं नदीनां सिंधूनां संबंधि क्षोद उदकमासृजः। आ समंतात्सृष्टवानसि। येन नद्यः पूर्णाः प्रवहेयुस्तदित्यर्थः। अपामुदकानामूर्मिं समूहं सृष्टवानसि। पुनर्वचनमादरार्थं। हे इंद्र तासां नदीनां संबंधिनः पंथां पथो मार्गान् प्रवतः प्रवणानन्वकार्षीरिति शेषः। अन्वित्युपसर्गयोग्यक्रियाध्याहारः। किंच नीचीः प्रवणाभिमुखीः। वेगयुक्ता इत्यर्थः। अपसोऽप उदकानि। अपस इत्यप एवार्थे वर्तते। समुद्रमुदधिं प्रार्दयः प्रागमयः। अर्दयतिर्गमनकर्मा ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

एवा ता विश्वा चकृवांसमिंद्रं महामुग्रमजुर्यं सहोदां।

सुवीरं त्वा स्वायुधं सुवज्रमा ब्रह्म नव्यमवसे ववृत्यात् ॥ १३

एव । ता । विश्वा । चकृऽवांसं । इंद्रं । महां । उग्रं ।

अजुर्यं । सहःऽदां ।

सुऽवीरं । त्वा । सुऽआयुधं । सुऽवज्रं । आ । ब्रह्म । नव्यं ।

अवसे । ववृत्यात् ॥ १३

हे इंद्र त्वा त्वां नव्यं नूतनमन्यैरकृतपूर्वं ब्रह्माध्यानि सतं स्तोत्रमयमेऽस्माकं रक्षणायाववृत्यात् । आवर्तयतु । कीदृशं त्वां । एवैवमुक्तप्रकारेण ता तानि प्रसिद्धानि विश्वा विश्वानि सर्वाणि कर्माणि चकृवांसं कृतवंतमिंद्रमीश्वरं महां महांतमुग्रमोजस्विनमजुर्यमजरं सहोदां सहसो बलस्य दातारं सुवीरं शोभना वीरा मरुतो यस्य तं स्वायुधं शोभनायुधं सुवज्रं शोभनवज्रोपेतं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

स नो वाजाय श्रवस इषे च राये धेहि द्युमत इंद्र विप्रान् ।

भरद्वाजे नृवत इंद्र सूरीन्दिवि च स्मैधि पार्ये न इंद्र ॥ १४

सः । नः । वाजाय । श्रवसे । इषे । च । राये । धेहि ।

द्युऽमतः । इंद्र । विप्रान् ।

भरत्ऽवाजे । नृऽवतः । इंद्र । सूरीन् । दिवि । च । स्म ।

एधि । पार्ये । नः । इंद्र ॥ १४

हे इंद्र स त्वं द्युमतो दीप्तिमतो विप्रान्मेधाविनोऽस्मान्वाजाय बलाय श्रवस इषे चान्नाय च राये धनाय धेहि । धारय । अपि च हे इंद्र भरद्वाजे मयि नृवतो मनुष्यवतः । परिचारकयुक्तानित्यर्थः । सूरीन् तव स्तोतॄन् पुत्रपौत्रान् कुर्विति शेषः । हे इंद्र त्वं पार्ये पारणीय आगामिनि च दिवि दिवस एधि स्म नः । अस्माकं रक्षिता खलु भवेत्यर्थः ॥

षष्ठेऽहनि तृतीयसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेऽनुरूपतृचस्याया वाजमिति तृतीया । सूत्रितं च । अया वाजं देवहितं सनेमेति स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ८, ३, । इति ॥

॥ सैषा पंचदशी ॥

अया वाजं देवहितं सनेम मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ १५

अया । वाजं । देवऽहितं । सनेम । मदेम । शतऽहिमाः ।

सुऽवीराः ॥ १५

अयानया स्तुत्या देवहितं देवेन द्योतमानेनेंद्रेण दत्तं वाजमन्नं सनेम। वयं संभजेम। अपि च सुवीराः शोभनपुत्रोपेता वयं मदेम। हृष्याम ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे तृतीयो वर्गः ॥

तमु ष्टुहीति पंचदशर्चं तृतीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। तथा चानुक्रम्यते। तमु ष्टुहीति ॥ अभिजिति निष्केवल्य एतन्निविद्धानं। सूत्रितं च। तमु ष्टुहीति मध्यंदिनः। आ० ८. ५.। इति ॥ इंद्राग्न्योः कुलायनाम्न्येकाहेऽपि निष्केवल्य एतन्निविद्धानं। सूत्रितं च। तिष्ठा हरी तमु ष्टुहीति मध्यंदिनः। आ० ९. ७.। इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्ये। तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं। तमु ष्टुहि यो अभिभूत्योजाः सुत इत्थं निमिश्ल इंद्र सोम इति त्रीणि। ऐ० आ० ५. ८.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

तमु ष्टुहि यो अभिभूत्योजा वन्वन्नवातः पुरुहूत इंद्रः ।

अषाड्हमुग्रं सहमानमाभिर्गीर्भिर्वर्ध वृषभं चर्षणीनां ॥ १

तं । ऊं इति । स्तुहि । यः । अभिभूतिऽओजाः । वन्वन् ।

अवातः । पुरुऽहूत । इंद्रः ।

अषाड्हं । उग्रं । सहमानं । आभिः । गीःऽभिः । वर्ध ।

वृषभं । चर्षणीनां ॥ १

अभिभूत्योजा अभिभावुकतेजा वन्वन् शत्रून्हिंसन् अवातः शत्रुभिरहिंसितः ॥ वनोतेर्निष्ठांतस्य नञ्पूर्वस्य रूपं। यद्वा वातेर्वातं ॥ अनभिगतः पुरुहूतो बहुभिराहूतो य इंद्रोऽस्तीति शेषः। हे भरद्वाज तमु ष्टुहि। तमेवेंद्रं स्तुहि। अपि

याभिर्वर्ध्यमानाभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिस्तमिंद्रं वर्ध । वर्धय । कीदृशं । अषाळ्हं शत्रुभिरनभिभूतमुग्रमुद्गूर्णं ओजस्विनं वा सहमानं शत्रूनभिभवंतं चर्षणीनां प्रजानां संबंधिनं वृषभं वर्षितारं ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स युध्मः सत्वा खजकृत्समद्वा तुविम्रक्षो नदनुमाँ ऋजीषी ।

बृहद्रेणुश्च्यवनो मानुषीणामेकः कृष्टीनामभवत्सहावा ॥ २

सः । युध्मः । सत्वा । खजऽकृत् । समत्ऽवा । तुविऽम्रक्षः ।

नदनुऽमान् । ऋजीषी ।

बृहत्ऽरेणुः । च्यवनः । मानुषीणां । एकः । कृष्टीनां ।

अभवत् । सहऽवा ॥ २

बृहद्रेणुर्बृहतो महतो रेणोः पांसोरुत्थापकः । संग्रामेष्विति यावत् । एको मुख्यः सहावा बलवान् स इंद्रो मानुषीणां मनोः संबंधिनीनां कृष्टीनां प्रजानां यजमानानां च्यवनोऽभिगंताभवत् । आसीत् । कीदृशः । युध्मो योद्धा सत्वा दाता ॥ सनोतेरिदं रूपं ॥ खजकृत् खजानां संग्रामाणां कर्ता ॥ खज इति संग्रामनामैतत् ॥ समद्वा । यजमानैः सह मदः समत् मद्वान् । तुविम्रक्षः ॥ म्रक्षतिः संघातनकर्मा ॥ तुवीनां बहूनां वर्षणेन संघातनकर्ता नदनुमान् शब्दवान्नृजीषी । ऋजीषशब्देन सवनद्वयाभिषुतः पुनस्तृतीयसवनेऽप्यभिषुतः सोम उच्यते । तद्वान् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं ह नु त्यददमायो दस्यूँरेकः कृष्टीरवनोरार्याय ।

अस्ति स्विन्नु वीर्यं१ तत्त इंद्र न स्विदस्ति तदृतुथा

वि वोचः ॥ ३

त्वं । ह । नु । त्यत् । अदमयः । दस्यून् । एकः । कृष्टीः ।

अवनाः । आर्याय ।

अस्ति। स्वित्। नु। वीर्यं। तत्। ते। इंद्र। न। स्वित्।

अस्ति। तत्। ऋतुऽथा। वि। वोचः॥ ३

हे इंद्र त्यत्स्य स त्वं त्यदिति तच्छब्दपर्यायः। अत्र लिंगव्यत्ययः दस्यून् कर्महीनान् जनान् नु क्षिप्रमदमयः। दांतानकरोः। अथवा नुः पूरणार्थः। अपि चैको सुखस्य कर्ता पुत्रदासादीनायीथ कर्मकृते जनायाधनोः। अददाः। एवं स्तुवन्नृषिरिंद्रं यदा नाद्राक्षीत्तदा तस्य वीर्यसद्भावे विचिकित्समानः परार्धर्चमाह। हे इंद्र ते तव यत्पूर्वमुक्तं तद्वीर्यं सामर्थ्यं स्विदस्ति। किंस्विद्भवति। स्विदिति विचिकित्सायां। यद्वा नास्ति स्वित्। तद्वस्त्वृतुथा काले काले वि वोचः। विशेषेण ब्रूहि॥

॥ अथ चतुर्थी॥

सदिद्धि ते तुविजातस्य मन्ये सहः सहिष्ठ तुरतस्तुरस्य।

उग्रमुग्रस्य तवसस्तवीयोऽरध्रस्य रध्रतुरो बभूव॥ ४

सत्। इत्। हि। ते। तुविऽजातस्य। मन्ये। सहः। सहिष्ठ।

तुरतः। तुरस्य।

उग्रं। उग्रस्य। तवसः। तवीयः। अरध्रस्य। रध्रऽतुरः।

बभूव॥ ४

पूर्वमंत्र इंद्रस्य बलसदसद्भावं संदिह्यानया बलमस्त्येवेत्यवधारयन्नाह। हि यस्मादर्थे। हि यस्मात्कारणात् हे सहिष्ठ बलवत्तमेंद्र तुविजातस्य बहुयज्ञेषु प्रादुर्भूतस्य तुरतोऽस्मान् हिंसतस्तुरस्य शत्रूणां हिंसितुर्बलवतो वा ते तव सहो बलं सदिद्विद्यमानमेवाहं मन्ये। उग्रस्योजस्विनस्तवसः प्रवृद्धस्यारध्रस्य शत्रुभिर्वशीकर्तुमशक्यस्य॥ रधेर्वशीकरणार्थस्य रूपं॥ रध्रतुरो वशीकरणीयानां सपत्नानां हिंसकस्य तव बलं बभूव। भवत्येव। कीदृशं। उग्रमुद्गूर्णं तवीयः प्रवृद्धतरं। यतस्त्वं वृत्रादीन् शत्रून् हंस्यतो बलं विद्यत एवेत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

तन्नः॑ प्र॒त्नं स॒ख्यम॑स्तु यु॒ष्मे इ॒त्था वद॑द्भि॒र्वल॒मंगि॑रोभिः ।

हन्न॑च्युतच्युद्दस्मे॒षय॑न्तमृ॒णोः पुरो॒ वि दुरो॑ अस्य॒ विश्वाः॑ ॥ ५

तत् । नः॒ । प्र॒त्नम् । स॒ख्यम् । अ॒स्तु॒ । यु॒ष्मे इति॑ । इ॒त्था ।

वद॑त्ऽभिः । व॒लम् । अंगि॑रःऽभिः ।

हन् । अ॒च्यु॒त॒ऽच्यु॒त् । द॒स्म॒ । इ॒षय॑न्तम् । ऋ॒णोः । पुरः॑ । वि ।

दुरः॑ । अ॒स्य॒ । विश्वाः॑ ॥ ५

प्रत्नं पुराणं । चिरकालानुवर्तीत्यर्थः । तत्प्रसिद्धं नोऽस्मदीयं सख्यं स्तुत्यस्तोतृलक्षणं सखित्वं हे इंद्र युष्मे युष्मास्वस्तु । पूजार्थं बहुवचनं । हे अच्युतच्युदच्युतानामविचलितानां च्यावक हे दस्म दर्शनीयेंद्र त्वमिषयंतमायुधानि प्रेरयंतं वलमेतन्नामानमसुरमित्था सत्यमेव वदद्भिस्त्वां स्तुवद्भिरंगिरोभिः सह हन् । हतवानसि । अपि चास्य वलस्य पुरो नगराणि व्यृणोः व्यगमयः । वियुक्तान्यकार्षीरित्यर्थः । विश्वाः सर्वा दुरः पुरीणां द्वारश्च व्यृणोः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स हि धीभि॒र्हव्यो॒ अस्त्यु॒ग्र ई॑शान॒कृन्म॑ह॒ति वृ॑त्र॒तूर्ये॑ ।

स तो॒कसा॑ता॒ तन॑ये॒ स व॒ज्री वि॑त॒न्तसा॒य्यो॑ अभवत्स॒मत्सु॑ ॥ ६

सः॒ । हि । धी॒भिः । ह॒व्यः॑ । अस्ति॑ । उ॒ग्रः । ई॒शा॒न॒ऽकृत् ।

म॒ह॒ति । वृ॒त्र॒ऽतूर्ये॑ ।

सः॒ । तो॒क॒ऽसा॑ता । तन॑ये । सः॒ । व॒ज्री । वि॒त॒न्त॒साय्यः॑ ।

अ॒भ॒व॒त् । स॒मत्ऽसु॑ ॥ ६

च्च ओजस्वोऽभवत् । स्तोतॄनीशानान् समर्थान्करोतीतीशानकृत् । स इंद्रो यच्छति प्रभूते इत्वतूर्ये संग्रामे । इत्वतूर्य इति संग्रामनामैतत् । धीभिः स्तोत्रैः स्तुतिभिर्वा हव्यो जयार्थिभिराह्वातव्योऽस्ति । भवति । इवशब्दः पादपूरणः । तोकसाता तोकस्य पुत्रस्य साती लाभे निमित्ते तनये तत्पुत्रे निमित्ते सति स इंद्र आह्वातव्योऽस्ति । वज्री वज्रवान् स इंद्रः समत्सु संग्रामेषु वितंतसाय्यो विशेषेण विस्तार्यः स्तोतृभिर्वंदनीयोऽभवत् । भवति । यद्वा वितंतसाय्यः शत्रूणां हिंसकः ॥ तंतस इति धातुर्हिंसाकर्मा । तस्य कर्तरि रूपं ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स मज्मना जनिम मानुषाणाममर्त्येन नाम्नाति प्र सर्स्रे ।

स द्युम्नेन स शवसोत राया स वीर्येण नृतमः समोकाः ॥ ७

सः । मज्मना । जनिम । मानुषाणां । अमर्त्येन । नाम्ना ।

अति । प्र । सर्स्रे ।

सः । द्युम्नेन । सः । शवसा । उत । राया । सः ।

वीर्येण । नृऽतमः । सम्ऽओकाः ॥ ७

स इंद्रोऽमर्त्येन विनाशरहितेन नाम्ना शत्रूणां नमयित्रा मज्मना बलेन । मज्मनेति बलनामैतत् । मानुषाणां मनुष्याणां जनिम जन्म । सर्वमित्यर्थः । अतिप्रसर्स्रे । अतिप्रपेदे । स इंद्रो द्युम्नेन यशसा समोकाः समानस्थानो भवति । किंच स इंद्रः शवसा बलेन समोका भवति । उतापि च नृतमो नेतृतमः स इंद्रो राया धनेन वीर्येण सामर्थ्येन च समोका भवति ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स यो न मुहे न मिथू जनो भूत्सुमंतुनामा चुमुरिं धुनिं च ।

वृणक्पिप्रुं शंबरं शुष्णमिंद्रः पुरां च्यौत्नाय शयथाय नू चित् ॥ ८

सः । यः । न । मुहे । न । मिथु । जनः । भूत् ।

सुमंतुऽनामा । चुमुरिं । धुनिं । च ।

वृणक् । पिप्रुं । शंबरं । शुष्णं । इंद्रः । पुरां । च्यौत्नाय ।

शयथाय । नु । चित् ॥ ८

य इंद्रो न मुहे संग्रामे कदापि न मुह्यति । यश्च मिथु मिथ्या वृथाहं जनो जनयिता न भूत् न भवति किंतु सुमंतुनामा प्रज्ञाननामा । प्रख्यातनामेत्यर्थः । स इंद्रः पुरां शत्रुसंबंधिनीनां पुरीणां च्यौत्नाय च्यवनाय नाशनाय शयथाय शत्रूणां मरणाय च नू चित् क्षिप्रमेव कर्म कुरुत इति शेषः । तथा चुमुरिं धुनिं चैतन्नामकावसुरौ वृणक् । अवृणक् । हिंसितवानसि ॥ वृणक्तिर्हिंसाकर्मा ॥ अपि च पिप्रुं शंबरं शुष्णमेतन्नामकान् त्रीनसुरान् हिंसितवानसि ॥

॥ अथ नवमी ॥

उदावता त्वक्षसा पन्यसा च वृत्रहत्याय रथमिंद्र तिष्ठ ।

धिष्व वज्रं हस्त आ दक्षिणत्राभि प्र मंद पुरुदत्र मायाः ॥ ९

उत्ऽअवता । त्वक्षसा । पन्यसा । च । वृत्रऽहत्याय । रथं ।

इंद्र । तिष्ठ ।

धिष्व । वज्रं । हस्ते । आ । दक्षिणऽत्रा । अभि । प्र । मंद ।

पुरुऽदत्र । मायाः ॥ ९

हे इंद्र उद्वतोद्गच्छता ॥ अवतिरत्र गतिकर्मा ॥ त्वक्षसा शत्रूणां तनूकर्त्रा पन्यसा स्तुत्यतरेण बलेन युक्तस्त्वं वृत्रहत्याय शत्रुहननाय स्वकीयं रथं च तिष्ठ । आरोह । तथा दक्षिणत्रा दक्षिणे हस्ते पाणौ वज्रं स्वकीयमायुधमाधिष्व । आधत्स्व । तदनंतरं हे पुरुदत्र बहुधनेंद्र त्वमासुरीर्मायाः अभ्यभिगम्य प्रमंद । प्रकर्षेण जहि । अत्र मंदतिर्वधकर्मा ॥

॥ अथ दशमी ॥

अग्निर्न शुष्कं वनमिंद्र हेती रक्षो नि धक्ष्यशनिर्न भीमा।
गंभीरय ऋष्वया यो रुरोजाध्वानयद्दुरिता दंभयच्च॥ १०

अग्निः। न। शुष्कं। वनं। इंद्र। हेतिः। रक्षः। नि। धक्षि।
अशनिः। न। भीमा।
गंभीरया। ऋष्वया। यः। रुरोज। अध्वनयत्। दुःऽइता।
दंभयत्। च॥ १०

अग्निर्नाग्निरिव। नशब्द उपमार्थीयः। यथाग्निः शुष्कं नीरसं वनं वृक्षसमूहं दहति हे इंद्र हेतिस्त्वदीयं वज्रं तद्वच्छत्रून्दाहयति। तदेवाह। अशनिर्न भीमा यथाशनिर्भीमा भवति तद्वद्भयंकरस्त्वं रक्षो राक्षसं नि धक्षि। वज्रेण नितरां दह। य इंद्रो गंभीरया शत्रुभिरधर्षणीयया ऋष्वया महत्या॥ ऋष्व इति महन्नामैतत्॥ हेत्या रुरोज शत्रून्बभंज। अध्वनयत् युद्धे गर्जनलक्षणं शब्दं करोति। तया च दुरिता दुरितानि दंभयच्च भिनत्ति च। स त्वं रक्षो नि धक्षीति पूर्वेणान्वयः॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे पंचमो वर्गः॥

॥ अथैकादशी ॥

आ सहस्रं पथिभिरिंद्र राया तुविद्युम्न तुविवाजेभिरर्वाक्।
याहि सूनो सहसो यस्य नू चिददेव ईशे पुरुहूत योतोः॥ ११

आ। सहस्रं। पथिऽभिः। इंद्र। राया। तुविऽद्युम्न।
तुविऽवाजेभिः। अर्वाक्।
याहि। सूनो इति। सहसः। यस्य। नु। चित्। अदेवः।
ईशे। पुरुऽहूत। योतोः॥ ११

हे तुविद्युम्न बहुधन हे सहसः सूनो बलस्य पुत्रेंद्र। ओजसो जातमुत मन्ये एनं। ऋग्वे० १०. ७३. १०.। इति निगमांतरे बलपुत्रत्वं सिद्धं। राया धनेन युक्तस्त्वं सहस्रेण। बहुभिरित्यर्थः। तुविवाजेभिर्बहुन्नैः पथिभिः। पतंति गच्छं-त्यनेभिरिति पंथानो मार्गाः। तैरर्वाङ् मदभिमुखः सन् आयाहि। आगच्छ। हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र यस्य तव योतोर्वत्यादिभिः पृथक्कर्तुमदेवः कश्चिदसुरो न चिदीशे नेष्टे। चनचिदिति निषेधार्थे वर्तते॥

॥ अथ द्वादशी ॥

प्र तुविद्युम्नस्य स्थविरस्य घृष्वेर्दिवो ररप्शे महिमा पृथिव्याः।
नास्य शत्रुर्न प्रतिमानमस्ति न प्रतिष्ठिः पुरुमायस्य सह्योः॥१२

प्र। तुविऽद्युम्नस्य। स्थविरस्य। घृष्वेः। दिवः। ररप्शे।
महिमा। पृथिव्याः।
न। अस्य। शत्रुः। न। प्रतिऽमानं। अस्ति। न।
प्रतिऽस्थिः। पुरुऽमायस्य। सह्योः॥ १२

तुविद्युम्नस्य बहुयशसो बहुधनस्य वा स्थविरस्य प्रवृद्धस्य घृष्वेः शत्रूणां घर्ष-कस्येंद्रस्य महिमा महत्त्वं दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भूमेश्च प ररप्शे। परिरिचे। रिरप्शीति महन्नामसु पाठात् नाम्नां च प्रायेण धातुजन्यत्वात् रप्शतिरत्ता-तिशयवाची। पुरुमायस्य बहुप्रज्ञस्य सह्योः शत्रूणामभिभवितुरस्येंद्रस्य शत्रुः प्रतिपक्षा नास्ति। प्रतिमानं प्रतिनिधिर्नास्ति। अस्य प्रतिष्ठिः प्रतिष्ठाश्रयो नास्ति। स एव सर्वस्य प्रतिष्ठेत्यर्थः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

प्र तत्ते अद्या करणं कृतं भूत्कुत्सं यदायुमतिथिग्वमस्मै।
पुरू सहस्रा नि शिशा अभि क्षामुत्तूर्वयाणं धृषता निनेथ॥ १३

प्र । तत् । ते । अद्य । करणं । कृतं । भूत् । कुत्सं । यत् ।

आयुं । अतिथिऽग्वं । अस्मै ।

पुरु । सहस्रा । नि । शिशाः । अभि । क्षां । उत् ।

तूर्वयाणं । धृषता । निनेथ ॥ १३

अद्येदानीमपि हे इंद्र ते त्वया कृतं करणं तत्कर्म प्रभूत् । प्रभवति । प्रकाशते । किं तदित्युच्यते । कुत्सं शुष्णाद्राक्षसादेतन्नामानमृषिं चायुं मनुष्यः सकाशादेतत्संज्ञकं पौरुरवसमतिथिग्वमतिथीनामभिगंतारं दिवोदासं च शंबराद्ररक्षिथेति यत्करणं तत्प्रभवतीति पूर्वेण संबंधः । ररक्षिथेति द्वितीयान्तैरुचितक्रियाध्याहारः । अपि चास्मा अनंतरोक्तायातिथिग्वाय पुरु पुरूणि बहूनि सहस्रा सहस्राणि शंबरस्य धनानि निशिशाः । अददाः । इंद्रः शंबरं हत्वा तस्य धनानि दिवोदासाय ददावित्यर्थः । तथा हे इंद्र धृषता धर्षणेन त्वदीयेन वज्रेण शंबरं हत्वा क्षां पृथिवीमभि अभिलक्ष्य पृथिव्यां पतमानं तूर्वयाणं त्वरितगमनं दिवोदासमुन्निनेथ । आपद्भ्य उद्गमयः ॥

अनुश्रीनास्त्रोमाद्धे मरुत्वतीयशस्त्रेऽनु त्वाहिघ्न इति सूक्तमुखीया । सूत्रितं च । अनु त्वाहिघ्ने अध देव देवा अनु ते दायि मह इंद्रियाय । आ० ८. ५. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी ॥

अनु त्वाहिघ्ने अध देव देवा मदन्विश्वे कवितमं कवीनां ।

करो यत्र वरिवो बाधिताय दिवे जनाय तन्वे गृणानः ॥ १४

अनु । त्वा । अहिऽघ्ने । अध । देव । देवाः । मदन् । विश्वे ।

कविऽतमं । कवीनां ।

करः । यत्र । वरिवः । बाधिताय । दिवे । जनाय । तन्वे ।

गृणानः ॥ १४

॥ अथ पंचमी ॥

तन्नः प्रत्नं सख्यमस्तु युष्मे इत्था वदद्भिर्वलमंगिरोभिः ।
हन्नच्युतच्युद्दस्मेषयंतमृणोः पुरो वि दुरो अस्य विश्वाः ॥ ५

तत् । नः । प्रत्नं । सख्यं । अस्तु । युष्मे इति । इत्था ।
वदत्ऽभिः । वलं । अंगिरःऽभिः ।
हन् । अच्युतऽच्युत् । दस्म । इषयंतं । ऋणोः । पुरः । वि ।
दुरः । अस्य । विश्वाः ॥ ५

प्रत्नं पुराणं । चिरकालादनुवर्तीत्यर्थः । तत्प्रसिद्धं नोऽस्मदीयं सख्यं स्तुत्यस्तोतृलक्षणं सखित्वं हे इंद्र युष्मे युष्मास्वस्तु । पूजार्थं बहुवचनं । हे अच्युतच्युदच्युतानामविचलितानां च्यावक हे दस्म दर्शनीयेंद्र त्वमिषयंतमायुधानि प्रेरयंतं वलमेतन्नामानमसुरमित्था सत्यमेव वदद्भिस्त्वां स्तुवद्भिरंगिरोभिः सह हन् । हतवानसि । अपि चास्य वलस्य पुरो नगराणि व्यृणोः व्यगमयः । वियुक्तान्यकार्षीरित्यर्थः । विश्वाः सर्वा दुरः पुरीणां द्वारश्च व्यृणोः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे चतुर्थो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

स हि धीभिर्हव्यो अस्त्युग्र ईशानकृन्महति वृत्रतूर्ये ।
स तोकसाता तनये स वज्री वितंतसाय्यो अभवत्समत्सु ॥ ६

सः । हि । धीभिः । हव्यः । अस्ति । उग्रः । ईशानऽकृत् ।
महति । वृत्रऽतूर्ये ।
सः । तोकऽसाता । तनये । सः । वज्री । वितंतसाय्यः ।
अभवत् । समत्ऽसु ॥ ६

उग्र ओजस्वीशानकृत्। स्तोतॄनीशानान् समर्थान्करोतीतीशानकृत्। स इंद्रो भवति प्रधने वृत्रतूर्ये संग्रामे। वृत्रतूर्य इति संग्रामनामैतत्। धीभिः स्तोतृभिः स्तुतिभिर्वा हव्यो जयार्थिभिराह्वातव्योऽस्ति। भवति। हिशब्दः पादपूरणः। तोकसाता तोकस्य पुत्रस्य सातौ लाभे निमित्ते तनये तत्पुत्रे निमित्ते सति स इंद्र आह्वातव्योऽस्ति। वज्री वज्रवान् स इंद्रः समत्सु संग्रामेषु वितंतसाय्यो विशेषेण विस्तारैः स्तोतृभिर्वंदनीयोऽभवत्। भवति। यद्वा वितंतसाय्यः शत्रूणां हिंसकः॥ तंतस इति धातुर्हिंसाकर्मा। तस्य कर्तरि रूपं॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स मज्मना जनिम मानुषाणाममर्त्येन नाम्नाति प्र सर्स्रे।

स द्युम्नेन स शवसोत राया स वीर्येण नृतमः समोकाः॥ ७

सः। मज्मना। जनिम। मानुषाणां। अमर्त्येन। नाम्ना।

अति। प्र। सर्स्रे।

सः। द्युम्नेन। सः। शवसा। उत। राया। सः।

वीर्येण। नृऽतमः। सम्ऽओकाः॥ ७

स इंद्रोऽमर्त्येन विनाशरहितेन नाम्ना शत्रूणां नमयित्रा मज्मना बलेन। मज्मनेति बलनामैतत्। मानुषाणां मनुष्याणां जनिम जन्म। सर्वमित्यर्थः। अतिप्रसर्स्रे। अतिप्रपेदे। स इंद्रो द्युम्नेन यशसा समोकाः समानस्थानो भवति। किंच स इंद्रः शवसा बलेन समोका भवति। उतापि च नृतमो नेतृतमः स इंद्रो राया धनेन वीर्येण सामर्थ्येन च समोका भवति॥

॥ अथाष्टमी ॥

स यो न मुहे न मिथू जनो भूत्सुमन्तुनामा चुमुरिं धुनिं च।

वृणक्पिप्रुं शंबरं शुष्णमिंद्रः पुरां च्यौत्नाय शयथाय नू चित्॥ ८

सः । यः । न । मुहे । न । मिथु । जनः । भूत् ।
सुमंतुऽनामा । चुमुरिं । धुनिं । च ।
वृणक् । पिप्रुं । शंबरं । शुष्णं । इंद्रः । पुरां । च्यौनाय ।
शयथाय । नु । चित् ॥ ८

य इंद्रो न मुहे संग्रामे कदापि न मुह्यति । यश्च मिथु मिथ्या वृथा जनो जनयिता न भूत् न भवति किंतु सुमंतुनामा प्रज्ञाननामा । प्रख्यातनामेत्यर्थः । स इंद्रः पुरां शत्रुसंबंधिनीनां पुरीणां च्यौत्नाय च्यवनाय नाशनाय शयथाय शत्रूणां मरणाय च नू चित् शीघ्रमेव कर्म कुरुत इति शेषः । तथा चुमुरिं धुनिं चैतन्नामकावसुरौ वृणक् । अवृणक् । हिंसितवानसि ॥ वृणक्तिर्हिंसाकर्मा ॥ अपि च पिप्रुं शंबरं शुष्णमेतन्नामकान् त्रीनसुरान् हिंसितवानसि ॥

॥ अथ नवमी ॥

उदावता त्वक्षसा पन्यसा च वृत्रहत्याय रथमिंद्र तिष्ठ ।
धिष्व वज्रं हस्त आ दक्षिणत्राभि प्र मंद पुरुदत्र मायाः ॥ ९

उत्ऽअवता । त्वक्षसा । पन्यसा । च । वृत्रऽहत्याय । रथं ।
इंद्र । तिष्ठ ।
धिष्व । वज्रं । हस्ते । आ । दक्षिणऽत्रा । अभि । प्र । मंद ।
पुरुऽदत्र । मायाः ॥ ९

हे इंद्र उदवतोद्गच्छता ॥ अवतिरत्र गतिकर्मा ॥ त्वक्षसा शत्रूणां तनूकर्त्रा पन्यसा स्तुत्यतरेण बलेन युक्तस्त्वं वृत्रहत्याय शत्रुहननाय स्वकीयं रथं च तिष्ठ । आरोह । तथा दक्षिणत्रा दक्षिणे हस्ते पाणौ वज्रं स्वकीयमायुधमाधिष्व । आधत्स्व । तदनंतरं हे पुरुदत्र बहुधनेंद्र त्वमासुरीर्मायाः अभ्यभिगम्य प्रमंद । प्रकर्षेण जहि । अत्र मंदतिर्वधकर्मा ॥

॥ अथ दशमी ॥

अग्निर्न शुष्कं वनमिंद्र हेती रक्षो नि धक्ष्यशनिर्न भीमा ।
गंभीरयं ऋष्वया यो रुरोजाध्वानयद्दुरिता दंभयंच्च ॥ १०

अग्निः । न । शुष्कं । वनं । इंद्र । हेतिः । रक्षः । नि । धक्षि ।
अशनिः । न । भीमा ।
गंभीरया । ऋष्वया । यः । रुरोज । अध्वनयत् । दुःऽइता ।
दंभयत् । च ॥ १०

अग्निर्नाग्निरिव । नशब्द उपमार्थीयः । यथाग्निः शुष्कं नीरसं वनं वृक्षसमूहं दहति हे इंद्र हेतिस्त्वदीयं वज्रं तद्वच्छत्रून्नाशयति । तदेवाह । अशनिर्न भीमा यथाशनिर्भीमा भवति तद्वद्भयंकरस्त्वं रक्षो राक्षसं नि धक्षि । वज्रेण नितरां दह । य इंद्रो गंभीरया शत्रुभिरधर्षणीयया ऋष्वया महत्या ॥ ऋष्व इति महन्नामैतत् ॥ हेत्या रुरोज शत्रूनभंजत् । अध्वनयत् युद्धे गर्जनलक्षणं शब्दं करोति । तथा च दुरिता दुरितानि दंभयच्च भिनत्ति च । स त्वं रक्षो नि धक्षीति पूर्वेणान्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे पंचमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ सहस्रं पथिभिरिंद्र राया तुविद्युम्न तुविवाजेभिरर्वाक् ।
याहि सूनो सहसो यस्य नू चिददेव ईशे पुरुहूत योतोः ॥ ११

आ । सहस्रं । पथिऽभिः । इंद्र । राया । तुविऽद्युम्न ।
तुविऽवाजेभिः । अर्वाक् ।
याहि । सूनो इति । सहसः । यस्य । नु । चित् । अदेव ।
ईशे । पुरुऽहूत । योतोः ॥ ११

हे तुविद्युम्न बहुधन हे सहसः सूनो बलस्य पुत्रेंद्र। ओजसो जातमुत मन्य एनं। ऋग्वे० १०, ७३, १०,। इति निगमांतरे बलपुत्रत्वं सिद्धं। राया धनेन युक्तस्त्वं सहस्रं सहस्रेण। बहुभिरित्यर्थः। तुविजातैर्बहुभिः पथिभिः। पतंति गच्छंत्येभिरिति पंथानो वाहाः। तैरर्वाक् मदभिमुखः सन् आयाहि। आगच्छ। हे पुरुकृत बहुभिराहूतेंद्र यस्य तव यातोर्बंधादिभिः पृथक्कर्तुमदेवः कश्चिदसुरो नू चिदीशे नेष्टे। चन नूचिदिति निषेधार्थे वर्तते॥

॥ अथ द्वादशी ॥

प्र तुविद्युम्नस्य स्थविरस्य घृष्वेर्दिवो ररप्शे महिमा पृथिव्याः।

नास्य शत्रुर्न प्रतिमानमस्ति न प्रतिष्ठिः पुरुमायस्य सह्योः॥ १२

प्र। तुविऽद्युम्नस्य। स्थविरस्य। घृष्वेः। दिवः। ररप्शे।

महिमा। पृथिव्याः।

न। अस्य। शत्रुः। न। प्रतिऽमानं। अस्ति। न।

प्रतिऽस्थिः। पुरुऽमायस्य। सह्योः॥ १२

तुविद्युम्नस्य बहुयशसो बहुधनस्य वा स्थविरस्य प्रवृद्धस्य घृष्वेः शत्रूणां घर्षकस्येंद्रस्य महिमा महत्त्वं दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भूमेश्च प्ररराशे। प्ररिरिचे। रिरप्शीति महन्नामसु पाठात् नाम्नां च प्रायेण धातुजत्वात् रपतिरत्राप्यतिशयवाची। पुरुमायस्य बहुप्रज्ञस्य सह्योः शत्रूणामभिभवितुरस्येंद्रस्य शत्रुः प्रतिरथिता नास्ति। प्रतिमानं प्रतिनिधिर्नास्ति। अस्य प्रतिष्ठिः प्रतिष्ठाश्रयो नास्ति। स एव सर्वस्य प्रतिष्ठेत्यर्थः॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

प्र तत्ते अद्या करणं कृतं भूत्कुत्सं यदायुमतिथिग्वमस्मै।

पुरु सहस्रा नि शिशा अभि क्षामुत्तूर्वयाणं धृषता निनेथ॥ १३

प्र। तत्। ते। अद्य। करणं। कृतं। भूत्। कुत्सं। यत्।
आयुं। अतिथिऽग्वं। अस्मै।
पुरु। सहस्रा। नि। शिशाः। अभि। क्षां। उत्।
तूर्वयाणं। धृषता। निनेथ॥ १३

अद्येदानीमपि हे इंद्र ते त्वया कृतं करणं तत्कर्म प्रभूत्। प्रभवति। प्रकाशते। किं तदित्युच्यते। कुत्सं शुष्णाद्रक्षसादेतस्माच्चानुकंपितं चायुं मनुष्यः सकाशादेतत्संज्ञकं पौरुकुत्स्यमतिथिग्वमतिथीनामभिगंतारं दिवोदासं च शंबराद्ररक्षिथेति यत्करणं तत्प्रभवतीति पूर्वेण संबंधः। ररक्षिथेति द्वितीयान्तैरुचितक्रियाध्याहारः। अपि चास्मा अनंतरोक्तायातिथिग्वाय पुरु पुरूणि बहूनि सहस्रा सहस्राणि शंबरस्य धनानि निशिशाः। अददाः। इंद्रः शंबरं हत्वा तस्य धनानि दिवोदासाय ददादित्यर्थः। तथा हे इंद्र धृषता धर्षणेन त्वदीयेन वज्रेण शंबरं हत्वा क्षां पृथिवीमभि अभिलक्ष्य पृथिव्यां पतमानं तूर्वयाणं त्वरितगमनं दिवोदासमुन्निनेथ। आपद्भ्य उदगमयः॥

अनुश्रीनाम्न्येकाहे मरुत्वतीयशस्त्रेऽनु त्वाहिघ्न इति सूक्तमुखीया। सूत्रितं च। अनु त्वाहिघ्ने अध देव देवा अनु ते दायि मह इंद्रियाय। आ० ८. ५.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी॥

अनु त्वाहिघ्ने अध देव देवा मदन्विश्वे कवितमं कवीनां।
करो यत्र वरिवो बाधिताय दिवे जनाय तन्वे गृणानः॥ १४

अनु। त्वा। अहिऽघ्ने। अध। देव। देवाः। मदन्। विश्वे।
कविऽतमं। कवीनां।
करः। यत्र। वरिवः। बाधिताय। दिवे। जनाय। तन्वे।
गृणानः॥ १४

हे देव द्योतमानेंद्र त्वा त्वामधामिन्काले विश्वे सर्वे देवाः स्तोतारोऽहिघ्ने मेघहननाय । वृष्टिप्रदानायेत्यर्थः । अनुमदन् । अनुमदंति । अनुस्तुवंति । कीदृशं त्वां । कवीनां मेधाविनां मध्ये कवितममत्यंतं कविं । यत्र यस्मिन्काले स्तुवानः स्तोतृभिः स्तूयमानस्त्वं बाधिताय दारिद्र्यादिभिः पीडिताय दिवे स्तोत्रे जनाय तथ्ये स्तोतृणां तनयाय च वरिवो धनं करः अकरोः प्रददाः । अथवा हे देवेंद्र अधामिन्काले विश्वे सर्वे देवाः सुराः । अहिर्वृत्र एवोच्यते । तस्य हननाय कवीनां कवितरं त्वामनुमदंति । यत्र यस्मिन् स्तोत्रे सति बांधितायासुरैः पीडिताय दिवे द्युलोकनिवासाय जनाय तन्वे शोभायै वृत्रहननेन तव शोभार्थं वरियधकर्थ ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

अनु द्यावापृथिवी तत्त ओजोऽमर्त्या जिहत इंद्र देवाः ।

कृष्वा कृत्नो अकृतं यत्ते अस्त्युक्थं नवीयो जनयस्व यज्ञैः ॥१५

अनु । द्यावापृथिवी इति । तत् । ते । ओजः । अमर्त्याः ।

जिहते । इंद्र । देवाः ।

कृष्व । कृत्नो इति । अकृतं । यत् । ते । अस्ति । उक्थं ।

नवीयः । जनयस्व । यज्ञैः ॥ १५

हे इंद्र ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धमोजो बलं द्यावापृथिवी अनुजिहाते । अमर्त्या अमरणधर्माणो देवास्त्वदीयं बलमनुजिहते । अनुगच्छंति । हे कृत्नो बहूनां कर्मणां कर्तस्ते त्वदीयमकृतं यत्कर्मास्ति तत्कृष्व । कुरुष्व । तदनंतरं यज्ञैर्यज्ञेषु नवीयो नवतरमुक्थं स्तोत्रं जनयस्व ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे षष्ठो वर्गः ॥

महाँ इंद्र इति त्रयोदशर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । अनुक्रांतं च । महांस्त्रयोनेति ॥ माध्यंदिने सवने सोमातिरेके शस्त्रं भवति । तत्रेदं सूक्तं । सूत्रितं च । महाँ इंद्रो नृवदिष्णो नु कं । आ० ६. ७. । इति ॥ समूढ़े द्वितीये छंदोमे मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं । सूत्रितं च । महाँ इंद्रो नृवदिति मरुत्वतीयं । आ० ८. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

महाँ इंद्रो नृवदा चर्षणिप्रा उत द्विबर्हा अमिनः सहोभिः ।

अस्मद्र्यग्वावृधे वीर्यायोरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् ॥ १

महान् । इंद्रः । नृऽवत् । आ । चर्षणिऽप्राः । उत ।

द्विऽबर्हाः । अमिनः । सहःऽभिः ।

अस्मद्र्यक् । ववृधे । वीर्याय । उरुः । पृथुः । सुऽकृतः ।

कर्तृऽभिः । भूत् ॥ १

नृवत् यथा नेता राजा भृत्यादीनां कामानां पूरयिता तद्वत् चर्षणिप्राश्चर्षणीनां स्तोतृजनानां कामानां पूरको महानप्रभूत इंद्र आगच्छतु । आ इत्युपसर्गदर्शनाद्गच्छत्वित्याख्यातस्याध्याहारः । उतापि च द्विबर्हा द्वयोर्लोकयोः परिवृढः सहोभिः शत्रुबलैरमिनोऽहिंसनीय इंद्रोऽस्मद्र्यगस्मदभिमुखं यथा भवति तथा वीर्याय वीरकर्मकरणाय ववृधे । वर्धते । उरुः शरीरेण विस्तीर्णः पृथुर्गुणैः प्रथितः कर्तृभिर्यजमानैः सुकृतो भूत् । सुष्ठु परिचरितो भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इंद्रमेव धिषणा सातये धाद्बृहंतमृष्वमजरं युवानं ।

अषाळ्हेन शवसा शूशुवांसं सद्यश्चिद्यो वावृधे असामि ॥ २

इंद्रं । एव । धिषणा । सातये । धात् । बृहंतं । ऋष्वं ।

अजरं । युवानं ।

अषाळ्हेन । शवसा । शूशुऽवांसं । सद्यः । चित् । यः ।

ववृधे । असामि ॥ २

धिषणास्मदीया स्तुतिः सातये दानार्थमिंद्रमेव धात् । धारयति । कीदृशं । बृहंतं महांतमृष्वं गंतारमजरं जरारहितं युवानं नित्यतरुणमषाळ्हेन शत्रुभिरनभिभूतेन

यत्सा वलेन स्वयुधां सं मदृष्ठं ॥ अयतेरिदं रूपं ॥ य इंद्रः सद्यश्चित्सद्य एव जात-मात्रः सन् एतास्सनत्व यधिकं यथा भवति तथा मध्ये मधंते ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पृथू करस्ना बहुला गर्भस्ती अस्मद्र्यक्सं मिमीहि श्रवांसि ।
यूथेव पश्वः पशुपा दमूना अस्माँ इंद्राभ्या ववृत्स्वाजौ ॥ ३

पृथू इति । करस्ना । बहुला । गभस्ती इति । अस्मद्र्यक् ।
सं । मिमीहि । श्रवांसि ।
यूथाऽइव । पश्वः । पशुऽपाः । दमूनाः । अस्मान् । इंद्र ।
अभि । आ । ववृत्स्व । आजौ ॥ ३

हे इंद्र त्वं पृथू विस्तीर्णौ करस्ना कर्मणां कर्तारौ बहुला बहुप्रदौ गभस्ती त्वदीयौ बाहू श्रवांसि अन्नानि । दातुमिति शेषः । अस्मद्र्यगस्मदभिमुखं संमिमीहि । कुरु । किंच हे इंद्र दमूना दांतमनास्त्वमाजौ संग्रामेऽस्मानभ्यावृत्स्व । अभ्यावर्तस्व । तत्र दृष्टांतः । पशुपाः पशूनां पालकः पश्वः पशूनां यूथेव यूथानि यथावर्तयति तद्वत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

तं व इंद्रं चतिनमस्य शाकैरिह नूनं वाजयंतो हुवेम ।
यथा चित्पूर्वे जरितार आसुरनेद्या अनवद्या अरिष्टाः ॥ ४

तं । वः । इंद्रं । चतिनं । अस्य । शाकैः । इह । नूनं ।
वाजऽयंतः । हुवेम ।
यथा । चित् । पूर्वे । जरितारः । आसुः । अनेद्याः ।
अनवद्याः । अरिष्टाः ॥ ४

धूनमध्येष्वाश्विन्यत्ते वाजयंतोऽन्नमिच्छंतो वयं स्तोतारः माकैः मन्त्रैः समर्थैरस्य तव सखायैर्मरुद्भिः सांहितं वलिनं वृत्रूणां घातकं। नाशकमित्यर्थः। इंद्र परमेश्वरं तं वः प्रसिद्धं त्वां स्तुवेम। स्तुमः। यथा चिद्यथैव पूर्वे पुरातना जरितारः स्तोतारोऽनेद्या अनिंद्याः अनवद्याः पापरहिता अरिष्टा अहिंसितास्त्वाद्यः बभूवुः हे इंद्र त्वत्प्रसादाद्वयमपि तथैव भवेमेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

ऋतव्रंतो धनदाः सोमवृद्धः स हि वामस्य वसुनः पुरुक्षुः ।

सं जग्मिरे पथ्या३ रायो अस्मिन्त्समुद्रे न सिंधवो यादमानाः ॥५

ऋत.व्रतः । धनऽदाः । सोमऽवृद्धः । सः । हि । वामस्य ।

वसुनः । पुरुऽक्षुः ।

सं । जग्मिरे । पथ्याः । रायः । अस्मिन् । समुद्रे । न ।

सिंधवः । यादमानाः ॥ ५

स हि स खल्विंद्रो ऋतव्रतो ऋतकर्मा। धनदाः स एव धनप्रदः। कीदृशस्य धनस्येत्याकांक्षायामुपसर्जनीभूतस्यापि धनस्य विशेषणे वामस्य वसुन इति। वामस्य वननीयस्य वसुनः श्रेष्ठस्य। यद्वा वसुनो धनस्य स्वामीति शेषः। सोमवृद्धः स एव सोमेन प्रवृद्धः। पुरुक्षुर्बह्वन्नः स एव। अस्मिन्निंद्र एव पथ्याः स्तोतॄणां हितानि रायो धनानि संजग्मिरे। संगच्छंते। तत्र दृष्टांतः। सिंधवो नद्यः समुद्रे न यथा समुद्रे यादमाना अभिगच्छंत्यस्तद्वत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

शविष्ठं न आ भर शूर शव ओजिष्ठमोजो अभिभूत उग्रं ।

विश्वा द्युम्ना वृष्ण्या मानुषाणामस्मभ्यं दा हरिवो

मादयध्यै ॥ ६

यविष्ठं । नः । आ । भर ॥ शूर । यवः । ओजिष्ठं ।

ओजः । अभिऽभूते । उग्रं ।

विश्वा । द्युम्ना । वृष्ण्या । मानुषाणां । अस्मभ्यं । दाः ।

हरिऽवः । मादयध्यै ॥ ६

हे शूर विक्रांतेंद्र यविष्ठं बलवत्तमं यवो बलं नोऽस्मभ्यमाभर । आहर । हे अभिभूते शत्रूणामभिभावुकेंद्र उग्रमप्रसह्यमोजिष्ठमोजस्वितममोजो दीप्तिमस्मभ्यमाभर । विश्वा विश्वानि सर्वाणि वृष्ण्या वृष्ण्यानि सेचनसमर्थानि द्युम्ना द्युम्नानि द्योतमानानि यानि धनानि मानुषाणां मनुष्याणां भोग्यतया कल्पितानि हे हरिवो हरिवन्निंद्र तानि धनानि मादयध्या अस्मान्मादयितुमस्मभ्यं दाः । प्रयच्छ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यस्ते मदः पृतनाषाळमृध्र इंद्र तं न आ भर शूशुवांसं ।

येन तोकस्य तनयस्य सातौ मंसीमहि जिगीवांसस्त्वोताः ॥ ७

यः । ते । मदः । पृतनाषाट् । अमृध्रः । इंद्र । तं । नः ।

आ । भर । शूशुऽवांसं ।

येन । तोकस्य । तनयस्य । सातौ । मंसीमहि । जिगीवांसः ।

त्वाऽऊताः ॥ ७

पृतनाषाट् शत्रुसेनानामभिभविताऽमृध्रोऽहिंसितो यो मदो हर्षो हे इंद्र ते त्वया देयः शूशुवांसं प्रवृद्धं तं मदं नोऽस्मभ्यमाभर । आहर । त्वोतास्त्वया रक्षिता जिगीवांसो जितवंतो वयं तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य तत्पुत्रस्य च सातौ लाभे निमित्तभूते सति येन हर्षेण मंसीमहि त्वां स्तुवीमहि तमाभरेति पूर्वेणान्वयः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ नो भर वृषणं शुष्ममिंद्र धनस्पृतं शूशुवांसं सुदक्षं।
येन वंसाम पृतनासु शत्रून्तवोतिभिरुत जामीँरजामीन् ॥ ८

आ। नः। भर। वृषणं। शुष्मं। इंद्र। धनऽस्पृतं।
शूशुऽवांसं। सुऽदक्षं।
येन। वंसाम। पृतनासु। शत्रून्। तव। ऊतिऽभिः। उत।
जामीन्। अजामीन् ॥ ८

हे इंद्र त्वं वृषणं वर्षितारं शुष्मं सेनालक्षणं बलमस्मभ्यमाभर। आहर कीदृशं। धनस्पृतं धनस्य पालकं शूशुवांसं प्रवृद्धं सुदक्षं शोभनदक्षं। हे इंद्र तवोतिभिस्त्वदीयाभी रक्षाभिः पृतनासु संग्रामेषु॥ पृतना इति संग्रामनाम॥ येन बलेन शत्रून्वंसाम हनाम उतेत्यत्र भिन्नक्रमः। जामीन्बंधूनुतापि चाजामीन् शत्रूंश्च येन शुष्मेण वंसाम तं शुष्ममाभरेति पूर्वेण संबंध॥

॥ अथ नवमी ॥

आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चादोत्तरादधरादा पुरस्तात्।
आ विश्वतो अभि समेत्वर्वाङिंद्र द्युम्नं स्वर्वद्धेह्यस्मे ॥ ९

आ। ते। शुष्मः। वृषभः। एतु। पश्चात्। आ। उत्तरात्।
अधरात्। आ। पुरस्तात्।
आ। विश्वतः। अभि। सं। एतु। अर्वाङ्। इंद्र। द्युम्नं।
स्वःऽवत्। धेहि। अस्मे इति ॥ ९

हे इंद्र वृषभो वर्षिता ते त्वदीयं शुष्मो बलमर्वाङस्मदभिमुखः सन् पश्चात्पश्चिमभागादेतु। आगच्छतु। उत्तरादुत्तरभागादागच्छतु। अधरादृक्षिणाद्देतु। पुर-

स्तात्पूर्वभागं च गच्छतु। विश्वतः सर्वस्माद्दिग्भागादपि अस्मानभिलक्ष्य समेतु। सम्यगागच्छतु। हे इंद्र त्वं स्वर्यं त्वदीयमुत्तमं द्युम्नं धनमस्मे अस्मभ्यं धेहि। प्रयच्छ॥

॥ अथ दशमी ॥

नृवत्तं इंद्र नृतमाभिरूती वंसीमहि वामं श्रोमतेभिः।

ईक्षे हि वस्व उभयस्य राजन्धा रत्नं महि स्थूरं बृहंतं॥ १०

नृऽवत्। ते। इंद्र। नृऽतमाभिः। ऊती। वंसीमहि। वामं। श्रोमतेभिः।

ईक्षे। हि। वस्वः। उभयस्य। राजन्। धाः। रत्नं। महि। स्थूरं। बृहंतं॥ १०

नृवन्मनुष्यैः परिचारकजनैर्युक्तं श्रोमतेभिः श्रोतव्यैर्यशोभिः सहितं वामं वननीयं धनं हे इंद्र ते त्वत्तो नृतमाभिर्नेतृतमाभिरूती ऊतिभी रक्षाभिर्वंसीमहि। वयं संभजेमहि। हि यस्मात्कारणात् हे राजन् राजमानेंद्र त्वमुभयस्य पार्थिवस्य दिव्यस्य च वस्वो धनस्येक्षे ईशिषे तस्मात्कारणादस्मभ्यं महांतं स्थूरं विपुलं बृहंतं गुणैः परिवृढं रत्नं रमणीयं धनं॥ अत्र रत्नशब्दः पुंल्लिंगः॥ धाः। धेहि॥

॥ अथैकादशी ॥

मरुत्वंतं वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यं शासमिंद्रं।

विश्वासाहमवसे नूतनायोग्रं सहोदामिह तं हुवेम॥ ११

मरुत्वंतं। वृषभं। ववृधानं। अकवऽअरिं। दिव्यं। शासं। इंद्रं।

विश्वऽसहं। अवसे। नूतनाय। उग्रं। सहःऽदां। इह। तं। हुवेम॥ ११

इहास्मिन्यज्ञे नूतनायाभिनवायास्मै रक्षणाय तं प्रसिद्धमिंद्रं हुवेम। स्तुमः। आह्वयामो वा। कीदृशं। मघवंतं मरुद्भिर्युक्तं वृषभं कामानां वर्षितारं वर्धमानं प्रवृद्धगणकारिमद्भुतिमत्वं दिव्यं द्योतमानं ग्रासं ग्रासितारं पिबतं विश्वस्य लोकस्याभिभवितारमुग्रमोजस्विनं सत्रोदां बलप्रदं ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

जनं वज्रिन्महि चिन्मन्यमानमेभ्यो नृभ्यो रंधया येष्वस्मि।

अधा हि त्वा पृथिव्यां शूरसातौ हवामहे तनये गोष्वप्सु ॥ १२

जनं। वज्रिन्। महि। चित्। मन्यमानं। एभ्यः। नृऽभ्यः।

रंधय। येषु। अस्मि।

अध। हि। त्वा। पृथिव्यां। शूरऽसातौ। हवामहे। तनये।

गोषु। अप्ऽसु ॥ १२

येषु येषां नृणां मध्येऽहमस्मि एको भवामि हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र तेभ्यो नृभ्यो मनुष्येभ्यो महि महदत्यंतमात्मानं मन्यमानं जनं। बहुमन्यमानमित्यर्थः। रंधय। वशं कुरु। चिदिति पादपूरणः। अधाधुना पृथिव्यां भूम्यां शूरसातौ युद्धे प्रवृत्ते सति तनये पुत्रे निमित्ते च गोषु पशुष्वप्सूदकेषु च निमित्तेषु हे इंद्र त्वा द्युलोके स्थितं त्वां हवामहे। वयमाह्वयामः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

वयं त एभिः पुरुहूत सख्यैः शत्रोःशत्रोरुत्तर इत्स्याम।

घ्नंतो वृत्राण्युभयानि शूर राया मदेम बृहता त्वोताः ॥ १३

वयं। ते। एभिः। पुरुऽहूत। सख्यैः। शत्रोःऽशत्रोः।

उत्ऽतरे। इत्। स्याम।

घ्नंतः। वृत्राणि। उभयानि। शूर। राया। मदेम।

बृहता। त्वाऽऊताः ॥ १३

हे पुरुहूत पुरुभिराहूतेंद्र एभिः प्रविद्दैः सख्यैः स्तोत्रसख्यैः सखिकर्मभिस्ते त्वया सह वयमुभयानि जामिरूपाण्यजामिरूपाणि वृत्राण्यमित्राणि घ्नंतो हिंसंतः मर्तोः मर्तोः सर्वस्माज्जनादुत्तर स्याम। अधिका एव भवेम। हे शूर विक्रांतेंद्र स्तोता वयं त्वया रक्षिताः संतो बृहता महता राया धनेन मदेम। हृष्याम॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठेऽष्टमो वर्गः ॥

द्यौर्न य इंद्रेति त्रयोदशर्चं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमैंद्रं त्रैष्टुभं। वि पिप्रोरि-त्येषा सप्तमी दशाक्षरचतुष्टययुक्ता विराट्। अनुक्रम्यते च। द्यौर्न वि पिप्रोर्वि-राडिति॥ पृष्ठ्यषडहस्य षष्ठेऽहनि तृतीयसवन उक्थ्यस्तोत्राणि यदि द्विपदासु स्तुवीरन् यदि वाग्निष्टोमसंस्थः स्यात्तदानीं माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकः स्तयस्य आरंभणीयाश्च ऊर्ध्वमेतत्सूक्तं शंसेत्। सूत्रितं च। द्यौर्न य इंद्रेत्यच्छावाकः। आ० ८. ४.। इति॥ इदमेव सूक्तमिंद्राविष्णूरुक्रांतिनाम्न्येकाहे निष्केवल्यनि-विद्धानं। द्यौर्न य इंद्रेति माध्यंदिनः। आ० ६. ७.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

द्यौर्न यइंद्राभि भूमार्यस्तस्थौ रयिः शवसा पृत्सु जनान्।
तं नः सहस्रंभरमुर्वरासां दद्धि सूनो सहसो वृत्रतुरं॥ १

द्यौः। न। यः। इंद्र। अभि। भूम। अर्यः। तस्थौ। रयिः।
शवसा। पृत्ऽसु। जनान्।
तं। नः। सहस्रंऽभरं। उर्वराऽसां। दद्धि। सूनो इति।
सहसः। वृत्रऽतुरं॥ १

यो रयिः पुत्ररूपं धनं शवसा बलेन पृत्सु संग्रामेष्वर्योऽरीन् शत्रून् जना-नभितस्थौ आक्रामेत्। तत्र दृष्टांतः। द्यौर्न। द्योतमानः सूर्यो यथा भूम भूता-न्याक्रामति तद्वत्। हे सहसः सूनो बलस्य पुत्रेंद्र त्वं तं पुत्रं नोऽस्मभ्यं दद्धि। देहि। कीदृशं। सहस्रंभरं सहस्रस्य धनस्य भर्तारमुर्वरासामुर्वराणां सस्याढ्यानां भूमीनां सनितारं संभक्तारं वृत्रतुरं वृत्राणां शत्रूणां तरितारं हिंसितारं वा।

॥ अथ द्वितीया ॥

दिवो न तुभ्यमन्विंद्र सत्रासुर्यं देवेभिर्धायि विश्वं ॥
अहिं यद्वृत्रमपो वव्रिवांसं हन्नृजीषिन्विष्णुना सचानः ॥ २

दिवः । न । तुभ्यं । अनु । इंद्र । सत्रा । असुर्यं । देवेभिः ।
धायि । विश्वं ।
अहिं । यत् । वृत्रं । अपः । वव्रि.वांसं । हन् । ऋजीषिन् ।
विष्णुना । सचानः ॥ २

दिवो सूर्यायेव हे इंद्र तुभ्यं सत्रा सत्यमेव विश्वं व्याप्तमसुर्यमसुरत्वं बलं देवेभिर्देवैः स्तोतृभिरनुधायि । व्यधायि । अकारि । स्तोत्रैः स्तूयमाना देवता बलवती भवतीत्यर्थः । हे ऋजीषिन् विगतरससोमेंद्र विष्णुना सचानः संगच्छमानस्त्वं ॥ षच समवाय इति धातो रूपं ॥ यद्येनासुर्येणाप उदकानि वव्रिवांसं परिवृत्यवंतमहिमागत्य हंतारं वृत्रमसुरं हन् अवधीः तद्बलं व्यधायीति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तूर्वन्नोजीयान्तवसस्तवीयान्कृतब्रह्मेंद्रो वृद्धमहाः ।
राजाभवन्मधुनः सोम्यस्य विश्वासां यत्पुरां दर्त्नुमावत् ॥ ३

तूर्वन् । ओजीयान् । तवसः । तवीयान् । कृतऽब्रह्मा । इंद्रः ।
वृद्धऽमहाः ।
राजा । अभवत् । मधुनः । सोम्यस्य । विश्वासां । यत् ।
पुरां । दर्त्नुं । आवत् ॥ ३

यद्यदेंद्रो विश्वासां सर्वासां पुरां पुरीणां दर्तुं दारकं वज्रमावत् प्रापत् तदा सोम्यस्य सोममयस्य मधुनो मधुररसस्य राजाभवत्। स्वाम्यासीत्। कीदृशः। तूर्वन् हिंसकान् हिंसन्नोजीयानतिशयेनौजस्वी तवसो बलात्तवीयान्बलवत्तरः कृतब्रह्मा। कृतं ब्रह्म स्तोत्रं यस्मै स्तोतृभिः सः। अथवा कृतं दत्तं ब्रह्मान्नं येन स्तोतृभ्यः सः। वृद्धमहा वृद्धतेजाः। एवंभूत इंद्रो राजाभवदिति॥

॥ अथ चतुर्थी॥

शतैरपद्रन्पणय इंद्रात्र दशोणये कवयेऽर्कसातौ।
वधैः शुष्णस्याशुषस्य मायाः पित्वो नारिरेचीत्किं चन प्र॥ ४

शतैः। अपद्रन्। पणयः। इंद्र। अत्र। दशऽओणये।
कवये। अर्कऽसातौ।
वधैः। शुष्णस्य। अशुषस्य। मायाः। पित्वः। न।
अरिरेचीत्। किं। चन। प्र॥ ४

अत्रास्मिन्नर्कसातौ। अर्कोऽन्नं प्राप्यतेऽस्मिन्नित्यर्कसातिर्युद्धं। तस्मिन्दशोणये बहुहविष्कात्कवये मेधाविनः पंचम्यर्थे चतुर्थी॥ हे इंद्र त्वत्सहायात्कुत्साद्बिभ्यतः पणय एतन्नामकासुराः शतैः शतसंख्याकैर्वधैः सार्धमपद्रन्। अपाद्रवन्। अपालायंत। अपि चेंद्रोऽशुषस्याशोषकस्य। संपूर्णबलस्येत्यर्थः। शुष्णस्यैतन्नामकासुरस्य। सर्वा मायाः कपटान्वधैर्हननसाधनैरायुधैर्न प्रारिरेचीत्। प्ररिक्तानतिरिक्तांश्चाकरोत्। पित्वोऽन्नस्य पितुरित्यन्ननामैतत्। किंचन किंचिदपि न प्रारिरेचीत् तदीयमन्नं सर्वमप्यपाहारयत्॥

॥ अथ पंचमी।

महो द्रुहो अप विश्वायु धायि वज्रस्य यत्पतने पादि शुष्णः।
उरु ष सरथं सारथये करिंद्रः कुत्साय सूर्यस्य सातौ॥ ५

महः । द्रुहः । अप । विश्वऽआयु । धायि । वज्रस्य । यत् ।
पतने । पादि । शुष्णः ।
उरु । सः । सऽरथं । सारथये । कः । इंद्रः । कुत्साय ।
सूर्यस्य । सातौ ॥ ५

यद्यदा स शुष्णोऽसुरो वज्रस्य पतने पाते पादि अगच्छत् । अम्रियतेत्यर्थः । तदा महो महतो द्रुहो द्रोग्धुः शुष्णस्य संबंधि विश्वायु सर्वगतं । बलमिति शेषः । अपधायि । अपहितमकारि । तिरस्कृतमित्यर्थः । स इंद्रः सारथये सारथिभूताय कुत्साय सरथं समानरथं सूर्यस्य सातौ भजने निमित्तभूत उरु विस्तीर्णं यथा भवति तथा कः । अकरोत् । तथा चोक्तं । कुत्सायेंद्रोऽसुरं शुष्णं जिघांसुः कुत्समात्मनः सारथिं कल्पयित्वा । अथ यत्र शुष्णमहंस्तत्र कुत्सस्य रक्षां बह्वीं चकारेत्यनयोच्यत इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे नवमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

प्र श्येनो न मदिरमंशुमस्मै शिरो दासस्य नमुचेर्मथायन् ।
प्रावन्नमीं साप्यं ससंतं पृणग्राया समिषा सं स्वस्ति ॥ ६

प्र । श्येनः । न । मदिरं । अंशुं । अस्मै । शिरः । दासस्य ।
नमुचेः । मथायन् ।
प्र । आवत् । नमीं । साप्यं । ससंतं । पृणक् । राया । सं ।
इषा । सं । स्वस्ति ॥ ६

श्येनः सुपर्णश्च । नेत्ययं शब्दः समुच्चये वर्तते । अस्मा इंद्राय मदिरं मदकरमंशुं सोमं । प्रेति च । इत्यस्यार्थे वर्तते । आहरत् । उपसर्गदर्शनाद्योग्यक्रियाध्याह्रियते । किंचायमिंद्रोऽपि दासस्य प्राणिनामुपक्षपयितुर्नमुचेरेतन्नाम्नोऽसुरस्य शिरः सोमं मथायन् मंथनं कुर्वन् साप्यं सप्यस्य पुत्रं ससंतं स्वपंतं नमीमेतत्संज्ञकमृषिं प्रावत् । प्रारक्षत् । स्वस्त्यविनाशेन राया पश्वादिधनेनेषान्नेन च तमृषिं संपृणक् । समयोजयत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

वि पिप्रोरहिमायस्य दृळ्हाः पुरो वज्रिञ्छवसा न दर्दः ।

सुदामन्तद्रेक्णो अप्रमृष्यमृजिश्वने दात्रं दाशुषे दाः ॥ ७

वि । पिप्रोः । अहिऽमायस्य । दृळ्हाः । पुरः । वज्रिन् ।

शवसा । न । दर्दरिति दर्दः ।

सुऽदामन् । तत् । रेक्णः । अप्रऽमृष्यं । ऋजिश्वने । दात्रं ।

दाशुषे । दाः ॥ ७

हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र त्वमहिमायस्याहंत्री माया यस्य पिप्रोरेतन्नाम्नोऽसुरस्य संबंधिनीर्दृळ्हा दृढानि पुरः प्राकारादीनि दुर्गाणि शवसा बलेन विदर्दः । विदारितवानसि । नेति पादपूरणः । त्वं पिप्रोर्नृमणः प्रारुजः पुरः । ऋग्वे० १. ५१. ५. । शतं पूर्भिरायसीभिर्नि पाहि । ऋग्वे० ७. ३. ७. । इति दर्शनात् । अपि च हे सुदामन् शोभनदानेंद्र त्वं दात्रं हविर्लक्षणं अन्नं दाशुषे दत्तवत ऋजिश्वन एतन्नाम्ने राजर्षयेऽप्रमृष्यं केनाप्यबाध्यं तत्तस्य स्वभूतं रेक्णो धनं दाः । अदाः । दत्तवानसि ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स वेतसुं दशमायं दशोणिं तूतुजिमिंद्रः स्वभिष्टिसुम्नः ।

आ तुग्रं शश्वदिभं द्योतनाय मातुर्न सीमुप सृजा इयध्यै ॥ ८

सः । वेतसुं । दशऽमायं । दशऽओणिं । तूतुजिं । इंद्रः ।

स्वभिष्टिऽसुम्नः ।

आ । तुग्रं । शश्वत् । इभं । द्योतनाय । मातुः । न । सीं ।

उप ॥ सृज । इयध्यै ॥ ८

स्वभिष्टिसुम्नः सुष्ठ्वभ्येषणीयान्यभिगमनीयानि सुम्नानि सुखानि येन देयानि स इंद्रो दशमायं बहुधनं वेतसुं वेतसुनामानमसुरं दशोणिमेतच्च । एवं च तूतुजिं तूतुजिनामकं

ष च्या। अपि च स्वप्नं स्वपनामकमसुरं नथेभमेतन्नामकमसुरं चेयध्या एतं द्योतनार्थै-तच्छंसाय राज्ञे यश्वद्रुपशिक्षन्। उपाशिक्षत्। वशीचकार। तत्र दृष्टांतः। मात्रनं मात्रीनत्या इव पुत्रं। यथा मात्रे पुत्रो वशीभवति तद्वद्वशंचकारेत्यर्थः। सीमिति पादपूरणः ॥

॥ अथ नवमी ॥

स ईं स्पृधो वनते अप्रतीतो बिभ्रद्वज्रं वृत्रहणं गभस्तौ ।

तिष्ठद्धरी अध्यस्तेव गर्ते वचोयुजा वहत इंद्रमृष्वं ॥ ९

सः। ईं। स्पृधः। वनते। अप्रतिऽइतः। बिभ्रत्। वज्रं।

वृत्रऽहनं। गभस्तौ।

तिष्ठत्। हरी इति। अधि। अस्ताऽइव। गर्ते। वचःऽयुजा।

वहतः। इंद्रं। ऋष्वं ॥ ९

गभस्तौ हस्ते वृत्रहणं वृत्राणां शत्रूणां हंतारं वज्रं स्वकीयमायुधं बिभ्रद्धारयन् अप्रतीतः शत्रुभिरप्रतिगतः स इंद्रः स्पृधः स्पर्धमानानीमिमान्वृत्रप्रभृतीन् शत्रून् वनते। हंति। हरी स्वकीयावश्वावधितिष्ठत्। आरोहति। तत्र दृष्टांतः। अस्तेव गर्ते। यथा क्षेप्ता शूरो रथेऽधितिष्ठति तद्वत्। तथा वचोयुजा वचोमात्रेण युज्यमानौ ॥ यद्वा स्तोतॄणां स्तुतिभिर्युज्यमानौ तौ हरी च ऋष्वं महांतमिंद्रं वहतः ॥

॥ अथ दशमी ॥

सनेम तेऽवसा नव्य इंद्र प्र पूरवः स्तवंत एना यज्ञैः ।

सप्त यत्पुरः शर्म शारदीर्दर्द्धन्दासीः पुरुकुत्साय शिक्षन् ॥ १०

सनेम। ते। अवसा। नव्यः। इंद्र। प्र। पूरवः। स्तवंते।

एना। यज्ञैः।

सप्त। यत्। पुरः। शर्म। शारदीः। दर्त्। हन्। दासीः।

पुरुऽकुत्साय। शिक्षन् ॥ १०

हे इंद्र ते त्वदीयेनावसा रक्षणेन नव्यो नवीयो नवतरं त्वया दीयमानं धनं सनेम । वयं स्तोतारो भजेमहि । पूरवो मनुष्याः स्तोतार एनानेन स्तोत्रेण युक्तैः प्रस्तुवंते । त्वां स्तुवंति । यस्मात्कारणाद्दासीः कर्मणामुपक्षपयित्रीःसप्तपुरा हन् अनु हिंसन् पुरुकुत्सायैतन्नामकाय राज्ञे शिक्षन् धनानि प्रयच्छन् हे इंद्र त्वं शारदीः शरत्संज्ञं ऽसुरस्य संबंधिनीः सप्त सप्तसंख्याकाः पुरः पुरीः घनं घनेना वज्रेण दर्त् विदारितवानसि तस्मात्कारणाच्च स्तोतारः स्तुवंतीत्यर्थः ॥

॥ अथैकादशी ॥

त्वं वृध इंद्र पूर्व्यो भूर्वरिवस्यन्नुशने काव्याय ।

परा नववास्त्वमनुदेयं महे पित्रे ददाथ स्वं नपातं ॥ ११

त्वं । वृधः । इंद्र । पूर्व्यः । भूः । वरिवस्यन् । उशने ।

काव्याय ।

परा । नवऽवास्त्वं । अनुऽदेयं । महे । पित्रे । ददाथ । स्वं ।

नपातं ॥ ११

हे इंद्र पूर्व्यः पुरातनस्त्वं काव्याय कविपुत्रायोशन उशनसे भार्गवाय वरिवस्यन् धनमिच्छन् वृधो वृधः । स्तोतॄणां वर्धको ऽभवसि । अनुदेयमनुदातव्यं धनं नववास्त्वमेतन्नामकमसुरं पराहत्य स्वं स्वकीयमौशनसं नपातं युक्ते यदभिगृहीतं पुत्रं महे महते पित्रे पालयितव्यायोशनसे परादद... तस्य यत्तुं हत्वा प्रकर्षेण दत्तवानसि ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्वं धुनिरिंद्र धुनिमतीरृणोरपः सीरा न स्रवंतीः ।

प्र यत्समुद्रमति शूर पर्षि पारया तुर्वशं यदुं स्वस्ति ॥ १२

त्वं । धुनिः । इंद्र । धुनिऽमतीः । ऋणोः । अपः । सीराः ।

न । स्रवंतीः ।

प्र । यत् । समुद्रं । अति । शूर । पर्षि । पारय । तुर्वशं ।

यदुं । स्वस्ति । १२

हे इंद्र धुनिः शत्रूणां कंपयिता त्वं धुनिमतीर्धुनिनामासुरो यासु निरोधकतया विद्यते ता अप उदकानि सीरा न नदीरिव स्रवंतीः प्रसवंतीकर्योः । अगमयः । धुनिं हत्वा तेन निरोधितान्युदकानि प्रवाहयतीत्यर्थः । हे शूर वीरेंद्र यद्यदा समुद्रमति पातिक्राम्य पर्षि प्रतीर्णो भवसि तदा समुद्रपारे तिष्ठंतौ तुर्वशं यदुं च पारय । अपारयः । समुद्रमतारयः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

तव ह त्यदिंद्र विश्वमाजौ सस्तो धुनीचुमुरी या ह सिष्वप् ।
दीदयदित्तुभ्यं सोमेभिः सुन्वन्दभीतिरिध्मभृतिः पक्थ्य१र्कैः ॥ १३

तव । ह । त्यत् । इंद्र । विश्वं । आजौ । सस्तः ।
धुनीचुमुरी इति । या । ह । सिस्वप् ।
दीदयत् । इत् । तुभ्यं । सोमेभिः । सुन्वन् । दभीतिः ।
इध्मभृतिः । पक्थी । अर्कैः ॥ १३

हे इंद्र आजौ संग्रामे तव ह तवैव विश्वं व्याप्तं त्यत्तादृशं कर्म भवति । कीदृश-मिति तदुच्यते । या यौ धुनीचुमुरी । धुनिश्च चुमुरिश्चेत्येतन्नामकावसुरौ । सिष्वप् त्वमस्वापयः तावसुरौ सस्तः । संग्रामे स्वपंतौ स्त इत्यर्थः ॥ भूतार्थे व्यत्ययेन लट् । द्वितीयो हशब्दः पादपूरणः ॥ तदनंतरं हे इंद्र तुभ्यं त्वदर्थं सुन्वन् सोमानभिषुण्वन् पक्थी पक्थवान् चरूंषि पक्ववानिध्मभृतिरिध्मानां भर्ताहर्ता वा दभीतिनाम राजर्षिः सोमेभिः सोमैरर्कैर्हविर्लक्षणैरन्नैर्दीदयदित् । दीप्यत एव । धुनिं चुमुरिं तस्मै जघंथेत्यर्थः । त्वं नि दस्युं चुमुरिं धुनिं चेति हि दर्शनात् ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे दशमो वर्गः ॥

इमा उ त्वेति द्वादशर्चं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । नवम्येकादशी च वैश्वदेव्यौ । तथा चानुक्रम्यते । इमा उ द्वादश नवम्येकादश्यौ वैश्वदेव्याविति ॥ उपहव्यनाम्न्येकाह इदं सूक्तं मरुत्वतीयनिविद्धानं । सूत्रितं च । इमा उ त्वा य एक इदिति मध्यंदिनः । आ० ८. ७. । इति ॥ इंद्राविष्णवोरुत्क्रांतिनाम्न्येकाहेऽपीदं मरुत्वतीयनिविद्धानं । सूत्रितं च । इमा उ त्वा व्योन य इंद्रेति मध्यंदिनः ।

आ० ६. ७. । इति ॥ तृतीये छंदोमेऽपि मरुत्वतीय इदं सूक्तं । सूत्रितं च । प्र घ्विन इमा उ त्वेति मरुत्वतीयं । आ० ८. ७. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इमा उ त्वा पुरुतमस्य कारोर्हव्यं वीर हव्या हवंते ।

धियो रथेष्ठामजरं नवीयो रयिर्विभूतिरीयते वचस्या ॥ १

इमाः । ऊं इति । त्वा । पुरुऽतमस्य । कारोः । हव्यं ।

वीर । हव्याः । हवंते ।

धियः । रथेऽस्थां । अजरं । नवीयः । रयिः । विऽभूतिः ।

ईयते । वचस्या ॥ १

पुरुतमस्य बहुतमं कामं कांक्षतः ॥ तमु अभिकांक्षायामिति धातुः ॥ कारोः स्तोतुर्भरद्वाजस्य संबंधिन्यो हव्याः स्तुत्याः प्रशस्या इमा धियः स्तुतयो हे वीर शूरेंद्र हव्यं त्वा त्वां हवंते । ह्वयंति । कीदृशं । रथेष्ठां रथे स्थितमजरं जरारहितं नवीयो नवीयांसं नवतरं । उ इति पूरणः । अपि च वचस्या स्तुत्या श्रेष्ठा विभूति-र्वेगतो विभवहेतू रयिर्धनं विलंघ्य धनमीयते । त्वामभिगच्छति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमु स्तुष इंद्रं यो विदानो गिर्वाहसं गीर्भिर्यज्ञवृद्धं ।

यस्य दिवमति मह्ना पृथिव्याः पुरुमायस्य रिरिचे महित्वं ॥ २

तं । ऊं इति । स्तुषे । इंद्रं । यः । विदानः । गिर्वाहसं ।

गीःऽभिः । यज्ञऽवृद्धं ।

यस्य । दिवं । अति । मह्ना । पृथिव्याः । पुरुऽमायस्य ।

रिरिचे । महिऽत्वं ॥ २

य इंद्रो विदानः सर्वं विद्वान् सर्वैर्ज्ञायमानो वा गिर्वाहसं गीर्भिर्वहनीयं यज्ञवृद्धं यज्ञैः प्रवृद्धं तमु तमेवेंद्रं स्तुषे। स्तुवे। पुरुमायस्य बहुप्रज्ञस्य बहुवंचनस्य वा यस्येंद्रस्य महित्वं माहात्म्यं दिवं दिवो द्युलोकात्॥ पंचम्यर्थे द्वितीया॥ पृथिव्या भूलोकान्मज्मा महिम्नातिरिचे अतिरिच्यते तं स्तुष इति संबंधः॥

॥ अथ तृतीया॥

स इत्तमोऽवयुनं ततन्वत्सूर्येण वयुनवच्चकार।

कदा ते मर्ता अमृतस्य धामेयक्षंतो न मिनंति स्वधावः॥ ३

सः। इत्। तमः। अवयुनं। ततन्वत्। सूर्येण। वयुनऽवत्। चकार।

कदा। ते। मर्ताः। अमृतस्य। धाम। इयक्षंतः। न। मिनंति। स्वधाऽवः॥ ३

स इत्स एवेंद्रोऽवयुनमप्रज्ञानं। प्रज्ञाननाशनमित्यर्थः। ततन्वत्ततत्वेन विस्तीर्यमाणं तमोऽन्धकारं दिवि सूर्येण दिव्यारोपितेन देवेन वयुनवत् प्रकाशवच्चकार। कृतवान्। परोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः। हे स्वधावो बलवन्निंद्र मर्ता मनुष्या अमृतस्य नित्यस्य ते त्वदीयं धाम स्वर्गाख्यं स्थानं। ततस्थान्देवानित्यर्थः। इयक्षंतो यष्टुमिच्छंतः कदा कदाचित्। सर्वदेत्यर्थः। न मिनंति। किमपि प्राणिजातं न हिंसंति॥

॥ अथ चतुर्थी॥

यस्ता चकार स कुह स्विदिंद्रः कमा जनं चरति कासु विक्षु।

कस्ते यज्ञो मनसे शं वराय को अर्क इंद्र कतमः स होता॥ ४

यः। ता। चकार। सः। कुह। स्वित्। इंद्रः। कं। आ। जनं। चरति। कासु। विक्षु।

कः। ते। यज्ञः। मनसे। शं। वराय। कः। अर्कः। इंद्र। कतमः। सः। होता। ४

य इंद्रस्त्वा तान्युक्तप्रसिद्धानि वृत्रवधादीनि कर्माणि चकार अकरोत् स इंद्रोऽस्य कुत्र स्वित् क्व स्विद्भूतो वर्तते कं जनं कमपि द्वेषणमाचरति कासु विद्यु प्रजासु वर्तत इतींद्रस्य विभूतिमहत्वात् निर्णेतुं अशक्यं। अथ प्रत्यक्षस्तुतिः। हे इंद्र कः कीदृशो यज्ञस्ते तव मनसे चेतसे शं सुखकरो भवति। वराय तव वरणाय कः कीदृशोऽर्को मंत्रः समर्थो भवति। केनाह्वाता तव वरणाय यः समर्थो भवति स होता कतमश्च भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इदा हि ते वेविषतः पुराजाः प्रत्नास आसुः पुरुकृत्सखायः।

ये मध्यमास उत नूतनास उतावमस्य पुरुहूत बोधि ॥ ५

इदा। हि। ते। वेविषतः। पुराऽजाः। प्रत्नासः। आसुः।

पुरुऽकृत्। सखायः।

ये। मध्यमासः। उत। नूतनासः। उत। अवमस्य।

पुरुऽहूत। बोधि ॥ ५

पुराजाः पूर्वस्मिन्काले जाताः प्रत्नासः पुराणा अंगिरःप्रभृतय इदा इदानीमिव। हियस्त्वमुपासनार्थं वर्तंते। वेविषतः कर्माणि प्राप्नुवंतो हे पुरुकृत् बहूनां कर्मणां कर्तरिंद्र ते तव सखायः स्तोतार आसुः। बभूवुः। ये मध्यमासो मध्यमकालजा उतापि च ये नूतनासोऽद्यतना यतस्तेऽपि सर्वे ते स्तोतारो बभूवुः अतः कारणादुतापि चावमस्यार्वाचीनस्य ममापि स्तोत्रं हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र त्वं बोधि। बुध्यस्व ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठ एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तं पृच्छंतोऽवरासः पराणि प्रत्ना त इंद्र श्रुत्यानु येमुः।

अर्चामसि वीर ब्रह्मवाहो यादेव विद्म तात्त्वा महांतं ॥ ६

तं। पृच्छंतः। अवरासः। पराणि। प्रत्ना। ते। इंद्र।

श्रुत्या। अनु। येमुः।

अर्चामसि। वीर। ब्रह्मऽवाहः। यात्। एव। विद्म। तात्।

त्वा। महांतं॥ ६

हे वीर शूर ब्रह्मवाहो ब्रह्मभिर्मंत्रैर्वहनीयेंद्र अवरासोऽर्वाचीना मनुष्यास्त्व-त्तगुणोपेतं त्वां पृच्छंतोऽर्चंतः॥ पृच्छतिरर्चतिकर्मा॥ पराणि प्रकृष्टानि प्रत्ना प्रत्नानि पुराणानि श्रुत्या श्रुत्यानि श्रोतव्यानि ते त्वदीयानि कर्माण्यनुयमुः। अनुयमनं निबंधनं। स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्निबबंधुः। तथा वयमपि महांतं प्रभूतं त्वा त्वामर्चामसि। अर्चामः। स्तुमः। यादेव यान्येव कर्माणि विद्म जानीमः तात्तैः कर्मभिः स्तुम इति संबंधः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अभि त्वा पाजो रक्षसो वि तस्थे महि जज्ञानमभि तत्सु तिष्ठ।
तव प्रत्नेन युज्येन सख्या वज्रेण धृष्णो अप ता नुदस्व॥ ७

अभि। त्वा। पाजः। रक्षसः। वि। तस्थे। महि। जज्ञानं।

अभि। तत्। सु। तिष्ठ।

तव। प्रत्नेन। युज्येन। सख्या। वज्रेण। धृष्णो इति।

अप। ता। नुदस्व॥ ७

रक्षसो रक्षसां संबंधि पाजः सेनालक्षणं बलं हे इंद्र त्वाभि त्वामभिमुखं वितस्थे। प्रतिष्ठते। तथा त्वमपि महि महज्जज्ञानं प्रादुर्भवत्तद्बलमभि अभिमुखः सन् सु सुष्ठु तिष्ठ। स्थिरो भव। स्थित्वा च हे धृष्णो शत्रूणां धर्षकेंद्र तव त्वदीयेन वज्रेण ता तद्बलमपनुदस्व। अपगतं प्रेरय। छिंधीत्यर्थः। कीदृशेन। प्रत्नेन पुराणेन युज्येन योज्येन सख्या नित्यसहायेन॥

॥ अथाष्टमी ॥

स तु श्रुधींद्र नूतनस्य ब्रह्मण्यतो वीर कारुधायः।

त्वं ह्याइपिः प्रदिवि पितॄणां शश्वद्बभूथ सुहव एष्टौ ॥ ८

सः ॥ तु । श्रुधि । इंद्र । नूतनस्य । ब्रह्मण्यतः । वीर ।

कारुऽधायः ।

त्वं । हि । आपिः । प्रऽदिवि । पितॄणां । शश्वत् बभूथ ।

सुऽहवः । आऽइष्टौ ॥ ८

हे कारुधायः कारूणां स्तोतॄणां धारक हे वीरेंद्र स प्रसिद्धस्त्वं नूतनस्येदानीं-तनस्य ब्रह्मण्यतो ब्रह्म स्तोत्रं कर्तुमिच्छतो मम स्तोत्रं तु क्षिप्रं श्रुधि। शृणुहि। यस्मात्कारणात् हे इंद्र त्वमेष्टावायजनेऽभिकामने वा सति सुहवः शोभनाह्वानः सन् प्रदिवि पूर्वस्मिन्काले पितॄणामंगिरसामापिर्बंधुः शश्वच्चिरकालं बभूथ अभूः तस्मात्कारणादस्मदीयं स्तोत्रं श्रुधीति संबंधः॥

॥ अथ नवमी ॥

प्र ऊतये वरुणं मित्रमिंद्रं मरुतः कृष्वावसे नो अद्य।

प्र पूषणं विष्णुमग्निं पुरंधिं सवितारमोषधीः पर्वतांश्च ॥ ९

प्र । ऊतये । वरुणं । मित्रं । इंद्रं । मरुतः । कृष्व । अवसे ।

नः । अद्य ।

प्र । पूषणं । विष्णुं । अग्निं । पुरंऽधिं । सवितारं ।

ओषधीः । पर्वतान् । च । ९

अस्यामपि विश्वे देवा स्तूयंते। हे भरद्वाज अद्येदानीं वरुणं राज्यभिमानिनं च मित्रमहरभिमानिनं चेंद्रं च प्रसिद्धं मरुतो मरुद्गणांश्च नोऽस्माकमूतये तर्पणायावसे-

रक्षणाय च प्रसख्व। अभिमुखीकुरुष्व। किंच पूषणमेतन्नामकं च विष्णुं सर्वव्यापिनं देवं च पुरंधिं पुरुधियं पुरुकर्माणमग्निं च सवितारं सर्वस्य प्रेरकं देवमोषधीरोषध्यभिमानिनो देवान् पर्वतांश्चाद्रीनित्येतान् देवानस्माकं तर्पणाय रक्षणाय च प्रसख्व। स्तुत्याभिमुखीकुरु ॥

॥ अथ दशमी ॥

इमा उ त्वा पुरुशाक प्रयज्यो जरितारो अभ्यर्चन्त्यर्कैः ।
श्रुधी हवमा हुवतो हुवानो न त्वावाँ अन्यो अमृत
त्वदस्ति ॥ १०

इमे । ऊं इति । त्वा । पुरुऽशाक । प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो ।
जरितारः । अभि । अर्चन्ति । अर्कैः ।
श्रुधि । हवं । आ । हुवतः । हुवानः । न । त्वाऽवान् । अन्यः ।
अमृत । त्वत् । अस्ति ।

हे पुरुशाक बहुशक्ते हे प्रयज्यो प्रकृष्टेन यजनीयेंद्र त्वा त्वामिमे जरितारः स्तोतारोऽर्कैरर्चनीयैः स्तोत्रैरभ्यर्चंति। अभिष्टुवंति। तथा हे अमृत अमरणधर्मेंद्र हुवानः स्तूयमानस्त्वमाहुवतोऽभिष्टुवतो मम हवं स्तोत्रं श्रुधि। शृणु। किंच त्वावान् त्वत्सदृशः देवस्त्वदन्यो नास्ति ॥

॥ अथैकादशी ॥

नू म आ वाचमुप याहि विद्वान्विश्वेभिः सूनो सहसो यजत्रैः ।
ये अग्निजिह्वा ऋतसाप आसुर्ये मनुं चक्रुरुपरं दसाय ॥ ११

नु । मे । आ । वाचं । उप । याहि । विद्वान् । विश्वेभिः ।
सूनो इति । सहसः । यजत्रैः ।
ये । अग्निऽजिह्वाः । ऋतऽसापः । आसुः । ये । मनुं । चक्रुः ।
उपरं । दसाय ॥ ११

इयं च वैश्वदेवीत्युक्तं। हे सहसः सूनो बलस्य पुत्रेंद्र विद्वान् सर्वज्ञस्त्वं यजत्रैर्यजनीयैर्विश्वेभिः सर्वैर्देवैः सह तु क्षिप्रं नो ऽस्मदीया वाचः स्तुतिरूपाणि वचांस्युपाभि आयाहि। आगच्छ। एवंभूतमिंद्रं प्रार्थयत ऐंद्रत्वात्सूक्तस्य। ये देवा अग्निजिह्वाः। अग्निर्जिह्वास्थानीयो येषां ते। ऋतसापः ऋतं यज्ञं स्पृशंत आसुर्भवंति ये च देवा दशाय मनुष्यायोपचेषणाय मनुं राजर्षिमुपरं दस्यूनामुपरिभवं चक्रुः। सतवंतः तैः सहागच्छेति पूर्वेण संबंधः॥

॥ अथ द्वादशी ॥

स नो बोधि पुरएता सुगेषूत दुर्गेषु पथिकृद्विदानः।

ये अश्रमास उरवो वहिष्ठास्तेभिर्न इंद्राभि वक्षि वाजं॥ १२

सः। नः। बोधि। पुरःऽएता। सुऽगेषु। उत। दुःऽगेषु।

पथिऽकृत्। विदानः।

ये। अश्रमासः। उरवः। वहिष्ठाः। तेभिः। नः। इंद्र।

अभि। वक्षि। वाजं॥ १२

हे इंद्र पथिकृत्पथां कर्ता विदानः सर्वं विद्वान् स त्वं सुगेषु सुखेन गंतव्येषूतापि च दुर्गेषु दुःखेन गंतव्येषु च मार्गेषु नोऽस्माकं पुरएता पुरो गंता बोधि। भव॥ बोधीति भवतेर्लोटि मध्यमपुरुषैकवचनस्य छांदसं रूपं॥ अश्रमासः श्रमरहिता उरवो महांतो वहिष्ठा वोढृतमास्त्वदश्वाः संति हे इंद्र तेभिस्तैरश्वैर्नोऽस्मभ्यं वाजमन्नमभिवक्षि। अभिवह॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे द्वादशो वर्गः॥

य एक इदित्येकादशर्चं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। तथा चानुक्रांतं। य एक इद्येकादशेति॥ आभिप्लविके प्रथमेऽहनि दशरात्रस्य प्रथमेऽहनि च माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेऽहीनसूक्तस्य स्थाने त्रीणि संपातसूक्तानि। तेष्विदं द्वितीयं सूक्तं। सूत्रितं च। य एक इद्यस्तिग्मशृंगः। आ० ७, ५.। इति॥ उभयसाम्न्येकाहेऽपीदं निष्केवल्यं निविद्धानं। सूत्रितं च। य एक इदिति मध्यंदिनः। आ० ८, ७.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

य एक इद्धव्यश्चर्षणीनामिंद्रं तं गीर्भिरभ्यर्चं आभिः ।

यः पत्यते वृषभो वृष्ण्यावान्त्सत्यः सत्वा पुरुमायः सहस्वान् ॥ १

यः । एकः । इत् । हव्यः । चर्षणीनां । इंद्रं । तं ।

गीःऽभिः । अभि । अर्चे । आभिः ।

यः । पत्यते । वृषभः । वृष्ण्यऽवान् । सत्यः । सत्वा ।

पुरुऽमायः । सहस्वान् ॥ १

य इंद्रश्चर्षणीनां प्रजानामापत्स्वेक इदेक एव हव्यो ह्वातव्य आभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिस्तमिंद्रमभ्यर्चे । अभिष्टौमि । य इंद्रः पत्यते स्तोतॄनभिगच्छति । यद्वा पत्यते लोकानामीष्टे । कीदृशः । वृषभः कामानां वर्षिता वृष्ण्यावान्बलवान् सत्योऽविसंवादी सत्वा शत्रूणां सादयिता कामानां दाता वा ॥ सदेर्वा सनतेर्वेदं रूपं ॥ पुरुमायो बहुप्रज्ञः सहस्वानभिभवनवान् तमिंद्रमभिष्टौमीति संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

तमु नः पूर्वे पितरो नवग्वाः सप्त विप्रासो अभि वाजयंतः ।

नक्षद्दाभं ततुरिं पर्वतेष्ठामद्रोघवाचं मतिभिः शविष्ठं ॥ २

तं । ऊं इति । नः । पूर्वे । पितरः । नवऽग्वाः । सप्त ।

विप्रासः । अभि । वाजयंतः ।

नक्षत्ऽदाभं । ततुरिं । पर्वतेऽस्थां । अद्रोघऽवाचं । मतिऽभिः ।

शविष्ठं ॥ २

पूर्वे प्रत्ना नवग्वा नवभिर्मासैः सत्रमनुष्ठितवंतः सप्त सप्तसंख्याका विप्रासो विप्रा मेधाविनो वाजयंतो वाजमन्नं हविर्लक्षणमिंद्रस्य कुर्वंतः । इंद्रं वा वाजिनं बलिनं कुर्वंतः । तत्करोतीति णिच् ॥ एवंभूता नोऽस्माकं पितरोऽंगिरसस्तमु तमेवेंद्रं मतिभिः

स्तुतिभिरभि। तुष्टुवुरिति शेषः। कीदृशं। नवद्वाभं॥ नवतिर्गतिकर्मा॥ अभि-गच्छतां मनूणां दंभितारं हिंसितारं ततुरिं तरितारं पर्वतेष्ठां पर्वतेष्ववस्थित-मद्रुं वराचं। अद्रोग्धव्या नतिक्रमणीया वागाज्ञारूपा यस्य तं। यविष्ठं युववत्तमं॥

॥ अथ तृतीया॥

तमीमह इंद्रमस्य रायः पुरुवीरस्य नृवतः पुरुक्षोः।

यो अस्कृधोयुरजरः स्वर्वान्तमा भर हरिवो मादयध्यै॥ ३

तं। ईमहे। इंद्रं। अस्य। रायः। पुरुऽवीरस्य। नृऽवतः।

पुरुऽक्षोः।

यः। अस्कृधोयुः। अजरः। स्वःऽवान्। तं। आ। भर।

हरिऽवः। मादयध्यै॥ ३

पुरुवीरस्य बहुपुत्रपौत्रयुक्तस्य नृवतः परिवारकजनसहितस्य पुरुक्षोर्बहुन्नस्य बहुपशोर्वास्य राय इदं धनं॥ द्वितीयार्थे षष्ठी॥ तमिंद्रमीमहे। याचामहे। यो रयिरस्कृधोयुरविच्छिन्नोऽजरो जराह्रानिरहितः स्वर्वान् सुखयुक्तो हे हरिवो हरिवन् स्वकीयाश्वोपेतेंद्र त्वं तं रयिं मादयध्यै। अस्मान्मादयितुमाभर। आहर॥

॥ अथ चतुर्थी॥

तन्नो वि वोचो यदि ते पुरा चिज्जरितार आनशुः सुम्नमिंद्र।

कस्ते भागः किं वयो दुध्र खिद्वः पुरुहूत पुरूवसोऽसुरघ्नः॥ ४

तत्। नः। वि। वोचः। यदि। ते। पुरा। चित्।

जरितारः। आनशुः। सुम्नं। इंद्र।

कः। ते। भागः। किं। वयः। दुध्र। खिद्वः। पुरुऽहूत।

पुरुवसो इति पुरुऽवसो। असुरऽघ्नः॥ ४

हे इंद्र यदि ते तव पुरा चित्पूर्वस्मिन्काले जरितारः स्तोतारः शुम्नं सुखमानशुः ततस्तत्सुखं नोऽस्माकं विवोचः। विब्रूहि। दुध्र दुर्धर हे खिद्वः मनुष्याणां खेदयितर्हे पुरुहूत हे पुरूवसो इंद्र असुरघ्नोऽसुराणां हंतुस्ते तव यज्ञेषु को भागः इष्मः। यद्वा इषिलं यवमन्नं किं इष्मं। यदि केचिच्चिरंतनाः पूर्वकालेऽपि त्वत्तः सकाशात्सुखं लेभिरे तद्वदहमपि तत्सुखं लप्स्य इति विचार्य सुखप्राप्तिविलंबो नभास्वंऽढ्यो भवेदित्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी।

तं पृच्छंती वज्रहस्तं रथेष्ठामिंद्रं वेपी वक्वरी यस्य नू गीः।

तुविग्राभं तुविकूर्मिं रभोदां गातुमिषे नक्षते तुम्रमच्छ॥ ५

तं। पृच्छंती। वज्रऽहस्तं। रथेऽस्थां। इंद्रं। वेपी। वक्वरी।

यस्य। नु। गीः।

तुविऽग्राभं। तुविऽकूर्मिं। रभःऽदां। गातुं। इषे। नक्षते।

तुम्रं। अच्छ॥ ५

पूर्वयोपालब्ध इंद्र ऋषये कामानप्रायच्छत् ततः स कामपूर्णं ऋषिराह। वज्रहस्तं वज्रपाणिं रथेष्ठां रथे स्थितं तमिंद्रं पृच्छंत्यर्चयंती॥ पृच्छतिरर्चतिकर्मा॥ वेपी। वेपो यागादिलक्षणं कर्म। तद्वती वक्वरी गुणानां वक्त्री गीरीदृशी स्तुतिर्यस्य यजमानस्य भवति। कीदृशमिंद्रं पृच्छंती। तुविग्राभं तुवीनां बहूनां ग्रहीतारं तुविकूर्मिं बहुकर्माणं रभोदां रभसो बलस्य दातारं। नु इति पूरणः। स यजमानो गातुं सुखमिषे। गच्छति। किंच तुम्रं स्नापयितारं मनुगच्छाभिमुखं नक्षते। गच्छति॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे त्रयोदशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

अया ह त्यं मायया वावृधानं मनोजुवा स्वतवः पर्वतेन।

अच्युता चिद्वीळिता स्वोजो रुजो वि दृळ्हा धृषता

विरप्शिन्॥ ६

अधा। ह। त्वं। मायया। ववृधानं। मनःऽजुवा। स्वऽतवः। पर्वतेन।

अच्युता। चित्। वीळिता। सुऽओजः। रुजः। वि। दृळ्हा। धृषता। विऽरप्शिन्॥ ६

हे स्वतवः स्वभूतबलेंद्र त्वं मनोजुवा मन इव शीघ्रगामिना पर्वतेन वज्रपर्वणा स्वकीयेनायुधेन वज्रेण। वज्रेण शतपर्वणा। ऋग्वे० १. ८०. ६.। इति दर्शनात् अथानया मायया वावृधानं वर्धमानं त्वं प्रसिद्धं वृत्रं व्यरुजः। विशेषेणावधीः। तथा हे स्वोजः शोभनतेजो हे विरप्शिन् हे महदिंद्र त्वमच्युताच्युतानि चिद्विनाशरहितान्यपि वीळिता वीळितान्यशिथिलीकृतानि दृळ्हा दृढानि पुराणि धृषता धर्षकेण वज्रेण व्यरुजः। भग्नवानसि॥

॥ अथ सप्तमी॥

तं वो धिया नव्यस्या शविष्ठं प्रत्नं प्रत्नवत्परितंसयध्यै।
स नो वक्षदनिमानः सुवह्मेंद्रो विश्वान्यति दुर्गहाणि॥ ७

तं। वः। धिया। नव्यस्या। शविष्ठं। प्रत्नं। प्रत्नऽवत्। परिऽतंसयध्यै।

सः। नः। वक्षत्। अनिऽमानः। सुऽवह्मा। इंद्रः। विश्वानि। अति। दुःऽगहानि॥ ७

नव्यसा नवतरया धिया स्तुत्या शविष्ठं बलवत्तमं प्रत्नं पुराणं हे इंद्र तं वस्त्वां प्रत्नवत् चिरंतना ऋषय इव परितंसयध्यै परितो विस्तारयितुं। अहं प्रवृत्तोऽस्मीति शेषः। अनिमानोऽपरिमाणः सुवह्मा शोभनवहनः स इंद्रो विश्वानि समस्तानि दुर्गहाणि दुर्गाणि नोऽस्मभ्यमतिवक्षत्। अतिवहतु॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ जनाय द्रुह्वणे पार्थिवानि दिव्यानि दीपयोऽन्तरिक्षा ।

तपा वृषन्विश्वतः शोचिषा तान्ब्रह्मद्विषे शोचय क्षामपश्च ॥ ८

आ । जनाय । द्रुह्वणे । पार्थिवानि । दिव्यानि । दीपयः ।

अंतरिक्षा ।

तप । वृषन् । विश्वतः । शोचिषा । तान् । ब्रह्मद्विषे ।

शोचय । क्षां । अपः । च ॥ ८

हे इंद्र त्वं द्रुह्वणे साधुजनानां द्रोग्ध्रे जनाय जनस्य राक्षसादेः ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥ पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि दिव्यानि दिवि भवान्यंतरिक्षांतरिक्षे भवानि च स्थानान्या दीपयः । आ समंतात्तापय । हे वृषन् कामानां वर्षितरिंद्र त्वं विश्वतः सर्वतो विद्यमानान् तान् राक्षसादीन् शोचिषा त्वदीयया दीप्त्या तप । दह । किंच ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणद्वेष्ट्रे राक्षसादये । ब्रह्मद्विषं दग्धुमित्यर्थः । क्षां पृथिवीमपश्चांतरिक्षं शोचय । दीपय । आप इत्यंतरिक्षनामैतत् ॥

॥ अथ नवमी ॥

भुवो जनस्य दिव्यस्य राजा पार्थिवस्य जगतस्त्वेषसंदृक् ।

धिष्व वज्रं दक्षिण इंद्र हस्ते विश्वा अजुर्य दयसे वि मायाः ॥ ९

भुवः । जनस्य । दिव्यस्य । राजा । पार्थिवस्य । जगतः ।

त्वेषऽसंदृक् ।

धिष्व । वज्रं । दक्षिणे । इंद्र । हस्ते । विश्वाः । अजुर्य ।

दयसे । वि । मायाः ॥ ९

हे त्वेषसंदृक् दीप्तदर्शनेंद्र दिव्यस्य दिवि भवस्य जनस्य राजेश्वरो भुवः । भवसि । जगतो जंगमस्य पार्थिवस्य च राजा भवसि । दक्षिणे हस्ते वज्रं धिष्व ।

निषेधि। तेन च निशितेन वज्रेण विश्वाः सर्वा आसुरीर्माया विदयसे। विदारयसे॥ दय दानगतिरक्षणहिंसादानेष्विति धातुः॥ हे इंद्रास्थं जरयितृणामपक्वेंद्र त्वमिति॥

॥ अथ दशमी॥

आ संयतमिंद्र णः स्वस्तिं शत्रुतूर्याय बृहतीममृध्रां।

यया दासान्यार्याणि वृत्रा करो वज्रिन्त्सुतुका नाहुषाणि॥ १०

आ। संऽयतं। इंद्र। नः। स्वस्तिं। शत्रुऽतूर्याय। बृहतीं।

अमृध्रां।

यया। दासानि। आर्याणि। वृत्रा। करः। वज्रिन्।

सुऽतुका। नाहुषाणि॥ १०

हे इंद्र शत्रुतूर्याय शत्रूणां तारणाय बृहतीं महतीममृध्रामहिंसितां संयतं पंयतीं संगच्छमानां स्वस्तिं क्षेमलक्षणां संपदं हे इंद्र नोऽस्मभ्यमाभर। वज्रिन्वज्रवन्निंद्र यया स्वस्त्या दासानि कर्महीनानि मनुष्यजातान्यार्याणि कर्मयुक्तानि करः अपकरोः। नाहुषाणि मनुष्यसंबंधीनि। नहुषा इति मनुष्यनामैतत्। वृत्रा वृत्राणि शत्रून् सुतुका सुतुकानि शोभनहिंसोपेतान्यकरोः॥

॥ अथैकादशी॥

स नो नियुद्भिः पुरुहूत वेधो विश्ववाराभिरा गहि प्रयज्यो।

न या अदेवो वरते न देव आभिर्याहि तूयमा मद्र्यद्रिक्॥ ११

सः। नः। नियुत्ऽभिः। पुरुऽहूत। वेधः। विश्वऽवाराभिः।

आ। गहि। प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो।

न। याः। अदेवः। वरते। न। देवः। आ। आभिः।

याहि। तूयं। आ। मद्र्यद्रिक्॥ ११

हे पुरुहूत हे शवो विधातः हे प्रयज्यो प्रकृष्टेन यजनीयेंद्र स त्वं विश्ववाराभिर्विश्वैर्वरणीयाभिः संभजनीयाभिर्नियुद्भिरश्वैर्नोऽस्मान् आगहि। आगच्छ। यद्वेनोऽसुरो या नियुतो यानश्वान् वहते न वारयति देवश्च न वहते ताभिर्नियुद्भिस्त्वया विप्रकृष्टान् मदर्दिक् मदभिमुखः सन् आयाहि। आगच्छ ॥ आङ्ग्रागमस्य द्विर्वचनं छांदसं ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे चतुर्दशो वर्गः ॥

सुत इदिति दशर्चमष्टमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। सुत दशेत्यनुक्रांतं ॥ विषुवति निष्केवल्य इदं सूक्तं। सूत्रितं च। सुत इत्वमेव न पूर्वीः। आ० ८. ७.। इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य एतदादीनि त्रीणि सूक्तानि। तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं। सुत इत्त्वं निमिश्ल इंद्र सोम इति त्रीणि। ऐ० आ० ५. ८.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

सुत इत्त्वं निमिश्ल इंद्र सोमे स्तोमे ब्रह्मणि शस्यमान उक्थे।
यद्वा युक्ताभ्यां मघवन्हरिभ्यां बिभ्रद्वज्रं बाह्वोरिंद्र यासि ॥ १

सुते। इत्। त्वं। निऽमिश्लः। इंद्र। सोमे। स्तोमे। ब्रह्मणि।
शस्यमाने। उक्थे।
यत्। वा। युक्ताभ्यां। मघऽवन्। हरिऽभ्यां। बिभ्रत्। वज्रं।
बाह्वोः। इंद्र। यासि ॥ १

सोमे सुत इदभिषुत एव सति ब्रह्मणि बृंहति महति स्तोमे स्तोत्रे उच्चार्यमाणे सत्युक्थे शस्त्रे शस्यमाने सति हे इंद्र त्वं निमिश्लो निमिश्रः सन् हरी संयोजयन् हे मघवन्धनवन्निंद्र त्वं बाह्वोर्हस्तयोर्वज्रं स्वकीयमायुधं बिभ्रद्धारयन् युक्ताभ्यां रथे नियुक्ताभ्यां हरिभ्यामश्वाभ्यां यासि यद्वागच्छसीति यत्र तत्रो मेऽभिषुत इति संबंधः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यद्वा दिवि पार्ये सुष्विमिंद्र वृत्रहत्येऽवसि शूरसातौ।
यद्वा दक्षस्य बिभ्युषो अबिभ्यदरंधयः शर्धत इंद्र दस्यून् ॥ २

यत् । वा । दिवि । पार्ये । सुष्विं । इंद्र । वृत्रऽहत्ये ।

अवसि । शूर॑ऽसातौ ।

यत् । वा । दक्षस्य । बिभ्युषः । अबिभ्यत् । अरंधयः ।

शर्धतः । इंद्र । दस्यून् ॥ २

हे इंद्र त्वं दिवि द्युलोके शूरसातौ शूरैर्भटैः संभजनीये वृत्रहत्ये युद्धे च पार्ये प्राप्तव्ये सति सुष्विमभिषोतारं यजमानमवसि रक्षसि यद्वा वेति समुच्चये । दक्षस्य यज्ञादिषु समर्थस्य बिभ्युषः शत्रुभ्यो बिभ्यतो जनस्य शर्धतः बाधाय उत्सहमानान्दस्यूनुपक्षपयितॄन् शत्रून् हे इंद्र त्वमबिभ्यद्भीतिरहितः सन् अरंधयो यद्वा वशीकरोषीति यद्वा तत्सर्वं सोमेऽभिषुत इति पूर्वेण संबंधः ॥ सत्या सोमाः । यद्वाक्रो-धीरयन्यत्त्वं हरिभ्यां यासि वृत्रहन् । यद्वा रक्षसि संग्रामे नून सोममभिषुण्वतः ॥ यद्वा कण्वं सुदक्षस्य यजमानस्यापारयः । यद्वोपकरोषि तांस्तस्मै बिभ्यतो भीतिवर्जितः ॥ तस्मोऽस्मिन्नभिषुते लोकशब्दयोश्च प्रवृत्तयोः । इति ऋचोऽयमेकार्थः सुत इन्द्रायेति शुक्लयमिति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पाता सुतमिंद्रो अस्तु सोमं प्रणेनीरुग्रो जरितारमूती ।

कर्ता वीराय सुष्वय उ लोकं दाता वसु स्तुवते कीरये चित् ॥ ३

पाता । सुतं । इंद्रः । अस्तु । सोमं । प्रऽनेनीः । उग्रः ।

जरितारं । ऊती ।

कर्ता । वीराय । सुस्वये । ऊं इति । लोकं । दाता । वसु ।

स्तुवते । कीरये । चित् ॥ ३

इंद्र सुतमभिषुतं सोमं पाता पानशीलो भवतु ॥ तृन्नंतत्वात् लोकाव्यय-निष्ठेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ कीदृशः । ऊती ऊत्या मार्गेण जरितारं स्तोतारं प्रणेनीः प्रकर्षेण नेतैव उग्रः उद्गूर्णो वीराय यज्ञादिकर्मसु दक्षाय सुष्वये सोमाभिषवं कुर्वते

यजमानाय लोकं स्थानं कर्ता । दातेत्यर्थः । उ इति पादपूरणः । स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते कोरये चित् ॥ चिदिति चार्थे ॥ स्तोत्रे च । कीरिरिति स्तोतृनामैतत् । बहु धनं दाताऽस्तु ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

गंतेयांति सवना हरिभ्यां बभ्रिर्वज्रं पपिः सोमं ददिर्गाः ।
कर्ता वीरं नर्यं सर्ववीरं श्रोता हवं गृणतः स्तोमवाहाः ॥ ४

गंता । इयंति । सवना । हरिऽभ्यां । बभ्रिः । वज्रं । पपिः । सोमं । ददिः । गाः ।
कर्ता । वीरं । नर्यं । सर्वऽवीरं । श्रोता । हवं । गृणतः । स्तोमऽवाहाः ॥ ४

इंद्रो हरिभ्यां स्वकीयाभ्यामियंति हृदयस्थानि त्रीणि सवना सवनानि गंता गमनशीलो भवतु । कीदृशः । वज्रं स्वकीयमायुधं बभ्रिर्भर्ता धारकः सोमं पपिः पाता गा ददिर्दाता नर्यं मनुष्यहितं सर्ववीरं बहुपुत्रोपेतं वीरं पुत्रं कर्ता यजमानाय दाता गृणतः स्तुवतः स्तोतुः संबंधि हवं स्तोत्रं श्रोता श्रावकः स्तोमवाहाः स्तोमैः स्तोत्रैर्वहनीयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्मै वयं यद्वावान तद्विविष्म इंद्राय यो नः प्रदिवो अपस्कः ।
सुते सोमे स्तुमसि शंसदुक्थेंद्राय ब्रह्म वर्धनं यथाऽसत् ॥ ५

अस्मै । वयं । यत् । ववान । तत् । विविष्मः । इंद्राय । यः ।
नः । प्रऽदिवः । अपः । करिति कः ।
सुते । सोमे । स्तुमसि । शंसत् । उक्था । इंद्राय । ब्रह्म ।
वर्धनं । यथा । असत् ॥ ५

प्रदिवः पुराणो य इंद्रो नोऽस्मदर्थमपः सोमपानादिकं कर्म करोति अयमिंद्रो यस्य स्तोत्रादिकं मनाग कामयतेऽस्मा इंद्राय नव्यं तद्विविष्मः। व्याप्नुमः। कुर्म इत्यर्थः। सोमे सुतेऽभिषुते सति स्तुमसि। स्तुमः। इंद्राय स्तोत्राणि कुर्मः। उक्थ्योक्थ्यानि शस्त्राणि शंसत् शंसंतः॥ प्रथमाबहुवचनस्य लुक्॥ अस्मा हविर्लक्षणमन्नमिंद्रायेंद्रार्थं वर्धनं यथा वृद्धिकारणमन्नं स्यात् तथा कुर्म इत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे पंचदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

ब्रह्माणि हि चकृषे वर्धनानि तावत्त इंद्र मतिभिर्विविष्मः।
सुते सोमे सुतपाः शंतमानि रांड्र्या क्रियास्म वक्षणानि यज्ञैः॥ ६

ब्रह्माणि। हि। चकृषे। वर्धनानि। तावत्। ते। इंद्र।
मतिऽभिः। विविष्मः।
सुते। सोमे। सुतऽपाः। शंऽतमानि। रांड्र्या। क्रियास्म।
वक्षणानि। यज्ञैः॥ ६

हे इंद्र त्वं हि यस्मात्कारणात् ब्रह्माणि स्तोत्राणि वर्धनानि स्वयमेव वृद्धिकराणि चकृषे कृतवानसि तस्मात्कारणात्तावत्तावंति तादृशानि स्तोत्राणि ते तुभ्यं मतिभिर्बुद्धिभिर्वयं विविष्मः। व्याप्नुमः। वर्धनानि स्तोत्राणि मम यथा वर्धयेयुस्त्वं तादृशानि कृतवानसीत्यर्थः। अपि च हे सुतपा अभिषुतस्य सोमस्य पातस्त्वं शंतमानि सुखतमानि रांड्र्या रांड्र्याणि रमणीयानि यज्ञैर्हविर्भिर्युक्तानि वक्षणानि वाहकानि स्तोत्राणि क्रियास्म। करवाम॥

॥ अथ सप्तमी ॥

स नो बोधि पुरोडाशं रराणः पिबा तु सोमं गोऋजीकमिंद्र।
एदं बर्हिर्यजमानस्य सीदोरुं कृधि त्वायत उ लोकं॥ ७

सः । नः । बोधि । पुरोळाशं । ररा॑णः । पिब॑ । तु । सोमं॑ ।

गोऽऋ॑जीकं । इंद्र ।

आ । इदं । बर्हिः । यज॑मानस्य । सीद । उरुं । कृधि ।

त्वाऽयतः । ऊं॑ इति॑ । लोकं ॥ ७

हे इंद्र रराणो रममाणः स त्वं नोऽस्मदीयं पुरोडाशमेतल्लक्षणं हविर्बोधि । बुध्यस्व । किंच गोऋजीकं गोविकारैर्दध्यादिभिः संस्कृतमभिषुतं सोमं तु क्षिप्रं पिब । पिबेः । तदर्थं च यजमानस्य संबंधीदं बर्हिरासीद । अधिविश । तदनंतरं त्वायतस्त्वामिच्छतो यजमानस्य लोकं स्थानमुरु विस्तीर्णं कृधि । कुरु ॥ उ इति पूरणः ॥

॥ अथाष्टमी ॥

स मंदस्वा ह्यनु जोषमुग्र प्र त्वा यज्ञास इमे अश्नुवंतु ।

प्रेमे हवासः पुरुहूतमस्मे आ त्वेयं धीरवस इंद्र यम्याः ॥ ८

सः । मंदस्व । हि । अनु॑ । जोषं॑ । उग्र । प्र । त्वा । यज्ञासः ।

इमे । अश्नु॒वंतु ।

प्र । इमे । हवासः । पुरुऽहूतं । अस्मे इति॑ । आ । त्वा ।

इयं । धीः । अवसे । इंद्र । यम्याः ॥ ८

हे उग्रोद्गूर्णबलेंद्र स त्वमनु जोषं कामानुगुणं यथा भवति तथा मंदस्व । मोदस्व ॥ हिशब्दः पादपूरणः । हियोगे मंदस्वेत्याख्यातस्य व्यत्ययात्सर्वानुदात्तत्वं ॥ इमे यज्ञासो यज्ञाः सोमाख्या त्वां प्राश्नुवंतु । प्राप्नुवंतु । हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र त्वामस्मे अस्मदीयानीमे हवासो हवाः स्तोत्राणि प्राश्नुवंतु । इयं धीः स्तुतिस्त्वामवसेऽस्माकं रक्षणायावस्थाः । आयच्छतु । नियच्छतु ॥

॥ अथ नवमी ॥

तं वः सखायः सं यथा सुतेषु सोमेभिरीं पृणता भोजमिंद्रं ।
कुवित्तस्मा असति नो भराय न सुष्विमिंद्रोऽवसे मृधाति ॥ ९

तं । वः । सखायः । सं । यथा । सुतेषु । सोमेभिः । ईं ।
पृणत । भोजं । इंद्रं ।
कुवित् । तस्मै । असति । नः । भराय । न । सुष्विं । इंद्रः ।
अवसे । मृधाति ॥ ९

हे सखायः स्तोतारो वो यूयं सोमेषु सुतेष्वभिषुतेषु सत्सु भोजं दातारं तमी-मेतमिंद्रं सोमेभिः सोमैर्यथा कामं संपृणत । संपूरयत । तस्मा इंद्राय कुविद्बहूप-करणं । कुविदिति बहुनामैतत् । असति । अस्तु । किमर्थं । नोऽस्माकं भराय भरणाय पोषणाय । इंद्रः सुष्विमभिषवणवन्तं यजमानमवसे तर्पणाय न मृधाति । न बाधते ॥

॥ अथ दशमी ॥

एवेदिंद्रः सुते अस्तावि सोमे भरद्वाजेषु क्षयदिन्मघोनः ।
असद्यथा जरित्र उत सूरिरिंद्रो रायो विश्ववारस्य दाता ॥ १०

एव । इत् । इंद्रः । सुते । अस्तावि । सोमे । भरत्ऽवाजेषु ।
क्षयत् । इत् । मघोनः ।
असत् । यथा । जरित्रे । उत । सूरिः । इंद्रः । रायः ।
विश्वऽवारस्य । दाता ॥ १०

मघोना धनवतो हविष्मतो यजमानस्य क्षयदीश्वर इंद्रः सोमे सुतेऽभिषुते सति भरद्वाजेषु भरद्वाजे मध्ये चैवमस्तावि । स्तुतोऽभूत् । इंद्रो जरित्रे स्तोत्रे सूरिः

सन्मार्गे प्रेरको यथासन् भवेत् । उतापि च विश्ववारस्य विश्वैर्वरणीयस्य रायो धनस्य दाता यथा भवेत् तथास्तावीदित्यन्वयः ॥ इदिति इदं पूरणं ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे षोडशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले द्वितीयोऽनुवाकः ॥

तृतीयेऽनुवाके विंशति सूक्तानि । तत्र वृषा मद इति दशर्चं प्रथमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । वृषेत्यनुक्रांतं ॥ विषुवति निष्केवल्य एतत्सूक्तं । सूत्रितं च । वृषा मदः प्र मंहिष्ठाय । आ० ८. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

वृषा मद इंद्रे श्लोक उक्था सचा सोमेषु सुतपा ऋजीषी ।

अर्चत्र्यो मघवा नृभ्य उक्थैर्द्युक्षो राजा गिरामक्षितोतिः ॥ १

वृषा । मदः । इंद्रे । श्लोकः । उक्था । सचा । सोमेषु ।

सुतऽपाः । ऋजीषी ।

अर्चत्र्यः । मघऽवा । नृऽभ्यः । उक्थैः । द्युक्षः । राजा ।

गिरां । अक्षितऽऊतिः ॥ १

सोमेषु सोमयत्सु यागेष्विंद्रे सोमपानजनितो मदो वृषा यजमानस्य कामानां वर्षको भवति । यद्वा सर्वजनाह्लादकस्य वर्षणस्य कर्ता भवति । उक्थोक्थेन शस्त्रेण सचा सह श्लोकः स्तोत्ररूपः शब्दो वृषा भवति । सुतपा अभिषुतस्य सोमस्य पाता ऋजीष्यृजीषं गतरसमपि सोमं न परित्यजन्मघवा धनवान् स चेंद्रो नृभ्यः स्तुतीनां नेतृभ्य उक्थैः स्तोत्रैरर्चत्र्योऽर्चनीयो भवति । द्युक्षो द्युलोकनिवासी गिरां स्तुतीनां राजेश्वर इंद्रोऽक्षितोतिरक्षीणरक्षो भवति ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ततुरिर्वीरो नर्यो विचेताः श्रोता हवं गृणत उर्व्यूतिः ।

वसुः शंसो नरां कारुधाया वाजी स्तुतो विदथे दाति वाजं ॥ २

तर्तुरिः। वीरः। नर्यः। विऽचेताः। श्रोता। हवं।
गृणतः। उर्विऽऊतिः।
वसुः। शंसः। नरां। कारुऽधायाः। वाजी। स्तुतः।
विदथे। दाति। वाजं॥ २

वाज्यन्नवानिंद्रो विदथे यज्ञेऽस्माभिः स्तुतः सन् वाजमन्नं दाति। अस्मभ्यं ददाति। कीदृश इंद्रः। तर्तुरिः शत्रूणां हिंसको वीरो विक्रांतो नर्यो नरहितो विचेता विविक्तप्रज्ञानो हवमस्मदीयं स्तोत्रं श्रोता गृणतः स्तुवतः स्तोतृजनस्योर्व्यूतिर्विस्तृतरक्षो वसुर्वासयिता नरां नृणां स्तोतृजनानां शंसः शंसनीयः कारुधायाः कारूणां स्तोतॄणां धारयिता। एवंभूत इंद्रो वाजं ददातीति संबंधः॥

॥ अथ तृतीया ॥

अक्षो न चक्र्योः शूर बृहन्प्र ते मह्ना रिरिचे रोदस्योः।
वृक्षस्य नु ते पुरुहूत वया व्यूतयो रुरुहुरिंद्र पूर्वीः॥ ३

अक्षः। न। चक्र्योः। शूर। बृहन्। प्र। ते। मह्ना।
रिरिचे। रोदस्योः।
वृक्षस्य। नु। ते। पुरुहूत। वयः। वि। ऊतयः। रुरुहुः।
इंद्र। पूर्वीः॥ ३

हे शूर विक्रांतेंद्र बृहन् महान् ते त्वदीयो मह्ना महिमा रोदस्योर्द्यावापृथिव्योः प्र रिरिचे। अतिरिच्यते। द्यावापृथिवीभ्यामित्यर्थः। अत्र दृष्टांतः। चक्र्योश्चक्रयोरक्षो न। रथसंबंध्यक्षो यथा चक्राभ्यां बहिर्गतस्तद्वत्। हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र त्वदीयाः पूर्वीर्बह्व्य ऊतयो रक्षा वि रुरुहुः। विशेषेण रोहंति। तत्र दृष्टांतः। वृक्षस्य नु। यथा वृक्षस्य वयाः शाखा विरोहंति तद्वत्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

शचीवतस्ते पुरुशाक शाका गवामिव स्रुतयः संचरणीः ।

वत्सानां न तंतयस्त इंद्र दामन्वंतो अदामानः सुदामन् ॥ ४

शचीऽवतः । ते । पुरुऽशाक । शाकाः । गवांऽइव ।

स्रुतयः । संऽचरणीः ।

वत्सानां । न । तंतयः । ते । इंद्र । दामन्ऽवंतः ।

अदामानः । सुऽदामन् ॥ ४

हे पुरुशाक बहुकर्मन्निंद्र शचीवतः प्रज्ञावतस्ते त्वदीयाः शाकाः शक्तयः कर्माणि वा सर्वतः संचरंतीति शेषः । तत्र दृष्टांतः । गवामिव धेनूनां स्रुतयो मार्गा यथा संचरणीः सर्वत्र संचारिण्यो भवंति तद्वत् । अपि च वत्सानां न तंतयः । तंतिर्नाम दीर्घप्रसारिता रज्जुः । यत्र नियतैर्विशाखदामभिर्बद्धा वत्सा बध्यंते यथा तंतयो बहूनां वत्सानां बंधका हे सुदामन् शोभनदानेंद्र तथा ते त्वदीयाः शाका दामन्वंतो बंधनवंतो बहूनां शत्रूणां बंधका अदामानः स्वयमन्यैरबद्धाः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अन्यदद्य कर्वरमन्यदु श्वोऽसच्च सन्मुहुराचक्रिरिंद्रः ।

मित्रो नो अत्र वरुणश्च पूषार्यो वशस्य पर्येतास्ति ॥ ५

अन्यत् । अद्य । कर्वरं । अन्यत् । ऊं इति । श्वः । असत् ।

च । सत् । मुहुः । आऽचक्रिः । इंद्रः ।

मित्रः । नः । अत्र । वरुणः । च । पूषा । अर्यः । वशस्य ।

परिऽएता । अस्ति ॥ ५

अयमिंद्रोऽद्यास्मिन्दिवसेऽन्यत्कर्वरं । कर्म नामैतत् । कर्म करोति । अन्यदु अन्यदेवोक्तविलक्षणमेव कर्म श्वः परस्मिन्दिने करोति । एतदेव विव्रियते । असच्चाशुभवधनिपातनादिकं सत् यज्ञादिकं शोभनं कर्म च । यद्वा त्रिशिरसो विश्वरूपस्य वधादिकमसत्कर्म लोकोपद्रवकारिणो वृत्रादेरसुरस्य वधादिरूपं सत्कर्म च मुहुः पुनः पुनरसाविंद्र आचक्रिः कर्ता भवति । एवं परस्परविलक्षणं कर्म स्वशक्त्या पुनः पुनरावर्तयन् प्रतिदिवसमन्यदेव परेषामसाधारणं कर्म करोतीत्यर्थः । एवंविध इंद्रोऽत्रास्मिन्यज्ञे नोऽस्माकं वशस्य कामयितव्यस्य फलस्य स्वर्गादेः पर्येतास्ति । परिगमयिता भवतु ॥ अस्तेर्लेटि रूपं ॥ मित्रोऽहरभिमानी देवो वरुणो रात्र्यभिमानी पूषा पोषको देवोऽर्यः प्रेरकः सवितैते चेंद्रेण नियम्यमाना अस्मदीयस्य कामस्य परिगमयितारः संतु । यद्वा मित्रादयोऽप्यत्र स्वप्राधान्येनाभिधीयंते । मित्रादय इंद्रः प्रत्येकमस्मदीयस्य कामस्य पर्येतारस्तु । तथा हृद्देवताया- मुक्तं । प्रीतयेऽन्यदिति त्वेते वैश्वदेव्यावृचौ स्तुते इति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

वि त्वदापो न पर्वतस्य पृष्ठादुक्थेभिरिंद्रानयंत यज्ञैः ।
तं त्वाभिः सुष्टुतिभिर्वाजयंत आजिं न जग्मुर्गिर्वाहो
अश्वाः ॥ ६

वि । त्वत् । आपः । न । पर्वतस्य । पृष्ठात् । उक्थेभिः ।
इंद्र । अनयंत । यज्ञैः ।
तं । त्वा । आभिः । सुस्तुतिऽभिः । वाजयंतः । आजिं ।
न । जग्मुः । गिर्वाहः । अश्वाः ॥ ६

हे इंद्र त्वत्त्वत्सकाशादुक्थेभिरुक्थैः शस्त्रैर्यज्ञैर्हविर्भिश्च स्तोतारः कामानात्मनो व्यनयंत । विविधं प्रापयंति । तत्र दृष्टांतः । पर्वतस्याद्रेः पृष्ठादुपरिभागादापो न अप उदकानि यथा तद्वत् । अपि च हे गिर्वाहो गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्वहनीयेंद्र तं प्रसिद्धं त्वा त्वां वाजयंतो बलिनं कुर्वंतः । यद्वा वाजमन्नमिच्छंतो भरद्वाजाः

स्तोतार आभिः पूर्वोक्ताभिः सुष्टुतिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिर्जग्मुः । प्रापुः । क्षिप्रगमने दृष्टांतः । अश्वा वाजा आजिं न संग्रामं यथा शीघ्रं प्रापुस्तद्वत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

न यं जरंति शरदो न मासा न द्याव इंद्रमवकर्शयंति ।

वृद्धस्य चिद्वर्धतामस्य तनूः स्तोमेभिरुक्थैश्च शस्यमाना ॥ ७

न । यं । जरंति । शरदः । न । मासाः । न । द्यावः ।
इंद्रं । अवऽकर्शयंति ।

वृद्धस्य । चित् । वर्धतां । अस्य । तनूः । स्तोमेभिः ।
उक्थैः । च । शस्यमाना ॥ ७

शरदः संवत्सरा यमिंद्रं न जरंति न जरयंति नापक्षीणयंति । तथा मासाश्च नापक्षीणयंति । तथा द्यावो दिवसाश्च यमिंद्रं नावकर्शयंति नाल्पीभावयंति वृद्धस्य चित् प्रवृद्धस्याप्यस्येंद्रस्य तनूः शरीरं स्तोमेभिरस्मदीयैः स्तोत्रैरुक्थैश्च शस्त्रैश्च शस्यमाना स्तूयमाना सती वर्धतां । प्रवृद्धा भवतु ॥

॥ अथाष्टमी ॥

न वीड़वे नमते न स्थिराय न शर्धते दस्युजूताय स्तवान् ।

अज्रा इंद्रस्य गिरयश्चिदृष्वा गंभीरे चिद्भवति गाधमस्मै ॥ ८

न । वीड़वे । नमते । न । स्थिराय । न । शर्धते ।
दस्युऽजूताय । स्तवान् ।

अज्राः । इंद्रस्य । गिरयः । चित् । ऋष्वाः । गंभीरे ।
चित् । भवति । गाधं । अस्मै ॥ ८

तपानश्चाभिः सूयमान इंद्रो गोऽधं हवमानाय यजमानाय न नमते। न वशीभवति। स्थिराय सुदृढेऽविचलिताय च न नमते। वर्धते उद्धतमानाय दस्युजनाय कर्मभ्रष्टैः प्रेरिताय यजमानाय न वशीभवति। यद्यपि सोमादयो बहुगुणाः संति तथापींद्रस्तेभ्यो दस्युप्रेरितेभ्यो न वशीभवतीत्यर्थः। अपि च ऋष्वा महांतो गिरयश्चित्पर्वता अपींद्रस्य त्वाः सुगमनाः शोभनीया भवंति गंभीरे चिदगाधेऽपि स्थानेऽस्मा इंद्राय गाधमेव स्थानं विषयो भवति॥

॥ अथ नवमी ॥

गंभीरेण न उरुणामत्रिन्प्रेषो यंधि सुतपावन्वाजान्।
स्था ऊ षु ऊर्ध्व ऊती अरिषण्यन्नक्तोर्व्युष्टौ परितक्म्यायां॥ ९

गंभीरेण। नः। उरुणा। अमत्रिन्। प्र। इषः। यंधि।
सुतऽपावन्। वाजान्।
स्थाः। ऊं इति। सु। ऊर्ध्वः। ऊती। अरिषण्यन्।
अक्तोः। विऽउष्टौ। परिऽतक्म्यायां॥ ९

हे अमत्रिन्। अमत्रं बलं। तद्वन् हे सुतपावन् सुतस्य सोमस्य पातरिंद्र गंभीरेण केनापि दुरवगाहेनोरुणा विस्तीर्णेन मनसा नोऽस्मभ्यमिषोऽन्नानि वाजान्बलानि च प्रयंधि। प्रयच्छ। किंचाक्तो रात्रेर्व्युष्टौ विवासेऽह्नि परितक्म्यायां रात्रौ हे इंद्र त्वमूती अस्माकं रक्षायै हे इंद्र अरिषण्यन्नहिंसन्नूर्ध्व उद्युक्तः स्थाः ऊ षु। सुष्ठु तिष्ठैव॥

॥ अथ दशमी ॥

सचस्व नायमवसे अभीक इतो वा तमिंद्र पाहि रिषः।
अमा चैनमरण्ये पाहि रिषो मदेम शतहिमाः सुवीराः॥ १०

सचस्व। नायं। अवसे। अभीके। इतः। वा। तं। इंद्र।
पाहि। रिषः।

अमा । च । एनं । अरण्ये । पाहि । रिषः । मदेम ।

शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ १०

हे इंद्र त्वं नार्यं नर्याणां स्तुतीनां च नेतारमस्मान् संग्रामेऽभवे रक्षणाय भवस्व । सेवस्व । इतो वाऽस्मात्संनिकृष्टाद्रिषः शत्रोरितो विप्रकृष्टाच्छत्रोश्च । चशब्दोऽनुक्तेन विप्रकृष्टेन समुच्चयः । हे इंद्र तं स्तोतारं पाहि । रक्ष । तथा अमा च गृहे च । अमेति गृहनाम । अरण्ये कानने च रिषः शत्रोः पाहि । तं रक्ष । तदनंतरं सुवीराः शोभनपुत्रा वयं शतहिमाः शतसंवत्सरान्मदेम । हृष्याम ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठेऽष्टादशो वर्गः ॥

या त ऊतिरिति नवर्चं द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । तथा चानुक्रांतं । या ते नवेति ॥ दृष्ट्याभिप्लवषडहयोर्द्वितीयेऽहनीदं सूक्तं निष्केवल्यनिविद्धानं । सूत्रितं च । या त ऊतिरवमेति माध्यंदिनः । आ० ७. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

या त ऊतिरवमा या परमा या मध्यमेंद्र शुष्मिन्नस्ति ।

ताभिरू षु वृत्रहत्येऽवीर्न एभिश्च वाजैर्महान्न उग्र ॥ १

या । ते । ऊतिः । अवमा । या । परमा । या । मध्यमा ।

इंद्र । शुष्मिन् । अस्ति ।

ताभिः । ऊं इति । सु । वृत्रऽहत्ये । अवीः । नः । एभिः ।

च । वाजैः । महान् । नः । उग्र ॥ १

हे शुष्मिन् बलवन्निंद्र ते त्वदीया योतिर्या रक्षावमाधमास्ति । या परमोत्कृष्टास्ति । या मध्यमास्ति ताभिरूतिभिर्वृत्रहत्ये युद्धे नोऽस्मान् सु अत्यंतमवीः । पालय । किंच हे उग्रोद्गूर्णेंद्र महांस्त्वमेभिर्भोज्यसाधनैर्वाजैरन्नैश्च नोऽस्मान् संयोजयेति शेषः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आभिः स्पृधो मिथतीररिषण्यन्नमित्रस्य व्यथया मन्युमिंद्र ।

आभि विश्वा अभियुजो विषूचीरार्याय विशोऽव

तारीर्दासीः ॥ २

आभिः । स्पृधः । मिथतीः । अरिषण्यन् । अमित्रस्य ।

व्यथय । मन्युं । इंद्र ।

आभिः । विश्वाः । अभिऽयुजः । विषूचीः । आर्याय ।

विशः । अव । तारीः । दासीः ॥ २

हे इंद्र आभिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिर्मिथतीः शत्रुसैन्यानि हिंसतीः स्पृधोऽस्मदीयाः सेना अरिषण्यन्नहिंसन् । पालयन्नित्यर्थः । अमित्रस्य शत्रोर्मन्युं संग्रामादिषु विद्यमानं कोपं व्यथय । नाशय । अपि चाभिः स्तुतिभिरेवाभियुजोऽभियोक्त्रीर्विषूचीः सर्वतो विद्यमाना दासीः कर्मणामुपक्षपयित्रीर्विश्वाः सर्वा विशः प्रजा आर्याय यज्ञादिकर्मकृते यजमानायावतारीः । विनाशय ॥

॥ अथ तृतीया ॥

इंद्र जामय उत येऽजामयोऽर्वाचीनासो वनुषो युयुज्रे ।

त्वमेषां विथुरा शवांसि जहि वृष्ण्यानि कृणुही पराचः ॥ ३

इंद्र । जामयः । उत । ये । अजामयः । अर्वाचीनासः ।

वनुषः । युयुज्रे ।

त्वं । एषां । विथुरा । शवांसि । जहि । वृष्ण्यानि ।

कृणुहि । पराचः ॥ ३

हे इंद्र जामयो ज्ञातिरूपाः संनिकृष्टा ये शत्रवः। उतापि चाजामयो दूरदेशे स्थिता ये शत्रवोऽर्वाचीनास्त्वदभिमुखा वनुषो हिंसंतो युयुज्रे उद्युक्ता भवंति एषामुभयविधानां शत्रूणां संबंधीनि शर्धांसि बलानि विथुरा विथुराणि क्षीणानि त्वं कुर्विति शेषः। तथा वृष्ण्यान्येषां वीर्याणि जहि। नाशय। किंच पराच उभयविधान् शत्रून्पराचः पराङ्मुखान् कृणुहि। कुरु॥

॥ अथ चतुर्थी।

शूरो वा शूरं वनते शरीरैस्तनूरुचा तरुषि यत्कृण्वैते।
तोके वा गोषु तनये यदप्सु वि क्रंदसी उर्वरासु ब्रवैते॥ ४

शूरः। वा। शूरं। वनते। शरीरैः। तनूऽरुचा। तरुषि।
यत्। कृण्वैते इति।
तोके। वा। गोषु। तनये। यत्। अप्ऽसु। वि।
क्रंदसी इति। उर्वरासु। ब्रवैते इति॥ ४

हे इंद्र शूरस्त्वदनुगृहीतो वीरः शरीरैरंगैः शूरं वा वीरमपि वनते। हंति। वेत्ययमपीत्यस्यार्थे वर्तते। यद्वा वेत्यनेन विकल्पाभिधायिनाशूरो वा त्वदनुगृहीतः सन् शूरं वनते। कदा वनत इत्येतदाह। तनूरुचा शरीरेण शोभमानौ परस्परविरोधिनौ तरुषि युद्धे यद्यदा कृण्वैते संग्रामं कुरुते। यद्यदा च तोके वा पुत्रनिमित्ते वा गोषु निमित्तभूतासु वा तनये पौत्रे निमित्तभूते वाप्सूदकेषु निमित्तेषु वोर्वरासु सर्वसस्याढ्यासु भूमिषु निमित्तासु क्रंदसी क्रंदमानावाक्रोशंतौ विवदेते विब्रवैते। हे इंद्र पुत्रादिलाभस्त्वदनुगृहीतस्य भवतीत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी॥

नहि त्वा शूरो न तुरो न धृष्णुर्न त्वा योधो मन्यमानो
युयोध।
इंद्र नकिष्ट्वा प्रत्यस्त्येषां विश्वा जातान्यभ्यसि तानि॥ ५

नहि। त्वा। शूरः। न। तुरः। न। धृष्णुः। न। त्वा।

योधः। मन्यमानः। युयोध।

इंद्र। नकिः। त्वा। प्रति। अस्ति। एषां। विश्वा।

जातानि। अभि। अस्ति। तानि॥ ५

हे इंद्र त्वा त्वया सह शूरो विक्रांतजनो नहि युयोध। न युध्यते। तथा तुरोऽन्येषां शत्रूणां हिंसकोऽपि त्वया न युयोध। धृष्णुर्धर्षको न युयोध। मन्यमानो युद्धे क्रुध्यन् योधो भटस्त्वा त्वया न युयोध। हे इंद्र एषां शूरादीनां मध्ये कश्चन त्वा तव नकिः प्रत्यस्ति। प्रतिनिधिर्नास्ति। विश्वा विश्वानि जातानि प्रादुर्भूतानि तानि शूरादीनि त्वमभ्यसि। अभिभवसि॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठ एकोनविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

स पत्यत उभयोर्नृम्णमयोर्यदी वेधसः समिथे हवंते।

वृत्रे वा महो नृवति क्षये वा व्यचस्वंता यदि वितंतसैते॥ ६

सः। पत्यते। उभयोः। नृम्णं। अयोः। यदि। वेधसः।

संऽइथे। हवंते।

वृत्रे। वा। महः। नृऽवति। क्षये। वा। व्यचस्वंता।

यदि। वितंतसैते इति॥ ६

अयोरमयोरुभयोर्मध्ये स जनो नृम्णं धनं पत्यते। इष्टे। कयोर्मध्ये स इष्ट इत्यतदुभयमाह। यदि यस्य जनस्य। यदीति निपातो यस्यार्थे वर्तते। समिथे यज्ञे वेधसः कर्मणां विधातार ऋत्विजो हवंते इंद्रं स्तुवंति स इष्ट इति संबंधः। महो महति प्रभूते वृत्रे वा निरोधे निमित्ते वा नृवति परिचारकमनुष्ययुक्ते क्षये वा गृह निमित्ते वा। व्यचस्वंतौ यदि यौ जनौ। यदीति यादित्यर्थे वर्तते।

पितंतस्ते ते विमुच्यते तयोर्बंध इति संबंधः॥ तद्देहपक्षयकरणं यो विपूर्वाद्धिनंतस्ते इति भवति। यद्वा न्तस इति धातुः कंड्वादिषु पठ्यते तस्मादिदं रूपमिति॥

॥ अथ सप्तमी॥

अधं स्मा ते चर्षणयो यदेजानिंद्र त्रातोत भवा वरूता।

अस्माकासो ये नृतमासो अर्य इंद्र सूरयो दधिरे पुरो नः॥७

अधं। स्म। ते। चर्षणयः। यत्। एजान्। इंद्र। त्राता।

उत। भव। वरूता।

अस्माकासः। ये। नृऽतमासः। अर्यः। इंद्र। सूरयः।

दधिरे। पुरः। नः॥७

अध अपि च हे इंद्र ते त्वदीयाश्चर्षणयः पुरुषा यद्यदैतान् एजेयुर्भीत्या कंपेयुः त्वं तेषां त्राता पालको भव। उतापि च वरूता संभक्ता भव। अस्माका-सोऽस्मदीया नृतमासो नेतृतमा ये मनुष्या हे इंद्र त्वामर्योऽरयो। प्रापयितार इत्यर्थः। तेषां त्राता भव। हे इंद्र सूरयो ये स्तोतारो नोऽस्मान्पुरोदधिरे पुरश्चक्रिरे तेषां च त्राता भवेति॥

शाकमेधेषु माहेंद्राभिघारितस्य यतक्तो याज्या। सूत्रितं च। अनु ते दायि मह इंद्रियाय विश्वकर्मन्हविषा वावृधानः। आ० २.१८.। इति॥ चातुर्मास्ये काले निष्केवल्य एषैव सूक्तमुखीया। सूत्रितं च। अनु ते दायि मह इंद्रियाय कथो नु ते परि चराणि विद्वान्निति द्वे। आ० ८.५.। इति॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी॥

अनु ते दायि मह इंद्रियाय सत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्ये।

अनु क्षत्रमनु सहो यजत्रेंद्र देवेभिरनु ते नृषह्ये॥८

अनु । ते । दायि । महे । इंद्रियाय । सत्रा । ते । विश्वं ।

अनु । वृत्रऽहत्ये ।

अनु । क्षत्रं । अनु । सहः । यजत्र । इंद्र । देवेभिः ।

अनु । ते । नृऽसह्ये ॥ ८

हे इंद्र महे महते ते तुभ्यमिंद्रियायैश्वर्यार्थमनुदायि । अन्वदायि । अनुदीयते स्म । वृत्रहत्ये वृत्रवधे निमित्ते ते तुभ्यं विश्वं समस्तं सत्रा सत्यमनुदायि । कैः किमनुदायीति तदुभयमाह । येन विश्वं विभर्ति तत्क्षत्रं बलमनुदायि । येन शत्रूनभिभवति तद्रूपविशिष्टं सहो बलमनुदायि । हे यजत्र यजनीयेंद्र ते तुभ्यं नृषह्ये युद्धे देवेभिः सेर्वदेवैरेतत्सर्वमनुदायि ॥

॥ अथ नवमी ॥

एवा नः स्पृधः समजा समत्स्विंद्र रारंधि मिथतीरदेवीः ।

विद्याम वस्तोरवसा गृणंतो भरद्वाजा उत त इंद्र नूनं ॥ ९

एव । नः । स्पृधः । सं । अज । समत्ऽसु । इंद्र । ररंधि ।

मिथतीः । अदेवीः ।

विद्याम । वस्तोः । अवसा । गृणंतः । भरत्ऽवाजाः । उत ।

ते । इंद्र । नूनं ॥ ९

हे इंद्र एवैवं स्तुतस्त्वं नोऽस्मदीयाः स्पृधः शत्रुसेनाः समत्सु संग्रामेषु समज । शत्रुवधार्थं प्रेरय । किंच मिथतीर्हिंसतीरदेवीरासुरीः सेना ररंधि । अस्मदय वशीकुरु । उतापि च हे इंद्र ते गृणंतस्त्वां स्तुवंतो भरद्वाजा वयमवसा येन रक्षणेन वस्तोर्वासस्य । निवासमित्यर्थः । नूनमवश्यं विद्याम । लभेमहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे विंशो वर्गः ॥

श्रुधि न इंद्रेत्यष्टर्चं तृतीयं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। तथा चानुक्रम्यते। श्रुधि नोऽष्टावित्ति। विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

श्रुधि नं इंद्र ह्वयामसि त्वा महो वाजस्य सातौ वावृषाणाः।

सं यद्विशोऽयंत शूरसाता उग्रं नोऽवः पार्ये अहंन्दाः॥ १

श्रुधि। नः। इंद्र। ह्वयामसि। त्वा। महः। वाजस्य।

सातौ। ववृषाणाः।

सं। यत्। विशः। अयंत। शूरऽसातौ। उग्रं। नः।

अवः। पार्ये। अहंन्। दाः॥ १

हे इंद्र वावृषाणाः सोमैस्त्वां सिंचंतो वयं स्तोतारो महो महतो वाजस्यान्नस्य सातौ लाभार्थं त्वा त्वां ह्वयामसि। आह्वयामः। हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं तदाह्वानं श्रुधि। शृणु। यद्यदा विशो जनाः शूरसाता शूरसातौ युद्धे समयंत संगच्छंते तदा पार्ये तिमेऽवसाने दिवसे नोऽस्मभ्यमुग्रमुदूर्णमवो रक्षणं दाः। अदाः। प्रयच्छ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वां वाजी हवते वाजिनेयो महो वाजस्य गध्यस्य सातौ।

त्वां वृत्रेष्विंद्र सत्पतिं तरुत्रं त्वां चष्टे मुष्टिहा गोषु युध्यन्॥ २

त्वां। वाजी। हवते। वाजिनेयः। महः। वाजस्य।

गध्यस्य। सातौ।

त्वां। वृत्रेषु। इंद्र। सत्ऽपतिं। तरुत्रं। त्वां। चष्टे।

मुष्टिऽहा। गोषु। युध्यन्॥ २

वाजी हविर्लक्षणान्नवान्वाजिनेयो वाजिन्याः पुत्रो भरद्वाजो हे इंद्र त्वां गव्यस्य सर्गैः गव्यस्य गवां समूहस्य वाजस्यान्नस्य सातौ लाभे निमित्ते हवते। अपि च हे इंद्र सत्पतिं सज्जनानां पालकं तरुत्रं दुर्जनानां तारकं त्वां वृत्रेषूपद्रवेषु निमित्तेषु भरद्वाजो हवते। वृत्रहा वृत्रिहंता गोषु निमित्तभूतासु युध्यन् शत्रुभिः सह युद्धं कुर्वन् भरद्वाजस्त्वां चष्टे। पश्यति। प्रतिपालयते॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं क॒विं चो॑दयो॒ऽर्कसा॑तौ॒ त्वं कुत्सा॑य॒ शुष्णं॑ दा॒शुषे॑ वर्क् ।
त्वं शिरो॑ अम॒र्मणः॒ परा॑हन्नतिथि॒ग्वाय॒ शंस्यं॑ करि॒ष्यन् ॥ ३

त्वं । क॒विं । चो॒द॒यः॒ । अ॒र्कऽसा॑तौ । त्वं । कुत्सा॑य । शुष्णं॑ ।
दा॒शुषे॑ । व॒र्क् ।
त्वं । शिरः॑ । अ॒म॒र्मणः॑ । परा॑ । अ॒ह॒न् । अ॒ति॒थि॒ऽग्वाय॑ ।
शंस्यं॑ । क॒रि॒ष्यन् ॥ ३

हे इंद्र त्वमर्कसातावन्नलाभार्थं कविं भार्गवमृषिं चोदयः। अचोदयः। प्रेरय। किंच हे इंद्र त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते कुत्साय शुष्णमसुरं वर्क्। छेदितवानसि वर्जिति वृणक्तेश्छेदनार्थस्य लुङि रूपं॥ तथा त्वमतिथिग्वायातिथीनामभिगंत्रे दिवोदासाय शंस्यं स्तुत्यं सुखं करिष्यन् अमर्मणो मर्महीनमात्मानं मन्यमानस्य शंबरस्य शिरः शीर्षं पराहन्। अवधीः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

त्वं रथं॒ प्र भ॑रो यो॒धमृ॒ष्वमावो॒ युध्य॑न्तं वृष॒भं दश॑द्युं ।
त्वं तुग्रं॑ वेत॒सवे॒ सचा॑ह॒न्त्वं तुजिं॑ गृ॒णन्त॑मिंद्र तूतोः ॥ ४

त्वं । रथं॑ । प्र । भ॒रः॒ । यो॒धं । ऋ॒ष्वं । आवः॑ । युध्य॑न्तं ।
वृ॒ष॒भं । दश॑ऽद्युं ॥

त्वं। तुग्रं। वेतसवे। सचा। अहन्। त्वं। तुजिं। गृणंतं।

इंद्र। तूतोरिति तूतोः॥ ४

हे इंद्र त्वं वृषभसंज्ञकाय राज्ञे योधं युद्धसाधनभूतं ऋष्वं रथं प्रभरः प्रापयः। अपि च युध्यंतं शत्रुभिः सह युद्धं कुर्वंतं दशद्युं दश दिवसान् युध्यमानं यद्वा गताख्यं वृषभमेतदाख्यं राजानमावः। युद्धादपीपलः। किंच त्वं वेतसवे एतन्नाम्ने राज्ञे सचा सहायभूतः सन् तुग्रमसुरमहन्। हतवानसि। वेतसुर्नाम कश्चिदसुरः। अत्र तस्मादन्य इहोच्यते। यद्वा वेतसव इति तृतीयार्थे चतुर्थी। वेतसुनामासुरेण सहितं तुग्रं हतवानसि। तथा च मंत्रांतरं श्रूयते। अहं पितेव वेतसूँरभिष्टये तुग्रं कुत्साय स्मदिभं च रंधयं। ऋग्वे० १०. ४९. ४.। इति। हे इंद्र त्वं गृणंतं त्वां स्तुवंतं तुजिमेतदाख्यं राजानं तूतोः। अवर्धयः॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वं तदुक्थमिंद्र बर्हणा कः प्र यच्छता सहस्रा शूर दर्षि।

अव गिरेर्दासं शंबरं हन्प्रावो दिवोदासं चित्राभिरूती॥ ५

त्वं। तत्। उक्थं। इंद्र। बर्हणा। करिति कः। प्र।

यत्। शता। सहस्रा। शूर। दर्षि।

अव। गिरेः। दासं। शंबरं। हन्। प्र। आवः।

दिवःऽदासं। चित्राभिः। ऊती॥ ५

हे इंद्र बर्हणा बर्हणः शत्रूणां हिंसकस्त्वमुक्थं प्रशस्यं तत्कर्म कः। अकरोः। किं तत्कर्मेत्युच्यते। हे शूर वीरेंद्र त्वं शता शतानि सहस्राणि च शंबर-सगंतुचरान् भटान्प्रदर्षि। विदारितवानसि। तथा च निगमांतरे। अध्वर्यवो यः शतं शंबरस्य। ऋग्वे० २. १४. ६.। इति। तथा त्वं दासं यज्ञादिकर्मणामुपक्षपयितारं गिरेः पर्वतान्निर्गतं शंबरमसुरमवहन्। अवावधीः। तथापि श्रूयते। यः शंबरं पर्वतेषु क्षियंतं। ऋग्वे० २. १२. ११.। इति। किंच चित्राभिर्विचित्राभिरूती ऊतिभी रक्षाभिर्दिवोदासं राजानं प्रावः। प्रकर्षेण पालयसि स्म॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठ एकविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं श्रद्धाभिर्मंदसानः सोमैर्दभीतये चुमुरिमिंद्र सिष्वप् ।

त्वं रजिं पिठीनसे दशस्यन्षष्टिं सहस्रा शच्या सचाहन् ॥ ६

त्वं । श्रद्धाभिः । मंदसानः । सोमैः । दभीतये । चुमुरिं ।

इंद्र । सिस्वप् ।

त्वं । रजिं । पिठीनसे । दशस्यन् । षष्टिं । सहस्रा ।

शच्या । सचा । अहन् ॥ ६

हे इंद्र श्रद्धाभिः श्रद्धापुरःसरैरादरातिशयेनानुष्ठितैः कर्मभिर्मंदसानो मोदमानः यच्छ्रद्धया युक्तं कर्म तत्सारवद्भवति । तथा च श्रूयते । यदेव विद्यया करोति श्रद्धयोपनिषदा तदेव वीर्यवत्तरं भवति । छा० उ० १. १. १०. । इति । सोमैश्च मंदसानस्त्वं दभीतय एतन्नामकाय राजर्षये चुमुरिमेतदाख्यमसुरं सिष्वप् । अस्वापयः । अवधीरित्यर्थः । किंच हे इंद्र त्वं पिठीनस एतन्नामकाय रजिमेतदाख्यां कन्यां वा राज्यं वा दशस्यन् प्रयच्छन् शच्या प्रज्ञया षष्टिं षष्टिसंख्याकानि सहस्रा भटानां सहस्राणि सचा सह युगपदेवाहन् । अवधीः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अहं चन तत्सूरिभिरानश्यां तव ज्याय इंद्र सुम्नमोजः ।

त्वया यत्स्तवंते सधवीर वीरास्त्रिवरूथेन नहुषा शविष्ठ ॥ ७

अहं । चन । तत् । सूरिऽभिः । आनश्यां । तव । ज्यायः ।

इंद्र । सुम्नं । ओजः ।

त्वया । यत् । स्तवंते । सधऽवीर । वीराः । त्रिऽवरूथेन ।

नहुषा । शविष्ठ ॥ ७

हे शचीव शचीभिः सहित शचिष्ठ बलवत्तमेंद्र वीराः स्तोतारस्त्रिवरूथेन त्रीणि वरूथान्यावरकाणि भुवनानि यस्य तेन। तद्रूपा शत्रूणां वंधकेन त्वया च दत्तं वसुमत् सुखनीयो धनं च स्वपंते सुवंति हे इंद्र तव त्वया दत्तं द्रव्यार्थोऽस्ति-ग्येन प्रयस्तं तत्सुक्रमोक्तऽर्थं! चनाद्यपि भरद्वाजो सूरिभिर्दीर्घैः स्तोतृभिः सहानन्यां। प्राग्वत् ॥

॥ अथाष्टमी ॥

वयं ते अस्यामिंद्र द्युम्नहूंतौ सखायः स्याम महिन प्रेष्ठाः।
प्रातर्दनिः क्षत्रश्रीरस्तु श्रेष्ठो घने वृत्राणां सनये धनानां॥ ८

वयं। ते। अस्यां। इंद्र। द्युम्नऽहूंतौ। सखायः। स्याम।
महिन। प्रेष्ठाः।
प्रातर्दनिः। क्षत्रऽश्रीः। अस्तु। श्रेष्ठः। घने। वृत्राणां।
सनये। धनानां॥ ८

हे महिन पूजनीयेंद्र ते त्वदर्थं सखायः स्तोतारो वयमस्यां द्युम्नहूतावन्नस्याह्वान-निमित्ते स्तोत्रे प्रेष्ठाः अतिशयेन प्रियाः स्याम। भवेम। प्रातर्दनिः। प्रतर्दनो नाम राजा। तस्य पुत्रः क्षत्रश्रीरेतन्नामको मम याज्यो राजा श्रेष्ठोऽस्तु। सर्वेषामुत्कृष्टो भवतु। किमर्थं। वृत्राणां शत्रूणां घने वधाय च धनानां वसूनां सनये संभजनाय च श्रेष्ठोऽस्त्विति संबंधः॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे द्वाविंशो वर्गः॥

किमस्य मदे इत्यष्टर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं। अनुक्रांतं च। किमस्याष्टौ चायमानस्याभ्यावर्तिनो दानस्तुतिः। भरद्वाज ऋषिः। त्रिष्टुप् छंदः। अंत्यायास्तु दानस्तुतिरूपत्वाद्या तेनोच्यत इति न्यायेन दानमेव देवता॥ विनियोगो लैंगिकः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

किमस्य मदे किम्वस्य पीताविंद्रः किमस्य सख्ये चकार।
रणा वा ये निषदि किं ते अस्य पुरा विविद्रे किमु नूतनासः॥ १

किं। अस्य। मदे। किं। ऊं इति। अस्य। पीतौ। इंद्रः।

किं। अस्य। सख्ये। चकार।

रणाः। वा। ये। निऽसदि। किं। ते। अस्य। पुरा।

विविद्रे। किं। ऊं इति। नूतनासः॥ १

भरद्वाज ऋषिः फलमित्थंयनासहिष्णुः सन् अनर्थेंद्रमाक्षिपति। अस्य सोमस्य मदे सतींद्रः किं चकार। कृतवान्। किंतु किंचास्य सोमस्य पीतौ पाने सति किं चकार। अस्य सोमस्य सख्ये सखित्वे किं चकार। पानात्पूर्वमपिंद्रः सोमेन सह चकार। अस्य सोमस्य निषदि गृहे रणा या ये स्तोतारश्च संति ते स्तोतारः। रमणीयार्थः। अस्य सोमस्य निषदि गृहे रणा या ये स्तोतारश्च पुरा पूर्वं हे इंद्र ते त्वत्तः किं विविद्रे। किं लेभिरे। नूतनासो नूतना इदानीतनाः स्तोतारश्च किंतु लेभिरे॥

॥ अथ द्वितीया॥

सदस्य मदे सद्वस्य पीताविंद्रः सदस्य सख्ये चकार।

रणा वा ये निषदि सत्ते अस्य पुरा विविद्रे सदु नूतनासः॥ २

सत्। अस्य। मदे। सत्। ऊं इति। अस्य। पीतौ। इंद्रः।

सत्। अस्य। सख्ये। चकार।

रणाः। वा। ये। निऽसदि। सत्। ते। अस्य। पुरा।

विविद्रे। सत्। ऊं इति। नूतनासः॥ २

एवमाक्षिप्त इंद्रस्तस्मा ऋषय इंद्रं प्रभूतं धनं प्रददौ। तदनंतरमृषिरिंद्रस्य कार्याणां पूर्वंकामः सन् पुरा यान्युपालंभप्रतिपादकानि वाक्यान्युक्तवान् चेदानीं तानि निराकरोति। इंद्रोऽस्य सोमस्य मदे सत् शुभं कर्म चकार। अस्य सोमस्य पीतौ पाने सत् शुभं कर्म चकार। अस्य सख्ये सत् शुभं चकार। ये रणा वा स्तोतारश्च ते निषदि गृहे।

यद्वाष्टच इत्यर्थः। पुरा पूर्वं हे इंद्र ते त्वत्तः खलु शुभं कर्म विविद्रे। लेभिरे। नूतनाश्च इदानींतनाः स्तोतारः खलु शुभमेव कर्म लेभिरे॥

॥ अथ तृतीया॥

नहि नु ते महिमनः समस्य न मघवन्मघवत्त्वस्य विद्म।

न राधसोराधसो नूतनस्येंद्र नकिर्ददृश इंद्रियं ते॥ ३

नहि। नु। ते। महिमनः। समस्य। न। मघऽवन्।

मघवत्ऽत्वस्य। विद्म।

न। राधसःऽराधसः। नूतनस्य। इंद्र। नकिः। ददृशे।

इंद्रियं। ते॥ ३

हे मघवन्धनवन्निंद्र ते त्वदीयस्य समस्य समस्तस्य महिमनो महिम्नो महिमानं नहि विद्म। वयं न जानीमः॥ नुशब्दः पूरणः॥ तथा मघवत्त्वस्य त्वदीयस्य धनिकत्वस्य च वयं न जानीमः। नूतनस्य स्तुत्यस्य राधसो राधसस्त्वदीयं सर्व धनं च न जानीमः॥ सर्वत्र द्वितीयार्थे षष्ठी॥ हे इंद्र ते त्वदीयमिंद्रियं सामर्थ्यं नकिर्ददृशे। केनापि न दृश्यते॥

॥ अथ चतुर्थी॥

एतत्त्यत्त इंद्रियमचेति येनावधीर्वरशिखस्य शेषः।

वज्रस्य यत्ते निहतस्य शुष्मात्स्वनाच्चिदिंद्र परमो ददार॥ ४

एतत्। त्यत्। ते। इंद्रियं। अचेति। येन। अवधीः।

वरऽशिखस्य। शेषः।

वज्रस्य। यत्। ते। निऽहतस्य। शुष्मात्। स्वनात्। चित्।

इंद्र। परमः। ददार॥ ४

हे इंद्र येन वीर्येण वरशिखस्य । वरशिखो नाम कश्चिदसुरः । शेषः शेषांसि पुत्रान् । शेष इत्यपत्यनामैतत् । अवधीः अहिंसीः ते त्वदीयमेतत्त्वत्तत्तदिदमिंद्रियं वीर्यं चेति । अस्माभिरज्ञायि । हे इंद्र यद्यस्मात्स्फुरितात्प्रहृतात् शिक्षितस्य प्रेरितस्य त्वदीयवज्रस्य स्वनाच्छब्दात् अनेनैव परमो वरशिखस्य पुत्राणां मध्ये बलाद्यातिशयेनोत्कृष्टः कश्चित्पुत्रो ददार अदीर्यत ॥

॥ अथ पंचमी ॥

वधीदिंद्रो वरशिखस्य शेषोऽभ्यावर्तिने चायमानाय शिक्षन्

वृचीवतो यद्धरियूपीयायां हन्पूर्वे अर्धे भियसापरो दर्त् ॥ ५

वधीत् । इंद्रः । वरऽशिखस्य । शेषः । अभिऽआवर्तिने ।

चायमानाय । शिक्षन् ।

वृचीवतः । यत् । हरिऽयूपीयायां । हन् । पूर्वे । अर्धे ।

भियसा । अपरः । दर्त् ॥ ५

पूर्वोक्तमेवार्थमनया विवृणोति । अयमिंद्रश्चायमानाय चयमानस्य राज्ञः पुत्रायाभ्यावर्तिन एतन्नामकाय राज्ञे शिक्षन् ईप्सितानि वसूनि प्रयच्छन् वरशिखस्यासुरस्य शेषः पुत्रान्वधीत् । अवधीत् । अहिंसीत् । वरशिखस्य पुत्रान् कथमवधीदित्युच्यते । यद्यदायमिंद्रो हरियूपीयायां । हरियूपीया नाम काचिन्नदी काचिन्नगरी वा । तस्याः पूर्वेऽर्धे प्राग्भागे स्थितान् वृचीवतः । वृचीवान् नाम वरशिखस्य कुलोत्पन्नः पूर्वः । तद्गोत्रजान्वरशिखस्य पुत्रान् हन् अवधीत् तदापरोऽपरभागे स्थितो वरशिखस्य श्रेष्ठः पुत्रो भियसा भीत्या दर्त् । दीर्णोऽभूत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे त्रयोविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्रिंशच्छतं वर्मिणं इंद्र साकं यव्यावत्यां पुरुहूत श्रवस्या ।

वृचीवंतः शरवे पत्यमानाः पात्रा भिंदाना न्यर्थान्यायन् ॥ ६

त्रिंशत्ऽशतं । वर्मिणः । इंद्र । साकं । यव्याऽवत्यां ।

पुरुऽहूत । श्रवस्या ।

वृचीवंतः । शरवे । पत्यमानाः । पात्रा । भिंदानाः ।

निऽअर्थानि । आयन् ॥ ६

इदानीमुक्तमेवार्थं विवृणोति । हे पुरुहूत बहुभिराहूतेंद्र श्रवस्या श्रवस्यया । श्रवोऽन्नं यशो वा । तदिच्छया युद्धे त्वां जित्वान्नं प्राप्नुयाम यशो वा प्राप्नुयामेति कामयमानाः शरवे हिंसायै । त्वां हिंसितुमित्यर्थः । पत्यमाना अभिपतंतोऽभिगच्छंतः पात्रा पात्राणि यज्ञसाधनानि भिंदाना भिंदंतो वर्मिणः कवचवन्तमभिगच्छंतं त्रिंशदधिकशतसंख्याका वृचीवंतो वरशिखस्य पुत्राः साकं सहैव यव्यावत्यां पूर्वोक्तायां हरियूपीयायां न्यर्थानि व्यर्थान्यायन् । अगच्छन् । विनाशं प्राप्नुरित्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यस्य गावावरुषा सूयवस्यू अंतरू षु चरतो रेरिहाणा ।

स सृंजयाय तुर्वशं परादाद्वृचीवतो दैववाताय शिक्षन् ॥ ७

यस्य । गावौ । अरुषा । सूयवस्यू इति सुऽयवस्यू । अंतः ।

ऊं इति । सु । चरतः । रेरिहाणा ।

स । सृंजयाय । तुर्वशं । परा । अदात् । वृचीवतः ।

दैवऽवाताय । शिक्षन् ॥ ७

अरुणवर्णौ रोचमानौ सुयवस्यू शोभनतृणानीच्छंतौ परिहाणा लेलिहानौ पुनःपुनर्घासमास्वादयंतौ । यद्वा गतिविशेषं कुर्वंतौ । यस्येंद्रस्य संबंधिनौ गावावश्वावंतर्द्यावापृथिव्योर्मध्येऽन्तरिक्षे चरतो गच्छतः ॥ उ सु इतीमौ पूरणौ ॥ स इंद्रः सृंजयाय दैववातकाय राज्ञे तुर्वशं राजानं परादात् । प्रददौ । किं कुर्वन् । वृचीवतो

धारयिष्यन् दैववाताय दैववातवंशोत्पन्नायाभ्यावर्तिने राज्ञे शिक्षन् वशीकुर्वन् । तेषां धनानि प्रयच्छसीति वा ॥

॥ अथाष्टमी ॥

द्वयाँ अग्ने रथिनो विंशतिं गा वधूमतो मघवा मह्यं सम्राट् ।
अभ्यावर्ती चायमानो ददाति दूणाशेयं दक्षिणा पार्थवानां ॥ ८

द्वयान् । अग्ने । रथिनः । विंशतिं । गाः । वधूऽमतः ।
मघऽवा । मह्यं । संऽराट् ।
अभिऽआवर्ती । चायमानः । ददाति । दुःऽनशा । इयं ।
दक्षिणा । पार्थवानां ॥ ८

अधुना भरद्वाजः स्वस्मा अभ्यावर्तिना दत्तं धनजातमग्नये प्रख्यापयति । हे अग्ने मघवा धनवान् प्रभूतदानो वा सम्राट् राजसूययाजी चायमानश्चयमानस्य पुत्रोऽभ्यावर्त्येतदाख्यो राजा रथिनो रथसहितान्वधूमतः स्त्रीयुक्तान् द्वयान्मिथुनभूतान् विंशतिं विंशतिसंख्याकान् गाः पशून्मह्यं ददाति । प्रायच्छत् । पार्थवानां पृथोर्वंशजस्याभ्यावर्तिनो राज्ञः संबंधिनी ॥ पूजार्थं बहुवचनं ॥ इयं दक्षिणा दुर्नशा केनापि नाशयितुमशक्या भवति ॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे चतुर्विंशो वर्गः ॥

आ गाव इत्यष्टर्चं पंचमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । आ गावो गव्यं द्वितीयैंद्री वांत्यश्च पादोऽंत्यानुष्टुप् जागतस्तृचो द्वितीयादिरिति । भरद्वाज ऋषिः । इंद्रो यज्वन इत्याद्यस्तृचो जगतः । उपेदमित्यंत्यानुष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुभः । अस्य सूक्तस्य गौर्देवता द्वितीयायाः सूक्तांत्यपादस्य च विकल्पेनेंद्रो देवता ॥ गवामुपस्थाने एतत्सूक्तं । सूत्रितं च । आ गावोऽग्मन्निति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

आ गावो अग्मन्नुत भद्रमक्रन्त्सीदंतु गोष्ठे रणयंत्वस्मे ।

प्रजावतीः पुरुरूपा इह स्युरिंद्राय पूर्वीरुषसो दुहानाः ॥ १

आ । गावः । अग्मन् । उत । भद्रं । अक्रन् । सीदंतु ।

गोऽस्थे । रणयंतु । अस्मे इति ।

प्रजाऽवतीः । पुरुऽरूपाः । इह । स्युः । इंद्राय ।

पूर्वीः । उषसः । दुहानाः ॥ १

गाव आग्मन् । अस्मदीयं गृहमागच्छंतु । उतापि च भद्रं भजनीयं शुभमक्रन् । कुर्वंतु । तथा गोष्ठेऽस्मदीये गवां स्थाने सीदंतु । उपविशंतु । तदनंतरमस्मे अस्मासु रणयंतु । रमंतां । अपि चेहास्मिन् गोष्ठे पुरुरूपा नानावर्णा गावः प्रजावतीः प्रजावत्यः संततियुक्ताः पूर्वीर्बह्व्य इंद्रायेंद्रार्थमुषस उषःकालान् प्रति दुहाना दोह्यमानाः स्युः । भवेयुः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

इंद्रो यज्वने पृणते च शिक्षत्युपेद्ददाति न स्वं मुषायति ।

भूयोभूयो रयिमिदस्य वर्धयन्नभिन्ने खिल्ये नि दधाति देवयुं ॥ २

इंद्रः । यज्वने । पृणते । च । शिक्षति । उप । इत् ।

ददाति । न । स्वं । मुषायति ।

भूयःऽभूयः । रयिं । इत् । अस्य । वर्धयन् । अभिन्ने । खिल्ये ।

नि । दधाति । देवऽयुं ॥ २

इंद्रो यज्वने यजनशीलाय पृणते च स्तुतिभिः प्रीणयित्रे च स्तोत्रे शिक्षति । अपेक्षितं धनं ददाति । न केवलं सकृदेव दानमपि तु सर्वदेत्याह । उपेद्ददाति । उपेत्य सर्वदा ददात्येव । यज्वनः स्तोतुश्च स्वं स्वभूतं धनं न मुषायति । कदाचिदपि नापहरति । अपि चास्योभयविधस्य रयिं धनमात्मना दत्तं भूयो भूयः पुनः पुनर्वर्धयन्नेव वृद्धिं प्रापयन्नेव देवयुं देवानिच्छंतमात्मन इच्छंतं तं जनमभिन्ने यत्नैरभेद्ये

खिल्ये । खिलमप्रतिहतं स्थानं । तदेव खिल्यं । स्वार्थिको यत् ॥ अन्यैर्गन्तुमशक्ये स्थले उदस्यन्ति । निक्षिपंति । निवासयंतीत्यर्थः ॥

देवीनां हविःषु न ता नशंति न ता अर्वेति गोदेवताया याज्यापुरोनुवाक्ये । आ० ६. १४. ॥ गोनामेऽपि मरुत्वतीयनिष्केवल्ययोरेते सूक्तमुखीये । सूत्रितं च । न ता अर्वा रेणुककाटो अश्नुते न ता नशंति न दभाति तस्करः । आ० ८. ५. । इति ॥

॥ तत्र तामेतां सूक्ते तृतीयामाह ॥

न ता नशंति न दभाति तस्करो नासामामित्रो व्यथिरा दधर्षति ।
देवाँश्च याभिर्यजते ददाति च ज्योगित्ताभिः सचते गोपतिः सह ॥ ३

न । ताः । नशंति । न । दभाति । तस्करः । न । आसां । आमित्रः । व्यथिः । आ । दधर्षति ।
देवान् । च । याभिः । यजते । ददाति । च । ज्योक् । इत् । ताभिः । सचते । गोऽपतिः । सह ॥ ३

ता गावो न नशंति । अस्मत्सकाशान्न नश्यंतु । किंच तस्करश्चोरोऽपि न दभाति । अस्मदीया गा न हिंस्यात् । तथामित्रोऽमित्रस्य शत्रोः संबंधि व्यथिः शस्त्रमासामिमा गा नादधर्षति । नाक्रमतु । गोपतिरेवंभूतानां गवां स्वामी यजमानो याभिर्गोभिर्देवानिंद्रादीनुद्दिश्य यजते यजनं करोति । यो गा इंद्रार्थं ददाति च प्रयच्छति च ताभिस्तादृशीभिर्गोभिः सह ज्योगित् चिरकालमेव सचते । संगच्छतां ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

न ता अर्वा रेणुककाटो अश्नुते न संस्कृतत्रमुप यंति ता अभि ।
उरुगायमभयं तस्य ता अनु गावो मर्तस्य वि चरंति यज्वनः ॥ ४

न । ताः । अर्वा । रेणुऽककाटः । अश्नुते । न । संस्कृतऽत्रं ।

उप । यंति । ताः । अभि ।

उरुऽगायं । अभयं । तस्य । ताः । अनु । गावः । मर्तस्य ।

वि । चरंति । यज्वनः ॥ ४

रेणुककाटो रेणोः पार्थिवस्य रजस उद्भेदकः ॥ कटिर्भेदनकर्मा ॥ अर्वा युद्धार्थमागतोऽश्वो ता गा नाश्नुते । न प्राप्नुयात् । तथा ता गावः संस्कृतत्रं विशसनादिसंस्कारं नाभ्युपयंति । नाभिगच्छंतु । अपि च ता गावो यज्वनो यागशीलस्य मर्तस्य मनुष्यस्योरुगायं विस्तीर्णगमनमभयं भयवर्जितं प्रदेशमनुलक्ष्य वि चरंति । विशेषेण गच्छंतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

गावो भगो गाव इंद्रो मे अच्छान् गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः ।
इमा या गावः स जनास इंद्र इच्छामीद्धृदा मनसा चिदिंद्रं ॥५॥

गावः । भगः । गावः । इंद्रः । मे । अच्छान् । गावः ।

सोमस्य । प्रथमस्य । भक्षः ।

इमाः । याः । गावः । सः । जनासः । इंद्रः । इच्छामि ।

इत् । हृदा । मनसा । चित् । इंद्रं ॥ ५

गाव एव मह्यं भगो धनं भवंतु । इंद्रश्च मे मह्यं गावो गा अच्छान् । यच्छतु । गावः प्रथमस्य हविषां मुख्यस्य सोमस्य भक्षो भक्षणं भवतु । अभिषुतस्य । हे सोमस्य गव्येनाज्यादिना संश्रयणत्वात् । हे जनासो जना इमा एवंभूता या गावः संति सः । ता इत्यर्थः । ता एव गाव इंद्रो भवंति । दधिघृतादिरूपेणेंद्रस्याप्यायनत्वात् । एवंभूतमिंद्रं हृदा श्रद्धायुक्तेन मनसा चित् ॥ चिदित्यप्यर्थे ॥ इच्छामीत् । कामय एव । साधनभूताभिर्गोभिरेवंभूतमिंद्रं यष्टुमिच्छामीत्यर्थः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

यूयं गावो मेदयथा कृशं चिदश्रीरं चित्कृणुथा सुप्रतीकं।
भद्रं गृहं कृणुथ भद्रवाचो बृहद्वो वय उच्यते सभासु ॥ ६

यूयं। गावः। मेदयथ। कृशं। चित्। अश्रीरं। चित्।
कृणुथ। सुऽप्रतीकं।
भद्रं। गृहं। कृणुथ। भद्रऽवाचः। बृहत्। वः। वयः।
उच्यते। सभासु ॥ ६

हे गावो यूयं मेदयथ। आप्यायनं कुरुथेत्यर्थः। तथा कृशं चित् क्षीणमप्यश्रीरं चिदमंगलमपि सुप्रतीकं शोभनांगं कृणुथ। कुरुथ। हे भद्रवाचः कल्याणध्वन्युपेता गावोऽस्मदीयं गृहं भद्रं कल्याणं कृणुथ। गोभिरुपेतं कुरुथ। सभासु यागपरिषत्सु हे गावो युष्माकं बृहन्महद्वयोऽन्नमुच्यते। सर्वैर्दीयत इत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

प्रजावतीः सूयवसं रिशंतीः शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिबंतीः।
मा वः स्तेन ईशत माघशंसः परि वो हेती रुद्रस्य वृज्याः ॥ ७

प्रजाऽवतीः। सुऽयवसं। रिशंतीः। शुद्धाः। अपः। सुऽप्रपाने।
पिबंतीः।
मा। वः। स्तेनः। ईशत। मा। अघऽशंसः। परि। वः।
हेतिः। रुद्रस्य। वृज्याः ॥ ७

हे गावो यूयं प्रजावतीः प्रजावत्यो वत्साभियुक्ता भवतेति शेषः। सुयवसं शोभनतृणं रिशंती रिशंत्यो भक्षणार्थं हिंसंत्यो भवत। सुप्रपाणे सुखेन पातव्ये तटाकादौ शुद्धा निर्मला अप उदकानि पिबंतीः पिबंत्यश्च भवत। वो युष्मान्

योनत्वस्कारो मैयत। मेथिष्ट। ईश्वरो मा भूत्। तथाप्यघशंसो व्याघ्रादिः यतुमैयत अपि च यो युष्मान् इन्द्रस्य कालात्मकस्य परमेश्वरस्य हेतिरायुधं च परिवृज्याः। परिहरत्त्वा। परिहरत्तु॥

॥ अथाष्टमी॥

उपेदमुपपर्चनमासु गोषूप पृच्यतां।

उप ऋषभस्य रेतस्युपेंद्र तव वीर्ये॥ ८

उप। इदं। उपऽपर्चनं। आसु। गोषु। उप। पृच्यतां।

उप। ऋषभस्य। रेतसि। उप। इंद्र। तव। वीर्ये॥ ८

आसु गोष्विदमुपपर्चनमाप्यायनमुपपृच्यतां। संपृच्यतां। हे इंद्र तव वीर्ये त्वदीयवीर्ये निमित्त ऋषभस्य गवां गर्भमादधानस्य वृषभस्य रेतसीदमुपपर्चनमाप्यायनं। गोषु ह्याप्यायितासु सतीषु तत्संबंधिक्षीरादिहविर्द्वारेणेंद्र आप्यायितो भवतीत्यर्थः। उपेति पुनर्वचनं पादभेदानां पूरणार्थमिति॥

॥ इति चतुर्थस्य षष्ठे पंचविंशो वर्गः॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।

पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ सप्तमोऽध्याय आरभ्यते । षष्ठस्य मंडलस्य तृतीयेऽनुवाके पंच सूक्तानि व्याकृतानि । इंद्रं व इति षड़ृचं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं अनुक्रम्यते च इंद्रं षळिति । गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्रं॑ वो नरः॑ सख्याय॑ सेपुर्म॒हो यंतः॑ सुमतये॑ चकानाः ।
महो हि दाता वज्र॑हस्तो अस्ति॑ महामु॑ रण्वमव॑से यजध्वं ॥ १

इंद्रं॑ । वः । नरः॑ । सख्याय॑ । सेपुः । महः । यंतः॑ । सुऽमतये॑ ।
चकानाः ।
महः । हि । दाता । वज्र॑ऽहस्तः । अस्ति॑ । महां । ऊं॑ इति॑ ।
रण्वं । अव॑से । यजध्वं ॥ १

हे यजमाना वो युष्माकं संबंधिनो नरो नेतार ऋत्विजः सख्याय सखिभावार्थमिंद्रं सेपुः । परिचरंति । स्तुवंति वा । कथंभूताः । महो महांति स्तोत्राणि यंत उपयंतः प्राप्नुवंतः । कुर्वंत इत्यर्थः । तथा सुमतये । सुमतिः शोभनानुग्रहात्मिका तदीया बुद्धिः । तां चकानाः कामयमानाः ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानसंज्ञा । चकाना इति कामयतेश्छांदसं रूपं । यद्वा महो महत्कर्म यंतोऽनुतिष्ठंतः सुमतये सुमतिं शोभनां स्तुतिं चकानाः शब्दयंतः ॥ कै गै शब्द इत्यस्माल्लिटः कानचि रूपं ॥ हि यस्माद्वज्रहस्तो वज्रपाणिरिंद्रो महो महतो धनस्य दातास्ति भवति तस्माद्रण्वं रमणीयं महां महांतं तमेवावसे रक्षणाय यजध्वं । हविर्भिः पूजयत ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

आ । यस्मिन्हस्ते नर्या॑ मिमिक्षुरा रथे॑ हिरण्यये॑ रथेष्ठाः ।
आ रश्मयो गभ॑स्त्योः स्थूरयोराध्वन्नश्वा॑सो वृष॑णो युजानाः ॥ २

आ । यस्मिन् । हस्ते । नर्याः । मिमिक्षुः । आ । रथे ।
हिरण्यये । रथेऽस्थाः ।
आ । रश्मयः । गभस्त्योः । स्थूरयोः । आ । अध्वन् ।
अश्वासः । वृषणः । युजानाः ॥ २

यस्मिन्निंद्रे नर्या नृभ्यो हिता राय आमिमिक्षुः आसिच्यंते आपूर्यंते ॥ व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ इंद्रे कुत्रेति चेत् । हस्ते तदीये बाहौ ॥ यद्वैतत्समानाधिकरणमिंद्रस्य विशेषणं । हस्ते हंतर्यस्मिन्निंद्र इत्यर्थः । उक्तं यास्केन । हस्तो हंतेः प्राशुर्हनने । नि० १. ७. । इति । यद्वोभये यस्मिन्निंद्रे वर्तमाना राय आमिमिक्षुः आसिंचंति आपूरयंति स्तोतॄन् । यश्चेंद्रो रथेष्ठा रथे स्थाता सत्स्वभावः सन् हिरण्यये सुवर्णमये रथ आतिष्ठति । यद्वा रथेष्ठा रथेऽवस्थिता रायो धनानि हिरण्मये रथे तिष्ठन् य इंद्र आसिंचति अभिवर्षति । यस्य च स्थूरयोः स्थूलयोर्विस्तृतयोर्गभस्त्योः । बाहुनामैतत् । बाह्वो रश्मयोऽभीशव आसिच्यंते आयम्यंते । यस्य चाश्वासोऽश्वा वृषणः सेक्तारो युजानो युजाना रथे युज्यमाना अध्वन्नध्वनि मार्गं आमिमिक्षुः असिंचंति आपूरयंति । आगच्छंतीत्यर्थः । तमिं: स्तु इति शेषः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

श्रिये ते पादा दुव आ मिमिक्षुर्धृष्णुर्वज्री शवसा दक्षिणावान् ।
वसानो अत्कं सुरभिं दृशे कं स्व१र्ण नृतविषिरो बभूथ ॥ ३

श्रिये । ते । पादा । दुवः । आ । मिमिक्षुः । धृष्णुः । वज्री ।
शवसा । दक्षिणाऽवान् ।
वसानः । अत्कं । सुरभिं । दृशे । कं । स्वः । न । नृतो इति ।
इषिरः । बभूथ ॥ ३

हे इंद्र श्रिय ऐश्वर्यार्थं ते त्वदीययोः पादा पादयोर्दुवः परिचरणमामिमिक्षुः । आसिंचंति । समर्पयंति । भरद्वाजः समर्पयति । व्यत्ययेन बहुवचनं । यद्वा ते तव

पादौ श्रिये अवितुं सेवितुं दुवः परिचरणमासिंचंति। अनुतिष्ठंति। यस्त्वं शवसा बलेन धृष्णुः शत्रूणां धर्षको वज्री वज्रवान् दक्षिणावान्। दक्षिणा स्तोतृभ्यो दातव्यं धनं। तद्वान् हे नृतो नेतरिंद्र स त्वं सुरभिं प्रशस्तमत्कं सततगमनशील-मात्मीयं रूपं दृशे सर्वेषां दर्शनार्थं वसान आच्छादयन् स्वर्णं सूर्यं इव इषिरो गंतैषणीयो वा बभूथ। भवसि। कमिति पूरकः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स सोम आमिश्लतमः सुतो भूद्यस्मिन्पक्तिः पच्यते संति धानाः।
इंद्रं नरः स्तुवंतो ब्रह्मकारा उक्था शंसंतो देववाततमाः॥ ४

सः। सोमः। आमिश्लऽतमः। सुतः। भूत्। यस्मिन्। पक्तिः।
पच्यते। संति। धानाः।
इंद्रं। नरः। स्तुवंतः। ब्रह्मऽकाराः। उक्था। शंसंतः।
देववातऽतमाः॥ ४

यः सोमो वच्यते स सोमः सुतोऽभिषुतः सन् आमिश्लतम आमिश्रणेन मिश्रतमो भूत्। इंद्रेणात्यर्थं संगच्छते। यस्मिन् सोमेऽभिषुते सति पक्तिः पक्तव्या पुरोडाशादिः पच्यते। भृष्टयवा धानाः। ताश्च संति हविरर्थं संस्कृता भवंति। यस्मिंश्च सोमेऽभि-षुते नरो नेतारो ब्रह्मकारा ब्रह्मणोऽन्नस्य हविर्लक्षणस्य कर्तार ऋत्विज इंद्रं स्तोत्रैः स्तुवंत उक्थोक्थानि शस्त्राणि च शंसंत उच्चारयंतो देववाततमा देवानतिशयेनोपगता भवंति स सोम इंद्रेण संमिश्रितोऽभूदित्यन्वयः॥

॥ अथ पंचमी ॥

न ते अंतः शवसो धाय्यस्य वि तु बाबधे रोदसी महित्वा।
आ ता सूरिः पृणति तूतुजानो यूथेवाप्सु समीजमान ऊती॥ ५

न। ते। अंतः। शवसः। धायि। अस्य। वि। तु। बाबधे।
रोदसी इति। महिऽत्वा।

आ । ता । सूरिः । पृणति । तूतुजानः । यूथाऽइव । अप्ऽसु ।

सम्ऽईजमानः । ऊती ॥ ५

हे इंद्र ते तवास्तोत्रगुणस्य यशसो बलस्यांतोऽवसानं न धायि। अत्र धीयतेरपि दधातिरवपूर्वार्थो द्रष्टव्यः। नावाधायि अस्माभिर्नाज्ञायीत्यर्थः यद्बलं रोदसी द्यावापृथिव्यौ महित्वा महत्त्वेन तु चित्रं पिवावधे। यस्माद्बलाद्द्यावापृथिव्यौ बिभीत इत्यर्थः। ता तद्बलं सूरिः स्तोता तूतुजानस्त्वरितः सन् ऊती ऊत्या तर्पकेण हविषा समीजमानः सम्यग्यजन् आपृणाति। आपूरयति। तत्र दृष्टांतः। यूथेवाप्सु दकेषु गवां यूथानीव यथा गोपालोऽपः पाययन्नद्भिस्तर्पयति तद्वत् ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

एवेदिंद्रः सुहवं ऋष्वो अस्तूती अनूती हिरिशिप्रः सत्वा ।

एवा हि जातो असमात्योजाः पुरू च वृत्रा हनति नि दस्यून् ॥ ६

एव । इत् । इंद्रः । सुऽहवः । ऋष्वः । अस्तु । ऊती ।

अनूती । हिरिऽशिप्रः । सत्वा ।

एव । हि । जातः । असमातिऽओजाः । पुरु । च । वृत्रा ।

हनति नि । दस्यून् ॥ ६

एवैवमुक्तेन प्रकारेण ऋष्वो महानिंद्रः सुहवोऽस्तु सुखेनाह्वातव्यो भवतु। इदिति पूरणः। हिरिशिप्रः। शिप्रे हनू नासिके वा। हरितवर्णे शिप्रे यस्य तादृश इदंऊती ऊत्यागमनेनानूती अनूत्यानागमनेन वा सत्वा गमयिता भवति धनानां। स्वयमागतोऽनागतोऽपि स्तोतृभ्यो धनं प्रयच्छतीत्यर्थः। एवा ह्येवं हि जातः प्रादुर्भूतोऽयमिंद्रोऽसमात्योजा असमात्यसमानमनुपममुत्कृष्टतरमोजो बलं यस्य तादृशः सन् पुरु पुरूणि बहूनि च वृत्रा वृत्राख्यावरकाणि रक्षःप्रभृतीनि हनति। हिनस्तु। तथा दस्यूनुपक्षपयितॄन् शत्रून् निहंतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे प्रथमो वर्गः ॥

अथ इहेति पंचर्चं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । अथः पंचेत्यनुक्रांतं ।

अग्निष्टोमे माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकस्य एतत्सूक्तं शंसनीयं । सूत्रितं च । उदिद्वस्य रिच्यते भूय इत् । आ० ५. १६. । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्ये एतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं । भूय इद्वावृधे वीर्याय स्वयास्तु त्वा । ऐ० आ० ५. ६. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

भूय इद्वावृधे वीर्यायँ एको अजुर्यो दयते वसूनि ।

प्र रिरिचे दिव इंद्रः पृथिव्या अर्धमिदस्य प्रति रोदसी उभे ॥ १

भूयः । इत् । ववृधे । वीर्याय । एकः । अजुर्यः । दयते ।

वसूनि ।

प्र । रिरिचे । दिवः । इंद्रः । पृथिव्याः । अर्धं । इत् ।

अस्य । प्रति । रोदसी इति । उभे इति ॥ १

अयमिंद्रो भूय इद्भूयस्तरमेव वावृधे । प्रवृद्धोऽभूत् । किमर्थं । वीर्याय वीरकर्माणि वृत्रवधादीनि कर्तुं । एको मुख्योऽजुर्यो जरयितुमशक्यो स चेंद्रो वसूनि धनानि दयते । स्तोतृभ्यो ददाति । तथा दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भूमेश्चाधमिंद्रः प्ररिरिचे । अतिरिच्यते । किंचास्येंद्रस्योभे रोदसी द्यावापृथिव्यावर्धमिदर्धमेव प्रति । अस्येंद्रस्यार्धो भागो द्यावापृथिव्योः प्रतिनिधिर्भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अधा मन्ये बृहदसुर्यमस्य यानि दाधार नकिरा मिनाति ।

दिवेदिवे सूर्यो दर्शतो भूद्वि सद्मान्युर्विया सुक्रतुर्धात् ॥ २

अध । मन्ये । बृहत् । असुर्यं । अस्य । यानि । दाधार ।

नकिः । आ । मिनाति ।

दिवेऽदिवे । सूर्यः । दर्शतः । भूत् । वि । सद्मानि । उर्विया ।

सुऽक्रतुः । धात् ॥ २

अथापुनरस्येंद्रस्य इदमन्यदस्तुर्यमसुरहननकुशलं यत्तं मन्ये । स्तौमि मन्यतिः स्तुतिकर्मा ॥ स चेंद्रो यानि कर्माणि दाधार धारयति तानि नकिरामिनाति । न कश्चिदपि हिनस्ति । कानि पुनस्तानि । उच्यते । दिवे दिवे प्रतिदिनं वृत्रेणासुरेण सूर्यो दर्शतो दर्शनीयो भूत् । भवति । आवरकस्यासुरस्य वधेन सूर्यं प्रकाशितवानित्येकं कर्म । सुक्रतुः शोभनकर्मा स इंद्रः सद्मानि भुवनान्युर्विणोरूणि विस्तीर्णानि विधात् । व्यधात् । अकार्षीत् । इदमपरं कर्म । एतदादीनि बहूनि कर्माणि कृतवानित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अद्या चिन्नू चित्तदपो नदीनां यदाभ्यो अरदो गातुमिंद्र ।
नि पर्वता अद्मसदो न सेदुस्त्वया दृळ्हानि सुक्रतो रजांसि ॥ ३

अद्य । चित् । नु । चित् । तत् । अपः । नदीनां । यत् ।
आभ्यः । अरदः । गातुं । इंद्र ।
नि । पर्वताः । अद्मऽसदः । न । सेदुः । त्वया । दृळ्हानि ।
सुक्रतो इति सुऽक्रतो । रजांसि ॥ ३

हे इंद्र अद्या चिदद्यापि नू चित्पुरापि तव नदीनां संबंधिकं तदपः कर्म वर्तते । आभ्यो नदीभ्यो गातुं मार्गमरदः प्रवहनार्थं व्यलिख इति यत्कर्म तत्सर्वदानुपक्षीणं सहतेति इत्यर्थः । अपि च त्वदाज्ञया पर्वता गिरयो निषेदुः । निषण्णाः । उत्पतनं परित्यज्य क्वचिदेव स्थाने नैश्चल्येनोपविष्टा बभूवुः । अद्मसदो न । अद्मादनीयमन्नं तदर्थं सीदंतः पुरुषा इव । यथा ते भोजनार्थं नैश्चल्येनासते तथेत्यर्थः । अतः कारणात् हे सुक्रतो शोभनकर्मन्निंद्र त्वया रजांसि सर्वे लोका दृळ्हानि दृंहितानि स्थिरीकृता आसन् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सत्यमित्तन्न त्वावाँ अन्यो अस्तींद्र देवो न मर्त्यो ज्यायान् ।
अहन्नहिं परिशयानमर्णोऽवासृजो अपो अच्छा समुद्रं ॥ ४

ग्निष्टोमे माध्यंदिनसवनेऽच्छावाकशस्त्र एतत्सूक्तं शंसनीयं। सूत्रितं च। उदिद-
स्य रिच्यते भूय इत्। आ० ५. १६.। इति॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य एतत्सूक्तं।
तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं। भूय इद्वावृधे वीर्याय स्थास्त त्या। ऐ० आ० ५. ३.।
ति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

भूय इद्वावृधे वीर्यायँ एको अजुर्यो दयते वसूनि ।
प्र रिरिचे दिव इन्द्रः पृथिव्या अर्धमिदस्य प्रति रोदसी उभे ॥ १

भूयः । इत् । ववृधे । वीर्याय । एकः । अजुर्यः । दयते ।
वसूनि ।
प्र । रिरिचे । दिवः । इन्द्रः । पृथिव्याः । अर्धम् । इत् ।
अस्य । प्रति । रोदसी इति । उभे इति ॥ १

अयमिंद्रो भूय इद्बहुतरमेव वावृधे। प्रवृद्धोऽभूत्। किमर्थं। वीर्याय वीरकर्माणि
वृत्रवधादीनि कर्तुं। एको मुख्योऽजुर्यो जरयितृभयक्यो स चेंद्रो बहूनि धनानि
दयते। स्तोतृभ्यो ददाति। तथा दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भूमेश्चाधमिंद्रः प्ररिरिचे।
अतिरिच्यते। किंचास्येंद्रस्योभे रोदसी द्यावापृथिव्यावर्धमिदर्धमेव प्रति। अस्येंद्र-
स्यार्धो भागो द्यावापृथिव्योः प्रतिनिधिर्भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अधा मन्ये बृहदसुर्यमस्य यानि दाधार नकिरा मिनाति ।
दिवेदिवे सूर्यो दर्शतो भूद्वि सद्मान्युर्विया सुक्रतुर्धात् ॥ २

अध । मन्ये । बृहत् । असुर्यम् । अस्य । यानि । दाधार ।
नकिः । आ । मिनाति ।
दिवेऽदिवे । सूर्यः । दर्शतः । भूत् । वि । सद्मानि । उर्विया ।
सुऽक्रतुः । धात् ॥ २

अथाधुनास्येंद्रस्य बृहन्महदसुर्यमसुरहननकुशलं बलं मन्ये। स्तौमि मन्यतिः स्तुतिकर्मा॥ स चेंद्रो यानि कर्माणि दाधार धारयति तानि नकिरा मिनाति। न कश्चिदपि हिनस्ति। कानि पुनस्तानि। उच्यते। दिवे दिवे प्रतिदिनं वृत्रेणावृतः सूर्यो दर्शतो दर्शनीयो भूत्। भवति। आवरकस्यासुरस्य वधेन सूर्यं प्रकाशितवानित्येकं कर्म। सुक्रतुः शोभनकर्मा स इंद्रः सद्मानि स्थानान्युर्वियोर्वीणि विस्तीर्णानि विधात्। व्यधात्। अकार्षीत्। इदमपरं कर्म। एतदादीनि बहूनि कर्माणि कृतवानित्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

अद्या चिन्नू चित्तदपो नदीनां यदाभ्यो अरदो गातुमिंद्र।

नि पर्वता अद्मसदो न सेदुस्त्वया दृळ्हानि सुक्रतो रजांसि॥ ३

अद्य। चित्। नु। चित्। तत्। अपः। नदीनां। यत्।

आभ्यः। अरदः। गातुं। इंद्र।

नि। पर्वताः। अद्मऽसदः। न। सेदुः। त्वया। दृळ्हानि।

सुक्रतो इति सुऽक्रतो। रजांसि॥ ३

हे इंद्र अद्या चिदद्यापि नू चित्पुरापि तव नदीनां संबंधिकं तदपः कर्म वर्तते। आभ्यो नदीभ्यो गातुं मार्गमरदः प्रवहनार्थं व्यलिख इति यत्कर्म तत्सर्वदानुपक्षीणं वर्तत इत्यर्थः। अपि च त्वदाज्ञया पर्वता गिरयो निषेदुः। निषण्णाः। उत्पतनं परित्यज्य क्वचिदेव स्थाने नैश्चल्येनोपविष्टा बभूवुः। अद्मसदो न। अद्मादनीयमन्नं। तदर्थं सीदंतः पुरुषा इव। यथा ते भोजनार्थं नैश्चल्येनासते तथेत्यर्थः। अतः कारणात् हे सुक्रतो शोभनकर्मन्निंद्र त्वया रजांसि सर्वे लोका दृळ्हानि दृंहितानि स्थिरीकृता आसन्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सत्यमित्तन्न त्वावाँ अन्यो अस्तींद्र देवो न मर्त्यो ज्यायान्।

अहन्नहिं परिशयानमर्णोऽवासृजो अपो अच्छा समुद्रं॥ ४

सत्यं। इत्। तत्। न। त्वाऽवान्। अन्यः। अस्ति। इंद्र।
देवः। न। मर्त्यः। ज्यायान्।
अहन्। अहिं। परिऽशयानं। अर्णः। अव। असृजः।
अपः। अच्छ। समुद्रं॥ ४

हे इंद्र वक्ष्यमाणं तत्सत्यमित्सत्यमेव नान्यत्। त्वावान् त्वत्सदृशोऽन्यो देवो नास्ति। त्वत्सदृशोऽन्यो मर्त्यो मनुष्योऽपि नैव विद्यते। ज्यायानधिकोऽपि देवो मनुष्यो वा न खल्वस्ति। इति यद्गीयते तत्सत्यमेवेत्यर्थः। अपि च त्वमर्णं उदकं परिशयानं परिहृत्य शयानमहिं मेघमहन्। अवधीः। हत्वा च समुद्रमंतरिक्षं जलधिं वाच्छाभिमुख्येनाप उदकान्यवासृजः। अधाक्ष्य स्वतया विसृष्टवानसीत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी॥

त्वमपो वि दुरो विषूचीरिंद्र दृळ्हमरुजः पर्वतस्य।
राजाभवो जगतश्चर्षणीनां साकं सूर्यं जनयन्द्यामुषासं॥ ५

त्वं। अपः। वि। दुरः। विषूचीः। इंद्र। दृळ्हं। अरुजः।
पर्वतस्य।
राजा। अभवः। जगतः। चर्षणीनां। साकं। सूर्यं।
जनयन्। द्यां। उषसं॥ ५

हे इंद्र त्वं दुरो द्वाराण्यपो विषूचीर्विविधमंचंत्यो यथा सर्वतः प्रसृता गच्छंति तथा व्यसृजः। यतस्त्वं पर्वतस्य पर्ववतो मेघस्य दृळ्हं दृढमपां बंधकप्रदेशमरुजः अभांक्षीः। अपि च त्वं जगतः सर्वैधिनीनां चर्षणीनां प्रजानां राजाभवः। अधिपतिरभवसि। किं कुर्वन्। सूर्यं द्यां द्युलोकमुषसं च तमसावृतमेतत्त्रितयं साकं युगपदेव जनयन् प्रादुर्भावयन्। प्रकाशयन्नित्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे द्वितीयो वर्गः॥

अभूरेक इति पंचर्चं पंचदशं सूक्तं भरद्वाजस्य सुहोत्रस्यार्षं। चतुर्थ्या शक्वरी शिष्टास्त्रिष्टुभः। इंद्रो देवता। अनुक्रम्यते च। अभूरेकः सुहोत्रस्तु चतुर्थी शक्वरीति॥ महाव्रते निष्केवल्य एतदादीन्यष्ट सूक्तानि शंसनीयानि। तथा पंचमारण्यकं। अभूरेको रयिपते रयीणामित्यष्टौ सूक्तानि। ऐ० आ० ५.२.। इति॥ दशरात्रस्य षष्ठेऽहनि निष्केवल्य इदं सूक्तं निविद्धानं। सूत्रितं च। इंद्र याह्युप नः प्र घा न्वस्याभूरेक इति निष्केवल्यं। आ० ८.१.। इति॥ विश्वजिति माध्यंदिनेऽच्छावाकशस्त्रे सामसूक्तेष्वेतच्छंसनीयं। सूत्रितं च। अभूरेको रयिपते रयीणामिति सामसूक्तानि। आ० ८.७.॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अभूरेको रयिपते रयीणामा हस्तयोरधिथा इंद्र कृष्टीः।

वि तोके अप्सु तनये च सूरेऽवोचंत चर्षणयो विवाचः॥ १

अभूः। एकः। रयिऽपते। रयीणां। आ। हस्तयोः।

अधिथाः। इंद्र। कृष्टीः।

वि। तोके। अप्ऽसु। तनये। च। सूरे। अवोचंत।

चर्षणयः। विऽवाचः॥ १

हे रयिपते धनस्य पालकेंद्र एकः प्रधानभूतस्त्वं रयीणां धनानां स्वाम्यभूः। अभवः। यद्वा रयीणां रयिपत इति संबंधः। एको रयिमद्देऽनुवादो यथा गवामसि गोपतिरेक इंद्र। ऋ० ७.९८.६.। इति। तदानीमेको मुख्यस्त्वं भवसीति योजनीयं। अपि च हे इंद्र त्वं हस्तयोरात्मीययोर्बाह्वोः कृष्टीः प्रजा आधिथाः। आधत्से। सर्वं जगत्तवाज्ञायां वर्तत इत्यर्थः। किंच चर्षणयो मनुष्यास्तोके पुत्रेऽप्सूदकेषु सूरे शत्रूणां प्रेरके तनये पौत्रेषु चैतेषु निमित्तभूतेषु सत्सु विवाचो विविधाः स्तुतीर्व्यवोचंत। विविधं ब्रुवंति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

त्वद्भियेंद्र पार्थिवानि विश्वाच्युता चिच्च्यावयंते रजांसि।

द्यावाक्षामा पर्वतासो वनानि विश्वं दृळ्हं भयते अज्मन्ना ते॥ २

त्वत्। भिया। इंद्र। पार्थिवानि। विश्वा। अच्युता। चित्।

च्यवयंते। रजांसि।

द्यावाक्षामा। पर्वतासः। वनानि। विश्वं। दृळ्हं। भयते।

अज्मन्। आ। ते॥ २

हे इंद्र त्वत्त्वत्तो भिया भयेन विश्वा विश्वानि व्यापकानि पार्थिवानि पृथिव्यंतरिक्षनाम। तत्र भवानि रजांस्युदकान्यच्युता चित् च्यावयितुमशक्यान्यपि च्यावयंते। मेघाः प्रच्यावयंति। वर्षंतीत्यर्थः। अपि च हे इंद्र ते तवाज्मन्नागमने सति द्यावाक्षामा द्यावापृथिव्यौ पर्वतासो गिरयो वनानि वृक्षाश्च भयं प्राप्नुवंति। किं बहुना विश्वं सर्वं दृळ्हं स्थिरं प्राणिजातं भयते। बिभेति॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं कुत्सेनाभि शुष्णमिंद्राशुषं युध्य कुयवं गविष्टौ।

दश प्रपित्वे अध सूर्यस्य मुषायश्चक्रमविवे रपांसि ॥ ३

त्वं। कुत्सेन। अभि। शुष्णं। इंद्र। अशुषं। युध्य। कुयवं।

गोऽइष्टौ।

दश। प्रऽपित्वे। अध। सूर्यस्य। मुषायः। चक्रं। अविवेः।

रपांसि। ३

हे इंद्र त्वं कुत्सेन सहाशुषं शोषयितुमशक्यं प्रबलं शुष्णं सर्वस्य शोषकमेतत्संज्ञमसुरमभियुध्य। अभ्ययुध्यः। कुत्सस्य साहाय्यार्थं तेनासुरेण सह युद्धं कृतवानसीत्यर्थः। तथा गविष्टौ। गावो वाचा इष्यंते गम्यंत इति गविष्टिः संग्रामः। तस्मिन्कुयवनामकमसुरं च दश। अदशः। हिंसितवानसि॥ दंश दशन इत्येतस्माच्छांदसे लोटि रूपं॥ अथापि च प्रपित्वे प्रपतने युद्धे सूर्यस्य चक्रं रथावयवभूतं मुषायः। अमुष्णाः। तदाप्रभृति सूर्यस्य रथ एकचक्रोऽभूत्। तथा चाम्नातं। सप्त युंजंति रथमेकचक्रं। ऋग्वे० १,१६४,२,। इति। एतस्मात्स्वस्य ऋषिः

सूर्येण सह युद्धे तत्साहाय्यार्थमागत इंद्रः सूर्यस्य चक्रमपहृतवानित्याख्यानं। सूरश्चक्रं प्र वृहज्जात ओजसा। ऋग्वे० १. १३०. ९.। इति च निगमांतरं। अपि च रपांसि पापकारीणि रक्षःप्रभृतीन्यविवेः। अस्माल्लोकादगमयः। अपधीरित्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी।

त्वं शतान्यव शंबरस्य पुरो जघंथाप्रतीनि दस्योः।
अशिक्षो यत्र शच्या शचीवो दिवोदासाय सुन्वते सुतक्रे
भरद्वाजाय गृणते वसूनि॥ ४

त्वं। शतानि। अव। शंबरस्य। पुरः। जघंथ। अप्रतीनि।
दस्योः।
अशिक्षः। यत्र। शच्या। शचीऽवः। दिवःऽदासाय। सुन्वते।
सुतऽक्रे। भरत्ऽवाजाय। गृणते। वसूनि॥ ४

हे इंद्र त्वं शतानि शतसंख्यानि दस्योरुपक्षपयितुरसुरस्य शंबरस्यैतत्संज्ञस्य पुरः पुरीरप्रतीनि॥ लिंगव्यत्ययः॥ केनाप्यप्रतिगता अवजघंथ। अवाहन्। हे शचीवः प्रज्ञावन् हे सुतक्रे अभिषुतेन सोमेन क्रीतेंद्र यत्र यस्मिन्काले सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते दिवोदासाय शच्या प्रज्ञयाशिक्षो धनानि प्रादा गृणते स्तुवते भरद्वाजाय च वसूनि प्रादाः तस्मिन्काले शांबरीः पुरोऽवजघंथेत्यन्वयः॥

॥ अथ पंचमी॥

स सत्यसत्वन्महते रणाय रथमा तिष्ठ तुविनृम्ण भीमं।
याहि प्रपथिन्नवसोप मद्रिक्प्र च श्रुत श्रावय चर्षणिभ्यः॥ ५

सः। सत्यऽसत्वन्। महते। रणाय। रथं। आ। तिष्ठ।
तुविऽनृम्ण। भीमं।

याहि। प्रऽपथिन्। अवसा। उप। मद्रिक्। प्र। च। श्रुत। श्रावय। चर्षणिऽभ्यः॥ ५

हे सत्यसत्वन्। सत्याः सत्वानो भटा यस्य स तथोक्तः। हे तुविनृम्ण। तुवि बहुलं नृम्णं धनं यस्य स तथोक्तः। हे तादृशेंद्र स त्वं महते रणाय संग्रामाय तदर्थं भीमं भयंकरमात्मीयं रथमातिष्ठ। हे प्रपथिन् प्रकृष्टमार्गेंद्र अवसा रक्षणेन सह तेन च रथेनोपयाहि आगच्छ मद्रिक् मदभिमुखः। तथा हे श्रुत विश्रुतेंद्र चर्षणिभ्यः प्रजाभ्यः प्रश्रावय च। अस्मान् प्रख्यापय च। सर्वासु प्रजासु मध्येऽस्मान् प्रख्यातान् कुर्वित्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे तृतीयो वर्गः॥

अपूर्व्येति पंचर्चं नवमं सूक्तं त्रैष्टुभमैंद्रं। द्वितीये छांदोमिकेऽहनि निष्केवल्य एतत्सूक्तं। सूत्रितं च। अपूर्व्या पुरुतमानि तां सु ते कीर्तिं। आ० ८.७। इति॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्येऽस्य सूक्तस्य विनियोग उक्तः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

अपूर्व्या पुरुतमान्यस्मै महे वीराय तवसे तुराय।
विरप्शिने वज्रिणे शंतमानि वचांस्यासा स्थविराय तक्षं॥ १

अपूर्व्या। पुरुऽतमानि। अस्मै। महे। वीराय। तवसे। तुराय।
विऽरप्शिने। वज्रिणे। शंऽतमानि। वचांसि। आसा।
स्थविराय। तक्षं॥ १

अपूर्व्याऽपूर्व्याणि पूर्वैरकृतानि नूतनानि पुरुतमानि बहुलानि शंतमानि सुखतमानि वचांसि स्तुतिरूपाणि वाक्यान्यासास्येनास्मा इंद्राय तक्षं। अतक्षं। करोमि। कीदृशाय। महे महते वीराय विविधशत्रूणां मारयित्रे तवसे तवस्विने बलवते तुराय त्वरमाणाय विरप्शिने विशेषेण स्तुत्याय वज्रिणे वज्रवते स्थविराय प्रवृद्धाय॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स मातरा सूर्येणा कवीनामवासयद्रुजदद्रिं गृणानः।

स्वाधीभिर्ऋक्वभिर्वावशान उदुस्रियाणामसृजन्निदानम् ॥ २

सः। मातरा। सूर्येण। कवीनां। अवासयत्। रुजत्।

अद्रिं। गृणानः।

सुऽआधीभिः। ऋक्वऽभिः। वावशानः। उत्। उस्रियाणां।

असृजत्। निऽदानं ॥ २

स इंद्रो मातरा मातरौ दिवं च पृथिवीं च कवीनां क्रांतदर्शिनामंगिरसामर्थाय सूर्येणावासयत्। प्राकाशयत्। किं कुर्वन्। अद्रिं गवामदर्शनाय बलेन स्थापितं पर्वतं रुजन्भंजन्। यद्वा कवीनामंगिरसामिति तृतीयार्थे षष्ठी। अंगिरोभिर्गृणानः स्तूयमान इति संबंधः। अपि च स्वाधीभिः शोभनध्यानैर्ऋक्वभिः स्तोतृभिरंगिरोभिर्वावशानः पुनः पुनः काम्यमानः सन् उस्रियाणां गवां भृत्यै पणिभिरपहृतानां गवां निदानं बंधनमुदसृजत्। अमोचयत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

स वह्निभिर्ऋक्वभिर्गोषु शश्वन्मितज्ञुभिः पुरुकृत्वा जिगाय।

पुरः पुरोहा सखिभिः सखीयन्दृळ्हा रुरोज कविभिः

कविः सन् ॥ ३

सः। वह्निऽभिः। ऋक्वऽभि.। गोषु। शश्वत्। मितज्ञुऽभिः।

पुरुऽकृत्वा। जिगाय।

पुरः। पुरःऽहा। सखिऽभिः। सखिऽयन्। दृळ्हाः।

रुरोज। कविऽभिः। कविः। सन् ॥ ३

पुरुकृत्वा बहुकर्मकृत्स इंद्रो वह्निभिर्हविषां वोढृभिर्ऋक्वभिः स्तोतृभिः प्रयत्नमदा मितज्ञुभिः संकुचितजानुभिरंगिरोभिः सह गोषु निमित्तभूतेषु जिगाय। असुरान्

जितवान्। जित्वा च पुरोहा पुराणां हंता स इंद्रः सखिभिः समानख्यानैः कविभिः क्रांतप्रज्ञैरंगिरोभिः सह सखीयन् सखित्वमात्मन इच्छन् कविः सन् स्वयमपि क्रांतप्रज्ञो भवन् दृळ्हा स्थिराः पुर आसुरीः पुरो दरोत्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स नव्याभिर्जरितारमच्छा महो वाजेभिर्महद्भिश्च शुष्मैः।

पुरुवीराभिर्वृषभ क्षितीनामा गिर्वणः सुविताय प्र याहि॥ ४

सः। नव्याभिः। जरितारं। अच्छ। महः। वाजेभिः।

महत्ऽभिः। च। शुष्मैः।

पुरुऽवीराभिः। वृषभ। क्षितीनां। आ। गिर्वणः।

सुविताय। प्र। याहि॥ ४

हे वृषभ कामानां वर्षक हे गिर्वणो गिरा स्तुत्या संभजनीयेंद्र स त्वं महो महद्भिर्वाजेभिर्वाजैरन्नैर्महद्भिः शुष्मैर्बलैश्च सह क्षितीनां प्रजानां मध्ये जरितारं स्तोतारमच्छाभिमुख्येन नव्याभिर्नव्याभिर्नवतराभिः पुरुवीराभिः पुरूणां बहूनां वीरयित्रीभिर्मरुद्भिराप्रयाहि। आगच्छ। किमर्थं। सुविताय शोभनाय। सुखप्राप्त्यर्थमित्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

स सर्गेण शवसा तक्तो अत्यैरप इंद्रो दक्षिणतस्तुराषाट्।

इत्था सृजाना अनपावृदर्थं दिवेदिवे विविषुरप्रमृष्यं॥ ५

सः। सर्गेण। शवसा। तक्तः। अत्यैः। अपः। इंद्रः।

दक्षिणतः। तुराषाट्।

इत्था। सृजानाः। अनपऽवृत्। अर्थं। दिवेऽदिवे। विविषुः।

अप्रऽमृष्यं॥ ५

स्वराषाट् स्वराणां हिंसकानां सोढाभिभविता स इंद्र सर्गेण सर्वदोद्युक्तेन यशसा यशोनाम्नैरश्वैः सततगामिभिस्तेजोभिर्वा तक्तः संगतः सन् दक्षिणतो दक्षिणायनेऽप उदकानि विसृजतीति शेषः। इत्थेत्थमनेन प्रकारेण सृजानाः सृज्यमाना आपोऽर्थं गंतव्यमप्रत्यस्थमन्यैरक्षोभ्यं समुद्रं दिवे दिवे प्रतिदिनमपावृत् अपावर्तनं पुनरागमनं यथा न भवति तथा विविद्युः। व्याप्नुवंति॥ अर्तेस्थन्प्रत्ययांतस्य रूपमर्थमिति॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुर्थो वर्गः॥

य ओजिष्ठ इति पंचर्चं दशमं सूक्तं शुनहोत्रस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। अनुक्रम्यते च। य ओजिष्ठः शुनहोत्रस्त्विति॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य उक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

य ओजिष्ठ इंद्र तं सु नो दा मदो वृषन्त्स्वभिष्टिर्दास्वान्।
सौवश्व्यं यो वनवत्स्वश्वो वृत्रा समत्सु सासहदमित्रान्॥ १

यः। ओजिष्ठः। इंद्र। तं। सु। नः। दाः। मदः। वृषन्।
सुऽअभिष्टिः। दास्वान्।
सौवश्व्यं। यः। वनवत्। सुऽअश्वः। वृत्रा। समत्ऽसु।
ससहत्। अमित्रान्॥ १

हे वृषन् कामानां वर्षयितरिंद्र त्वं यः पुत्र ओजिष्ठ ओजस्वितमो बलवत्तमो मदस्तव मादयिता। स्तुतिभिः स्तोतेत्यर्थः। स्वभिष्टिः शोभनाभ्येषणो दास्वान्। हविषां दानं दाः। तद्वान्। एवंगुणविशिष्टं तं पुत्रं नोऽस्मभ्यं सु सुष्ठु दाः। देहि। यः पुत्रः स्वश्वः सन् समत्सु संग्रामेषु सौवश्व्यं शोभनाश्वानां समूहं वनवत् हिंस्यात्। तथा वृत्रा वृत्रान् वारयितॄनमित्रान् शत्रूंश्च सासहत् अत्यर्थमभिभवेत् तं दा इत्यन्वयः॥

॥ अथ द्वितीया॥

त्वां हीन्द्रावसे विवाचो। हवंते चर्षणयः शूरसातौ।
त्वं विप्रेभिर्वि पणीँरशायस्त्वोत इत्सनिता वाजमर्वा॥ २

त्वां । हि । इंद्र । अवसे । विऽवाचः । हवंते । चर्षणयः ।

शूरऽसातौ ।

त्वं । विप्रेभिः । वि । पणीन् । अशायः । त्वाऽऊतः । इत् ।

सनिता । वाजं । अर्वा ॥ २

हे इंद्र त्वां हि त्वामेव विवाचो विविधस्तुतिरूपा वाचो येषां तादृशाश्चर्षणयो मनुष्याः शूरसातौ शूरैः संभजनीये संग्रामेऽवसे रक्षणार्थं हवंते। आह्वयंति। किंच त्वं विप्रेभिर्विप्रैर्मेधाविभिरंगिरोभिः सार्धं पणीन्। वलस्यानुचरा असुराः पणयः। तान्व्यशायः। विशेषेणाशाययः। हतवानित्यर्थः। अतस्त्वोत इत् त्वयोतो रक्षित एव सनिता संभक्ता पुरुषो वाजमन्नमर्वाभिगंता भवति॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं ताँ इंद्रोभयाँ अमित्रान्दासा वृत्राण्यार्या च शूर ।

वधीर्वनेव सुधितेभिरत्कैरा पृत्सु दर्षि नृणां नृतम ॥ ३

त्वं । तान् । इंद्र । उभयान् । अमित्रान् । दासा । वृत्राणि ।

आर्या । च । शूर ।

वधीः । वनाऽइव । सुऽधितेभिः । अत्कैः । आ । पृत्ऽसु ।

दर्षि । नृणां । नृऽतम ॥ ३

हे इंद्र त्वं तानुभयानुभयविधानमित्रान् शत्रून्वधीः। अहिंसीः। के त उभयविधाः। दासोपक्षपयितृत्वकर्म विरोधिनो वलप्रभृतीनसुरान्॥ सुपां सुलुगिति शस आकारः॥ आर्याणि कर्मानुष्ठातृत्वेन श्रेष्ठानि वृत्राण्यावरकाणि विश्वरूपादीनि च तानुभयविधान् हे शूर त्वं हतवानित्यर्थः। नृणां नेतॄणां मध्ये नृतमातिशयेन नेतर्हे इंद्र पृत्सु संग्रामेषु सुधितेभिः सुष्ठु निहितैरत्कैरात्मीयैरायुधैरादर्षि। ५
अन्यानपि शत्रूनादर्षयसि। विदारयसि। तत्र दृष्टांतः। वनेव वनानीव। यथा वृक्षजातानि कुठारादिभिश्छिनत्ति तद्वत्॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स त्वं न इंद्राकवाभिरूती सखा विश्वायुरविता वृधे भूः।

स्वर्षाता यद्ध्वयामसि त्वा युध्यंतो नेमधिता पृत्सु शूर ॥ ४

सः। त्वं। नः। इंद्र। अकवाभिः। ऊती। सखा।

विश्वऽआयुः। अविता। वृधे।

स्वःऽसाता। यत्। ह्वयामसि। त्वा। युध्यंतः। नेमऽधिता।

पृत्ऽसु। शूर ॥ ४

हे इंद्र स तादृशस्त्वमकवाभिरकुत्सिताभिरूती ऊतिभी रक्षाभिर्नोऽस्माकं वृधे वर्धनायाविता रक्षिता भूः। भव। तथा विश्वायुः सर्वतो गंता त्वमस्माकं सखा च भव। नेमधिता। नेमशब्दोऽर्धवाची। उक्तं च। त्वो नेम इत्यर्धस्येति। अर्धाः कतिपयाः पुरुषा धीयंत एष्विति नेमधितयः संग्रामाः। तादृशेषु पृत्सु पृतनासु संग्रामेषु युध्यंतो युद्धं कुर्वंतो वयं स्वर्षाता स्वः सुष्ठ्वरणीयं धनं तस्य संभजनार्थं हे शूर त्वां यद्यदा ह्वयामसि आह्वयामः तदानीं त्वमविता सखा च भवेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नूनं न इंद्रापराय च स्या भवा मृळीक उत नो अभिष्टौ।

इत्था गृणंतो महिनस्य शर्मन्दिवि ष्याम पार्ये गोषतमाः ॥ ५

नूनं। नः। इंद्र। अपराय। च। स्याः। भव। मृळीकः।

उत। नः। अभिष्टौ।

इत्था। गृणंतः। महिनस्य। शर्मन्। दिवि। स्याम।

पार्ये। गोसऽतमाः ॥ ५

त्वां । हि । इंद्र । अवसे । विऽवाचः । हवंते । चर्षणयः ।

शूरऽसातौ ।

त्वं । विप्रेभिः । वि । पणीन् । अशायः । त्वाऽऊतः । इत् ।

सनिता । वाजं । अर्वा ॥ २

हे इंद्र त्वां हि त्वामेव विवाचो विविधस्तुतिरूपा वाचो येषां तादृशाश्चर्षणयो मनुष्याः शूरसातौ शूरैः संभजनीये संग्रामेऽवसे रक्षणार्थं हवंते । आह्वयंति । किंच त्वं विप्रेभिर्विप्रैर्मेधाविभिरंगिरोभिः सार्धं पणीन् । वलस्यानुचरा असुराः पणयः । तान्व्यशायः । विशेषेणाशाययः । हतवानित्यर्थः । अतस्त्वोत इत् त्वयोतो रक्षित एव सनिता संभक्ता पुरुषो वाजमन्नमर्वाभिगंता भवति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

त्वं ताँ इंद्रोभयाँ अमित्रान्दासा वृत्राण्यार्या च शूर ।
वधीर्वनेव सुधितेभिरत्कैरा पृत्सु दर्षि नृणां नृतम ॥ ३

त्वं । तान् । इंद्र । उभयान् । अमित्रान् । दासा । वृत्राणि ।

आर्या । च । शूर ।

वधीः । वनाऽइव । सुऽधितेभिः । अत्कैः । आ । पृत्ऽसु ।

दर्षि । नृणां । नृऽतम ॥ ३

हे इंद्र त्वं तानुभयानुभयविधानमित्राम् शत्रून्वधीः । अहिंसीः । के त उभयविधाः । दासोपक्षयितृत्वेन विरोधिनो बलप्रभृतीनसुरान् ॥ सुपां सुलुगिति शस आकारः ॥ आर्याण्यपि कर्मानुष्ठातृत्वेन श्रेष्ठानि वृत्राण्यावरकाणि विश्वरूपादीनि च तानुभयविधान् हे शूर त्वं हतवानित्यर्थः । नृणां नेतृणां मध्ये नृतमातिशयेन नेतर्हे इंद्र पृत्सु संग्रामेषु सुधितेभिः सुष्ठु निहितैरत्कैरात्मीयैरायुधैरादर्षि । अन्यानपि शत्रूनादृणासि । विदारयसि । तत्र दृष्टांतः । वनेव वनानीव । यथा वृक्षजातानि कुठारादिभिश्छिनत्ति तद्वत् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

स त्वं न इंद्राकवाभिरूती सखा विश्वायुरविता वृधे भूः।

स्वर्षाता यद्ध्वयामसि त्वा युध्यंतो नेमधिता पृत्सु शूर॥ ४

सः। त्वं। न। इंद्र। अकवाभिः। ऊती। सखा।

विश्वऽआयुः। अविता। वृधे।

स्वःऽसाता। यत्। ह्वयामसि। त्वा। युध्यंतः। नेमऽधिता।

पृत्ऽसु। शूर॥ ४

हे इंद्र स तादृशस्त्वमकवाभिरकुत्सिताभिरूती ऊतिभी रक्षाभिर्नोऽस्माकं वृधे वर्धनायाविता रक्षिता भूः। भव। तथा विश्वायुः सर्वतो गंता त्वमस्माकं सखा च भव। नेमधिता। नेमशब्दोऽर्धवाची। उक्तं च। त्वो नेम इत्यर्धस्येति। अर्धाः कतिपयाः पुरुषा धीयंत एष्विति नेमधितयः संग्रामाः। तादृशेषु पृत्सु पृतनासु संग्रामेषु युध्यंतो युद्धं कुर्वंतो वयं स्वर्षाता स्वः सुष्ठ्वरणीयं धनं तस्य संभजनार्थं हे शूर त्वां यद्यदा ह्वयामसि आह्वयामः तदानीं त्वमविता सखा च भवेत्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी ॥

नूनं न इंद्रापराय च स्या भवा मृळीक उत नो अभिष्टौ।

इत्था गृणंतो महिनस्य शर्मन्दिवि ष्याम पार्ये गोषतमाः॥ ५

नूनं। नः। इंद्र। अपराय। च। स्याः। भव। मृळीकः।

उत। नः। अभिष्टौ।

इत्था। गृणंतः। महिनस्य। शर्मन्। दिवि। स्याम।

पार्ये। गोसऽतमाः॥ ५

हे इंद्र त्वं नूनमद्य नोऽस्माकं स्याः। अस्मदीयो भव। अपराय चापरस्मिन्नन्यस्मिन्नपि कालेऽस्मदीयो भव। उतापि च त्वं नोऽस्माकमभिष्टार्थाभिगमने सति मृळीकः सुखयिता भव। इत्थेत्यमनेन प्रकारेण गृणंतः स्तुवंतो वयं गोष तथा महिनस्य महतस्तव संबंधिनि दिवि द्योतमाने पार्ये दुःखस्य पारके शर्मन् शर्मणि सुखे स्याम। वर्तमाना भवेम॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचमो वर्गः॥

सं च त्वे जग्मुरिति पंचर्चमेकादशं सूक्तं शुनहोत्रस्यार्षं। सं च त्वे इत्यनुक्रांतं॥ तृतीये छांदोमिकेऽहनीदमादिके द्वे सूक्ते। सूत्रितं च। सं च त्वे जग्मुरिति सूक्ते। आ० ८. ७.। इति॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य उक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

सं च त्वे जग्मुर्गिर इंद्र पूर्वीर्वि च त्वद्यंति विभ्वो मनीषाः।

पुरा नूनं च स्तुतय ऋषीणां पस्पृध्र इंद्रे अध्युक्थार्का॥ १

सं। च। त्वे इति। जग्मुः। गिरः। इंद्र। पूर्वीः। वि। च।

त्वत्। यंति। विऽभ्वः। मनीषाः।

पुरा। नूनं। च। स्तुतयः। ऋषीणां। पस्पृध्रे। इंद्रे।

अधि। उक्थऽअर्काः॥ १

हे इंद्र त्वे त्वयि पूर्वीर्बह्व्यो गिरः स्तुतयश्च संजग्मुः। संगच्छंते। त्वत्त्वत्तो विभ्वो विभ्वो विस्तृता मनीषाः स्तोतॄणां मतयश्च वियंति। विविधं निर्गच्छंति। शेषः परोक्षकृतः। पुरा पूर्वस्मिन्काले नूनमद्य च ऋषीणामतींद्रियार्थदर्शिनां भरद्वाजादीनां स्तुतयः स्तोत्राणींद्रेऽधिकं पस्पृध्रे। अस्पर्धंत। अहमहमिकयेंद्रस्य स्तवने त्वरिता बभूवुरित्यर्थः। तथोक्थार्काः। उक्थं शस्त्रं। तद्रूपाण्यर्काण्यर्चनसाधनानि स्तोत्राणि च पस्पृधे। अस्पर्धंत॥

॥ अथ द्वितीया ॥

पुरुहूतो यः पुरुगूर्त ऋभ्वाँ एकः पुरुप्रशस्तो अस्ति यज्ञैः ।
रथो न महे शवसे युजानोऽस्माभिरिंद्रो अनुमाद्यो भूत् ॥ २

पुरुऽहूतः । यः । पुरुऽगूर्तः । ऋभ्वा । एकः । पुरुऽप्रशस्तः ।
अस्ति । यज्ञैः ।
रथः । न । महे । शवसे । युजानः । अस्माभिः । इंद्रः ।
अनुऽमाद्यः । भूत् ॥ २

पुरुहूतो बहुभिराहूतः पुरुगूर्तो बहुभिरुद्यमित ऋभ्वा महानेकः प्रधानभूत एवंगुणविशिष्टो य इंद्रो यज्ञैर्यष्टृभिः पुरुभिर्यजनसाधनैः स्तोत्रैर्वा पुरुप्रशस्तोऽस्ति बहुधा प्रशस्तः स्तुतो भवति स इंद्रो रथो न रथ इव महे महते शवसे बलाय तदर्थं युजानोऽस्मत्स्तुतिभिर्युज्यमानः सन् अस्माभिः स्तोतृभिरनुमाद्यो भूत्। सर्वदा स्तुत्यो भवतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

न यं हिंसंति धीतयो न वाणीरिंद्रं नक्षंतीदभि वर्धयंतीः ।
यदि स्तोतारः शतं यत्सहस्रं गृणंति गिर्वणसं शं तदस्मै ॥ ३

न । यं । हिंसंति । धीतयः । न । वाणीः । इंद्रं । नक्षंति ।
इत् । अभि । वर्धयंतीः ।
यदि । स्तोतारः । शतं । यत् । सहस्रं । गृणंति । गिर्वणसं ।
शं । तत् । अस्मै ॥ ३

यमिंद्रं धीतयः कर्माणि परिचरणानि न हिंसंति न बाधंते। वाणीर्वाचः स्तुतयश्च यं न बाधंते। दातृत्वसमर्थः पुरुषोऽन्यकृतैः परिचरणैः स्तुतिभिश्च श्रमं खिद्यतेऽयं चेंद्रस्तु बहुधनत्वाद्दातृत्वाच्च सर्वैः प्रयुज्यमानानि परिचरणानि स्तोत्राणि

च बाधहेतवो नाभूवन्नित्यर्थः । किं तर्हीत्यत आह । तमिंद्रं वर्धयंतीर्वर्धयंत्योऽभिनक्षंति । अभिगच्छंति । अपि च गिर्वणसं गिरा संभक्तारमिंद्रं शतं शतसंख्याकाः स्तोतारो यदि रणंति स्तुवंति । यद्यदि च सहस्रं सहस्रसंख्याकाः स्तोतारः स्तुवंति तत्सर्वं स्तोत्रगणा इंद्राय शं सुखकरं भवति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्मा एतद्दिव्य१र्चेव मासा मिमिक्ष इंद्रे न्ययामि सोमः

जनं न धन्वन्नभि सं यदापः सत्रा वावृधुर्हवनानि यज्ञैः ॥ ४

अस्मै । एतत् । दिवि । अर्चाऽइव । मासा । मिमिक्षः ।

इंद्रे । नि । अयामि । सोमः ।

जनं । न । धन्वन् । अभि । सं । यत् । आपः । सत्रा ।

ववृधुः । हवनानि । यज्ञैः ॥ ४

एतदेतस्मिन्दिवि दिवसे सौत्येऽहन्यर्चेवार्चनसाधनेन स्तोत्रेणेव मासा मनिनेंद्राय त्वा वृत्रघ्न इत्यादिमंत्रसाध्येन युक्तो मिमिक्षो वसतीवर्यैकधनाख्याभिरद्भिरासिक्तः सोमोऽस्मै ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ अस्मिन्निंद्रे न्ययामि । नियतोऽभूत् । यद्वास्मा इंद्रायैतत्स्तोत्रं ब्रवाणीति शेषः । दिवि द्युलोकेऽर्चेवार्कः सूर्य इव मासा । लुप्तोपमेतत् । माति परिच्छिनत्तीति मासश्चंद्रमाः । स इव मिमिक्षो वृष्ट्युदकानां सेक्ता य इंद्रो वर्ततेऽस्मिन्निंद्रेऽभिषुतः सोमो नियम्यते स्म । किंच तमिंद्रं यज्ञैर्यजनसाधनैः पुरोडाशादिभिर्हविर्भिः सार्धं हवनानि स्तोत्राणि सत्रा सह वावृधुः । अवर्धयन् । तत्र दृष्टांतः । धन्वन्धन्वनि मरुदेशेऽपि अभिमुखं संयत् सम्यग्यत्यो गच्छंत्य आपो जनं प्राणिनमिव । यथा मरुदेश उपलभ्यमाना आपः प्राणिन र्धयंति तद्वत् ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अस्मा एतन्मह्यांगूषमस्मा इंद्राय स्तोत्रं मतिभिरवाचि ।

असद्यथा महति वृत्रतूर्य इंद्रो विश्वायुरविता वृधश्च ॥ ५

अस्मै। एतत्। महि। आङ्गूषम्। अस्मै। इन्द्राय। स्तोत्रम्।
मतिऽभिः। अवाचि।

असत्। यथा। महति। वृत्रऽतूर्ये। इन्द्रः। विश्वऽआयुः।
अविता। वृधः। च॥ ५

अस्मा इंद्राय महि महदेतदांगूषं स्तोत्रं मतिभिः स्तोतृभिरवाचि। उक्तमभूत्। अस्मा इंद्राय स्तोत्रमिति पुनरुक्तिरादरार्था। विश्वायुः सर्वस्य गंता स इंद्रो महति प्रभूते वृत्रतूर्ये संग्रामे यथा येन प्रकारेणास्माकमविता रक्षको वृधो वर्धयिता चासत् भवेत् तथावाचीत्यन्वयः॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे षष्ठो वर्गः॥

कदा भुवन्निति पंचर्चं द्वादशं सूक्तं नरस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। तथा चानुक्रांतं। कदा नरस्त्विति॥ तृतीये छंदोमे महाव्रते च निष्केवल्य उक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

कदा भुवन्रथक्षयाणि ब्रह्म कदा स्तोत्रे सहस्रपोष्यं दाः।
कदा स्तोमं वासयोऽस्य राया कदा धियः करसि वाजरत्नाः॥१

कदा। भुवन्। रथऽक्षयाणि। ब्रह्म। कदा। स्तोत्रे।
सहस्रऽपोष्यम्। दाः।

कदा। स्तोमम्। वासयः। अस्य। राया। कदा। धियः।
करसि। वाजऽरत्नाः॥ १

हे इंद्र ब्रह्म ब्रह्माणि स्तोत्राणि त्वदीयानि रथक्षयाणि रथनिवासानि कदा कस्मिन्काले भुवन्। भवेयुः। रथेऽवस्थितं त्वां कदा प्राप्नुवंतीत्यर्थः। कदा कस्मिन्काले स्तोत्रे स्तुवते मह्यं सहस्रपोष्यं सहस्रसंख्याकपुरुषपोषकं गोसमूहं पुत्रं वा दाः। कदा चास्य मम स्तोतुः स्तोमं स्तोत्रं राया धनेन वासयः। व्यापयेः। धियः कर्माणि चाग्निहोत्रादीनि वाजरत्ना वाजैरन्नै रमणीयाः कदा कस्मिन्काले करसि कुर्याः। एवं स्तोता फलस्य विलंबमसहमान इंद्रमनया पृष्टवान्॥

॥ अथ द्वितीया ॥

कुविँत्स्विँत्तदिंद्र यन्नृभिर्नॄन्वीरैर्वीरान्नीळयासे जयाजीन् ।

त्रिधातु गा अधिं जयासि गोष्विंद्रं द्युम्नं स्वंर्वद्धेह्यस्मे ॥ १

कुविँत् । स्वित् । तत् । इंद्र । यत् । नृऽभिः । नॄन् । वीरैः ।

वीरान् । नीळयासे । जयं । आजीन् ।

त्रिऽधातु । गाः । अधिं । जयासि । गोषुं । इंद्रं । द्युम्नं ।

स्वंःऽवत् । धेहि । अस्मे इतिं ॥ २

मलस्य विशंवनसङ्गमान ऋषिरनयापीद्रं पृच्छति । हे इंद्र कुविंत्स्वित्कदा खलु तद्भवेत् । नृभिरस्मदीयैः पुरुषैर्नॄन् नृ शत्रुपुरुषान् तथा वीरैरस्मदीयैः पुत्रैर्वीरान् शत्रुपुत्रांश्च यन्नीळयासे त्वं संश्लेषयेः संयोजयेः ॥ नीळयतिः संश्लेषणकर्मा ॥ ईदृशं युद्धे यत्संश्लेषणं तत्कदा भवेदिति वितर्कः । अपि चास्मदर्थं त्वमाजीन् संग्रामान् कदा जय । जयेः । कदा च गोष्वभिगंतृषु शत्रुषु विद्यमानास्त्रिधातु त्रिधातूनां क्षीरदधिघृतानां त्रयाणां धारयित्रीर्गा अधिजयासि । अधिकं जयेः । हे इंद्र त्वं स्वर्वत् व्याप्तिमत् द्युम्नं धनमस्मे अस्मासु कदा धेहि । धारयेः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

कुविँत्स्विँत्तदिंद्र यज्जरित्रे विश्वप्सु ब्रह्मं कृणवंः शविष्ठ ।

कदा धियो न नियुतौ युवासे कदा गोमंघा हवंनानि गच्छाः ॥ ३

कुविँत् । स्वित् । तत् । इंद्र । यत् । जरित्रे । विश्वऽप्सुं ।

ब्रह्मं । कृणवंः । शविष्ठ ।

कदा । धियंः । न । निऽयुतंः । युवासे । कदा । गोऽमंघा ।

हवंनानि । गच्छाः ॥ ४

अत्रापि कतिचित् प्रश्नाः क्रियंते। हे इंद्र कर्हि स्वित्कदा खलु तद्भवेत्। हे शविष्ठ बलवत्तमेंद्र त्वं जरित्रे स्तोत्रे विश्वप्सु बहुविधरूपं ब्रह्मान्नं कृणवः करोषीति यत् तत्कदा भवेदिति वितर्कः। कदा च धियः कर्माणि। नेति समुच्चये। नियुतः स्तुतीश्च युवासे। आत्मनि योजयेः। कदा च त्वं गोमघा गोमघानि गवां दातॄणि॥ मंहतेर्दानार्थस्य रूपमुत्तरपदं॥ हवनानि स्तोत्राणि गच्छाः। अभिगच्छेः॥

॥ अथ चतुर्थी॥

स गोमघा जरित्रे अश्वचंद्रा वाजश्रवसो अधि धेहि पृक्षः।
पीपिहीषः सुदुघामिंद्र धेनुं भरद्वाजेषु सुरुचो रुरुच्याः॥ ४

सः। गोऽमघाः। जरित्रे। अश्वऽचंद्राः। वाजऽश्रवसः।
अधि। धेहि। पृक्षः।
पीपिहि। इषः। सुऽदुघां। इंद्र। धेनुं। भरत्ऽवाजेषु।
सुऽरुचः। रुरुच्याः॥ ४

हे इंद्र स त्वं जरित्रे स्तोत्रे गोमघा गवां दात्रीरश्वचंद्रा अश्वैराह्लादयंतीर्वाजश्रवसा वाजैर्बलैः प्रसिद्धा एवंभूताः पृक्षोऽन्नानि भरद्वाजेषु भरद्वाजपुत्रेष्वस्मास्वधि धेहि। धारय। तथैषस्तान्यन्नानि सुदुघां शोभनदोग्ध्रीं धेनुं मां च हे इंद्र पीपिहि। प्यायय। अपि च ता रुचो गोश्च सुरुचः शोभनदीप्तयो यथा भवंति तथा त्वं रुरुच्याः। दीपयेः। शोभनदीप्तियुक्ताश्च ताः संत्वित्यर्थः॥

॥ अथ पंचमी॥

तमा नूनं वृजनमन्यथा चिच्छूरो यच्छक्र वि दुरो गृणीषे।
मा निररं शुक्रदुघस्य धेनोरांगिरसान्ब्रह्मणा विप्र जिन्व॥ ५

तं। आ। नूनं। वृजनं। अन्यथा। चित्। शूरः। यत्।
शक्र। वि। दुरः। गृणीषे।

मा। निः। अरं। शुक्रऽदुघस्य। धेनोः। आंगिरसान्।

ब्रह्मणा। विप्र। जिन्व॥ ५

हे इंद्र त्वं नूनमद्यतनं वृजनं बाधकमस्मदीयं शत्रुमन्यथा विदन्येनैव प्रकारेण योजय। येन प्रकारेण सर्वे जीवंति तद्विलक्षणं प्रकारं मरणाख्यं प्रापयेत्यर्थः। आकारः पूरकः। हे शक्र सर्वकार्येषु शक्तेंद्र शूरः शौर्योपेतो वि दुरो विशेषेण दारयिता शत्रूणां। यद्वा दुरो द्वाराणि शत्रुसंबंधीनि विघटयंस्त्वं यद्यस्माकं समीपे अस्माभिः शूयसे तस्मात्कारणात् शुक्रदुघस्य शुक्राणां निर्मलानां दोग्धुरिंद्रस्य धेनोर्मंत्रः स्तोत्रात्मा निररं। मा निर्गच्छेत्। यद्वा शुक्रस्य पयसो दोग्ध्र्या धेनोस्त्वया दत्ताया गोः सकाशान्मा निर्गच्छेत्॥ अर्तिरिताख्यातस्य गतावित्यस्य रूपं॥ सा सर्वदास्मास्तु निवसत्वित्यर्थः। हे विप्र प्राज्ञेंद्र आंगिरसानंगिरोगोत्रजातानस्मान् ब्रह्मणान्नेन जिन्व। प्रीणय॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे सप्तमो वर्गः॥

सत्रा मदास इति पंचर्चं त्रयोदशं सूक्तं नरस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। सत्रेत्यनुक्रांतं॥ पृष्ठ्यस्य पंचमेऽहनि निष्केवल्य एतत्सूक्तं शस्यं। सूत्रितं च। प्रेदं ब्रह्मेंद्रो मदाय सत्रा मदास इति निष्केवल्यं। आ० ७. १२. । इति॥ विश्वजिति माध्यंदिनसवने शयास्थः यस्य इदं सामप्रगाथ्यं शंसनीयं। सूत्रितं च। सत्रा मदासो यो जात एवाभूरेक इति सामसूक्तानि। आ० ८. ७. । इति॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्य उक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

सत्रा मदासस्तव विश्वजन्याः सत्रा रायोऽध ये पार्थिवासः।

सत्रा वाजानामभवो विभक्ता यद्देवेषु धारयथा असुर्यं॥ १

सत्रा। मदासः। तव। विश्वऽजन्याः। सत्रा। रायः। अध।

ये। पार्थिवासः।

सत्रा। वाजानां। अभवः। विऽभक्ता। यत्। देवेषु।

धारयथाः। असुर्यं॥ १

हे इंद्र तव त्वदीया मदासः सोमपानजनिता मदाः सत्रा। सत्यनामैतत्। सत्यं विश्वजन्याः सर्वजनहिता भवंति। यद्वा सत्रेति महन्नाम। महांतस्तव मदा इति योज्यं। अथापि च पार्थिवासः पृथिव्युपलक्षिते लोकत्रये भवास्त्वदीया ये रायो धनसमूहाः संति तेऽपि सत्रा सत्यं विश्वजनहिता भवंतीत्यन्वयः। किंच त्वं वाजानामन्नानां सत्रा सत्यं विभक्ता दाताभवः। अभवि। यद्वा सत्रा महतां वाजानामिति योज्यं। यद्यस्माद्देवेषु मध्येऽसुर्यं बलं धारयथा अतः कारणाज्जयं करोषीत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

अनु प्र येजे जन ओजो अस्य सत्रा दधिरे अनु वीर्याय।
स्यूमगृभे दुधयेऽर्वते च क्रतुं वृंजंत्यपि वृत्रहत्ये॥ २

अनु। प्र। येजे। जनः। ओजः। अस्य। सत्रा। दधिरे। अनु। वीर्याय।
स्यूमऽगृभे। दुधये। अर्वते। च। क्रतुं। वृंजंति। अपि। वृत्रऽहत्ये॥ २

अस्येंद्रस्यौजो बलं जनो यजमानोऽनु प्र येजे। संततं प्रकर्षेण यजते। पूजयति। अपि च तमिंद्रं वीर्याय वीरकर्म कर्तुं सत्रा सत्यमनुदधिरे। पुरोदधिरे यजमानाः। यद्वा सत्रा महांतमिंद्रमिति योज्यं। अपि च स्यूमगृभे स्यूमः स्यूतानविच्छेदेन वर्तमानान् शत्रून् गृह्णते दुधये। दुधिर्हिंसाकर्मा। तेषां हिंसकायार्वते शत्रूणामभिगंत्रे च तस्मा इंद्राय क्रतुं कर्म परिचर्यात्मकं वृंजंति निष्पादयंति। किमर्थं। वृत्रहत्ये वृत्रस्य मारकस्य शत्रोर्हननिमित्तं॥

॥ अथ तृतीया॥

तं सध्रीचीरूतयो वृष्ण्यानि पौंस्यानि नियुतः सश्चुरिंद्रं।
समुद्रं न सिंधव उक्थशुष्मा उरुव्यचसं गिर आ विशंति॥ ३

तं। सध्रीचीः। ऊतयः। वृष्ण्यानि। पौंस्यानि। निऽयुतः।

सश्चुः। इंद्रं।

समुद्रं। न। सिंधवः। उक्थऽशुष्माः। उरुऽव्यचसं। गिरः।

आ। विशंति॥ ३

तमिंद्रमूतयो मरुतः सध्रीचीः सध्रीच्यः संगता भूत्वा सश्चुः। सचंते। सेवंते। यद्वोतयस्तर्पकाण्यन्नानि सह वर्तमानानि भूत्वा सेवंते। तथा वृष्ण्यानि वीर्याणि पौंस्यानि बलानि च नियुतो रथे युज्यमाना वडवाश्च तमिंद्रं सेवंते। अपि चोक्थशुष्माः। उक्थं शस्त्रं। तदेव बलं यासां तादृशा गिरः स्तुतय उरुव्यचसं विस्तीर्णव्याप्तिकं तमिंद्रमाविशंति। प्रविशंति। तत्र दृष्टांतः। समुद्रं न सिंधवः। यथा स्यंदनशीला नद्यः समुद्रमाविशंत्याविश्य च विभक्ततया न दृश्यंते एवं सर्वा अपि स्तुतय इंद्रेणैकीभवंतीत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्थी॥

स रायस्खामुप सृजा गृणानः पुरुश्चंद्रस्य त्वमिंद्र वस्वः।

पतिर्बभूथासमो जनानामेको विश्वस्य भुवनस्य राजा॥ ४

सः। रायः। खां। उप। सृज। गृणानः। पुरुऽचंद्रस्य।

त्वं। इंद्र। वस्वः।

पतिः। बभूथ। असमः। जनानां। एकः। विश्वस्य।

भुवनस्य। राजा॥ ४

हे इंद्र गृणानः स्तूयमानः स त्वं रायो धनस्य खां। नदीनामैतत्। अत्र तत्संबद्धा धारा लक्ष्यते। धारामुपसृज। विसृज। अस्मासु संयोजयेत्यर्थः। कीदृशस्य धनस्य। पुरुश्चंद्रस्य बहूनामाह्लादकस्य वस्वो निवासकस्य। अपि चासमोऽनुपमः सर्वोत्कृष्टस्त्वं जनानां सर्वेषां प्राणिनां पतिरधिपतिर्बभूथ। तथा विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्य भूतजातस्यैकोऽसाधारणो राजेश्वरश्च बभूविथ॥

॥ अथ पंचमी ॥

स तु श्रुधि श्रुत्या यो दुवोयुर्द्यौर्न भूमाभि रायो अर्यः।
असो यथा नः शवसा चकानो युगेयुगे वयसा चेकितानः॥ ५

सः। तु। श्रुधि। श्रुत्या। यः। दुवःऽयुः। द्यौः। न। भूम।
अभि। रायः। अर्यः।
असः। यथा। नः। शवसा। चकानः। युगेऽयुगे। वयसा।
चेकितानः॥ ५

हे इंद्र श्रुत्या श्रुत्यानि श्रोतव्यानि स्तोत्राणि तु क्षिप्रं श्रुधि। शृणु। यस्त्वं दुवोयुरस्मदीयं परिचरणमात्मन इच्छन् अर्योऽरेः संबंधीनि रायो धनानि भूम बहुतराणि द्यौर्न सूर्य इवाभिभवसि स त्वं श्रुधीत्यन्वयः। अपि च शवसात्मीयेन बलेन स्तोतव्येन युक्तश्चकानः स्तूयमानो युगे युगे काले काले वयसा हविर्लक्षणेनान्नेन चेकितानः प्रज्ञायमानस्त्वं यथा येन प्रकारेण नोऽस्माकमसाधारणोऽसि तथासः। स्याः।

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमेऽष्टमो वर्गः॥

अर्वाग्रथमिति पंचर्चं चतुर्दशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। अर्वाग्रथमित्यनुक्रांतं॥ षष्ठाह्ने निष्केवल्य उक्तो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अर्वाग्रथं विश्ववारं त उग्रेंद्र युक्तासो हरयो वहंतु।
कीरिश्चिद्धि त्वा हवते स्वर्वानृधीमहि सधमादस्ते अद्य॥ १

अर्वाक्। रथं। विश्वऽवारं। ते। उग्र। इंद्र। युक्तासः।
हरयः। वहंतु।
कीरिः। चित्। हि। त्वा। हवते। स्वःऽवान्। ऋधीमहि।
सधऽमादः। ते। अद्य॥ १

हे उग्रोद्गूर्णबलेंद्र युक्तासो रथेन युक्ता हरयोऽश्वास्ते त्वदीयं विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं रथमर्वागस्मदभिमुखं वहंतु। आनयंतु। हि यस्मात् स्वर्वान्। स्वः सुष्ठ्वरणीयं युजानं। तद्वान् कीरिश्चित् स्तोता भरद्वाज ऋषिस्त्वां हवते आह्वयति तस्मात्कारणात्त्वदीयं रथमभिमुखं वहंत्वित्यर्थः। वयं चाद्येदानीं ते त्वया सधमादः सह माद्यंत ऋधीमहि। समृद्धा भवेम॥

तृतीये पर्यायेऽच्छावाकस्य प्रो द्रोण इत्येषा यजयाज्या। सूत्रितं च। प्रो द्रोणे हरयः कर्माग्मन्निति याज्या। आ० ६. ४.। इति॥

॥ सैषा द्वितीया ॥

प्रो द्रोणे हरयः कर्माग्मन्पुनानास ऋज्यंतो अभूवन्।

इंद्रो नो अस्य पूर्व्यः पपीयाद्द्युक्षो मदस्य सोम्यस्य राजा॥ २

प्रो इति। द्रोणे। हरयः। कर्म। अग्मन्। पुनानासः।

ऋज्यंतः। अभूवन्।

इंद्रः। नः। अस्य। पूर्व्यः। पपीयात्। द्युक्षः। मदस्य।

सोम्यस्य। राजा॥ २

हरयो हरितवर्णाः सोमाः कर्मास्मदीयं यज्ञं प्रो अग्मन्। प्रकर्षेण गच्छंति। प्राप्नुवंति। प्राप्य च पुनानासः पूयमाना द्रोणे द्रोणकलश ऋज्यंत ऋजु गच्छंतोऽभूवन्। भवंति। पूर्व्यः पुरातनो द्युक्षो दीप्तेर्निवासभूतो द्युस्थानो वा मदस्य मदकरस्य सौम्यस्य सोमस्य राजेश्वर एवंभूत इंद्रश्चास्मदीयं सोमं पपीयात्। पिबतु॥

॥ अथ तृतीया ॥

आसस्राणासः शवसानमच्छेंद्रं सुचक्रे रथ्यासो अश्वाः।

अभि श्रव ऋज्यंतो वहेयुर्नू चिन्नु वायोरमृतं वि दस्येत्॥ ३

आऽसस्राणासः । शवसानं । अच्छ॑ । इंद्रं॑ । सुऽचक्रे ।
रथ्या॑सः । अश्वा॑ः ।

अभि । श्रवः॑ । ऋज्यं॑तः । वहेयुः॑ । नु । चित् । नु । वायोः॑ ।
अमृतं॑ वि । दस्येत ॥ ३

आसस्राणासः परितो गच्छंतो रथ्यासो रथे युक्ता अश्वा ऋज्यंत ऋजुगमनाः संतः सुचक्रे शोभनचक्रे रथेऽवस्थितं शवसानं बलमिवाचरंतमिंद्रं श्रवः श्रवणीयमस्मदीयं हविरच्छाभिमुख्येनाभिवहेयुः । आवहेयुः । नूचिदिति निपातो निषेधेऽत्र वर्तते अमृतममरणहेतुभूतं सोमलक्षणं हविर्वायोर्हेतोर्नू इदानीं नूचित् नैव विदस्येत् । क्षयं न प्राप्नुयात् । पात्रे स्थितः सोमो वायुना शुष्यति ततः पुरैव तत्पानार्थमश्वा इंद्रमभिवहेयुरित्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वरि॑ष्ठो अस्य दक्षि॑णामियर्तींद्रो॑ मघोनां॑ तुविकूर्मि॑तमः ।
यया॑ वज्रिवः परियास्यंहो॑ मघा च॑ धृष्णो दयसे वि सूरीन् ॥ ४

वरि॑ष्ठः । अस्य । दक्षि॑णां । इयर्ति॑ । इंद्रः॑ । मघोनां॑ ।
तुविकूर्मिऽतमः ।

यया॑ । वज्रिऽवः । परिऽयासि॑ । अंहः॑ । मघा । च ।
धृष्णो इति॑ । दयसे । वि । सूरीन् ॥ ४

वरिष्ठ उरुतमस्तुविकूर्मितमोऽतिशयेन बहुविधकर्मेंद्रो मघोनां मघवतां हविर्लक्षणधनोपेतानां मध्येऽस्य यजमानस्य दक्षिणां यज्ञे दातव्यामियर्ति । प्रेरयति । यद्वा मघोनामित्यस्येत्यनेन समानाधिकरण्यं । वचनव्यत्ययः । मघोनो हविष्मतोऽस्य यजमानस्येत्यर्थः । शेषं प्रत्यक्षकृतः । हे वज्रिवो वज्रवन्निंद्र यया दक्षिणया दत्तयांहः पापं यज्ञसंबंधि परियासि विनाशयसि हे धृष्णो धर्षक मघो मघानि धनानि सूरीन् स्तोतॄन् पुत्रांश्च यया च दक्षिणया विदयसे प्रयच्छसि तादृशीं दक्षिणां प्रेरयसीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्रो वाज॑स्य स्थवि॑रस्य दातेंद्रो॑ गीर्भिर्व॑र्धतां वृद्धम॑हाः ।
इंद्रो॑ वृत्रं हनि॑ष्ठो अस्तु सत्वा ता सूरिः पृ॑णति तूतु॑जानः ॥ ५

इंद्र॑ः । वाज॑स्य । स्थवि॑रस्य । दाता । इंद्र॑ः । गीःऽभिः ।
वर्धतां । वृद्धऽम॑हाः ।
इंद्र॑ः । वृत्रं । हनि॑ष्ठः । अस्तु । सत्वा॑ । आ । ता । सूरिः ।
पृणति । तूतु॑जानः ॥ ५

अयमिंद्रः स्थविरस्य वाजस्यान्नस्य बलस्य वा दाता भवतु स चेंद्रो वृद्धमहाः प्रवृद्धतेजस्कः सन् गीर्भिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिर्वर्धतां । सत्वा शत्रूणां शातयिता स इंद्रो वृत्रमावरकं शत्रुं हनिष्ठो हंतृतमोऽस्तु । भवतु । अपि च सूरिः प्रेरकः स इंद्रस्तूतुजानस्त्वरमाणस्ता तानि धनान्यापृणति । अस्मभ्यं प्रयच्छतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे नवमो वर्गः ॥

अपादित इति पंचर्चं पंचदशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । अपादित्यनुक्रांतं ॥ महाव्रते निष्केवल्य उक्तो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अपा॑दित उदु॑ नश्चित्रत॑मो महीं भ॑र्षद्द्युमतीमिंद्र॑हूतिं ।
पन्य॑सीं धीतिं दैव्य॑स्य यामन् जन॑स्य रातिं व॑नते सुदानुः ॥ १

अपा॑त् । इतः । उत् । ऊं इति । नः । चित्रऽत॑मः । महीं ।
भर्षत् । द्युऽमतीं । इंद्र॑ऽहूतिं ।
पन्य॑सीं । धीतिं । दैव्य॑स्य । याम॑न् । जन॑स्य । रातिं ।
वनते । सुऽदानुः ॥ १

चित्रतमयाप्यनीयतम आश्चर्यतमो वा स इंद्रो नोऽस्मदीयादितोऽस्मात् चमस-
साद्देरपात्। सोमं पिबतु। यद्वा नोऽस्माच्चमसान्नोऽपात्। पातु। रक्षतु। नद्वु इत्येतौ पूरणौ। तथा महीं महतीं दीद्यतीं दीप्यमानामिंद्रस्य स्तुतिं अपत्। स इंद्रो बिभर्तु। धारयतु। दैव्यस्य देवसंबंधिनो जनस्य यामन् यामनि यज्ञे क्रियमाणां पन्यसीं स्तुत्यतमां धीतिं परिचरणरूपां क्रियां रातिं दातव्यं हविश्च सुदानुः शोभनदान इंद्रो वनते। संभजतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

दूराच्चिदा वसतो अस्य कर्णा घोषादिंद्रस्य तन्यति ब्रुवाणः।
एयमेनं देवहूतिर्ववृत्यान्मद्र्य१गिंद्रमियमृच्यमाना ॥ २

दूरात्। चित्। आ। वसतः। अस्य। कर्णा। घोषात्।
इंद्रस्य। तन्यति। ब्रुवाणः।
आ। इयं। एनं। देवऽहूतिः। ववृत्यात्। मद्र्यक्। इंद्रं।
इयं। ऋच्यमाना ॥ २

अस्येंद्रस्य कर्णा कर्णौ दूराच्चित् दूरदेशादप्यावसतः। स्तोत्रश्रवणार्थमागच्छतः। इंद्रस्य घोषाद्घोषणीयात्स्तोत्राद्धेतोर्ब्रुवाणः स्तुवन् स्तोता तन्यति। शब्दं करोति। यद्वा सर्वत्र विस्तारयति। देवहूतिर्देवस्येंद्रस्याह्वानरूपेयं स्तुतिश्च ऋच्यमाना स्तूयमाना प्रेर्यमाणा सत्येनमिंद्रं मद्र्यक् मदभिमुखमाववृत्यात्। आवर्तयतु। पुनरियमिति पूरणः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

तं वो धिया परमया पुराजामजरमिंद्रमभ्यनूष्यर्कैः।
ब्रह्मा च गिरो दधिरे समस्मिन्महांश्च स्तोमो अधि
वर्धदिंद्रे ॥ ३

तं । वः । धिया । परमया । पुराऽजां । अजरं । इंद्रं ।

अभि । अनूषि । अर्कैः ।

ब्रह्म । च । गिरः । दधिरे । सं । अस्मिन् । महान् । च ।

स्तोमः । अधि । वर्धत् । इंद्रे ॥ ३

हे इंद्र तं तादृशमिंद्रं वस्त्वां । व्यत्ययेन बहुवचनं । परमयोत्कृष्टतमया धिया स्तुत्यार्कैरर्चनसाधनैर्हविर्भिः सार्धमभ्यनूषि । अभिष्टौमि । कीदृशं । पुराजां पूर्वस्मिन्काले जातं चिरंतनमजरं जरारहितं नित्यं । अतः कारणादस्मिन्निंद्रे ब्रह्म ब्रह्माणि हविर्लक्षणान्यन्नानि गिरः स्तुतयश्च संदधिरे । संधीयंते । संश्लिष्यंते । महान् प्रवृद्धः स्तोमश्चाधि वर्धत् । अधिकं वर्धते ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वर्धाद्यं यज्ञ उत सोम इंद्रं वर्धाद्ब्रह्म गिर उक्था च मन्म ।

वर्धाहैनमुषसो यामन्नक्तोर्वर्धान्मासाः शरदो द्याव इंद्रं ॥ ४

वर्धात् । यं । यज्ञः । उत । सोमः । इंद्रं । वर्धात् । ब्रह्म ।

गिरः । उक्था । च । मन्म ।

वर्ध । अह । एनं । उषसः । यामन् । अक्तोः । वर्धान् ।

मासाः । शरदः । द्यावः । इंद्रं ॥ ४

यमिंद्रं यज्ञो यागो वर्धाद् वर्धयति । उतापि च तत्साधनभूतः सोमश्च यमिंद्रं वर्धयति । तथा ब्रह्म हविर्लक्षणमन्नं च पुरोडाशादिकं यमिंद्रं वर्धाद् वर्धयति । गिरः स्तोत्राणि मन्म मननीयान्युक्थोक्थ्यशस्त्राणि च यं वर्धयंति एनमिंद्रमुषस उषसोऽक्तो रात्रेश्चायन् यामनि गमने सति वर्ध । वर्धयंति । मासाः शरदः संवत्सराश्च द्यावो दिवसाश्चैनमिंद्रं वर्धान् । वर्धयंति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

एवा जज्ञानं सहसे असामि वावृधानं राधसे च श्रुताय ।
महामुग्रमवसे विप्र नूनमा विवासेम वृत्रतूर्येषु ॥ ५

एव । जज्ञानं । सहसे । असामि । वावृधानं । राधसे । च ।
श्रुताय ।
महां । उग्रं । अवसे । विप्र । नूनं । आ । विवासेम ।
वृत्रऽतूर्येषु ॥ ५

हे विप्र मेधाविन्निंद्रं एवैवं जज्ञानं प्रादुर्भवंतं सहसे शत्रूणामभिभवायासामि बहुलं वावृधानं वर्धमानं महां महांतमुग्रमुद्गूर्णपौंस्यं त्वां । नूनमद्य वृत्रतूर्येषु श्रुताय विश्रुताय राधसे धनाय चावसे रक्षणाय चाविवासेम । परिचरेम ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे दशमो वर्गः ॥

मंद्रस्य कवेरिति पंचर्चं षोडशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । मंद्रस्येत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

मंद्रस्य कवेर्दिव्यस्य वह्नेर्विप्रमन्मनो वचनस्य मध्वः ।
अपा नस्तस्य सचनस्य देवेषो युवस्व गृणते गोअग्राः ॥ १

मंद्रस्य । कवेः । दिव्यस्य । वह्नेः । विप्रऽमन्मनः । वचनस्य ।
मध्वः ।
अपाः । नः । तस्य । सचनस्य । देव । इषः । युवस्व ।
गृणते । गोऽअग्राः ॥ १

मंद्रस्य मोदनस्य मदकरस्य वा कवेर्विक्रांतस्य दिव्यस्य दिवि भवस्य वह्नेर्वोढुर्हवि-
र्गमन्मनः। विप्रा मेधाविनो मन्मनः स्तोतारो यस्य स तथोक्तः। तस्य वचनस्य
वचनीयस्य स्तुत्यस्य तस्य सर्वत्र प्रथितस्य सवनस्य देव्यस्य एवंभूतस्य मध्वो मधुनः
सोमस्य ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ एवंभूतं
नोऽस्मदीयं सोमं हे इंद्र त्वमपाः। पिब। अपि च हे देव द्योतमानेंद्र ग्रणते
स्तुवते ॥ तृतीयार्थे चतुर्थी ॥ स्तुवता मया गोअग्र्याः। गावोऽग्रे प्रमुखे यासां
तादृशा इषोऽन्नानि युयस्व। संयोजय ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अयमुशानः पर्यद्रिमुस्रा ऋतधीतिभिर्ऋतयुग्युजानः ।
रुजदरुग्णं वि वलस्य सानुं पणीँर्वचोभिरभि योधदिंद्रः ॥ २

अयं । उशानः । परि । अद्रिं । उस्राः । ऋतधीतिऽभिः ।
ऋतऽयुक् । युजानः ।
रुजत् । अरुग्णं । वि । वलस्य । सानुं । पणीन् । वचःऽभिः ।
अभि । योधत् । इंद्रः ॥ २

अयमिंद्रोऽद्रिं बलेन गोपिधानाय निर्मितं बिलोच्चयं परि परितः पर्वतसमीपे
विद्यमाना उस्रा गा उशानः कामयमान ऋतधीतिभिः सत्यकर्मभिरंगिरोभिर्युजानः
संगच्छमान ऋतयुक् ऋतेन तत्कृतेन स्तोत्रेण युक्तश्च भूत्वा वलस्यासुरस्य स्वभूतं
सानुमुच्छ्रितं पर्वतमन्यैररुग्णमभग्नं विरुजत्। व्यभांक्षीत्। किंच पणीन्वलानुचराने-
तत्संज्ञानसुरांश्च वचोभिः स्तुत्यैरायुधैः संतर्जनरूपैर्वाक्यैरेव वायमिंद्रोऽभियोधत्।
अभ्ययुध्यत् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अयं द्योतयदद्युतो व्य१क्तून्दोषा वस्तोः शरद इंदुरिंद्र ।
इमं केतुमदधुर्नू चिदह्नां शुचिजन्मन उषसश्चकार ॥ ३

अयं । द्योतयत् । अद्युतः । वि । अक्तून् । दोषा । वस्तोः ।
शरदः । इंदुः । इंद्र ।

इमं । केतुं । अदधुः । नु । चित् । अह्नां । शुचिऽजन्मनः ।
उषसः । चकार । ३

हे इंद्र त्वया नियम्यमानः पीयमानो वायमिंदुः सोमोऽद्युतोऽद्योतमानानक्तून् । अक्तुरिति रात्रिनाम । अत्र च तत्संबंधात्पक्षमासादयो लक्ष्यंते । पक्षमासादीन् तथा दोषा रात्रिं वस्तोर्दिवसं शरदः संवत्सरांश्च विद्योतयत् । व्यदीपयत् । कुत इत्यत आह । नूचित् पुरा देवा इमं सोमं चंद्रात्मना नभसि वर्तमानमह्नां दिवसानां केतुं प्रज्ञापकं यस्माददधुः व्यदधुः अकुर्वन् तस्मादनेन पक्षमासादयः सर्वे प्रकाश्यंते । चंद्रगत्यधीनत्वात्तिथ्यादिविभागानां । अपि चायं सोम उषस उषःकालान् शुचिजन्मनः आत्मीयेन तेजसा शुद्धोदयान् चकार । करोति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं रोचयदरुचो रुचानोऽयं वासयद्व्यृतेन पूर्वीः ।
अयमीयत ऋतयुग्भिरश्वैः स्वर्विदा नाभिना चर्षणिप्राः ॥ ४

अयं । रोचयत् । अरुचः । रुचानः । अयं । वासयत् । वि ।
ऋतेन । पूर्वीः ।

अयं । ईयते । ऋतयुक्ऽभिः । अश्वैः । स्वःऽविदा । नाभिना ।
चर्षणिऽप्राः ॥ ४

अयमिंद्रो रुचानो रोचमानः सूर्यात्मना दीप्यमानोऽरुचः प्रकाशरहितान् तमसा मलीमसान् सर्वांल्लोकान् रोचयत् । प्रकाशयति । तथा पूर्वीर्बह्वीरुषसश्चायमिंद्र ऋतेन सत्यभूतेन सर्वत्र गमनशीलेन वा तेजसा वियासयत् । व्यापयति । तत्रत्यानि तमांसि निवर्तयतीत्यर्थः । तथा ऋतयुग्भिर्ऋतेन स्तोत्रेण युज्यमानैरश्वैर्नाभिना संनद्धेन स्वर्विदा सुष्ठु रणीयस्य धनस्य लंभकेन रथेन चर्षणिप्राश्चर्षणीनां मनुष्याणां कामैः पूरयिता सन् अयमेवेंद्र ईयते । गच्छति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

नू गृणानो गृणते प्रत्न राजन्निषः पिन्व वसुदेयाय पूर्वीः।

अप ओषधीरविषा वनानि गा अर्वतो नॄनृचसे रिरीहि ॥ ५

नु। गृणानः। गृणते। प्रत्न। राजन्। इषः। पिन्व।

वसुऽदेयाय। पूर्वीः।

अपः। ओषधीः। अविषा वनानि। गाः। अर्वतः।

नॄन्। ऋचसे। रिरीहि ॥ ५

हे प्रत्न पुरातन राजन् राजमानेंद्र गृणानः स्तूयमानस्त्वं वसुदेयाय वसूनि धनानि त्वया देयानि यस्मै तादृशाय गृणते स्तुवते पूर्वीर्बह्वीरिषोऽन्नानि नु क्षिप्रं पिन्व। सिंच। प्रयच्छेत्यर्थः। किंच ऋचसेऽर्चयित्रे स्तोत्रेऽपो वृष्टिलक्षणान्युदकान्यो-षधीर्व्रीह्यादीन् अविषा विषरहितानि रक्षकाणि वा वनानि वृक्षजातानि चूतपनसा-दीनि गा अर्वतोऽश्वान्नॄन्मनुष्यांश्च कर्मकरान् रिरीहि। देहि ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे एकादशो वर्गः ॥

इंद्र पिबेति पंचर्चं सप्तदशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं। इंद्र पिबेत्यनुक्रांतं ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ प्रथमे रात्रिपर्यायेऽच्छावाकशस्त्र्या याज्या। सूत्रितं च। इंद्र पिब तुभ्यं सुतो मदाय। आ० ६. १४. । इति ॥

॥ सैषा तत्र प्रथमा ॥

इंद्र पिब तुभ्यं सुतो मदायाव स्य हरी वि मुचा सखाया।

उत प्र गाय गण आ निषद्याथा यज्ञाय गृणते वयो धाः ॥ १

इंद्र। पिब। तुभ्यं। सुतः। मदाय। अव। स्य।

हरी इति। वि। मुच। सखाया।

उत । प्र । गाय । गणे । आ । निऽसद्य । अर्थ । यज्ञाय ।

गृणते । वयः । धाः ॥ १

हे इंद्र त्वं सोमं पिब यः सोमस्तुभ्यं मदाय मदार्थं सुतोऽभिषुतः । यतस्त्वया सोमः पातव्योऽतः कारणात्सखाया समानख्यानौ मित्रभूतौ वा हरी अश्वावयस्व । अवस्थापय । तदनंतरं विमुच । रथाद्विमुंच । उतापि च गणेऽस्मत्स्तोतृसंघ आ आभिमुख्येन निषद्योपविश्य प्रगाय । अस्माभिः कृतं स्तोत्रमुपश्लोकय । अथानंतरं यज्ञाय यजमानाय गृणते स्तुवते वयोऽन्नं धाः । देहि ॥

द्वितीये रात्रिपर्यायेऽच्छावाकस्य पिबेति याज्या । सूत्रितं च । अस्य पिबेति याज्या । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते द्वितीया ॥

अस्य पिब यस्य जज्ञान इंद्र मदाय क्रत्वे अपिबो विरप्शिन् ।

तमु ते गावो नर आपो अद्रिरिंदुं समह्यन्पीतये समस्मै ॥ २

अस्य । पिब । यस्य । जज्ञानः । इंद्र । मदाय । क्रत्वे ।

अपिबः । विऽरप्शिन् ।

तं । ऊं इति । ते । गावः । नरः । आपः । अद्रिः । इंदुं ।

सं । अह्यन् । पीतये । सं । अस्मै ॥ २

हे इंद्र अस्येमं सोमं पिब । हे विरप्शिन् महन् जज्ञानो जायमान एव त्वं यस्य यं सोममपिबः पूर्वं पीतवानसि । किमर्थं । मदाय हर्षाय क्रत्वे कर्मणे वृत्रवधादिलक्षणं वीर्यकर्म कर्तुं च । तमु तादृशमेवेंदुं सोमं गावो गवि भवाः श्रपणसाधनाः क्षीरादयो नरा नेतारोऽध्वर्यव आपो वसतीवर्याख्या अद्रिरभिषवार्थो ग्रावा एते सर्वेऽस्मा अस्मेंद्रस्य ते तव पीतये पानार्थं समह्यन् । समगमयन् ॥ हि गताविसस्यैतद्रूपं । पुनः समिति पूरकः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

समिद्धे अग्नौ सुत इंद्र सोम आ त्वा वहंतु हरयो वहिष्ठाः ।

त्वायता मनसा जोहवीमींद्रा याहि सुविताय महे नः ॥ ३

संऽइद्धे । अग्नौ । सुते । इंद्र । सोमे । आ । त्वा । वहंतु ।

हरयः । वहिष्ठाः ।

त्वाऽयता । मनसा । जोहवीमि । इंद्र । आ । याहि ।

सुविताय । महे । नः ॥ ३

अग्नौ समिद्धे दीप्ते सोमे सुतेऽभिषुते सति हे इंद्र त्वा त्वां वहिष्ठा वोढृतमा हरयोऽश्वा आवहंतु । इमं यज्ञं प्रत्यानयंतु । अहं च त्वायता त्वां कामयमानेन मनसा जोहवीमि । पुनः पुनराह्वयामि । हे इंद्र त्वं नोऽस्माकं महे महते सुविताय कल्याणायायाहि । आगच्छ ॥

॥ अथ चतुर्थी ।

आ याहि शश्वदुशता ययाथेंद्र महा मनसा सोमपेयं ।

उप ब्रह्माणि शृणव इमा नोऽथा ते यज्ञस्तन्वे वयो धात् ॥ ४

आ । याहि । शश्वत् । उशता । ययाथ । इंद्र । महा ।

मनसा । सोमऽपेयं ।

उप । ब्रह्माणि । शृणवः । इमा । नः । अथ । ते । यज्ञः ।

तन्वे । वयः धात् ॥ ४

हे इंद्र पुरा शश्वद्बहुशस्त्वो ययाथ । सोमपानार्थं यज्ञं गतवानसि । अतः कारणादुशतास्मान्कामयमानेन महा महता मनसा सह सोमपेयं सोमः पीयते यस्मिन् तादृशमस्मदीयं यज्ञमायाहि । अभिगच्छ । आगत्य च ब्रह्माणि स्तोत्राणीदानीं प्रयुज्यमानानि नोऽस्मदीयान्युपशृणवः । उपशृणु । अथानंतरं यज्ञो यजमानस्ते तव तन्वे शरीराय त्वच्छरीरपोषार्थं वयोऽन्नं सोमात्मकं धात् । ददातु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यदिंद्र दिवि पार्ये यदृधग्यद्वा स्वे सदने यत्र वासि ।

अतो नो यज्ञमवसे नियुत्वान्त्सजोषाः पाहि गिर्वणो मरुद्भिः ॥ ५

यत् । इंद्र । दिवि । पार्ये । यत् । ऋधक् । यत् । वा । स्वे ।

सदने । यत्र । वा । असि ।

अतः । नः । यज्ञं । अवसे । नियुत्वान् । सऽजोषाः । पाहि ।

गिर्वणः । मरुत्ऽभिः ॥ ५

हे इंद्र पार्ये पारगे दूरदेशे दिवि द्युलोकाख्ये यद्यदि त्वं वर्तसे । यदि वा ऋधक् । एतत्पृथक्शब्देन समानार्थं । पृथगन्यस्मिन्देशे वर्तसे । यद्वा स्वे स्वकीये सदने गृहे । अथवा किमनेन विशेषणेन यत्र यस्मिन्देशेऽपि भवसि अतोऽस्मात्स्थानादागत्य हे गिर्वणो गिरां संभक्तरिंद्र नियुत्वान् । नियुतोऽश्वाः । तद्वान्मरुद्भिः सजोषाः सह प्रीयमाणस्त्वं नोऽस्माकमवसे रक्षणाय यज्ञमस्मदीयं यागं पाहि । रक्ष । यद्वा यज्ञं यजनसाधनमस्मदीयं सोममवसे तर्पणाय पाहि । पिब ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे द्वादशो वर्गः ॥

अहेळमान इति पंचर्चमष्टादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैंद्रं । अनुक्रांतं च । अहेळमान इति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

अहेळमान उप याहि यज्ञं तुभ्यं पवंत इंदवः सुतासः ।

गावो न वज्रिन्त्स्वमोको अच्छेंद्रा गहि प्रथमो यज्ञियानां ॥ १

अहेळमानः । उप । याहि । यज्ञं । तुभ्यं । पवंते । इंदवः ।

सुतासः ।

गावः । न । वज्रिन् । स्वं । ओकः । अच्छं । इंद्र । आ ।

गहि । प्रथमः । यज्ञियानां ॥ १

हे इंद्र अहेळमानोऽक्रुध्यंस्त्वं यज्ञमस्मदीयमुपयाहि । उपगच्छ । यतः कारणा-त्तुभ्यं त्वदर्थं सुतासोऽभिषुता इंदवः सोमाः पवंते पूयंते दशापवित्रेण शोध्यंते । हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र गावो न गावः स्वकीयं गोष्ठमिव स्वं स्वकीयमोकः स्थानं द्रोणकलशादिलक्षणमच्छाभिमुख्येन । प्राप्नुवंतीति शेषः । अतः कारणात् हे इंद्र यज्ञियानां यज्ञार्हाणां देवानां मध्ये प्रथमो मुख्यस्त्वमागहि । आगच्छ ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

या ते काकुत्सुकृता या वरिष्ठा यया शश्वत्पिबसि मध्व ऊर्मिं ।

तया पाहि प्र ते अध्वर्युरस्थात्सं ते वज्रो वर्ततामिंद्र गव्युः ॥ २

या । ते । काकुत् । सुऽकृता । या । वरिष्ठा । यया । शश्वत् ।

पिबसि । मध्वः । ऊर्मिं ।

तया । पाहि । प्र । ते । अध्वर्युः । अस्थात् । सं । ते । वज्रः ।

वर्ततां । इंद्र । गव्युः ॥ २

हे इंद्र या ते तव काकुज्जिह्वा सुकृता सुष्ठु धात्रा निर्मिता । या च वरिष्ठोरु-तमा विस्तीर्णतमा । यया च मध्वो मधुनः सोमस्योर्मिं रसं शश्वद्बहुशस्त्वः पिबसि तया जिह्वयास्मदीयं सोमं पाहि । पिब । तदर्थमध्वर्युरध्वरस्य नेता ऋत्विग्गृहीत-सोमः सन् प्रास्थात् । हविर्धानादुत्तरवेदिदेशं प्रत्यगमत् । अपि च हे इंद्र गव्युः शत्रुसंबंधिनीर्गा आत्मन इच्छन् ते त्वदीयो वज्रः संवर्ततां । शत्रुभिः संगतो भवतु । तान् हंत्वित्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

एष द्रप्सो वृषभो विश्वरूप इंद्राय वृष्णे समकारि सोमः ।

एतं पिब हरिवः स्थातरुग्र यस्येशिषे प्रदिवि यस्ते अन्नं ॥ ३

एषः। द्रप्सः। वृषभः। विश्वऽरूपः। इंद्राय। वृष्णे। सं।
अकारि। सोमः।
एतं। पिब। हरिऽवः। स्थातः। उग्र। यस्य। ईशिषे।
प्रऽदिवि। यः। ते। अन्नं॥ ३

द्रप्सो द्रवणशीलो वृषभः कामानां वर्षिता विश्वरूपो बहुविधरूपोपेत ईदृग्विध एष सोमो वृष्णे कामानां वर्षित्र इंद्रायेंद्रस्य पानार्थं समकारि। अभिषवादिभिः संस्कृतोऽभूत्। हे हरिवः। हरी अश्वौ। तद्वन् हे स्थातः सर्वेषामधिष्ठातरुग्रोद्गूर्णबलेंद्र एतमीदृशं सोमं पिब। यस्य सोमस्य प्रदिवि। जातावेकवचनं। प्रभूतेषु दिवसेषु गतेष्वहःसु ईशिषे त्वमेवेश्वरो भवसि। यश्च सोमस्ते तवान्नत्वेन परिकल्पित एतं पिबेत्यन्वयः॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सुतः सोमो असुतादिंद्र वस्यानयं श्रेयान् चिकितुषे रणाय।
एतं तितिर्व उप याहि यज्ञं तेन विश्वास्तविषीरा पृणस्व॥ ४

सुतः। सोमः। असुतात्। इंद्र। वस्यान्। अयं। श्रेयान्।
चिकितुषे। रणाय।
एतं। तितिर्वः। उप। याहि। यज्ञं। तेन। विश्वाः।
तविषीः। आ। पृणस्व॥ ४

हे इंद्र सुतोऽभिषुतोऽयं सोमोऽसुतादकृताभिषवात्सोमादन्यदीयाद्वस्यान् वसीयान् वसुमत्तरः प्रशस्यतरः। तथा चिकितुषे विदुषेऽभिज्ञाय तुभ्यं रणाय रमणीयाय तदर्थं श्रेयान् श्रेष्ठश्च भवति। त्वामतिशयेन रमयितेत्यर्थः। हे तितिर्वः शत्रूणां तरितरिंद्र यजमानसाधनमेतं सोममुपयाहि। उपगतेन च सोमेन विश्वास्तविषीः सर्वाण्यपि बलान्यापृणस्व। आपूरय॥

॥ अथ पंचमी ॥

हूयामसि त्वेंद्र याह्यर्वाङरं ते सोमस्तन्वे भवाति।

शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु प्रास्माँ अव पृतनासु प्र विक्षु ॥ ५

हूयामसि। त्वा। आ। इंद्र। याहि। अर्वाङ्। अरं। ते।

सोमः। तन्वे। भवाति।

शतक्रतो इति शतऽक्रतो। मादयस्व। सुतेषु। प्र। अस्मान्।

अव। पृतनासु। प्र। विक्षु ॥ ५

हे इंद्र त्वा त्वां हूयामसि। आह्वयामः। अतः कारणात्त्वमर्वाङस्मदभिमुखः सन् आयाहि। आगच्छ। अस्मदीयः सोमश्च ते तन्वे तव शरीरायारं पर्याप्तं भवाति भवतु। त्वदीयं शरीरं यथाभिलाषं तर्पयत्वित्यर्थः। हे शतक्रतो बहुविधकर्मन्निंद्र त्वं च सुतेष्वभिषुतेष्वस्मदीयेषु सोमेषु मादयस्व। हृष्यस्व॥ मद तृप्तियोगे॥ तदनंतरं पृतनासु संग्रामेष्वस्मान्प्राव। प्रकर्षेण रक्ष। न केवलं पृतनासु किंतु विक्षु सर्वासु प्रजास्वस्मान्प्राव। प्ररक्ष॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रयोदशो वर्गः ॥

प्रत्यस्मा इति चतुर्ऋचमेकोनविंशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमैंद्रं। चतुर्थी बृहती शिष्टा अनुष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। प्रत्यस्मै चतुष्कमानुष्टुभं बृहत्यंतमिति॥ प्रातःसवनेऽच्छावाकस्येदमुन्नीयमानसूक्तं। सूत्रितं च। प्रत्यस्मा इत्युन्नीयमानायानुब्रूहि। आ० ५. ७.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्रत्यस्मै पिपीषते विश्वानि विदुषे भर।

अरंगमाय जग्मयेऽपश्चाद्दघ्वने नरे ॥ १

प्रति। अस्मै। पिपीषते। विश्वानि। विदुषे। भर।

अरंऽगमाय। जग्मये। अपश्चात्ऽदघ्वने। नरे ॥ १

हे अध्वर्यो यथा इंद्राय प्रतिभर। अभिहर। सोमं प्रयच्छेत्यर्थः। कीदृशा-येंद्राय। पिपीषते पातुमिच्छते विश्वानि सर्वाणि वेद्यानि विदुषे जानतेऽरंगमाय पर्याप्तगमनाय कृष्मये यज्ञेषु गमनशीलायापश्चाद्दघ्वने ॥ दघ्विर्गतिकर्मा ॥ अपश्चाद्ग-मनाय सर्वेषामग्रगामिने नरे नेत्रे यज्ञानां ॥

तृतीये छंदोमे निष्केवल्य एमेनमिति स्तोत्रियतृचः। सूत्रितं च। एमेनं प्रत्येतनेत्याद्यो वा सर्वेषां। आ० ८.५.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते द्वितीया ॥

एमेनं प्रत्येतन सोमेभिः सोमपातमं।

अमत्रेभिर्ऋजीषिणमिंद्रं सुतेभिरिंदुभिः ॥ २

आ। ईं। एनं। प्रतिऽएतन। सोमेभिः। सोमऽपातमं।

अमत्रेभिः ॥ ऋजीषिणं। इंद्रं। सुतेभिः। इंदुऽभिः ॥ २

हे अध्वर्यवः सोमेभिः सोमैः करणभूतैः सोमपातममतिशयेन सोमस्य पातार-मेनमिंद्रमा अभिमुखं प्रत्येतन। प्रतिगच्छत। ईमिति निपातोऽनर्थकः। कीदृश-मिंद्रं। अमत्रेभिरमत्रैः सोमपात्रैश्चमसादिभिर्ऋजीषिणं। ऋजीषं यत्पूता-त्सुपार्थकं यत्तं। तद्वंतं। यद्वा ऋजीषिणमित्युत्तरत्र संबंधनीयं। सुतेभिरभिषुतैरिं-दुभिः सोमैर्ऋजीषिणं। गतसारः सोम ऋजीषः। तद्वंतं। अथवामत्रेभिरमत्रै-रमात्रैरपरिमितैरभिषुतैः सोमैर्ऋजीषिणं ॥ ऋजेर्गत्यर्थोज्ञायसाधन ऋजीषशब्दः। ततो मत्वर्थीय इनिः ॥ संगतमित्यर्थः। एवंविधमिंद्रं प्रतिगच्छतेत्यन्वयः। अन्य आह। अमत्रेभिश्चमसादिगतैरभिषुतैः सोमैर्ऋजीषिणं यद्वंतमेनमिंद्रं प्रतिगच्छतेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यदी सुतेभिरिंदुभिः सोमेभिः प्रतिभूषथ।

वेदा विश्वस्य मेधिरो धृषत्तंतमिदेषते ॥ ३

यदीं । सुतेभिः । इंदुऽभिः । सोमेभिः । प्रतिऽभूषंथ ।

वेदं । विश्वंस्य । मेधिरः । धृषत् । तंऽतं । इत् । आ ।

ईषते ॥ ३

हे अध्वर्यवः सुतेभिरभिषुतैरिंदुभिरुंदनस्वभावैर्दीप्तैर्वा सोमेभिः सोमैर्यदि प्रतिभूषथ इंद्रं प्रति यूयं प्रतिगच्छथ ॥ भू प्राप्तावित्यस्यैतद्रूपं ॥ तदानीं मेधिरो मेधावी । मेधो यज्ञस्तद्वान्वा । स इंद्रो विश्वस्य विश्वं सर्वं भवदीयं कामं वेद । वेत्ति । जानाति । ज्ञात्वा च धृषत् शत्रूणां धर्षकः सन् तं तमित्तं तं काममेषते । प्रापयति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अस्माअंस्मा इदंधसोऽध्वंर्यो प्र भंरा सुतं ।

कुवित्संमस्य जेन्यंस्य शर्धतोऽभिशंस्तेरवस्परंत् ॥ ४

अस्मैऽअंस्मै । इत् । अंधसः । अध्वंर्यो इति । प्र । भर । सुतं ।

कुवित् । समस्य । जेन्यंस्य । शर्धतः । अभिऽशंस्तेः ।

अवऽस्परंत् ॥ ४

अस्मा अस्मा इत् अस्मा एवेंद्राय नान्यस्मै हे अध्वर्यो त्वमंधसः सोमलक्षणस्यान्नस्य सुतमभिषुतं रसं प्रभर । संपादय । प्रयच्छेति यावत् । सचेंद्रः समस्य सर्वस्य जेन्यस्य जेतव्यस्य शर्धत उत्सहमानस्य शत्रोरभिशस्तेरभिशंसनात् तत्कृताद्धिंसनात्कुविद्बहुशोऽवास्परत् । अस्मान्पालयतु ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुर्दशो वर्गः ॥

यस्य त्यदिति चतुर्ऋचं विंशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमौष्णिहमैंद्रं । अनुक्रम्यते च । यस्यौष्णिहमिति । महाव्रतेऽपि निष्केवल्येऽप्यौष्णिहतृचाशीतावेतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं । यस्य त्यच्छंबरं मद इति तिस्र उष्णिहः । ऐ० आ० ५, ११, । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यस्य त्यच्छंबरं मदे दिवोदासाय रंधयः ।

अयं स सोम इंद्र ते सुतः पिब ॥ १

यस्यं । त्यत् । शंबरं । मदे । दिवःऽदासाय । रंधयः ।

अयं । सः । सोमः । इंद्र । ते । सुतः । पिब ॥ १

हे इंद्र यस्य सोमस्य मदे पानेन जनिते हर्षे सति शंबरमसुरं दिवोदासाय राज्ञे रंधयः अहिंसीः । यद्वा वशीकृतवानसि ॥ रध्यतिर्वशगमन इति यास्कः ॥ त्यदिति क्रियाविशेषणं । त्यत्तत्प्रसिद्धं यथा भवति तथा रंधय इत्यर्थः । हे इंद्र सोऽयं सोमस्ते त्वदर्थं सुतोऽभिषुतः । अतस्तं पिब ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यस्य तीव्रसुतं मदं मध्यमंतं च रक्षसे ।

अयं स सोम इंद्र ते सुतः पिब ॥ २

यस्य । तीव्रऽसुतं । मदं । मध्यं । अंतं । च । रक्षसे ।

अयं । सः । सोमः । इंद्र । ते । सुतः । पिब ॥ २

हे इंद्र त्वं यस्य सोमस्यावयवभूतं तीव्रसुतं । तीक्ष्णं सुतमभिषवो यस्य स तीव्रसुतः प्रातःसवनिकः । तं मदं मदकरं सोमरसं मध्यं मध्यंदिनसवनगतम् तृतीयसवनगतं च सोमरसं रक्षसे रक्षसि सोऽयं सोमस्त्वदर्थमभिषुतस्तं पिबेति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

यस्य गा अंतरश्मनो मदे दृळ्हा अवासृजः ।

अयं स सोम इंद्र ते सुतः पिब ॥ ३

यस्य॑ । गाः । अं॒तः । अश्म॑नः । मदे॑ । दृ॒ळ्हाः ।

अव॒ऽअसृ॑जः ।

अ॒यं । सः । सोम॑ः । इं॒द्र॒ । ते॒ । सु॒तः । पिब॑ ॥ ३

यस्य सोमस्य मदे मदकरे रसे पीते सत्यश्मनो वलासुरस्य निगूढस्य पर्वत-स्यांतर्मध्ये विद्यमाना दृळ्हा दृढपिधानाश्च गाः पणिभिरपहृता अवासृजः पलस्य बंधनादवासृजः स सोम इत्यादि गतं ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यस्य॑ मं॒दा॒नो अंध॑सो॒ माघो॑नं दधि॒षे शवः॑ ।

अ॒यं स सोम॑ इंद्र ते सु॒तः पिब॑ ॥ ४

यस्य॑ । मं॒दा॒नः । अंध॑सः । माघो॑नं । द॒धि॒षे । शवः॑ ।

अ॒यं । सः । सोम॑ः । इं॒द्र॒ । ते॒ । सु॒तः । पिब॑ ॥ ४

हे इंद्र त्वं यस्यांधसः सोमलक्षणस्यान्नस्य पानेन मंदानो मंदमानो हृष्टः सन् माघोनमिंद्रं मघोनोऽसाधारणं बलं दधिषे धारयसि । येन सोमेन तवेंद्रत्वं जातमित्यर्थः । सोऽयं सोमः सुतोऽभिषुतस्तं पिब ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचदशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले सप्तमोऽनुवाकः ॥

चतुर्थेऽनुवाके षट् सूक्तानि । तत्र यो रयिव इति चतुर्विंशत्यृचं प्रथमं सूक्तं शंयोरार्षमैंद्रं । आदितः षडनुष्टुभः सप्तम्यष्टमीनवम्यो विराजः ... वा विराट् ... । तथा चानुक्रांतं । यो रयिवश्चतु-र्विंशतिः शंयुर्बार्हस्पत्यो ह्यादौ षडनुष्टुभस्तिस्रश्च विराजो मध्यमैव पादानिति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

यो रयिवो रयिंतमो यो द्युम्नैर्द्युम्नवत्तमः।

सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः॥ १

यः। रयिऽवः। रयिंऽतमः। यः। द्युम्नैः। द्युम्नवत्ऽतमः।

सोमः। सुतः। सः। इंद्र। ते। अस्ति। स्वधाऽपते। मदः॥ १

हे रयिवो धनवन्निंद्र यः सोमो रयिंतमोऽतिशयेन रयिमान् धनवान्। यश्च द्युम्नैर्द्योतमानैर्यशोभिर्द्युम्नवत्तमोऽतिशयेन यशस्वी हे स्वधापते स्वधाया अन्नस्य सोमलक्षणस्य पालकेंद्र स सोमोऽभिषुतः सन् ते तव मदो मदकरोऽस्ति। भवति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

यः शग्मस्तुविशग्म ते रायो दामा मतीनां।

सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः॥ २

यः। शग्मः। तुविऽशग्म। ते। रायः। दामा। मतीनां।

सोमः। सुतः। सः। इंद्र। ते। अस्ति। स्वधाऽपते। मदः॥ २

हे तुविशग्म बहुसुखेंद्र यः शग्मः सुखकरस्ते त्वदीयः सोमो मतीनां स्तोतॄणां रायो धनस्य दामा दाता भवति हे स्वधापत इंद्र स सोमोऽभिषुतस्तव मदकरो भवति॥

॥ अथ तृतीया

येनं वृद्धो न शवसा तुरो न स्वाभिरूतिभिः।

सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः॥ ३

येनं। वृद्धः। नः। शवसा। तुरः। न। स्वाभिः। ऊतिऽभिः।

सोमः। सुतः। सः। इंद्र। ते। अस्ति। स्वधाऽपते। मदः॥ ३

इमौ नमस्तौ सहस्तुयार्थौ। येन पीतेन सोमेन वृत्रो न प्रहृतश्च सन् स्वाभिरूतिभिरात्मीयैर्मरुद्भिः सार्धं शवसा बलेन तुरः शत्रूणां हिंसकश्च भवति स सोम इत्यादि पूर्ववत्॥

षष्ठ्यपडहस्य चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रे त्यमु व इत्यैंद्रस्तृचः। सूत्रितं च। त्यमु वो अप्रहणमप त्यं वृजिनं रिपुं। आ० ७. ११. । इति॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी॥

त्यमु वो अप्रहणं गृणीषे शवसस्पतिं।
इंद्रं विश्वासाहं नरं मंहिष्ठं विश्वचर्षणिं॥ ४

त्यं। ऊं इति। वः। अप्रऽहनं। गृणीषे। शवसः। पतिं।
इंद्रं। विश्वऽसहं। नरं। मंहिष्ठं। विश्वऽचर्षणिं॥ ४

हे ऋत्विग्यजमाना वो युष्मदर्थं त्यमु तमेवेंद्रं गृणीषे। स्तौमि। यद्वा यो यूयं गृणीषे। गृणीत। स्तुत। वचनव्यत्ययः। कीदृशमिंद्रं। अप्रहणमप्रहंतारं भक्तानामनुग्राहकं शवसो बलस्य पतिं पालकं विश्वासाहं विश्वस्य शत्रोरभिभवितारं नरं नेतारं मंहिष्ठं दातृतमं विश्वचर्षणिं सर्वस्य द्रष्टारं॥

॥ अथ पंचमी॥

यं वर्धयंतीद्गिरः पतिं तुरस्य राधसः।
तमिन्न्वस्य रोदसी देवी शुष्मं सपर्यतः॥ ५

यं। वर्धयंति। इत्। गिरः। पतिं। तुरस्य। राधसः।
तं। इत्। नु। अस्य। रोदसी इति। देवी इति। शुष्मं।
सपर्यतः॥ ५

गिरः स्तुतयइंद्रसंबंधिनं यमित् यमेव शुष्मं बलं वर्धयंति। कीदृशं। पतिमीश्वरं। कस्य। तुरस्य हिंसकस्य शत्रो राधसो धनस्य। शत्रुधनानामपहर्तारमित्यर्थः। अस्येंद्रस्य तमित्तमेव शुष्मं शोषकं बलं देवी देवनशीले रोदसी द्यावापृथिव्यौ नु क्षिप्रं सपर्यतः। परिचरतः॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे षोडशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

तद्वं उक्थस्यं बर्हणेंद्रायोपस्तृणीषणिं ।

विपो न यस्योतयो वि यद्रोहंति सक्षितः ॥ ६

तत् । वः । उक्थस्यं । बर्हणां । इंद्राय । उपऽस्तृणीषणिं ।

विपंः । न । यस्यं । ऊतयंः । वि । यत् । रोहंति ।

सऽक्षितंः ॥ ६

हे स्तोतारो वो युष्मदीयस्योक्थस्य स्तोत्रस्य तद्बर्हणा यद्बलं माहात्म्यमिंद्रायेंद्रार्थमुपस्तृणीषणि । उपस्तरणीयं । उपेत्य विस्तरणीयं । इंद्रो यथा स्तोत्रस्य माहात्म्यं जानीयात् तथा विस्तार्यत इत्यर्थः । यस्येंद्रस्योतयो रक्षा विपो न मेधाविन इव कुर्वंति । सर्वकार्यकुशला इत्यर्थः । यद्वा नेति पूरकः । विपो विप्रस्य मेधाविनो यस्येंद्रस्येति योज्यं । यद्यस्मिन्नेंद्रे सक्षितः समाननिवासाः संहता ऊतयो विरोहंति प्रादुर्भवंति तस्मा इंद्रायेत्यर्थः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

अविंदद्दक्षं मित्रो नवीयान्पपानो देवेभ्यो वस्यो अचैत् ।

ससवान्स्तौलाभिर्धौतरीभिरुरुष्या पायुरभवत्सखिभ्यः ॥ ७

अविंदत् । दक्षं । मित्रः । नवीयान् । पपानः । देवेभ्यः ।

वस्यः । अचैत् ।

ससऽवान् । स्तौलाभिः । धौतरीभिः । उरुष्या । पायुः ।

अभवत् । सखिऽभ्यः ॥ ७

स इंद्रो दक्षं कर्मसु समर्थं प्रवृद्धं वा यष्टारमविदत् । जानाति । कीदृशः । मित्रो मित्रभूतो नवीयान्नवतरः कल्याणतरः स्तुत्यतरो वा । स च पपानः सोमं पिबन् देवेभ्यः स्तोतृभ्यो वस्यो वसीयः श्रेष्ठं धनमचैत् । चिनोति । उपचितं करोति ।

ददातीति यावत्। अपि च सहवान्। सहमित्यन्ननाम। हविर्लक्षणेनान्नेन युक्तः स इंद्रः स्तोतृभिः स्तूयमानः महद्भिर्धीतिरीभिः कर्मकारिणीभिर्वंदनाभिः स्तुतिभिः युक्तः सन् सखिभ्यः स्तोतृभ्य उषसः स्वरूपेच्छया गत्य प्रादुरभवत्। रक्षको भवति। यद्वा सहवानिति छन्दसः कृतो रूपं। स्तोतृभिर्धीतिरीभिः सहवान् संभजमान इति संबंध ॥

॥ अथाष्टमी ॥

ऋतस्य॑ प॒थि वे॒धा अ॑पायि श्रि॒ये मनां॑सि दे॒वासो॑ अक्रन्।
द॒धा॒नो नाम॑ म॒हो वचो॑भि॒र्वपु॑र्दृ॒शये॑ वे॒न्यो व्या॑वः॥ ८

ऋ॒तस्य॑। प॒थि। वे॒धाः। अ॒पा॒यि॒। श्रि॒ये। मनां॑सि।
दे॒वासः॑। अ॒क्र॒न्।
द॒धा॒नः। नाम॑। म॒हः। वचः॑ऽभिः। वपुः॑। दृ॒शये॑। वे॒न्यः।
वि। आ॒व॒रि॒त्यावः॑ ॥ ८

ऋतस्य यज्ञस्य पथि मार्गे वेधा विधाता सर्वस्य द्रष्टा सोमोऽपायि। इंद्रेण पीतोऽभूत्। यद्वा वेधा विधातेंद्रोऽपायि। सोमं पिबतु॥ व्यत्ययेन कर्तरि चिण्॥ तस्मिन् काल इंद्रस्य मनांसि श्रिये श्रयितुं देवाः स्तोतार ऋत्विजोऽक्रन्। कर्माणि कुर्वंति। स चेंद्रो नाम शत्रूणां नामकं महो महदास्तीर्यं वपुः शरीरं दधानो धारयन् वचोभिः स्तुतिभिर्वेन्यो वननीयः संभजनीयश्च सन् दृशये दर्शनार्थं व्यावः। विवृणोतु। प्रकाशयतु। छांदसं रूपं लिङर्थे लुङ्। इति शेषः। यद्वा वेन्य इति वेनतेः कांतिकर्मणो रूपं वपुरिति च रूपनाम। वेन्यः कमनीयो वपुर्भास्वरं रूपं दृशये दर्शनार्थं व्यावः विवृणोतु वचोभिः स्तूयमानः सन् ॥

॥ अथ नवमी ॥

द्यु॒मत्त॑मं॒ दक्षं॑ धेह्य॒स्मे सेधा॒ जना॑नां पू॒र्वीररा॑तीः।
वर्षी॑यो॒ वयः॑ कृणु॒हि शची॑भि॒र्धन॑स्य सा॒ताव॒स्माँ अ॑विड्ढि ॥ ९

द्युमत्ऽतमं । दक्षं । धेहि । अस्मे इति । सेध । जनानां ।

पूर्वीः । अरातीः ।

वर्षीयः । वयः । कृणुहि । शचीभिः । धनस्य । सातौ ।

अस्मान् । अविड्ढि ॥ ९

हे इंद्र द्युमत्तमं दीप्तिमत्तमं दक्षं बलमस्मे अस्मासु धेहि । धारय । जनानां शत्रुभूतानामस्मदीयं पूर्वीर्बह्वीररातीः शत्रुसेनाः सेध । निषेध । निवारय । अपि चास्माकं वर्षीयो वृद्धतरं वयोऽन्नं शचीभिरात्मीयाभिः प्रज्ञाभिः कृणुहि । कुरु । तथा धनस्य सातौ संभजनेऽस्मानविड्ढि । गमय । यद्वा धनस्य संभजनार्थमस्मानव ॥

॥ अथ दशमी ॥

इंद्र तुभ्यमिन्मघवन्नभूम वयं दात्रे हरिवो मा वि वेनः ।

नकिरापिर्ददृशे मर्त्यत्रा किमंग रध्रचोदनं त्वाहुः ॥ १०

इंद्र । तुभ्यं । इत् । मघऽवन् । अभूम । वयं । दात्रे ।

हरिऽवः । मा । वि । वेनः ।

नकिः । आपिः । ददृशे । मर्त्यऽत्रा । किं । अंग ।

रध्रऽचोदनं । त्वा । आहुः ॥ १०

हे मघवन् धनवन्निंद्र दात्रे कामानां दात्रे तुभ्यमित् तुभ्यमेव वयं शेषभूता अभूम । यद्वा त्वदर्थमेव दात्रे हविषां दाने वर्तमाना अभूम । हे हरिवो हरिवन्निंद्र अतः कारणात्मा विवेनः । मा विगतकामो भूः । अस्मान् सर्वदा कामयस्व ॥ वेनतिः कांतिकर्मा ॥ मर्त्यत्रा मर्त्येषु मनुष्येषु मध्य आपिर्बंधुस्त्वत्तोऽन्यः कश्चिदपि नकिर्ददृशे । नैव दृश्यते । किमनेन विशेषकथनेन । अंग हे इंद्र त्वा त्वां रध्रचोदनं रध्रस्य राधकस्य समृद्धस्य धनस्य चोदनं चोदयितारमाहुः कथयंति पुराणाः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे सप्तदशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

मा जस्वने वृषभ नो ररीथा मा ते रेवतः सख्ये रिषाम।

पूर्वीष्ट इंद्र निःषिधो जनेषु जह्यसुष्वीन्प्र वृहापृणतः ॥ ११

मा। जस्वने। वृषभ। नः। ररीथाः। मा। ते। रेवतः।

सख्ये। रिषाम।

पूर्वीः। ते। इंद्र। निःऽसिधः। जनेषु। जहि। असुष्वीन्।

प्र। वृह। अपृणतः ॥ ११

हे वृषभ कामानां वर्षितरिंद्र जस्वने ॥ जसिरुपक्षयकर्मा ॥ उपक्षपयित्रे राक्षसादये नोऽस्मान् मा ररीथाः। मा दाः। रेवतो धनवतस्ते तव सख्ये सखित्वे संमाना वयं मा रिषाम हिंसिता मा भूम। हे इंद्र ते त्वदीयाः पूर्वीर्बह्वीर्निःषिधो निःषेधा निवारणानि जनेषु शत्रुषु निहिताः संति। यद्वा निःषिधो निषेधार्था रज्जवः। ताः शत्रुजनेषु तव बह्व्यो विद्यंते। अतः कारणादसुष्वीननभिषोतॄन्यजमानान् जहि। मारय। अपृणतो हवींष्यप्रयच्छतश्च प्रवृह। उन्मूलय ॥ पृण दान इति धातुः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

उदभ्राणीव स्तनयन्नियर्तींद्रो राधांस्यश्व्यानि गव्या।

त्वमसि प्रदिवः कारुधाया मा त्वादामान आ दभन्मघोनः ॥ १२

उत्। अभ्राणिऽइव। स्तनयन्। इयर्ति। इंद्रः। राधांसि।

अश्व्यानि। गव्या।

त्वं। असि। प्रऽदिवः। कारुऽधायाः। मा। त्वा।

अदामानः। आ। दभन्। मघोनः ॥ १२

अभ्राणीव स्तनयन् गर्जयन् पर्जन्यो यथा मेघानुद्गमयत्येवमिंद्रोऽश्वप्रान्यन्नसंबंधीनि गव्या गव्यानि गोसंबंधीन्येतत्संज्ञकरूपाणि राधांसि धनान्युदियर्ति । उदीरयति । उद्गमयति स्तोतृभ्यो दातुं । उत्तरार्द्धः प्रत्यक्षकृतः । हे इंद्र प्रदिवः पुराणस्त्वं कारुधायाः कारूणां स्तोतॄणां धारयितासि । असि । तादृशं त्वां मघोनो धनवंतः कृपणा अददाना हविषामदातारो मादभन् । मा हिंसिषुः । यद्वा वचनव्यत्ययः । मघवानं धनवंतं त्वामिति संबंधः ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अध्वर्यो वीर प्र महे सुतानामिंद्राय भर स ह्यस्य राजा ।
यः पूर्व्याभिरुत नूतनाभिर्गीर्भिर्वावृधे गृणतामृषीणां ॥ १३

अध्वर्यो इति । वीर । प्र । महे । सुतानां । इंद्राय । भर ।
सः । हि । अस्य । राजा ।
यः । पूर्व्याभिः । उत । नूतनाभिः । गीःऽभिः । ववृधे ।
गृणतां । ऋषीणां ॥ १३ ॥

हे वीर हविषां विशेषेण प्रेरयितरध्वर्यो महे महतेऽस्मा इंद्राय सुतानां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ सुतानभिषुतान् सोमान् प्रभर । प्रहर । प्रगमय । स हि खल्विंद्रोऽस्य सोमस्य राजा स्वामी भवति । य इंद्रः पूर्व्याभिः पूर्वकाले कृताभिस्तथापि च नूतनाभिरिदानीं क्रियमाणाभिर्गृणतां स्तुवतामृषीणां संबंधिनीभिर्गीर्भिरुभयविधाभिः स्तुतिभिर्वावृधे वर्धते । स इंद्रो यस्मात्सोमस्य राजा तस्मादस्मै सोमः प्रदेय इत्यर्थः ॥

प्रथमे रात्रिपर्याये मैत्रावरुणस्यास्य मद इति यक्ष्ययाज्या । सूत्रितं च । अस्य मदे पुरु वर्पांसि विद्वानिति याज्या । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी ॥

अस्य मदे पुरु वर्पांसि विद्वानिंद्रो वृत्राण्यप्रती जघान ।
तमु प्र होषि मधुमंतमस्मै सोमं वीराय शिप्रिणे पिबध्यै ॥ १४

अस्य । मदे । पुरु । वर्पांसि । विद्वान् । इंद्रः । वृत्राणि ।

अप्रति । जघान ।

तं । ऊं इति । प्र । होषि । मधुऽमंतं । अस्मै । सोमं ।

वीराय । शिप्रिणे । पिबध्यै ॥ १४

अस्य सोमस्य पानेन मदे हर्षे सति विद्वानभिज्ञ इंद्रः पुरु पुरूणि बहूनि वर्पांस्यावरकाणि वृत्राणि शत्रूनप्रति स्वयमन्यैरप्रतिगतः सन् जघान । हतवान् । यद्वा वर्प इति रूपनाम । बहूनि वर्पांस्यसुरमायया निर्मितानि रूपाणि विद्वान् जानन्निंद्रो वृत्राण्यावरकाणि रक्षःप्रभृतीनीतः पूर्वमन्यैरप्रतिगतानि जघान । हतवान् । मधुमंतं माधुर्यवंतं तमु तमेव सोमं शिप्रिणे शोभनहनुकायास्मै वीराय शत्रूणां वीरयित्र इंद्राय पिबध्यै पातुं प्रहोषि । हे अध्वर्यो प्रजु धि ॥

द्वितीये रात्रिपर्याये मैत्रावरुणस्यैव पाता सुतमिति यज्ययाज्या । सूत्रितं च । पाता सुतमिंद्रो अस्तु सोमं हंता वृत्रमिति याज्या । आ० ६. ४. । इति ॥

॥ सैषा पंचदशी ॥

पाता सुतमिंद्रो अस्तु सोमं हंता वृत्रं वज्रेण मंदसानः ।

गंता यज्ञं परावतश्चिदच्छा वसुर्धीनामविता कारुधायाः ॥ १५

पाता । सुतं । इंद्रः । अस्तु । सोमं । हंता । वृत्रं । वज्रेण ।

मंदसानः ।

गंता । यज्ञं । पराऽवतः । चित् । अच्छ । वसुः । धीनां ।

अविता । कारुऽधायाः ॥ १५

अयमिंद्रः सुतमभिषुतं सोमं पातास्तु । साधु पाता भवतु ॥ साधुकारिणि तृन् । अत एव न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधात् द्वितीया । एवं हंतेत्यादावपि द्रष्टव्यं ॥ तेन च सोमेन मंदसानो माद्यन् वज्रेणायुधेन वृत्रमावरकं शत्रुं हंतास्तु । भवतु । एतद्-

अयायं परावतश्चित् दूरदेशादपि यज्ञमच्छास्मदीयं यज्ञमभि गंता भवतु। दूरदेशस्थोऽपि शीघ्रमस्मद्यज्ञे सोमपानायागच्छत्वित्यर्थः। कीदृश इंद्रः। वसु सर्वेषां निवासयिता धीनां ध्यातॄणां स्तोतॄणां कर्मणां वाविता रक्षिता कारुधायाः कारूणां कर्तॄणां यजमानानां धारयिता॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमेऽष्टादशो वर्गः॥

तृतीये रात्रिपर्याये प्रशास्तुरिदं त्यदिति यज्या। सूत्रितं च। इदं त्यत्पात्रमिंद्रपानमिति याज्या। आ० ६. ४.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते षोडशी॥

इदं त्यत्पात्रमिंद्रपानमिंद्रस्य प्रियममृतमपायि।
मत्सद्यथा सौमनसाय देवं व्य१स्मद्द्वेषो युयवद्व्यंहः॥ १६

इदं। त्यत्। पात्रं। इंद्रऽपानं। इंद्रस्य। प्रियं। अमृतं।
अपायि।
मत्सत्। यथा। सौमनसाय। देवं। वि। अस्मत्। द्वेषः।
युयवत्। वि। अंहः॥ १६

पात्रं पातव्यमिंद्रपानमिंद्रस्य पानार्हमिंद्रस्य प्रियमनुकूलं त्यत्तदिदं सोमात्मकममृतमपायि। इंद्रः पिबतु॥ व्यत्ययेन कर्तरि चिण्॥ यद्वैतदमृतमपायि। इंद्रेण पीयतां। यथा येन प्रकारेण पीतः सोमः सौमनसाय सुमनस्त्वाय देवमिंद्रं मत्सत् मादयेत्तथा पीयतामित्यर्थः। स पीतसोम इंद्रो द्वेषो द्वेष्टॄनस्मदस्मत्तो वियुयवत्। वियोजयतु। अंहः पापं चास्मत्तो वियोजयतु॥

॥ अथ सप्तदशी॥

एना मंदानो जहि शूर शत्रूञ्जामिमजामिं मघवन्नमित्रान्।
अभिषेणाँ अभ्याऽदेदिशानान्पराच इंद्र प्र मृणा
जही च॥ १७

एना । मंदानः । जहि । शूर । शत्रून् । जामिं । अजामिं ।

मघऽवन् । अमित्रान् ।

अभिऽसेनान् । अभि । आऽदेदिशानान् । पराचः । इंद्र ।

प्र । मृण । जहि । च ॥ १७

हे मघवन् धनवन् शूर शौर्यवन्निंद्र एनैनेन प्रकृतेनानेन सोमेन मंदानो मंदमानो माद्यन् जामिं ज्ञातिमजामिं तद्विलक्षणमेवमुभयविधानमित्रानस्मत्प्रतिकूलाचरणपरान् शत्रून् जहि । हिंसितान्कुरु । किंचाभिषेणान् प्रत्यभिगताः सेना येषां तादृशानस्मदभिमुखमादेदिशानानायुधानि पुनः पुनरादिशतो विसृजतः शत्रूंश्च हे इंद्र पराचः प्रमृण । ते यथा पराङ्मुखा भवंति तथा बाधस्व । तदनंतरं तान् जहि च ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

आ सु ष्मा णो मघवन्निंद्र पृत्स्व१स्मभ्यं महि वरिवः सुगं कः ।

अपां तोकस्य तनयस्य जेष इंद्र सूरीन्कृणुहि स्मा नो अर्धं ॥ १८

आ । सु । स्म । नः । मघऽवन् । इंद्र । पृत्ऽसु । अस्मभ्यं ।

महि । वरिवः । सुऽगं । करिति कः ।

अपां । तोकस्य । तनयस्य । जेषे । इंद्र । सूरीन् । कृणुहि ।

स्म । नः । अर्धं ॥ १८

हे मघवन् धनवन्निंद्र नोऽस्मदीयास्वासु पृत्सु पृतनासु संग्रामेष्वस्मभ्यं महि महत्सुगं सुखेन प्राप्यं वरिवो धनं कः । कुरु । स्मेति पूरणः । अपि च हे इंद्र अपामाप्तव्यानां धनानामुदकानां वा तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पौत्रस्य च जेषे जयार्थं सूरीन् स्तोतॄन् नोऽस्मानर्धं अर्धान् समृद्धान् कृणुहि । कुरु । यद्वार्धं-कारिणः शत्रूणां खंडयितॄन् कुरु । स्मेति पूरकः ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

आ त्वा हरयो वृषणो युजाना वृषरथासो वृषरश्मयोऽत्याः।
अस्मत्राञ्चो वृषणो वज्रवाहो वृष्णे मदाय सुयुजो वहंतु ॥ १९

आ। त्वा। हरयः। वृषणः। युजानाः। वृषऽरथासः।
वृषऽरश्मयः। अत्याः।
अस्मत्राञ्चः। वृषणः। वज्रऽवाहः। वृष्णे। मदाय। सुऽयुजः।
वहंतु ॥ १९

हे इंद्र त्वा त्वां हरयोऽश्वा वृष्णे वर्षित्रे मदाय मदकराय सोमायेदमं सोमं पाययितुमावहंतु। कीदृशा अश्वाः। वृषणः कामानां वर्षितारो युजानाः स्वयमेव रथे युज्यमाना वृषरथासः। वृषा कामाभिवर्षको रथो येषां ते तथोक्ताः। वृषरश्मयः। वर्षितारो रश्मयः प्रग्रहा येषां तादृशाः। अत्याः सततगामिनोऽस्मत्रांचोऽस्मानभ्यंचंतो गच्छंतो वृषणो नित्यतरुणा वज्रवाहो वज्रादीन्यायुधानि वहंतः सुयुजः शोभनयोजनाः ॥

॥ अथ विंशी ॥

आ ते वृषन्वृषणो द्रोणमस्थुर्घृतप्रुषो नोर्मयो मदंतः।
इंद्र प्र तुभ्यं वृषभिः सुतानां वृष्णे भरंति वृषभाय सोमं ॥ २०

आ। ते। वृषन्। वृषणः। द्रोणं। अस्थुः। घृतऽप्रुषः। न।
ऊर्मयः। मदंतः।
इंद्र। प्र। तुभ्यं। वृषऽभिः। सुतानां। वृष्णे। भरंति।
वृषभाय। सोमं ॥ २०

हे वृषन् कामानां वर्षितरिंद्र वृषणः सेक्तारो युवानस्त्वदीया अश्वा घृतप्रुषो नोर्मयो घृतमुदकं सिंचंतः सामुद्रास्तरंगा इव मदंतो हृष्यंतो मत्ताः संतस्ते त्वदीयं

द्रोणं द्रुमयं रथमास्थुः । आतिष्ठंत । अतस्त्वमागच्छेति भावः । श्रुत इत्यत आह । हे इंद्र वृष्णे यूने नित्यतरुणाय वृषभाय कामानां वर्षयित्रे तुभ्यं वृषभिः कामाभिवर्षकैर्ग्रावभिः सुतानामभिषुतानां सोमानां मध्ये त्वद्भागरूपं सोमं यस्मादध्वर्यवः प्रभरंति प्रहरंति होमार्थं प्रयच्छंति तस्मादागच्छेत्यर्थः ॥

॥ इति षष्ठस्य सप्तम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

वृषासि दिवो वृषभः पृथिव्या वृषा सिंधूनां वृषभः स्तियानां ।

वृष्णे त इंदुर्वृषभ पीपाय स्वादू रसो मधुपेयो वराय ॥ २१

वृषा । असि । दिवः । वृषभः । पृथिव्याः । वृषा । सिंधूनां ।

वृषभः । स्तियानां ॥

वृष्णे । ते । इंदुः । वृषभ । पीपाय । स्वादुः । रसः ।

मधुऽपेयः । वराय ॥ २१

हे इंद्र त्वं दिवो द्युलोकस्य वृषासि । वृष्टिभिः सेक्ता भवसि । पृथिव्या भूमेश्च वृषभः कामानां वर्षिता । सिंधूनां स्यंदनशीलानां च नदीनां वृषा वर्षेण पूरयितासि । तथा स्तियानां संघीभूतानां स्थावरजंगमात्मनां प्राणिनां वृषभः कामानां वर्षिता भवसि । यद्वा स्तियाः संघीभूता आपः । तासां वर्षितासि वृषभ कामाभिवर्षकेंद्र वराय श्रेष्ठाय वृष्णे सेक्त्रे ते तुभ्यं त्वदर्थं स्वादुर्मधुरो रसो रसनीयः प्रमदो रसवान्वा रसात्मको वा मधुपेयो मधुवत्पातव्य इंदुः सोमः पीपाय प्यायते । वर्धते । अतस्त्वमागत्य तं सोमं पिबेति भावः ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

अयं देवः सहसा जायमान इंद्रेण युजा पणिमस्तभायत् ।

अयं स्वस्य पितुरायुधानींदुरमुष्णादशिवस्य मायाः ॥ २२

अयं । देवः । सहसा । जायमानः । इंद्रेण । युजा ।
पणिं । अस्तभायत् ।
अयं । स्वस्य । पितुः । आयुधानि । इंदुः । अमुष्णात् ।
अशिवस्य । मायाः ॥ २२

देवो द्योतमानोऽयमिंदुः सोम इंद्रेण युजा सख्या सह जायमानः प्रादुर्भवन् पणिं पणिनं गवामादातारं बलाख्यमसुरं । यद्वा पणीनां स्वामित्वात्पणिरित्युच्यते। तमसुरं सहसा बलेनास्तभायत्। अस्तभ्नात्। न्यरुधत्। अपि च स्वस्य धनस्य गोरूपस्य पितुः पालयितुरशिवस्याशुभकरस्य बलस्यायुधानि वज्रादीन्यमुष्णात्। अपाहरत् । तदीया मायाश्चामुष्णात्। हे इंद्र त्वत्सख्यबलादेतत्सर्वं सोम कृतवान् अतस्तस्य महिमा केन वर्णयितुं शक्यत इतींद्रस्तुतिः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

अयमकृणोदुषसः सुपत्नीरयं सूर्ये अदधाज्ज्योतिरंतः ।
अयं त्रिधातु दिवि रोचनेषु त्रितेषु विंददमृतं निगूळ्हं ॥ २३

अयं । अकृणोत् । उषसः । सुऽपत्नीः । अयं । सूर्ये ।
अदधात् । ज्योतिः । अंतरिति ।
अयं । त्रिऽधातु । दिवि । रोचनेषु । त्रितेषु । विंदत् ।
अमृतं । निऽगूळ्हं ॥ २३

अयं सोम उषस उषःकालान् सुपत्नीः शोभनः पतिः पालकः सूर्यो यासामुषसां तादृशीरकृणोत् । अकरोत् । अयमेव सूर्ये सूर्यमंडलेऽंतर्मध्ये ज्योतिस्तेजोऽदधात् । निहितवान् । त्रिधातु सवनत्रयरूपेण त्रिप्रकारमयं लतारूपः सोमो दिवि द्युलोके रोचनेषु रोचमानेषु त्रितेषु तृतीये स्थाने ततेषु विस्तृतेषु देवेषु निगूळ्हं नितरां गूढमदृश्यतया वर्तमानममृतममृतत्वकारणं, पीयूषं विंदत् । अविंदत् । अलभत । हे इंद्र त्वत्साहाय्यादेवमेनं सोमः कृतवानितींद्रस्य स्तुतिरधिगंतव्या । यद्वेदं यस्तेनेंद्र

एव पराक्रम्यते। अयमिंद्र उषसः शोभनपतिका अकरोत्। अयमेव सूर्ये तज्ज्योतिरदधात्। दिवि द्युलोके रोचमानेषु त्रिस्थानगतेषु देवेषु मध्यऽयमेवेंद्रस्त्रिधातु सवनत्रयात्मना त्रिप्रकारं निगूळ्हं पात्रैः संवृतमह्नतसमरणहेतुभूतं सोममविंदत्। अलभत॥

॥ अथ चतुर्विंशी॥

अयं द्यावापृथिवी वि ष्कभायदयं रथमयुनक्सप्तरश्मिं।

अयं गोषु शच्या पक्वमंतः सोमो दाधार दशयंत्रमुत्सं॥ २४

अयं। द्यावापृथिवी इति। वि। स्कभायत्। अयं। रथं।

अयुनक्। सप्तऽरश्मिं।

अयं। गोषु। शच्या। पक्वं। अंतरिति। सोमः। दाधार।

दशऽयंत्रं। उत्सं॥ २४

अयं सोमो द्यावापृथिवी दिवं च पृथिवीं च विष्कभायत्। विविधमस्थापयत्। अपि चायं सोमः सूर्यस्य च रथं सप्तरश्मिं सप्त रश्मिभिः किरणैरुपेतं सप्ताश्वं सप्तचक्रं वायुनक्। अयोजयत्। तथायं सोमो गोष्वंतर्मध्ये पक्वं निष्पन्नं शच्या प्रज्ञया संकल्परूपयोत्समुत्सरणशीलं पयो दाधार। धारयति। दशयंत्रं। उत्सस्य हेतुगर्भं विशेषणमेतत्। उत्सरणहेतुभूतैर्दशभिश्चक्षुःश्रोत्रादिभिर्यंत्रैरुपायैर्युक्तं। इदं च पदं स्वैलिकेन मंत्रांतरेण व्याख्यायते। चक्षुश्च श्रोत्रं च मनश्च वाक्च प्राणापानौ देह इदं शरीरं। द्वौ प्रत्यंचावनुलोमौ विसर्गावेतं तं मन्ये दशयंत्रमुत्समिति। यद्वायमिंद्रो द्यावापृथिवी विष्कभायत्। स्वे स्वे स्थाने स्थिते अकरोत्। अयमेव सप्तरश्मिं सूर्यस्य रथमयुनक्। अयमेवेंद्रो गोष्वंतः शच्यात्मीयेन कर्मणा पक्वं पयो धारयति। एवंभूतेंद्रार्थं सोमो दशयंत्रं दशसंख्याकैरैंद्रवायवादिभिर्ग्रहैर्यंत्रितैर्गृहीतैरुपेतमुत्समुत्सरणशीलं रसं दाधार। धारयति। प्रातःसवन ऐंद्रवायवादयो दश ग्रहा गृह्यंते। तथा च ब्राह्मणं। नव प्रातर्ग्रहा गृह्यंते नवभिर्बहिष्पवमाने स्तुवते स्तुते स्तोमे दशमं गृह्णाति। ऐ० ब्रा० ३. १. । इति। अन्यत्राम्नातं। दशैतानध्वर्युः प्रातःसवने ग्रहान् गृह्णातीति। तदभिप्रायेणेदं दशयंत्रमिति विशेषणं॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे विंशो वर्गः॥

य आनयदिति त्रयस्त्रिंशदृचं द्वितीयं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शंयोरार्षं । पुरुहूतमित्येषातिनिचृत् । त्रयः सप्तकाः पादनिचृत् मध्यमः षट्कश्चेदतिनिचृदित्युक्तलक्षणात् त्रयस्त्रिंश्यनुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः । अधि बृबुः पणीनामित्यन्तिमे तृचे बृबुर्नाम तक्षा स्तूयते । अतः स तृचस्तद्देवताकः । शिष्टास्त्विंद्रदेवताः । तथा चानुक्रांतं । य आनयत्त्रयस्त्रिंशच्छंयुः पुरुहूतमतिनिचृदंत्यानुष्टुप् तृचेऽन्त्ये बृबुस्तक्षा दैवतमिति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्येऽन्त्यतृचवर्जमेतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यकं । य आनयत्परावत इति तिस्र उत्तमा उद्धरति । ऐ० आ० ५. ११. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

य आनयत्परावतः सुनीती तुर्वशं यदुं ।

इंद्रः स नो युवा सखा ॥ १

यः । आ । अनयत् । पराऽवतः । सुऽनीती । तुर्वशं । यदुं ।

इंद्रः । सः । नः । युवा । सखा ॥ १

य इंद्रस्तुर्वशं यदुं चैतत्संज्ञौ राजानौ शत्रुभिर्दूरदेशे प्रक्षिप्तौ सुनीती सुनीत्या शोभनेन नयनेन परावतस्तस्माद्दूरदेशादानयत् आनीतवान् युवा तरुणः स इंद्रो नोऽस्माकं सखा भवतु ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अविप्रे चिद्वयो दधदनाशुना चिदर्वता ।

इंद्रो जेता हितं धनं ॥ २

अविप्रे । चित् । वयः । दधत् । अनाशुना । चित् अर्वता ।

इंद्रः । जेता । हितं । धनं ॥ २

अविप्रे चित् । विप्रः स्तोता तद्विलक्षणेऽपि पुरुषे वयोऽन्नं दधत् । इंद्रो धारयति । किमु वक्तव्यं स्तोतरि धारयतीति । स इंद्रोऽनाशुना चित् अशीघ्रगमनेनाप्यर्वताश्वेन हितं शत्रुषु निहितं स्थापितं धनं जेता जयशीलो भवति जयतेस्तार्च्छीलिकस्तृन् । अतो न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

महीरस्य प्रणीतयः पूर्वीरुत प्रशस्तयः ।

नास्य क्षीयंत ऊतयः ॥ ३

महीः । अस्य । प्रऽनीतयः । पूर्वीः । उत । प्रऽशस्तयः ।

न । अस्य । क्षीयंते । ऊतयः ॥ ३

अस्येंद्रस्य प्रणीतयः प्रकृष्टा नीतयः प्रापणानि महीर्महत्यो भवंति । उतापि च प्रशस्तयः प्रकृष्टाः स्तुतयः स्तोतृभिः क्रियमाणाः पूर्वीर्बह्व्यो भवंति । तथास्येंद्रस्योतयो रक्षा न क्षीयंते । नापक्षीयंते । किंतु सर्वदा वर्धंत एव ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

सखायो ब्रह्मवाहसेऽर्चत प्र च गायत ।

स हि नः प्रमतिर्मही ॥ ४

सखायः । ब्रह्मऽवाहसे । अर्चत । प्र । च । गायत ।

सः । हि । नः । प्रऽमतिः । मही ॥ ४

हे सखायः समानख्यानाः स्तोतारो ब्रह्मवाहसे ब्रह्मभिर्मंत्रैर्वहनीयाय प्राप्तव्यायेंद्रायार्चत । शस्त्राणि शंसत । प्रगायत च स्तोत्राणि । स हि स खल्विंद्रो नोऽस्माकं मही महती प्रमतिः प्रकृष्टा बुद्धिः । इंद्रस्य बुद्धेः प्रदातेत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

त्वमेकस्य वृत्रहन्नविता द्वयोरसि ।

उतेदृशे यथा वयं ॥ ५

त्वं । एकस्य । वृत्रऽहन् । अविता । द्वयोः । असि ।

उत । ईदृशे । यथा । वयं ॥ ५

हे वृत्रहन् वृत्राणां शत्रूणां हंतरिंद्र त्वमेकस्य स्तोतुर्द्वयोश्च स्तोत्रोरविता रक्षितासि। सर्वेषां स्तोतॄणां रक्षको भवसीत्यर्थः। उतापि चेदृशे जनेऽप्यविता भवसि यथा यादृशा वयं। त्वया रक्षिता बहुविधपुत्रपौत्रा अभूम। ईदृशस्यापि जनस्य त्वमेव रक्षको नान्य इत्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तम एकविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

नयसीद्वति द्विषः कृणोष्युक्थशंसिनः ।

नृभिः सुवीर उच्यसे ॥ ६

नयसि। इत्। ऊं इति। अति। द्विषः। कृणोषि।

उक्थऽशंसिनः।

नृऽभिः। सुऽवीरः। उच्यसे ॥ ६

हे इंद्र त्वमेव द्विषो द्वेष्टॄनति नयसि। अत्याक्रमयसि। तारयसि। उ इति पूरकः। तथोक्थशंसिन उक्थानि शस्त्राणि शंसतः स्तोतॄनस्मान्कृणोषि। समृद्धान्करोषि। यस्माच्च त्वं नृभिः स्तुतीनां नेतृभिः पुरुषैः सुवीरः शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिः स्तोतृभ्यो दातव्यैरुपेत इत्युच्यसे स्तूयसे अतस्तानप्यस्मभ्यं प्रयच्छेति शेषः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ब्रह्माणं ब्रह्मवाहसं गीर्भिः सखायमृग्मियं ।

गां न दोहसे हुवे ॥ ७

ब्रह्माणं। ब्रह्मऽवाहसं। गीःऽभिः। सखायं। ऋग्मियं।

गां। न। दोहसे। हुवे ॥ ७

ब्रह्माणं परिवृढं ब्रह्मवाहसं ब्रह्मभिः स्तुतिरूपैर्मंत्रैर्वहनीयं सखायमस्माकं सखिभूतमृग्मियं। ऋग्मा ऋचः। तदर्हं। स्तुत्यर्हमित्यर्थः एवंभूतमिंद्रं दोहसे दोग्धुं गां न गामिव गीर्भिः स्तुतिभिर्हुवे। आह्वयाम्यस्मदीयान्कामान्दोग्धुं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यस्य विश्वानि हस्तयोरूचुर्वसूनि नि द्विता ।

वीरस्य पृतनाषहः ॥ ८

यस्य । विश्वानि । हस्तयोः । ऊचुः । वसूनि । नि । द्विता ।

वीरस्य । पृतनाऽसहः ॥ ८

वीरस्य वीर्यवतः पृतनाषहः । पृतनाः शत्रुसेनाः । ताः अभिभवितुर्यस्येंद्रस्य हस्तयोर्बाह्वोर्विश्वानि सर्वाणि द्विता दिव्यपार्थिवरूपेण द्वैधं वर्तमानानि वसूनि निचुरिति व्यूचुः ऋषयो नितरां वदंति तमिंद्रं स्तुष इति पूर्वेण संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

वि दृळ्हानि चिदद्रिवो जनानां शचीपते ।

वृह माया अनानत ॥ ९

वि । दृळ्हानि । चित् । अद्रिऽवः । जनानां । शचीऽपते ।

वृह । मायाः । अनानत ॥ ९

हे अद्रिवः । आदृणात्यनेनेत्यद्रिर्वज्रः । तद्वन् शचीपत इंद्र जनानां शत्रूणां दृळ्हानि चित् दृढानि स्थिराण्यपि पुराणि बलानि वा विवृह । विशेषेण छिंधि । विविधमुन्मूलयेत्यर्थः । हे अनानत अप्रह्वीभूत सर्वोत्कृष्टेंद्र मायाश्च शत्रुभिर्निर्मिता विवृह । विनाशय ॥

॥ अथ दशमी ॥

तमु त्वा सत्य सोमपा इंद्र वाजानां पते ।

अहूमहि श्रवस्यवः ॥ १०

तं । ऊं इति । त्वा । सत्य । सोमऽपाः । इंद्र । वाजानां । पते ।

अहूमहि । श्रवस्यवः ॥ १०

हे सत्य अवितथस्वभाव सोमपाः सोमस्य पातर्हे वाजानां पते अन्नानां पालयितरेवंभूत हे इंद्र श्रवस्यवः अन्नोऽन्नमात्मन इच्छंतो वयं तमु त्वा तादृशं त्वामेवाह्वमहि। आह्वयामः। स्तुम इत्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे द्वाविंशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी॥

तमु॑ त्वा॒ यः पु॒रासि॑थ॒ यो वा॑ नू॒नं हि॒ते धने॑।

हव्यः॒ स श्रु॑धी॒ हवं॑॥ ११

तं। ऊं इति॑। त्वा॒। यः। पु॒रा। आ॒सिथ॑। यः। वा॒।

नू॒नं। हि॒ते। धने॑।

हव्यः॑। सः। श्रु॒धि॒। हवं॑॥ ११

हे इंद्र तमु त्वा तमेव त्वां स्तुम इति शेषः। यस्त्वं पुरा पूर्वस्मिन्काले हव्यो ह्वातव्य आसित्थ बभूविथ धनलाभार्थं। यो वा यश्च त्वं हिते प्रवृद्धे निहिते धने निमित्तभूते सति नूनमद्यापि हव्यो ह्वातव्यो बभूविथ स त्वमस्मदीयं हवं स्तोत्रं श्रुधि। शृणु॥

॥ अथ द्वादशी॥

धीभि॒रर्व॑द्भि॒रर्व॑तो॒ वाजाँ॑ इंद्र श्र॒वाय्या॑न्।

त्वया॑ जेष्म हि॒तं धनं॑॥ १२

धीभिः॑। अर्व॑त्ऽभिः। अर्व॑तः। वाजा॑न्। इं॒द्र॒। श्र॒वाय्या॑न्।

त्वया॑। जे॒ष्म॒। हि॒तं। धनं॑॥ १२

हे इंद्र धीभिः स्तुतिभिस्त्वद्विषयाभिः प्रीतेन त्वयानुगृहीता वयमर्वद्भिरस्मदीयैरश्वैरर्वतः शत्रुसंबंधिनोऽश्वान् श्रवाय्यान् श्रवणीयान् प्रशस्तान् वाजानन्नानि च हितं शत्रुषु निहितं धनं च जेष्म। तदनुग्रहाज्जयेम॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

अभूरु वीर गिर्वणो महाँ इंद्र धने हिते ।

भरे वितंतसाय्यः ॥ १३

अभूः । ऊं इति । वीर । गिर्वणः । महान् । इंद्र ।

धने । हिते ।

भरे । वितंतसाय्यः ॥ १३

हे वीर विविधमीरयितः शत्रूणां हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीयेंद्र हिते शत्रुषु निहिते धने निमित्तभूते सति महान् प्रवृद्धस्त्वं भरे संग्रामे वितंतसाय्यः शत्रूणां जेताभूः ॥ तंतस इति धातुर्जयार्थः कंड्वादौ पठ्यते । तस्मादुग्रपत्स्वादौणादिकः कर्तर्याय्यप्रत्ययः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

या त ऊतिरमित्रहन्मक्षूजवस्तमासति ।

तया नो हिनुही रथं ॥ १४

या । ते । ऊतिः । अमित्रऽहन् । मक्षुजवःऽतमा । असति ।

तया । नः । हिनुहि । रथं ॥ १४

हे अमित्रहन् अमित्राणां शत्रूणां हंतरिंद्र ते त्वदीया मक्षुजवस्तमातिशयेन शीघ्रजवा योतिर्गतिरसति अस्ति तया गत्या नोऽस्माकं रथं हिनुहि । प्रेरय । शत्रुजयार्थं शीघ्रं गमय ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

स रथेन रथीतमोऽस्माकेनाभियुग्वना ।

जेषि जिष्णो हितं धनं ॥ १५

सः । रथेन । रथिऽतमः । अस्माकेन । अभिऽयुग्वना ।

जेषि । जिष्णो इति । हितं । धनं ॥ १५

हे जिष्णो जयशीलेंद्र रथीतमोऽतिशयेन रथी महारथः स त्वमश्वाकेनाश्व-दीयेनाभियुग्मनाभियोऽस्मि शत्रूणामभिभवित्वा रथेन स्थितं शत्रुषु निहितं धनं जेषि। अस्मदर्थं जय॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रयोविंशो वर्गः॥

॥ अथ षोड़शी॥

य एक इत्तमु ष्टुहि कृष्टीनां विचर्षणिः।

पतिर्जज्ञे वृषक्रतुः॥ १६

यः। एकः। इत्। तं। ऊं इति। स्तुहि। कृष्टीनां।

विऽचर्षणिः।

पतिः। जज्ञे। वृषऽक्रतुः॥ १६

विचर्षणिर्विशेषेण सर्वस्य द्रष्टा वृषक्रतुर्वर्षकर्मा य इंद्र एक इदेक एव कृष्टीनां प्रजानां पतिरधिपतिर्जज्ञे अजायत नान्यः कश्चित् तमु तमेवेंद्रं हे स्तोतः स्तुहि॥

॥ अथ सप्तदशी॥

यो गृणतामिदासिथापिरूती शिवः सखा।

स त्वं न इंद्र मृड़य॥ १७

यः। गृणतां। इत्। आसिथ। आपिः। ऊती। शिवः। सखा।

सः। त्वं। नः। इंद्र। मृड़य॥ १७

हे इंद्र यस्त्वमूती ऊत्या रक्षया शिवः सुखकरोऽत एव सखा मित्रभूतस्त्वं गृणतामित् स्तुवतामस्माकमेवापिर्बंधुरासिथ पुरा बभूविथ स तादृशस्त्वं नोऽस्मानिदानीं मृड़य। सुखय॥

॥ अथाष्टादशी ॥

धिष्व वज्रं गभस्त्यो रक्षोहत्याय वज्रिवः।

सासहीष्ठा अभि स्पृधः॥ १८

धिष्व। वज्रं। गभस्त्योः। रक्षःऽहत्याय। वज्रिऽवः।

ससहीष्ठाः। अभि। स्पृधः॥ १८

हे वज्रिवो वज्रवन्निन्द्र गभस्त्योरात्मीययोर्हस्तयोर्वज्रं कुलिशं धिष्व। धारय। किमर्थं। रक्षोहत्याय रक्षसां हननार्थं। हत्वा च स्पृधः स्पर्धमाना अभिगन्तीरासुरीः सेनाः ससहीष्ठाः। अत्यर्थमभिभव॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

प्रत्नं रयीणां युजं सखायं कीरिचोदनं।

ब्रह्मवाहस्तमं हुवे॥ १९

प्रत्नं। रयीणां। युजं। सखायं। कीरिऽचोदनं।

ब्रह्मवाहःऽतमं। हुवे॥ १९

प्रत्नं चिरंतनं सर्वेषामाद्यं रयीणां धनानां युजं योजयितारं दातारं सखायं मित्रभूतं कीरिचोदनं कीरीणां स्तोतॄणां चोदयितारं ब्रह्मवाहस्तममतिशयेन ब्रह्मभिर्मन्त्रैर्वहनीयमेवंविधमिन्द्रं हुवे। आह्वयामि॥

॥ अथ विंशी ॥

स हि विश्वानि पार्थिवाँ एको वसूनि पत्यते।

गिर्वणस्तमो अध्रिगुः॥ २०

सः। हि। विश्वानि। पार्थिवा। एकः। वसूनि। पत्यते।

गिर्वणःऽतमः। अध्रिऽगुः॥ २०

स हि इंद्रो विश्वानि सर्वाणि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि वसूनि धनान्येक एव पत्यते ईष्टे नान्यः कश्चित् । पत्यतिरैश्वर्यकर्मा । कीदृश इंद्रः । गिर्वणस्तमोऽतिशयेन गीर्भिः स्तुतिभिः संभजनीयोऽप्रतिष्कुतोऽप्रतिहतगमनः । अप्रतिहतगतिरित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

स नो नियुद्भिरा पृण कामं वाजेभिरश्विभिः ।

गोमद्भिर्गोपते धृषत् ॥ २१

सः । नः । नियुत्ऽभिः । आ । पृण । कामं । वाजेभिः ।

अश्विऽभिः ।

गोमत्ऽभिः । गोऽपते । धृषत् ॥ २१

हे गोपते गवां पालयितः स त्वं नोऽस्माकं कामं नियुद्भिर्वडवाभिर्धृषत् दारिद्र्यनाशनसमर्थं यथा भवति तथा पृण । आपूरय । यद्वा धृषदितींद्रविशेषणं । शत्रूणां धर्षकमित्यर्थः । तथा गोमद्भिर्गोभिर्युक्तैरश्विभिरश्वैरुपेतैर्वाजैरन्नैश्चास्मदीयं काममापूरय ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

तद्वो गाय सुते सचा पुरुहूताय सत्वने ।

शं यद्गवे न शाकिने ॥ २२

तत् । वः । गाय । सुते । सचा । पुरुऽहूताय । सत्वने ।

शं । यत् । गवे । न । शाकिने ॥ २२

हे स्तोतारो वो यूयं सुतेऽभिषुते सोमे सति पुरुहूताय बहुभिर्यजमानैराहूताय सत्वने शत्रूणां सादयित्रे धनानां वा सनित्रे दात्र इंद्राय तत्स्तोत्रं सचा सह संहता भूत्वा गाय । गायत । यत्स्तोत्रं शाकिने शक्तिमत इंद्राय शं सुखकरं भवति गवे न । यथा गवे यवसं सुखकरं तद्वदित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

धिष्व वज्रं गभस्त्यो रक्षोहत्याय वज्रिवः ।

सासहीष्ठा अभि स्पृधः ॥ १८

धिष्व । वज्रं । गभस्त्योः । रक्षःऽहत्याय । वज्रिऽवः ।

ससहीष्ठाः । अभि । स्पृधः ॥ १८

हे वज्रिवो वज्रवन्निंद्र गभस्त्योरात्मीययोर्हस्तयोर्वज्रं कुलिशं धिष्व । धारय । किमर्थं । रक्षोहत्याय रक्षसां हननार्थं । धृत्वा च स्पृधः स्पर्धमाना अधिगंतीराक्षुरीः सेनाः ससहीष्ठाः । अत्यर्थमभिभव ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

प्रत्नं रयीणां युजं सखायं कीरिचोदनं ।

ब्रह्मवाहस्तमं हुवे ॥ १९

प्रत्नं । रयीणां । युजं । सखायं । कीरिऽचोदनं ।

ब्रह्मवाहःऽतमं । हुवे ॥ १९

प्रत्नं चिरंतनं सर्वेषामाद्यं रयीणां धनानां युजं योजयितारं दातारं सखायं मित्रभूतं कीरिचोदनं कीरीणां स्तोतॄणां चोदयितारं ब्रह्मवाहस्तममतिशयेन ब्रह्मभिर्मंत्रैर्वहनीयमेवंविधमिंद्रं हुवे । आह्वयामि ॥

॥ अथ विंशी ॥

स हि विश्वानि पार्थिवाँ एको वसूनि पत्यते ।

गिर्वणस्तमो अध्रिगुः ॥ २०

सः । हि । विश्वानि । पार्थिवा । एकः । वसूनि । पत्यते ।

गिर्वणःऽतमः । अध्रिऽगुः ॥ २०

स हि स खल्विंद्रो विश्वानि सर्वाणि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि वसूनि धनान्येक एव पत्यते ईष्टे नान्यः कश्चित्। पत्यतिरैश्वर्यकर्मा। कीदृश इंद्रः। गिर्वणस्तमोऽतिशयेन गीर्भिः स्तुतिभिः संभजनीयोऽध्रिगुरप्रतिहतगमनः। अप्रतिहतगतिरित्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुर्विंशो वर्गः॥

॥ अथैकविंशी॥

स नो नियुद्भिरा पृण कामं वाजेभिरश्विभिः।

गोमद्भिर्गोपते धृषत्॥ २१

सः। नः। नियुत्ऽभिः। आ। पृण। कामं। वाजेभिः।

अश्विऽभिः।

गोमत्ऽभिः। गोऽपते। धृषत्॥ २१

हे गोपते गवां पालयितः स त्वं नोऽस्माकं कामं नियुद्भिर्वडवाभिर्धृष्टं दारिद्र्यनाशनसमर्थं यथा भवति तथापृण। आपूरय। यद्वा धृषदितींद्रविशेषणं। शत्रूणां धर्षकस्त्वमित्यर्थः। तथा गोमद्भिर्बहुभिर्गोभिर्युक्तैरश्विभिर्बहुभिरश्वैरुपेतैर्वाजैरन्नैश्चास्मदीयं काममापूरय॥

॥ अथ द्वाविंशी॥

तद्वो गाय सुते सचा पुरुहूताय सत्वने।

शं यद्गवे न शाकिने॥ २२

तत्। वः। गाय। सुते। सचा। पुरुऽहूताय। सत्वने।

शं। यत्। गवे। न। शाकिने॥ २२

हे स्तोतारो वो यूयं सुतेऽभिषुते सोमे सति पुरुहूताय बहुभिर्यजमानैराहूताय सत्वने शत्रूणां सादयित्रे धनानां वा सनित्रे दात्र इंद्राय तत्स्तोत्रं सचा सह संगता भूत्वा गाय। गायत। यत्स्तोत्रं शाकिने शक्तिमत इंद्राय शं सुखकरं भवति गवे न। यथा गवे यवसं सुखकरं तद्वदित्यर्थः॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

न घा वसुर्नि यमते दानं वाजस्य गोमतः।

यत्सीमुप श्रवद्गिरः॥ २३

न। घ। वसुः। नि। यम दानं। वाजस्य। गोऽमतः।

यत्। सीं। उप। श्रवत्। गिरः॥ २३

वसुर्वासयिता स इंद्रो गोमतो बहुभिर्गोभिर्युक्तस्य वाजस्यान्नस्य बलस्य वा दानं प्रदानं न घ न खलु नियमते। नियच्छति। उपरतं करोति। यद्यदि सोमयं गिरोऽस्मदीयाः स्तुतीरुपश्रवत् उपशृणुयात्। स्तोत्रश्रवणे सति सर्वदा ददातीत्यर्थः॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

कुवित्सस्य प्र हि व्रजं गोमंतं दस्युहा गमत्।

शचीभिरप नो वरत्॥ २४

कुवित्ऽसस्य। प्र। हि। व्रजं। ग ऽमंतं। दस्युऽहा। गमत्।

शचीभिः। अप। नः। वरत्॥ २४

कुवित्सस्य। कुविद्बहुधः स्यति छिनत्तीति कुवित्सो नाम कश्चित्। तस्य स्वभूतं गोमंतं बहुभिर्गोभिर्युक्तं व्रजं गोष्ठं दस्युहा दस्यूनामुपक्षपयितॄणां हंतेंद्र प्र गमत्। प्रकर्षेण गच्छति। हि यस्मादेवं तस्मात् शचीभिरात्मीयैः कर्मभिः प्रज्ञाभिर्वा नोऽस्माकं ता गा अपवरत्। निगूढास्ता अपावृणोत्॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

इमा उ त्वा शतक्रतोऽभि प्र णोनुवुर्गिरः।

इंद्रं वत्सं न मातरः॥ २५

इमाः। ऊं इति। त्वा। शतक्रतो इति शतऽक्रतो। अभि।

प्र। नोनुवुः। गिरः।

इंद्रं। वत्सं। न। मातरः॥ २५

हे शतक्रतो बहुविधकर्मन् बहुविधप्रज्ञ वेंद्र त्वा त्वामभीमा अस्मदीया गिरः स्तुतयः प्रणोनुवुः। प्रकर्षेण पुनः पुनर्गच्छंति। नौतिरत्र गतिकर्मा। तत्र दृष्टांतः। वत्सं न मातरः। यथा मातरो गावो गृहे वर्तमानं वत्सं शीघ्रमभिगच्छंति तद्वत्। यद्वास्मदीया वाचस्त्वामभि नोनुवुः। अभितः शब्दयंति। स्तुवंति। यथा गावो वत्समभिलक्ष्य हुंभारवं कुर्वंति तद्वत्॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचविंशो वर्गः॥

॥ अथ षड्विंशो॥

दूणाशं सख्यंतव गौरसि वीर गव्यते।

अश्वो अश्वायते भव॥ २६

दुःऽनशं। सख्यं। तव। गौः। असि। वीर। गव्यते।

अश्वः। अश्वऽयते। भव॥ २६

हे इंद्र गाव त्वदीयं सख्यं सखित्वं दूणाशं दुर्णाशं नाशयितुमशक्यं। अतिदृढ-मित्यर्थः। अतो हे वीर वीरयितरिंद्र गव्यते गामात्मन इच्छते त्वं गौरसि। गवां प्रदाता भवसि। उपचारात्कारणे कार्यशब्दः। तथाश्वायतेऽश्वानात्मन इच्छतेऽश्वो भव। अश्वप्रदो भवसि॥

॥ अथ सप्तविंशी॥

स मंदस्वा ह्यंधसा राधसे तन्वा महे।

न स्तोतारं निदे करः॥ २७

सः । मंदस्व । हि । अंधसः । राधसे । तन्वा । महे ।

न । स्तोतारं । निदे । करः ॥ २७

हे इंद्र स तादृशस्त्वमंधसः सोमस्य पानेन हृष्टया तन्वा स्वीयेन शरीरेण मंदस्व । मोदस्व । किमर्थं । महे महते राधसे धनाय । हि पूरणः । अपि च त्वदीयं स्तोतारं निदे निंदकाय तस्य वशं न करः । न कुर्याः ॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

इमा उ त्वा सुतेसुते नक्षंते गिर्वणो गिरः ।

वत्सं गावो न धेनवः ॥ २८

इमाः । ऊं इति । त्वा । सुतेऽसुते । नक्षंते । गिर्वणः । गिरः ।

वत्सं । गावः । न । धेनवः ॥ २८

हे गिर्वणो गीर्भिर्वननीयेंद्र सुते सुते सोमेऽभिषुतेऽभिषुते सतीमा अस्मदीया गिरः स्तुतयस्त्वा त्वां नक्षंते । व्याप्नुवंति । धेनवो दोग्ध्र्यो गावो न गाव इव वत्सं । यथा शीघ्रं वत्सं व्याप्नुवंति तद्वत् ॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

पुरूतमं पुरूणां स्तोतॄणां विवाचि ।

वाजेभिर्वाजयतां ॥ २९

पुरुऽतमं । पुरूणां । स्तोतॄणां । विऽवाचि ।

वाजेभिः । वाजऽयतां ॥ २९

हे इंद्र पुरूतमं पुरूणां बहूनां शत्रूणां तमयितारं ग्लपयितारं त्वां पुरूणां बहूनां स्तोतॄणामस्माकं स्तुतिः प्राप्नोत्विति शेषः । कीदृशानां । विवाचि विविधाः स्तुतयस्तात्मिका वाचो यस्मिन्यज्ञे तस्मिन्वाजेभिर्वाजैर्हविर्लक्षणैरन्नैर्वाजयतां वाजवंतं बलवंतं मा त्वां कुर्वतां ॥

॥ अथ त्रिंशी ॥

अस्माकमिंद्र भूतु ते स्तोमो वाहिष्ठो अंतमः ।

अस्मान्राये महे हिनु ॥ ३०

अस्माकं । इंद्र । भूतु । ते । स्तोमः । वाहिष्ठः । अंतमः ।

अस्मान् । राये । महे । हिनु ॥ ३०

हे इंद्र वाहिष्ठो वोढृतमोऽस्माकं स्तोमः स्तोत्रं ते तवांतमोऽतिकतमो भूतु । भवतु । त्वं चास्मान्महे महते राये धनाय हिनु । प्रेरय ॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

अधि बृबुः पणीनां वर्षिष्ठे मूर्धन्नस्थात् ।

उरुः कक्षो न गांग्यः ॥ ३१

अधि । बृबुः । पणीनां । वर्षिष्ठे । मूर्धन् । अस्थात् ।

उरुः । कक्षः । न । गांग्यः ॥ ३१

बृबुर्नाम पणीनां तक्षा । तस्मात्कामाल्लब्धधनो भरद्वाजस्तदीयं दानमनेन तृचेनास्तौत् । एतच्च मनुना स्मर्यते । भरद्वाजः क्षुधार्तस्तु सपुत्रो निर्जने वने । बह्वीर्गाः प्रतिजग्राह बृबोस्तक्ष्णो महायशाः । म० १०, १०७ । इति ॥ पणनात्पणयो वणिज एतत्संज्ञा असुरा वा । तेषां तक्षा बृबुर्वर्षिष्ठे मूर्धन्मूर्धनि मूर्धवदुच्छ्रिते स्थलेऽध्यस्थात् अधिष्ठितोऽभूत् गांग्यो गंगायाः कूल उत्पन्नः कक्षो न दाव इवोरुर्विस्तीर्णः सन् । जातितो हीनोऽपि दातृत्वात्सर्वत्र श्रेष्ठो भवतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वात्रिंशी ॥

यस्य वायोरिव द्रवद्भद्रा रातिः सहस्रिणी ।

सद्यो दानाय मंहते ॥ ३२

यस्य॑। वायोःऽइ॑व। द्रवत्। भद्रा। रा॒तिः। स॒ह॒स्रिणी॑।

स॒द्यः। दा॒नाय॑। मंह॑ते ॥ ३२

वायोरिव द्रवत् क्षिप्रगामिनो यस्य पृथोर्भद्रा कल्याणी सहस्रिणी सहस्रसंख्यायुक्ता रातिर्दानं सद्यः स्तुतिसमय एव दानाय दानकामाय याचमानाय मह्यं मंहते अपेक्षितं धनं ददाति तं पृथुमित्युत्तरस्यामृचि संबंधः ॥

॥ अथ त्रयोस्त्रिंशी ॥

तत्सु नो॒ विश्वे॑ अ॒र्य आ सदा॑ गृणंति का॒रवः॑।

बुवुं॑ सहस्र॒दात॑मं सू॒रिं स॑हस्र॒सात॑मं ॥ ३३

तत्। सु। नः॒। विश्वे॑। अ॒र्यः। आ। सदा॑। गृ॒णं॒ति॒। का॒रवः॑।

बुवुं॑। स॒ह॒स्र॒ऽदात॑मं। सू॒रिं। स॒ह॒स्र॒ऽसात॑मं ॥ ३३

तत्तं बृबुं नोऽस्मदीया विश्वे सर्वेऽर्यः स्तुतीनामीरयितारः कारवः स्तोतारः सु सुष्ठ्वागृणंति। अभिगृणंति। अभिष्टुवंति। कीदृशं। सहस्रदातमअतिशयेन सहस्रसंख्यस्य धनस्य दातारं सूरिं प्राज्ञं यद्वा प्रेरयितारं सहस्रसातममतिशयेन सहस्रसंख्यस्य स्तोतस्य धनस्य वा संभक्तारं ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे षड्विंशो वर्गः ॥

त्वामिद्धीति चतुर्दशर्चं तृतीयं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शंयोरार्षमैंद्रं। प्रथमातृतीयाद्या अयुजो बृहत्यो द्वितीयाचतुर्थ्याद्या युजः सतोबृहत्यः। तथा चानुक्रांतं। त्वामिद्धि षड्ना प्रागाथमिति ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ यदि ज्योतिष्टोमो बृहत्पृष्ठः स्यात्तदानीं निष्केवल्यस्याद्यः प्रगाथः स्तोत्रियः। सूत्रितं च। यद्यु वै बृहच्चामिद्धि हवामहे। आ० ५. १५.। इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवल्येऽयं प्रगाथः शंसनीयः। तथैव पंचमारण्यके सूत्रितं। त्वामिद्धि हवामहे त्वं ह्येहि चेरव इति बृहतः स्तोत्रियानुरूपौ। ऐ० आ० ५. ८.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

त्वामिद्धि हवा॑महे सा॒ता वाज॑स्य का॒रवः॑।

त्वां वृ॒त्रेष्विं॑द्र॒ सत्प॑तिं॒ नर॒स्त्वां काष्ठा॒स्वर्व॑तः ॥ १

त्वा । हूत । हि । हवामहे । साता । वाजस्य । कारवः ।

त्वां । वृत्रेषु । इंद्र । सत्ऽपतिं । नरः । त्वां । काष्ठासु ।

अर्वतः ॥ १

कारवः स्तोतारो वयं वाजस्यान्नस्य साता सातौ संभजने निमित्तभूते सति हे इंद्र त्वामिद्धि त्वामेव हवामहे । स्तुतिभिराह्वयामः । हे इंद्र सत्पतिं सतां पालयितारं श्रेष्ठं त्वां नरोऽन्येऽपि मनुष्या वृत्रेष्वावरकेषु शत्रुषु सत्सु हवंते । आह्वयंति तज्जयार्थं । अपि चार्वतोऽश्वस्य संबंधिनीषु काष्ठासु यत्राश्वः क्रांत्वा तिष्ठति तासु काष्ठासु संग्रामेषु युद्धकालाच्च त्वामेवाह्वयंति । अतो वयं त्वामेवाह्वयाम इत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

स त्वं नश्चित्र वज्रहस्त धृष्णुया मह: स्तवानो अद्रिवः ।

गामश्वं रथ्यमिंद्र सं किर सत्रा वाजं न जिग्युषे ॥ २

सः । त्वं । नः । चित्र । वज्रऽहस्त । धृष्णुऽया । महः ।

स्तवानः । अद्रिऽवः ।

गां । अश्वं । रथ्यं । इंद्र । सं । किर । सत्रा । वाजं । न ।

जिग्युषे ॥ २

हे चित्र चायनीय वज्रहस्त वज्रबाहो अद्रिवो वज्रवन् । अद्र्याद्रणात्यनेनेत्यद्रिरशनिः । तद्वन् । एवंभूतेंद्र धृष्णुया धृष्णुः शत्रूणां धर्षयिता महो महान् स तादृशस्त्वं स्तवानोऽस्माभिः स्तूयमानः सन् गां रथ्यं रथवाहनसमर्थं च संकिर । सम्यक् प्रयच्छ । जिग्युषे जितवते पुरुषाय भोगार्थं सत्रा महत्प्रभूतं वाजं नान्नमिव । यथा शत्रून् जितवते भोगार्थं बहुचं प्रयच्छसि तद्वत् ॥

महाव्रते निष्केवल्ये यः सत्राहेत्यादिसूक्तशेषः शंसनीयः । सूत्यते हि । यः सत्राहा विचर्षणिरिति शेषोऽयं ते अस्तु हर्यत इति सूक्ते । ऐ० आ० ५, १० । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने यः सत्राहेति प्रागाथो मैत्रावरुणस्याऽनुरूपः सूत्रितं च । यः सत्राहा विचर्षणिः स्वादोरित्था विषूवतः । आ० ७, ४, । इति ॥

॥ प्रगाथे प्रथमा सूक्ते तृतीया ॥

यः सत्राहा विचर्षणिरिंद्रं तं हूमहे वयं ।

सहस्रमुष्क तुविनृम्ण सत्पते भवा समत्सु नो वृधे ॥ ३

यः । सत्राऽहा । विऽचर्षणिः । इंद्रं । तं । हूमहे । वयं ।

सहस्रऽमुष्क । तुविऽनृम्ण । सत्ऽपते । भव । समत्ऽसु ।

नः । वृधे ॥ ३

य इंद्रः सत्राहा महतां शत्रूणां हंता विचर्षणिर्विशेषेण सर्वस्य द्रष्टा तमिंद्रं वयं हूमहे । स्तुतिपदैराह्वयामः । उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः । हे सहस्रमुष्क सहस्रशेफ । यां कां च स्त्रियं संभजतींद्रो भोगलोलुपतया स्वशरीरे पर्वणि पर्वणि शेफान् ससर्जेति कौषीतकिभिराम्नातं । तदभिप्रायेणेदं संबोधनं । हे तुविनृम्ण बहुधन सत्पते सतां पालयितरिंद्र समत्सु संग्रामेषु नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय भव ॥

। अथ चतुर्थी ।

बाधसे जनान्वृषभेव मन्युना घृषौ मीळ्ह ऋचीषम ।

अस्माकं बोध्यविता महाधने तनूष्वप्सु सूर्ये ॥ ४

बाधसे । जनान् । वृषभाऽइव । मन्युना । घृषौ । मीळ्हे ।

ऋचीषम ।

अस्माकं । बोधि । अविता । महाऽधने । तनूषु । अप्ऽसु ।

सूर्ये ॥ ४

हे ऋचीषम ऋचा सम ऋग्भ्यामिदं रूपं प्रतिपादयंति तादृग्रूपेंद्र घृषौ शत्रूणां धर्षके बाधके मीळ्हे संग्रामे जनानस्मदीयान् शत्रून् वृषभेव वृषभेणेव बलवता मन्युना क्रोधेन बाधसे । बाधस्व । तथा महाधने महतो धनस्य निमित्तभूते संग्रामे अस्माकमविता रक्षिता बोधि । बुध्यस्व । रक्षितृत्वेनात्मानं जानीहि । रक्षको भवेति यावत् । किमर्थं । तनूषु तनयेष्वप्सु उदकेषु सूर्ये च लब्धव्येषु सत्स्वेतेषां लाभार्थं । सूर्यस्य लाभः संदर्शनं । तदर्थमित्यर्थः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिन इंद्र ज्येष्ठं न आ भरेति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः। सूत्रितं च। इंद्र ज्येष्ठं न आ भरा त्वा सद्यश्चा यतं। आ० ७. ४.। इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते पंचमी ॥

इंद्र ज्येष्ठं न आ भरँ ओजिष्ठं पपुरि श्रवः।
येनेमे चित्र वज्रहस्त रोदसी ओभे सुशिप्र प्राः ॥ ५

इंद्रं। ज्येष्ठं। नः। आ। भर। ओजिष्ठं। पपुरि। श्रवः।
येन। इमे इति। चित्र। वज्रऽहस्त। रोदसी इति। आ।
उभे इति। सुऽशिप्र। प्राः ॥ ५

हे इंद्र ज्येष्ठं प्रशस्यतममोजिष्ठमोजस्वितममतिशयेन बलकरं पपुरि पूरकं श्रवोऽन्नं नोऽस्मभ्यमाभर। आहर। प्रयच्छ। हे चित्र चायनीय वज्रहस्त वज्रपाणे हे सुशिप्र शोभनहनुक एवंभूत हे इंद्र येनान्नेनेमे परिदृश्यमाने उभे रोदसी द्यावापृथिव्यावाप्राः आपूरयसि तदन्नमाभरेत्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे सप्तविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वामुग्रमवसे चर्षणीसहं राजन्देवेषु हूमहे।
विश्वा सु नो विथुरा पिब्दना वसोऽमित्रान्सुषहान्कृधि ॥ ६

त्वां। उग्रं। अवसे। चर्षणिऽसहं। राजन्। देवेषु। हूमहे।
विश्वा। सु। नः। विथुरा। पिब्दना। वसो इति।
अमित्रान्। सुऽसहान्। कृधि ॥ ६

हे राजन् राजमानेंद्र देवेषु देवानां मध्ये उग्रमुद्गूर्णबलं चर्षणीसहं चर्षणीनां शत्रुभूतानां प्रजानामभिभवितारं त्वामवसे रक्षणाय हूमहे। आह्वयामः। त्वं विश्वा

सर्वाणि पिष्टना क्लिष्टानि रक्षांसि । पिष्टितमव्यक्तं यस्यांत इति पिष्टनानि । पृषोदरादिः । तानि सु सुष्ठु विथुरा व्यथितानि बाधितानि कुरु । हे वसो वासकेंद्र नोऽस्मदीयानमित्रान् शत्रूंश्च सुषह्यान् सुखेनाभिभवितुं शक्यान् कृधि । कुरु ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

यदिंद्र नाहुषीष्वाँ ओजो नृम्णं च कृष्टिषु ।

यद्वा पंच क्षितीनां द्युम्नमा भर सत्रा विश्वानि पौंस्या ॥ ७

यत् । इंद्र । नाहुषीषु । आ । ओजः । नृम्णं । च । कृष्टिषु ।

यत् । वा । पंच । क्षितीनां । द्युम्नं । आ । भर । सत्रा ।

विश्वानि । पौंस्या ॥ ७

हे इंद्र नाहुषीषु । नहुष इति मनुष्यनाम । तत्संबंधिनीषु कृष्टिषु प्रजासु । आकारः समुच्चये । यच्चौजो बलं नृम्णं धनं च विद्यते । यद्वा यच्च पंच पंचानां क्षितीनां । निषादपंचमाश्चत्वारो वर्णाः पंच क्षितयः । तेषां स्वरूपं द्युम्नं द्योतमानमन्नं तत्सर्वमस्मभ्यमाभर । आहर । प्रयच्छ । तथा सत्रा महांति विश्वानि सर्वाणि पौंस्यानि बलानि चास्मभ्यमाहर ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यद्वा तृक्षौ मघवन्द्रुह्यावा जने यत्पूरौ कच्च वृष्ण्यं ।

अस्मभ्यं तद्रिरीहि सं नृषाह्येऽमित्रान्पृत्सु तुर्वणे ॥ ८

यत् । वा । तृक्षौ । मघऽवन् । द्रुह्यौ । आ । जने । यत् ।

पूरौ । कत् । च । वृष्ण्यं ।

अस्मभ्यं । तत् । रिरीहि । सं । नृऽसह्ये । अमित्रान् ।

पृत्ऽसु । तुर्वणे ॥ ८

हे मघवन् धनवन्निंद्र तृक्षावेतत्संज्ञे च राजनि यद्वा यत्र बलं विद्यते द्रुह्यावा द्रुह्यौ चैतत्संज्ञे च जने यद्बलमस्ति । पूरावेतत्संज्ञे अपि च यत्किंच वृष्ण्यं वीर्यं विद्यते तत्सर्वमस्मभ्यं सं रिरीहि । प्रयच्छ । कदा । नृषाह्ये नृभिः सोढव्ये युद्धे प्रसक्ते । किमर्थं । पृत्सु पृतनासु संग्रामेष्वमित्रान् शत्रून् तुर्वणे हिंसितुं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि निष्केवल्ये इंद्र त्रिधात्विति वैकल्पिकः शाखागायः शंसनीयः । सूत्रितं च । इंद्र त्रिधातु शरणं त्वमिंद्र प्रतूर्तिषु । आ० ७. २. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते नवमी ॥

इंद्र त्रिधातु शरणं त्रिवरूथं स्वस्तिमत् ।
छर्दिर्यच्छ मघवद्भ्यश्च मह्यं च यावया दिद्युमेभ्यः ॥ ९

इंद्र । त्रिऽधातु । शरणं । त्रिऽवरूथं । स्वस्तिऽमत् ।
छर्दिः । यच्छ । मघवत्ऽभ्यः । च । मह्यं । च । यवय ।
दिद्युं । एभ्यः ॥ ९

हे इंद्र त्रिधातु त्रिप्रकारं त्रिभूमिकं त्रिवरूथं वरूथानां शीतातपवर्षाणां वारकं स्वस्तिमदविनाशयुक्तं छर्दिश्छर्दिर्गृहं छादनयुक्तमेवंगुणविशिष्टं शरणं गृहं मघवद्भ्यश्च । मघं हविर्लक्षणं धनं । तद्वद्भ्यो यजमानेभ्यो मह्यं भरद्वाजाय च यच्छ । देहि । अपि चैभ्यः सकाशाद्दिद्युं शत्रुप्रेरितं द्योतमानमायुधं यवय । पृथक्कुरु ॥

॥ अथ दशमी ॥

ये गव्यता मनसा शत्रुमादभुरभिप्रघ्नंति धृष्णुया ।
अध स्मा नो मघवन्निंद्र गिर्वणस्तनूपा अंतमो भव ॥ १०

ये । गव्यता । मनसा । शत्रुं । आऽदभुः । अभिऽप्रघ्नंति ।
धृष्णुऽया ।

अर्ध । स्म । नः । मघऽवन् । इंद्र । गिर्वणः । तनूऽपाः ।

अंतमः । भव ॥ १०

ये जना गव्यता गवां इच्छता मनसा युक्ताः संतः यत्नुं यातयितारं वैरिणमादभुः अहिंसिषुः । येन इष्णुधा इष्णनो दृष्टाः संतोऽस्मानभिलक्ष्य मन्नंति प्रकर्षेण हिंसंत हे मघवन् धनवन् गिर्वणो गिरां संभक्तरिंद्र अध आस्मिन्काले तेभ्यः सकाशात् नोऽस्माकं तनूपास्तनूनां शरीराणां रक्षिता सन् अंतमोऽंतिकतमो भव ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमस्याष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

अर्ध स्मा नो वृधे भवेंद्र नायमवा युधि ।

यदंतरिक्षे पतयंति पर्णिनो दिद्यवस्तिग्ममूर्धानः ॥ ११

अर्ध । स्म । नः । वृधे । भव । इंद्र । नायं । अव । युधि ।

यत् । अंतरिक्षे । पतयंति । पर्णिनः । दिद्यवः ।

तिग्मऽमूर्धानः ॥ ११

हे इंद्र अधास्म तदानीं नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय भव । अपि च नायं नोऽस्माकं नयो नेता युधि युद्धे तमस्मान् रक्ष । तदेतदुक्तं कदन्यत आह । पर्णिनः पक्षवंतस्तिग्ममूर्धानस्तीक्ष्णाग्रा दिद्यवो दीप्ता बाणा यद्यदांतरिक्षे व्योम्नि पतयंति शत्रुभिर्विसृष्टाः पतंति तदानीं इसे भवेत्यन्वयः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

यत्र शूरासस्तन्वो वितन्वते प्रिया शर्म पितृणां ।

अर्ध स्मा यच्छ तन्वे३ तने च छर्दिरचित्तं यावय द्वेषः ॥ १२

यत्र । शूरासः । तन्वः । विऽतन्वते । प्रिया । शर्म । पितृणां ।

अध । स्म । यच्छ । तन्वे । तने । च । छर्दिः । अचित्तं ।

यवय । द्वेषः ॥ १२

यत्र यस्मिन्काले शूरासः शूराः शौर्यवन्तो योद्धारस्तन्वः स्वकीयानि शरीराणि वितन्वते विस्तारयंति स्वामिनो जयाय शत्रूणां पुरतो दर्शयंति । तस्मिन्काले प्रिया प्रियाणि शर्म शर्माणि स्थानानि पितॄणां जनकानां संबंधीनि । तैरर्जितानीति यावत् । एतानि च वितन्वते शत्रूणां पुरस्ताद्विस्तारयंति । परित्यजंतीति यावत् । अध तस्मिन्काले तन्वे शरीराय तने तनयाय च छर्दिश्छादनमायुधानां निवारकं कवचमचित्तं शत्रुभिरज्ञातं यथा भवति तथा यच्छ । प्रयच्छ । शत्रुस्थानात्पूर्वमेव देहीत्यर्थः । अपि च द्वेषो द्वेष्टॄन् शत्रून्यावय । तेभ्यो वियोजय ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यदिंद्र सर्गे अर्वतश्चोदयासे महाधने ।

असमने अध्वनि वृजिने पथि श्येनाँ इव श्रवस्यतः ॥ १३

यत् । इंद्र । सर्गे । अर्वतः । चोदयासे । महाधने ।

असमने । अध्वनि । वृजिने । पथि । श्येनान्ऽइव ।

श्रवस्यतः ॥ १३

हे इंद्र महाधने जेतव्यस्य महतो धनस्य निमित्ते महति संग्रामे सर्गे संयोगे असमने विषमेऽध्वनि मार्गेऽर्वतोऽस्मदीयानश्वान्यदा चोदयासि प्रेरयसि । वृजिने कुटिले पथि मार्गेऽन्तरिक्षलक्षणे श्रवस्यतः श्रवोऽन्नमामिषरूपमात्मन इच्छतः श्येनानिव यथामिषार्थिनः श्येना अंतरिक्षे शीघ्रं गच्छंति तथास्मदीयानश्वान्यदा त्वं शीघ्रं गमयसि तदानीमस्मभ्यं तन्वे तनयाय च छर्दिर्यच्छेति पूर्वस्यामृचि संबंधः ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

सिंधूँरिव प्रवण आशुया यतो यदि क्लोशमनु ष्वणि ।

आ ये वयो न वर्वृतत्यामिषि गृभीता बाह्वोर्गवि ॥ १४

सिंधून्ऽइव । प्रवणे । आशुऽया । यतः । यदि । क्लोशं ।

अनु । स्वनि ।

आ । ये । वयः । न । वर्वृतति । आमिषि । गृभीताः ।

बाह्वोः । गवि ॥ १४

उक्तस्यैवार्थस्यातिशयप्रतिपादनार्थेयं । प्रवणे निम्नदेशे सिंधूनिव स्यंदमाना नदीरिवाशुयाशु शीघ्रं यतो गच्छतोऽस्मान् हे इंद्र यदि चोदयसि प्रेरयसि । कदा । क्लोशमनु । क्लोश इति शब्दनाम । शब्दमनुलक्ष्य स्वनि स्वन आक्रोशे सति । कीदृशा-स्तेऽश्वाः । बाह्वोर्भुजयोर्गृभीताः कक्ष्यया बद्धा येऽश्वा गवि गोरूपे धने जेतव्ये सत्यावर्वृतति पुनः पुनरावर्तंते । आमिष्यामिषे मांसे अपहर्तव्ये सति वयो न वया श्येनादयः पक्षिणः पुनः पुनरावर्तंते तद्वत् । एवंभूतानश्वान् भयेन क्रोशे सति यदा त्वं प्रेरयसि तदानोऽस्मदीयेभ्यश्छर्दिः प्रयच्छेति संबंधः । यद्यप्यृषेर्युद्धे प्रसक्तिर्नास्ति तथापि राजपुरोहितत्वेन राजकीयानां पुरुषाणां जयः प्रार्थ्यत इति नकश्चिद्विरोधः ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे नवविंशो वर्गः ॥

स्वादुरित्येकत्रिंशदृचं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजपुत्रस्य गर्गस्यार्षं । प्रस्तोक इत्येषा त्रिष्टुप् दशाश्वानित्यनुष्टुप् द्वय रथानिति गायत्री नहि राध इति द्विपदा । द्वयोरेका-दश्यक्षा युजानो हरितेत्येषा बृहती दिवस्पृथिव्या इति जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । आदितः पंचानामृचां सोमो देवता । अगव्यूति क्षेत्रमित्यर्धर्चं प्रथमपादे देवा उत्तरस्य भूमिस्तृतीयस्य बृहस्पतिश्चतुर्थस्येंद्रः । प्रस्तोक इत्याद्याश्चतस्रः सृंजयपुत्रस्य राज्ञो दानस्तुतिरूपत्वात्तद्देवताकाः । वनस्पते वीड्वंग इत्याद्यास्तिस्रो रथदेवत्याः । उप श्वासयेति तिस्रो दुंदुभिदेवत्याः । समश्वपर्णा इत्यर्धर्च ऐंद्रः । शिष्टा इंद्रदेवताकाः । तथा चानुक्रांतं । स्वादुरेकत्रिंशद्गर्गः पंचाद्यैः सोमो गव्यूत्यर्धर्चो लिंगोक्तदेवतः प्रस्तोक इति त्रिष्टुबनुष्टुब्गायत्री द्विपदा सार्ंजयस्य प्रस्तोकस्य दानस्तुतिः परौ तृचौ रथदुंदुभिदेवत्यावैंद्रोऽन्त्योऽर्धर्चो युजानो बृहती दिवस्पृथिव्या जगती ॥ अग्निमारुत आदितश्चतस्रः शंसनीयाः । सूत्रितं च । स्वादुष्किलायमिति चतस्रो मध्ये चाह्वानं । आ० ५, २० । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

स्वादुष्किलायं मधुमाँ उतायं तीव्रः किलायं रसवाँ उतायं ।
उतो न्वस्य पपिवांसमिंद्रं न कश्चन सहत आहवेषु ॥ १

स्वादुः । किल । अयं । मधुऽमान् । उत । अयं । तीव्रः ।
किल । अयं । रसऽवान् । उत । अयं ।
उतो इति । नु । अस्य । पपिऽवांसं । इंद्रं । न । कः । चन ।
सहते । आऽहवेषु ॥ १

अयमभिषुतः सोमः स्वादुरास्वादनीयः किल भवति । उतापि च मधुमान्माधुर्यवांश्चायं सोमः भवति । तथायं सोमस्तीव्रः किल मदोत्पादने तीक्ष्णः खलु भवति । उतापि चायं सोमो रसवान् सारवांश्च भवति । अनेन वाक्यचतुष्टयेन सोमस्य माधुर्यातिशयत्वं च प्रतिपादितं । उतो अपि चास्य सोमस्य ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ इमं सोमं पपिवांसं पीतवंतमिंद्रमाहवेषु संग्रामेषु न कश्चन न कोऽपि सहते । अभिभवति । नु इति पूरकः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अयं स्वादुरिह मदिष्ठ आस यस्येंद्रो वृत्रहत्ये ममाद ।
पुरूणि यश्च्यौत्ना शंबरस्य वि नवतिं नवंच देह्यो३ हन् ॥ २

अयं । स्वादुः । इह । मदिष्ठः । आस । यस्य । इंद्रः ।
वृत्रऽहत्ये । ममाद ।
पुरूणि । यः । च्यौत्ना । शंबरस्य । वि । नवतिं । नवं । च ।
देह्यः । हन् ॥ २

इहास्मिन्यज्ञेऽयं सोमः स्वादुरास्वादितः पीतः सन् मदिष्ठोऽतिशयेन मदयितास । बभूव । यस्य सोमस्य पानेनेंद्रो वृत्रहत्ये वृत्रहननकाले ममाद मत्तो बभूव । यः सोमः

संवत्सरस्य प्रकृषि बहूनि च्यौत्ना। च्यौत्नानि बलानि जघान। तथा देह्यो दिग्धा उपचिता आसुरीः पुरीः सदीयान् देहान् वा नवतिं नव च नवोत्तरनवतिसंख्याकाः सोमो बिभ्रत् व्यहन् अयं सोम इति प्रथमपादेन संबंधः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अयं मे पीत उदियर्ति वाचमयं मनीषामुशतीमजीगः ।

अयं षळुर्वीरमिमीत धीरो न याभ्यो भुवनं कच्चनारे ॥ ३

अयं । मे । पीतः । उत् । इयर्ति । वाचं । अयं । मनीषां ।

उशतीं । अजीग रिति ।

अयं । षट् । उर्वीः । अमिमीत । धीरः । न । याभ्यः ।

भुवनं । कत् । चन । आरे ॥ ३

अयं सोमः पीतः सन् मे मम वाचमुदियर्ति । उद्गमयति । अयमेव सोम उशतीं कान्तां मनीषां बुद्धिमजीगः । उद्गारयति । प्रकाशयति ॥ गृ निगरणे इत्यस्मात् यङ्लुकि लङि रूपं ॥ अपि चायं धीरो धीमान् सोमः षळुर्वीः षट्‌संख्याका उर्वीः द्यौश्च पृथिवी चाहश्च रात्रिश्चापश्चौषधयश्चेति प्रतिपादिता द्यावापृथिव्याद्याः षडमिमीत । निर्मितवान् । याभ्य उर्वीभ्य आरे दूरे विप्रकृष्टे देशे कच्चन किंचन भुवनं भूतजातं न भवति अपि त्वास्वेव सर्वं भूतजातं वर्तते ताद्वशीरुर्वीर्निर्मितवान् ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अयं स यो वरिमाणं पृथिव्या वर्ष्माणं दिवो अकृणोदयं सः ।

अयं पीयूषं तिसृषु प्रवत्सु सोमो दाधारोर्व १ न्तरिक्षं ॥ ४

अयं । सः । यः । वरिमाणं । पृथिव्याः । वर्ष्माणं । दिवः ।

अकृणोत् । अयं । सः ।

अयं । पीयूषं । तिसृषु । प्रवत्ऽसु । सोमः । दाधार ।

उरु । अंतरिक्षं ॥ ४

स इत्यर्थं सोमो यः पृथिव्या वरिमाणमुरुत्वं विस्तृतत्वमकृणोत् अकरोत् । तथायं सोमो दिवो द्युलोकस्य वर्ष्माणि संवृतत्वं वृद्धत्वमकृणोत् अकरोत् । अयं सोमः स हि भवति । अपि चायं सोमस्तिसृष्वोषधीष्वप्सु गोषु च प्रवत्सु प्रवणासु देशेषु पीयूषं रसं दाधार । धारयति । तथोरु विस्तीर्णमंतरिक्षं च धारयति । तथा च मंत्रांतरं । त्वमिमा ओषधीः सोम विश्वास्त्वमपो अजनयस्त्वं गाः । त्वमा ततंथोर्वंतरिक्षं । ऋग्वे० १. ९१. २२. । इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

अयं विदच्चित्रदृशीकमर्णः शुक्रसद्मनामुषसामनीके ।
अयं महान्महता स्कंभनेनोद्द्यामस्तभ्नाद्वृषभो मरुत्वान् ॥ ५

अयं । विदत् । चित्रऽदृशीकं । अर्णः । शुक्रऽसद्मनां । उषसां । अनीके ।
अयं । महान् । महता । स्कंभनेन । उत् । द्यां । अस्तभ्नात् । वृषभः । मरुत्वान् ॥ ५

अयं सोमश्चित्रदृशीकं विचित्रदर्शनं महाश्चर्यत्वेन दर्शनीयमर्णः सर्वस्य प्रेरकं सौरं ज्योतिर्विंदत् । लंभयति । कस्मिन्काले । शुक्रसद्मनां शुक्रं निर्मलमंतरिक्षं सद्म सदनं यासां तासामुषसामनीके प्रमुखे । उषःकाल इत्यर्थः । अपि च महान् प्रवृद्धोऽयं सोमो महता स्थविष्ठेन स्कंभनेन स्तंभनसाधनेन मध्यवर्तिनांतरिक्षेण द्यां द्युलोकमुदस्तभ्नात् । ऊर्ध्वमस्थापयत् । यथाधो न पतति तथांतरिक्षं तस्या-धारत्वेन कृतवानित्यर्थः । कीदृशः सोमः । वृषभो वृष्टेर्जनयिता । सोमाहुत्या हि वृष्टिर्जन्यते ॥ मरुत्वान्मरुद्भिर्युक्तः ।

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

धृषत्पिब कलशे सोममिंद्र वृत्रहा शूर समरे वसूनां ।
माध्यंदिने सवन आ वृषस्व रयिस्थानो रयिमस्मासु धेहि ॥ ६

वृषत् । पिब । कलशे । सोमं । इंद्र । हवऽधा । शूर ।

संऽअरे । वसूनां ।

माध्यंदिने । सवने । आ । वृषस्व । रयिऽस्थानः । रयिं ।

अस्मासु । धेहि ॥ ६

हे शूर शौर्यवन्निंद्र हत्वहा हतवामावारकाणां शत्रूणां हंता त्वं वसूनां धनानां समरे संग्रामे निमित्तभूते सति कलशेषु द्रोणकलशेष्ववस्थितं सोमं वृषत् वृष्टं यथा भवति तथा पिब । अपि च माध्यंदिने सवन आवृषस्व । आसिंचस्व । जठरं सोमेन पूरय । सर्वं हि माध्यंदिनं सवनं । किंच रयिस्थानो रयीणां धनानां स्थानभूतस्त्वं रयिं धनमस्मासु धेहि । धारय ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इंद्र प्र णः पुरएतेव पश्य प्र नो नय प्रतरं वस्यो अच्छ ।

भवा सुपारो अतिपारयो नो भवा सुनीतिरुत वामनीतिः ॥ ७

इंद्र । प्र । नः । पुरएताऽइव । पश्य । प्र । नः । नय । प्रऽतरं ।

वस्यः । अच्छ ।

भव । सुऽपारः । अतिऽपारयः । नः । भव । सुऽनीतिः ।

उत । वामऽनीतिः ॥ ७

हे इंद्र त्वं पुरएतेव पुरतो गंतेव नोऽस्मान् प्र पश्य । प्रकर्षेणेक्षस्व । यथा मार्गदर्शकः स्वयं पुरतो गच्छन्ननुगच्छतो रमणीयान् पथिकान्पश्यति तथा पश्येत्यर्थः । तथा वस्यो वसीयः श्रेष्ठं धनमच्छाभिमुख्येन प्रतरं प्रकृष्टतरमति-शयेन प्रणय । अस्मान्प्रापय । तथा सुपारः सुष्टु पारयिता दुःखेभ्यस्तारयिता भव । तथा नोऽस्मान् शत्रूनतिपारयः । शत्रूनतिक्रामय । सुनीतिः शोभननयनयास्माकं भव । उतापि च वामनीतिर्वामानां वननीयानां धनानां नेता भव । यद्वा वामं श्रेष्ठमापयो भव ॥

ऐंद्रे पशावुरुं न इत्येषा वपाया याज्या । सूत्रितं च । उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वान् प्र ससाहिषे पुरुहूत शत्रून् । आ० ३. ७. । इति ॥ होतृकैः सदःप्रसर्पणस- मयेऽप्येषा जप्या । सूत्रितं च । उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वानिति जपंतः । आ० ५. ३. । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहन्यहर्गणेषु च द्वितीयादिष्वहःसु माध्यंदिनसवनेऽ- च्छावाकस्यैषा चारंभणीया । सूत्रितं च । उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वानिति कद्वत्य आरंभणीया । आ० ७. ४. । इति ॥

॥ सैषा सूक्तेऽष्टमी ॥

उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वान्त्स्वर्वज्ज्योतिरभयं स्वस्ति ।
ऋष्वा त इंद्र स्थविरस्य बाहू उप स्थेयाम शरणा बृहंता ॥ ८

उरुं । नः । लोकं । अनुं । नेषि । विद्वान् । स्वःऽवत् ।
ज्योतिः । अभयं । स्वस्ति ।
ऋष्वा । ते । इंद्र । स्थविरस्य । बाहू इति । उप । स्थेयाम ।
शरणा । बृहंता ॥ ८

हे इंद्र विद्वान् जानंस्त्वमुरुं विस्तीर्णं लोकं स्थानं स्वर्गाख्यं नोऽस्माननुनेषि । अनुगमय । तथा स्वर्वत्सुखवदभयं भयरहितं ज्योतिश्च स्वस्ति क्षेमेणानुनेषि । अस्माननुगमय । हे इंद्र स्थविरस्य स्थूलस्य वृद्धस्य ते तव संबंधिनावृष्वा दर्शनीयौ बृहंता महांतौ बाहू त्वदीयौ हस्तौ शरणा शरणौ रक्षकौ रक्षकतयोपस्थेयाम । उपतिष्ठेम । सेवेमहि ॥

॥ अथ नवमी ॥

वरिष्ठे न इंद्र वंधुरे धा वहिष्ठयोः शतावन्नश्वयोरा ।
इषमा वक्षीषां वर्षिष्ठां मा नस्तारीन्मघवन्रायो अर्यः ॥ ९

वरिष्ठे। नः। इंद्र। वंधुरे। धाः। वहिष्ठयोः। शतऽवन्।
अश्वयोः। आ।
इषं। आ। वक्षि। इषां। वर्षिष्ठां। मा। नः। तारीत्।
मघऽवन्। रायः। अर्यः॥ ९

हे इंद्र वरिष्ठ उरुतमे विस्तीर्णतमे वंधुरे आत्मीये रथे नोऽस्मान् धाः। धेहि। धारय। अपि च हे शतावन् शतसंख्यधनेंद्र वहिष्ठयोर्वोढृतमयोः। आकारः समुच्चये। अश्वयोरा त्वदीययोरश्वयोश्चास्मान् धारय। तथेषामन्नानां मध्ये वर्षिष्ठां वृद्धतमामिषमन्नमावक्षि। अस्मदर्थमावह। आनय। हे मघवन् धनवन्निंद्र अर्यो धनस्य स्वाम्यन्यः कश्चिन्नोऽस्माकं रायो धनानि मा तारीत्। मा हिंसीत्॥

॥ अथ दशमी॥

इंद्र मृळ मह्यं जीवातुमिच्छ चोदय धियमयसो न धारां।
यत्किं चाहं त्वायुरिदं वदामि तज्जुषस्व कृधि मा देववंतं॥ १०

इंद्र। मृळ। मह्यं। जीवातुं। इच्छ। चोदय। धियं।
अयसः। न। धारां।
यत्। किं। च। अहं। त्वाऽयुः। इदं। वदामि। तत्।
जुषस्व। कृधि। मा। देवऽवंतं॥ १०

हे इंद्र मृळ। मृडय। अस्मान् सुखय। जीवातुं जीवनौषधं च मह्यं दातुमिच्छ। तथा धियं बुद्धिं चोदय। स्तुतिविषयां कर्मविषयां वा प्रेरय। तीक्ष्णीं कुरु। अयसो न धारामयोमयस्य खड्गादेर्धारामिव। सा यथा तीक्ष्णा तद्वत्सूक्ष्मविषयां धियं चोदयेत्यर्थः। किंच त्वायुस्त्वामात्मन इच्छन् इदमिदानीं यत्किंच नाहं वदामि समीचीनमसमीचीनं वा तज्जुषस्व। मा मां च देववंतं रक्षकैर्देवैरुपेतं कृधि। कुरु॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तम एकत्रिंशो वर्गः॥

आयुष्कारेष्ट्यामिंद्रस्य त्रातारमित्यनुवाक्यः। सूत्रितं च। त्रातारमिंद्रमवितारमिंद्रं मा ते अस्यां सहसावन्परिष्टौ। आ० २, १०,। इति॥

॥ सैषा एकादशी ॥

त्रातारमिंद्रमवितारमिंद्रं हवेहवे सुहवं शूरमिंद्रं।

ह्वयामि शक्रं पुरुहूतमिंद्रं स्वस्ति नो मघवा धात्विंद्रः॥ ११

त्रातारं। इंद्रं। अवितारं। इंद्रं। हवेऽहवे। सुऽहवं।

शूरं। इंद्रं।

ह्वयामि। शक्रं। पुरुऽहूतं। इंद्रं। स्वस्ति। नः। मघऽवा।

धातु। इंद्रः॥ ११

त्रातारं शत्रुभ्यः पालयितारमिंद्रमाह्वयामि। तथावितारं कामैस्तर्पयितारमिंद्रमाह्वयामि हवे हवे सर्वेष्वाह्वानेषु सुहवं सुखेनाह्वातुं शक्यं शूरं शौर्यवंतं शक्रं सर्वकार्येषु शक्तं पुरुहूतं पुरुभिर्बहुभिः पालनार्थमाहूतमेवंविधमिंद्रं ह्वयामि। आहूय एवमाहूतो मघवा धनवान् स इंद्रः स्वस्त्यविनाशं नोऽस्मभ्यं धातु। ददातु। पश्चास्माकं विदधातु॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इंद्रः सुत्रामा स्ववाँ अवोभिः सुमृडीको भवतु विश्ववेदाः।

बाधतां द्वेषो अभयं कृणोतु सुवीर्यस्य पतयः स्याम॥ १२

इंद्रः। सुऽत्रामा। स्वऽवान्। अवःऽभिः। सुऽमृडीकः।

भवतु। विश्वऽवेदाः।

बाधतां। द्वेषः। अभयं। कृणोतु। सुऽवीर्यस्य। पतयः।

स्याम॥ १२

सुत्रामा सुष्ठु त्राता स्ववान् धनवान् स इंद्रोऽवोभी रक्षणैः सुमृडीकः सुष्ठु सुखयिता भवतु। तथा च विश्ववेदाः सर्वधनः सर्वविद्वान्वा स इंद्रो द्वेषो द्वेष्टॄन् शत्रून् बाधतां। हिनस्तु। अभयं भयरहितं चास्माकं कृणोतु। करोतु। वयं च तत्प्रसादात् सुवीर्यस्य शोभनवीर्यस्य पतयः स्याम। भवेम॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

तस्य॑ व॒यं सु॑म॒तौ य॒ज्ञिय॒स्यापि॑ भ॒द्रे सौ॑मन॒से स्या॑म ।
स सु॒त्रामा॒ स्ववाँ॒ इन्द्रो॑ अ॒स्मे आ॒राच्चि॒द्द्वेषः॑ सनु॒तर्यु॑योतु ॥ १३

तस्य॑ । व॒यम् । सु॒ऽम॒तौ । य॒ज्ञिय॑स्य । अपि॑ । भ॒द्रे । सौ॒म॒न॒से ।
स्या॒म ।

सः । सु॒ऽत्रामा॑ । स्वऽवा॑न् । इन्द्रः॑ । अ॒स्मे इति॑ । आ॒रात् ।
चि॒त् । द्वेषः॑ । स॒नु॒तः । यु॒यो॒तु ॥ १३

यज्ञियस्य यज्ञार्हस्य सुमतौ शोभनायामनुग्रहात्मिकायां बुद्धौ वयं स्याम विषयभूता भवेम । तथा भद्रे कल्याणे सौमनसे सुमनसो भावेऽपि तदीय स्याम भवेम । स इंद्रोऽस्मास्वनुग्रहात्मिकां बुद्धिं सौमनस्यं च करोत्वित्यर्थः । सुत्रामा सुष्ठु त्राता स्ववान्धनवान् स इंद्रस्मे अस्मत्त आराच्चिद् दूरदेश एव द्वेषः द्वेष्टॄन् सनुतः । अंतर्हितनामैतत् । अंतर्हितान्युयोतु । पृथक्करोतु ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

अव॒ त्ये इ॑न्द्र प्र॒वतो॒ नोर्मिर्गिरो॒ ब्रह्मा॑णि नि॒युतो॑ धवन्ते ।
उ॒रू न राधः॒ सव॑ना पु॒रूण्य॒पो गा व॑ज्रिन्युवसे॒ समिन्दू॑न् ॥ १४

अव॑ । त्ये इति॑ । इ॒न्द्र॒ । प्र॒ऽवतः॑ । न । ऊ॒र्मिः । गिरः॑ ।
ब्रह्मा॑णि । नि॒ऽयुतः॑ । ध॒व॒न्ते॒ ।
उ॒रु । न । राधः॑ । सव॑ना । पु॒रूणि॑ । अ॒पः । गाः । व॒ज्रि॒न् ।
यु॒व॒से॒ । सम् । इन्दू॑न् ॥ १४

हे इंद्र त्ये त्वां नियुतः स्तोतृगिर उक्थात्मिका वाचो ब्रह्माणि सामरूपाणि स्तोत्राणि चावधवंते । अवगच्छंति । तत्र दृष्टांतः । ऊर्मिर्जलसंघः प्रवतो न प्रवणदेशानिव । यथा निम्नतरस्थलाभिमुख्येन शीघ्रं गच्छति तद्वत् । नयव्दः सहस्रये ।

उरूणि राधो राधांसि च प्रभूतानि धनानि पुरूणि बहूनि सवना सवनानि बहवोऽभिषुताः संभाव्य त्वामेवाभिगच्छंति। हे वज्रिन् वज्रवन्निंद्र अपो वसतीवर्याख्या गा गोविकारान् घृतदध्यादीन् अपणार्यानिंदून् सोमांश्च संयुयसे। सम्यक् मिश्रयसि। त्वां यष्टुं वसतीवरीभिरभिषुत्य तं सोममाशिरादिभिः अपणद्रव्यैः संस्कुर्वंतीत्यर्थः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

क ईं स्तवत्कः पृणात्को यजाते यदुग्रमिन्मघवा विश्वहावेत्।

पादाविव प्रहरन्नन्यमन्यं कृणोति पूर्वमपरं शचीभिः ॥ १५

कः। ईं। स्तवत्। कः। पृणात्। कः। यजाते। यत्।

उग्रं। इत्। मघऽवा। विश्वहा। अवेत्।

पादौऽइव। प्रऽहरन्। अन्यंऽअन्यं। कृणोति। पूर्वं।

अपरं। शचीभिः ॥ १५

कः स्तोतेमेनमिंद्रं स्तवत्। स्तुयात्। स्तोतुं शक्नुयात्। को वा पृणात्। एनं प्रीणयेत्। कश्च यजाते। एनं हविर्भिर्यजेत यद्यस्मादयं मघवा धनवानिंद्र उग्रमिदुग्र एव विश्वहा सर्वदावेत् आत्मानं वेत्ति जानाति सर्वदाप्य एव भवति तस्मात्कारणात् न कोऽप्येनं स्तोतुं प्रीणयितुं यष्टुं वा शक्नोतीति भावः। इतोऽपि स्तुत्यादेरविषय इत्याह यस्मादयमिंद्रः शचीभिरात्मीयाभिः प्रज्ञाभिः पूर्वं प्रथमभाविनं संतं स्तोतारमपरं पश्चाद्भाविनं चान्यमन्यं परस्परव्यतिहारेण कृणोति करोति। यः प्रथमभावी मुख्यः स्तोता तं जघन्यं करोति यश्च जघन्यः स्तोता तं मुख्यं करोति। तत्र दृष्टांतः। प्रहरन् पादाविव। यथा पादौ प्रहरन् मार्गे प्रक्षिपन् पुरुषः पूर्वं पादमपरं करोत्यपरं च पूर्वं तद्वत्। अतोऽपि कारणादिंद्रः स्तुत्यादेरविषय इति भावः। एतदादिकेन पंचर्चेनेंद्रस्यातिस्वातंत्र्यं प्रतिपाद्यते ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षोडशी ॥

शृण्वे वीर उग्रमुग्रं दमायन्नन्यमन्यमतिनेनीयमानः।

एधमानद्विळुभयस्य राजा चोष्कूयते विश इंद्रो मनुष्यान् ॥ १६

सुखे। वीरः। उग्रम्ऽउग्रं। दमंऽयन्। अन्यम्ऽअन्यं।

अतिऽनेनीयमानः।

एधमानऽद्विट्। उभयस्य। राजा। चोष्कूयते। विशः।

इंद्रः। मनुष्यान्॥ १६

अयमिंद्रो वीरो वीर्यवानिति सुखे। श्रूयते। किं कुर्वन्। उग्रमुग्रमुद्गूर्णमुद्गूर्णं बलिनं शत्रुं प्रति दमायन्। दमः दमनं। दमनमिच्छन्। अन्यमन्यं प्रथमं नेतव्यमन्यं पश्चान्नेतव्यं चान्यं पूर्वमपरं परस्परव्यत्यासेन अतिनेनीयमानोऽत्यंतं पुनः पुनर्नयन्। अपि चैधमानद्विट् एधमानानां वर्धमानानामयज्वनां द्वेष्टोभयस्य दिव्यस्य पार्थिवस्य च धनस्य राजेश्वरोऽयमिंद्रो विशो निवेशयितॄन् स्वस्य परिचारकान्मनुष्यान् चोष्कूयते। रक्षणार्थं पुनः पुनराह्वयति॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

परा पूर्वेषां सख्या वृणक्ति वितर्तुराणो अपरेभिरेति।
अननुभूतीरवधून्वानः पूर्वीरिंद्रः शरदस्तर्तरीति॥ १७

परा। पूर्वेषां। सख्या। वृणक्ति। विऽतर्तुराणः।

अपरेभिः। एति।

अननुऽभूतीः। अवऽधून्वानः। पूर्वीः। इंद्रः। शरदः।

तर्तरीति॥ १७

अयमिंद्रः पूर्वेषां पूर्वभाविनां प्रमत्तानां कर्माण्यकुर्वतां पुरुषाणां सख्या सखित्वानि परावृणक्ति। वर्जयति। अपि च वितर्तुराणस्तान् हिंसन् अपरेभिरपरैरनुत्कृष्टैरप्रमत्तैरपि कर्मानुष्ठातृभिरेति। सख्यं प्राप्नोति। तथाननुभूतीरपरिचरणाः प्रजा अवधून्वानः परित्यजन् पूर्वीर्बह्वीः शरदः संवत्सरानयमिंद्रस्तर्तरीति। भृशमतिक्रामति। स्तोतृभिः सह सख्यं कुर्वन् चिरकालं वसतीत्यर्थः॥

॥ अथाष्टादशी ॥

रूपंरूपं प्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपं प्रतिचक्षणाय ।
इंद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते युक्ता ह्यस्य हरयः शता दश ॥ १८

रूपंऽरूपं । प्रतिऽरूपः । बभूव । तत् । अस्य । रूपं ।
प्रतिऽचक्षणाय ।
इंद्रः । मायाभिः । पुरुऽरूपः । ईयते । युक्ताः । हि । अस्य ।
हरयः । शता । दश ॥ १८

अयमिंद्रः प्रतिरूपो रूपाणां प्रतिनिधिः सन् रूपंरूपं तत्तदन्यादिदेवतास्वरूपं बभूव । प्राप्नोति ॥ भू प्राप्ताविति धातुः ॥ इंद्रः स्वमाहात्म्येन तत्तद्वेषेणारूपो भवतीत्यर्थः । अस्य चेंद्रस्य तत्प्राप्तमग्न्यादिदेवतास्वरूपं प्रतिचक्षणाय प्रतिनियतदर्शनायायमग्निरयं विष्णुरयं रुद्र इत्येवमसंकीर्णदर्शनाय भवति । अपि चायमिंद्रो मायाभिः ॥ ज्ञाननामैतत् ॥ ज्ञानैरात्मीयैः संकल्पैः पुरुरूपो बहुविधशरीरः सन् ईयते । बहून्यजमानान् गच्छति । ननु ह्ययमेकस्यास्य चैकश्च रथः कथमनेन युगपद्बहून् गच्छतीत्यत आह । अस्येंद्रस्य हरयोऽश्वा युक्ता रथे योजिताः शता दश सहस्रसंख्याका अपरिमिताः संति । हि यस्मादेवं तस्माद्बहुशरीराणि स्वीकृत्य युगपद्विप्रान्तो यजमानान् गच्छतीत्यर्थः ॥ अन्ये मन्यंत इदि परमैश्वर्य इत्यस्य धातोरर्थानुगमादिंद्रः परमात्मा । स चाकाशवत्सर्वगतः सदानंदरूपः । स एवोपाधिभिरंतःकरणैः प्रतिशरीरमवच्छिन्नः सन् जीवात्मेति व्यपदिश्यते । स एवानादिमायाशक्तिविशिष्टवियदादिभूतात्मना विपरिणते शब्दादिविषयहरणशीला इंद्रियहरयश्च तेनैव संभवा । एतत्सर्वं तस्य परमात्मनो यद्वास्तवं रूपं तस्य दर्शनायेति । अयमर्थोऽनया प्रतिपाद्यते । रूपंरूपं । रूप्यत इति रूपं शरीरादि । प्रतिशरीरं चिद्रूपः सर्वगतः परमात्मा प्रतिरूपः प्रतिबिंबरूपः सन् सर्वाणि शरीराणि बभूव । प्राप्नोत् । तच्च प्राप्तं प्रतिबिंबरूपमस्य परमात्मनः प्रतिचक्षणाय प्रतिनियताकारस्य दर्शनाय भवति । स चेंद्रः परमेश्वरो मायाभिर्मायाशक्तिभिः पुरुरूपो वियदादिभिर्बहुविधरूपैर्युतः सन् ईयते । चेष्टते एतदप्यस्य परमात्मनः प्रतिचक्षणाय भवति ।

अस्य च दश शता सहस्रसंख्याका हरय इंद्रियवृत्तय युक्ता विषयग्रहणायोद्युक्ताः संति । तदप्यस्य वास्तवरूपस्य दर्शनाय भवतीति । एवं स्थूलसूक्ष्मशरीरयोर्विश्वतैजसादिमहाप्रपंचस्य च तत्त्वज्ञानहेतुत्वगणनया प्रत्यपादीति ॥

॥ अथैकानविंशी ॥

युजानो हरिता रथे भूरि त्वष्टेह राजति ।

को विश्वाहा द्विषतः पक्ष आसत उतासीनेषु सूरिषु ॥ १९

युजानः । हरिता । रथे । भूरि । त्वष्टा । इह । राजति ।

कः । विश्वाहा । द्विषतः । पक्षः । आसते । उत ।

आसीनेषु । सूरिषु ॥ १९

हरिता हरितावश्वौ रथे युजानो युंजन् त्वष्टा दीप्त इंद्र इह त्रैलोक्ये भूरि भूरिषु बहुषु प्रदेशेषु राजति दीप्यते उतापि च सूरिषु स्तोतृष्वस्मादृशेष्वासीनेषु सत्सु विश्वाहा सर्वदेंद्रादन्य को नाम द्विषतः शत्रोः पक्षः पाचको बाधकः सन् आसते । आस्ते । इंद्र एव सर्वदा शत्रून्बाधत इत्यर्थः । यद्वा पक्ष इति सकारोनं समीपवचनं । इंद्रादन्यः को नाम द्विषतः शत्रोः समीप आसते । आस्ते । इंद्र एव निर्भयः सन् शत्रुसमीपे स्थातुमुत्सहत इति भावः ॥

॥ अथ विंशी ॥

अगव्यूति क्षेत्रमागन्म देवा उर्वी सती भूमिरंहूरणाभूत् ।

बृहस्पते प्र चिकित्सा गविष्टावित्था सते जरित्र इंद्र पंथां ॥ २०

अगव्यूति । क्षेत्रं । आ । अगन्म । देवाः । उर्वी । सती ।

भूमिः । अंहूरणा । अभूत् ।

बृहस्पते । प्र । चिकित्स । गोऽइष्टौ । इत्था । सते । जरित्रे ।

इंद्र । पंथां ॥ २०

अल्पोष्णं । अरण्ये निर्जने गतौ देवान् भूमिं दुच्छुनिं । इंद्रं चास्तौत्तत्रार्थं-
स्तृचा मार्गच्युतोऽनयेति ॥ अगव्यूतीत्यस्य देवान् पादे चूलितघोऽवदे । दुच्छुनिं
तृतीये तु इंद्र एवोत्तमे स्तुत इति च ॥ हे देवा अगव्यूत्यगोचरं गोभिं चानधिष्ठितं
क्षेत्रं देशमागन्म । आगताः स्मः । अतो मां रक्षतेति शेषः । उर्वी विस्तीर्णा सती
भूमिरंहूरणा । अंहस् पापं तस्य दातारो दस्यवः । तेषां रणा रमयित्र्यभूत् । अभवत् ।
अथानतः चापि रक्षत । हे बृहस्पते त्वं गविष्टौ गवामन्वेषणे [उपाये] प्रचिकित्स ।
प्रवेदय । इत्थेत्यनेनैव प्रकारेण सते भवते दुःखमनुभवते जरित्रे स्तोत्रे मह्यं हे
इंद्र पंथां पंथानं मार्गं प्रचिकित्स । प्रज्ञापय ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे त्रयस्त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथैकविंशी ॥

दिवेदिवे सदृशीरन्यमर्धं कृष्णा असेधदप सद्मनो जाः ।

अहन्दासा वृषभो वस्नयंतोदव्रजे वर्चिनं शंबरं च ॥ २१

दिवेऽदिवे । सऽदृशीः । अन्यं । अर्धं । कृष्णाः । असेधत् ।

अप । सद्मनः । जाः ।

अहन् । दासा । वृषभः । वस्नऽयंता । उदऽव्रजे । वर्चिनं ।

शंबरं । च ॥ २१

अयमिंद्रः सद्मनः सदनात्स्वकीयादंतरिक्षैकदेशात्स्थानाज्जा जायमानाः सूर्यो-
त्पन्ना प्रादुर्भवन् सदृशीस्तुल्यरूपाः कृष्णाः कृष्णवर्णा रात्रीर्दिवे दिवे प्रतिदिन
मपासेधत् । निवर्तयति । किमर्थं । अन्यमन्यदर्धं उत्तरमपरं भागं प्रकाशयितुं ।
अहोरात्रात्मकस्य दिवसस्य हि रात्रिरेको भागः । अपि च वृषभो वर्षिता स
इंद्रो दासा दासावुपक्षपयितारौ वस्नकर्माणौ वस्नयंता । वस्नं निवासहेतुभूतं धनं ।
तदिच्छंतौ वर्चिनं शंबरं चैतन्नामकावसुरावुदव्रजे । उदकानि व्रजंत्यस्मिन्नित्युदव्रजो
देशविशेषः । तस्मिन्नहन् । हतवान् ।

॥ अथ द्वाविंशी ॥

प्रस्तोक इन्नु राधसस्त इंद्र दश कोशयीर्दश वाजिनोऽदात् ।

दिवोदासादतिथिग्वस्य राधः शांबरं वसु प्रत्यग्रभीष्म ॥ २२

प्रऽस्तोकः । इत् । नु । राधसः । ते । इंद्र । दश । कोशयीः ।

दश । वाजिनः । अदात् ।

दिवःऽदासात् । अतिथिऽग्वस्य । राधः । शांबरं । वसु ।

प्रति । अग्रभीष्म ॥ २२

एतदाद्यास्तु चतस्रस्तु सृंजयपुत्रस्य प्रस्तोकस्य राज्ञो दानस्तुतिः । स एव दिवोदासोऽश्वथोऽतिथिग्व इति चाख्यायते । हे इंद्र ते तव राधस आराधयितुः कोशः । चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । त्वां स्तुवते मह्यं गर्गाय प्रस्तोको राजा दश कोशयोः सुवर्णपूर्णान्दशसंख्याकान् कोशान्दश वाजिनोऽश्वांश्च नु क्षिप्रमदात् । प्रायच्छत् । इदिति पूरणः । वयं च तस्माद्दिवोदासादेतत्संज्ञात्प्रस्तोकादुक्तं धनं प्रत्यग्रभीष्म । प्रतिगृहीतवंतः । कीदृशं । अतिथिग्वस्य तस्यैव प्रस्तोकस्य स्वभूतं राधो राधकं शांबरं शंबरादसुरादागतं । शंबरं हत्वा त्वया दत्तं तदीयमित्यर्थः ॥

॥ अथ त्रयोविंशी ॥

दशाश्वान्दश कोशान्दश वस्त्राधिभोजना ।

दशो हिरण्यपिंडान्दिवोदासादसानिषं ॥ २३

दश । अश्वान् । दश । कोशान् । दश । वस्त्रा । अधिऽभोजना ।

दशो इति । हिरण्यऽपिंडान् । दिवःऽदासात् । असानिषं ॥ २३

दश दशसंख्याकानश्वान् दशसंख्याकान् हिरण्यपूर्णान् कोशानधिभोजना । भोजनमिति धननाम । अधिकं धनं येषां मूल्यं । तादृशानि दशसंख्यानि वस्त्राणि दशो दश च दशसंख्याकांश्च हिरण्यपिंडान् सुवर्णपिंडानेतान् सर्वान्दिवोदासात्प्रस्तोकादहमसानिषं । समभजं । लब्धवानस्मि ॥

॥ अथ चतुर्विंशी ॥

दश रथान्प्रष्टिमतः शतं गा अथर्वभ्यः ।

अश्वथः पायवेऽदात् ॥ २४

दश । रथान् । प्रष्टिऽमतः । शतं । गाः । अथर्वऽभ्यः ।

अश्वथः । पायवे । अदात् ॥ २४

दश दशसंख्याकान् प्रष्टिमतः प्रष्टिरिति पद आधारः। तद्वद्वहंतीति प्रष्टयोऽश्वाः। तद्युक्तान्रथान् शतं शतसंख्याका गाश्चाथर्वभ्योऽथर्वगोत्रेभ्य ऋषिभ्यः पायवे भरद्वाजपुत्रायैतत्संज्ञायाऋषये चाश्वथोऽश्वथानेतत्संज्ञः प्रस्तोकोऽदात्। दत्तवान् ॥

॥ अथ पंचविंशी ॥

महि राधो विश्वजन्यं दधानान्भरद्वाजान्त्सार्ञ्जयो अभ्ययष्ट ॥ २५

महि । राधः । विश्वऽजन्यं । दधानान् । भरत्ऽवाजान् ।

सार्ञ्जयः । अभि । अयष्ट ॥ २५

विश्वजन्यं सर्वजनहितं महि महद्राधो धनं दधानान्धारयतो भरद्वाजान् भरद्वाजपुत्रानस्मान् साञ्जयः सृञ्जयपुत्रः प्रस्तोकोऽभ्ययष्ट। अपूजयत् ॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे चतुस्त्रिंशो वर्गः ॥

वनस्पत इत्येषा रथारोहणे विनियुक्ता। सूत्रितं च। वनस्पते वीड्वंगो हि भूया इत्येतयान्यान्यपि वानस्पत्यानि। आ० गृ० २. ६.। इति ॥

॥ सैषा षड्विंशी ॥

वनस्पते वीड्वंगो हि भूया अस्मत्सखा प्रतरणः सुवीरः ।

गोभिः संनद्धो असि वीळयस्वास्थाता ते जयतु जेत्वानि ॥ २६

वनस्पते । वीळुऽअङ्गः । हि । भूयाः । अस्मत्ऽसखा ।
प्रऽतरणः । सुऽवीरः ।
गोभिः । संऽनद्धः । असि । वीळयस्व । आऽस्थाता । ते ।
जयतु । जेत्वानि ॥ २६

हे वनस्पते वनस्पतिविकार रथ त्वं वीड्वङ्गो दृढावयवो भूयाः भव । अस्मत्सखा अस्माकं सखायो यस्य स तादृशश्च भव । प्रतरणः प्रवर्धयिता सुवीरः शोभनैर्वीरैः शूरभटैः पुत्रादिभिर्वा युक्तश्च भव । अपि च त्वं गोभिर्गोविकारैश्चर्मभिः संनद्धोऽसि सम्यग्बद्धो भवसि । तादृशस्त्वं वीळयस्व । अस्मान्दृढीकुरु । ते तवास्थाता त्वय्यवस्थितो रथी च जेत्वानि जेतव्यानि शत्रुसैन्यानि जयतु ॥

॥ अथ सप्तविंशी ॥

दिवस्पृथिव्याः पर्योज उद्भृतं वनस्पतिभ्यः पर्याभृतं सहः ।
अपामोज्मानं परि गोभिरावृतमिन्द्रस्य वज्रं हविषा
रथं यज ॥ २७

दिवः । पृथिव्याः । परि । ओजः । उत्ऽभृतं । वनस्पतिऽभ्यः ।
परि । आऽभृतं । सहः ।
अपां । ओज्मानं । परि । गोभिः । आऽवृतं । इंद्रस्य ।
वज्रं । हविषा । रथं । यज ॥ २७

दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भूमेश्चोद्भृतमुद्धृतं सारत्वेनोपात्तं यदोजो बलमस्ति तद्रूपं । वनस्पतिविकारत्वाद्रथस्य । वनस्पतयो हि पृथिव्याः सारभूताः ते च द्युसंबंधिभिरुदकैः प्रवृद्धाः । अतो रथस्य लोकद्वयसारत्वमुपपन्नं ॥ परि पंचम्यर्थानुवादी । अपि च वनस्पतिभ्यो वृक्षेभ्यः । परि पूर्ववत् । आभृतमाहृतं सहो बलरूपमपां उदकानामोज्मानं वेगं । ओज्मा वेगः । अपां वेग इव वेगवन्तं गोभिर्गोविकारैश्चर्मभिः परितः आवृतमावेष्टितमिंद्रस्य वज्रं वज्रैकदेशं । श्रूयते हि । इंद्रो

उत्थाय वज्रमुदयच्छत् स त्रेधा व्यभवत् वज्रस्तृतीयं रथस्तृतीयं यूपस्तृतीयमिति। एवंगुणविशिष्टं रथं हविषा पुरोडाशादिना हे अध्वर्यो यजन्नमेषोत्तरा च रथदेवत्यस्य हविषो याज्यानुवाक्ये लिंगादवगंतव्ये॥

॥ अथाष्टाविंशी ॥

इंद्रस्य वज्रो मरुतामनीकं मित्रस्य गर्भो वरुणस्य नाभिः।
सेमां नो हव्यदातिं जुषाणो देव रथ प्रति हव्या गृभाय॥ २८

इंद्रस्य। वज्रः। मरुतां। अनीकं। मित्रस्य। गर्भः।
वरुणस्य। नाभिः।
सः। इमां। नः। हव्यऽदातिं। जुषाणः। देव। रथ।
प्रति। हव्या। गृभाय॥ २८

यो रथ इंद्रस्य वज्रः वज्रप्रकारेण वज्रैकदेशो मरुतामेतत्संज्ञानां देवगणानामनीकमग्रभूतं तद्वदग्रभागी मित्रस्याहरभिमानिनो देवस्य गर्भो गर्भवदंतर्वर्तमानः। अहनि हि रथः संचरति। वरुणस्य रात्र्यभिमानिदेवस्य नाभिर्नाभिस्थानीयः। नाभिर्यथा देहमध्ये नैश्चल्येनावतिष्ठते तद्वद्रात्रौ क्वचिदेव स्थितः। हे देव द्योतमान रथ य एवंगुणः स तादृशस्त्वमिमां नोऽस्मदीयां हव्यदातिं हविर्दानवतीं यागक्रियां जुषाणः सेवमानः सन् हव्या हव्यान्यस्मदीयानि हवींषि प्रतिगृभाय। प्रतिगृहाण॥

परेया तृचेन संग्रामे दुंदुभिमार्शनीयः। सूत्रितं च। उप श्वासय पृथिवीमुत द्यामिति तृचेन दुंदुभिमभिमृशत। आ० गृ० ३. ११. । इति॥

॥ अथैकोनत्रिंशी ॥

उप श्वासय पृथिवीमुत द्यां पुरुत्रा ते मनुतां विष्ठितं जगत्।
स दुंदुभे सजूरिंद्रेण देवैर्दूराद्दवीयो अप सेध शत्रून्॥ २९

उप। श्वासय। पृथिवीं। उत। द्यां। पुरुऽत्रा। ते। मनुतां।
विऽस्थितं। जगत्।

सः। दुंदुभे। सऽजूः। इंद्रेण। देवैः। दूरात्। दवीयः।

अप। सेध। शत्रून्॥ २९

हे दुंदुभे पृथिवीमुतापि च द्यां दिवमुपश्वासय। आत्मीयेन जयघोषेणापूरय। यथा लोकद्वयं त्वदीयेन शब्देनापूरितं भवति तादृशं शब्दं कुर्वित्यर्थः। अपि च विष्ठितं विशेषेण स्थितं स्थावरं जंगमं चोभयविधं प्राणिजातं ते त्वदीयं शब्दं पुरुत्रा बहुधा मनुतां। मन्यतां। जानातु। हे दुंदुभे स त्वमिंद्रेणान्यैर्देवैश्च सजूः सह दूराद्दवीयो दूरादपि दूरतरं शत्रूनस्मदीयानपसेध। अपगमय। अत्र निरुक्तं। दुंदुभिरिति शब्दानुकरणं द्रुमो भिन्न इति वा दुंदुभ्यतेर्वा स्याच्छब्दकर्मणः। नि० ९. १२.। इत्यादि॥

॥ अथ त्रिंशी॥

आ क्रंदय बलमोजो न आ धा निः ष्टनिहि दुरिता बाधमानः।

अप प्रोथ दुंदुभे दुच्छुना इत इंद्रस्य मुष्टिरसि वीळयस्व॥ ३०

आ। क्रंदय। बलं। ओजः। नः। आ। धाः। निः।

स्तनिहि। दुःऽइता। बाधमानः।

अप। प्रोथ। दुंदुभे। दुच्छुनाः। इतः। इंद्रस्य। मुष्टिः।

असि। वीळयस्व॥ ३०

हे दुंदुभे आक्रंदय। अस्मच्छत्रूनोदय। बलं सेनारूपमोजः शरीरबलं च नोऽस्मभ्यमाधाः। आधेहि। प्रयच्छ। तथा दुरिता दुरितानि दुर्गमनानि बाधमानो हिंसंस्त्वं निःष्टनिहि। नितरां शब्दं कुरु॥ स्तन शब्द इति धातुः॥ हे दुंदुभे दुच्छुना अशुभदुःखहेतुभूतं शुनं सुखं यासां तादृशीः शत्रुसेना इतोऽस्मत्स्थानादपप्रोथ। बाधस्व। त्वं चेंद्रस्य मुष्टिरसि। मुष्टिरिव शत्रूणां हंता भवसि। अतोऽस्मान्वीळयस्व। दृढीकुरु॥

॥ अथैकत्रिंशी ॥

आमूरज प्रत्यावर्तयेमाः केतुमद्दुंदुभिर्वावदीति।

समश्वपर्णाश्चरंति नो नरोऽस्माकमिंद्र रथिनो जयंतु॥ ३१

आ। अमूः। अज। प्रतिऽआवर्तय। इमाः। केतुऽमत्।

दुंदुभिः। वावदीति।

सं। अश्वऽपर्णाः। चरंति। नः। नरः। अस्माकं। इंद्र।

रथिनः। जयंतु॥ ३१

अस्याः पूर्वार्धो दुंदुभिदेवत्य उत्तरार्धमैंद्रः। यद्वोभावप्यर्धर्चावैंद्रौ। हे इंद्र अमूः शत्रुषु स्थितास्ता गा आज। अस्मान्प्रत्यागमय। इमा अस्मदीया गाः शत्रुभिर्जिहीर्षिताः प्रत्यावर्तय। प्रतिनिवर्तय। अयं च दुंदुभिः केतुमत् प्रज्ञानवत् यथा सर्वैर्ज्ञायते तथा वावदीति। भृशं शब्दं करोति। अश्वपर्णा अश्वपतना अश्वपाताय नोऽस्मदीयाश्च नरः पुरुषाः संचरंति। शत्रुभिर्युध्यमाना वर्तंते। तथा सति हे इंद्र अस्माकं रथिनो रथारूढाः पुरुषाः शत्रून् जयंतु॥

॥ इति चतुर्थस्य सप्तमे पंचत्रिंशो वर्गः॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्।
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथाष्टमाध्याय आरभ्यते । षष्ठमंडलस्य चतुर्थेऽनुवाके चत्वारि सूक्तानि व्याख्यातानि । यज्ञायज्ञेति द्वाविंशत्यृचं पंचमं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शंयोरार्षं । अत्रानुक्रम्यते । यज्ञायज्ञा द्व्यधिका शंयुस्तृणपाणिर्वर्ज्यं पृश्निसूक्तं प्रगाथो बृहती महासतोबृहती महाबार्हतश्च बार्हतौ प्रगाथाविन्द्राग्न्योश्च ककुभः प्रगाथाः पुरउष्णिग्बृहत्यतिजगतीति मारुत्योऽंत्यास्तिस्रो द्यावां लिंगोक्तदेवताः ककुभः प्रगाथः पुरउष्णिग्बृहतीति पैप्प्रोबृहती महाबृहती यवमध्यांत्यानुष्टुप् मारुत्यायोऽंत्या द्यावापृथ्योर्वा पृश्नेर्वेति । यज्ञायज्ञा व इत्येषा बृहती । तृतीयद्वादशका आद्यकेति तल्लक्षणसद्भावात् द्वितीया सतोबृहती । अयुजौ जागतौ सतोबृहतीत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । तृतीया चतुर्थी बृहतीसतोबृहत्यौ पंचमी बृहती षष्ठी महासतोबृहती । अष्टाक्षरास्त्रयः पादा द्वादशाक्षरा द्वौ पादौ सा महासतोबृहती । सप्तमी महाबृहती । अष्टाक्षराश्चत्वारः पादा एको द्वादशाक्षरः सा महाबृहती । अष्टमी महासतोबृहती । अष्टिनस्त्रयो द्वौ जागतौ सा महासतोबृहती । नवमी बृहती दशमी सतोबृहती । एता दशमिदेवत्याः । एकादशी ककुप् । मध्यमो यदि द्वादशाक्षर उभयतोऽष्टकौ द्वौ पादौ सा ककुप् द्वादशी सतोबृहती त्रयोदशी पुरउष्णिक् । आद्यो जागतो द्वितीया तृतीयौ गायत्रौ सा पुरउष्णिक् । चतुर्दशी बृहती पंचदश्यतिजगती द्विपंचाशदक्षरा । एकादश्याद्याः पंच मरुद्देवताकाः । त्रयोदश्यादीनां तिसृणां लिंगोक्ता इंद्रादयो वा देवताः । षोडशी ककुप् सप्तदशी सतोबृहत्यष्टादशी पुरउष्णिगेकोनविंशी बृहती । षोडश्यादीनां चतसृणां पूषा देवता । विंशी बृहत्येकविंशी यवमध्या महाबृहती । आद्यौ द्वावष्टकौ तृतीयो द्वादशकश्चतुर्थपंचमावष्टकौ सती यवमध्या महाबृहती । विंश्येकविंश्योः पृश्निसूक्तमित्युक्तत्वान्मरुतां माता पृश्निर्देवता । द्वाविंश्यनुष्टुप् । सा चापि पृश्निदेवत्या द्यावाभूमिदेवत्या वा ॥ सूक्तविनियोगो लैंगिकः । आग्निमारुते यज्ञायज्ञा व इत्ययं स्तोत्रियप्रगाथः । सूत्रितं च । यज्ञायज्ञा वो अग्नये देवो वो द्रविणोदा इति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ । आ० ५, २०, । इति ॥

॥ तत्रैषा प्रथमा ॥

यज्ञायज्ञा वो अग्नये गिरागिरा च दक्षसे ।
प्रप्र वयममृतं जातवेदसं प्रियं मित्रं न शंसिषं ॥ १

यज्ञाऽयज्ञा। वः। अग्नये। गिराऽगिरा। च। दक्षसे।
प्रऽप्र। वयं। अमृतं। जातऽवेदसं। प्रियं। मित्रं।
न। शंसिषं॥ १

हे स्तोतारो वो यूयं यज्ञा यज्ञे यज्ञे सर्वेषु यागेषु दक्षसे प्रवृद्धायाग्नये गिरा गिरा स्तुतिरूपया वाचा वाचा स्तोत्रं कुरुतेति शेषः। चशब्दो भिन्नक्रमो व इत्यस्मात्परो द्रष्टव्यः। यूयं च स्तोत्रं कुरुत। वयं चाप्यग्निं प्रशंसिषं। प्रसमुपोदः पादपूरण इति प्रशब्दस्य द्विरुक्तिः पादपूरणार्था। व्यत्ययेनैकवचनं। छांदसो लुङ्॥ प्रशंसाम कीदृशं अमृतं मरणरहितं जातवेदसं जातानां वेदितारं जातप्रज्ञं जातधनं वा मित्रं न सखिभूतमिव प्रियमनुकूलं॥ यद्वा व्यत्ययेन त्वं मित्यस्य वसादेशः। अग्नय इति च कर्मणि चतुर्थी। क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वात्। चशब्दश्चेति निपातश्चेदर्थे वर्तते। दक्षस इति च दक्षेर्वृद्धिकर्मणोऽन्तर्भावितण्यर्थाल्लटि रूपं। तथा योगात् निपातैर्यद्यदिहंतेति निघातप्रतिषेधः॥ सत्वायमर्थः। हे स्तोतस्त्वं यज्ञे यज्ञे इममग्निं गिरा गिरा स्तुत्या दक्षसे च वर्धयसि चेत् वयमप्यमृतत्वादिगुणकं तं प्रशंसाम॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ऊर्जो नपातं स हिनायमस्मयुर्दाशेम हव्यदातये ।
भुवद्वाजेष्वविता भुवद्वृध उत त्राता तनूनां ॥ २

ऊर्जः। नपातं। सः। हिन। अयं। अस्मऽयुः। दाशेम।
हव्यऽदातये।
भुवत्। वाजेषु। अविता। भुवत्। वृधः। उत। त्राता।
तनूनां॥ २

अजोऽसत्य वचस्य च मनालं पुत्रं वर्धयितुमिच्छतुपंगात् प्रशंसामित्यर्थः। चिन्नेति निपातसमुदायो पौत्र्यार्थे। स यद्यपमग्निरयुरल्पकामवजातो भवति, यद्यं च हव्यदातये हव्यानां हविषां देवेभ्यो दाने तथा चान्यदे दायेव। उपेति दद्यात्। स चाग्निर्वाजेषु संग्रामेष्ववितारक्षिता वृधो वर्धयिता पाखार्यं भवतु। भवतु। उतापि च तनूनां तनयानामस्मत्पुत्राणां च त्राता रक्षिता भवतु॥

। अथ तृतीया।

वृषा ह्यग्ने अजरो महान्विभास्यर्चिषा।

अजस्रेण शोचिषा शोशुचच्छुचे सुदीतिभिः सु दीदिहि॥ ३

वृषा। हि। अग्ने। अजरः। महान्। विऽभासि। अर्चिषा।

अजस्रेण। शोचिषा। शोशुचत्। शुचे। सुदीतिऽभिः।

सु। दीदिहि॥ ३

अग्ने वृषा वर्षिता कामानां वृष्टेः कर्ता त्वमजरो जरारहितो महान् गुणैरधिक एवंभूतस्त्वमर्चिषा दीप्त्या विभासि हि। विशेषेण प्रकाशसे खलु। हे शुचे दीप्ताग्ने अजस्रेणाविच्छिन्नेन शोचिषा तेजसा शोशुचत् भृशं दीप्यमानस्त्वं सुदीतिभिः सुदीप्तिभिः सु दीदिहि। सुष्ठ्वाभिदीप्यस्व। प्रकाशय॥

। अथ चतुर्थी।

भद्रो देवान्यजसि यक्ष्यानुषक् तव त्वोत दंसना।

अर्वाचीं सीं कृणुह्यग्नेऽवसे रास्व वाजोत वंस्व॥ ४

भद्रः। देवान्। यजसि। यक्षि। आनुषक्। तव। त्वा।

उत। दंसना॥

अर्वाचीं। सीं। कृणुहि। अग्ने। अवसे। रास्व। वाजा।

उत। वंस्व॥ ४

हे अग्ने त्वं महो महतो देवान्यजसि। यजमानानां यज्ञे हविर्भिः पूजयसि। अतोऽस्माकमपि यज्ञ आनुषक् आनुपूर्व्यं संततं तथा यजसि तथा यक्षि। तान्देवानस्मल्लक्ष्यं नय क्रत्वा प्रज्ञानेनापि च दंसना कर्मणा च। वीतिमिति परिचरणार्थीयः। तान् सर्वान्देवानस्मीयोऽत्रादयितुम् अस्मभ्यं कुर्वन्तोऽस्मद्यज्ञार्थं। तथा वाजा वाजान् हविर्लक्षणान्यन्नानि। रास। देवेभ्यो देहि। एतानि च त्वमपि यंस। तव्यं मान्तानि हवींषि उपगच्छ ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यमापो अद्रयो वना गर्भमृतस्य पिप्रति।
सहसा यो मथितो जायते नृभिः पृथिव्या अधि सानवि ॥ ५ ॥

यम्। आपः। अद्रयः। वना। गर्भम्। ऋतस्य। पिप्रति।
सहसा। यः। मथितः। जायते। नृऽभिः। पृथिव्याः।
अधि। सानवि ॥ ५

आपो वसतीवर्याख्या अद्रयो ग्रावाणो वना वनानि काष्ठानि च ऋतस्य यज्ञस्योदकस्य वा गर्भं गर्भवद्वर्तमानं यमग्निं पिप्रति पूरयन्ति। यद्वापः समुद्रिया अद्रयो मेघा वनान्यरण्यानि च ऋतस्य गर्भं गाढमयं व्युदकरूपेण वर्तमानं यमग्निं पिप्रति पूरयन्ति। यश्चाग्निर्नृभिः ऋत्विग्भिः सहसा बलेन मथित सन् पृथिव्या अधि भूमेरुपरि सानवि समुच्छ्रिते उत्कृष्टे देवयजनदेशे जायते प्रादुर्भवति स त्वं यंसेत्यन्वयः। यद्वा यः पप्रावित्युत्तरयासंबंधः ॥

॥ इति चतुर्थाष्टके सप्तमो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ यः पप्रौ भानुना रोदसी उभे धूमेन धावते दिवि।
तिरस्तमो ददृश ऊर्म्यास्वा श्यावास्वरुषो वृषा श्यावा
अरुषो वृषा ॥ ६ ॥

आ। यः। पप्रौ। भानुना। रोदसी इति। उभे इति।
धूमेन। धावते। दिवि।

तिरः । तमः । ददृशे । ऊर्म्यासु । आ । श्यावासु । अरुषः ।
वृषा । आ । श्यावाः । अरुषः । वृषा ॥ ६

योऽग्निर्भानुना दीप्त्योभे रोदसी द्यावापृथिव्यावापप्रौ आपूरयति स धूमेन दिव्यंतरिक्षे यावते । गच्छति। धूमो हि मेघात्मना परिणतः सन् अंतरिक्षे गच्छति। कार्यंकारणयोरभेदविवक्षया तद्गमनमग्नावुपचर्यंते। अपि चायमग्निः आरोचमानो वृषा वर्षिता कामानामेवंगुणकोऽग्निः श्यावासु श्याववर्णासु कृष्णासूर्म्यासु रात्रिनामैतत् । निशासु तमोऽंधकारं तिरस्कृत्या ददृशे । दृश्यते। श्यावाः श्यावर्णा रात्रीरा तिष्ठति। अरुषो वृषेति पुनरुक्तिरादराथा पादपूरणार्थो वा ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

बृहद्भिरग्ने अर्चिभिः शुक्रेण देव शोचिषा ।
भरद्वाजे समिधानो यविष्ठ्य रेवन्नः शुक्र दीदिहि द्युमत्पावक दीदिहि ॥ ७

बृहत्ऽभिः । अग्ने । अर्चिऽभिः । शुक्रेण । देव । शोचिषा ।
भरत्ऽवाजे । संऽइधानः । यविष्ठ्य । रेवत् । नः । शुक्र ।
दीदिहि । द्युऽमत् । पावक । दीदिहि ॥ ७

हे देव दानादिगुणयुक्त यविष्ठ्य युवतमयुक्त दीप्ताग्ने शुक्रेण निर्मलेन शोचिषा तेजसा भरद्वाजेऽस्मद्भ्रातरि समिधानः समिध्याधानस्त्वं बृहद्भिर्महद्भिरर्चिभिस्तेजोभिर्नोऽस्मदर्थं रेवद्धनयुक्तं यथा भवति तथा दीदिहि। दीप्यस्व। तथा पावक हे शोधकाग्ने द्युमत् द्योतमानेन च युक्तं यथा भवति तथा दीदिहि। दीप्यस्व ॥

॥ अथाष्टमी ॥

विश्वासं गृहपतिर्विशामसि त्वमग्ने मानुषीणां ।
शतं पूर्भिर्यविष्ठ पाह्यंहसः समेद्धारं शतं हिमाः स्तोतृभ्यो ये च ददंति ॥ ८

विश्वासां। नृऽपतिः। विशां। असि। त्वं। अग्ने।

मानुषीणां।

शतं। पूःऽभिः। यविष्ठ। पाहि। अंहसः। संऽएद्धारं।

शतं। हिमाः। स्तोतृऽभ्यः। ये। च। ददति॥ ८

हे अग्ने त्वं मानुषीणां मनोरपत्यभूतानां विश्वासां सर्वासां विशां प्रजानां नृपतिरसि। मनुष्यस्वामी भवसि। हे यविष्ठ युवतमाग्ने अतस्त्वं शतं हिमाः शतं हेमंतान् संवत्सरान् समेद्धारं त्वां सम्यगिद्धं कुर्वंतं मां शतं शतेन शतसंख्याकैः पूर्भिः पालकैरंहसः पापादांहसः शत्रोर्वा पाहि। रक्ष। ये च स्तोतृभ्यो ददति धनं तव समिंधनस्य कर्तारं प्रयच्छंति तांश्च पाहि॥

॥ अथ नवमी ॥

त्वं। नश्चित्र ऊत्या वसो राधांसि चोदय।

अस्य रायस्त्वमग्ने रथीरसि विदा गाधं तुचे तु नः॥ ९

त्वं। नः। चित्रः। ऊत्या। वसो इति। राधांसि। चोदय।

अस्य॥ रायः। त्वं। अग्ने। रथीः। असि। विदाः। गाधं।

तुचे। तु। नः॥ ९

हे वसो वासकाग्ने चित्रो दर्शनीयस्त्वमूत्या रक्षया सह राधांसि धनानि नोऽस्मभ्यं चोदय। प्रेरय। अस्य सर्वत्र लोके परिदृश्यमानस्य रायो धनस्य त्वं रथीरसि। रंहिता नेता भवसि। अतः कारणादस्मभ्यं धनानि प्रेरयेत्यर्थः। अपि च नोऽस्माकं तुचे। अपत्यनामैतत्। अपत्यायापतनहेतुभूताय पुत्रादये गाधं प्रतिष्ठां तु क्षिप्रं विदाः। लंभय॥

॥ अथ दशमी ॥

पर्षि तोकं तनयं पर्तृभिष्ट्वमदब्धैरप्रयुत्वभिः।

अग्ने हेळांसि दैव्या युयोधि नोऽदेवानि ह्वरांसि च॥ १०

पाहि । तोकं । तनयं । पर्तृऽभिः । त्वं । अदब्धैः ।

अप्रयुत्वऽभिः ।

अग्ने । हेळांसि । दैव्या । युयोधि । नः । अदेवानि ।

ह्वरांसि । च ॥ १०

हे अग्ने त्वमदब्धैः केनाप्यहिंसितैरप्रयुत्वभिः । यौतिरत्र पृथग्भावार्थः अपृथग्भूतैः संहतैः पर्तृभिः पालनसाधनैस्तोकं पुत्रं तनयं पौत्रं च पाहि । पालय । दैव्या देवसंबंधीनि च हेळांसि क्रोधान्नोऽयुयोधि । पृथक्कुरु । अदेवानि मनुष्यसंबंधीनि च ह्वरांसि हिंसनानि चास्मत्तः पृथक्कुरु ॥

॥ इति पञ्चमाष्टके द्वितीयो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ सखायः सबर्दुघां धेनुमजध्वमुप नव्यसा वचः ।

सृजध्वमनपस्फुरां ॥ ११

आ । सखायः । सबःऽदुघां । धेनुं । अजध्वं । उप । नव्यसा ।

वचः ।

सृजध्वं । अनपऽस्फुरां ॥ ११

हे सखायः समानख्याना ऋत्विजः सबर्दुघां । सबरिति पयसो नाम । अमरत्वहेतुभूतस्य पयसो दोग्ध्रीं धेनुं गामाजध्वं । अभिगच्छत । प्राप्नुत । केन साधनेन । नव्यसा नवीयसा नवतरेण वचो वचसाह्वानरूपेण शब्देन । तदनंतरमनपस्फुरां । अपस्फुरतिर्बधकर्मा । अनपबाध्यां तां धेनुमुपसृजध्वं । वत्सेनोपसृष्टां कुरुत । मरुद्देवत्यत्वात् मरुतां यागाय पयो दोग्ध्विति शेषः । अथवा मरुतां माता पृश्न्याख्या माध्यमिका वाग्धेनुः । हे सखाय स्तोतारः सबर्दुधां वृष्ट्युदकहेतुभूतस्य पयसो दोग्ध्रीं धेनुं पृश्निं नव्यसा नवतरेण वचसा स्तोत्रेणोपाजध्वं । उपागच्छत । अनपस्फुरामनपबाधनीयां तां सृजध्वं । बंधनाद्विसृजत । मुंचत । ईदृशी मरुतो धेनुर्मरुतां माता किमु वक्तव्यं तेषां माहात्म्यमिति मरुत्स्तुतिः ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

या शर्धाय मारुताय स्वभानवे श्रवोऽमृत्यु धुक्षत ।

या मृळीके मरुतां तुराणां या सुम्नैरेवयावरी ॥ १२

या । शर्धाय । मारुताय । स्वऽभानवे । श्रवः । अमृत्यु । धुक्षत ।

या । मृळीके । मरुताम् । तुराणाम् । या । सुम्नैः । एवऽयावरी ॥ १२

या धेनुरमृत्यु मरणरहितं श्रवोऽन्नं पयोरूपं मारुताय मरुत्संबंधाय धुक्षत अधुक्षत् । कीदृशाय । शर्धाय प्रसहनशीलाय स्वभानवे स्वायत्तदीप्तये । या च तुराणां क्षिप्रकारिणां मरुतां मृळीके सुखे तत्परा वर्तते । या च सुम्नैः सुखैः सह सुखैरेवया- वरीर्वैर्गैर्दधिरक्षैर्धनस्थानैर्वदकैर्वा यद्वा यात्यन्येषामपि सुखार्थं हविर्भिः यज्ञानच्छंती तां धेनुमुपाजध्वमिति पूर्वत्रान्वयः । अत्रापि पूर्ववत्स्तुतिरधिगंतव्या ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

भरद्वाजायाव धुक्षत द्विता ।

धेनुं च विश्वदोहसमिषं च विश्वभोजसं ॥ १३

भरत्ऽवाजाय । अव । धुक्षत । द्विता ।

धेनुं । च । विश्वऽदोहसं । इषं । च । विश्वऽभोजसं ॥ १३

हे मरुतो भरद्वाजायास्मा ऋषये द्विता द्विप्रकारमवधुक्षत । किं तद्द्वितयं । धेनुं च गां धेयं चान्नं च । कीदृशीं धेनुं । विश्वदोहसं विश्वस्य व्याप्तस्य पयसो दोग्ध्रीं । कीदृशमन्नं । विश्वभोजसं सर्वेषां भोजयितृ ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तं व इंद्रं न सुक्रतुं वरुणमिव मायिनं ।

अर्यमणं न मंद्रं सृप्रभोजसं विष्णुं न स्तुष आदिशे ॥ १४

तं। वः। इंद्रं। न। सुऽक्रतुं। वरुणंऽइव। मायिनं।

अर्यमणं। न। मंद्रं। सृप्रऽभोजसं। विष्णुं। न। स्तुषे।

आऽदिशे॥ १४

हे मरुद्गण तं तादृशं वस्त्वां स्तुषे। स्तौमि। किमर्थं। आदिशे आदेशनाय धनानामतिसर्जनाय प्रदानाय। कीदृशं त्वां। इंद्रं नेंद्रमिव सुक्रतुं सुकर्माणं वरुणमिव मायिनं मायावंतं प्रज्ञावंतमर्यमणं नार्यमणमिव मंद्रं स्तुत्यं विष्णुं न विष्णुमिव सृप्रभोजसं प्रसृप्रभक्षणं। यदा त्वत्र लिंगोक्तदेवतास्तदानीं नेपशब्दो पशब्दार्थौ द्रष्टव्यौ॥

॥ अथ पंचदशी॥

त्वेषं शर्धो न मारुतं तुविष्वण्यनर्वाणं पूषणं सं यथा शता। सं सहस्रा कारिषच्चर्षणिभ्य आँ आविर्गूळ्हा वसू करत्सुवेदा नो वसू करत्॥ १५

त्वेषं। शर्धः। न। मारुतं। तुविऽस्वनि। अनर्वाणं। पूषणं। सं। यथा। शता।

सं। सहस्रा। कारिषत्। चर्षणिऽभ्यः। आ। आविः। गूळ्हा। वसू। करत्। सुऽवेदा। नः। वसू। करत्॥ १५

नेति संप्रत्यर्थे। न संप्रतीदानीं त्वेषं दीप्तं तुविष्वणि बहुस्वनमनर्वाणमप्रत्यृतमन्यैरनभिगतं पूषणं पोषकं मारुतं मरुत्संबंधिनमुपभोग्यं शर्धोबलं स्तौमीति शेषः। स च मरुद्गणो यथा येन प्रकारेण शता शतसंख्याकानि धनानि सं सम्यगेव चर्षणिभ्यो मनुष्येभ्योऽस्मभ्यं कारिषत् कुर्यात्। आकारः समुच्चये। यथा च सहस्रा सहस्रसंख्याकानि धनानि च सं सम्यगेव कारिषत् कुर्यात् तथा स्तौमीति पूर्वेणान्वयः। अपि च स मरुद्गणो गूळ्हा गूढानि संवृतानि वसु वसूनि धनान्याविष्करत् अस्मभ्यमाविष्करोतु। तथा वसु वसूनि धनानि सुवेद सुलभानि च नोऽस्माकं करत्। करोतु। यदा तु लिंगादियं पौष्णी तदा मारुतं शर्धं इव त्वेषं पूषणं पूषकमेतत्संज्ञं देवं स्तौमीति योजनीयं॥

॥ अथ षोडशी ॥

आ मा पूषन्नुप द्रव शंसिषं नु ते अपिकर्ण आघृणे ।

अघा अर्यो अरातयः ॥ १६

आ । मा । पूषन् । उप । द्रव । शंसिषं । नु । ते । अपिऽकर्णे ।

आघृणे ।

अघाः । अर्यः । अरातयः ॥ १६

हे पूषन् मा मामुपद्रव । रक्षणार्थमभिगच्छ । हे आघृणे आगतदीप्ते अघा अघशंसिनोऽर्योऽरीरभिगन्तारोऽरातयः शत्रुभूताः प्रजा उपद्रव । बाधस्व ॥ उपपूर्वो द्रवतिर्बाधायां वर्तते । यथा प्रजा पशून्व्याघ्रादुपद्रावयति ॥ अपि च ते तवापिकर्णे कर्णावपिगते समीपदेशे स्थितः सन् नु क्षिप्रं शंसिषं । प्रशंसामि ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे तृतीयो वर्गः ॥

॥ अथ सप्तदशी ॥

मा काकंबीरमुद्वृहो वनस्पतिमशस्तीर्वि हि नीनशः ।

मोत सूरो अह एवा चन ग्रीवा आदधते वेः ॥ १७

मा । काकंबीरं । उत् । वृहः । वनस्पतिं । अशस्तीः । वि ।

हि । नीनशः ॥

मा । उत । सूरः । अह्रिति । एव । चन । ग्रीवाः ।

आऽदधते । वेरिति वेः ॥ १७

ऋषिः पुत्रपौत्रपशुविरहितमात्मानं दृष्ट्वाऽऽत्मनो वनस्पतित्वेन रूपयन् तस्मात्तदुद्धार-याचते । हे पूषन् मा काकंबीरं काकानां भर्तारं वनस्पतिं वृक्षं मोद्वृहः । उद्धर । मा बाधस्व । पुत्रपौत्रादिभिः शाखोभूतैरुपेतमन्यैश्च बहुभिराश्रितं मां मा हिंसी-रित्यर्थः । हिंसायाद्वृहणार्थः । अशस्तीरशंसनीया अशंसनीयस्य दुःखस्य कीर्तयित्रीर्वा

मत्तुभूताः प्रजा विनीनशो हि । विनाशय च । मोत मा च सूरः प्रेरकः मत्तुरैवै-मङ्गः । अस्मान्मा ह्वार्षीत् । एकमित्यभिसंबंधादाख्यातस्योदात्तत्वाज्ञास्तुतोऽपि यथेष्येतद्वाक्येऽध्याह्रियते । घोषाः । गिरंत्यनरनस्थापयंति वध्नंतीति घोषा दामानि । यथा व्यधा वेः पक्षिणो ग्रहणार्थं घोषा दामानि जालरूपास्थादधते भूम्यां निदधते तैश्च निहितैः पक्षिणो हरंत्येवमस्मान् बंधनोपायैः मत्तुर्मा ह्वार्षीदित्यर्थः ॥

॥ अथाष्टादशी ॥

दृतेरिव तेऽवृकमस्तु सख्यं ।
अच्छिद्रस्य दधन्वतः सुपूर्णस्य दधन्वतः ॥ १८

दृतेः । इव । ते । अवृकं । अस्तु । सख्यं ।
अच्छिद्रस्य । दधन्ऽवतः । सुऽपूर्णस्य । दधन्ऽवतः ॥ १८

हे पूषन् ते तव सख्यं सखित्वमवृकं बाधकरहितं सर्वदैकरूप्येण वर्तमानमस्माक-मस्तु । सर्वदा भवतु । दृतेरिव । यथा दृतेस्तदीयं सख्यमविच्छिन्नं तद्वत् । कीदृशो दृतिः । अच्छिद्रस्य छिद्ररहितस्य संश्लिष्टस्य दधन्वतो दधिमतः । सुपूर्णस्य दध्ना सुष्ठु पूरितस्य । पुनर्दधन्वत इति दध्नोऽधिकत्वद्योतनार्थः ॥ ईदृशो दृतिः सर्वदा पूषणो रथे वर्तते । स इव वयमपि तव सखायो भवेमेत्यभिप्रायात्ते ॥

॥ अथैकोनविंशी ॥

परो हि मर्त्यैरसि समो देवैरुत श्रिया ।
अभि ख्यः पूषन्पृतनासु नस्त्वमवा नूनं यथा पुरा ॥ १९

परः । हि । मर्त्यैः । असि । समः । देवैः । उत । श्रिया ।
अभि । ख्यः । पूषन् । पृतनासु । नः । त्वं । अव । नूनं ।
यथा । पुरा ॥ १९

हे पूषन् मर्त्येभ्यो मनुष्येभ्यः पर परस्तात्स्थितोऽसि। श्रिया संपदा देवैरुत सर्वैर्देवैश्च समः समानोऽसि। अतस्त्वं पृतनासु संग्रामेषु नोऽस्मानभिचक्ष्व। अभिपश्यानुग्रहदृष्ट्या विलोकय। यथा पुरा येन प्रकारेण पूर्वकालीनान्पुरुषान्-रक्षिथ एवं नूनमद्येदानीमव। अस्मानव॥

॥ अथ विंशी ॥

वाशी वामस्य धूतयः प्रणीतिरस्तु सूनृता।

देवस्य वा मरुतो मर्त्यस्य वेजानस्य प्रयज्यवः॥ २०

वाशी। वामस्य। धूतयः। प्रऽनीतिः। अस्तु। सूनृता।

देवस्य। वा। मरुतः। मर्त्यस्य। वा। ईजानस्य।

प्रऽयज्यवः॥ २०

हे धूतयः कंपयितारः प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्टव्या मरुतः सा सूनृता प्रियसत्यात्मिका माध्यमिका युष्मदीया वाक् प्रणीतिरस्तु। अस्मदर्थं धनानां प्रणेत्री भवतु। देवस्य वा मर्त्यस्य मनुष्यस्य वेजानस्येष्टवत उभयविधस्य पुरुषस्य वाशी प्रशस्ता या वाक् वामस्य वननीयस्य धनस्य प्रणीतिः प्रणेत्री सा सूनृतेत्यन्वयः। प्रणीतिरस्त्वस्मदर्थं॥

॥ अथैकविंशी ॥

सद्यश्चिद्यस्य चर्कृतिः परि द्यां देवो नैति सूर्यः।

त्वेषं शवो दधिरे नाम यज्ञियं मरुतो वृत्रहं शवो ज्येष्ठं

वृत्रहं शवः॥ २१

सद्यः। चित्। यस्य। चर्कृतिः। परि। द्यां। देवः। न।

एति। सूर्यः।

त्वेषं। शवः। दधिरे। नाम। यज्ञियं। मरुतः। वृत्रऽहं।

शवः। ज्येष्ठं। वृत्रऽहं। शवः॥ २१

यस्य च इन्द्रस्य वर्तनिः कर्म सद्यश्चिदस्य एव द्यां पर्येति परिगच्छति दिव्यंतरिक्षे परितो वर्तते द्वेषो न देवो द्योतमानः सूर्य इव तादृशा गवाश्वा वहनस्त्वेषं दोग्धनाम धनूषां नवथिश्च यष्टियं वसांसे यशो यशं दधिरे। क्षय-यस् । तस्मा यशो यशं सर्वं यन्निदरत्तरस्य पंच भवति। तस्य इन्द्रं यशो ज्येष्ठं सर्वेभ्यः प्रशस्ततमं भवति ॥

॥ अथ द्वाविंशी ॥

सकृद्ध द्यौरजायत सकृद्भूमिरजायत ।

पृश्न्या दुग्धं सकृत्पयस्तदन्यो नानु जायते ॥ २२

सकृत् । ह । द्यौः । अजायत । सकृत् । भूमिः । अजायत ।

पृश्न्याः । दुग्धं । सकृत् । पयः । तत् । अन्यः । न । अनु ।

जायते ॥ २२

सकृद्ध सकृदेव द्यौरजायत । उदपाद्यत । सकृदुत्पन्नैव स्थिरा भवति । न पुन-स्त्वो नवायामाण्या तत्सदृशी द्यौर्जायते। भूमिश्च सकृदेवाजायत । पृश्न्या मरुतां मातुर्गोः पयश्च सकृदेकवारमेव दुग्धं यस्मात्पयसो मरुतो जज्ञिरे। पृश्न्यै वै पयसो मरुतो जाता इति तैत्तिरीयकं। यथा द्यावापृथिव्यौ सकृदेवोत्पद्येते एवं पृश्निरपि सकृद्दुग्धेनैव पयसा मरुतोऽजीजनत । ततः परमन्यः पदार्थो नानुजायते। तत्सदृशो नोत्पद्यते ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे चतुर्थो वर्गः ॥

स्तुषे जनमिति पंचदशर्चं षष्ठं सूक्तं भारद्वाजस्य ऋजिश्वन आर्षं वैश्वदेवं । अंत्या पदपंक्तिरेकादशी शक्वरी शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रान्तं । स्तुषे पंचोना ऋजिश्वा ह वैश्वदेवं तु शक्वर्यंतमिति ॥ व्यूढे दशरात्रे पंचमेऽहनीदं वैश्वदेवनिविद्धानं । सूत्रितं च । ऋजुनिश्वा स्तुषे जनमिति वैश्वदेवं। आ० ८. ८. । इति. आद्या अष्टानामग्नीध्रीते जप्या ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

स्तुषे जनं सुव्रतं नव्यसीभिर्गीर्भिर्मित्रावरुणा सुम्नयंता ।

त आ गमंतु त इह श्रुवंतु सुक्षत्रासो वरुणो मित्रो अग्निः ॥ १

स्तुषे। जनं। सुऽव्रतं। नव्यसीभिः। गीःऽभिः। मित्रावरुणा।
सुम्नऽयंता।

ते। आ। गमंतु। ते। इह। श्रुवंतु। सुऽक्षत्रासः। वरुणः।
मित्रः। अग्निः॥ १

सुव्रतं सुकर्माणं जनं दैव्यं जनं देवसंघं नव्यसीभिर्नवतराभिर्गीर्भिः स्तुतिभिः। स्तुषे। अहं स्तवै। तथा मित्रावरुणा। मित्रः प्रमीतेस्त्रायको वरुणः पापान्निवारयिता। एतावपि देवौ स्तौमि। कीदृशौ। सुम्नयंता सुखं स्तोतॄणामिच्छंतौ। सुक्षत्रासः शोभनबलास्ते वरुणादयः सर्वे देवा इहास्मिन्यज्ञ आगमंतु।

आगच्छंतु। ते तादृशः श्रुवंतु। अस्मदीयाः स्तुतीः शृण्वंतु च। अत्र मित्रादीनां परिगणनमुपलक्षणं सूक्तस्य सर्वदेवताप्रतिपादकत्वात्। अत एव पूर्वं जनमिति सामान्यनिर्देशः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

विशोविश ईड्यमध्वरेष्वदृप्तक्रतुमरतिं युवत्योः।
दिवः शिशुं सहसः सूनुमग्निं यज्ञस्य केतुमरुषं यजध्यै॥ २

विशःऽविशः। ईड्यं। अदृप्तऽक्रतुं। अरतिं। युवत्योः।
दिवः। शिशुं। सहसः। सूनुं। अग्निं। यज्ञस्य। केतुं।
अरुषं। यजध्यै॥ २

विशो विशः सर्वस्याः प्रजाया अध्वरेषु यज्ञेष्वीड्यमृत्विग्भिः स्तुत्यमदृप्तक्रतुं दर्परहितकर्माणमसूढप्रज्ञं वा युवत्योर्द्यावापृथिव्योररतिमभिगंतारमर्यं स्तुत्यमदृप्तक्रतुं दिवो द्युलोकस्य शिशुं पुत्रं। दिवस्परि प्रथमं जज्ञे अग्निः। ऋग्वे० १०.४५.१.। इति निगमः। यद्वा दिवः स्तोतुः पुत्रभूतं। तथापि निगमो भवति। त्वं पुत्रो भवति यस्ते विधत्। ऋग्वे० २.१.९.। इति। सहसो बलस्य सूनुं पुत्रं यज्ञस्य यागस्य केतुं प्रज्ञापकमरुषमारोचमानमेवंगुणकमग्निं यजध्यै यष्टुं। स्तुष इत्यनुषज्यते। स्तुषे। स्तुवे॥

॥ अथ तृतीया ॥

अरुषस्य दुहितरा विरूपे स्तृभिरन्या पिपिशे सूरो अन्या।

मिथस्तुरा विचरंती पावके मन्म श्रुतं नक्षत ऋच्यमाने ॥ ३

अरुषस्य। दुहितरा। विरूपे इति। विऽरूपे। स्तृऽभिः।

अन्या। पिपिशे। सूरः। अन्या।

मिथःऽतुरा। विचरंती इति। विऽचरंती। पावके इति।

मन्म। श्रुतं। नक्षतः। ऋच्यमाने इति ॥ ३

इयमहोरात्रयोः स्तुतिः। अरुषस्य रोचमानस्य सूर्यस्य दुहितरा दुहितरौ। सूर्येण ह्यहोरात्रयोर्विभागः क्रियते। अतस्तदधीनात्मलाभत्वात्तस्य दुहितरावित्युच्येते। विरूपे शुक्लकृष्णात्मतया नानारूपे। तयोरन्यैका रात्रिः स्तृभिर्नक्षत्रैः पिपिशे। पिंश्यते। संश्लिष्यते। पिश अवयव इति धातुः। अन्याहरात्मिका दुहिता सूरः सूर्येण पिपिशे। संश्लिष्यते तिच नक्षत्रैः सूर्येण चालंकृते भवत इत्यर्थः। मिथस्तुरा परस्परं बाधयंत्यौ। अह्ना रात्रिर्निवर्त्यते रात्र्यापाहरिति परस्परं बाधः। अतएव विचरंती विविधं पृथक्चरंत्यौ पावके सर्वस्य शोधयित्र्यौ। एवंभूते अहश्च रात्रिश्च ऋच्यमाने अस्माभिः स्तूयमाने सत्यौ श्रुतं श्रोतव्यं मन्म मननीयं स्तोत्रमस्मत्कृतं नक्षतः। व्याप्नुतां॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र वायुमच्छा बृहती मनीषा बृहद्रयिं विश्ववारं रथप्रां।

द्युतद्यामा नियुतः पत्यमानः कविः कविमियक्षसि प्रयज्यो ॥ ४

प्र। वायुं। अच्छ। बृहती। मनीषा। बृहत्ऽरयिं।

विश्वऽवारं। रथऽप्रां।

द्युतत्ऽयामा। निऽयुतः। पत्यमानः। कविः। कविं।

इयक्षसि। प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो ॥ ४

बृहती महती मनीषा मदीया स्तुतिर्वायुमच्छाभिमुख्येन प्रगच्छतु। उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः। कीदृशं वायुं। बृहद्रयिं महाधनं विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं संभजनीयं रथप्रां रथस्यात्मीयस्य प्रातारं पूरयितारं। यद्वा स्तोतॄणां रथं धनैः पूरयितारं। अथ प्रत्यक्षस्तुतिः। हे प्रयज्यो प्रकर्षेण यष्टव्य वायो द्युतद्यामा प्रदीप्तयानो नियुत आत्मीयरथयोज्या वडवास्ताः प्रत्यमानोऽभिपतन्नभिगच्छन्। यद्वा पत्यतिरैश्वर्यकर्मा। तासां वडवानामीशः कविः क्रान्तदर्शी। एवंभूतस्त्वं कविं मेधाविनं स्तोतारमियक्षसि। धनेन पूजय॥

॥ अथ पंचमी॥

स मे वपुश्छदयदश्विनोर्यो रथो विरुक्मान्मनसा युजानः।

येन नरा नासत्येषयध्यै वर्तिर्याथस्तनयाय त्मने च॥ ५

सः। मे। वपुः। छदयत्। अश्विनोः। यः। रथः। विरुक्मान्।

मनसा। युजानः।

येन। नरा। नासत्या। इषयध्यै। वर्तिः। याथः। तनयाय।

त्मने। च॥ ५

अश्विनोः स्वभूतः स रथो मे मदीयं वपुः शरीरं छदयतु। छदयतु। तेजसाच्छादयतु। यो रथो विरुक्मान् विरोचनवान् विशेषेण दीप्यमानो। मनसा मनोव्यापारमात्रेण युजानोऽश्वैः संयुज्यमानो भवति। हे नरा नेतारौ हे नासत्या सत्यस्वभावौ सत्यस्य नेतारौ नासिकाप्रभवौ वाश्विनौ येन रथेन वर्तिः स्तोतृगृहं तनयाय पुत्रायात्मने तस्मिन्स्तोत्रे चेषयध्यै कामान्प्रापयितुं गच्छथः स रथ इति पूर्वत्रान्वयः॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे पंचमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

प्र पर्जन्यवाता वृषभा पृथिव्याः पुरीषाणि जिन्वतमप्यानि।

सत्यंश्रुतः कवयो यस्य गीर्भिर्जगतः स्थातर्जगदा कृणुध्वं॥ ६

पर्जन्यवाता। वृषभा। पृथिव्याः। पुरीषाणि। जिन्वतं।

अप्यानि।

सत्यऽश्रुतः। कवयः। यस्य। गीःऽभिः। जगतः। स्थातः।

जगत्। आ। कृणुध्वं॥ ६

हे पर्जन्यवाता पर्जन्यवायू वृषभा वृष्टेः कर्तारौ पृथिव्याः। अंतरिक्षनामैतत्। अंतरिक्षाद्यान्यप्यानि पुरीषाणि पूरकाण्युदकानि जिन्वतं। प्रेरयतं। उत्तरोऽर्धर्चो मरुतः। हे सत्यश्रुतः सत्यस्य स्तोत्रस्य श्रोतारः कवयो मेधाविनो मरुतो यस्य स्तोतुर्गीर्भिः स्तुतिभिर्यूयं स्तुता भवथ तस्य स्तोतुर्जगत्स्थावरजंगमात्मकं सर्वं प्रजाजातमा कृणुध्वं। आभिमुख्येन कुरुत। हे जगतः स्थातः। गणाभिप्रायमेकवचनं। स्थावरजंगमात्मकस्य जगतोऽधिष्ठापक हे मरुद्गणेति यावत्॥

अन्वारंभणीयायां सारस्वतस्य हविषो याज्या पावीरवीत्येषा। सूत्रितं च। पावीरवी कन्या चित्रायुः पीपिवांसं सरस्वतः। आ० २.८.। इति॥ एकादशिने सारस्वते पशावेषैव पुरोडाशस्य याज्या। सूत्रितं च। पावीरवी कन्या चित्रायुर्यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। आ० ३.७.। इति॥ अग्निमारुते शस्त्रेऽप्येषा। सूत्रितं च। रायन्नहविति द्वे पावीरवी कन्या चित्रायुः। आ० ५.२०.। इति॥

॥ सैषा सूक्ते सप्तमी ॥

पावीरवी कन्या चित्रायुः सरस्वती वीरपत्नी धियं धात्।

ग्नाभिरच्छिद्रं शरणं सजोषा दुराधर्षं गृणते शर्म यंसत्॥ ७

पावीरवी। कन्या। चित्रऽआयुः। सरस्वती। वीरऽपत्नी।

धियं। धात्।

ग्नाभिः। अच्छिद्रं। शरणं। सऽजोषाः। दुःऽआधर्षं।

गृणते। शर्म। यंसत्॥ ७

पूता सरस्वती वीरपत्नी धियं कर्म अस्माकं धात्। दधातु। धारयतु ददातु वा। मन्त्रेण प्रतिपादितो पूर्वोऽर्धर्चोऽवगन्तव्यः। अपि च ग्नाभिर्देवपत्नीभिः सजोषाः सह प्रीयमाणा। यद्वा ग्ना गायत्र्यादीनि छंदांसि। छंदांसि वै ग्ना इति श्रुतेः। तैः तादृशैश्च अच्छिद्रमनवच्छिन्नं शरणं गृहं शर्म सुखं च यंसत्। यच्छतु ॥

एकादशिने पौष्णे पथस्पथ इति हविषो याज्या। सूत्रितं च। पथस्पथः परिपतिं वचस्या इन्द्रस्य सखा परमा परावदिति द्वे। आ० ३. ७.। इति ॥

॥ सैषा ऋगष्टमी ॥

पथस्पथः परिपतिं वचस्या कामेन कृतो अभ्यानळर्कं।

स नो रासच्छुरुधश्चंद्राग्रा धियंधियं सीषधाति प्र पूषा ॥ ८

पथःऽपथः। परिऽपतिं। वचस्या। कामेन। कृतः। अभि। आनट्। अर्कं।

सः। नः। रासत्। शुरुधः। चंद्रऽअग्राः। धियंऽधियं। सीसधाति। प्र। पूषा ॥ ८

पथस्पथः सर्वस्य मार्गस्य परिपतिमधिपतिमकंपनीयं पूषणं कामेन काम्यमानेन फलेन कृतो वशीकृतः स्तोता वचस्या स्तुत्याभ्यानट्। अभ्यानशे। प्राप्नोतु। स च पूषा नोऽस्मभ्यं शुरुधः शुचो रोधयित्रीर्गाश्च प्राप्याः। चंद्रमिति हिरण्यनाम। हिरण्यप्रमुखा यथा भवंति तथा रासत्। ददातु ॥ रा दाने। अस्माल्लेटि रूपं ॥ तथा धियंधियं सर्वमस्मदीयं कर्म स पूषा प्रसीषधाति। प्रसाधयतु ॥

त्वाष्ट्रे पशौ प्रथमभाजमिति हविषो याज्या। सूत्रितं च। प्रथमभाजं यशसं वयोधां सोमापूषणा जनना रयीणां। आ० ३. ८.। इति ॥

॥ सैषा ऋङ्नवमी ॥

प्रथमभाजं यशसं वयोधां सुपाणिं देवं सुगभस्तिमृभ्वं।

होता यक्षद्यजतं पस्त्यानामग्निस्त्वष्टारं सुहवं विभावा ॥ ९

प्रथमऽभाजं। यशसं। वयःऽधां। सुऽपाणिं। देवं।
सुऽगभस्तिं। ऋभ्वं।
होता। यक्षत्। यजतं। पस्त्यानां। अग्निः। त्वष्टारं।
सुऽहवं। विभाऽवा ॥ ९

पावीरवी शोधयित्री कन्या कमनीया चित्रायुश्चित्रगमना चित्रवा वा वीरपत्नी। वीरः प्रजापतिः पतिर्यस्यास्तादृशी। यद्वा वीराणां पालयित्री। एवंयशस्विनं वयोधां वयसोऽन्नस्य हविर्लक्षणस्य धातारं धारयितारं यद्वा स्तोतृभ्योऽन्नप्रदं सुपाणिं। हस्तस्य मणिबंधादूर्ध्वं प्रदेशः पाणिः। शोभनपाणिकं देवं दानादिगुणयुक्तं सुगभस्तिं। गभस्तिरिति बाहुनाम। शोभनदोर्दंडमृभ्वमुरु भासमानं महांतं वा पस्त्यानां। पस्त्यमिति गृहनाम। तत्स्थानां यजतं यष्टव्यं। गृहस्थैर्भजनीयमित्यर्थः। सुहवं सुखेन ह्वातुं शक्यं। एवंभूतं त्वष्टारं होता देवानामाह्वाता विभावा दीप्यमानोऽग्निर्यक्षत्। यजतु। अनेन हविषा यजतु ॥

॥ अथ दशमी ॥

भुवनस्य पितरं गीर्भिराभी रुद्रं दिवा वर्धया रुद्रमक्तौ।
बृहंतमृष्वमजरं सुषुम्नमृधग्घुवेम कविनेषितासः ॥ १०

भुवनस्य। पितरं। गीःऽभिः। आभिः। रुद्रं। दिवा। वर्धय।
रुद्रं। अक्तौ।
बृहंतं। ऋष्वं। अजरं। सुऽसुम्नं। ऋधक्। हुवेम।
कविना। इषितासः ॥ १०

भुवनस्य भूतजातस्य पितरं पालयितारं रुद्रं। रुद्दुःखं। तद्द्रावयितारमीश्वरमाभिर्गीर्भिः स्तुतिभिर्दिवाहनि हे स्तोतर्वर्धय। अक्तौ रात्र्यां च तमेव रुद्रं स्तुतिभिर्वर्धय। वयं च कविना प्राज्ञेन रुद्रेणेषितासः प्रेरिताः संतो बृहंतं महांतमृष्वं दर्शनीयमजरं जरारहितं सुसुम्नं शोभनसुखमेवंगुणविशिष्टं रुद्रमृधक् पृथक् समृद्धं यथा भवति तथा हुवेम। स्तवाम ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे षष्ठो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

आ युवानः कवयो यज्ञियासो मरुतो गंत गृणतो वरस्यां।
अचित्रं चिद्धि जिन्वथा वृधंत इत्था नक्षंतो नरो
अंगिरस्वत्॥ ११

आ। युवानः। कवयः। यज्ञियासः। मरुतः। गंत। गृणतः।
वरस्यां।
अचित्रं। चित्। हि। जिन्वथ। वृधंतः। इत्था। नक्षंतः।
नरः। अंगिरस्वत्॥ ११

हे युवानो नित्यतरुणाः कवयः क्रांतप्रज्ञा यज्ञियासो यज्ञार्हा एवंभूता हे मरुतो गृणतः वरस्यां वरणीयां स्तुतिं प्रत्यागंत। आगच्छत। अपि च हे नरो नेतारो मरुत इत्थमनेन प्रकारेण वृधंतो वर्धमानाः। यद्वेत्थासत्यांतरिक्षे नक्षंतो व्याप्नुवंतोऽगिरस्वत्। अंगिरसो गमनशीला रश्मयः। ते यथा शीघ्रं प्रथम आदौ प्रथम उत्पत्तिकाल एव विभक्तारं जंतूनां। यावच्छो वै रेयतः विक्तस्य त्वष्टा रूपाणि विकरोति तावच्छो वै तत्प्रजायत इति श्रुतेः। यथा सर्वं नभस्थलं व्याप्नुवंति तद्वत्। यद्वा ऋषय एवांगिरसः। तद्वच्छीघ्रगामिनः। एवंभूता यूयमचित्रं चित्। ओषधिवनस्पतिभिर्निर्विद्धो देशश्चित्रं। तद्विलक्षणमोषध्यादिभिर्वियुक्तमपि देशं जिन्वथ। वृष्ट्या तर्पयथ। हीति पूरणः॥

॥ अथ द्वादशी ॥

प्र वीराय प्र तवसे तुरायाजा यूथेव पशुरक्षिरस्तं।
स पिस्पृशति तन्वि श्रुतस्य स्तृभिर्न नाकं वचनस्य विपः॥ १२

प्र। वीराय। प्र। तवसे। तुराय। अज। यूथाऽइव।
पशुऽरक्षिः। अस्तं।

सः । पिस्प्रति । तन्वि । श्रुतस्य । स्तृऽभिः । न । नाकं ।
वचनस्य । विपः ॥ १२

वीराय विक्रान्ताय विविधं गमनशीलाय वा तवसे प्रवृद्धाय प्राज। हे स्तोतः स्तुतिं प्रगमय। तथा तवसे बलिने तुराय क्षिप्रगमनाय च तस्मै गमाय प्राज। तत्र दृष्टान्तः। पशुरक्षिः पशुपालको यूथेव। स यथा गोयूथानि सायंकालेऽस्तं गृहं शीघ्रं गमयति तद्वत् शीघ्रं स्तुतिं प्रेरयेत्यर्थः। स च गच्छतो वचनस्य वक्तुर्विपो विप्रस्य मेधाविनः स्तोतुः श्रुतस्य ॥ क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति वचनात् संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ श्रुतं श्रोतव्यं स्तोत्रं तन्वि आत्मीये शरीरे पिस्प्रति। स्पर्शयतु। संश्लेषयतु। तत्स्तोत्रं धारयत्वित्यर्थः। अत्रापि दृष्टान्तः। स्तृभिर्न नाकं। यथा नक्षत्रैर्नाकमन्तरिक्षं स्पर्शयति संश्लेषयति तद्वत् ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

यो रजांसि विममे पार्थिवानि त्रिश्चिद्विष्णुर्मनवे बाधिताय ।
तस्य ते शर्मन्नुपदद्यमाने राया मदेम तन्वा३ तना च ॥ १३

यः । रजांसि । विऽममे । पार्थिवानि । त्रिः । चित् । विष्णुः ।
मनवे । बाधिताय ।
तस्य । ते । शर्मन् । उपऽदद्यमाने । राया । मदेम । तन्वा ।
तना । च ॥ १३

यो विष्णुर्बाधिताय असुरैर्बाधिताय मनवे मनुष्याय तदर्थं पार्थिवानि पृथिव्या संबन्धीनि रजांसि लोकान्। लोका रजांस्युच्यन्त इति यास्कः। त्रिश्चित्। त्रिरपि। त्रिभिरेव विक्रमणैः परिच्छिन्नवान् हे विष्णो तस्य तादृशस्य ते तव ॥ तृतीयार्थे षष्ठी ॥ ईदृशेन त्वयोपदद्यमाने दीयमाने शर्मन् शर्मणि गृहे सुखे वा वर्तमाना वयं राया धनेन तन्वा रोगादिरहितेन शरीरेण च तना तनयेन पुत्रेण च मदेम। मोदेम। हृष्टा भवेम ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

तन्नोऽहिर्बुध्न्यो अद्भिरर्कैस्तत्पर्वतस्तत्सविता चनो धात् ।

तदोषधीभिरभि रातिषाचो भगः पुरंधिर्जिन्वतु प्र राये ॥ १४

तत् । नः । अहिः । बुध्न्यः । अत्ऽभिः । अर्कैः । तत् ।

पर्वतः । तत् । सविता । चनः । धात् ।

तत् । ओषधीभिः । अभि । रातिऽसाचः । भगः । पुरंऽधिः ।

जिन्वतु । प्र । राये ॥ १४

बुध्न्यः । बुध्नमन्तरिक्षं । तत्र भवोऽहिः । एत्यन्तरिक्ष इत्यहिः । उक्तं च । अहिरयनादेत्यन्तरिक्ष इति । एतस्मादहिर्बुध्न्यविशेषणो देवोऽद्भिरर्चनसाधनैर्मन्त्रैः स्तूयमानः स नोऽस्मभ्यं तत् यांचे प्रसिद्धं चनोऽन्नमस्मदिष्टं सार्धं धात् । दधातु । विदधातु । प्रयच्छतु । पर्वतः पुरोहिता ॥ पर्व पूरणे इति धातुः ॥ यद्वा पर्ववच्छब्दं पर्वतः । तद्वान् । पर्वतस्य गिरेः अधिष्ठाता पर्वतः । स च तन्नो दधातु । तथा सविता प्रेरको देवश्च तन्नो दधातु । अपि च रातिषाचः । रातिं दानं सचन्ते सेवन्त इति रातिषाचो विश्वे देवाः । ते चौषधीभिः । ओषः पाकः आसु धीयत इत्योषधयस्ताभिः सार्धं तदस्मानभिप्रयच्छन्तु । तथा पुरंधिर्बहुधीर्बहुप्रज्ञो वा बहुकर्मा वा भगो भजनीय एतत्संज्ञो देवश्च राये धनार्थं प्रजिन्वतु । अस्मान्प्रेरयतु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

नू नो रयिं रथ्यं चर्षणिप्रां पुरुवीरं मह ऋतस्य गोपाम् ।

क्षयं दाताजरं येन जनान्स्पृधो अदेवीरभि च क्रमाम विश

आदेवीरभ्यश्नवाम ॥ १५

नु । नः । रयिं । रथ्यं । चर्षणिऽप्रां । पुरुऽवीरं । महः ।

ऋतस्य । गोपां

क्षयं। दात। अजरं। येन। जनान्। स्पृधः। अदेवीः। अभि।

च। क्रमाम। विशः। आऽदेवीः। अभि। अश्नवाम ॥ १५

हे सर्वे देवा नोऽस्मभ्यं रयिं धनं क्षयं गृहं च दात। प्रयच्छत कीदृशं रयिं। रथ्यं रथसंबंधिनं। रथयुक्तमित्यर्थः। चर्षणिप्रां। चर्षणयो मनुष्याः। तेषां पूरयितारं पुरुवीरं। वीर्यं जायंत इति वीराः पुत्रादयः। बहुभिर्वीरैरुपेतं। महो महत ऋतस्य यज्ञस्य गोपां रक्षकं। दक्षिणारूपेण धनेन हि यज्ञो रक्ष्यते। ऋतो यज्ञस्तदविन इति वचनात्। कीदृशं क्षयं। अजरं जरारहितं। येन रयिणा क्षयेण च जनान् शत्रून् स्पृधः स्पर्धमाना अदेवीरदेवसंबंधिनीरासुरीः सेना अभिक्रमाम अभिभवेम। तथादेवीः। आगता देवा यासु हविःस्वीकारार्थं ता आदेव्यः। तादृशीश्च विशः प्रजा यज्ञानुष्ठायिनीर्येन धनेन गृहेण चाभ्यश्नवाम अभिप्राप्नवाम तादृशं धनं गृहं च दातेत्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे सप्तमो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले चतुर्थोऽनुवाकः ॥

पंचमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि। तत्र हुवे व इति पंचदशर्चं प्रथमं सूक्तं ऋजिश्वन आर्षं बहुदेवताकं त्रैष्टुभं। हुवे व इत्यनुक्रांतं। गतः सूक्तविनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

हुवे वो देवीमदितिं नमोभिर्मृड़ीकाय वरुणं मित्रमग्निं।

अभिक्षदामर्यमणं सुशेवं त्रातॄन्देवान्त्सवितारं भगं च ॥ १

हुवे। वः। देवीं। अदितिं। नमःऽभिः। मृड़ीकाय।

वरुणं। मित्रं। अग्निं।

अभिऽक्षदां। अर्यमणं। सुऽशेवं। त्रातॄन्। देवान्।

सवितारं। भगं। च ॥ १

हे देवा यो युष्माकं मातरं देवीं द्योतमानामदितिमखंडनीयामदीनां वा एतत्संज्ञां देवतां स्वङ्कोकाय सुखार्थं नमोभिर्नमस्कारैः स्तोत्रैर्वा हुवे। ह्वयामि। स्तौमि तथावरुणं वारकं मित्रं प्रमीतेस्त्रायकं देवमग्निं चैतांश्च देवान्नमोभिर्हुवे। तथाभि क्षदां चदिर्हिंसाकर्मा। अभिक्षत्तारं शत्रूणां हिंसितारं सुशेवं सुसुखमर्यमणं एनमोभिर्हुवे। सवितारं भगं च नमोभिर्हुवे। किं बहुना तान् पालयितॄन् सर्वान्देवान्नमोभिः स्तोत्रैर्हुवे। स्तौमि॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सुज्योतिष सूर्य दक्षपितननागास्त्वे सुमहो वीहि देवान्।

द्विजन्मानो य ऋतसापः सत्याः स्वर्वन्तो यजता अग्निजिह्वा॥ २

सुऽज्योतिषः। सूर्य। दक्षऽपितॄन्। अनागाःऽत्वे। सुऽमहः।

वीहि। देवान्।

द्विऽजन्मानः। ये। ऋतऽसापः। सत्याः। स्वःऽवंतः। यजताः।

अग्निऽजिह्वाः॥ २

हे सुमहः शोभनदीप्ते सूर्य सर्वस्य प्रेरक दक्षपितॄन्। दक्षः पितामहो येषां ते दक्षपितरः। पितृशब्दो हि सामान्येन पूर्वपुरुषत्वमात्रं ब्रूते। यथाहं पितॄन्सुविदत्राँ अविस्थि। ऋग्वे० १०. १५. ३.। इति। एषां दक्षपितृत्वं चादितिर्ह्यजनिष्टेति। ऋग्वे० १०. ७२. ५.। मंत्रादवगम्यते। तादृशान् सुज्योतिषः शोभनज्योतिष्कान्देवाननागास्त्वेऽनपराधत्वं वीहि। कामयस्व। यथास्माकमपराधं ते न कुर्वंति तथा कुर्वित्यर्थः। ये देवा द्विजन्मानो द्वयोर्लोकयोर्जायमानाः प्रादुर्भवंत ऋतसाप ऋतं यज्ञं स्पृशंतः सत्या अवितथाः सत्यवादिनो वा स्वर्वंतो धनवंतो यजता यष्टव्या अग्निजिह्वाः। अग्निर्जिह्वास्थानीयो येषां ते। एवंभूता ये देवाः संति तान्देवान्वीहीत्यन्वयः॥

॥ अथ तृतीया ॥

उत द्यावापृथिवी क्षत्रमुरु बृहद्रोदसी शरणं सुषुम्ने।

महस्करथो वरिवो यथा नोऽस्मे क्षयाय धिषणे अनेहः॥ ३

उत। द्यावापृथिवी इति क्षत्रं। उरु। बृहत्। रोदसी इति। शरणं। सुसुम्ने इति सुऽसुम्ने।

महः। करथः। वरिवः। यथा। नः। अस्मे इति। क्षयाय। धिषणे इति। अनेहः॥ ३

उतापि च हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावुरु विस्तीर्णं बृहन्महत् क्षत्रं बलं करथः। कुरुतं। तथा रोदसी द्यावापृथिव्यौ सुसुम्ने सुसुखे युवां सुसुम्नरच्छरणं गृहं च करथः। कुरुतं। महो महद्वरिवो धनं नोऽस्माकं यथा स्यात्तथा कुरुतमित्यर्थः। अपि च हे धिषणे धारयित्र्यौ द्यावापृथिव्यावनेहः पापरहितं चास्मे अस्माकं क्षयाय निवासार्थं कुरुतं॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

आ नो रुद्रस्य सूनवो नमंतामद्या हूतासो वसवोऽधृष्टाः।

यदीमर्भे महति वा हितासो बाधे मरुतो अह्वाम देवान् ॥ ४

आ। नः। रुद्रस्य। सूनवः। नमंतां। अद्य। हूतासः।

वसवः। अधृष्टाः।

यत्। ईं। अर्भे। महति। वा। हितासः। बाधे। मरुतः।

अह्वाम। देवान् ॥ ४

रुद्रस्य सूनवः पुत्रा मरुतोऽद्यास्मिन्काले आहूतास आहूताः संतो नोऽस्मान्प्रत्यागच्छंतां। आनता भवंतु। आगच्छंतु। कीदृशाः। वसवो वासयितारोऽधृष्टा अन्यैरधर्षिताः। यद्यदैनेन मरुतो देवानर्भेऽल्पे महति प्रभूते वा बाधे संग्रामे हितासो निहिताः स्थिताः संतो मरुत्स्वह्वाम आह्वयाम तदानीमद्येत्यन्वयः॥

॥ अथ पंचमी ॥

मिम्यक्ष येषु रोदसी नु देवी सिषक्ति पूषा अभ्यर्धयज्वा।

श्रुत्वा हवं मरुतो यद्ध याथ भूमा रेजंते अध्वंनि प्रविक्ते॥ ५

मिम्यक्षं। येषुं। रोदसी। नु। देवी। सिषक्ति। पूषा।

अभ्यर्धऽयज्वा।

श्रुत्वा। हवं। मरुतः। यत्। ह। याथ। भूमं। रेजंते।

अध्वंनि। प्रऽविक्ते॥ ५

येषु मरुत्सु रोदसी रुद्रस्य पत्नी देवी द्योतमाना माध्यमिका वाक् मिम्यक्ष नु क्षिप्रं संगच्छते। तथाभ्यर्धयज्वा स्तोतृनभ्यर्धयन् समृद्धान्कुर्वन्यो यजति धनेन पूजयति तादृशः पूषा पूषको देवश्च सिषक्ति यान्मरुतः सेवते। अभ्यर्धयज्वाभ्यर्धयन्यजति। नि० ६. ६.। इति यास्कः। हे मरुतस्ते यूयं हवमस्मदीयमाह्वानं श्रुत्वा यद्ध यदा खलु याथ आगच्छथ तदानीमध्वनि मार्गे प्रविक्ते गमनार्थं पृथक्कृते सति तत्र विद्यमानानि भूम भूतजातानि रेजंते। कंपंते। तथा च मंत्रांतरं। प्रवे पर्यंति पर्वतान्वि विंचंति वनस्पतीन्। ऋग्वे० १० २८. ५.। इति॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमेऽष्टमो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

अभि त्यं वीरं गिर्वणसमर्चेंद्रं ब्रह्मणा जरितर्नवेन।

श्रवदिद्धवमुप च स्तवानो रासद्वाजाँ उप महो गृणानः॥ ६

अभि। त्यं। वीरं। गिर्वणसं। अर्च। इंद्रं। ब्रह्मणा।

जरितः। नवेन।

श्रवंत्। इत्। हवं। उपं। च। स्तवानः। रासंत्। वाजान्।

उपं। महः। गृणानः॥ ६

हे जरितः स्तोतस्त्वं तं प्रसिद्धं वीरं वीर्यवन्तं विशेषेण मरुतामीरकं वा गिर्वणसं गिरं संभक्तारमेव विधर्तारं नवेनाभिनवेन योधनेन ब्रह्मणा स्तोत्रेणाभ्यर्च। अभिष्टुहि। स च स्तवानः स्तूयमानः सन् उपश्रवदीव स्तोत्रमुपश्रवदित्। उप-शृणुयादेव। अपि च स्तवानः स्तूयमान इन्द्रो महो महतः प्रभूतान्वा जानवानि चोपरामत्। प्रदेयात्। यत एवमतः स्तुहीत्यर्थः॥

॥ अथ सप्तमी ॥

ओमानमापो मानुषीरमृक्तं धात तोकाय तनयाय शं योः।
यूयं हि ष्ठा भिषजो मातृतमा विश्वस्य स्थातुर्जगतो जनित्रीः॥ ७

ओमानं। आपः। मानुषीः। अमृक्तं। धात। तोकाय।
तनयाय। शं। योः।
यूयं। हि। स्थ। भिषजः। मातृऽतमाः। विश्वस्य। स्थातुः।
जगतः। जनित्रीः॥ ७

हे आपो मानुषीर्मनुष्यहिता य यूयमस्माकमहिंसितस्तोमानं। अवति रक्षतीत्योमा रक्षकमस्मं तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च धात। धत्त। प्रयच्छत। तथा शं शमनमुपद्रवाणां योर्यावनं पृथक्करणं च पृथक्कर्तव्यानां धत्त। प्रयच्छत। कुत इत्यत आह। हि यस्माद्यूयं मातृतमा मातृभ्योऽप्यतिशयेन भिषजः स्थ भवथ तस्मादिते-त्यन्वयः। कथं मातृभ्योऽप्यधिकं भैषज्यमित्यत आह। विश्वस्य सर्वस्य स्थातुः स्थावरस्य जगतो जंगमस्य जनित्रीर्जनयित्र्यो भवथ। अतो यूयं भिषजः स्थ॥

॥ अथाष्टमी ॥

आ नो देवः सविता त्रायमाणो हिरण्यपाणिर्यजतो जगम्यात्।
यो दत्रवाँ उषसो न प्रतीकं व्यूर्णुते दाशुषे वार्याणि॥ ८

आ। नः। देवः। सविता। त्रायमाणः। हिरण्यऽपाणिः।
यजतः। जगम्यात्।

यः । हस्तऽवान् । उषसः । न । प्रतीकम् । विऽऊर्णुते । दाशुषे ।

वार्याणि ॥ ८

स्वयमाद्यो रथवान् हिरण्यपाणिः सुवर्णहस्तो हिरण्मयीयपाणिर्वा यजतो यष्टव्य एवंभूतः सविता प्रेरको देवो नोऽस्मानजासस्य तु । आगच्छतु । यो देवो हस्तवान्महानुषसो न प्रतीकमुषसः प्रमुखमिव दाशुषे हवींषि दत्तवते यजमानाय वार्याणि वरणीयानि धनानि व्यूर्णुते विवृणोति प्रकाशयति स सवितेत्यन्वयः ॥

॥ अथ नवमी ॥

उत त्वं सूनो सहसो नो अद्या देवाँ अस्मिन्नध्वरे ववृत्याः ।
स्यामहं ते सदमिद्रातौ तव स्यामग्नेऽवसा सुवीरः ॥ ९

उत । त्वम् । सूनो इति । सहसः । नः । अद्य । आ । देवान् ।

अस्मिन् । अध्वरे । ववृत्याः ।

स्याम् । अहम् । ते । सदम् । इत् । रातौ । तव । स्याम् । अग्ने ।

अवसा । सुऽवीरः ॥ ९

उतापि च हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राग्ने त्वमद्यास्मिन्काले नोऽस्मदीयेऽस्मिन्नध्वरे यागे देवान्स्तुत्यानिन्द्रादीनाववृत्याः । आवर्तय । आगमय । अपि चाहं ते तव रातौ धनस्य दाने सदमित्सर्वदैव वर्तमानः स्याम् । भवेयम् । तथा हे अग्ने तवावसा त्वदीयेन रक्षणेन सुवीरः शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेतश्च स्याम् । भवेयम् ॥

॥ अथ दशमी ॥

उत त्या मे हवमा जग्म्यातं नासत्या धीभिर्युवमङ्ग विप्रा ।
अत्रिं न महस्तमसोऽमुमुक्तं तूर्वतं नरा दुरितादभीके ॥ १०

उत । त्या । मे । हवं । आ । जग्म्यातं । नासत्या । धीभिः ।
युवं । अंग । विप्रा ।
अत्रिं । न । महः । तमसः । अमुमुक्तं । तूर्वतं । नरा ।
दुःऽइतात् । अभीके ॥ १०

उतापि च हे विप्रा प्राज्ञौ नासत्या सत्यस्वभावौ सत्यस्य नेतारौ वा हे अश्विनौ त्या तौ प्रसिद्धौ युव युवां धीभिः परिचरणैः कर्मभिर्हूतं मे मदीयं हवं स्तोत्रमंग क्षिप्रमाजग्म्यातं । आगच्छतं । आगत्य च महो महतस्तमसोऽसुरकृतादंधकारात् अत्रिं न यथात्रिमृषिमसुरकृतात् मोचितवंतौ स्थः हे नरा नेतारावश्विनौ तथास्मानप्यभीकेऽभ्यक्ते प्राप्ते संग्रामे दुरिताद्दुःखात् यत्नकृतात्तूर्वतं । अस्मांस्त्रायतं ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे नवमो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

ते नो रायो द्युमतो वाजवतो दातारो भूत नृवतः पुरुक्षोः ।
दशस्यंतो दिव्याः पार्थिवासो गोजाता अप्या मृळता च देवाः ॥ ११
ते । नः । रायः । द्युऽमतः । वाजऽवतः । दातारः । भूत ।
नृऽवतः । पुरुऽक्षोः ।
दशस्यंतः । दिव्याः । पार्थिवासः । गोऽजाताः । अप्याः ।
मृळत । च । देवाः ॥ ११

हे देवास्ते यूयं द्युमतो दीप्तिमतो वाजवतो बलयुक्तस्य नृवतो नृभिः पुत्रादिभिरुपेतस्य पुरुक्षोर्बहुभिः कीर्तनीयस्य रायो धनस्य नोऽस्मभ्यं दातारो भूत । भवत अपि च दशस्यंतः कामान्प्रयच्छंतो दिव्या दिवि भवा आदित्याः पार्थिवास पृथिव्यां भवा वसवो गोजाताः । गौः पृश्निर्माध्यमिका वाक् । तत उत्पन्ना मरुतोऽप्या अप्स्वंतरिक्षे भवा रुद्राश्च ते सर्वे यूयमस्मान्मृळत । सुखयत ॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ते नो रुद्रः सरस्वती सजोषा मीड्हुष्मंतो विष्णुर्मृड्ंतु वायुः।
ऋभुक्षा वाजो दैव्यो विधाता पर्जन्यावाता पिप्यतामिषं नः॥ २

ते। नः। रुद्रः। सरस्वती। सऽजोषाः। मीड्हुष्मंतः।
विष्णुः। मृड्ंतु। वायुः।
ऋभुक्षाः। वाजः। दैव्यः। विऽधाता। पर्जन्यावाता।
पिप्यतां। इषं। नः॥ १२

मीड्हुष्मंतो वर्षणवंतस्ते देवा नोऽस्मान्मृड्ंतु। मृडयंतु। सुखयंतु। के त इति चेदुच्यते। रुद्रः सरस्वती च सजोषाः सह प्रीयमाणा विष्णुर्वायुश्च ऋभुक्षा। ऋभुर्विभ्वा वाज इति त्रयः सौधन्वनाः। तेषामाद्य ऋभुश्च वाजोंऽतिमश्च। उपलक्षणमेतत्। विभ्वा च। दैव्यो देवेभ्यो हितो विधाता प्रजापतिश्च। अपि च पर्जन्यावाता पर्जन्यश्च वायुश्चोभौ नोऽस्मभ्यमिषं पिप्यतां। वर्धयतां॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

उत स्य देवः सविता भगो नोऽपां नपादवतु दानु पप्रिः।
त्वष्टा देवेभिर्जनिभिः सजोषा द्यौर्देवेभिः पृथिवी समुद्रैः॥ १३

उत। स्यः। देवः। सविता। भगः। नः। अपां। नपात्।
अवतु। दानु। पप्रिः।
त्वष्टा। देवेभिः। जनिऽभिः। सऽजोषाः। द्यौः। देवेभिः।
पृथिवी। समुद्रैः॥ १३

उतापि च स्य स यः प्रेरकतया सर्वत्र प्रख्यातः सविता देवो भगश्चापां नपाच्चापां मेघस्थानां पुत्रो माध्यमिकोऽग्निः स च नोऽस्मानवतु। रक्षतु। कीदृशोऽपां नपात्।

दातु दातव्यं धनं पप्रिः प्राता पूरयिता ॥ प्रा पूरणे इत्यस्मादादृगमहनजन इति किनो लिड्वद्भावाच्च लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥ तथा देवेभिर्देवैर्जनिभिस्तत्पत्नीभिश्च सजोषाः सहप्रीतिस्त्वष्टा च देवेभिर्देवैः सह प्रीयमाणा द्यौश्च समुद्रैः सह प्रीयमाणा पृथिवी चैताश्च सर्वा देवता अस्मानवंतु ॥

अग्निमारुते उत नोऽहिरित्येषा। सूत्रितं च। उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोतु हेषाना पत्नीवतोरवंतु नः। आ० ५. २०. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते चतुर्दशी ॥

उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोत्वज एकपात्पृथिवी समुद्रः ।

विश्वे देवा ऋतावृधो हुवानाः स्तुता मंत्राः कविशस्ता अवंतु ॥ १४

उत । नः । अहिः । बुध्न्यः । शृणोतु । अजः । एकऽपात् ।

पृथिवी । समुद्रः ।

विश्वे । देवाः । ऋतऽवृधः । हुवानाः । स्तुताः । मंत्राः ।

कविऽशस्ताः । अवंतु ॥ १४

उतापि चाहिर्बुध्न्यो नोऽस्माकं स्तोत्रं शृणोतु। अजो जन्मरहितः। एकोऽसहाय एव पद्यते गच्छतीत्येकपात्। एतत्संज्ञयाभिधेयो देवश्च पृथिवी समुद्रश्चास्मदीयं स्तोत्रं शृणोतु। अपि च ऋतावृध ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा वर्धयितारो हुवाना अस्माभिराहूयमानाः पूर्वैर्ऋषिभिश्च स्तोत्रैः स्तुता मंत्रा मंत्रणीया गुह्यं भाषितव्या मंत्रप्रतिपाद्या वा कविशस्ताः कविभिर्मेधाविभिर्ऋषिभिः शस्त्रैः शंसिता ईदृशा विश्वे देवा अवंतु। अस्मान्रक्षंतु ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

एवा नपातो मम तस्य धीभिर्भरद्वाजा अभ्यर्चंत्यर्कैः ।

ग्ना हुतासो वसवोऽधृष्टा विश्वे स्तुतासो भूता यजत्राः ॥ १५

एव। नपातः। मम। तस्य। धीभिः। भरत्ऽवाजाः। अभि। अर्चन्ति। अर्कैः।

ग्नाः। हुतासः। वसवः। अधृष्टाः। विश्वे। स्तुतासः। भूत। यजत्राः॥ १५

एवैवं योऽहं देवान् स्तुतवान् तस्य मम ऋजिश्वनो नपातः पुत्रा भरद्वाजा भरद्वाजगोत्रजाः स्तोत्रादयो धीभिः कर्मभिरर्कैरर्चनसाधनैरभ्यर्चन्ति। अभिष्टुवन्ति। हे यजत्रा यष्टव्या देवा हुतासः पुरोडाशादिभिर्हविर्भिर्हुतमाप्नुवन्तो वसवो निवासयितारोऽधृष्टाः कैरप्यहिंसिता एवंभूता विश्वे ते सर्वे यूयं ग्ना देवपत्न्यश्च स्तुतासो भूत। स्तोत्रादिभिः स्तुता भवत॥

॥ इति चतुर्थाष्टके दशमो वर्गः॥

उदु त्यदिति षोडशर्चं द्वितीयं सूक्तमृजिश्वन आर्षं वैश्वदेवं। त्रयोदश्याद्यास्तिस्र उष्णिहः षोडश्यनुष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुभः। तथा चानुक्रान्तं। उदु त्यत्षोडश त्र्युष्णिगनुष्टुबन्तमिति॥ गतः सूक्तविनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

उदु त्यच्चक्षुर्महि मित्रयोराँ एति प्रियं वरुणयोरदब्धं।
ऋतस्य शुचि दर्शतमनीकं रुक्मो न दिव उदिता व्यद्यौत्॥ १

उत्। ऊं इति। त्यत्। चक्षुः। महि। मित्रयोः। आ।
एति। प्रियं। वरुणयोः। अदब्धं।
ऋतस्य। शुचि। दर्शतं। अनीकं। रुक्मः। न। दिवः।
उत्ऽइता। वि। अद्यौत्॥ १

त्यत्तत्प्रसिद्धं चक्षुः प्रकाशकं महि महद्विस्तृतं मित्रयोर्वरुणयोः प्रियं। मित्रयोर्वरुणयोरित्येतरेतरयोगान्मित्रावरुणावुभावप्याचष्टे। मित्रावरुणयोरतिप्रियमदब्धं रक्षोभिरहिंसितं शुचि शुद्धं निर्मलं दर्शतं दर्शनीयं। एवंभूतमृतस्यादित्यस्यानीकं

तेज आ सर्वेषामभिमुखमुदेति। उद्गच्छति। उदितोदितो सूर्यस्योदये सत्युदितं तत्तेजो दिवोऽन्तरिक्षस्य रुक्मा न भूषणमिव व्यद्यौत्। विद्योतते। प्रकाशते॥

॥ अथ द्वितीया ॥

वेद यस्त्रीणि विदथान्येषां देवानां जन्म सनुतरा च विप्रः।
ऋजु मर्तेषु वृजिना च पश्यन्नभि चष्टे सूरो अर्य एवान्॥ २

वेद। यः। त्रीणि। विदथानि। एषां। देवानां। जन्म।
सनुतः। आ। च। विप्रः।
ऋजु। मर्तेषु। वृजिना। च। पश्यन्। अभि। चष्टे।
सूरः। अर्यः। एवान्॥ २

यः सूर्यस्त्रीणि त्रिसंख्यानि विदथानि वेदितव्यानि स्थानानि त्रीँल्लोकान्वेद वेत्ति जानाति। एषामेतल्लोकत्रयवर्तिनां देवानां वसुरुद्रादित्यात्मनां सनुतः। अंतर्हितनामैतत्। अंतर्हितमप्रज्ञायमानं जन्म जननं च यो विप्रो मेधावी सूर्यो वेत्ति। आकारः पूरकः। स सूर सूर्यो मर्तेषु मनुष्येषु विद्यमानान्यृजूनि शोभनानि कर्माणि वृजिना वृजिनान्यशोभनानि कर्माणि च पश्यन् सवितया जानन् अभि चष्टे। अभितः सर्वं जगत्प्रकाशयति। तथायं स्वामी तूर्णेवान् प्राप्तव्यान् कामांश्च मनुष्येषु प्रकाशयति॥

॥ अथ तृतीया ॥

स्तुष उ वो मह ऋतस्य। गोपानदितिं मित्रं वरुणं सुजातान्।
अर्यमणं भगमदब्धधीतीनच्छा वोचे सधन्यः पावकान्॥ ३

स्तुषे ऊं इति। वः। महः। ऋतस्य। गोपान्। अदितिं।
मित्रं। वरुणं। सुऽजातान्।
अर्यमणं। भगं। अदब्धऽधीतीन्। अच्छ। वोचे। सऽधन्यः।
पावकान्॥ ३

हे देवा यज्ञो यजत ऋतस्य यज्ञस्य गोपान् रक्षकान्वो युष्मान् स्तुषे स्तुवे। उ पूर्ति पूरणः। तानेव देवानाह। अदितिमदीनां देवमातरं मित्रं वरुणं चैतान् सुजातान् शोभनजननानर्यमणं भगं चादब्धधीतीनहिंसितकर्माणः सधन्यो धन-रक्षितान् पावकान् पवित्रस्य शोधकान्। ईडयान् उपास्येशानस्य नोचे। अभि-गृणामीत्यर्थः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

रिशादसः सत्पतीँरदब्धान्महो राज्ञः सुवसनस्य दातॄन्।

यूनः सुक्षत्रान्क्षयतो दिवो नॄनादित्यान्याम्यदितिं दुवोयु ॥ ४

रिशादसः। सत्ऽपतीन्। अदब्धान्। महः। राज्ञः।

सुऽवसनस्य। दातॄन्।

यूनः। सुऽक्षत्रान्। क्षयतः। दिवः। नॄन्। आदित्यान्।

यामि। अदितिं। दुवःऽयु ॥ ४

रिशादसो रिशतां हिंसकानामसितॄन् क्षेप्तॄन् यद्वा रिशानां हिंसकानामत्तॄन् भक्षयितॄन् सत्पतीन् सतां पालयितॄनदब्धानहिंसितान्महो महतो राज्ञो राजमाना-नीश्वरान्वा सुवसनस्य शोभननिवासस्य दातॄन् यूनो नित्यतरुणान् सुक्षत्रान् शोभन-बलान् शोभनधनान्वा क्षयतः सर्वत्र निवसतः ॥ यद्वा क्षयतिरैश्वर्यकर्मा ॥ ऐश्वर्य-वान् दिवो द्युलोकस्य नॄन्नेतॄनादित्यानदितेः पुत्रान्। ईडयान् सर्पान्देवान्नुपोयु ॥ सुप्तविभक्तिकमेतत् ॥ दुवोयु दुवोऽस्मदीयं परिचरणं कामयमानामदितिं। देवमातरं च यामि। प्राप्नोमि। यद्वा यामि। याचामि॥

॥ अथ पंचमी ॥

द्यौ३ष्पितः पृथिवि मातरध्रुगग्ने भ्रातर्वसवो मृळता नः।

विश्व आदित्या अदिते सजोषा अस्मभ्यं शर्म बहुलं वि यंत ॥ ५

द्यौः । पितरिति । पृथिवि । मातः । अध्रुक् । अग्ने ।

भ्रातः । वसवः । मृळत । नः ।

विश्वे । आदित्याः । अदिते । सऽजोषाः । अस्मभ्यं । शर्म ।

बहुलं । वि । यंत ॥ ५

हे पितः पितृस्थानीय द्यौर्द्युलोक हे मातर्मातृस्थानीयेऽध्रुगद्रोग्ध्रि पृथिवि हे भ्रातर्भ्रातृस्थानीयाग्ने हे वसवो वासयितारो देवास्ते सर्वे यूयं नोऽस्मान्मृळत । सुखयत । हे विश्व आदित्याः सर्वेऽदितिपुत्रा देवा हे अदिते यूयं सजोषाः संगताः सन्तोऽस्मभ्यं बहुलमधिकं शर्म सुखं त्रिभूमं वा गृहं वियंत । प्रयच्छत ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे एकादशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

मा नो वृकाय वृक्यै समस्मा अघायते रीरधता यजत्राः ।

यूयं हि ष्ठा रथ्यो नस्तनूनां यूयं दक्षस्य वचसो बभूव ॥ ६

मा । नः । वृकाय । वृक्यै । समस्मै । अघऽयते । रीरधत ।

यजत्राः ।

यूयं । हि । स्थ । रथ्यः । नः । तनूनां । यूयं । दक्षस्य ।

वचसः । बभूव ॥ ६

हे यजत्रा यष्टव्या देवा नोऽस्मान्वृकाय हिंसकाय स्तेनाय वृक्यै तस्य स्त्रियै च मा रीरधत । मा वशं नैष्ट । मा वशीकुरुत । यद्वा वृकोऽरण्यश्वा तस्य स्त्री वृकी । अपि च समस्मै सर्वस्मा अघायतेऽघमनिष्टमस्माकमिच्छते शत्रुजनायास्मान्मा वशं गमयत । यूयं हि यूयं खलु नोऽस्माकं तनूनां शरीराणां रथ्यो । नेतारः स्थ । भवथ । यूयमेवास्मदीयस्य बलस्य वचसो वाक्यस्य च नेतारो बभूव । अतः कारणाद्वृकाभ्यां रीरधतेत्यन्वयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

मा व एनो अन्यकृतं भुजेम मा तत्कर्म वसवो यच्चयध्वे।

विश्वस्य हि क्षयथ विश्वदेवाः स्वयं रिपुस्तन्वं रीरिषीष्ट॥ ७

मा। वः। एनः। अन्यऽकृतम्। भुजेम। मा। तत्। कर्म।

वसवः। यत्। चयध्वे।

विश्वस्य। हि। क्षयथ। विश्वऽदेवाः। स्वयम्। रिपुः। तन्वम्।

रिरिषीष्ट॥ ७

हे देवा वो युष्माकं सम्बन्धि अन्यकृतमन्यैः मनुष्यैः कृतमुत्पादितमेनः पापं मा भुजेम। मा भुङ्क्ष्महि। हे वसवो वासयितारो देवा यच्चेन कर्मणा पापेन चयध्वे अस्मान्नाशयध्वे॥ चयतिर्हिंसाकर्मा॥ तच्च पापं कर्म वा मा कार्ष्म॥ करोतेर्लिङि लुङि मंत्रे घसेति च्लेर्लुक्॥ हे विश्वदेवाः सर्वे देवा विश्वस्य सर्वस्य जगतो यूयं हि क्षयथ। ईश्वरा भवथ। अतः कारणादस्मदीयो रिपुः स्वं स्वकीयं शरीरं स्वयमेव रिरिषीष्ट। हिंस्यात्। यथैवं भवति तथा कुरुतेति भावः॥

॥ अथाष्टमी ॥

नम इदुग्रं नम आ विवासे नमो दाधार पृथिवीमुत द्याम्।

नमो देवेभ्यो नम ईश एषां कृतं चिदेनो नमसा विवासे॥ ८

नमः। इत्। उग्रम्। नमः। आ। विवासे। नमः। दाधार।

पृथिवीम्। उत। द्याम्।

नमः। देवेभ्यः। नमः। ईशे। एषाम्। कृतम्। चित्। एनः।

नमसा। आ। विवासे॥ ८

अहं तावद्देवानां माहात्म्यं तदीयो नमस्कारोऽपीत्थं महाभाग इति बुद्ध्या कौशिकन्यायेन देवान् स्तौति। नम इव नमस्कार एवोग्रमुद्गूर्णं बलवं सर्वोत्कृष्टं। तेन हि सर्वं लभ्यते। अतो नमो नमस्कारमाविवासे। परिचरामि। नमो नमस्कार एव पृथिवीमुत द्यां द्युलोकं च दाधार। धारयति। द्यावापृथिव्यौ प्राणिभिरनुष्ठीयमाने स्तौ तदुपभोगाय चिरकालमवतिष्ठेते अतो देवेभ्य इदमं नमः करोमि। एषां देवानां नमो नमस्कार इद्। इट्टे यतस्तेन ते वशीकृताः। कृतं चित्कृतमप्यापरिसर्पेनः पापं नमसा नमस्कारेणाविवासे। विवासो वर्जनं। वर्जयामि। विनाशयामि॥

॥ अथ नवमी॥

ऋतस्य वो रथ्यः पूतदक्षानृतस्य पस्त्यसदो अदब्धान्।
ताँ आ नमोभिरुरुचक्षसो नॄन्विश्वान्व आ नमे महो यजत्राः॥ ९

ऋतस्य। वः। रथ्यः। पूतऽदक्षान् ऋतस्य। पस्त्यऽसदः।
अदब्धान्।
तान्। आ। नमःऽभिः। उरुऽचक्षसः। नॄन्। विश्वान्। वः।
आ। नमे। महः। यजत्राः॥ ९

हे यजत्रा यष्टव्या देवा वो युष्मदीयस्य ऋतस्य यज्ञस्य रथ्यो रंहितॄन्नेतॄन् पूतदक्षान् शुद्धबलानृतस्य यज्ञस्य पस्त्यसदो यज्ञसंबंधिनि पस्त्ये देवयजनलक्षणे गृहे सीदतो निषीदतोऽदब्धान् राक्षसादिभिरहिंसितानुरुचक्षसो बहुद्रष्टॄन्नेतॄन्महो महतस्तान्विश्वान् सर्वान् वो युष्मानाभिमुख्येन क्रियमाणैर्नमोभिर्नमस्कारैरानमे। आनतोऽस्मि॥

॥ अथ दशमी॥

ते हि श्रेष्ठवर्चसस्त उ नस्तिरो विश्वानि दुरिता नयन्ति।
सुक्षत्रासो वरुणो मित्रो अग्निरृतधीतयो वक्मराजसत्याः॥१०

ते। हि। श्रेष्ठऽवर्चसः। ते। ऊं इति। नः। तिरः।
विश्वानि। दुःऽइता। नयंति।
सुऽक्षत्रासः। वरुणः। मित्रः। अग्निः। ऋतऽधीतयः।
वक्मराजऽसत्याः॥ १०

ये देवा वरुणादयस्ते हि ते खलु श्रेष्ठवर्चसः प्रशस्ततमदीप्तयो भवंति। अतस्त उ त एव नोऽस्माकं विश्वानि सर्वाणि दुरिता पापानि तिरस्तिरोहितानि यथा भवंति तथा नयंति। नयंतु। विनाशयंत्वित्यर्थः। ये वरुणादयो देवाः सुक्षत्रासः शोभनबलाः शोभनधना वा ऋतधीतयः सत्यकर्माणो वक्मराजसत्याः। वक्म वचनं स्तोत्रं। तस्य राजान ईशाना वक्मराजानः स्तोतारः। तेषु सत्या अवितथाः। एवंभूता ते हीत्यन्वयः॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे द्वादशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी॥

ते न इंद्रः पृथिवी क्षाम वर्धन्पूषा भगो अदितिः पंच जनाः।
सुशर्माणः स्ववसः सुनीथा भवंतु नः सुत्रात्रासः सुगोपाः॥ ११

ते। नः। इंद्रः। पृथिवी। क्षाम। वर्धन्। पूषा। भगः।
अदितिः। पंच। जनाः।
सुऽशर्माणः। सुऽअवसः। सुऽनीथाः। भवंतु। नः।
सुऽत्रात्रासः। सुऽगोपाः॥ ११

ते देवा नोऽस्माकं क्षाम निवासभूमिं वर्धन्। वर्धयंतु। के ते। इंद्रः पृथिवी च पूषा च भगश्चादितिरदीना देवमाता च पंच जना देवमनुष्याणां गंधर्वाप्सरसा-मित्यादिब्राह्मणोक्ता देवमनुष्यादयश्च ते च नोऽस्मदर्थं सुशर्माणः सुसुखाः स्ववसः शोभनान्नाः सुनीथाः सुप्रापणाश्च भवंतु। अस्मभ्यं शोभनसुखादिकं प्रयच्छंत्विति भावः। तथा सुत्रात्रासः सुष्ठु त्रातारः सुगोपाः शोभनगोपायितारश्च भवंतु। उपस्थितेभ्यः शत्रुभ्यो रक्षणं त्राणं। तेषामुपस्थितिनिरोधेन रक्षणं गोपनं॥

॥ अथ द्वादशी ॥

नू सद्मानं दिव्यं नंशि देवा भारद्वाजः सुमतिं याति होता ।
आसानेभिर्यजमानो मियेधैर्देवानां जन्म वसूयुर्ववंद ॥ १२

नु । सद्मानं । दिव्यं । नंशि । देवाः । भारत्ऽवाजः ।
सुऽमतिं । याति । होता ।
आसानेभिः । यजमानः । मियेधैः । देवानां । जन्म ।
वसुऽयुः । ववंद ॥ १२

अनया ऋषिरात्मानं परोक्षवदाह । हे देवा भारद्वाजो भरद्वाजगोत्रजो होता होतायमृषिर्दिव्यं दिवि भवं सद्मानं सदनं स्थानं नु क्षिप्रं नंशि । अश्नोति । तथा सुमतिं शोभनां मतिं युष्मदीयामनुग्रहबुद्धिं च याति । याचते याति र्याच्ञाकर्मा । सदर्थमासानेभिरासीनैः उपासनं कुर्वद्भिर्मियेधैर्मेध्यैर्यज्ञार्हैरध्वर्य्वादिभिः सार्धं यजमानो यागं कुर्वन्वसूयुर्वसूनि धनान्यात्मन इच्छन् देवानां जन्म जातं संघं ववंद । वंदते ॥ स्तौति ॥

दशरात्रस्य षष्ठेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽप त्यं वृजिनमित्येषा । वैश्वदेवतृचः । सूत्रितं च । अप त्यं वृजिनं रिपुमंबितमे नदीतम इत्याश्विनं प्रउगं । आ० ७. ११. । इति ॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते त्रयोदशी ॥

अप त्यं वृजिनं रिपुं स्तेनमग्ने दुराध्यं ।
दविष्ठमस्य सत्पते कृधी सुगं ॥ १३

अप । त्यं । वृजिनं । रिपुं । स्तेनं । अग्ने । दुःऽआध्यं ॥
दविष्ठं । अस्य । सत्ऽपते । कृधि । सुऽगं ॥ १३

हे अग्ने त्यं त्यं तं प्रसिद्धं वृजिनं कुटिलं रिपुं पापकारिणं दुराध्यं दुःखसाध्याकारं दुष्टाभिप्रायमेवंभूतं स्तेनं चिंतकं दविष्ठं दूरतममपास्य । अपक्षिप ॥ अप क्षेपण इति धातुः ॥ हे सत्पते सतां पालयितरग्ने अस्माकं सुगं शोभनेन गंतव्यं सुखं कृधि । कुरु । अत्र सर्वदेवात्मकत्वादग्नेः स्तवनाद्वैश्वदेवत्वं ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

ग्रावाणः सोम नो हि कं सखित्वनाय वावशुः ।
जही न्य१त्रिणं पणिं वृको हि षः ॥ १४

ग्रावाणः । सोम । नः । हि । कं । सखिऽत्वनाय । वावशुः ।
जहि । नि । अत्रिणं । पणिं । वृकः । हि । सः ॥ १४

हे सोम नोऽस्मदीया इमे ग्रावाणोऽभिषवपाषाणाः सखित्वनाय सख्यार्थं वावशुः । कामयंते । कमिति पूरकः । हि यस्मादेवं तस्मात्त्वं पणिं वणिग्वल्लुब्धतारमभिषवदनशीलं राक्षसादिकं निजहि । विनाशय । स पणिर्वृको हि । आदानपरः खलु । सर्वदाऽत्तोऽपहरणशीलः । एतस्य वृकोऽयं वृकः । कुत्र इत्यादान इति धातुः ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

यूयं हि ष्ठा सुदानव इंद्रज्येष्ठा अभिद्यवः ।
कर्ता नो अध्वन्ना सुगं गोपा अमा ॥ १५

यूयं । हि । स्थ । सुऽदानवः । इंद्रऽज्येष्ठाः । अभिऽद्यवः ।
कर्त । नः । अध्वन् । आ । सुऽगं । गोपाः । अमा ॥ १५

हे सुदानवः शोभनदाना देवा यूयं हि ष्ठ । यूयं खलु भवथ । कीदृशाः स्थ । इंद्रज्येष्ठाः । इंद्रो ज्येष्ठो मुख्यो येषां ते । अभिद्यवोऽभिगतदीप्तयस्ते यूयमध्वन्यध्वनि मार्गे नोऽस्माकममात्रैव गोपा गोपायितारो रक्षितारः संतः सुगं सुखं । आकारः समुच्चये । सुखं च कर्त । कुरुत ॥

प्रपाठादागमनेऽपि पंचाशिन्येषा यजमानेन जप्या । सूत्रितं च । अपि पंथामगन्म-हीति प्रत्येत्य जपित्वाग्निः । आ० २. ५. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते षोडशी ॥

अपि पंथामगन्महि स्वस्तिगामनेहसं ।
येन विश्वाः परि द्विषो वृणक्ति विंदते वसु ॥ १६

अपि। पंथां। अगन्महि। स्वस्तिऽगां। अनेहसं।

येन। विश्वाः। परि। द्विषः। वृणक्ति। विंदते। वसु॥ १६

पंथां पंथानं मार्गमप्यगन्महि। अपिगताः प्राप्ताः स्मः। कीदृशं। स्वस्तिगां सुखेन गंतव्यमनेहसं पापरहितं। येन पथा गच्छन् विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्ट्रीः प्रजाः परिवृणक्ति परिवर्जयति बाधते वसु धनं च विंदते लभते तादृश पंथानमित्यर्थः॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे त्रयोदशो वर्गः॥

न तद्दिवेति सप्तदशर्चं तृतीयं सूक्तमृजिश्वन आर्षं वैश्वदेवं। आदितः षट् त्रिष्टुभः सप्तम्याद्याः षट् गायत्र्यस्त्रयोदशी त्रिष्टुप् चतुर्दशी जगती शिष्टास्तिस्रस्त्रिष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। न तद्व्यूना सप्तम्याद्याः षड्गायत्र्यश्चतुर्दशी जगतीति॥ गतो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

न तद्दिवा न पृथिव्यानु मन्ये न यज्ञेन नोत शमीभिराभिः।

उब्जंतु तं सुभ्वः पर्वतासो नि हीयतामतियाजस्य यष्टा॥ १

न। तत्। दिवा। न। पृथिव्या। अनु। मन्ये। न। यज्ञेन।

न। उत। शमीभिः। आभिः।

उब्जंतु। तं। सुऽभ्वः। पर्वतासः। नि। हीयतां।

अतिऽयाजस्य। यष्टा॥ १

अतियाजो नाम कश्चिदृषिरस्मादृजिश्वन उत्कृष्टः स्यामहमिति बुद्ध्या देवानियक्षुरास। ऋषिस्तदीयं यजनं निराचष्टाद्यया॥ न तदतियाजस्य ऋषेस्तद्यजनं दिवा द्युलोकेन तत्रस्थेन देवगणेन युक्तमित्यहं नानुमन्ये। नानुमतिं करोमि। न च पृथिव्या पार्थिवेनापि देवगणेन युक्तमिति नानुमन्ये। न च यज्ञेन मयानुष्ठितेन सदृशं तदित्यहं नानुमन्ये। उतापि चाभिः शमीभिरन्यैरपि मया कृतैरेभिः कर्मभिः

सुहवमित्यपि नानुमन्ये । यया यथोक्तया देवास्तदीयं यजनं नांगीकुर्वंति स चानभिमुखत्वात्तस्य यष्टुमपि न शक्नोमीति भावः । अपि च तस्मै विं सृभ्वः सन्तु भवंतः पर्वतासः पर्वता इंद्रेण प्रहिताः संत भजंतु । हिंसंतु ॥ भञ्जिर्हिंसाकर्मा ॥ तथा तस्यातियाजस्य ऋजिश्वनोऽप्यतियजेनाहं देवान्यजामीति बुद्ध्या युक्तस्य ऋषेर्यो यष्टा याजकः स नि हीयतां । नितरां हीनो भवतु ॥

॥ अथ द्वितीया ।

अति॑ वा॒ यो म॑रुतो॒ मन्य॑ते नो॒ ब्रह्म॑ वा॒ यः क्रि॒यमा॑णं॒
 निनि॑त्सात् ।
तपूं॑षि॒ तस्मै॑ वृजि॒नानि॑ सन्तु ब्रह्म॒द्विष॑म॒भि तं शो॑चतु॒ द्यौः ॥ २

अति॑ । वा॒ । यः॒ । म॒रु॒तः॒ । मन्य॑ते । नः॒ । ब्रह्म॑ । वा॒ । यः॒ ।
 क्रि॒यमा॑णम् । निनि॑त्सात् ।
तपूं॑षि । तस्मै॑ । वृ॒जि॒नानि॑ । स॒न्तु॒ । ब्र॒ह्म॒ऽद्विष॑म् । अ॒भि ।
 तम् । शो॒च॒तु॒ । द्यौः ॥ २

हे मरुतो यः पुरुषो नोऽस्मानतिमन्यते अतीत्य स्वस्याधिक्यं मन्यते अस्मत्तोऽपि स्वयमधिक इति बुध्यते । अस्माभिः क्रियमाणं ब्रह्म स्तोत्रं वा यो निनित्सात् निंदितुमिच्छेत् तस्मै पुरुषाय तपूंषि तेजांसि वृजिनानि बाधकानि संतु । भवंतु । ब्रह्मद्विषं तं यष्टुं द्यौरादित्यश्चाभिशोचतु । अभितपतु । अभिदहतु ॥

॥ अथ तृतीया ॥

किम॒ङ्ग त्वा॒ ब्रह्म॑णः सोम गो॒पां किम॒ङ्ग त्वा॑हुरभिशस्ति॒पां नः॑ ।
किम॒ङ्ग नः॑ पश्यसि नि॒द्यमा॑नान्ब्रह्म॒द्विषे॒ तपु॑षिं हे॒तिम॑स्य ॥ ३

कि॒म् । अ॒ङ्ग । त्वा॒ । ब्रह्म॑णः । सो॒म॒ । गो॒पाम् । किम् । अ॒ङ्ग ।
 त्वा॒ । आ॒हुः । अ॒भि॒श॒स्ति॒ऽपाम् । नः॒ ।

किं । अंग । नः । पश्यसि । निद्यमानान् । ब्रह्मऽद्विषं ।
तपुषिं । हेतिं । अस्य ॥ ३

किमंगेति प्रसिद्धिद्योतकौ निपातौ । हे सोम त्वा त्वां खलु ब्रह्मणो मंत्रस्य कर्मणो वा ब्रह्मजातेर्वा गोपां गोपायितारमाहुः । कथयंति पुराविदः । तथा नोऽस्माकमभिशस्तिपामभिशंसकेभ्यः पालयितारं त्वामेव खल्वाहुः । यद्वांगेत्यभिमुखीकरणे । अंग हे सोम किंकारणं त्वां ब्रह्मणो गोपामाहुः । किंकारणं वा त्वामस्माकमभिशस्तिपामाहुः । निद्यमानान् परैर्दूष्यमाणानस्मानंग हे सोम किंकारणं पश्यसि । त्वामेव सर्वे ब्रह्मणो रक्षकं मनुष्यः पालकं च कथयंति अनोऽस्मासु परैर्निंद्यमानेष्वौदासीन्यं तवानुचितं । अतो ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणद्वेष्ट्रे तस्मै तपुषिं तापकं हेतिमायुधमस्य । क्षिप । प्रेरय ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

अवंतु मामुषसो जायमाना अवंतु मा सिंधवः पिन्वमानाः ।
अवंतु मा पर्वतासो ध्रुवासोऽवंतु मा पितरो देवहूतौ ॥ ४

अवंतु । मा । उषसः । जायमानाः । अवंतु । मा । सिंधवः ।
पिन्वमानाः ।
अवंतु । मा । पर्वतासः । ध्रुवासः । अवंतु । मा । पितरः ।
देवऽहूतौ ॥ ४

जायमानाः प्रादुर्भवंत्य उषसो मामवंतु । रक्षंतु । तथा पिन्वमाना वर्धमानाः सिंधवः स्यंदनशीला नद्यश्च मामवंतु । यथा ध्रुवासो निश्चलाः पर्वतासः पर्वताश्च मामवंतु । तथा देवहूतौ । देवानां हूतिराह्वानमस्मिन्निति देवहूतिर्यागः । तत्र विद्यमानाः पितरः पितृदेवताश्च मामवंतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

विश्वदानीं सुमनसः स्याम पश्येम नु सूर्यमुच्चरंतं ।
तथा करद्वसुपतिर्वसूनां देवाँ ओहानोऽवसागमिष्ठः ॥ ५

विश्वऽदानीं। सुऽमनसः। स्याम। पश्येम। नु। सूर्यं।

उत्ऽचरंतं।

तथा। करत्। वसुऽपतिः। वसूनां। देवान्। ओहानः।

अवसा। आऽगमिष्ठः॥ ५

हे देवा विश्वदानीं सर्वदा वयं सुमनसः स्याम। शोभनमनस्का च भवेम। नु अद्य सत्वरं च। उच्चरंतमुद्यंतं सूर्यं सर्वदा पश्येम च। वसूनां वसुपतिरुत्कृष्टधनाधिपतिरग्निर्देवानवसास्मदीयेन हविषौहानो वहन् प्रापयन् आगमिष्ठ आगंतृतम एवंगुणविशिष्टः सन् तथा करत्। अस्मान्तथाविधानुक्तप्रकारान्करोतु॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे चतुर्दशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

इंद्रो नेदिष्ठमवसागमिष्ठः सरस्वती सिंधुभिः पिन्वमाना।
पर्जन्यो न ओषधीभिर्मयोभुरग्निः सुशंसः सुहवः पितेव॥ ६

इंद्रः। नेदिष्ठं। अवसा। आऽगमिष्ठः। सरस्वती।
सिंधुऽभिः। पिन्वमाना।
पर्जन्यः। नः। ओषधीभिः। मयःऽभुः। अग्निः। सुऽशंसः।

सुऽहवः। पिताऽइव॥ ६

अयमिंद्रो नेदिष्ठमंतिकतमं यथा भवति तथावसा रक्षणेन सार्धमागमिष्ठ आगंतृतमोऽस्तु। सिंधुभिः स्यंदनैरुदकैः पिन्वमाना वर्धमाना नदीरूपा सरस्वती चागंतृतमा भवतु। ओषधीभिः सार्धं पर्जन्यश्च नोऽस्माकं मयोभुः सुखस्य भावयिता भवतु। अग्निश्च पितेव पुत्रस्य जनक इव सुशंसः सुखेन शंसनीयः सुहवः सुखेनाह्वातव्यश्च भवतु॥

आग्रयणे वैश्वदेवस्य चरोर्विश्वे देवास आ गतेत्यनुवाक्या। सूत्रितं च। विश्वे देवास आ गत ये के च ज्मा महिनो अहिमायाः। आ० २, ९,। इति॥

॥ सैषा सूक्ते सप्तमी ॥

विश्वे॑ देवास॒ आ ग॑त शृणु॒ता म॑ इ॒मं हव॑म् ।

एदं ब॒र्हिर्नि षी॑दत ॥ ७

विश्वे॑ । दे॒वा॒सः॒ । आ । ग॒त॒ । शृ॒णु॒त । मे॒ । इ॒मम् । हव॑म् ।

आ । इ॒दम् । ब॒र्हिः । नि । सी॒द॒त॒ ॥ ७

हे विश्वे देवासः सर्वे देवा आगत । आगच्छत । आगत्य च मे मदीयमिमं हवदमाह्वानं शृणुत । श्रुत्वा चेदमास्तीर्णं बर्हिरानिषीदत । आस्तीर्णे बर्हिषि निषण्णा भवत ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यो वो॑ देवा घृ॒तस्नु॑ना ह॒व्येन॑ प्रति॒भूष॑ति ।

तं विश्व॒ उप॑ गच्छथ ॥ ८

यः । वः॒ । दे॒वाः॒ । घृ॒त॒ऽस्नु॑ना । ह॒व्येन॑ । प्र॒ति॒ऽभूष॑ति ।

तम् । विश्वे॑ । उप॑ । ग॒च्छ॒थ॒ ॥ ८

हे देवा वो युष्मान्यो जनो घृतस्नुना घृतप्रचरणेन हव्येन हविषा प्रतिभूषति परिचरति तं जनं विश्वे सर्वे यूयमुपगच्छथ । उपगता भवथ ॥

॥ अथ नवमी ॥

उप॑ नः सू॒नवो॒ गिरः॑ शृ॒ण्वन्त्व॒मृत॑स्य॒ ये ।

सु॒मृ॒ळी॒का भ॑वन्तु नः ॥ ९

उप॑ । नः॒ । सू॒नवः॑ । गिरः॑ । शृ॒ण्वन्तु॑ । अ॒मृत॑स्य । ये ।

सु॒ऽमृ॒ळी॒काः । भ॒व॒न्तु॒ । नः॒ ॥ ९

अमृतस्य मरणरहितस्य प्रजापतेर्ये सूनवः पुत्राः ते देवा नोऽस्माकं गिरः स्तुतीरुपशृण्वन्तु । नोऽस्माकं सुमृळीकाः सुष्ठु मृडयितारः सुखयितारश्च भवन्तु ॥

॥ अथ दशमी ॥

विश्वे॑ देवा ऋ॑तावृधं ऋतुभि॑र्हवनश्रुतः।

जुषंतां युज्यं पयः॥ १०

विश्वे॑। देवाः। ऋतऽवृधः। ऋतुऽभिः। हवनऽश्रुतः।

जुषंतां। युज्यं। पयः॥ १०

ऋतावृध ऋतस्य यज्ञस्य वर्धका ऋतुभिः कालविशेषैर्हवनश्रुतो हवनस्य स्तोत्रस्य श्रोतारस्तांस्तस्मिन्यागकाले स्तूयमाना ईदृशा विश्वे सर्वे देवा युज्यं योग्यं पय आमिक्षारूपं जुषंतां। सेवंतां। श्रूयते हि। तप्ते पयसि दध्यानयति सा वैश्वदेव्यामिक्षेति॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे पंचदशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी ॥

स्तोत्रमिंद्रो मरुद्गणस्त्वष्टृमान्मित्रो अर्यमा।

इमा हव्या जुषंत नः॥ ११

स्तोत्रं। इंद्रः। मरुत्ऽगणः। त्वष्टृऽमान्। मित्रः। अर्यमा।

इमा। हव्या। जुषंत। नः॥ ११

मरुद्गणो मरुतो गणभूताः परिजनभूता यस्य तादृश इंद्रस्त्वष्टृमान् त्वष्टृसहितो मित्रोऽर्यमा च नोऽस्माकं स्तोत्रमिमा हव्येमानि हवींषि च जुषंत। सेवंतां॥

॥ अथ द्वादशी ॥

इमं नो अग्ने अध्वरं होतर्वयुनशो यज।

चिकित्वान्दैव्यं जनं॥ १२

इमं। नः। अग्ने। अध्वरं। होतः। वयुनऽशः। यज।

चिकित्वान्। दैव्यं। जनं॥ १२

हे होतर्देवानामाह्वातरग्ने दैव्यं देवसंबंधिनं जनं सर्वं यजनीयं चिकित्वान् जानंस्त्वं नोऽस्मदीयमिममध्वरं हिंसारहितं यज्ञं मधुनयो यागक्रमेण यथानुपूर्व्या देवा बुधिस्थाः तथा यज । यागं कुरु ॥

वैश्वदेवयज्ञस्य विश्वे देवा इति याज्या । सूक्तिसं च । आश्वलायने सेति यस्या जपेद्विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं म इति याज्या । आ० ५. १८. । इति ॥ वैश्वदेवे पयावेदेव याज्या । सूक्तिसं च । विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं मे ये के च ऊमा महितो अहिमायाः । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते त्रयोदशी ॥

विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं मे ये अंतरिक्षे य उप द्यवि ष्ठ ।

ये अग्निजिह्वा उत वा यजत्रा आसद्यास्मिन्बर्हिषि मादयध्वं ॥ १३

विश्वे । देवाः । शृणुत । इमं । हवं । मे । ये । अंतरिक्षे ।

ये । उप । द्यवि । स्थ ।

ये । अग्निऽजिह्वाः । उत । वा । यजत्राः । आऽसद्य ।

अस्मिन् । बर्हिषि । मादयध्वं ॥ १३

हे विश्वे देवा मे मदीयमिमं हवमाह्वानं शृणुत । ये यूयमंतरिक्षेस्थ अंतरिक्षलोके वर्तमाना भवथ । ये चोप तत्समीपस्थे भूले के भवथ । ये च द्यवि द्युलोके स्थ । ये चाग्निजिह्वाः । अग्निर्जिह्वास्थानीयो येषां । यद्वाग्नेर्जिह्वा । तया पोष्यमाणत्वादग्निजिह्वा इत्युच्यंते । उत वापि वा ये यजत्रा यजनीयाः ते सर्वे यूयमास्मिन्बर्हिष्यासद्योपविश्य मादयध्वं । सोमेनात्मानं तर्पयथ ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

विश्वे देवा मम शृण्वंतु यज्ञिया उभे रोदसी अपां नपाच्च मन्म ।

मा वो वचांसि परिचक्ष्याणि वोचं सुम्नेष्विद्वो अंतमा

मदेम ॥ १४

विश्वे॑ । दे॒वाः । मम॑ । शृ॒ण्व॒न्तु॒ । य॒ज्ञियाः॑ । उ॒भे इति॑ ।

रोद॑सी॒ इति॑ । अ॒पाम् । नपा॑त् । च॒ । मन्म॑ ।

मा । वः॒ । वचां॑सि । प॒रि॒ऽचक्ष्या॑णि । वो॒च॒म् । सु॒म्नेषु॑ । इत् ।

वः॒ । अन्त॑माः । म॒दे॒म॒ ॥ १४

यज्ञिया यज्ञार्हा विश्वे देवा मम मदीयं मन्म मननीयं स्तोत्रं शृण्वंतु । चित्तेन धारयंतु । तथोभे रोदसी द्यावापृथिव्यावपां नपात् मध्यमस्थानोऽग्निश्चमदीयं स्तोत्रं शृण्वंतु । अथ प्रत्यक्षकृतः । हे देवा वो युष्मभ्यं परिचक्ष्याणि वर्जनीयानि वचांसि स्तोत्राणि मा वोचं । मा ब्रवीमि । अपि तु समीचीनानि । अतो वो युष्माकमंततमा अंतिकतमाः संतो वयं सुम्नेष्वित् युष्माभिर्दत्तेषु सुखेष्वेव वर्तमाना मदेम । मोदेम ॥

आग्रयणे वैश्वदेवस्य ये के च ज्मेति याज्या । सूत्रितं च । विश्वे देवास आ गते ये के च ज्मा महिनो अहिमायाः । आ० २. ८. । इति ॥ वैश्वदेवपुरोडाशस्यैषैव याज्या । सूत्रमुदाहृतं ॥

॥ सैषा सूक्ते पंचदशी ॥

ये के च॒ ज्मा म॒हिनो॒ अहि॑माया दि॒वो ज॑ज्ञि॒रे अ॒पां स॒धस्थे॑ ।

ते अ॒स्मभ्य॑मि॒षये॒ विश्व॒मायुः॒ क्षप॑ उ॒स्रा व॑रिवस्यन्तु दे॒वाः ॥ १५

ये । के । च॒ । ज्मा । म॒हिनः॑ । अहि॑ऽमायाः । दि॒वः ।

ज॒ज्ञि॒रे । अ॒पाम् । स॒धऽस्थे॑ ।

ते । अ॒स्मभ्य॑म् । इ॒षये॑ । विश्व॑म् । आयुः॑ । क्षपः॑ । उ॒स्राः ।

व॒रि॒व॒स्य॒न्तु॒ । दे॒वाः ॥ १५

महिनो महांतोऽहिमायाः । माया प्रज्ञानाम । आहंतप्रज्ञाः । एवंभूता ये के चन देवा ज्मा । पृथिवीनामैतत् । पृथिव्यां जज्ञिरे प्रादुर्बभूवुः । ये के चन दिवो द्युलोकाज्जज्ञिरे । ये के चनापां सधस्थे सहस्थानेंऽतरिक्षे जज्ञिरे ते सर्वे देवा अस्मभ्यमिषये । इष्यत इतीषिः पुत्रादिः । तस्मै च विश्वं सर्वमायुरन्नं जीवनं वा क्षपः सर्वा रात्रीरुस्राः सर्वाण्यहानि च सर्वदा नैरंतर्येण वरिवस्यंतु । प्रयच्छंतु ॥

। अथ षोड़शी ॥

अग्नीपर्जन्यावर्वतं धियं मेऽस्मिन्हवें सुहवा सुष्टुतिं नः ।

इड़ामन्यो जनयद्गर्भमन्यः प्रजावंतीरिष आ धंत्तमस्मे ॥ १६

अग्नीपर्जन्यौ । अवंतं । धियं । मे । अस्मिन् । हवें ।

सुऽहवा । सुऽस्तुतिं । नः ।

इड़ां । अन्यः । जनयंत् । गर्भं । अन्यः । प्रजाऽवंतीः ।

इषंः । आ । धत्तं । अस्मे इति ॥ १६

हे अग्नीपर्जन्यौ मे मदीयं धियं कर्म यज्ञलक्षणमवतं । गच्छतं । रक्षतं वा । हे सुहवा सुखेन ह्वातुं शक्यावस्मिन्हवे यज्ञे नोऽस्मदीयां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं च रक्षतं । यद्वानुवृत्तोऽवतिः श्रवणार्थः । अवतं । शृणुतं युवयोर्मध्येऽन्यः पर्जन्य इड़ामन्नं जनयत् । जनयति । वृष्ट्या ह्योषधिवनस्पतयो जायंते तेभ्यश्चान्नं जायते । अन्योऽग्निर्गर्भं जनयति । पुरुषेण भुक्तमन्नं जाठरेणाग्निना पक्वं सत् रेतोरूपेण परिणमते तदेव योषित्सु गर्भो भवति । अतो युवां प्रजावतीः प्रजाभिर्युक्ता इषोऽन्नान्यस्मे अस्मास्वाधत्तं । अवस्थापयतं ॥

। अथ सप्तदशी ॥

स्तीर्णे बर्हिषि समिधाने अग्नौ सूक्तेनं महा नमसा विवासे ।

अस्मिन्नों अद्य विदथें यजत्रा विश्वें देवा हविषिं मादयध्वं ॥ १७

स्तीर्णे । बर्हिषिं । संऽइधाने । अग्नौ । सुऽउक्तेनं । महा ।

नमंसा । आ । विवासे ।

अस्मिन् । नः । अद्य । विदथें । यजत्राः । विश्वें । देवाः ।

हविषिं । मादयध्वं । १७

हे विश्वे देवा बर्हिषि दर्भपुंजे वेद्यां स्तीर्णे सत्यस्मिंश्च सन्निधाने सन्निहिते सदनेन सूक्तेन स्तोत्रेण च मह्ना महता नमसा नमस्कारेण चाविवासे। परिचरे। हे यजत्रा यजनीया विश्वे देवा अद्यास्मिन्दिने नोऽस्मदीयेऽस्मिन्नध्वरे यज्ञे हविषि॥ तृतीयार्थे सप्तमी॥ हविषास्माभिर्दत्तेन मादयध्वं। तृप्यध्वं॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टके षोडशो वर्गः॥

वयमु त्वेति दशर्चं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं पौष्णं। यां पूषन्नित्यनुष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः। तथा चानुक्रांतं। वयं दश पौष्णं तद्गायत्रं वै यां पूषन्ननुष्टुबिति॥ अर्थार्थिभिः प्रवसद्भिरेतज्जप्यं। सूत्रितं च। वयमु त्वा पथस्पत इत्यर्थपतीं परिप्लवन्। आ० सू० ३. ७.। इति। जपेदिति शेषः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

वयमु त्वा पथस्पते रथं न वाजसातये।

धिये पूषन्नयुज्महि॥ १

वयं। ऊं इति। त्वा। पथः। पते। रथं। न। वाजऽसातये।

धिये। पूषन्। अयुज्महि॥ १

हे पथस्पते मार्गस्य पालयितः पूषन् धिये कर्मार्थं वाजसातयेऽन्नस्य लाभाय च वयं रथं न युद्धे रथमिव त्वा त्वामयुज्महि। युंज्महि। अस्मदभिमुखं कुर्मः॥ उ इति पूरकः॥

॥ अथ द्वितीया॥

अभि नो नर्यं वसु वीरं प्रयतदक्षिणं।

वामं गृहपतिं नय॥ २

अभि। नः। नर्यं। वसु। वीरं। प्रयतऽदक्षिणं।

वामं। गृहऽपतिं। नय॥ २

हे पूषन् नर्यं नृभ्यो हितं वसु धनमभिगामुं गोरं दारिद्र्यस्य विशेषेणोदयितारं गमयितारं प्रयतदक्षिणं पूर्वमन्येभ्योऽपि दत्तधनं। यद्वा प्रयतं शुद्धं दक्षिणं धनं यस्य तादृशं। वामं वननीयमेवंविधं गृहपतिं गृहस्थं नोऽस्मानच्छ। आपय॥

॥ अथ तृतीया ॥

अदित्सन्तं चिदाघृणे पूषन्दानाय चोदय।

पणेश्चिद्वि म्रदा मनः॥ ३

अदित्सन्तं। चित्। आघृणे। पूषन्। दानाय। चोदय।

पणेः। चित्। वि। म्रद। मनः॥ ३

हे आघृणे आगतदीप्ते पूषन् अदित्संतं चित् दातुमनिच्छंतमपि पुरुषं दानायास्मद्दानार्थं चोदय। प्रेरय। पणेश्चिद्वणिजोऽपि गाध्यकस्य लुब्धस्यापि मनो हृदयं विम्रद। दानार्थं मृदूकुरु॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

वि पथो वाजसातये चिनुहि वि मृधो जहि।

साधन्तामुग्र नो धियः॥ ४

वि। पथः। वाजऽसातये। चिनुहि। वि। मृधः। जहि।

साधन्ताम्। उग्र। नः। धियः॥ ४

हे उग्रोद्गूर्णबल पूषन् पथो मार्गान् वाजसातयेऽन्नलाभाय विचिनुहि। शोधितान्कुरु। यैः पथिभिर्गंता धनं लभेमहि तादृशान्पथः पृथक् विनयथः। मृधो बाधकान् तस्करादींश्च विजहि। बाधस्व। तथा नोऽस्माकं धियः कर्माण्यन्नलाभार्थं क्रियमाणानि साधंतां। सिध्यंतु। सफलानि भवंतु॥

॥ अथ पंचमी ॥

परि तृन्धि पणीनामारया हृदया कवे।

अथेमस्मभ्यं रन्धय॥ ५

परि। तृंधि। पणीनां। आरया। हृदया। कवे।

अथ। ईं। अस्मभ्यं। रंधय॥ ५

हे कवे प्राज्ञ पूषन् पणीनां वणिजां लुब्धानां हृदयानि कठिनान्यारया। स्वच्छलाकाग्रो दंडः प्रतोद इत्यारेति चाख्यायते। तया परितृंधि। परिविध्य। हृद्गतं काठिन्यमपनयेत्यर्थः। अथानंतरमीमेनान्पणीनस्मभ्यं रंधय। वशीकुरु॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे सप्तदशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी॥

वि पूषन्नारया तुद पणेरिच्छ हृदि प्रियं।

अथेमस्मभ्यं रंधय॥ ६

वि। पूषन्। आरया। तुद। पणेः। इच्छ। हृदि। प्रियं।

अथ। ईं। अस्मभ्यं। रंधय॥ ६

हे पूषन् आरया प्रतोदेन पणेर्वणिजो हृदयं वितुद। विविध्य। तस्य पणेर्हृदि हृदये प्रियमस्मभ्यमनुकूलं धनमिच्छ। दातव्यमितीच्छां जनय। अथानंतरमस्मभ्यमीमेनान्रंधय। वशीकुरु॥

॥ अथ सप्तमी॥

आ रिख किकिरा कृणु पणीनां हृदया कवे।

अथेमस्मभ्यं रंधय॥ ७

आ। रिख। किकिरा। कृणु। पणीनां। हृदया। कवे।

अथ। ईं। अस्मभ्यं। रंधय॥ ७

हे कवे प्राज्ञ पूषन् पणीनां वणिजां हृदया हृदयान्यारिख। आलिख। आलिख्य च किकिरा कीर्णानि प्रशिथिलानि कृणु। कुरु। मृदूनि कुर्वित्यर्थः। अन्यद्गतं॥

॥ अथाष्टमी ॥

यां पूषन्ब्रह्मचोदनीमारां विभर्ष्याघृणे ।
तया समस्य हृदयमा रिख किकिरा कृणु ॥ ८

यां । पूषन् । ब्रह्मऽचोदनीं । आरां । विभर्षि । आघृणे ।
तया । समस्य । हृदयं । आ । रिख । किकिरा । कृणु ॥ ८

हे आघृण आगतदीप्ते पूषन् ब्रह्मचोदनीं ब्रह्मणोऽन्नस्य प्रेरयित्रीं यामारां विभर्षि हस्ते धारयसि तया समस्य सर्वस्य लुब्धजनस्य हृदयमारिख। आलिख। किकिरा किकिराणि कीर्णानि प्रशिथिलानि च कृणु। कुरु॥

॥ अथ नवमी ॥

या ते अष्ट्रा गोओपशाघृणे पशुसाधनी ।
तस्यास्ते सुम्नमीमहे ॥ ९

या । ते । अष्ट्रा । गोऽओपशा । आघृणे । पशुऽसाधनी ।
तस्याः । ते । सुम्नं । ईमहे ॥ ९

हे आघृण आगतदीप्ते पूषन् ते त्वदीया याष्ट्रारा गोओपशा। उपशेरत इत्योपशाः। गाव ओपशा यस्यास्तादृशी। अत एव पशुसाधनी पशूनां साधयित्री भवति ते त्वदीयायास्तस्याः संबंधि सुम्नं सुखमीमहे। याचामहे॥

॥ अथ दशमी ॥

उत नो गोषणिं धियमश्वसां वाजसामुत ।
नृवत्कृणुहि वीतये ॥ १०

उत । नः । गोऽसनिं । धियं । अश्वऽसां । वाजऽसां । उत ।
नृऽवत् । कृणुहि । वीतये ॥ १०

उतापि च हे पूषन् गोषणिं गवां सनित्रीमश्वसामश्वानां सनित्रीं वाजसां वाजानामन्नानां सनित्रीमुतापि च नृवत् नृवतीं नृणां सनित्रीं दात्रीमेवंभूतां धियं बुद्धिं कर्म वा नोऽस्माकं जीवसे खादनायोपभोगार्थं कृणुहि। कुरु॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमेऽष्टादशो वर्गः॥

सं पूषन्निति दशर्चं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं पौष्णं गायत्रं। पूषन्नित्यनुक्रांतं॥ नष्टधनमन्विच्छता पुरुषेणैतज्जाप्यं। सूत्रितं च। सं पूषन्विदुषेति नष्टमधिजिगमिषन्मूढो वा। आ० सू० ३. ७.। इति॥

॥ तत्र प्रथमा॥

सं पूषन्विदुषा नय यो अंजसानुशासति।
य एवेदमिति ब्रवत्॥ १

सं। पूषन्। विदुषा। नय। यः। अंजसा। अनुऽशासति।
यः। एव। इदं। इति। ब्रवत्॥ १

हे पूषन् पोषक देव विदुषा जानता तेन जनेन संनय अस्मान् संगमय यो विद्वानंजसा ऋजुमार्गेणानुशासति अनुशास्ति नष्टद्रव्यप्राप्त्युपायमुपदिशति। यश्चैवमिदं नष्टं भवदीयं धनमिति ब्रवत् ब्रवीति। नष्टं धनं दर्शयतीत्यर्थः। तेन विदुषेत्यन्वयः॥

॥ अथ द्वितीया॥

समु पूष्णा गमेमहि यो गृहाँ अभिशासति।
इम एवेति च ब्रवत्॥ २

सं। ऊं इति। पूष्णा। गमेमहि। यः। गृहान्।
अभिऽशासति।
इमे। एव। इति। च। ब्रवत्॥ २

पूषानुगृहीता वयं संगमेमहि तेन जनेन संगच्छेमहि यो जनो गृहान् येषु गृहेष्वस्मदीया नष्टाः पशवस्तिष्ठंति तान् गृहान् नभियासति अभियाक्ति आभिमुख्येन बोधयति । यद्येमे त्वदीया नष्टाः पशव एवं तिष्ठंतीति च ब्रवत् ब्रूयात् ॥

॥ अथ तृतीया ॥

पूष्णश्चक्रं न रिष्यति न कोशोऽव पद्यते ।

नो अस्य व्यथते पविः ॥ ३

पूष्णः । चक्रं । न । रिष्यति । न । कोशः । अव । पद्यते ।

नो इति । अस्य । व्यथते । पविः ॥ ३

पूष्णः पोषकस्य देवस्य चक्रमायुधं न रिष्यति । न विनश्यति । अस्य चक्रस्य कोशश्च नावपद्यते न क्षीयते । अस्य पविर्धारा च नो नैव व्यथते । कुंठीभवति । तेन चक्रेण चोरान्हत्वास्मदीयं धनं प्रकाशयेति भावः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यो अस्मै हविषाविधन्न तं पूषापि मृष्यते ।

प्रथमो विंदते वसु ॥ ४

यः । अस्मै । हविषा । अविधत् । न । तं । पूषा । अपि ।

मृष्यते ।

प्रथमः । विंदते । वसु ॥ ४

यो यजमानोऽस्मै पूष्णे हविषा चरुपुरोडाशादिनाविधत् परिचरति तं यजमानं पूषा नापि मृष्यते । अपिशब्द ईषदर्थे । ईषदपि न हिनस्ति । स च प्रथमो मुख्यः सन् वसु धनं विंदते । लभते ॥

॥ अथ पंचमी ।

पूषा गा अन्वेतु नः पूषा रक्षत्वर्वतः ।

पूषा वाजं सनोतु नः ॥ ५

पूषा । गाः । अनु । एतु । नः । पूषा । रक्षतु । अर्वतः ।

पूषा । वाजं । सनोतु । नः ॥ ५

पूषा पोषको देवो नोऽस्मदीया गा अन्वेतु । रक्षणार्थमनुगच्छतु । स च पूषार्वतोऽश्वान्रक्षतु चोरेभ्यः । तथा वाजमन्नं च नोऽस्मभ्यं पूषा सनोतु । प्रयच्छतु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टम एकोनविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

पूषन्ननु प्र गा इहि यजमानस्य सुन्वतः ।

अस्माकं स्तुवतामुत ॥ ६

पूषन् । अनु । प्र । गाः । इहि । यजमानस्य । सुन्वतः ।

अस्माकं । स्तुवतां । उत ॥ ६

हे पूषन् सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य गाः पशूननुप्रेहि । रक्षणार्थमनुगच्छ । उतापि च स्तुवतां त्वद्विषयं स्तोत्रं कुर्वतामस्माकं गा रक्षणाहुगच्छ ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

माकिर्नेशन्माकीं रिषन्माकीं सं शारि केवटे ।

अथारिष्टाभिरा गहि ॥ ७

माकिः । नेशत् । माकीं । रिषत् । माकीं । सं । शारि ।

केवटे ।

अथ । अरिष्टाभिः । आ । गहि ॥ ७

हे पूषन् अस्मदीयं गोधनं माकिर्नेशत् । मा नश्यतु । माकिर्माकीमित्येतौ प्रतिषेधमात्रे वर्तेते । माकीं रिषत् । मा व्याघ्रादिभिर्हिंस्यतां । माकीं मा च केवटे कूपे संशारि । संशीर्णं भूत् । कूपपातेनापि हिंसितं मा भवतु । अथैवं सत्यरिष्टाभिरहिंसिताभिर्गोभिः सहागहि । सायंकाल आगच्छ ॥

॥ अथाष्टमी ॥

शृण्वन्तं पूषणं वयमिर्यमनष्टवेदसं।

ईशानं राय ईमहे ॥ ८

शृण्वन्तं। पूषणं। वयं। इर्यं। अनष्टऽवेदसं।

ईशानं। रायः। ईमहे ॥ ८

अस्मत्स्तोत्राणि शृण्वन्तमिर्यं दारिद्र्यस्य प्रेरकमनष्टवेदसमविनष्टधनमीशानं सर्वस्येश्वरमेवंविधं पूषणं देवं वयं रायो धनानीमहे। याचामहे ॥

चातुर्मास्येषु वैश्वदेवे पर्वणि पौष्णस्य हविषः पूषन्तव व्रत इत्येषानुवाक्या। सूत्रितं च। मा मद्य सवितर्यास्त्वः पूषन्तव व्रते वयं। आ० २, १६. । इति ॥

॥ सैषा सूक्ते नवमी ॥

पूषन्तव व्रते वयं न रिष्येम कदा चन।

स्तोतारस्त इह स्मसि ॥ ९

पूषन्। तव। व्रते। वयं। न। रिष्येम। कदा। चन।

स्तोतारः। ते। इह। स्मसि ॥ ९ ॥

हे पूषन् पोषक ते त्वदीये व्रते कर्मणि वर्तमाना वयं कदा चन कदाचिदपि न रिष्येम। हिंसिता न भवेम। तादृशाश्च वयमिहास्मिन्कर्मणि ते तव स्तोतारः स्मसि। स्मः। भवामः ॥

॥ अथ दशमी ॥

परि पूषा परस्ताद्धस्तं दधातु दक्षिणं।

पुनर्नो नष्टमाजतु ॥ १०

परि। पूषा। परस्तात्। हस्तं। दधातु। दक्षिणं।

पुनः। नः। नष्टं। आ। अजतु॥ १०

पूषा पोषको देवः परस्तात्परस्मिन्देशे सुसंचारादन्यस्मिन् चोरव्याघ्रादिभिरुपेते देशे गच्छतो गोधनस्य निवारणाय स्वकीयं दक्षिणं हस्तं परिदधातु। परिधानं निवारणं करोतु। नोऽस्मदीयं नष्टं च गोधनं पुनराजतु। आगच्छतु। आगमयतु॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे विंशो वर्गः॥

एहि वामिति षडृचं षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं गायत्रं पौष्णं। अनुक्रम्यते च। एहि वां षळिति॥ गतो विनियोगः॥

॥ तत्र प्रथमा॥

एहि वां विमुचो नपादाघृणे सं सचावहै।

रथीरृतस्य नो भव॥ १

आ। इहि। वां। विऽमुचः। नपात्। आघृणे। सं।

सचावहै।

रथीः। ऋतस्य। नः। भव॥ १

हे विमुचो नपात्। विमुंचति सृष्टिकाले स्वस्मात्कायात्सर्वाः प्रजा विसृजतीति विमुक् प्रजापतिः। तस्य पुत्राघृण आगतदीप्ते पूषन् वां। याति गच्छति स्तुतिं प्राप्नोतीति वा स्तोता॥ वा गतिगंधनयोरित्यस्मादातो मनिचिति विच्॥ वां गंतारं स्तोतारं चामेहि। आगच्छ। आवां च संसचावहै। समयाव। संगच्छावहै। तादृशस्त्वं नोऽस्माकमृतस्य यज्ञस्य रथी रंहिता नेता भव। तथा सति तत्त्वं रथिस्त्वयापि यज्ञस्य इत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया॥

रथीतमं कपर्दिनमीशानं राधसो महः।

रायः सखायमीमहे॥ २

रथिऽतमं। कपर्दिनं। ईशानं। राधसः। महः।

रायः। सखायं। ईमहे॥ २

रथीतममतिशयेन रथिनं। यद्वातिशयेन रंहितारं नेतारं कपर्दिनं कपर्दश्चूडा। तद्वन्तं। राध्नोत्यनेनेति राधो धनं। महो महतो राधसो धनस्येशानं स्वामिनं सखायमस्माकं मित्रभूतमेवंविधं पूषणं रायो धनानीमहे। याचामहे॥

॥ अथ तृतीया॥

रायो धारास्याघृणे वसो राशिरजाश्व।

धीवतोधीवतः सखा॥ ३

रायः। धारा। असि। आघृणे। वसोः। राशिः।

अजऽअश्व।

धीवतःऽधीवतः। सखा॥ ३

हे आघृणे आगतदीप्ते पूषन् रायो धनस्य धारासि। प्रवाहो भवसि। स्तोतृभ्यो बहु धनं नैरंतर्येण प्रयच्छसीत्यर्थः। अजाश्व। अजाश्छागा एवाश्वा अश्वकार्योपेता यस्य तादृश पूषन् वसोर्वसुनो धनस्य राशिः संघश्च भवसि। धनसंघस्त्वय्येव निःसृतोत्यर्थः। धीवतो धीवतः सर्वस्य स्तोत्रवतः पुरुषस्य सखा मित्रभूतश्च भवसि॥

॥ अथ चतुर्थी॥

पूषणं न्व१जाश्वमुप स्तोषाम वाजिनं।

स्वसुर्यो जार उच्यते॥ ४

पूषणं। नु। अजऽअश्वं। उप। स्तोषाम। वाजिनं।

स्वसुः। यः। जारः। उच्यते॥ ४

अजाश्वं छागवाहनं वाजिनवत्वं तं वसवंतं वा पूषणं पोषकं देवं तु अन्यो-न्यपोषं । उपस्तवाम । यः पूषा स्वसुरुषसो जार उपपतिरित्युच्यते तं पूषण-मित्यन्वयः ॥

॥ अथ पंचमी ॥

मातुर्दिधिषुमब्रवं स्वसुर्जारः शृणोतु नः ।

भ्रातेंद्रस्य सखा मम ॥ ५

मातुः । दिधिषुं । अब्रवं । स्वसुः । जारः । शृणोतु । नः ।

भ्राता । इंद्रस्य । सखा । मम ॥ ५

मातुर्निर्मात्र्या रात्रेर्दिधिषुं पतिं पूषणमब्रवं । स्तौमि । स्वसुरुषसो जारश्च पूषा नोऽस्माकं स्तोत्राणि शृणोतु । इंद्रस्य भ्राता सहजातः पूषा मम स्तोतुः सखा मित्रभूतोऽस्तु ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आजासः पूषणं रथे निशृंभास्ते जनश्रियं ।

देवं वहंतु बिभ्रतः ॥ ६

आ । अजासः । पूषणं । रथे । निऽशृंभाः । ते । जनऽश्रियं ।

देवं । वहंतु । बिभ्रतः ॥ ६

अजासोऽजाश्छागा निशृंभा निम्नाय संवध्य प्रतोरस्ते पूष्णो वाहनतया प्रसिद्धाश्छागा जनश्रियं । जनं स्तोतृसंघं श्रयति गच्छतीति जनश्रीः । तं पूषणं देवं रथे बिभ्रतो धारयंत आवहंतु । आनयंतु ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टम एकविंशो वर्गः ॥

य एनमिति षडृचं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं पौष्णं । अंत्यानुष्टुबादौ पंच गायत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । य एनमंत्यानुष्टुबिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

य एनमादिदेशति करंभादिति पूषणं ।

न तेन देव आदिशे ॥ १

यः । एनं । आऽदिदेशति । करंभऽअत् । इति । पूषणं ।

न । तेन । देवः । आऽदिशे ॥ १

यः स्तोतैनं पूषणं पोषकं करंभात्करंभानां घृतमिश्राणां यवसक्तूनामत्तेत्यादिदेशति अभिष्टौति तेन पुरुषेणान्यो देवो नादिशे । आदेष्टव्यः स्तोतव्यो न भवति । पूष्ण एव सर्वस्याभिमतस्य धनस्य लाभात् देवतांतरं न स्तौतीत्यर्थः ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उत घा स रथीतमः सख्या सत्पतिर्युजा ।

इंद्रो वृत्राणि जिघ्नते ॥ २

उत । घ । सः । रथिऽतमः । सख्या । सत्ऽपतिः । युजा ।

इंद्रः । वृत्राणि । जिघ्नते ॥ २

उत वापि च स यः मरुद्भिः संहत्वेन प्रसिद्धस्तादृशो रथीतमोऽतिशयेन रथी महारथः सत्पतिः सतां पालयितेंद्रः सख्या मित्रभूतेन पूष्णा युजा सहायभूतेन युक्तः सन् वृत्राणि शत्रून् जिघ्नते । हंति । इंद्रस्याप्ययमेव साहाय्यकारीत्यर्थः ॥

॥ अथ तृतीया ॥

उतादः परुषे गवि सूरश्चक्रं हिरण्ययं ।

न्यैरयद्रथीतमः ॥ ३

उत । अदः । परुषे । गवि । सूरः । चक्रं । हिरण्ययं ।

नि । ऐरयत् । रथिऽतमः ॥ ३

उतापि च स्थूरः प्रवृद्धो रथीतमोऽतिशयेन रथी नेतृतमो वा पूषा । ऋञ्जते प्रसाधयति वासयति वा गवि । गच्छतीति गौरादित्यः । तस्मिन् हिरण्ययं हिरण्मयं सुवर्णनिर्मितमदस्त्पूषस्य चक्रं न्यैरयत् । नितरां प्रेरयति स्म ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यदद्य त्वा पुरुष्टुत ब्रवाम दस्र मंतुमः ।

तत्सु नो मन्म साधय ॥ ४

यत् । अद्य । त्वा । पुरुऽस्तुत । ब्रवाम । दस्र । मंतुऽमः ।

तत् । सु । नः । मन्म । साधय ॥ ४

हे पुरुष्टुत बहुभिर्यजमानैः स्तुत दस्र दर्शनीय मंतुमो ज्ञानवन् पूषन् अद्येदानीं यदुचिद्य त्वां ब्रवाम स्तवाम नोऽस्माकं मन्म मननीयं तद्धनं साधय । उत्पादय ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इमं च नो गवेषणं सातये सीषधो गणं ।

आरात्पूषन्नसि श्रुतः ॥ ५

इमं । च । नः । गोऽएषणं । सातये । सीसधः । गणं ।

आरात् । पूषन् । असि । श्रुतः ॥ ५

हे पूषन् नोऽस्माकं सातये लाभायेमं च गणं मनुष्यसंघं गवेषणं गवामेषयितारं सीषधः । साधय । हे पूषन् आरात् दूरदेशेऽपि त्वं श्रुतो विश्रुतः प्रख्यातोऽसि । भवसि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ ते स्वस्तिमीमह आरेअघामुपावसुं ।

अद्या च सर्वतातये श्वश्च सर्वतातये ॥ ६

॥ तत्र प्रथमा ॥

य एनमादिदेशति करंभादिति पूषणं।

न तेन देव आदिशे ॥ १

यः। एनं। आऽदिदेशति करंभऽअत्। इति। पूषणं।

न। तेन। देवः। आऽदिशे ॥ १

यः स्तोतैनं पूषणं पोषकं करंभात्करंभानां घृतमिश्रानां यवसक्तूनामत्तेत्यादिदेशति अभिष्टौति तेन पुरुषेणान्यो देवो नादिशे। आदेष्टव्यः स्तोतव्यो न भवति। पूष्ण एव सर्वस्याभिमतस्य धनस्य दातृत्वात् देवतांतरं न स्तौतीत्यर्थः॥

॥ अथ द्वितीया ॥

उत घा स रथीतमः सख्या सत्पतिर्युजा।

इंद्रो वृत्राणि जिघ्नते ॥ २

उत। घ। सः। रथिऽतमः। सख्या। सत्ऽपतिः। युजा।

इंद्रः। वृत्राणि। जिघ्नते ॥ २

उत वापि घ स यः मरूणां चंद्रत्वेन प्रसिद्धस्तादृशो रथीतमोऽतिशयेन रथी महारथः सत्पतिः सतां पालयितेदंशुप इंद्रः सख्या मित्रभूतेन पूष्णा युजा सहायभूतेन युक्तः सन् वृत्राणि शत्रून् जिघ्नते। हंति। इंद्रस्याप्ययमेव साहाय्यकारीत्यर्थः॥

॥ अथ तृतीया ॥

उतादः परुषे गवि सूरश्चक्रं हिरण्ययं।

न्यैरयद्रथीतमः ॥ ३

उत। अदः। परुषे। गवि। सूरः। चक्रं। हिरण्ययं।

नि। ऐरयत्। रथिऽतमः ॥ ३

उतापि च शूरः प्रेरको रथीतमोऽतिशयेन रथी नेतृतमो वा पूषा ऋते दक्षमिति पदं पति मामति वा गवि। गच्छतीति गौरादित्यः। तस्मिन् हिरण्ययं हिरण्मयं सुवर्णनिर्मितमदस्तद्रूपस्य चक्रं न्यैरयत्। नितरां प्रेरयति स्म ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यदद्य त्वा पुरुष्टुत ब्रवाम दस्र मंतुमः ।

तत्सु नो मन्म साधय ॥ ४

यत् । अद्य । त्वा । पुरुऽस्तुत । ब्रवाम । दस्र । मंतुऽमः ।

तत् । सु । नः । मन्म । साधय ॥ ४

हे पुरुष्टुत बहुभिर्यजमानैः स्तुत दस्र दर्शनीय मंतुमो ज्ञानवन् पूषन् यदद्येदानीं वयमिष्ट्य त्वां ब्रवाम स्तवाम नोऽस्माकं मन्म मननीयं तद्धनं साधय। उत्पादय ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इमं च नो गवेषणं सातये सीषधो गणं ।

आरात्पूषन्नसि श्रुतः ॥ ५

इमं । च । नः । गोऽएषणं । सातये । सीसधः । गणं ।

आरात् । पूषन् । असि । श्रुतः ॥ ५

हे पूषन् नोऽस्माकं सातये लाभायेमं च गणं मनुष्यसंघं गवेषणं गवामेषयितारं सीषधः। साधय। हे पूषन् आरात् दूरदेशेऽपि त्वं श्रुतो विश्रुतः प्रख्यातोऽसि। भवसि ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

आ ते स्वस्तिमीमह आरेअघामुपावसुं ।

अद्या च सर्वतातये श्वश्च सर्वतातये ॥ ६

आ । ते । स्वस्तिं । ईमहे । आरेऽअंघां । उपंऽवसुं ।

अद्य । च । सर्वऽतांतये । श्वः । च । सर्वऽतांतये ॥ ६

हे पूषन् ते त्वदीयां त्वया देयां स्वस्तिं कल्याणीं रयामारेअघां । आरे दूरेऽघं पापं यस्याः सकाशात्सा तथोक्ता तां । उपावसुमुपगतधनां । ईमहे याचामहे । अद्य च अस्मिन्नहनि च सर्वतातये । सर्वैः विस्तार्यत इति सर्वतातिर्यज्ञः । तदर्थं । यद्वा सर्वेषां भोगानां विस्ताराय । श्वश्च परस्मिन्नपि दिने सर्वतातये सर्वदा सर्वतात्यर्थमीमहे । अभियाचामहे ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे सप्तविंशो वर्गः ॥

इंद्रा नु पूषणेति षड्टचमष्टमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं गायत्रमैंद्रापौष्णं । अनुक्रांतं च । इंद्रा न्वैंद्रं चेति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इंद्रा नु पूषणां वयं सख्याय स्वस्तये ।

हुवेम वाजसातये ॥ १

इंद्रा । नु । पूषणां । वयं । सख्याय । स्वस्तये ।

हुवेम । वाजऽसातये ॥ १

इतरेतरयोगादिंद्रपूषन्शब्दयोरुभयत्र द्विवचनं । इंद्रापूषणौ देवौ नु अद्य च वयं स्वस्तये सख्याय बोधनाय सखित्वाय वाजसातये वाजस्यान्नस्य बलस्य वा सातये संभजनाय च हुवेम । आह्वयाम । स्तवाम ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

सोमंमन्य उपासदत्पातवे चम्वोः सुतं ।

करंभमन्य इच्छति ॥ २

सोमं । अन्यः । उपं । असदत् । पातवे । चम्वोः । सुतं ।

करंभं । अन्यः । इच्छति ॥ २

अनयोरभिमतफलदात्रोः सुतमभिषुतं सोममन्योऽनयोरेकतर इंद्रः पातवे पातुमुपाह्वदत् । उपह्वयति । उपगच्छति । अन्य एकतरः पूषा करंभं घृतमिश्रं सक्तात्मकं हविर्भक्षयितुमिच्छति ॥

॥ अथ तृतीया ॥

अजा अन्यस्य वह्नयो हरी अन्यस्य संभृता ।

ताभ्यां वृत्राणि जिघ्नते ॥ ३

अजाः । अन्यस्य । वह्नयः । हरी इति । अन्यस्य । संऽभृता ।

ताभ्यां । वृत्राणि । जिघ्नते ॥ ३

अनयोरिंद्रापूष्णोरन्यस्यैकस्य पूष्णोऽजाश्छागा वह्नयो वाहका अश्वाः । अन्यस्यापरस्येंद्रस्य संभृता संभृतौ अश्वौ पुष्टौ हरी एतन्नामानावश्वौ वाहकौ । स चेंद्रस्ताभ्यां वृत्राणि शत्रून् जिघ्नते । हंति ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

यदिंद्रो अनयद्रितो महीरपो वृषंतमः ।

तत्र पूषाभवत्सचा ॥ ४

यत् । इंद्रः । अनयत् । रितः । महीः । अपः । वृषन्ऽतमः ।

तत्र । पूषा । अभवत् । सचा ॥ ४

यद्यदा वृषंतमोऽतिशयेन वर्षितेंद्रो रितो गंत्रीर्महीर्महतीरपो वृष्टिउदकान्यनयत् भूमिं लोकं प्रापयति तत्र तदानीं पूषा पोषको देवः सचाभवत् । अस्येंद्रस्य सहायो भवति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

तां पूष्णः सुमतिं वयं वृक्षस्य प्र वयामिव ।

इंद्रस्य चा रभामहे ॥ ५

तां। पूषाः। सुऽमतिं। वयं। वृक्षस्य। प्र। वयांऽइव।

इंद्रस्य। च। आ। रभामहे॥ ५

पूष्णः पोषकस्य देवस्येंद्रस्य च तां प्रसिद्धां सुमतिं कल्याणीं मतिमनुग्रहबुद्धिं वृक्षस्य महीरुहस्य प्र वयां प्रकृष्टां शाखामिव वयमारभामहे। अवलंबामहे। आश्रयामह इत्यर्थः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

उत्पूषणं युवामहेऽभीशूँरिव सारथिः।

मह्या इंद्रं स्वस्तये॥

उत्। पूषणं। युवामहे। अभीशूंनुऽइव। सारथिः।

मह्यै। इंद्रं। स्वस्तये॥

पूषणं पोषकं देवमिंद्रं च मह्यै महत्यै स्वस्तये रथार्थमुद्युवामहे। उद्योजयामः। उद्योजनमाकर्षणं। तत्र दृष्टांतः। सारथिः सूतोऽभीशूनिव। यथोभीशून्योन-वबंधनायोन्याकर्षति तद्वत्॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे त्रयोविंशो वर्गः॥

शुक्रं त इति चतुर्ऋचं नवमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं पौष्णं। द्वितीया जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। शुक्रं चतुष्कं द्वितीया जगतीति॥ वैश्वदेवे पर्वणि वैश्वदेवस्य हविषः शुक्रं त इति याज्या। सूत्रितं च। शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्विषुरूपे अहनी। आ० २. १६.। इति॥ एकादशिनस्य पौष्णस्य पशोर्वपाया एषैव याज्या। सूत्रितं च। शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यत्प्रपथे पथामजनिष्ट पूषा। आ० ३. ७.। इति॥ अभिप्लवेऽप्येषा। सूत्रितं च। शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यदपश्यं गोपामनिपद्यमानं। आ० ४. ६.। इति॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि।

विश्वा हि माया अवसि स्वधावो भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु॥१

शुक्रं। ते। अन्यत्। यजतं। ते। अन्यत्।

विषुरूपे इति विषुऽरूपे। अहनी इति। द्यौःऽइव। असि।

विश्वाः। हि। मायाः। अवसि। स्वधाऽवः। भद्रा। ते।

पूषन्। इह। रातिः। अस्तु॥१

हे पूषन् ते तव शुक्रं शुक्लवर्णमन्यदेकमहर्भवति वासरात्मकं। तथा ते तव संबंधि यजतं। यजिरत्र संगतिकरणे वर्तते। यजनीयं प्रकाशेन संगमनीयं स्वतः कृष्णवर्णमन्यदेकमहर्भवति रात्र्याख्यं। इत्थं विषुरूपे शुक्लकृष्णतया नानारूपे अहनी तव महिम्ना निष्पद्येते। यद्वा हे पूषन् त्वदीयमन्यदेकं रूपं शुक्रं निर्मलं दिवसस्योत्पादकं। त्वदीयमन्यदेकं रूपं यजतं कोमलं यजनीयं न प्रकाशकं रात्रेरुत्पादकं। अत एव विषुरूपे विषमरूपे अहनी अहश्च रात्रिश्च भवतः। अहोरात्रयोर्निर्वाहे सूर्य एव कर्ता कथमस्य प्रसक्तिरिति तत्राह। द्यौरिवासि। यथा द्यौरादित्यः प्रकाशयिता तथा त्वं प्रकाशकोऽसि। कुत इत्यत आह। हे स्वधावोऽन्नवन्पूषन् विश्वाः सर्वा मायाः प्रज्ञा हि यस्मात्कारणादवसि रक्षसि अतः कारणात्त्वं सूर्य इव भवसीत्यर्थः। तादृशस्य ते तव भद्रा कल्याणी रातिर्दानमिहास्मास्वस्तु। भवतु॥ यास्कस्त्वाह। शुक्रं ते अन्यल्लोहितं ते अन्यद्यज्ञियं ते अन्यदिति वा विषमरूपे अहनी कर्मणा द्यौरिव चासि। सर्वाणि च प्रज्ञानान्यवस्यन्नवन्॥ नि० १२. १७.। इति॥

॥ अथ द्वितीया ॥

अजाश्वः पशुपा वाजपस्त्यो धियंजिन्वो भुवने विश्वे अर्पितः।

अष्ट्रां पूषा शिथिरामुद्वरीवृजत्संचक्षाणो भुवना देव ईयते॥२

अजऽअश्वः। पशुऽपाः। वाजऽपस्त्यः। धियंऽजिन्वः। भुवने।

विश्वे। अर्पितः।

अष्ट्रां । पूषा । शिथिराम् । उत्ऽवरीवृजत् । संऽचक्षाणः ।

भुवना । देवः । ईयते ॥ २

अजाश्वमजाश्वागवाहनः पशुपाः पशूनां पालयिता वाजपस्त्यः । वाजा अन्नानि पस्त्ये गृहे यस्य तादृशः । धियंजिन्वः । धियः स्तोतारः कर्माणि वा । तेषां प्रीणयिता विश्वे विश्वस्मिन् सर्वस्मिन् भुवने लोकेऽर्पितः प्रजापतिना पोषकत्वेन स्थापितः । अत एवंभूतः पूषा पोषको देवोऽष्ट्रामारां स्वहस्तगतां शिथिरां शिथिलां सतीमुद्वरीवृजत् उद्यच्छन् भुवना भुवनानि सर्वान् लोकान् भूतजातानि वा संचक्षाणः संपश्यन् स्वात्मना प्रकाशयन् ईयते । नभसि गच्छति ॥

पौष्णस्य पशोर्वपापुरोडाशयोर्यास्ते पूषन्नित्यादिके द्वे ऋचावनुवाक्ये । सूत्रितं च । यास्ते पूषन्नावो अंतः समुद्र इति द्वे पूषेमा आशा अनु वेद सर्वाः । आ० ७. ३. । इति ॥

॥ तयोः प्रथमा सूक्ते तृतीया ॥

यास्ते पूषन्नावो अंतः समुद्रे हिरण्ययीरंतरिक्षे चरंति ।

ताभिर्यासि दूत्यं सूर्यस्य कामेन कृत श्रव इच्छमानः ॥ ३

याः । ते । पूषन् । नावः । अंतः । समुद्रे । हिरण्ययीः ।

अंतरिक्षे । चरंति ।

ताभिः । यासि । दूत्यम् । सूर्यस्य । कामेन । कृत । श्रवः ।

इच्छमानः ॥ ३

हे पूषन् ते त्वदीया या हिरण्ययीर्हिरण्मय्यो हितरमणीया नावः समुद्र उदधावंतर्मध्येऽन्तरिक्षे नभसि चरंति संचरंति ताभिर्नौभिः सूर्यस्य दूत्यं यासि । गच्छसि । कदाचिद्देवैः सार्धं सूर्येऽसुरवधार्थं प्रस्थिते सति तस्य भार्या स्वभर्तरि संजातोत्सुका बभूव तां प्रति सूर्यः पूषणं प्राहैषीत् तेन चात्र पूषा स्तूयते । अपि च त्वं श्रवो हविर्लक्षणमन्नमिच्छमान इच्छन् कामेन पश्वादिविषयेण स्तोतृभिः कृतो वशीकृतोऽसि ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

पूषा सुबंधुर्दिव आ पृथिव्या इळस्पतिर्मघवा दस्मवर्चाः ।

यं देवासो अददुः सूर्यायै कामेन कृतं तवसं स्वंचं ॥ ४

पूषा । सुऽबंधुः । दिवः । आ । पृथिव्याः । इळः । पतिः ।

मघऽवा । दस्मऽवर्चाः ।

यं । देवासः । अददुः । सूर्यायै । कामेन । कृतं । तवसं ।

सुऽअंचं ॥ ४

पूषा पोषको देवो दिव आ द्युलोकस्य च पृथिव्याश्च सुबंधुः शोभनो बंधुर्भवति । तथेळस्पतिरिळाया अन्नस्य पतिर्मघवा । मघमिति धननाम । तद्वान् । यद्वा मंहते-र्दानकर्मणो भावसाधनो मघशब्दः । दानवान् दस्मवर्चाः । वर्च इति रूपनाम । दस्मं दर्शनीयं वर्चो यस्य तादृशः । यं पूषणं देवासः सर्वे देवाः सूर्यायै सूर्यस्य पत्न्यै यद्वा सावित्र्यै सूर्याख्याया अश्विनोर्वरणायाददुः दत्तवंतः । पुत्रः पितरावृणीत पूषा । ऋग्वे० १०. ८५. १४. । इति हि श्रूयते । कीदृशं पूषणं । कामेन पश्वादि-विषयेण कृतं स्तोतृभिर्वर्णीकृतं तवसं बलवंतं प्रवृद्धं वा स्वंचं स्वंचनं सुष्ठु गच्छंतं । एवंविधं यं पूषणं ददुः स पूषा सुबंधुरित्यन्वयः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे चतुर्विंशो वर्गः ॥

प्र नु वोचेति दशर्चं दशमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमैंद्राग्निदेवताकं । सप्तम्याद्या-स्तिस्रोऽनुष्टुभः शिष्टाः षट् त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । प्र नु दशैंद्राग्नं तु वाहंतं चतस्रोऽनुष्टुभंतमिति ॥ गतो विनियोगः ॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

प्र नु वोचा सुतेषु वां वीर्या३ यानि चक्रथुः ।

हतासो वां पितरो देवशत्रव इंद्राग्नी जीवथो युवं ॥ १

प्र। नु। वोच। सुतऽसु। वां। वीर्या। यानि। चक्रथुः।

हतासः। वां। पितरः। देवऽशत्रवः। इंद्राग्नी इति।

जीवथः। युवं ॥ १

हे इंद्राग्नी यानि वीर्याणि वीरकर्माणि चक्रथुः कृतवंतौ युवां सुतेष्वभिषुतेषु सोमेष्वसद्यज्ञे वां युवयोस्तानि वीर्याणि नु क्षिप्रं प्रवोच। प्रवोचं। प्रब्रवीमि। तदेव वीर्यं दर्शयति। हे इंद्राग्नी देवशत्रवः। देवाः शत्रवः शातयितारो येषां तादृशाः। असुराः पितरो हिंसकाः॥ पीयतिर्हिंसाकर्मा। तस्यैतद्रूपं॥ ईदृशा असुरा वां युवाभ्यां हतासो हता आसन्। युवं युवां तु जीवथः। जीवनवंतौ भवथः। असुरैर्न बाधिताविति यावत्॥

॥ अथ द्वितीया ॥

बळित्था महिमा वामिंद्राग्नी पनिष्ठ आ।

समानो वां जनिता भ्रातरा युवं यमाविहेहमातरा ॥ २

बट्। इत्था। महिमा। वां। इंद्राग्नी इति। पनिष्ठः। आ।

समानः। वां। जनिता। भ्रातरा। युवं। यमौ।

इहेहऽमातरा ॥ २

हे इंद्राग्नी वां युवयोर्महिमा बळित्थमित्थमनेन प्रकारेण बट् सत्यं। युष्मद्विषयं बलमाहात्म्यं प्रतिपाद्यते तत्सर्वं यथार्थमित्यर्थः। पनिष्ठ आ पनिष्ठः स्तुत्यतमश्च प्रजापतिः समान एक एव वां युवयोर्जनिता जनयिता। अतो युवं युवां भ्रातरा भ्रातरौ स्थः। अपि च यमौ यमलौ सहोत्पन्नाविहेहमातरा। इह चेह च सर्वत्र माता ययोस्तादृशौ स्थः। अदितिर्ह्यनयोर्माता सैव विस्तीर्णा भूमिरितीहेहमातराविति श्रूयते॥

॥ अथ तृतीया ॥

ओकिवांसा सुते सचाँ अश्वा सप्ती इवादने।

इंद्रा न्व१ग्नी अवसेह वज्रिणा वयं देवा हवामहे ॥ ३

ओकिऽवांसा। सुते। सचां। अश्वां। सप्ती इवेति सप्तीऽइव। आदने।

इंद्रा। नु। अग्नी इति। अवसा। इह। वज्रिणा। वयं। देवा। हवामहे ॥ ३

हे इंद्राग्नी सुतेऽभिषुते सोमे युवां सचा सहौकिवांसौकिवांसौ समवेतौ संगतौ भवतं ॥ उच समवाय इत्यस्यैतद्रूपं ॥ तत्र दृष्टांतः। आदने भक्षणीये घासे सप्ती दत्तांश्वा सर्पणशीलावश्वाविव। नु अद्य वयं तादृशाविंद्राग्नी इहास्मिन्यज्ञेऽवसा रक्षणेन हेतुना उपाजहे। आह्वयामहे ॥ इतरेतरयोगादिंद्रशब्देऽग्निशब्दे च द्विवचनं ॥ कीदृशाविंद्राग्नी। वज्रिणा वज्रिणावायुधोपेतौ देवा दानादिगुणयुक्तौ ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

य इंद्राग्नी सुतेषु वां स्तवत्तेष्वृतावृधा।

जोषवाकं वदतः पज्रहोषिणा न देवा भसथश्चन ॥ ४

यः। इंद्राग्नी इति। सुतेषु। वां। स्तवत्। तेषु। ऋतऽवृधा। जोषऽवाकं। वदतः। पज्रऽहोषिणा। न। देवा। भसथः। चन ॥ ४

हे ऋतावृधा ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धयिताराविंद्राग्नी सुतेष्वभिषुतेषु सोमेषु यः स्तोता वां युवां स्तवत् कुत्सितं स्तूयात्तेषु सोमेषु मध्ये जोषवाकं वदतो जोषं जोषयितव्यं प्रीतिहेतुत्वेन कर्तव्यं स्वयमप्रीतिकरं तादृशं वाकं वाक्यं वदतस्तस्य स्तोतुः सोमं हे पज्रहोषिणा पज्रः प्रार्जनः प्रसिद्धो होषो येषः स्तोत्रं ययोस्तादृशौ हे देवौ युवां न भसथः। न भक्षयथः चनेति पादपूरणः ॥ अत्र निरुक्तं। जोषवाकमित्यविज्ञातनामधेयं जोषयितव्यं भवति। य इंद्राग्नी सुतेषु वां सोमेषु स्तौति तेष्वृतस्य वर्धयितारौ न तस्याश्नीथः। योऽयं जोषवाकं वदति विजंजपः प्रार्जितहोषिणौ देवौ न तस्याश्नीथः। नि० ५, २२, । इति ॥

॥ अथ पंचमी ॥

इंद्राग्नी को अस्य वां देवौ मर्तश्चिकेतति।

विषूचो अश्वान्युयुजान ईयत एकः समान आ रथे ॥ ५

इंद्राग्नी इति। कः। अस्य। वां। देवौ। मर्तः। चिकेतति।

विषूचः। अश्वान्। युयुजानः। ईयते। एकः। समाने।

आ। रथे ॥ ५

हे देवौ द्योतमानाविंद्राग्नी वां युवयोरस्येदं कर्म को मर्तो मनुष्यश्चिकेतति। जानीयात्। न कोऽपीत्यर्थः। किं तत्कर्म। विषूचो नानांचतो गच्छतोऽश्वान् समाने उभयार्थे एकस्मिन्रथे युवयोरेक इंद्रः सूर्यात्मना वर्तमानो युयुजानस्तादृशान-श्वान्योजयन् एयते। सर्वं जगदभिगच्छति। यद्वा विषूचो नानारूपानश्वान् व्यापकान् समाने एकरूपे रथे संवत्सरात्मके युयुजानो योजयन् युवयोरेकः सूर्यात्मेंद्र एयते। आगच्छति। एतद्युवयोः कर्म को यथावज्जानीयादित्यर्थः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे पंचविंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

इंद्राग्नी अपादियं पूर्वागात्पद्वतीभ्यः।

हित्वी शिरो जिह्वया वावदच्चरत्त्रिंशत्पदा न्यक्रमीत् ॥ ६

इंद्राग्नी इति। अपात्। इयं। पूर्वा। आ। अगात्।

पत्ऽवतीभ्यः।

हित्वी। शिरः। जिह्वया। वावदत्। चरत्। त्रिंशत्। पदा।

नि। अक्रमीत् ॥ ६

हे इंद्राग्नी अपात्पादरहितेयमुषाः पद्वतीभ्यः पादयुक्ताभ्यः सुप्ताभ्यः प्रजाभ्यः पूर्वा प्रथमभाविनी सत्यागात् आगच्छति। तथा प्राणिनां शिरो हित्वी प्रेरयित्वी।

यद्वा शिरो छित्वा त्यक्ता स्वयमशिरस्का सती। जिह्वया प्राणिस्थया तदीयेन वागिंद्रियेण वावदत् भृशं शब्दं कुर्वती चरत्। एवं चरंत्युषाश्चिंशत्पदान्यवय- वभूतान्येकदिवसेनाक्रमीत्। एकेन दिवसेनातिक्रामति। एतच्च युवयोः कर्म। तत्को जानीयादिति पूर्वत्रान्वयः ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

इंद्राग्नी आ हि तन्वते नरो धन्वानि बाह्वोः ।

मा नो अस्मिन्महाधने परा वर्क्तं गविष्टिषु ॥ ७

इंद्राग्नी इति । आ । हि । तन्वते । नरः । धन्वानि । बाह्वोः ।

मा । नः । अस्मिन् । महाऽधने । परा । वर्क्तं । गोऽइंष्टिषु ॥ ७

हे इंद्राग्नी नरो योद्धारो मनुष्या बाह्वोर्हस्तयोर्धन्वानि धनूंष्यातन्वते हि। आततज्यानि कुर्वंते हि । युवां चास्मिन्महाधने जेतव्येन महाधनेनोपेते संग्रामे गविष्टिषु गवामन्वेषणेषु नोऽस्मान् मा परावर्क्तं। मा परित्यजतं ॥

॥ अथाष्टमी ॥

इंद्राग्नी तपंति माघा अर्यो अरातयः ।

अप द्वेषांस्या कृतं युयुतं सूर्यादधि ॥ ८

इंद्राग्नी इति । तपंति । मा । अघाः । अर्यः । अरातयः ।

अप । द्वेषांसि । आ । कृतं । युयुतं । सूर्यात् । अधि ॥ ८

हे इंद्राग्नी अघा आहंतारोऽर्योऽभिगंतारोऽरातयः शत्रुसेना मा तपंति। मां बाधंते। ता अपाकृतं। अपाकुरुतं। तथा द्वेषांसि द्वेष्टॄन् शत्रून् सूर्यादधि। अधिः पंचम्यर्थानुवादकः। सूर्यदर्शनाद्युयुतं। पृथक्कुरुतं च। यथा ते सूर्यं न पश्यंति तथा कुरुतं। मारयतमित्यर्थः ॥

॥ अथ नवमी ॥

इंद्राग्नी युवोरपि वसु दिव्यानि पार्थिवा ।

आ न इह प्र यच्छतं रयिं विश्वायुपोषसं ॥ ९

इंद्राग्नी इति । युवोः । अपि । वसु । दिव्यानि । पार्थिवा ।

आ । नः । इह । प्र । यच्छतं । रयिं । विश्वायुऽपोषसं ॥ ९

हे इंद्राग्नी युवोर्युवयोर्दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि लोकद्वयसंबंधीनि वसु वसून्यपिहितानि युवयोरेव वर्तंते । अतः कारणादिहास्मिन्यज्ञे नोऽस्मभ्यं रयिं धनमा अभिप्रयच्छतं । कीदृशं रयिं । विश्वायुपोषसं । आयव इति मनुष्यनाम । सर्वेषां मनुष्याणां पोषणाय पर्याप्तं । यद्वा सर्वस्यायुषः पोषणे शक्तं ॥ छांदसो वर्णलोपः ॥

॥ अथ दशमी ॥

इंद्राग्नी उक्थवाहसा स्तोमेभिर्हवनश्रुता ।

विश्वाभिर्गीर्भिरा गतमस्य सोमस्य पीतये ॥१०

इंद्राग्नी इति । उक्थऽवाहसा । स्तोमेभिः । हवनऽश्रुता ।

विश्वाभिः । गीःऽभिः । आ । गतं । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥१०

हे उक्थवाहसौ उक्थैः स्तुतिभिर्वहनीयौ हे हवनश्रुता हवनस्याह्वानस्य श्रोतारौ एवंभूतौ हे इंद्राग्नी स्तोमेभिः स्तोत्रैर्विश्वाभिः सर्वाभिर्गीर्भिः शस्त्ररूपाभिर्वाग्भिश्च हेतुभूताभिरागतं । आगच्छतं । किमर्थं । अस्मदीयस्य सोमस्य पीतये पानार्थं ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे षड्विंशो वर्गः ॥

श्नथद्वृत्रमिति पंचदशर्चमेकादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षमैंद्राग्नं । आदौ तिस्रस्त्रिष्टुभस्ततस्त्र्याद्या नव गायत्र्यस्त्रयोदशी त्रिष्टुप् चतुर्दशी बृहती पंचदश्यनुष्टुप् । तथा चानुक्रांतं । श्नथत्पंचोना गायत्रं तु त्रिस्त्रिष्टुबादि त्रिष्टुब्बृहत्यनुष्टुबंतमिति ॥ गतः सूक्तविनियोगः ॥ मरुत्वतीयेष्वैंद्राग्नस्य ग्रहस्य श्नथदित्येषा याज्या । सूत्रितं च । इंद्राग्नी अवसा गतं श्नथद्वृत्रमुत सनोति वाजं । आ० २, १७. । इति ॥

॥ सैषा प्रथमा ॥

श्नथद्वृत्रमुत सनोति वाजमिंद्रा यो अग्नी सहुरी सपर्यात्।
इरज्यंता वसव्यस्य भूरेः सहस्तमा सहसा वाजयंता॥ १

श्नथत्। वृत्रं। उत। सनोति। वाजं। इंद्रा। यः।
अग्नी इति। सहुरी इति। सपर्यात्।
इरज्यंता। वसव्यस्य। भूरेः। सहःऽतमा। सहसा।
वाजऽयंता॥ १

स पुरुषो वृत्रमावरकं शत्रुं श्नथत्। हिनस्ति। उतापि च वाजमन्नं बलं वा सनोति। लभते। यः पुरुषः सहुरी शत्रूणामभिभविताराविंद्राग्नी सपर्यात् परिचरेत्॥ इतरेतरयोगादुभयत्र पूर्वपदस्य द्विवचनं॥ कीदृशाविंद्राग्नी। भूरेः प्रभूतस्य वसव्यस्य वसुसमूहस्य॥ यद्वा स्वार्थिको यत्॥ धनस्येरज्यंतेशानौ स्वामिनौ॥ इरज्यतिरैश्वर्यकर्मा॥ सहसा बलेन सहस्तमातिशयेनाभिभवितारौ शत्रूणां वाजयंता वाजं हविर्लक्षणमन्नमात्मन इच्छंतौ। यद्वा वाजं स्तोतृभ्यो दातव्यमन्नं कामयमानौ॥

॥ अथ द्वितीया ॥

ता योधिष्टमभि गा इंद्र नूनमपः स्वरुषसो अग्न ऊळ्हाः।
दिशः स्वरुषस इंद्र चित्रा अपो गा अग्ने युवसे नियुत्वान्॥ २

ता। योधिष्टं। अभि। गाः। इंद्र। नूनं। अपः। स्वः।
उषसः। अग्ने। ऊळ्हाः।
दिशः। स्वः। उषसः। इंद्र। चित्राः। अपः। गाः।
अग्ने। युवसे। नियुत्वान्॥ २

हे इंद्र हे अग्ने ता तौ युवां गा अप उदकानि स्वः सूर्यमुषस उषःकालांश्च पणिभिरपहृता एतान् गवादीनभिलक्ष्य योधिष्टं । तैरसुरैर्युद्धं कृतवंतौ । नूनमिति पादपूरणार्थः । हे इंद्र त्वं दिशः प्राच्याद्याः स्वः सूर्यमुषसश्च चित्राश्चायनीया अप उदकानि च गाश्च पणिभिरपहृतानेतान्युवसे । अनेन त्वं कीलालयोजयः । यद्वासुरैरापहृतान्दिगादीनसुरवधेनावरणमपनीय पृथक् कृतवानसीत्यर्थः । हे अग्ने नियुत्वान् नियुद्भिरश्वैर्युक्तः सन् त्वमप्येवमकार्षीरित्यर्थः ॥

ऐंद्राग्नस्य पशोर्वपाया आ वृत्रहणेत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । आ वृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैरा भरतं चित्रं वज्रबाहू । आ० ३. ७. । इति ॥

॥ सैषा तृतीया ॥

आ वृ॑त्रहणा वृत्रह॒भिः शुष्मै॒रिंद्र॑ यातं नमो॑भिरग्ने अर्वाक् ।
युवं राधो॑भिरक॒वेभि॑रिंद्राग्ने॑ अ॒स्मे भवतमुत्त॒मेभिः॑ ॥ ३

आ । वृत्रऽहना । वृत्रहऽभिः । शुष्मैः । इंद्र । यातं ।
नमः॑ऽभिः । अग्ने । अर्वाक् ।
युवं । राधः॑ऽभिः । अकवेभिः । इंद्र । अग्ने । अस्मे इति ।
भवतं । उत्ऽतमेभिः ॥ ३

हे वृत्रहणा वृत्रस्यासुरस्य हंतारौ हे इंद्र हे अग्ने वृत्रहभिर्वृत्रस्य हंतृभिर्वृत्र-हननिमित्तैः शुष्मैर्बलैर्नमोभिरन्नैर्दातव्यैरन्नैश्च सार्धमर्वागस्मदभिमुखमायातं । आगच्छतं । हे इंद्र हे अग्ने युवं युवामकवेभिरकुत्सितैर्गंहद्भिरुत्तमेभिरुत्कृष्टतमै राधोभिर्धनैः सहास्मे अस्मासु भवतं । आभिर्भवतं ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्रे ता हुवे इति षड्हस्तोत्रियस्तृचः । सूत्रितं च । ता हुवे ययोरिदमिथं वासस्य कन्मनः । आ० ७. २. । इति ॥ पृष्ठ्याभि-प्लवषडहयोः सोमहो ता हुव इत्याद्या नवर्चं आशापाद्यौ । पूत्रितं च । ता हुवे ययोरिदमिति नाथं र.तस्य गन्मन इत्येक इप । आ० ७. ५. । इति ॥

॥ तत्र प्रथमा सूक्ते चतुर्थी ॥

ता हुवे ययोरिदं पप्ने विश्वं पुरा कृतं।

इंद्राग्नी न मर्धतः ॥ ४

ता। हुवे। ययोः। इदं। पप्ने। विश्वं। पुरा। कृतं।

इंद्राग्नी इति। न। मर्धतः ॥ ४

ता तौ तादृशाविंद्राग्नी हुवे। आह्वये। ययोरिंद्राग्न्योः पुरा पूर्वस्मिन्काले कृतं विश्वं सर्वमिदं पूर्वस्तुतिषु कीर्तितं वीर्यं पप्ने पन्यते स्तोतृभिः स्तूयते। ताविंद्राग्नी हुव इत्यन्वयः। तौ चेंद्राग्नी न मर्धतः। स्तोतॄन् हिंस्तः। अतोऽस्मानप्यागत्य रक्षतामिति भावः॥ मर्धतिर्हिंसाकर्मा॥

॥ अथ पंचमी ॥

उग्रा विघनिना मृध इंद्राग्नी हवामहे।

ता नो मृळात ईदृशे ॥ ५

उग्रा। विऽघनिना। मृधः। इंद्राग्नी इति। हवामहे।

ता। नः। मृळातः। ईदृशे ॥ ५

उग्रावुद्गूर्णबलावत एव मृधः शत्रून्विघनिना विघनिनौ विशेषेण हन्ताराविंद्राग्नी हवामहे। आह्वयामहे। तौ चेंद्राग्नी ईदृशेऽस्मिन् संग्रामे नोऽस्मान्मृळातः। सुखयतां। यद्वा मृळतिरुपदयाकर्मा। नोऽस्माकं मृळातः। उपदयां कुरुतां॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे सप्तविंशो वर्गः॥

॥ अथ षष्ठी ॥

हतो वृत्राण्यार्या हतो दासानि सत्पती।

हतो विश्वा अप द्विषः ॥ ६

हतः। वृत्राणि। आर्या। हतः। दासानि।

सत्पती इति। सत्ऽपती।

हतः। विश्वाः। अप। द्विषः॥ ६

ताविंद्राग्नी आर्यैः कर्मानुष्ठातृभिः कृतानि वृत्राण्युपद्रवजातानि हतः। हिंस्तः। तथा सत्पती सतां पालयिताराविंद्राग्नी दासानि। दासाः कर्महीनाः शत्रवः। तैः कृतानि चोपद्रवजातानि हतः। अपि च विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्टॄः शत्रुभूताः प्रजा अपहतः। विनाशयतः। अतोऽस्माकमप्येवमेव कुरुतामिति भावः॥

चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवनेऽच्छावाकशस्त्र इंद्राग्नी युवामिति पड्ढस्तोत्रियस्तृचः। सूत्रितं च। इंद्राग्नी युवामिमे यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजेत्यच्छावाकस्य। आ० ७.२.। इति॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते सप्तमी॥

इंद्राग्नी युवामिमेऽभि स्तोमा अनूषत।

पिबतं शंभुवा सुतं॥ ७

इंद्राग्नी इति। युवां। इमे। अभि। स्तोमाः। अनूषत।

पिबतं। शंऽभुवा। सुतं॥ ७

हे इंद्राग्नी युवामिमे स्तोमाः स्तोतारोऽभ्यनूषत। अभिष्टुवंति। हे शंभुवा सुखस्य भावयिताराविंद्राग्नी सुतमभिषुतमस्मदीयं सोमं पिबतं॥

॥ अथाष्टमी॥

या वां संति पुरुस्पृहो नियुतो दाशुषे नरा।

इंद्राग्नी ताभिरा गतं॥ ८

या। वां। संति। पुरुऽस्पृहः। निऽयुतः। दाशुषे। नरा।

इंद्राग्नी इति। ताभिः। आ। गतं॥ ८

हे नरा नेताराविंद्राग्नी यां युवयोः स्वभूताः पुरुस्पृहः पुरुभिर्बहुभिः स्पृहणीया दाशुषे हवींषि दत्तवते यजमानार्थमुत्पन्ना या नियुतोऽश्वाः संति हे इंद्राग्नी ताभिर्नियुद्भिरागतं । आगच्छतं ॥

॥ अथ नवमी ॥

ताभिरा गंच्छतं नरोपेदं सवनं सुतं ।

इंद्राग्नी सोमपीतये ॥ ९

ताभिः । आ । गच्छतं । नरा । उप । इदं । सवनं । सुतं ।

इंद्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥ ९

हे नरा नेताराविंद्राग्नी । सूयतेऽभिषूयत इति सवनः सोमः । इदं सवनमिमं सोमं सुतमभिषुतमुप प्रति । यद्वेदं प्रातःसवनमुपास्मिन् सवने सुतमभिषुतं सोमं प्रति ताभिर्नियुद्भिरागच्छतं । किमर्थं । सोमपीतये तस्य सोमस्य पानार्थं ॥

॥ अथ दशमी ॥

तमीळिष्व यो अर्चिषा वना विश्वा परिष्वजंत् ।

कृष्णा कृणोति जिह्वया ॥ १०

तं । ईळिष्व । यः । अर्चिषा । वना । विश्वा । परिऽस्वजंत् ।

कृष्णा । कृणोति । जिह्वया ॥ १०

हे स्तोतस्तमग्निमीळिष्व स्तुहि योऽग्निरर्चिषा ज्वालारूपेण तेजसा विश्वा सर्वाणि वनान्यरण्यानि परिष्वजत् परिष्वजति परितो वेष्टयति । यश्च तानि वनानि जिह्वया ज्वालया दग्ध्वा कृष्णा कृष्णवर्णानि कृणोति करोति ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमेऽष्टाविंशो वर्गः ॥

॥ अथैकादशी ॥

य इन्द्र आविवासति सुम्नमिंद्रस्य मर्त्यः।

द्युम्नाय सुतरा अपः ॥ ११

यः। इन्द्रे। आऽविवासति। सुम्नं। इंद्रस्य। मर्त्यः।

द्युम्नाय। सुऽतराः॥ अपः॥ ११

यो मर्त्यो मनुष्य इन्द्रे दीप्तेऽग्नौ सुम्नं सुखकरं हविरिंद्रस्येंद्रायाविवासति परिचरति प्रयच्छति॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी॥ तस्य मर्त्यस्य द्युम्नाय द्योतमानायान्नाय तदर्थं सुतराः सुखेन तरणीया अप उदकानि वृष्ट्यात्मकानींद्रः करोतीति शेषः॥

॥ अथ द्वादशी ॥

ता नो वाजवतीरिष आशून्पिपृतमर्वतः।

इंद्रमग्निं च वोढवे ॥ १२

ता। नः। वाजऽवतीः। इषः आशून्। पिपृतं। अर्वतः।

इंद्रं। अग्निं। च। वोढवे ॥ १२

हे इंद्राग्नी ता तौ युवां वाजवतीरन्नवतीरिष इष्यमाणा वृष्टीः। यद्वा वाजो बलं। तद्वतीरिषोऽन्नान्याशून् शीघ्रगानर्वतोऽश्वांश्च नोऽस्मभ्यं पिपृतं। पूरयतं। प्रयच्छतं। किमर्थं। इंद्रमग्निं च युवां वोढवे वोढुं हविर्भिः प्रापयितुं॥

ऐंद्राग्नस्य पशोर्हविषोऽनुवाक्योभा वामित्येषा। सूत्रितं च। उभा वामिंद्राग्नी आहुवध्यै शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्य। आ० ३, ७,। इति॥

॥ सैषा सूक्ते त्रयोदशी ॥

उभा वामिंद्राग्नी आहुवध्या उभा राधसः सह मादयध्यै।

उभा दातारविषां रयीणामुभा वाजस्य सातये हुवे वां ॥ १३

उभा । वां । इंद्राग्नी इति । आऽहुवध्यै । उभा । राधसः ।

सह । मादयध्यै ।

उभा । दातारौ । इषां । रयीणां । उभा । वाजस्य ।

सातये । हुवे । वां ॥ १३

हे इंद्राग्नी उभोभौ संहत्य वर्तमानौ वां युवां हुवे । आह्वयामि । किमर्थं । आहुवध्या आभिमुख्येन होतुं । तथोभोभौ युवामाह्वये राधसो राधसा राधकेन हविषा सह युगपदेव मादयध्यै मादयितुं तर्पयितुं । सर्वेषु देवेषु सत्स्वाभयोराह्वाने किं कारणमिति चेदुच्यते । उभोभौ तौ युवामिषामन्नानां रयीणां धनानां च दातारौ स्थः । अतः कारणादुभोभौ वां युवां वाजस्यान्नस्य सातये संभजनाय हुवे । आह्वये ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

आ नो गव्येभिरश्व्यैर्वसव्यैरुप गच्छतं ।

सखायौ देवौ सख्याय शंभुवेंद्राग्नी ता हवामहे ॥ १४

आ । नः । गव्येभिः । अश्व्यैः । वसव्यैः । उप । गच्छतं ।

सखायौ । देवौ । सख्याय । शंऽभुवा । इंद्राग्नी इति ।

ता । हवामहे ॥ १४

हे इंद्राग्नी गव्येभिर्गोसमूहैरश्व्यैरश्वसमूहैर्वसव्यैर्वसुसमूहैश्च सार्धं नोऽस्मानाभिमुख्येनोपगच्छतं । शेषः परोक्षकृतः । सखायौ समानख्यानौ देवौ दानादिगुणयुक्तौ शंभुवा शंभुवौ सुखस्य भावयितारौ ता तादृशाविंद्राग्नी सख्याय सखित्वार्थं वयं हवामहे । आह्वयामहे ॥

॥ अथ पंचदशी ॥

इंद्राग्नी शृणुतं हवं यजमानस्य सुन्वतः ।

वीतं हव्यान्या गतं पिबतं सोम्यं मधु ॥ १५

इंद्राग्नी इति । शृणुतं । हवं । यजमानस्य । सुन्वतः ।

वीतं । हव्यानि । आ । गतं । पिबतं । सोम्यं । मधु ॥ १५

हे इंद्राग्नी सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य हवमाह्वानं स्तोत्रं शृणुतं। श्रुत्वा च तदीयानि हव्यानि हवींषि वीतं। कामयेथां। कामयित्वा आगतं। आगच्छतं। आगत्य च सोम्यं सोमात्मकं मधु पिबतं॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे एकोनत्रिंशो वर्गः ॥

इयमददादिति चतुर्दशर्चं द्वादशं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षं सरस्वतीदेवताकं। आदितस्तिस्रो जगत्यस्त्रयोदश्यपि जगती चतुर्दशी त्रिष्टुप् शिष्टा गायत्र्यः। तथा चानुक्रांतं। इयं षड्ना सारस्वतं त्रिजगत्यादि जगतीत्रिष्टुबंतमिति॥ अत्र शौनकः। इयमित्येतदाद्यं तु सूक्तं सारस्वतं जपेत्। द्विजः प्रातः शुचिर्भूत्वा वाग्मी भवति बुद्धिमान्। ऋग्वि० २, २३.। इति॥ प्राष्टिके षष्ठेऽहनि प्रउग इयमददादिति सारस्वततृचः। सूत्रितं च। इयमददाद्रभसमृणच्युतमिति प्रउगं। आ० ८, १, इति॥

॥ तत्र प्रथमा ॥

इयमददाद्रभसमृणच्युतं दिवोदासं वध्र्यश्वाय दाशुषे।

या शश्वंतमाचखादावसं पणिं ता ते दात्राणि तविषा

सरस्वति ॥ १

इयं। अददात्। रभसं। ऋणऽच्युतं। दिवःऽदासं।

वध्रिऽअश्वाय। दाशुषे।

या। यश्वंतं। आऽचखादं। अवसं। पणिं। ता। ते।

दात्राणि। तविषा। सरस्वति॥ १

इयं सरस्वती रभसं वेगवंतमृणच्युतं वैदिकस्य देवऋषिपितृसंबंधिनो लौकिकस्य च ऋणस्य च्यावयितारं दिवोदासमेतत्संज्ञं पुत्रं दाशुषे हवींषि दत्तवते वध्र्यश्वायै-तस्मै नाम ऋषयेऽददात्। दत्तवती। या सरस्वती शश्वंतं बहुलं पणिं पणनशीलं वणिजमदात्मजनमवसं केवलं स्वात्मन एव तर्पकमाचखाद आजघान सेयमददा-दित्यन्वयः। अथ प्रत्यक्षीकृत्य स्तौति। हे सरस्वति देवि ता तानि पुत्रदानादीनि ते त्वदीयानि दात्राणि दानानि तविषा तविषाणि महांति भवंति॥

॥ अथ द्वितीया॥

इयं शुष्मेभिर्बिसखा इवारुजत्सानु गिरीणां तविषेभिरूर्मिभिः।

पारावतघ्नीमवसे सुवृक्तिभिः सरस्वतीमा विवासेम धीतिभिः॥ २

इयं। शुष्मेभिः। बिसखाःऽइव। अरुजत्। सानु।

गिरीणां। तविषेभिः। ऊर्मिऽभिः।

पारावतऽघ्नीं। अवसे। सुवृक्तिऽभिः। सरस्वतीं। आ।

विवासेम। धीतिऽभिः॥ २

सरस्वती देवतारूपेण नदीरूपेण च वर्तते। देवतारूपा स्तुता। अधुनानया नदीरूपां सरस्वतीं स्तौति। इयं नदीरूपा सरस्वती शुष्मैः शोषकैरात्मीयैर्बलैस्त-विषेभिर्महद्भिरूर्मिभिस्तरंगैर्गिरीणां पर्वतानां तीरस्थानां सानु सानून्यरुजत्। भनक्ति। बिसखा इव। बिसं खनतीति बिसखाः। स यथा बिसार्थं पंकं रुजति तद्वत्। तां सरस्वतीं पारावतघ्नीं परावति दूरदेशे विद्यमानस्यापि वृक्षादेर्हंत्रीं सुवृक्तिभिः स्तुतिभिर्धीतिभिः कर्मभिश्चावसे रक्षणार्थमाविवासेम। परिचरेम। द्वा पारावतघ्नीं पारावारे पारावारी तीरे। तयोर्घातिनीं। उक्तं च। पारावतघ्नीं पारावारघातिनीं। नि० २, २४.। इति॥

॥ अथ तृतीया ॥

सरस्वति देवनिदो नि बर्हय प्रजां विश्वस्य बृसयस्य मायिनः ।

उत क्षितिभ्योऽवनीरविन्दो विषमेभ्यो अस्रवो वाजिनीवति ॥ ३

सरस्वति । देवऽनिदः । नि । बर्हय । प्रऽजां । विश्वस्य ।

बृसयस्य । मायिनः ।

उत । क्षितिऽभ्यः । अवनीः । अविन्दः । विषं । एभ्यः ।

अस्रवः । वाजिनीऽवति ॥ ३

हे सरस्वति देवनिदो देवानां निंदकानसुरान्निबर्हय । न्यबर्हयः । अवधीः । तथा विश्वस्य व्याप्तस्य मायिनो मायाविनो बृसयस्य । बृसय इति त्वष्टुर्नामधेयं । त्वष्टुः प्रजां पुत्रं वृत्रासुरं च न्यवधीः । तस्मात्त्वष्ट्रा देवेंद्रो हतवानित्यर्थः । उतापि च हे वाजिनीवति अन्नवति सरस्वति त्वं क्षितिभ्यो मनुष्येभ्योऽवनीरसुरैरपहृता भूमीरविंदः । अलंभयः । एभ्यो मनुष्येभ्यो विषमुदकं चास्रवः । अक्षारयः । यद्वा क्षितयोऽसुरजनाः । तेभ्यः सकाशादवनीर्भूमीरविंदः । लब्धवानसि । तान् खलेभ्यश्चासुरेभ्यो विषं क्षतिहेतुभूतं गरलमस्रवः ॥

॥ अथ चतुर्थी ॥

प्र णो देवी सरस्वती वाजेभिर्वाजिनीवती ।

धीनामवित्र्यवतु ॥ ४

प्र । नः । देवी । सरस्वती । वाजेभिः । वाजिनीऽवती ।

धीनां । अवित्री । अवतु ॥ ४

देवी दानादिगुणयुक्ता वाजिनीवती । वाजोऽन्नं यस्यां क्रियायां सा वाजिनी । तद्युक्ता । धीनां ध्यातॄणां स्तोतॄणामवित्री रक्षित्री । एवंभूता सरस्वती वाजेभिरन्नैर्नोऽस्मान्प्रावतु । प्रकर्षेण तर्पयतु ॥

॥ अथ पंचमी ॥

यस्त्वा देवि सरस्वत्युपब्रूते धने हिते।

इंद्रं न वृत्रतूर्ये ॥ ५

यः। त्वा। देवि। सरस्वति। उपऽब्रूते। धने। हिते।

इंद्रं। न। वृत्रऽतूर्ये ॥ ५

हे देवि सरस्वति यः स्तोता वृत्रतूर्ये संग्रामे धने हिते निहिते निमित्तभूते सतींद्रं न इंद्रमिव त्वामुपब्रूते स्तौति तं रक्षेति शेषः ॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे त्रिंशो वर्गः ॥

॥ अथ षष्ठी ॥

त्वं देवि सरस्वत्यवा वाजेषु वाजिनि।

रदा पूषेव नः सनिं ॥ ६

त्वं। देवि। सरस्वति। अव। वाजेषु। वाजिनि।

रद। पूषाऽइव। नः। सनिं ॥ ६

हे देवि दानादिगुणयुक्ते हे वाजिनि। वाजो बलमन्नं वा। तद्युक्ते। हे सरस्वति त्वं वाजेषु संग्रामेष्ववं। अस्मान्रक्ष। अपि च नोऽस्मभ्यं पूषेव पोषको देव इव सनिं संभजनीयं धनं रद। विलिख। प्रयच्छेति यावत् ॥

॥ अथ सप्तमी ॥

उत स्या नः सरस्वती घोरा हिरण्यवर्तनिः ॥

वृत्रघ्नी वष्टि सुष्टुतिं ॥ ७

उत। स्या। नः। सरस्वती। घोरा। हिरण्यऽवर्तनिः।

वृत्रऽघ्नी। वष्टि। सुऽस्तुतिं ॥ ७

उतापि च स्या सा प्रसिद्धा सरस्वती घोरा शत्रूणां भयकारिणी हिरण्यवर्तनिः । वर्ततेऽनेनेति वर्तनी रथः । हिरण्मयो वर्तनिर्यस्याः सा तथोक्ता । वृत्रघ्नी वृत्राणां शत्रूणां हंत्री । एवंभूता सा सरस्वती नोऽस्मदीयां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं वष्टि । कामयतां ॥

॥ अथाष्टमी ॥

यस्या अनंतो अह्रुतस्त्वेषश्चरिष्णुरर्णवः ।

अमश्चरति रोरुवत् ॥ ८

यस्याः । अनंतः । अह्रुतः । त्वेषः । चरिष्णुः । अर्णवः ।

अमः । चरति । रोरुवत् ॥ ८

यस्याः सरस्वत्या अमो बलमनंतोऽपर्यंतोऽपरिमितोऽह्रुतोऽहिंसितोऽकुटिलो वा त्वेषो दीप्तश्चरिष्णुश्चरणशीलः । सर्वत्राप्रतिहतगतिरित्यर्थः । अर्णव उदकवान् । उदकप्रद इत्यर्थः । एवंभूतः सन् रोरुवत् भृशं शब्दं कुर्वन् चरति वर्तते सा नो विश्वा इत्युत्तरत्र संबंधः ॥

॥ अथ नवमी ॥

सा नो विश्वा अति द्विषः स्वसॄरन्या ऋतावरी ।

अतन्नहेव सूर्यः ॥ ९

सा । नः । विश्वाः । अति । द्विषः । स्वसॄः । अन्याः ।

ऋतऽवरी ।

अतन् । अहाऽइव । सूर्यः ॥ ९

सा सरस्वती नोऽस्मान्विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्ट्रीः प्रजा अतिनयतु । अतितारयतु । तथा स्वसॄः स्वयं सारिणीः सह्योत्पन्ना वा ऋतावरीः । ऋतमित्युदकनाम । तद्युक्ता अन्याश्च नदीरस्मानतिनयतु ॥ यद्वा जस्येव वा छंदसीति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ उदकवत्यः स्वसारो भगिन्योऽन्या गंगाद्या नद्यश्चास्मान् शत्रूनतिनयंतु । तत्र दृष्टांतः । सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्योऽतन् सततं गच्छन् अहेवाहानीव । यथाहानि शीघ्रगतिं नयति तद्वत् ॥

दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउग उत नः प्रियेति सारस्वततृचः। सूत्रितं च। उत नः प्रिया प्रियास्वित्यौष्णिहं प्रउगं। आ० ७. १०.। इति॥ पशाविष्ट्यामुत नः प्रियेति सारस्वतस्य हविषोऽनुवाक्या। सूत्रितं च। उत नः प्रिया प्रियासिता जुह्वाना युष्मदा नमोभिः। आ० २. १२.। इति॥

॥ तृचे प्रथमा सूक्ते दशमी॥

उत नः प्रिया प्रियासु सप्तस्वसा सुजुष्टा।

सरस्वती स्तोम्या भूत्॥ १०

उत। नः। प्रिया। प्रियासु। सप्तऽस्वसा। सुऽजुष्टा।

सरस्वती। स्तोम्या। भूत्॥ १०

उतापि च नोऽस्माकं प्रियासु प्रियाणां मध्ये प्रिया प्रियतमा सप्तस्वसा। गायत्र्यादीनि सप्त छंदांसि स्वसारो यस्यास्तादृशी। नदीरूपायास्तु गंगाद्याः सप्त नद्यः स्वसारः। सुजुष्टा सुष्ठु पुरातनैर्ऋषिभिः सेविता। एवंभूता सरस्वती देवी स्तोम्या भूत्। स्तोतव्या भवतु॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टम एकत्रिंशो वर्गः॥

॥ अथैकादशी॥

आपप्रुषी पार्थिवान्युरु रजो अंतरिक्षं।

सरस्वती निदस्पातु॥ ११

आऽपप्रुषी। पार्थिवानि। उरु। रजः। अंतरिक्षं।

सरस्वती। निदः। पातु॥ ११

पार्थिवानि पृथिव्याः संबंधीन्युरून्यपि विस्तीर्णानि रजो रजांसि लोकानंतरिक्षमंतरा चांतं नभश्चापप्रुषी स्वतेजसा पूरितवती सरस्वती देवी निदो निंदकाच्छत्रोः पातु। अस्मान्रक्षतु॥

॥ अथ द्वादशी ॥

त्रिषधस्था सप्तधातुः पंच जाता वर्धयंती ।

वाजेवाजे हव्या भूत् ॥ १२

त्रिऽसधस्था । सप्तऽधातुः । पंच । जाता । वर्धयंती ।

वाजेऽवाजे । हव्या । भूत् ॥ १२

त्रिषधस्था त्रिषु लोकेषु सहावतिष्ठमाना त्रिलोकव्यापिनी सप्तधातुः । सप्त धातवोऽवयवा गायत्र्याद्या गंगाद्या वा यस्याः सा तथोक्ता । पंच जाता जातानि निषादपंचमांश्चतुरो वर्णान् गंधर्वादीन्वा वर्धयंत्यभिवृद्धान्कुर्वंती । ईदृशी सरस्वती वाजे वाजे युद्धे युद्धे सर्वेषु युद्धेषु हव्या भूत् । ह्वातव्या भवति ॥

॥ अथ त्रयोदशी ॥

प्र या महिम्ना महिनासु चेकिते द्युम्नेभिरन्या अपसामपस्तमा ।

रथ इव बृहती विभ्वने कृतोपस्तुत्या चिकितुषा सरस्वती ॥ १३

प्र । या । महिम्ना । महिना । आसु । चेकिते । द्युम्नेभिः ।

अन्याः । अपसां । अपःऽतमा ।

रथःऽइव । बृहती । विऽभ्वने । कृता । उपऽस्तुत्या ।

चिकितुषा । सरस्वती ॥ १३

महिम्ना माहात्म्येन महिना महती द्युम्नेभिर्द्युम्नैर्द्योतमानैर्यशोभिरन्नैर्वा युक्ता अन्यास्वासां नदीनां देवतानां मध्ये या सरस्वती प्र चेकिते प्रकर्षेण ज्ञायते । या चान्या अन्यासां ॥ सुपां सुलुगिति षष्ठीबहुवचनस्य जस् ॥ अपसां वेगवतीनां नदीनां मध्येऽपस्तमा वेगवत्तमा । या च रथ इव विभ्वने विभुत्वाय बृहती परिवृढा गुणैरधिका कृता प्रजापतिना निर्मिता सा सरस्वती चिकितुषा जानता स्तोत्रोपस्तुत्या । उपस्तोतव्या भवति ॥

॥ अथ चतुर्दशी ॥

१. सरस्वत्यभि नो नेषि वस्यो मापं स्फरीः पयसा मा न आ धक्।
जुषस्व नः सख्या वेश्या च मा त्वत्क्षेत्राण्यरणानि गन्म ॥ १४

सरस्वति। अभि। नः। नेषि। वस्यः। मा। अप। स्फरीः।
पयसा। मा। नः। आ। धक्।
जुषस्व। नः। सख्या। वेश्या। च। मा। त्वत्। क्षेत्राणि।
अरणानि। गन्म ॥ १४

हे सरस्वति नोऽस्मान्वस्यो वसीयः प्रशस्तं वसु धनमभिनेषि। अभिप्रापय। मापस्फरीः। अपहृतान्मा कार्षीः॥ स्फारो वृद्धिः। उपसर्गवशात्तद्विपरीते वर्तते॥ तथा पयसोदकेनाधिकेन नोऽस्मान्मा धक्। माभिदह। मा बाधस्व॥ अपि च नोऽस्माकं सख्या सख्यानि सखित्वानि वेश्या प्रवेशनानि च जुषस्व। सेवस्व। वयं च त्वत्सकाशादरणान्यरमणानि निकृष्टानि क्षेत्राणि मा गन्म। मा प्राप्नवाम। अपि तु रमणीयान्येव॥

॥ इति चतुर्थस्याष्टमे द्वात्रिंशो वर्गः ॥

॥ इति षष्ठे मंडले पंचमोऽनुवाकः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्
पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

